מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · עץ יוסף

# עץ יוסף על בראשית רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

**ספריית אור ברסלב** · or-breslev.co.il

# עץ יוסף על בראשית רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/עץ-יוסף-על-בראשית-רבה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

# תוכן העניינים


**פרק א** ..... 5
**פרק ב** ..... 20
**פרק ג** ..... 24
**פרק ד** ..... 31
**פרק ה** ..... 37
**פרק ו** ..... 43
**פרק ז** ..... 52
**פרק ח** ..... 55
**פרק ט** ..... 65
**פרק י** ..... 71
**פרק יא** ..... 77
**פרק יב** ..... 85
**פרק יג** ..... 96
**פרק יד** ..... 107
**פרק טו** ..... 114
**פרק טז** ..... 120
**פרק יז** ..... 126
**פרק יח** ..... 133
**פרק יט** ..... 138
**פרק כ** ..... 149
**פרק כא** ..... 161
**פרק כב** ..... 166
**פרק כג** ..... 178
**פרק כד** ..... 182
**פרק כה** ..... 186
**פרק כו** ..... 189
**פרק כז** ..... 198
**פרק כח** ..... 201
**פרק כט** ..... 206
**פרק ל** ..... 208
**פרק לא** ..... 214
**פרק לב** ..... 224
**פרק לג** ..... 232
**פרק לד** ..... 242
**פרק לה** ..... 252
**פרק לו** ..... 257
**פרק לז** ..... 264
**פרק לח** ..... 268
**פרק לט** ..... 277
**פרק מ** ..... 289
**פרק מא** ..... 293
**פרק מב** ..... 301
**פרק מג** ..... 310
**פרק מד** ..... 316
**פרק מה** ..... 331
**פרק מו** ..... 338
**פרק מז** ..... 344
**פרק מח** ..... 349
**פרק מט** ..... 361
**פרק נ** ..... 373
**פרק נא** ..... 382
**פרק נב** ..... 388
**פרק נג** ..... 395
**פרק נד** ..... 408
**פרק נה** ..... 414
**פרק נו** ..... 419
**פרק נז** ..... 431
**פרק נח** ..... 434
**פרק נט** ..... 440
**פרק ס** ..... 448
**פרק סא** ..... 458
**פרק סב** ..... 465

**פרק סג** ..... 470
**פרק סד** ..... 482
**פרק סה** ..... 488
**פרק סו** ..... 503
**פרק סז** ..... 507
**פרק סח** ..... 513
**פרק סט** ..... 525
**פרק ע** ..... 529
**פרק עא** ..... 541
**פרק עב** ..... 549
**פרק עג** ..... 554
**פרק עד** ..... 560
**פרק עה** ..... 570
**פרק עו** ..... 579
**פרק עז** ..... 584
**פרק עח** ..... 588
**פרק עט** ..... 598
**פרק פ** ..... 605
**פרק פא** ..... 612
**פרק פב** ..... 616
**פרק פג** ..... 625
**פרק פד** ..... 627
**פרק פה** ..... 640
**פרק פו** ..... 650
**פרק פז** ..... 655
**פרק פח** ..... 663
**פרק פט** ..... 667
**פרק צ** ..... 673
**פרק צא** ..... 678
**פרק צב** ..... 694
**פרק צג** ..... 701
**פרק צד** ..... 709
**פרק צה** ..... 722
**פרק צו** ..... 726
**פרק צז** ..... 731
**פרק צח** ..... 736
**פרק צט** ..... 760
**פרק ק** ..... 771

# פרק א

## פסקה א

**ואהיה אצלו אמון** בתורה כתיב:

**יום יום** היינו ב' ימים של הקב"ה שאלפים שנה קדמה לבריאת עולם:

**אמון פדגוג** שגדל ע"י פדגוג (הוא המגדל תינוקות) כסדר בני מלכים (שאומן הוא הפועל. ואמון הוא הפעול). כלומר שהתורה היתה אומנת ומגודלת בחיקו יתב' מאז עוד קודם הבריאה (נזה"ק). והוא נגד הפשט שהוא מגולה כאשר ישא האומן את היונק בגלוי:

**אמון מכוסה** הוא נגד רמז ודרוש שהם מכוסי' אלא שבקל נוכל להסיר הכיסוי:

**המד"א האמונים** פי' המכוסים תמיד עם תולע דהינו בגדי צבעונים של משי עתה חבקו אשפתות בלא כיסוי. אלמא אמון הוא לשון מכוסה (נזה"ק):

**אמון מוצנע** היינו החלק הנסתר שמוצנע הוא דבר טמון ונעלם ביותר:

**המד"א ויהי אומן** פי' שהיה מרדכי מצניעה ומטמינה מפני שלוחי אחשורוש. והיינו אמון מוצנע שהוא נעלם ביותר ולא נמצא אלא אחר החיפוש היטב. כמו שהיה באסתר. וכדאיתא בילקוט ובתרגום שני שבאמת לא נמצאה כלל אלא שהוכרח מרדכי שוב לגלותה ע"ש (נזה"ק):

**אמון רבתא** הוא מעשה מרכבה ע"ד שאמרו ז"ל על ריב"ז שלא הניח מקרא משנה כו'. דבר קטן ודבר גדול. דבר גדול מעשה מרכבה כו':

**כמד"א התיטבי מנוא אמון** גדולה וחשובה דמרבי בה מלכי כמו שפירש"י:

**ד"א אמון אומן כו'** כי הקשה להם שמהראוי יאמר אמונה בחט"ף האל"ף שהיתה מגודלת אצלו יתב'. על כן אמר כי אמון הוא כאומרו אומן. ומפני שהרגיש שהו"ל למימר אומן בפירוש. לזה אמר התורה אומרת כו'. כלומר גם כי יש בחינה שהתורה תקרא אומן. עם כל זה למה שהתורה עצמה היא המדברת. אינה אומרת על עצמה הבחינה הגדולה ההיא כי אם הקטנה הימנה (ללמד דעת ענותנותה על לומדיה). היינו היותה רק כלי אומנות. אבל באמת שניהם היו בה:

**דיפתראות** פי' יריעה של קלף דלא קמיח. ומציירין עליו צורות שונות של בנינים (מת"כ). אבל בשבת פרק המוציא יין דע"ט אמרו דפתרא דמליח וקמיח ולא עפיץ:

**פשפשין** חדרים קטנים:

**והתורה אמרה בראשית ברא אלהים** דלפי משמעו קשה דהו"ל למימר בראשונ' מפני שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לתיבה שלאחריו. כמו ראשית דגנך וכפרש"י בחומש. ולכך דרש בראשית עם התורה שנקראת ראשית דרכו ברא אלהים את השמים

ואת הארץ (נזה"ק). ובילקוט גרס והתורה אמרה בראשית בי ראשית ברא אלהים. שנאמר בראשית ברא אלהים ואין ראשית אלא תורה שנאמר ה' קנני ראשית דרכו:

## פסקה ב

**מונין** מחרפין:

**אומה של בוזזי' אתם**. שכבשתם ארצות של שבעה עממין:

**ואתם הלא בזוזה** פי' תרתי קאמר חדא שהרי גם הם בוזזים. ולא נטלו משלהם. ומשום שאפשר לומר בתר גנבא גנוב וטעמא טעים. לכן אמר שנית שהעולם ומלואו של הקב"ה וכו' (יפ"ת):

**הכפתורים כו'** י"ל דנקטיה לדוגמא בעלמא שמזה נלמד שכן היה דרכם לגזול ארצות:

**הה"ד לתת להם** הוא סוף פסוק של כח מעשיו וה"ק קרא כח מעשיו הגיד לעמו היינו סיפור הבריאה בפרטות של כל יום ויום וסיפורי שאר הדורות שנתפרסם בהם כח תוקף השגחתו בעולם. כדי לתת להם נחלת גוים ולא יאמרו עליהם לסטים אתם. ועיין בענף באורך. וברמב"ן ובמזרחי הובא הגירסא הה"ד לתת להם נחלת גוים וגו' הגיד להם מעשה בראשית:

## פסקה ג

**כי גדול אתה כו' אתה אלהים לבדך אר"ת** שהוקשה לו יתור מלת אתה פעם ב'. ומדייק שאין הכוונה לומר בתיבת אתה שאתה עושה נפלאות. רק הכוונה שתעשה נפלאות שאתה לבד תוכל לעשותם. ומקושר למלת לבד (אור עולם):

**מחילים מחילים** פי' חלולים חלולים:

**מי עשה כן אתה אלהים** אבל בהשגחת השרים והמזלות אי אפשר להיות זה. כי כלל זה מסור בידינו שכל פעולת השרים והמזלות לא יתיסד אלא בהנהגת הטבע טבע המציאות ולא במה שהוא חוץ לטבע. ואין בידם לשנות סדר הטבע אלא שהקב"ה לבדו אשר ברא הנהגת הטבע. וממילא עיקר הוייתם בתיקון הגוף מעשה הגוף שהוא כנוד המלא נקבים אינו אלא ע"י השגחתו יתברך המפליא לעשות דרך נס חוץ לטבע (נזה"ק):

**אימתי נבראו המלאכים** גירסא שלפנינו קשה להולמה והעיקר כנוסחת השוח"ט והילקוט שגירסתם הפוכה. וה"ג הכא ד"א כי גדול אתה ועושה נפלאות בנוהג שבעולם מלך ב"ו מתקלס במדינה וכו' עד אתה לבדך בראת העולם. ועל זה אמר אימתי נבראו המלאכים וכו' עד והכל מודים שלא נברא ביום ראשון כלום (נזה"ק):

**המקרה במים** וזו היתה מלאכתו ביום ב'. וסיפא דקרא עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט:

**וכתיב ובשתים יעופף** במלאכים כתיב:
**שלא נברא ביום א'** פי' מן המלאכים:
**מותח** פי' מושך והולך בדרומה:
**ממדד** פירוש מישר ומותח באמצע עד כדי שיעור שמותחים מיכאל וגבריאל מצפון ודרום. והוא לשון מדידה (מת"כ):
**מאתי מי אתי כתיב** דהא דקרינן רוקע הארץ מאתי. ר"ל מכחי בלי עזר וסיוע משום נברא. וכדי להכריח זה כתיב מי אתי כלומר וכי מה היה אתי באותו הפרק לסייע לי. שאף המלאכים עדיין לא נבראו ביום א' (נזה"ק):
**ד"א כי גדול כו'** כבר כתבתי לעיל כי אין כאן מקומו והוא שייך לעיל בתר פירושא קמא דהאי קרא:
**מלך ב"ו מתקלס** מתקלס בבנין המדינה שבנה על מתכונתה. וגדולי המדינה מתקלסים ג"כ עמו שנושאים במשאו בהנהגת המדינה. אבל הקב"ה אינו כן אלא הוא לבדו ברא את העולם. ולכן הוא לבדו מתקלס בעולמו מצד הבריאה. וכן הוא לבדו מתהדר בעולמו מצד הנהגתו והשגחתו בעולם. ולא כאותן שאומרים כי עזב ה' השגחתו מעולם השפל. וזשה"כ כל גוים אשר עשית דייקא כלומר מצד מציאת מעשה גופם הנמשך מבריאת עולם יבואו וישתחוו לפניך. ולא עוד אלא גם ויכבדו לשמך. ר"ל אף גם מצד הנהגת העולם. ועל זה אמר לראיה על השגחתו בעולם כי גדול אתה ועושה נפלאות חוץ לטבע משום שאתה אלהים לבדך. אתה לבדך אתה לבדך בראת את העולם כלומר אתה לבדך שבראת טבע העולם ג"כ יכולת בידך לשנות הטבע. אבל האמצעים אין בידם לשנות הטבע. וממילא מן הנפלאות הנעשים חוץ לטבע ניכר השגחתו בעולם. (נזה"ק):

## פסקה ד

**ששה דברים קדמו כו'** דרש מלת בראשית בב' מלות. וכאילו אמר ברא שית. ברא ו' דברים אלה מהם בריאה ממש ומהם בריאה מחשבת (יפ"ת):
**ה' קנני ראשית** וע"כ בפועל מיירי. שהרי היתה כלי אומנתו של הקב"ה כדאיתא לעיל סימן ב':
**נכון כסאך מאז** וע"כ בפועל משמע. דנכון הוא לשון תיקון ושכלול כתרגומו. ולא שייך תיקון ושכלול אלא בהיותו כבר נגמר בפועל (נזה"ק):
**כענבים במדבר** וסיפא דקרא כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם. וראיתי הוא כמו רואה אני את דברי פלוני. כלומר עלו במחשבתי להבראות (רש"י):
**קנית קדם** קדם עד שלא נברא העולם:

**כסא כבוד כו'**. פי' כסא כבוד. מרום מראשון ומקדם לעולם. והיינו מקום מקדשנו. שבית המקדש נמי כסא כבוד איקרי כדכתיב יקראו לירושלים כסא ה' (יפ"ת):

**יהי שמו לעולם וגו' לפני שמש ינון שמו**. והאי מזמור במשיח מדבר שעליו יצדק יפה וירד מים עד ים וגו' לפניו יכרעו וגו' מלכי תרשיש וגו'. ושמש שם מושאל על כל סדרי בראשית. וקאמר קרא מלפני היות שמש היינו כל סדרי בראשית. ינון שמו ר"ל נקרא שמו ינון. ונקרא ינון על שם שעתיד ליינן פי' להקיץ ישני עפר כדאיתא בשוח"ט ובפדר"א. וזכר שם זה בכאן לומר שטעם קדימתו לעולם מפני חשיבותו שיקיץ ישני עפר (יפ"ת):

**בטרם הרים וגו'** היינו קודם שנברא העולם. תשב אנוש עד דכא היינו אותן תתקע"ד דורות שהיו ראוים להבראות ראה הקב"ה שרשעים הם ולא תועיל להם התשובה וקומטו בלא עת כדאמרינן בחגיגה והיינו תשב אנוש עד שנדכאו מן הבריאה. ומבריאת אדם ואילך ותאמר שובו בני אדם (רש"א):

**ה' קנני וגו'** קדם מפעליו מאז:

**אמר טלו מילנין כו'** הערוך גרס אמר טלו מילנין קלמין וקונדילין. וכתב פי' מילנין דיו. קלמין קסת. קונדילין בלשון רומי טבעת לחתום:

**אסטרולגוס** חוזה כוכבים. והיא מלה מורכבת מן אסטר שהוא בלשון יוני כוכבים. ומן ליגוס שפירושו דבור (מערי"ך):

**א"ר בניה העולם ומלואו כו'** בא ג"כ לפרש מלת בראשית ואמר העולם ומלואו לא נברא אלא בזכות התורה שנקראת ראשית דרכו. וב' בראשית הוא ב' הסיבה כלומר בשביל התורה שנקראת ראשית. ויליף לה מדכתיב ה' בחכמה יסד ארץ וגו'. ופרשינן בשביל התורה והיא החכמה. יסד ארץ:

**וירא ראשית לו** וכתיב בראשית בשביל ראשית:

## פסקה ה

**תאלמנה שפתי שקר וגו' יתחרשון יתפרכון ישתתקון**. יתחרשון היך מד"א (שמות ד':י"א) ויאמר ה' אליו מי שם פה לאדם או מי ישום אלם או חרש וגומר יתפרכון כמד"א (בראשית ל"ז:ז') והנה אנחנו מאלמין אלומים. ישתתקון כמשמעו כצ"ל. וכן הוא בירושלמי ובשוח"ט (אות אמת יפ"ת נזה"ק) ופירושו כמד"א ויאמר ה' אליו מי שם פה לאדם או מי ישום אלם או חרש דמדלא קאמר נמי או מי ישום אזן או חרש להיות ג"כ דבר והפוכו כלפי החרש שימת האוזן אלא ודאי חרש הוא ג"כ הפוכו של מי שם פה לאדם וה"ק מי שם פה לאדם או מי ישום נעדר כח הפה וזה משני פנים או אלם בטבעו

שאין לו כח הדבור. או חרש. כלומר שהוא אלם מחמת חרשות כי אם אינו שומע לא למד לדבר. יתפרכון כמד"א והנה אנחנו מאלמים אלומים. פי' הערוך לשון קשירה. ורש"י פי' לשון כריתה ופריכה. שהאוגד עומרים נפרכים. וכן אלומים בלשון ארמי פרכין ודרש כל זה מתיבת תאלמנה מדשני קרא בדיבוריה ולא אמר ידמו כדלעיל:

**ישתתקון** כמשמעו שאינו מדבר:

**עתק שהעתיק מבריותיו** כצ"ל. עתק לשון סילוק כמו ויעתק משם כך דברים אלו סתמן הקב"ה בתורתו שלא יבינו בהם רבים לפיכך אסור לגלותן:

**בגאוה אתמהא** פי' הקרא אתמוהי קא מתמה איך יבוזו על כבודו של הקב"ה בשביל להתגאות ולומר אני דורש במעשה בראשית ובי"ת בגאוה כבי"ת ויעבוד יעקב ברחל שפירושו בשביל רחל (יפ"ת):

**ובוז אתמהא** הקרא אתמוהי הנכון שיהיה מבזה על כבודו יתברך:

**דאמר ר' יוסי** המת"כ כתב דצ"ל אמר רבי יוסי ולא דאמר עכ"ל. וכן הוא בירושלמי:

**בכבודו של מקום** אמר כבודו דרך כבוד של מעלה (יפ"ת ונזה"ק):

**ומה כתיב אחריו מה רב טובך** משום דאייתי לדרבי יוסי דקאמר דאין לו חלק לעוה"ב ולא אשכחן דענשיה קרא אלא בהאי עלמא דתאלמנה שפתי שקר. לז"א דמדיוקא דבתריה נפקא דכתיב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. הפך הראשונים הבוזים את מוראו. שלהם לא יהיה חלק במה רב טובך הצפון ליראים:

**בנוהג שבעולם כו'** זה ביאור הדבור המגונה שעליו נאמר בגאוה ובוז. ועיין בענף:

**הביבים**. צינורות שעושין לקלח שם שופכים:

**הסריות** הסרחון:

**אינו פוגם** בתמיה. דאין רצונו של מלך להזכיר שם אשפה שהיה שם. כך כל מי שהוא בא לומר העולם הזה נברא מתוך תהו ובהו אינו פוגם בתמיה (יפ"ת):

**א"א לאומרו** אפי' היה יכול להבינו מדעתו לא היה רשאי לגלותו (רש"י):

## פסקה ו

**הוא גלי עמיקתא כו'** פי' הוא גלי הגיהנם והג"ע בתחלת ברייתו של עולם. וחושך זה גיהנם כדלקמן פ"ב ופי"ד ופל"ג. יהי אור ויהי אור היינו ג"ע הוא אור הגנוז לצדיקים כדאי' בפ"ב דחגיגה (נזה"ק):

**כי רפאים שם** סד"ק בעמקי שאול קרואיה:

**העמיק הרחיב** קאי אגיהנם כדכתיב ברישא כי ערוך מאתמול תפתה. וכדלקמן פ"ד:

**למכסה ולמסתור** לעיל מהאי קרא כתיב וברא ה' על כל מכון הר ציון וגו' כי על כל כבוד חופה ודרשינן ליה פ' הספינה לז' חופות שעתיד הקב"ה לעשות לצדיקים בג"ע.

וע"ז אמר שהג"ע יהיה להם למחסה ולמסתור משלוחי דינין שאין להם רשות לגשת אל הקודש פנימה. וכה"א תסתירם בסתר פניך. מריב לשונות של המקטריגים:

**ד"א הוא גלי עמיקתא כו'** גלי מעשיהם של רשעים ומעשיהם של צדיקים בתחלת ברייתו של עולם. ואתיא כמ"ד לקמן פ"ב וחשך אלו דורות הרשעים כדור אנוש כו'. יהי אור אלו צדיקים כאברהם וזרעו:

**המעמיקים מה' לסתיר עצה** בדבר מרמה בלב. כאילו אין ה' חוקר לב ח"ו. והיה במחשך מעשיהם כלפי העושים דבר עבירה בהסתר כאילו אין ה' רואה:

**ונהורא עמא שרא כו'** כי הם משורש האור שהבדיל לעצמו וכדלקמן פ"ב סי' י':

**סרונגיא** שם מקום. (ועיין בענף):

**זה מלך המשיח שנא' קומי אורי וגו'** תהו ובהו וחשך קאי ארמז הגליות והאור רמז לבית דוד וכדאי' לקמן פ"ב סימן ה' יהי אור ויהי אור הוא אורו של בית דוד באור הגאולה. וא"כ הא דדרשינן גלה עמיקתא ומסתרתא ידע מה בחשוכא כלפי מעשיהם ש"ר היינו לרמוז הגליות. ונקט ג' לישני כלפי ג' גליות הבאות אחר נבוכדנצר שנתגלו לו. וע"ז אמר ונהורא עמיה שרא זה בית דוד שבימיו יהיה לה' המלוכה. ועל זה הדרש מסיים המדרש בפסיקתא. ור"ל שכן נדרש בפסיקתא רבתי ריש פרשה ל"ו על פסוק קומי אורי וגו'. איזה אור שכנסת ישראל מצפה. זה אורו של משיח שנאמר וירא את האור כי טוב. הרי שדורש שם פסוק קומי אורי ופסוק וירא אלהים את האור וגו' על משיח בית דוד:

**עמיה שרא זה מלך המשיח** שביום שנחרב בהמ"ק נולד. ויושב אצל הקב"ה שמור ומזומן כדאי' בירושלמי דברכות פרק היה קורא ובאיכה רבתי:

**קומי אורי וגו' בפסיקתא** תיבת בפסיקתא קאי למעלה כמו שכתבתי לעיל. אבל דרש דר' יודא בר סימון ליתא שם. אבל במדרש שעם היפ"ת נרשם סי' ט' בפסיקתא אמר ר' יהודה כו' לכן העתקתי כאן ג"כ:

**מתחילת ברייתו של עולם כו'** ר"ל שעמיקתא ומסתרתא היו בתחלת ברייתו של עולם שלא נתפרשו וגלה אותם אח"כ לעבדיו הנביאים איך היתה ברייתם. וכדמסיק בראשית ברא כו' ולא פי' והיכן פי' כו'. (רש"י ונזה"ק):

**הנוטה כדוק שמים** וס"ד וימתחם כאוהל לשבת. שדמיון שמים על הארץ כדמיון האוהל על הקרקע:

**והיכן פירש** להלן כי לשלג יאמר הוא ארץ בקצת עפר למוצק וגו' כצ"ל. ור"ל ותליא בפלוגתתם ביומא דף נ"ד אם מאמצע אם מן הצדדים נברא העולם. ע"ש:

**עוטה אור כו'** עי' ריש פ"ג:

## פסקה ז

**ר"י פתח ראש דברך אמת** בראש דברך דהיינו בראשית ברא אלהים הודעתנו האמת היות ה' הוא אלהים ואין זולתו. והכוונה שאע"פ שלכאורה נראה היות פתחון פה למינים מהאי קרא דאמר אלהים לשון רבים ולא קאמר שם אל או אלוה. מ"מ דברו יתב' בהאי קרא דהוי תחלת ברייתו של עולם הנה הוא אמת ויציב בתשובתו בצדו וכדאמרו בראשית בראו אין כתיב כאן כו'. ולכן נחתם אותיות אמת בג' תיבות הראשונות בראשית ברא אלהים ס"ת אמת לרמוז שהוא יחיד ואין שני. שאילו יצוייר ח"ו שיש שתי רשויות אין אחד מהם אמת (מת"כ ויפ"ת):

**ולעולם כל משפט צדקך שכל גזירה כו'** סיומא דקרא קדריש:

**ומקבלין אותו** עליהם באמונה:

**וידברו אלהים אכ"כ** דרך המדרש לתפוס לשון זה אע"ג דלאו בקרא דענינא איירי. והכי פי' אין כתיב בפסוק זה (יפ"ת):

## פסקה ח

**זה שהוא בונה** סתם בנין של אבנים (יפ"ת). ובא לדרוש ג"כ למה פתח בבראשית ולא בראשונה. ע"כ דורש נוטריקון ברא שית לרמוז על ששה דברים שקדמו לבריאת העולם כו':

**ועצים** לקרוי ולדלתות וחלונות:

**ואינו צריך לקנים** שהעניים הם בונין בקנים לא העשירים (יפ"ת):

**הרי הוא צריך לקנה המדה** שעל שבית עני הוא קטן אינו צריך לקנה המדה. ובתי עשירים שבבתיהם גדולים צריכין לקנה המדה. והאבנים והעפר צריכים ליסודות. והמים לגבי הטיט. והברזל לחזק:

**כך התור' קדמה** כלומר שהתורה סיבת כל חלקי העולם שעל ידה נעשה הכל כדאמר לעיל בסי' ב' שהיה הקב"ה מביט בתורה ובורא העולם. וכנגדן כתב שלמה שש קדימות. ואסמכתא בעלמא הוא. כלומר ששה חלקים קודמין לבנין. כך נרמז בתורה שש קדימות. ובזה מתיישב מלת בראשית כאלו אמר ברא שית (יפ"ת):

**קדם ומאז כו'** אבל ראשית דרכו לא חשיב דלגופיה איצטריך לאשמעי' שהתורה קדמה לעולם (יפ"ת):

**מקדמי תרין** דמדלא כתיב מקדם ש"מ רבים ומיעוט רבים שנים:

**בפרשת ה'** קנני כלומר כל הני שש קדימות הנזכרות כתובות בפרשת ה' קנני הנאמרת על התורה:

## פסקה ט

**צייר גדול כו'** כלומר האמת שהוא צייר גדול שהוא בורא בריאות רבות וצורות מתחלפות. אבל אין יכול להוציא החמרים מן האין. אלא שמצא סממנים וצייר מהם. כדרך האומן המצייר ציורים נאים כרצונו בסממנים הנמצאים. אבל אין בו יכולת להמציא הסממנים. והסממנים הם. תהו. ובהו. וחושך. ורוח. ומים ותהומות. דמדלא כתיב בהו בריאה בריש התורה (וכוונת הפילוסוף על מה שכתב בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. ואח"כ כתיב והארץ היתה תוהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים הרי זכר כאן ששה דברים שלא נזכר בהם בריאה) משמע ליה דה"ק והארץ כבר היתה תהו ובהו שכל אלו קדמו ומהם ברא ה' בריותיו (יפ"ת):

**בכולם כתיב בהו בריאה** שהן עצמן נבראו. ומה שלא הזכיר בהן בריאה במעשה בראשית. היינו לפי שהם בכלל בריאת הארץ הנזכרת תחילה שהם מחלקי הארץ ודבוקים בה ונבראו עמה (נזה"ק):

**שנא' עושה שלום ובורא רע.** ואין רע אלא תהו ובהו שהם רע המוחלט העדר הישות (יפ"ת):

**יוצר אור** וס"ד ובורא חושך עושה שלום ובורא רע:

**שמי השמים והמים** וס"ד כי הוא צוה ונבראו. הרי שגם המים נבראו ואע"ג דהתם במים שעל השמים מיירי. כיון דבתחלה קודם שהבדיל הרקיע ביניהם מים העליוני' ומים התחתונים היו לאחדים. וכיון דאשכחן בריאה בעליונים ע"כ גם התחתונים נבראו (יפ"ת):

**באין תהומות חוללתי** פי' שהתורה אומרת עד שלא היו ולא נבראו עדיין התהומות אני נבראתי. אלמא דתהום נברא שהרי התורה נמצאת קודם להם. וא"כ הו"ל כאילו כתיב בהו בריאה:

## פסקה י

**למה העולם בבי"ת** פי' למה מתחיל סיפור בריאת העולם בבי"ת. וכן הוא בתנחומא למה פתח בברייתו של עולם בבי"ת. ור"ל שהיה לו להתחיל בא' שהוא ראשון של האותיות לאמר אלהים ברא בראשית. ועיין בתד"א פרק ל"א:

**מה בית זה סתום כו'** דכתב זה שבידנו הוא הכתב שנכתבה בו התורה בתחלה והוא הכתב המקודש. ולכן נתן טעם להתחלתה בבי"ת מטעם צורתה (יפ"ת):

**ופתוח מלפניו** ובירושלמי ובפסיקתא הגירסא פתוח מצד אחד:

**אין לך רשות כו'** שאין לך לחקור אלא מה שלפניך וכמ"ש בין תבין את אשר לפניך. אבל תסתום פיך מלשאול מה למעלה מרקיע שעל ראשי החיות. ומה למטה מהן הרי אמר ומתחת זרועות עולם ואם שאל מי סובלן לא חס על כבוד קונו (רש"י בגמרא):

**מה לפנים** חוץ למחיצת הרקיע למזרח. ומה לאחור למערב (רש"י שם). פי' אחר מה לפנים קודם הבריאה. מה לאחור לאחר שיחזור העולם לתהו ובהו היכן שכנו של מקום (רש"י כאן):

**כי שאל כו'** למן היום שנבראו אתה דורש ואי אתה דורש לפנים מכאן. ר"ל קודם שנבראו מעשה בראשית. בנזה"ק כתב שה"ג למן היום שנברא אדם אתה דורש וכו' וכדכתיב למן היום אשר ברא אלהים אדם. והמדקדק בירושל' יראה להדיא דבר קפרא ס"ל התם דמיום שנברא העולם עד בריאת אדם לא שרי אלא בצנעא ביחידי. ומבריאת האדם ואילך שרי בפרהסיא. ופליג את"ק דהתם דשרי בפרהסיא מיד מבריאת העולם ואילך ע"ש:

**ואי אתה דורש לפנים**. לפי גירסת נזר הקודש הנ"ל פי' ואי אתה דורש לפנים מכאן היינו קודם שנברא אדם. ומכ"ש מה שיהיה אחר העולם:

**ואי אתה חוקר לפנים**. פי' חוץ למחיצת הרקיע למזרח. וה"ה לשאר הרוחות. וה"ה למעלה ולמטה מהשמים דכולהו חוץ ממקצה השמים ועד קצה השמים הוו (יפ"ת):

**בהדיה דבר קפרא** כלומר עם בר קפרא היה דורש במעשה בראשית זה בענינו וזה בענינו (רש"י) דאילו שניהם יחד ודאי אסור לבר קפרא. ואפשר שצ"ל כמ"ש בירושלמי ובפסיקתא דרש ר"י בן פזי (בדורו מפסוק למן היום) כהדא דב"ק (פירוש באופן שדרש בר קפרא שסובר כמוהו (ועיין בענף):

**למה נברא העולם בבי"ת**. כמו ד"א למה נברא בב':

**להודיעך שהם ב' עולמים**. להוציא מדעת הכוזבים שאומרים שאין עולם אלא אחד. וכדאי' בפ' הרואה (נזה"ק):

**שהוא לשון ברכה** ויש להתחיל בשבח משום פתח דבריך יאיר כדאמרינן בריש פסחים. ועוד שיהיה סי' טוב לעולם. ואע"ג דמצינו ב' בלשון קללה. בוקק הארץ. ואשיתהו בתה. וכהנה רבות. י"ל דלא קפדינן אלא על מה שנמצא בתורה לא בנביאים וכתובים:

**ולמה לא באל"ף** שגם האל"ף יש לה מעלה שהיא ראשונה לאותיות. ונרמז בה שם המיוחד כדקאמר בסמוך שהבי"ת מראה בעוקצו שלאחריו על האל"ף לומר ה' שמו. אבל השתא דאיכא תרתי דהבי"ת לשון ברכה והאל"ף לשון אירה וודאי בבי"ת עדיפא (נזה"ק):

**ד"א למה לא באל"ף**. דמשום סימנא בעלמא לא תדחה. וקאמר כדי שלא יהיה פתחון פה להאומרים אין להשי"ת חפץ בעוה"ז וליתא השארה לנפש שהרי בראו בלשון ארירה. דהשתא הוה נפיק מינה חורבא. נברא בב' להורות שאמר הקב"ה הריני בורא אותו בלשון ברכה והלואי יעמוד. כלומר מי יתן שיעמוד. כי כן רצוני שיזכו בני העולם לקיימו ולהעמידו בברכה (יפ"ת):

**שני עוקצין** כזה >ציור<ב:

**ה' שמו** פי' שרומזת אל האל"ף שבאחורי הבי"ת. ופי' המת"כ וז"ל האל"ף תחלת אותיות של אדני ושל אהיה ושם של הוי"ה קריאתו אדני. וכן אל אלהים. או יש לומר ה' שמו האל"ף כותבין שני יודי"ן וי"ו באמצע כזה >ציור<א גימטריא שלו כ"ו שם של הוי"ה. ואם נפשך לעיין בזה עיין בפ"ג מחלק היחוד בספר עבודת הקודש. ובספר יצירה בפי' הרמ"ב:

**היה האל"ף** קורא תגר כי האותיות למעלה רוחניות כדמפורש בזוהר:

**למחר אני בא כו' כלומר לעתיד**. ובאשר לא היה זמן קצוב לדבר לא נתפייסה האל"ף עד שהגיעה עת פקודתה במתן תורה בימי משה רבינו (נזה"ק):

**בחכמה יסד ארץ** כלומר בשביל חכמת התורה וזכותה יסד ארץ:

**שהוא מסכים מאלף**. פי' אלף דור עלו במחשבה להבראות ונמחו מהם תתקע"ד דורות. וכ"ו דורות עד מרע"ה הרי אלף. ובמ"ת התחיל באל"ף אנכי. וע"כ נקרא אל"ף:

## פסקה יא

**מנצפ"ך** בפרק הבונה משמע דמנצפ"ך היינו הפתוחות. ובפ"ק דמגילה משמע איפכא. וכבר נתעוררו בזה רש"י ותוס' ז"ל:

**צופים אמרום הנביאים שנקראו צופים**. דמתחלה לא היו אלא מ"ם אחד ונו"ן אחד. ובגמרא פריך והכתיב אלה המצות שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה. ומשני שכחום וחזרו צופים ויסדום ונראה דר"ס נמי ס"ל כן. והא גופא קמ"ל רבי סימון דלא חדשום מעצמם משום דאין נביא רשאי לחדש דבר:

**מה שהתקינו הצופים** למה נקרא מנצפ"ך ולא כמנפ"ץ כסדרן. ע"ש שהתקינום הצופים. וזהו מן צפך פי' מאן התקינם צופיך. וכן בירושלמי פ"ק דמגילה מהו מנצפ"ך כו' מה שהתקינו לך הצופים. מאן אינון אילין צופים:

**ביום סגריר** יום גשם שהכל נסגרים בבתיהם כמ"ש (משלי כ"ז) דלף טורד ביום סגריר:

**לבית הועד** לבית המדרש:

**מ"מ מ"ם נו"ן נו"ן כו' ממאמר של הקב"ה כו'**. שעל שמצאו כל חמש מעלות אלו במשה בלבד ולא באחר. בהכרח שבאו להורות על שלימות התורה שניתנה על ידו:

**למאמר של משה** תורה שבע"פ שנתנה הל"מ והוא יגידנה לישראל. ולא נתמצע מלאך ושרף בין מאמר הקב"ה לשל משה:

**למשה שנקרא נאמן** שהיה נאמן בית שנתעלה משאר נביאי' בידיעת סודות החכמה שחמשי' שערי בינה כולם נמסרו למשה חוץ מאחד. וכן אמר בספרי בכל ביתי נאמן הוא שהראה לו מה למעלה מה למטה כו' (יפ"ת):

**לפיו של משה** רמז למ"ש לקמן בש"ר פ' מ"א משל למי שבא בנו מבית הספר ונתן לו חתיכה שבתוך פיו כו'. והכוונה על גילוי סודותיו הכמוסים לו:

**לכף ידו של משה** תורה שבכתב. שהלוחות מעשה אלהים המה ומסרם מידו ליד משה ולא נתמצע מלאך ביניהם:

**וסיימו אותן** החכמים שהיו באותו הדור היו מסמנים ומציינים אותם מי ומי הם:

**ר"א ור"י ור"ע** תיבת ר"ע ליתא בירושלמי דמגילה פ"ק. וכן הנכון כי ע"ה היה בילדותו כדאי' באדר"נ פ"ו. ולקמן פ"ק סי' י"א:

**גם במעלליו יתנכר נער** וס"ד אם זך ואם ישר פעלו. וכמ"ש כי יצר לב האדם רע מנעוריו. ואם רואים תינוק בנערותו שזך וישר פעלו. אז ניכר שיהיה בגדלותו אדם גדול בתורה ובמע"ט:

**באנכי דרבי מאיר כו'** נראה שהוא מיותר (מת"כ): או אפשר מדרש אחד היה ידוע להם שהיה נקרא בשם אנכי דר' מאיר ששם איתא הך דרשא. וכמו שהביאו לעיל ס' ט' בשם הפסיקתא:

## פסקה יב

**לזה נאה לקראו אלוה**. דק"ל דה"ל למימר אלהים ברא בראשית. לכן אמר רבי יודן שבזה בא להורות שלזה נאה לקראו אלוה כו'. ברם יחידו של עולם בתחלה פעל בתיקון העולם ואח"כ נתקלס מן הדין בקבלת אלהותו. לכן אמר בראשית ברא ואח"כ אמר אלהים להורות שקבלת אלהותו ועול מלכותו על כל באי עולם הוא מן הראוי מצד פעולת הבריא' שקדם לפני קילוסו. לא כב"ו שמתקלס קודם הפעולה (נזה"ק):

**דימוסיאות** מרחצאות של מים חמים היוצאין מן הקרקע:

**פריבטאות** בתי כסאות (מעריך). והמת"כ פי' מרחצאות ותענוגות ב"א:

**בתחילה מזכיר שמו ולבסוף קטיזמא שלו**. הני שש תיבות מיותרים ולא גרסינן ליה דהיינו דברי בן עזאי ממש. דקטיזמא פירושו שבחו. ואי רבי יודן נמי קאמר מה הוסיף

לה בן עזאי. ועוד דאין ענין זה אצל דברי רבי יודן שתחלת דבריו וסופם אינם אלא בקילוס ופעולה לא בענין הזכרת השם קודם הקילוס או אחר הקילוס (יפ"ת):

**בן עזאי אומר כו'** בא לפרש טעם אחר על קדימת בראשית ברא לאלהים. שהוא מדרכי הענוה שדרך ב"ו להזכיר שמו ואח"כ שבחו פירוש שבח שררתו וכדמסיק פלן אגוסטלן פלן פראטאטא שהם מיני שררות ידועים. והוא מקדים שמו בעשותו שמו עיקר כאילו שמו מפורסם מצד עצמותו ויחוסו. ושבח השררה טפל אליו. אבל הקב"ה אינו כן משהזכיר שברא צרכי עולמו שממנו נמשך שבח שררתו על בריותיו אח"כ מזכיר שמו שם אלהים. בראשית ברא ואח"כ אלהים כאילו שמו טפל לשבח שררתו. אף כי גדול ה' ומהולל גם מצד עצמו. ולפ"ז סברת בן עזאי הפוכה מדרבי יודן דלרבי יודן תואר אלהים הוא שם שררה. ולבן עזאי הוא שם עצמותו ובהא מילתא גופא פליגי (נזה"ק):

**אגוסטלא** הרומיים קראו לשלטון שלהם קיסר על שם המושל הראשון כי כן שמו. ולמושל שני קראו אגוסטוס. וטעם המלה מוסיף ומגדל. ועל שמו קראו כן לבאים אחריו. ולאשת הקיסר קראו אוגווסטא (מוסף הערוך):

**פראטאטא** פי' שלטון (ערוך):

## פסקה יג

**תנא רבי שמעון בן יוחאי כו'**. גם רשב"י בא לפרש טעם אחר על קדימת בראשית ברא לאלהים. לפי שאין ראוי להזכיר השם בתחלת הדבור כדאזהר לן גבי קרבנות שלא יאמר לה' עולה אלא עולה לה'. ויליף לה בת"כ מדכתיב אדם כי יקריב מכם קרבן לה'. והענין מבואר ע"פ מ"ש בזוהר יתרו שהמוציא שם שמים לבטלה על דברי חול פוגם בקדושת השם ובכלל זה הוא אף המזכיר ש"ש על דבר מצוה שפוגם בהזכרת שם שמים תחילה. אלא אחר איזה דבור תחלה. ויליף לה מדכתיב בראשית ברא אלהים. ולא כתיב אלהים ברא בראשית. ומפרש שם הטעם לפי שאין ראוי להזכיר ש"ש על דבר ריקן. ולכן אפילו בהזכרת ש"ש על דבר מצוה אין ראוי להיות מתחלה קודם שום דבור כיון שעכ"פ באותו רגע תכ"ד מתעורר קדושת שם שמים על דבר ריקן אע"פ שמסיים דבורו לשם מצוה. וזהו שאמר והרי דברים ק"ו מה אם מי שהוא עתיד להקדיש אמרה תורה לא יחול ש"ש להקריב. ר"ל שלא יתחלל שם שמים להזכירו לבטלה בתחלת הדבור אע"פ שכופו לדבר מצוה. ק"ו למחרפים ולמגדפים בשם עאכ"ו שפוגמים בקדושת השם. ולכך ראוי שימחו מן העולם לגמרי (נזה"ק):

**ב"ו בונה בנין כו'** דק"ל דאת שמים וארץ מיבעי ליה. דהא אכתי לא היו מקדמת דנא לרמוז עליהן בה' הידיעה. לכן אמרו את השמים שעלו במחשבה כבר. נבראו בלא שנוי (נזה"ק):

**בשעה שהבנין** אם נזדמנו לו חלקי הבנין והמקום בטוב. אז יוכל להגביה הבנין כרצונו. ואם לאו יקצר מלמעלה. אבל הקב"ה ביכולתו המוחלט כאשר שיער במחשבתו הקדומה כביכול כן החל וכן גמרו:

**כבר הם ברואים** והיינו בכח מחשבה. ולא בפועל. וגמר בריאתו יהיה לעתיד (נזה"ק):

**הה"ד כי כאשר השמים חדשים אכ"כ אלא החדשים**. הארץ חדשה אכ"כ אלא החדשה כצ"ל (יפ"ת). וכן הוא בילקוט כאן. ועיין בילקוט ישעיה פסוק זה:

## פסקה יד

**נחום איש גם זו** שכל הבא עליו היה מקבל בשמחה ואומר גם זו לטובה:

**אכין ורקין מיעוטין** שנחום איש גם זו היה דורש כל אכין ורקין למעוטין. וכל אתין וגמין לרבויים:

**שמים וארץ אלהות**. הן ומפרש ואזיל כי האלהים הוא שמים וארץ. שהיו טועים לומר שהם שמותיו. וזה הוא כדעת הטועים שאומרים שאין הסבה הראשונה משגיח בהנהגת עולם השפל לשפלותו אלא השמים והארץ הן הם עצם אלהות ועל ידם נגמר כל פרטי תולדותיהם. אבל השתא דכתיב את השמים נעשה הפסק בין אלהים לשמים וארץ להורות שאלהים הוא הפועל והמה פעולים (נזה"ק):

**ואם רק הוא מכם** וכאילו קאמר לא דבר רק הוא מצד עצמו ואם רק הוא היינו מכם. כלומר מסיבתכם שאינכם יגעים בו. וכן כאן אין אתה יודע לדרוש דמ"מ קשה ואת הארץ למה לי. **אלא את השמים לרבות חמה ולבנה כו' ואת הארץ לרבות אילנות ודשאים וג"ע**. וג"ע ר"ל ג"ע שבארץ. שכל צבא השמים נבראו בכח עם השמים שמהם נבראו. וכן הארץ. וכל אחד יצא לפועל דבר יום ביומו. וזהו כוונת הכתוב בראשית ברא אלהים. לא בלבד שמים וארץ. רק את השמים שמרבה האת כל תולדות השמים היינו חמה כו'. ואת הארץ כל תולדות הארץ היינו אילנות כו'. שהכל נתהוה בראשון שבהברא השמים והארץ היו כל תולדותיהם נכללו בהם בכח מציאות הויה דקה. וכל מה שנברא בימים שאחר יום א' לא היו רק כיוצאים ומתפרדים מן הכח אל הפועל. אלו מן השמים ואלו מן הארץ (יפ"ת ונזה"ק):

**רבי תנחום בשם כו'** איידי דמייתי כי לא דבר רק בתורה בשעה שיגעים בה. מייתי כל הני לסייע שע"י טוב העיון והיגיעה מסכימים לדעתו יתברך אע"פ שלא נתפרש להם (יפ"ת):

**תורת אמת היתה כו'** אצל אהרן כתיב כמ"ש שם בס"ד כי שפתי כהן ישמרו דעת כו'. כמ"ש בשם אדר"נ:

**תורת אמת** היתה בפיהו אלו דברים ששמע מפי רבו. ועולה לא נמצא בשפתיו אלו דברים שלא שמע מפי רבו כצ"ל. וכן הוא בירושלמי. ודרש עולה לא נמצא בשפתיו שאפילו אמר דבר שלא שמע מפי רבו אלא מעצמו. ג"כ לא נמצא בו עולה ושלא טעה. כי יגע והשיג האמת בעזר אלהי:

**אפילו דברים שאתה כסיל בהם**. שהם למעלה מן השכל. שתיבת בכסלך. מלשון כסיל וסכלות. והכוונה שה' יתמוך יד היגע לעיין שיגלה מה שהיה ראשונה מוסכל ממנו (יפ"ת):

**מן ההוריה** לבל יהיה נלכד בשגגת הוראה:

**מן העבירה** כמד"א עונותיו ילכדנו את הרשע. וקאמר כאן שה' ישמרנו מלכד זו. ע"ד רגלי חסידיו ישמור:

**מן המזיקין** שזה צריך נטירותא טפי שלא יזיקוהו. שאין ביד האדם להשמר מהם כלל:

**אם נתת מכיסך**. דריש בכסלך ב' מלות בכיס לך פי' בכיס אשר לך. וכן פתרון הכתוב כי ה' יהיה נזכר ומצותו תהיה נעשית בכיסך שתתן צדקה לשמו מממונך אז ושמר רגלך מלכד שתנצל וכו'. שנתינת הצדקה מצלת מהם. דמראש השנה נגזר על האדם כל מה שיחסר מממונו. ואם יוציאנו בצדקה ינצל מזה כדאיתא בויק"ר פ' ל"ד בעובדא דרשב"י (יפ"ת):

## פסקה טו

**ב"ש וב"ה כו'** שאנו מוצאים בתורה פסוקים שמקדימים בריאת שמים לארץ ופסוקים אחרים מקדימים ארץ לשמים. ופליגי בהכרעה:

**שמים נבראו תחלה** היינו ביום ראשון. ואח"כ הארץ ביום שלישי. כמ"ש ותראה היבשה. וב"ה סבר ארץ בראשון ושמים בשני יהי רקיע. וכן הוא בירושלמי:

**דאינון אמרין** השמים נבראו תחלה ואח"כ נבראת הארץ שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. משל כצ"ל (מת"כ):

**איפיפורין** פי' שרפרף הוא הכסא שמשימין תחת רגלי הגדולים בשעה שיושבין על הכסא. ור"ל שלהיו' השרפרף לצורך הכסא וטפל לו אין ראוי להקדימו לכסא. דדמי למאן דלית ליה ביתא ותרעא לביתא עביד (יפ"ת). ורש"י פי' כסא עשוי תחלה ולפי גובה הכסא מתקן השרפרף:

**כך אמר הקב"ה השמים כסאי וגו'**. וכיון דקרא קרי להו כסא והדום משמע שנהג בהם כדרך אומנותם:

**אח"כ בנה את העליונים** וכיון דמצינו דקרא קרי לארץ יסוד כדכתיב לפנים הארץ יסדת. וקרי לשמים עלייה כדכתיב הבונה בשמים מעליותיו. משמע שנהג בהם כמעשה אומנותם תחלה היסוד אח"כ העלייה:

**מסלקין אותו** דוחין דברי ב"ש:

**והארץ היתה**. כבר היתה דמדהוה סגי ליה כשיאמר והארץ תהו ובהו. וקאמר היתה משמע דה"ק והארץ הלזו כבר היתה נבראת קודם לשמים הנזכר (יפ"ת):

**ולשכלול** (ויכולו תרגם אונקלוס ואשתכללו) היינו הוצאת תולדותיהם שזהו גמר מלאכתן. הארץ קדמה דביום ג' כתיב תדשא הארץ. ואילו מאורות שהן תולדות שמים לא היו עד יום ד':

**אנא אמרי טעמא** לדברי רבי יוחנן:

**ביום עשות** עשות הוא לשון תיקון ועשיה ושכלול:

**אבות העולם**. ב"ש וב"ה קראן אבות העולם משום שבתחלת הבריאה אמר הקב"ה נעשה אדם בצלמנו. תיבת נעשה נוטריקון נמלך עם שמאי הלל שהם כלל כל נשמות הצדיקים והן הן ממש אבות העולם. שמאי בשמאל המרכבה. הלל בימין המרכבה (מגלה עמוקות אופן ע"ד):

**אלא כאלפס וכסויה ששניהם נבראו בזמן אחד**. ולא קדם זה לזה. אלא כאלפס וכסויה היצוקים בדפוס כאחד בעת עשייתן. ואחר עשייתן נחתכין במגרה (הראב"ד פ"ב דעדיות משנה ה'):

**אם כדעת אבא** ניחא מה שפעמים מקדים זה לזה. להגיד ששניהם שקולין כאחד ושניהם כאחד נבראו (מת"כ). משמע דר"א בא לפרש ולסייע למ"ש אביו ר"ש. ועיין מ"ש בענף שבא לחלוק:

**שמים לארץ אלא מלמד כו'** ששניהם עיקרים והכרחיים בקיום הדבר. וכל אחד שלם בענינו ולא יתכן בלעדו. וא"כ איננו טפל:

**וזכרתי את בריתי וגו'** ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור:

**מלמד ששלשתם כו'** שבמהותם לפני השי"ת שקולים. והיינו בצדקות וחסידות. אבל בידיעה ונבואה פשוט שכל אחד גדול מאביו:

**הוא אהרן ומשה כו'** היינו ג"כ בצדקות וחסידות. אבל משה גדול יותר מאד בנבואה:

**ויהושע ב"נ מגיד כו'** היינו ג"כ בצדקות וחסידות. אבל יהושע מלך ונביא מה שאין כן כלב:

**תיראו מגיד ששניהם** שמצות כבוד שניהם שוין על הבן. ואם נזדמנה לו מצות שניהם כאחד מקדים איזה שירצה. אבל אמרו חכמים שמצוה להקדים לאב שהוא ואמו חייבים בכבודו. אבל אם נתגרשה פשיטא שחזר הדין לאמתו ויקדים למי שירצה:

## פרק ב

### פסקה א

**ר' ברכיה פתח גם כו'** משום דק"ל מדוע היה מתחלה הארץ תהו ובהו. היד ה' תקצר מלבראה מיד מתוקנת כראוי. לזה אמר שהיה הכל לסימן על העתיד (נזה"ק ע"ש):

**עד דהיא פגה** בעוד שהנטיעה רכה הוציאה קוצים. ואף שאז אינה מוציאה פירות ואין הקוצים מזיקים כלל אך מוכיח על סופו שכשיבא לכלל הוצאת הפירות שלא יהיו הפירות מצליחים. וכן הנמשל שכשיבאו ישראל לארץ ישראל מקום ההצלחה אז יענשו בחטאם שיחזור העולם לתהו ובהו:

### פסקה ב

**ר' אבהו אמר משל כו'** מפרש תהו ובהו לשון תמהון והשתוממות שהיתה הארץ תמהה על רוע חלקה דאשתנה לגריעותא מעליונים לכל חד כדאית ליה (יפ"ת):

**באוני** שטר מכירה וכן הוא בילקוט ירמיה (מת"כ):

**בטימא** פי' בדמים. (ערוך) תרגום אין שוה להניחם לית טימי מנהון בלשון יוני מחיר ושווי:

**מטמיון** בערוך ערך טמיון שלח המלך גבאי טמיון לגבותה. פי' גבאי ממונה על אוצר המלך ע"כ. ובמוסף פי' בל"י אוצר הן של מלכים הן של מזון עכ"ל:

**וישב לו אותו** שנגזר עליו שיגע ויתפרנס מעמלו:

**תוהא ובוהא** הוא ענין תמהון והשתוממות. ותהו מלשון אדין נבוכדנצר תוה. והכי איתא בפרקין שהיה רשב"ז יושב ותוהא:

**כך ישבה הארץ תהו ובהו** הכוונה שר הארץ. או ע"ד ההפלגה כלומר ראוי לה שתאמר כן (יפ"ת):

**בבת אחת** כרשב"י לעיל פרשה א':

**אם אינם יגיעים** שאף העופות והחיות צריכין לשוט ולחפש מזונותיהם. ולדידיה עיקר השממון על המזונות:

**ור"י בר"ס אמר משל כו'** לדידיה עיקר השממון על המות. דמה שאוכלין ע"י יגיעה הוא מעלה שאינן אוכלים נהמא דכסיפא:

**והתחתונים מתים** אף שהצדיקים בג"ע. על כל זה חי חי הוא יודך ולא המתים יהללו יה: **שהיה ישן אף שעתה ישן הוא**. מצטערת ודואגת איך תוכל לצאת ידי חובתה. וכן בנמשל אף שעדיין לא נברא האדם. מאחר שעיקר בריאת הארץ בשביל האדם. והנהגת האדם סיבה קרובה לקלקול הארץ ע"כ שממה הארץ על קלקול האדם. ומליצת ליטול את שלה בלשון המדרש הונח על עונש:

**ע"ג עריסה** מטה קצרה שמנענעים בהם הילדים:

## פסקה ג

**ר"י בר סימון פתר כו'** שהיה בארץ בתחלת הבריאה תהו ובהו וחשך ע"פ תהום לסימן ופועל דמיון על הדורות החוטאים מימות אדה"ר ואילך שנתקללה האדמה בעבורם. כי אין דבר מתהוה בעולם אלא מה שהיה לו שורש ויסוד במעשה בראשית כדלעיל סי' א' ומשום דכתיב הכא ד' לשונות דריש להו כלפי ד' חטאים שגרמו ד' אלו בעולם (נזה"ק): **שהיה ללמה** תרגום תהו למה. ויהבלו תרגום והוו ללמה. וכלומר שנאבד אדה"ר באפס זמן שלא לן כבודו עמו שביום שנברא חטא וגורש מג"ע כדאית לקמן פי"ח:

**ובהו זה קין שבקש כו'** שעל ידו היה חוזר העולם לבהו שהרג את אחיו וחוייב כליה הוא וזרעו. ולולי שנולד שת שממנו הושתת העולם. היה המין האנושי בטל (יפ"ת):

**והיה במחשך מעשיהם** פסוק זה מדבר בעובדי אלילים. וכן דור אנוש עבדו אלילים:

**ויעבר אלהים רוח כו'** אך אע"פ שהעביר ה' רוח רחמים להשקיט מי המבול. מ"מ עדיין לא נתקן העולם כראוי. כי בזמן מעט כבר שבו לאולתם בדור הפלגה. והיה ממשמש באפילה עד כי הזריח ה' את אברהם שפרסם אמונת ה' בעולם. ונמשך ממנו שלשלת יוחסין הוא יעקב ובניו שהיתה מיטתן שלימה. והיינו דמסיק אמר הקב"ה עד מתי יהיה העולם מתנהג באפילה תבא האורה כו' זה אברהם (נזה"ק):

**א"ת העיר אלא האיר** שאותיות אחע"ה מתחלפות. והאור בא מן המזרח. וזהו מי האיר ממזרח:

**לאור יום זה יעקב** שיעקב נקרא שמש. והיום ע"י השמש. שאברהם לא היה רק תחילת התיקון. באשר עדיין יצא ממנו פסולת. וכן יצחק. ולא נשלם התיקון כי אם ביעקב. והוא היה אור האמת ונקרא שמש:

**לאור יום זה יעקב כו'** פי' שגזר על יעקב שימשול ביום היינו בעוה"ב שכולו יום. ועל עשו שימשול בלילה בעוה"ז שדומה ללילה. וסוף מעשה במחשבה תחילה. וע"כ בגזירה הקדים יום ללילה. אך במעשה היה בהיפך שהלילה והערב קדמו לפני האור. ועל כן אמר ויהי ערב ויהי בקר:

**ויהי ערב ערבו ש"ע** השתא דרש בענין אחר ויהי ערב ערבו ממש. ר"ל כשיהיה סוף מלכותו. אז יהיה בוקרו של יעקב. כי כשזה נופל זה קם:

**בוקרו של יעקב יום אחד כו'** פי' הוית בוקר זה כלומר התחלתו יהיה ביום אחד העתיד הידוע להשי"ת:

**ד"א יום אחד שנתן לו כו'** וה"ק עיקר אור הבקר דהיינו יעקב הוא ביום הכפורים שהוא קדוש ושלם כמלאכי השרת ואין לו מקטריגים למעלה וחידש הד"א לומר שאף בעוה"ז ניתן ליעקב יום אחד של אורה:

## פסקה ד

**רשב"ל פתר קריא בגליות כו'** שתהו ובהו וחשך על פני תהום שהיה בתחלת הבריאה לא היו אלא לסימן על העתיד. ולכן אמר שד' דברים הללו יצאו לפועל אח"כ (נזה"ק): וז"ל רבינו בחיי ביאור המדרש הוא כי השי"ת בפרש' זו מגיד מראשית אחרית והכתוב כללן לרמוז סוף הזמן בתחילת הזמן להורות כי תכלית כוונת הבריאה הוא לימות המשיח. וזהו תכלית המחשב' סוף המעשה עכ"ל:

**ויבהילו** דבהו הוא לשון בהלה:

**על קרן השור** כדי שיפרסמו לכל כפירתם בה' עד שיהיה הדבר רשום במקנה קניניהם. עוד יתכן שרצתה לרמוז שבמעשה העגל הורחקו מה' ושוב אין להם חלק בו (יפ"ת):

**שאין לה חקר** לזמנה ולהצלחתה יותר מכולם:

**אף הרשעים כן** אין לחקרם ולעמוד על דעתם שפיהם דבר שוא כדאמר לקמן יודע ציד צד את הבריות בפיו לא נגבת מאן גנב עמך:

**זה רוחו של מלך המשיח** שבימיו יקויים ומלאה הארץ דעה את ה'. ולכך אף שצפה רשעת הדורות לא נמנע מבריאת עולם:

**ממשמשת ובאה** פי' מתקרבת ובאה קודם זמנה. בזכות התשובה. שאם אין תשובה לא תבא אלא בעונתה הקבועה. וז"ש מרחפת ר"ל מעופפת מגזרת על גוזליו ירחף:

**שנמשלה כמים** שצריך לשפוך שיחה ותחנונים בלב נשבר בתשובתו כמים הנשפכים (יפ"ת):

**ברית כרותה** כלומר חק ולא יעבור שהטביע הקב"ה במים. ודורש כפי הפשט שאמר והארץ היתה תהו ובהו בלשון עבר. ואח"כ אמר ורוח אלהים מרחפת בלשון הוה. משום שתמיד מרחף הרוח מאלהים על המים. שברית כרותה כו'. שכרת אלהים למים שהרוח ירחף תמיד עליהן כדי שלא יתקלקלו הנהרות והימים ע"י השרב. וע"י הרוח יתקררו ולא יתקלקלו:

**רוח שייפה** מלשון נשפת ברוחך:
**יושב ותוהה** פי' מעמיק בחקירתו והשגתו ומשתומם ואינו מרגיש בדברי העולם:
**מאין הרגלים** פעמי מחשבותיך מאין באים. ולשון רגלים שייכים במחשבות. כמ"ש חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך. כלומר במה אתה מעיין והיכן לבך טרוד:
**א"ל מעיין הייתי** טרוד הייתי בעיון עד ששכחתי עניני עולם. ולא הרגשתי בשאלתך שלומי. ולא רצה לגלות לו במה היה העיון:
**מנשבת אין כתיב כאן** ר"ל שאם אתא לדרשה דרבי חגי. מנשבת מיבעי ליה כלשון הכתוב ישב רוחו יזלו מים. לכן פי' על המים העליונים התלוים באויר במאמר ה' כדאי' לקמן בפ"ד. ולכן אמר מרחפת לשון שכתוב אצל עופות על גוזליו ירחף שנוגעות ואין נוגעות (יפ"ת). וכדאי' בירושלמי. ור"ל שמלת מרחפת תורה על תנועה קלה. אבל מנשבת תורה על שמנשב בכח:
**כעוף הזה כו'** שס"ל שגם ביום ראשון היה הבדל קטן ביניהם. וביום שני אמר יהי רקיע בתוך המים. ונעשה הרחק מן מים העליונים לרקיע כמו ההרחק שבין מים התחתונים לרקיע. ועיין לקמן פ"ד:
**הלך לו בן זומא** שמאחר שטעה בחקירתו זה ראיה שאין עזר ה' אתו. וסופו שימות. וענין הטעות אפשר כדאמרו לקמן שגלדה טיפה האמצעית כו'. וא"כ ע"כ לא היה הבדל כלל ביניהם מקודם:
**לא שהו ימים מועטים** שלא שהה ועבר זמן מועט ובן זומא לא היה בעולם. אלא שכנה המדרש (רש"י). וכשיטת הירושלמי חגיגה פ"ב בן זומא הציץ ומת:

## פסקה ה

**הה"ד כי יודע ה' כו'** כדמפרש לקמן פ"ח גבי בריאת אדם הראשון. שראה הקב"ה צדיקים ורשעים יוצאים ממנו מה עשה הקב"ה הפליג דרכן של רשעים מכנגד פניו ושתף בו מדת הרחמים ובראו הה"ד כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים תאבד אבדה מכנגד פניו:
**תהו ובהו אלו מעשיהם של רשעים** שמגבירים שורש הרע בעולם הגורם חרבה ושממון הנקרא תהו ובהו:
**יהי אור אלו מעשיהם של צדיקים** שמגבירין בעולם שורש הטוב זה האור. ובזה יזכו לרב טוב הצפון לעוה"ב הוא אור הגנוז:
**באיזה מהם חפץ** משום שכתוב כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה. שנראה שגם ברשע חפץ והוא להוכיח אנשים. לזה אמר שאינו חפץ מצד עצמם אלא בצדיקים.

שהרשעים נמאסים מצד עצמם. אלא שה' עושה לפעמים מעשה על ידם כמו שעושה ע"י צפרדעים ועקרבים:

**בהמ"ק בנוי וחרב ובנוי** בית ראשון וחרבנו ובית שלישי שיבנה במהרה בימינו. ולא נזכר בית שני. לפי שלא היה בנינו שלם שחסרו חמשה דברים כו' כדאי' ביומא פ"ק (יפ"ת):

**לנטוע שמים וליסוד ארץ ולאמר לציון עמי אתה.** שזה עיקר נטיעת שמים וארץ שיאמר לציון עמי אתה. פי' שיבנה ציון ויכוננה. ויכניס את עמו לשם. ובנין ציון הוא בנין בית המקדש (נזה"ק):

**וכתיב כי הנה החשך** פי' שיהיה חושך על מכחישי השם ואור לישראל כדכתיב שם ועליך יזרח ה'. הילכך ע"כ דאיירי האי קרא בבנין העתיד. דאילו בבית שני היו יותר מוצלחים מישראל (יפ"ת):

## פרק ג

### פסקה א

**ר' יצחק פתח פתח דברך כו'** ר' יצחק ס"ל כר"י האורה נבראת תחלה. ולהכי פתח בהאי פסוקא דמשמע שתחלת פתיחת פי ה' היה מאמר האורה. והיינו דקאמר בסמוך ע"כ דרש רבי יודן (ואפשר דצ"ל דרש ר' יצחק) אתא רבי פנחס וכו' דהנך אתו לסייע לרבי יהודה במה שאמר רבי שמואל בר רב יצחק מפתח פומך וכו' כלומר בפתיחת הפה שהיא תחלת המאמרות הוה לן נהורא (יפ"ת):

**רבי יהודה אומר האורה נבראת תחלה לכל מעשה בראשית.** ופירוש הפסוק בראשית בריאת שמים וארץ וגו' ויאמר אלהים יהי אור. כלו' קודם בריאת שמים וארץ וקודם שהיתה הארץ תהו ובהו אמר ה' יהי אור (יפ"ת):

**האיך הוא קובע תימליוסים** פי' יסודות דכיון דאיכא צורך אל בריאת האור אח"כ לצורך העולם. טוב לפני האלהים לבראותו מקודם עשות מעשהו. כמנהג העולם. ורבי נחמיה סובר דכיון דאין האורה לצורך בנין העולם אין ראוי להקדימו שנראה פועל בטל באותה שעה (יפ"ת). ור' נחמיה ע"כ לא ס"ל דבראשית נמי מאמר הוא אלא המאמרים מתחילים מן ויאמר אלהים יהי אור. ומפרש ליה לקרא פתח דבריך יאיר במאמר של ויהי אור הוא מאמר הראשון יאיר:

**ופנסין** לאנטרנ"א:

## פסקה ב

**לא בעמל כו'** שבדברו תכף נעשו שמים וארץ וכל המציאות כולם בכל יום ויום. ועיין באלשיך:

**והיה אור** שפירושו בעתיד. שאחר שאמר יהיה אור. הותחל האור להבראות. ובהמשך הזמן נברא אלא אמר ויהי אור בעבר שלא היה המשך הזמן בין הדבור והמעשה. וכמ"ש בדבר ה' שמים נעשו. משמע כבר נעשו מאליהן בלא עמל ובלא יגיעה:

## פסקה ג

**רשב"י פתח שמחה כו'** שבא לתת סיבה לקדימת האור. ופתח בהאי קרא ודרש שמחה לאיש זה הקב"ה. במענה פיו של מאמר הראשון ויאמר אלהים יהי אור. וכמ"ש אור צדיקים ישמח:

**ודבר בעתו מה טוב** בעת הראוי לו שיהיה ראשון לבריאה. היה שמחה לאיש במענה פיו של יהי אור. וזהו וירא אלהים את האור כי טוב. שהיה דבר בעתו והיה טוב:

**לאיש זה הקב"ה** מדכתיב לאיש הלמ"ד קמוצה שמורה על הידוע דקדק דבהקב"ה מדבר (יפ"ת):

## פסקה ד

**מהיכן נבראת האורה** האור הזה אינו אור המאורות הנזכר ברביעי. אלא אור הנברא תחלה לכל הדברים כדלעיל סי' א'. והוא אור הגנוז לצדיקים כדאי' לקמן פי"א. על כן שאל מהיכן נבראת האורה. דליכא למימר דהיא מאור העליון. איך יאמר יהי אור. שיורה על הויה חדשה:

**א"ל מלמד** פי' מאמרו יהי אור מלמד שנתעטף כו'. וכן צריך להיות מלמד שנתעטף הקב"ה כשלמה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו. וכן גרס העקידה. והכי גרסינן בשוח"ט כיצד ברא הקב"ה את האורה. א"ל נתעטף בטלית לבנה והבהיק את העולם באורו. ור"ל שהשיבו שאורה זו אינה נתפסת בחומר. אלא מושפעת מאתו יתב'. ועל ידי שלא היה אותה האורה בעצמיות אור העליון. כי אם כדבר מתהוה מחדש כתיב יהי אור. שזה יתייחס בצד מה להויה:

**בלחישה** שאין לדבר במעשה בראשית בפרסום. ועוד לפי שזה המאמר יראה כגשמיות ח"ו. לכן אמרה בלחישה כדי שלא ישמעו ההמונים ויבינו הדברים כפשוטן:

**מקרא מלא הוא** ולא חשש הכתוב שלא יטעה שום אדם לחשוב דברים כפשוטן. כמו שהוא דרך הכתובים בתוארים ושאר הענינים:

**מקרא מלא הוא** ומתחלה לא ס"ד דהאי קרא אתא לאשמועינן הך מילתא. אבל כשידע הענין הבין שזה ענין הכתוב בבאור:

**אילולא שדרשה רבי יצחק ברבים** האי דרשא דרבי שמואל בר נחמן. לא היה אפשר לאומרה. אלא בלחישה. אלא שכבר הורה רבי יצחק. והשתא בעי מקודם שבאו ר"י ורשב"נ שחדשו ענין זה מה היו אומרים בדרוש הלז. ואמר ר"ב בשם ר"י שהיו אומרים שממקום כו'. והוו סברי שהעולם נברא תחלה כדעת רבי נחמיה לעיל. ולא ס"ד דעוטה אור כשלמה בבריאת האור קמיירי. אלא שפירושו שהשי"ת מעוטף באור כמו שמעוטף בשלמה ע"ד ונהורא עמיה שרא (יפ"ת ועיין באלשיך):

**מדרך הקדים** וסיפא דקרא והארץ האירה מכבודו. וע"ז קאמר ואין כבודו אלא בית המקדש. אבל כבוד אלהי ישראל בא ע"כ בשכינה מיירי (יפ"ת):

## פסקה ה

**ה' פעמים כתיב כו'** דלא ה"ל למימר אלא ויאמר אלהים יהי אור ויהי כן וירא אלהים כי טוב ויבדל בינו ובין החשך ויקראהו יום. אלא שרמז לתורה שנקראת אור כדכתיב כי נר מצוה ותורה אור. ואע"ג דאור קמא לגופא איצטריך. כיון דקצתן אור תורה נינהו ה"נ כולהו (יפ"ת):

**שבו נתעסק הקב"ה** שבו נזכר שנתעסק הקב"ה וברא את עולמו. ופי' יהי אור שיצא מהעדר להאור המציאות:

**שבו יצאו ישראל** פי' שבו סיפר יציאת מצרים מאפלה לאורה. והיינו ויהי אור שהיה אור לישראל (יפ"ת):

**שהוא מלא הלכות רבות** שכל הספר מתחילה ועד סוף הלכות ודינים. שהן מאירות עיניו של אדם. ולפיכך נכפלו בו ב' תוארים. אור. וכי טוב. לומר שאור זה טוב מאד מהראשונים. שבהראשונים יש בהם ספורים רבים שלא מענין המצות. וכן בספר במדבר יש ספורים רבים שלא מענין המצות (יפ"ת):

**שהוא מבדיל** פי' שבו נזכר ענין המרגלים וגזירת ה' עליהם שלא יכנסו לארץ. והיינו להבדיל בין האור ובין החשך. שהבדיל בין באי הארץ לאור באור החיים. ובין יוצאי מצרים להושיבם במחשכים (יפ"ת):

**מלא הלכות רבות** שהוא כולו אזהרות ומצות וביאור הראשונות:

**והלא ספר ויקרא כו'** ולפיכך נכפלו בו תוארים. אור וכי טוב. ובספר דברים יש בו ג"כ הלכות רבות למה לא נכפלו בו ב' תוארים. ומשני אף הוא. אותו פסוק הנאמר נגד ספר

דברים נכפלו אור ויום. וכי לא היא היא. אלא כפלו להורות היתרון שיש בו הלכות רבות. וכלומר שאור זה בהיר מאד כאור יום (מת"כ):

## פסקה ו

**והלא ברביעי נבראו המאורות** ואז נגנז האור הראשון:

**אלא כאינש דאמר כו'** כלומר כאדם האומר זה אני מכין לשבעת ימי המשתה אע"פ שאינו מספיק לכל ז' ימי המשתה כי אם ליום או יומים בהיותם מכלל השבעה ימים. וכן מה שכתוב כאור שבעת הימים היינו מקצת משבעה. ומ"ד זה פליג על המ"ד לקמן פרשה י"א ששמשה האורה כל ז' ימי בראשית. ולא יחוש לכיהוי גלגל חמה:

**ימי אבלו של מתושלח** ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ. ומפרש בסדר עולם שבעת ימים אלו מה טיבן. אלו שבעת ימי אבלו של מתושלח הצדיק שעכבו את הפורעניות. ושבשכר שנתאבלו עליו כראוי השפיע עליהן הקב"ה אורה ע"כ. וזהו שאמר הכתוב כאור שבעת הימים אלו שבעת ימי אבלו של מתושלח הצדיק (רש"י):

**מנין שאין מברכין כו'** דק"ל לשון ויבדל דלא שייך הבדלה אלא בדברי התערובות אבל האור פשיטא שיקיף החשך ובמקום החשך לא יהיה אור. לכן אמר רב זעירא שרמז להבדלה של מוצאי שבת שמבדילין בין אור לחשך. ולה"ק כי טוב שאין מברכין להבדיל בין אור לחשך אלא עד שיהנו לאורו וטובו. ומקודם זה אין לו שייכות ברכה (יפ"ת):

**שיאותו** פי' שיהנו:

**מן הכא וירא ויבדל** כשראה את האור כי טוב שנהנה ממנו. אז ויבדל. ומזה אנו למדים על הבדלה. (ועיין ירושלמי סוף פרק ח' דברכות):

**ר"י בר"ס אמר הבדילו לו** שההבדלה אינה כפשוטה שהוא הבדל המעורב אלא התיחדות לו יתברך. ונרמז באומרו ויבדל אלהים. ולה"ק וירא אלהים כי טוב שאינה ראויה שישתמש בה אלא הוא כמשה"כ ונהורא עמיה שרא והניח החשך לעולם (יפ"ת):

**ורבנן אמרי הבדילו כו'** שמה צורך לו יתברך לאור הנברא. לכן אמרו שהבדילה לצדיקים. ולה"ק וירא אלהים את האור כי טוב שאינה ראויה לעולם. ולכן הבדילו לצדיקים. וענין צדיקים נרמז ג"כ בכי טוב. כי אין טוב אלא צדיק כדאי' בפרק הממונה:

**הבדלה ממש** שהבדילה זה מזה כפשטות לשון של הבדלה. והוא שהבדילם ממה שהיו אדוקים במחלוקת. ולפ"ז הכי פירושו וירא אלהים את האור כי טוב הוא וראוי שהוא ישמש ביום ולא יכנס החשך בתחומו. ולכן הבדיל ביניהם וקבע תחומיהם זה ביום וזה בלילה (יפ"ת):

**אסטרטוגין** נציבי פלשתים תרגם יונתן אסטרטיגי פלישתאי:

**מדיינין** מריבין:

**כך ויקרא אלהים כו'** כי הו"ל למימר ויקרא אלהים את האור יום ואת החשך קרא לילה. ע"כ דורש מ"ש ויקרא היינו שקרא אותו ואמר לו אתה אור יום. ביום אתה שולט ויום יהיה תחומך. ולחשך קרא ואמר לו לילה פי' בלילה תהא שולט ולילה יהא תחומך. ומדהוצרך לומר להם כן. ראיה שהיו מדיינין זה עם זה:

**המימיך צוית בקר** פי' המימיך צוית לבוקר איזה מקומו. המימיך צוית לשחר הוא הלילה איזה מקומו כמו שצויתי אני:

**אנא אמרי טעמא** פי' אני מביא ראיה על דברי ר"י ור"ל מדכתיב עושה שלום בתר יוצר אור ובורא חושך דמשמע דבהם קא מיירי שכשבראם עשה שלום ביניהם שלא יתקוטטו. ואפשר דרבי תנחום פליג אר"י וקאמר אנא מהך קרא ילפינא (יפ"ת):

**אין הקב"ה מייחד כו'** הענין מבואר בעצמו שלמה שהוא יתברך הטוב והמטיב אינו שמח ברעת שום נברא ואפילו רשע. שאינו חפץ אלא לזכות את הבריות. ואם תהיה רעה לאיש אינו אלא מצד המקבלים ולהכרח הדין. ולכן לא ייחד שמו על חשך שהוא סימן רע והפסד:

## פסקה ז

**יהי ערב אין כתיב** פי' דה"ל למימר יהי ערב והיינו גזירת ה' יהיה מדת יום ומדת לילה בעולם. ואח"כ יאמר שכן היה. כמו שנא' בכל הדברים אלא דהינו טעמא לפי שכבר היה סדר זמנים קודם לכן ואינו דבר מחודש מעכשיו:

**סדר זמנים** היינו האלפים שנה שנבראת התורה קודם העולם ובאלפים שנה אלו היה בונה עולמות ומחריבן. (ועיין בענף):

**דין הניין לי כו'** אלו נאותין לי וטובים הם בעיני. ויתהון ואותן הראשונות לא היו נאותין לי:

**טעמא דר' אבהו שאמר**. שאמר הקב"ה דין הניין לי כו' היכן מרומז זה הלשון. מהכא וירא אלהים וגו' והנה טוב מאד. שפירושו מה שהוא הנה עכשיו הוא הטוב מאד ולא החילופים:

## פסקה ח

**אלו מעשיהם של רשעים**. רמז למעשיהם של רשעים שהמה תהו:

**אלו מעשיהם של צדיקים**. ומ"ש וירא אלהים את האור כי טוב. להכריע שחפץ במעשה הצדיקים כדלעיל סוף פ"ב:

**בין האור ובין החשך בין מעשיהן כו'**. שהחשך הוא אחד מתארי מעשה הרשעים:

**בין מעשיהן של צדיקים כו'**. שהבדיל מעשיהן של צדיקים ויחדם לעצמו. והרחיק ממנו מעשי הרשעים שאין חפצו בהם ע"ד לא יגורך רע או פי' שהבדיל בין מעשיהן של צדיקים כו' היינו מה שהודיע לנו גמול הצדיקים ועונש הרשעים. או פי' שהבדיל ביניהם צדיקים לג"ע והרשעים לגיהנם. אלה לחיי עולם. ואלה לחרפות עולם:

**לאור יום אלו מעשיהם של צדיקים** שיתאחד במציאות האור וזמניו העונש של רשעים. שמשם שוקע וחשכה להם. וחשך של צדיקים שנהפך לבקר:

**יום אחד** שהיה לו לומר יום ראשון כדלקמן על כן דרש על יום הכפורים שבו נעשים ישראל גוי אחד כמלאכי השרת אגודה אחת ושלום ביניהם. והרשעים ע"י תשובה נעשים צדיקים. יום רצון יום חסד יום סליחה וכפרה. וכן אז מתאחד הרע בטוב להיות הכל כלו טוב כמו שאחז"ל דהשטן גימטריא שס"ד למימר דבכולא שתא אית ליה רשות לאסטוני וביום כפור לית ליה רשות לאסטוני. דהשנה הוא שס"ה ימים (נזה"ק):

**שבו נבראו ד' דברים** מה שלא היה כן בשאר הימים שלא נברא בהם אלא ג' כדלקמן. וירמז לזה אות ד' דאחד (יפ"ת):

**הרים** סובר המדרש דהרים בריה בפני עצמה ואינו בכלל ארץ. וכמ"ש (תהילים צ':ב') בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל. וכן במשלי ח' בטרם הרים הטבעו ולפני גבעות חוללתי עד לא עשה ארץ וחוצות. ועיין לקמן סוף פ' י"א שחשב רק ג' דברים שנבראו ביום א' שמים וארץ ואורה. וא"כ יש לפרש שמים וארץ החדשה כמפו' בקרא כי כאשר השמים החדשים וארץ החדשה. והאור היינו אור הגנוזה לעתיד. וע"כ נקרא יום אחד שהוא מיוחד בדברים אלו שנבראו על העתיד:

**היה הקב"ה אחד** בעולמו שלא נברא עדיין אפילו המלאכים:

**אתיא כר' יוחנן** דאמר מיד בשני נבראו המלאכים. ובראשון נשגב שמו לבדו. אבל לרבי חנינא שלא נבראו המלאכים עד יום חמישי היה לו לכתוב יום אחד בשני ובשלישי וברביעי (מת"כ):

**הה"ד המקרה במים**. וזה היתה מלאכתו ביום ב'. וכתיב בסיפא דקרא עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט:

**ועוף יעופף** וזו היתה מלאכתו ביום ה':

**שלא נברא ביום א' כלום**. פי' מן המלאכים:

**מותח** פושט:

**ממדד** פי' מישר ומותח עד כדי שיעור שמותחים מיכאל וגבריאל בצפון ובדרום (מת"כ) ועיין מ"ש ע"ז בפרשה א':

## פסקה ט

**מתחלת ברייתו** שיום ראשון של בריאה עדיין לא היה ראשון לתכלית כוונתו ולזה לא נתקיימה עד שבנה המשכן ואז היה כיום ראשון לתכלית כוונת בריאת העולם ופרע אצל המשכן שנאמר ביום הראשון בה' הידיעה לרמוז על יום ראשון של בריאת עולם:

**לעשות שותפות בתחתונים** להצטרף ולהתחבר ולשכון ביניהם ולא עשה כן מפני הרשעים שגרמו לו לסלק שכינתו מרקיע לרקיע עד שבאו הצדיקים והורידוה זה אחר זה עד שהביאוה למשכן כדלקמן פ' י"ט. (יפ"ת):

**מה נפשך** אם לחשוב ימים של ז' ימי הבריאה. היה לו להשוות שמות החשבון שהתחיל באחד שהוא מספר יסודי אך מספר ראשון שני שלישי כולם נערכים וצרופים זה לזה ונקרא מספר סדורי:

**אימתי פרע להם** לאותן הימים של בריאה שכתב בהן שני שלישי כו' ולא אמר בראשון יום ראשון אלא אמר יום אחד (מת"כ):

**עשר עטרות כו'** שבשביל חשיבותו כיום הבריאה נטל י' עטרות כנגד י' מאמרות שבהם נברא העולם (יפ"ת):

**ראשון למעשה בראשית** שיום אחד בשבת היה:

**ראשון למלכים** כדאיתא בריש מסכת ר"ה. או פירושו ר"ח ניסן נקרא מלך. והיה אז ר"ח ניסן (אסיפת אמרים):

**ראשון לנשיאים** לקרבן נשיאים בחנוכת המזבח:

**ראשון לכהונה** שעד שלא הוקם המשכן הותרו הבמות והעבודה בבכורות. משהוקם המשכן נאסרו הבמות והעבודה בכהנים:

**ראשון לשכינה** שאז שרתה שכינה ביניהם בקביעות:

**ראשון לברכה** ברכת כהנים כדכתיב התם וישא אהרן את ידיו על העם ויברכם:

**ראשון לעבודה** עבודת צבור כגון תמידין ושאר קרבנות הבאים מתרומת הלשכה (רש"י):

**לשחיטה בצפון** רש"י לא גריס ליה דמ"ש לשנות עבודה זו משאר העבודות. ועוד שהרי לדברי הכל עולות הקריבו בני נח כמ"ש לקמן פ' כ"ב. וצריך להיות במקומו ראשון לאכילת קדשים. ועיין בפרק ר"ע ובסדר עולם:

**לירידת האש** על המזבח כדכתיב התם ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח:

# פרק ד

## פסקה א

**מקרה באבנים** אם בית חומה ועושה תקרה של כיפת אבנים. ולפעמים מקרה בקורות. ועושה מעזיבה על גביו. וכאן לא פי' היאך היה התקרה היינו הרקיע ממה היה. ופירש שם בתהלים שעשה ממים כמ"ש לקמן גלדה טיפה האמצעית. ובתהלים בא לפרש מה שסתום בתורה:

**שנא' המקרה במים** הם השמים שנקראו עליות כדכתיב הבונה בשמים מעליותיו:

## פסקה ב

**בשעה שאמר יהי רקיע** כדעת בית הילל לקמן פ' י"ב שהשמים נבראו בשני:

**גלדה טיפה האמצעית** פי' הקפיאה. כמו הוגלדה פי המכה:

**הטיפה האמצעית** כדי שישארו המים של צד מעלה והמים שלצד מטה בשוה ודכתיב בתוך המים כאלו כתוב בתווך:

**רב אמר לחים כו'** סובר כב"ש שהשמים נבראו בראשון. א"כ מ"ש בשני יהי רקיע שנתן חיזוק לרקיע שיתקיים. כי לחים היו בראשון:

**מטלית לרקיע** עשה מתיחה לרקיע. ולפי שהמטלית מתוח יקרא המתיחה מטלית ובירושלמי הלשון יותר מתוקן דגריס יעשה ככין מטלית הרקיע והכוונה לומר שהשמים הנזכר בראשון הוא הרקיע הזה. בראשון נברא כמין פקעיות כדאמר בפרק אין דורשין. ובשני גזר שיהיה נמתח כאהל. מלשון וירקעו את פחי הזהב (יפ"ת):

**יצאה האש מלמעלה** בא לפרש דברי רב שאמר לחים היו בראשון ובשני נתחזקו אמר שזה היה ע"י שיצא האש מלמעלה כו':

**יפה לימדני ר' חנינא** דלעיל מהאי קרא כתיב עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו וזה יורה שהשמים היו מרופפים בראשון ובשני קרשו ונתחזקו ובתריה כתיב ברוחו שמים שפרה. ורוחו הוא האש כדכתיב (ישעיהו ל':ל"ג) נשמת ה' כנחל גפרית. ואע"פ שמגערתו עמדו. מ"מ הוצרך ג"כ לאש להשלמת חזקם:

**וליהטה פני הרקיע** מלשון להט החרב לומר שצחצחה ומירקה פני הרקיע שלא היו מצוחצחות עד שבא האש מלמעלה וליהטה פני רקיע והיינו ברוחו שמים שפרה דמשמע לשון יפוי והדר (יפ"ת):

**כקדוח אש המסים כו'** דודאי עיקר קרא התם מיירי במ"ת כמבואר שם. אלא מדכתיב כקדוח אש המסים בכ"ף הדמיון. וכן המסים בה' הידוע. משמע דמדמה ליה למקום אחר. והיינו מעשה בראשית. ולכן אמר המסים שהוא לשון החצה כתרגומו. והיינו

שחצה האש בין העליונים לתחתונים במעשה בראשית. ולפי שלא נתפרש כן במקום אחר במעשה בראשית לכן אמר הרי זה בא ללמד ונמצא למד. ומה שדימה מתן תורה למעשה בראשית בזה. היינו לפי שבשעת מתן תורה נתבסם כל העולם על מכונו ונגמר חזוק מעשה בראשית כראוי כמבואר בכמה דוכתי (נזה"ק):

**חצה** פרש"י המסים פי' חצויים כד"א הרימונים משימסו פי' משיתחלקו. ולכן קורין הסם שנותנים בחלב להעמיד ולהפריש מי החלב ממנו מסו (מת"כ):

## פסקה ג

**כחלל שבין הארץ לרקיע כו'**. כלומר כחלל שבין מים התחתונים לרקיע:

**כחלל שבין כו'** ובשוח"ט י"ט ז"ל שם וכי רבי הושעי' עלה לרקיע. אלא לפי שיגע בחכמה של תורה למד ממנה מה שיש ברקיע:

**אנא אמרי טעמא** אני אומר ראיה וסייעתא לדברי רבי פנחס:

**הוי המים העליוני' תלוים** במאמר. וכיון דידעינן שתלויות במאמר פשיטא שיהי' הבדלם מהרקיע כהבדל מים התחתונים מהרקיע (יפ"ת):

**כהדין קנדילא** כמ"ש במ"ר פרשה י"ב כהדין אשתא דקנדילא דמיא ומשחא מעורבים כחדא. ופירושו לענין הצריך כאן שהדמיון הוא שהקנדילא השמן והפתילה אינם מונחים על תחתיתו של קנדילא אלא תחלה נותן מים והשמן והפתילה על המים. ונראה השמן והאור כאילו תלוים באויר. וכן כאן שהמים אינם מונחים על תחתיתו של רקיע אלא באויר ובמאמר:

**אלו מי גשמים** ולשון השוח"ט י"ט ומזיעת המים העליונים הגשמים יורדים. ור"ל שהמים העליונים אינם חסרים כלום רק זיעה בעלמא יוצא מהם לכך נקראו הגשמים פירות מן המים העליונים. שהקרן היינו המים העליונים קיימים לעולם ואינם חסרים:

## פסקה ד

**אפרכס** פרש"י כלי שנקוב מתחתיו נקבים קטנים רבים ומלמעלה יש לו נקב אחד יותר גדול מתחתונים שממלאים אותו מים משם. וכשהוא פתוח המים מקלחים למטה דרך הנקבים הקטנים. וכשנסתם הנקב העליון יפה המים עומדים ואינם מקלחים מלמטה כלל:

**טס של זהב** אינו מהדק יפה בנקב שהוא קשה. אך האצבע שהוא רך סותם פי הנקב יפה:

**אצבעו של הקב"ה** כמ"ש מי מדד בשעלו מים. וכתב היפ"ת והאלשיך אצבעו של הקב"ה פי' מאמרו. ומפני שהוא פועל במאמרו כמו ב"ו באצבעו. לכך קורין מאמרו אצבעו:

**מראות גדולות** יש מראות בולטות מגדלים הראות. מראות קטנות מראות שקועות מקטינים הראות. הרי שע"י המראות אדם משנה תבניתו. אך הוא עצמו אינו משתנה. ק"ו השי"ת שאין בו שינוי חלילה אלא לפי כח המראות שרואים בו הנביאים:

**פלג אלהים מלא מים כו'** הכוונה למה שאמרו בפ"ק דתענית מאי פלג אלהים מלא מים כמין קובה יש ברקיע שממנה גשמים יורדים. וזהו שאמר אפשר שהגשמים יבואו משם. ויהיה מלא (יפ"ת):

**הלך** ושקל את עצמו ונכנס למרחץ:

**לא חסר מעיינך** ומיד שיצאת הזיעה ממך חזרת למשקל הראשון:

**מעיינו של הקב"ה** שמיוחד אליו יתברך שהוא בשמים ועומד בנס הנה הגשמים היוצאים מהם ע"י זיעה הן כדאיתא בפדר"א שהמים העליונים מזיעים מחמת הרקיע שהוא של אש והטפות יורדות עאכ"ו שלא יחסרו (יפ"ת):

**הה"ד פלג אלהים מלא מים פלגא** דפלג אלהים היינו מים העליונים כמ"ש בסימן הקודם ומהאי טעמא דרש פלג פלגא דמדקרייה פלג ולא בשם אחר היינו לפי שהוא מחצית (יפ"ת):

## פסקה ה

**הרקיע דומה לבריכה** שכשם שהבריכה נושאת המים. כן הרקיע שהמים עליו דומה לבריכה שאע"פ שהם תלוים באויר ואינן על הרקיע. אחר שהם סובבים עליו קרי הרקיע בריכה (יפ"ת):

**ולמעלה מן הברכה כיפה** כדאמרינן פ"ק דתענית כמין קובה יש לרקיע שממנה גשמים יורדין. פי' שהמים עומדים כאהל שיש בו חלל (יפ"ת):

**ומחמת הבריכה** (**הכיפה**) **מזעת** שע"י אשו של רקיע מתחממים המים. והם יורדים לתוך מים המלוחים. פי' שהטיפות האלו נופלות מאחורי כיפת הרקיע בתוך ים אוקיינוס לצורך הגשמים והעבים שואבים מהים בעת המטר מאותן טיפות המתוקות. לא ממי הים שהם מלוחות. שאותן הטיפות אינן מתערבות עם מי הים. שמעשה נסים יש בדבר:

**ירדנא עבר ביומא דטבריא ולא כו'** שמי הירדן מתוקים ומי ים טבריא מלוחים ועובר בתוכן ואינו מתערב וניכר בתוכן ששואבים ממנו המתוקים (יפ"ת):

**מעשה נסים יש בדבר** איידי דקאמר שאינן מתערבים עם המלוחים ויראה קשה הציור. לזה אמר דלא יפלא שהרי מעשה נסים יש בדבר המטר שלא יתערבו הטיפות זו עם זו. וא"כ ה"נ במלוחים (יפ"ת). ועוד מעשה נסים יש בדבר אדם כובר חטים כו':

**אדם כובר חטים** בשוח"ט מזמור י"ח הלשון נוטל כברה וחושר שתים ושלש אצבעות כו' וכלשון חשרת מים וכדלקמן פי"ג. וכן הגשמים יורדים כמו מן הכברה וחושרין אותה כמין כברה:

**מהלך כמה שנים** שמן הארץ עד לרקיע ת"ק שנה:

**ואין מתערבין שנא'** (**איוב ל"ו:כ"ז**) **כי יגרע נטפי מים**. מהו יגרע שהוא ממניען אלו מאלו כמה שנא' (ויקרא כ"ו) ונגרע מערכך. רבי יודן בר' שמעון אומר שהוא מורידן במדה שנאמר (איוב כ"ח:כ"ה) ומים תכן במדה. כעוביה של ארץ כצ"ל. (א"א) וכן הוא בירושלמי פרק הרואה. ופי' שהוא ממניען אלו מאלו שמפריד הטיפות אלו מאלו שלא יתערבו. ורבי יודן אמר שהוא מורידן במדה הא נמי מכי יגרע דריש לה. אלא שמביא ראיה מפורשת שהן יורדין במדה ממים תקן במדה. דמהשתא אמרינן דכי יגרע נטפי מים רמיז נמי אהא (יפ"ת):

**כעוביה של ארץ כו'** שהקב"ה השוה העליונים לתחתונים להיות שניהם במדה ושיעור אחד מבלי תהיה שאת לא' מהן בשיעורן אבל רב אחא שאמר כטס ורבי יהושע שאמר כשתים ושלש אצבעות ס"ל שאין שיעורן שוה:

**כטס הזה** שעוביה של רקיע כטס הזה. וכמ"ש לעיל מפסוק וירקעו את פחי הזהב (רש"י):

**כשתים ושלש אצבעות** צ"ע מנין לו. וז"ל הירושלמי ריש ברכות תני בשם ר' יהושע עוביה של רקיע כשתי אצבעיים. מילתא דרבי חנינא פליגא דאמר ר' אחא בשם רבי חנינא תרקיע עמו לשחקים חזקים כראי מוצק מלמד שהם עשויים כמין תרקיע. פי' כמין דבר של רקיע. וכמ"ש כאן כטס הזה והטס חזק ודק:

**ר' שמעון בן פזי כו'** גם הוא סובר דשמים וארץ אינן שוין בשיעורן. וממילא אפשר לומר דגם המימות אין שיעורן שוה. ולכך דריש דהמים העליונים יתירים על התחתונים שלשים כסוסטאות (נזה"ק):

**כסוסטאות** בלשון יון מדה מחזקת הין (מוסף הערוך) ועיין בערוך ערך קס"ט. ופסחים דף ק"ט (ורש"י פי' שהוא מדת קלאפט"ר בלעז):

**בין מים למים כו'** דה"ל למימר ביניהם. וקאמר בין מים למים למ"ד בין מים למים. שלשים מידות. וממילא הוא שהעליונים יתירים (יפ"ת):

**מחצה על מחצה** דס"ל דהקב"ה משוה שיעור העליון לתחתון. והיינו כמ"ד דכעוביה של ארץ כך עוביה של רקיע (נזה"ק):

**מחצה על מחצה** וזהו בין מים למים שהם שוים כעליונים כך תחתונים. ואינם יתירים כלל. ודעת רבנן כדעת רבנן דלעיל:

## פסקה ו

**ויעש** אתמהא דלשון מעשה מורה על פעולה ממש ביגיעה כפועל בידים. מה שאין כן לשון בריאה שמורה על הוויית הדברים במאמר לבד. וה"ה דקשה למה במאורות וכו' דכתיב בהו עשיה. אלא דנקט ויעש דכתיב ברישא:

**שהרעיש בהן בן זומא**. פי' ששאל לגדולי עולם ואין משיב. והיה שואל תמיד וחוקר ודורש לעמוד על בוריו של דבר. והמדרש מתרץ קושייתו ואמר הוי בדבר ה' שמים נעשו. כי מלת נעשו הוא הדיבור פי' שהדבור הוא העשיה (ידי משה):

**שבו נברא גיהנם** ואין לומר טוב ביום שנברא בו דבר רע:

**שנא' כי ערוך מאתמול** דמדכתבי' בסיפא דקרא העמיק הרחיב מדורתה אש ועצים הרבה נשמת ה' כנחל גפרית בוערה בה. יראה מזה שבגיהנם מדבר. ועליו יצדק יפה לשון כי ערוך מאתמול שהוא מזומן מיום ב' כדמפרש ואזיל. וטעם קריאתו תפתה לפי שכל המתפתה ביצרו נופל שם כדאיתא בפ"ב דעירובין (יפ"ת):

**יום שיש בו אתמול** דאל"כ מאי אתמול. אע"כ להורות שנברא ביום שהעומד בו יכול לומר אתמול ולא יכול לומר תמול שלשום. והיינו יום ב'. דיום א' לא יכול לומר אתמול וכ"ש שלשום. דמקמי ראשון לא הוה עולם. וביום ג' היה יכול לומר שלשום (יפ"ת):

**מחלוקת** פי' חלוקה ופרישה בין מים העליונים למים התחתונים:

**לתקנתו של עולם** שיהיה מים למעלה ולמטה. מלמעלה ירד הגשם כמ"ש לקמן פ' י"ג ע"ש הטובה בזה. ומלמטה יהיה התהום ללחלח הארץ. לא כתוב בה טוב. שאר מחלוקות שהוא רק לאבד העולם על אחת כמה וכמה:

**שלא נגמרה מלאכת המים**. שאע"פ שמלאכת הרקיע והבדלת המים נגמרו בשני. כיון שהקוייה לא נעשה עד יום שלישי לא נגמרה מלאכת המים. ודבר שלא נגמר אינו במלואו וטובו. וכלהו חד מלאכה חשיבא. לכך לא נאמר בו כי טוב:

**לא נמצא ביד כ"א** וכן בנמשל אצל מעשה כל יום כתיב טוב בפני עצמו. וגם כלול במה שאמר בסוף והנה טוב מאד. אבל במעשה יום ב' אין בו אלא מה שנכלל בסוף:

**ואחת למלאכת היום** דשאים ואילנות:

**מגיד מראשית אחרית** בזה שלא כתב בשני כי טוב רמז בו דבר עתיד:

**משה קרוי טוב** כדכתיב ותרא אותו כי טוב הוא ותני ר"מ אומר טוב שמו כדלקמן ספר שמות פ"א:

**את שלו** פי' עונש שלו:
**מתחת ידיהם** שע"י מי מריבה נגזר עליו שלא יכנס לא"י:
**לפיכך לא כתיב בהם כי טוב** ומה שאמר בשלישי כי טוב על הקויית המים יש לומר דהיינו בשביל הראות היבשה שנמשכה מהם לא על מלאכת המים עצמה (יפ"ת):
**לקו בהם דור המבול כו'** בילקוט הגירס' ילקו בהן דור כו' כי בשעת הבריאה עדיין לא לקו. וגירסת לקו צריך לומר שבשעת כתיבת התורה כבר לקו דור אנוש ומבול והפלגה:
**דור המבול** לפי שזה מפורש בתורה הקדימו לדור אנוש:
**ודור אנוש** ופליגי אדר"א דלקמן בפרש' ה' סי' ה' ע"ש:
**ודור הפלגה** לקמן בסדר נח פ' ל"ח דרש ויפץ אל תיקרי ויפץ אלא ויצף שהציף עליהם הים למ"ד משפחות:
**לפיכך אל** יכתוב בהן כי טוב. לפי שטוב הוא כינוי על שמו יתברך כדכתיב טוב ה' לכל אינו ראוי שיקרא כינוי שלו על הרעה (יפ"ת):

## פסקה ז

**ויקרא אלהים כו'** שמשום שמשמע שעל כן קרא לרקיע שמים שנדע מה שלא היינו יודעים משם רקיע. על כן דרש שהשם שמים בא לפרש ממה נעשה הרקיע. והיינו נוטריקון של אש ומים. וכן שאר הדרשות:
**אש ומים** כי השי"ן הקמוצה של מלת שמים מושכת אחריה אל"ף נחה. ובהיפוך האותיות יהיה אש מים (בעל הפליאה):
**ופתכן כו'** ערבן זה בזה ועשה שלום ביניהם ע"י כח המחזיק שלא יתפרדו:
**שמים כתיב** בחיר"ק המ"ם. דיש אם למסורת:
**שהן שמים** מלשון שומא:
**שמים מעשיהם** שעל ידם נתן גמול לצדיקים ולרשעים כמעשיהם כדלקמן בשמות רבה פ' כ"ה:
**משתוממים** דרש שמים מלשון שממה כמ"ש שומו שמים. כשאדם מתמיה על דבר הוא משתומם. וכן כאן אי אפשר לבריות לעמוד על חקירה זו. אם הם של אש או של מים. שהרי אנו רואים שכל אש נמשך למעלה. וכן המים אנו רואים שיורד למטה:
**הוא אתא וקם עליו** הכתוב בא והעיד שהם של מים (נזה"ק) או פי' הוא אתא דוד בא ועמד על חקירה זו:
**המקרה במים עליותיו** משמע שע"י מים קרה עולמו. ועשה השמים:
**סמים** שהשי"ן והסמ"ך מתחלפין:
**סמים מה סמים כו'** כמו דבר אחר סמים מה סמים כו' ופי' סמים של צבע:

**שמים שא מים** שהאל"ף שבמלת שא הוא הנח שאחרי הקמ"ץ של שי"ן שמים:
**שא מים** נושא מים. וזהו שאמר המדרש טעון מים. ור"ל המים העליונים:
**מסו** דבר שמעמידים בו החלב להקפיא אותה נקרא מסו (מת"כ):
**מרפף** רופף ומנענע תמיד:
**קופה** עומד קפוי כד"א וכגבינה תקפיאני:
**עמודי שמים כו'** דרש עמודי שמים מענין העמדה והקפאה ומפרש המדרש דה"ק קרא עמודי שמים כשנותן בהם את המסו. שהיו מרופפים ביום ראשון. ואז כשנותן בהם את המסו היה יום ב' כי בשני נתחזק הרקיע. וזה שסיים המדרש ויהי ערב ויהי בקר יום שני. ואע"פ שאין כאן ענין מסו כמו בחלב. אלא גזירת ה' שגזר עליהם שיתחזקו. קרי ליה ע"ד משל עמידה כמו מסו. וז"ש ויתמהו מגערתו שמגערת ה' קרשו. כאדם המשתומם ועומד מגרעת המאיים עליו:
**אתיא כדאמר בר כו'** פי' הא דאמר משל לחלב אתיא כדאמר רב כו'. דאילו לרשב"נ דפליג לה בריש פירקין מעולם לא היו מרופפים. כי ברגע הראשון נעשו השמים מהמים בצביונם וחזקם (יפ"ת):

## פרק ה

### פסקה א

**כתיב מן גערתך כו'**. וכתיב בתריה גבול שמת בל יעבורון וגו' כלו' שיהיה להם גבול ומדה קצובה. ואהא דריש הכא יקוו המים יעשה מדה למים מדלא כתיב לשון אסיפה בהדיא (נזה"ק):
**יעשה מדה למים** שבמאמר זה נתן להם מדה. שמתחלה היו ממלאים כל העולם בלי מדה (יפ"ת):
**והיך מד"א וקו ינטה**. שהוא מלשון מדה:
**יקוו לי המים** דורש לשון תקוה. כמו לי איים יקוו. ור"ל שבשרם שישובו לכסות הארץ כשיחטאו דור המבול:
**במנולין** פי' בסודרין שעל ראשם שמסירין אותם מראשם מפני כבוד. כמו שנוהגין בני אדם ששואלים שלום ע"י רמיזה. יש מקומות שמניחין האצבע אצל הכובע לסימן נתינת כבוד או שמסירים הכובע (רש"י):
**אלא מן המים** שלא היה אז בעולם רק מים:
**היו אומרים אדיר במרום ה'** משברי ים שהם אדירים נותנין הודיה שאדיר במקום ה' וכאין נחשבו לנגדו (יפ"ת):

**שאין להם אמירה ודבור** בפירוש אלא ברמיזה ועניניהם נגלים לפניו יתברך כדכתיב יום ליום יביע אומר וגו' אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם. כלומר שדבורם אינו אלא ברמיזה (נזה"ק):

**עמד דור המבול** לפי שענשן מפורש בתורה הקדימו לדור אנוש שהיה קודם המבול (יפ"ת):

**עמד דור אנוש ומרד בו** כדכתיב אז הוחל לקרא בשם ה' והוא ל' מרד כדלקמן בפרשה כ"ג סי' ב':

**יפנו אלו** דס"ל שבדור אנוש ובדור הפלגה ג"כ לקה העולם במים כדלקמן פ' פ"ב סי' י"ג. ודלא כר"א דבפרקין (יפ"ת):

**הה"ד ויהי הגשם** מייתי ראיה שמים אלו היו מתוקנים מתחילה לזה כמ"ש יקוו לי המים מדקאמר הגשם בה"א הידיעה משמע המוכנות וכן כתב רש"י ז"ל הה"ד ויהי הגשם הוא הגשם שהיה מששת ימי בראשית:

## פסקה ב

**מים במים** שמלא כל העולם היה מים ולא היה בו מקום פנוי:

**כך דרך הקב"ה** ובשוח"ט מזמור צ"ג מפורש שכבש עליהן ויצא הרוח מהן. ור"ל שהמים היו ספוגיים ולכך היו ממלאים העולם ע"י הרוח שהיה מעורב בהן. ועתה עצרן ה' והוציא הרוח לחוץ ונמצאו המים כבושים ונתמעט שיעורן ונכנסו באוקיינוס (יפ"ת):

**הן יעצור במים** כלומר שעוצרן וכובשן. ויבשו. ר"ל שמצטמקות:

**על במתי ים** שדרך גבהות הים עד שנתמעט שיעורו:

## פסקה ג

**קילוסין להקב"ה** נעשה לו קילוס ושבח בקיום גזירתו ללכת דרך הים. וגירסת הערוך נלך ונעשה קילווסין של הקב"ה. בערך קלוון. וקלוון בלשון ין פירושו מצוה אני:

**נשאו נהרות ה'** דקרא קאי אאף תכון תבל בל תמוט דלעיל מיניה. וה"ק כשבא להכין תבל ולגלות היבשה נשאו נהרות וגו' (יפ"ת):

**דרך הים דרך הים**. סיפא דקרא דריש דהיינו ישאו נהרות דכים ודריש ליה רבי לוי נוטריקון דרך הים כטבע הנהרות שכולם הולכים אל הים:

**לדוכתא פלונית** כלו' הוקבע לכל נהר מקום מסויים ללכת דרכו אל הים. ומפרש דכים דוך הים מקום הים:

**ולזוית פלוניתא גלגלא פלניתא**. ולזוית פלונית תרד גלגל זו של מים:

**רב הונא** אמר להדך ימא דרש דכים כמו להדך ים. ר"ל לזה הים אנו הולכים והיינו אוקיינוס (יפ"ת):
**לדוכסאים** ר"ל לדוכסא ים לשביל הים. ועיין בערוך. ובמעריך ערך דכסין:
**קלטן הים** הים קלטן ומשכן אליהן. כמו נבכי ים שפי' עד קליטן דימא ובמוסף דערוך ערך קלוטין פי' בלשון יווני מים רבים נגרים למקום מדרון:
**דוכים קבלונו** שהיו אומרים למי הים אתם השרים קבלונו וג"כ מדוכנים אנו וקבלונו. ולפי שנאמר דכים לשון רבים דרש לדוכים ודוכנים (יפ"ת):
**מדוכנים אנו** פי' נכנעים אנו שדרך ה' עלינו וכבשנו:
**המים היו עולים כו'**. פי' שבדרך הכרח באו לאוקיינוס שעלו הרים וירדו תהומות ולא מצאו מנוחה עד שהגיעו באוקיינוס:
**יעלו הרים כו'** דקראי בהקוות המים שבבראשית מיירי:
**זה אוקיינוס** הוא הים הגדול שבכל הימים ושם הוא שנקוו מימי בראשית:
**גבוה מכל העולם** דכתיב הקורא למי הים וישפכם:
**מימיו הם שותים** שכל מעיינות ונהרות הנובעים מן הארץ באים מסילונות הים. וא"כ ממילא הכל שותים ממימיו: (נזה"ק):
**בן עזאי וב"ז כו'** פי' קול מנהיג ומדריך על המים כדי שיכירו המקום אשר בו יקוו. וכן במשה לפי שהקב"ה העלהו שם לראות כל הארץ היה קולו יתב' מנהיגו ומדריכו להכיר כל המקומות. עד הים תחומו של זה. ועד הים תחומו של זה וכדאי' בספרי (יפ"ת) כלומר שהקול נתפשט כלפי אותו התחום:
**מיטטרון** בלשון יון שליח (תשב"י) ועיין ברבינו בחיי סדר משפטים. העושה גבול למקום נקרא בל' יון מיטטר:

## פסקה ד

**אלא בבכיה** שלא זכו להיות כעליונים קרובים אל הקב"ה:
**מבכי נהרות חבש כו'** ענין זה בהרחבת לשון באגדה שהביא אב"ן ש"ט בדרשותיו בפרשה ויקרא וז"ל מים התחתונים נקראו מים הבוכים. לפי שבשעה שחלק הקב"ה את המים נתן אלו למעלה ואלו למטה. התחילו מים התחתונים בוכים כו'. אמרו אוי לנו שלא זכינו להיות למעלה להיות קרובים ליוצרנו. מה עשו העיזו פניהם ובקעו תהומות ובקשו לעלות עד שגער בהם השי"ת שנא' גוער בים ויבשהו. אמר הקב"ה הואיל ולכבודי עשיתם כל כך אין להם רשות למים עליונים לומר שירה עד שיטלו רשות מכם שנאמ'

מקולות מים רבים אדירים משברי ים. ומה הם אומרים אדיר במרום ה'. ולא עוד אלא שעתידים אתם ליקרב ע"ג המזבח. בנסוך המים ע"כ:
**קול ברמה נשמע וגו'** נהי בכי תמרורים:

## פסקה ה

**תנאים התנה הקב"ה כו'** שאף אחר שיקוו המים למקום אחד לפעמים תראה בו היבשה שיהיה נבקע לפני בנ"י. ולכך כתיב ויעברו בנ"י בתוך הים ביבשה בפת"ח תחת הבי"ת. ביבשה הידוע זו שאמר הקב"ה ותראה היבשה (במ"ח):
**מידי נטו שמים** הכוונה שכשנגמרו כל מעשה בראשית ביום הששי. מכאן ואילך אין כל חדש תחת השמש. אלא הדברים שנעשו ע"י מופת ואעפ"כ בבריאת הדברים בששת ימי בראשית שם האל בטבעם להניח טבעם אז וזה שאמר מידי נטו שמים וכל צבאם צויתי. כלומר מעת שידי נטו שמים צויתי כל צבאם לעשות נסים העתידים. כדמפרש ואזיל:
**צויתי את הים** אע"ג דצויתי דקרא לא קאי אלא אצבא השמים. צבא הארץ אתו מבכ"ש שצוה לכל אחד ביום בריאתו (יפ"ת):
**והעורבים מביאים** היה צריך להביא קרא ואת העורבים צויתי לכלכלך. אלא דניחא ליה לאתויי קרא דקיום התנאי:
**שיפתחו** לפני יחזקאל. וכן הוא גירסת הילקוט. וס"ל דפתיחה זו לאו במראה נבואה היא. דא"כ אמאי האי לישנא ביחזקאל טפי מבשאר נביאים. אלא ודאי פתיחת השמים ממש הוי. והטעם מבואר בזוהר שמות ע"ש (נזה"ק):
**שיקה את יונה** אבל בליעתו אע"ג שבצווי היה כדכתיב וימן ה' דג גדול לבלוע וגו' לא חשביה שכן מנהג הדגים תמיד (יפ"ת):

## פסקה ו

**א"ר אליעזר מתחלת ברייתן של עולם** כאן חסר ותשלומו בד"ר פרשה יו"ד ובקהלת רבה פסוק וידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם כו' להוסיף ולגרוע. והוא מתקיים כך תמיד. ושמא תאמר א"כ הרי מתחלת ברייתו של עולם גזר ואמר יקוו המים אל מקום אחד ולמה הציף הים את העולם ב"פ אחד בדור אנוש ואחד בדור המבול. וע"ז אמר והאלהים עשה שיראו מלפניו. והיינו דמסיק משל למדינה שמורדת במלך שלח המלך לגיון קשה והקיפה כו' (נזה"ק):
**אחד בדור המבול** שגם מי הים הציפו העולם כדכתיב נבקעו כל מעיינות תהום (יפ"ת). ובירושלמי שקלים פ"ג הלכה ב' גרס אחת בדור אנוש ואחת בדור הפלגה:

**בשביל והאלהים עשה** כמ"ש כונס כנד מי הים וגו' ויראו מה' כל הארץ. ולכך עשה מי אוקינוס גבוה מכל העולם כמ"ש לעיל:

## פסקה ז

**בנוהג שבעולם כו'** נסמך מימרא זו לכאן לומר שגם בזה היה נס שהחזיק כלי מלא בתוך כלי מלא. ופליג אמ"ד לעיל שהוציא רוחן (נזה"ק):

**כמלא פי כברה קטנה היה.** פני הסלע. כמ"ש שבת דף ל"ה שהבאר של מרים היה דומה לכברה. וכתיב ויקהילו משה ואהרן את כל הקהל אל פני הסלע:

**וכל ישראל עומדין כו'** דייק מדכתיב ויקהילו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע משמע שכולם עמדו אל פני הסלע. וצורך הנס הזה שלא יחשבו שמחק הסלע להוציא מים וכדלקמן ס"ד פי"ט (נזה"ק):

**לא דמי ההוא דחפן להההוא.** דהחופן פי שנים בקומץ דהחופן הוא ממלא ידו. והקומץ אינו אלא חופה ג' אצבעות עד שמגיע לכף ידו כדאיתא מנחות פ"ק. נמצאת חפנו של משה מחזקת ח' קומצים. דמלא חפנים אמר רחמנא למשה ואהרן הרי ד' חפנים שהם שמנה קומצין. ונכנס כל השמנה קומצים בחפנו של משה כדכתיב וזרקו משה השמימה. וכל דבר הנזרק בכח אינו נזרק אלא ביד אחד כמו שכתב רש"י בחומש (יפ"ת):

**אורך החצר כו' וכל ישראל** סמך אהא דכתיב (ויקרא ח':ג' פסוק ג' ד) ואת כל העדה הקהל אל פתח אהל מועד כו' ותקהל העדה אל פתח אהל מועד:

**ויאמר כו' גשו הנה** ואמר להם יהושע שיבואו כולם אל ארון הברית. ומן הסתם שמעו לו. ויבואו כולם לפני הארון. וזהו גשו הנה משמע אל מקום מיוחד שיפול עליו הוראת הנה:

**זקפן כו' צמדן כו'** פירש"י זקפן שהעמידן צמדן הושיבן כל אחד אצל בן גילו זקן אצל זקן ובחור אצל בחור. ולפ"ז בא ר' אחא להגדיל הנס שנמצא מקום מוכן לכל אחד במדרגתו ולא היו בערבוביא. ולפי הנוסחא סמכן פי' שהעמידן מסומכים. וזה יכיל מקום יותר מעמידה בזקיפה. כי הנסמך עומד קצת באלכסון. ורבנן אמרי צמצמם פי' שהיה המקום מחזיקן בצמצום לא פחות ולא יותר וזה כדי שלא יהו דחוקים וגם לא מרווחים כדי שיכירו ויתנו לב בנס שהיה המקום כמדתן ממש (יפ"ת):

**הה"ד ויאמר יהושע כו'** דבזאת משמע בנס העומד לפניהם. דכל זה מורה באצבע (יפ"ת):

**ואף בירושלים כן** כלומר בבהמ"ק שבירושלים היה כן תמיד דהתם הוי קדושה טפי דקדושתו קדושת עולם (נזה"ק):

**עומדים צפופים** רש"י פי' מלשון ויצף הברזל. שמרוב הקהל היו נדחקים איש באיש עד שהיו רגליהם נטולות מהארץ ועומדים באויר. והערוך פירש צפופים דחוקים:

**ד"א לכל אחד** משום דהשתחויה בפשוט ידים ורגלים היה צריך ד' אמות לקומת האדם:
**ואמה מכל צד כו'**. ובויק"ר פ"י הגי' ד"א לכל אחד אמה מכל צד:
**בעת ההיא יקראו** אסיפא דקרא ונקוו אליה כל הגוים (יפ"ת):
**א"ל רבי וכי** מחזקת היא אותם. א"ל כו' כצ"ל:
**האריכי הרחיבי** משום דאריכות טפי מהרחבה אקדמיה ברישא:

## פסקה ח

**שרצתה לעשות רצון קונה** מלשון ריצה שהיתה רצה ומתרחבת לעשת רצון קונה או מלשון רצון שהיתה רוצה לעשות רצון קונה. שחשבה שרצונו שתרחיב ותלך:
**והלא ים אחד הוא**. שכל הימים מחוברים או למעלה או בתחתיות מתחת לארץ. א"כ למה אמר ימים לשון רבים. ע"כ פי' שהוא מתחלק בטבע. לפי אוירי המדינות כאלו מתחלק לכמה ימים:
**העולה מעכו** אף אותן הדגים שהם בעכו אם יורדין בשבולת הנהר מעכו לאספמיא משתנה טעמם:

## פסקה ט

**דברים ארורים** שמצערים הנולדים מאליהם מעיפוש האויר והם לא נתחדשו אלא מחטא האדם ואילך בקללות ארורה האדמה בעבורך (נזה"ק): ומיקרי קללה נמי לארץ שתתעפש להוליד דברים אלו (יפ"ת):
**יתושים** בהרד"ק גרס יחבושים:
**אף הן** יש בהן הנאה כדאמרינן לקמן פ"י אפי' זבובים פרעושים ויתושים אף הן בכלל ברייתו של עולם הן. והיינו לרפואה וכדמפרש בשבת בפ' המוציא. דאף קללתו של הקב"ה יש בה ברכה. וקודם החטא היה האדם בריא אולם ולא הוצרך לרפואה. ובקללת האדמה שנתחדש החולי ע"י עיפוש אויר הארץ נעשה לו ג"כ תיקון ע"י דברים הארורים הנולדים מעיפוש אויר הארץ (נזה"ק):
**שעברה על הצווי** ובתחלה כדי שלא יהיה נזק לאדם לא פקד עונה עליה. ועכשיו שגם הוא חטא נפקדה (יפ"ת):
**תדשא הארץ דשא עץ פרי עושה פרי. מה פרי נאכל כו'**. דאל"כ נימא עץ עושה פרי לחוד:
**אלא ותוצא הארץ דשא**. עץ עושה פרי. הפרי נאכל ולא העץ:

**אף הוסיפה** שלא עברה אלא אף הוסיפה. שסמכה דעתה לומר שזה רצונו יתברך טפי. ואע"פ שלא צוה באילני סרק (יפ"ת) וכ"ש שלא חסרה מן הצווי. שהוציאה עץ פרי. כמו אתרוג ופלפלים שהכל עץ פרי:

**לייטין ביזיא** המעריך והערוך פי' דדים שדים. ודרך העולם לומר על הרשע ארורים השדים שהניקו את זה. ולכן נתקלקלה הארץ בשביל האדם שלוקח ממנה:

### פסקה י

**יום שלישי** יום שנבראו בו גבורים בא לפרש טעמא מדוע נקראו הגבורים בשם שלישים. לפי שנברא שורש הגבורים ביום ג' שבו נבראת היבשה וברזל מעפר יוקח וצמחו האילנות ומשניהם כלי זיין נעשו. וכלי זיין הוא שורש הגבורה. ועוד לפי שכוכב מאדים שולט ביום ג' והוא שורש הגבורה (נזה"ק):

**כיון שנברא הברזל** שלא נברא הברזל אלא במשך זמן מחום הארץ:

**עץ מכם אל יכנס בי**. שאין הגרזן חוצב אלא על ידי שיש בו בית יד של עץ:

## פרק ו

### פסקה א

**רבי יוחנן פתח כו' אלא ג"ח בלבד**. לפי ששמושו ביום. אבל הלבנה ששמושה בלילה לא נבראת אלא למועדים וכדכתיב עשה ירח למועדים וסמיך ליה תשת חשך ויהי לילה. ובפסיקתא דייק לה מדכתיב יהי מארת חסר וי"ו. ומ"מ גם הלבנה נבראת באותו מאמר דסתם מארת לשון רבים משמע (נזה"ק). גם י"ל דדייק מדכתיב יהי ולא כתיב יהיו:

**אין מונין ללבנה**. אלא לאחר שתשקע החמה אז ירח עשה למועדים. ואפי' נראה חדש בכ"ט אין מונין החדש עד שקיעת החמה:

**יוסטא חברא כו'**. ואם ללבנה אתה מונה עד כדון לית בה אלא י"ד מטמועין (פי' י"ד שקיעות ימים) השמש באה מתרגמינן בת"י שמשא מיטעמא ומשום דקים לן ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים יום ה' היה. והמולד היה ביום ד' אחר חצות בתחלת שש אחרונות וגם בס"ע מפורש שאותן ט"ו יום שנסעו מרעמסס יום ה' היה. ואתמול ביום רביעי שחטו פסחיהם ותנינן כל חדש שנולד משש שעות ולמעלה אין כח בעין לראותו. ואמרינן בתנחומא אותו חודש שאמר לו הקב"ה למשה קדש אותו משש שעות ולמעלה היה. ולא היה כח העין לראותו אלולי שהקב"ה הראה לו למשה באצבעו. אמר לו החדש הזה כזה ראה וקדש ואמרינן נמי בראש השנה נולד קודם חצות בידוע שהיא נראית היום סמוך לשקיעת החמה. ואותו מולד ניסן כיון שנולד לאחר חצות ביום ד' לא נראה בעליל

עד ליל ששי. לפני שביום אינה נראית בעליל עד הליל'. לפיכך אם אתה מונה ללבנה מה שנראית ביום ו' לא תמצא מר"ח ניסן עד יום ה' שבו יצאו ישראל ממצרים אלא י"ד שקיעות. וכתיב בט"ו יום. ואם למולד אתה מונה א"כ כבר נכנס יום ט"ז ביום ראשון של פסח שנסעו מרעמסס. וכיון דכתיב בט"ו יום למדנו כאין מונין ללבנה אלא משתשקע החמה שאין אתה עושה יום ד' מן החשבון עד שקיעתו בליל ה'. ומליל ה' ואילך אתה מונה ותמצא ט"ו יום (רש"י):

**יוכטא חברא** שם חכם:

**מכחישין זא**"ז כעולת חמה ולבנה מכחישין זה את זה. ואפשר צ"ל מחשיכין זא"ז. והכוונה על ליקוי חמה ולבנה שבא מסבת זה. וע' פ' אמור ס"פ ל"א:

**והיו למאורות**. והיו לשון רבים. ועוד דכתיב למאורות מלא וחסרון וי"ו דיהי מארת דריש ליה על האסכרה. ומביא עוד ראיה מדכתיב ויתן אותם אלהים כו' להאיר על הארץ. שניהם להאיר:

**והיו לאותות אלו שבתות** כמ"ש ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם:

**ולמועדים אלו שלש רגלים** כמ"ש אלה מועדי ה':

**ולימים אלו ראשי חדשים**. כמ"ש עד חודש ימים:

**ולשנים זה קידוש שנים**. הכוונה עיבור שנים. שלא היה קידוש מיוחד לשנים ובפסיקתא ולשנים אלו ראשי שנים:

## פסקה ב

**אף לך לילה** וס"ד אתה הכינות מאור ושמש וכמ"ש בסוף הסימן. ואגב בא לפרש רישא דקרא מאי אף לך לילה דקאמר לכן אמר מה היום ברשותך. והענין ע"פ הנודע שהקב"ה ברא טוב ורע בעולם עבור בחירת האדם. ממשלת הטוב הוא ביום שבו האור. וממשלת הרע בלילה שבו החשך. והקב"ה שנקרא טוב אינו מייחד שמו על הרעה כי אם על הטובה. ואמנם אף גם חלק הרע נכנע לעבודתו יתברך. שהכל ברא לכבודו להפרע מעוברי רצונו יתברך. כי הוא יתברך ברא שניהם טוב ורע. וכן מדת יום ומדת לילה. ולא כאותם שאומרים מי שברא טוב לא ברא רע. ומי שברא יום לא ברא לילה. שהוא ממשלת הטוב המיוחד להקב"ה הנקרא טוב אף הלילה שהוא בממשלת הרע גם הוא ברשותך כי הוא יתברך ברא שניהם. ולפ"ז לך היום הייינו כמו שלך היום וכן אף שלך הלילה. ומשום דכתיב לעיל מיניה ואלהים מלכי מקדם פועל ישועות בקרב הארץ מפרש נמי לענין הנסים שהקב"ה עושה. בשעה שאתה עושה לנו נסים ביום לך יום כי מאז נתברר שהיום ברשותך לפעול בו ברצונך. ולא תחת השרים והמזלות מנהיגי החמה. ובשעה

שאתה עושה לנו נסים בלילה מתברר שאף לך לילה לפעול בו כרצונך ולא תחת שרים מנהיגי לבנה. ולפי שאין זה כ"כ חדוש. לכן פי' לענין השירה בעת הנס. שמיד אנו מודים לו. ומשום שאינו מקושר אל דבתריה אתה הכינות מאור ושמש. מפרש לך נאה לומר שירה ביום כו' פירוש לך נאה לומר שירה בכל יום ולילה למה שהטיבות לעולם בהכינך בהם מאור ושמש דהיינו שמש וירח. כי ענין האורה כולל לדברים רבים אם להאיר ואם לבשל הפירות כדכתיב וממגד גרש ירחים. והוא חוזר בכל כ"ד שעות. ונמצא מתחדש בכל יום מעשה בראשית על ידם (ועיין ביפ"ת ובנזה"ק):

**השיר יהיה לכם** במפלת סנחריב מיירי. בליל פסח היתה מפלתו. ומינה ילפינן שבליל פסח אמרו שירה וכדאיתא בשוח"ט:

## פסקה ג

**מאחר שהוא קורא אותם גדולים הוא חוזר ופוגם** את האחד. כצ"ל דמרישא משמע ששניהם גדולים. והדר קאמר שהאחד קטן (יפ"ת):

**לתחומו של חבירו** שהלבנה נראית לפעמים גם ביום:

**ובר"ח כתיב חטאת לה'** שלא נמצא כן בכל התורה שיאמר חטאת לה'. רק אצל ר"ח:

**הביאו עלי כפרה** ע' בהאלפסי פרק אלו טרפות ובספר תורת העולה כוונת אומרו הביאו עלי כפרה כאומרו סלחו לי בני וכפרו. לא אוכל לגלות לכם טעמו של דבר. מדוע היתה כזאת מאתי למנוע אורה מהלבנה. לא תשאלו כי גבול שמתי לרוח בינתכם. לומר עד פה תבוא. לא תעפילו לעלות במזימות מחקרותיהם על ההרי הבריאה. ולגשת אל מקדש הטבע פנימה. במופלא מכם לא תדרשו. לא תתחכמו יותר לבלתי תשתוממו. כך עלה במחשבה לפני. שתוקו. החשו. אמרו בלבבכם ודומו סלה עכ"ל. ועיין בספר באר הגולה דף י"ט ע"א שהאריך בזה. ועיין בנזה"ק:

**שנכנס ברשות**. דכתיב ולמשול ביום ובלילה וקאי על הירח וכוכבים (ועי' יפ"ת):

**דרך ארץ כו'** כן הוא דרך העולם שהאב שנותן ב' חלקים אחד גדול ואחד קטן. לשני בניו אחד גדול ואחד קטן. מן הסתם הוא נותן חלק הגדול לבן הגדול וחלק הקטן לבן הקטן. וזה פיוס ללבנה על מיעוטה במה שישראל מונין לה (נזה"ק):

**רב נחמן אמר חורי כל זמן שאורה**. כצ"ל וכן הוא בפסיקתא:

**הה"ד קומי אורי וגו'** דכי הנה החשך יכסה ארץ סבה אל קומי אורי שעל ידי החשך יתפרסם אורך (יפ"ת):

**יכסה ארץ** וס"ד ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה:

## פסקה ד

**ואחד שולט במדינה** שהיא ממשלת גדולה:

**תהא אוכלסי יוצא עמו** יהי מכובד לפי שנתמעט. כי בצאתו ובבואו יהיו כל חיל המלך יוצאים ומלוים אותו. הערוך פי' בולי ודימוס חיילות הם. והמוסף כתב בולי בלשון יוני אנשי העצה וקריאי העדה. ודימוס פי' המון העם:

**הואיל והלבנה הזו כו'** דמתחילה גם הלבנה היתה שולטת ביום. והיה אז אורה שוה לאור החמה. ואח"כ מיעטה עצמה לקבוע משמרתה בלילה ומתוך כך נתמעט אורה בהיות אז תחום החשך. ומ"ש ומיעטה עצמה להיות שולטת בלילה כולל ב' דברים שהקטינה עצמה וגם שולטת בלילה:

**מיעטה עצמה** ואע"ג דגזרת עלאה הוא. מ"מ הדין יחייב כיון שהשפיל זה מזה בהיות שניהם ראויים לכבוד שוה. שיתן בעד זה כבוד לשפל בדבר אחר (יפ"ת):

**גוזר אני עליה** לצורכה ולטובת' (יפ"ת):

**יוצאים עמה** כלומר נראים עמה:

**ודכוותה שם אחיו יקטן כו'**. דריש שם זה טפי מאחריני מדכתיב בסוף כל אלה בני יקטן דיתורא הוא:

**מקטין את עסקיו** שהיה שפל בעיניו:

**זכה להעמיד כו'** תחת הקטינו א"ע הגדיל ה' זרעו וגם שמו מתגדל על ידם:

**וכי מן התולדות כו'** פי' ממה שכתב תולדותיו דבהדי' כתיב התם ויקרא את שם הבכור מנשה:

**מצעיר עסקיו** בפסיקתא סוף פ"ג ולמה זכה אפרים לפי שמיעט עצמו. שהקב"ה אוהב למי שמשפיל עצמו. אבל מנשה היה יוצא ונזקק עם אביו לעסקים. וכמ"ש לקמן בפ' צ"ג מגבורת מנשה ע"ש:

## פסקה ה

**נתנו מתנה לעולם** שהעולם בלתי כדאי לענינים אלו לולי שחנן ה' לעולם כנותן מתנה (יפ"ת):

**ויתן אל משה** דה"ל למימר ויקח משה את הלוחות או וישם לפני משה:

**ויתן אותם** דה"ל למימר וישם אותם:

**ויתן להם ארצות גוים** ואע"ג דכתיב בעבור ישמרו חקיו. מ"מ מתנה מיקרי שאין מעשיהם מספיקים לשכר זה (יפ"ת):

**ויתן אותם לרחמים** אע"ג דויתן אאותם קאי. ה"ל כאילו קאמר ויתן עליהם רחמים שהכל עולה לענין אחד (יפ"ת):

**הפרשת הים הגדול** שאלמלא הקב"ה היה הרוח בא וטובע לכל הפורש בים (רש"י):
**הנותן בים דרך** משמע הים הידוע דהיינו הים הגדול:
**מעצרת ועד החג של סוכות**. שהזמן הגון. ואין רוח מצוי כל כך. וכתיב בים דרך לפי שבים כל פינות שאתה פונה לתוכו. שם אתה מוצא דרך (רש"י):
**ובמים עזים נתיבה** אלו הנהרות. בהם יכול ספינה לילך אפילו מן החג עד חנוכה שאינו כל כך מסוכן כמו בים. אבל מחנוכה ואילך אפי' בנהרות סכנה. לפי שהרוחות נתקפות והא דכתיב בנהרות נתיבה. משום דבנהרות צריך לבקש שם נתיבה כדי להנהיג (רש"י) וי"ל דבמים עזים נתיבה ג"כ על הים קאי. ודרך הוא רחב ונתיב הוא קצר. ע"כ דורש הנותן בים דרך מעצרת עד החג. שאז הוא עיקר ימות החמה ואין הרוח שולט אז כל כך וטוב לילך בים. אך מן החג ועד חנוכה מתחילין ימות הגשמים. והרוחות מתגברים. וקשה לילך על הים רק בדוחק. ואז המים נקראו עזים. ע"כ אין לקרותו עוד בשם דרך רק נתיבה קצרה ומסוכן. אך מחנוכה והלאה אי אפשר לילך כלל:
**לאחוי** לאחיו רב חייא:
**צלי עלי** התפלל עלי שאצליח ולא אסתכן. שרצה לפרוש בים אחר החג:
**מה נצלי עלך** מה בצע בתפלתי כי מהראוי לך שמחג הסוכות שאתה קושר לולבך תקשור רגלך מלפרוש בים בזמן הסכנה ולא תסמוך על תפלתי שאם תכנס לבית הכנסת ותשמע הצבור מתפללים על המטר לא תסמוך על תפלתי. דודאי תפלת הצבור נשמעת יותר. וכיון שמאז הצבור מזכירין משיב הרוח ומוריד הגשם לכן אל תלך על הים מאז:
**רבי יהושע כו' בעא דיפרוש כו'**. כאן משמע שרבי יהושע בעצמו עשה כן. וקשה הרי אסור לעמוד עצמו במקום סכנה אך בירושלמי שבת פרק ב' הלכה ג' אי' שהמעשה היה באדם בעלמא:
**בעא דיפרוש** רצה לפרוש בים בין החג לחנוכה (מת"כ):
**גם קבורה לא היתה לו** רישא דקרא אם יוליד איש מאה וגו' ונפשו לא תשבע מן הטובה וגו' שפירושו על מי שאינו שמח בחלקו ומסכן עצמו על הממון כי לפעמים נהרג או נטבע בים ואינו זוכה אפילו לקבורה הפך מחשבתו שיגיע לעושר. וכן זה היה מסכן עצמו ללכת בסחורה לכן קרא עליו מקרא זה (יפ"ת):
**ולא שמע כו'** דהוה ס"ל דדברי חלומות לא מורידין ולא מעלין כד"א לקמן פ' פ"ט. אי נמי לפי שהוזהר מהמטרונא בהקיץ חשב שהחלום היה משום הרהור (יפ"ת):
**וכן הות ליה** שטבע בים:

## פסקה ו

**ויתן אותם אלהים** דלשון רקיע השמים משמע ב' רקיעים:

**מקרא מלא הוא** אנשי כנסת הגדולה פירשו יותר בהדיא השמים ושמי השמים וכל צבאם. שצבא השמים נתונים בשמי השמים:

**ועוביו של רקיע** מהלך ת"ק שנה פליג על מ"ש לעיל פ"ד סוף סימן ה':

**ומרקיע עד הרקיע** השני שבו המאורות תלוים:

**אין צל לכל בריה** פי' אין צל מגיע כי אף הצל חם. וכוונתו ליתן טעם למה נתן אותן ברקיע השני ולא בראשון. לזה אמר שלא היה העולם מתקיים (יפ"ת):

**ואין נסתר מחמתו** דבתקופת תמוז אין הנאה בצל:

**גלגל חמה** יש לו נרתק כו' כל זה לרבותא דעם כל זה אין נסתר מחמתו:

**יש לו נרתק** ומתוך התיק האור יוצא שהוא אויר ספירי ועוד צריך להתיש חומו בבריכת מים שלולי זה עדיין שורף. ולפי מ"ש כאן משמע שהבריכה הוא ים אוקיינוס שהשמש פוגע בו בצאתו מן הרקיע. אך בשוח"ט י"ט פסוק מקצה השמים מוצאו. את מוצא שהוא נתון בנרתק. והוא נתון בגלגל. ובריכה של מים שעל גבי הרקיע עוברת תחתיו כו'. ואעפ"כ אין נסתר מחמתו:

**לע"ל הקב"ה מערטלו** תרגום ערומים ערטילאין לע"ל ביום הדין הקב"ה מפשיטו מן אותו נרתק כדי ללהט הרשעים. ולא יצטרך להורידן לגיהנם כדאמר בסמוך (יפ"ת):

**ומלהט בו את הרשעים** והצדיקים יהנו בו כדאי' בנדרים שיכין ה' טבע לצדיקים ליהנות בחום ההוא (יפ"ת):

**ולהט אותם היום הבא** רישא דקרא הנה היום בא בוער כתנור והיה כל זדים וכל עושי רשעה קש וליהט אותם היום הבא. ויום הוא השמש:

**אין גיהנם** לעתיד לבא קאמר:

**בוער כתנור** ותנור הוא גיהנם. כמ"ש ותנור לו בירושלים:

**אשר אור לו בציון** ולעתיד מיירי. דלעיל מיניה כתיב ירד ה' צבאות לצבא על הר ציון וגו' כצפרים עפות וגו'. דלעתיד יגן על הצדיקים ואז יהיה אור לו בציון ותנור לו בירושלים. ועיין עירובין דף י"ט:

**אש שהוא יוצא** שהרוח אשר בו יהפך לאש וכדמייתי מרוחכם (פי"ת):

**תהרו חשש וגו' רוחכם אש תאכלכם**. משמע שרוחכם תהפך לאש שתאכל אתכם והכתובים דשם מורים דבעתיד מדברים (יפ"ת):

**ויגידו שמים צדקו**. של הקב"ה. ולעתיד מיירי כדכתיב התם יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו. ויש גורסין כאן פסוק הגידו שמים צדקו דתהלים צ"ז דקאי על הקב"ה:

**ברקיע ראשון** מלמטה למעלה:
**מתנים** מספרים ע"ש שם יתנו צדקת ה' (יפ"ת):
**שמים מתנים** על שלעתיד מערטלו. אז יתנו צדקות ה' שנצלו משרפתו עד עתה. ויגידו משמע לעתיד:
**מאשו של יום** מפורש בשוח"ט מאשו של יום שנא' ואין נסתר מחמתו. אבל לעתיד לבא מי נסתר מחמתו מי שהוא עוסק בתורה. שכתיב אחריו תורת ה' תמימה משיבת נפש. ומאמר זה שייך לדברי רבי ינאי ור"ל:

## פסקה ז

**א"ר לוי ג' דברים כו'**. עד סוף סימן זה ראוי להיות לקמן סוף סימן י"ג שמסיים שם ואם שפין ברקיע ואם מהלכין הם כדרכן ואי אפשר לבריות לעמוד עליו. ומביא דברי רבי לוי הלז דאין בו את סבור שף ברקיע ואינו אלא כמסר כו' (פירוש הרב מוה' יעקב נכד הגר"א):
**ואינם מרגישין** אינן שומעים. ופרש"י שהוא הולך דרך שביל ואין נשמע לבריות כאדם שמדבר עם חבירו דרך קנה וחבירו שומע ואין אחרים שומעין. כך אותו הקול הקב"ה מכניסו דרך שביל שלא ישמע לבריות:
**היום** הוא גלגל החמה. ולפי שבאורו מציאות היום קרי ליה יום (יפ"ת):
**את סבור שהוא שף כו'**. ר"ל את סבור שהוא מתגלגל על שטח הרקיע. ואינו אלא שנכנס בגוף הרקיע וחותך אותו בהלוכו בתוכו כמסר פי' כמגירה שמנסרין בו העץ:
**תהום אל תהום** והוא כדאי' בש"ר פ"ה שתהום העליון קורא לתחתון להשקות האילנות ששרשיהם עמוקים מאד והבריות בנתיים ואינן מרגישים:
**דמיך** מת:
**אתת מילתא כו'** פרש"י בא להם שחוק והתחילו משחקים:
**אמר להון ר' פנחס** אמר לחבריה כמה נשמת אחיו של אותו איש. כלומר נשמת אחי מקצץ ארזים כלומר מצטערת הרבה וצועקת ושוברת האילנות לקולה המר. ואתם יושבין ומשחקין ואין אתם מבינים כלום. ודרך נהי אמר כן כמצטער על צער המת. והם אינם יודעים בצערו. ורבי פנחס הרגיש דרבי שמואל אחיו מת ואעפ"י שאחרי' אינם מרגישים. אחים שאני מפני הקירוב שביניהם. ואף בשרו עליו יכאב. הרי למדנו מדברי רבי פנחס שקולו הולך ואין אדם מרגיש:
**מקצצא ארזים** והא דאמר בפ"ק דיומא ובעו רבנן רחמי אנשמה ובטלוה. בתר הך עובדא הוה (יפ"ת):

## פסקה ח

**מאחורי הכיפה** דעת רבים מהקדמונים היתה שביום החמה מהלכת בתוך הכיפה לצד הארץ. וכן הלבנה בעת שמושה בעולם. אבל בשקיעה נכנסים בתוך עובי הרקיע. ויוצאים לאחורי הכיפה. וכן בעת הזריחה נכנסים מאחורי הכיפה בעובי הרקיע עד בואם לשטח הרקיע אשר לצד הארץ. וכדאיתא בפ' מי שהיה טמא. ומיהו בהא קמיפלגי רבי יהודה בר אלעי ורבנן. דרבנן ס"ל כי בצאתם לאחורי הכיפה במערב הולכים ומסבבים מתחת לארץ עד בואם למזרח ושם חוזרים ונכנסים בתוך הכיפה בעת הזריחה וסובבים על שטח הארץ. וריב"א סבר דבשקיעה חוזרין ומסבבין ממערב למזרח מאחורי הכיפה ולמעלה בגבנונית הרקיע. ומה שאינו נראה בעולם. הוא להפסק טיבי הרקיע. משא"כ בלכתן ממזרח למערב שהולכים בפנים לכיפה בשטח הפונה לארץ (יפ"ת):

**מאחורי כיפה ולמעל'**. פי' מאחורי כיפת הרקיע השני ולמעלה. שחמה ולבנה ברקיע שני נתונים כדלעיל. וס"ל לריב"א דבזריחה מהלכים על פני שטח הרקיע השני הפונה למטה והולכים באויר כחגב ההולך בשטח הגג מלמטה הפונה לבית. ובשקיעה חוזרים ומהלכים על שטח גבנונית הרקיע השני. אי נמי שבזריחה מהלכים בתוך עובי הרקיע כמסר הנוסר בעץ כדלעיל בסימן הקודם. ולזה נראים בעולם. אבל בשקיעה הולכים על גבנוניתו ממש (יפ"ת):

**שכל העולם כולו רותח** בלילה העולם רותח ומעיינות צוננות. נראה מזה שהשמש מלמעלה. ולכן העולם שהוא קרוב לשמש רותח. והמעיינות הנובעות מהתהום שמתחת לארץ צוננות שאין חום השמש מגיע שם. ואלו היה השמש שוקע מלמטה כיון שהעולם רותח מכ"ש שהיה ראוי שמעיינות יהיו חמות. ובחורף שכל העולם צונן בלילה והמעיינות פושרות יראה מזה שהשמש שוקע מלמטה ולכן המים שבתהום הקרובות לשמש מתחממות. והעולם שרחוק ממנו צונן. ואילו היה השמש מלמעלה היה ראוי להיות בהיפך (יפ"ת) עי' שם:

**אם פורחים הם באויר**. אבל אי מנסרין ברקיע לא מספקא ליה דלא ס"ל כלל (יפ"ת):

**וא"א לבריות לעמוד עליו** בשכל אנושי. ואין לנו אלא מה שקבלו החכמים מהנביאים בדברים אלו:

## פסקה ט

**אם לענין המאורות כו'** דדריש ולמשול שהוא כמו תנאי בסידור חמה ולבנה. שניתן ממשלה לצדיקים שנא' בהם צדיק מושל יראת אלהים. לשנות מהנהגת חמה ולבנה

ביום ובלילה. ואע"ג דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. מ"מ רמוז גם זה. ונרמז זה כאן ע"ד מ"ש לעיל פ"ה תנאין התנה הקב"ה עם כל מעשה בראשית כו' (יפ"ת):

**וידום השמש** ע"פ דברי יהושע שמש בגבעון דום:

**ספר אברהם יצחק ויעקב**. ספר בראשית שכתוב שם תולדותיהם ומעשיהם של האבות שנקראו ישרים והיכן רמיזא דממת השמש בספר בראשית מהכא דכתיב ולמשול ביום ובלילה:

**מסיפא דספרא** מסוף ספר בראשית:

**יגדל ממנו** וזרעו יהיה מלא הגוים:

**ואפשר כן** והלא לא העמיד בנים כל כך (רש"י):

**זה יהושע** דאתי מאפרים שאמרו בפרק שני דע"א וזרעו יהיה מלא הגוים בשעה שעמדה חמה ליהושע. ופרש"י כל הגוים נתמלאו מיראת אימת זרעו של אפרים. הרי אם אתה נוצח כאן במלחמה אין בני אספמיא יודעין בה. אבל בשעה שעמדה השמש ליהושע. נראה לכל העולם ויראו מלפניו:

**בכור שורו וגו'** בהם עמים ינגח יחדיו אפסי ארץ. וזהו דקא קשיא לו אפשר כן לנגח ביחד כל העולם. אלא ע"כ במאורות מיירי דיחד ברגע אחד השתיקם שניהם. וזהו שאמר אלא זה יהושע דאתי מאפרים. שעל אפרים נאמר בכור שורו כי לו נתנה הבכורה. ונקרא ספר דברים ספר הישר שכתוב בו ועשית הטוב והישר:

**ספר משנה תורה היה סיגנון**. כי דין מלך ישראל שיכתוב לו משנה התורה כמ"ש (דברים י"ז:י"ח) ויהושע היה מלך והיה אתו ספר משנה תורה. והיא היתה סיגנון שלו:

**סיגנון** פי' שהיה שגור בפיו ועוסק בו תמיד משום דכייל לכל דיני התורה בקצרה ובו כתובים משפטי המלך והמלחמות. ורש"י ז"ל פי' סגנון חותם. ובילקוט פי' דגל. והכל עולין לענין אחד (יפ"ת):

**נטלו** יהושע לספר משנה תורה והראה אותו לגלגל חמה כתוב בתוכו רמז שיעמיד חמה ולבנה כמ"ש רבי חנן:

**דוממתי מזה** כלומר בשכר שאני לא דוממתי מזה ראוי שתדום מלפני. ועיין בתנחומא סדר אחרי סי' ט"ו:

**עבדא בישא** דייק מדכתיב אז ידבר יהושע. דלשון דבור קשות הוא. ועל כי היה השמש מסרב הוצרך יהושע לגעור בה:

**לא זבינא** דאבא את דמהשתחויתו ראיה שהוא משועבד אליו לשרתו. וכאילו היה קנין כספו:

**לא כך ראה אותך**. משום דהוה חלום נבואיי שהוא אמיתי ע"כ גם הנמשל אמת. ועוד דהא השתחויית אביו ואמו לא נתקיימה בפועל. ע"כ היה זה הוראה על השמש והירח עצמם שהשתחוו לו להיות נכנעים לעבודתו בהיותו צדיק יסוד עולם. ונתקיים זה בזרעו יהושע הממלא מקום אבותיו דכתיב ביה וידום השמש וירח עמד וגו' (נזה"ק):

## פרק ז

### פסקה א

**אין כמוך באלהים וגו' בנוהג כו'**. סיפא דקרא ואין כמעשיך. שאפי' ע"פ הדמיון אי אפשר לעשות כמוהו. ועל זה אמר בנוהג שבעולם כו' (נזה"ק) ר"ל כי ב"ו אין יכולתו לעשות אלא יש מיש. ובמקום שרואה ובמקום אויר. אבל הקב"ה כו':

### פסקה ב

**מה עוף טעון שחיטה** כדכתיב ציד חיה או עוף ושפך את דמו וכדתניא בתורת כהנים מלמד ששפיכת דם העוף כשפיכת דם חיה. והכא איתקיש דגים לעוף (נזה"ק):

**תא לקי** בא וקבל מלקות על שהורית שלא כהלכה:

**א"ל אינש כו'** בן אדם שאומר דבר תורה יהא לוקה בתמיה:

**מנין הוא דאורייתא** היכן הוא מוכח בתורה שהדגים טעונים שחיטה:

**לא הורית טב** לא פסקת יפה:

**רביע** הרבץ לקבל המלקות:

**א"ל חבוט כו'** פי' האיש אמר כן לר' חגי הך מכותך שראוי ונכון לקבלם:

**רצוף רצפך** מלשון ובידו רצפה שפירושו לשון הכאה. לפי דרש חז"ל שדרשו רצפה רצוף פה (מת"כ). ובערוך פי' רצפה היא קרקע הבית ועל שם שהניח אותו על הארץ להלקותו אמר בדרך צחות הניחני על הקרקע כי טוב להדבק בקרקעיתך למען אוסיף לקח ממנה:

**דהיא טבא לאולפנא** דזה טוב ללמוד:

**בנה של כתית** מישראל הבא עליה והולידה לו בן:

**לבית אבותם** וזה אביו ישראל לכן ישראל מקרי. ובקהלת רבה איתא הגירסא ויתילדן על משפחותם לבית אבותם וכתיב המול ימול יליד ביתך ומקנת כספך. ויליף יליד מויתילדו. דגם במילה הולכים אחר האב:

**לא הורית טב** דקרא דויתילדו באביו ואמו ישראל שהולד נחשב ממשפחות האב ליוחסין ולחלוקת הארץ:

**אם אתי בר כותית**. פי' אם בנה קטן עמה לגיירו. דאילו גדול אפילו ישראל גמור אין מילה שלא בזמנה דוחה שבת:
**למגזריה** למולו:
**מן הקבלה** נביאים וכתובים:
**וכתורה יעשה** דמשמע שזה כדין תורה:
**מאיזה תורה** היכא רמיזא בתורה:
**בנך הבא מישראלית כו'**. פרש"י בקדושין סוף פרק האומר וז"ל כי יסיר את בנך לעיל מיניה כתיב בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך וסמיך ליה כי יסיר את בנך. מדלא כתיב כי יסיר את בתך. משמע דבן הנולד לכותי מבתך קאמר שיסירנו הכותי מאחרי. ושמעינן דבן בתך אפילו מן כותי קרוי בנך. ואין בנך הבא מן הכותית קרוי בנך. מדלא כתיב נמי כי תסיר את בנך דנשמע מיניה דקפיד נמי קרא בבתו. מבתו לא תקח לבנך משום כי תסיר את הבן הנולד לך מבנך אלמלא בן כותית אינו קרוי בנך אלא בנה ועיין שם בתוספות. וביפ"ת וקהלת רבה בעץ:
**חבוט חבטך** פי' האיש אמר כן לרבי חגי הך מכותך שראוי ונכון לקבלם. וקלטא מלשון קליטה וקבלה:

## פסקה ג

**בנוהג שבעולם כו'** על דרך מ"ש לעיל אאין כמעשיך. שכן בהשראת דיורין שהאדם לא תשיג ידו להשרות בחלל:
**בחלל** באויר הפלטין:
**אבל הקב"ה** שברא בריות שיוכלו לדור משך זמן באויר ע"י עפיפת הכנפים המחזיקות האויר. וכל זה הוא ציור התפעלות מלב הדורש על רוממות ה' ומעשיו הנפלאים:
**ועוף יעופף וגו'** על פני רקיע השמים. היינו בחלל העולם:

## פסקה ד

**זה בהמות וליתן** לא שבהמות נרמז כאן במלת תנינם. אלא שמחבר הדרשות שדרש גם (איוב מ' ט"ו) הנה נא בהמת אשר עשיתי. חסר. לרמוז שאין להם בן זוגות. ור"ש בן לקיש סבר שבהמות מלא:
**זה בהמת** לשון יחיד הוא וכך שמו בהמות בהררי אלף:
**שאין להם** בן זוגות כמאמרם ז"ל שהרג לבן זוגו ומלחה לצדיקים לע"ל. ע"כ נקרא בלשון יחידי. ודעת השני שאין לו תאוה ולכן אינו מתואר בלשון הרבוי אחר כי אין קיום המין יוצא מהם:

**גידי פחדו ישורגו**. אצל בהמות כתב. ופחדיו הם ביצים תרגום מרוח אשך מריס פחדין ודרש גידי פחדיו ישורגו כאילו נשתרגו יחד. וכתוב שם הנה כחו במתניו ואונו בשרירי בטנו שאין לו תאוה ונשאר זרעו במתניו ובשרירי בטנו:

**הצבוע הזה** פירש"י כאן ב' פירושים אחד שהוא מין חיה. ודורש מ"ש כל חיה הרומשת זה הצבוע מין נחש רע ידוע בדברי חז"ל. וע' ב"ק ד' ט"ז. והב' שהוא מין עוף כמ"ש ירמיה העיט צבוע נחלתי לי העיט סביב עליה. ושייך למ"ש כל עוף כנף. ופרש"י בירמיה עוף צבוע בגוונים הרבה. ובתנחומא סדר תזריע אי' הטווס הזה שס"ה צבעונים יש בו. ומהיכן הוא נוצר מתוך טיפה של לבנות. וכתב היפ"ת דהכתוב בטווס איירי וכדאמר בסמוך ואת כל עוף כנף זה הטווס. ולהכי קרי ליה צבוע:

**מטפה של לובן** היא הטפה הזרעית:

**כמנין ימות השנה** סימנא בעלמא הוא (יפ"ת):

**ר' ירמיה כהנא כו'**. ובירושלמי כלאים הגירסא ר"י אמר כהנא שאל:

**המרביע מחית הים** דכל שיש ביבשה יש בים חוץ מן החולדה:

**מחית הים** אבל בחית היבשה פשיטא ליה שאסור:

**כתיב בהן** למיניהם כי היכי דכתיב בחית היבשה למיניהם ואסורין בהרבעה:

**בהדא פרס בן לקיש כו'**. פרס לו מצודה ותפסו במה שהשיבו שאסור להרביע. ובירושלמי ליתא. כי איך שייך שפרס לו מצודה במה שהשיב לו על שאלתו:

**והלא אף הדגים כו'**. פי' והא למיניהם אף על הדגים קאי דכתיב אשר שרצו המים למיניהם. דכייל דגים וכל בריות המים והא ודאי לא לאסור הרבעה אתמר בהו דאיך מצי דגים לארבעינהו. וא"כ כי היכי דלמיניהם דהתם לאו לאסור כלאים דהרבעה אתא ה"נ באינך (יפ"ת):

**והיאך עבידא** כלומר ואיך תתיישב קושיא זו לרשב"ל דהיכי שייך כלאים בדגים. ומתרץ ר' יונה דלמינהו בדגים איכא לאוקמיה לאסור כלאים בהנהגה דמצי מייתי ב' מיני דגים וקושרן ומנהיגן ביחד. ולהכי אצטריך למיניהם לאסור (יפ"ת):

**חד מיירן וחד אספרון**. בילקוט הגירסא חד אוכם וחד חיוור. ובערוך כ' אספרון בל' יוני לבן אמורן בל' יוני שחור. ובמ"ע כ' שהם שני מיני דגים חד רע ושפל נקרא אספרון. וחד טוב נקרא בלשון יוני ורומיי מורין:

**הנוהג בהם** באיזה מין שאמרו שכלאים נוהג בהן אסור לחרוש כו' (מת"כ) והוא משנה בכלאים פ"ח מ"ב. אך אינו בזה הלשון:

**ואת כל עוף כנף זה הטווס**. דכנף למה לי. דכיון דעוף הוא ודאי דבכנפים מעופף ולזה אמר שרמז אל הטווס שמיוחד בכנפיו כדכתיב כנף רננים נעלסה ששמח בהדרת כנפיו. ולחשיבותו רמז אליו ביחוד (יפ"ת):

### פסקה ה

**זה רוחו של אדם הראשון**. דכתיב תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמז וחיתו ארץ למינה. לכן מפרש נפש חיה זה רוחו של אדם הראשון. ולכך כתיב נפש חיה למינה כי הוא מין מיוחד בפני עצמו. וזהו מ"ש אח"כ נעשה אדם. וא"כ מתחיל בד' וחשב ד' (נזה"ק):

**זה רוחו של אדה"ר**. פי' הרמב"ן ז"ל דרוח זה הוא נפש החיונית. כי כל נפשות התנועה נבראו יחד. ואח"כ ברא להון גופות. וברא תחלה גופות הבעלי חי. ואח"כ גוף האדם. ונתן בו הנפש הזו. ואח"כ נפח בו נשמה העליונה:

**זה הנחש**. והקדימו לחשיבותו בהיותו ערום מכל. ומשום דלבסוף אחר החטא נעשה ארור מכל. לפיכך במאמר ה' נזכר באחרונה כי ה' צופה ומביט מראשית אחרית (נזה"ק):

**בנפשות אומר כו'**. דרש שמ"ש תוצא הארץ הוא על הנפשות. ומ"ש נפש חיה נמשך על כולם. כאילו אמר נפש חיה. נפש בהמה. נפש רמש. נפש חיתו ארץ. וז"ש בנפשות. שפסוק הא' כולו על הנפשות. ואח"כ ויעש הוא על הגופות שבהם שייך לשון עשיה. וא"כ קשה שהתחיל בד' נפשות ואח"כ אמר ג' גופות. ומי הוא הד' נפש בלא גוף. ע"כ דריש אשדים שנבראו נפשם. וגופן לא נשלם (נזה"ק):

**אלו השדים** והא דמסיק הכא שלא ברא גופן. היינו גופן בשלימות (נזה"ק). אבל גוף ודאי יש להם:

**וקידש השבת** אין הכוונה שלא היה ביכולת ה' לבראן ח"ו ברגע. רק שהיה בכוונה לדעת גודל כח השבת במעלות עד שנבדל בריאה שלימה למענו:

## פרק ח

### פסקה א

**פתח אחור כו'**. מפרש סבת אחור מעשהו. וכונתו לדרשב"ל דבסמוך. ואגב דרשו ג"כ לדרשא אחריתי (יפ"ת):

**א"ר יוחנן אם זכה כו'**. דאחור וקדם צרתני משמע ברווחה. אחור וקדם. ותשת עלי כפך משמע לרעה כמ"ש כפך מעלי הרחק. והכריע. כאן כשזוכה. כאן כשלא זכה:

**שני עולמות** אחור זה העוה"ב שבא לבסוף. וקדם זה העוה"ז הקודם לו (מת"כ):

**בא ליתן דין וחשבון**. שנענש על חטאיו. והנאתו בעה"ז נהפך לו לרועץ שנענש עליו (יפ"ת):

**דין וחשבון** נתינת דין הוא העמדה בדין לתת חשבון:

**ותשת עלי כפך** לשון יסורים דומיא דכפך מעלי הרחק:

**אנדרוגינוס** פי' במ"ע בלשון יוני ורומיי מי שיש לו זכרות ונקבות. ובערוך ערך אנתרופי. אנדרי בל"י זכר גינוס נקבה. והכא פירושו דו פרצופין. ורשב"נ בא לפרש דבריו (יפ"ת):

**זכר ונקבה בראם וגו'** ויקרא את שמם אדם ביום הבראם. הרי כשקרא שמו אדם היו זכר ונקבה יחד. והיינו בתחלת בריאתו כמ"ש נעשה אדם (רש"י):

**דו פרצופין** דו בלשון יוני שנים:

**גב לכאן וגב לכאן**. שהיו מחוברים במקום הגבים. ולא היו הגבים נכרים. וכשנסרן ניכרו הגבים:

**והא כתיב כו' מצלעותיו** דמשמע דצלע ממש הוא שלקח מגוף האדם. ולא פרצוף:

**מן תרין סטרוהי** אחד משני צדדיו כלומר חלקיו:

**ולסטר משכנא** דופן המשכן צד אחד. וכן כאן אחת משני צדדים. וע' לקמן פ' י"ג:

**גולם בראו** כל דבר שלא נגמר מלאכתו מיקרי גולם:

**גלמי ראו עיניך** כלומר גלמי היה מוטל בכל מראה עיני דהיינו כל העולם:

**מלא כל העולם כולו בראו**. שגופו מלא העולם מכל צדדיו ממזרח למערב ומצפון לדרום. וכן קומתו ממלא החלל מהארץ עד לרקיע (יפ"ת):

**אחור וקדם צרתני** דקדים רוח מזרחית כדכתיב קדמה מזרחה. ומדמזרח קרי קדם מכלל דמערב קרוי אחור:

**ולמקצה שמים** דרום וצפון נקראו קצוות בפי התוכנים (מת"כ):

**ותשת עלי כפיך** מלשון כיפה. היינו כיפת השמים. וכמ"ש לעיל פ"ד הרקיע דומה לבריכה ולמעלה מן הבריכה כיפה:

**כמד"א כפך מעלי הרחק** לא גרסינן ליה הכא ושייך לעיל ריש הפרשה כמ"ש שם (יפ"ת):

**אחור למעשה יום ראשון** צריך להיות למעשה יום אחרון. והיינו הגוף שנברא אחר מעשה יום אחרון. וכן הוא בתנחומא סדר תזריע. וכן גרס רש"י:

**הוא דעתיה דרבי אלעזר** הכא דפירש הכי אזדא לטעמיה דתוצא הארץ נפש חיה ס"ל שזה רוחו של אדם הראשון. ולהכי מפרש שהנשמה נבראת קודם מעשה יום אחרון:

**אחור למעשה יום אחרון** שגופו מאוחר לכל ורוחו קודם לכל. דאזדא לטעמיה דרוח אלהים מרחפת זו רוחו של מלך המשיח:

**זה רוחו של מלך המשיח** זהו הנוסחא האמתי מדמייתי עלה קרא ונחה עליו רוח ה' דאיירי במשיח. וכבר כתב הזוהר וחכמי האמת בכמה דוכתי דבן דוד הוא עצמו נשמת אדה"ר. ואדם נוטריקון אדם דוד משיח. הרי דרוחו של אדה"ר היינו רוחו של משיח (יפ"ת נזה"ק מת"כ):

**אתה קדמת למה"ש** שעיקר שלימותו בנפש:

**למה"ש** שנבראו בשני או בחמישי כדלעיל פ' א' סימן ד':

**ואם לאו** שלא זכה שהפסיד נפשו ולא נשאר לו כי אם שלמות הגוף שבו דומה לב"ח א"כ הוא פחות מהם שהרי הם קדמו בבריאה:

**זבוב קדמך יתוש קדמך** עיין מ"ש פ"ה ריש סי' ט':

**אחור לכל המעשים** דס"ל דנפשו וגופו נבראו אחרי הכל כפשטיה דקרא (יפ"ת):

**וקדם לעונשין** כדכתיב במבול וימח את כל היקום מאדם עד בהמה. ברישא אדם והדר בהמה:

**מאי טעמיה** שברייתו היתה באחרונה. ואתא לאפוקי מדר' אלעזר דאמר דותוצא הארץ היתה בריאת נשמתו:

## פסקה ב

**ר"ח בר חנינא פתח כו'**. משום דבנעשה אדם קיימינן פתח בהאי קרא דמסיק ביה שאין לדרוש מני שיש אדם על הארץ (יפ"ת):

**משל למדינה כו'** עיר גדולה שבני הפרזות מספקים להם מים ומזון. ור"ל כי להתבונן על סדר הבריאה למה זה נברא קודם. ולמה זה נתאחר. ומאיזה סבה נתאחר. נוכל להבין מעט סדר התקשרותם ע"ד השתלשלות ואיך שייכים סדורי הבריאה זה אחר זה דוקא כאילו ע"ד משל שהיום האחור שואל לשלפניו מה שנברא בו. ואם אחר סידור שלפניו סדר הדבר האחרון ביום שלאחריו. אכן היום ראשון זהו התחלת הבריאה מאין גמור. וזה אין לו התלות מאומה ליום שלפניו אחר שנברא מן האין. רק באמת תחלת הבריאה וכללותיה נמשכת מהתורה העליונה שקדמה להם. והיא העיקר בבריאה כדלעיל פ"א סימן ב'. והיא אשר הודעתנו מה שהיה קודם שנברא העולם:

**מן החמרין** מוליכי תבואה על החמורים:

**והיו שואלין כו'** החמרין הנכנסין למדינה שואלין לאלו היוצאין ממנה מה שברון כלומר מקח ושער התבואה במדינה. ע"ד לשבור אוכל. שבו שברו לנו:

**של ששי** שואלין לאלו אשר היו שמה ביום חמישי:

**בדמוסה** פרש"י בסדר המדינה לקבוע שער התבואה על נכון:

**ואהיה אצלו אמון וגו'** יום יום. הרי כאן ב' ימים שקדמה:
**ידעת מני עד וגו' התורה יודעת כו'** התורה נקראת עד כמו העדות והחוקים. ומתקיים לעולמי עד. והכי דריש אם תוכל לידע מן התורה מה שהיה קודם. בתמיה. אף אם התורה יודעת. אין לך רשות לדרוש כי אם מני שים אדם על הארץ:
**בגדול ממך כו'** ד' מדות יש כאן גדול וחזק שלא תחקור מה לפנים ומה לאחור. במופלא ובמכוסה שלא תדרוש מה למעלה ומה למטה (רש"י ויפ"ת):
**במה שהורשית התבונן** לרבי חמא בר חנינא פי' במה שהורשית היינו מן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ. ולת"ק דבר קפרא בירושלמי דשרי מיד מבריאת העולם אפילו בפרהסיא (עיין לעיל פ' א' סימן י"ג) פי' במה שהורשית מיום ראשון לבריאה:
**ואין לך עסק בנסתרות** לרבי חמא בר חנינא פי' בנסתרות היינו במעשה בראשית ומעשה מרכבה. ולת"ק דבר קפרא הנ"ל דס"ל דביחיד מיהת יש לעסוק בכל מעשה בראשית ומעשה מרכבה צריך לומר דנסתרות היינו מה למעלה וכו':

## פסקה ג

**במי נמלך** דנעשה אדם משמע לשון המלכה (נזה"ק):
**סנקליטין** (פי' שרי המדינה. והערוך פי' ב"ד. והמוסף כתב פי' בל"י סנקליטים ב"ד) ולא היה עושה דבר חוץ מדעתם. כי אע"פ שאינו צריך ליקח מהם רשות מ"מ הוא נמלך בהם מדרך מוסר וענוה וכן הוא המדה בהקב"ה:
**במלאכת שמים וארץ נמלך** כי להם יאות ההמלכה שהם ראשי הגייסות שהנבראים רובם מהם:
**במעשה כל יום ויום** ס"ל שההמלכה תאות למעשה הימים. ר"ל המעשים הפרטיים של כל אחד ואחד ולא למלאכת השמים וארץ בכלל לבד (יפ"ת):
**סנקתדרון** הערוך פי' שרים שיושבים עמו תדיר בקתדריות ומייעצין אותו. והמוסיף כתב בל"י יועץ למלך יושב למשפט:
**בלבו נמלך** שכמו שהלב הוא מקור החיות אשר ממנו יתפשט החיות לכל האברים. כן כביכול נקרא ה' לב העולם. ויש בדברים ההם סודות חתומים:
**ארדכל** ז"ל המעריך. נ"ל שהוא האומן לחשוב מחשבות לעשות ולסדר הבתים והחצרות והאכסדרות והעליות ונותן שיעור לגובהן ולרחבן לרומן ולעומקן ואין הבנאין עושין דבר אלא על פיו:
**ע"י סרסור** חילוף המשלים שבין רב אמי ובין רבי אסי אכתוב לקמן בפרשה כ"ז סימן ו':

## פסקה ד

**מכנגד פניו** שהסתיר פניו מהם כאילו אינן כלום למנוע הבריאה בעבורן:

**ושתף בו מדת רחמים** מתחלה כתוב שם אלהים לבד. ובבריאת אדם כתוב וייצר ה' אלהים ששיתף בו מדת רחמי' ובראו (מת"כ):

**כי יודע ה' דרך צדיקים**. שהם הנחשבים וקיימים וראוי שיברא האדם אבל דרך רשעים תאבד שהעבירם כו' שלא למנוע בעבורם בריאת האדם (יפ"ת):

**לא אמר כן** אלא דרש יודע הודיע. שדרך צדיקי' הודיע למלאכים ודרך רשעים איבד מהם:

**נמלך** ובהם יצדק יפה בצלמנו כדמותנו שהם שכלים נבדלי' שזהו ענין הצלם (יפ"ת):

**הודיע ה' דרך צדיקי' למה"ש**. פרש"י פסוק כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו'. וזהו כי יודע ה' כלומר שמחבב דרך הצדיקים. להודיעה למלאכי השרת להכריע דעתם להסכים לבריאה ובהיפך דרך רשעים תאבד שאיבדה מהם ולא גילה להם מעשיהם (נזה"ק):

**לא היתה מדת הדין**. שהיו מקטרגין:

## פסקה ה

**חסד אמר יברא כו'** משום שע"י מעשה האדם בא תיקון ופגם בעולמות העליוני' לכן חסד אמר יברא לפי שהוא גומל חסדים ומחזיק מדתו. ואמת אמר אל יברא שכלו שקרים ופוגם במדתו. וכן הוא בצדק ושלום (נזה"ק):

**שכלו שקרים** קרוב לכולו:

**שהוא עושה צדקות** צדקה לאו היינו ג"ח. דצדקה הוא נתינת ממון לעניים וג"ח הוא ההטבה עם חבירו בגוף ובממון ולא במתנ':

**דכוליה קטטה** פי' קרוב לכולהו. כי א' מאלף לא ימצא בלתי מקפיד כהלל (יפ"ת):

**נטל אמת** כלו' לא שמע לעצתו אלא הכריחו לצד המליצים. והא דלא השליך לשלום. רש"י ז"ל תי' דשלום לא היה כל כך חשוב כאמת לעכב:

**תכסים אלטיכסייה** פרש"י חותם דחותמו של הקב"ה אמת. דאיכא בזיון לחותמו של הקב"ה. והערוך גרס אלטכסייא שלך כו' ולא גרס מלת תכסיס. וכתב המוסיף אליטיטכסיא בל"י אמת נדגלת עכ"ל:

**תעלה אמת** גם זה מדברי המלאכים שביקשו מה' שתעלה אמת מן הארץ. ולא נזכרה תשובת הקב"ה דפשוט ששמע להם שלא נשאר אמת בארץ. אבל בילקוט גרס אמר להם תעלה אמת פי' שהיא תשובת השי"ת. כלו' שה' יתברך שמע בטענתם שאין ראוי לבזות לאמת (יפ"ת):

**אמת מארץ תצמח** הוא ס"פ של חסד ואמת נפגשו:

**מאד** הוא אדם כי האדם הוא תכלית הכל ודיוקנו של מקום וציור פעולותיו ואותיות מאד הן אותיו' אדם (נ"ח):

**הה"ד וירא אלהים כו'** ראה דעת כל מה"ש והכריח שטוב האדם:

**רבה של צפורין** האדון של עיר ציפורי:

**כבר נעשה** קרי ביה נעשה השי"ן קמוצה והכתוב לא זכר אלא המאמר שאמר להם אחר שבראו שהודיעם בו סיבת בריאתו שהוא לפי שעשוי בצלם ורודה בשפלים כדכתיב בצלמנו וגו' (יפ"ת):

## פסקה ו

**בדעת בראו** באופן שתהיה לו תשובה נגד המלאכים המקטריגים:

**הדא עקתא** להן מבריא בתנחומא סדר תרומה מסיים כיון ששמעו המלאכים כן התחילו אומרים רבש"ע כו' כן הוא שבחך שתהא בשמים ע"ש. דבתחילת הבריאה חקרו המלאכים שבריאת האדם הוא רק לתכלית התורה. לכן צווחו הדא עקתא כו' פי' הצרה הזאת להיכן ולמה תהא נבראת. ובילקוט גרס למה מברי:

**צונה ואלפים כלם כו'** ודייק לה מדכתיב וירדו בדגת הים וגו':

**למה נבראו** שכל הנמצאות השפלות לתכלית האדם נבראו:

**מלא כל טוב** זה העולם בראתיו על מלואתו. אם לא אברא אדם לריק פעלתי באלו הששת ימים:

**מה אדיר שמך** ראוי שתראה גבורתך בארץ בבריאת האדם. ועביד מה דהני לך פי' עשה מה שטוב ונאה בעיניך:

## פסקה ז

**בנפשותן של צדיקים** אדלעיל קאי דקאמר במי נמלך ודריש עם נפשותיהם של צדיקים דחשיבי טפי מהמלאכים מצד נפשם שהיא למעלה מהמלאכים (יפ"ת). וכדי שלא יהיה להם תרעומות על מלחמת היצה"ר נמלך בהם:

**המה היוצרים ע"ש ויצר כו'**. קרי להו יוצרים כיון דבעצתם היתה היצירה של האדם:

**יושבי נטעים** שבעצתם נברא הג"ע דכתיב ביה ויטע גן בעדן מקדם:

**גדרה** שבעצתם נעשה גדרת הים דכתיב אשר שמתי חול גבול לים וגו':

**שבהן נמלך הקב"ה** דייק לה מדכתיב במלאכתו ישבו שמה דמלאכתו סתם כל העולם הוא. ומ"מ פרט ראשונה רמיזת יצירת האדם וג"ע וגבול הים. לחשיבותן. ומ"מ לא כתב נעשה אלא במלאכת האדם דחשיב טפי ושייכא טפי לענין הנפשות (יפ"ת):

## פסקה ח

**היה כותב מעשה כו'**. ר"ל לפי שראה משה שבמעשה כל יום ויום לא כתיב בהו נעשה. אמר שזה יהיה פ"פ לאפיקורסים לומר שביצירת האדם הוצרך ח"ו סיוע ממה"ש. אבל אילו היה כתיב נעשה ג"כ בכל הנבראים לא היה קשה כלל. משום די"ל דברה תורה כלשון בנ"א. והוא דרך מעלה וכבוד כמו לבן היה יחיד ואמר ונתנה לך גם את זאת (יפ"ת):

**מה אתה נותן פ"פ** באמת דנעשה אדם פירושו אני והארץ הנזכרת שתוציא הארץ הגוף מיסודותיה כאשר עשתה בבהמה וחיה. ושיפח בו הקב"ה הנשמה העליונה. וכמו שכתב הרמב"ן ע"ש. אלא דקשה ליה מה בצע בכתיבתו בהיות מזה פתחון פה לטועים: **א"ל כתוב** שהרי תשובתו מפורש בצדו ויברא אלהים את האדם. ולא נאמר ויבראו. ואם עדיין ירצה להתעקש להחזיק בטעותו יטעה ומה דקשה לך מ"מ מה בצע בכתיבתו. אני אמר לך דנ"מ טובא. דאדם הזה שבראתי לכך נכתב ביצירתו נעשה אדם שהוא לשון המלכה ועצה עבור ענוה כדי שהאדם יתפוש ג"כ דרכי ענוה (נזה"ק):

**לית הכא מלכו** אין נעשה אדם המלכה ועצה שנועץ עם אחרים. אלא כמדבר עם עבדיו לראות מה בדעתם ועד איזה מלאכה יוכלו להעלותה. אבל הוא יעשה הנראה בעינו. להראות להם יכלתו שיכול להעלות ענינה יותר ממה שעלה בדעתם:

**בבלורין** אבן גזית והעבדים חשבו שמדבר פחות כזה לא יעשה המלך כי אם דבר פחות כדימוסאות פי' מרחצאות בתי זיעה (מעריך). אבל המלך אמר אני עושה ממנו אנדרטין צורת המלך וכן אמר למלאכים נעשה אדם לראות מה בדעתם לעשות ממנו. וכל אחד השיב לפי דעתו שלא חשבו שיתעלה יותר משאר ב"ח. והקב"ה השיב אעשנו בצלמנו כדמותנו. והכא לא חש להזכיר תשובת המלאכים (יפ"ת):

## פסקה ט

**נשאל לימים ראשונים ששת ימי בראשית.** כי הם ידעו כהוגן כמה בראו העולם. ובירושלמי גרס נשאל לאדם הראשון שנא' כי שאל נא וגו'. אשר ברא אלהים אדם על הארץ:

**בראו** האל"ף במלאפום:

**אלא אשר ברא** ומ"ש אלהים. הוא דרך כבוד כמ"ש אדוני הארץ:

**מהו דין** דכתיב בראשית ברא אלהים ולא אל או אלוה. הו"ל פתחון פה לומר דהוא לשון רבים:

**בצלמו** ס"ל דכינוי הוי"ו של בצלמו מוסב על הקב"ה ולא על האדם (מת"כ):

**דחית בקנה** ה"ל למימר ויאמר אעשה בצלמי ודמותי (מת"כ):
**חוה נבראת מאדם** כדכתיב ויקח אחת מצלעותיו. וכמ"ד עלעא. ודלא כמ"ד דו פרצופים:
**אין איש בלא אשה** שלא יצא תולדתו מהאיש בלא אשה ולא מאשה בלא איש. ולא משניהם בלא שתוף שכינה. אלא הולד נעשה ע"י שלשתן:
**מהו דין** דכתיב אל אלהים ה'. מדכפל אל אלהים ה' הוי ליה פ"פ שהם ח"ו ב' רשויות כל אחד בשמו:
**לאלו דחית כו'** שמ"מ יאמר רק אחד מהם ולא יתן מכשול לפני העור בדבר (מת"כ):
**א"ל שלשתן כו'** שהוא על הוראת גדולה כאומר. השר. האדון. הדוכוס. שכל תארי גדולה באחד (יפ"ת) ור"ל שכל תואר גדולה מורה על מדרגת ממשלה מיוחדת במדינה זו כך. ובמדינה זו כך. וכן הוא בשמותיו יתברך וכדמפורש בזוהר דשם אל חסד. ואלהים גבורה. וי"י רחמים. ובהם מנהיג הקב"ה עולמו כל אחד כפי שעתו וזמנו (נזה"ק):
**בסילוגוס כו'** שם המושל הראשון אשר כבש הרומים תחת ידו. ואחריו נקראו כן מושלי הרומים. ואווגוסטניס בן אחותו היה ומשל תחתיו. ועל שמו נקראים המושלים אחריו. וזה ענין קיסר אווגוסטוס (מוסף הערוך):
**אלהים קדושים הוא** מה שלא אמרו התלמידים לאלו דחית כו'. לפי שיש לומר דה"פ אלהים של קדושים דהיינו מה"ש והצדיקים הנקראים קדושים (נזה"ק). אבל בירושלמי אי' שאמרו התלמידים כך גם כאן:

## פסקה י

**בקשו לומר לפניו** כי האדם קודם החטא היה זיהרא עילאה שהוא שורש הנשמה העליונה חלק אלוה ממעל. וכן גופו היה כתנות אור וסברו שיהיה חי לעולם. לכך רצו לומר לפניו קדוש. לכך הפיל עליו תרדמה וישן וידעו שימות שהשינה אחד משש ממיתה (ד"מ):
**איפרכוס** שר חשוב. בלשון ישמעאל באש"ה והוא מושל על עיירות רבות. וכלן נקראות אפרכיא שלו (מעריך):
**בקרונין** עגלה חשובה:
**דומינו** שבח וברכה כגון יחי המלך. ורש"י פי' שירה:
**ולא היו יודעים** ענין המשל שטעו וחשבו היותו נצחי. ולכן בקשו לקלסו בקלוסו של הקב"ה ולומר לפניו קדוש. שהקדושה והנצחיות אחים הם (ועיין ביפ"ת):

**הה"ד חדלו כו'** מן האדם בה' הידיעה. דרש על אדם הראשון. ועל שטעו בו הוצרך לומר להם חדלו לכם מן האדם. אשר צריך לישן ואין ניכר בו שחי הוא כי אם על ידי הנשימה. וזהו אשר נשמה באפו. ועל כן אמר בלשון ויפל. שהפילו שלא יטעו בו:

## פסקה יא

**זכר ונקבה בראם** זה הפ' כתיב בפרשה ה'. אבל כאן כתיב ברא אותם. ואין חילוק. אלא השינוי היה מנקבה לנקוביו משום דלא יקשה ליה לתלמי המלך דכאן כתיב זכר ונקבה בראם ולהלן הוא אומר ויקח אחת מצלעותיו. לכן כתבו לו זכר ונקוביו בראם. ע"ש שעשה נקוביו בחכמה שלא יתבזה. עשה השדים במקום בינה כדאי' בפ"ק דברכות (יפ"ת). וה"ה דשינו לו קרא דבראשית א' זכר ונקוביו ברא אותם:

**ד' בריות כו'** יש בו ד' מדות כמלאך וד' כבהמה כדמפרש ואזיל:

**ד' מלמעלן** לזה כתב בצלמנו כדמותנו כדמות מלאכי מעלה. זכר ונקבה בראם אלו ד' דלמטן (רש"י):

**אוכל ושותה כבהמה** שהעליונים אין ביניהם אכילה:

**עומד כמה"ש** שהאדם נצב בקומה. וכן מלאכי השרת זקופים כדכתיב שרפים עומדים ממעל לו:

**מדבר כמה"ש** בלשון הקודש (גמרא פרק אין דורשין):

**דעה כמה"ש** שהיא שכלית אמתית בהכרת קונו מעניני העולם. אבל בהמה לית לה דעת אלא ערמה דמיונית לצרכיהם:

**אלא זה מצדד** שאפי' כשהוא מביט לפניו יכול להסתכל לצדדיו. אבל הבהמה אינה רואה לצדדיה אם אינה הופכת פניה (רש"י):

**ואינו מת** ואין הרשעים נענשים. ואם מת ואינו חי מה יעשו הצדיקים. על כן ברא אותם באופן שאם יחטא ויהיה רשע גמור ימות מיתת עולם. ואם יזכה בהחלט ויהיה צדיק גמור יחיה בעוה"ב חיי עולם. והבינונים רב חסד מטה כלפי חסד:

## פסקה יב

**וירדו בדגת הים** א"ר חנינא אם זכה ירדו ואם לאו ירדו כו'. את שהוא בצלמנו כדמותנו ירד כו' כצ"ל וקאי אוירדו דפסוק ראשון (יפ"ת). שלכך אמר וירדו ולא אמר וימשלו לרמוז בו זה הדרש (רד"ק). והיינו כפרש"י בחומש וירדו בדגת הים יש בלשון הזה לשון רדוי ולשון ירידה. זכה רודה בבהמות וחיות. לא זכה נעשה ירוד לפניהם. וחיה מושלת בו. ופירש הרא"מ דיש אם למקרא היו"ד בחיר"ק ויש אם למסורת היו"ד בצר"י:

**את שהוא בצלמנו כדמותנו ירדו**. כלומר אם זכה שהוא בצלם ודמות והיא נשמה העליונה ירדו בב"ח. ואם אינו בצלם ודמות שבחטאו מסתלק ממנו צלם אלהים כנודע. אז אדרבא ירדו לפני הב"ח. וביאר הטעם כי מה שהאדם רודה בב"ח הוא לפי שהוא בצלם ודמות. כי יבא צלמנו ודמותנו הוא האדם וירדה לשאינו דומה לצלמנו כדמותנו אם הב"ח ולפיכך דוקא הם זכה שהוא בצלם ודמות ירדו בב"ח. ואם לא זכה שמסתלק ממנו הצלם ודמות ונמשל כבהמות נדמה אדרבא החיה שולטת בו. כחיה המושלת בבהמה להזיקה (נזה"ק):

**תמן תנינן** בריש כתובות:

**אלא בחמישי וששי** בחמישי בעופות ודגים. ובששי באדם. אבל בד' ליכא ברכה ומ"ט בתולה בד'. ומשני בר קפרא ד' אור לה' דאיכא ברכה אזמן בעילה. וכן בחמישי תהא הביאה אור לששי:

**וכבשה כתי**' בסוף פרק הבא על יבמתו ע"ש:

**וכבשה כתיב** פי' מדכתיב וכבשה חסר ו' לא מיירי אלא בחד. והיינו אדם שדרכו לכבוש ארצות במלחמה לא האשה. ועליו דוקא צוה על פ"ו דכנוי וכבשה ארץ קאי כפשטיה דקרא:

**הלכה כר"י** ובירושלמי יבמות כל הסוגיא ופוסק כריב"ב. וידוע דהב"ר הוא אגדת ירושלמי. ואנן נקטינן כש"ס דידן. שהלכה כת"ק ולא כריב"ב. ודע דבמקום שנאמרו הדברים במדרש ובירושלמי דרך הלכה כדהכא. ודאי במקום שאין הבבלי חולק למדין ג"כ מן הב"ר ושארי אגדות:

## פסקה יג

**נטל הקב"ה כוס** מכאן מוכח שברכת חתנים טעונה כוס. ודלא כחלקת מחוקק בר"ס ס"ב ע"ש:

**וברכן ברכת חתנים**. והיינו דכתיב ויברך אותם אלהים. דאין ברכה זו מ"ש אח"כ פרו ורבו בענין עופות ודגים דפרו ורבו מילתא באנפי נפשה ולחיוב מצוה אתא:

**וברכן** הכוונה שבירכהו ה' בענינים שאנו משבחים ומתפללים עליהם בברכת חתנים. שיצירתם ותיקון בנינן יתקיים ושיהיו שמחים אדם וחוה ושיבורכו בפרי הגפן ובמזונם וכל צרכיהם (יפ"ת):

**מיכאל וגבריאל כו**' עיי' פדר"א סוף פ' י"ב ביתר ביאור. ובש"ר פ' י"ח:

**מצינו שהקב"ה** סוטה י"ד. ועיין כל זה בפדר"א פרק ט"ז וי"ז באריכות. עיין קהלת רבה פסוק טוב ללכת:

**ומקשט כלות** ודרשו חז"ל בפרק המצניע מלמד שקשטה ככלה שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בנייתא:

**וירא אליו ה' כו'** דיום ג' למילתו היה ולא בא הקב"ה אלא לבקר אותו כדאי' בפרק הפועלים:

**מראה פנים לאבל** לנוד לו ולנחמו כדכתיב וירא אלהים אל יעקב עוד וגו' שאף שאין השכינה שורה מתוך עצבות. לנחם שאני:

**הה"ד וירא אלהים אל יעקב עוד** כן כתיב שם (בראשית ל"ה:ח'-ט') ותמת דבורה וגו' ויקרא שמו אלון בכות וירא אלהים וגו' ויברך אותו. ובמדרש פרשה פ"א רשב"נ אומר אלון תרי עד שהוא משמר אבלו של דבורה באה לו בשורה שמתה אמו הה"ד וירא וגו' ויברך וגו'. ובגמרא ספ"ק דסוטה מביא מן המוקדם ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (בראשית כ"ה:י"א) אולם המדרש לשיטתו לקמן פ' ס"א דמפרש ברכת יצחק לענינא אחרינא. ורש"י בפי' החומש הביא שם שתיהם:

## פרק ט

### פסקה א

**ר' חמא כו' מתחלת הספר כו'**. אזיל לשיטתו דלעיל פ"ח דדריש הזאת ידעת מני עד התורה יודעת מה קודמת לברייתו ש"ע אבל אתה אין לך עסק לדרוש אלא מני שים אדם על הארץ (יפ"ת) ועיין בירושלמי חגיגה פ"ב הגירסא עד שלא נברא העולם הסתר דבר. משנברא העולם חקור דבר:

**כבוד דברי תורה** פי' שהחקירה תהיה ע"פ התורה:

**בי מלכים ימלוכו** וממילא יצדק תואר המלכות בד"ת שהם הסיבה (יפ"ת):

### פסקה ב

**בעונתו נברא העולם** והיינו את הכל עשה יפה בעתו. כלומר שנעשה יפה לפי שנעשה בעונתו ההיא דאילו עשה קודם או אחר כך לא היה יפה (יפ"ת):

**אמר ר' אבהו מכאן כו'** אלא רבי אבהו מילתא הוא דקאמר. ולא ידעינן אהי קאי. ומפרש רבי פנחס דאקרא דוירא אלהים קאי. ומשום דקאמרינן שהוא יפה לפי שבעונתו נברא. להכי מייתי הא דאמר שהיה בונה עולמות ומחריבן שלא היו יפים (יפ"ת):

**בורא עולמות ומחריבן** עיין מ"ש לעיל פ"ד:

**דין הניין לי** אלו נאותין לי וטובים הם בעיני. **ויתהון** ואותן הראשונות לא היו נאותין לי: **אשר עשה** והנה טוב מאד מה שעשה עכשיו הוא טוב מאד לא המחולפים:

## פסקה ג

**ר"י אמר מלך ב"ו כו'** ר"י דרש שראה בראיה אחת עליונים ותחתונים. וזהו וירא בראי' אחת. את כל. היינו העליונים ותחתונים. ור"ל בא להוסיף ודרש וי"ו דוהנה לרבות אף עולם הבא (משדר"א):

**ראיה אחת** בהבטה אחת:

**העוה"ז והעוה"ב בהן הביט הקב"ה** דלאו דוקא עליונים ותחתונים ששניהם מכונים העוה"ז. אלא אפילו העוה"ב שאינו ממדרגת עולם הזה כלל רואה עם העוה"ז בבת אחת:

**לא יפלא כו'** שמעת שבראת אותם לא נחדלת מהם ולא שכחת דבר מבריותיך אלא הכל גלוי לפניך תמיד. וברש"י אי' באותה שעה לא יפלא ממך כל דבר שהכל הבטת בראיה אחת ע"כ:

**כבר היא גלויה לפניו** כצ"ל וכן הוא בילקוט ירמיה. ודייק זה מדכתיב וכל יצר מחשבות היינו עד שלא נוצרה מחשבה בלבו של אדם כבר היא גלויה לפניו:

**עד שלא נוצר יצור** דרש יצר מלשון יצור. קודם היותו נוצר מחשבתו גלויה לפניו. והוא חדוש טפי. וכן כאן צ"ל גלויה לפניו:

**א"ר יודא לגרמי'** רבי יודא הוא רבי יודן. ומשום דמלתא קמייתא אמרה בשם רבי יצחק. אמר דהך מילתא מדידיה:

**יארש** לשון דבור כד"א וארשת שפתיו:

## פסקה ד

**רחב"ח ור' יונתן** תרווייהו דייקו מלת מאד ופי' שהפסוק ידבר להווה ולעתיד. כלומר שראה אותו כי טוב הוא ונאות עכשיו. ורצה שיהיה כן טוב בעיניו תמיד. ומלת מאד נאמר על רבוי המשך הזמן העתיד. אלא דמה מדמה לה לפלטין העשוי למשכן המלך. שכן בנין העולם תכליתו שתשרה בו שכינתו ית'. ורבי יונתן דמהו למעשה החופה לפי שאין ביד הפלטין בחירה להרע או להטיב. ע"כ דמהו לחופה. וחן החופה תלוי במעשה הבת:

**סיידה** מלבנה בסיד:

**וכיירה** פי' הערוך מעשה ציור בשמי קורה או בכותל:

## פסקה ה

**בתורתו של ר"מ** כלומר בספר דרשותיו על התורה (יפ"ת):

**והנה טוב מות** משמע דנפקי ליה מיתורא דוי"ו דוהנה. והכוונה שהמות הוא חיים לנפש הצדיק:

**רכוב הייתי כו'** אפשר דמילתא אגב אורחיה קמ"ל כי יש לגדולים לישא על שכמם לקטנים להביאם לשמוע דברי תורה. שלפעמים ילמד הקטן שום דבר שידרשו וכמו שכן היה לזה (יפ"ת):

**רבי חמא בר חנינא ורבי יונתן** שקלי וטרי בהך מילתא (יפ"ת):

**ראוי היה אדם הראשון כו'** מפני שהיה יציר כפיו יתברך. ואע"ג דבחטאו מת. אך כיון דאדה"ר שב בתשובה א"כ למה נקנסה בו מיתה שלא לקבל תשובתו:

**שנ"נ וחירם** נבוכדנצר כתיב בו אעלה על במתי עב אדמה לעליון. ובחירם כתיב בו ביחזקאל ריש כ"ח ותאמר אל אנכי מושב אלהים ישבתי. והא דאיתא באדר"נ דחירם מלך צור נכנס חי לג"ע הוא ט"ס וצ"ל חירם מצור שבנה המקדש לשלמה:

**לאותו שבעדן שימות** והנה הוא היה שם שבשבילו נקנס עליו מיתה (מת"כ):

**את כרוב ממשח** את גרמת לכרוב ר"ל לאדם הראשון שהיה בגן במקום מלאכים וכרובים. ממשח מגזירת כי שחה לעפר נפשינו. ר"ל שימות:

**ולא יגזור מיתה על הצדיקים** שאין יתכן שבעבור שני רשעים ויחידים הדומים להם ימותו כל בני אדם:

**אלא שלא יהא כו'** תירוצא דרבי חמא למילתיה הוא. שמה הוצרך לגזור מיתה לצדיקים בשביל הרשעים. מפני שאי אפשר שתהיה המיתה לרשעים לבד. שלא יהיו הרשעים כו'. ושיחיו כולם אין נכון. מפני נבוכדנאצר וחירם:

**תשובה של רמיות** שאינם שבים בלב. ואם חוקר כליות ימיתם. נפקא מינה חורבה שהאנשים יטעו בהם ויהרהרו אחרי ה'. ותו שאפי' עושי' תשובה גמור'. או שלא יחטאו. מ"מ במעשה המצות רבים מעמי הארץ תהיה עשייתם שלא לשמה (יפ"ת):

**רבי יוחנן ורשב"ל** באו לפרש טעמים למה המות טוב. לזה הביא דברי ר' חמא לעיל. ודברי ר' יוחנן ור"ש ב"ל דהכא דמינייהו תסתיים סבת טובת המות:

**מפני מה נגזרה מיתה על הרשעים כו'**. רבי יוחנן ורשב"ל חולקים על ר"ח ור"י וס"ל שהמיתה נגזרה בשביל טובת כל אחד ואחד. רשעים שלא יוסיפו לחטוא. וצדיקים שינוחו מיגיעת יצרם הרע הנלחם עמהם תמיד:

**מכעיסים להקב"ה** ר"ל לפי שהרשעים מכעיסים תמיד להקב"ה שבועטים מתוך היסורים ואין להם תקנה אלא בקבורה:

**שם רשעים חדלו רגז שם חדלו מלהכעיס כו'**. שאם כפשוטו יקשה הלא במותם יחדלו מהכל. ע"כ דרש שפירושו שיחדלו מלהרגיז להקב"ה ולהכעיסו וליגעו:

**דיינו מה שיגענו** הצדיקים אומרים כן. ודורש ינוחו. שישיגו נחת רוח בג"ע. ואע"ג דבעוה"ז מסרבים למות. בחשבם שעדיין לא קנו שלימות כראוי. מ"מ אחר מיתתם בראותם שכרם אתם ופעולתם לפניהם מתנחמים בזה:

**שכר לצדיקים בכפלים** הוא מה דאי' בפ"ב דחגיגה שהצדיקים נוטלים חלקם וחלק חבריהם בג"ע. ובהיפך הרשעים נוטלים חלקם וחלק חבריהם בגיהנם. והיינו לפי שקיבלו מיתה עבור רשעים (נזה"ק):

**בארצם משנה יירשו** היינו בארץ החיים משנה יירשו. וכמ"ש לעולם ירשו ארץ:

**ולהפרע מהרשעים כו'** ואע"פ שטובתם הוא שזכו לשכר כפלים. מ"מ ראוים לעונש שהם לא עשו אלא רע. וה' הטוב הוא שהפך את הדבר לטוב (יפ"ת):

**לפיכך משנה שברון יירשו** ט"ס הוא וצריך להיות לפיכך משנה שברם. והוא פסוק בירמיה י"ז י"ח ועיין חגיגה דף ט"ו:

## פסקה ו

**וכי שינה טובה מאד** כי השינה בעצמה רעה כי הנפש אינה פועלת בעת הזאת בהשכלתה מאומה ואין רע למעלה מזו:

**אלא מתוך כו'** בהצטרפו לשביתת הנפש ומנוחתה במה שהחליף כח לעבודת ה' הוא טוב מאד שמתוך שאדם ישן קימעא מחליף כח להתיגע בתורה. אבל אם לא ברא ה' הטבע הזאת היה יגע לעולם (יפ"ת):

## פסקה ז

**זה יצר טוב** כשמתנהגים ע"י יצר הטוב העולם מתכונן וזה טוב מאד. והוי"ו מרבה אפילו יצר הרע שגורם הריסות העולם יש בו ג"כ טובה:

**וכי יצ"ה טוב מאד** הא היצה"ר בעצם הוא רע:

**אלא כו'** ר"ל בצירוף לדבר קיום העולם הוא טוב. שמבלעדיו לא בנה אדם בית וכו' והיה א"כ העולם חרב:

**וכן שלמה אמר וראיתי את כל עמל ואת כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו.** כלומר כל עמל וכשרון מעשה בעוה"ז אינו אלא מצד קנאת איש מרעהו לעשות כמותו. והקנאה והתאוה בא מפאת היצה"ר:

## פסקה ח

**זו מדת הטוב** כשאדם זוכה שימודו לו מן השמים במדה טובה והוי"ו מורה שמרבה גם מדת יסורים שגם היא בכלל טוב העולם:

**באים לחיי עוה"ב** שיסורין ממרקין עונותיו של אדם וע"י זה מקבל שכרו לעוה"ב. וכמ"ש בברכות דף ה' מה מלח ממתיק את הבשר אף יסורין ממרקים עונותיו של אדם:

## פסקה ט

**זו גן עדן** שזהו רצון הצדיק וטוב מאד. והוי"ו מרבה גיהנם שגם הוא טוב. וקאמר וכי גיהנם טוב מאד הא הוא רע בעצם אלא משל למלך כו' וה"ג בספרים המדויקים ובנה על פתחו אוצר ובית האסורים. אמר כל מי שהוא מתכשר במלאכת הפרדס יכנס לאוצר. וכל מי שאינו מתכשר במלאכת הפרדס יכנס לבית האסורים. כך כל מי שהוא מסגל כו'. וכה"ג נמי אי' לקמן ש"ר פ"ב (יפ"ת ונזה"ק):

**מתכשר** עושה מלאכתו באמונה וטוב וכשר:

**הרי גיהנם** ומפני מוראה בני אדם הולכים בדרך טובה:

## פסקה י

**זה מלאך חיים** ששומר את האדם בחייו כפי רצון מנהיג העולם וטבע בני אדם. והוי"ו מרבה גם מלאך המות. וכתב הגר"א כונתם לא שהמות הוא טוב מהחיים. אפס כוונתם בעבור שכתוב מאד משמע שהמות הוא ג"כ טוב. שאין דבר מהנמצאים שיהיה בלא טוב ויוצא מן הגדר:

## פסקה יא

**זו מדת הטוב** כפי רצון מנהיג העולם. והוי"ו מרבה מדת פורעניות. ולא היינו מדת יסורים דלעיל סי' י' דמדת יסורים היינו לצדיקים למרק מיעוט עונם בעה"ז לזכותם בעה"ב. וזה ודאי טוב מצד עצמו. אבל ר' שמואל בר אבא נקט מדת פורעניות הנוהג ברשעים אם לא ישובו. ולכן קאמר דמ"מ הוא טוב מצד שניכר מזה השגחתו. ובכן הנשארים ישמעו ויראו ולא יזידון עוד (נזה"ק):

**שוקד על הפורעניות** פי' ששוקד ומעיין על הפורעניות היאך יביאנה להיות העונש כנגד העבירה שיבין האדם איך נענש על חטאו מדה כנגד מדה. ויבין שהוא בהשגחה וישוב בתשובה. וכלשון הכתוב וישקוד ה' על הרעה מלשון דקדוק ותקנה. וכלשון חז"ל שקדו חכמים על תקנות בנות ישראל. ור"ס לפרש אתא ואמר כל המדות בטלו כלומר מדת העונש של ד' מיתות ב"ד בטלו. ומדה כנגד מדה להיות מין העונש כמין החטא לא בטלה. ומסיק מתחלת ברייתו של עולם צפה הקב"ה היינו מ"ש וירא אלהים כו' מאד. ומאד הוא מדה כמ"ש בברכות נ"ד במשנה ובכל מאדך בכל מדה שמודד לך. כי זה היה תכלית הבריאה להכיר השגחתו יתברך בארץ. והשגחתו מתפרסם ע"י בחינת דין מדה כנגד מדה (נזה"ק):

**לפיכך אמרו חכמים** הנה טוב זה מדת הטוב. והנה טוב זה מדת פורענות. כצ"ל:

## פסקה יב

**רבנן אמרי לה כו'** הך מימרא צ"ל אחר מימרא דאמר רשב"ל כו' דבסימן ט"ו. רבנן אמרי לה בשם כו' דטוב מאד זה אדם. ור"ל דרבנן דרשי לה מתיבת מאד דמיותר כדאכתוב לקמן:

**מאוד הוא אדם** לפי שהאדם הוא היה תכלית כל הברואים והוא היה גמר חלתו של עולם כדלקמן פ' י"ד. ומתחלה נברא העולם בדין. ובבריאת אדם שיתף מדה"ר. ונתקן העולם בטוב. לכן אמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד זה אדם שעל ידי האדם נתקן הכל בטוב ונעשה טוב מאד (נזה"ק):

**והנה טוב מאד** זה אדם שנאמר (ישעיהו מ"ה:י"ב) אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי כצ"ל. ולקמן בסימן ט"ו הוא מיותר ור"ל שמביא ראיה מזה הפסוק דמשמע מיניה שהאדם הוא גמר מלאכת ארץ כדלקמן פ' י"ב בהיותו תכלית הכל. ולכן אמר והנה טוב מאד זה אדם בהיותו תכלית הכל (נזה"ק):

## פסקה יג

**זו מלכות הארץ** מיתורא דוי"ו קא דריש:

**וכי כו' טובה מאד** ממלכות שמים ומשני דבישוב עולם הזה קמיירי. דבהא מלכות הארץ טובה טפי ממלכות שמים שנוקמת עלבון הנעלבים ומפחדה לא יוסיפו בני עולה. ויתקיים הישוב. אבל ממלכות שמים לא יתיראו הרשעים אשר לא נעשה פתגם הרעה מהרה. והכי תנן הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו (יפ"ת):

**אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי**. נ"ל דשייך לסוף מימרא דסימן י"ד וכמ"ש שם (נזה"ק). אבל היפ"ת מקיים הגירסא. וה"פ אנכי עשיתי ארץ ובראתי עליה אדם שינהיגה במשפט והוא המלך. והמעיין יבחר:

**דקיון** פי' עלבון ודין מי שעובר על דתו:

## פסקה יד

**זו שעה יתירה** פרש"י ה"א לרבות שעה אחרונה לששי היא ראשונה לשבת:

**שעה יתירה** לאו דוקא שעה ממש אלא זמן מה (יפ"ת):

**מלאכת העולם** כדקאמר בפרשה הסמוכה ב"ו כו' הוא מוסיף מחול על הקודש. אבל הקב"ה נכנס בו כחוט השערה (יפ"ת):

**ע"כ כתיב הששי** ה' יתירה:

**למנינו של עולם** יום א' יום ב' לבריאה אבל משש' ואילך מונין למנין אחר דהינו ליום השבת. יום אחד יום שני בשבת וכן כולם. הששי בה' יום המיוחד שבו התחיל מנין אחר ליום השבת קודש (יפ"ת ונזה"ק):

## פרק י

### פסקה א

**ויכלו השמים כו'** דהו"ל למימר וישלמו. או ויגמרו. ע"כ דרש שבא ללמדנו שיש להם תכלה שעתידין לכלות. כמ"ש כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה על כן יש להם קץ. אך התורה אין לה קץ כי ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים ובתורה משתעי קרא:

**סקוסים** פי' גבול וקץ:

**ד"א לכל תכלה כו'** מפרש ויכלו לשון תכלית והשלמ'. ואיירי בענין המלאכה. דתכלה הוא לשון השלמה. וה"פ לכל תכלה דהיינו השלמת מלאכה בששת ימי בראשית ראיתי קץ שלעולם אין בו תוספת עוד. ואין כל חדש תחת השמש. אבל התורה שהיא החכמה העליונה מתרחבת ומתגלית בכל יום מה שלא נודע עד עתה וזה רחבה מצותך מאד (יפ"ת):

### פסקה ב

**לאמבטי** בל"י כלי גדול מיוחד לרחיצה:

**דיוסקסים** צורות (מעריך) והמוסף הערוך כתוב כלי עגול וקערה. וכן שמים וארץ עגולים הם. והמת"כ פירש שולחנות מצויירים:

**שפסקה** קילוח המים שמקלחת לתוך האמבטי. ובילקוט משלי הגי' שפתקה. מלשון פותקין ביבותיהם. וכן הנכון:

**כיון שנעקר תהו ובהו** כשנגמר צבא השמים וארץ נעקר תהו ובהו ומדמה תהו ובהו לסיגים בכסף. ודורש ויכלו לשון כלי:

### פסקה ג

**כיצד ברא** כמו ד"א על מה כתיב ויכולו:

**כיצד ברא הקב"ה את עולמו.** היינו השמים והארץ. כלומר אם נברא הכל ברגע אחד בשלימות. או מתחלה לא נברא בשלימות אלא אח"כ היה מותח והולך (נזה"ק):

**א"ר יוחנן נטל כו'** ס"ל דמאמצע נברא העולם ומשם מותח והולך לצדדין:

**פקעות** חוטין של שתי וערב (מת"כ):

**אחת של אש כו'** להיות מתפשט למעלה בכח האש העולה למעלה. ולמטה בכח המים הנגרים למטה (נזה"ק):

**ופתכן זה בזה** שטרפן ועירבן ונעשו אחד שמתחלה נתן בהם שיהיו מותחין והולכין. וכשיגיעו לגבול ששיער. יעמדו ולא ימתחו עוד:

**רבי חנינא אמר ד'** כלומר דודאי לא נברא הכל ברגע אחת. אלא דמ"מ לא נברא מאמצע אלא מצדדין. שהניחם לד' רוחות העולם ומשם היו נמתחים לצד פנים עד שנתדבקו זה בזה (יפ"ת):

**רבי חב"ח אמר שש** דאל"כ אפשר שימתחו לצד מעלה ומטה (יפ"ת) אבל לר' חנינא לא איצטריך לנקודות למעלה ולמטה דמסתמא נמשך למעלה ולמטה ג"כ כפי שיעור המרחק הקבוע לו מן הצדדים ולא יותר (נזה"ק):

**אפשר כן** ואיך יהיו מותחין והולכין. ואמר לו המשל של בית קטן שיכול האדם לעשות בידיו בכל קצות הבית. שהרי ידיו מגיעים לכותלים. וכן הקב"ה פועל מקצה השמים ועד קצה השמים כביכול בידיו. כמ"ש ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. וכמ"ש ומעשה ידיך שמים:

## פסקה ד

**אין לשון ויכלו כו'** מפרש דרמיז בויכלו לשון מכה וכליון במהלך הכוכבים בחטא אדם הראשון. ועל זה אמר משל כו' הרבה להם בדיצה פי' בחדוה. והרבה להם בהדיוכין למהר תיקון בנייני המדינה. ומשהכעיסוהו כו'. כך עד שלא חטא אדה"ר הלכו המזלות דרך קצרה ובמהירות למהר תמיד האביב. ומשחטא אדה"ר סבבן דרך ארוכה ובמתינות כדי לאחר האביב כבנות שוח שעושות לשלש שנים. ובאותו יום עשו פירות בני יומן. ולכך נאמר ויכלו שנעשה מכה וכליה בשמים וארץ ובכל צבאם לאחר החטא (נזה"ק):

**בהדיוכין** המוסיף הערוך פי' בל"י הצלחה ורצון להטיב:

**כגון כוכב חמה** ששנת החמה שס"ה יום שהוא מסבב הארץ בשס"ה יום:

**והיא לבנה** שהלבנה תנועתה מהירה שבכל חדש סובבת הארץ:

**חוץ מן כוכב נוגה ומאדים**. שהם הם מאוחרים מאד:

**ובעי שאלה כו'** היא הגהת איזה חכם אחרון על הגליון ונכתב בפנים:

**ומאדים חודש וחצי כל מזל הוא מהלך. נמצא מהלך י"ב מזלות בשנה ומחצה**:

**בנות שוח** שביעית ריש פ"ה במשנה. ופי' במוסיף הערוך בנות שוח מין תאנים לבנים מדבריים ומתבשלים באילן אחר ג' שנים. וכתבו התוס' (פרק אין מעמידין) שבנות שוח

ובנות שבע מין אחד והראיה דאמרינן בב"ר תאנים שאכל אדה"ר איכא דקריא להו בנות שוח ואיכא דקריא להו בנות שבע ע"כ:

**עשו פירות בן יומן** ביום שנבראו. שכל הדברים בצביונם ובקומתם נבראו כדאיתא במס' ר"ה:

**לע"ל** לימות המשיח:

**ומחץ מכתו ירפא** לשון הכתוב והיה אור הלבנה כאור החמה כו'. כאור שבעת הימים ביום חבש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא. ועל ישראל כבר נאמר ביום חבש ה' את שבר עמו. אלא ודאי מחץ מכה של עולם מחטא אדה"ר ירפא לעתיד למהר שוב ברכת הפירות. וכדכתיב לעיל מיניה ונתן מטר זרעך וגו' והיה דשן ושמן וגו' (נזה"ק). ודעת חז"ל שחטא אדם וקללתו ועונשו היה הכל בששי. ואז כבר נתקללו גם המאורות ופרשת ויכלו נאמר אחר כן:

## פסקה ה

**נשתכללו שמים בחמה כו'** מפרש ויכלו לשון יופי ושכלול (כדמתרגמי' כלילת יופי משתכללא בשופרא) שעל ידי תולדותיהם נשתכללו השמים והארץ ונתייפו יותר (יפ"ת):

**רבי סימון כו'** ר"ל בשעת בריאתם נבראו דרך כלל מקושר ומעובה בלי חיתוך ופירוד. והיו מותחין והולכין כל ששה ימים על שיעורם עד סמוך לחשיכה. ואז אמר להם די. ומיד ויכלו השמים והארץ:

**שלשה צבאים הם כו'** ולכולם רמז וכל צבאם מלת צבא מורה על רבוי פרטים מיוחסים לאב המצביא. וכן התלמידים מיוחסים לרבם. והיסורין משתלשלים מהאדם כי הוא יולדם בחטאו והוא סבתם. והחלוקה היא אם תולדה טבעית. וזה אם לתועלת אם לנזק. או תולדה רצונית. או נפרש באופן אחר כי מיום שנברא העולם נרשמו בשמים הסבות העוזרות לאדם על השלימות ושיצא לזמן פלוני אדם רשום כאמרם הראה לו דור ודורשיו וכן ג"כ הסבות המנגדות ומונעות לו משלמותו שהם היסורים שיש כמה צבאות וחיילים של מקרים שנאמר הלא צבא וחיל ויסורין לאנוש ולסוף כימי שכיר ימיו. או הוא לשון זמן וגבול. העולם יש לו גבול ו' אלפי שני והיסורין יש להם קץ קצוב חליים רעים נאמנים בשליחותם. גם תלמידים בהגיע נקודת שררתם לא יתעכב רגע. ד"א מלשון צביון ורצון הלא רצונו של אדם וחפצו להיות עלי ארץ:

**אם זכה צבא לו**. ולעזרו לא זכה צבא עליו וכנגדו ורמז שמדבר א' בעינו יצא או תועלת או נזק:

## פסקה ו

**אין לך כל עשב כו'**. כלו' שמגדל מכח השפעתו למעלה. והוא כמושל ושוטר עליו (נזה"ק):

**כימה** כוכב ברקיע:

**מעדנת** נותנת בהם טעם לעדן אותן:

**מזל הוא** היינו כימה:

**שממזר את הפירות** שעושה אותם רך. מלשון ביצה מוזרת:

## פסקה ז

**אפילו דברים** דריש וכל צבאם לשון רצון:

**בכלל ברייתו של עולם** לרפואה כדאיתא בשבת פרק המוציא כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא דבר אחד לבטלה כו'. ואמר עוד **ובכל הקב"ה עושה שליחותו כו'** שיש בהן עוד תועלת לעשות בהן שליחותו ברשעים (יפ"ת ונזה"ק):

**אפי' ע"י יתוש** שנשיכתו קלה ואפי' ע"י צפרדע שלפעמים מסייע בשליחות:

**משתעי** מספר:

**קאים כו'** עומד:

**חמא כו'** ראה צפרדע אחת שהיה טוען ונושא עליו עקרב אחד ומעבירו על הנהר:

**וכיון דעביד שליחותיה** כיון שעשה העקרב שליחותו שהמית אדם בעבר הנהר כדאיתא בויק"ר פ' כ"ב. הצפרדע החזירתו למקומו:

**דהוה קאים למחצד כו'** שהיה עומד לקצור:

**בהדא בקעתא** בבקעה של בי טרפא:

**חמא כו'** ראה עשב אחד ולקט אותו ועשה ממנו עטרה לראשו. וההוא עשב היה מסוגל לדחות ארס הנחש כסגולת התריאק"ה:

**אזלא כו'** הלך שם נחש והכה את הנחש והמית אותו:

**אתא כו'** בא שם איש אחד ועמד להסתכל ומתמה באותו נחש. מפני שהיה חובר חבר ומכיר כחו של אותו נחש. ואמר תמה אני על מי שהמית הנחש. היה אומר אותו האיש הקוצר. אני הרגתיו:

**תלה כו'** שהרים פניו למעלה וראה לאותו עשב. אמר לאותו קוצר באמת אתה הרגת אותו. א"ל הן:

**יכול את כו'** יכול אתה להסיר העשב מעל ראשך:

**א"ל הן**. וכן עשה וכיון שהרימו והסירו אמר ליה יכול אתה להרים ולנגוע זה הנחש:

**נשרו** נפלו ממנו אבריו מפני חוזק ארס הנחש:

**מרתיע** לשון נענוע ונדנוד. ובסדר קרח גרס מרתיח לשון רתחא וכעס:
**והוה מרדף ליה מן כו'** ר"י היה רודף הנחש מצד זה. והיה חוזר ובא מצד אחר:
**הברה** קול:
**ומטייל בבית הכסא** פירש"י לעשות צרכיו ולשון נקיה דבר. ובירושלמי פ' במה אשה המעשה בלשון אחרת (מת"כ):
**ותרכיה** וגרשו:
**וקדם** והקדימו וישב לו:
**לית דין על מגן** אין זה בחנם שיצערני כ"כ. מיד יצא נחש א' והכה אותו והמיתו:
**ואתן אדם תחתיך** דלאו כל יומא מתרחש ניסא היכי דשכיח הזיקא (נזה"ק):
**משוניתא** חוף הים:
**קולית** עצם ירך של מת. והיה מצניעה שלא יכשל בה אדם:
**והות מגלגלה** היתה חוזרת ומתגלגלת באמצע הדרך:
**בלדר** רץ:
**פשפשוניה כו'** חפשוהו בבגדיו ומצאו אצלו שהיה נושא כתבים רעים על היהודים מעיר קסרין:
**שתי פרוכות** המבדילות בין הקודש ובין קודש הקדשים שכן הוצרכו לעשות במקדש שני כדאיתא בפרק הוציאו לו:
**על גבי מזבח** ובילקוט קהלת גרס על ס"ת (יפ"ת):
**מדם הקדשים** פר העלם דבר של צבור ושעירי עכו"ם שפעמים היו נוגעים בפרוכת:
**ואית דאמרי מדם פר ושעיר של יום הכפורים**. כצ"ל הנעשות בהיכל נגד הפרוכת שלפעמים נגעו בפרוכת:
**גרגותני** אפרוכת קאי שעשאן כמין סל ושם בתוכן כל כלי בהמ"ק:
**כלפי מעלה** שאמר שהרג את עצמו (מת"כ):
**לא דמי כו'** אינו דומה מי שעושה מלחמה עם המלך במדבר ומנצח אותו כו':
**מחיאה כו'** הכה נחשול בים:
**דומה זה** כלפי מעלה אמר כן. נדמה בעיני שאין כו':
**מבריה שהוא פחותה** שלפי שרשע זה תלה הגדולה בעצמו לומר שכח ידו עשתה כל אלה. ולזה הראה לו דינו בבריה פחותה:
**פיילי פוטירון** פי' כוס של משקין ששותין אחר המרחץ:
**מיד קראו לרופאים** בגיטין אמרו שלא הוציאוהו אלא כשמת:

**אנא חמיתיה כו'** אני ראיתי לאותו גוזל ברומי והיו מניחין שני לטרות בכף מאזנים מזה והגוזל בכף מאזנים מזה והיו שוקלין בשוה:

**כל מה דהוה שני** ענין כמישות. וכמו זרעים שצמחו ושנו דסדר תעניות ופירושו מיד כשהוציאוהו היה כגוזל. ואח"כ היה הולך ומקטין עד שעמד כיתוש דעלמא ואז פרח כדרכו. ואז גם טיטוס מת:

## פסקה ח

**א"ר חנינא כו'** דהיינו בזמן תוספת חול על הקודש דחשיב כשבת. וממילא ה"נ דכתיב ויכל אלהים ביום השביעי קאי אזמן תוספת שבת דמיקרי ביום השביעי. ובאותה שעה נגמרה מלאכת העולם כדלעיל ספ"ט (נזה"ק):

**ר' יוחנן מקשה כאן התפלל כו'** דהא עכ"פ מצוה להתפלל בשעה שהצבור מתפללים (וכמו שס"ל לרבי יוחנן כן בפ"ק דברכות) ותירצו דרבי חנינא בן דוסא נהג כן תמיד בעירו. וא"כ סמך רבי יוסי אציבורו של רבי חנינא בן דוסא (נזה"ק):

**ולא צריך מקשי** פי' לא היה צריך להקשת כי אינו קושיא:

**חמריא כו'** מוליכי חמורים היו עולים מעיר ערב לעיר צפורי. או ר"ל מן ערב כלומר בע"ש קודם הכנסת שבת:

**כבר שבת** כבר קיבל שבת והתפלל. ובוודאי רחב"ד הוא ובני עירו עשו כך לקבל עליהם שבת מבעוד יום גדול בעוד שהיה שהות לילך לצפורי. הילכך רבי יוסי סמך על ציבורו של רחב"ד כנ"ל:

**ואי בעית כו'** ואם תרצה להקשות על דבר זה יש להקשות שאיך התפלל של אחר שבת היינו תפלת מוצאי שבת בשבת ולא התפלל בשעה שהצבור מתפללים:

**אמורא** שהיה עומד עליו להכריז הדרשא לרבים:

**אכרוז כו'** הכרז לפני הצבור שיתפללו בעוד שהיום עומד טרם בא השמש ושבת היה שבשבת היו דורשים בבה"מ לרבים. וממילא סמך רבי יוסי אצבורא דרבי (נזה"ק):

## פסקה ט

**מהו ויכל אלהים ביום השביעי** דהו"ל למימר ויכל אלהים ביום הששי דיום השביעי משמע שביעי ממש. לא זמן תוספת שבת (יפ"ת):

**אלא כזה שהוא מכה כו'** דלא עביד ביה מלאכה ממש אלא כזה שהוא מכה על הסדן והגביהה מבעוד יום. וגמר הורדתה משתחשך בתחלת רגע שבת דלא חשיבא מלאכה בהנחה בלא עקירה ועכ"ז נגמר בשבת. אף כאן השמים והארץ היו מותחין והולכים

עד יום השבת. וברגע נקודת שבת א"ל די. דצריך להוסיף מחול על הקודש. וע"ז אמר רשב"י ב"ו שאינו יודע עתיו ורגעיו כו':

**גניבא אמר כו'** דרש ויכל לשון כלה עשה את יום השביעי כלה:

**ורבנן אמרי כו'** העולם נמשל לטבעת והשבת לחותם שבו נשלם יופי תקונו כראוי והכל הולך אחר החיתום. ולכן כתיב ויכל אלהים ביום השביעי שעם מציאות יום השביעי כילה מלאכתו (יפ"ת נזה"ק):

**ששינו לתלמי המלך** שהוא לא יקבל פי' חז"ל. ועיין לעיל פ"א סי' י':

**לכמה ימים ברא כו'** ומאותו שעה הגיהנם ניסוקת כלו' ששת ימי בראשית גיהנם ניסוק ועומד זמן רב כל כך לפיכך אוי לעולם מדיניו (יפ"ת):

**מלאכתו לא כן כו'** דמשמע שהכל נעשה במלאכה ויגיעה:

**להפרע מן הרשעים כו'** שהכתיב על עצמו לשון מלאכה להפרע מן הרשעים כאילו אבדו עולם שנברא ביגיעה. ע"ד דאי' באבות פ"ה:

**ומה נברא בו לאחר ששבת** שאמר כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות שמשמע שלאחר ששבת ברא לעשות ואמר שנברא דברים של מנוחה השייכים לשבת. והיא קורת רוח ומנוחה יתירה שנמצאת בשבת (יפ"ת):

**רבי לוי כו'** דורש שמעשה כל יום היה נמתח והולך עד השבת. ובשבת נח מכולם יחד:

**ידי קוניהם** כמ"ש אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים:

**וינח לעולמו** כוונתו על מ"ש (שמות כ':י"א) וינח ביום השביעי משמע שהניח אחרים. זהו שאמר וינח לעולמו:

**אסטאטיבה** מוסיף הערוך פי' בל"י בנינים מוכנים לאנשי המלחמה בזמן שהם שוקטים ודונטיבא מתנות שמחלק שר הצבא לחילות בעת צאתם נגד אויביהם:

## פרק יא

### פסקה א

**ויברך אלהים** ומה היה הברכה מפרש והולך:

**זו השבת** שיום זה מבואר בכמה דברים. וברכת יום הקדוש תעשיר למכבדיה כדאי' לקמן סי' ד'. וכן לא יוסיף עצב עמה דאין אבילות של פרסום נוהג בשבת:

### פסקה ב

**ברכו במן** שבשביל עצב השבת היתה ברכת המן. והקרא כתוב על העתיד (יפ"ת):

**וע"ש שני עומרים** ודעת היפ"ת דשתי עומרים דקאמר היינו ב' לצורך שבת מבלעדי האחד שהיה ליום הששי. וכדאי' במכילתא:

**שלא ירד בו כל עיקר** דקדושת שבת ניכר במופת מן המן שבשבת לא ירד:

**שלא ירד כו'** בפסיקתא פ' כ"ג אי' קדשו במן. לא הבאיש ורמה לא היתה בו. וקדשו בברכה היינו בקידוש על הכוס:

**וקדשו במקושש** שכשנסקל נתפרסם קדושת שבת מיד בו ביום:

**וברכו בעטיפה** סתמא דמדרש קאמר לה ולא ר"י:

**בעטיפה** בהיות יום זה מכובד מכל ימים בעטיפות בגדים. והוא כיוצא לקראת מלך ולקראת חתן וכלה בבגדים נאים (יפ"ת):

**להחליף** מבגדי חול לבגדי שבת:

**לערב** אם אין לו להחליף כולם אז די לו כשמערב אחד:

**לשלשל** שאם אין לו להחליף ולא לערב. די לו שיתיר חגורו שמשלשלן דרך מטה שלא כדרך חול שחוגר אותם למעלה כדי להקל פעמיו [כל בו] ושלשול הוא מלשון המשלשל דפנות:

**מהלכין כחדא** הולכין ביחד:

**גולתא** טליתו:

**ואסתלקת** היתה מקושר ומסולק למעלה בחגורתו. והתיר רבי זעירא כדי שיפלו וישלשלו למטה. ובע"ש סמוך לחשיכה היה:

**ברכו בנר** שמצינו לפעמים אצל גדולי בני אדם שנעשה נס בנר של שבת:

**ברכו באור פניו** רמז נפלא לזה. יפה תואר גימטריא שבת. וקדשו באור פניו. שבאור הפנים אשר באדם קדוש יאמר לו (יפ"ת):

**ברכו במאורות** שלא נגנזו עד מוצאי שבת אע"פ שנתקלקלו בערב שבת וכדמסיק:

**ואדם ביקר בל ילין כו'** אדם הידוע הוא אדה"ר ביקר בל ילין שלא לן כבודו עמו. ומכ"ש לשאר אנשים שלא יתמיד בידם טובם. ולפי זה תיבת ילין כמשמעו לינת לילה אחת. שאדם לא לן לילה אחת בכבודו הראשון. שביום היה בכבוד עליון כמלאך אלהים. ואח"כ לעת ערב נתקלקל ולקח כבודו ממנו ולא לן:

**ורבנן אמרי לן כבודו עמו** שמ"ש בל ילין פי' שכן היה ראוי להיות לפי חטאו שלא החזיק בכבודו וחטא מיד. והיה ראוי שיענש מיד. אלא שהשבת הגין עליו:

**ובמ"ש ניטל ממנו זיוו כו'** כי בתחילה היה גופו ספירי והיה מקומו בג"ע התחתון ששם היה יכול לשכון עם גופו הספירי. ואחר שנתגשם אז טרדו מג"ע. וזה משנה פניו ותשלחהו כי לא היה יכול עוד להיות שם אחרי שנתגשם כך:

**הה"ד משנה פניו** דרש נוטריקין מוצאי שבת ניטל הוד פניו. ותשלחהו (יפ"ת):
**כיון ששקעה חמה בלילי שבת כו'**. הוא ט"ס ושייך לקמן במילתא דרבי לוי דאמר ל"ו שעות שמשה וכו' וכדלקמן פ' י"ב (נזה"ק):
**כיון ששקעה חמה כו'** אע"פ שאדם בעשירי סרח ובי"א נידון. אפשר דשעה י"א קרי שקיעת החמה. כיון דהוא קרוב לשקיעת החמה (יפ"ת):
**לגנוז את האורה** שכבר נגנז האור בגן עדן ביום ד' כדלעיל פ"ג ואדם היה בג"ע ושם האירה לו. וכשחטא רצה לגנזו ממנו גם בג"ע:
**התחילה האורה** בפסיקתא הגי' המתינה אותה האורה:
**והיתה משמשת** בכל העולם כמו ביום א'. התחילו הכל מקלסין להקב"ה על הטוב הזה שהאורה שמשה בלילה (יפ"ת):
**ישרהו** שירה:
**מסוף העולם כו'** כתב בס' נפש החיים שפי' מסוף העולם ועד סופו הוא כל המציאות מריש העולמות עד סוף עולם המעשה:
**אדם צופה** לקמן פ' י"ב הגירסא אדם הראשון:
**כיון שהסתכל כו'** דאילולא עון דור המבול והפלגה אע"פ שחטא אדם לא ימנע ה' טוב זה מן הבריות. ולולי חטא אדם לא היה גונזה עד דור המבול. אלא כיון שהיה צריך לגונזה אח"כ. גנזה מעכשיו (יפ"ת):
**כיון שהסתכל** כו' **דור הפלגה** לא האריך להזכיר אלא דור המבול והפלגה דכתתבי בהדיא. אבל בפרשה י"ב מייתי נמי דור אנוש:
**ומנין שגנזה** ולא איבדה ובטלה לגמרי. שנאמר וימנע מרשעים אורם דמשמע דוקא מהם נמנעה ולא מן העולם (יפ"ת):
**וימנע מרשעים אורם** אור הראשון שנמנע מרשעים ונתן חלקם לצדיקים. כי גם רשעים יש להם חלק בג"ע. ובאורה. והצדיקים נוטלים באור זה גם חלק רשעים (יפ"ת):
**ואורח צדיקים** שכרם הצפון הוא מעותד ואינו נמצא עכשיו. כאור נוגה. שגם הוא צפון לעתיד:
**ל"ו שעות** רצופים. שמשה האורה וכדאמר בשוח"ט מזמור צ"ב דלהכי לא כתיב בשבת ויהי ערב ויהי בקר. וכל הני דס"ל דעד השבת מיהת לא נגנזה פליגי אההיא דלעיל דאמר שנגנז האור בד' (יפ"ת). ולפי מ"ש לעיל אינו מוכרח:
**ואומר אך חשך** והמזמור זה אדה"ר אמרו:

**אותו שכתוב בו כו'** כלומר שע"י החשך יבא הנחש וישפנו במסתרים (יפ"ת). או כך פירושו אך חשך זה הנחש יצה"ר סמאל שמחשיך להבריות עיניהם (מת"כ) והכי איתא בשוח"ט בהדיא:

**רעפים** לבנים:

**ולילה אור בעדני** שעם היות לילה ממש. היה אור בעדני ובפדר"א פ"ך אי' נשתלח לו עמוד של אש להאיר לו:

**שהיא תחלת ברייתה** שהאש שהיתה בכח בלבנים שהם מורכבים מד' יסודות. ויכול האדם להוציאו. לאו חדש מקרי אלא תולדה (יפ"ת):

**אף במוצאי יוה"כ מברכין** ודוקא באור ששבת פי' שדלק בהיתר כגון שהודלק לחיה ולחולה. או שדולק מערב יוה"כ. אבל באור היוצא מאבנים ומעצים במוצאי יוה"כ לא. משום דעכשיו נברא:

## פסקה ג

**ברכו ביציאה** הוא דבר אחר על מ"ש ויברך:

**ואינו חסר כלום** מאותו מין בעבור חסרון הפרטי. ובעבור הברכה המין פרה ורבה ומשלים הברכה את החסרון התמידי:

**ב"א שוחטין** כו' **וכתיב בו ברכה** כיון דנאמר ברכה בששי. מתברכים בו גם שאר הנבראים שנבראו באותו היום (יפ"ת):

**ובני אדם מתים** הב"ח שפרים ורבים הרבה מאד לא הוה לגבייהו חסרון מיתת עצמן אלא מה שהאנשים אוכלים מהם הרבה (יפ"ת):

**מה אית לך למימר** הלא ביום ז' לא נבראו מינים שמחסרים אותם. אלא **מפני היציאה.** שאין ההוצאה שעל השבת מחסר ממון האדם שהברכה משלמת כדאמרינן ברפ"ב דביצה לוו עלי ואני פורע. וכל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה חוץ מהוצאות שבת וי"ט שאם מוסיף מוסיפין לו. וע"ש בתוס':

## פסקה ד

**מפני איסטניסים** שאינם יכולים לאכול אלא מעט. וגם מפונקים הם ואינם יכולים לאכול מאכל של אתמול ונפשו קצה בזה ובירך השבת שיוכל לאכול שלש סעודות ויוכל לאכול מאכלים של אתמול ואין נפשו קצה. וזהו ענין הנשמה יתירה כמ"ש (בביצה דף ט"ז) ופרש"י שם נשמה יתירה רוחב לב למנוחה ושמחה ולהיות פתוח לרוחה. ואוכל ושותה ואין נפשו קצה:

**במטעמים** שטעם המטעמים הנעשים לשבת ערב משל חול:

**צוננים** לפי שעשוים אתמול:
**תבל** תבלינה:
**קלרין** פי' אוצר:
**אית לך שבת** בתמיה. ששפט קדושת שבת מקנה טעם טוב במאכלים. ובפסיקתא הגירסא אית לך ויברך ויקדש:
**בזכות מה הם חיים** בילקוט גרס בזכות מה הם מתעשרים. וגירסא זו עיקר דהכי אי' בפרק כל כתבי. ואפילו לגירסתינו נמי ה"פ בזכות מה הם חיים חיי העושר דחיי צער לא מיקרי חיים (מת"כ):
**בזכות התורה** שנאמר כי הוא חייך וכתיב בשמאלה עושר וכבוד:
**בזכות המעשר** דכתיב עשר תעשר ודרשו חז"ל עשר בשביל שתתעשר:
**שהן מכבדין** כו' וכמו שדרש למעלה ברכת ה' היא תעשיר:
**בלודקיא** עיר הוא בח"ל. ומייתי הך עובדא לראי' שבח"ל זוכים העשירים לעושר מפני כבוד השבת. וכן עובדא דחייט דבסמוך:
**דיוסקוס** פי' הערוך שולחן והמוסיף כתב מין כלי וקערה עגולה. וכן הגירסא בפסיקתא הביאו לפניו תמחוי של כסף וטבעותיו ומטותיו של כסף:
**מכל מה שנברא כו'** הכוונה מכל מה שהוא דרך לאכול:
**שלא תזוח** שלא יתגאה הבע"ה כי הכל שלו יתברך. ולא כחו של הבעל הבית עשה את החיל:
**לא על מגן** לא על חנם באת לך שיש לך זכות גדול לתלות בו:
**עובדא הוה כו'** מעשה היה בעיר רומי בערב יום הכפורים:
**והוה תמן כו'** והיה שם חייט אחד אומן תופר בגדים במחט. והלך לקנות דג ונמצא שלא נשאר אצל הדג מי שחפץ לקנותו אלא הוא ונער אחד עבד לאיפרכוס הוא שר העיר. והיה זה מעלה אותו בדמים והעבד העלה יותר עד שהגיעו דמיו לשנים עשר דינרים. ולקח אותו החייט:
**בענתא דאריסטון** בעת של סעודת הצהרים אמר השר לנערו למה לא הבאתי לי דג כאשר צויתיך. אמר לו אדוני מה אכפור ממך הלכתי לקנות דג ולא היה שם אלא דג אחד ונמצאתי אני ויהודי אחד העומדים עליו לקנותו:
**והוה הוא מסיק** פי' והיה היהודי מעלה אותו בדמים. וכן אנכי העליתיו בדמים עד שהגיע לי"ב דינרין. מה הייתי רוצה שאביא לך דג בעד י"ב דינרין בתמיה:
**מן הוא** מי הוא אותו היהודי:
**בר נש פלן** בן אדם פלוני:

**שלח אחריו** ובא אצלו:
**מאי חמית כו'** מה ראית אתה יהודי חייט שאכלת דג בשנים עשר דינרין. שאינו מדרך ההסתפקות שבעל מלאכה יבזבז מנכסיו כן (יפ"ת):
**א"ל מרי כו'** אדוני יש לנו יום אחד שכל עונות שאנו עושין כל ימות השנה הוא מכפר עלינו. וכשבא אותו יום אין אנו צרכין לכבדו בתמיה. אבל לא במרד עשיתי:

## פסקה ה

**מה יום מיומים** מה מעלת יום השבת משאר הימים. למה שבת דוקא ביום השביעי:
**מה גבר בגוברין** מה גבר טורנוסרופוס מכל גוברין לעלות לגדולה:
**מה אמרית לך כו'** מה הבנת בדברי שעל זה השיבות כן (יפ"ת):
**שרצה המלך לכבדני** באמת לא נודע לי הטעם אלא שכך רצה המלך. ומגירסא זו נראה שלא היה טורנוסרופוס קיסר אלא שר ממונה מהקיסר. ועיין מ"ש בתנחומא סדר כי תשא:
**שרצה הקב"ה לכבדה** אף כי לא נודע לנו הטעם. ואע"ג דבאמת טעמו נודע ליודעי חן. לא רצה לגלות לו סודו:
**מנאן את מודע לי** מהיכן אתה מודיעני במופת שרצה הקב"ה לכבד את יום השבת (מת"כ) או מהיכן אתה מודיעני דהאידנא שבתא שיום זה שאתם שובתים הוא יום השביעי האמור בתורה. שמא יום אחר הוא ונשכח זכרו ברבות הימים. ובירר לו הדבר במופת:
**נהר סמבטיון** הוא נהר שמושך אבנים בימי בחול ובשבת נח. וקורין אותו סמבטיון מפני שביתתו בשבת (רמב"ן) ויש גורסין שבתיון:
**לנגדא את נגיד לי** למשוך את משכני. כלומר ממשיך ודוחה אותי בדחייה בעלמא מי יאמר שהוא כן והרוצה לשקר יתקן עדותו (רש"י):
**בזכורו** בבעל אוב שמעלין המת לשאול לו מה שרוצים. כענין שהעלתה האשה לשאול המלך ועיין בפרק ד"מ ברש"י ובתוספת:
**וההוא גברא** על טורנוסרופוס אמר כן אם תרצה לבחון הדבר בדוק באביך:
**חד זמן** לזמן אחד היה צריך לשאול באוב:
**ובדק** הדבר באביו להעלותו מקברו. ועלה לו כל ימות השבת. בשבת רצה להעלותו ג"כ ולא עלה לו:
**בתר שבתא** העלוהו ואמר לו אבי אחר מיתתך נעשית יהודי:
**אצלכם** בעולם שאתם החיים שרויים בו:

**משמרה בע"כ** הלשון בעל כרחו קשה להבין דמי עדיפא להו להיות נידונין בו. אבל בזוהר חדש אי' שדנין אותו בכפל ביום הששי. לכן עדיפא ליה לקבל העונש בפרוטרוט מלהכביד עליו בששי:

**שאין רשות אחרת** שכולם עבדיו ובני ביתו שאינן אוסרים:

**מותר בכל העולם** ואף ששאל אותו על המלאכה. מאחר שהכל נעשין בדברו אין מלאכה לפניו. רק הכל בדמיון טלטול:

**אוכלי המן** שהמן לא ירד בשבת כדי שלא יחללו אוכלי המן שבת בלקיטתן (משדר"א):

## פסקה ו

**פילוסופים כו'** צ"ע מה שייך זה כאן. ורש"י פירש ממ"ש אשר ברא אלהים לעשות. היינו שכל מה שנברא צריך תיקון:

**מפני מה לא נתנה כו'** מאחר שהברית משלימות היצירה א"כ אחר שאדם יציר כפיו יתברך היה ראוי שתהיה יצירתו שלימה. כמו שכל הדברים נבראו בצביונם וקומתן (יפ"ת) ובתנחומא סדר נח סי' ה'. ובאדר"נ פרק ב'. ובילקוט ראובני אי' שאדה"ר נולד מהול. וה"נ משמע בסנהדרין פאד"מ (אבל מ"מ למה לא נצטווה למול בניו):

**מגלח פאת ראשו** הנברא עמו ומנח פאת זקנו שנתגדל לו אח"כ. אלא ודאי לפעמים הנוסף אחר היצירה חביב יותר. ועל זה ענה כי אין ראיה דהתם טעמא מפני ששער הראש נתרבה ונתגדל הרבה בשטות דהיינו בימי הנערות. אבל שער הזקן לא נתגדל אלא בגדלותו זמן החכמה והבינה לפיכך הוא חביב יותר (נזה"ק):

**א"כ יסמא עינו** לפי שנתגדל בשטות ויקטע רגליו וידיו:

**ולאיליון מיליא אתינן** שאין זו אלא דברי שחוק כי העין והיד והרגל הם בעצמות הגוף ואין גזעם מחליף. אבל השערות הם מותריים מבחוץ וגזעם מחליף:

**להוציאך חלק א"א** ואשיבך קצת תשובה מספקת כי פקח עיניך וראה שכל מה שנברא בששת ימי בראשית כולם צריכין תיקון ועשיה כגון החרדל צריך למתוק כו'. אף אתה אל תתמה באדם שלא נברא בשלימות והוא צריך תיקון מילה. כי עמקו דרכי ה' ומחשבותיו (נזה"ק):

**צריכין עשיה** תיקון. והיינו דכתיב אשר ברא אלהים לעשות לומר שהכל צריך תיקון:

**החרדל צריך למתוק** בשביל שאינו נאכל מצד חריפותו:

**התורמוסים צריך למתוק** מפני שאינם נאכלין מפני מרירותם:

## פסקה ז

**אברהם שאין כתוב בו** ר"ל שבודאי קיים אברהם אבינו כל המצות ושבת כהלכתו אלא שלא נזדרז לקבוע תחומים מבע"י. ולהכי לא אחשבה קרא למכתבה בהדיא. אבל יעקב שנזדרז לקבוע תחומים מבע"י ולכן פירש הכתוב. לפיכך לא זכה אברהם לירש כיעקב שאין שכר זה אלא למחמיר בו (יפ"ת) ועיין מ"ש בתנחומא סדר לך לך סי' א' בענף וצ"ע:

**ירש את העולם במדה** כלומר בזכות אברהם ירשו ישראל הארץ במדה. אבל בזכות יעקב ירשו ישראל בלא מדה. וזה יהיה לעתיד (יפ"ת ונזה"ק) וזהו דכתיב באברהם הארץ אשר אתה רואה. וזהו א"י לבד. אבל ליעקב הבטיח כל הארץ בכלל שכן כתיב ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה:

**ויחן** משמע לשון שבת ומנוחה. ומדכתיב את פני העיר משמע שהוצרך לחנות ולשבות לפני העיר שלא היה לו פנאי לכנוס לתוכה. אלא נכנס לשדי העיר עם דמדומי חמה היינו סמוך לשקיעת החמה שאז השמש אדומה וקבע תחומין (מת"כ):

**ירש שלא במדה** כלומר שלא נתן לו במדה אלא שירש כל העולם:

**כעפר הארץ וגו' ופרצת ימה וקדמה וגו'**. ודרשינן לה מלשון פריצת גדר שירש נחלה בלי מצרים:

## פסקה ח

**ד"א למה ברכו** למה הוצרך לברכה מיוחדת:

**שאין לו בן זוג** כי ימות החול הם ג' זוגות. א"ב. ג"ד. ה"ו. אבל לא כן השבת שאין לו התחברות עם ימות החול כי קודש הוא. ובהיות הזיוג גורם ברכה כהא דאמרינן כל שאין לו בן זוג שרוי בלא טובה וברכה. ולכך השבת שאין לו בן זוג. הוצרך הקב"ה לברכו (עיין נזה"ק שהאריך בזה):

**יו"ט נדחה** לפעמים ליום א'. שלא יבא יום א' של ר"ה באד"ו או פסח בבד"ו ועצרת בגה"ז לפי חשבון נדחים ליום שלאחריהם. ואפילו יוה"כ שהוא דומה לשבת בכל האיסורים אילו בא באג"ו נדחה. אבל שבת קודש תמיד ביומוו אינו נדחה ליום אחרון בשום צד. וזהו שברכו להתקיים תמיד לבל יהיה נדחה:

**כ"י יהי' בן זוגך** שהם שומרים אותו ונחים בו:

**היינו דבור זכור את יום השבת**. דאל"כ זכירה למה. קדש יום השבת מיבעי ליה אי נמי שמור את יום כדאמר בדברות אחרונות (יפ"ת):

## פסקה ט

**שלשה בריות כו'** עיין לעיל פ"ג סי' י"א:

**רקיע וגיהנם ומלאכים** רקיע מפורש בתורה. וגיהנם כדיליף ר' יוחנן לעיל פ"ד סי' ח'. ומלאכים כרבי יוחנן לעיל פ"א סי' ד':

**וגן עדן** ולא ס"ל כמ"ד שהג"ע נברא קודם בריאת עולם. וכן לעיל פ"א סי' ה' לא חשיב לה בהדברים שקדמו לעולם:

**אדם וחוה ורמשים** ובהמה וחיה לא חשיב להו בריות בפני עצמם דכלהו בכלל רמשים הוו. כדמשמע מדכתיב ורדו בדגת הים ובכל חיה הרומשת. ומריאים [פי' בערוך שדים] דבריאתם בששי היתה כדלעיל ס"פ ז' לא חשיב שלא נשלמה בריאתן שלא נברא להם גוף (יפ"ת) אבל קרוב לומר שהגירסא אדם וחיה ורמשים. וחשיב אדם וחוה לחדא כיון דהם מין אחד. וחשיב בהמה וחיה לחדא דבהמה בכלל חיה בכל מקום (יפ"ת):

**אשר ברא אלהים ועשה אכ"כ** דהוה מפרשינן הכפל ברא ועשה חד לבריאה וחד לתיקון. כמו ויעש אלהים את הרקיע (יפ"ת):

**הקדים וברא כו'** וה"ק בשבת שבת מכל מלאכתו שברא בששה. מה שהיתה ראויה לעשות בו:

### פסקה י

**אע"ג דאת אמר כי בו שבת מכל מלאכתו**. מ"מ רק ממלאכת עולמו שבת אבל לא שבת ממלאכת השגחת ה' בהנהגת העולם שהיא מלאכת הרשעים והצדיקים. שעבור הרשעים והצדיקים ה' בעצמו פועל בהשגחה בהנהגת העולם לבל יהיה מקרה אחד לצדיק ולרשע כפי סדר המערכה אלא לפעמים משדד כח המערכה לתת לכל אחד כפרי מעלליו ולגמול לאיש חסיד כמפעלו ולרשע כרשעתו. ועל זה אמר מראה לאלו מעין דוגמגטרין שלהם וכו' כלומר שמראה לשניהם גמול כפי ענין מעשיהם מדה כנגד מדה שממנו ניכר השגחת ה' בעולם. וכדעיל פ"ט סימן י"ג (נזה"ק):

**גטורין** פי' תבנית סימן ודמיון (מוסף הערוך):

**פעלת** לשון פעולה ומעשה:

## פרק יב

### פסקה א

**כתיב הן אלה קצות דרכיו** וס"ד ומה שמץ דבר נשמע בו ורעם גבורותיו מי יתבונן. וקמפרש הכי שמים וארץ דכתיב בהן אלה תולדות השמים וגו' הם רק קצות דרכיו. בהיות עוד עולם העליון המכוון נגד עולם התחתון. ולפיכך מי יוכל להטיל בו שמץ דופי בהיות שורשו הרוחני נעלם ממנו. כי אפי' על סידורו של רעם שפעמים בא בחוזק

ופעמים בנחת א"א לעמוד. כי הוא עמוק מי ימצאנו ואין בכח שכל האנושי להשיגו על בוריו כראוי. ואמר נתבונן אין כתיב כאן. כרישא דכתיב ומה שמץ דבר נמצא בו לשון רבים. וכתיב מי יתבונן לשון יחיד משמע דאף יחידי הדור היודעים רמוזו והגיונו על דרך כלל. מ"מ איך יכולים לעמוד על סדורו דרך פרט. והיינו דקאמר הפקחים יודעים רמוזו והגיונו כלו' רק דרך כלל ולא דרך פרט. ועז"א אם על סדורו של רעם אין אתה יכול לעמוד. על סדורו של עולם שהוא יותר נפלא עאכ"ו (נזה"ק) ובילקוט איוב הגירסא יתבונן אין כתיב כאן אלא מי יתבונן. וכן גרס רש"י:

**כתיקונו** פי' בחוזק כחו בבריאותו:

**ואם יאמר לך כו'** אמור לו טענה אחרת. כי אחרי מלך ב"ו אי אתה יכול לעמוד כדכתיב לב מלכים אין חקר. אחר מלך מלכי המלכים הקב"ה אתה יכול לעמוד בתמיה שהוא אדוני האדונים. ולשון האגדה פה חסרה וראוי לגרוס הה"ד כי מה האדם שיבא אחר המלך אשר כבר עשהו. וכמבואר במדרש קהלת (נזה"ק):

**משל לחרישת קנים כו' משל לפלטין גדולה כו' פתחים הרבה.** משל הראשון ענינו שהפקח צריך להסיר דרכי הטעיות שהם כמו קוצים ומכשולות לרבים בעניני החכמה. ומשל השני שאף כשהסירו הקוצים והגיעו לפלטין יש בו פתחים הרבה. וצריך הפקח לסדר הדברים כראוי פתח אחר פתח שלא יתבלבלו הנכנסים לתוכו:

**לחרישת קנים** פי' חורשה יער של קנים. ועיין בשה"ש רבה הביא משלים אלו ג"כ לענין דשם:

**כסח** כורת הקנים במגל ומגירה:

**חורי** משל אחר:

**פקעת** כרך ואגודה מן גמי:

**קשרה** וקצה האחרון אחוז בידו (מת"כ):

**משל כו'** שבנה פלטין דמה שנאמר אלה תולדות השמים לומר שהם נאים ומשובחים בתכלית הנוי שאינו כפלטין של ב"ו שעם היותו נאה יש מקום לאדם לאמר אילו היו עמודים גבוהים היה יותר נאה כו'. אלא בתכלית הנוי שאין למצוא להם צד יותר נאות ממה שהם (יפ"ת):

**עשוהו** כינוי לפועלים רבים. רבים עשו אותו:

**כביכול כו'** לפי שהאדם עולם קטן וכולל מכל העולמות. הוצרך להמלך עמהם (נזה"ק):

**נמנין על כל אבר כו'** פי' שמעשה האברים עצמם בתיקון נאה. וגם העמדתם במכונם בתכונתם. נפלאה היא. ולפי שהאדם עולם קטן שהוא דפוס כל הנמצאים. מביא שבח האדם הנראה לעינינו. שממנו נקח ראיה לכל העולם בכלל (יפ"ת):

**על כל אבר ואבר משלך** מהאי בריה אשר לך:

**רבי לוי כו'** בא להוסיף בשבח מלאכת האדם שאין צריך לומר שהוא מתוקן בתכלית. אלא שמתקונו שאפילו הדברים המגונים במלאכת ב"ו עשאן השי"ת באדם באופן שהם שבחו (יפ"ת):

**ואם נתן ביבה** צנור המקלח שופכים לחוץ. אם נתן על מבוא הפתח הוא מגונה שהוא נראה ומסריח לנכנסים בפתח וליוצאים. ולכן נתן במקום טמון. אבל הקב"ה נתן ביב שהוא החוטם שיצאו בו מים סרוחים בפניו ועל הפה. והוא נראה תמיד. ועל כל זה עשה בחכמה שהוא הדרתו של אדם. שעיקר הצורה הפרצוף פנים עם החוטם. ואין גנותו נראה (יפ"ת):

**ויצר ה' אלהים** ובפסוק הסמוך כתיב וישם שם את האדם אשר יצר. והוא מיותר שכבר אמר וייצר. ואין לטעות באדם אחר (יפ"ת) ורבי יצחק בא להוסיף בזה שמלאכתו משובחת עד שהי"ת מתגאה בו. אע"פ שאין הדבר קשה בחקו:

**משבחן** משום דאלה תולדות השמים יתירה היא. ולא אתא אלא לשבחן ראו אלה התולדות כמה חשובים הם (יפ"ת):

**מקלסן** קלוס עדיף משבח. ודופי בציר מגנות. ור"ל שמצד שה' משבחן אי אפשר לומר שהם מגונים. ומצד שהוא מקלסן ביותר אי אפשר לתת בהן שום דופי אפילו על קצת דברים שמחשב לכאורה בענין היצירה בלתי מתוקנים (יפ"ת):

## פסקה ב

**בהבראם בה' בראם** כדילפינן בפירקין מדכתיב כי ביה ה' צור עולמים. דעוה"ב נברא ביו"ד. ועוה"ז נברא בה"א:

**ואת כל אלה ידי כו'** משום דרבי פנחס אמר בה"א בראם. והיינו לרמוז שנברא בלא יגיעה כדאמר בפרקין להכי מייתי גביה האי קרא. דיליף מיניה לא בעמל כו'. והדר מייתי דרבי יודן ור' יהושע לענין פירוש דאלה דעליה קיימינן (יפ"ת):

**ואת כל אלה ידי עשתה** מסיפא יליף דכתיב ויהיו כל אלה נאם ה'. שבנאום ה' ר"ל בדבורו נעשו. ולא בידים. ומ"ש ידי עשתה הוא בלשון ב"א (יפ"ת):

**אלה החקים** וכתיב הכא אלה תולדות השמים:

**ויהיו כל אלה נאם ה'** דאלה מופנה מדה"ל למימר ויהיו כולם נאם ה'. אבל אלה תולדות השמים יש בו דרשות אחרות (יפ"ת):

## פסקה ג

**אלה פסל את הראשונים** דמשמע אלה הם החשובים לא הראשונים:

**ואלה מוסיף כו'** להשוות אלה לאלה:

**מה פסל תהו ובהו וחשך** עולמות הראשונים שנחרבו מצד התהו ובהו וחשך כדלעיל פ"ד סי' ט' (נזה"ק) ועיין בו שהאריך בזה והגר"א כתב פסל תהו ובהו ביאורו שפסל את תהו ובהו מהיותם תולדות הארץ אפס הם עיקרי וחומרי הארץ כאשר ביארנו במקומו עכ"ל:

## פסקה ד

**ויכלו השמים והארץ בזמנן** כו' המיוחד. כל אחד ואחד ביום וכל יום קרוי זמן:

**בו ביום הוציאו תולדות** מהאי לישנא משמע שבו ביום הוציאו תולדות בפועל ולא בכח לבד ומקשה ליה רבי יודא מדכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום א' יום ב' וכו' דמפורש בכל אחד הוצאת תולדות בפועל ביומו. ומשני רבי נחמיה כמלקטי תאנים הם כל אחד ואחד הופיע בזמנו. כמו התאנים שתחלת צימוחם באילן הוא כאחד אלא שגמר בישולם הוא זה אחר זה. אף כך השמים והארץ הוציאו עיקר תולדותם ביום א' אלא שלא נתגלו ונקבעו במקומן אלא כל אחד ביומו. והיינו דמסייע ליה רבי ברכיה מדכתיב ותוצא הארץ דבר שהיה פקוד בידה ולא היה מחוסר אלא הוצאה (יפ"ת ונזה"ק) ועיין בענף:

**דבר שהיה פקוד בידה** מדה"ל למימר ותצמח. וקאמר ותוצא משמע שהיה פקוד בידה ולא היה מחוסר אלא הוצאה (יפ"ת):

## פסקה ה

**ג' דברים הללו** מדלא כתיב בהדיא אלא ג' אלו ושארא כיילינהו באת כל אשר בם (יפ"ת):

**הארץ בראשון כב"ה** לעיל פ"א סי' כ"א:

**ב' דברים הם עיקר** מדלא נקט הכא גבי תולדות אלא ארץ ושמים. משמע דלא הוי עיקר ברייתו של עולם אלא ב' אלו. ורבי נחמיה ס"ל דכיון דהתם מדכר ג'. ג' הן עקר ברייתו. וביום עשות ארץ ושמים מקרא קצר הוא (יפ"ת):

**ומהו גמר מלאכתן מאורות** כי זולתם אינה ניכרת פעולת השמים:

**ותוצא הארץ עקר ברייתה** כי הארץ בעצמה גוף דומם ועיקר חיותה וצורתה הוא כח הצמיחה שלה. ואח"כ החי כמ"ש תוצא הארץ נפש חיה ואח"כ המדבר:

**ומהו גמר מלאכתה אדם** שהוא חלתו של עולם והוא גמר תיקונה ואין הארץ מתקיימת אלא בזכות האדם הצדיק (נזה"ק):

**שנא' אנכי עשיתי כו'** דמדלא נקט אלא אדם כדנקט בשמים כל צבאם. משמע שהאדם לבדו הוא העיקר (יפ"ת):

## פסקה ו

**כנגד ו' דברים** ולכן תולדות השמים מלא שקודם החטא היו על מליאותן. וכן תולדות פרץ מלא לפי שכולן חוזרים לתיקונן בביאת בן פרץ משיח צדקנו. והטעם ע"פ מ"ש דורשי רשימות דאדם נוטריקון אדם דוד משיח. ובהיות משיח תיקונו של אדם לפיכך בימיו ישוב הכל לאיתנו כמו קודם החטא ויהיה נשלם בששה דברים הללו (נזה"ק):

**וקומתו של אדה"ר** מן הארץ עד לרקיע היה כדלעיל בריש פ"א:

**ופרי הארץ** שנתמעטו הפירות. שאפילו אילני סרק עשו פירות כשנבראו. כדלעיל פ"ה. ופשיטא שכל זה מקללת ארורה האדמה:

**משנה פניו ותשלחהו** באדם הראשון קמיירי. ופירושו כששלחו אז שינה פניו. ושינוי הפנים הוא בזיוו והדרו (יפ"ת):

**שנאמר ויתחבא האדם** ולולא שגרעה קומתו לא היה יכול להתחבאות:

**ארורה האדמה בעבורך** ותבואה נקרא עבור כמ"ש ויאכלו מעבור הארץ. ועבור כולל פירות הארץ. הדגן. ותבואת הכרם:

**מאורות דאר"ש כו'** שנתקללו המאורות מע"ש וזה בחטא אדה"ר. ועיין לעיל פ"ו סי' ב':

**ולמה גנזו** ה"ל לאבדו לגמרי:

**וירא אלהים את האור** לפרושי טעמא דגניזה. דמה שלא גנזו אלא לצדיקים היינו משום דכתיב וירא אלהים את האור כי טוב. ולפיכך הוא ראוי לגנזו לצדיקים שהם משורש האור כי טוב. ושוב אמר ומנין שגנזו לצדיקים. שנאמר ואורח צדיקים כאור נוגה דהיינו לעתיד לבא:

**וכיון שראה אור כו'** ר"ל בהיותו רואה בעתיד שיהיו צדיקים בעולם להיות מוכנים לאותו אור הגנוז שמח במעשה בראשית:

**כיון שחטא אדה"ר כו'** כל זה הוא דברי רבי לוי. מן הראוי היה שמיד כשחטא אדם היה ראוי לגונזו אך מפני כבוד שבת שמשה ל"ו שעות (י"מ):

**ישרהו** לשון שירה:

**האירה אותה האורה כל היום** של ערב שבת. וכל הלילה של שבת:

**שיבא בן פרץ** משיח שהוא מבית דוד:

**כצאת השמש בגבורתו** כמו שאמרו תפוח עקיבו של אדה"ר היה מכהה גלגל חמה. וכן יהיה לע"ל לצדיקים אוהבי ה':

**ואין עץ אלא תורה**. ולכן נכתב העץ בה' הידיעה. היינו התורה דאיקרי עץ חיים והכוונה שכמו שהתורה נצחית כן יהיו הם. ורמז בכלל דבריו שעיקר נצחיותם על ידה שממנה יקחו הנצחיות להמשכם אל צד השכלי שהוא נצחי:

**ואולך אתכם קוממיות** דהאי קרא משתעי בשכר העתיד וכמבואר בספרי ע"ש:

**בקומה זקופה** שלא ילכו שחוח לפני אויביהם. כי הירא קומתו כפופה ואינו יכול להרים ראשו:

**מאה אמה כו'** מה שהכריחם לדרוש ל' קומה הוא ממה שלא נאמר חירות או חפשים ע"כ פי' לשון קומה או של מאה או של מאות (אלשיך):

**לאדה"ר** לאחר החטא. אבל לקומתו קודם החטא לא היהי ראוי אלא אדה"ר מחמת שהוא יציר כפיו של הקב"ה (נזה"ק):

**מאתים אמה** דרש קוממיות קומה מאות. ומיעוט מאות מאתים. אי נמי ב' ממין דרש למאתים כדפירש רשב"ם בפרק הספינה:

**שלש מאות** דורש קוממיות קומה מיות. קומה כאדה"ר והיינו מאה אמה. מיות ב' מאות. הרי ג' מאות:

**כי כימי העץ ימי עמי כו'** מדלא פירש איזה עץ. ולא בא לסתום אלא לפרש דוודאי הכוונה על עץ שמאריך יותר מכל עץ. והיינו סדן השקמה. וכדאי' בשוח"ט גמירא דהאי סדנא עביד בארעא ת"ר שנין:

**באמה גרומה** פי' בערוך באמה ותוספת. וכמ"ש (ב"ב פ"ט) היה שוקל עין בעין נותן לו את גרומיו. הכרעותיו. היינו מעט יותר. וכתבו המפרשים דאמה הגרומה יתירה כשמינית אמה על שאר האמות. וכיון שבתשעה חדשים שישב במעי אמו גדל אמה גרומה שהיא תשעה שמינית. נמצא מגיע הגידול לכל חודש שמינית אמה. ולשנה שהוא שנים עשר חדש. שנים עשר שמיניות אמה. שהם אמה ומחצה. ופירש רש"י באמה דידיה. נמצא מגיע לשש מאות שנה ט' מאות אמה. ופסוק כי כימי העץ וגו' לא נאמר על אורך ימים שהרי כתיב בלע המות לנצח. אלא על הגובה קאמר:

**הגפן תתן פריה** מכנוי פריה קיליף. מדלא קאמר תתן פרי ויבול. משמע הפרי והיבול המיוחדים להם דהיינו מה שהיה דרכם בבריאה (יפ"ת) וכמ"ש בתורת כהנים על פסוק ועץ השדה יתן פריו לא כדרך שעושה עכשיו אלא כדרך שעשתה בימי אדם כו':

**והיה וגו'** שבעתים כאור שבעת הימים. פי' כאור שבעת ימי בראשית:

**כאור שבעת הימים** ביום חבוש ה' שבר עמו ומחץ מכתו ירפא. וע"כ כתיב תולדות מלא שעתיד לחזור כל הששה דברים שחסרו:

## פסקה ז

**לכל יש תולדות** הכוונה שהכתוב אלה תולדות השמים וגו' בא לבטל דעת האומרים שהעולם קדמון ח"ו שהרי לכל יש תולדות. וכל מי שיש לו תולדות נברא ואינו בורא. וממילא ע"כ הכל מחודש בבריאה (נזה"ק):

**שנא' בראשית ברא אלהים כו'** כוונתו שלא ידומה ח"ו כי הבריאה נמשך מעצמות הבורא יתב' כמו התולדה מאביה. כמו שהיה דעת הקדמונים הטועים. ולכן כתב בשמים ובארץ בריאה להורות שנבראו שמים וארץ מאין ממש:

**בטרם הרים יולדו** ילדו כתיב ויש אם למסורת:

**היש למטר אב כו'** או מי הוליד אגלי טל הכוונה שהתולדות הטל ומטר היינו הטל ומטר עצמם שמתרבה מעצמו בשרשו דרך התולדה:

**אלו מרגליות של טל** כלומר טיפי הטל היורדים כעין מרגליות והם נמשכים ובאים משרש טל העליון כאמור (נזה"ק):

**מת ובלה** הם ב' דברים. האחד ההפסד. והשני הבליה בעודן קיימין ור"ל שכל הנמצאים תמיד חסרים והולכין בטבען. אלא שהקב"ה מחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית להוסיף להם שפע חדש לקיימם (נזה"ק):

**וכל מי שאין לו תולדות** אע"ג דליכא אלא הקב"ה קאמר כל איידי דתני רישא כל (יפ"ת):

## פסקה ח

**וכל מה שאתה רואה** מתולדות השמים והארץ והיינו כדדרשינן לעיל פ"א את לרבות תולדותיהן:

**בשני ברא מן העליונים** צ"ל בראשון ברא מן העליונים ומן התחתונים שנא' **בראשית ברא וגו' בשני ברא מן העליונים כו'** ומביא זה לראיה שהכל תולדות שמים וארץ הוא:

**יהי רקיע** אבל השמים לכ"ע נברא ביום א'. ואפילו למ"ד לעיל פ"ג גלדה טיפה האמצעי ונעשו ממנה השמים כו'. מ"מ כח ההיולי שמים כבר נכלל ביום א' במים. והטיפה האמצעית שנעשה ממנה השמים הוא ממוצע בין מים העליונים הרוחנים לתחתונים הגשמיים (נזה"ק):

**תדשא הארץ** ויקוו המים בכלל תדשא הארץ. שהראות היבשה להוציא דשאים היא. דאל"כ נמצאו התחתונים יתירים (יפ"ת):

**עכשיו העליונים כו' ואין שלום**. הענין בקצרה כי העולם השפל הוא מכוון ממש למול עולם העליון. שכל מה שיש בעולם העליון יש כדוגמתו בעולם השפל. רק ששם בעליונים הם ברוחניות ופה הוא בגשמיות. מכוון אלה כנגד אלה. וזה עיקר קשר המציאות המחבר עולם העליון שהוא המשפיע לעולם התחתון שהוא מקבל השפע.

ולכן לא יתכן שימצא דבר אחד בעולם השפל שלא יהיה כדוגמתו בעולם העליון אחר שהתחתון מושפע מהעליון ואין דבר נשפע בלא משפיע. וכן לא יתכן להיות משפיע בלי מקבל השפע. ולכן עשה ה' בריאה חדשה שיהיה קצת מהעליונים שזהו הנפש. וקצת מן תחתונים שזהו הגוף. והוא הקשר העיקרי המקשר העליון עם התחתון. כי ע"י מעשיו שהוא מכוון לכולם ימצא השפע מהעליון לתחתון:

**מן האדמה** כלומר מן התחתונים:

**אמר רשב"ל המשל כו'** מביא ראיה שאפי' העליונים צריכין שלום:

**המשל זה גבריאל כו'** המתרגם כתב מיכאל מן ימינא והוא דאשא. וגבריאל משמאליה והוא דמיא. ואפשר דריב"ל ס"ל הכי ולכן אמר המשל זה גבריאל שנוטריקין משל שלג. ולשון פחד יפול יפה על אש אוכלה. אבל בבמדבר רבה ובחזית פסוק צאינה וראינה גרס המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל וגירסא זו עיקר כי כן מבואר גם בזוהר בכמה דוכתי דמיכאל מצד החסד וגבריאל מצד הגבורה והפחד (נזה"ק) ובאדר"נ פ' י"ב איתא כקול מים רבים זה גבריאל המלאך. ובתנחומא סדר ויגש איתא המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל. ועכ"פ זה היפך זה ומתנגדים זה לזה והקב"ה עושה שלום ביניהם. וזהו נקרא מיתוק הדינין ושיתוף רחמים עם הדין:

## פסקה ט

**בהבראם באברהם** בהבראם משמע כאילו חלילה מעצמם נבראו. גם הוא מיותר. ע"כ דרש אל תיקרי בהבראם אלא באברהם. שאותיותיהם שוין. ולשון השוח"ט מזמור ק"ד הן הן אותיות של אברהם:

**באברהם** שנתיחד לה' וזרעו אחריו. והעולם נברא בזכותו שהיה ראשון להקריא שמו יתב' בעולם כדלקמן בס"פ ל"ט (יפ"ת):

**על הדא דריב"ק** כלומר על הנחה זו דריב"ק מפרש איהו קרא דאתה הוא ה'. ואי נמי דמייתי סייעתא לריב"ק מהתם (יפ"ת):

**כל האונקים כו'** כל המון הנבראים הנזכר שם השמים ושמי השמים כו' כולם בזכות אברהם שבחר בו והוציאו מאור כשדים. והמוסיף הערוך כתב אונקים פי' בל"י כובד גדול ועצום:

**אר"י בהרים הגבוהים כו'** פי' אל תתמה שבעבור אברהם נברא כל העולם ראה מה כתיב הרים הגבוהים ליעלים כו'. וכן הוא בשוח"ט:

**בהרים הגבוהים היעלים א"כ** שהיה משמע היעלים נמצאים בהרים (מת"כ):

**אלא הרים הגבוהים ליעלים**. משמע שהרים הגבוהים נבראו לצורך יעלים:

**מה יעלה זו תישה** לפי שהזכיר מה שברא ה' חלק מהעולם לצורך היעלים. הזכיר ג"כ ענין חדוש ה' בטבעה לצרכה. והוא שלהיותה חלושה היא יראה לצאת ממקומה ללכת לשתות מפני החיה. והקב"ה נתן בה טבע שתקשקש בקרניה ותברח החיה לקולה (יפ"ת):

**רוח של חזזית** רוח רעה של שטות ושגעון:

**והיא שומעת קולה** בערוך הגירסא והחיה שומעת קולה:

**הדין טפזא** תרגום הארמי את השפן טפזא:

**מיגין תחות שקפא** ישן תחת הסלע (שקפא הוא תרגום מלת צור) שמתיירא מן העופות שלא ישלטו עליו ויאכלנו. ועושה הסלע למגן לו ומה בשביל דבר טמא כו' השפן דבר טמא כמ"ש את השפן ואת הארנבת. וכלום אל תתמה איך הספיק זכות אברהם לבריאת כל העולם. כי אם נברא קצת מהעולם עבור דבר טמא. כ"ש שראוי לברוא כולו עבור אברהם (נזה"ק):

## פסקה י

**כל האותיות תופסין את הלשון**. הבא לבטא ה"א אין צריך לנענע הלשון שתבטא אותה בדרך התנשמות לבד (יפ"ת):

**לרוכב בערבות ביה שמו** יה שמו מיבעי ליה. א"ל אין לך כל מקום שאין לו איש ממונה על בייה שלו. כן הוא גירסת הרמב"ן ז"ל בפרשה מקץ. וכן הוא גירסת הירושלמי. וכן עיקר ופי' בייא לשון צעקה ותרעומות על דבר עוות. שבכל מקום יש איש ממונה על צעקת העשוקים הצועקים בייא והיה השי"ת ממונה על בייא של עולמו. והוא ע"ד מ"ש אבי יתומים ודיין אלמנות וגו'. ועיין ברבה סדר מקץ בי אדוני בייה את מעביר עלינו:

**אדיקוס** בערוך גרס אנריקוס. פי' פרזי ואיש שדה בלשון יוני (מוסיף הערוך) והוא לפי הגירסא על בית שלו. אבל לפי הגירסא על בייה. פירושו מין שולטנות:

**אגוסטוס** בערוך גרס אגבאסטס. והוא ג"כ מין שררה:

**כך מי ממונה** על בייה של עולם הקב"ה ביה שמו ממונה על בייה של עולם. כצ"ל:

**אוי דמובדין** אוי ואבוי יש לזעוק על שנאבדו ממנו חכמים הראשונים. כגון ר"א כי שאלתיו ולא אמר כן:

**אלא כי ביה ה' כו'** וזהו סולו לרוכב בערבת ביה שמו והיינו שישבחוהו בשם יה דוקא על שם בריאת העולם שנברא בשם יה. עולם הבא ביו"ד. והעוה"ז בה' כדמסיק (נזה"ק) וכך צ"ל בשתי אותיות ברא הקב"ה את שני עולמים:

**ומה ה"א זה** שהוא רמז לעוה"ז:

**סתום מכל צדדיו** ומה שבין רגל הה"א וגגו לא מקרי פתיחה דמעט הוא (יפ"ת):
**יורדים לשאול** פי' לקבר שהוא למטה (יפ"ת ונזה"ק):
**שעתידין לעלות** פי' לתחיית המתים:
**לבעלי תשובה** שצריכין לדחוק עצמן ולכנוס בפתח הקטן מתוך צער ויסורין כמ"ש בצר לך וגו' ושבת עד ה' אלהיך:
**מה יו"ד זה קטן בקומתו וכפופה** כן הוא בשוח"ט:
**מקדירות** משחירות כי כן היו"ד כולו גולם אחד שחור (מת"כ):
**בלא עמל כו'** דורש בהברא' כאילו נבראו מעצמם בלא עמל ובלא יגיעה דתחילת בריאת שמי' היה במחשבה רק גמר השמים בגערה בעלמא שנתחזק בגערתו כדדרש לעיל פ"ג סימן ב'. עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו שנתחזקו ביום ב' בגערה בעלמא (נזה"ק):

## פסקה יא

**הללו את ה' מן השמים כו'**. ולא קאמר בשמים ובארץ. שברייתם משם ממש. שחמה ולבנה ומזלות בריאתן מן השמים. וכל בריות שבארץ בריאתן מן הארץ (נזה"ק):
**אלא מן הארץ** הכוונה על הדברי' היורדין משמים למטה. אחר שאנו רואין שחנותן למטה לארץ אות הוא שטבען ארציות:
**כי לשלג יאמר הוא ארץ**. שאומר לשלג שיהיה בארץ. מה שלג אע"פ שצווה שיהיה בארץ אין ברייתו אלא מן השמים כמ"ש כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים. כן הוא בקהלת רבה. וכאן חסר זה:
**מה הגשם כו' אין ברייתו אלא מן הארץ**. כאן חסר וצריך להיות מה טעם. ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה. והיינו הגשם שבאד. שהרי הגשם מן האד שבארץ:
**הכל היה מן העפר** אפי' דברים שבשמים:
**האומר לחרס** חרס בריאתו מן האדמה. והוא קרא לשמש חרס שברייתו מן הארץ (מת"כ). הכוונה שיש בו ג"כ יסוד דומה ליסוד עפר אבל הוא יותר דק וספירי מחומר העפר שלמטה:

## פסקה יב

**מלך ב"ו כו'** אבהבראם דקרא קיימא ואמר דאתא למימר שנבראו בריה אחת (יפ"ת):
**בריה אחת** בבריאה אחת:
**הוגגים** הם הברזלים הגדולים שממשיכי' בים בחבלים וכן פרש"י. והם נקראים בלע"ז אנקערס שמעמידים את הספינה:
**נווטים** פי' המוסיף הערוך בלשון רומי מלח וספן:

**ונוטיהם כתיב** פי' שכתוב ונוטיהם מלא בוי"ו. ואנו דורשים בלשון יוני ורומי ונוטיהם שאפי' הנווטים שדרכן באחרונה נבראו עם השמים כאחת ור"ל שנבראו מלאכים מנהיגי השמים:

## פסקה יג

**בונה אהל כו'** שיש של יריעות פרושים. כמו האוהל מועד והמשכן. והב' כמו שאנו עושים. דרך האהל שמותחין אותו בדוחק שיהיה מתוח היטיב שלא יהיה בו קמטים. וזהו אננק ופירושו בדוחק. ואעפ"כ ע"י שהיית זמן הוא רפה מעצמו. ברם הכא כתיב תרקיע עמו לשחקים. בתימה. כי הוא רקעם יפה יפה (יפ"ת) ובירושלמי הגירסא ברם הכא וימתחם כאהל לשבת. וכתיב חזקים כראי מוצקים:

**אהל אננקי** בתרגום ירושלמי היא מוצאת. אתה הוא ה' אלהים דעניקייא לעיקייא בשעת עקתהון עני יתי בהדא שעתא דהיא שעה אננקי:

**חזקים כראי מוצק** פי' כמראה של ברזל שהוא חזק:

**מוצק כלים אננקי** פי' כשמוצק כלים הוא דוחק אותם ושופם היטב שיהיו יפים ובהירים ומאירים. מ"מ כששוהא מעט הוא מעלה חלודה וההבדל שבין ב' הלשונות. כי הרפיון בא מסבת עצמן. והחלודה בא מסיבת האויר החיצוני. נכלל שניהם בכתוב. חזקים שאינם מתרפים מהרכבתן. והמה כראי מוצק שהוא נחושת קלל שאינו מעלה חלודה:

**כמין תרקיא** כמראה של זכוכית (ערוך):

**על הדא דרשב"ל כי בו שבת כו'**. והארץ וכל צבאם מדוע שוב חזר לומר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. אף לאחר שכלה מלאכת השמים והארץ וכל צבאם בז' ימי בראשית מ"מ תמיד אלה תולדות השמים והארץ יעמדו בקיומן כולם כיום הבראם ולא ישנו תפקידם:

**יום יוצא כו' שנה יוצאת**. בירושלמי מסיים כתיב אלה תולדות השמים. כלומר אע"פ שיום יוצא ויום נכנס אפ"ה תולדות שמים וארץ במקומם עומדים ולא ישנו תפקידם (י"מ):

## פסקה יד

**מחשבה בלילה כו'** בששת ימי בראשית היה המחשבה בלילה והמעשה ביום. ודייק מדכתיב ביום עשות וגו' דהמעשה היה ביום. אבל המחשבה בלילה (נזה"ק):

**וב"ה אומרים מחשבה ומעשה ביום**. דכיון דמעשה ביום הוה הכי נמי המחשבה. או אפשר שדורש עשות מלשון יתעשת האלהים שמרומז בו המחשבה ג"כ:

**אמר רשב"י כו'** שאין ראוי לייחד יום או לילה למעשה. כי לא היו פעולותיו צריכין להמשיך בזמן אך בדבר ה' וכבר נעשו. והמחשבה היתה בין ביום ובין בלילה. אבל המעשה נעשה כרגע בסוף היום (יפ"ת):

### פסקה טו

**ה' אלהים למלך כו'** שם ה' מדת רחמים ואלהים מדה"ד כדלקמן בפרשה ע"ג:
**כוסות רקים** צ"ל כלים דקים בדל"ת. וכן הוא בילקוט:
**מתבקעים** נשברים לשברי':
**מקריסין** מתבקעין בלי חסרון (מת"כ) או מקריסין הוא כמו מקרישין בשי"ן שהוא קרישת הקרח. ועיין בפרש"י חולין (מ"ז ע"ב) בקרירי לא דמטרשי כו':
**ערב חמין בצונן** והכונה כי לולא העונש הנוקמת מהחוטא יהיו מתרבים חטאים בארץ מאד. ולולא הרחמים הוה ח"ו כליה בעולם תיכף בעת החטא ולכן נברא בשניה'. כלו' שהעולם מתנהג ממוזג משניה'. שמאחר להעניש ואינו מוותר לגמרי:
**אם בורא אני את העולם במדה"ר**. שבעה"ז ינהיגם ברחמים והחוטאי' יענשו בעוה"ב לא הי' אפשר כי הרוב לא יחושו לעוה"ב ואם יתמידו תמיד בטובה ולא יענשו על חטא יפליגו בחטא:
**חטייה סגיאין** פי' ויהיו עונות מרובים (יפ"ת):

### פסקה טז

**עשתה צביוני תחלה** (פי' רצוני להתפשט ולהשתכלל בעולם לפני השמים ועל ידה נקרא הקב"ה מלך. ובשכר זה נתן לה הקב"ה פרוקופי. מוסף הערוך כתב בל"י כבוד וגדולה:

## פרק יג

### פסקה א

**הכא את אמר וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ**. דמשמע שעדיין לא צמח שום דבר קודם בריאת האדם. היינו שעמדו על פתח הקרקע. ולא יצאו עד יום הששי וכדפרש"י בחומש:
**ולהלן את אמרת ויצמח ה' אלהים מן האדמה**. דמשמע אף קודם בריאת האדם. וכדאיתא לעיל פי"א סי' י' שבשלישי נבראו אילנות ודשאים וג"ע:
**אר"ח להלן לג"ע** צמח מקדם לברייתו של עולם בלא גשמים:
**לישובו של עולם** לא צמח עד אחר ברייתו של אדם כשהתפלל על הגשמים:
**אלו ואלו לא צמחו כו'**. והא דכתיב ויצמח אין מקומו שם אלא כאן:

## פסקה ב

**כל האילנות כו'** מדכתיב וכל עשב השדה ע"כ שמ"ש וכל שיח השדה אינו עשב אלא אילנות. משום שכל האילנות כאילו משיחים לכן איקרי שיח. ועיין לקמן בסמוך:

**להנאתן של בריות נבראו** שלכך האילנות מלאים עלים ופירות להגין על הבריות מפני הרוח שלא יזיקו ב"א. וכמעשה שהביא:

**כל שיחתן של כו'** ומפרש קרא וכל שיח הבריות על השדה. כי חייהם תלוי בזה:

**וכל תפלתן כו'** שיח מלשון תפלה:

**מרי תעביד ארעא כו'** רבון העולם תעשה הארץ ותצליח הארץ:

**אינו אלא על ביהמ"ק** דרמיז נמי לתפלת ישראל על ביהמ"ק הנקרא שדה כד"א ציון שדה תחרש. ופי' הקרא וכל שיח ישראל על בית המקדש שנקרא שדה:

**מתי יתבני** אדון מתי יבנה בית המקדש:

## פסקה ג

**מזכיר שם מלא כו' ה' אלהים**. שעד שלא נשלם העולם לא יאות להזכיר עליו שם מלא כיון דהוה חסר. שם הויה ושם אלהים המה שני שמות כוללים. שם ההויה שם הכולל על עצמותו יתברך. ושם אלהים הוא שם הכולל על פעולותיו כולם (יפ"ת ונזה"ק):

**שם מלא בירידת גשמים** כי גם הגשמים ענין כולל מעמיד את כל העולם ושקולה ככל מעשה בראשית כדלקמן:

**ג' דברים שקולים** דמה"ט הזכיר שלשתן יחד מטר ארץ ואדם. ללמדך ששקולים הם זה כזה (נזה"ק) והכוונה ששקולים בענין הכללי שלא יתכן להיות האחד מבלי רעהו כי לולא הארץ והמטר לא היה האדם יכול להתקיים. וכן אם אין אדם אין שניהם כדלקמן סי' ה':

**אמר רבי לוי כו'** ר"ל שרבי לוי הוסיף עוד סמך וראיה לדבר ממה ששלשתן מג' אותיות להורות כי כל אחד מהם משותף משלש. ששלשתם צריכין זה לזה. ולכך הם שקולים:

## פסקה ד

**קשה היא גבורות גשמים כו'** ר"ל מעשה נסים שיראה כדבר קשה (יפ"ת):

**גבורות גשמים** בגמ' א"ר יוחנן מפני שיורדין בגבורה:

**עושה גדולות ואין חקר** וכתיב בס"ד הנותן מטר דדבר זה של גבורות הגשמים שקול כנגד כל הגדולות של מעשה בראשית שאין חקר:

**עושה ארץ בכחו כו'** בתתו המון מים הוה ליה כעושה ארץ ושמים (יפ"ת):

**ואין קול אלא גשמים** אבל מהמון מים לא יליף דאפשר דבמים העליונים מיירי ע"כ יליף מקול צנוריך שמקלחים משמים לארץ והיינו גשמים:

## פסקה ה

**מרצה כקרבנות** כי בירידת גשמים מתחברים העליונים לתחתונים ויוצא מקור שפע הברכה ממקור רצון העליון ממילא הם מרצים כקרבנות (נזה"ק):

**רצית ה' ארצך** וריצוי הארץ ע"י גשמים. וע"ז מורה שם הרחמים שצירף לגשמים כמ"ש רצית ה' ארצך:

**מכנסת את הגליות** דומה בטובתה לקבוץ גליות. ויתכן עוד מפני שע"י הרעב בני אדם מוכרחים לכתת רגלם בארצות אחרים רחוקות לשבור רעבונם. ולכן פקידת הארץ בגשמים נחשבת כמעט לקיבוץ גליות:

**שהיא אוספת את העברה** כי בהתעורר מקור רצון העליון נמתקו כל הדינים ונאסף כל העברה מעולם. ועברה הוא הכעס הגדול ורבי תנחום הוסיף שאף מכפרת על החטאים. היינו ע"י שפע רחמים הבא ממקור רצון העליון (נזה"ק):

## פסקה ו

**ושקולה כנגד תחה"מ** בירושלמי פ' א"ע כשם שת"ה חיים לעולם כך ירידת גשמים חיים לעולם:

**בזו יד ובזו יד כו'** יד מורה על פעולה כללית. ואצבע של פעולה פרטית. ופעולת הפתיחה מורה שפע בריבוי באין כילות מאומה:

**בזו פתיחה יפתח ה' לך**. לתת מטר ארצך בעתו:

**ירונו יושבי סלע** בתחמ"ה מיירי (יפ"ת):

**יתרועעו כו'** יתרועעו מורה על הזרעים עצמם כאילו הם יתרועעו יחדיו באהבה. ואף ישירו מורה על בני אדם שהם ישירו טובו ית':

**רחב"א אמר גדולה מת"ה** גירסא זו לא יתכן שהרי סובר לעיל ששקולה כת"ה. ע"כ בהכרח במ"א צריך לשנות שם האמורא. ופירושו גדולה תועלתה. או גדול החסד שהקב"ה עושה בירידת גשמים יותר מת"ה:

**שאל את ריב"**ק בד"ר פ"ז איתא את רבי יוחנן בן זכאי:

**ואימתי כו' בירידת גשמים** שזה ענין טובה כללית מקפת כל הנמצאים:

**מ"ט לבשו כרים** דהיינו בירידת גשמים כדכתיב לעיל מיניה פקדת הארץ ותשוקקיה. ופירושו שאז מתלבשות הנקבות מן הזכרים (יפ"ת):

**הריעו לאלהים כל הארץ**. דרש סמוכים:

**בהמה מבקשת תפקידה** להזדווג זכר ונקבה שאז כחן מתגבר (יפ"ת):

**מ"ט לבשו כרים הצאן** ובשוח"ט קי"ו יליף מפסוק הקודם פקדת הארץ ותשוקקה. תן לה תשוקתה. כמ"ש ואל אישך תשוקתך:

**לבשו דכרייא כו'** בנדה ס"פ המפלת בא זכר בא שלום שנאמר שלחו כר כו' זה כר. וקאמר הן אילי הצאן לובשים צאן נקבות. ולשון נקי דבר:

## פסקה ז

**ואדם אין להעביד את הבריות כו'** להעביד את יושבי האדמה להקב"ה כאליהו וכחוני המעגל שהתפללו על הגשמים ונענו ונתקדש שם שמים על ידם. ודריש תו ע"ז הפסוק דרש אחר (יפ"ת ונזה"ק):

**לא נברא אדם כו'** ולפ"ז ה"פ ואדם אין בריאתו בעולם כי אם לעבוד את עבודת ה' בתורה. ומסיק תו ואדם אין וגו' אלמלא אדם אין ברית כרותה לארץ להמטיר עליה. אלא בזכות האדם המטר יורד ע"י תפלתו. בהיותו עמל בתורה תמיד כענין שנאמר אם בחקתי תלכו. ומפרש בתורת כהנים שתהיו עמלים בתורה. וכתיב בתריה ונתתי גשמיכם בעתם (נזה"ק):

## פסקה ח

**להמטיר על ארץ לא איש** מי הוא שנתן דרך לגשמים להמטיר על ארץ לא איש. כלומר שמעולם לא היה כן. כי עיקר הגשמים במקום אדם:

## פסקה ט

**כל הנחלים הולכים** העתיקו לכאן כל המאמר ממדרש קהלת בשביל שדרש שם רבי אלעזר האי קרא דואד יעלה מן הארץ. ובכאן נהפכו סדר המאמרים. וראוי לסדר כאן כפי מה שכתוב שם. וכן שם בקהלת חסרו כמה תיבות וראוי למלאותן כמו דאי' כאן (מהרי"ם):

**למקום שאין המים מהלכים** ששם היו המים הבולעים מים ואותן המים משונים שאין הספינה מהלכת בהן:

**אלא לנסיון** מחסידותם שלא ליחס מאורעותיהם אל הקרי והזדמן אלא בהשגחה. לנסיון ולברר דבר מה. ואז בדקו במים וראו כי מים בולעים מים הן. ומלאו מהן חבית אחת להוליך ולהראות. וכשעלו לרומי אירע שנשאלו על מי אוקינוס. והשיבו וביררו דבריהם בנסיון (יפ"ת):

**מי אוקינוס מה אינון** מה הם ומה טבעם. שלמה כל הנחלים הולכים אל הים ואינו מלא וכדאי' במדרש קהלת בהדיא כן:

**א"ל מים בולעים מים** כלומר שמסגולתם להפסיד המים ולבטלן. ולהפסיד יסוד המיימי אל יסוד האויר. כענין האש שיתיך המים שבקדרה ויכלו לאין. וזה שע"י האש כלו בעשן וישובו לאויר (יפ"ת):

**הבו לי מנהון** תנו לי מהם. שלא האמין להם כי זה רחוק מההקש:
**יהבון ליה** נתנו לו מאותן מים:
**לקינייאתה** פי' הערוך ספל:
**והוו יהבין כו'** היו נותנין בתוכו מים והיו מי אוקינוס בולעין אותן המים:
**על דעתיה דר"א כו'** בא לפרש סוף הפסוק אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת. דבהא פליגי רבי אלעזר ור' יהושע דלר"א דס"ל דכל העולם מימי אוקינוס הוא שותה כדלקמן סי' ט' ע"כ מה שנאמר שם הם שבים ר"ל משם הם שאובים שהנחלים שאובים מהים שמהגשמים מתברכים הנחלים. אבל על דעתיה דרבי יהושע לית ליה שמאוקינוס שותה אלא ממים העליונים. לא מצי מפרש משם שאובים. ולכן אמר לשם הם שבים. ויהיה פירוש הכתוב אל מקום שהנחלים הולכים פעם אחד דהיינו לים שם הם שבים ללכת תמיד ושלא ישנו את תפקידם (יפ"ת):
**כיצד היתה הארץ שותה** משום דכתי' כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ ואדם אין לעבוד את האדמה ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה וגו' ופרש"י ואד יעלה לענין ברייתו של אדם העלה התהום והשקה עננים לשרות העפר ונברא אדם כו' וע"ז אמר כיצד היתה הארץ שותה מלמטה תחלה קודם בריאת אדם. כלומר באיזה אופן היתה אז השקאת הארץ מלמטה (נזה"ק):
**כהדין נילוס** הוא נהר מצרים דמשקה ארץ מצרים. וכן הדר משקה. כלומר שכן דרכו להשקות פעם אחר פעם בכל שנה. כן אז היה האד עולה מהים או מאיזה נהר ומשקה הארץ (יפ"ת):
**כמין תובייה כו'** פי' כמו המצולה והתוך והחלל של נהר קבריא. שהמצולה שהמים בתוכה נקרא תוכיה והוא נהר שעולה ומרבה מים ונקבר ונבלע באדמה (מת"כ) רצה לומר בימי האביב. וזורעין על קרקעיתו ואחר עבור ימי הקציר יתבקע קרקעיתו והי' לנחל שוטף וכן כל שנה ושנה. כך היתה הארץ שותה שהיו המים עולים מתוכו ומשקין וחוזרין ושבין למקומם בתוכה:
**ורבנן אמרי כמין תויי** נהר שבבבל שבזמן שהוא עולה אין המים נבלעים. ונקראו תווי מלשון תמהון בהיותו עולה רק פעם אחת לארבעים שנה והוא מספיק:
**וכך היתה הארץ שותה** מתחיל' היינו קוד' בריאת אדם:
**וחזר בו הקב"ה** אחר בריאת אדם שינה הקב"ה מעשהו שלא ישקה אותה עוד מלמטה אלא מלמעלה. מהני טעמי דמפרש בסמוך (נזה"ק):

**מפני ד' דברים כו'** ומה שנהר נילוס וקברייא ותווי נשארו כמשפט הראשון. אפשר שטבע אויר המקומות ההן לבל יעלו בו אדים להמטיר כארץ מצרים אשר לא תמטיר (יפ"ת):

**בעלי זרוע** מפני התקיפים שהיו מושכים רוב הנהרות לשדותיהם. או למכרן בכסף ומחיר והחלשים העניים יצמאו:

**להדיח טללים רעים** מלשון הדחה. שיש טללים רעים המזיקים לזרעים ולפירות. והמטר מדיח אותם. ומטהר האויר ג"כ:

**הגבוה שותה כנמוך** שאילו בא המטר מלמטה לא יוכל להשקות למעלה כמו למטה:

**ועוד שיהיו הכל תולין עיניהם כו'** שלא יבטחו במי הנהר והיאור כענין פרעה שאמר לי יאורי. אלא יהיו עיניהם תלוים לה' לשאול ממנו גשמים ויכשירו מעשיהם (יפ"ת):

**לשום שפלים למרום** בקרא עושה גדולות עד אין חקר וגו'. הנותן מטר על פני ארץ וגו'. לשום שפלים למרום וגו'. ומפרש הכי עושה גדולות עד אין חקר וגו' במה הנותן מטר מלמעלה. ומדוע אינו משקה את הארץ מלמטה. לשום שפלים למרום שמשים את הבריות שפלים לשוכן מרום. בהיות הכל תולים עיניהם כלפי מעלה. וקודרים הם העניים שגבו ישע שאין ביד בעלי הזרוע לדחותן מהשקאת שדותיהם. וגם כן פירושו לשום שפלים למרום שתהיה שתיית שניהם בשוה לא יעדיף הנמוך ולא יחסר הגבוה משתיה. וקודרים שגבו ישע דהיינו דחיית הטללים הרעים ויושעו הנזוקים בהם (נזה"ק):

## פסקה י

**ממימי אוקינוס** שהענן העולה מן הים שואב ממי הים ועולה וזורק על הארץ (יפ"ת):

**ואד יעלה מן הארץ** ואע"ג דהאי קרא משתעי קודם יצירת אדה"ר שהיתה הארץ שותה מלמטה. מ"מ מדלא כתיב ואד הארץ עלה רמז נמי אלעתיד (נזה"ק):

**לאומים מלוחים הן** והחוש מעיד שהגשמים מתוקים לחיך:

**מתמתקין הם בעבים** דאילו נשארו כך במליחותם לא היה תבואה גדילה מהם. אלא שע"י תנועות העבים יזדככו ויפרד מהם חלק המליחה שבתוכן. וירדו גשמים מחלק הזך והמיתוק (יפ"ת):

**אשר יזלו שחקים** פי' היכן הם נוזלים בעבים שנקראו שחקים לפי ששוחקים את המים כדלקמן. ששם בעבים הם נעשים נוזלים פירוש מתוקים כדאי' במכילתא אין נוזלים אלא מתוקים (יפ"ת):

**מן העליונים** פי' ממים העליונים. וההיא דלעיל בפ"ד סימן ב' דאמר ופירותיהם אלו מי גשמים אתיא כרבי יהושע (יפ"ת):

**והעננים מתגברין** כלומר והא דכתיב ואד יעלה מן הארץ. היינו שהעננים מתגברין לעלות לשאוב מלמעלה:

**ומקבלין אותן כמפי הנוד** בגמרא אמר ופותחין פיהם כנאד. וזו היא גירסא הנכונה שענן המקבל ראוי לדמותו לנאד שמתקשר בו הגשם ואינו נתך. ואפשר דגם כאן צ"ל כמו פי הנאד. וכן הוא במדרש קהלת (יפ"ת):

**יזוקו מטר לאדו** מלשון זיקים היינו נאדות. שהנוד יקרא כן בלשון הגמרא:

**וחושרין אותן כו'** פי' העבים משירין המים לארץ כל טפה וטפה בפנ עצמה ככברה שכוברין בה החטים שכל אחד יוצא מנקב מיוחד:

**כמין כברה** דמיונו לכברה לפי שירידת הגשמים על ידי תנועות העבים ככברה ועם כל זה אין הטפות מתערבות (יפ"ת):

**ואין טפה נוגעת בחברתה** דאל"כ לא יצליח שתשחת הארץ בגשמים כדאמר בפ"ק דב"ב על פסוק מי פלג לשטף תעלה ע"ש:

**למה הוא קורא** פי' למה קורא להעבים שחקים:

**שוחקין את המים** לטיפות דקות:

**כהדין מסוסא** כלומר שהוא כמו ההמסס ששוחק וטוחן את המאכל:

**כדקין הללו** פרש"י הדקין ששוחקין המאכל היטיב מפני שמקומן צר ואם אין המאכל הדק היטב אין יכול ליכנס דרך שם. ועיין בשוח"ט מזמור י"ח:

## פסקה יא

**רבי יוחנן ורשב"ל רי"א אין עננים אלא מלמעלה.** לא מלמעלה ממש אלא באויר השמים. דכל למעלה מעשרה. מן השמים מיקרי. וכיון דמ"מ העבים סמוכים לארץ שפיר קאמר על שעת הגשם ואד יעלה מן הארץ (נזה"ק):

**לאחד שכבד את חבירו כו'** דמדמה לה ליין עם הקנקן שדרך ליתנה לו עם הקנקן שלו שהיין מפיג טעמו כשמורק מכלי אל כלי:

**הלוני סאה כו'** רשב"ל מדמה ליה להלוואת חטין במדה. שאין דרך לקחת עם הכלי מדה. רק להריקו לתוך קופה:

## פסקה יב

**שהוא מעכב** פי' שהוא מחשיך את פני הרקיע:

**אך שהוא שובר לבעלי שערים** כצ"ל וכן הוא בשוח"ט. אד הוא לשון שבר. שהוא שובר לבעלי שערים שיש להם תבואה ומייקרים השער. וע"ז נאמר שבור זרוע רשע. ואית ספרים דגרסי שהוא אידן של בעלי שערים. והיא היא (נזה"ק):

**ענוים אלו לאלו** שבימי השובע הבריות עיניהם יפים זה לזה ושלום בעולם:
**נשיאים אלו לאלו** מפני ששדה אחת מתברכת ושל חבירו אינה מתברכת. אי נמי בימי השובע שהעשירים מפרנסים העניים הם נעשים כנשיאים על העניים שהם סרים למשמעתם עבור ריוח הפרנסה. ובירושלמי פ"ק דתענית גרס שעושה בעלי בתים כנשיאים:
**חזיז שהוא עושה חזיונות ברקיע** מראות ירוקים ואדומים:
**משרה רוח הקודש** מלשון חזיון נבואה. והטעם אי' בזוהר שעם המטר יורד שפע העליון למטה. ובאור שפע עליון גם רוח הקודש מתרבה למטה (נזה"ק):
**ד' שמות נקראו לארץ** משום דדריש שמות הענן דריש נמי שמות הארץ:
**ארץ תבל**. כמ"ש לה' הארץ ומלואה. תבל ויושבי בה:
**אדמה** והשקה את כל פני האדמה:
**ארקא** בירמיה י' אלהא דשמיא וארקא לא עבדו:
**מריצה את פירותיה** דארץ הוא לשון ריצה. וכמ"ש בר"ה דף י"א איזה חודש שהארץ מלאה דשאים ואילן מוציא פירות הוי אומר זה ניסן. היינו בארץ ישראל ובמדינות הסמוכים לה:
**תקופת תמוז** שהיא חמה מאד. והחמה מתבל וממתקת את פירותיה. וגם בארץ ישראל יש כמה מיני פירות שנמצאים בשדה עדיין בתקופת תמוז. אבל במדינתינו עיקר הגידול בתקופת תמוז:
**בולין בולין** פי' חתיכות חתיכות אדמה. כי אז עת האסיף ומטר יורד על תלמי שדה ומחברים אותם חמרים חמרים. ואדמה יתכן אף בחלק הנפרד ממנה כמו מזבח אדמה (יפ"ת ונזה"ק):
**שהיא מורקת את פירותיה** כלומר שפניהם מוריקות וכמושים מפני תוקף הקור (מת"כ). אבל הרד"ל כתב פירוש שעדיין אין הפירות ניכרים רק מתחלת להוציא עלים ולהציץ ציץ שהם ירוקים (גרי"ן). ודלא כמת"כ דהכא ודאי בא"י איירי שטבת זמן צמיחת אילנות. ובט"ו בשבט ר"ה לאילנות עכ"ל:

## פסקה יג

**כמה גשמים יורדין** איידי דמיירי בירידת גשמים מייתי נמי הא. והך מימרא איתמר לענין הפסקת תעניות על הגשמים כמבואר בפ"ג דתענית (יפ"ת):
**כדי רביעה** שיהיה כדי ספוק לארץ להצמיחה שיפסיקו התעניות:

**כלי מחרישה של ג"ט** שכלי המחרישה יורד בעומק הארץ ג' טפחים. וכשנכנסה גשמים בארץ כשיעור זה אז מועיל לתבואה הנזרעת:
**בקשה** בקרקע קשה. שיעור שנכנס המטר טפח בעומק:
**ובינונית** בקרקע בינונית שני טפחים:
**ובשבעה** היא הארץ שיש בה לחות מעצמה שאינה צריכה כל כך גשמים אם לא ירדו ג' טפחים לא כלום הוא:
**אין לך טפח** אין לך מים יורד מלמעלה שיעור שירדו טפח בקרקע שאין הארץ שואבת מלחלוחית התהום טפחיים ופולטות אצל הטפח הכל (יפ"ת). ובירושלמי סוף ברכות הגירסא אין לך כל טיפה יורדת שאין הארץ עולה כנגדה שני טפחים. אבל בירושלמי תענית הגירסא כמו כאן:
**תהום אל תהום קורא** כלו' תהום עליון קורא לתהום תחתון. לקול צינוריך צינורי שפע הגשמים (נזה"ק) וכתיב צינוריך לשון רבים משמע שנים (מת"כ):
**המים העליונים זכרים כו'** לפי שהעליונים משפיעים והתחתונים מקבלים שפע כנקבה המקבלת שפע מזכר. המשילם לזכר ולנקבה:
**אלו לאלו** העליונים לתחתונים:
**אתם בריותיו** העומדות בארץ. ואנו שלוחיו כדכתיב ושולח מים על פני חוצות שי"י שלחנו להוליד את הארץ. ולכן ראוי לכם שתקבלו פני שלוחי בוראכם:
**תפתח ארץ** ר"ד הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ וגו'. הרעיפו השמים מימיהם ויפתחו המים התחתונים לקבלן. והארץ שם כולל למים ג"כ:
**שהן פרין** מדכתיב ויפרו משמע כדרך פו"ר ע"י זכר ונקבה:
**זו ירידת גשמים** שהיא באה בצדק על הבריות. וקאמר יחד היינו הגשמים והמים התחתונים:
**לתיקונו של עולם** לתיקון יושבי העולם וצורך חייהם. ותיקונו וישובו לשונות נרדפים הם (יפ"ת):

## פסקה יד

**א"ר ברכיה עלה שבר כו'** אד לשון שבר. כשהבריות נכענים מלמטה בתפלה ותענית ששברו יצרו ולבם. אז גשמים יורדים (יפ"ת):
**דעתיה דרבי ברכיה** דאזיל לטעמיה דדרש נמי כה"ג בעלמא שאין הגשמים יורדים אלא בהכנעה ותפלה:

**דאר"ב יערוף כו'** דרש ליה מלשון וערפו שם את העגלה. שפירושו ישברו ויחתכו העורף. לרמז לשבירת קשה עורף בתשובה ומע"ט ולפי שגם התורה אינה באה כי אם לאחר שבירת עורף בתשובה ומע"ט. לכן אמר יערוף כמטר לקחי זו התורה ששניהם באים מהתעוררת התחתונים בתשובה ומע"ט:

## פסקה טו

**ויהא אדם צריך לברך** דתנן על הגשמים אומר הטוב והמטיב:

**בתחילה כדי רביעה** פי' אם עדיין לא ירדו גשמים בזמן זה. צריך שירדו כדי רביעה כדי שיהיה בו ספוק לארץ להצמיחה. ואז כשירדו כל כך מברך עליהן:

**רביעה** בפ"ק דתענית איתא מאי לשון רביעה א"ר אבהו דבר שרובע כו'. שנא' כאשר ירד הגשם וגו'. ופרש"י כאדם שמוליד:

**בסוף אפי' כל שהן** אם כבר ירדו גשמים בזמן זה. ועכשיו יורדים שנית בגשמים מועטים מספיק. שהארץ כבר היא שבעה מהפעם הראשון:

**שידחו פני הקרמיד**. פי' במוסף הערוך הם רעפים שמכסים בהם הגגות:

**שתשרה פני המגופה** פי' כדי שתהיה המגופה נשרית שהיא יותר גדולה וצריך מים טפי מהקרמיד (יפ"ת):

**ואין פי המגופה נשרית** דכדי שתהא נשרית משמע שהיא נמחית ופריך שבכמה גשמים אינה נמחית שהיא חזקה. ומשני דלאו נמחית ממש אלא שירדו עליה כל כך גשמים שנראית כנמחית (יפ"ת):

**כיצד הוא צריך לברך** כשגשמים יורדים:

**מייתי לה מהכא** מביא ראיה מכאן שמברכין הטוב והמטיב. וע' בירושל' סוף ברכות:

**אף מים קרים** דהיינו ירידת גשמים הטוב והמטיב:

**כדין מברך יחזקאל אבא**. דהטוב והמטיב מברכין בדאית ליה ארעא וברכה שבירך יחזקאל הוא בדלית ליה ארעא:

**על כל טפה וטפה** שאתה ממניען אלו מאלו שנאמר (איוב ל"ו:כ"ז) כי יגרע נטפי מים. כצ"ל וכן הוא בירושלמי. ופירוש ממניען שמפריד הטפות אלו מאלו שלא יתערבו ומביא ראיה שנאמר כי יגרע נטפי מים שמשעותה גרעון ומניעות נטפי מים זה מזה. והיך מה דאת אמר (ויקרא כ) ונגרע מערכך שפירושו מניעת חשבון זה מחשבון זה:

**ר"י בר' שמעון אמר שהוא מורידן במדה** שנ' ומים תיכן במדה. כצ"ל וכן הוא בירושלמי. ופי' שמודד במדה כמה צריך לכל קרקע וקרקע ומוריד לה כפי צרכה (רש"י):

**סליק למבקרי** עלה לבקר ולדרוש בשלומו:

**גמולים טובים לחייבים** לפי שהגשמים טובה לצדיקים ולרשעים כדלעיל בסימן ד':
**לחייבים. א"ל הדא מנא לך. א"ל כך הוה.** כצ"ל (מת"כ ויפ"ת) וכן הוא בירושלמי:
**תמן אמרין** שם בארץ ישראל אומרים על כל אלה ברכה אחת בשנה:
**שמספח למדינה** מלשון נסתפחה שדהו פי' נשטף שדך. וכן כאן פירושו נהר ששוטף ומשקה מדינה כולה במקומות שצריכין לזה שאין הגשמים יורדים כמו נילוס למצרים. ונהר תוויה שבבבל כמ"ש לעיל. ובירושלמי גרסינן שמספיק למדינה (יפ"ת):

## פסקה טז

**והשקה את כל פני האדמה**. תיבת כל מרבה כל מה שיש באדמה משא ומתן הכל מרויחים בעת הגשם. ופני האדמה פירושו העשירים הסוחרים. משום שעם הגשמים היורדים מלמעלה גם השפע העליון יורד עמו למטה וע"י זה הכל מתברך (נזה"ק):
**משא ומתן** פרש"י כשנושא ונותן איש עם חבירו ובשעת הסחורות יורדת גשמים מסורת הוא ביד התגרים שיש בו סימן ברכה:
**והפרגמטוטין** פי' הסוחרים:
**ואבריהן** פרש"י אפי' אותן שאין להם חולי אלא באבר אחד:
**רפין** פי' נוחין והבשר נתרכך לקבל תרופה:
**חבריא** שם מקום (תוס' פ"ק דחולין):
**מבקר בישיא** מבקר חולים:
**כד הוית כו'** כשהיה יורד הרביעה:
**מה אינון עבידין** מה עושין אלו חולין:
**נינוחו** מצאו להם מנוח מחליין:
**אף אבן טובה** דורש תיבת פני. פנינים רמז שמשקה אפילו פנינים. פי' שמקבלת כח ומעלה בירידת גשמים:
**אף הדגים** עם היותם תמיד במים מרגישים בטובת הגשמים. שאז מתעדנים במים יותר:
**עובדא הוה כו'** מעשה היה בעיר עכו שצדו דג אחד והיו שמין אותו באומד הדעת שישקול לפי גדלו ש' ליטרין. ושקלו אותו ולא מצאו בו רק מאתים ליטרין. והיה שם זקן אחד שהיה צד דגים ואמר להם זה שלא שקל ג' מאות מפני שלא ירדה עדיין הרביעה:
**וכיון דנחת כו'** וכיון שירדה הרביעה צדו עוד דג אחד והיו שמין אותו על מאתים ליטרין והיו שוקלין אותו ומצאו בו ג' מאות:

### פסקה יז

**חסומה** פי' קשיותה. שבמקום קשה אינה שותה כל כך בעומק כמו במקום הרך (מת"כ). שאינה משקה אלא פניה לצד חוץ לא בתוך תוכה (יפ"ת):

**א"כ מה יעשו כו'** דברי המדרש הן. ופליגי אדרבי אלעזר. ורבי אלעזר אמר לך כדרבי לוי בסמוך (יפ"ת):

**ששרשיהם עד התהום** לאו דוקא. אלא ר"ל שיורדין בעומק יותר משאר אילנות:

**אלא כל אחד** ופני האדמה דריש ליה לדרשב"ל דבסמוך (יפ"ת):

**שרשי חטין בוקעין כו'** וז"ל הירושלמי (פ"ט דברכות) רבי חנינא ברוקי בשם ר"י שרשי חטה בוקעין בארץ נ' אמה. שרשי תאנה רכים בוקעים בצור. תני ר' ישמעאל בן אלעזר אומר אין הארץ שותה אלא לפי חסומה. א"כ מה יעשו שרשי שקמה שרשי חרוב א"ר חנינא א' לשלשים יום תהום עולה ומשק' אותו. ומ"ט אני ה' נוצרה לרגעים אשקנה עכ"ל:

**תהום עולה ומשקה** שהמים עולים ממש בעובי הארץ עד שרשיהם:

**אני ה' נוצרה כו'** לעיל מיניה כתיב ביום ההוא כרם חמר ענו לה שמעת מיניה שיש השקאה לכרם לזמנים ידועים כפי צרכו. וזה על ידי התהום. כי הגשמים אין להם עת קבוע. וממילא ה"ה בכל הצמחים כחרוב ושקמה (נזה"ק):

**עושה פנים לאדמה** שמיפה אותה ומלחלחה ומשוה פניה. אבל בזמן היובש היא בקועה וכאילו אין לה פנים. ואפשר פנים קרי למוצא דשא כי עמקים יעטפו בר על ידי הגשמים (יפ"ת):

## פרק יד

### פסקה א

**מלך זה ממה"מ כו'** דהו"ל למימר דבר והפכו מלך במשפט ואיש עול (יפ"ת):

**שברא את העולם בדין** כמ"ש בראשית ברא אלהים ה' לא נאמר אלא אלהים:

**זה אדה"ר** לפי שברא העולם בדין היה אדה"ר סיבת חורבנו שנענש בדין (נזה"ק):

**שהיה גמר חלתו של עולם**. מחלק היותר משובח מהארץ כדמפרש ואזיל. וז"ל גמר חלתו ר"ל תשלומה בשלימות. והחלה משובח בשם שנקרא ראשית ונבדל לה' (יפ"ת):

**שנ' ראשית עריסותיכם וגו'** חלה תרימו תרומה:

**כאשה הזו כו' המשקשקת** (פי' מטרפת ומערבת) כמ"ש ואד יעלה וכו' ואח"כ וייצר וכו':

### פסקה ב

**וייצר ב' יצירות** בשני יודי"ן לרמוז על ב' יצירות:

**יצירה לאדם ויצירה לחוה** שנבראו שניהם כאחד כדלעיל פ"א:
**יצירה לז' ויצירה לט'** היפ"ת פי' שהולד נוצר לפעמים לז' ימים. ופעמים לט'. ואע"ג דנקלט לג' ימים לפקידה מ"מ אין הצורה מצטייר עד יום ז' או ט' לקליטה ע"כ. ובעל קה"ע בפירושו על הירושלמי פרק החולץ כתב יצירה לז' חדשים ויצירה לט' חדשים:
**נוצר לשבעה** פי' אם היתה תחילת יצירתו של הולד בענין שיולד לשבעה. ופעמים משתהא לבא בשמונה חי:
**נוצר לתשעה** פי' בענין שיולד בחודש הט' אם נולד בשמיני וכ"ש בשביעי אינו יכול לחיות שעדיין לא נגמרה יצירתו עכ"ל:
**בעון קומי** אחד מאנשי יון שאל ליה:
**מדידכון** מכתב ולשון שלכם אני מביא לכם תשובה וראיה:
**זיטא** יחיה:
**אפטא** לשבעה:
**איטא** ימות:
**אוכטא** תשעה. פי' כשנוצר שיולד לז' אין בו שום לידה שימות. וכשנולד לט' אפשר שימות אם לא כשנולד ג"כ לתשעה (יפ"ת):

## פסקה ג

**יצירה מן התחתונים** גופו מן התחתונים ונשמתו מן העליונים. וקרא מפרש ואזיל ב' היצירות עפר מן האדמה. ויפח באפיו נשמת חיים (יפ"ת):
**ארבע בריות מלמעלה וד' מלמטה**. כל של מטה כחד חשיב. וכן כל הד' של מעלה (יפ"ת). ופי' כל המאמר לעיל פ"א סי' י"א ע"ש:
**מן העליונים הוא חי** נפש לבדה לא תחטא והוא חי לעולם. ואם אברא רק גוף ובנפש החיוני לא במשכלת. אז ימות כחק הבעלי חיים. ואחר שחפץ ה' שיהיה האדם בעל בחירה בראו משניהם. וכאשר יחיה את תאוותיו הגשמיות ויחטא ימית שכלו ונפשו. ואם ימית תאוותיו הוא את נפשו יחיה:

## פסקה ד

**וייצר שני יצרים** דכתיב באדם משום דאית ביה ב' יצרים ובבהמה ויצר בחד יו"ד. שאין בה ב' יצרים. ואע"ג דכשנברא לא היה יודע בין טוב ורע. מ"מ היה בו ב' יצרים אלא שקודם החטא לא היה נוטה רק אל הטוב והמושכלות (יפ"ת):
**הרי אדם יש לו ב' יצרים**. ואפ"ה אינו מת מפני הפחד. ומשני דשאני אדם דכתיב ביה ויוצר רוח אדם בקרבו. שנפשו של אדם צרורה וקשורה בקרבו בקשר אמיץ וחזק בגוף

שאלמלא כן כיון שהיתה הצרה באה עליו היה שומטה ומשליכה. כי הנפש בטבעה איננה יכולה לסבול מכאובי הגוף ומקריו:

## פסקה ה

**ויצירה לעוה"ב** לתה"מ כלומר בתחילת מעשה בראשית שם בו כח ב' יצירות לעוה"ז ולעוה"ב. וכמ"ש בשוח"ט מזמור קל"ט ומייתי נמי פלוגתא דב"ש וב"ה דמיירי מהאי עניינא:

**מתחיל בעור ובשר** כמו שנא' באיוב עור ובשר תלבישני וגידים ועצמות תסוככני:

**כמתי יחזקאל** שהוא אות ומופת על תחיית המתים:

**אין למדין ממתי יחזקאל** על התחיה לעתיד:

**ולמה היו מתי יחזקאל כו'** לפי שעצמותיהם היו בעולם ראוי שיבא עליהם המחובר להם תחילה. ואחר כך המחובר לדבר ההוא כדרך הנכנס למרחץ כו'. אבל בתחיה לעתיד שרוב המתים עצמותיהם שבו אל העפר. הרי הם כיצירה חדשה ויתחיל בעור:

**התכתבני** הוא לשון עבר ומורה על היצירה הראשונה. תתיכני הוא לשון עתיד כמשפט איתי"ן (מת"כ):

**לקערה שהיא מלאה כו'** שפלוספי יון אומרים שכל גוף העובר מדם הנקבה ואין לאיש חלק בו אלא נתינת הצורה שהיא ע"י זרע האיש כמסו בחלב. וזהו דעת מאמר זה (יפ"ת):

**מסו** סם או עשב שנותנין בחלב להעמיד ולהפריד מי החלב מן הגבינה. מסו לשון חלוקה כד"א הרמונים משימסו. וכן האם של אשה היא מלאה דם וטיפה של לבנות יורד לתוכה ומיד נקפה (מת"כ):

**רופף** מנענע ונע ונד:

## פסקה ו

**את האדם בזכותו של אברהם**. כדר' לוי. ודייק זה מדכתיב האדם בה"א הידיעה דרמז לאברהם שבזכותו היתה היצירה (יפ"ת):

**בזכותו של אברהם** שבזכותו נברא העולם. ואדם הראשון ביחוד שאע"פ שיקלקל הוא יתקן. ואי לאו אברהם לא היה נברא אדם כיון שעתיד לקלקל ואין מתקן (יפ"ת):

**ולמה הוא קורא אותו** שהיה ראוי להבראות קודם לאדה"ר. והו"ל כאילו נברא ראשון וקרי ליה גדול יפ"ת):

**קודם אדה"ר** לפי שהיה גדול ממנו במעלה בכח שרשו. לפיכך אליו היה ראוי להיות יציר כפיו ית' (נזה"ק):

**שמא יקלקל** נקט בלשון מסופק. משום דצדיק ורשע לא קאמר בפירוש. ואין זה מדברי רבי לוי. אלא בעל המדרש מסיים זה. ובק"ר א"ר בון האדם הגדול זה אברהם כו':
**קורה שופעת** מלשון שפע פי' קורה ארוכה ועבה:
**קורות שלפניה כו'** שהקורות מסודרין מן כותל של הפתח עד כותל שכנגדה. ונותן הקורה הגדולה באמצע התקרה שתסבול עליה משאוי המעזיבה יותר מכל הקורות. ואברהם היה בדור עשרים של עולם ערך ב' אלפים שנה:
**את המתוקנת** כשיש לאיש אשה רעה. נושא עליה אחרת טובה ונעשית גם היא טובה. אך כשלוקח רעה על הטובה מתהפך הכל לרעה:

## פסקה ז

**עופר עולם** דריש עפר לשון עופר עולם הוא נער בחור (כמו עופר האילים שהוא איל בחור העומד על מליאות כחו ותטפו ויופיו) כבן עשרים שנה נשלם בדעתו ובחכמתו. והלכך נענש בן יומו (יפ"ת):
**אף חוה על מליאתה נבראת.** דרש את לרבות חוה. ולכך גם היא נענשה בת יומה בהיותה שלימה בדעת כבת עשרים (נזה"ק):
**כבני עשרים שנה נבראו** שגידול האדם אינו כי אם עד עשרים שנה. ואז הוא תכלית גידולו:
**רב הונא אמר עפר זכר כו'** עפר זכר שהוא קשה. ואדמה נקבה שהיא רכה כדמיון היוצר שעושה כלי חרס מעפר זכר ואדמה נקבה שע"י כח צירופם יחד הכלים נעשים בריאים (יפ"ת):
**מעשה באחד כו'** מייתי הך עובדא דמיירי מענין תקון האדם ככלי יוצר (יפ"ת):
**באחד בציפורי** בשוח"ט ב' הגירסא בא' מגדולי ציפורי. ועל שהיה מגדולי ציפורי הוכרח ר"י לילך אצלו לנחמו. וניחום אבלים נקרא מראה פנים לאבל:
**א"ד** אפיקורס היה וא"ד אפיקורס הוה יתיב גביה. כצ"ל. וכן הוא בשוח"ט (מת"כ):
**חמתיה כו'** האבל או האפיקורס אשר ישב שם ראה את ר' יוסי שיושב בפנים שוחקות:
**רחיצין** מובטחים אנו בה' ית' שאתה תשוב ותראה פניו לעוה"ב:
**לא מסתייה כו'** האפיקורוס או אבי הבן אמר זה. אינו די לאותו האבל בצרתו אלא שבאת לצער אותו בדברי הבאי לא כך כתיב ככלי יוצר תנצפצם ומדמדמי להו לכלי יוצר המנופצים ש"מ שאין עוד להם חבור:
**א"ל כלי חרס ברייתו מן המים כו'**. מדוע כלי חרס שתחלת ברייתו מן המים ודרכו להתפשט כראוי. עכ"ז כיון דהכשירו באור אין לו תקנה לפי שע"י האור נתקשה חומרו.

וכלי זכוכית שאף תחילת ברייתו מאור וכן הכשירו באור עכ"ז יש לו תקנה להתפשט שוב כבראשונה. ואין זה אלא תמיה (יפ"ת):

**א"ל ע"י שהוא עשוי בנפיח**' שנעשה בנפיחה ברוח האדם שהוא רוחני יש לו תקנה. משא"כ כלי חרס שנעשה בכח הידים שהיא פעולה גשמית:

**ישמעו אזנך כו**' כלומר אם בנפיחת אדם שאחר השתלם הכלי כבר נפסק השייכות אשר לרוח האדם עם הכלי. מספיק לתת בו קיום. נפיחתו של הקב"ה המחיה את הכלי. ואינו נפסק ונעתק עאכ"ו (אלשיך). והאדם בתקונו אינו דומה לכלי יוצר אלא לכלי זכוכית:

**א"ר יצחק כו**' דשפיר נמשל לכלי יוצר. שלא נמשל לכלי חרס אחר תיקונו בכבשן אלא לכלי יוצר בתחילתו לפני צירוף בכבשן. וכלי יוצר שלא הוסקו יכולין הם לחזור (נזה"ק):

## פסקה ח

**ממקום כפרתו נברא** הוא המזבח כד"א מזבח אדמה תעשה לי. ויליף מן אדמה דהכא בג"ש. וכדאיתא להדיא בירושלמי נזיר פ"ז הלכה ב' ע"ש. ועיין בפדר"א פרק י"א. ועי' בסנהדרין ל"ח ראשו מא"י גופו מבבל וכו':

**שהעמידו גולם** שתחילה עשאו גולם עד הרקיע כמ"ש לעיל פ"ח. ואח"כ זרק בו נשמה. וזהו ויפח באפיו שכבר קודם שנפח בו. היה לו אפים. וכן הוא בפדר"א פרק י"א:

**בעוה"ז בנפיחה** מצאתי הגי' במאמר התחיה להרמב"ם ז"ל פ"ט ומי שנפח דעתו לחזור רוחו אליו לכך כתיב והרוח תשוב אל האלהים אבל לעתיד לבוא במתנה שנא' וכו' מי שנותן אין דעתו לחזור (מת"כ):

## פסקה ט

**חמשה שמות נקראו לה**. וכ' היפ"ת דודאי נפש האדם אחת רבת הכחות. אלא שכל כח וכח יש לו ניצוץ מיוחד בפני עצמו. ונכללו כולם כאחד. והא רוח החיים שבאדם הכולל הכל. ועז"א חמשה שמות נקראו לה. וכן אחד מן השמות הוא יחידה. באשר כולם נובעים ממקור אחד. ורוח חיים הכולל הכל נקרא יחידה. ומ"מ לפי שמתחלקת לכמה ניצוצות יש לכל אחד שם מיוחד בפני עצמו. זה נפש וזה רוח וזה נשמה כל אחד כפי בחינתו. ומ"מ מקור אחד לכולם עכ"ל:

**נפש זה הדם** הוא חום הטבעי המתפשט בעורקי הדם אשר בו תלוי כח הצומח והגידול. ולכן נקרא נפש מלשון גידול והרחבה:

**רוח שהיא עולה ויורדת** היא נפש המשכלת שהיא עולה ויורדת בעת השינה לתת דין וחשבון כמבואר בסמוך. וכענין שנאמר מי יודע רוח בני אדם העולה היא למעלה. ועל שם העליה והירידה נקרא רוח שהיא כרוח ההולך ושב (נזה"ק):

**נשמה זו האופיא** כלומר הוא רוח החיוני הכולל שורש מדת המזג והטבע של האדם. ולכך נקרא אופיא שהוא לשון מנהג ומדה בלשון ארמי. והיינו דברייתא אמרין האופיתא טבא. שאומרים על איש שמזגו טוב אופיתא דיליה טבא. ונקרא נשמה לפי שבה תלוי כח הנשימה:

**חיה שכל האברים מתים והיא חיה בגוף**. כלומר היא משפעת כח החיים לכל אברי הגוף שהיא ממלאת כל הגוף כמ"ש בסמוך (נזה"ק). ומהרי"מ פירש אפי' לאחר שכל האברים מתים עוד נשאר איזה נצוץ חיות בגוף:

**יחידה שכל האברים משנים שנים**. שכל אבר נמצא לו חבר בדוגמת פעולתו כמ"ש הטבעיים. אבל הנשמה היא יחידה בגוף שאין דומה לה ומשום דאמר דהרוח עולה ויורדת דהיינו בעת השינה. מסיק הה"ד אם ישים אליו לבו רוחו וכו' דדריש נמי אשעת השינה שהרוח עולה למעלה והנשמה מחממת הגוף כדבסמוך (נזה"ק):

**ר' יהושע בר נחמיה אמר אם ישים כו'**. הכוונה דבשעת היקיצה הרוח המשכלת ממלא כל הגוף ומחיה אותו וכן הנשמה הוא רוח החיוני במקום אחד בלב האדם כנודע אבל בשעת השינה הרוח מתפשט מאברי הגוף אל מקום הלב. ומשם מתפשט אל העולם העליון לתת דין וחשבון כדמיון החבל שקצהו האחד קשור למעלה וקצהו השני למטה. כן הרוח העולה למעלה עוד קצתו תקוע למטה בלב מקום הנשמה רוח החיוני. ובאשר אז נתפשט הרוח מאיברי הגוף לעלות למעלה שוב כח הנשמה שבלב יוצאת להתפשט לכל איברי הגוף לחמם את איברי הגוף לבל יצטנן וימות וזהו בחסד עליון לקיים בריותיו ועל זה אמר ריב"נ אם ישים ה' לבו על האדם הזה להפרע ממנו. בנקל היה נפסד. אם רוחו ונשמתו אליו יאסוף ויהיו שניהם אסופים במקום אחד בתוך הגוף הוא הלב אשר שם קצת הרוח תקוע בעת השינה. וכן הנשמה אם לא תשנה מדתה בעת השינה להתפשט אז בכל הגוף לחמם את כל הגוף. אז כבר יגוע האדם שהיו האברים מצטננים ומתים. ולפ"ז מלת אליו קאי על גוף האדם כמו אליו קמא (נזה"ק):

**שנאמר ונשמתו** תיבת שנא' מיותר (מת"כ ויפ"ת):

**רבנן אומרים אם ישים כו'** מפרשי דאליו מוסב על ה' שיאספם אליו למעלה. דס"ל דבעת השינה הרוח מסתלק למעלה לגמרי. והנשמה שהיא רוח החיוני הוא רק בלב. ומשם מחמם ג"כ את כל הגוף. ולכן אומרים אם ישים אלהים לבו לאדם הזה רוחו כבר הוא בידו בעת השינה. וגם נשמתו אליו יאסוף למעלה. בהיותם שניהם ממקור אחד. ובטבע היתה נמשכת הנשמה למעלה אחר הרוח. ואז כבר יגוע כל האדם יחד. רק בחסד אל נעשה פירוד בין הדבקים שלא תהא נמשכת הנשמה למעלה. אלא היא למטה מחממת

הגוף לבל יצטנן וימות. ועל זה אמר הה"ד נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן. כלומר שמחמם כח כל איברי הגוף (נזה"ק):

**רבי ביסני כו' בשם רבי מאיר כו'** ס"ל שגם הנשמה ממלאה תמיד כל הגוף. וכן היא עולה למעלה בעת השינה לשאוב לו חיים. וס"ל דבעת השינה מספיק הנפש שבדם לבד לחמם הגוף. וממילא אתי קרא כפשטא דקאמר רוחו ונשמתו אליו יאסוף ששניהם עולים למעלה בעת השינה. ואם ירצה לא יחזירם אליו (נזה"ק):

**שואבת לו חיים מלמעלה** כמ"ש בפדר"א פרק י"ב ברא שינה ואדם שוכב וישן והוא מזונו ורפואתו וחיים לו כו':

**ועל כל נשימה ונשימה כו'** דהו"ל למימר כל הנשמות תהללנה יה. לכך דריש כל הנשמה תהלל יה שעל כל נשימה שאדם נושם צריך לקלס לבוראו כי הנשימה הוא קיום כח האדם והוא מחסד עליון דרך נס. כי האדם נקבים נקבים והרוח בתוכו דרך נס כדלעיל פ"א סי' ד'. וכן בכל נשימה תכסוף הנפש לצאת. וה' מעמידה בגוף. וכדאיתא בילקוט סוף תהלים:

## פסקה י

**מלמד שעשה לו כו' כחיה.** כי אע"פ שנברא בצלם ובדמות והלך בקומה זקופה יותר מכל הב"ח מצד נפש המשכלת. מ"מ היה לו תחלה ג"כ עוקץ זנב לכסות בו ערותו. ואח"כ נטל ממנו מפני כבודו:

**עשאו עבד מכודן בפני עצמו.** עבד משועבד לעצמו בעמל הפרנסה:

**דאי לא לעי** אם לא יעמול ויעשה מלאכה לא יהיה לו מה לאכול:

**נגיס** פי' אוכל והנה הוא כבהמה המשועבדת לאדוניה לכל מלאכה וזהו לנפש חיה. ובהמה בכלל חיה (מת"כ):

**נתנני ה' בידי כו'** ר"ל דריש לקרא נתנני ה' בידי כלו' בידי עצמי. וקרינן בידי היו"ד קמוצ"ה והדל"ת בחירי"ק. שהוא משועבד לעצמו בעל המזונות. ועבור זה אם לא לעי ביממא למטי ולהשיג מזונותיו. ואין לו מה לאכול בסעודת הערב לא יכול לקום לאשמורת הבקר לעסוק בתורה מחמת עייפות הערב (יפ"ת) והנזה"ק כתב דה"ג לעי ביממא ובלילה לא אוכל קום באורייתא. כלומר ביום הוא יגע הרבה בטורח מזונותיו. ועבור גודל היגיעה הוא עיף ע"כ בלילה הוא נרדם וישן כל הלילה עד כי לא יוכל קום לאשמורת הבקר לעסוק בתורה. והוא כמתאונן ומקונן על ביטול התורה:

**כאן הוא עושה נשמה נפש.** כמ"ש ויפח באפיו נשמת חיים. ויהי האדם לנפש חיה:

**ולהלן הוא עושה לנשמה רוח.** כמ"ש כל אשר נשמת רוח חיים באפיו:

**מנין ליתן כו'** מנין שנקראת בשני השמות:
**ת"ל חיים לג"ש**. לומר דאיקרי נפש ואיקרי רוח וכולם בנשמה כדלעיל סימן י"א. והכוונה כמו שהאריך הרמב"ם בח' פרקיו. שהנפש אף שיש לה כחות הרבה עכ"ז בעצמותה איננה רק אחת וממנה יוצאים פעולות נבדלות ולכן הכתוב מחליף לפעמים השמות להראות שמכח אחד הם כולם:

## פרק טו

### פסקה א

**למה הוא מזכיר שם מלא כו'** ה' אלהים:
**בנטיעת הגן** דהנטיעה הוא דבר שאינו נגמר. ולא ה"ל להזכיר עליו שם מלא (נזה"ק). ומתרץ שמתחלת ברייתה שקודם שנטעה צריכה כוונה גמורה שיהיה אותו מקום מוכן לקבל אותה הנטיעה ולכן הזכיר שם מלא. כביכול כאילו היתה כוונה גדולה לפניו בנטיעתה:
**קודם עד שלא נוצרה ממעי אמה כו'** דרך הנטיעות הוא שנוטעים מתחלה הגרעין עד שצומחת ואח"כ עוקרין את הזמורה ושותלין אותה במקום אחר (וכן הוא אומר כעץ שתול. ודרשו רז"ל ולא כעץ נטוע) ולכן אמר עד שלא תצא הזמורה ממעי אמה שהוא הגרעין כי הוא אמה. צריך האדם לכוון רוחותיה שיהיה אותו מקום מוכן לקבל אותו הנטיעה שתוכל לשרש שרשיה ותתפשט וכן כתיב כאן ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם וגו'. וייצר ויברא לא כתיב אלא ויטע. משמע משגדלה כבר אח"כ נטעה. וז"ש הה"ד ישבעו עצי ה' ארזי לבנון אשר נטע. שמשמע כשנטע כבר היו ארזים. שלקח ארזים מארזי העולם ונטעם בג"ע (מת"כ בשם רקנטי ורש"י) ולאו דוקא ארזים אלא ה"ה כל האילנות שבג"ע:
**ישבעו חייהם כו'** דמאי שביעה שייך בעצי האילן. וכי אכילה צריכין. לכן אמר דשייך בהו תלת מיני שביעה. דכיון דסתם קרא כולהו במשמע (נזה"ק):
**ישבעו חייהם** שיתקיימו חיים וקיימים נצחיים בלי רקבון כשאר אילנות. ובחיים שייך לשון שביעה שכה"א אורך ימים אשביעהו:
**ישבעו מימיהם** שיהיו שביעים מים המשקים אותם. ואשכחן ביה נמי לשון שביעה ארץ לא שבעה מים:

**ישבעו מטעתן** פי' ישבעו בנטיעתן שיצמחו ויגדלו הרבה מאד וישבעו הרבה בתולדות פירות נאים. והוא שביעה כמשמעו וכבר כתבו התוס' ב"ב דף פ' דיש מין ארז העושה פירות (נזה"ק):

**לא היה העולם ראוי להשתמש בארזים** מצד חשיבותו. ולא נבראו אלא לצורך ביהמ"ק ומשכן. ואחר שכבר נבראו בעולם מצוי לכל:

**הה"ד ישבעו עצי ה'** של משכן ושל מקדש ששם שוכן השי"ת:

**ואין לבנון אלא ביהמ"ק** ומפרש בגמרא ע"ש שמלבין עונותיהם של ישראל. ולקמן בס' ויקרא פ"א אמר ר"ט ע"ש שכל הלבבות שמחים בו ע"ש:

**כ"ד מיני ארזים הם ואין לך משובחים מכולם אלא שבעה** כיון דלא כתב קרא אלא שבעה משמע דהנך דוקא משובחים:

**ארז שטה** והדס ועץ שמן ברוש תדהר ותאשור יחדיו הרי שבעה:

**רבי אחא אומר ג'** שכל השבעה אינם משובחים בשוה אלא השלשה יותר משובחים. מדלא ערבינהו קרא לכל השבעה. אלא כתב ראשונה הד' במדבר והדר ג' בערבה. ובקרא אחרינא כתיב כבוד הלבנון אליך יבוא ברוש תדהר ותאשור יחדיו. ולא זכר הנשאר. ש"מ שאלו השלשה יותר משובחים. ותאשור עדיף מכלהו כדדריש מלשון תאשור. ומה שלא עשו המשכן אלא מעצי שיטים. פי' בתנחומא לכפר על מעשה שיטים (יפ"ת):

**אלום** בלשון יוני מין עץ שיש לו ריח טוב לחזק הראיה והלב והאסטומכא (מוסף הערוך):

## פסקה ב

**גן גדול מעדן** שהגן הוא מקום גדול. ומקום אחד ממנו נקרא עדן שנאמר ויקנאוהו כל עצי עדן אשר בגן אלהים דמשמע שהעדן הוא בתוך הגן. ואומר בעדן גן אלהים היית משמע שאדם היה בעדן של גן. והא דכתיב ויטע אלהים גן בעדן היינו שנטע גן במקום עדן שמתחלה היה הכל עדן אף מקום הגן. ואח"כ נטע על מקום העדן גן שהוא חשוב יותר. ונשאר גם מקום עדן בלא גן. וממנו יוצא נהר להשקות את הגן. ועדן זה נשאר בתוך הגן והגן מקיפו (יפ"ת ונזה"ק):

**ורבי יוסי אומר עדן גדולה מגן שנאמר ויטע ה' אלהים גן בעדן** מפרש קרא כמשמעו שנטע גן בתוך העדן. והעדן מקיפו. והא דכתיב ויקנאוהו כל עצי עדן אשר בגן אלהים. לאו למימרא דהעדן הוא בתוך הגן אלא ה"ק עצי העדן של הגן. כי עצי הגן נקראו גם עצי עדן לפי שהגן נטוע בעדן והא דכתיב בעדן גן אלהים היית פירושו בעדן של הגן כי הוא נטוע בעדן (נזה"ק):

**וכתיב ונהר יוצא מעדן להשקות** כצ"ל (יפ"ת ונזה"ק) כלומר דהני תנאי דלעיל פליגי נמי בהאי קרא וכדמסיק ואמר על דעתיה כו':

**מתמצית בית כור תרקב שותה** תרקב הוא שלשה. תרי וקב. והכור שלשים סאה והסאה ששה קב. נמצא תרקב אחד ששים בכור. ועז"א מתמצית בית כור כלומר מים הבוצצים מגשמים של בית כור יש בהם כדי שתיה לתרקב שהוא אחד ששים ממנו. והיינו דאשמועינן קרא למימר ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן. שנהר היוצא מתמצית העדן יש בו כדי השקאה לגן שהוא אחד ששים מעדן (יפ"ת):

**על דעתיה דר' יהודה דגן גדול**. ודרך השקאה הוא שמעין שבאמצע הגינה משקה הגינה. ועדן עומד באמצע הגן כפיגי (פירש במוסף הערוך בלשון יון מעין. עינות מים תרגם יונתן פיגין דמיין) ומשקה את כל הגינה מכל עבריו (נזה"ק):

**והא ר' יהודה יש לו שני מקראות**. ויקנאוהו כל עצי עדן. ובעדן גן אלהים היית. ואע"ג דר' יוסי מצי דחי ליה כדלעיל. מ"מ פשטא דקראי משמע טפי כר' יהודה:

**ור' יוסי אין לו אלא מקרא אחד**. אע"ג דר' יהודה מצי דחי לה. מ"מ פשטא דהאי קרא משמע טפי כר' יוסי. עכ"פ הא דר' יהודה עדיפא שיש לו שני מקראות:

**מכריע על גביו** שהוא נוטה יותר לסברתו:

**וישם מדברה כעדן** מדבר שהוא גדול ישם כעדן. וערבתה שהוא קטן כגן ה'. אלמא עדן גדול מגן. ומכל מקום ר' יהודה מצי דחי כשיטת המפרשים שם דמדבר וערבה הכל אחד (נזה"ק):

## פסקה ג

**את סבור קודם לברייתו של עולם**. כמ"ש לעיל פ"א קדם קודם לברייתו של עולם. וכן הוא דעת הפדר"א פ"ג שנברא קודם העולם. ומדרשנו חולק על זה. וקאמר ואינו אלא קודם אדם הראשון כדמסיק הה"ד ואלהים מלכי מקדם:

**גן עדן בשלישי** לעיל פ' י"א:

**הה"ד ואלהים מלכי מקדם כו'**. פי' דמייתי סייעתא דמקדם אינו קודם בריאת העולם אלא קודם בריאת אדם מדכתיב פועל ישועות בקרב הארץ דייקא. דאילו קודם הבריאה הוא קודם לארץ (נזה"ק):

**ראו פעלא טבא** אדם הראשון אמר כי בואו וראו פועל הטוב הוא הקב"ה שהתקין לו הקב"ה שכרו כו':

## פסקה ד

**וישם שם ר"י ור"נ** שאין לשון שימה מקומית נופל באדם. אלא במשים דבר קבוע במקום שאינו זז משם מעצמו. לכן אמר רבי יהודה שעילה אותו. שכן אמר לשון שימה במלך. וענינו לשון מנוי. ור"נ אמר ששם לו דברים עד שפיתהו (יפ"ת):

**עילה אותו** שעשאו מלך על כל הנבראים. כי כל הבעלי חי נמצאו גם שמה וכמבואר בספור הנחש. וכן משמע לקמן פ' י"ט:

**פתה אותו** כמזמין אורח לסעודה דרך פיוס והפצר כדי לקבלו בסבר פנים יפות לכבודו (נזה"ק):

**כך הזמין הקב"ה את האדם בזכותו של אברהם** כצ"ל (נזה"ק):

**בזכותו של אברהם** דרש את האדם דרמיז לזכותו של אברה' שנקרא האדם הגדול בענקים וכדלעיל כי כאשר צפה ה' בעתיד שעתיד לקלקל בגן היה ראוי שלא יביאו שמה. אלא שעמד לו זכותו של אברהם שעתיד לתקן קלקולו וכדלעיל:

**אתה ידעת כו'** המזמור נאמר על אדה"ר כדמוכחי קראי כדלעיל ריש פ"ח:

**שבתי בתוך ג"ע כו'** ידעת מתחלה שלא הייתי ראוי לשבת שם רק מעט. וידעת קומי שבוודאי אחטא ואהיה מוכרח לצאת ממנה. ורק עשית חסד עמדי להושיבני שמה מתחלה. כי בנת לרעי מרחוק לדעת אשר יבא אדם גדול בעולם ויתקין פגמי:

**באיזה זכות יעצת לבראני** שבריאת אדם היה בעצה והמלכה וכדלעיל פ"ח. והכרעת עצת הבריאה היתה בזכות אברהם שעמד בנסיון לבא מארץ רחוקה מאור כשדים. ועזב ארצו ומולדתו והלך במצות ה' אל ארץ לא ידע הוא ארץ כנען:

**קורא ממזרח עיט כו'** ה' קרא לאברהם שבא ממזרח שיעוף כעיט מארץ מרחק והוא איש עצתו שעל ידו נועץ ה' לברא את העולם. וזה שאמר בנת לרעי מרחוק פי' הסתכלת בעצה (לרעי מגזירת רעיון ועצה) היעוצה עלי בבריאתי לאותו שבא מרחוק ובזכותו יעצת לברא אותי:

## פסקה ה

**המד"א ויהי שם עד היום הזה** דריש ג"ש שם שם מארון דכתיב ביה (בד"ה ב' ה') ויהי שם עד היום הזה (ובמלכים א' ח' כתיב ויהיו שם וגו') דמשמע לעולם כמ"ד ארון במקומו נגנז. ובא לרמוז שאלמלא חטא אדם היה נשאר בג"ע לעולם (יפ"ת):

**ובלבד היצירה זו** אשר יצר דקרא יתירא הוא. ולזה אמר דאתי למימר ובלבד ביצירה זו שיתקיים ביצירה זו הראשונה בהיות לו צלם אלהים על שלמותו. וגם חומר זך ובהיר. אבל משחטא נשתנה צלמו כדכתיב משנה פניו ותשלחהו (מת"כ ונזה"ק):

**א"ר יצחק בר מריון כו'**. ס"ל דאשר יצר אתי למימר שהקב"ה משבחו כמתפאר ביצירתו ראו בריה נאה שיצרתי כדלעיל פרשה י"ב (יפ"ת):

## פסקה ו

**ויצמח ה' אלהים וגו'** ועץ החיים בתוך הגן שפוסה על כל החיים. כלומר עץ שהוא הולך ומתגדל ומתפשט על כל החיים (כמד"א כי פשה יפשה) והכוונה שהוא מתפשט על כל יושבי תבל להשפיע להם שפע חיים באשר כל הנבראים נאצלו משרשו וכולם יונקים ממנו כח החיוני:

**מהלך ת"ק שנה** שהעולם מתחשב ת"ק שנה ועץ החיים מתפשט בכל העולם כדי להשפיע ממנו כח החיוני על כל יושבי תבל ששיעורו מהלך ת"ק שנה:

**מתפלגים מתחתיו** ומתפרדים כל אחד למקומו כדכתיב ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים:

**לא סוף דבר נופו** שהנוף דרכו להתפשט. אלא אפי' קורתו ר"ל הגזע שהוא קורתו הוא מהלך ת"ק שנה. וכן פי' הרמב"ם במורה ח"ב פ"ל. וכן פירש הקלרי בסלוק יום א' של סוכות ד"ה כי אקח מועד. והרד"ק על ספר בראשית גרס לא סוף דבר גופו:

## פסקה ז

**מה היה אותו אילן כו'** לא שאלו מה היה עץ הדעת. ע"כ אפשר לפרש שדעת חז"ל שעץ הדעת הוא שם כולל ע"ד שכתוב ועץ פרי שהכוונה כל מיני עצים. וכן עץ הדעת כולל הרבה מיני עצים. רק ששואל על אותו עץ שאכלו אדם מה היה. והביא ראיה ממנהג העולם שמאכל חטים נותן דעת באדם:

**כד לא הוה כו'** כשאין דעה בבן אדם הבריות אומרים לא אכל איש הזה פת חטים מימיו. לכך נקרא עץ הדעת לפי שמקנה דעת לאדם:

**א"ל אפשר חטים היו** דהא כתיב עץ כדמפ' אח"כ:

**מתמרות** עלה למעלה כתמר זו. ולכך אז נקראו פרי עץ. ולאחר החטא נתמעט קומתו עד שנעשה כפרי האדמה:

**רבי נחמיה אמר המוציא לחם מן הארץ** שהוא עתיד להוציא לחם מן הארץ שנא' יהי פסת בר בארץ. ורבנן אמרי מוציא לחם מן הארץ שכבר הוציא לחם מן הארץ. כצ"ל (יפ"ת ונזה"ק). ופירושו דרבי נחמיה ס"ל דהברכה על להבא היא לכן צריך לומר המוציא דמשמע להבא כדכתיב המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים. ובאותה שעה עדיין לא הוציאם. וה"נ הרמז שעתיד להיות מוציא לחם ממש מן הארץ כדדריש לקמיה מיהו פסת בר בארץ שעתידה ארץ שתוציא גלוסקקאות. ורבנן ס"ל דהברכה על שעבר היא.

לכן ס"ל דאומרים בהברכה מוציא דמשמע לשעבר כדכתיב אל מוציאם ממצרים. וכבר הוציאם:

**לא פת היתה** כל מיני ירקות נקראים לפת. ודריש דעל שם זה נקראו לפת לא פת היתה כלומר וכי לא פת היתה ג"כ יוצאת מן הארץ כמו שהוא. כדרך הירק הזה שיוצא מן הארץ כמו שהוא. וזה כמ"ד דעל שעבר היא ברכת הפת שכך היתה יוצאת מן הארץ קודם החטא:

**וחרנא אמר** והאחר אמר:

**לא פת היא עתידה להיות** בתמיה. ותצא כמו הירק הזה. וכמ"ד שהברכה היא על העתיד. וכמו שנאמר יהי פסת בר בארץ:

**וקלסיה** ושבח אותו על שאמר המוציא. ומתמה המדרש כרבי נחמיה עשה ושבק רבנן בתמיה:

**אלא שלא לערב כו'** שפוסק כרבי נחמיה אלא שלא לערב ראשי אותיות מ"ם דהמוציא עם המ"ם דהעולם. אע"ג דבלחם מן הארץ נמי מערב מ"ם דמן. שאני התם דלא אפשר (אבודרה"ם):

**אותן האשכלות הביאו מרורות לעולם**. כלומר המות נקרא מר כדכתיב מר ממות. ולכן אמר ענבימו ענבי ראש זה אדה"ר שהיה ראש לכל הדורות (נזה"ק):

**איזה אילן שעצו נאכל כפריו כו'**. דכתיב כי טוב העץ ולא כי טוב הפרי משמע שהעץ בעצמו נאכל ג"כ. ואיזה אילן שעצו נאכל כפריו כו' אלא אתרוג:

**תאנים היה וקרי לה עץ הדעת**. משום דכל מיני מתיקה מרגלת לשון לתורה כדאי' בר"ר. ובק"ר פ' ברבות הטובה אמר בהדיא שהתאנים מוסיפין חכמה (יפ"ת):

**מעניינו** כדמפרש ואזיל:

**טרדו הקב"ה והוציאו חוץ לג"ע והיה מחזר כו'**. הכוונה שמיד אחר אכילתו מעץ הדעת וידע טוב ורע והרגיש שהוא ערום. הבין שהוא נטרד מהקב"ה ומג"ע. והיה מחזר על כל אילנות ליטול מהם עלים לכסות ערותן:

**על כל האילנות ולא היו מקבלות אותו**. הכוונה שאדם הבין בחטאו והבין ברוע מעשהו שהיה ראוי שכל האילנות יתרחקו ממנו כי אינו ראוי ליהנות מהם כמו שהורשה מקודם. אבל התאינה אחר שמקרב דעתו אליה ונהנה ממנה לא היה זר אצלו לחזור ולהשתמש ממנה (יפ"ת):

**הא גנבא כו'** זהו הגנב שגנב דעת בוראו שסבר שהי"ת לא ידע ממנו שחטא. ולקמן בפרשה י"ט מבואר שם הלימוד:

**לא תיסב מני עלה** לא תקח ממני עלה:
**הה"ד ויתפרו עלה תאינה** ומינה שמעינן דשאר האילנות לא קבלוהו (יפ"ת):
**מה היתה** שהרבה מיני תאינים הם:
**ברת שבע** הם בנות שבע. ונקרא מין זה של תאנים כך על שהביאה לעולם שבעה ימי אבילות. שאלולי החטא היה כל העולם חיים וקיימים:
**ברת אילתא** גם היא מין תאנה שנקראת כן על שהביאה יללה ובכיה לעולם. מלשון אלי כבתולה:
**לא גילה כו'** שאין זה כבודו של אדה"ר יציר כפיו ואם על כבוד תולדותיו של אדה"ר חס המקום על כבודו עאכ"ו כו':

## פרק טז

### פסקה א

**ונהר יוצא מעדן כו'** פי' מאחר שכתב להשקות את הגן. שהיא אחת מעבודות הגן. וכתיב ויניחהו בג"ע לעבדה ולשמרה. הרי שעל האדם היה מוטל להשקות הגן. וכן האדם קודם החטא היה סותם מוצא הנהרות ופותחן להשקות הגן והיה בו גבורה גדולה כזו כמ"ש בסמוך. ולכן פתח בהאי קרא דאיירי בתקפו וגבורתו. ואותו תוקף ראוי היה להיות כן לעולם באדה"ר:
**ויהלך שהלך בעצת הנחש משנה פניו**. שניטל זיוו ממנו. ותשלחהו שנטרד מג"ע וכדלעיל פ' י"א:
**רבי סימון אמר עמו חכמה כו'**. דהכא כתיב גבורה בהדיא:
**עמו חכמה וגבורה בשעה כו'**. אדם הראשון כשהיה עמו ית'. שהי' מושלם לבוראו היה לו חכמה וגבורה. דהיינו קודם חטא. ומפרש הן יעצור במים שתחילה היה פותק במגרופית אחת הוא כמו עץ מתוקן לסתום אמת המים שבגינה שיתקבצו המים וימלאו את הגינה ובזה משקה כל הגינה ואח"כ פותח:
**ופותק** הוא מלשון פותקין מים לגינה שבת י"ח:
**ואלו הן ד' ראשי נהרות כו'**. כמפורש פישון וגחון וחידקל ופרת:

### פסקה ב

**פישון שהוא מגדל פשתן** שמשקה השדות שנזרע בהם פשתן. וכ' רש"י שהוא מצרים כמו שכתוב ובשו עובדי פשתן. לפי שהשתנות הזרעים בא מהשתנות המים:

**בשופי** בלט ובנחת מלשון וילך שפי. או פירושו בשופי בריבוי מלא וגדיש לפי שלפשתן צריך ריבוי מים ולכן נקרא שמו פשתן ע"ש פשוי שהוא הרבוי:

**מגיד מראשית אחרית** הפסוק מדבר על העתיד. כי הוא אחד מבני עבר בן יקטן ונקרא שם מקומו על שמו. וכן כוש ואשור. ואין פסק שבימי משה היו מדינות מפורסמות נקראות כן על שמות האנשים אשר בנאום אך לפי שהתורה היתה כתובה כבר כמ"ש בש"ר סוף פ"ה שאמר משה נטלתי ספר בראשית. ולפי שהיה עוד אחד שנקרא שמו חוילה והוא בן כוש בן חם וגם הוא בנה עיר וקרא על שמו החוילה נתן סימן על שם הזהב לבאר שהוא מבני עבר בן יקטן ששם היה הזהב:

## פסקה ג

**זהב ודאי וזהב הארץ ההיא טוב**. שמה שנתן הקב"ה זהב לארץ. הוא טובה גדולה הן בבית שאין צריך מקום גדול ויוכל לשמרו. וגם בלוויתא בדרך הוא טוב שיכול לישא אותו עמו וכשפורט א' מסתפק ממנו הרבה:

**אמר ר"ל לא היה כו'** לא היה כדאי שיברא דבר זך ויקר כמוהו. אם לא שמשתמש לענייני אלהיים לבהמ"ק. והיינו טוב דקאמר:

**אמר ר' איבו את סבור כו'**. לכאורה נראה דצ"ל ועינו כעין הבדולח (במדבר י"א:ז') א"ר איבו את סבור כו' יגיד עליו רעו שם הבדולח ואבן השוהם מה זה אבן טובה אף זו אבן טובה. ופירושו שאצל המן היינו יכולים לטעות שפירושו כבדולח הזה של פטמין (פי' בדליו מין שרף הנוטף מעץ וידוע בארץ מזרח. והשרף הזה כמראה צפורן איש ותועלתו ספרו הרופאים). ומתרגמי המקרא בלשון יוני ורומיי תרגמו בדליון (מוסף הערוך) ואמר רבי איבו שהוא טעות. והביא ראיה מכאן שם הבדולח ואבן השוהם מה שוהם אבן טובה אף בדולח אבן טובה. ומה בדולח זה אבן טובה. אף בדולח דשם אבן טובה. אבל המת"כ והנזה"ק הסכימו לגירסת הילקוט יגיד עליו רעו ואבן השוהם מה זה אבן טוב כו' ולפי דבריהם ה"ק המד' שם הבדולח ואבן השוהם א"ר איבו את סבור כבדולח הזה של פעמים. ע"ז השיב יגיד עליו רעו מ"ש ואבן השוהם. מה שוהם כו':

**שהוא חד בקולו** שקולו נשמע למרחוק כדאמר בסמוך:

**פרת אוותנטין** בלשון יוני מלכות ושררה מוסף הערוך ור"ל עיקר ומבחר שבכל נהרות. ודייק מדכתיב הוא פרת. הוא הגדול הידוע כדכתיב עד הנהר הגדול נהר פרת:

**אובל אוותנטין** דמה שכתוב דניאל ח' ג' ואני הייתי על אובל אולי. אובל שם הנהר. ואולי שם המקום. ודייק דאובל גדול שבנהרות מדלא קאמר נהר אובל. ומדכתיב אובל בלי זכירת נהר משמע שהוא נודע וחשוב (יפ"ת):

**והכתיב ואני הייתי על יד הנהר כו'**. וקשה בין לרב ובין לרבי חנינא. ומשני אלא לפי שדניאל ראה ב' חלומות אחד בחדקל ואחד באובל (כדכתיב (דניאל ח':ב') ואראה בחזון ואני הייתי על אובל אולי):

**וחדקל (נראה) גדול מאובל**. פי' מראה החזון שהיה על חדקל היתה גדולה מהמראה שהיתה על נהר אובל. לפיכך קראוהו גדול נגד המראה של אובל. אבל לעולם יכולין לומר פרת גדול. וגם יכולין לומר אובל גדול:

**והלא הוא בברייתו של עולם כו'**. לרב פריך דאי פרת גדול היה ראוי שיקראהו גדול כאן כמו שנקרא בפ' דברים וביהושע. דהכא עיקר עניניהם. ומשני דלעולם פרת הוא הגדול ומה שנקרא שם גדול בפירוש. הוא על שם שמקיף את א"י. דשם מיירי בירושת הארץ. ולאורויי לן בזה מעלת א"י. דבס' בראשית לא כתב רק ברמז מעלת פרת מצד עצמו. אבל בפרש' דברים וביהושע ששם אשמעינן מעלת פרת מצד שדבוק לא"י ע"ד עבד מלך מלך. נכתב בפירוש שם נהר הגדול נהר פרת:

**הדבק לשחון** פי' הערוך לשון חום. כלומר תקרב לחום ויחם לך. ובריש ספרי הגירסא הדבק לשחוור. ופי' הדבק לשר וקצין שקורין שחוור. וישחון לך ישתחוו לפניך הבריות. מלשון שחי ונעבורה. כן נ"ל לפרש המאמר כמו שהוא לפנינו (וע' בנזה"ק ובילקוט):

**אעברת נהרא בנה** מיד כשעברת הנהר בנה שמה שהוא א"י וכוונת רב על רוחב הנהר וכוונת שמואל על אורך הנהר. וע' בערוך ערך ואני:

**תרבקנה**. שם מקום:

**הוא פרת הוא נהר כבר** שהרי פרת נקרא נהרות בבל וכמ"ש בשוח"ט מזמור קל"ז דמצד האחד פונה לבבל וכתיב בריש יחזקאל בארץ כשדים על נהר כבר. וכשדים הוא בבל וכבר הוא פרת והכל א':

**שפרה ורבה** כלומר אע"פ שתחלתו קטן מאד. שוב פרה ורבה עד שעוברים אותו בספינות:

**שמימיו פרים ורבין** הזרעים כדלקמן (מת"כ):

**פרת שמפרה והולך כו'** כך הוא הגירס' בהרבה מדרשים ומפרה פי' שמחסר. כמו ופרא מן מה דאת לביש דלקמן סוף פ' כ'. ור"ל שמצד רחבו למעלה מתמעט והולך עד שכלה במקום צר כמגריפה (נזה"ק) והא"א ומת"כ גרסו פרת שמפריד והולך עד שכלה ופותקין אותו במגריפה. פי' שבראשו הוא קצר עד שסותמין אותו במגריפה אחת על עפר. ויש גורסין פרת שמפרש והולך עד כו'. ופי' שמתפרש לנהרות קטנות לצדדים עד שנשאר הנהר עצמו קצר עד שכלה במגריפה:

**כבר שמימיו כלין** מצד רחבו למעלה. והאדם אומר כבר היו המים ועכשיו עברו והלכו להם:

**שפירותיו גסין** גרעיני התבואה הצומחת בו:

**ואינן יורדים בכברה** ולפי שחשיבותו ניכר ע"י הכברה שאין הפירות יורדין בו נקרא כבר (יפ"ת):

**כבר בפני עצמו כו'** כבר הוא אחר ופרת הוא אחר:

**אין קולך הולך** והומה וסוער:

**א"ל כו' מעשי מודיעים אותי כו'**. ואף שהוא דרך מליצה לבד. עכ"ז גם ענין טבעי יש בה אשר באמת תלוי זה בזה. המים ההולכים לאט לאט המה מתעכבים מתחת הארץ. וע"כ הוא משקה את הארץ בשפע רב. ולכן הנטיעות גדלות מהר. ולא כן המים ההולכים במרוצה רבה. אשר ע"כ הקול נשמע בהם מסבת המרוצה ולכן אינם משקים את הארץ וכן במשל אילנות עושים פירות מצד שיש בהם לחלוחית רב והם רכות ולחות ע"כ אין נשמע קולם:

**ע"י שהם כבדים כו'** לפיכך אין הרוח המנשב בהם מנענע הרבה. אבל אילני סרק ע"י שהם קלים. ואפילו אותן אילני סרק שיש להן פירות מה קלים וקטנים הם לכן הרוח מנענע תמיד וקולן נשמע הה"ד כנוע עצי יער מפני רוח. דמשמע שהתנועעם הוא מפני הרוח. ואמר עצי יער דדווקא אילני סרק:

## פסקה ד

**עתיד הקב"ה להשקות כו'** ודרש מעדן כמו מהדין (דאותיות אחה"ע מתחלפות יפ"ת) ואינו מוציא הענין מפשוטו אלא שדורש ראשים על ראשים שמשלו בעולם דורש כל הענין שהעדן יפרד לארבעה ראשים:

**כוס תרעלה** כו' **שהדין יוצאת** שם כוס הונח על ההשפעה בריבוי היוצאת מאתו ית'. השפעה טובה נקראת כוס ישועות ובהפכה נקראת כוס התרעלה:

**ע"ש ופשו פרשיו** דבבל כתיב הנני מקים את הכשדים וגו' ופשו פרשיו פי' ששרבו פרשיו:

**שעלה והקיף** שעלה על א"י ובנה עליה מצור סביב כדכתיב בסוף ירמיה ויבנו עליה דיק מסביב (יפ"ת):

**דכתיב ביה הוחילי לאלהים** ולפי שא"י תוחלת ישראל היא נקראת ארץ החוילה כלומר ארץ התוחלת (יפ"ת):

**אלו דברי תורה** שהתורה גלה לבבל עם החרש והמסגר עם יכניה המלך:

**כתורת א"י** דאוירא דא"י מחכים כדאיתא בפרק מי שמת. וכמ"ש מלכה ושריה וגו':
**ולא חכמה כו'** תורה היינו אוקמי גירסא. וחכמה היינו סברא ופלפול (יפ"ת):
**מקרא משנה כו'** דבדולח ואבן השוהם מיני מרגליות הם ויש בהם מינים ממינים שונים. וכן יש בתורה מקרא משנה כו' (יפ"ת):
**שהיה המן שף עמא** מענין תשופנו עקב. שהיה מכה את עם ישראל בלשונו כנחש. ולפי שהיה בימי מדי קרי למדי גיחון על שמו של נחש שנא' בו על גחנך תלך:
**ע"ש על גחונך תלך** ובילקוט מסיים הוא הסובב את כל ארץ כוש על שמלך מהודו ועד כוש:
**קלה וחדה** כלומר במהירות בלי שום התבוננות שתיכף הסכימו להפר דת ישראל:
**כתבו על קרן השור כו'** פירשתי לעיל בפ' ב' סי' ה':
**בג' דברים קדמה כו'** והיינו דכתיב הוא ההולך קדמת אשור וקראו אשור מפני שהיתה מתעשרת מממונם של ישראל יותר מאחרים כדכתיב אמלאה החרבה. ולכך מייחד לה השם הזה בפרט (יפ"ת):
**בנימוסין כו'** שלקחו מהם הנימוסים הם החקים והמנהגים אשר בה יתנהגו (נזה"ק):
**בפנקסים** הוא כתיבת הספרים והאותיות (נזה"ק):
**ובלשון** כמו שכתב רש"י בע"ז כתב ולשון של רומיים מן אומה אחרת בא להם. אחרים תקנו להם. אבל גירסת הערוך בנווסין ובפניקטין ובלשון. וכתב המוסף הערוך שגירסתו היא עיקר. **ובנווסין** פי' בלשון יוני חכמת הנהגת הספינות. **ובפניקטין** פי' חכמת בניני היכלות:
**נקראים ע"ש אשור** נפקא ליה מדכתיב בישעיה לשבור אשור בארצי וגו' וסמיך ליה זאת העצה היעוצה על כל הארץ וגו':
**ע"ש שהיו מתעשרות** וא' מתחלף בע' מאותיות אחה"ע. או מפרש אשור מלשון חוזק. שהם מתחזקים מישראל כלו' שמקבלים שפע העושר ע"י ישראל שגלו ביניהם בהיות שכינה עמם בגלות (נזה"ק):
**ע"ש נינוה** נפקא ליה מדכתיב בנחום משא נינוה וגו' ושם התנבא על הישועה מכל העכו"ם אלא ודאי כי כולם נקראו ע"ש נינוה (יפ"ת):
**ע"ש מצרים** דכתיב ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים. דקשה מ"ש דנקט אשור ומצרים. אלא שהם רמז לכולם (יפ"ת):
**שהפירה חקי ה' ותורתו**. והצירה לבניו:
**שפרה ורבת מברכתו של זקן**. שפרת ורבת והתמיד מלכותו. ואגב אורחיה אשמעינן שסבת קיומה כל כך הוא מברכת יצחק (יפ"ת):

## פסקה ה

**ויקח ה' אלהים** מפני שלא יאות לשון לקיחה על האדם. לכן דרשו לשון עילוי או לשון פיתוי (יפ"ת):

**עילה אותו** כבר פירשתי לעיל פ' ט"ו סי' ה':

**ולקחום עמים והביאום** שרמו למעלתם שיקחום בגדולה ובכבוד והביאום:

**קחו עמכם דברים**. ונקט קיחה בדברים על שם שעל ידם לוקחים ומושכים לב האדם:

**וינחהו כו'** משום דלא יפול הנחה במקום על אדם לכן דרש הניח לו כו' לשון מנוחה ולשון הגנה מהנזקין. וגם הניח לו והרשהו ליהנות מכל עצי הגן באכילה ושאר עידונין. ואפילו בעץ הדעת לא נמנע העידון בצל ומראה וריח (יפ"ת):

**ר' ברכיה אמר להניחו כו'**. כלומר דויניחהו לאו דרך החלטה שהניחו והגין ממש דהא לפי האמת לא הו"ל מנוחה כי מיד חטא וגורש אלא שהכניסו לג"ע אדעתא שיניחהו ויגין עליו ולעדנו. אבל לא עלתה לו (יפ"ת):

**נתן לו מצות שבת** דריש ויניחהו שישבות וינוח בלי מלאכת עבודה ומ"ש לעבדה ששת ימים תעבוד. ולא בשבת. ומ"ש לשמרה שהשבת ישמור שלא יעשה בו מלאכה:

**אלו הקרבנות** קרבנות עולות העשוים לענין התעלות הנפש במעלותיה:

**תעבדון את האלהים**. דלא אשכחן שעשו מצות מעשיות על הר סיני רק עבודת הקרבנות כדכתיב וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות (יפ"ת):

## פסקה ו

**ויצו ה' אלהים כו'** והיה די שיאמר ויאמר לו מכל עץ הגן כו'. שהרי כבר כתיב ויקח ה' אלהים את האדם על כן דורש תיבות המיותרות:

**צוהו על שש מצות** וכן איתא בש"ר פ"ל. ובילקוט סדר יתרו בשם פסיקתא. אבל עוד איתא שם בילקוט אדם נתתי לו ז' מצות. וכן הוא בילקוט שה"ש. ועי' בפ' ד"מ. ובדברים רבה פ"ב. ובתנחומא פ' יתרו:

**כי הואיל הלך אחרי צו**. אחרי צווי של נביאי הבעל (רש"י):

**ונוקב שם ה'** במגדף כתיב:

**אלו הדיינים** פי' שנצטוה על העתיד להושיב דיינים בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר. ובגמרא גרס אלו הדינים:

**צוהו על הגזל** מדאצטריך למשרי עצי הגן שהם הפקר. ש"מ דמה שאינו הפקר אסור (רש"י):

**פתרי ליה כל ענינא** דקרא בענין אחר. ולדידהו לא נרמז פה אלא ברכת ה' וג"ע. ואידך מצות דב"נ ילפינן מקרא אחרינא:

**רחמן אני דיין אני להפרע**. אע"פ שאני רחמן. בדבר זה אני דיין להיות קנוא ונוקם שהוא זלזול כבודו (יפ"ת):

**אלהים על האדם א"ל אלהים אני נהוג**. כצ"ל פירוש קבל אלהותי עליך האדם:

**אלהים לא תקלל** וכדאיתא במ"ס אלהים לא תקלל משמש קדש וחול. ועי' במכילתא דאיתא שם פלוגתא דר"ע ס"ל קדש. ור' ישמעאל ס"ל בדיינים הכתוב מדבר:

**מתי יתכשר כו'** ולכך כפל לומר אכל תאכל כלומר משהוא עומד לאכילה דהיינו לאחר שחיטה אז תאכלנו. ואע"ג דלאדם לא הותר לשחוט ולאכול. במתה מאליה מותר היה. ולפ"ז אפשר שתכשר בשחיטה אם שחטה בשוגג (יפ"ת) או י"ל דס"ל דהותר בשר לאדה"ר לאכילה (נזה"ק):

**מיתה לאדם כו'** מרבוי דמות תמות יליף לה:

**מיתה לחוה** דאף היא היתה בכלל אזהרה. ותולדותיו באו מכחו והוטבעו בחותמו (נזה"ק):

## פרק יז

### פסקה א

**ואלו הן בראשית** כלו' שזה שנזכר בראשית דהיינו שמים וארץ נחשב מאמר אחד כדכתיב בדבר ה' שמים נעשו:

**ורוח אלהים מרחפת** וכדמפ' ר' יעקב:

**מאמר ניתן לרוח בפ"ע** דמה"ט כתיב ורוח אלהים. ור"י ס"ל כת"ק ור' מנחם בר"י ס"ל דהיינו רוחו של אדה"ר ומלך המשיח. וכבר נאמר מאמר מיוחד על בריאת אדם (נזה"ק):

### פסקה ב

**בלא שמחה** דשמחת לבב אשה:

**בלא ברכה** שבשבילה הבית מתברך כי איש ואשה שכינה ביניהם. וגם זה לפי הטבע שהיא משתדלת בצרכי הבית:

**בלא כפרה** בפרק הבא על יבמתו אמר ר' חמא ב"ח כיון שנשא אשה עונותיו מתפקקים:

**בלא עזר אעשה לו עזר כנגדו**. כדאיתא בגמרא במה אשה עוזרתו לאדם א"ל אדם מביא חטים חטים כוסס. פשתן פשתן לובש לא נמצאת מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו:

**אתה וביתך** ומשמע ליה דבית זו אשה שהיא עקרו של בית:

**וכפר בעדו ובעד ביתו** ולא הוה מצי הכהן גדול להתכפר ביום הכפורים כשאין לו אשה ומדתלה רחמנא כפרתו באשה סמך גדול לכל אדם שהעדר האשה מעכבת הכפרה:

**להניח ברכה אל ביתך** כשיש לך בית זו אשה יש ברכה:
**בלא שלום** שנעדר ממנו שלום:
**וביתך שלום** דהיינו אשתו:
**בלא חיים** דעל ידה מאריך ימים וחיים יותר:
**אינו אדם שלם** כדאיתא בזוהר ויקרא דדכר בלא נוקבא פלג גופא איקרי ואינו נקרא אדם (נזה"ק):
**ממעט הדמות** כמ"ש בצלמנו כדמותינו וכשהוא בלא אשה ממעט בפריה ורביה ואינו מרבה בנים:

## פסקה ג

**אעשה לו עזר כנגדו**. כנגדו משמע חלוקה עליו וסותרת את דבריו:
**אם זכה** פי' אם יזכה תהיה לו לעזר. ואם לא יזכה כנגדו. וע' יבמות ד' ס"א:
**כאשתו של ר"ח בר חכינאי**. שנשאת לו והמתינה לו י"ב שנה כדי שילך ויעסוק בתורה כדאיתא בפ' אע"פ:
**אנתתא בישא כו'** אשה רעה:
**והות ברתא דאחתיה** והיתה בת אחותו ועם היותה בת אחותו היתה מבזהו ובלתי אהבתו (יפ"ת):
**והוית בזית כו'** והיתה מבזה אותו לפני תלמידיו:
**אמרו לו תלמידיו**. עזוב אותה בגט כריתות לאשה רעה זאת שאינה לפי כבודך:
**אמר להו הכתובה רבה**. ופורנא היא כתובה. (ותלמידיו אלו לא היו עשירים ולא היו יכולים לעזרו בפרעון כתובתה. עד שבא ראב"ע שהיה עשיר וסיפק בידו. והוא שאמר לו להלן אני יהבינן לה כו'):
**פשטין** היו חוזרין תלמודן:
**מן דחסלין** פי' משסיימו:
**א"ל משגח רבי כו'** א"ל רבי לא אמרת שהיו שניהם גדולי הדור והיו לומדים ביחד. והיה זה קורא לזה רבי וזה קורא לזה רבי:
**א"ל משגח כו'** א"ל ר"י לר"א השגחנא לדברי ואנחנו נלך לבית לאכול:
**כי סליק כו'** כשעלה ר"י לביתו היתה משפלת פניה למטה בפנים זועפים ויצאה לה לחוץ:
**צפה ר"י והסתכל בקדירה**. א"ל דרך שאלה היש בזאת הקדרה כלום לאכול:
**פרפריין** מיני לפתן:
**פרגן** תרנגולים קטנים או פי' צפורים קטנים:

**ידע ר"א כו'** ידע והבין מה ששמע. כלומר הבין שהיו שונאים זה את זה ושתק והיויושבין ואוכלין:

**א"ל רבי כו'** א"ל ר"א לר"י לא אמרת שיש בקדרה אלא פרפיין והא מצינו שיש בתוכו פרגיון:

**מעשה נסים הם** בוש לומר שאשתו הטעתו והתלה בו:

**מן דחסלין כו'** משסיימו לאכול א"ל ר"א לר"י פטור אותה שאינה עושה לפי כבודך. שכבר נודע לו הענין שאשתו רעה ומצוה לגרשה (יפ"ת):

**פסק לה פורנא** פסק לה הכתובה וגירש אותה. והיו משיאים אותו אשה אחרת טובה ממנה:

**גרמין חובין כו'** גרמו לה עונותיה והלכה ונשאת לשומר העיר. לאחר ימים באו יסורים עליו ונעשה סומא:

**והות ציירת בידיה כו'** והיתה אוחזת בידו ומחזרת אותו על כל השווקים והרחובות שבעיר. וכיון שהגיע לרחוב של ר"י היתה עומדת וחזרה לאחוריה:

**מן דהוה כו'** מפני שהיה אותו האיש מכיר ובקי ברחובות העיר. אמר לה למה אין אתה מוליכני לרחוב של ר"י. ואני שמעתי עליו שהוא עושה צדקה הרבה. מצוה פי' צדקה:

**משבקתיה** גרושתו אנכי ואין בי כח מפני הבושה לראות הסברת פניו:

**חד זמן אתון קרון.** זמן אחד באו וקראו על הפתחים ברחוב של ר"י:

**ארגיש** רגיז ומתקוטט עמה יום ראשון ושני בסוף התחיל להכותה והלך הקול בתוך הרחוב והיו מתרגזים בכל העיר:

**אודיק ר"י** הביט ר"י בשביל קולם וראה אותם מתבזים בתוך העיר:

**הוא מובדא כו'** בכל יום ויום היא מאבדת ממני פרנסת רחוב זו שאינה רוצה להוליכני בה:

**נסבהון כו'** לקח אותם והיה נותן אותם בבית אחד משלו:

**ע"ש ומבשרך לא תתעלם** שמצוה לזון את גרושתו. וכ"ה בתד"א פ' כ"ז. וכדדרשינן לקמן מבשרך לא תתעלם זו גרושתו דהות בשרו ושארו. פי' שהיה מתחלה עמה כבשר אחד:

## פסקה ד

**כתיב ויאמר אלהים כו'** וס"ד ויעש אלהים את חית הארץ וכאן כתיב עוד הפעם ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה:

**וכאן לכיבוש** הביאם לאדם מתחלת יצירתם לקבל כיבוש האדם ההכנעה והמורא והפחד הטבעי. ודורש ויצר מלשון מצור וכיבוש. ובשוח"ט הגירסא וכאן לכינוס כד"א כי תצור אל עיר. ופי' שכנסם והביאם אל האדם לקרא להן שמות (והוא לשון מצור

שנאספין על העיר מסביב) ובשוח"ט גרסינן לה להא בתר דר' אחא דבסמוך דקריאת שמות:

**חכמתו מרובה משלכם** בטבעיות לפי שהם ממינו. ואחר שיש לו מעלה יתירה עליהם בדבר אחד. ראוי שיברא כדי שלא יהיה זה השלימות נעדר מהמציאות (יפ"ת):

**הביא לפניהם כו'** בא להראות להם חכמתו עליהם. בהביאו לפניהם את הבהמה וגו' ולא ידעו. ואז העבירן לפני האדם כו' (יפ"ת):

**זה שור כו'** שמות אלו ודאי אינן שמות הסכמיים. כי זה אין בו חכמה. אלא מורים על שרשם וטבעם. וע' ביפ"ת ונזה"ק באריכות:

**ואתה מה שמך כו'** אפשר שזה מרומז במ"ש מה יקרא לו קאי על האדם מה שיקרא לעצמו:

**ואני מה שמי** הראה להם עוד חכמתו כי לו ית' ג"כ יקרא שם כמותם ונמצא שחכמתו שלימה בקריאת שמות כולם:

**אדני שאתה אדון כו'** ששם הויה מורה על היותו מהוה וממציא כל המציאות. והיה הוה ויהיה. וכ"ז אנו יודעין מצד אדנותו. ולכן כאשר הכירו היותו אדון על כל העולם קראו בשם הויה:

**שקרא לי אדה"ר** במדרש קהלת ובתנחומא ובפסיקתא הוסיפו לומר הוא שמי שהתניתי ביני לבין עצמי. הוא שמי שהתניתי ביני ובין בריותי ובין מלאכי השרת:

**חזר והעבירן לפניו זוגות** תחלה העבירן לפניו לענין קריאת שמות. ואח"כ חזר והעבירן לענין העזר כדי שיתבונן שגם הוא צריך עזר ויבקש כדמפרש והולך:

**ולי אין בן זוג** ואפי' למ"ד דו פרצופין נבראו ביקש שיהי' לו בן זוג עומד לנגדו. כי זה יותר נאות לענינו:

**ולמה לא ברא לו תחלה**. קודם שתבע' מפיו:

**לקרות עליה תגר** ששאמר האשה אשר נתת עמדי:

**עד שתבעה מפיו** שהתבונן על העדרה כי רע הוא. והבין שאף שמסובב מזה לפעמים פרט אחד לרע. אכן בכלל היא טובה ומוכרחת לאדם ועכ"ז התרעם:

## פסקה ה

**תחלת מפלה כו'** מאמר מוסרי להתבונן כי השינה הרבה היא השחתה כללית לכל תהלוכות האדם הן בגופו הן בנפשו. והא דאמרינן לעיל והנה טוב מאד זו שינה. בשינה מועטת (יפ"ת):

**שלשה נובלות הן**. כשנאצלים דברים קטנים וקלים מדברים גדולים וכבדים נקראים נובלות. וכמ"ש כנבול עלה מגפן. שהשינה חלק קטן מן המיתה וכו':
**נובלות מיתה שינה**. כמו שאמרו חז"ל שינה אחת משש׳ים ממיתה:
**נובלות נבואה חלום** חלום האמיתי שהוא ע"י מלאך הוא קצת מעין נבואה דעלה כתיב בחלום אדבר בו (נזה"ק):
**נובלות עה"ב** שהוא עולם שכולו שבת הוא שבת התחתון שהוא קצת מעין דוגמתו בתענוג הנפש יתירה לצדיקים גמורים (נזה"ק) וכדאיתא באותיות דר"ע שבת הוא אחד משש׳ים של עוה"ב שכולו שבת:
**אורה של מעלה** אשר סביב כסא הכבוד כדכתיב ונהורא עמיה שרא (יפ"ת):
**חכמה של מעלה** חכמת העליונים והשכלותיהם:
**תורה** כי התורה שלמטה נאצלה מחכמה של מעלה (יפ"ת):

## פסקה 1

**מן סטרוהי** כמ"ד דו פרצופין בראו ונסרו לשנים:
**עילעא חדא כו'** צלע אחת יתירה לקח מבין שתי צלעותיו:
**אלא תחתנה** לשון רבים דמשמע תחת שני הצלעות מעלה ומטה שלקח מבנתים הצלע האחת. אבל למ"ד ב' פרצופים היו ונסר האחד מחברו הול"ל תחתיה כלו' תחת הצד שלקח (מת"כ):
**מתחלת הספר ועד כאן כו'** דנקט לשון זה לרמוז לשטן המחודש עכשיו (יפ"ת):
**כיון שנבראת** (חוה) **נברא שטן**. שע"י האשה בא שטן להשטין לעולם (יפ"ת):
**שטן** ואע"ג דשטן בשי"ן נכתב רמז אליו בסמ"ך דא"א לטעות ולקרות באופן אחר. אבל בשי"ן אם יקרא בשי"ן ימינית אין שטן ופגע רע (מת"כ):
**ואם יאמר לך אדם הוא הסובב**. שיש בו סמ"ך:
**בנהרות הכתוב מדבר** דהתם ודאי אין שייכות לשטן (יפ"ת):
**עשה הקב"ה נוי לתחתיתו**. שהוא נעלם בלתי נראה כדבר הסגור:
**עשה לו מנעול** לשון נקיה כלומר שבית נקובתו סגור בבשר:
**ואפיפורין כבוש עליו** הוא בשר העגבות שסביב תחתיתו כמין שרפרף (יפ"ת):
**ואפיפורין כבוש עליו כדי שלא יתבזה כבהמה**. ואחרינא אמר עשה לו כסתות כדי שלא יצטער כשהוא יושב. כצ"ל (יפ"ת) ומ"ד מנעול ואפיפורין היינו כמ"ד נוי לתחתיתו דהיינו לכבודו. אלא דמ"ד נוי לתחתיתו לא אמר אלא שבית נקובתו מלמטה. וזה הוסיף היות לו מנעול ואפיפורין. ומ"ד כסתות בלבד הוא דאמר על צער הישיבה:

**עשה לו כסתות** פירוש בשר העגבות שהוא מרובה ורך שישב עליהם שלא יצטער בישיבתו:

**עשה לו קבורה** ויסגור שהסגיר את הגוף בקבר. ומלת תחתנה מרמז על הקבורה מתחת לארץ (יפ"ת):

**עשה לו קבורה** שנתן בלב אנשים לעשות כן. וצוה בתורה. על הקבורה:

**תכריכין** לכבוד המת ויסגור שהבשר מוסגר בתכריכין מתחת לארץ (יפ"ת):

## פסקה ז

**למה בגנבה** נראה לי שלקח ממנו הצלע:

**אונקיא** משקל קטן:

**זו גנבה** בתמיה. וכך עשה הקב"ה נטל ממנו צלע אחת והחזיר לו אשה שלימה:

**למה בטמוניות** הכי קאמינא למה עשה כן במטמוניות דרך גנבה ולא בפרהסיא:

**בתחלה בראה** וזהו זאת הפעם כו' לזאת יקרא אשה משמע בפעם זה ולא בפעם ראשונה. ולזו יקרא אשה ולא לאחרת והיינו הראשונה:

**מוספת** אני על דבריך ראיה שיפה אמרת:

**אמורה הייתי** אמרתי אני בלבי להנשא כו'. או פי' אמורה כמו ה' האמרת. וברש"י איתא אמודה הייתי. פי' מלשון אומדנא:

**מעשה בחסיד אחד כו'** לפרושי הא דכתיב עזר כנגדו וכדדרשינן זכה עזר לא זכה כנגדו שאם זכה זוכה לאשה כשרה להיות לו לעזר להדריכו למוטב. ואם לא זכה היא כנגדו להכשילו ברע (נזה"ק):

**אין אנו מועילים להקב"ה כלום**. לקיים מצות הקב"ה ורצונו. כי העמדת בנים הוא קיום העולם וזהו חפצו ית'. כי לא לתהו בראה לשבת יצרה. שהקב"ה חפץ בקיום העולם. וזה מכונה בשם תועלת:

**עמדו וגרשו זא"ז** לפי שהגירושין היה מרצון שניהם נקט האי לישנא:

**שהכל מן האשה** פי' ברובא קאמר. אבל מתרחש ג"כ שצדיקים נושאים נשים רעות ועומדים בצדקתם. ורשעים נושאים נשים כשרות ואינן מחזירים אותם למוטב (יפ"ת):

## פסקה ח

**מפני מה האיש** כשיוצא מרחם אמו פניו למעלה ובדורות הראשונים היה הטבע כן. אבל בדורות אחרונים נשתנה טבע זו. וגם שניהם נולדים פעם למעלה ופעם למטה פניהם ופעם מן הצד:

**האיש מביט למקום ברייתו**. למטה מן האדמה. והאשה מבטת למקום ברייתה למעלה לגוף שממנו נבראת. ועיין בענף:

**להתבסם** במיני בשמים וסממנים מפני שהזוהמות מצוי בהן יותר מן האיש:

**אם תניח בשר ג' ימים** ואע"פ שמעצם ממש נבראת וכמ"ש בסמוך שמקשקש ועצם אינו מסריח לעולם. מ"מ היה בשר ג"כ בצלע ההוא וכדאמרו לעיל שהיתה מליאה רירין ודם (יפ"ת):

**האשה קולה הולך** שקולה דק ונשמע למרחוק. וקול האיש עבה ואינו נשמע:

**כיון שנתן לתוכה** לתוך הקדרה:

**עצם קולה הולך**. שהעצם קשה ומקשקש בקדרה כפעמון ונשמע קולו. וכן קול האשה נשמע לפי שנבראת מעצם. אבל אדם נברא מאדמה ואפי' יקשקשו בה כמה פעמים אין הקול נשמע. ולפי שאין דרך ליתן עפר בקדרה אלא בשר. לא אמר במשל כפי הנמשל (יפ"ת):

**להתפתות** פרש"י ז"ל לדרך ארץ אחר שכנסה ובס"א הגי' להתפייס מכעסו:

**אינו נשרה** וכן אין בכל דברי ריצוי כדי להתיש כעסה וחוזק לבה:

**תובע באשה**. לישא אותה לאשה. ואין האשה תובעת באיש להנשא לו:

**והוא מבקש אבדתו**. ולכן האיש מבקש האשה שהיא אבדתו ועצם מעצמיו וצריך אליה לשמושו ועניניו כבעלים לאבדה:

**מפני מה האיש כו'** שהאשה הרא ולא האיש:

**יוצא ראשו מגולה**. לפעמים ואינו מקפיד בדבר:

**לאחד שעבר עברה**. וכן האשה שהכשילה לאדם בעץ הדעת והמיתתו. מתביישת:

**אצל המת תחלה** כשמוליכין את המת הנשים הולכות לפני המטה. ואחריהם האנשים:

**שגרמו מיתה** לכן קודמות לגמול חסד למתים לתקן קצת המעוות:

**ואחריו כל אדם ימשוך** אותם ההולכים אחריו כולם ימשכו אחרי המת:

**ולפניו נשים** הולכות לפניו. אין מספר. והא דאמר בנשים לשון אין מספר אפשר דג"ש יליף מעלמות אין מספר (יפ"ת):

**מפני מה ניתן לה מצות נדה**. מצות שמירת דם נדה להיותו מטמא. ומפרש שהוא לכפר על חטאה ואילולא כן לא היה מטמא כעין דם טוהר של אשה (נזה"ק):

**ומפני מה ניתן לה חלה**. פי' למה נתייחדו מצות אלו לאשה יותר מלאיש. שנשים מתות בשעת לידתן עליהן. והאיש אינו מת עליהן אע"פ שגם הוא מצווה על חלה והדלקת הנר (יפ"ת):

**גמר חלתו של עולם** כדלעיל בריש פ' י"ד ושם פירשתי:

**שכבתה נשמתו של אדם** ונשמה קרויה נר כדכתיב נר ה' נשמת אדם. לכן נתן מצות נר שבת שתבא מצות נר ותכפר על כבוי נר. ועוד דבשבת איכא נשמה יתירה (יפ"ת):

## פרק יח

### פסקה א

**ניתן בה בינה כו'** וכאילו כתיב ויבן היו"ד בקמץ והכונה שבינתה נתגדל קודם בזמן מבאיש. אך כל אחד כפי בינתו:

**נדריה נבדקים** אם ידעה לשם מי נדרה נדרה נדר:

**אית דמחלפי** יש שמחליפין את האמור בתינוק יהא נאמר בתינוקת והנאמר בתינוקת בתינוק. והוא ר"ש דסבר הכי בפ' יוצא דופן ודרש ויבן לכדרב ביבי (מת"כ):

**קישטה ככלה כו'** בפ' המצניע גודלת ופוקסת חייב בשבת משום בונה וכי דרך בנין בכך אין כדדריש ר"ש בן מנסיא מ"ד ויבן ה' אלהים את הצלע מלמד שקלעה וכו':

**אית אתרין כו'** יש מקומות שקוראין לקליעת שער האשה בנייתא לשון ויבן וכן בתרגום נקרא שער בניתא. ועיין בערוך ערך בוניתא:

**שמתחת חרוב אחד כו'** כלומר בלי קישוט ופירכוס. אינו כן אלא ויביאה אל האדם משקשטה כו'. דריש מדכתיב ויבאה חסר יו"ד בין ב' לאל"ף בגי' כ"ד (הכי איתא בס' הזוהר) היינו לומר שקישטה בכ"ד מיני קישוטין שהתכשיטין הם כ"ד במספר כמ"ש בשה"ש רבה ואח"כ הביאה והעמידה לפניו. והכ"ד תכשיטין הם אותם המנויים בישעיה העכסים והשביסים וגו':

**הה"ד** בעדן גן אלהים היית דמיניה ילפינן שעשה הקב"ה חופות לאדם בגן עדן דכמו שקישט את חוה ככלה כך עשה חופה לאדם כחופת חתנים:

**מסוכתך** היינו חופה שמסכך על האדם כמו סוכה:

**רבנן ור"ש** מייתי מילי דרבנן ור"ש דמיירי בפי' החופות (יפ"ת):

**רבנן אמרי עשר חופות עשה לו הקב"ה** דהיינו אודם פטדה וגו' עד וזהב. אבל כל אבן יקרה לא חשיב דהוא כלל ואח"כ פרט. מאי כל אבן יקרה דהיינו אודם פטדה וגומר. וס"ל דאין בכלל אלא מה שבפרט:

**ור"ש אמר י"א** דחשיב כל אבן יקרה חופה באנפה נפשה דס"ל דכלל ופרט בא הכלל להוסיף על הפרט כדמפרש ואזיל:

**הדין דהבא** דהכא לית הוא חופה. דכל אבן מסוכתך כתיב אבל זהב מלתא אחריתא שנתן לו ג"כ זהב לצורך שמושו לא שעשה לו חופה ממנו (יפ"ת):

**ובתי קריות** לשון תקרה אכסדרה מלאה חלונות כדי שיהא קר מן הרוח:

**קורקוסי**' הקרסים:

## פסקה ב

**ויבן כתיב** וקרינן היו"ד בקמץ והוא לשון בינה דיש אם למסורת:
**מיקרת ראשה** לשון גבהות וגאוה שהוא דרך קומה זקופה בראש (נזה"ק):
**סקרנית** ענין ראייה. **צייתנית** מבקשת לשמוע כל דבר. ודרך העומד לשמוע לילך רכיל ולשלח מדנים:
**שלא תהא דברנית**. הרבה ותבא לדבר לה"ר:
**קנתנית** פי' קנאנית. שהקנאה בלב:
**משמשנית** לנגוע ולמשש כל דבר:
**פרסנית** מלשון מפרסת פרסה כלו' יצאנית (מת"כ):
**ממקום שהוא צנוע באדם**. היינו מן הירך כדאיתא לקמן סדר כי תצא שהוא מקום צנוע ומכוסה:
**שומעת פתח האהל**. דמשמע שהטתה אזנה לשמוע דברי המלאכים:
**ולא מן הפה** והרי היא דברנית שנאמר ותדבר מרים. כצ"ל וכן הוא בפ' כי תצא:
**ותקנא רחל** אע"ג דדריש לקמן שקנאה במעשיה הטובים מ"מ הא אית בה מדת קנאה איך שתהיה. וכן ותגנוב רחל את התרפים שלשם שמים נתכונה (יפ"ת):

## פסקה ג

**בנה בה מגורות** שבנאה כבנין אוצרות. מגורות אוצרות. שדרך לבנותן קצר מלמעלה ורחב מלמטה כדי שיהא כובד המשא על הקרקע ולא על הכתלים. וכן עשה באשה שהאם של האשה רחב מלמטה וקצר מלמעלה:
**טבוי לקריה כו**' אשרי וטוב לבן כפר שהמלך נעשה שושבינו כי הוא לו לכבוד ולתפארת. ולהיות הזווג מבורך:

## פסקה ד

**בתחלה בראה לו כו**' נתבאר לעיל פ' י"ז סי' י"א:
**של אותה הפעם** של עכשיו ישרה בעיני ונושאת חן בעיני:
**שעתידה להקיש עלי כזוג**. הוא דרש אחר שדורש הפעם מלשון פעמון. ור"ל זאת היא שתתרעם עלי. וכן היה לבסוף שהיתה מיללת עליו בקולה (מת"כ):
**כד"א פעמון כו**' כלומר כפעמון המקשקש. **זו היא שתהיה מפעמתני כל הלילה כולה.** כצ"ל ר"ל שעתידה לפעמתני. שע"י ההרהור ביום יהיה כל הלילה בחלום בענין זה שהרהור זה קשה מכל הרהור:

**וזו מיגעת את האדם**. שהרואה בחלום שהוא נזקק לאשה הוא מתפעל ומתיגע ורואה קרי בפועל. וע"ז אמר הטעם לפי שתחלת ברייתה של האשה אינה אלא בחלום בשעת השינה. ולכן גם דמיונה פועל בחלום. וה"ג שתחלת ברייתה אינה אלא בחלום שנא' וישן ויקח וגו'. ומה שנאמר עצם מעצמי הוא שייך למימרא הסמוכה (יפ"ת):

**עליו הוא אומר כו**' כלומר בו נתקיים עצם מעצמי. שקרובתו היא עצמו ובשרו ובהיותה עצם מעצמיו חביבה עליו ודעתו עליה תמיד ומחבבה ביותר:

**שנתנה תורה בלה**"ק כתב היפ"ת והנזה"ק דיותר שייך לומר מכאן שנברא העולם בלה"ק. ופירושו שכך היה לשון האדם מתחלת הבריאה. ולגירסתנו פירושו שאם נתנה בלשון אחר לא יתכן שיפרש הכתוב על לשון שלא נתנה בו התורה:

**כך נברא העולם בלה**"ק. ר"ל ע"כ צריך לומר שביום בריאת העולם לא היתה השפה האחת זולתי עברית להיות כי נקראת אשה כי מאיש לוקחה זאת. ר"ל שם אשה נגזר מגזרת איש. אשר בלשונות אחרות לא נמצא כן שנא' על שם האשה בלשון יוני אנתריפי (לפירוש הערוך) מגזירת אנתרו שם האיש (כי בלשון יונית אנתרו שם האיש. וגיני שם האשה ולא נגזרו זה מזה). וכן בלשון ארמי שם האיש גברא ושם האשה איתתא. ולא היה מן הצורך להביא ראיה על שאר הלשונות כי אם מלשונות הללו שהם קודמות ומשובחוא:

## פסקה ה

**יוציא דברי ר**"**מ** ס"ל לר"מ דמקודם היה אסור באחותו בין מן האב בין מן האם. והילכך השתא נמי אע"פ שהוא כקטן שנולד דמי. מ"מ יוציא. שלא יאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה:

**וחכמים אומרים כו**' שהם סברי דמקודם אינו אסור אלא באחותו מן האם. הילכך מן האב יקיים דהכא ליכא למיחש שמא יאמרו כו':

**והא כתיב** וגם אמנה אחותי בת אבי היא וגו' אך לא בת אמי ותהי לי לאשה. הרי שעיקר האיסור אם היתה בת אמו. אך בת אביו אין איסור:

**בשיטתן השיבן** פי' שבאמת לא היתה לא בת אביו ולא בת אמו. כי אם בת אחיו בת הרן כמ"ש לקמן סוף פ' ל"ח בהדיא. אך כאן אמר להם לפי מה שאמרו הם ולמה אמרת אחותי וסברו אחותו באמת. וא"כ אמר שקר לגמרי. ע"ז השיבן שלא היה שקר גמור שמצד האב יש לו קרבות עמה שהרן היה אחיו מצד האב ולא מצד האם. שמ"ש אחותי פירושו קרובתי:

**אתיב להון ר"מ כו'** דמשמע ליה אחותו מאביו ואחותו מאמו. והשיבו לו דאביו ואמו היינו הסמוך לאביו כו' ר"ל אחות אביו ואחות אמו:

**אתיב ר' אבהו כו'** דאי אחות האב ואחות האם אסר רחמנא היכי נסיב עמרם ליוכבד דודתו שהיתה אחות קהת אביו. ומפרש דבריו בנו ר"ש ואמר וכי אפילו כב"נ לא היו ישראל נוהגים קודם מ"ת. ומשני' ר' לוי אליבא דרבנן דאביו ואמו הסמוך לו מאביו כו' כלומר אחות האב מן האם. וכן אחות האם מן האם דהנך סמוכות לו. ויוכבד אחות קהת מצד אב הואי לא מצד האם (יפ"ת) ור"מ דרש את אביו ואת אמו אחותו ממש אבל אחות אב ואם לא נאסר עליהם (מת"כ):

**על הנשואות חייבין**. כדכתיב הנך מת וגו' והיא בעולת בעל. על הבעולות חייבין ולא על הארוסות:

**משום בעולת בעל** שאינו תלוי רק בבעל הראשון:

**וכי נתכוון זה כו'** הא בעילת זנות הוה:

**קונה שלא כדת.** דהכא בביאה תליא רחמנא דכתיב והיא בעולת בעל משמע דבעולה אסורה אף בלא כוונת קנין:

**שאין לה גירושין** פי' כדיננו שמגרשה בגט. אלא שתשב עם בעלה או כשישלחנה מביתו ויפרדו זה מזה הוו להו גירושין. וז"ש או שאין להם גירושין או ששניהם מגרשים זה את זה דהיינו שכל אחד נפרד מהשני וביד איזה משניהם הדבר מסור להתפרד כיון דלא בעו גט. ומה שאמר אחר כך ר' יוחנן אשתו מגרשתו כו' ה"ה דהוא נמי מגרשה ומוציאה מביתו אם ירצה (יפ"ת):

**דופרין** פירש"י כתובה כפולה. דושנים פורין כתובה:

**תני ר' חייא ב"נ שגירש כו'**. שאינן בדין גירושין כישראל אלא כדאמרן. וע"כ לא שייך בהו קרא דלא יוכל בעלה הראשון (יפ"ת):

**כביכול לא יחול שמו כו'** ובירושלמי גרס ללמדך שלא ייחד הקב"ה שמו בגירושין אלא בישראל בלבד:

**נתפחמו** נעשו שחורות לשון פחמין:

**והיו מקיפות את המזבח**. והיו הנשים מקיפות את המזבח:

**שניה לשטים** כי שם נכשלו בבנות מואב:

**את מזבח ה' בכי ואנקה**. מאין עוד פנות אל המנחה ולקחת רצון מידכם. אמר הקב"ה מאן קביל מהם מבכי ואנקה כצ"ל. ופי' דקמפרש מאי דכתיב בכי ואנקה מאין עוד פנות

אל המנחה. שאמר הקב"ה מי יקבל מהם מנחתם אחר שעשקו את נשותיהם וגרמו להם בכי ואנקה (יפ"ת):

**משגזלת וחמסת כו'** סיפא דקרא קדריש וכסה חמס על לבושו שגזלו מנשותיהם בגדיהם וכלי חמדתם ונטלו יפים שהוליכום כל הדרך מבבל לא"י בחמה ונתפחמו פניהם:

**לא בעשה ולא בל"ת**. אין איסוריהן חלוקין בדין עשה ול"ת כמו בישראל אלא כל איסוריהן במיתה:

**והיאך עבידא** פי' איך אתה דורש כך. ולשון הירושלמי מ"ט. ומשני דכתיב והיו לבשר אחד למקום ששניהם עושים בשר אחד שהם מולידים בפרט לשלא כדרכה:

## פסקה 1

**שלא המתינו בשלותן כו'**. שלא נמשך שלותם ששה שעות ביום:

**ואלו הן אדם** לפי הפדר"א פ' י"א שבשעה שביעית נזדווגה לו חוה. שמינית נצטווה. תשיעית עלו למטה שנים וירדו ארבעה. עשירית הכניסו לג"ע ועבר על הצווי. י"א נידון. י"ב נתגרש. הרי שלא היו בשלותן ו' שעות שתחלת שלותן היה כשנזדווגה לו חוה בז'. וביי"א נידון ואבדו שלותן. וע' בויק"ר ריש פ' כ"ט חשבון אחר. ובאדר"נ חשבון אחר. וע' ש"ר ריש פ' ל"ב. וע' ילקוט כאן וילקוט שופטים ה':

**וישראל** לא עמדו בשלותן ששה שעות ביום הארבעים שקלקלו בו בשעה ששית כדלקמן:

**ולא יתבששו** דרמיז נמי בו לשון שש. ויהיה לפ"ז פי' הכתוב ויהיו שניהם ערומים. מחמת כי לא היה תאוה עודנה בקרבם מאומה. אך מעלתם לא נתבושש אפי' שש שעות:

**כי בשש משה** מדלא כתיב בפירוש לשון איחור דרשינן ביה נמי לשון שש:

**ולא בא משה** היינו שלא בא בזמן הקבוע לו לפי חשבונם כדאיתא בש"ר פ' מ"א ובתנחומא סדר תשא:

**היה למוד לבא כו'** היה רגיל לבא מניצוח המלחמה בג' וד' שעות. ורמז הכתוב שהגיע מפלתו בשעה ששית. וע' בנזה"ק הנ"מ בענין שש שעות:

**לא היה צריך קרא לומר אלא ויעש כו'**. לקמן פ' פ"ה. שלאיזה ענין אמר שהם ערומים. לומר שלכך עשה להם בגדים וכמ"ש ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור ולבישם וא"כ היה צריך להסמיך כאן מיד פ' ויעש. שהלביש הערומים. ולמה כתב כאן פ' והנחש היה ערום:

**להודיעך כו'** שלכך סמך פה הכתוב והנחש היה ערום להודיעך כו'. מתוך שראה אותם מתעסקים בתשמיש כי אז לא התבוששו ונתעסקו בזה לעין כל. כי עדיין לא הכירו דרך

הצניעות באשר לא היה בהם יצה"ר. ומאז נתאוה הנחש לחוה ונטל עצה בלבו להכשילם וכדלקמן פ"ך (נזה"ק):

**א"ר יעקב כו'** שלא להפסיק בפרשתו של נחש שנזכר בו קללת העולם כולו. אלא סיים בתיקון מלבושי כבוד שהוא טוב:

## פרק יט

### פסקה א

**כתיב כי ברב חכמה רב כעס כו'**. הורה בזה שכמו שמאמר שברוב חכמה הוא מה שהאדם מרבה עליו חכמה. כן הכעס והמכאוב הם עליו ממש (יפ"ת):

**הוא מרבה עליו כעס** מלמעלה שנענש כפי שיעור חכמתו כדמסיק רב ת"ח אין צריך התראה. וסביביו נשערה מאד:

**וע"י שהוא מוסיף דעת כו'** כי כל מי שיש לו יותר דעת לשמור עצמו מכל נזק. מוסיף עליו מכאוב בהעדר השמירה. אם לא במקום זכות או מע"ט. וכן אמרו אין שוטה נפגע שאינו מרגיש בחסרונו ובקורות הזמן:

**ע"י שהרבתי עלי חכמה** כדכתיב ויחכם מכל האדם:

**הרבתי עלי כעס** כי הוא נענש לפי רוב חכמתו שנתקיים בו וסביביו נשערה מאד:

**וע"י שהוספתי עלי דעת כו'** שהרגיש שלמה בנפשו שכפי ערך תו' דעתו הוסיף מכאוב בעניני עולם הזה:

**והיכן יסורין מצויין בב"א**. כי לפי שהאדם טבעו רך וחלש הוא מעותד לפגעים רק שבידו לשמור א"ע מהם. אבל בהמה אינה בת דעת וטבעה חזק. ועל כיוצא בזה נאמר שומר פתאים ה' שאין בידם להשמר:

**חככים** מיני שחין שצריך לחכך בשבילם (מת"כ):

**אין ת"ח צריך התראה**. שהוא נתפס אף בשוגג הקרוב למזיד. דשגגת תלמוד עולה זדון. והטעם האמיתי הוא שכל אדם נענש כפי מעלתו וסביביו נשערה מאד. והת"ח לפי מעלת נשמתו ומדרגתו אף פגם מעט עושה בו רושם. וכדאמר ר' יוחנן משל נמרץ לזה. וכן רבי ישמעאל:

**כלי פשתן הדקים** כי בגד לבן הכתם ניכר בו ביותר ומתקלקל. שלפי מעלתם פגם מועט עושה בהם רושם. משא"כ בכלי פשתן הגסים. והנמשל מבואר:

**הארבליין** הבאים ממקום הנקרא ארבל. והערוך גרס ארכל. כי היתה נקראת העיר ארכל ע"ש מלך ארכלאוס:

**כמה הם כו'** כלומר אין דמי שוויין כלום ואף אם נתפחמו מה בכך:

**לפום גמלא שיחנא**. לפי גודל וחוזק הגמל כן הוא המשא שמניחין עליו:
**לקפילין** לחנות שמוכרים בו מיני מאכל. והמוכר נקרא קפילא:
**קופר כו'** בשר צלוי ופת נקיה ויין טוב:
**פתא כו'** פת קיבר:
**ותרדין** מין עשב:
**דין אכל פת נקיה כו'** כלומר זה אכל פת נקי ויפה וניזק. וזה אכל מאכל קיבר ולא ניזק שזה מזגו חלש וזה מזגו חזק. וע"ז אמר:
**על דין הוא רבה** כלו' כלפי זה נקרא מאכל קשה שאין יכול לעכלו לפי טבעו. ועל האחר לית הוא רבה וגדול וקשה. וכן הנמשל דע"ה אף זדונות נעשים לו כשגגות ות"ח בהיפוך לפי מעלתו:
**לפי גדולתו של נחש כו'**. לפי שהיה ערום מכל נעשה אח"כ בחטאו ארור מכל שנענש לפי גדולתו ומדרגתו שהיה קרוב למדרגת האדם:
**היה עומד כקנה** מפני שהנחש דק וארוך המשילו לקנה. ובילקוט הגי' בקומה:
**דקרטים** פי' בלשון יוני בעל שתי רגלים. ובל"ר דרקטוס זקוף ישר עומד (מוסף הערוך) שהיה אדון על כל הבריות:
**מין היה** שהאמין בקדמות העולם וכמו שכתוב והייתם כאלהים שאמר מן האילן הזה אכל וברא את העולם כדלקמן בפירקין. והיה רשע ערום מן המצות כדדרש לקמן גבי וידעו כי ערומים הם ע"ש (נזה"ק):
**כגמל היה** מתוקן לכל משאות כבידות להיות שמש גדול לאדם כדמסיק. ולכך קרי ליה ערום שהיה חרוץ ומשכיל לשמש האנשים (נזה"ק):

## פסקה ב

**שפתחו באף** ר"ל שהאף לא פגע בהם מעצמו. אלא הם פתחו באף שהתחילו לעורר כחו בדבורם לפי שהם התחילו בו לעורר כחו לסוף פגע בהם ונאבדו:
**באף** שהיו יכולין לומר גם ואמרו אף:
**ונאבדו באף** שברית כרותה לשפתים כדאיתא בפרק חלק:
**ושר האופים** שדבר עם יוסף בלה"ק או בלשון תרגום שהוא לשון עבר הנהר. ובמלת אף אין חילוק בין לשון הקדש ללשון תרגום כדחזינן גבי אף אני בחלומי דמתרגמינן אף אנא בחלמי. ודרשו גבי נער עבד עברי אפי' לשוננו אינו מכיר. לכך דיבר עמו או בלה"ק או בלשון תרגום (נזה"ק):
**והמן שסיפר בלשון ארמי**. כי הוא היה בפרס ומדי שדברו שם אז באותו לשון כמבואר בספר עזרא:

## פסקה ג

**נתעסק בד"א כו'** כדאמר לעיל שראה אותן מתעסקין בד"א כו' ותשמיש מביא לידי שינה. ובאשר התאוה נפשה לאכול מפרי עץ הדעת לא רצתה להמתין עד שיעור משינתו. או לרבנן עד כי ישוב לביתו:

**והחזירו בכל העולם**. ברכות דף ל"ב בארץ לא עבר בה איש כו' כל ארץ שגזר עליה אדה"ר נתיישבה. וכל שלא גזר עליה אדה"ר לא נתיישבה עכ"ל. ודורש שמדבר מאדה"ר. ומ"ש ישב פירושו גזר להיות ישוב. וזהו שאמרו רבנן כאן נטלו הקב"ה כו' הה"ד בארץ לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם ללמדך שהקב"ה העביר לאדה"ר בכל מקום נטע ובית זרע שהוא ראוי לישוב. אבל במדבר השמם ארץ אשר לא עבר בה איש לא ישב שם אדם הוא אדה"ר (יפ"ת):

**שלא תעשה את הגדר כו'**. ר"ל שלא תעשה את הגדר גבוה מאד ומכביד על העיקר. שלא יפול הגדר ויקצץ הנטיעות בהיותו מכביד עליהם כ"כ וכן הוא בנמשל. כי אע"פ שאנו מוזהרים לעשות גדר וסייג לתורה כדכתיב ושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי. מ"מ אין לעשות הגדר תוספת על העיקר שלא יכלול אזהרת הגדר עם משמרת התורה כי היה נראה להמון עם שהכל משמרת ד"ת מפי הגבורה. וע"ז אמר אל תוסף על דבריו משלך לכלול אותו בדבורו פן יוכיח בך ונכזבת כלו' פן החולק ימצא בתוספות שלך איזה דבר כזב ושגיאה. ומזה יכזיב ויכחיש גם העיקר לומר כי הכל אין בו ממש. כאשר אירע לחוה:

**א"ל הא לא מיתת כו'**. שהנחש ידע שלא צוה אלא על האכילה לבד כמפורש בשאלתו אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן. אבל חוה לא ידעה האמת. שאדה"ר עשה סייג וגדר והוסיף לעצמו הנגיעה. וכך אמר לה שהאכילה והנגיעה אסורה. והיא לא ידעה שהנגיעה הוא סייג. וכשראתה שאין מיתה בנגיעה סברה ששקר אמר לה אדם והקב"ה לא צוה לא על הנגיעה ולא על האכילה. ולפיכך אכלה. ומ"מ חטאה שהיה לה לשאול את פיו (נזה"ק):

**ודחפה עליו** בפדר"א אי' שהנחש עצמו נגע והראה לה שלא מת בנגיעה והרי גם הוא נצטוה:

**כמה דלא מיתת כו'**. דורש כן ממ"ש לא מות תמותון והיה די שיאמר לה לא כי יודע כו' ע"כ דרשו שעל הנגיעה כבר ניסה הנחש שלא מתה וא"ל לא מות ולא תמותון. לא מות על הנגיעה ולא תמותון על האכילה:

**אלא כי יודע אלהים כו'**. לכך צוה ה' לכם כי יודע וכו' והוא אינו חפץ בכך:

## פסקה ד

**השאלה הזו שאלוני באנטוכיא**. השאלה מבוארת ולא רצה לפרשה בהיותה שאלה של אפיקורסות מדכתיב יודעי טוב ורע לשון רבים דמשמע ב' רשויות יש ח"ו. והיו רוצים להביא מזה שמי שברא טוב לא ברא רע. ואמר להם ראש המקרא יוכיח דלא כתיב יודעים אלהים אלא יודע לשון יחיד. וכדאמרינן כ"מ שיש פתחון פה למינים תשובתו בצדן. ומ"ש יודעי טוב ורע קאי אאדם וחוה כאילו אמר והייתם יודעי טוב ורע כאלהים:

**התחיל אומר דלטוריא כו'**. פי' הערוך חנף ורכילות:

**כל שנברא אחר חבירו כו'** שנראה שהקב"ה מחבב היותר אחרון. והחוש מעיד ע"ז. שזה משמש לזה כדמפרש ואזיל:

**ורקיע בשני אינו סובלן בתמיה. וכו'** הרקיע אינו סובל השמים ותומך אותם והרי הוא תחת כולן (מת"כ):

**אינן מספקין את מימיו** הרקיע מספיק מים לדשאים נמצא הדשאים משובחים:

**אין מבשלין פירותיו**. של יום ג' הרי שהוא שולט על בריאת יום ג' שאם לא יבשלו המאורות שנבראו בד' את הפירות שנבראו בג' לא יצמחו ולא יגדלו:

**זיז עוף טהור הוא** דכתיב ידעתי כל עוף הרים וזיז שדי עמדי. ודעת חז"ל שהוא עוף דגבי כל עוף הרים מייתי ליה. ומ"ש שהוא טהור מדכתיב התם אם ארעב לא אומר לך. ולא שייך לומר אכילה בטמאים (יפ"ת) וע' ויק"ר פ' כ"ב. ובערוך ערך זיז ג' גרס עוף גדול:

**מכסה גלגל חמה**. הרי ששולט במאורות. הרי מין אחד מהעופות מיהת שליט במאורות (יפ"ת):

**לשלוט בכל** כדכתיב ורדו בדגת הים וגו':

**קדמו ואכלו כו'** ואם תאכלו ותהיו שלמים כאלהים יודעי טוב ורע א"א לברא עוד אחרים יותר שלמים מכם וכ"ז דברי נרגן כזב ולה"ר:

**ותרא האשה כו'** ראתה דבריו של נחש. דרש מה ראתה. ראתה דברי הנחש:

## פסקה ה

**ג' דברים נאמרו באותו אילן**. בק"ר הגי' בגואי תאנה. דסובר עץ הדעת תאנה היתה כמ"ש לעיל פ' ט"ו:

**יפה לעינים** שמאיר העינים. וגם הוא יפה ונחמד למראות העינים:

**וכי תאוה הוא לעינים כו'**. שהוא יפה ונחמד למראות העינים. שהאדם נהנה במאכל בהיותו יפה במראה כדאי' בב"ר פ' ס"ה:

**משכיל לאיתן** לשון השכלת חכמה. או פי' שמוסיף חכמה היינו רה"ק כד"א משכיל לאיתן שהשכיל עליו רוה"ק:

**סחטה ענבים** דמפריו משמע היוצא מהפרי וס"ל כמ"ד לעיל בסוף פ' ט"ו ענבים היו (יפ"ת):

**סחטה ענבים** כדי שלא ירגיש. שאם תתן לו פריו ממש לא יאכלנו שהוא לא נפתה מהנחש. ומ"מ נענש דהו"ל לאסיק אדעתיה דאדם מועד לעולם. ונענש לפי ששמע לקולה לאכול מה שנתנה לו בלי שבדק אחריה:

**ר' שמלאי כו'** בא לדרוש איך נתפתה האדם בנתינה לבד. ובפרט שהאיש קשה להתפתות. לכן אמר שהאשה פיתתה אותו בדברי ישוב הדעת. ומרומז במ"ש לאישה עמה ויאכל. פי' השתדלה שיהיה שוה עמה בדעה אחת ולא יתפרד ממנה (יפ"ת):

**שאני מתה כו'** בפדר"א איתא שמיד ראתה מלאך המות בא כנגדה. וה"נ משמע מהא דאמרינן בסמוך שהאכילה לכל בע"ח. שנראה שרצתה שימותו כמותה (יפ"ת):

**אין כל חדש תחת השמש**. לפיכך לא אמות. וא"ת שאתה לבדך תשאר יחידי בלא אשה. לא תהו בראה ולפיכך אם תאכל גם אתה לא תמות משום הני תרי טעמי (מת"כ). וזהו דברי ישוב הדעת כלומר בטענה שכלית באת להאכילו:

**הטליס** יחידי (ערוך) וכתב המוסף הערוך וכן פי' מלה זו בל"י בדד. וממילת עמה קדריש ליה שטענתה היתה שאישה ראוי שיהיה עמה למות וחיים ואי אפשר לו להיות בלעדה כמ"ש בסמוך (יפ"ת):

**לשבת יצרה** שיפרו וירבו ויתיישב העולם. ועדיין לא הולידו כדאיתא לקמן פ' כ"א שלא הוליד בנים אלא לאחר החטא וע' מ"ש שם:

**התחילה מיללת** שצעקה כנגדו עד שע"כ נשמע אליה כי שמעת לקול אשתך דייק לה. נמצא שג' מחלוקות בדבר שר' אבהו אמר שהיה שוגג. ור' שמלאי אמר מזיד. ורבנן אמרי שהיה אנוס (יפ"ת):

**גם ריבוי** דאתין וגמין לרבויי. והכא לרבויי בהמה חיה ועוף:

**וכחול ארבה ימים** ורישא דקרא ואומר עם קני אגוע וכחול ארבה ימים. וכי מה ענין החול אצל הקן. ע"כ דרשו שמ"ש וכחול אינו על חול הים אלא על עוף ששמו חול ואמר איוב שחשב שגם הוא יקרנו כעוף חול שירבה ימים יגוע עם האש היוצא מקנו:

**אלף שנה הוא חי**. דכיון דאדם נענש שלא יגיע עד האלף א"כ זה שלא חטא ראוי שיגיע לאלף. ועי' לקמן:

**אש יצאה מקינו** והיינו דכתיב עם קני אגוע דמשמע שהקן סיבת הגויעה. ומ"מ אינו גויעה ממש אלא שאפס כחו וקרוב למות. ושוב מגדל אברים וחי ומה שמשייר בו כביצה היינו לפי שתחלת ברייתו מביצה (יפ"ת):

**אלף** כו' **גופו כלה** מעצמו בטבע ככלות לחות השרשי. ואח"כ מתחדש כנשר נעוריו. ומה שמתחדש דוקא לאחר אלף שנים היינו לפי שהוא יומו של הקב"ה. ואפשר שגם האדם אילו לא היה מת. גם הוא כמקרה הלז יקרנו לשוב לימי עלומיו בכל אלף שנה (יפ"ת) ובפ' חלק משמע שזה בא לו לעוף החול מברכת נח:

## פסקה ו

**וכי סומים היו** דהכא כתיב סתמא ותפקחנה עיני שניהם ולא כתיב בתריה לדעת טוב ורע אלא וידעו כי ערומים הם. א"כ משמע ותפקחנה כמשמעו. לכן קשה ליה וכי סומים היו. לכן דריש שפקח עיניהם לראות בעתיד כמה דורות איבדו. והיינו נמי ראיה כמשמעו. כי אם ראו לפניהם בג"ע כל הרוחות והנשמות העתידים לצאת מהם אשר כולם נפגמו בחטאן להיות מעותדים למות (נזה"ק):

**משל לערוני כו'** להראות לו כל מה שהפסיד (אע"פ שהוא דל ויודע כי אין יכולת בידו לפרוע מה שהזיק) כדי להאדיב נפשו ויבקש מחילה. כן עשה ה' לאדם להיות מהרהר בתשובה על גודל פגמו במעוות אשר לא יוכל לתקן במה שאבדו כמה דורות שנגזר עליהם מיתה בחטא עץ הדעת (יפ"ת):

**עירוני** אדם הדר בעיר ולא בכרך:

**זגג** אומן העושה כלי זכוכית:

**דייטרוטין** כלי זכוכית חשובין עשוי באומנות ובפטורי ציצים מוסף הערוך):

**א"ל** הזגג יודע אני שאין לך לשלם לו בעד הכלים שאין בידך כלום אלא בא כו':

**נתערטלו הימנה** כי אף הסומא יודע כשהוא ערום. אלא שלא היה להם בושה בעירומם. ואחר האכילה השיגו בושה. וא"כ הו"ל למימר ויתבוששו כי ערומים הם. לכך דרשו שהשיגו וידעו כי נתערטלו מן המצוה שבידם (נזה"ק):

**עלה שהביאה תאנה**. פי' יללה ובכיה לעולם. דרש תאנה מלשון תאניה ואניה ואבילות. וס"ל כמ"ד עץ הדעת תאנה היתה. ולכן לעיל גבי הצווי קראו סתם עץ הדעת. אבל לאחר החטא פרט בו שם תאנה על שהביאה תואנה לעולם מחמת החטא (נזה"ק):

**קלקלת עובדך כו'** קלקלת מעשיך קח חוט ותפור. שקודם זה לא היו צריכים לזה כי ערומים היו בלי בושת (מת"כ). ומרמז בזה שקלקול המעשים דומה לקריעה ופירוד. שמפריד עצמו מהשי"ת כמ"ש ונרגן מפריד אלוף. וע"י תיקון התשובה מחבר מה שמפריד. וכמ"ש לקמן פ' ל"ג סי' ג' אחותינו שאיחה כל באי עולם להקב"ה כו' כזה שהיא מאחה את הקרע:

**חגורה אכ"כ כו'** וא"ל דנקט חגורות לשון רבים אאדם וחוה. דהו"ל למימר ויעשו להם חגורה דמשמע נמי חגורה לכל אחד. לכך דריש חגורות הרבה לכל אחד ואחד (נזה"ק):
**אסטביון גליון סדינים דרש ג' מילי**. דחגורות מרבה ג' דאילו כתיב חגור הו"ל חד. חגורה ב'. חגורות ג' כדרכם תמיד לדרוש המלה עם התוספת (יפ"ת):
**אסטביון כו'** מיני מלבושים הם. וכולם של זכר:
**כך עושים לאשה**. דחגורות לאשה באנפי נפשה נמי קאי כדפי'. וע' גירסת הערוך:

## פסקה ז

**שיש הילוך לקול**. דהלוך זה מוסב אקול. ואע"ג דלא יתכן בו הליכה ממש. מ"מ נקט ביה לשון הליכה דרך השאלה. וכן כיוצא בזה באש. לפי שהקול אינו נשמע מיד בצאתו אל גבול רחוק אלא הולך ממקורו עד שבא למקום השומע. וכן האש (היינו ראיית האש) שיצא ממקומו והולך מרחוק. אינו בא מיד אלא הולך זמן מה עד שבא אל עין הרואה. והאש ממהר בלכתו מהקול. והדמיון מהרעם והברק ששניהם נולדים ברגע אחד. והברק נראה זמן מה קודם הרעם:
**מהלך אכ"כ כו'** דריש מדכתיב מתהלך בלשון מתפעל משמע כמו מתרושש ומתעשר שעושה עצמו כרש וכעשיר אע"ג שאינו כן. ה"נ לאו הליכה ממש הוא אלא מקפץ והולך שהיה משתמט ועולה בחטא אדה"ר (מת"כ). ויתכן לפרש דדרש לשון התפעל כמו בלשון נפעל. כמו בצל כנטותו נהלכתי (תהילים ק"ט:כ"ג) שחלף והלך ואיננו. וכן מצינו כמה פעמים שבא ההתפעל במקום הנפעל:
**מקפץ ועולה** שלא עלה בבת אחת אלא היה מתהלך מעט מעט מהארץ עד לרקיע ומרקיע לרקיע:
**עיקר שכינה בתחתונים היתה**. שמתחלה היה עיקרה בתחתונים ונתפשטו משם ניצוצי אורה למעלה. ואח"כ בחטא אדה"ר נהפך השיטה (נזה"ק):
**כיון שחטא אדה"ר כו'** ואע"פ ששב בתשובה שלימה כדאיתא בפ"ב דעירובין. דיה לתשובה שתכפר על העון. לא שתספיק להשיב שכינה למקומה. וכ"ש תשובת קין שלא היתה אלא כגונב דעת כדלקמן סוף פ' כ"ב (יפ"ת):
**סדומים כו' ומצרים כו'** בפסיקתא הגי' באו פלשתים וחטאו וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה ונסתלקה לשביעי. וזהו כסדר שכתוב בתורה. ועיין בסמוך:
**ומצרים בימי אברהם** דשטופי זמה היו שחמדו את שרה ולקחה פרעה. ולא דמי לאבימלך שלקחה בחשבו שהיא פנויה וכשידע חטאו שב בתשובה אבל פרעה אף שידע שהיא אשת איש לא היה פורש כדלקמן בפ' מ"א (יפ"ת):

**בימי אברהם** דאברהם לא נשלם להיות כדאי לעכב השכינה נגד החוטאים עד זקנתו שנסה בעשרה נסיונות (יפ"ת):

**עמד משה והורידה** כדכתיב וירד ה' על הר סיני. ונאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. אבל האבות אע"פ שהיה עליהם גילוי שכינה. לא היה שכינת קבע (יפ"ת):

**צדיקים ירשו ארץ וגו' וישכנו לעד עליה.** ולפי הפשט קשה ודומה כאילו כתיב ורשעים לא ישכנו ארץ. והיכן הם שוכנין לכן דורש א"ת וישכנו אלא וישכינו. ואת מי ישכינו לעד עליה פי' לשכינת ה' הנקרא שוכן עד. והוא כאילו כתיב צדיקים ירשו ארץ וישכינו שוכן עליה (יפ"ת) ושמעתי שכך צ"ל לא השכינו שכינה בארץ. אל תקרי וישכנו אלא וישכינו. ומה דאיתא בסמוך וישמעו א"ת וישמעו אלא וישמיעו הוא מיותר. ועל המעיין לבחור:

## פסקה ח

**אל תקרי וישמעו כו'** דרשו אל תקרי וישמעו אלא וישמיעו דהאילנות השמיעו קול שאמרו ה' אלהים מתהלך בגן והיו אומרים הא גנבא דגניב דעתיה דברייה שחשב לגנוב דעתו של מקום שלא ידע בחטאו כאילו אינו רואה ח"ו. לפיכך ה' אלהים מתהלך בגן להודיע לאדם שהוא רואה במעשיו:

**ד"א שמע קולן כו'** המלאכים השמיעו קול מבשר שה' אלהים בא ומתהלך לאותו שבגן לדונו על חטאו. ומה שדברו הם בזה. היינו מפני שמלאכי השרת קטרגו על בריאתו ואמרו מה אנוש כי תזכרנו. לכן עתה אמרו זה לזה בקול מבשר ה' אלהים הולך לאותו שבגן להפרע ממנו (נזה"ק):

**מת אותו שבגן** כאילו אמר מת הולך בגן. כי המלאכים השמיעו ג"כ קול לפני ה' אלהים דרך שאלה אם כבר מת זה ההולך בגן. לקיים מש"נ כי ביום אכלך ממנו מות תמות. או לא:

**מת הלך לו אתמהא** כלו' כאשר ראו שאין ה' עושה דין באדם הבינו וידעו כי ה' רוצה להאריך אף. וע"ז אמרו מת הלך לו אתמהא. וכי הלך לו גזרת מות אשר גזרת ואמרת ביום אכלך ממנו מות תמות. וכי דבורך בטל ח"ו. ואמרו כן דרך קטרוג באשר נתקנאו בו כאמור (נזה"ק):

**א"ל הקב"ה לרוח היום כו'**. תשובה זו הוא בין לר' לוי ובין לר' יצחק. שהשיב להם הקב"ה למלאכים לרוח היום. ודרשינן לריוח היום. שאמר הקב"ה הריני רוצה להרויח לו היום להיות זה מתקיים ביום אחד משלי שהוא אלף שנים. ובכך אין דברי בטל אלא הוא אמת וקיים לעד:

**ומניח לבניו שבעים** אפשר שהכוונה על דוד המלך כמ"ש במדבר רבה פ' י"ד. ועי' זוהר וישלח דף קס"ח ע"א:

**רב אמר כו' זבדי בן לוי כו'**. פליגי באיזה צד בא הקב"ה לג"ע לדונו. דרב ס"ל לרוח היום לרוח העולה עם היום דהיינו לרוח מזרחית. וזבדי בן לוי ס"ל דלרוח היום היינו רוח מערבית שהוא שוקע עם היום. ומפרש ע"ז דרב הקשה עליו לדונו במדת הדין כפי טבע רוח מזרחית העולה עם היום והוא חם כי כל שהיום עולה הוא מרתיח. וע"כ דזבדי בן לוי שהקיל בדינו לדונו ברחמים כפי טבע רוח מערבית השוקע עם היום והוא קר כי כל שהיום שוקע הוא צונן (נזה"ק):

**גרעה קומתו כו'** דאדה"ר היה גבהו עד לשמים כמ"ש לעיל ריש פ' ה'. וא"כ איך יכול להתחבא. אע"כ שנקטן. ומ"ש ונעשה של ק' אמה כבר למדו זה בפ' י"ב סי' ה' ע"ש:

**גרעה קומתו** הכוונה הן בקומה גופנית והן במעלת מקומו בהשגה:

**בארונות של עץ** (לא בארונות של אבנים בכדי שיתעכלו) ומאת ה' היתה זאת להיות זה סימן בחטאו שיבוא לידי מיתה וקבורה בארון עץ. ויש לומר מפני שאותו היום נפלו ממדרגתם העליונה ואין לך מיתה גדולה מזו. וע"כ התחבאו זהו רמז על מיתה גופנית ג"כ שצריך להחביא את הגוף בארונות של עץ:

## פסקה ט

**איך הוית כו'** מלת איכה קמפרש שאינה שאלת מקמו. כי לא נעלם מאתו ית' מקום מחבואו אלא פי' תוכחה על עונו איך נהפך מטוב לרע והרי הוא כמלת איכה (בכף רפוי) שהוא שאלת איכות ענינו. וגם לפי המקרא יתפרש באיזו מדרגה את (יפ"ת):

**אתמול לדעתי** התבונן איך נפלת ממדרגתך. כי בתחלה לא היה בך כח הרע מאומה ונמשכת לדעתי ורצוני. והיום לדעתו וחפצו של נחש לכח הרע ואתמול הכוונה כמו קודם ותחלה:

**אתמול מסוף כו'** שמתחלה היה שיעורו מלא כל הארץ:

**ועכשיו בתוך עץ**. כלומר שנגרע קומתך ויכולת להתחבא בין עצי הגן:

**והמה כאדם עברו ברית**. הוקשה לו מ"ש כאדם. וכי כמלאך או כבהמה אלא פירושו כאדה"ר מה אדה"ר הכנסתיו לג"ע כו'. והענין כי אינו דומה עבד המורד ברבו כאשר לא הקדים לו טובה. לעבד המורד ברבו אחר שהקדים לו טובה. וע"ז אמר אדה"ר הכנסתיו לג"ע כלו' אני הקדמתי לו טובה להכניסו אל הג"ע מקום קדוש. והיה לו שם טובת הגוף וטובת הנפש. והוא שילם רעה תחת טובה למרוד בו ית' שם במקום הטובה ובמקום הקדוש. וגם אינו דומה החוטא לנגד אדונו בלא אזהרה וצווי. למי שחוטא אחר אזהרה

וצווי. וכלפי זה אמר וצויתיו כו' והוא עבר על הצווי שנאמר המן העץ אשר צויתיך וגו' דלכך דייק למימר אשר צויתיך להורות כי גדול עונו מנשוא באשר חטא אחר הצווי. ודנתי אותו ע"ז בגירושין ובשלוחים שנאמר וישלחהו ה' מג"ע. כי בזה נידון כראוי מכ"מ. וקוננתי עליו איכה כלו' איכה ירד פלאים. וע"ז אמר אף כך בניו שישראל היו להם ג"כ בדוגמא זו שהקדמתי להם טובה והכנסתים לא"י המעולה מכל הארצות ויש בה שלימות הגוף ושלימות הנפש בתורה שאין תורה כתורת א"י. והם שלמו רעה תחת טובה וחטאו במקום הטובה ופגמו במקום הקדוש וגם אחר הצווי. לכן נידונו בגירושין היינו גירושי הנפש ממקור הקדושה. ובשילוחים היינו שלוחי הגוף אל ארץ נכריה אשר שם נדונו בכמה צרות. ומאז קוננתי עליהם איכה ישבה בדד וגו'. (נזה"ק) ע"ש שהאריך:

**וא"ל איכה** איכה כתיב. ויש אם למסורת:

**ואביא אתכם אל ארץ הכרמל**. ותרגומו לארעא דישראל דהיא מנצבא ככרמלא. כלו' נטועה בכל טוב כי היא מעולה מכל הארצות:

**ואתה תצוה את ב"י** חדא מנייהו נקט דבכמה דוכתי כתיב לשון צווי בתורה:

**ועברו על ציווי כו' עברו את תורתך** וס"ד וסור לבלתי שמוע בקולך שלא שמעו לקול אזהרתו (נזה"ק):

## פסקה י

**לשואלת חומץ כו'** אשה מרשעת החפצה לחרחר ריב בין אשה לבעלה אשר היא כחומץ לשנים. ותכלית המשל הוא כי היא אמרה לאשה שלרעתה מנעה בעלה מחבית זו. והאשה שמעה לקולה ופתחה החבית ונכשלה. ומאז בא בעלה וא"ל שמא באותו חבית נגעת. וא"ל כן כדי להוכיחה על פניה כי חשדתו ברע. שנתכוין לרעתה במניעת החבית. והוא לא נתכוין אלא לטובתה. אף הנחש א"ל כי יודע אלהים וגו' כלו' שלא מנע מכם אלא לרעתכם לבל תהיו כאלהים וכדלעיל סי' ד'. ובאמת נתכוין ה' לטובתם במניעת עץ הדעת באשר בו היה כלול שורש הרע (נזה"ק):

**חבר** חובר חבר נחשים ועקרבים (רש"י):

**קוזמיקון** צ"ל קוזמין והוא שם תכשיט בלשון יוני:

**אשה אחרת** כמ"ש לעיל עד שלא יברא עולמות אחרים:

**התחילו מנשכות** ענין המשל שמע מצווחת במ"ש ואירא כי עירום אנכי הוא דרך קובלנא וצעקת צרה. והקב"ה השיב לו שגרם לעצמו המן העץ וגו':

## פסקה יא

**ד' הן שהקיש כו'**. במ"ר פ"כ הגירסא ג' הן שהקישו ולא חשב אדם:

**שהקיש** פי' כזה שמכה על הקנקן לנסות אם יעמוד או ישבר. כך נסה אותם בשאלות אם יכחישו ידיעתו בראותם שהקב"ה שואלם כמי שאינו יודע עניניהם ח"ו. או יענו כהוגן. ומצאן מימי רגלים שחשבו שיש ספק לשאול:

**ויאמר האדם האשה** שהשי"ת נסהו באומר המן העץ כשואל והוא חשב שהשי"ת היה מסופק. ולזה אמר לו האשה אשר נתת עמדי והו"ל לומר ה' אתה ידעת וחטאתי לפניך:

**ויאמר בלעם כו'** וכדאיתא בתנחומא שאמר יש עתים שאינו יודע:

**מה אמרו האנשים האלה וגו'**. ויאמר חזקיהו מארץ רחוקה באו. ולא הו"ל למימר אלא מה דבר ה' בפיך (נזה"ק):

**בן אדם התחיינה** ששאל את פיו. והוא השיב כי הוא ית' היודע:

**לציפור כו'** בא במשנ' להסביר דברי הכתוב למה תשאלני הלא אתה ידעת ולא אני כי בידם הם:

**אי בעית כו'** אם תרצה היא חיה ואם תרצה הרי היא מתה שבידך להמיתה (מת"כ):

## פסקה יב

**איני כאותו שאמר כו'** דריש ליה דרמיז למימר שאינו כאדה"ר שהתנצל לומר האשה אשר נתת עמדי כו'. והדבר מפורש באגדת בראשית פ' י"א וז"ל א"ל חביריו לאיוב כו' אמרת אדברה ולא איראנו. אדה"ר יציר כפיו כיון ששמע קולו לא היה יכול לעמוד בו כו'. א"ל מפני ששמע לאשתו נעשה לו כך התחיל אומר האשה אשר נתת עמדי. אבל אני כשרצתה אשתי לאמר ברך אלהים ומות. אמרתי לה כדבר אחת הנבלות תדברי. לכך אדברה ולא איראנו כי לא כן אנכי עמדי איני כאדם כו':

**דינה אשתו של איוב**. איידי דאיירי באשת איוב מפרש מי היתה. ומפרש לכוליה קרא (יפ"ת):

**אשתו של איוב היתה** ואע"פ שהיתה בת גדולים לא סמך על דבריה (נזה"ק):

**כדבר אחת הנבלות תדברי**. כמ"ש אצל דינה כי נבלה עשה בישראל. והוא גז"ש:

**אקבל אכ"כ** דריש נוטריקון כאילו אמר נאים לקבל בטובה ולא בפורעניות. כלומר וכי ראוי להיות נאים בסבר פנים יפות בקבלת הטובה ולא ברעה בתמיה. הא חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה (נזה"ק):

**אבל בלבו חטא** שבלב הרהר אחר מדותיו ית':

**אכלתי אכ"כ** אלא ואוכל שהוא משמש להבא. ואף שהוי"ו מהפך העבר לעתיד מ"מ טפי הו"ל למימר בהדיא ואכלתי שהוא לשון עבר ודאי. לכך דרש דה"ק אכלתי כבר ואוכל עוד:

**עד שחירף וגידף**. כי לא נת אל לבו לעשות תשובה אלא הוסיף להרע ואמר ואוכל עוד (מת"כ):

**ויעש באושים** פי' שחירף וגידף כמו שפירש"י שם כל הענין על אדה"ר. וע' מ"ש בבמדבר פ' י"ג סי' ה':

**גירני כו'** ממלת השיאני דריש תלתא לישני דכולהו משתמעי מיניה. ומ"ש גירני ר"ל פיתני וגירני למרוד בך באומרו כי יודע אלהים וגו'. וגם הטעני בזה שדחפני ליגע בעץ לומר כשם שאין מיתה בנגיעה כו'. חייבני שגרם לי חיוב מיתה ושאר עונשים (נזה"ק). או פי' גירני שכמו שמגרים חיה על האדם להזיקו כך גירה את האדם להזיק העולם. וחייב אותו אשר לא יוכל לשלם מה שהפסיד והזיק. והטעה אותו שנפל בטעות ודמיון כוזב לעולם:

## פרק כ

### פסקה א

**איש לשון וגו' איש חמס וגו'**. מפרש איש לשון על המלשין. כי האיש חמס רע מן מצירים יצודנו גם לאיש לשון למדחפות של גיהנם (נזה"ק):

**זה הנחש** שרמז גפם לנחש לפי שהם תופסים אומנתו וכדכתיב התם שננו לשונם כמו נחש:

**איש חמס רע כו'** איש חמס מרמז על היצה"ר החומס וגוזל נפשו של אדם. הוא היה רוכב על הנחש כדי לגרום על ידו תקלה לאדם וחוה:

**יצודנו למדחפות**. יצודנו לנחש לגרום ע"י מדחפות וקללות הרבה בעולם לאדם וחוה ונחש (נזה"ק):

### פסקה ב

**שהיפך דברים על בוראו** כי השי"ת הזהירם על עץ הדעת להנאתם ולטובתם מפני שהוא שורש המות. והוא אמר בהיפוך כי הזהירם לרעתם לבל יהיו כאלהים. ובזה שלח מדון בין האדם לבוראו. למרות פיו ית' (נזה"ק):

**שריגן** לשון תלונה כד"א וירגנו באהלהם. שאמר לא מות תמותון (מת"כ):

**שהפריד אלוף כו'** הוא השי"ת אדונו של עולם. הפרידו מן העולם. שבחטא זה נסתלקה שכינה מן העולם כדלעיל פ' י"ט סי' י"ג ומיד נתקלל (וכמ"ש בסוף סי' ג' קפץ עליו ופסק את דינו) ומזה יוצא תוכחת מוסר לדורות לכל בעלי לשון הרע כי לא ינקה ה' את עונם

ולא יאריך להם אף. אלא מיד מתקללים מפי ה'. כי הם גורמים להפריד אלוף לסלק השכינה מן העולם בעונם שע"ז נאמר רומה על השמים אלהים (נזה"ק):

**עם אדם נשא ונתן**. היינו מ"ש מי הגיד לך המן העץ וגו':

**עם חוה נשא ונתן** כי שאל אותה מה זאת עשית:

**ועם נחש לא נשא ונתן**. לומר מדוע עשית כך:

**מפני מה הניחו צוויך כו'**. דדברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים:

## פסקה ג

**מן הגדול** אחר שהוא דבר טוב לכן לו ראוי משפט הקדימה. והקללה ראוי להיות מתחלה להפחות:

**ויאמר משה אל אהרן כו'**. והתם גדולה הוי דכתיב ראשיכם אל תפרעו וזו מדרך גדולה וחשיבות אבל בכל הספרים בגמרא ובמדרש גרסו שנא' וידבר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו הנותרים. ואמירה זו לגדולה היתה לפי שנצטוו שם קחו את המנחה וגו'. ועוד כי שם נאמר שניתן להם מתנות חזה ושוק וזהו גדולה וכהא דאמרינן בפ' הזרוע שהמתנות נאכלין בצלי בחרדל דרך גדולה כדרך שהמלכים אוכלים (נזה"ק):

**ואח"כ אדם** זהו ג"כ מטעם הנ"ל כי חוה קטנה מאדם במעלה:

**גמל וכלב** הגמל לפי שצנוע בתשמישו כדלקמן פ' ע"ו לכן היה בוש מהביט בנקיבתו. והכלב נענש מפני ששימש בתיבה כמו שע"ז נענש להיות נקשר כאיתא בפרק חלק:

**מפני שהשכינה כו'** לכך ראוי שיהיו נכבדים בשמושם מזולתם (יפ"ת):

**ויאמר ה' לדג** אע"פ שאין הדבור אליו דבור ממש אלא שלוח הרצון כמ"ש הרב בסוף ח"ב. כיון שנתייחד בענין זה מהשאר כאמירה חשובה גביה (יפ"ת):

## פסקה ד

**וכל מה שעשית כו'** ר"ל שכל הפיתוי לא עשית אבל בשביל חוה שימות אדם ואתה תקחנה כדלקמן בפירקין. ואמר כל הפעולה שלך לא בשביל זאת כלו' העשייה דהכא לאו עשייה ממש אלא פעולה. דמעשה נאמר על מלאכה גופנית ופעולה על הרעיון והעיון השכלי. וכן הפתוי נקרא פעולה (נזה"ק):

**בסנהדרין שלימה** בסנהדרין גדולה שהם עם המופלא ב"ד ע"א. ששיתף בדינו ב"ד של מעלה:

**ארורו בצרעת** כמד"א צרעת ממארת. אפשר שמלת זאת קדריש שרמז לזאת תורת הצרעת (יפ"ת):

**הלין סלעין דביה**. אלו הנקודות אשר בו כמין סלעים:

**צרעין אינון** נגע צרעת הן. שהמדבר לשון הרע נענש בצרעת כדלקמן בויק"ר פ' ל"ז ובש"ר פ"ג:

**במקל** מכה גדולה:

**ברצועה** מכה קטנה. כך בתחלה איררו מכל הבהמה שצער עיבורה י"ב חודש. ואח"כ מן החיה שיולדת לששה חדשים:

**תני בהמה** ומשני תני בהמה כו' עד לז' שנים. ומשום שבכתוב קשה דהו"ל למימר מכל החיה והבהמה. אע"כ שה"ק ליה ארור אתה מכל הבהמה והבהמה יהיה ארור מכל החיה. והוקשו הארורים זה לזה. כמו שבהמה ארורה ז' פעמים כך הנחש ז' פעמים. ואי אתה מוצא אלא הכלב ובהמה טמאה. וע' בכורות דף ח':

**והאפעה לע' שנים** פי' שמתעבר אחר ע' שנה שנולד וימי עבורו ג' שנים כדאיתא בברייתא דבכורות (יפ"ת):

**לכמה נחש מוליד**. כלומר כמה שוהה בעיבורו:

**מתעסקים זה עם זה** בד"א:

**נטלן ונתנן בחבית** אנקבות רבות קאי שראה נחשים רבים מתעסקים בד"א ונטל הנקבות ונתנן בחבית (יפ"ת):

**ונתכרכמו פניו** נשתנו פניו לירקון מפני הבושה. קבצו פארור תרגומו אתחפיאו לכרום אוכמין כקידרא:

**וכשם שהבהמה ארורה כו'**. דהיינו בהמה גסה טמאה מהכלב שהכלב יולדת לנ' יום ובהמה גסה טמאה לי"ב חדש. ובי"ב חדש איכא שבעה פעמים חמשים (ולא קפיד לתוספת הימים) כך נתקלל נחש מבהמה ג"כ שבעה שהוא יוליד לשבעה שנים (יפ"ת):

**כמפני רמשא** לפנות ערב נכנס ר"ג לאותו פילוסיף ואמר לו שימי עבורו ז' שנים:

**מטיח** הכה ראשו לכותל:

**והושיטה לי בקנה** השיבה בנקל כמושיט קנה בלא טורח:

## פסקה ה

**וירדו מה"ש כו'** דלא ניחא שיגיע רע במאמר הקב"ה לבד שאין רע יורד מלמעלה (יפ"ת):

**קולה כנחש ילך** בתנחומא וכי קול יש לנחש. כלו' קול גדול. ולמה המשיל אליו קול חיל מצרים. אלא זו נחש הקדמוני שהלך קולו מסוף העולם ועד סופו בקציצות רגליו הרי שהכתוב הזה בא ללמד על מצרים ונמצא למד הימנה. במצרים כתיב שם וצוחתך מלאה הארץ ש"מ דגם קול הנחש הלך מסוף העולם ועד סופו בקציצות ידיו ורגליו. וממילא ילפינן מדכתיב התם כי בחיל ילכו לה ובקרדומות כחטבי עצים מסתמא גם על הנחש

באו חיל בקרדומות לכרות ידיו ורגליו. לקיים מה שנא' על גחונך תלך. וחיל זה המה מלאכי השרת (נזה"ק):

**אתה גרמת** שדנו שילך על גחונו שהוא המכוון לעונש חטאו. לפי שגרם לבריות שילכו גחונים על מתיהם (יפ"ת):

**יש בה ברכה** שאף שנשאר בלא רגלים עכ"ז ניתן בטבעו שממהר הוא לילך על גחונו חוץ מטבע כל הבעלי חי. והרי זה פקידת ההשגחה לטובה:

**יש בה ברכה אילולא שאמר לו הקב"ה** כצ"ל. ותיבת אמר מיותר. וכן בילקוט ליתא:

**אילולא שאמר כו'** שאם היה הולך על רגליו לא היה יכול לעלות בכותל בחורין ובסדקין:

**לא עפר מכל צד**. כלומר עפר ממש רק הגידים מתמצית האדמה שיש בה טעם. ופרש"י שיש בקרקע מיני אדמה כעין גידין שקורין מו"ש בלע"ז. והוא קים ליה מסברא מדחזינן שהוא בוקע ויורד תמיד בעומק לתוך הקרקע וכ"כ למה אלא כדי לשמוט גידי אדמה השקועים בפנים ולאכול. וכתב הרד"ק ולפי דבריהם גם העפר אינו אוכל כי אם ביגיעה רבה:

**הכל מתרפאין** כל העולם כולו יחזור כמקדם. ומחץ מכתו של עולם ירפא:

**חוץ מנחש** והיינו דכתיב ועפר תאכל כל ימי חייך. ומ"מ הוצרך להביא ראיה מנחש עפר לחמו דבריר טפי (יפ"ת):

**חוץ מנחש** כמו שדרשו בברכות פ"א כל ימי חייך להביא לימות המשיח. שהכל יתרפאו חוץ מן הנחש והגבעונים. ולפי שחטאם חמור. שהנחש הסית והחטיא וגרם מיתה לכמה דורות. וגבעונים שלא חמלו ולא מחלו ע"ד שאול ותלו את בניו (יפ"ת):

**ונחש עפר לחמו** שהנחש ישאר בקללתו:

**והעובד העיר** ביחזקאל כתיב גבי ישיבת ירושלים לעתיד. ומשמע ליה דבגבעונים מיירי שהם העובדים. וכוונת הכתוב שהגבעוני יהיה עובד שם לפקח על צרכי העיר ולכן יעבדוהו מכל שבטי ישראל. ר"ל שיפרנסוהו. ומינה ילפינן שעבודתם תדירא עליהם ולא ימלטו ממנה (יפ"ת). וע' במ"ר פ' ח'. ב"ב דף קכ"ב וילקוט כאן וישעיה ס"ה ויחזקאל מ"ח:

**אני עשיתיך** מלך על הבהמה ועל החיה ואתה לא בקשת ארור אתה מכל הבהמה וגו' אני עשיתיך שתהא מהלך כצ"ל. (מת"כ בשם הילקוט). וכן הוא בסוטה דף ט' ע"ב ובאדר"נ פ"א ע"ש. וכל אלו אנו למדים מתוך קללתו. ארור אתה מכל הבהמה משמע שהיה מושל על כולם. על גחונך תלך משמע שהלך קוממיות כאדם. ועפר תאכל משמע

שהיה אוכל מאכלים כאדם. ואיבה אשית נראה שהיה אוהב אותה. ולפי שהיה מבקש להרגו נאמר לו הוא ישופך ראש וגו':

**אני עשיתיך מלך כו'** לפי שהיה ערום מכל. ואתה לא נסתפקת בזה ובקשת גדולות ממך. כן תפסיד גם את זה שתהיה ארור מכל הבהמה (יפ"ת):

**קוממיות כאדם** כמ"ש ר' הושעיא לעיל פי"ט סי' א':

**ועפר תאכל** בפרק בתרא דיומא ונחש עפר לחמו ר' אבין ור' אסי ח"א אפי' אוכל כל מעדני עולם אין דעתו מתקררת עד שיאכל עפר. וח"א אפי' אוכל כל מעדני עולם טועם בהם טעם עפר:

**אתה בקשת להרוג כו'** להמיתו בחטאו כדי לישא את חוה כדלעיל סוף פי"ח (נזה"ק):

**הוי מה שבקש כו' מכ"מ.** שכיון שבקש מה שאינו שלו ניטל אשר לו. וכן כל אלה:

**וכן בקין** בסוטה פרש"י קין נתן עיניו בתאומ' יתירה שנולדה עם הבל. ששני תאומות נולדו עמו:

**ובקרח** שנתן עיניו בכהונת אהרן ונבלע:

**ובלעם** שנתן עיניו לקלל את ישראל להתכבד מבלק וליטול ממון. ונהרג במדין כשהלך ליטול שכר כ"ד אלף שנפלו מישראל בעצתו כדאיתא בסנהדרין:

**ובדואג** אביר הרועים היה ונתקנא בדוד שראהו נבון לחש ומראה פנים בהלכה. ומת בהכרת ונשתכח תלמודו ממנו קודם מותו:

**ואחיתופל** שנתן עיניו במלוכה כדאמרו בפ' חלק. ומת בהכרת:

**וגחזי** שנתן עיניו בממונו של נעמן ונצטרע ומצורע חשוב כמת. ומה בצע לו בכל הממון:

**ואבשלום** נתן עיניו במלכות אביו בחייו ונהרג:

**ואדוניה** פרש"י באבישג השונמית ונהרג:

**ובעוזיהו** שבקש לשמש בכהונה. ונצטרע שלא יכול אף לנהוג המלוכה ומלך יותם בנו תחתיו בחייו:

**ובהמן** שבקש שגם מרדכי ישתחוה לו מה שלא היה ראוי לו. ונתלה (יפ"ת):

## פסקה ו

**מעולם לא נזקק כו'** ה"ג בירושלמי סוטה ריש פ"ז ר"י בשם ר"א לא מצינו שדיבר הקב"ה עם האשה אלא עם שרה לבד. והא כתיב ואל האשה אמר ר' יעקב דכפר חנן ע"י תורגמן וכו' וע"ש. והיינו ע"י אדם. שלא היה תורגמן אחר בעולם:

**להשיח עם אשה** הנה מצאנו שהיו כמה נשים נביאות שדיבר ה' עמהן. אמהות נביאות היו. וכן חנה ודבורה שאמרה הלא צוה ה' אלהי ישראל. אך הענין בזה שהנביאים הם שדיבר ה' עמהם ונראה להם בשביל ישראל. אבל שיהיה עסוק עמהם בשביל עסקי

עצמם זה לא מצאנו אלא באבות שדבר עמהם בעסקי עצמם ג"כ. אך לא הנשים האמהות שלא דיבר עמהם על צרכי עצמם. רק עם שרה לבד שדבר עמה בצרכי עצמה כמ"ש ויאמר לא כי צחקת:

**ואף היא ע"י עילה** ע"י סבה. שהיא הכחישתו לאברהם לא צחקתי וחשבה דאברהם מדעתיה קא"ל שהרגיש בדבר. לפיכך נתייחד עליה הדיבור לברר דברי אברהם (נזה"ק):

**כמה כרכורים כרכר** ע' הגי' בירושלמי פ"ז דסוטה ה"א ונראה דר' אבא ב"כ חולק על דברי רבי יהודה בר"ס. וכרכר הוא מלשון מפזז ומכרכר והוא לשון שמחה. וע' בתרגום שם. ורש"י פי' דכרכר הוא קנה חלול שכורכין עליו הערב דרך גלגולו. ואף ה' גלגל גלגלי הסבות כדי לדבר עם שרה:

**לא כי צחקת** שמפרש דאויאמר ה' דכתיב לעיל מינה קאי והיה אמירה זו מפי הקב"ה:

**כי צחקת** והא כתיב אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך וגו'. א"ל ע"י תורגמן. והכתיב שם ה' הדובר כצ"ל. וכן הוא בירושלמי כמ"ש לעיל:

**ה' הדובר אליך** משמע שה' דיבר עמה. ומ"ש הכתוב שהמלאך דיבר עמה. היינו שדבר ה' מלאך קרי ליה. ודחי לה דלא הוי אלא ע"י מלאך ממש. שהמלאך דיבר אליה בשם ה':

**ע"י שם בן נח**. שהיה נביא ה':

**כל שהוא הרבה ארבה**. כשיהיה הרונך כמנין הרבה. אז ארבה את זרעיך. והיינו שבעה חדשים שלמים. ופי' רבינו בחיי ששבעה חדשים הם מאתים ועשר. וג' ימים של קליטה. ויום קליטה מן המנין עכ"ל:

**נוצר לשבעה כו'** בכל המדרשים הנוסחא כאן רב הונא אמר נוצר לתשעה ונולד לשבעה אינו חי. לשמונה אינו חי. נוצר לשבעה ונולד לשמונה ח"י ק"ו לתשעה. ועיין ביאורו לעיל פ' י"ד:

**מנין שהנולד** פי' היכא רמיז. ומשני מדידכון אנא ממטי לכון. כלו' משלכם אביא לכם ראיה. דזיטא אפטא פי' בערוך זיטא יחיה אפטא שבעה כלו' בן ז' יחיה. איטא ימות אוכטא שמונה כלו' בן שמנה ימות (יפ"ת):

**אין אשה יולדת אלא כו'** לאפוקי ממ"ד יולדת לט' יולדת למקוטעין. אלא לתשעה חדשים שלימים הן ועבוריהן. כלומר שהם נמנים חדשים מעוברים של שלשים יום. וי"מ הן ועיבוריהן ימי קליטתן ולפעמים נקלט ביום א' ואז הוא רע"א. ולפעמים ביום ב' הוא רע"ב. ולפעמים ביום ג' והוא רע"ג. אבל אם לא קלט בג' שוב אינו קולט כדאיתא בשבת פ' ר"ע:

**הוה מסביר ליה** היה מסביר ליה להבינו טעם הלכה ולא הבין:

**בעית למילד** שכבר הגיע זמנה:
**תיצון ותמות** כי החמור בטבעו קר לו תמיד. ובעת הלידה הקרירות סכנה וצריך פעולה לחממה מקרירתה. וע"ז לבי טרוד ואיני סובר:
**ומה איכפת לך** דהיה יודע שעדיין לא הגיעה עת לידתה:
**פעמים שהוא פוחתת כו'** כלומר כך שנו בברייתא פעמים שהיא פוחתת ופעמים שהיא מוספת פוחתת אינה פוחתת מימות הלבנה שהם שנ"ד. מוספת אינה מוספת על ימות החמה שהם שס"ה יום. ובהאי חמרתא כבר נשלמו ימי הלבנה ועדיין לא הגיעו שנות החמה. וממילא כל הי"א יום עומדת בספק לידה:
**תספור ירחים תמלאנה** משמע שהם ירחים מלאים ואין פותחין ומוסיפין כלל אף מה שבין חדשי הלבנה לחמה:
**להלן בדקה** שזמנה חמשה חדשים כדלעיל סי' ז' בזה מספר ירחים תמלאנה שהם חדשים מלאים. וכאן בגסה פוחתת ומוספת:
**והא בקרות כו'** הקושיא קאי על הא דקאמר פוחתת אינה כו' והא בקרות כו' דהינו שורים ובהמה גסה. יש מהן כו' והוא יותר משיעור שבין שנות לבנה לשנות חמה:
**להלן בטהורה** אין שיעור ידוע. ובטמאה גסה יש שיעור ידוע י"א יום דוקא. ובירושלמי הגירסא נשתנה:
**זה צער העדוי** פי' ווסת נידות. וכמו שהביא הערוך בערך עד ז'. מל' היתה לי עדנה ופי' ווסת נידות. ונראה דגרסי' עצבונך זה צער העדוי והרונך זה צער העיבור (נזה"ק) וכן הוא בהדיא עירובין דף ק'. אדר"נ פ"א. פדר"א סוף פ' י"ד:
**זה צער הנפלים** הוא צער שאחר העבור. שהו"ל למימר תלדי בעצב:
**בנים זה צער גידול בנים** כי תיבת בנים מיותר ואתא לצער גידול בנים (נזה"ק):
**נוח לאדם לגדל כו'** דבגליל טורח לגדל זיתים. ועכ"ז נוח לגדל לגיון של זיתים במקום הקשה ולא לגדל תינוק אפי' במקום היפה (יפ"ת):

## פסקה ז

**תשוקות הן** כי לא נמצא תיבת תשוקה בכל התנ"ך רק ד' אלו שמנה. וד' אלו על שאין להם קיום בעולם כי אם ע"י התחברות לאלו שמקיימים אותם. נתן בהם כח התשוקה שיחשקו להדבק בהם ויתקיימו. ובלא תשוקה זו היו מתפרדים וכלים והולכים. כי האשה עיקר קיומה ע"י בעלה. וכן היצה"ר אין קיומו כ"א ע"י רשעים. וכן הגשמים לארץ שאם אין ארץ אין מטר. וכן הקב"ה לישראל. וכפי הגירסא בשיר רבה פסוק ועלי תשוקתו בהיפך אין תשוקת ישראל אלא להקב"ה. וכפי שדרש אצל הג' הנ"ל שהתשוקה

לצורך קיומו למי שמקיים אותו ומושל בו. כמ"ש אצל האשה והוא ימשל בך והיא תשה ומקוה לו. ואצל היצה"ר כתיב ואתה תמשל בו. וכן הקב"ה עם הצדיקים. וכן הארץ עם הגשמים:

**תשוקתה של אשה כו'** אע"פ שהאשה משתוקקת לתכשיטין ושאר דברים. מ"מ עיקר תשוקתה לבעלה (נזה"ק):

**אלא על קין** ר"ל שתשוקת היצה"ר על הרשעים:

**אלא על הארץ** שתשוקת הגשמים לירד למטה:

**אלא על ישראל** שבודאי תשוקת הקב"ה להיות שכינתו למטה ולהיות לכל העמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה'. אבל מ"מ ביחוד הוא על ישראל. וכה"א רק באבותיך חשק וגומר:

**ד"א תשוקתו תשים כו'** דריש ביה לשון נוטריקון תשים וקוים. אע"פ שאנו תשים מן אלו שאמרו שובי שובי השולמית אעפ"כ אין אנו מניחים אותו ומיחדים שמו בכל יום תמיד:

**בשעה שהאשה יושבת כו'**. דאע"פ שבעצב תלדי בנים מ"מ אל אישך תשוקתך (יפ"ת):

**לפי שרפרפה בלבה** מלשון הן ולאו ורפיא בידיה. כלומר אע"פ שנשבעה שלא תזקק לבעלה. מ"מ לא היתה השבועה בלב שלם אלא מיד יודעת שקרוב הדבר שלא תוכל לקיים. והיה הדבר מרופרף בלבה. ולא החליטה הדבר לגמרי בלב שלם לפיכך תביא קרבן מרופרף דהיינו תורים ובני יונה שאינו קרבן גמור. ואע"ג דעשירה מביאה קרבנה כבש ובן יונה. מכל מקום מה שבא על חטא הוא בן יונה שהיא לחטאת (נזה"ק):

**יכול ממשלה מכל צד**. שיוכל למשול בה לעשות כל מה שירצה ת"ל לא יחבול רחים ורכב. שבפסוק הקודם כתיב ושמח את אשתו אשר לקח ואח"כ כתיב לא יחבול רחים ורכב. ודרשינן סמוכים ודריש לא יחבול מלשון חבלה שלא ימשול לחבל בה להכותה כשפחה (יפ"ת). או פירושו יכול ממשלה מכל צד שלא כדרך כל הארץ. וע' בירושלמי ר"פ הבע"י והמשל רחים ורכב דקאמר הוא כלשון (איוב ל"א:י') תטחן לאחר אשתי:

**הוציאה לפניהם מנורה כו'**. לרמוז להם שאע"פ שהיא חשובה כמנורת זהב. והוא פחות כנר של חרס. אוהבת אותו ואינה רוצה לצאת מתחתיו. ומייתי הא הכא משום דדריש סמיכות ואל אישך תשוקתך עם והוא ימשול בך. וכעובדא דהאי איתתא (יפ"ת):

## פסקה ח

**בישוב הדעת** בדברים של טעם וע"ל פ' י"ט סי' ח':

**אין כל חדש כו'** שלא יהא שוב בריאה כבריאת ששת ימי בראשית. רק ע"י אב ואם:

**הטלים** יחידי ופנוי. ערוך:

**מיללת עליו בקולה** כי שמעת לקול אשתך כמ"ש לעיל פ"ה אין קול אלא בכי שנאמר קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים וגו' (אלשיך):

**אתרוג היה** שטעם עצו ופריו שוה. וזהו ותאכל מן העץ עצמו (מת"כ):

**מהו לאמר** דלאמר הוא לומר לאחרים והכא לא היו אחרים בעולם שנצטוה שעדיין לא היתה חוה בעולם (יפ"ת):

**להזהיר את הבהמה** שבימי הבריאה היו גם הבעלי חי בעלי תבונה (יפ"ת):

**שנתתי להם ואכלו**. לעיל פ' י"ט סימן ט' אמרינן שחוה האכילה לב"ח:

**דברים ארורים** כי אחר שנשתנה האדמה נתחדש בה קיטורים ואדים רעים ומעופשים. אשר מזה נולדו מיני רמש כאלה:

**ותעלה לך גמל** צ"ל נמלה כדאיתא ברש"י בפי' התורה (בשם הגאון מ' שאול מווילנא ז"ל) וז"ש ר"י אף הן יש בהם הנאה. מפני שמיני זבובים יש בהם לרפואה. וכן הלבונה נמצאת בקיני נמלים. והכלל בזה כי אין דבר רע מוחלט בבריאה כי אם הכל לתועלת מה. רק שיש שהתועלת מרובה מהנזק ויש להיפוך:

## פסקה ט

**קשה היא הפרנסה כפלים כלידה**. לפי שהלידה יש בה ג"כ שמחה ואיננה תמידית. אבל קושי הפרנסה הוא רק מטריד הלב תמיד באין שמחה מאומה. ולכן בזה נאמר עצב ובזה עצבון לכפל הצער. וכפל הקב"ה הצער לאדם מלאשה משום דאדם איהו גופיה הוזהר (יפ"ת):

**מה גאולה פלאים** דכתיב נפלאות בארץ חם. אף פרנסה פלאים דכתיב באותו מזמור נותן לחם לכל בשר (יפ"ת):

**פלאים** שאינו דבר טבעי אלא בדרך נס:

**אף** גאולה בכל יום. היינו בנס נסתר כדאמרינן אין בעל הנס מכיר בניסו. וכמ"ש באגדת פסח בכל דור ודור כו':

**וגדולה** מן הגאולה וגם בקרא דויפרקנו מצרינו ברישא מזכיר גאולה והדר לפרנסה שבגדולה ממנה. ור"א לא חייש לה ואע"ג דזו ע"י מלאך י"ל דגאולת יעקב שהיא פרטית היתה ע"י מלאך. אבל גאולה כוללת היא ע"י הקב"ה ופרנסה ג"כ לכל בשר (יפ"ת):

**גדולה מקי"ס וכו'** שזו לישראל לבד ופרנסה לכל בשר וגדולה בחשיבות (רש"י). ועוד דברישא מזכיר קריעת ים סוף והדר פרנסה שגדולה ממנה. אבל לקמן פ' צ"ז גרסינן קשים מזונותיו של אדם כקי"ס. וכן הוא בפ' ע"פ:

## פסקה י

**קוץ** זה קנדיס שיש בהם קוצים ויש צער לתקנם למאכל. והדרדר הם עכביות שגם הם מאכל אדם ויש בהם קוצים. ויש מחליפים שדרדר הוא קנדיס שעשוים דירות א"נ שורות שורות והן העלין שזו בתוך זו ועכביות הן קוץ שיש בהם קוצים רבים (יפ"ת):

**ר' יהודה אומר כו'** ר"י מפרש רישא דקרא וקוץ ודרדר תצמיח לך שהיה טבע הארץ טוב ומתוקן. עכשיו שלא זכית נתקלקל טבע הארץ עד כי קוץ ודרדר תצמיח לך (נזה"ק):

**א"ר נחמיה כו'** לא פליג על ר"י דאם הוא פליג הו"ל למימר ור"נ אמר. אלא דר"י מפ' רישא דקרא ור"נ מפרש סיפא דקרא ואכלת את עשב השדה אילו זכית היית נוטל עשבים מתוך ג"ע שהם עשבים משובחים שטועם בהם כל מעדנים שבעולם. ועכשיו שלא זכית ונתגרשת מג"ע ואכלת את עשב השדה הצומח בעה"ז שם עשבים גרועים:

**שאדם משליף שדהו**. כצ"ל פי' ממהר לעקור ולתלוש תבואת שדהו ואוכלה קודם גמר בישולה עד שהוא עשב. לפי שהיה אז שני בצורת שלא היה בידם כלום מן הישן והוצרכו למהר לתלוש מן השדה תבואה חדשה קודם גמר בישולה:

**משליף** שולף ותולש:

**כיון ששמע אדה"ר כן** שעכשיו יאכל עשבים גרועים או שבלים רכים שהוא כמאכל הבהמות. הזיעו פניו שזלגו עיניו דמעות מצער קללתו (יפ"ת) וע' ברכות דף נ"א פסחים דף קי"ח:

**נקשר לאבוס כבהמה**. שאין כבודו להיות שוה כבהמה. ומה שאמר לו מתחלה הנה נתתי לכם את כל עשב לא הו"ל צער. דההוא בעשבי ג"ע כדלעיל לר"נ (יפ"ת):

**הואיל והזיעו פניך כו'**. דרש בזעת אפך כיון שהזיעו פניך ונצטערו תאכל לחם מדגן המיוחד למאכל אדם:

**נוח היה לו כו'** כלומר הלואי שלא הותרה לו בלחם. ואז היתה פרנסתו בלי דאגה ועמל מאכול לחמו ע"י עמל ודאגה:

**סימן יפה לחולה**. שעל ידם יקל החולה מחליו. ואיידי דבעי למימר זיעה קאמר הכא לכולהו (יפ"ת):

**עיטוש** כי בעת החולי לא הו"ל כח והנחה לעיטוש. ובזיעה יצאו האדים העפושים מהגוף. ובשינה וחלום סימן שקיטת החולי. דאל"כ לא יתנו פוגת לישון ולחלום. והקרי הוא כמו הרקה תרופית להוציא המותר (יפ"ת):

**עטישותיו תהל אור** אצל הלויתן כתיב ואמר עטישותיו תהל אור שע"י העיטוש הוא נח ושקט. וזה ענין אור על נחת רוח שלו. וכן אצל האדם. וזה סימן טוב להחולה שמתקרב אל הבריאות ע"כ מקבל נחת רוח מתנועות גופו:

**בזעת אפך כו'** כשהוא מזיע יאכל לחם ולא ימות:
**אף הילוך מעים כדרך הארץ**. אף עשית צרכיו כפי המנהג. לאפוקי השלשול המרובה:
**מיהר צועה כו'** סיפא דקרא לא ימות:
**ובלבד בל יחסר לחמו**. פי' ודוקא שאוכל מעט אז הוא סימן יפה כי שוב ישוב לטבע הבריאות. אבל אם אוכל תתעב נפשו אדרבה זה יקרב קיצו (יפ"ת):
**לא גזולה בידך**. כי דבר הנלקח מיסודו ישוב ליסודו הראשון בסוף. ובאדה"ר לקח תרווד עפר ממקום המזבח וברא בו אדה"ר ואחרי שחטא אמר הלא גזולה היא בידך ואינך כדאי שתוגזל עבורך ולא תחזור ליסודה. וכמ"ש בתד"א פ' ל"א:
**אלא תשוב** כי עפר אתה היום ואל עפר תשוב. ואח"ז בתחיית המתים תשוב להבנות מהעפר. וכמו שכתוב בתהלים ק"ד תוסף רוחם יגועון ואל עפרם ישובון תשלח רוחך יבראון ותחדש פני אדמה:

## פסקה יא

**נתנה לו לחיותו כו'**. יהיה ראוי לקרותה חיה כי היתה אם כל חי. אבל עכשיו שיעצתו עצת נחש חויא בישא נקראת חוה לשון חויא בלשון ארמי (יפ"ת):
**חיוא לה** הראה לה כמה דורות איבדה מן כל חי העתידים לצאת ממנה:
**חויה חויך כו'** כלומר הנחש הזיק לאשה. והאשה היתה כנחש לאדם שפתהו והזיקתו:
**רא"א עם כל חי**. דריש דרמיז נמי בהא עם כל חי (דאותיות אחה"ע מתחלפים להורות שהיא עם הטובה והחיות. לא עם הירידה והעוני כדתנן האשה עולה עמו כו' והפשט והדרש עולים בקנה אחד דלפי שהיא אם כל חי להחיות זרע על פני הארץ. לפיכך גם היא לחיים נתנה ולא לצער (נזה"ק):
**העשיר עולה עמו** דאם העשיר וקנה שפחות היא פטורה ממלאכות שהאשה חייבת לעשות לבעלה:
**העני אינה יורדת עמו**. דאם הכניסה היא לו ז' שפחות פטורה מכל המלאכות אף אם העני שוב ומכר כל השפחות:
**אומן של כל החיים**. שבא לרבות גם השדים דמיקרו חי ולפי שהיא היתה הגורמת לו לפרוש ממנה ע"כ נקראו על שמה אם כל חי:
ק"**ל שנה** משנתקלל עד שנולד שת כדכתיב ביה ויולד בדמותו בצלמו משמע דעד השתא אוליד דלאו בדמותו בצלמו. והיינו שדים ורוחות (יפ"ת):
**שפירשה חוה** ומה שפי' מן האשה דרך תשובה עשה כדאיתא בפ"ב דעירובין:

**בנוי דאדם קדמאה**. וכן קרה לו בסוף דאשמדאי טרדו ממלכותו כדאיתא בפרק מי שאחזו:

**מ"ד רוחין כו'** יש מי שאומר שהרוחות המצויות בבית טובים הם ואינן מזיקין אותו מפני שמתגדלים עמו. ויש מי שאומר שהם רעים לו מפני שמכירין רוע לבבו ומחשבתו הרעה ומזיקין אותו:

**דלא רבין עמיה** ולא נהנין ממנו ולפיכך מזיקין אותו:

## פסקה יב

**בתורתו של ר"מ** פי' בספר חידושיו שלו על התורה כדלעיל פ"ט:

**כתנות אור** דמאי כתנות עור דהא אכתי לא נשחטה בהמה שיעשה כתנות מעורה. לזה פירש עור אור דאותיות אחה"ע מתחלפות (יפ"ת):

**שהם דומים לפינס** ברש"י ובילקוט הגירסא לפנס. הוא הכלי שנותנים בו הנר שלא תכבה הרוח והוא רחב מלמטה וכן היו אלו הבגדים. וקרי הכלי אור ע"ש שמושו (יפ"ת):

**חלקים היו כצפורן**. וכן העור חלק מצד הבשר. ונאים כמרגליות דקרי בהו אור כר"מ. ונראה שבספרו של ר"מ לא היה כתוב אלא כתנות אור והמדרש פירש שהוא ביאר שדומה לפנס. ור' יצחק מפרש שהן חלקים כציפורן (יפ"ת) וע' פדר"א פ' י"ד:

**ככלי פשתן הדקין**. הביא דמיון לדר' יצחק רביא מכלי פשתן דבית שאן שהן חלקים ונאים (יפ"ת):

**שהם דבוקין לעור** קראם כתנות עור ע"ש שהם דבוקים לעור האדם אע"פ שהם נעשים מצמר או מדבר אחר. והם ממין החלוקים הלבושים תחת כל הבגדים וסמוכים לעור (יפ"ת):

**איגיאה** בל"י עור עזים (מוסף הערוך):

**אגנייה** המוסף הערוך גורס אגנינה ופי' בל"ר עור כבש בעוד צמרו עליו:

**לנאי** בל"י ארנבת (מוסף הערוך):

**סיסרטין** הערוך גורס סיסרינן. ופי' המוסף הערוך בל"י עור בעוד הצמר עליו:

**גלי קסינין** פי' בל"י עור בעוד שערו עליו של מין חולדה יקרה וחשובה הנגדלת במדינות צפון. ואולי הוא חולדת הסנאים הנזכר במשנה דכלאים. פי' גלא חולדא. קסנאי דבר נחמד בא מארץ אחרת בל"י. ירושלמי שבת פ' במה מדליקין עורות תחשים ר"נ אומר גלא קסינון עכ"ל:

**בכורות משתמשין** כי עד המשכן היו בכורות מקריבין קרבנות כמ"ש לקמן פ' כ"ג:

**צמר גמלים כו'** דכתנות עור הינו של צמר. וקראן של עור שהצמר בא מן העור. וקאמר דהיו צמר גמלים וארנבים לפי שצמר זה חם ורך:

**לפום חילך אכול**. כלומר לפי שיעור ממונך אכול. לא תפחות ולא תוסיף (יפ"ת):

**ופרא מן דאת לביש** פי' בפחות מיכולתך לבוש דבמלבושים ליכא צערא דגופא וטוב לצמצם בו שלא יראה עשיר לבריות ויתקנאו בו. ועוד שהתורה חסה על ממונם של ישראל שלא לצורך. ואי ראוי לאדם לאבד מעותיו בחנם:

**פרא** לשון פחות כמו בירושלמי כתובות פ"ה ה"ו תרין חולקין פרא ציבחר (פי' פחות מעט):

**ויתיר ממה דאת שרי**. יותר מהראוי לך בקש להוסיף בדירתך שדירה נאה מארכת ימיו של אדם לפי שמרחבת הנפש:

**מכל עץ הגן אכל תאכל** כפול להורות שיאכל כל צרכו ולא יצמצם. ואע"ג דלעיל ספט"ו ילפינן מיניה אזהרת גזל מקרא אחד יוצא לכמה טעמים (נזה"ק):

**ויעש ה' אלהים לאדם כו'** שעשה לו פחות ממה שהיה ראוי לו שאחר שכל העולם שלו היה לו ללבוש שש ורקמה ולא עשה לו אלא כתנות עור ללמדו ד"א. ונכתב בתורה שנלמוד גם אנחנו. וס"ל דכתנות עור היינו צמר גמלים כדרשב"נ דלעיל (יפ"ת):

**שנים היו שרוים בכל העולם**. דג"ע גדול מכל העולם (יפ"ת):

## פרק כא

### פסקה א

**האדם היה כאחד ממנו** הוקשה לו איך היה אחר החטא כאחד ממנו ע"כ דורש שהאדם יהיה כאחד ממנו לעתיד כשיצדק מהגזירה. ודורש פסוק אחד קדוש כו':

**ואשמעה אחד זה הקב"ה כו'**. ר"ל מדכתיב ואשמע גבי אחד מסתמא איירי בהקב"ה שכן כתיב שם שמע ואחד שמע ישראל וגו' ה' אחד (יפ"ת):

**קדוש כי הכל אומרים לפניו קדוש**. אחד קדוש אחד המיוחד שבקדושים אלו המלאכים. כי כולם אומרים לפניו ית' קדוש:

**מדבר** ולא פי' מה מדבר ע"כ דורש מדבר גזירות קשות. דלשון דיבור מורה וקשות כדכתיב דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות:

**גזירות קשות על בריותיו וקוץ וגו'**. שבשלמא המיתה נמשכת בטבע מאדה"ר לדורותיו. אבל קוץ ודרדר הקב"ה בתחלת גזרתו גזר על כל הבריות (יפ"ת):

**ויאמר אחד קדוש לפלמוני כו'**. כמו פלוני אלמוני דמתרגמינן כסוי וטמיר שלא נתפרש שמו. והיה זה גבריאל או מיכאל לדעת מ"ת. או מטטרון לפי דעת חכמי האמת ור"ל דמלאך אחד המליץ טוב בעד אדה"ר אמר עד מתי החזון התמיד וכדלקמן:

**לפנימי זה אדה"ר** שעליו נגזרה הגזירה ואמר עד מתי החזון להיות גזרתי תמיד קימת:

**לעולם היה אתמהא** כלומר ה"א התמיד הוא ה"א התימה. כלומר וכי יתמיד גזירתו. כי לא לנצח יקצוף ואמר ג"כ והפשע שומם וכי כך תמיד פשעו ישים עליו שממה ולא יקים ח"ו לתחיה (נזה"ק):

**תת וקדש וצבא מרמס כו'** וא"ו דקדש מיותר כפרש"י שם ודרש קדוש על אה"ר שקודם שחטא בקשו מלאכי השרת לומר לפניו קדוש כמו שאמרו לעיל פ"ח. וצבא הם תולדותיו. ועז"א כך יהיה הוא ותולדותיו מרמס וכו'. כלומר אם הוא חטא תולדותיו מה חטאו:

**אלפים וג' מאות וגו'** ע' י"מ. ונעלם ממנו רש"י ע"א דף ט':

**לכשיעשה בקרן כו'** כדכתיב כי הנה החשך יכסה ארץ וגו' וה"פ עד ערב בקר היינו שיהיה ערב ובקר יחד:

**באותו שעה אני מצדיקו** אני משיבו למעלתו הראשונה להיות שוב קדוש. תיבת הה"ד הוא מיותר. ומתיבת ויאמר ה' אלהים הן האדם וגו' הוא התחלת המאמר בפני עצמו לדרש דסי' ב':

## פסקה ב

**על שדה איש עצל כו'**. דורש דבר אחר על הפסוק הן האדם היה וגו':

**וקנה כרם קרוי איש כו'**. כלומר בתחלת הפסוק מכנהו בשם איש ואדם ואעפ"כ קורא אותו עצל וחסר לב. ע"כ דורש באדה"ר וחוה:

**זה אדה"ר** וקראו עצל לפי שנתעצל מלעשות תשובה בזמנו קודם שנטרד מג"ע. כי אז היתה קדושת הג"ע מגינה עליו לבל תשלוט בו הקללה:

**חסר לב זו חוה** שהיתה חסר לב ונתפתית לדברי הנחש:

**קמשונים וקוץ כו'** פי' מה שנתקללו בקוץ ודרדר תצמיח לך:

**כסו פנים חרולים בזעת כו'**. נדרש ע"פ האדם עצמו כדכתיב בזעת אפך תאכל לחם והרי הוא כאילו כסו פניו חרולים מרוב העמל:

**גדר אבניו נהרסה** הוא הג"ע דכתיב וישלחהו ה' מג"ע. כי קדושת הג"ע היתה מגינה עליו כגדר וכחומה ובשילוחו מג"ע נהרס גדר אבניו:

**הוה כחד ממנו** שאמר דרך קנאה איך היה מתחלה כאחד ממנו בהשגחה העליונה ועתה שב לדעת טוב ורע ונטרד ממעלתו:

## פסקה ג

**שיאו רומיה גבהו**. והכוונה על השגת הנפש שהיתה מקפת ידיעתו בכל קצות הארץ:
**אחור וקדם** עיין מ"ש לעיל פ"ח:
**שגלל מצות קלה**. שהעבירה ודחאה ממנו נטרד מג"ע:
**הן הוא** היכן הוא. כלומר להיכן בא:
**ואומר הן האדם כו'** מבואר בסימן ב':

## פסקה ד

**ותוקף שנתן כו'** לעיל ריש פ' ט"ז ע"ש:
**כיון ששלחו התחיל כו'** דקודם השילוח היה לו עוד תקוה בתשובה. אבל אחר השילוח כבר שלטה בו הקללה. ועיין לעיל סימן ב':

## פסקה ה

**כאחד ממה"ש** שעם המלאכים מדבר:
**דייך פפוס** דא"כ כאחד מכם מ"ל. וע' הגי' בשי"ר שר"פ דריש על הקב"ה וע"ז א"ל ר"ע דייך כו':
**דרך אחרת דרך המות**. וה"פ היה כאחר שנמשך לאחד מהדרכים אשר היו לפניו. וממנו שב אל האדם. והדרך שבחר שהוא למיתתו הוא לדעת טוב ורע (יפ"ת):
**רבי יהודה בר"ס** לא ס"ל כר"ע שהכ"ף הוראתה על דמיון האדם לאחר לא על המשכו לענין אחד. לזה מפרש כיחידו של עולם. דהיינו הקב"ה. וע' ברבינו בחיי שמבאר מאמר זה:
**ורבנן אמרי כגבריאל**. דלא מסתבר שידמהו לו. לכן אמרו כגבריאל שכתוב בו והנה איש אחד ותיבת ממנו חוזר לאדם כלומר כמלאך גבריאל שהוא היותר קרוב למדרגת האישים (יפ"ת):
**כהדין קמצא כו'** הבדים משמע הידועים שקבועים בו תמיד כהדין קמצא מין שרץ שלבושו גדל עמו. ומייתי לפירושו אמאי מדמה ליה לגבריאל. ללמדך מה גבריאל יש לו לבוש רוחני הגדל עמו תמיד. אף זה קודם החטא היה לו לבוש רוחני הגדל עמו תמיד כדלעיל סוף פ"ק (נזה"ק):

**כיונה** ולפ"ז כאחד ממנו פי' כאחד מהיוצאים ממנו. והיינו יונה שעם היותו שלוח מאת ה' היה בורח משליחותו וכן היה ענין אדם שצווה מפי ה' ועכ"ז עבר עליו. ולזה נידונו שניהם בדין אחד ולא האריך אפו להם אלא מיד לא לנו בכבודם (יפ"ת):

**לא לן בכבודו**. כדר' אמי בפרשה י"א:

**לא לן כבודו עמו** כי ביום בריחתו הטיל רוח סערה והושלך לים:

**כאליהו** לאפוקי מדעת האומרים שאפי' לא חטא אדה"ר היה מת. ובא להורות מופת מאליהו שלא טעם טעם מיתה וכדאיתא בויק"ר פ' כ"ט (יפ"ת):

**היא דעתיה דר"ב** כלו' אזיל לטעמיה דמפרש הן האדם כשהיה נקרא אדם היינו קודם החטא. והיה כאחד המיוחד שבאדם היינו אליהו שעלה חי לשמים. וכן האדם נברא שיחיה לעולם. אבל אח"כ כשנלקחה צלעתו ממנו ונקרא איש והיא אשה. שב לדעת טוב ורע וחייבה לו המות (יפ"ת):

**כיון שנטלה כו'** שהיא גרמה לו מיתה:

## פסקה ו

**אין ועתה אלא תשובה** דרמיז בועתה שפתח לו פתח של תשובה. וכמבואר בבמ"ר פרשה י"ג דאמר לו אפי' עתה חוזר בך תתקבל ברצון:

**אלא תשובה** דילפינן גז"ש מה ועתה האמור להלן תשובה הכא נמי תשובה:

**התחיל מקונן עליו**. וכן אמר לעיל פרשה י"ט ודנתי אותו בגירושין כו' וקוננתי עליו כו':

## פסקה ז

**שלחו מג"ע בעוה"ז כו'** דמכפל שלוחין וגירושין חד לעוה"ז וחד לעוה"ב (יפ"ת):

**הקשה עליו** ולפ"ז מ"ש וישלחהו ה' אלהים פי' שמדה"ר היתה לו למדה"ד:

**ריתה עליו** פי' הערוך הניח וריחם עליו. ופי' וישלחהו ה' אלהים שבבחינת העוה"ז נידון בדין. ולגבי עוה"ב ברחמים (יפ"ת):

**לכשיקיץ אותו שנברא** כשיקום אדה"ר לתחיה. וה"ק אני בצדק כשיצדיק לאדה"ר. אחזה פניך. ואז אשבעה בהקיץ אדה"ר שהוא נברא בתמונתך (יפ"ת):

**באותה שעה ה' מצדיקו כו'**. כצ"ל (יפ"ת):

**באותה שעה הן האדם כו'**. פי' בעת התחיה. ותיבת היה עבר במקום עתיד (יפ"ת):

## פסקה ח

**כשבראו בראו במדה"ר כו'** כי היכי דבבריאתו כתיב וייצר ה' אלהים משמע שמדה"ד נמתק ברחמים. דאל"כ לא הו"ל תקומה ומצד הדין לא היה נברא וכדלעיל פ"ב סימן ז'.

הכי נמי ה' אלהים דכתיב גבי הטירוד ראוי לפרש כן שהדין נמתק ברחמים להיות לו תיקון לעוה"ב. דמסתמא שניהם באופן אחד נאמרו (נזה"ק):

**הא אדם דרש הן כמו הא**. והוא לשון תמיהא. איך אדם שכמותך לא יכול לעמוד בצווי אפי' שעה אחת:

**מי יגלה עפר כו'** מי יפקח עיניך ותראה בניך ותכסך כלימתך שלא יכולת כו':

**ר"י אמר כאשת כהן שנתגרשה ואינה יכולה לחזור. רשב"ל אמר כאשת ישראל** כצ"ל. (רש"י ונזה"ק) ופליגי בפלוגתא דר"י ורבי נחמיה דלעיל סימן ז'. ואתי לפרושי פלוגתייהו במשמעות לשון ויגרש. ר' יוחנן מפרש לה אליבא דר"י דרמיז לגירושי אשת כהן. ורשב"ל מפרש אליבא דר' נחמיה דרמיז לגירושי אשת ישראל (נזה"ק):

**כאשת כהן שנתגרשה**. דכהן אסור בגרושתו:

**כאשת ישראל שנתגרשה**. שיש לה עוד תקנה לחזור לבעלה:

**הראה לו חורבן ביהמ"ק**. כו' דריש כמו ויגרס שהראה לו חורבן בהמ"ק. שעל שאכל מה שאסר לו ע"כ גרשו שיגרס בחצץ שיניו:

**למגרשה של עדן** שמאחר שכתוב ויגרש את האדם ולא כתב להיכן גרשו משמע שלא גרשו אלא לחוץ למגרשו של ג"ע. והכוונה לא ניטל ממנו הרוח האלהי לגמרי. שהרי מצינו שאף אחרי חטאו היה אליו התגלות אלהי רק שלא היה כבראשונה. כמ"ש קודם שחטא היה שומע קול אגריון כו' ומשחטא כו':

**שישמרו אותו** שלא יכנס לג"ע ואתם שומרים ישמרו ג"כ אותו שלא יגע בו רעה כמ"ש כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך. והביא ראיה מפסוק ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר. וכל הענין שם מדבר באדה"ר. וקאמר ועל העבים אצוה וגו'. ר"ל שלא ימטירו עליו ויצטער (יפ"ת):

## פסקה ט

**רוח מזרחית קולטת**. אפשר שהטעם מפני שהשכינה במערב וההוטאים אין ראוי שישכנו במחיצת הקב"ה אלא מפאת הפכיות. ולפי דעת י"א בב"ב שהשכינה במזרח. יתכן לומר שכל זה לטובת תיקונם בכדי שיתעוררו לתשובה מקדושת המקום (יפ"ת):

**ויגרש את האדם וישכן מקדם לג"ע**. דורש וישכן על האדם ועשה לו שם מקלט שאינו יכול לצאת משם. ושמירה שלא יזיקו אותו:

**מקדם לג"ע נבראו המלאכים**. וה"פ ושכן אותם שנברא מקדם לג"ע הם המלאכים כדעת ר' יוחנן לעיל פ"א שהמלאכים נבראו בשני וג"ע בשלישי. ומפרש ואזיל איזו מלאכים. את הכרובים דכתיב בהן כי כרובים המה דפירושו המה שהיו קודם לג"ע. ואת להט

כמ"ש משרתיו אש לוהט. ומ"מ אין מקרא יוצא מידי פשוטו שהשכינה לפני הג"ע לשמור. וכרובים הם מלאכים וחיות הקדש:

**פעמים אנשים** (בראשית י"ח:ב') והנה שלשה אנשים. **נשים** (זכריה ה':ט') והנה שתים נשים יוצאות. **רוחות** (תהילים ק"ד:ד') עושה מלאכיו רוחות. ופעמים מלאכים. ובש"ר פ' כ"ה סימן ב' הגיר' פעמים אש שנאמר (שם) משרתיו אש לוהט ועי' בנזה"ק:

**מקודם לג"ע נברא גיהנם** ומרומז כאן גיהנם בתיבת להט ע"פ גז"ש בסוף מלאכי וליהט אותם היום הבא. ולפ"ז קרי כרובים למלאכי חבלה הממונים על הגיהנם ודנין את הרשעים (אב"א):

**גיהנם בשני כו'** כדר' לוי בפרשה י"א:

**קודם לג"ע כו'** דגיהנם עדיף טפי כדאמרינן לעיל פ"ט והנה טוב מאד זה גיהנם (יפ"ת):

**וליהט אותם היום הבא**. גיהנם שיהיה לעתיד כדלעיל בפרשה ו':

**מתהפכת על האדם** שמתהפכת עליו ומלהטתו מכף רגל כו' באופן שלא יניח בו מקום:

**חרב מילה** והו"ל כאילו כתיב ואת להט המתהפכת החרב. שזכות חרב מילה תצילם מגיהנם (יפ"ת):

**חרב תורה** שזכות תורה ג"כ מציל מאור של גיהנם. ומר אמר חדא ומר אמר חדא:

**וחרב פיפיות בידם** והיינו תורה כדכתיב ברישא רוממות אל בגרונם:

**כיון שראה כו'** ולכך סמך לזה והאדם ידע וכ"ו דורות מרומזים בר"ת **והאדם ידע את חוה** אשתו הרי כ"ו. שכיון שראה שאחר כ"ו דורות כו' נזקק להעמיד תולדות שיהיו צדיקים ויקבלו את התורה. והם שת ותולדותיו:

## פרק כב

### פסקה א

**והאדם ידע כו' זכור רחמיך כו'**. מייתי הך דרשא הכא לומר דבחסד היה זה (יפ"ת):

**לא מן דכדון** שאם היית מבקש דבר חדש מעתה. הייתי נדון אם לקיים בקשתי ואם לאו. אך מאחר שאני מבקש דבר שנהגת בו כל הדורות טובים ורעים ראוי שתעשה בקשתי:

**שהוא אלף שנה** כדלעיל פ"ח סימן ב':

**שבם** ברחמים ובחסד:

**איך** נזקק להעמיד תולדות שלא נתיישב העולם אלא מן שת שנולד אח"כ:

### פסקה ב

**וידע אכ"כ** דהל"ל וידע אדם. ע"כ פירושו שהאדם הודיע ד"א לכל. וקרינן ביה ידע בחירי"ק שהודיע לאחרים (נזה"ק):

**מאיזה שלוה נשלה** ונדרש למעלה ויגרש את האדם והאדם ידע. ונדרש למטה והאדם ידע את חוה אשתו:

**נשלה** נגרש ונפרד כמד"א כי ישל (מת"כ):

**ידע מה עבדת ליה חוה.** ידע את רעת חוה אשתו. כי כשנטרד הכיר ברעתה (יפ"ת):

**חויא חויך כו'** כבר נאמר לעיל גבי קריאת שם חוה:

**חויא חויך** הנחש היה נחש ומסית שלך. ואת היית נחש ומסית שלי:

**וירדו שבעה** אדם וחוה קין ותאומתו והבל ושני תאומותיו דכתיב את קין את אחיו את הבל. ג' אתים רבויים הם מלמד שתאומה יתירה נולדה עם הבל שעם קין נולדה תאומה אחת ועם הבל שתים וכדפרש"י בחומש. וכולם בעיבור אחד היו כדדריש בסמוך:

**חמת לה כו'** כשאשה רואה שיש לה בנים אומרת הרי בעלי קנוי בידי כי עתה יאהבני בשביל הבנים ויפיק רצוני. וז"ש קניתי איש (תואר לבעלה) ר"ל קניתי אישי:

**נחום איש גם זו** עיין לעיל פ' א' סי' י"ט:

**אילו נאמר קניתי כו'**. ס"ל דקניתי איש את היינו כתרגומו מן קדם ה' ופתרונו מן. כמו והנני משחיתם את הארץ שפירושו מן הארץ. אבל ר' ישמעאל ס"ל דמדלא כתיב בהדיא מן. בא לרבות דבר:

**לשעבר האדם נברא כו'**. עתה נתחדש דבר שקניתי איש את ה' כלומר עם ה' בשותפתו. ומפיק לה בלשון את לרבות גם האיש שגם הוא משותף עמה בולד וכדאמרינן ג' שותפין באדם כו' (נזה"ק):

**אדם נברא מאדמה** בריאה חדשה. וכן חוה מאדם בריאה חדשה ומכאן ואילך בריאה טבעית ע"י חיבור איש ואשה וע"י עזר השי"ת. ופי' הפסוק קניתי בן ע"י איש. את ה' בצירוף עזר השי"ת:

## פסקה ג

**הדא מסייעא כו'** דלא קאמר ותוסף ותהר. משמע שהריון אחד היה לקין והבל וכדקאמר ריב"ק שעלו למטה שנים וירדו שבעה (יפ"ת):

**ולא נמצא בם תועלת.** שקין גלה ונתקלל להיות נע ונד. נח נתבזה ונתקלל. ועוזיהו נצטרע ונסגר בבית החפשית. ולא נהנו מן האדמה שהיו להוטים אחריה ביותר (יפ"ת):

**קין עובד אדמה** ביותר שהיה להוט אחריה ולא שהיה עובדה לצורך פרנסתו:

**נח איש האדמה** שהיה שקוע בה. שכל נבדל לדבר יקרא כן (יפ"ת):

## פסקה ד

**ר"א ור"י כו'** עיין בפ"ק דר"ה:

**מ"ד בתשרי כו'** מן החג ועד החנוכה. ומקץ ימים משמע בסוף זמן והיינו חנוכה שאז הזמן משתנה ונכנס עיקר הסתיו:

**מ"ד בניסן כו'** שבעצרת סוף האביב ומאז משתנה הזמן ומתחיל הכנסת הקיץ (יפ"ת):

**שלא עשה הבל קיים בעולם אלא נ' יום.** לאו דוקא דלמ"ד בתשרי נברא העולם עשה הבל קיים עד חנוכה הרי קרוב לשבעים יום (רש"י):

## פסקה ה

**מן הפסולת** מפרי ולא פרי (רש"י):

**לאריס רע** כאריס רע שהושיבו המלך. שהוא מוכרח לכבדו כדי שלא יעבירנו משם ולפי שהוא רע המזג. פוטר את עצמו בסייפות (האפילות המתבשלות לבסוף) וכן קין חשב להפטר בסייפות (יפ"ת):

**הבכורות** המתבשלות ראשונה שהם הטובים:

**שלמים** שהקריבו שלמים ג"כ:

**עולות הקריבו** עולות לבד:

**דבר שחלבו קרב** שלמים שחלבו קרב לגבוה והבשר נאכל לבעלים. אבל עולות כולו כליל לאישים:

**מה עביד ליה** איך מקיימו:

**מן שמניהון** שהקריב היותר שמנות מלשון חלב יצהר שר"ל החשוב והנבחר (יפ"ת):

**וישלח את נערי וגו'** שאע"ג דפסוק זה נאמר בסוף משפטים. קודם מתן תורה היה. שכל הפרשה ואל משה אמר עלה אל ה'. היה בד' בסיון כפרש"י שם. ומ"ש וישלח את נערי כו'. בה' בסיון. ומ"ת בששי או בשביעי היה כדאי' בשבת פר"ע. וכיון דוישלח את נערי וגו' קודם מ"ת היה הרי שהקריבו ב"נ שלמים דקודם מ"ת כולהו ב"נ הוו:

**שלמים** בלי הפשט ונתוח. עולות הוו ושלמים דקאמר לשון שלימות בלא הפשט ונתוח. דדין הפשט ונתוח בסיני נאמר:

**עולה וזבחים** וזבחים היינו שלמים:

**כמ"ד לאחר** מ"ת בא יתרו. ואין מוקדם ומאוחר בתורה:

**ולא פליגי** פי' שאין פלוגתתם בענין זה עצמו אלא תלוי במחלוקת זו מה שהקריבו בני נח:

**שהיתה נשחטת בצפון** כדכתיב בה צפונה לפני ה':

**שהיה ישן ונתעורר** שמתחלה היו ב"נ נוהגים בה. ואח"כ נעזבו ממנה ואזהר רחמנא שיחזרו ישראל לנהוג אותו:

**שהיו נשחטים בדרום** פי' אף בדרום. וכדתנן שלמים קדשים קלים שחיטתן בכל מקום בעזרה:

**א"ר יהושע דסכנין כו'** בכל המקומות שציינתי ביד יוסף הגירסא אף הדין קרא מסייע. שכבר אמר קרא מסייע:
**היא העולה כו'** דהיא משמע הידוע:
**אשר יקריבו** צ"ל אשר יקריב:

## פסקה ו

**נתפייס ממנו** הבל שהיה כונתו רצויה ושלימה לשמים להקריב בשמחה ובטוב לב בעין יפה נתפייס ממנו לפנות אליו לקבל מנחתו ברצון. ולכן אמר נתפייס ממנו שאין ענין הפיוס בא מצד המנחה אלא מצד כוונת המקריב. אבל קין שהקריב בעין רעה ולא היה כוונתו רצויה ושלימה לשמים לא נתפייס ממנו לפנות אליו לקבל מנחתו ברצון (נזה"ק):
**ויפלו פניו נעשו כאור** כמו כעור בעי"ן וכמ"ש ב"ק דף ק"ח צבעו כאור. וכאן פירושו שנשתנה אור פניו וזהו נפילת הפנים:
**שאת ברכה** ושאת הוא מהמקראות שאין להם הכרע כדלקמן בפרשה פ'. וראוי לדורשו למעלה ולמטה. ולמעלה יהיה לשון ברכה שאם ייטיב מבורך. ולמטה לשון קללה שאם לא ייטיב יקולל (יפ"ת):
**שאת ברכה** תשא ברכה מאת ה' כד"א וישא וגו':
**והשיאו אותם עון אשמה** ר"ל שיענשו על אשמותיהם (יפ"ת):
**מוחל לך** דרש שאת מלשון נושא עון (מת"כ):
**גדוש ומגודש** ר"ל שחטאו גבוה ונגדש על המדה. ודרש שאת מלשון התנשאות שיתנשא עונו למעלה ראש. והיינו מה דמפרש ר"ב אשריו לאדם שהוא גבוה מפשעו:
**אשרי נשוי פשע כו'** פי' נשוי מלשון נשיאות והרמה:
**ולא פשעו גבוה ממנו**. שאין חטאו גדול עד שעולה על גביו:
**חטאת רובצת אכ"כ** דחטאת לשון נקבה:
**אלא חטאת רובץ בתחלה כו'**. בתחלה כאשר פותח בעבירה חטאת הוא. תש כנקבה. אח"כ הוא רובץ מתגבר כזכר. שרובץ מורה על גבורה כדכתיב ורבצת ואין מחריד. ועיין לקמן פ' צ"ח סי' י"ב. וה"ק קרא שאת אם לא תטיב. שיתנשא למעלה ראש אם לא תטיב. ומי הוא המתנשא. היצה"ר וכדמסיק. ובא לאשמועינן שיזהר האדם בו מאד מתת לו מקום כלל. שמהקל יבא אל החמור עד לאין מרפא:
**בתחילה דומה לחוט כו'**. הכל כוונה אחת שהיצה"ר מתגבר והולך. ודורשים הכתובים על זה הענין:
**עכביש** שפי"ן וע"ב:

**כקלע הזו של ספינה** דרך הספנים להשליך לים הברזל שנקרא אנקירה קשור בחבל עב מאד כדי שיתקע הברזל בקרקע הים ולא תתנדנד הספינה אנה ואנה:
**של ספינה הה"ד וכו'** ונקראת הספינה עגלה על שמתגלגלת ומתנודדת במים (יפ"ת):
**בחבלי השוא** שאינו חזק כחוט עכביש:
**הוא נעשה אורח** היצה"ר:
**הרי בעל הבית** איש פירוש בעל ואדון כד"א איש האדמה. איש מלחמה:
**אית כלבין ברומי** אקרא לפתח חטאת רובץ קאי. והביא המשל להוכיח לאדם שיהיו עיניו פקוחות ליזהר ממנו שאין בטחון בו לעולם:
**כלבין כו'** יש כלבים בעיר רומי שיודעים להשיג פרנסתם בחכמה. הולך ויושב לפני האופה היושב על השוק למכר פת האפוי (בערוך גרס פרטיר"א ופירושו שוער. ובמוסף הערוך כתב ובנוסחאות כתוב פלטיר"א ופירושו בל"י חנות שמוכרים בו פת) ועושה את עצמו כאילו מנמנם כדי שהפלטר לא ישמור עצמו ממנו. לכן גם הפלטר מנמנם שהוא בטוח מן הכלב. והכלב קם לו ושומט הפת כולו על הקרקע. ובעוד שהם מתקבצים ומאספים אותם נמצא הוא אוכל ככר אחד והולך לו. והנמשל כנגד יצה"ר שתחלה נראה לאדם באופן חלש וקל וע"כ אינו נשמר ממנו ואח"כ מתחזק עליו ובעוד שירצה לינצל ממנו. בין כך וכך מרויח היצר הרע ומחטיאו מעט:
**ללסטים שפוף** לליסטים חלוש שהיה מרמה הבריות ומגזלם בחשבם שאילו לא היה לו כח לא היה מסתכן בפרהסיא. וכן יצה"ר הוא שפוף שביד האדם להכניעו. ואיבד כמה דורות שלא נתנו לב להלחם בו. ומפרש רובץ שפוף. והכוונה שהוא נכנס למקום שיוכל ללכדו (יפ"ת):
**הב מה דעלך** תן לי מה שעליך. והירא והרך הלבב מתיירא ממנו ונותן לו כל מה שעליו:
**תוחלת** תועלת וכח לגזול ממנו כלום. והתחיל הוא להכות ולכתת את הלסטים. וזהו ואתה תמשל בו אם תרצה:
**וכתותי מפניו צריו** המזמור מיירי באברהם דכתיב משכיל לאיתן האזרחי והוא אברהם וכמו שאמרו חז"ל שהשונא הגדול של האדם הוא היצה"ר ונקרא צריו בלשון רבים על רוב תחבולותיו:
**אין יצה"ר מהלך כו'** כדי להביט יפה בכל עוברים ושבים. מי ממשמש בעיניו כו' כי בו ידבק שידע שנקל לו להביאו בכפל רסנו. וקרא דלפתח חטאת רובץ ה"פ שעומד בפתח עינים על אם הדרך ללכוד האנשים (יפ"ת):
**פלטיא** רחוב גדול שרבים מצוים שם:

**ממשמש בעיניו** שלא יהיה עליהם לכלוך ומתקן בשערו מסלסל בשערו. מתלה בעקיבו תולה עקבו למעלה דרך גאוה לילך עקב בצד גודל:

**הדין דידי** זה שלי ומתגרה היצה"ר עליו:

**איש חכם בעיניו** מתחכם בעיניו למשמש בהם וליפותם. תקוה ליצה"ר שנקרא כסיל ממנו שאומר הדין מן דידי (יפ"ת):

**כל מי שמפנק כו'** שמתחילה יש לאל ידו להכניעו. וכשמפנקו מרגליו עד ששולט עליו כבעל הבית ואין בידו לשוב מאחריו:

**מפנק כו'** היצה"ר שהוא מסור ביד האדם להעבירו ולהחלישו כדכתיב ואתה תמשל בו. ומנון הוא אדון ושליט כד"א ינון שמו:

**אם בא יצרך להשחיקך דחהו בד"ת** שנא' יצר סמוך תצור שלום ואם עשית כו'. כצ"ל נזה"ק ועיין ביפ"ת ופי' אם בא יצרך להכשילך ולהתעולל בך דחהו בד"ת שע"י ד"ת תתגבר עליו שנא' יצר סמוך כלו' אם היצר הוא סמוך וקרוב להכשילך תצור שלום תשמור ת"ת הנקראת שלום. שע"י התורה תתגבר עליו וכמרז"ל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש כו':

**אלא שלום שלום** ב"פ דרוש מיניה שמעלה עליו כאילו ברא את השלום. ולשון תצור דריש נמי לשון יצירה. תצור שלום פי' תשמור התורה. ואני מעלה עליך כאילו תצור ותברא את השלום:

**וא"ת שאינו ברשותך** היצה"ר להכניעו כרצונך. לאחר שכבר נתגבר יצרו עליו א"א לדחותו שוב ממנו (נזה"ק):

**ת"ל כי בך בטוח**. בך ובידך הוא. ואתה בטוח שתמשל בו. שכבר כתבתי בתורה ואתה תמשל בו. כי אף לאחר שכבר נתגבר יצרך עליך אם תרצה אתה שוב תמשול בו (נזה"ק):

**אם בא יצרך להשחיקך שמחהו בד"ת**. כצ"ל (יפ"ת ונזה"ק) וכלו' יצר סמוך ליצה"ר עשה סמיכה וקיום להשיבו ג"כ למוטב כדאי' בירושלמי אברהם עשה יצה"ר טוב. וזה ע"י התורה שתאכילהו ותשקהו מלחם ומים של תורה. וכ"ב וה' ישלם לך ישלימנו לך ופרש"י שיהא יצרך שלם עמך ולא ישיאך לחטא:

**כאילו בראת ב' עולמות כו'**. שאינם מתקיימים אלא במידת השלום. וזה תצור שלום שלום לשון יצירה (יפ"ת ונזה"ק):

**וא"ת שאינו ברשותך כו'**. כדלעיל:

## פסקה ז

**ע"מ היו מדייניין כו'** משום דכתיב ויאמר קין אל הבל אחיו ולא פירש על מה היו מדייניין:

**בואו ונחלוק העולם כו'** וזה נרמז בויהי בהיותם בשדה דהיינו על עסקי שדה:
**בואו ונחלק העולם** לפי שאדם אביהם פירש עצמו מעבודת העולם חשבוהו כמת ובטל מן העולם (יפ"ת ונזה"ק):
**אחד נטל את הקרקעות כו'** בש"ר פ' ל"א הגירסא מבוררת יותר ע"ש:
**ארעא דאת קאים** האדמה שאתה עומד עליה שלי הוא וזה אמר המלבושים שאתה לבוש שלי הם. זה אמר פשוט מעליך המלבושים. וזה אמר פרח וברח לך כי המקום אשר אתה עומד עליו שלי הוא:
**שניהם נטלו כו'** והא דכתיב בשדה רמיז על בהמ"ק שנקרא שדה. שחלקו ביניהם והגיעו למקום בהמ"ק שהוא המעולה מכל המקומות נפל מריבה ביניהם שאין דבר שוה לו שיטול השני כנגדו (יפ"ת):
**בתחומי יבנה בהמ"ק** שידעו מקום בהמ"ק שאדם הקריב על המזבח כדברי חז"ל (יפ"ת):
**על חוה הראשונה היו מדיינין.** ולעיל פר' י"ז ופ' י"ח אית' מתחלה בראה לו כו' חזר ובראה פעם ב'. וגם הראשונה נשארה בחיים ועליה היו מדיינין:
**תאומה יתירה כו'** כדריב"ק לעיל סימן ג'. ואע"ג דכולם נולדו בכרס אחד. אפשר שקין ותאומתו היו בשליה אחת. והבל ושני תאומותיו לעצמם. או ששהתה בין אלו לאלו (יפ"ת):
**שאני בכור כו'** כי בהיות לו ב' בנשים יוליד בנים פי שנים וכן יורש פי שנים כפי הראוי לבכור:

## פסקה ח

**שאין ת"ל ויקם כו'** ללמדנו רשעת קין וללמד דטב לביש לא תעביד. ומדלא כתיב על הבל אלא אל דריש בשביל הבל שריחם עליו (יפ"ת):
**שהיה נתון תחתיו** שכשהרגיש הבל שקין קם עליו. קם הוא עליו והפילו תחתיו. ומ"מ ריחם עליו אח"כ:
**שנינו בעולם לבד.** ובודאי ידע אבינו שאתה הרגתני דטריפא דחיה מינכרא:
**עמד עליו והרגו** שאע"פ שהבל היה גבור מ"מ לפי שלא נשמר ממנו הרגו פתאום:
**מן תמן אמרין כו'** מן המעשה ההוא אומרים הבריות טוב לא תעשה לאיש רע ולא יגיע בך רעה. ועיין במ"ר פ' י"ח:
**במה הרגו** שאחר שהבל היה גבור מקין לא יתכן שהיה יכול להרגו בידים:

**וילד לחבורתי** בלמך כתיב ומפרש לקמן פ' מ"ג דכנגד קין דיבר. חבורה הוא הדם הנצרר ואינו יוצא לחוץ. ופצע הוא המכה פתוחה שהדם יוצא. ודורש שהרגו בקנה שאינו עושה אלא חבורה ועכ"ז עשה בו פצעים עד שהרגו (יפ"ת):

**באבן הרגו** דבר שעושה פצע ועל כן מקדים הפצע. שאם בחבורה הרגו היה לו להקדים חבורה:

**מהיכן שחט אביו את הפר**. שאדה"ר הקריב שור כדאי' בפ' א"ט. ועיין שבת דף כ"ח:

**ומשם הרגו** והיינו לפצעי שהוא מכת חרב ממש:

**מקום הסימנים** ולא בצדדי הצואר:

**ומי קברו** דמדכתיב אשר פצתה האדמה משמע קבורת כל הגוף (יפ"ת):

**וחיות טהורות קברוהו** בפר"א סוף פכ"א איתא שאדם קברו ע"י שראה כן מעורב ע"ש. ואפשר שזה הכוונה גם כאן מי קברו. מי למד שגוף המת אין ליהנות ממנו רק לקברו. ע"ז אמר עופות וחיות הטהורות קברוהו. והכוונה שמהם למד כן שהם מטבעם אינם אוכלים ולא שותים דם בשר ובורחים מריח המת. וע"כ התירה התורה המינים האלה לאכילת האדם ע"י שחיטה וכיסוי הדם. וזה זכות גדול להם שמתעלים לגדר חי מדבר (ועי' ביפ"ת ונזה"ק):

**שתי ברכות** ברכה אחת נוספת על ברכת השחיטה של בהמה. דבעופות וחיות מברך גם על הכיסוי:

## פסקה ט

**חרב פתחו רשעים** כמ"ד לעיל בחרב הרגו שהתבונן מהיכן שחט אביו את הפר:

**זה קין** שפתח בהריגת אחיו קודם שנהרג אדם בעולם:

**ישרי דרך זה הבל**. כי ישר הולך הוא במנחתו עם ה' ועם אחיו שלא הרגו כשהיה נופל תחתיו:

**נע ונד תהיה** מדה כ"מ. הוא רצה שישאר לבדו בעולם שיהיה לו מנוחה שלימה ע"כ נענש שלא יהיה לו שום מנוחה:

**משל לאיפרכוס כו'** שר הממונה לשמור את בני המדינה שלא יזיק איש לרעהו. שהיה הולך באמצע פלטיא והוא רחוב גדול. ומצא הרוג ואחד עומד על גביו. וא"ל מי הרגו. וחשב הוא ששואלו כמסתפק מחסרון ידיעה. ואמר לו אנא בעי ליה גבך כו' פי' אני שואלו ממך ואתה שואלו ממני. כלומר כאשר אתה ששמירתו עליך אינך יודע. גם אני שאין שמירתו עלי איני יודע. וא"ל לא אמרית כלום כלו' לא השבתני כלום שאני לא אמרתי לך דרך שאלה. אלא דרך טענה וכי מי הרגו לזה לא אתה באשר אתה עומד

סמוך לו וקרוב. ולא נמצא שם אחר. ובזה לא השבתני כלום. אף כך ה' אמר לקין אי הבל אחיך וחשב קין ששואלו ח"ו כמסתפק ועז"א לא ידעתי השומר אחי אנכי הלא אין שמירתו עלי. ענה ה' ואמר לו מה עשית וגו' כמו במשל. בא עמו בטענה לברר לו הדבר לבל יהיה לו פתחון פה כלל להשיב. ואמר עוד משל לאחד שנכנס לגינה כו' וכן משל לאחד שנכנס למרעה כו' כי אע"פ שהבעל הגינה והרועה ראוי שגנב. מ"מ לפי שהיה מכחישם הוכרחו לברר הדבר בטענה בלכלוך ידיו ובקול הצאן. שלא יהיו לו פ"פ כלל להשיב (נזה"ק):

**וליקט תותין** הוא פרי רך ושמן וידי הלוקט מתלכלכים בלקיטתו. כך בנמשל שא"ל הקב"ה הרי ידיך מלוכלכות מן הדם וז"ש דמי אחיך מידך. שידיך מלוכלכים:

**מפעה** צועק כד"א כיולדה אפעה. וז"ש קול דמי אחיך צועקים:

**דמו ודם זרעיותיו**. כמה דורות שהיה מוליד אילו היה חי:

**ר"ה אמר כו**' דרש זה מקרא את דמי נבות וגו' דס"ל דאילו מקרא דקין אין ראיה דמצי מימר דלהכי כתיב דמי לשון רבים שהיה דמו מושלך על עצים ואבנים רבים. אי נמי שעשה בו פציעות הרבה:

**דמי נבות כו**' **ודם זרעיותיו**. והא דכתיב ודמן בניו. היינו בנים הנולדים כבר (יפ"ת):

**רבנן אמרין כו**' רבנן מוכחי דרש זה מיהוידע דע"כ איירי בדם זרעיותיו שהרי לא המית יואש רק את זכריה בן יהוידע והפסוק הוא משובש וכן צ"ל התקשרו עליו עבדיו בדמי בני יהוידע הכהן ומאי קאמר בדמי בני יהוידע בדמי בן יהוידע מ"ל. אלא שאמר על כל הבנים שהיו יוצאים מזכריה שכולם זרע יהוידע וקראם דמי יהוידע. וכצ"ל בדמי בן יהוידע אכ"כ אלא בדמי בני יהוידע (יפ"ת):

**אמר רשב"י כו**' בא לפרש מ"ש צועקים אלי מן האדמה. וכן הוא בילקוט כאן צועקים אלי אמר רשב"י:

**קשה הדבר לאומרו** אלמלא מקרא כתוב היה הדבר קשה לאומרו. והוא כי למה"ד לב' אתליטין הערוך פי' שרים. והמוסף פי' אנשים פוחזים ורקים אשר אומנותם להתאבק ערומים לשמח העם:

**עומדים ומתגוששים** פי' מתאבקין להפיל איש רעהו. ונלחמים יחד לפני המלך. ואילו רצה המלך פורשן. ונתחזק אחד על חבירו והרגו. והיה האיש המוכה מצווח ואומר מאן יבעי דיני קדם מלכא. כלומר מי הוא שיתבע דיני ודמי מיד המלך. שהרי היה בידו להצילני ולא הצילני. הכוונה שלכאורה יש ח"ו לצעוק ולהתרעם כלפי מעלה על מה שלא הצילו להבל מיד קין אבל באמת זה מסודות חפשיית הבחירה אשר נתנה ביד

האדם שאין כח האדם להשיגו. והיינו דקאמר קשה הדבר לאומרו. כי זה נראה כחסרון בחקו יתברך מה שהניח מקום תרעומות על חפשיית הבחירה ואי אפשר לפה לפרשו כי זה נסתר במחשבה העליונה והוא עמוק עמוק מי ימצאנו:

**מן האדמה לעלות למעלה לא היתה יכולה כו'**. מילתא באפי נפשיה הוא דדריש סיפא דקרא דכתיב מן האדמה דקמ"ל שלא יכלה נפשו לעלות למעלה כי הדם הוא הנפש:

**ולמטה לא היתה כו'** אצל הגוף מתחת לארץ כנפש הבהמה היורדת למטה לארץ. שנשמת הבל היתה ראשונה שרצתה לירד עם הגוף לארץ. לכן לא היתה הארץ קולטתה (יפ"ת):

## פסקה י

**בלשון מועט** שקצרו ולא ביארו כל צורך הגזירה:

**ארור אתה** ולא פי' מה הארירה (ועיין ביפ"ת):

**ואם בריאה הו'** שפי' אם ברא פה לארץ הרי יפה. ואם לאו יברא. כדלקמן במדבר רבה פי"ח:

**ואנכי פציתי** פי' דהו"ל לפרש למה פצה פיו. ולומר פציתי פי ונדרתי להעלותך עולה (ועיין ביפ"ת):

**לך אינה נותנת** לאחר נותנת דאל"כ לך למה לי:

**לא לך ולא לאחר** ופי' לך בעבורך שבעבורו היתה נסבה שנתקללה לפי שפצתה את פיה (יפ"ת):

**ריב"ח אמר לא לך ולא לאחר**. ר' אליעזר אומר כחה אינה נותנת לך כחך נותנת לך. ריב"ח אמר כל כחה אינה נותנת לך. נותנת היא לך מקצת כחה. ודכוותיה זרע רב תוציא השדה רבי יהודה אומר זורע סאה ומכניס סאה. אמר רבי נחמיה א"כ פרנסה מנין אלא הראוי לעשות עשרים עושה עשרה כו'. כצ"ל (נזה"ק) וכן מצאתי נוסחת ספרים ישנים. והיא גירסא ישרה ונכונה ופירש"י כחה אינה נותנת כו' כפי הראוי לגדל כפי כח האדמה. אבל כפי כחך וטרחך שעמלת תתן לך וכל כחה אינה נותנת לך. אלא היא נותנת לך מקצת כחה. שהראוי לעשות קודם החטא עשרים עושה עשרה וכו'. ואהא מסיק שפיר ודכוותיה זרע רב תוציא השדה ומעט תאסוף וא"כ קשה ליה פרנסה מנין. אלא הראוי לעשות עשרים עושה עשרה. וממילא כי היכי דפליגי תנאי התם ה"נ פליגי הכא גבי קללת קין אי זורע סאה ומכניס סאה דהיינו הבא רק מכחו. או הראוי לעשות עשרים עושה עשרה. דהיינו מקצת כחה של השדה:

## פסקה יא

**לעליונים ולתחתוני' אתה סובל**. מפר' מנשוא לשון סבלנותא וה"ק לעליוני' ולתחתוני' אתה סובל ולפשעי אי אתה סובל כאילו הוא משא כבד:

**גדול עוני מנשוא משל אבא**. שאמר כן דרך ודוי גדול עוני מנשוא שאינו ראוי לכפרה כי נשא ק"ו בעמו מאביו:

**על מצוה קלה עבר** פליג אמ"ד לעיל פ' י"ט שלא נטרד אדה"ר עד שחירף וגידף (נזה"ק):

**אתמול גרשת כו'**. גרשת לשון עבר וקין עדין לא גורש. דרש רמז למה שגירש לאביו אתמול:

**שמא מפניך אסתר** וכי אע"פ שאני מגורש אני נסתר מפניך. אלא ודאי שעינך בי תמיד ולא אפשר לי להנצל מזעמך:

## פסקה יב

**ר"י ורנח"מ** מה שהפסיק בדרבי לוי בין דברי התנאים. מפני שמסכים עם ר' יהודה במקצת סמכו לו (יפ"ת):

**נתכנסו בהמה כו'** שעדיין לא היה אדם אחר בעולם. ואביו ואמו לא יהרגו אותו. ולמי אמר לכן כל הורג קין. לכן אמר נתכנסו בהמה חיה ועוף לתבוע דמו של הבל. להיות כגואלי הדם של הבל (לפי שמתחילה היו החיות והבהמות המדבריות ביחד עם בני אדם שנתברך האדם מעל לטבע שמוראו יהיה עליהם. אבל קין בעת שחטא אז נסתלקה ממנו ההשגחה. ונשאר ע"פ טבע) וא"ל הקב"ה לכן אני אומר להזהיר אתכם שכל ההורג קין יהרג מדה כ"מ. ומ"ש ויאמר לו ה' פירושו בעבורו. כמו אמרי לי אחי הוא (יפ"ת):

**כל הורג קין יהרג**. מדה כנגד מדה על שהרג יהרג:

**אמר ר' לוי כו'** ידוע מאמרם ז"ל הנחש הוא השטן ואחר שהחטיא את קין בא לתבוע דינו ממנו:

**רבי נחמיה כו'** מפרש לכן ב' מלות. כמו לא כן. ופירושו לא כן יהיה קין כשאר רוצחים הידועים שאתם באים לגאול הדם לפי שקין לא הו"ל ממי ללמוד. ולכן כל הורג קין מכאן ואילך יהרג (יפ"ת):

**לא היה לו ממי ללמוד**. בתנחומא א"ל קין רבש"ע לא ראיתי הרוג מימי וכי הייתי יודע שאני מכהו באבן והוא מת וזה מ"ש ולא היה לו ממי ללמוד. וסובר כמ"ש באבן הרגו (נזה"ק):

**הזריח לו גלגל חמה**. דהמאורות מיקרי אותות כדכתיב והיו לאותות והזריח לו הקב"ה החמה. ומזה ידעו הכל שה' נתרצה לו (יפ"ת):

**שהזריח לו הצרעת** כלשון הפסוק דה"ב כ"ו והצרעת זרחה במצחה. והצרעת נקראת אות ולפי שהמצורע חשוב כמת היה זה לאות שכבר קיבל עונשו מאת ה' (נזה"ק):
**כלב מסר לו שישמור אותו מחיות הטורפות**. וקראו אות לפי שאות הוא לבל יהרגהו (יפ"ת):
**קרן הצמיח לו** כשה"כ שם אצמיח קרן לדוד. וע"י הקרן ילחם עם הבאים נגדו (יפ"ת):
**עשאו אות לרצחנין**. לעיל גרסינן רבי אבא אמר כלב מסר לו וכן גרס הרמב"ן (יפ"ת):
**אות לרצחנין**. הו"ל כאילו כתיב וישם ה' קין לאות. כי יהיה אות לרצחנים שיראו בעונשו שהולך נע ונד ויזהרו גם הם מהרציחה (יפ"ת ומת"כ):
**אות לבעלי תשובה** שידעו שיש מקום לתשוב':
**תלאו ברפיון** פי' שלא גמר דינו. והיה דינו תלוי עד המבול שהיה קץ כל בשר. ופי' וישם ה' לקין אות שקבע לו זמן שבו ינקם ממנו והוא המבול (יפ"ת) ורש"י פי' מרופרף להלוך ביסורים כלומר לא חי ולא מת. כי חיי הבעל יסורים אינם חיים:
**וימח את כל היקום** רמז לקין שנאמר בו קימה:

## פסקה יג

**מהיכן יצא** ומאי ויצא קין מלפני ה' הלא כל הארץ כבודו:
**הפשיל דברים לאחוריו**. כל שדבר לו ה' השליך אחרי גוו ויצא כגונב דעת העליונה. שחשב שהטעה את ה' וה' אינו יודע תעלומות לב. והוא עצמו מ"ש ראב"ש יצא כמפרש כו' אלא דמר אמר בהאי לישנא ומר אמר בהאי לישנא (יפ"ת):
**כמפריס** שמראה עצמו עניו וחסיד בזיוף מלשון כי מפריס פרסה שמראה ואומר ראו שאני טהור והילקוט גרס כמערים:
**פגע בו אדה"ר** שקין גלה לקדמת עדן בארץ נוד מקום שהיה אדם שם כדלעיל פרק כ"א סי' ט':
**עשיתי תשובה ונתפשרתי**. דבתחילה כתיב נע ונד תהיה בארץ. ואח"כ וישב בארץ נוד. והוא כעין פשרה (נזה"ק):
**לא הייתי יודע** לא הכיר בכחה של תשובה שהתשובה תועיל לתקן החטא שכבר נעשה. וכשראה שהקיל ה' לקין וישם לו אות. הכיר כי מעוות יוכל לתקון בווידוי ותשובה מיד עמד ואמר מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' כלומר טוב לשבחא ולאתבא ולהתוודות קמי קב"ה:
**לא הייתי יודע** והא דאיתא בפ"ב דעירובין שישב ק"ל שנה בתשובה כו'. אחר שידע כח התשובה מקין היה (יפ"ת):

**אדה"ר אמרו כו'** בפ"ק דב"ב אמרו שמתפלה למשה י"א מזמורים משה אמרן. ולכן אמרו כאן שאדה"ר אמרו ונשכח מדורו וחדשו משה רבינו ע"ה ונזכר שמו נוטריקון מזמור שיר ליום השבת נוטריקון שלו משה והטיל למ"ד ביניהם מפני ענוה יתירה. ואות למ"ד רמז מי שלמד תורה לישראל:

## פרק כג

### פסקה א

**וידע קין** וס"ד ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך וכמ"ש בסוף הסימן:

**קרבם בתימו כו'** לעיל מיניה כתיב ועזבו לאחרים חילם וכתיב בתריה קרבם בתימו לעולם משכנותם לדור ודור קראו בשמותם עלי אדמות. ואמר קרבם בתימו לעולם בתמיה. וכי מה סבורים הרשעים שישאר בידם וביד זרעיהם בתימו לעולם לדורי דורות ולא תבוא נחלתם ליד זרים וכי סוברים שיתקיים משכנותם לדור ודור ולא יחרב לעולם עד שקראו בשמותם עלי אדמות כי באמת תבא נחלתם ליד זרים ותהיה קריאת שמותם עלי אדמות לשמץ וקלון להם (נזה"ק):

**ורבי פנחס אמר כו'** בפ"ק דמ"ק אל תקרי קרבם אלא קברם. וה"ק קרא קברם יהיו בתיהם לעולם כמו בדור המבול ששטפו המים אותם ואת בתיהם יחד והיו להם הבתים לקברים. ולא זו בעה"ז אלא אף בעולם התחיה תהיה שם משכנותם לדור ודור שאינן לא חיין ולא נדונין ולא זו שלא שמו אל לבם כי תהיה כליונם לנצח אלא אף זו שקראו בשמותם עלי אדמות ויהי בונה עיר וכו' ולבסוף נאבד שמם וזכרם לנצח במבול (נזה"ק):

### פסקה ב

**מרדות** מכות ושממון על שם שמרדו בהקב"ה. ובכל דור ודור נגזר עליהם יותר מפני ששהרשיעו יותר. בימי עירד נגזר עליהם רק שירדו:

**עורדן אני מן העולם**. לשון ערוד (רש"י) ור"ל כמו שערוד דר במדבר במקום שאין אנשים כך הם מפני שפלותם יהיו במקום שאין אנשים:

**מוחן אני מן העולם**. ופי' מחויאל שימחם האל:

**ללמך ולתולדותיו** שלפי שאין בתיבת למך משמעות לרעה. דורש התיבה נוטריקון למ"ך מה לי ללמך. המ"ם על תיבת מה. והלמ"ד על תיבת לי. והכ"ף על תיבת ללמך. ומ"ש ולתולדותיו כי כתוב שם למך קודם לקיחת נשיו ואחר לקיחת נשיו והוליד מהם תולדות ובתנחומא איתא שנבלעו ד' משפחות חנוך עירד מחויאל מתושאל כשהרג למך את קין:

**שתים** נשים:

**כאילו אלמנה בחיים** כצ"ל פי' כאלמנה בחיי בעלה. שלא היה נזקק אליה אלא בהולדה לבד ושוב היתה נזופה. אבל העקרה היתה מקושטת ושמחה תמיד:

**הה"ד רועה עקרה כו'** וה"פ דקרא רועה עקרה משקה אותה כוס עקרין שלא תלד גם רועה אותה בתענוגים על שאינה יולדת. ולב אלמנה לא ייטיב היינו אשתו היולדת שיושבת בביתו אבילה כאלמנה שאינו רועה אותה בתענוגים ואינו משגיח עליה להטיב לה:

**הברור** הטוב והמובחר:

**דעדה מיניה** עדה לשון הסרה על שם שהיה מסירה מאצלו:

**שהיתה יושבת בצלו** ומה שנא' וצלה גם היא ילדה ששתתה ולא הועיל ומפני זה כתוב גם היא לומר שאף שהיתה מיוחדת לו לתשמיש והשקה אותה כוס של עקרים ילדה. שלא עלתה לו כוונתו (מזרחי):

## פסקה ג

**לשעבר היו מקנאין כו'** קרא דיושב אהל ומקנה קדריש שבתחלה היו יושבים עם העכו"ם באהל במטמוניות ואח"כ חזרו להיות מקנה בלא אהל בפרהסיא דרש ומקנה מלשון קנאה ודורש ג"ש מפסוק סמל הקנאה המקנה:

**אדרבולין וברבולין** כן הוא הנוסחא האמתית. וכן הוא לקמן פ"נ אדרבולין וברבולין במדינה ופרש"י והערוך מיני זמר:

**זה תבל כו'** שתיקן עון הרתיחה של קין שהמתיק והתביל כתבלין הממתקין את המאכל:

**נעמה אשתו של נח** מדלא קיצר לכתוב ואחותו נעמה. לאשמועינן אע"ג שהיתה אחותו של תובל קין הרשע היתה היא מעשיה נעימים:

**אשתו של נח** כי בכח מעשיה הטובים יצאה מכלל ארור לכלל ברוך (עיין ברמב"ן):

**נעמה אחרת היתה** שלא נשאר לקין שום שם ושארית כלל לדורות:

## פסקה ד

**תבען לתשמיש** דורש סמוכים שכתוב מיד אחריו וידע אדם עוד את אשתו וילמוד סתום מן המפורש:

**למחר המבול בא** שידעו שיכלה ה' את זרע קין לשבעה דרות והוא היה הדור הז':

**א"ל וכי איש** הרגתי לפצעי וכי אני הרגתי להבל שנקרא איש וילד כדבסמוך. לא פצעי ולא חבורתי היא אלא של קין. ואם לקין נתלה ז' דורות. ק"ו למך שבעים ושבעה:

**קין הרג** שחטא ואעפ"כ נתלה לו ז' דורות. היינו קין חנוך עירד מחויאל מתושאל למך ותובל קין. ונהרג ע"י למך ותובל קין ואני לא חטאתי ק"ו שיתלה לי ע"ז דורות:

ק"ו **של חשך** שאין לו שחר וטעם דא"כ לעולם לא תתקיים גזירת ה' שכל שיוסיפו הדורות תתחזק טענה זו:
**אם איש** דמשמע שהיה גדול למה קראו ילד:
**איש לאברים** שהיה גדול וחזק איבריו כאיש גדול בשנים:
**גבי אדם** לדון לפניו:
**אסיא אסי חיגרתך** משל הוא רופא רפא צלעתך תחילה. כלומר קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים. תרגום וירפא ואסי:
**כלום פרשת מחוה** אלא שלא להעמיד בן. לפי שנגזרה מיתה עליך ועל זרעיך. וכ"ש אנו ראוי שנפרוש שלא יאבד זרענו במבול:
**כיון ששמע** אדם כן דנפיק מיניה חורבה חזר להתדבק בה שלא להחריב העולם. והיינו דכתיב וידע אדם וגו':

## פסקה ה

**נתוסף כו'** עוד קדריש לשון רבוי. ולפי שכל הק"ל שנה שפירשו זה מזה היה כל אחד במקום מיוחד. לכן אמר שאחר הק"ל שנה נתוסף לו תאוה להיות נזכר בה אף בהיותה במקום אחר לשוב אצלה. והיה זה בפועל דמיון וסימן על העתיד לזכרון למפרשי ימים כו' (נזה"ק):
**אם לא היה רואה** את חוה:
**למפרשי ימים כו'** אע"פ שרחוקים מביתם יעוררו תאותם וימהרו ביאתם לביתם לקיים עונתם אחת לששה חדשים:
**נסתכלה אותו זרע כו'** מלך המשיח שעתיד לעמוד משת שממנו הושתת העולם והוא בא ממקום אחר פי' מרות המואביה שהיא משפחה מובדלת מזרע ישראל (יפ"ת):
**מחטייה של הבל כו'** מחטאתו אשר חטא בהבל בו נענש ונהרג וכאילו כתיב הרגו לקין. ואף ע"פ שקין עדיין לא מת כל העומד ליסקל כו' אי נמי ס"ל שלמך הרגו:
**לשני אילנות** כך קין הרג את הבל ועל ידי כן נהרג קין ואם לא הרגו להבל לא נהרג קין:
**פכרה** שברה עת לפרוץ תרגום עידן לפכורא בניינא:
**טחטייה של הבל** מפני החטא שנעשה בהבל:

## פסקה ו

**אדם שת אנוש ושתק כו'** פי' למה הפסיק כאן בתורה דכתיב וידע אדם עוד וגו' ותקרא את שמו שת וגו' ולשת גם הוא יולד בן ויקרא את שמו אנוש וגו' ושוב הפסיקה התורה מלחשוב סדר התולדות והתחילה פרשה אחרת זה ספר וגו' וע"ז בעון מ"ט שתיק מאנוש

ואילך ולא סיפר עוד מעשה קינן מהללאל ירד וכו'. ותירץ שעד כאן נבראו בצלם ובדמות שמפורש אצל אדם ואצל שת. אצל אנוש כתיב ולשת יולד גם הוא לרבות שהוליד את אנוש ג"כ בצלם ובדמות ואח"כ אז הוחל לקרא בשם ה' ונעשו חולין ולא יכלו עוד להוליד בצלם ובדמות (יפ"ת):

**קינטורין** צורתם נבראו מהופכים ומתנגדים לצורות אדם שנעשו כקופים והמעריך פירש פגומין:

**טרשים** פי' צונמא קשים וחזקים כסלע שלא היו יכולים לחרשן (רש"י) וזה לעונש על שעבדו עכו"ם על ההרים וכדכתיב אלהיהם על ההרים וגו' (נזה"ק):

**מרחיש** מסריח שמתחילה היתה מיתתן כעין מיתת נשיקה ולא שלטה בהם רמה ואח"כ שלט בהם מלאך המות והמת מבאיש ומסריח:

**פניהם כקופות** שנשתנו פניהם כצורת הקוף שדומה לאדם במקצת:

**חולין למזיקים** הפקר כמו החולין שיד כל בו. ובתחלה בהיות עליהם צלם אלהים היו המזיקים בדלים מהם. ודרש הוחל מלשון חולין. שאז הוחל הדור ויצאו לחולין למזיקין (יפ"ת ונזה"ק):

**הן הן שגרמו לעצמן להיות חולין למזיקין** דהוי אמרי מה בין דגחין. כצ"ל (נזה"ק):

**מה בין כו'** כך היה אומר מה בין המשתחוה לדמות או בין המשתחוה לאדם החשוב ממנו. אמר הקב"ה אין צלם אלהים חשוב בעיניכם יסור הצלם מעליכם וישלטו בכם המזיקין:

## פסקה ז

**בג' מקומות נאמר כו'** פשטא דקרא לשון התחלה הוא. ודרש מניה נמי לשון מרד וחלול:

**אז הוחל לקרוא בשם ה'** ופי' אז נתחלל ה' בהיותם קוראים את שמות העצבים בשמות של הקב"ה והרי הוא כאילו כתיב אז הוחל בקרוא בשם ה' (נזה"ק). וזה המרד בע"ז. והב' בדור המבול כי החל האדם לרוב על פני האדמה וכו' וזה בג"ע. והג' בדור הפלגה שאצל נמרוד שהיה בדור הפלגה כתיב הוא החל להיות גבור בארץ וזה בשפיכות דמים:

**כי החל האדם** פי' שמרד האדם לרוב כלומר אנשים רבים (יפ"ת):

**הוא החל להיות גבור בארץ**. פי' הוא מרד להיות גבור בארץ להמריד העולם על הקב"ה ולשפוך דמים כנ"ל:

**והכתיב וזה החילם לעשות** וא"כ ד' מקומות מב"ל ומשני דלכך אמר לשון זה כמורה באצבע על דבר מיוחד ור"ל שפרסם אותו לרעה והראה עליו לאמר זה החילם והמרידן

עלי לבנות העיר והמגדל כ על פיו עשה. וא"כ הוא החל וזה החילם שניהם נחשבו לאחד (יפ"ת):

**שאמרה לבעלה כו'** דריש החילם לשון חלום. כי מה שחלמו ועבר במחשבתם שיפוצו כמ"ש פן נפוץ. אמר ה' כי יהיה להם כך בפועל ויפץ ה' אותם. וזה ממש כענין האשה שלפי שחשבה בדעתה שבעלה שונאה ורוצה לגרשה וחלה לה כן עד שמרדה בו. וגרמה שבעלה גרש אותה. וכן בנמשל שאם לא היו חושבים שה' רחוק מהם לא היו חולמים ולא היו מורדים ולא היו נענשים:

**בעלילות** בגילוי ובפרהסיא כד"א בעליל לארץ:

**עשיתם עצמכם כו'**. והיו קוראים עצמם בשם אלהות. כמ"ש אז הוחל לקרא בשם ה' שפי' כנ"ל:

**אקרא למי הים לשמי** דרש הקורא למי הים כו' להודיע שה' שמו משלם גמול לרשעים ועושה בפלא שידעו כי שמו ה'. וכמפורש כמה פעמים וידעו כי אני ה':

**שהוא שופך כו'** דלשון שפיכה לא יפול אלא מלמעלה למטה. ואם הם שוים לעולם לא יפול אלא לשון הולכה או שלוח (יפ"ת):

**ב"פ כתיב כו'** בעמוס ז' פסוק ח' ושם ט' פסוק ו'. אחד בדור אנוש וא' בדור הפלגה כדאיתא בשקלים:

**שעלה הים כו'** ואע"ג דים גבוה מהעולם אמר לשון עליה לפי הנראה לעין שעולה על הארץ כשמכסנה (יפ"ת):

**עד עכו ועד יפו כו'** שאז נשטף שלישו של עולם עד שהגיע הים עד עכו ויפו ונעשה עכו ויפו חוף הים:

**כיפי** שפת וגבול כד"א נהרא מכיפיה מיבריך:

**עד פה** פירושו כמו עד כה נוטריקון עד עכו. ופה כמו יפו (מת"כ):

**רבי אליעזר בשם ר"ח כו'** מפרש הכפל עד פה תבא ופה ישית וגו' כלפי השני פעמים שהשטיף הים את העולם (נזה"ק):

## פרק כד

### פסקה א

**פתח הוי המעמיקים כו'** משום דבעי למידרש סיפא דקרא ושמעו החרשים דברי ספר זה ספר תולדות אדם דריש לכולא קרא:

**לסתיר עצה** בהסתר מחשבת הלב:

**במחשך מעשיהם** בחדרי חדרים בהסתר מעשה הגוף:

**לארכיטיקטוס** חכם ממונה להעמיד בניני העיר וכן פי' הערוך גדול האומנים שעושה קיטונות וחדרים:
**וביבים** צינורות ששופכין בהן השופכים:
**גבאי** גובה מס המלך:
**ומפני מה אתם מטמינין כו'**. הוי המעמיקים לסתור עצה מה' לסלק ידיעתו באומרם כי אם יש בחירה אין ידיעה הפככם אם כחומר היוצר יחשב כלומר מה שחשבתם שהם שני הפכים אין זה אלא אם כחומר היוצר יחשב לדמות ידיעתו כידיעתינו. אכן אין לדמות צורה ליוצרה. ולגבי היוצר ית' יש לקיים שניהם ואינם הפכים (נזה"ק):
**מדמין הצורה ליוצרה** כלפי הסתר מחשבת הלב שהוא מצד הצורה דהיינו הנפש. אמר מדמין הצורה ליוצרה. וכלפי הסתר מעשה הגוף אמר מדמין הנטיעה לנוטעה (נזה"ק):
**ושב לבנון** ביהמ"ק שהוא עתה כיער שאינו עושה פרי. ישוב לכרמל הנושא פרי ותבואה. כלו' שישוב לבית מלכות כבראשונה כי בהמ"ק נקרא כסא ה':
**לחורשי דבני אינש** פי' יתמלא בני אדם כיער מלא עצים:
**ושמעו ביום ההוא** באותו הפרק תמלא הארץ דעה את ה' ויסתם פי המדברים סרה כי ח"ו אינו יודע נסתרות (נזה"ק):
**ספר תולדות אדם** ספר היה לו לאדה"ר שניתן לו מן השמים כדאי' במס' ב"ב פ"ק ובספר הזוהר:

## פסקה ב

**כתיב גלמי כו'** עי' לעיל פ"ח:
**אחור וקדם** קדם זה מזרח ומערב נקרא אחור ולמקצה וגו' קאי על צפון ודרום. וגם בפי התוכנים נקראו צפון ודרום קצוות (מת"כ):
**כפיך** וכתיב וימיני טפחה שמים:
**דור ודורשיו כו'** וז"ש ועל ספרך כלם יכתבו ימים יוצרו ולא אחד בהם וגו'. כל שיוצרו בימים העתידים לא יחסר אחד שלא הראהו והיה נכתב כל אחד על ספר כדאמרי' לדידי חזי ספרא דאדה"ר כו':
**דור וחכמיו** חכמת אלקות והטבעות הצריכים מאד לידיעת דיני התורה. וסופרים המה חכמי התורה שהם מסבירים התורה שבע"פ שנקראת דברי סופרים ומנהיגים הם הנבונים בעצה בהנהגת האומה:
**גולם שראו עיניך כו'** כלומר כל הנפשות הכלולים באותו גולם שראו עיניך כבר הם כתובים על ספרו של אדה"ר:

**ספר תולדות אדם** הוא ספר של אדה"ר שנכתבו בו כל הדורות מיום ברא אלהים אדם וגו':

## פסקה ג

**מספר תולדות של מטה** מספר חיים המיוחד לתולדות של מטה חיי הצדיקים בעוה"ז:
**מספר תולדות של מעלה**. דהיינו ספר הזכרון המיוחד לצדיקים של מעלה בשכר עוה"ב:
**בכ"מ שנא' חי כו'** ואף רישא דקרא ימחו מספר חיים מיירי בצדיקים בחיי עוה"ז:
**ד"א ימחו מספר כו'** והכוונה על סתם חיי עוה"ז. וז"ש מספר תולדות אדם כי בו נרשמו כל יצורי עולם. והנמחק משם נאבד מן העולם (נזה"ק):

## פסקה ד

**עם אדם** פי' בעבור חטא האדם עשה ריב עם כל הבריות והריב הוא כל הקללות המפורש בתורה על האדם:
**עם תולדותיו** אלו ישראל שהיו תלוים באיפתו:
**כי רוח** סערה הבא להחריב העולם:
**מלפני יעטוף כו'** משלהי ליה בשביל ונשמות אני עשיתי בשביל נשמות ישראל. כ"ש שאתנהג עם הם עצמם ברחמים להוציאם מאפילה לאורה. ואורך הגלות הוא לטובתם:
**אמר רב הונא** עיין ויק"ר ריש פ' ט"ו וק"ר פסוק הולך אל דרום וירושלמי פ' הרואה. הגירסא א"ר יהושע בר חנניא. ור' הונא הוא בעל המאמר דלקמן שלשה רוחות:
**משלהי ליה** לשון עייפות וחולשה. ואתה עיף ויגע ת"א ואת משלהי ולעי:
**על אותה הספינה** מדלא כתיב והאניות (רש"י):
**על אותה הבית היה** ולכן היה קרוב להטיח דברים מאחר שמאת ה' היתה לו (יפ"ת):
**קוזמיקון** כולל העולם כולו. כי קוזמי הוא עולם בל' יון:
**אלא של אליהו** היה כל העולם כמ"ש מפרק הרים ומשבר סלעים משמע הרים וסלעים של העולם:
**אין מלך המשיח בא כו'** ע' יבמות ס"ב שנאמר כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי וסיפא דקרא דכי לא לעולם אריב הוא (מת"כ):
**בספרו של אדה"ר** שנרשמו כולם בספרו ברמז:

## פסקה ה

**ראה ויספרה חד** שהוי"ו של ויספרה מחבר תיבת ראה לתיבת ויספרה. וכן תיבות הכינה וגם חקרה מחוברים יחד. ועל ענין האותיות והתיבות והפסוקים והפרשיות שייך לומר ראה ויספרה. והכינה וגם חקרה שייך על תוכן הענינים ופנימותם. ורבי אחא סובר שד'

תיבות אלו מורים על ד' ענינים. ולמדנו שמנו נראה וכן נעשה בענין קריאת התורה. שלרבנן די בשני פעמים שישנה בתורה. ולרבי אחא צריך ד' פעמים. וזהו שאמר ויאמר לאדם כו' היינו התורה שנתנה למשה:

**ראוי היה אדה"ר כו'** לפי שהיה יציר כפיו:

**מ"ט זה ספר תולדות אדם** הוא הספר תורה שניתן עתה לתולדות אדם היה ראוי לינתן מיד ביום ברא אלהים אדם וגו' אלא שגרם החטא (נזה"ק):

**שש מצות** עיין לעיל סוף פרשה ט"ז:

**לא לאדם אני נותן** ולפיכך הלמ"ד של לאדם קמוצה דכמה פעמים בא הקמץ תמורת חולם:

**שיעמדו ממנו י"ב שבטים מ"ט זה ספר כו'**. ר"ל מספר זה כלומר מנין י"ב היה ראוי לו ונתן לתולדותיו דהיינו ליעקב (יפ"ת):

**ואיך אני נותן לו י"ב** אמר לא לאדם אני נותנן אלא לבניו שנא'. (נזה"ק) דהכא לא שייך כלל קרא ויאמר לאדם. ועיין ביפ"ת ובהאב"א שנדחקו ליישב גירסתינו:

## פסקה ו

**אלו תולדות** כלומר בסיפור זה נזכרו אותן הנקראים תולדות דהיינו הנזכרים מאנוש ואילך. ואין הראשונים תולדות:

**ומה הן אלהות** (בניחותא) כלומר שנבראו בצלם ובדמות. דבאדם ושת כתיב בהדיא שנבראו בצלם ודמות. וכיון שכלל עמם מתחלה גם לאנוש משמע שגם הוא נדמה להם בצלם ודמות. ועי' לעיל פ' כ"ג סי' ט':

**שכל ק"ל שנה כו'** עיין לעיל פ"ך:

**מ"ד דרוחי דביתא טבין** כלומר לכן קלל את שלמה בהם מפני שהם טובים והקב"ה ריחם עליו:

**דאינון בישין** והקב"ה כעס עליו:

**שהן כלים במים** במבול אבל שת אנוש נשאר להם פליטה נח ובניו:

## פסקה ז

**כל האומניות** האומניות שהם הכרח תקון העולם אי אפשר להיות זולתם:

**וחרשים המה מאדם** שתיבת האדם מיותר. לכן פי' מאדם הראשון:

**סירגולו של ספר** שאין בו מלאכה גורה שנא' זה ספר דהיינו תיקונו וסרגולו הוא תולדות אדם כלו' למוד אדם:

**סירגולו** שירטוטו:

**הדא מסייעא כו'** דביום ברוא דבוק עם זה ספר תולדות אדם. ר"ל שביום בריאתו הוליד. וזה ספר תולדו קאי אקין והבל הנ"ל לא על שת והדורות דמפרש ואזיל בתר הכי. ומאמר ויולד בדמותו וגו' דבתריה מילתא באנפי נפשיה הוא:

**ג' פלאים** לעיל פרשה כ"ב מבואר:

**בן עזאי** ירושלמי נדרים פ"ט ה"ד ושם מקדים דברי רבי עקיבא לדברי בן עזאי. כי ר"ע הרב ובן עזאי התלמיד:

**זה כלל כו'** שלא תאמר הואיל ונתבזיתי וכו' כצ"ל והוא מדברי ב"ע:

**זה כלל גדול בתורה** פי' עיקר גדול לקיום התורה למה שרוב מה שיחטא האדם הוא במו"מ עם חבירו ובכלל זה הקנאה והכבוד. ועי"ז יתגלגלו עבירה אחר עבירה. אמנם בהזהר האדם בשל חבירו יקיים רוב המצות:

**שלא תאמר הואיל כו'** שכך מנהג בני אדם כי בבוא עליהם קלון וחרפה נפשם חפצה גם בבזיון וקלון אחרים ויתנחמו גם הם מבזיונם עז"א דע למי אתה מבזה כו' ואף אם חברך עשה לך רעה אל תשיב לו רעה. ובירוש' שם מביא משל על זה שאם היה חותך בשר בידו אחת וחתך את ידו השנית. האם יאמר שינקום מידו האחרת על שחתכה ויחתוך אותה. כך לא יאמר אדם הנה חברי עשה לי רעה אנקום ממנו. הרי בשרך הוא. ולא יתכן לעשות כן:

**בדמות אלהים** וכאילו מבזה ח"ו דיוקן של מעלה:

## פרק כה

### פסקה א

**בתוך טימוסן** טימוס הוא ספר ופנקס שכתובים בו שמות אנשי העיר והמדינה ודורש שמ"ש ואיננו פירושו איננו כמו שהתחיל להתהלך עם אלהים ולא נשאר במדרגה זו וע"כ לקח אותו אלהים מדה"ד שדן אותו ולקחו מן העולם. ובתחילה היה נכתב בטימוסן של צדיקים ואיננו שם שלקח אותו משם וכתבו בטימוסן של רשעים. ודעת רבי איבו שהיה חנף פעם צדיק ופעם רשע. בתחלה כתיב ויתהלך חנוך את האלהים. ואח"כ ואיננו במדרגה זו שלא התהלך אתו. ואח"כ כי לקח אותו האלהים. ולקיחת אלהים הוא לשבח ולטובה כי נשתנה עוד הפעם לטובה. על כן לקחו בעודו במעמד טוב ולטובתו שלא ישוב לכסלה:

**אסלקנו** לקט משמע פתאום בלא זמנו:

**בר"ה דנו אלהים** לשון דין (רש"י):

**אין אנו מוצאין מיתה לחנוך**. שמ"ש כי לקח אותו אלהים אינו על המיתה אלא כמ"ש באליהו שנכנס חי בסערה השמים. כי היום לוקח גו':

**לוקח ממך את מחמד עיניך** במגפה שמתה פתאום בלא זמנה. וכן חנוך מת פתאום. ויתכן שאלה השואלים היתה כוונתם לרעה שראוי לעשות אותן אלהות. על כן השתדלו חכמים לדחותם. אך דעת הזוהר והמקובלים שחנוך לא מת ונעשה גופו אש לוהט וכאמרם ז"ל חנוך הוא מט"ט וכן הוא בספר הישר באריכות שלוקח לשמים:

**ואיננו כי לקח אותו אלהים**. דיתורא הוא אתי לאורויי שמת:

## פסקה ב

**לא המדרש הוא השם**. כלומר מדרש הטעם אינו מענין השם. וכן לא השם הוא מענין הטעם. דלא ה"ל למימר אלא נח זה יניחנו או נחמן זה ינחמנו. אלא בשעה שברא כו':

**השליטו על הכל** כדכתיב ומלאו את הארץ וכבשוה ורדו בדגת הים וגו':

**נשמעת לחורש** לחרוש טוב ולא מרדה בו. וכן התלם היה נשמע פי' מצליח מה שנזרע בו. וגירסת הילקוט התלם היה נשמע ליחרש. וכן לקמן לא היה נשמע ליחרש ופי' שיחרש:

**מרדו עליו** כהא דאמרינן לעיל פ' י"ט סי' ב' גבי וירדו בדגת הים וגו' אם זכה רדו ואם לאו ירדו:

**לא היתה נשמעת לחורש כו'**. אלא בטורח גדול ועמל מרובה בחרישת התלם שהיה קשה כצחיח סלע. וכן בבהמות החורשים שהוכרחו לרדותם תמיד בהכאה רבה וברחו תמיד מרשות האדם והאדם היה תמיד רודף אחריהם:

**כיון שעמד נח נחו** ושקטו כי מאז היו כפופים לבני אדם ברצון טוב. ועל זה נקרא נח. ונרמז הדבר ג"כ בגז"ש. וממנוחה זו נמשך ג"כ נחמה לאדם שעל זה אמר לאמר זה ינחמנו ממעשינו. ובתנחומא אי' זה ינחמנו וכי נביא היה כו' כשנא' לו ארורה האדמה בעבורך אמר לפניו רבש"ע עד מתי. א"ל עד שיולד אדם מהול ממעי אמו. כיון שנולד נח אמר למך זה ינחמנו עכ"ל וכן הוא בילקוט בשם מדרש אבכיר:

**ב' פעמים כתיב** עיין לעיל סוף פרשה כ"ג:

**ב' פעמים שהיו המים כו'** פי' שעלו המים הזדונים ממעמקי התהום לעשות דין בגופן ב' פעמים ביום אחת בשחרית ואחת בערבית כלפי מה שפגמו במדת יום ובמדת לילה (נזה"ק):

**כמו חללים שוכבי קבר**. רמז לבני דור אנוש שקדמו לנח שאף שוכבים שלהם בקבר היו חללים. שנדונו גם בקבר במי תהום העולים עליהם בכל יום ב"פ. ודי בזה חרפה ובוז לנפש שאין לה מנוחה ע"י בזיון הגוף:

**ואף נייחא** האמור כאן נייחת קבר. ועל שם זה נקרא נח. דבודאי שנקרא נח מן הטעם המפורש בכתוב זה ינחמנו וגו' שגם נחמה נקרא מנוחה כדלעיל. אלא דמפיק לה בלשון מנוחה לרמוז בו אגב גם כן ענין נייחת קבר. וכן צ"ל למ"ד שנקרא נח ע"ש קרבנו. וכן למ"ד ע"ש נחת התיבה (נזה"ק):

**ע"ש קרבנו** שתקבל ברצון:

**את ריח הניחח** וכן נח הוא מלשון ריח ניחוח:

**לשם נחת התיבה** נקרא נח. כדכתיב ותנח התיבה ובו היה תחלת התשועה במעוט מי המבול לצאת מן התיבה:

**לא שימשו המזלות**. לקמן פ' ל"ד. ולפיכך נקרא נח לפי שנחו המזלות בימיו. ואע"ג דרבי יוחנן כבר דריש לה לעיל מקרא אחד יוצא לכמה טעמים:

**לא שמשו המזלות כו'**. ס"ל כמ"ד צהר מרגלית כדלקמן פ' ל"א. ובירוש' פסחים איתא להדיא דמ"ד צהר זה מרגלית אתי כמ"ד לא שמשו המזלות בימות המבול:

**שלא שבתו** דרש עוד לא ישבותו כמו שלא שבתו עד עתה:

## פסקה ג

**וא' שהוא מתגלגל ובא לעולם** לעתיד. כצ"ל מת"כ וכן הוא באג"ש פ' כ"ח:

**לשמוע את דבר ה'** והיינו שכחת התורה שהתורה מתמעטת דור אחר דור ולעת קץ ת"ח מתמעטים ביותר וכמעט תורה משתכחת מלומדיה לגמרי וכמבואר בפרק חלק (נזה"ק) ועיין בענף:

**אוותנטיא** פרש"י והערוך ממשלה וחוזק. ועיין מ"ש בר"ר:

**בימי שאול** שהרי בעבור חטאו בא הרעב על שהמית את הגבעונים:

**גרופית של שקמה** ענף אילן שקמה. ועיין ירושלמי פ"ב דע"ז שנתמעט זכותו על שחטא בעמלק ע"ש ושקמה הוא אילן סרק. והוא דרך משל:

**שילא חטא ויוחנא משתלמא** ע"ד טוביה חטא וזיגוד מינגד והוא משל לכל לוקה בשביל אחר (יפ"ת):

**לזגג** פי' אומן העושה כלי זכוכית. ועיין מ"ש בר"ר:

**בני אדם שפופים** נמוכים ושפלים בכח צדקתם:

**ב' באו בימי אברהם** מדכתיב מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם מכלל דהוו שנים בימי אברהם וקרי לזה השני רעב הראשון לגבי יצחק (יפ"ת):

**ואחד בימי אברהם** והא דכתיב הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם דייקינן דראשון אחר היה שלא בימי אברהם. והיינו בימי למך אג"ש:

**בצירות** גשמים מועטים:

**שנה עבדה** עשתה פירו':

**רעב של מהומה** פרש"י נפלה מיתה בבהמות ונתייקר הבשר עד שהיו מוכרחים ליתן בעד ראש חמור שמונים כסף. ובב"ר פ' ס"ד פרש"י מהומה אוכלים ואינם שבעים. ועיין עוד מ"ש בר"ר:

**מ"ב סאין היו** ונעשו מ"א כתב הז"א בריש רות רבה שהיה כתוב מב' סאין היו ונעשו מא'. וסבר המדפיס מ"ב סאין ר"ל מארבעים ושתים סאים היו בסלע ונעשו מ"א ר"ל מארבעים ואחת. והדפיס כן. אבל באמת פירושו מב' סאין ר"ל משני סאין היו בסלע ונעשה מא' ר"ל מאחת. שנתייקר השער ונעשה סאה אחד בסלע וכ"כ בנזה"ק:

**והא תני כו'** עד אפילו סאה בסלע לא יצא לח"ל. רש"י ז"ל מסיים בגירסתינו ואילו אלימלך יצא לפיכך נענש. ולפ"ז הא דקאמר והא תני לא יצא כו' בניחותא הוא. כלומר דלכך נענש מן הדין. וכן פירש במת"כ. ויש גורסין ותניא לא יצא כו' וכן עיקר (נזה"ק):

**סאתים של חטים הולכות בסלע** הוא כפול משער הנהוג דהוא ד' סאין בסלע כדתנן פיאה (פ"ח מ"ז) עירובין (פ"ח מ"ב) כלים (פרק י"ז מי"א):

## פרק כו

### פסקה א

**כתיב אשרי האיש כו'** מפרש דמיירי בנח האיש הידוע דכתיב ביה איש צדיק תמים. ולכן נקט ג' כתות כלפי שלשה כתות הרשעים שהיו בימיו ומכולם נתרחך:

**בדור אנוש** קטן היה שהרי כל ימי אנוש תתק"ה שנה היו. וכשנולד נח כבר היה אנוש בן תתכ"א שנה. וא"כ השיג נח להיות בדור אנוש בן פ"ד שנה. ועדיין כקטן היה לפי השנים הנוהגים אז. כי לא היה בן עונשים עד בן מאה כדבסמוך. ורבי יהודה ס"ל דאדרבה בזה ישובח יותר:

**על דעתיה** דרבי יהודה דאמר בג' דורות אשרי כו' כצ"ל:

**בעצת רשעים** זה דור אנוש כדאי' לעיל פרשה כ"ג סימן ט' שעבדו עכו"ם ולכן קראם רשעים. ובדרך חטאים זה דור המבול שהיו שטופים בזימה שנא' כן דרך אשה מנאפת. וקראם חטאים ע"ד ובחטא יחמתני אמי ובמושב לצים זה דור הפלגה שנא' וישבו שם. והיו לצים כדאי' לקמן פ' ל"ח:

**שבע מצות** שנצטוה אדה"ר ולנח הוסיף אבר מן החי:
**שהגה דבר מתוך דבר** דלשון הגיון הוא העיון ומחשבת הלב ע"ד והגות לבי תבונות. ור"ל שנח היה מעיי' בהשבע מצות בטעמיהם ובסודותיהם העיונים ומוציא דבר מתוך דבר:
**ששתלו הקב"ה** בתוכה שקיימו הקב"ה בתיבה על המים. והיינו על פלגי מים:
**זה שם** שהוא העיקר שממנו יצא אברהם וזרעו קודש. ולכן הוא הפרי. ועלהו זה חם שהוא הטפל לפרי כמו העלה שאינו אלא לשמירת הפרי שאלמלא עלייהו לא קיימין אתכלייא. כך חם אינו אלא להיות עבד לאחיו ולהכין צרכיו. וכל אשר יעשה יצליח זה יפת שאע"פ שאינו עיקר הפרי מ"מ גם לעצמו יש הצלחה בעוה"ז ואינו משועבד לאחיו כדכתיב יפת אלהים ליפת:

## פסקה ב

**שתולים בבית ה'** זה נח כו' רמיז נמי לנח ששתלו הקב"ה בתיבה הנקראת בית ה' וכמפורש בזוהר פ' נח ע"ש (נזה"ק) וזה היה בזכות בניו. וזהו שמסיים ויולד נח כו':
**עוד ינובון זה נח כו' שנתחדש כנשר נעוריו להעמיד תולדות לעת זקנתו.** ומייתי מימרא דר"י כי לטובתו כבש ה' מעיינו בבחרותו (נזה"ק):
**אם רשעים הם כו'** כלו' לא הוי ניחא ליה להקב"ה באבודן וכליונם מפני צער הצדיק:
**אם רשעים הם כו'** אע"ג דליכא ספיקא קמי שמיא. מ"מ נקט לשון מסופק לדידן דלא ידעינן מפני מה נמנע בריאתן אי מה"ט אי מה"ט:
**מעיינו** של ההולדה:
**אפי' יפת** שהוא הגדול כדלקמן פ' ל"ז:
**אינו בן ק' שנה** דתחלת הולדת נח בשנת תק"א היה. והמבול היה בשנת ת"ר לחיי נח וא"כ לא היה ק' שלמים:
**שראוי לעונשים** שכן היה השיעור קודם מתן תורה (רש"י בחומש ועי' בנזה"ק) ואע"ג דבמבול מתו גם הקטנים. בעון אביהם מתו:
**א"ר חנינא אין מיתה כו'** בסנהדרין צ"א כתיב בלע המות לנצח וכתיב כי הנער בן מאה שנה ימות. כאן בצדיקים כו':
**מעל כל פנים** וכל אתי לרבויי אף מכחישי השם:
**מעל פניהם של ישראל** ולשון כל בא לרבות כל המאמינים בה' אע"פ שאינו הגון:
**ודא מסייע לר"ח** כדאיתא בפ"ו דפסחים דף פ"ח ע"ש:
**ראוי לכלל עונשים** ר"ל מיתת ב"ד אבל מיתה בידי שמים ליכא ושפיר קאמר ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים. דבהרוגי ב"ד ליכא אלא אנינות בלב ולא בפרהסיא (נזה"ק):

**והא כתיב כצאן לשאול כו'** והאי קרא לעתיד מיירי דכתיב שם וירדו בם ישרים לבקר וזהו לימות המשיח כדכתיב ועסותם רשעים וגו' (יפ"ת):

**מסייע ליה לר"ח** ועל הרשעים נאמר כצאן לשאול וגו' שהם מוכנים למיתה ולא יאריכו ימים ומשני דהאי קרא לא קאי כלל אגזירת מות (נזה"ק):

**פרעה בשעתו כו'** לא נפרע מהם בגוף ונפש אלא לפי שעה ושוב פסק במותם בהיות גופם שב לעפר ואפר. ולא נידונו בעולם הנשמות אלא בנפש. אבל לעתיד שוב יחיו שנית לרעתם שהקב"ה עושה למלאך המות סטטיונר שלהם (כלומר מנהיגם ושופטם) לדונם תמיד בגוף ונפש ביסורים מרים וקשים. ולפ"ז הא דכתיב מות ירעם לא קאי על מיתה ממש אלא ה"ק שמלאך המות ירעם תמיד בהיותו ממונה עליהם לרעה לדונם תמיד ביסורים קשים בגוף ונפש:

**וירדו** וימשלו בם ברשעים הללו:

**ישרים** הצדיקים:

**לבקר** לעת קץ הימין הנמשל לבקר:

**וצורתם** של רשעים תבלה את השאול שגיהנם כלה והם אינם כלים. ואמר שכל זה יהיה להם מזבול לו על ידי שפשטו ידיהם בזבולו ית' הוא בהמ"ק:

## פסקה ג

**והלא יפת הוא הגדול** כדנפקא לן לקמן מאחי יפת הגדול:

**מתחלה אתה דורש כו'** כלומר שראוי להקדים החשוב תמיד **שהיה צדיק** כמ"ש ברוך ה' אלהי שם. שאין הקב"ה מייחד שמו אלא על הצדיק. ואחר שהוצרך להקדים את שם לחשיבותו סדר אחריו את חם שנולד אחריו (יפ"ת) והנזה"ק כתב דיפת הוא הבכור ואחריו חם ואחריו שם ומפני חשיבות שם הזכיר הכתוב סדר התולדות למפרע:

**כשהוא מהול** וזהו מעלה גדולה שלכן נקרא שלם וכן הוא בשוח"ט מזמור ט' מלך שלם שהיה שלם בגופו שנולד שלם:

**ושייחד הקב"ה שמו עליו** כדכתיב ברוך ה' אלהי שם:

**ושאברהם** שהיה ראש המאמינים עתיד לצאת ממנו:

**וששימש בכהונה גדולה** כדכתיב במלכי צדק והוא כהן וגו' והיינו שם. ועיין בשוח"ט ע"ו ובפדר"א פ"ח:

**ושנבנה בהמ"ק בתחומו** שנקרא שלם ע"ש בהמ"ק וירושלים שנפלה בחלקו:

**שמנין אותיותיו כו'** ולכן חשבו מתחילה אחר שזכות שמו עיכב הפורעניות זמן רב ככה:

**ש"מ שנה** ארפכשד נולד שנתיים אחר המבול. ומלידת ארפכשד עד מות פלג של"ח שנה. והפלגה בסוף ימי פלג היה כמ"ש בסדר עולם וכדלקמן פ' ל"ז כאותיות שם להורות שתלה ה' בזכותו. שהתחילו בעצת דור הפלגה מיד אחר מעשה המבול כדלקמן פ' ל"ח (נזה"ק):

## פסקה ד

**בג' מקומות כו'** כבר נתבאר לעיל סוף פ' כ"ג ע"ש:

**לרוב על פני האדמה כו'** שע"י חטא האדם נתרבה תאוותם והיה הזרע רב בגופם והיו משחיתים ע"פ האדמה על העצים ועל האבנים ולתקן זה נתן להם הקב"ה בנות רבות. אבל הם חטאו גם בבנות שגזלו הנשים זה מזה:

**ר"ש ברבי אמי** תיבת אמי ט"ס וצ"ל ר"ש ברבי ורבי חייא היה תלמיד רבי. וכן הוא בב"ב דף ט"ז ר"ש ברבי:

**חמתיה** ראו ראהו מצטער ובא לנחמו ובפ"ק דב"ב שאביו היה מנחמו וב"ק א"ל תנחומין של הבל הן:

**לברכך** בברכת רבים:

**מנא לך** שנקבה היא ברכה:

**ויהי כי** החל האדם לרוב. ובנות יולדו להם שברכת הרביה היה ע"י לידת בנות הרבה:

**שמחך הבבלי** כלומר כלום בירך אותך רבי חייא רבה שמבבל:

**צורך ליין כו'** כלו' מ"מ טוב ממנה היה בן זכר. שצורך לעולם בזכרים יותר מהנקבות בענין המלאכות והמסחר וביחוד בלימוד החכמה והתורה ומעשה המצות:

**משאדם מוציא כו'** ראיה שהבת אינה חשובה כבן שהרי מוכרח להתפלל על הבנות שלא יחזרו לביתו אחר טרחו הגדול בהם כאילו מגרשם שלא יחזרו לעולם:

**לא יהי כו'** יהי רצון שלא תצטרך לחזור אלי:

**אסיב ברתיה** השיא את בתו:

**צלי עלי** התפלל עלי וברכני:

**לא ישלח כו'** לא יפסיק ויסיר אוי אוי מפיך:

**שתי שמחות כו'** ובפעם ראשון לא חששה שאמרה ודאי ברכה היא אלא שאינה מובנת אצלה:

**תרתיהון צלוון** ברכות שהברכה תפלה היא. ועיין מ"ש בתנחומא סוף בראשית:

**ומן גו דהוי בריך קיים כו'** מתוך שיהיה בנך קיים בשלום וטובה לא תסור מלת אוי מפיך שבכל עת תאמר אוי שעדיין לא אכל אוי שעדיין לא שתה אוי שעדיין לא הלך לבית הכנסת:

## פסקה ה

**בני דייניא** בני הדיינים כד"א עד האלהים יבא דבר שניהם מלשון מרות הוא. ולכך רשב"י מקלל לכל מאן דקרי להון בלשון תרגום בני אלהייא שבלשון תרגום אלהייא לשון אלהות ממש. וכוונת הכ' להגדיל עונם שהם החטיאו רבים וכדמפרש כל פרצה כו' (יפ"ת):

**פרצה שאינה מן הגדולים כו'** שכשהגדולים עצמם פרצו בעבירה אין להם תקנה וכמשל המורגל בימיהם:

**כהניא** כלומר הכהנים שהם כהני עכו"ם גונבים האלילים ומראים שאין בהם ממש מי ישבע שוב בא או מי יקריב אליה קרבן (יפ"ת):

**ולמה קורא אותן בני האלהים** כמו ד"א למה קורא כו':

**שהרבו ימים** בלא צער ובלא יסורין כל כך למה רבי חגי. כצ"ל וכן הוא בילקוט (א"א) ור"ל לפי שהרבו ימים בלא צער לכן נקראו בני האלהים לשון חשיבות ומרות. והואיל וזכר שהרבו ימים בקש הסיבה למה האריכו ימים:

**כדי לעמוד על התקופות** שצריך אורך ימים לעיין בחלופי מצבי כוכבי שמים ומקריהם ונסיונות רבות להביא מופתי הדברים שרוב חכמה זו לקחוה מן החוש. והיה זה כדי שכשיבאו הדורות תהיה החכמה נודעת להם:

**כדי שיטלו שלהם כו'** שיקבלו בעה"ז שכר קצת מצות שקיימו באורך ימיהם וגם כן שכר הרשעים שיבואו אחריהם ר"ל שלא ישאר זכותם לבניהם הרשעים (יפ"ת):

**טבת כתיב** חסר וי"ו הוא לשון הטבה על ידי תכשיטין. והיינו בכלה הנכנסת לחופה שדרכה להתקשט:

**אלו הבתולות** כמ"ש בנות האדם שהיו עדיין תחת יד אביהן והן הבתולות:

**ויקחו להם נשים** אלו נשי אנשים מכל אשר בחרו אלו זכר ובהמה כן הוא בילקוט. ור"ל מדכתיב ויקחו להם נשים ולא לנשים משמע נשים של אחרים לקחו בחמס וגזל. ומכל אשר בחרו משמע לבד בתולות ונשים לקחו עוד אחרים היינו זכר ובהמה ותיבת מכל משמע לרבות שאר מינים:

**גמומסיות** פי' הערוך כתובה בלשון יון וכדי שיהיה פנים של היתר עשו זאת (מת"כ) אבל בחולין צ"ב פרש"י שהוא לגנאי ששהפקירו עצמן לעריות בפרהסיא ודייק זה מדכתיב כאן ויקחו להם:

**בכ"מ שאתה מוצא זנות כו'** דכתיב הכא ויראו כו' את בנות האדם וגו' והיינו זנות ויאמר ה' אמחה את האדם וגו' שהיא מכה כללית והיינו כרבי יהושע ב"ל בסמוך ודאמרינן בפרק חלק שלא נחתם גז"ד אלא על הגזל. כבר האריך בזה המזרחי והיפ"ת והנזה"ק:

**שאתה מוצא כו'** ואף שבכאן לא היו טובים כלל חוץ מנח ובניו. אפשר לקטנים קרי טובים. ובשוח"ט מזמור א' איתא שקטנים מתו בעון אבותם:

**אנדרלומוסיא** מורכב מן אנדרי (פי' איש) ולמוסיא (פי' הכרתת האנשים) כלומר מגפה כולל רעים וטובים (מעריך) כמ"ש כיון שניתן רשות למשחית אין מבחין כו' וזהו כי בא העונש בסער גדול ובחימה שפוכה. עד שלזה צריך זכות גדול מאד להנצל מהעונש הכללי היוצא ע"פ תבל כולו:

**א"ל עוד מי לך פה** קרי ביה פה בסגו"ל וכוונתו כלום יש לך עוד פה להשיב ללמוד סניגוריא על רשעים אלו:

**אין לך ללמד כו'** שבעון זנות אין אריכת אפים. ואע"פ שגם מקודם זה היו נוהגים במעשים אלו מ"מ לא מנעוהו מסניגוריא עד שיראה בעיניו שכולם רודפי זמה (יפ"ת):

## פסקה 1

**ויאמר ה' לא ידון כו'** כי בסילוק רוחם מגופם בעוה"ז שוב לא ישוב עוד רוחם בקרבם לעולם שלא יקומו עוד דור המבול לת"ה. בשעה שאני נותן מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא. ביום הדין הגדול:

**אין גיהנם לע"ל כו'** נתבאר לעיל פ"ו סי' ו'. ומייתי ליה הכא משום מילתא דר"י בר"א למדרש לא ידון רוחי באדם לעולם כדמסיק בפרק חלק אפילו בשעה שהקב"ה מחזיר נשמות לפגרים מתים. נשמתן קשה ליה כגיהנם שנאמר רוחכם אש תאכלכם (נזה"ק):

**עוד אין הרוחות הללו נדונות** כי העומדים בדין הוא טובתם לכלות פשע ולהתם חטאת והם לא יקומו כלל בדין תחית המתים ויאבדו לנצח:

**רב הונא בשם כו'** מפרש לא ידון לשון נדן ונרתק שהגוף הוא נדן ונרתק הנשמה. כלו' שאינו מחזיר עוד רוחן לנדניהו בת"ה ומוסיף רבי חייאבר אבא שהוא לשון מילוי כדבר הניתן בנרתק שממלא את כולו להורות שלעתיד לבא הרוח ממלא כל הגוף (נזה"ק):

**הרוח נבזקת** (פי' נפזרת) רק באחד מאיבריו. והיינו רוח השכלי שאינו אלא בראש ובלב כנודע אבל לעתיד יתפשט בכל הגוף כדכתיב ואת רוחי אתן בקרבכם בכם לא נאמר אלא בקרבכם ללמד שיתפשט בקרב כל הגוף:

**אבל לע"ל היא נבזקת בכל** איברי הגוף. ולכן כל איברי הגוף יהיו נשמעים לעבודתו ית':

**עוד איני דן כו'** ופי' לא ידון רוחי רצוני לא ידון באדם לעולם בדין היה דהיינו מבול. אלא אייסר החוטאין בשאר עונשין. בשגם הוא בשר ע"ד ויזכור כי בשר המה. ומ"מ עכשיו הביא מבול לפי שחטאו יותר מדאי. אבל מכאן ואילך יכנע לבבם מהמבול:

**לא אוסיף ולא אוסיף** שני פעמים לא אוסיף עוד לקלל את האדמה בעבור האדם ולא אוסיף עוד להכות כל חי כאשר עשיתי. ומפרשש ר"ה שפירושו ליסגי ליסגי ר"ל די די. כלומר שדי בגזרה זו ולא יוסיף עוד ודרך הלשון לכפול בזה. או שפירושו לרבוי. כלומר שהכפל הוא לרבוי וחוזק הענין בשבועה כדאיתא שבועות דף ל"ו ע"ש:

**לא אוסיף לב"נ כו'** לכן כפל הקב"ה לא אוסיף לאשמועינן שאפילו לבני בניו יעמוד זכותו (יפ"ת):

**אני אמרתי כו'** פי' שרצוני תהיה מתנהגת בהם כלו' שיקיימו רצוני ומאמרי. והם לא רצו שאמרו לאל סור ממנו. לכן אני משגמן ביסורין. דדריש בשגם מלשון שגימה והוא לשון מהומה. וגם הוא מלשון קשירה. ור"ל שתמורת מה שהם בקשו להיות בני חורין משלטנותי אני אעבידם ואקשרם ביסורין:

**משגמן אלו באלו** היינו איש אחד חוטא וחבירו הורגו ונענש על חטאו וגם חברו נענש על שהרג ונהרג ג"כ וזהו בשגם הוא בשר משמע שגם הוא בשר כמו חבירו ואשגם אלו באלו דעת ר"נ שאפי' זאב וכלב שגם זה נכלל בכלל בשר כמ"ש כל בשר אשר הוא חי. וכמ"ש שנים מכל בשר. ועיין קהלת רבה פסוק את כל זה:

**כי את עול סבלו כו' שבט וכו'** כיום מדין ביום הדין. ר"ל שכמו שנדון סנחריב ביום דינו כן יהיה נדון אפילו המקל והרצועה ביום הדין והכוונה ללמד לאדם שיקח מוסר שיטפל עצמו לעושה טוב וחסד ולא לדבר רע שלא להזיק לשום אדם כי יענש ביום הדין ק"ו משבט ועול:

**אפילו אילני סרק עתידים ליתן דין וחשבון** להאבידן מן העולם כשנכשל והוזק אדם בהם (נזה"ק):

**אינן דנים רוחם בעצמן שב"ו הן**. כן הוא הנוסחא ביפ"ת ונזה"ק. ופי' אינם חושבים בפחיתותם שהם ב"ו שסופם למות. על שחיו שנים רבות בלא יסורים חשבו שיחיו לעולם. ועל כן והיו ימיו ק"ך שנה ולא יותר. ורוחי פירושו הנפש ורוח שנתתי בהם לא ידונו בעצמם באדם בשגם הוא בשר שהוא ב"ו וכו':

**מי גרם כו'** דריש נמי בשגם על היסורים. אלא דס"ל דקאי אדורות של אחר המבול לחדש בהם יסורים כדי להחזירן למוטב. ועל זה אמר הדלת הזו מי מעמידה שגמיה. הם הצירים אשר הדלת תסוב עליהם והיא נבקעת ונפגמת על ידם. ומ"מ הם עיקר העמדתה בכותל. אף כך שברון היסורין מעמידין האדם (נזה"ק):

**בכ"מ שאין דין כו'** פי' במקום שאין דין למטה יש דין למעלה כלומר שמתעורר קטרוג דין וכעס למעלה. ע"ז אמר ר"ב בשיטת ר"א לא ידון רוחי באדם לעולם שהכתוב מושך

עצמו ואחר עמו. כאילו כתוב לא ידון רוחי באדם ידון רוחי באדם ופירושו לפי שרוחם שהוא נפש האדם לא דן למטה לכן ידון רוחי ומאמרי באדם ואעשה הדין למעלה (יפ"ת):
**הן לא עשו כו'** הבעל א"א כתב שצריך להיות הן לא עשו מדת הדין למטה אני עושה מדת הדין למעלה. וכן גרס רש"י וכן הוא גירסת הילקוט פרשה זו. ולפי גירסא זו כולה רב ביבי קאמר לה. וה"ק בשיטת רבי אליעזר פירש רבי מאיר לא ידון רוחי וזה במה שאמר הן לא עשו מדת הדין כו' ועי' ביפ"ת שמפרש לקיים גרסתנו:
**בלא חכמת התורה** פי' לפי שלא נהגו כמשפט התורה הגמור:
**ואין משים אלא דין כו'** מפני שלא שמו הדין הגמור לכן לנצח יאבדו:
**עוד איני דן כו'** פי' שלא ידון ויכבוש עוד מדת הדין מפני מדת הרחמים. אלא אדונם במדת הדין (מת"כ):
**ויאמר דור המבול כו'** ויהיה ה' דבק עם מלת לא ידון ופי' שאמר דור המבול הנזכר לעיל ה' לא ידון שכפרו במציאת ה' או בהשגחתו בעולם ואף דסיפיה דקרא רוחי באדם וגו' ע"כ דברי ה' הן. אין משיבין על הדרש:
**אבל אית דין כו'** סיפיה דקרא כי אתה עמל וכעס תביט וגו' שבור זרוע רשע וגו' (מת"כ):
**לא שהיה כדאי** וכדילפינן בפרשה כ"ט מהסמיכות נחמתי כי עשיתם ונח. ומ"ש ונח מצא חן. כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה. לא קשה דהא והא גרמו דודאי לולי שהיה הגון בדורו לא תועילנו זכות משה לבדו (יפ"ת):
**שמשה עתיד כו'** יתכן לפי שמשה עתיד להנצל מן המים בזכותו ניצל גם אביו נח מן המבול (יפ"ת):
**שנאמ' בשגם** דל"ל בשגם לימא שהוא בשר אלא דרמיז למשה לא ידון רוחי באדם לאבדו לגמרי בשביל משה שיקבל התורה וכמ"ש ה' למבול ישב כו' ה' עוז לעמו יתן שבזכות התורה ניצול העולם על ידי נח מהמבול:
**היה ק"ך שנה** כמ"ש ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו:

## פסקה ז

**שבע שמות נקראו להם** המורים על גבורתם. דכתיב בפרשה דברים האמים לפנים ישבו בה עם גדול ורב ורם כענקים רפאים יחשבו אף הם כענקים והמואבים יקראו להם אמים. וכתיב תו התם רפאים ישבו בה לפנים והעמונים יקראו להם זמזומים עם גדול רב ורם כענקים. ובפרשת שלח לך כתיב ושם ראינו את הנפילים בני ענק. והכא כתיב הנפילים היו בארץ וגו' ועוד כתיב (דברים ב':י') והעוים. ודעת המדרש שמ"ש והעוים פירושו שהם עם גדול כענקים ועל כן ישבו בחצרים (ועיין ביפ"ת ובנזה"ק):

**גבורים כו' מוח קליתו כו'** פי' שנקראו גבורים בשיעור הגוף שמוח קוליתו (פי' המוח שבעצם הירך החלול) של אחד מהם היה נמדד י"ח אמה. ועיקר גבורת האדם ע"י העצמות והמוח. ומיהו אית ספרים דלא גרסי הכא כלל מלת גבורים וקאי ארפאים דבסמוך שנראו גבורים בשיעור הגוף שמוח קוליתו כו' והכרת פניהם ענתה בם על גבורתם (נזה"ק):

**מנתרומין** פי' במוסף הערוך מחרידים ומטילים אימה:

**מגיסטי מלחמה** בל"י גדולים וראשי העם (מוסף הערוך) האחשדרפנים תרגום מגיסטרים:

**ענקים** תכשיטין כמ"ש משלי א' וענקים לגרגרותיך:

**ענקים ע"ג ענקים** שלפי שהיו רמים וגבוהים היו בעלי צואר גדול שיכולין לתת כמה ענקים לגרגרותם. אי נמי שהיו עשירים מאד כי איש זרוע לו הארץ (יפ"ת):

**עונקים גלגל חמה** פי' שהיו מרימים צוארם בגאוה נגד גלגל החמה ואמרו אין אנו צריכים וחפצים בזוהרך אלא תן לנו מטר ובפירש"י שהיו עושים חמנים ואלילים להוריד עי"ז את המטר כמעשה בעלי הצאב"ה:

**שצדו את העולם כו'** שעשאוהו שממה במבול ע"י הגזל והחמס ורציחה ושאר חטאים שעשו:

**ושהוצדו מן העולם** שנעשה שממה מן העולם במבול. ואע"פ שהראשונים כבר ספו תמו במבול. מ"מ גם אלו היו בדוגמת הראשונים:

**המד"א עוה עוה כו'** שפירושו מלשון חרבה מגזירת עי השדה כדפרש"י שם. וענינו שם שתהיה עטרת המלוכה חרבה ושממה:

**שהיו בקיאים בעפרות** הכיר כל אחד לאיזה זריעה הגון או אם אינו הגון לזריעה כנחש שמאכלו עפר ומכיר בחלוף העפרות:

**לחויא אויא** שאין קפידא בחילוף אותיות:

**שהפילו את העולם בחטאם** שחמסו וגזלו ועשו כל רע:

**ונפלו מן העולם** שנכרתו ונאבדו:

**ושמלאו את העולם כו'**. כדרך הזונות המפילים נפלים להסתיר קלונם:

**אחראי לא ילפון מן קדמאי כו'** דורש שהכתוב מתמיה שמאחר שנענשו דור אנוש היה להם לדור המבול ללמוד ולא למדו. ומ"ש שדור הפלגה לא למדו מדור המבול דורש מפסוק שלהלן בסוף נח ויולדו להם בנים אחר המבול כמפורש לקמן פ' ל"ח בהדיא:

**מעמדת בחור כיוצא בו** כלו' כמו הנואף. ודייק מדלא כתיב ויולדו מהן וכתיב ויולדו להן ללמד שילדו כמותן (נזה"ק):

**גם בני בלי שם** וס"ד נכאו מן הארץ והיינו דור המבול שנאבדו מן העולם. וכאן קורא אותם אנשי השם:

**אלא שהשימו** לשון שממה. וכן שם לשון שממה:

**אנשים** שנתפרשו שמותם. כלו' אלו דומים להאנשים הנקובים בשמותם במ"א:

**ומי שפירש מעשיהם כו'** וכאילו אמר המה הגבורים כו'. ומי פירש מעשיהם אנשי השם כו':

**אילו לא בא איוב** פי' ספר איוב שנמצא בו סיפור הצלחת הרשעים של דור המבול שנאבדו מן העולם (נזה"ק):

**אליהוא בן ברכאל הבוזי** בס' איוב:

**כל אורה שנא' באליהוא** הן פורש עליו אורו. על כפים כסה אור. ואורו על כנפות הארץ. יפיץ ענן אורו. ועתה לא ראו אור. מדבר בירידת גשמים. והוא מלשון כי טל אורות עליך שהוא מטר:

**קשה היא המחלוקת** שמ"ש אנשי השם ללמד על דור המבול שהיו בעלי מחלוקת נוסף על רשעתם וחלק לבם ונאשמו:

## פרק כז

### פסקה א

**כתיב כי יש אדם** וסיפא דקרא ולאדם שלא עמל בו יתננו חלקו גם זה הבל ורעה רבה:

**גדול כחן של נביאים כו'** שהירשן לדמות את השי"ת לצורך האדם ובבמדבר רבה פ' י"ט איתא שמדמים דמות גבורה של מעלה לצורת אדם וכאן דברו דרך כבוד וכינוי כלפי מעלה. ועיין ביפ"ת:

**ואשמע קול אדם** ויקרא ויאמר גבריאל הבן להלז את המראה ואין זה אלא השי"ת:

**דמחוור יתיר** מוחוור ומבורר בו שהשי"ת נקרא אדם:

**לא בעמל כו'** שלא ידומה שבראו בעמל ממש. וזה מרומז בתיבת וכשרון פירוש שהפעולה של הבריאה נעשה בכשרון ובטוב שלא ביגיעה. אלא בדבר ה' שמים נעשו פרש"י שהמעשים היו מתכשרים מעצמן בלי טורח:

**זה דור המבול** שהיו זורעים אחד לארבעים שנה כמ"ש בתנחומא כאן. ומ"ש יתננו חלקו שע"י טובה שנתן להם בעוה"ז קבלו כל חלקם של עוה"ב וגרם להם שרבה רעתם בארץ:

### פסקה ב

**זה דור אנוש** בקהלת רבה ליתא זה:

**שהיו מכאיבים להקב"ה**. שכביכול השכינה מצטערת מהרשעי' המכעיסי' ע"ד צור ילדך תשי:

**גם בלילה לא שכב** כי און יחשוב על משכבו אע"פ שלא יעשום בפועל אלא ביום. ואמר זה להודיענו הפלגת השחתת דרכם כי יום ולילה לבבם למרע:

**ומנין אף ביום** שאפי' ביום היה לבבם חושב מחשבות און:

**ת"ל כל יצר** שאפילו ביום היה לבם חושב רעה (יפ"ת) ובחזית הגי' מנין אף בלילה. ובאמת שני הגי' נכונים. ביום יתכן יותר לחטוא מפני ראותו התאוות בעיניו. ובלילה מפני מנוחתו מעסקיו וכלל הדברים שתמיד היו הרהורי לבם רק לרע:

**ד"א גם כו' זה הקב"ה** בק"ר הגי' ואף הקב"ה הביא עליהם פורענות ביום ובלילה שנאמר ויהי הגשם על הארץ מ' יום ומ' לילה. וכן צ"ל כאן. ומרומז במ"ש לא שכב לבו כלומר שלא נח רוגזו מהם:

**וימח את כל היקום** וכתיב ויהי הגשם על הארץ מ' יום ומ' לילה (מת"כ):

**שהיו מכעיסין כו'** כפל הכעס על המכאוב לומר שהיו חוטאין להכעיס (יפ"ת):

**וה' המטיר על סדום** שנדונו בשעה שהחמה ולבנה עומדים ברקיע כדלקמן סוף פרשה נ':

**גומר מלאכתו** ממלאכת יום בטיט ולבנים היה עובד בו בביתו גם בלילה. ולא שכב לבו קאי אמצרים שלא שבע לבם ונח מאשר היו משתעבדים בהם ביום (יפ"ת):

**עדור** חפור תחת הגפן:

**בקע** עציס:

**פורענות ביום** דהיינו כל המכות ביום ומכות בכורות בלילה:

**גם זה הבל היא** ס"ד דכל ימיו מכאובים היא והכוונה שכל הרשעים אשר מלאו תאוותם לסוף נאבדו והיה גם הוא להבל:

## פסקה ג

**רבה והולכת** להוסיף תמיד חטא על פשע וכ"ש שלא יתנו לב לשוב. לפיכך נחתם גזר דינם (יפ"ת):

**שמענו בדור המבול כו'** למימר שנידונו בב' דינים אלו וכמ"ש לקמן סוף פרשה כ"ח בחומו נדעכו ממקומם. וכמ"ש שם ויתרם אכלה אש. שהיה אצל המבול אש בצירוף מים. ואצל סדום כתיב וה' המטיר על סדום וסתם המטיר פירושו מטר מים:

**משהיתה חמה כו'** מדכתיב כל היום ולא כל הימים (יפ"ת). ור"ל שלא נמצא בשום פעם הרהור טוב בלבם להתנחם ממעשיהם. היפך כל הרשעים שנא' עליהם שמלאים חרטה:

**לאור יקום רוצח** והאי קרא בדור המבול מיירי דכולא פרשתא התם נדרשת בענין המבול כמבואר לעיל פרשה כ"ג ולקמן פרשה ל"א:

**חתר בחשך בתים**. בספרים מדויקים גרסי וכתיב חתר בחשך בתים למה שיומם חתמו למו. וסייעתא היא לדלעיל דאף שלא עשו עבירה ממש ביום. היה לבם חורש מחשבת און לעשות הכנה לעבירה של לילה:

**שיומם חתמו למו** מפרש חתמו מלשון סימן וכלו' שהיו מציינין הבתים תחלה ביום כדי לידע בלילה מקום מבוקשתם ע"י אפרסמון:

**אפופלסימון כו'** פי' היו שפים וסכין באבנים שמן ערב ביום כדי שיכירו בלילה בחשך המקום המבוקש. אבל בפרק חלק אמרו בענין אחר ע"ש:

**אפופלסימון** בערוך שמן אפרסמון הוא צרי ואילן שלו קטף שמו כדכתיב נכאת וצרי ותרגומו שעף וקטף. ואמרינן צרי אינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף:

**כד דרשה ר' חנינא**. כצ"ל (יפ"ת):

**ההוא לילא ש' חותרין** פי' כשדרש ברבים שכך היו עושין דור המבול נעשו באותו לילה ש' חתירות שלמדו לציין מקום הנרצה וחתרו בו בלילה. ולבני ציפוראי לא היה שמן אפופלסימון. והיו עושים סימן בדברים אחרים בלא ריח ועל כל זה חתרו ג' מאות:

**הוה להון אפופלסימון מה כו'**. פי' ואם היה להם אפופלסימון היו מחתירין הרבה יותר ומה היו בני ציפוראי עושים שלא היו יכולים לעמוד מפני הגנבים:

## פסקה ד

**ר' יהודה ור' נחמיה** ר"י מפרש וינחם לשון חרטה ור"נ מפרש לשון נחמה:

**תווהות** לשון ניחום וחרטה. כד"א כדו תהית (מת"כ). ודברה תורה כלשון בני אדם:

**מתנחם אני שבראתי כו'**. גם לדידיה צ"ל שדברה תורה כלשון ב"א:

**כשם שהמריד בי כו'** כדגרס בפ' חלק כי השחית כל בשר א"ר יוחנן מלמד שהרביעו בהמה על חיה כו'

**א"ר איבו תווהות כו'** מפרש בארץ שברא בו יצה"ר שענינו מצד החומר הארציי (יפ"ת):

**וניתן בארץ** פי' שמת ונקבר לבסוף בארץ. וזו היא נחמה שבמיתתן פוסקים מלהכעיס:

**משל למלך כו'** דק"ל מאי ויתעצב אל לבו דהו"ל למימר ויתעצב בלבו. לזה אמר משל כי לפי שהלב הוא האומן הממציא המלאכה סיבת העצבות יאתה ללב שהמציאה. או לפי שהוא הסרסור שעל ידו נקנה מציאות העולם. ומה שהוסיף רבי אסי במשל הסרסור. לפי שהיה במשל האדריכל מקום לטעות בשתי רשויות כי יאמר האדם אע"פ שהמלך מלך. האדריכל חכם ממנו באותה מלאכה. ואין הדבר כן ח"ו כי הכל אחד מיוחד בלי פירוד. ע"כ הביא משל הסרסור שאין להסרסור שום כח בסחורה ואין לו חלק בה כלל:

**אדריכל** הוא האומן לחשוב מחשבות לעשות ולסדר הבתים וליתן שיעור לגבהם ולרחבם:

**והא כתיב ויתעצב אל לבו**. וכיון שהקב"ה רואה את הנולד ממילא ע"כ כבר ידע זה מתחילת הבריאה שסופו לאבדם במבול. וא"כ מדוע לא נתחדש אבילות זה אלא עכשיו בזמן המבול. על זה השיב לו ואמר לו נולד לך בן זכר וכו' אמר לו ולא ידעת שסופו למות והשיב לו דמ"מ בשעת חדוה חדוה וכו' דדי לצרה בשעתה. וממילא כך היה כביכול ג"כ לפני הקב"ה דאע"פ שראה את הנולד מ"מ לא התעצב אלא עד שעת המעשה (נזה"ק):

**דאמר ריב"ל כו'** וכמ"ש בירושלמי פא"מ ב"ו שאינו יודע מה עתיד להיות אינו מתאבל עד שימות המת. אבל הקב"ה שיודע העתיד שמר על עולמו ז' ימי אבילות תחלה:

**קודם שלא יבא המבול**. כדאמרינן לקמן פ' ל"ב אויהי לשבעת הימים ומי המבול היה:

## פרק כח

### פסקה א

**מהו דכתיב לכן יכיר כו'**. ובדור המבול משתעי כמ"ש לעיל סוף פרשה כ"ו שאיוב בא לפרש מעשה דור המבול:

**אין הקב"ה כו'** ויכיר מעבדיהם פירושו יכירנו לאחרים שכשהקב"ה רוצה להפרע מהם יכיר מעבדיהם בתחילה לב"ד של מעלה. והפך לילה ע"ד והבאתי את השמש בצהרים. שהשי"ת מקדיר המאורות אצל הנענשים. והוא ההפוך שמהפך את יום ללילה:

**אגלוגין** כתב המוסף הערוך שצ"ל אלוגין ופירושו בל"ר ספר זכרון אשר בו ישובח אדם או יגונה. ובערוך הביא אלוגלוגון ופי' שטר חוב ודין:

**והקשיטן** לשון קישוט והכנה (מת"כ):

**כך מתחלה וירא כו'** ולשון וירא הוא ג"כ פועל יוצא לאחרים. כלומר שהקב"ה הראה למלאכים כי רבה רעת האדם בארץ שקרא אגליגון שלהם:

**ואח"כ וינחם ה' וגו'** פי' שנהפכה מדת הרחמים למדת הדין ומשנהפך גם הרחמים לדין מאז ויאמר ה' אמחה את האדם שנגזר עליהם כליון גמור. ואח"כ בא עליהם הפורענות:

### פסקה ב

**יעשה מדה למים** לעיל ריש פ"ה ע"ש:

**ויאמר ה' אמחה את האדם** וס"ד אשר בראתי מעל פני האדמה. וה"ק אמחה את האדם כדי להעבירו מעל פני האדמה כי בעבורו נדחו המים מעל פני האדמה:

**אריות גסטריות** ובילקוט גרס חילות וגיסטריות. ועיקר הגירסא אהליות. והן כלי מצור:

**לא בדבור כו**'. ולכן כמו שבראתיו בדבור כן נאבדו בדבור בקוראי למי הים כדכתיב הקורא למי הים ודרשינן לה לעיל פ"ה במבול:

**א"ר ברכיה כו**' אשר בראתי דבק עם מעל פני האדמה כלומר אמחה במים את האדם אשר בראתי כו' שנברא מעפר האדמה כי המים ממחה העפר (נזה"ק):

## פסקה ג

**אפי' אסטרובלין** וז"ל המעריך אסטרובלין י"מ רחים התחתונה. ולא נהירא דא"כ היינו רחים ונ"ל שהוא הציר של ברזל שהוא מסבב את הרחים עכ"ל ולקמן פ"ל מביא ע"ז קרא דאיוב אבנים שחקו מים ופשט הכתוב שהמים שחקו את האבנים:

**עפרו של אדה"ר** האדם אשר בראתי פי' אדם יציר כפי:

**לא קבילו מיניה** כדאיתא בפרק חזקת הבתים א"ר בנאה נסתכלתי בשני עקביו של אדה"ר כו' הרי דעדיין קיים:

**אפילו לוז כו**' ולמד מסיפא דקרא ותקות אנוש האבדת זהו לוז של שדרה שהוא התקוה של כל האדם שממנו יחיה לעתיד:

**לוז** פי' עצם קטן כאגוז ועומד בסוף השדרה:

**מציץ** מלשון ויצץ ציץ. צורך קיום לוז זה להראות אמתות התחייה לאנשים. שלפי הטבע היה ראוי שיפסד. אלא שה' עשה כן להורות שהגוף עודנו קיים לפני ה' ויעמוד לקץ הימין (יפ"ת):

**טחנו** רבי יהושע את הלוז:

**הסדין** חתיכת ברזל גדולה שמרדדין עליו מתכות וקורין לו קוואדלא בלע"ז:

## פסקה ד

**אמחה אני ממחה כו**' פי' לשון מוחה וממחה בלשון חכמים. והוא על ביטול והשבתת רצון אחרים. ופי' אני מבטל רצון בריותי ואין בריותי מבטלים רצוני:

**ד"א אמחה את האדם אמר רבי אלעזר** כצ"ל. (א"א) ור' אלעזר מפרש אמחה מחייה כפשטיה. על הדורות שנמחו לעולם. ואומרו אשר בראתי אשר עלה במחשבתי לבראתם. דמחשבה דקב"ה כמעשה חשוב (יפ"ת):

**אוצרות בלוסים** פי' הערוך מלוכלכים ובני המדינה היו סבורים שהיו האוצרות מלאים כל טוב. אלא שבעל האוצר צר עין מלפתוח ומלהנות אותם מהם:

**המאושרים שבהם** פי' הטובים והמשובחים שבאוצרותיו. ודריש אשר בראתי מאושרים. והנמשל הביא הנבחרים מהתתקע"ד דורות וראו הכל רעתם. ואז אמר הקב"ה מעתה אמחה את האדם אשר בראתי (יפ"ת):

**זו התורה** והתורה ניתנה בדורו של משה שהוא דור כ"ו שעשרה דורות מאדם עד נח ועשרה דורות מנח עד אברהם. וששה דורות מאברהם עד משה נמצא שנימוחו תתקע"ד דורות ונקראת התורה דבר כדכתיב וידבר אלהים את כל הדברים האלה. כדמייתי בשוח"ט מזמור ק"ה:

**זו המילה** שניתנה לאברהם שהוא דור עשרים נמצא שנימוחו תתק"פ דורות. ונקראת המילה דבר דכתיב וזה הדבר אשר מל יהושע (שוח"ט):

**זו המילה** לאלוף שבדור למעולה שבדור כדתנן אלפא לשמן כצ"ל. ור"ל שבמסכת מנחות איתא תקועה אלפא לשמן. פי' עיר ששמה תקועה אלפא לשמן השמן שלה ראשון ומובחר לשמנים וז"ש לאלוף והמובחר שבדור וזהו אברהם:

## פסקה ה

**רק רע כל היום** משמע דוקא ביום ולא בלילה. ולא ס"ל מה דדרש לעיל פ' כ"ו גם בלילה לא שכב לבו:

**הוי חושבי כו'** מדבר על עשרת השבטים:

**אותן לא נשתייר כו'** מ"ט אותן שנמוחו במבול נמוחו הם וזרעם. אבל בעשרת השבטים נשאר להם שארית וכי משוא פנים יש בדבר:

**אלא בזכות כו'** אבל בדור המבול צפה הקב"ה שאין תוחלת בזרעם לעולם:

**הה"ד והנה נותרה כו'** האי קרא בירושלים איירי מ"מ מייתי ראיה כי מה שיציל ה' האבות הוא בזכות הצדיקים שעתידים לצאת מהם (יפ"ת):

**מוצאים בנים ובנות אכ"כ** דקרא כתיב והנה נותרה בה פלטה המוצאים בנים ובנות הנם יוצאים אליכם. ודריש דהול"ל הנם מוצאים בנים ובנות אליכם. וחיה משמע שמוצאים להגלות מירושלים לבבל ולא היה צריך קרא להאריך. אלא דביציאת הצדיקים העתידים היא. וה"ק והנה נותרה בה פליטה בשביל המוצאים בנים ובנות. שהם הבנים והבנות הצדיקים שעתידים לצאת מהם (יפ"ת):

**עון בית ישראל כו'** ביושבי ירושלים מדבר והם שבט יהודה ובנימן. וקראם בית ישראל שגם הם בני ישראל (יפ"ת):

**במאד מאד** תרי זימני וה"ג במאד מאד א"ר תנחומא אית לן חורי (פי' פסוק אחר) ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום ההפוכה כמו רגע ואותן לא נשתייר מהם פלטה וכו'. אלא אותה ההפוכה כמו רגע לא פשטו ידיהם במצות שנאמר לא חלו בה ידים ואמר רבי תנחום לא חלת יד ליד שלא פשטו ידיהם במצות. ברם אלו פשטו ידיהם במצות שנאמר (שם) ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן כצ"ל (א"א) וכן הוא באיכה רבתי:

**אלא אותה ההפוכה כו רגע כו**'. ר"ל שהכתוב עצמו מספר והולך דרך שאלה ותשובה ואמר סדום ההפוכה כמו רגע ולא נשאר בה פליטה הוא משום שלא חלו בה ידים למצות. אבל אנו יושבי יהודה וירושלים ידי נשים רחמניות כו' כדמפרש והולך:

**לא חלת יד ליד** מפרש לא חלו לא שיכנו כד"א על ראש רשעים יחול. כלומר לא שכנה יד העשיר ביד העני לעוזרו ולתומכו במתנותיו כמ"ש יד עני ואביון לא החזיקה וגו':

**ברם אלו כו**' אבל אלו יהודה וירושלים פשטו ידיהם במצות שנאמר ידי נשים כו' בשביל שהיו לברות למו ר"ל שעשו הבראה לאבל ולא היה להם מה ליתן לבניהם. נחשב להם כאילו בשלו ילדיהן. ועיין מ"ש באיכה רבתי:

**בזכות גוי אחד בזכות וירא שמים אחד** כצ"ל:

**גוי שכרת ברית** שמעמידים ג"צ הכורתים ברית בברית קדש ואמר אעפ"כ לא יעמוד להם זכות זה אלא לפי שעה. אבל לעתיד והאבדתיך מאין יושב (נזה"ק):

### פסקה 1

**משל כו**' דכתיב אמחה וגו' מאדם עד בהמה אם אדם חטא בהמה מה חטאה. לכך אמר משל כו' שגרמו להוציא את האדם לתרבות רעה. שמפני רוב טובה מבהמות ועופות וחיתו הארץ השמנים שמנו עבו ובעטו בהקב"ה:

**וזה קיים** בתמיה:

**רבי פנחס אמר כו**' טעם אבוד הב"ח עם האדם הוא לפי שלא נבראו אלא בשביל האדם. וע"ז אמר משל כו':

**סיידה** בסיד:

**כיירה כו**' ציורים בכתלים ובקורות:

**ומפקיע** לשון שבירה:

**בחיצאות** במחציאות:

**בכליות** פי' כילת חתנים:

**הם הכשילו כו**' פי' הב"ח הכשילו את הרשעים. ומפרש כיצד הכשילום כד הוי צייד עופא כו':

**זיל ואשתמן כו**' פי' הצייד חזר והניחו ואמר לך השמן עצמך ואח"כ חזור ובא אלי. והעוף היה הולך ועושה כן ומפני זה שמנו עבו ובעטו בהקב"ה. וזה מייתי לראיה לרבי יודן דקאמר משל לפדגוג:

## פסקה ז

**אם לא נכחד קימנו** בדור המבול משתעי. ומפ' קימנו מל' היקום אשר ברגליהם שהממון הוא היקום ומעמיד האדם על רגליו:

**שהיו רואים כו'** שהממון נקרא יתר כמו והניחו יתרם לעולליהם:

**בלריות של זהב** פי' במוסף הערוך בל"י לבנה קטנה והמעריך כתב בלריות פירושו כדורים:

**נתכות באש** כצ"ל שגם אש המטיר עליה' כדלעיל בפ' כ"ז:

**אמר ר"ע** הכל קראו תגר על הכסף כלומר כל הנביאים כולם צווחו שעיקר הסבה הגורמת לחטאים הוא רוב הטובה המושפעת להם:

**על הכסף והזהב שיצא כו'** כמ"ש ז"ל שהירוד שבישראל הוציא תשעים חמורים טעונים כלי כסף וזהב ושמלות:

**אלא למען יכרת** דקאי על כספם וזהבם שהכשילום:

**כאינש כו'** כאדם האומר ימח שמו של פלוני שהוציא את בני לתרבות רעה. כך יכרת הכסף שהוציא את בני לתרבות רעה:

## פסקה ח

**הכל קלקלו כו'** דבחטאם מתו לפי שגם הם נזקקו לשאינם מינם. ואע"פ שאין להם דעת מ"מ יש להם יצה"ר והבחנה לרעה:

**הטווס** פפא"ו בלע"ז:

**אף הארץ זנתה** נראה דיליף לה מדכתיב ותשחת הארץ הכוונה שבהשגחת ה' בעונם היה הארץ ג"כ מזנה ומקלקלת פירותיה (יפ"ת):

**והיא מסקה זונין** זרעונים שחורים שנמצאים בין החטים. ואפשר שנקראו זונין ע"ש ותזנה הארץ (מת"כ):

**איליין זוניא כו'** אלו זונין הגדלין בין התבואה מן דור המבול הם. כי מאז התחילו להמצא בעולם שאז זנתה הארץ ונשאר כך טבע הארץ להוציא זונין מהחטים תמיד (יפ"ת):

## פסקה ט

**משפט דור המבול כו'** דבחדש השני בי"ז לחדש נבקעו כל מעיינות תהום רבה. ולשנה הבאה בחדש השני בכ"ז יום לחדש יבשה הארץ. התוספות הן י"א יום שימות החמה יתרים על ימות הלבנה:

**נטלו דינם** שכן משפט רשעים בגיהנום י"ב חדש כדתנן בפ"ד דעדיות:

**ואין להם חלק לעוה"ב**. כצ"ל וכן הוא בספרים המדוייקים (יפ"ת ונזה"ק) וכן הוא בפ' חלק:

**דאמר ר"י** בעל המדרש קאמר לה. כלומר דהא דקאמר שנטלו דינם היינו משום מ"ש כל טיפה כו' (יפ"ת):

**בעת יזורבו נצמתו** בדור המבול מדבר:

**זריבתם לחלטנית היתה** ופ' הפ' בעת יזורבו שזב עליהם המטר כמו מן המרזב. נצמתו שנחלטו לאבדון עולם (לפי שהיה זב המטר עליהן בחליטה וברותחין) כמ"ד לצמיתות לחלוטין ועיקר הלימוד של החמימות מסיפא דקרא בחומו נדעכו ממקומם בחומו בחמימות:

**גם אהבתם כו'** מייתי האי קרא לראיה דבני המבול אין להם חלק לעוה"ב. והאי קרא בדור המבול מתפרש. דלעיל מיניה כתיב והמתים אינם יודעים מאומה ואין להם שכר עוד כי נשכח זכרם. והיינו דור המבול שנמוחו מן הארץ בלי זכרון (יפ"ת):

**על דברת בכל כו'** לזה העתיק על דברת לומר שבי"ת בכל בי"ת הסבה. וענינו שעל סיבת העבירות שעשו בעוה"ז אין להם חלק לעוה"ב (יפ"ת):

**ונח מצא חן אתמהא** כי נחמתי כי עשיתם משמע דיצירת האדם בכלל שלא לצורך והיכי קאמר תו ונח מצא חן על כן דורש שגם נח בכלל כי נחמתי ורק נח מצא חן בתורת חסד לקרבו אצלו. והיינו בזכות תולדותיו הצדיקים העתידים כדלקמן סוף פרשה כ"ט (נזה"ק):

## פרק כט

### פסקה א

**ימלט אי נקי** שמאחר שמפורש בתורה שלא נמלט כי אם נח ועליו מפורש שהיה צדיק. ואיך אמר שאינו נקי על כן דורש אי נקי אינוניתא אונקיא כו':

**אינוניתא אונקיא אחת כו'** ז"ל המעריך א"ר חנינא נ"א עינתניא. וכן תמצא בירושלמי דברכות דף י"ג. וכן בפיאה דף ט"ז. ובערלה. ובשבת דף י'. וכן עיקר. ונ"ל שהוא תואר ע"ש מקומו כמו ענתותי. ונראין דברי רש"י ז"ל שכתב אונקיא אחת של זכות היה לנח כלו' זכות מועט. ודע כי אי נקי קא דריש כמו אנקיא עכ"ל ערך תתיא. ובילקוט אינו גורס תיבת אינוניתא:

**אתיא** הא שאמר שנח לא ניצול רק בחסד ה':

**דאמר רבי אבא** לעיל סוף פרק כ"ח:

## פסקה ב

**התירוש באשכול** הוא ד"א ע"ל ונח מצא חן ופי' שבאשכול שלם לא מצא אלא ענב ותירוש אחד. וכרם כזה כדאי להשחיתו. אך בעבור שהיה בו ברכה בענב ותירוש האחד. אמר אל תשחיתהו. וכמעשה של החסיד. ומגודל חסידותו חשב אותה העוללה לטובה רבה. ונתן להקב"ה הודאה עליה. ולא בירך לאכלה בשבת שהרי היתה מחוברת. אלא נתן הודאה ושבח. אי נמי לאו שבת בראשית אלא בשביעית (ששמיטה נקראת שבת) שאז האילנות חרבים שיד הכל ממשמשים בהם. ולכן גם העוללות הקטנים חביבים אז. וכן כאן נח אף שלא היה צדיק גמור על כל זה בדור כזה היה חביב ומצא חן וכמו שתרגם המתרגם כמה דאשתכח נח זכאה בדרא דטופנא ואמרית דלא לחבלותיה בדיל לקיימא עלמא מיניה וכו'. ופירש שם רש"י התירוש זה נח שהיה מתוק כאשכול בדור המבול. ומצאתי בפרש"י ברכה הוא לא כתיב אלא בו בזכות הצדיקים שיעמדו ממנו. וכך הם דברי רבי סימון בסוף הפרשה:

## פסקה ג

**ג' מציאות כו'** ד"א על ונח מצא:

**ג' מציאות לטוב מצא**. אבל לרע מצא עוד (בראשית מ"ד ט"ז. ירמיה כ"ג י"א). ומ"ש מצאתי (איוב ל"ג כ"ד) קאי על המלאך המליץ:

**מציאות מצא** שהיו חשובים מאד ושמח בזה כמוצא מציאה. שמצאם כלבבו שאברהם נתנסה ונמצא נאמן. וכן דוד אמר עליו מצאתי שמצאו שלם בענין מלכותו וכמ"ש בקש ה' איש כלבבו. וכן ישראל כשיצאו ממצרים שקבלו מצות ותורתו בתחלה בלב שלם והאמינו בו ללכת בארץ לא זרועה. וכמ"ש בש"ר פ' כ"ג גדולה האמונה וכו' (יפ"ת):

**והא כתיב ונח מצא חן** קס"ד דכיון דמצא חן היה חשוב ונאהב לה' מאד:

**אבל הקב"ה לא מצא** הענין הוא אף שהיה צדיק תמים בדורותיו. אבל כל צדקו לא היה אלא בדרך טבע העולם לא למעלה מן הטבע לשבור ולהכניע כל כוחות גופו ולמסור נפשו על קדושת בוראו כמו אברהם:

**מצא חן במדבר** והא ישראל מג' מציאות. ואעפ"כ כתוב עליהם מצא חן. ותירץ מצא דורו של ירמיה חן בזכות דור המדבר. שדורו של ירמיה לא היו טובים ומצאו חן ולא הקב"ה מצא אותם:

**ומצאת את לבבו כו'** ר"ל גם מצאו חן בזכות אברהם שכתוב אצלו ומצאת. וא"כ חסר ב' תיבות ובזכות אברהם. והיפ"ת והנזה"ק כתבו שצריכין למחוק הני תיבות ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכן בילקוט לא גרס לה:

### פסקה ד

**לא מפרשים** שסוברים שמ"ש מצא חן כפשוטו וכנ"ל:

**שהיה מהלך בדרך** על שהלך בדרך לבדו והיה מצטער שאין לו צוותא ופגע באדם אחד לצוותא וקשר עמו אהבה אף שלא היה כדאי לזה. כך נח מצאו הקב"ה בדור של תהו וקשר עמו אהבה אף שלא היה ראוי:

**וימצא יוסף חן בעיניו וגו'**. וישרת אותו. ור"ל אף שמצא חן לא ויתר לו כלום כי שרתו. אף כאן אף שמצא חן הסגירו בתיבה לשרת להחיות והעופות:

**עד שהשליטו** אף כאן ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ וגו':

**ותהי אסתר נשאת חן**. וע"י שנשאה חן בעיניו שלטה במלכות (יפ"ת):

**שנתן לו את בתו** החכמה נקראת בתו של מקום. וכן אמר לקמן בש"ר פ' ל"ג. והכוונה היותו מתדבק בשכלו בהשי"ת (יפ"ת):

**ונאמר להלן ושפכתי כו'** שפירושו שה' יתן בלבם חכמה שיתעוררו להתבונן לה' ויהיו לחן בעיניו (יפ"ת):

**עד היכן הגיע מעלת חכמתו**. עד ששהיה יודע ומשיג בכח התורה והחכמה טבעי כל יצור. וכמ"ש בשוח"ט י"ט על פסוק מי יספר שחקים בחכמה בחכמת התורה:

### פסקה ה

**מצינו שהקב"ה עושה חסד כו'** כדכתיב וזכרתי להם ברית ראשונים. אבל שעושה חסד עם הראשונים בזכות האחרונים לא מצינו אלא בכאן:

**בזכות תולדותיו** לכך סמך ונח מצא חן לפסוק אלה תולדות נח שבזכות תולדות נח מצא חן ונמלט:

## פרק ל

### פסקה א

**הה"ד כעבור סופה כו'** זה דור המבול שנכרתו בסופות ובסערת המבול. וצדיק יסוד עולם זה נח שלא נתקיים העולם אלא בזכותו. ולפיכך נקראו הכל על שמו (נזה"ק):

**הפוך רשעים ואינם כו'** כמ"ש בתנחומא סדר נצבים כ"ז שהקב"ה מתהפך במעשה הרשעים לדקדק בהם אין להם תקומה. דור המבול וימח את כל היקום כו'. ובית צדיקים יעמוד זה נח. כלומר ביתו של נח וזרעו שהוא מיחוס שלשלת הצדיקים הוא מתקיים (נזה"ק):

**בית רשעים כו'** כי דור המבול אף בהיותם בית משפחה רבה לא נשאר מהם שארית. ואהל ישרים זה נח שאף שלא היה נח וזרעו המעוטים אלא כאהל ארעי. מ"מ הפריחו מאד בתולדות של קיימא למלאות פני תבל (נזה"ק):

## פסקה ב

**כתיב קל הוא** דדרשינן מיניה שלא היה מכוון לפריה ורביה רק נח. אלה תולדות נח שהיה איש צדיק ומכוין לתולדות. משא"כ בני דורו. ואם היה להם ולד היה במקרה (יפ"ת):

**גזרה שנגזרה כו'** דריש קל לשון גזירה ע"ד קל מן שמיא נפל. ופירושו בת קול וגזירה. ואמר על פני המים כמ"ש בחלק דף ק"ח שהקפן ע"פ המים כזיקים. וכן הוא בהדיא בתד"א בריש פ' ל"א:

**תקולל חלקתם** בגמרא שם ולא עוד אלא שלוקח מהם קללה לכל באי עולם וכמו שתקנו חז"ל להשביע מי שפרע מדור המבול הוא יפרע ממי שאינו עומד בדיבורו:

**כ"כ למה** למה נידונו כן:

**לא יפנה דרך כרמים** לפי שהשחיתו זרעם לכן נדונו שימותו במים מכ"מ וכדאמר לקמן פ' ל"ב סי' י"א הם לא חטאו אלא בגלגל העין כו' ע"ש. ובפרק חלק אי' ברותחין קלקלו וברותחין נדונו ע"ש (יפ"ת):

**שלא היתה כוונתן למטעת כרמים**. כצ"ל (יפ"ת ונזה"ק) וכן הוא בירושלמי פ"ו דיבמות. ור"ל שכינה הכתוב העמדת הבנים במטע כרמים שהכל ענין פריה ורביה. ולא יפנה דרך כרמים הוא משל. והנמשל על בעילתם שלא היה לשם בנים:

## פסקה ג

**אלה פסל כו'** כלומר רק אלה ולא האמור למעלה. וזה דור המבול שלא נקראו תולדות של קיימא. אבל נח בצדקתו זכה להעמיד תולדות של קיימא לדורי דורות. ועיין לעיל סי' א':

## פסקה ד

**כל מי שנכפל שמו כו'**. ונכפל שם נח לאשמועינן דיש לו חלק טוב בשני עולמות:

**לא תברא** פירוש אינו שבר וקושיא לדברי:

**שיש לאביו חלק לעה"ב** שעשה תרח תשובה בימיו:

**שישמעאל עושה תשובה**. לכשיולד וירשיע ידע אברהם שנתבשר כאן שיעשה תשובה:

**עושה תשובה** דאל"כ מאי בשיבה טובה שירד אל בנו אבל שאולה שעשו לא מרד עד מות אברהם:

## פסקה ה

**אלה תולדות נח שם** פי' לא היה צריך להפסיק בשבחיו בין סיפור התולדות. ולהכי סמך נח איש צדיק לאלה תולדות נח כדי שתהיה נח כפול לרמוז לכפל הנייחא (יפ"ת):

**נייחא לו** שניצול מן הפורעניות:

**נייחא לעולם**. שנתקיים בשבילו:

**נייחא לאבות** לדורות הראשונים שהיו המים עולין ומציפין אותם בתוך קבריהם. וכיון שעמד נח נחו:

**נייחא לבנים** שהפרה לא היתה נשמעת לחורש ותלם לחורש עד שבא נח:

**נייחא לעליונים** כמ"ש אם לא בריתי כו' חקות שמים וארץ לא שמתי:

**נייחא לתחתונים** שכל אשר נשמת רוח חיים באפו ניצול בזכותו:

**בעה"ז ובעה"ב** שזכה בשני עולמות כדלעיל:

## פסקה ו

**הה"ד פרי צדיק כו'** והיינו דכתיב איש צדיק כו' אתולדות משום צדקתו ותמימותו מכלל תולדותיו. ומדאקדמינהו שמעינן דהן עיקר הפרי והתכלית:

**מצות ומע"ט** דייק מדכתיב פרי צדיק ולא כתיב זרע או תולדות או בני צדיק:

**חכם שזן ופרנס כו'** איידי דמייתי רישא דקרא מייתי נמי סיפא דקרא. וריש ליה נמי בנח שהיה לוקח נפשות בעלי חי לזונם ולפרנסם כל י"ב חודש כ"א בשעתו וזמנו וע"ז אמר ולוקח נפשות חכם שזה היה ע"י חכמה לידע שעת מזון כאו"א:

**בא לצאת ונשתלם** פי' בטרם צאתו מן התיבה נשתלם [לשון תשלומים] בהכשת ארי על מקצת חטא שבידו:

**הכישו ארי** כדאיתא בתנחומא שהכישו הארי ויצא צולע שנאמר וישאר אך נח אך שלא היה שלם ולא היה כשר להקריב כו' וע"ש מ"ש:

**והקריב שם בנו** כי היה כהן כמ"ש והוא כהן לאל עליון וזה נאמר על שם:

**זה דור המבול** שאין בידם זכות כלל שהיה ראוי להפרע מהם בעונם:

## פסקה ז

**כ"מ שנא' איש כו' היה צדיק ומומחה**. פי' מובהק וניכר לכל. ומנח ילפינן דהכי נמי לכל מקום שנאמר איש (יפ"ת). שם מומחה הונח על איש חכם ובקי ומנוסה בעניניו כמה פעמים. ודייק משם איש שהונח על גדול המעלה בהנהגת הצדק והאמונה. וענין קציצת ארזים לרמוז על חורבן העולם שיקצצם מהעולם אם לא ישובו:

**שכל ק"ך שנה כו'** בזה בא לפרש מה היה הכרתו למומחה שכל ק"ך שנה היה נוטע כו' והם היו מבזים אותו. והוא עמד בצדקו:

ק"ך **שנה** שתלה להם הקב"ה שמא יחזרו בתשובה כמש"נ והיו ימיו מאה ועשרים שנה:
**היה נוטע ארזים** לשם התיבה והם העצי גופר. ועיין בחלק דף ק"ח ע"ב. ובר"ה דף כ"ג ע"א:
**אמרי ליה למה כדין**. אמרו לו לנח למה לך כל זאת:
**אין אתי כו'** דרך קללה אמרו כן אם יבא מבול לא יבוא אלא על ביתו של אותו האיש:
**כיון שמת מתושלח כו'** שמת בשנת ת"ר לנח. וכמ"ש בריש סדר עולם מתושלח מיצה ימיו עד המבול:
**הא לא אתי כו'** כלומר צרה ויגון בא על ביתו של נח לפי שמתושלח היה זקנו:
**הה"ד לפיד בוז כו'** דלעיל מיניה כתיב שחוק צדיק תמים. וה"פ דקרא לפיד בוז היינו נח שהיה מכריז ומוכיח לדורו [דלכרוז קורין לפיד] בוז פי' היה לבוז ולקללה ולקלס לעשתות שאנן כדמפרש:
**כרוז ליה** פי' כורז ומכריז היה לו להקב"ה בדור המבול:
**תמן אמרין** פי' יש שכשרוצים לומר כרוז לו אומרים לפיד ליה (יפ"ת):
**ביזיא סביא** זקן מבוזה:
**שהיו קשים כעשתות** פי' כחתיכות ברזל כמו עשת ברזל:
**לשני שברים** כדכתיב נבקעו מעיינות תהום רבה וארובות השמים נפתחו. ודריש למועדי לשון רבים:

## פסקה ח

**שנא' בו תמים** נח שנאמר בו צדיק תמים. אברהם והיה תמים. דוד ואהיה תמים עמו. והחשבון כמ"ש המת"כ בשם רש"י. נח מעת המבול עד שמת ש"נ שנה. חמשים פעמים ז' הרי כולם שביעיות. אברהם כשנצטוה על המילה היה בן צ"ט וחיה קע"ה הרי ע"ז עם שנת הצ"ט י"א שביעיות. וכן דוד חיה ע' שנה עשרה שביעיות. ודורש בגז"ש שבע שבתות תמימות תהיינה. וז' ז' כנגד ז' ארצות ז' רקיעים ז' מזלות שהן יסוד עולם. כן שנות הצדיקים הן הן יסוד עולם עכ"ל. והענין כי נשלמו במדרגת שבע ימי הבנין הידועים ליודעי חן (נזה"ק):
**א"ר יוחנן כל מי כו'** ל"ג ר' יוחנן אלא אמורא אחר הוא. דהיכי מצי ר"י למימר לא תברא דהא ר' לוי כו' כיון דר"י אמר בן מ"ח הכיר (יפ"ת):
**היה מתחלתו כו'** נח איש צדיק תמים היה משמע תמיד. וכן אצל כולם:
**מתחלתו ועד סופו** מקטנותו עד מותו היה צדיק:
**הוא צדיק** ר"ל כל צדיק שנאמר בו היה הוא צדיק כו'. וה"ה כל רשע שנאמר בו היה. הוא רשע מתחלתו ועד סופו:

**מעתה הוא מתחלתו** בתמיה הרי אביו מוכר אלילים היה ומסתמא למדו אביו ג"כ לרע ולא הכיר בוראו עד שבא לכלל דעת:
**לא תברא** אינה קושיא דבן ג' שנים הכיר את בוראו. והיינו מתחלתו משהתינוק מתחיל לדבר:
**ומה אני מקיים היה**. למ"ד בן מ"ח הרי שלא היה תחלתו צדיק:
**היה מתוקן למיתה** ולא שאילולא שחטא היה חי. אלא מתחלת הבריאה היה מתוקן למיתה כדלקמן ומה שנגזרה בחטא אדם עילה היתה:
**נחש היה ערום**. ולא קאמר ויהי הנחש ערום להורות שהיה מתוקן לפורעניות:
**קין היה עובד אדמה**. הוא מיותר דויהי דכתיב בהבל סגי אתרוייהו:
**מתוקן לגלות** שישפוך דם אחיו:
**איוב היה** איש היה בארץ עוץ ולא קאמר ויהי איש בארץ עוץ:
**מתוקן ליסורין** כי ה' חפץ דכאו להראות כי ה' צדיק יבחן:
**מתוקן לנס** שמתחלת ברייתו היה עומד לכך. ולא שהצלתו היה להשאיר לעולם שארית:
**משה היה רועה**. ולא קאמר ויהי משה רועה:
**מתוקן לגואל** ולא לצורך השעה שלא נמצא טוב ממנו:
**מתוקן לגואל** לישראל ולא לעצמו שלא היה משועבד. אבל במרדכי נקט מתוקן לגאולה שישראל נגאלו על ידו וגאולה היתה לו ג"כ:
**מרדכי היה** דכתיב איש יהודי היה ולא קאמר ויהי איש יהודי:
**ראה עולם חדש** היה מורה שנהיה הויה מחודשת. שנהפך ממה שראה בתחילה:
**אבנים שחקו מים** אבני רחיים ששוחקים התבואה אותם שחקו מים:
**אצטרובולין** לעיל פ' כ"ח:
**יוסף אתמול ענו** כצ"ל (א"א ומת"כ וכן הוא באס"ר):
**ועכשיו ויוסף הוא השליט**. ואע"ג דלא היה שינוי בכל העולם אלא בנח. מ"מ קרי ליה עולם חדש בכל הני. כי כשאדם בהצלחה יראה לו שכל העולם בהצלחה. ובהפך עולם חשך בעדו באה שמשו:
**צולביו** המבקשים לצולבו:
**זן ופרנס** דעתו שטוב יותר לדרוש בענין השוה אצל כולם:
**זן ופרנס** פרנסה הוא כל מיני צרכים לבד ממזונות כדאמרינן במסכת כתובות נותנים לבתולה י"ב חדש לפרנס א"ע:
**ופרנס כל י"ב חדש** שהיה המבול על הארץ וכדלעיל סימן ה':
**יוסף ויכלכל יוסף את אחיו**. וממה שכלכל כל העולם לא מייתי. שבממונם כלכלם:

**משה זן ופרנס** שבזכותו היה המן יורד:
**מרדכי זן ופרנס** כמ"ש ויהי אומן את הדסה שזן ופרנס אותה:
**והיה מניקה הוא** דייק מדכתיב לקחה לו לבת משמע כבת עם אמה (יפ"ת):
**ובא לו חלב כו'** דאילו ר"י לא קאמר רק שהיה מניקה וי"ל שהיה משקה אותה חלב פרה. ובאו ר"ב ור"א להוסיף שהניקה ממש:
**גחיך ציבורא** צחקו עליו. דכיון דאין דרך איש בכך גריעותא היא שנשתנו עליו סדרי בראשית. והשיבן דאין זה שנוי מעשה בראשית דזמנין דזכר אית ליה חלב כדתנן במתני' (יפ"ת):
**לקליה** בשביל קול דברו:

## פסקה ט

**בדורותיו כו'** מיותר דפשיטא דבדורו הוי:
**בשוק סמיא כו'** לגבי הסומים קורין לעויר והוא מי שעיניו כהות סגי נהור פי' רואה היטב. וזה לפי שהם סומים לגמרי. כך לפי דורו שהיה כולם רשעים נקרא הוא צדיק תמים:
**קוסם** קוהא וקרובא להחמיץ:
**ומה אם כו'** שלא היה לו ממי ללמוד היה צדיק אילו היה כו'. ודעת ר' נחמיה שאדרבה מכאן ראיה שכחו גדול מאד בטובה אחר שלא חטא בדור הרע ההוא ולא למד ממעשיהם. והניח ב' משלים א' לצלוחית של אפרסמון פי' שמן אפרסמון המונחת בבית הקברות שאף שריח הקברות נודף ריח רע עכ"ז ריחה הטוב נודף. וזה ראיה שכחה חזק. ושמא תאמר שריח הרע פגם קצת את ריחה הטוב לזה הביא משל השני שאף שהיתה בשוק של זונות עכ"ז לא חטאה:

## פסקה י

**ר' יהודה ור"נ** הולכים לשיטתם ברישׁ סי' ט':
**משל למלך כו'** שהקטן שאין כחו יפה ילך לימין אביו שימינו תסעדנו והגדול שכחו יפה ילך לפניו שאינו צריך סיועו. וכן נח שלא היה כחו גדול בעבודת ה' היה צריך להתבודדות עם ה' פן יפתהו חטאים. וכ"ש שלא יוכל להוכיחם. אבל אברהם מתחזק בכל מקום ומוכיח הדור ולא ידע רע (יפ"ת):
**משל לאוהב כו'** המשיל לנח למשתקע בטיט כי לא ידע ללכת באורח סלולה. והמלך הקריבו שילך עמו בדרכו הסלולה. וכן נח כי לא ידע דרכי ה' קראו שידבק בו:

**ולמה אברהם דומה כו'** שהקב"ה רצה להתקרב אל העולם שכבר עברו שני האלפים של תהו. והיה החשך בעולם ואברהם בהכרתו הברורה בחכמת אלהות האיר לו האמת כשמש בצהרים. ואמר שהאיר דרך חלון שהיא אורה מעטה. מפני שאין המקום יכול לסבול האור הגדול והקדוש. ואמר לו הקב"ה כו' בא והאיר לפני בא"י. שהיא מעולם מוכנת להשגחה הנסיית. וכמ"ש ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה כו':

**מאספוטמיא** ארם נהרים נקרא כן בלשון יוני. והיא מלה מורכבת מן מוסי שפי' תוך ופוטמיא פי' נהרות. והם פרת וחדקל שארם יושבת ביניהם:

**הה"ד התהלכו אבותי כו'** מייתי להא לפרש התהלך לפני כדפי' התם התהלכו אבותי לפניו ר"י כדאית ליה ור"ל כדאית ליה (יפ"ת):

**ומביט בצאנו** לראות ולהשגיח עליהם. כך היה השגחת השי"ת על האבות בשביל מעשיהם הטובים:

**לנשיא כו'** כנשיא זה שהזקנים הולכים לפניו להודיע שהוא נשיא. כך האבות הודיעו ופרסמו אדנותו של השי"ת בעולם:

**אנו צריכין לכבודו** פי' להשגחתו:

**לכבודנו** ר"ל שנהיה מפרסמים אדנותו:

## פרק לא

### פסקה א

**קץ כל בשר וגו'** כי מלאה הארץ חמס:

**החמס קם אתמהא** דקס"ד דקם הוא לשון תקומה. וע"ז קמתמה כי אין הרשע מצליח בחמס אלא לפי שעה ולאחר זמן הוא וממונו אבד. ולכן אמר דודאי אינו קם. ואם הוא קם למטה רשע לחיובו של רשע:

**לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם**. סיפא דקרא. ומפרש לא מינהון החמס קם. ואמר לא מהם ר"ל לא מנהון עצמם וזהו בין אדם למקום. ולא מהמונם ר"ל שיש אנשים רשעים שהם זכאים בין אדם לחברו. ויש בהם תועלת לקיום המדינה אף שאינם כשרים בעבודת ה'. לזה אמר ולא מהמונם זהו בין אדם לחברו. וכדמפרש ולא ממונם. שלא עשו חסד זה עם זה בממונם. ולא מהמהם ולא מן תמהתהון. פי' פרי ועלין. ע"ד נפלה תמהתה דפי' אלו טרפות. וכלומר צאצאיהם וזרעיהם הנמשך מהם. והכוונה שהחמס קטרג לומר שחטאו בכלם לה' בין אדם למקום והיינו בגופם. ובין אדם לחברו היינו בממונם. ובמעשיהם שלא היה להם זרע כשר. ולכן ראוי לאבד כולם גופם וממונם וזרעם:

**לא נה בהם לא נח בהם**. דורש לה בחילוף ה' בח' מלשון נחת. וכמ"ש לא היה לשום בריה נחת רוח מהם ולא היה להקב"ה נחת רוח מהם. כלומר שהיו רע לבריות ורע לשמים:

**לא נח בהם כההיא דאמר כו'**. הוא ד"א ולא נה בהם לא נח מהם. דרמיז ביה על נח שגם הוא לא היה ראוי בהם. וכהא דאמר ר' אבא בר כהנא ב"כ נחמתי כי עשיתים ונח אפילו נח שנשתייר מהם אינו כדאי אלא שמצא חן. ומשום דקאמר החמס קם למטה רשע דמשמע שהחמס קם לקטרג עליו. ועי"ז נפרע ממנו גם על שאר עונות. לכך מסיק ואמר ולפי שהיו שטופים בזימה נימחו מן העולם. אבל על הגזל לא נתחייבו כליה אלא שע"י קטרוג הגזל נתקרב קיצם (נזה"ק):

## פסקה ב

**בין שורותם יצהירו כו'** עד ולפי שהיו שטופים בגזל ובזימה נמחו מן העולם. כתב היפ"ת שבס' כ"י לא גרס הכא אלא ולפי שהיו שטופים בגזל. ולא זימה. וכן נראה לי עיקר. וביאור מאמר זה בין שורתם שורת הגפנים של ענבים של אחרים דרכו יין ביקבים קטנים לשתות היין החמוסים כפי צרכם לרוות צמאם. ואמר עוד אף אם יקבים גדולים דרכו משלהם עצמם אעפ"כ ויצמאו. לפי שהיתה מארה מצויה בעמלו של רשע. וזה היה סמוך למבול. אבל מקודם לכן מילא בתיהם כל טוב. עכ"פ ממילא שמעינן מהאי קרא שהיו שטופים הרבה בגזל (נזה"ק):

## פסקה ג

**שנאו בשער מוכיח**. לעיל מיניה כתיב הקורא למי הים וישפכם דהיינו מבול. דריש להאי קרא דשנאו בשער מוכיח ג"כ במבול ר"ל בנח שהוכיחם. והזכיר להם חטא דור המבול ועונשן לומר שגם הם שחטאו כמותם יענשו (יפ"ת):

**דהוה אמר להון** נח אמר כן לבני דורו:

**מי שקולו שובר ארזים כו'**. מדכתיב שם המבליג שוד על עז דייק שהיה מוכיחם איך יניחו ה' התקיף. ובזה אמר להם תוכחת מוסר נפלא על מה שמורדים בו יתברך להשתחוות לעץ יבש:

**ולפי שהיו שטופים בגזל כו'**. דכתיב התם יען בושסכם על דל וגו' דמשמע שע"י הגזל נתמלא סאתם לקרב פורענותם כדלעיל:

### פסקה ד

**מרוב עשוקים כו'** כי חמס הוא לשון צער ומריבה כמו חמסי עליך. וממילא גם באונאת דברים יפול לשון חימוס. ולכן אמר כי מלאה חמס שקצתם נכשלו בזה וקצתם נכשלו בזה. וכדי לבאר זה מייתי הא דכתיב מרוב עשוקים וגו':

**אלו הנעשקים** שהעושקים יזעיקו את הנעשקים. שהם זועקים על דבר חמוס ממון אשר עשו להם:

**אלו העושקים** שהם זועקים ג"כ על הנעשקים על דבר חמוס דברים אשר עשו להם אף מה שלא היה נוגע לענין הגזל וחמס. והיינו דקאמר אלו רבים על אלו וכו' כלומר אלו מריבים על אלו עבור חמוס ממון. ואלו מריבים על אלו מפני חמוס דברים (נזה"ק):

**עד שנחתם גז"ד** כי אין העולם מתקיים אלא בשלום. והמחלוקת גורם חורבן העולם ועל זה אמר ולפי שהיו שטופים בגזל כו' כי החמוס ממון גורם ג"כ חמוס דברים עד כי מלאה הארץ חמס ומריבה וכאמור:

### פסקה ה

**הגיע זמנן ליקצץ** דרש קץ מלשון קציצה. וכן קוצים דהיינו בתה. ודריש הגיע קטיגוריא שלהם לפני. ומסיק כל כך למה כי מלאה הארץ חמס מפניהם שע"י חמס נתעורר הקטיגוריא עליהם לקרב פורענותם מיד:

**חמס שאינו ש"פ** בכלל חמס גם פחות מש"פ אבל גזל אינו אלא ש"פ והכא דכתי' ותמלא הארץ חמס משמע פחות מש"פ:

**וכך היו אנשי דור המבול כו'**. פי' בפרהסיא בהסכם כולם:

**שא"י להוציא ממנו בדין**. שהקילה תורה לפי שנתן למחילה כדאי' בפד"מ:

**עשיתם שלא כשורה** שמדת הדין הישרה לגמרי שלא יקח אחד מחבירו אפילו פחות מש"פ. לכן אף אני אעשה עמכם שלא כשורת מידתי שדרכי לרחם בדין. אבל אתכם לא אתן לרחמים כלל:

**הלא נסע יתרם בם**. פי' שיאבד יתרון ממונם במותם (הראב"ע):

**בלא חכמת התורה** שדרך התורה להיות הכל בשיעור ומדה. אך עמכם יתנהג בלא שיעור ומדה רק בכליון חרוץ:

### פסקה ו

**חמס זו עכו"ם** דכי מלאה הארץ חמס משמע שהגזירה היתה על הגזל ומדכתיב כי השחית כל בשר משמע עכו"ם וג"ע דמיקרי השחתה כדאי' בפרק ד' מיתות. לכן אמר דחמס ד' אנפי משמע (יפ"ת):

**חמס זה עכו"ם שנא'** (יחזקאל ח':י"ז) **כי מלאו את הארץ חמס**. כצ"ל (יפ"ת) ושם מיירי בעכו"ם דכתיב קודם זה והמה משתחויתם קדמה לשמש וגו':
**חמסי ושארי על בבל**. שארי הוא עריות שאר בשר. ופי' חמס שעשה לי בבלי. ועריות שעשה לי בבל וכמ"ש נשים בציון ענו וגו' ומה שם חמס שיש בו שאר אף כאן חמס שיש בו שאר (יפ"ת):

## פסקה ז

**אפילו ג' טפחים כו'** ואת הארץ פי' עם הארץ:
**פדגוג** אומן המגדל:
**ירדה** לשון רידוי ויסורים:
**ומחבל לארעא עמהון** וזהו הנני משחיתם עיקר ההשחתה בהם והארץ עמהם:

## פסקה ח

**בג' נתפרש** עיקר הדרשה על מקומות שלא נתפרש שמאחר שבאיזה מקומות פירש א"כ אף במקומות שלא פירש בהכרח לומר שלא בא לסתום אלא לפרש וכמו שיתבאר:
**דאעין דקדרינון** בלשון יוני ורומיי עץ שטים. וכן תרגום עצי גופר דאעין דקדרוס (מוסף הערוך) והיפ"ת כתב דקדרינון שם מקום. והוא הרי ארט טורי קדרוס והעצים הנמצאים במקום הזה נקרא גופר:
**גלבין דטינרי** כך התרגום של חרבות צורים. ופי' גלבין אזמל. טינרי סלע קשה (מת"כ). והטעם שצוה בצורים משום שהיו בדרך מקום סכנה. וברזל אינו מרפא מהרה (יפ"ת):
**שרף ולא נתפרש** ממה יעשה השרף:
**זה משה** כלומר שזה יצדק בו:
**על הלשון** בירושלמי ספ"ב דר"ה אמר משה עיקרו לא נחש הוא. כלומר אף השרף עיקר שם המין הכללי הוא נחש דשרפים תואר לנחשים:
**בלה"ק** דכיון דשם נחשת נופל על לשון נחש ועשה כן ע"פ מה שאמר לו ה' עשה לך שרף על כרחך שדבר ה' למשה בלה"ק היה. כי אין נופל שם נחש על שם נחשת אלא בלה"ק:
**העולם נברא בלה"ק** כלומר לשון האדם בתחלת הבריאה. ומדור הפלגה נמשכו יתר הלשונות כי שם בלל הקב"ה שפתם:
**גיני אנתרופי נברא** כולם איש בלשונות מחולפות. ואין קורין בלשונות אלו הנקבה. גיניא. אנתרופי. גברתא. אבל בלה"ק נמצא שהזכר והנקבה נקובים בלשון אחד איש ואשה. למה שהלשון נופל על הלשון ששם אשה נגזרה מלשון איש. מזה נראה שבלה"ק היה מדבר (יפ"ת):

## פסקה ט

**קיליז ומדורין** פשפשין וחדרים לכל בעלי חיי' שכל המדורות איקרו קנים כמו שהקן מדור לעוף. ומ"מ דריש מה הקן הזה מטהר כו' מדאפקיה בלשון קנים (יפ"ת):

**מה הקן הזה מטהר** כדכתיב ב' צפרים חיות טהורות:

**מטהר את המצורע** לא נקט זבה ויולדת. דאין טהרתן על חטא כשל מצורע דנגעים באים על עון. וטהרת נח נמי מחטא היה:

**תיבתך מטהרתך** מאיזה עון שהיה בידו דאין צדיק בארץ וגו' וכ"ש למ"ד שהיה מקטני אמנה. וטהרתו בתיבה היינו בעמלו שטרח במעשיה ובפרנסת הב"ח בה י"ב חדש והיותו אסור וחבוש בה י"ב חדש (יפ"ת):

**וכפרת אותה וגו' מבית ומחוץ בכופר**. וכופר היינו זפת דזפתה לתיבה בזפת מבית ומחוץ והתם לא זיפתה אלא מצד אחד ומצד אחד בחמר:

**ע"י שהיו המים תשים**. כלו' רפים שלא היו רק מי היאור היה די בזפת מצד אחד לעכב המים. וחמרה מבפנים שלא יריח ריח זפת וזפתה מבחוץ לעכב המים. אבל נח הוכרח לזפותה מבית ומחוץ לחוזק המים ואע"פ שהיה ריח זפת (יפ"ת):

## פסקה י

**זה וזה** שהיה יכול לכתוב זה וכתב וזה וי"ו יתירא לרבויי שעתיד אחר למוד במדה זו הה"ד האורך אמות במדה הראשונה אמות ס' ורוח אמות כ' כצ"ל ולא מפרש מאי היא. אלא דהיינו מדת התיבה שהיא מדה הראשונה של האמות הנזכר בתורה. ולפי שאמה מדתה משונה פעמים בת ו' טפחים ופעמים בת ה' ופעמים בת ו' ואצבע. לכן אמר כמדת אמת נח (יפ"ת):

**ולמה הוא קורא אותה אמה תביקין**. בערוך הגירסא ולמה היא תביקיון. ופירש המוסף ולמה אמר הראשונה. ותירץ היא תביקיון כלומר אמות של בנין בית שלישי תהיה באמות תיבת נח. ותבקיון פירושו דבר של תיבה עכ"ל. ולפי גירסת הספר תביקין הוא נוטריקון תיבת קינין נח. וקאמר שהיו מתביאות בה פי' משוויות. שמשוה אמות בית המקדש לאמות הראשונות. ולפי גירסתנו למה הוא קורא אותה אמה תביקין. כל המאמר קושיא היא. שהיו קורין לאמה שמדדו בה הבית תביקין (רש"י). ומתרץ רב הונא על שהיתה מובאת כצ"ל ומובאת פירוש בינונית כדתנן בפ"ו דנגעים כעדשה מובאת פי' בינונית. ועל שם כך נקרא תביקין לפי שהיא בינונית שהיתה מששה טפחים:

**למדתך תורה כו'** כלומר שלכן נכתבה מדה זו ללמד דרך ארץ (יפ"ת):

**בפקודך אשיחה** שאשיחה במילי דעלמא ע"י תורה ואשתעשע במילי דעלמא ע"י דברי תורה. והיינו דרך ארץ:

**בלמין** בחוף הים:

**אחד משה בארכה** כמו בתיבה שהאורך ג' מאות אמה והרוחב חמשים אמה אחד משה בארכה. והגובה שלשים אמה אחד מעשרה בארכה:

## פסקה יא

**לא מפרשים** מלשון הפרשה וחילוק שאלו החכמים לא הפרישו דעותיהם ולא חילקו. רק ר"א ור"ל מחלקין:

**חלון וצהר** מלשון צהרים על האור. או שהצד"י מתחלף בז' מלשון זהר והיינו על החלון שמביא אורה לבית:

**מרגליות** היא אבן טוב המאיר כמ"ד שלא שמשו המזלות כל י"ב חדש של המבול. או ס"ל שלא היה צדיק גמור ולא היה ראוי לראות דרך החלון במפלתן:

**לא היה צריך לא לאור החמה**. להכיר שהוא יום. וללבנה להכיר שהוא לילה. ואיידי דנקט אור חמה ביום נקט לבנה בלילה (יפ"ת):

**ובשעה שהוא שוקע** כי אור החמה גדול מכל אור על כן כל מאורות כהים בעוד אור החמה בעולם וסובר שלא שבתו המאורות במבול:

**היה יודע שהוא יום** שהוצרך להבחין בין יום ובין לילה לדעת לפרנס הבעלי חי שיש שאוכל בב' שעות ביום ויש בב' שעות בלילה כדאי' בירושלמי פ"ק דפסחים ובתנחומא (יפ"ת):

**עריקין כו'** רצים ובורחים היינו מפני חיל במערה:

**גונדא** חיל:

**בוטיטה** מערה (ערוך):

**ש"ס קילין היו בה כו'**. קילין פירש במוסף הערוך בל"ר שם כללי לחדר קטן ובפרט מיוחד החדר לדבר מאכל ומשתה. וכתב היפ"ת שהעיקר כפי גירסת הערוך. והכי גרסינן ר' יהודה אומר שלש מאות ושלשים קילין היו בה. הקיל עשר אמות על עשר אמות וכו'. ר' נחמיה אומר תשעה מאות קילין היו בה וקיל שש אמות על שש אמות וכו'. על דעתיה דר"י ניחא. על דעתיה דר"נ לא ניחא. א"ר נחמיה כאמתא מלמטה כך אמתא מלמעלה ר"י אמר כמין קומרטין היתה והיה משקיף בה ועולה כו' עד שהעמידה על אמתא שנא' ואל אמה תכלנה וגו'. וכן מוגה בספר ישן. ובזה יבא הכל על נכון. והוא דר"י ור"נ פליגי בתרתי. חדא דר"י ס"ל קיל היה עשר על עשר. ור"נ ס"ל שכל קיל היה

שש על שש. ותו דר"י ס"ל שבמדור העליון היה מקצר ועולה עד שלא היה בה כי אם ג' שורות של קילין וממילא לפי חשבונו סך הכל הוא ש"ל קילין. ורבי נחמיה ס"ל שגם במדור העליון היה שוה לתחתון והיה לפי חשבונו תשע מאות קילין. ואהא קאמר ע"ד דר"י ניחא משום דכתיב ואל אמה תכלנה מלמעלה. אבל לר"נ דאמר שהמדור העליון היה שוה לתחתון מאי ואל אמה תכלנה מלמעלה. ומשני דר"נ אמר כאמתא מלמטה כך אמתא מלמעלה. כלומר הא דכתיב ואל אמה תכלנה מלמעלה הכי פירושו באותה אמה שהיה משער ומודד למטה בה עצמה היה מודד ומשער גם למעלה שהיו כל המדורים שוים במדה. ור"י אמר כמין קומרוטין היתה והיה משקיף בה ועולה וכו' כלו' מדור העליון היה משופע ועולה כמין כיפה עד שלמעלה היה רחבו אמה. ולא התחיל השפוע אלא במדור השלישי מלמעלה כדרך הבנינים (נזה"ק):

**ועתה** אבאר לך בשם הערוך פירוש הדברים שרבי יהודה ס"ל שרוחב התיבה שהיתה חמשים אמה ד' קילין היו בה ברוחב. והן מ' אמות. ב' קילין שהיו באמצע אחורי הקילין היו מדובקים. ולפניהם היו ב' פלטיות אחת מכאן ואחת מכאן כל אחת רחבה ז' אמות. ומצד אחד של פלטיא קיל אחד. וכן קיל אחד מצד פלטיא האחרת. ועלו בין הקילין לפלטיות מ"ח אמות. וב' אמות לצדדים עולין נ' אמה. פירנסתה רוחב התיבה. אורך התיבה ש' אמות תעלה שורה אחת של שלש מאות אמה שלשים קילין. שהרצועה של קיטונות באורך התיבה מראשה לסופה זו בצד זו ואין ביניהם הפרש כלום. וכבר פירשנו ד' קילין היו ברחבה וכל שורה היתה שלשים קילין וד' פעמים שלשים יעלו מאה ועשרים קילין תחתיים. וק"ך קילין השניים יעלו ר"מ. שלישים העליונים לא היו אלא שלש שורות שהיה מיצר ועולה ולא היה רוחב התיבה אלא מ' אמות. ושלשה שורות עולין תשעים. ור"מ. הנה ש' מאות ושלשים קילין לדברי ר"י. ר"נ אומר תת"ק קילין היו בה. קיל ו' אמות על ו' אמות. וששה פלטיות של ארבע ארבע. קיל מכאן וקיל מכאן ושתי אמות לצדדין. פי' רוחב התיבה נ' אמות. וש שורות של קילין היו שם וכל קיל שש אמות ועולין ל"ו אמות. וג' פלטיות של ד' ד'. וב' אמות לצדדים. עולין חמשים. וכיצד נעשין אלו ששה קילין ברוחב התיבה. ד' חדרים באמצע התיבה. שנים לבד דבוקים מאחוריהם ושנים לבד דבוקים מאחוריהם. וביניהם פלטיא של ד' אמות וחדר מכאן ומצד הב' וביניהם פלטיא של ד' אמות. וחדר מצד ב' האחרון וביניהם ד' אמות רוחב הפלטיא. וב' אמות מצידי קילין היחידים. פירנסתה רוחב התיבה. אורך התיבה ש' אמות וכל קיל שש אמות ששה פעמים חמשים עולין ג' מאות נמצאת השורה של קילין חמשים קילין זה בצד זה מדובקים ואין ביניהם הפרש והיו שש שורות בתיבה כל אחת

חמשים עולין שלש מאות. וכן שניים וכן שלישים עולין תת"ק עכ"ל. אבל קשה למ"ד בסמוך סי' י"ד תחתיים לזבלים למה לי קינים ומדורים למטה. וכן בהיפך למ"ד זבלים מלמעלה אין צריך קינים ומדורים למעלה. ושמא יש לומר דלאו דוקא קינים ומדורים ממש קאמר בכולהו. אלא הכי קאמר שהיה שיעור מספיק לעשות מהם קינים ומדורים בשיעור הנזכר לכל חד כדאית ליה (נזה"ק):

**קמרוטין** פרש"י והערוך שפוע ועגול כמין כיפה:

**משקיף** לשון שפוע:

**טרקלין** אבל ספינה לא מצי מימר. דמשפט פתחיהן מלמעלה (יפ"ת):

**עשר על עשר** דפחות מעשרה על עשרה לא חשיב טרקלין ואין להקפיד עליו (יפ"ת):

**מן הצד** דנוי הטרקלין שלא יהיה הכותל פגום באמצעו (יפ"ת). ורש"י ז"ל פי' שהפתח באמצע יחזיק יותר מאויר הבית שבפנים:

**תחתיים לזבלים** בפרק חלק גרס עליונים לאדם. אמצעיים לבהמה וחיה. תחתונים לזבל ע"כ. ועיין נזה"ק:

**כיצד היה עושה** איש מחליפין בעי היאך ישים הזבלים בעליונים שלא יפלו על השניים דרך הארובה שהעלם. ומשני שמן הצד דהיינו אצל דופן התיבה או בקרן זוית עשה כמין קטרקטין והוא מחיצת קרשים בהקף פי הארובה והיה פתוח מצד אחד כבית שער. ומשם היה מעלה הזבלים ודוחה אותם כלפי פני אחורי המחיצה. וע"י שלא היתה הארובה באמצע היתה המחיצה מעכבת שלא יפולו (יפ"ת). וטעמיה של המד"א עליונים לזבלים ולא בתחתון. שלא יעלה הריח רע:

**פוססן** בל"ר פועל החופר (מוסף הערוך):

**תעשה אף היא כו'** דייק מדה"ל למימר תעשיה ביו"ד וכתיב חסר קרי ביה **תֵּעשה** בציר"י שנעשית מעצמה כדדרש בתנחומא גבי מנורה דכתיב בה תעשה את המנורה (יפ"ת):

**היתה מסייעת** א"ע דרך נס. כי נח לבדו לא יוכל לכוין כל המלאכה:

## פסקה יב

**הנני מסכים** יתורא דאני דריש שר"ל גם אני מסכים עם אותן המלאכים הראשונים שהיו אומרים מה אנוש (רא"מ):

**מים היו** משום דאי אפשר לפרש המבול מים. המבול של מים. שלא תבא ה"א הידיעה במלה הסמוכה. לכן פי' המבול אחר שכבר היה מים:

**יצמוק** שיתום כחו וינוס ליחו מלשון שדים צומקים. וללמדנו בא שמלת יגוע אין פירושו כמו ויגוע ויאסף אל עמיו שלא נאמרה אלא אצל הצדיקים:

**מפני הפירות** שהברית בכ"מ הבטחה על מה שאין בידו לעשות. לכן אמר שהבטחה היה על הפירות שלא ירקבו ולא עוד אלא שלא יתעפשו. ולא עוד אלא שלא יכמושו כצמחים ששינו (יפ"ת):

**אחד מהם נותן כו'** שהיו כל כך גבורים שאחד נותן רגלו על התהום וסותמו וידו על החלון מלמעלה בחלוני רקיע שנבקעו לירידת מי המבול וסותמה. ועל כל זה כשהיו באים ליכנס לתיבה להשחיתה רגליו מתערטלות פי' מתבטלות (יפ"ת). ורש"י פי' נכוות מחמימות המים. והמעריך פי' משתמטות ומחליקות:

**יחוללו מתחת מים ושוכניהם**. הם גבורי דור המבול כדלעיל פ' כ"ז. ואחזתם חיל מתחת מים שהתגברו המים מתחת לדחות רגליהם מן התהומות:

**הה"ד שאגת אריה** לעיל מיניה כתיב זכר נא מי הוא נקי אבד. דנח שהיה נקי נמלט ודורו נאבדו והאריות שהיו שואגים על נח נתקהו שיניהם ואפשר הכוונה על רשעי הדור:

**שיניו קהות** כלומר שנפל לבו וגבורתו:

**נגר היית** אל תחשוב אחר שבניתי לך תיבה אם תכנס לתוכה תנצל בטבע. שאינך אלא אומן לבנות אך ליכנס לתוכה אילולא בריתי שהיתה אתך לא היית יכול ליכנס לתיבה כפי הטבע. שהיו בני הדור משברים את התיבה כרגע באפם:

**לכשתכנס אל התיבה** שהוצרך לברית בכניסתו לתיבה שאלמלא הברית לא היה יכול ליכנס לתיבה (נזה"ק):

**נאסר לו כו'** כדאיתא בתנחומא סדר זו שלא יהא הקב"ה עוסק בחורבן עולם והוא בונה ועוד מפני שהעולם שרוי בצער. ובפרט צער המיתה. ולכן אף שבני נח היו חשוכי בנים מ"מ היו אסורים (יפ"ת):

**צא מן התיבה אתה ואשתך** לקמן פל"ד סי' ד' וריש פל"ה ע"ש:

**אם ראית חוסר** כצרות חרב ודבר או חסרון כיס שהוזלו המעות שזה קשה מרעב כדאיתא בפרק הספינה. וכן בכפן דהיינו רעב ראוי להצטער ולהיות גלמוד:

**בא לעולם** שאפילו לא יהיה בך יש להצטער עם הרבים:

**כאילו היא גלמודה** כלו' נהוג עם אשתך כאילו היא בנדות. ובמס' ר"ה דף כ"ו אמרו נוטריקון גמולה דא מבעלה:

**בטרם תבוא שנת הרעב** כלומר אבל אח"כ לא שמש:

## פסקה יג

**אפי' רוחות** מכל החי לרבות רוחות ושדים שאין להם בשר אלא החיות לבד שבאו ג"כ לתיבה שגם הם מתים כבני אדם כדאי' בפ"ב דחגיגה:

**ולא נברא להם גופים** כלומר שגופם אינם ניכר לחוש:
**ראם לא נכנס** שהוא גדול ולא תכילנו כל התיבה. אבל גוריו דקטנים הם נכנסו:
**לא הוא ולא גוריו** שגם הם לא תכילם התיבה. וכמבואר בזבחים פרק פרת חטאת:
**אלא קשרו בתיבה** כדי שיהיה שט והולך על פני המים עם התיבה ולא יכסוהו המים במצולה. ועוד כדי שיושיט לו נח מזונו בעתו (יפ"ת):
**והיה מתלים תלמיות** שע"י שהיה מתנועע עם התיבה על כרחו. היה תלמים תלמים בארץ מרוב כחו. ואמר כמן טבריא לסוסיא. כי טבריא יושבת בעמק וסוסיא רחוקה מטבריא מיל והוא עמק גדול:
**התקשר ראם בתלם כו'** התקשור אתה בכחך ראם כמו שקשרו נח במצות ה' אם ישדד עמקים אחריך כמו ששדד עמקים אחרי נח:
**וגעת אמו** אמו של אותו ראם צעקה ממדבר וירד הראם אל המדבר:
**אל תקבלה** שהוא עזות והשחתת דרך ודרש זכר ונקבה זכר אחר נקבה:

## פסקה יד

**רוב מכנסו דבילה**. בא לפרש דברי ר' אב"כ שרוב מכניסו דבילה לפי שהוא מאכל אדם ומאכל רוב הב"ח:
**רוב מכניסו דבילה**. ר"ל אמר הכניס עמו זמורים לפילים חצובות לצבאים זכוכית לנעמיות. ראב"כ אמר הכניס עמו זמורות לנטיעות. כצ"ל וכן הוא לקמן פ' ל"ו סי' ד'. ור"ל שרבי לוי פליג ואמר הכניס כו' כלו' שהכניס מזון מיוחד לכל מין ואפילו לפילין וצבאים ונעמיות דלא שכיחי בישוב לכל אחד הצריך לו. והיינו דכתיב מכל מאכל אשר יאכל:
**זמורות לפילים** זמורות של גפן להאכילם לפילים. וכן חצובות להאכיל לצבאים. וכן כולם. חצובות מין עשבים שנקרא אדרא ובו תיחם יהושע ארץ ישראל:
**זמורות לנטיעות כו'** למר כל מאכל דקרא דוקא לצורך זרעים. ולמר לצורך מאכל בתיבה נמי (יפ"ת):
**לנטיעות** לכשיצא מן התיבה יטע מהם כרמים וכן יחורים הם הענפים מן התאנים ליטע מהם תאנים. וכן גרופית הם הענפים מן הזיתים לנטוע מהם זיתים:
**דבר שהוא לך ולהם** דהיינו דבילה שהוא מין אחד שהוא מאכל לו ולהם. ועל דעתיה דר' לוי שלכל אחד מין מיוחד פי' לך ולהם אתה עיקר כו' שמתחלה תשתדל בכנוס מאכלך. ואח"כ מאכל הב"ח. שאתה עיקר להם:
**אין אדם כונס כו'** כלו' למדתך התורה דרך ארץ שלא יכניס אדם דבר אא"כ צריך לו:

**זה שיכוין לעשיית התיבה**. פי' זה שיכוון ושייך על עשיית התיבה. דהא אח"כ נאמר ויאמר ה' אל נח בא אתה ואשתך וגו' ש"מ דעדיין לא בא אל התיבה. אלא על כרחך זה בנין התיבה:

## פרק לב

### פסקה א

**מדבר בדואג ואחיתופל**. שדברו עליו כזב ולשון הרע:

**הן ודיבורן** משום דכתיב דברי כזב חסר וי"ו כאילו אמר דוברי כזב ודברי כזב כלומר שיתבטלו עמם גם דבריהם הכזב ותופר עצתן (מת"כ):

**הן ומדברותיהן** דמפרש דברי לשון הנהגה כמו מדברנא דאומתיה. כלו' שיתבטל מנהגם והוראתם לדורות ולא יוסיפו עוד בני עולה לעשותו:

**זה התיר כו'** דייק מדכתיב איש ששניהם שוין במעשיהם כאיש אחד:

**ג"ע וש"ד** ש"ד מרומז באיש דמים. וג"ע אפשר ג"כ מרומז באיש דמים ששקולה כש"ד וכמ"ש כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש וגו'. או מרומז במרמה כי מה שיעץ אחיתופל לאבשלום לשכוב עם פלגשי אביו עשה כן במרמה לבל יתרצה עוד הבן אל אביו וכן דואג יעצו ליקח ממנו בתו. ונמצא שהיתר ג"ע בשניהם בעבור מרמה כדי להנקם מדוד להרגו (נזה"ק):

**בא אל פלגשי אביך**. וס"ל להך אגדתא דפלגשים בקדושין ואיכא ג"ע:

**ואבא עליו והוא יגע כו'**. כי טענתו מפני שהוא יגע ורפה מסיוע ידים של מעלה כמ"ש אלהים עזבו רדפו ותפשוהו כי אין מציל. באומרו שדוד חייב מיתה בחטאו בב"ש וגברא קטילא קטל:

**וכי יש אישות לדוד כו'**. דאל"כ איך הותר לשאול לתת את מיכל לפלטי בן ליש. אלא שסמך על הוראה זו. והוא הוראה של שקר דאשה לא מישתרא אלא במיתה ממש:

**ולא אבו כו'** כלומר שברצונו עשה ולא מחמת גזירת המלך שהרי שאר עבדי המלך נשמטו מהגזרה והיה גם הוא יכול להשמט:

**התיר קונעתו** פי' הערוך קונעתו אשתו:

**זיטויטוס** פי' במוסף הערוך דל נחסר דבר מה וכאן פירושו שחסר חיים:

**יתעב ה' שאינן כו'** דיתעב אתא לעוה"ב שאינן לא חיים ולא נידונים כרוב הרשעים שחיים ונדונים ויש להם חלק לעוה"ב אבל אלו אין להם חלק לעוה"ב כדאיתא בפרק חלק (יפ"ת) שמלת תעוב מורה שנמאס בעיניו עד שאינו מביט עליו מאומה:

**ואני כאשר עשו כו'** מפרש וי"ו העטוף של ואני אל הקודם כלומר וגם אני כל אלה עשיתי שנכשלתי בג"ע בבת שבע ובש"ד באוריה (וכ"ז אמר דוד מרוב הכנעתו והכרת חטאו בלבו מרוב צדקתו). עכ"ז ברוב חסדיך גמלת עלי ואמרת גם ה' העביר חטאתך וגו' אבוא ביתך וגו':

**ומה ביני לבינם** ואע"פ שדוד התודה בתשובה שלימה לא כן דואג ואחיתופל. מ"מ אין דרך החוטא לסמוך בתשובתו ולחשוב שהעלה ארוכה למכתו. אבל יהיה חטאתו נגדו תמיד (יפ"ת):

**ואמרת לי גם ה' כו'** העביר חטאתך בעוה"ז לא תמות בעוה"ב. הפך מה שאמר באלו תאבד דוברי כזב בעוה"ז יתעב ה' בעוה"ב. וז"ש ברוב חסדך אבוא ביתך בעוה"ז. אשתחוה אל היכל קדשך לעוה"ב (יפ"ת):

**מדבר בדור המבול** ותאבד ויתעב עתיד במקום עבר. ואף שהכתוב מדבר רק בדוד. דורש אותו גם בדור המבול:

**הן ודבורם כזב** תיבת כזב מיותר ופירושו שכבר נאבדו הן ודבוריהם הרעים שהיו מרמים לעולם בשקריהם (יפ"ת):

**לאור יקום רוצח**. ובדור המבול מיירי כדלעיל בפרשה כ"ז:

**כי מלאה הארץ חמס** וחמס הוא פחות מש"פ כדלעיל פרק ל"א ולא ניתן להשבון. וזהו מרמה. שעשו כן במרמה שלא להוציא מהם בדיינים:

**לא חיים ולא נדונים** כדלעיל פ' כ"ז:

**כאשר עשו כו'** דריש ואני ברוב חסדך וגו' בנח שדוד אמרן על שמו וכמש"ל:

**כן עשיתי** יש לומר על שלא מיחה בבני דורו מעלה עליו הכתוב כעושה כמותם (יפ"ת):

**בא אתה וכל ביתך אל התיבה**. וזהו ברוב חסדך אבא ביתך שהתיבה הוא הבית אשר צוה ה' שימלט בו נח וביתו. וזהו רק טובה וחסד:

## פסקה ב

**כתיב כי צדיק ה' כו'** דק"ל מאי כי אותך ראיתי צדיק לפני דראיה מאן דכר שמיה ולז"א דאתי למימר שהקב"ה יאהבנו ויראה לפניו מראהו תמיד (יפ"ת):

**ישר יחזו פנימו זה נח** שהתיבה הוא בדמיון בהמ"ק ושם היתה השכינה שרויה:

**אין לך אדם אוהב כו'** הסיבה בזה כי כל המלאכות והאומניות אינם נאהבים בעבור עצמן כי אם בעבור התועלת היוצא מהם הפרנסה וכבוד וכדומה. וא"כ הוא לו לגרעון במה שחבירו יכול לקפחו. אבל האוהב חכמה מצד עצמם (כי זה גדר החכם) ואז מבין כי ראוי לכל אדם לבקש חכמה ואוהב מאד לכל בעלי החכמה שהחכמה מתרבה בריבוי

חכמים. וזה ביאור הכתוב כי צדיק ה' מפני שהוא מקור הצדק לא מסבה אחרת. ע"כ צדקות אהב ישר יחזו פנימו:

**ר"ח דרבי הושעיא כו'** פי' שנים אלו היו בדור אחד ושניהם סדרו הברייתות של כל התלמוד. ואין אלו היו מקנאין באלו (מת"כ):

**זה נח** שהיה אוהב הצדק ורואה אותם באהבה:

## פסקה ג

**כתיב ה' צדיק יבחן כו'**. דה' צדיק יאהב ורשע ואוהב חמס שנאה נפשו מיבעי ליה שהם דברים נגדיים. ולהכי מפרש שהצדיק יבחן והרשע ישנא מלנסותו (יפ"ת):

**היוצר אומן כלי חרס**. דעת ר"י שהנסיון הוא להודיע שהוא צדיק וכמשל של נקישת הקנקנים להודיע שהם טובים וכן הצדיקים מנסה אותם שידעו הבריות מעשיהם וידעו למה הקב"ה מטיב להם (אלשיך):

**לקוש** להקיש ולהכות:

**אחת** אפי' פעם אחת:

**יפים** הטובים והחזקים מקיש עליהם להראות כי טובים המה:

**אפילו כמה פעמים** שהצדיקים מתנסים בכמה נסיונות. והרשעים אפילו אחת לא יתנסו:

**הפשתני כו'** דעתו שהנסיון הוא לתועלת המנופה שיטהר ויכשיר עצמו בעבודת קונו. וזהו משל הפשתן כי כאשר מהכות את הפשתן הטוב הוא משתבח כן הוא בנסיון הצדיק כדמסיים בפרשה נ"ה:

**הפשתני** אומן מתקן הפשתן:

**שהפשתן שלו יפה** הוא מקיש עליו ביותר. למה שכל שהוא כותשה כו'. ובשעה שהוא יודע שהפשתן שלו רעה אינו מקיש עליה ביותר למה שאינו מספיק לקוש עליה כצ"ל. (יפ"ת פ' נ"ה):

**משתמנת** לשון שמן וטוב כלומר משובח מאד. או פי' שוה בשומא כלשון משמנין ביניהם שבש"ס:

**לקוש עליה אחת** יותר מצרכו. אבל לא ההקשות הראשונות הצריכות לו דוגמת היסורים הקלים שאינן נסיון שגם אלו יקרו ברשעים (יפ"ת):

**פוקעת** כמו בוקעת בחילוף אותיות בומ"ף (מת"כ):

**משל לבעל הבית כו'** דעתו שטעם הבחנת הצדיק לטובת העולם שיגין בזכותו עליהם כמשל הפרות שלתועלת העולם להוציא תנובת השדה נותן העול על היותר חזקה. כן לתועלת הדור נותן הוא ית' עול אשמתם על אשר כח בו לסבול ולא יבעט:

**כחה יפה** בריאה וחזקה:

**לא על זאת** בתמיה:
**כי אותך** מצאתי רמז יבחן בגימטריא זה נח (מת"כ):
**מקצת שבחו כו'** דרך ארץ הוא אע"פ שמשבח אדם את חבירו הרבה שלא בפניו. אין מרבה בפניו שנראה כמחניף (רש"י בפ"ב דעירובין):
**של מי שאמר כו'** אפילו בהקב"ה דלא שייך לומר כן כי לא לפניו חנף יבא עכ"ז דרך נאות שלא להרבות בשבחיו בפניו ר"ל כשמדברים עמו לנכח כיון דגבי ב"ו עבדינן הכי. שלא בפניו כלומר כשאינן מדברים עמו בלשון נכח (יפ"ת):
**אמר הודו לה' כו'** בכל המדרשים נרשם המ"מ תהלים קל"ו. וכוונתו בפניו ה"א אמרו לאלהים מה נורא מעשיך שהוא מדה"ד הנורא שהוא עושה בעולמו בגמול ופורענות הרשעים. אבל שלא בפניו אומר הודו לה' וגו' הוא פעולת חסדו וטובו אשר פועל בעולמו ע"י שם הוי"ה ב"ה שהוא רחמים. בשם זה יתנו לו תודה על גודל טובו וגמילות חסדו:

## פסקה ד

**שעיקם** כמו המהלך בדרך עקומה שמאריך הדרך לו. כן התורה הוסיפה תיבות ללמוד מינה דלא יוציא אדם דבר מגונה מפיו:
**שתים ושלש תיבות** שנים בקרא דאשר איננה טהורה דיכול לומר הטמאה. ושלש בקרא אשר לא טהורה היא דיכול לכתוב הטמאה:
**שלא להוציא דבר טומאה** ובכמה דוכתי דכתיב טמא היינו במקום דבא לאוסרם באכילה. אבל בנח לא בא לאוסרם רק לסמנם לכן לא רצה לספר בגנותן:
**אף כשבא לומר להם כו'** אפילו בסימנים מזדהר שלא לפתוח בהם. ומכאן ילפינן דהיכא דבעינן לומר ב' מילי ואיכא גנאי בחד מינייהו פותחין באידך משום פתח דבריך יאיר (יפ"ת):
**ז' מכל מין** תהיה אחד בלא זוג ובהכרח שיהיו ז' זכרים וז' נקבות ואינו דומה למ"ש שנים שנים:
**לא שאני צריך כו'** אלא לצורך העולם כדי שיהיה מין הטהור יותר ברבוי שהם צריכים לאכלו ולקרבנות לזכות אנשים. כי גם בקרבן אין צורך לו יתברך ח"ו האוכל בשר אבירים וגו' (יפ"ת):

## פסקה ה

**כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר על הארץ ארבעים יום**. ורמז במ"ש אנכי והלוחות פותחין באנכי על התורה שניתנה למ' יום דהיינו מ' יום שעמד משה בהר לקבל הלוחות. שבארבעים ימים אלו למדו הקב"ה כל התורה. והם עברו על התורה על דברים שאפילו

לא נתנו ראויים הם להכתב כגון כל מצות המושכלות ובפרט במה שבין אדם לחבירו (מת"כ):

**אמר ריב"ז כו'** שאין ליחס מדת עונשם לזמן נתינת התורה דאכתי לא ניתנה (יפ"ת):

**קלקלו את הצורה** כמ"ש ויק"ר סוף פ' כ"ג כל מ' יום עוסק הקב"ה בצורת הולד. ולסוף מ' יום היא הולכת ומתקלקלת עם אחר וכו' מי מפסיד הקב"ה שמאבד סממניו עכ"ל. וזהו קלקול הצורה. ואפשר לפרש שעל שחטאו וגרמו להביא עליהם המבול למחות צורתם (יפ"ת):

**לפיכך מ' יום ומ' לילה** ואע"פ שנידונו כל י"ב חדש כדאמרינן לעיל פ' כ"ח סי' ט'. מ"מ עיקר צערם היה בארבעים יום של ירידת המבול. וכן מפורש בזוהר פ' זו (נזה"ק):

**קיומיה** פי' זה השר שלהם (א"א). או פירושו הברואים שהם מקימים את הארץ וכמ"ש דור הולך וגו' ובכן והארץ לעולם עומדת:

**יקומינה** הממון שמעמידים האדם על רגליו (א"א) והמוסף הערוך כתב בל"י ארץ נושבת:

**זה קין** דכתיב ויקם קין. ובודאי דקרא אכולהו קאי. אלא מדנקט לה בלשון יקום דריש דרמיז אקין או על השר או על הממון (נזה"ק):

**שהיה תלוי ברפיון** פירש הערוך באויר. ואולי הכוונה שהגזרה היתה רפויה ותלויה עד המבול. וכדאיתא בק"ר פ' אם יוליד שקין חי עד המבול:

**וימח את כל היקום** אשר על פני האדמה. דמשמע שהיה תלוי ברפיון ע"פ האדמה. אבל מקרא דהכא ליכא למידרש דמוסב על ומחיתי לומר שנמחו מעל פני האדמה (נזה"ק):

**זה שיכון לכינוס בהמה כו'**. פי' זה שיכון ושייך לכינוס בהמה כו' שטרח לקבלם ולכנסם מן ההרים והגאיות והמדברות אל ביתו שבעה זוגות בטהורים בכל אלו השבעה ימים קודם המבול. וכן כתב הרמב"ן ששנים לקיום המין באו מאליהן כדכתיב שנים שנים באו אל נח. אבל הז' טהורים שלקח לקרבן כתיב בהו תקח לך דמשמע שיתעסק הוא בלקיחתם לטרוח במצוה (יפ"ת):

### פסקה 1

**שנת המבול אינה עולה מן המנין**. פרש"י למנין שנותיו של נח על שהיתה שנה ארורה וכמ"ש איוב ג' על יחד בימי שנה שאתה מוצא שחי נח תתקנ"א שנה עם שנת המבול כד"א ונח בן שש מאות שנה והמבול היה משמע שהמבול היה לאחר שש מאות שנה וכתיב ויהי באחת ושש מאות שנה חרבו המים. וכתיב ויחי נח אחר המבול שלש מאות וחמשים שנה וכתיב ויהי כל ימי נח אשר חי תתק"ן שנה והו"ל למימר תתקנ"א. אלמא שאין שנת המבול עולה למנין:

**לתקופות כו'** לענין תקופות ועיבורים שמחשבים מבריאת עולם. ומה שבכל שנה מוסף על שלפניה בכל חודש אי"ב תשצ"ג. גם השנה ההיא עולה:

**מחוסר אמנה היה** שלא בא אל התיבה אלא אחר שהתחילו מי המבול והגיעו המים עד קרסוליו. ומה שטרח בתיבה כמה שנים. לפי שמ"מ היה מסופק בדבר שחשב שהקב"ה ירחם על עולמו. ובזה נחשב למחוסר אמנה כי לא ישיב ה' דברו אחור בלתי ע"י תשובה ותפלה וזכות (נזה"ק):

**עד שהגיעו המים כו'** כי ה' לא קבע לו זמן:

## פסקה ז

**מלמד שתלה כו'** שבעת הימים בה"א הידיעה. דהיינו ז' ימי אבלו של מתושלח או ז' ימי אבלות שהתאבל הקב"ה על עולמו (רש"א):

**של מתושלח** שכשתחשוב שנותיו של מתושלח תמצאם כלים בשנת ת"ר לנח:

**כדי שיעשו תשובה** כי אולי יבינו במיתת מתושלח כי מפני הרעה נאסף הצדיק. ובפרק חלק ובאדר"נ פרשה ל"ב גרסו ד"א שקבע להם זמן זה בשביל תשובה. וע' בשוח"ט כ"ו:

**ז' ימים נתאבל כו'** בירושלמי פריך וכי מתאבלים על המת קודם שימות. ומשני בשר ודם שאינו יודע מה עתיד להיות אינו מתאבל עד שימות המת אבל הקב"ה כו'. והאבילות הוא כינוי על העדר השפע בעולם אבל חס לומר כפשוטו כי עוז וחדוה במקומו:

**הם חטאו בגלגל העין**. שעינם חמדה מה שאינו שלהם כמ"ש כי מלאה הארץ חמס. גם השחיתו דרכם בנשי חבריהם:

**שהוא דומה למים** שהעין הוא מקור נובע דמעה:

**אלא במים** בפרק חלק איתא לפיכך דן אותם במים שדומה לגלגל העין. ופרש"י מעיינות שנובעים ממקור קטן כמו עין:

**סילונות שלהם** היינו בחטא הזנות כי לא נהגו בסילונותם כראוי אלא שינו סדריהם בא"א ובזכר ובבהמה. וכן שינה ה' סדורו של עולם בענין צינורות דהיינו התהומות (יפ"ת):

**דרך ארץ המטר יורד כו'** שבתחלה יורד המטר מלמעלה להשקות הארץ ואחריו עולה התהום מלמטה. שאין טפח יורד מלמעלה שאין תהום [יוצא] לקראתו טפחיים:

**תהום אל תהום קורא** שתהום עליון קורא לתהום התחתון כדלעיל בפרשה י"ג:

**ברם הכא נבקעו כו'** אע"פ שנבקעו מתחלה לא עלו המים ממש אלא אחר ירידת הגשם אולי ישובו ואז יחזור ויסתום הפתוח (יפ"ת):

## פסקה ח

**בעצם היום הזה** בעצומו של יום דהיינו באמצע היום. ומ"מ אין מוחה כי ה' סגר פי כולם (נזה"ק):

**דרגיש ליה ימלל** המרגיש ומערער בדבר יבא ויערער:

**המה עיקר** שבשבילם נצלו כולם. שאילו יצוייר אבוד האדם ח"ו. לא היה חושש לאבוד הב"ח שאינן אלא לתכליתו כדלעיל פ' כ"ח סימן ו' (מת"כ ויפ"ת):

**כל צפור כל כנף** מיותר שכבר אמר וכל העוף למינהו. על כן דרש לענין קרבן כל צפור שיהיה הכל של צפור שלא יהיה חסר אלא שלם. פרט למורטיא ולקטעיא. מורטין היינו שיבש גפה דהוה ליה מחוסר אבר. ולפי שבהתיבש הגף ימרט ויראה העוף ממורט קרי ליה מורטין. ומורטין וקטעין היינו הך אלא שזה בכנף וזה ברגל. וכדמייתי בפ"ק דקידושין אין תמות וזכרות בעופות. יכול אפילו יבש גפה נקטעה רגלה תלמוד לומר מן העוף. וכן מכל בשר באו ג"כ מיותר לדרשה:

**לסרוחין** (פי' מלשון וסרח העודף) שיש להם אבר יתר או אבר גדול מחבירו. ולמחוסרי איברים משום דכל יתר כנטול דמי (מת"כ יפ"ת):

**קניגי אנא** וכי ציד של חיה ועוף אני להיות בקי בכל מינים אלו ולהביאם כל אחד ממקומו:

**מה איכפת לך** דמאליהן יבואו. ואנן דייקינן לה מדלא כתיב מובאים דהיה משמע על ידי אדם. אלא כתיב הבאים מאיליהן היו באים. ומ"ש תביא שכאשר יבואו תקבלם:

**דרשו מעל ספר ה' כו'** דלעיל מיניה כתיב כי זבח לה' בבצרה וגו' ויירשוה קאת וקיפוד וגו' ופגשו ציים וגו' שמה קננה קפוד וגומר דרשו מעל ספר ה' וקראו. ומפרש דספר ה' היינו התורה שכתוב הבאין מאליהן. שלא יפלא בעיניהם כנוס החיות והעופות למשתה הזבח הנזכר. כי ידרשו מספר ה' כי לא נפקדה אחת לבא לתיבה כי פי ה' קבצם לבא מאליהן. ודרשא זו הוה סייעתא למ"ש הבאים מאליהן (נזה"ק):

**דרולומוסיא** הרג של כליה. וענין המשל שנותן אוהבו בבית האסורים להצילו מההרג הכולל. ועוד נותן חותמו עליו שלא יכנסו ההורגים שם ועי"כ ניצל אוהבו. וכן נח שכתוב בו ויסגור בעדו והיה לשתי הכוונות יחד. והזכיר שמו על הסגירה ויסגור ה' וזהו החותם:

**והקיפה אריות** במדרש תנחומא יליף מג"ש דאלוה סגר פום אריותא ולא חבלוני:

## פסקה ט

**משוקעת במים כספינה** וגו' **בלמין**. פרש"י כספינה העומדת בשפת הנהר. דמתחלה מפני כובדה היתה משוקעת במים ולא יכלו להגביהה כספינה שמשוקעת בנמל ונוגעת בארץ לפי שגובה המים שם מעט:

**כעל ב'** קורות כספינה קטנה השטה במרוצה על ב' קורות שאינה משוקעת במים. כמן טבריא לסוסיא שעומדת על שפת ים כנרת קרובות זו לזו והולכות מזו לזו בקלות ובמרוצה (ועיין לעיל פ' ל"א). וזה היה דרך נס ופלא שהיתה נושאת עצמה לילך בקלות עם כובד המשא שבה:

**כמין טבריא לסוסיתא** שמות של מקומות הן:

## פסקה י

**סלק למצלי כו'** עלה להתפלל בירושלים:

**בהדין פלטנוס** הוא הר גריזים שהכותים והשמרונים היו מחזיקים אותו לקדוש:

**וחמתיה כו'** וראה אדם אחד מהשמרונים:

**א"ל להיכן את אזיל** א"ל לר"י להיכן אתה הולך. א"ל לעלות לירושלים להתפלל:

**א"ל לא טב כו'** וכי אין יותר טוב להתפלל בהר הזה המבורך ולא באותו בית של אשפה (או קללתא מלשון קללה. שהוא נגד בריכא דאמר על טורא) ועל בית המקדש אמר כן אותו רשע (מת"כ):

**דלא טף** שלא הוצף במי המבול. וע' לקמן פ' ל"ג סי' י"א:

**נתעלמה כו'** נתעלמה התשובה מעיני ר"י:

**לאחר שעה א"ל חמריה** (הוא אדם שהנהיג חמורו) רבי תן לי רשות ואני משיב לו תשובה. א"ל החמר לאותו רשע אם הר זה אחד מן ההרים הרמי' והגבוהים שבעולם. הא כתיב כו' הרי שהוצף במי המבול. ואם מהרים הנמוכים הכתוב לא השגיח עליו ולא החשיבו לכתוב שהוצף:

**לא יהיה בך עקר** מן התשובה (כן הוא בד"א פ"ג) לשואל דבר נגד התורה:

**אפי' בבהמות שלכם**. כלומר אפילו העוסקים בעניני החמריות להנהיג את הבהמות. עכ"ז לא ימצא בו עקר לגמרי מחכמה. ובד"ר הגירסא בבהמין שבכם והם החמרין מנהיגי הבהמות:

**רצוף תשובות כרמון** ל' הכ' רצוף אהבה. והמת"כ פי' מחובר ומהודק כגרעינים ברמון עד שאפילו העמי הארץ ימצאו מטבע נפשם לפעמים להשיב תשובה ניצחת. וזהו זאת נחלת עבדי ה' כי זאת חלק נפשם האצולה ממעל:

**כרמון** הא"א גרס כרמון והדין כל כלי יוצר כו'. והוא פסוק הג' שאמר שקרא עליו ג' מקראות:

### פסקה יא

**ט"ו אמה בבקעה**. ס"ל דגם התיבה הלכה דרך השפוע מהר לבקעה ומבקעה להר דרך נס. ור' נחמיה ס"ל שהמים גברו עד שכסו כל ההרים ואח"כ ט"ו אמה מלמעלה מהרים היותר גברו המים:

**נשמה רוח** דכתיב נשמת רוח:

**נשמה נפש** כד"א ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה:

**ליתן את האמור כו'** אף שבאמת המה כחות נבדלות. הנפש הוא כח החיוני. והנשמה היא המשכלת. עכ"ז באמת הם מתאחדים ונובעים ממקור אחד כמו שהאריך הרמב"ם בשמונה פרקיו ע"ש:

**פרט לדגים** שחייהם במים לא מתו. ואע"ג דמי המבול רותחין הוו ונתחממו הנהרות. אפשר שלא נתחממו אלא עליוני המים והדגים שבמצולות נמלטו (יפ"ת):

**בכלל המאספים** פרש"י בכלל אסוף עוף השמים ודגי הים וגו' דדרשי ליה לעיל פכ"ח בדור המבול כלומר שגם עליהם נגזר אסיפה ומיתה במקום שירד המבול ולפיכך ברחו לים אוקיינוס שהוא חוץ מן הישוב ושם לא ירד המבול וכמ"ש הרמב"ן ז"ל:

**שברחו כולם לים אוקיינוס** ואף כי אין להם דעת מ"מ כשהתחילו המים להתחמם ביותר ברחו מטבעם:

**היה גונח דם** ומיעוט אך בא למעט לנח שהיה ממועט מחיותו ובריאתו שהיה גונח וצועק מכאב לב והחזה ורוקק דם מפני הצינה:

## פרק לג

### פסקה א

**ר' ישמעאל אומר הצדיקים כו'**. כצ"ל ותיבת בזכות מיותרת וכן בויק"ר פ' כ"ז ליתא:

**ר"ע אומר אלו ואלו מדקדק עמהם** מדקדק עם הצדיקים כו'. כצ"ל ול"ג עד תהום רבה. וכן הוא בויק"ר פ' כ"ז. ור"ל שדרש צדקתך כהררי אל לשלם שכר מצוות קלות בין לצדיקים בין לרשעים לאלו בעוה"ז ולאלו בעוה"ב. וכן משפטיך תהום רבה לאלו בעוה"ז ולאלו בעוה"ב (הרד"ל):

**וגובה מהם מיעוט מעשים**. ומה שנמצא קצת צדיקים טוב להם בעוה"ז אע"פ שאין ספק שקצת חטא בידם. וקצת רשעים בלי שום השפעת טובה בעוה"ז אע"פ שיש בידם קצת מצות. זו משאלת מפני מה צדיק ורע לו צדיק וטוב לו כו' והדברים עתיקים (יפ"ת):

**א"ר לוי כו'** בויק"ר פ' כ"ז ובמ"ר הגירסא ר"מ. כי רבי לוי הוא אמורא:

**משל את הצדיקים בדירתן כו'** המשיל ודימה את שכר הצדיקים לדירתן. כמ"ש ובהרי מרום ישראל יהיה נויהם. כי בהרים הוא אויר טוב ויפה. כן רמז הפלגת הצדקה הנעשית להם כהררי אל:

**ואת הרשעים בדירתן** והמשיל הפלגת עונש הרשעים לעומק התהום כדמיון דירתם בגיהנם בתהום רבה:

**הובלתי כתיב** כלו' הרי הוא כאילו כתיב (הובלתי שאותיות אהו"י מתחלפים) והוא לשון הולכה שמוליכן לגיהנם וכדמסיק הכא הובלתי רשעים לגיהנם. ועיין שיר רבה פ' י"ד:

**מסרס קרא** צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה. מה הרים הללו נכבשים לתהום שלא יעלה ויציף את העולם. כך הצדיקים נכבשים על הפורענות שלא תצא ותשרוף העולם. מה הרים הללו אין להם סוף אף הצדיקים אין להם סוף למתן שכרן. ומה הרים הללו נזרעים. כצ"ל (יפ"ת) וכן איתא בויק"ר פ' כ"ז:

**מה הרים הללו אין להם סוף**. כלומר שגבוהים הרבה:

**מעשיהם של צדיקים עושים פירות כו'**. עי' בויק"ר דלשון המדרש מבורר יותר ושם נתבאר:

**וחמא תמן כו'** ראה שם עמודים שהיו מכוסים בטפיסין צ"ל בטפיטין בלע"ז. וז"ל מוסף הערוך פי' בל"י ורומיי מכסה מרוקם עשוי לכסות הכתלים או למכסה סוסים:

**יקרשו** שלא יהיו נקרשים מחוזק הקור:

**מסכן** עני:

**מכריך** היה כורך א"ע במחצלת של קנים. וי"א בחצי מרדעת שמכסין את החמור:

**הן דיהבת כו'** היכן שאתה נותן טובה אתה נותן בשפע ובמלוי:

**הן דמחיית כו'** היכן שאתה מכה אתה מכה בכח ובגאות. גיית לשון גודל וגיאות:

**ושלח ליה אלכסנדרוס** שלח למלך קציא שיבא אליו:

**נפק ליה כו'** יצא והיה טוען ונושא לו מנחה חתיכות של זהב העשוי בדמות לחם בתוך קערות של זהב. ורמז לו בזה כי הוא נבהל להון בבואו עד אחורי הרי חושך לצבור כל כסף וזהב שבעולם כלחם הנאכל (נזה"ק):

**ולא היה לך מה מיכול** וכי לא היה לך מה לאכול בארצך שבאת למקום הזה. א"ל לא באתי רק שאני רוצה לידע היאך אתם דנין. באשר שמעתי שאתם מחזיקים בעמוד הדין והצדק באתי הנה לשמוע יותר דינכם וצידוק משפטכם:

**יתיב גביה כו'** היה יושב אצלו יום אחד בא אדם אחד והיה קובל על חבירו לפני המלך. ואמר זה האיש מכר לי אשפה כלומר חורבה. ומצאתי בתוכה אוצר ממון:

**ההוא דזבין אמר כו'** זה שקנה החורבה אמר החורבה והאשפה קניתי והאוצר לא קניתי ואיני חפץ לקבלו מפני עונש הגזל:

**וההוא דזבן אמר כו'** וזה שמכר האשפה אמר האשפה ומה שבתוכה מכרתי לו ואינני חפץ האוצר מפני עונש גזל:

**אמר לחד מינייהו כו'** אמר מלכא קציא לאחד מבעלי הדין יש לך בן זכר א"ל הין. ואח"כ אמר לבעל דין האחר יש לך בת אמר ליה הן:

**א"ל זילו כו'** לכו ויקחו זה את זה הבן לבת ויהיה הממון הנמצא לשניהם:

**חמיתיה כו'** מלך קציא ראה את אלכסנדרוס יושב ומתמה:

**מה** אתה יושב ומתמיה וכי לא דנתי יפה:

**אילו היה כו'** אילו היה דין זה לפני הדיין בארצכם היאך הייתם דנין אותו:

**א"ל קטלין כו'** היו הורגין זה וזה כלומר את שני בעלי הדין וממון של שניהם היה נוטל המלך ג"כ לקנס. כי כל אוצר טמון הוא למלך. והיה להם להביאו למלך:

**איתּ גבכון מטר נחית** יש אצלכם מטר היורד מן השמים:

**שמשא דנח** השמש זורח:

**בעיר דקיק** פי' בהמות קטנות:

**אלא בזכותא דבעירא** להקהות שיניו א"ל שבשביל הבהמה הם חיים:

**הה"ד אדם ובהמה תושיע ה'**. כצ"ל כדלקמן בויק"ר. והמדרש קאמר לה (יפ"ת):

**אדם בזכות בהמה** דאל"כ לא הו"ל למנקט אדם ובהמה בחדא מחתא (יפ"ת):

**ר"י ב"ס פתר כו'** כל דרשא זו בשביל מאמר זה בלבד ששייך כאן. על שבפסוק זה יש צדקה ומשפט הרים ותהום אדם ובהמה וכל דברים אלו כתובים אצל נח:

**צדקה שעשיתי כו'** הגירסא מגומגמת. והעיקר כדאיתא בויק"ר פ' כ"ז. צדקה שעשית עם נח בתיבה כהררי אל שנא' ותנח התיבה בחדש השביעי על הרי אררט. ומשפטיך שעשיתי עם דורו דקדקת עמהם עד תהום רבה שנאמר ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום רבה וכשזכרתו לא לו לבדו זכרת אלא ויזכור אלהים את כל החיה וגו' ע"ש. כלומר בצירוף זכות הב"ח כדמסיים אדם ובהמה תושיע ה':

## פסקה ב

**זה העולם** השפל שהוא קטן ופחות במדרגה נגד עולם העליון:

**זה דור המבול** שהיו מועטים במעלה ופחותים במדרגה:

**זה הקב"ה** שהוא מלכו של עולם:

**עקמן וכמנן** בנינים רמים ומיני מארב שהם כמצודים גדולים לכבוש המדינה. וכן ה' הקיף את העולם בים אוקיינוס שהוא כמצודה ומארב על העולם לשוטפו אם לא יעשו רצונו ית' כדלעיל פ"ה סי' ה' כמנן פירושו צדיה ואריבה. ואשר לא צדה תרגום אונקלוס ודלא כמן ליה:

**זה נח** ונקרא מסכן כלפי בני דורו שביזו אותו. כחכמת המסכן הבזויה וכדמפורש בק"ר ע"ש. וכן נח נקרא חכם שעסק בחכמת התורה כדלעיל פ' כ"ו ובתורתו יהגה יומם ולילה שהגה דבר מתוך דבר כו'. ועז"א ומלט את העיר בחכמתו ויעל עולות במזבח כי בקרבנו נתרצה לו ה' ונשבע לו לבל ישוב למבול עוד:

**ואדם לא זכר כו'** דור המבול לא החשיבוהו כלום לשמוע בקולו. ואדרבא היה ללעג ולקלס ביניהם כמבואר שם ואחר כך נתפרסם מדרגת חכמתו כי ה' זכרו לטובה במבול:

**אמר הקב"ה כו'** שאין אתם מזכירין אותו לשבח:

**מנהירין** פי' מזכירין. ובגמרא נהירנא כד הוינא:

**אנא מנהר ליה** להזכירו לשבח ולטובה שהקב"ה מפרסם בעולמו שבח מעשי הצדיקים לגדלם ולרוממם (נזה"ק):

## פסקה ג

**טוב ה' לכל** נמשך לסוף הדרשא ורחמיו על כל מעשיו על הב"ח כעובדא דרבי ואמר שזהו שנזכר לנח את כל החיה ואת כל הבהמה שזן:

**על הכל שהוא מעשיו** וה"ק טוב ה' לכל לפי שרחמיו על כל מעשיו. שכל אומן מרחם על מעשה ידיו לבל יהיה עמלו לריק ולבהלה:

**א"ר שמואל כו'** דה"ק ורחמיו על הכל שהן מידותיו שהוא מרחם. כלומר מדת רחמיו שהם מצד עצמו ית'. לפי שמדות הטוב ורחמנות הן הן מדותיו ית':

**ר"י דסכנין כו'** דה"ק טוב ה' לכל ומרחמיו הוא נותן לבריותיו. כלו' שמשפיע ממדת רחמיו על בריותיו שגם הם ירחמו זה על זה מפני תיקון העולם:

**רבי תנחומא ורבי אבא כו'** וה"פ טוב ה' לכל בשעה שמדת רחמיו הוא על כל מעשיו שהם מרחמים כמותו. שכל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים וכדמפרשי' למחר שנת בצורת באה שהיא מכה כללית לכל אז שוב ה' מרחם על עולמו בשעה שהם מרחמים אלו על אלו (יפ"ת):

**ביומו כו'** בימיו של ר"ת היו צריכין למטר:
**אתון כו'** באו אצל ר"ת וא"ל רבי גזור תענית גזר תענית ביום א' ויום ב' ויום ג' ולא ירד מטר:
**עאל כו'** נכנס לבית המדרש ודרש להם כו':
**עד שהן כו'** בעוד שהיו מחלקין צדקה לעניים:
**אתון לגביה כו'** באו אצלו א"ל רבי מה אנחנו יושבין פה ועבירתא הכא כמו שאמרו חז"ל בכתובות כ"ח שאם יש מו"מ ביניהם מנדין אותן:
**נותן מעות לגרושתו** וחששו לזנות:
**שלח בתריהון** להביא האיש וגרושתו והביאום לפני הצבור:
**מה היא לך זו** כדי שישיב גרושתו היא לתפשו על נתינתו:
**באותה שעה הגביה כו'** והאמין לדבריו דנכרים דברי אמת:
**אם זה שאין עליו מזונות** כלו' ושנואה היא לו שהרי גירשה. ואע"ג שיש לו להשגיח עליה משום ומבשרך לא תתעלם מ"מ חיוב גמור ליתא. וא"כ ק"ו להקב"ה שאנו בני ידידיו שנשבע להם לרחם על זרעם:
**עאכ"ו** שאתה בעל הרחמים מצד עצמך יותר מהאדם:
**רבינו** הוא רבינו הקדוש והוא רבי יהודה הנשיא שנקרא רבי סתם:
**הוה יתיב כו'** היה יושב ועוסק בתורה לפני בית הכנסת להבבליים בעיר צפורי:
**לעי** פי' יגע:
**עבר כו'** היה עובר לפניו עגל אחד שהיו מוליכין אותו להשחט. והתחיל לצעוק כמו שאומר הצילני נא. בירושלמי כלאים פ"ט מביא מעשה זאת שעל שלא ריחם על העגל באו עליו יסורים. ועל שריחם על השרץ נסתלקו ממנו היסורין ועי' בגמ' ב"מ פ"ה. ולפרש שמ"ש ורחמיו על כל מעשיו כפשוטו שמרחם על כל בריותיו שברא ועשה. גם על שקצים ורמשים:
**וחשש רבי את שיניו י"ג שנה** שאמרו ברקיע הואיל ולא קא מרחם ליתו עליו יסורין. ומה שהיה הכאב בשיניו היינו לפי שאין זה חולי אלא צער מכאיב (יפ"ת):
**לא הפילה כו'** לפי שיסורי הצדיקים מגינים על הדור. וכמ"ש ישעיה נ"ב והוא מחולל מפשעינו וגו'. כי חטא הרבים הן סובלין אותו ביסורים (יפ"ת):
**בתר יומין כו'** לאחר י"ג שנים (שכן מפורש שם בירושלמי בסוף י"ג שנה) אירע מעשה ששרץ היה עובר לפני בתו של רבי והיתה רוצה להמיתו. אמר לה רבי בתי הנח אותו דכתיב ורחמיו על כל מעשיו ובעגל לא אמר הכי. כיון דלכך נוצר (יפ"ת):

**ענותן סגי** עניו גדול היה. ומייתי זה לכאן איידי דמייתי חשש שיניו הביא תשלום ספור תרופתו שהיתה ע"י רבי חייא. ואיידי דמייתי שבחו של ר"ח מייתי עובדא דרבי ישמעאל (יפ"ת):

**כל מה כו'** כל מה שיאמר לי אדם לעשות דבר הכנעה ושפלות רוח אני עושה. חוץ ממה שעשו בני בתירא כי זה ענוה גדולה מאד להוריד עצמו מהנשיאות לתתו לאחרים:

**לזקני** הלל הוא זקנו של רבי. ובני בתירא היו נוהגים נשיאות. וסלקו עצמן ממנה ונתנוה לו כדאיתא בפסחים פרק א"ד:

**ואין מסיק כו'** ואם היה עולה לכאן רב הונא הייתי עומד מפניו (ובירושל' הנ"ל הגירסא אנא מותיב ליה לעיל מיני) לכבודו מפני שהוא בא משבט יהודה (מת"כ):

**והוא מן דכריא כו'** בירושלמי גרס דהוא מן דכריא דקא מפרש להא דאמר דהוא מן יהודה ואנא מן בנימין דלאו לגמרי מבנימין. דרבי נמי מבני יהודה הוה אלא דהיה מהנקבות (יפ"ת):

**והרי הוא עומד בחוץ** שכבר שמע ר"ח שמת ומביאים אותו. ורבי לא ידע בדבר ואירע שאמר רבי הדברים הללו ואז אמר ליה ביאתו של רב הונא. אבל בירושלמי הגירסא נשתנה (יפ"ת):

**נתכרכמו** נהפכו פניו לירקון שחרד והלכו דמיו:

**פוק חזי כו'** צא וראה מי חפץ בך חוצה:

**וידע ר"ח שהוא נזוף**. ורבי אמר כן שיצא לפניו ולא יראה פניו:

**אליף לרב בר אחתיה**. ר"ח אליף ולמד ליה לרב שהיה בן אחותו כדאיתא בפסחים ד':

**לסוף תלתין יומין אתא אליהו כו'**. ור"ח בא למחרתו ביום ל"א כדאיתא בירושלמי:

**יהב ידיה כו'** נתן ידו על אותו השן שהיה חש בו ונתרפא כיון שבא ר"ח למחר אצל רבי א"ל מה אתה עושה בשינך הנתרפא:

**מן עונתא כו'** מן העת שנתת ידיך עליה נתרפאת. א"ל ר"ח אין אני יודע מה שאתה אומר כי לא הנחתי ידי עליה. כיון ששמע רבי כן והרגיש שאליהו עשה כן לכבוד ר"ח. ידע שהוא במדרגה גבוהה ונפלאה התחיל לנהוג בו כבוד:

**וקרב תלמידים** שהתלמידים שהיו לומדים אצל רבי מחמת יראתו היו עומדים ברחוק ממנו. ורבי בענוותו מקרבם אצלו ומקרב לרבי חייא יותר מכולם. ובירושלמי שם הגירסא כד הוה עלין לבית וועדא הוה אמר יכנס רבי חייא רובא לפנים:

**לא יעשה כן בישראל**. משום דרבי יוסי זקן וגדול הוה. אלא ר"ח רובא לפנים וריב"י לפני ולפנים (ירושלמי שם):

**חד זמן כו'** פעם אחת ראה רבי ישמעאל לר"ח בבית המרחץ:

**ולא אתכנע כו'** ר"ח לא היה נע מלפני רבי ישמעאל כלומר לא עמד בפניו. והמעשה היה בבית החיצון שעומדים בו לבושים שיש שם שאלת שלום וד"ת וקימה והידור (יפ"ת):
**א"ל ההוא כו'** ר"י אמר לרבי אותו תלמיד שהיית משבח אותו ראיתיו בבית המרחץ ולא קם מלפני. וא"ל רבי לר"ח למה לא עמדת מלפניו:
**מסתכל הייתי כו'** הרהרתי באגדת תהלים ואגב טרדתי לא הסתכלתי בו:
**כיון דשמע כן כו'** כיון דשמע רבינו כן היה מוסר לו שני תלמידים שיכנסו עמו לחשיכה לכל מקום חשך כדי שלא יבא לידי סכנה:
**דלא ישהי ותזער נפשיה.** בערוך גרס ותגער נפשיה ופי' שלא ישאר יחידי ותתבהל נפשיה. ולגירסתנו פי' שלא ישתומם ותהא נפשיה נעדרת:
**ד"א טוב ה' לכל ויזכור אלהים את נח.** ורחמיו על כל מעשיו לרבות אף בעלי חי כדכתיב הכא ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה וגו'. וזה עיקר הדרשא הצריך לענייננו. ואגב זה הדרש הביא כל הדרשות בראשונה:
**אוי להם לרשעים כו'** שאצל צדיקים גם מדה"ד מסכים לרחם עליהם. ולכן נאמר ויזכור אלהים שזהו מה"ד ואצל הרשעים נאמר שם הוי"ה אצל עונשם כי גם מדה"ר מסכים לעונשם:
**אלהים לא תקלל** שפירושו דיינים:
**מה זכירה נזכר לו שזן ופרנס כל י"ב חדש** הפליא לעשות צדקה וגדולה עם כולם בזה. ועל זה נאמר ולוקח נפשות חכם. כי כל י"ב חדש לא נתן שינה לעיניו ברוב טרחו:
**כל י"ב חדש** כלו' שהכין להם מזון לכל י"ב חודש:
**בזכות הטהורים** דריש עוד ויזכור אלהים את נח והדין נותן בזכות הטהורים. וכלו' אף שם אלהים שהוא מדה"ד היה נותן בו זכירה לטובה עבור החיה והבהמה אשר אתו דהיינו בזכות הטהורים שהכניס עמו לקרבן. והם רמוזים טפי במאמר אשר אתו בתיבה כי הטהורים היה אתו ממש בתיבה במדור אחד ולא הטמאים כדלעיל פ' ל"א סימן י"ד:
**לשם נחת התיבה נקרא** פי' שזכר ה' שמו של נח שנקרא ע"ש נחת התיבה ולזה נתן מקום להתקיים שהשם הזה מאת ה' היה (יפ"ת):
**ר"י אומר כו'** עד ויסכרו מעיינות. כתב הא"א שהוא מיותר כאן. ומקומו הוא לקמן בסוף הפרשה ועי' לעיל פ' כ"ה וכאן הוא אגב מאמר של ר"י:
**מכלל ששבתו כו'** עיין לעיל פרק כ"ה סי' ב' כי שם פירשתי:

## פסקה ד

**אר"א לרעה כו'** לפי שכל הבקיעות היו לרעה ואילו לא נתבקעו כולם לא היתה הרעה גמורה. אבל כשנתהפך לטובה לא נסכרו כולם. כי מצורך הטובה שישארו קצת כמו מעין טבריא וחבריו שהם לצורך העולם:

**חוץ ממעין טבריא כו'** שהם מעיינות חמים לרפואה. וקודם המבול לא הוצרכו לכך שאז היה להם אויר יפה וממוזג ולא היה חולי מצוי בעולם. וכדלקמן פ' ל"ד ולפיכך מאז נשארו אלו לרפואה. ור"א הזכיר אלו המעיינות המצויים בארצו. וכן כיוצא בהם בשאר ארצות (נזה"ק):

**ותנח התיבה על הרי אררט** ועל זה אמר טורי קורדניא. תרגום של הרי אררט:

## פסקה ה

**הדא מסייעא כו'** פי' פסוק זה סיוע להההיא דאמר רבי אבא מ"ש צהר תעשה לתיבה היינו חלון. ועיין פ' ל"א סי' י"ב:

**הה"ד שלח חשך ויחשיך.** דרך מליצה כי יצדק לומר כאן שלח חשך ויחשיך. שהוא כמו ששולח החשך המחשיך. כך העורב החשיך בשליחותו כי יצא יצוא ושוב ולא הביא תשובה. והמדרש אתי לאשמועינן דסימנא מילתא היא כי נח בשליחות העורב שהוא טמא לא הצליח אלא ביונה הטהורה (יפ"ת):

**משיבו תשובות** דריש ושוב לשון תשובה:

**משיבו תשובה** אין הכוונה שהשיב בפירוש ברמיזותיו. רק שנראה ממיאונו שיצא יצוא ושוב וא"כ לא אבה לצאת. וכאילו השיב לו נח שלכן שלחו מפני שאינם ראוים לשום דבר. כי על שארית המינים חמל עליהם כי הם ראוים:

**מכל בהמה חיה כו'** תלונותיו היתה כלפי הטהורים שיש בהם ז'. ונמנע לשלוח מהם ושלח ממנו שהוא מן ב' מהטמאים. וכן הוא בפרק חלק:

**לא לאכילה ולא לקרבן** שגם מהטמאים הרבה מהם היו ראוים לאכילה. אך העורב אינו ראוי. הילכך הטהורים אע"פ שהם ז' עדיפי טפי מקיום מין הטמאים:

**לא לאכילה** ואע"ג דעדיין לא הותר הבשר לאכילה. ידע נח כי בצאתו יתירנה לו:

**עתיד צדיק אחד** הוא אליהו שעצר את השמים עד שיבשה הארץ. ובאותו זמן נסתר בנחל כרית מפני אזבל והיו העורבים מביאים לו פרנסתו. והיה רצונו ית' שיהמו רחמיו עליהם לבקש עליהם רחמים. לפיכך הזמין ה' פרנסתו ע"י העורבים להורות לו שאף העורב שהוא אכזר נמצא בו צד רחמים לפרנסנו ברעב. לכן יבקש רחמים עליהם לתת להם פליטה ברעב. וכן עשה אליהו:

**ר"י ור"נ** עיין חולין דף ה' פלוגתא דאמוראי בזה:

**ושמה ערבי** כלו' והעורבים מביאין לו לאו עורבים ממש אלא אנשים ונקראו עורבים על שם מקומם שנקרא ערבי:

**עורבים ממש** דאי אנשים על שם מקומם עורביים מבעיה ליה:

**משולחנו של יהושפט**. ולא משולחנו של אחאב שלא יהנה מלחמו של רשע:

**ולא בכו** שלא נכמרו רחמיהם עליהם אע"ג דנאבדו במבול הרבה טף ונשים:

**מעשה איוב** מהיסורים שבאו עליו נכמרו רחמיהם עליו ובכו:

**וקרא עליהם** על דור המבול:

**ישכחהו רחם כו**' דמיירי מדור המבול כדלעיל בפרשה כ"ו ופ"ל וזולתן. ולעיל פ' כ"ג. ומפרש ישכחהו רחם לשון רחמים שנשכחו מהם (יפ"ת):

**שכחו רחמים מן הבריות**. שהיו חומסים והורגים ולא מרחמים. ואף ה' שיכח רחמיו מהם ולא רחם בדינם:

**מתקו רמה** כיון שהביא המקרא מפרש ואזיל לכוליה:

**שמיתק רמה בהם** שבשרם היה מתוק אל הרמה ומתקו רמה הוא כמו בני יצאוני שפירושו יצאו ממני:

**תעקר אכ"כ כו**' דאל"כ תעקר מב"ל דעקירה משמע הפסד טפי משבירה. אלא משום דעקירה מעלה חילופים שאילן הנעקר ממקומו חוזרין ונוטעין אותו במקום אחר. וכן ענף שנעקר מהאילן מעלה חילופים במקומו. אבל מקל שנשבר אין לו עוד צמיחה לחזור ולגדל כבתחילה. ומפרש המדרש זאת על דור הפלגה. דאי על דור המבול הלא כבר אמר שיכלו ואינם. אלא שמוסב על דור הפלגה שנשברו עד שאינו מעלה חליפין שלא חזרו לכמות שהיו שפה אחת ומקובצים במקום אחד:

## פסקה ו

**אילו מצאה מנוח כו**' אף ע"פ שלא היה לה ישיבת הרווחה אלא על ידי הדחק לא היתה חוזרת (יפ"ת):

**ודכוותיה היא ישבה בגוים**. יתורא דהיא דריש דה"ק היא היתה יושבת בגוים מדעתה אלא שלא מצאה מנוח. עיין מ"ש באיכה רבתי:

**ג' שבועים ימים**. דייק לה מדכתיב ויחל עוד שבעת ימים אחרים ויוסף שלח את היונה מכלל זה אתה למד שאף בראשונה הוחיל ז' ימים אחרי שליחות העורב ותו כתיב בשליחות הג' וייחל עוד שבעת ימים אחרים וגו' הרי מנין ג' שבועות של ימי השליחות:

**טרף קטיל** דטרף הוא לשון השחתת מכה והריגה כמו טרף טורף יוסף. והכי נמי לשון מכה והשחתה הוא כלו' שהשחית האילן שכרתו בלא זמנו שעל ידי חטיפת העלה טרף והשחית עץ הזית:

**אילו שבקת כו'** שהכיר נח בעלה שע"י טריפתה השחית האילן. ואמר ליונה אילו הניח אותו אילן גדול היה נעשה ממנו. ובויק"ר אמר רבי ברכיה אילו לא קלטתי' אילן רב הוה מתעבד. ולא נח אמר כן. אלא רבי ברכיה הוא דקאמר הכי:

**מהיכן הביאה אותו** דאפילו איצטרובלין של רחים נמחה כדלעיל וכ"ש הוא שלא נשאר אילן בארץ:

**משבשושין** זמורות:

**מהר המשחה** שיש בו זיתים רבים:

**דלא טפת ארעא דישראל במבולא.** פי' שלא היה עליה גשם מבול כדכתיב לא גושמה ולא נפתחו בה מעיינות תהום רבה. אבל המים נתפשטו בכל העולם ויכסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים כמו שכתוב מפורש ואין סביב א"י גדר לעכב המים שלא יבואו בה (הרמב"ן) וכן איתא בפדר"א:

**את ארץ כו'** ור"ל אתמוה קא מתמה את ארץ לא מטוהרה כלום ירדו עליך גשמים ביום זעם. ועיין בפרק פרת חטאת:

**רב ביבי אמר נפתחו כו'**. דס"ל דא"י נמי לקתה במבול כדרש"י בפ' פ"ח ע"ש:

**נפתחו לה שערי ג"ע.** כלומר שנתן לה מקום ליכנס ולא הוזקה בכרובים ולהט החרב:

**א"ר אבהו אלו מג"ע כו'** דרובא דאילנות ג"כ מבעלי הריח והו"ל להביא מן הרוב דהיינו קנמון ואפרסמון שלא נמצא כמוהו בעולם. אלא רמז רמזה לו כו'. והוא ללמד לאדם דעת שיש לאדם ליהנות מיגיע כפו ולצמצם עצמו במזונות ע"י הדחק כדי להתרחק בכל יכלתו מליהנות מן הבריות. ולא שאמרה היונה זאת בפיה ממש. רק אחרי שראינו שתיכף שמצאה עלי זית לא יספה שוב אליו אף שעלי זית מרים הם א"כ מזה נראה כי טבעה להיות בחפשית אף שמאכלה מר. ולא נאסרת בידי אדם אף שמאכלה טוב. והרי זה כאומרת בפיה מה שבלבה:

**מר מזה** היינו עץ הזית עצמו ועליו שהם מרים לא הפירי:

**הדא מסייעא כו'** דייק מדכתיב וייחל בב' יודין דמשמע רבוי המתנות (יפ"ת):

**ולא יספה שוב אליו עוד** מייתי זה לסייעתא דהוי ג' שבועות ימים דלכך לא יספה שוב אליו עוד. כי שליחת העורב היה בעשרה באלול כדפרש"י בחומש. ואם היו ג' שבועות דהיינו כ"א יום שלמו הימים באחד בתשרי שאז רבו המים. ולכך לא יספה שוב אליו עוד:

### פסקה ז

**זה מרחשוון וכסליו**. אליבא דר"א וכמפורש בסד"ע. וכלומר י"ג יום ממרחשון וכ"ז מכסליו. שהרי בי"ז למרחשון ירד הגשם. ויום הירידה מן המנין. ועוד י"ב יום עד כלות החדש שהוא חסר. הרי לך י"ג ימים ממרחשון. וכ"ז מכסליו שהרי בי"ז למרחשון ירד הגשם נמצא הגשמים פוסקים בכ"ז לכסליו. וישאר לך ג' ימים מכסליו שהוא מלא שהחדשים נמנין כסדר אחד מלא ואחד חסר. וק"ן יום עוד כדכתיב ויגברו המים ק"ן יום. והיינו אחר הארבעים של ירידת הגשם. הרי טבת ושבט אדר ניסן אייר. שחמשה חדשים אלו עולים קמ"ז יום שהג' חסרים וב' מלאים. וכשתוסיף עליהן ג' ימים שנשארו מכסליו הרי ק"ן ימים שלימים להתגברות המים כלים בסוף אייר:

**לט"ז יום חסרו כו'** ר"ל כיון שחסרו גובה ט"ו אמה שעל ההרים בס' יום על כרחך דבט"ז יום שמר"ח סיון עד הנחת התיבה בי"ז. חסרו בכל ד' יום אמה אחת דהיינו טפח ומחצה בכל יום שהאמה ששה טפחים באמת הבנין. ומכיון שנחה התיבה ליום המחרת נמצא שהיתה שקועה במים י"א אמה. ומסיק כולם לס' יום חסרו. פי' גובה כל ט"ו אמה שעל ההרים חסרו בששים יום. ונמצא שחסרה אמה בכל ד' יום. וכדי לבאר שכולם חסרו לששים יום מסיק ואמר הה"ד והמים היו הלוך וחסור עד החדש העשירי זה אב שהוא עשירי לירידת גשמים ותחלת חסרונם היו מר"ח סיון. ומר"ח סיון עד ר"ח אב ששים יום:

**ד"א** מיותר (א"א וי"מ) שהרי באמצע החשבון עומד וכן בילקוט ליתא:

**טפיח** פי' לח. ובדברי חז"ל טופח ע"מ להטפיח. ובילקוט גרס כמין מקפה:

**כגריד** יבש מאוד:

**סימן קללה** מי המבול היו באים לקללה ואין קללה לברכה שתצמח הארץ על ידה:

**אלא בט"ז יום כו'** שכן הוא י"ב חדש מעת לעת:

**שימות החמה יתירים כו'** שאינה גומרת הלוכה עד שס"ה יום:

**בתקופת תמוז** שאז השמש בהיר ויכוין יפה מקומו בכותל ויראה שלשנה הבאה לא יגיע השמש באותו הזמן לנקודה ההיא עד י"א יום יותר מהימים שאתה עומד בהם:

**על ימות הלבנה י"א יום**. כאן גרס האות אמת א"ר יוחנן לא שמשו המזלות כל י"ב חדש. א"ל ר"י כו'. ר"י"א לא ישבתו כו'. ועיין מ"ש לעיל סי' ג':

## פרק לד

### פסקה א

**ממסגר נפשי זה נח** דריש כלפי נח. שנח אמר זה בתפלתו הוציאה נפשי ממסגר התיבה דכתיב ביה ויסגור ה' בעדו. ובהיות שכל הצדיקים הם יוצאי חלציו ובזכותו נצולו. אמר

בי יכתירו צדיקים כי תגמול עלי להוציאני ממסגר וכדאיתא בפדר"א פרשה כ"ג ע"ש. ובתנחומא איתא בי יכתירו צדיקים צדיקים נוטלים כתר שאומרים ומה נח שלא היה צדיק שלם אלא צדיק בדורו נעשה לו נסים אם היה צדיק גמור עאכו"כ:

**י"ב חדש** פי' חדשי החמה שהם שס"ה יום כדלעיל בסוף פ' ל"ג:

## פסקה ב

**ה' צדיק יבחן כו'** לעיל פ' ל"ב סי' ג':

**צא מן התיבה** לנסותו בא היעמוד במצותו שלא לצאת חוצה בלי רשותו אע"פ שכבר היה ראוי לצאת. וז"ש צדיק יבחן זה נח שנא' צא מן התיבה שזה היה לנסיון אם ימתין עד שיצוהו לצאת:

## פסקה ג

**ר' יודן כו'** דורש ד"א על פסוק צא מן התיבה:

**ממרד שמרדו כו'** והיינו פשע שפתים שמרדו בפיהם לומר לאל סור ממנו ומה שדי כי נעבדנו וגו' כדאיתא בתנחומא להדיא בפשע שפתים וגו' אלו דור המבול שאמרו מה שדי כו'. ומזה בא לידם מוקש רע כי אע"פ שחטאו בג"ע וחמס. מ"מ לא נתמלא סאתם אלא לפי שמרדו בפיהם לומר מה שדי וגו'. לפיכך בא ה' לפרסם השגחתו בהם לכלותם במי המבול. וכן פרסם ה' השגחתו בנח ויצא מהצרה כמו שנא' צא מן התיבה (יפ"ת ונזה"ק):

## פסקה ד

**מדבר בנח** שלא יצא מן התיבה בלא רשות כמו שלא נכנס אלא ברשות. אע"פ שכבר נתבטל הטעם. לפי שאין לאדם לסמוך על דעתו. כי באולי יש למושל המצווה איזה טעם כמוס מה שלא נתבטל עדיין (נזה"ק):

## פסקה ה

**זה נח** שחכמתו עמדה לו להעלותו ברום המעלות יותר מעשרה דורות שמאדם ועד דורו. ועז"א מעשרה שליטים אשר היו בעיר הוא העולם הנקרא עיר קטנה כדלעיל פל"ג:

**ומכולם לא דברתי כו'**. דדיבור הוא לשון חיבה יותר מאמירה כדאיתא בפ' דברים פ' ויהי כאשר תמו ברש"י. וזהו שאמר כאן ומכולם לא דברתי כו'. גם כאן יש הבטחות גדולות ושבועה על קיום העולם ומצות לדורות עולם (נזה"ק):

## פסקה ו

**לכל זמן כו'** דורש זמן לכניסה ועת ליציאה. שאף שהיה חפץ לצאת. עכ"ז לא יצא בחפצו עד שצווהו:

**משל לפרנס** שמ"ש צא משמע שמגרשו ומוציאו. משל לפרנס כו' א"ל צא ממקומך ואין זה יציאת מקום ממש. אלא לענין מה שיצא ממדרגת הנהגתו. ועל שעתה הגיע העת שהשי"ת ישוב למלאות הארץ ולפרנס אותם (שבזמן המבול מינה לפי שעה את נח למנהיג ומפרנס) בהכרח לסלק את נח וליקח מידו מפתח הפרנסה לכן אמר לו צא מהנהגות פרנסת הבעלי חי שבתיבה. כי אני בעצמי חוזר למקומי לפרנס העולם (נזה"ק):

**משל לסופר** פי' חכם שהניח אחר במקומו להנהיג הצבור. כי כשבא מיד השני נדחה מפניו. שהנמשל על נח שנקרא חכם כמ"ש לעיל. ובתיבה היה סופר שהיה צריך לעיין בטבעי כל יצור באיזה שעה ניזון ביום ובלילה (יפ"ת):

**ולא קיבל עליו לצאת** אין זה מענין המשל. אלא מילתא באפי נפשיה (יפ"ת). אבל העיקר כגירסת הספרים שלא גרסו זה כאן אלא לקמן בסמוך בסי' ז' רבי יודן כו' נח כיון שנכנס לתיבה נאסר לו פ"ו הה"ד ובאת אל התיבה וכו'. וכיון שיצא מן התיבה התיר לו הה"ד צא מן התיבה אתה ואשתך. והדר גריס ולא קיבל עליו לצאת אמר אצא ואהא פרה ורבה למארה עד שנשבע לו הקב"ה כו':

**אשר נשבעתי** הרי דע"כ שבועה איכא אע"ג דלא אשכחן שבועה בהדיא:

## פסקה ז

**כיון שנכנס לתיבה כו'**. לעיל פ' ל"א סי' י"ז:

**כאילו גלמודה** שכן בכרכי הים קורין לנדה גלמודה א"ר הונא כצ"ל. (א"א) פי' הוי רואה את אשתך כאילו היא נדה:

## פסקה ח

**הוצא כתיב כו'** וכמו שפרש"י בחומש הוצא כתיב היצא קרי. הוצא אמור להם שיצאו. היצא אם אינם רוצים לצאת הוציאם אתה:

**בארץ ולא בתיבה**. הטעם שקדושת התיבה היתה קדושה יתירה מאד. ויחזקאל ראה במראה הנבואה דהבית האחרון יומדד במדת האמה שמדד בה נח את התיבה כמש"ל פ' ל"א (נזה"ק):

**רומש מלא פרט לסירוס. למשפחותיהם פרט לכלאים כו'**. ומיעוט רומש על סירוס אפשר מפני ששרצים ורמשים ענין אחד. ולשון שריצה הונח על פ"ו וא"כ הוא פרט לסירוס (רד"ל). ונוסחתנו רומש מלא פרט לכלאים ה"פ דרומש מלא היינו שיהיה כל איש מהם שלם ממינו. לאפוקי כלאים שהוא קצת ממין זה וקצת ממין זה. ור"ל שנח הוזהר בזה. דס"ל דב"נ הוזהרו אף על כלאים כר' אליעזר דבסמוך:

**למשפחותיהם פרט לסירוס** שמתבטלים מלהוליד ולהרבות משפחות:

**על ז' דברים כו'** מקרא דויצו ה' אלהים על האדם ילפינן לכלהו כדיליף רבי לוי בפרשה י"ו סי' ט' לכלהן בר מאבר מן החי. ור"י דכפר חנן יליף נמי אבר מן החי. וכן בפד"מ ע"ש:
**על דם מן החי**. משום דכתיב אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו ס"ל לרבי חנינא בן גמליאל קרי ביה בשר בנפשו לא תאכלו (גמרא פאד"מ):
**על הכשפים** דכתיב מכשפה לא תחיה וכתיב סמוך לזה כל שוכב עם בהמה מות יומת כל שישנו בכלל כל שוכב עם בהמה ישנו בכלל מכשפה לא תחיה (גמרא שם):
**בפרשה** בפרשה לא ימצא וגו' כדמפרש ואזיל:
**כל עושה אלה וגו'** ודייק מסיפא דקרא ובגלל התועבות וגו' (מת"כ):

## פסקה ט

**ויבן כתיב כו'** פי' אע"ג דקרינן היו"ד בחירי"ק. דריש ליה נמי כאילו הוא בקמ"ץ דיש אם למסורת והיכא דאיכא למידרש דרשינן (מנחת שי). ודייק זה מדלא כתיב ויבנה או ויעש. על כן דורש מלשון בינה וחכמה:
**מפני מה ציוני כו'** תחילה להביא שנים שנים ולא חלק בין טמאים לטהורים. ואח"כ בפרשה מיוחדת ריבה שיביא מן הטהורים ז' ז':
**על מזבח הגדול שבירושלים**. על שהוא מזבח המקודש יותר מכל המזבחות קראו גדול:
**על מזבח הגדול כו'** ומאי דכתיב ויבן היינו שנתבונן באיזה מקום הקריב אדה"ר ושם בנה גם הוא (יפ"ת). או דייק מדכתיב במזבח ב' פת"ח מורה על מזבח הידוע (מת"כ):
**ותיטב לה' משור פר**. הרי דאדה"ר הקריב קרבן. דבאדה"ר מיירי קרא כדאיתא בגמרא שהקריב שור שקרניו קודמין לפרסותיו. והיינו שור הראשון שיצא מן הארץ בריה שלימה קרניו קודם פרסותיו ומדסמך ליה התם כי אלהים יושיע ציון וגו' דמיירי בבהמ"ק למדנו שאדה"ר הקריב במקום בית המקדש (נזה"ק):
**הקריבו ב"נ שלמים**. נתבאר לעיל פרשה כ"ב סימן ט' ע"ש. ומייתי לה הכא סייעתא לריב"ח דלכך הקריב נח הכל עולות ולא שלמים. ובספרים ישנים לא גרסינן הכא קרא דוירח ה' את ריח הניחוח. אלא קרא דויעל עולות במזבח ובפיסקא הסמוכה גרסינן וירח ה' את ריח הניחוח (נזה"ק):
**הריח ריחו של אברהם אבינו כו'** מדכפל לומר וירח ה' את ריח הניחוח להורות שעם ריח הקרבן הריח עוד ריח אחר של צדיק. ומתחלה רמז לאברהם שהשלים נפשו באש כקרבן אשה לה' עבור קדושת שמו ובזכותו העולם נתקיים ובאומרו את ריבה עוד חנניה מישאל ועזריה אשר אחזו מעשה אבותיהם למסור נפשם לכבשן האש. ובעבורם נתעורר שוב זכות אברהם באשר עוד נצר משרשיו יפרה הדומה לו. והיינו דמסיק הכא משל

לאוהבו של מלך כו' עד מה דמו דורון דידן לדורון של סבך. כלומר שנתעורר בעבורם זכות אברהם בהיותם דומים לו במעשיו. (ועיין בשה"ש רבה פ' זאת קומתך) ושוב דרש עוד הניחוח בה"א הידיעה על דורו של שמד. שמסרו נפשם על קידוש השם גם בפועל ונשרפו. שבכל אלה צפה והביט ה' מראשית אחרית בימי נח ובעבורם כרת ה' עמו ברית לבל ישוב למבול עוד. ואהא מסיק משל למלך שהיה מבקש לבנות פלטין על הים וכו' עד הה"ד כי הוא על ימים יסדה וגו' בזכות דור דורשיו וכו' כלומר בזכות צדיקים העתידים (נזה"ק):

**עולה מכבשן האש**. שהשליכו נמרוד כדלקמן פל"ח:

**של חנניה מישאל ועזריה עולין מכבשן האש**. פי' כשעלו מכבשן האש שבמקום שהיו ראוים לישרף. היה ריחם נודף כמ"ש בחזית על וריח אפך כתפוחים (יפ"ת):

**דיסקוס** פי' שלטן (ערוך):

**מה דמי כו'** מה מאד דומה דורון שלך לדורון ששלח לי זקנך. וכן מאברהם עד חמו"ע לא מצינו מי שמסר נפשו בכבשן אש על כבוד ה' ית':

**פלטין על הים כו'** כן העולם הזה עומד על המים ואחר המבול היה תחלת בניינו (מת"כ):

**אפולסמון** שמן פלסמון הוא שמן המור:

**וריחה** היה מריח אותה (מת"כ) והא"א גרס לריחה:

**ובנה אותה עליה** על אותו המקום שהוא מונח הצלוחית:

**דור דורשיו** זה דורו של שמד שהיו דורשים את ה' ית' בכל נפשם:

## פסקה י

**הם ברשות לבם כו'** דהיינו ברשות יצרם ותאוותם ולכן אמר ויאמר בלבו כלומר מאמרו ברשות לבו. אבל הצדיקים לבם ויצרם ברשותם להכניעו. שהצדיקים נמשכים אחר רצון ה'. ומכריחים חפץ לבבם שיהיה לפי הדעת והשכל ולכן יהיה מאמרם אליו ועליו כלומר שגוזרים עליו להטותו אל הנאות. ועיין מ"ש באסתר רבה:

**ויאמר המן בלבו** שזדון לבו וגאותו השיאו שאין מי שיחפוץ המלך ביקרו כמותו. והוא נשמע לגובה לבו:

**וחנה היא מדברת על לבה**. שלפי צרתה ישאנה לבה לקרוא בקול גדול על מר נפשה נגד צרתה. והיא כבשה את לבה לתת פוגת לה להתפלל בנחת וקולה לא ישמע:

**ויאמר דוד אל לבו**. שלבו אומר לו שה' בעזרו ואם ירדפנו עוד שאול ה' יביאנו לידו ויהרגנו. והוא חלק עליו ואמר כי לא ישלח ידו במשיח ה' (יפ"ת):

**ויאמר דניאל אל לבו**. צריך להיות וישם דניאל אל לבו (יפ"ת):

**לא אוסיף לא אוסיף**. ב' פעמים כתיב לא אוסיף:
**ליסגי ליסגי** פי' די די. כלומר שכפל לא אוסיף ר"ל שדי בגזרה זו ולא אוסיף עוד. ודרך הל' לכפול בזה. ועיין מ"ש לעיל פרשה כ"ו סי' י"ב:
**לא אוסיף לב"נ כו'** דה"א דכיון דבזכות נח הוא דקאמר לא אוסיף א"כ לא יעמוד זכותו אלא לבניו. אבל לבני בניו לא יעמוד זכותו:
**עלובה היא העיסה**. כלומר כמה פחותה היא העיסה שנחתומה מעיד על רעתה. כי הוא ידע רעתה באמיתות שבקי במעשה ידיו וכן יצר לב האדם מאחר שבוראו מעיד כי יצר לב האדם רע נראה שהוא רע מאד. ולכן אין להאשימו כל כך אע"פ שבידו להטיבו אם יטרח עליו:
**עלובה היא העיסה**. ועיין ביפ"ת ונזה"ק:
**אבא יוסי התורתי** כך היה שמו:
**וה' צבאות הנוטע אותך דבר עליך רעה**. דמדקאמר הנוטע אותך משמע דדבר רעה היינו על הנטיעה (יפ"ת):
**מאימתי יצה"ר כו'** על יצר הטוב לא קא מבעיא ליה דכיון דהוא התעוררות השכל פשיטא שאינו באדם עד שיגדל כבן י"ג שבא לכלל דעת. אבל ביצה"ר שהיא התעוררות החלק החמרי שיותר מתגבר בקטנותו מבעיא:
**משיצא ממעי אמו** דהיינו משננער לצאת כדרבי יודן:
**או עד שלא יצא ממעי אמו**. היינו קודם זה הרבה והוא משעת יצירה:
**א"ל לאו** ומתחילה לחדודי לרבי הוא דבעי מיניה:
**חוטט** חופר וחותר:
**כי יצר לב האדם רע מנעוריו**. ומפרש ר' יודן דמנעוריו משמע משננער דמדכתיב חסר משמע משננער לצאת:
**ועוד שאל** איידי דמייתי שאלה קמייתא דשייכי לפסוק כי יצר מייתי נמי הך דמקרא מסייעו לאנטונינוס:
**מאימתי נשמה נתנה באדם** משעת פקידה או משעת יצירה. א"ל משעת יצירה א"ל לאו. כצ"ל וכן הוא בפרק חלק (יפ"ת ונזה"ק) ופי' פקידה משעה שהמלאך פוקד הטפה כדאי' בפ' כל היד. משעת יצירה הוא מ' יום אחר הפקידה שנקרם כולו בבשר וגידין ועצמות (רש"י):
**ג' ימים בלא מלח כו'** והכי נמי אלו לא היתה נשמה נתונה עד שעת יצירה היאך תתקיים הטפה כ"כ שלא תסריח במעיה והא דאמרינן בעלמא האדם נולד מטפה סרוחה היינו דקרובה להיות סרוחה אי לאו הפקידה ממנו ית' ע"י המלאך (רש"א):

**ופקודתך שמרה רוחי**. משעת פקידה נשמר רוחי (רש"י):

## פסקה יא

**עוד כל ימי הארץ כו' מה סבורים כו'**. שהוא נדרש לשלפניו שאמר לא אוסיף עוד להכות כל חי שזה לא יהיה אלא עוד כל ימי הארץ הזאת לבד ולא לעתיד בזמן חידושה אחר ביטולה שאז יתבטל גם ברית נח (נזה"ק):

**באותה שעה ותופר ביום ההוא**. פסוק הוא בזכריה י"א. ולעיל מיניה כ' להפר בריתי אשר כרתי את כל העמים. וכתיב בתריה ותופר ביום ההוא. ומשמע ליה דהיינו ביום ביטול שמים וארץ שאז תופר ברית כל העמים הוא ברית נח:

**מי גרם להם שימרדו בי כו'**. דריש דהזריעה והקצירה הוא משל ללידה וקבורה. דהיינו קבורת בנים בילדותם בחיי אביהם. שקודם המבול לא מתו קודם זמנן ולכן לא היו עיניהם תלויות ונשואות לשמים. אבל מכאן ואילך זרע וקציר יולדים וקוברים. וכן מפרש קור וחום ברמז עניני תחלואים הבאים לסיבת קור וחום. וקיץ וחורף ברמז למיתות משונות מחיות רעות המד"א וקץ עליו העיט וגו' שכל זה לא היה קודם המבול ונתחדש אחר המבול כדי להכניעם לעבודת ה':

**שהיו זורעין כו'** סנהדרין דף ק"ח וכמ"ש וצאצאיהם לעיניהם:

**קור וחום** חמה חכאכית מדלא נזכר כאן פי' על קור דקרא. נראה שהוא חולי הקדחת שיש בו קור וצמרמורים וגם חום:

**מקייץ אני עליהם**. שישכון העוף עליהם כל הקיץ. ומחרף עליהם הבהמה כל החורף:

**מה עביד לן דרא דמבולא**. כי בעבורם נתחדש ענין חולי המכאוב בעולם. והא דאמרינן דעד יעקב לא היה חולי. היינו חולי גמור. והכא מיירי בחולי קל. דומיא דמיחוש הראש דבסמוך:

**כ"ז שהיום והלילה קיימים**. דייק מיום ולילה לא ישבותו דלא אהני ברית זה אלא כ"ז שהיום והלילה קיימים. וליכא בין ר' יודן ובין ר' הונא אלא משמעות דורשין:

**והיה יום אחד כו' ותופר ביום ההוא**. אע"פ שלא נכתבו גבי הדדי יש לומר דביום ההוא רמז אליו (יפ"ת):

**מי גרם להם כו'** והיינו זריעה וקצירה ממש כלו' שלא היה קצירה בשנות הזרע כמו עכשיו. אלא זרע אחד היה מספיק להם ארבעים שנה וכן לא היה אסיפת תבואתם בדרך קצירה בטורח כמו עכשיו. כי לשעה קלה היו מהלכים בכל העולם ובדרך הליכתם היו השבלים נקצרות:

**כנימא בבשרו** פי' כשער בבשרו. והמת"כ שפי' כנימה כמו כנים ותולעים צריך לגרוס ככנימה בב' כפי"ן. ובילקוט גרס ככלמתא והוא תרגום של כנים:

**כמן פסח ועד עצרת** שהוא אויר ממוזג בלא קור וחום:

**רשב"ג בשם ר"מ**. ב"מ ד' ק"ו בחילוף שמות התנאים:

**חצי תשרי** ששה זמנים כתובים כאן כפי מנהג העולם כוללים כל י"ב חודש. והתורה סדרה כפי סדר דבר והפוכו זרע וקציר וגו' וחז"ל כאן חשבו כסדר החדשים זרע חורף קור קציר קיץ חום. ורבי יהודה מונה ג"כ כפי סדר זה מר"ח חשוון. ור"ש מונה מתשרי (ועיין בפדר"א פ"ח באופן אחר. ועיין ברש"י בחומש ובירא"מ וביפ"ת):

**לא שמשו המזלות כו'**. כרבי יהושע לקמן:

**שמשו אלא כו'** פרש"י לא שמשו כהלכתן ומשפטן ואפשר דס"ל כרבי אליעזר לקמן:

**לא שבתו** דרש עוד עדיין לא ישבתו כמו שלא שבתו עד עתה (מת"כ):

**מכלל ששבתו** בכל ימי המבול. ועיין לעיל פ' כ"ה סימן ב':

## פסקה יב

**זה שיכן** פי' זה שייך בזכות הקרבנות. והכוונה דברכה זו שייך לזכות הקרבנות. והשמיט בעל המאמר מלת ויאמר להם וכתב ויברך אלהים את נח ואת בניו פרו ורבו לומר שהברכה היא פ"ו. לא דבר אחר (יפ"ת). או אפשר שצריך להיות זה שבירכן בזכות הקרבנות:

**מורא וחתית חזרו**. דבאדה"ר כתיב רדיה ורדו בדגת הים ובכל עוף וגו'. וממילא בכלל זה הוא מורא וחתית דכיון דרודה בהם בהכרח יראו ויכנעו מפניו ואחר העונש ניטל מהם הרדיה והחתית כמ"ש לעיל פרק כ"ג. וכשהקריב נח קרבנות חזרו מורא וחתית אך לא הרדיה ור"ל שחזרה מורא וחתית לבל יפגעו בהם הב"ח אבל רדיה לא חזרה כי אין האדם רודה בב"ח אלא באותן שהם בני תרבות עד שבא שלמה וחזר לו גם הרדיה על כל חיה ועוף ומזיקין (נזה"ק):

**כי הוא רודה בכל עבר הנהר**. לרבות כל הב"ח. וכן מפורש במדרשות ובתרגום שני שכל הב"ח היו כפופים לעבודתו:

**תינוק בן יומו חי**. איידי דבעי לאתויי הך דבסמוך דעדיף תינוק מגדול לענין שמירה דשייכא אקרא דידן. מייתי נמי הא דעדיף תינוק מגדול מת לשבת (יפ"ת). ועיין שבת דף קנ"א:

**דוד מלך ישראל** שאע"פ שהוא חשוב וחסיד אין כבודו דוחה שבת. דלא שרי אלא פקוח נפש. ועיין שבת דף ל':

**אין משמרים אותו**. פי' אין צריך לשמרו:
**ומפני הנחש** הלשון מוקשה דהא אין דרך נחש לנקר עינים אלא לשוך. והוא מזיק אפילו לאדם גדול. וכ"ש ארי. ובפרק שואל גרסינן אין צריך לשומרו מן החולדה ומן העכברים שנא' ומוראכם וכו':
**שלא ינקרו את עיניו**. שמקום העינים שהוא רך משאר מקומות יש לחוש יותר:
**ומוראכם וחתכם** ודרשינן וחתכם לשון חיות. אימתי מוראכם על החיות כל זמן שאתם חיים:

## פסקה יג

**לבשר תאוה** כמ"ש הנה נתתי לכם את כל עשב וגו' אבל לא כל חי. ור"ל שלא הותר לשחוט כשירצה ולאכול כדיליף בפד"מ. אבל אם מתה מאליה היה מותר לו (יפ"ת):
**על אבר מן החי** דכיון דאפילו לשחוט אסור כ"ש לחתוך אבר אסור. אבל ב"נ שהותר להם בשר תאוה כדכתיב אצל נח כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה וכדיליף בפד"מ. על כן הוזהר נח שלא יאכל אבר מן כל חי. וכמ"ש אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו. בשר בנפשו הוא אבר מן החי. בנפשו דמו הוא דם מן החי כמ"ש רש"י בחומש:
**אך להביא כו'** ר"ל דכתיב אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש למימר דאפילו המאבד נפשו ידרש:
**יכול כשאול** המלך שהפיל עצמו על חרבו ומת פן יבואו הפלשתים והתעללו בו. ת"ל אך. שאכין ורקין מעוטים:
**יכול כחמ"ו** שמסרו עצמן למיתה על קה"ש. דאי משאול ה"א שאני התם דהוי עתיד למות בודאי אבל חמו"ע שהיו ניצולים אם רצו לא. ת"ל אך. ובקצת נוסחאות מצאתי ת"ל ואך ולפ"ז דריש מעוט שני מתוספת ו' (יפ"ת):
**מיד כל חיה** שאין פירושו מהחיה עצמה ידרוש אם יהרוג אדם. מאחר שאין מצוה בתורה על שום בריה רק על האדם. ע"כ דרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם. פי' באיזה אופן אדרוש הריגת אדם ע"י חיה כשיש יד אדם באמצע:
**מיד איש אחיו זה השוכר כו'**. כלומר מיד איש ששכר את אחיו להרוג חברו. שניהם חייבים בהריגתו:
**אלו ד' מלכיות** שנקראו חיות כמד"א וד' חיון רברבין:
**זה עשו** דאע"ג דהוא מד' מלכיות רמז לו בפני עצמו שיענש על מה שציער את אחיו ביחוד (יפ"ת):
**אלו ישראל שנקראו אדם**. לא בסתם אדם דכבר נאמר ואך את דמכם:

## פסקה יד

**כולם בהלכות ב"נ** כל הני דמני ואזיל דיני ב"נ ולא ד"י שאינן דנין בעד אחד ובדיין אחד בלא עדים ובלא התראה. ולא על העוברין דישראל שהכה אשה ויצאו ילדיה פטור על הולד אא"כ קים לן שכלו לו חדשיו ואינו נפל:

**בעד אחד** אבל ישראל בעי' ב' עדים כדכתיב ע"פ שני עדים:

**בדיין אחד** אבל ישראל בעי סנהדרין דכתיב ושפטו העדה:

**בלא עדים** אלא אפי' בהודאת בעל דין עצמו:

**ע"י שליח** שהרג חבירו ע"י אחר. דבד"י המשלח פטור שאין שליח לדבר עבירה. רק שדינו מסור לשמים:

**שופך דם האדם באדם**. שאין ת"ל באדם. אלא ה"ק באדם אחד דמו ישפך היינו דיין אחד או ע"א:

**בלא עדים ובלא התראה כו'**. פי' שופך דם האדם באדם עצמו בהודאתו דמו ישפך:

**ע"י עוברין שופך דם האדם וגו'**. פי' שופך דם האדם שהוא תוך האדם דהיינו עוברים ג"כ דמו ישפך:

**אף החונקו** שדמו נשפך לתוכו ולא יצא לחוץ אפ"ה דמו ישפך:

**לכשיבא אדם כו'** שהוא יום הדין הגדול שיחיו בו המתים. והיינו באדם דמו ישפך כלו' לכשיבא אדם. ובדב"ר פ"ב הגירסא יותר ברורה (נזה"ק). עוד יש לפרש לכשיבא אדם הוא משיח דכתיב ביה וארו עם ענני שמיא כבר אינש:

**את הדמות** של מעלה כמ"ש כי בצלם וכו' וצלם ודמות ענינם אחד. כמ"ש בצלמנו כדמותנו. שהאדם עשוי בדמות אלהים וההורגו הו"ל מיעוט צלם דמות תבניתו (יפ"ת):

**ממעט את הדמות** שהאדם נברא בצלם ובחותם של הקב"ה. ורש"י בחומש פי' נעשה אדם וגו' כדמותנו להבין ולהשכיל עכ"ל. ולפ"ז יש לפרש ממעט הדמות כי הוא ממעט האדם שהוא מין מדברי ושכלי שהוא מתדמה בו למלאכים העליונים (רש"א):

**כאילו שופך דמים**. שמחסר הנפשות מן העולם וכאילו שפך דמן:

**ומה כתיב אחריו ואתם פרו ורבו**. בתריה דתרווייהו כתיב הילכך כמו שעשה שתיהן הוא (רש"י):

**נאים דברים** בתוספתא שם הגירסא בן עזאי נאה דורש ואין נאה קיים:

**מפי עושיהן** האומר דבר תורה ומקיים מה שאומר:

**ולא נאה מקיים** שלא היה נשוי. ואע"ג דבפרק אעפ"י משמע שנשא בתו של ר"ע. יש לומר לא נשאה אלא באירוסין ע"ש בתוספות:

**שחשקה נפשי בתורה** ואם ישא אשה רחים בצוארו כו':

### פסקה טו

**ברית נחלקה לאוירות**. דריש סמיכות שרצו בארץ וגומר ואני הנני מקים את בריתי אתכם. ומפרש שרצו בארץ לשון רצון שנתן חן לארץ כלה בעיניהם. יש ירצה בזה ויש ירצה בזה כדי שיתיישב כל העולם. וע"ז אמר ואני הנני מקים את בריתי שאתן טבע וחוק שיהיו כל האוירים נאהבים בעיני יושביהם:

**לעי** עוסק:

**אילטיס** רחוב:

**בריך כו'** ברוך הוא שהוציאנו מן האויר הרע הזה. היה קורא רשב"ל להן ואמר להן מהיכן אתם אמרו לו ממקום שנקראת מזגא אמר רשב"ל אנכי מכיר מהות המקום ההוא ואין בו מקום ראוי לישוב אלא בין העמודים. ר"ל כמו שיעור בין העמודים ששם היה יושב ושונה ואפ"ה דרים שם בני אדם. וגם נשים אלו קשה עליהם אוירה של טבריא ובחרו באויר מזגא (מת"כ):

**יתיב קודמוי כו'** היה יושב לפניו ושונה והיה ר"י מסבר ליה משנתו כו':

**דאנא גלי כו'** אנכי גולה ממקומי ואין דעתי מיושבת עלי שאין האויר שבכאן נוח לי:

**גובת שמאי** כך שם המקום:

**ומה אינון כו'** מה הם טיבם של האויר של שם:

**כד ינוקא מתיילד כו'**. כשהתינוק נולד אנו גובלים עיסה מענבים שלא נתבשלו כל צרכן ומושחין בו מוחו של תינוק שלא יאכלוהו היתושים וינקרו את מוחו. ואעפ"כ היה בוחר באותו מקום ולא היה דעתו מיושבת עליו חוץ למקומו:

**לב בוסר בחלקו של חברו**. כצ"ל (יפ"ת מת"כ) וכן הוא בירושלמי כי דבר ה' בזה מתרגמינן בסר. ור"ל שכל אחד ימאס ויבזה חלק חברו שישמח בחלקו ולא יחמוד שאינו שלו. ומ"ש אף לעתיד כן ר"ל כמו שהוא בעוה"ז לענין ישוב המקומות כן יהיה לעתיד גם בכל הדברים שיהיה חן דבר על בעליו לבד ולא לאחרים (נזה"ק):

## פרק לה

### פסקה א

**שעבר על הצווי** שלא קיבל עליו לפרות ולרבות עד שנשבע לו שאינו מביא עוד מבול לעולם וכדדרשינן לעיל פ' ל"ד סימן ד':

**לפיכך נתבזה** באהל אשתו וכמ"ש לקמן פרשה ל"ו:

**הוסיף על הדבור כו'** נהג עצמו פרישות שלא לעסוק בפריה ורביה עד אחר שנתעסק תחלה בישוב תקונו של עולם בנטיעת כרם וכיוצא להיות העולם מיושב כראוי. ובשכר זה נתייחד הדבור לבניו עמו. שנתעלו בניו ג"כ במדרגתו. שזהו זכות גדול:

## פסקה ב

**לדרת כתיב כו'** כתב הרבינו בחיי לדרת עולם הוי"ן חסר ללמדך שאין אות הקשת נראה אלא בזמן דורות החסרים פרט לשני דורות אלו שהיו דורות מלאים וצדיקים שלא הוצרכו לאות הקשת. וה"ה בשאר דורות צדיקים וכדמוכח באגדתין מעובדא דריב"ל ע"כ:

**לדורו של חזקיהו** שהיו כשרים למאד כדאמר בסנהדרין שבדקו בימיו ולא מצאו תינוק ותינוקת שאינו בקי בהלכות טהרה. וכן דור כנסת הגדולה:

**אליהו ז"ל כו'** סייעתא לר' חזקי' דכיון דדחי רשב"י לריב"ל מפני שנראתה הקשת בימיו נראה שבימי רשב"י לא נראתה הקשת:

**הוו יתבין תנין כו'** היו יושבין ושונין ביחד. והגיעו להלכה שאמרה רשב"י בדורו. ונחלקו ריב"ל ואליהו בפירושה. ואמרו שהנה רשב"י במערה קבור בה וישאלוה ממנו. ועיין ביפ"ת:

**על אליהו כו'** נכנס אליהו אל המערה של רשב"י:

**לית הוא כדאי כו'** אינו ראוי שיראה ויקבל פני:

**כך אמר רשב"י** איידי דקאמר שבחו דרשב"י בענין הקשת מייתי נמי שבחים אחרים שלו:

**אי בעי אברהם למקריבה כו'** פי' הרשעים החוטאים הרחוקי' מהקב"ה בפשעיהם יפטרם ויקריבם לה' ויצילם מעונשי עוה"ב. כל הדורות כולם שעברו ממנו עד הדור שאני בקרבו. אני אקרבנו שוב עד מלך המשיח. ואם אברהם לא ירצה אזי אצרף עמדי אחיה השילוני ונסבלם כולם מימות אברהם עד מלך המשיח. ועיין דוגמת זה בפרק לולב וערבה:

**בפחות משלשים צדיקים** כלומר בכל דור ודור. והכי קאמר אין העולם יכול לעמוד עמידה שלימה בשפע טובה וברכה. אבל בפחות מל' צדיקים אע"פ שאינו נחרב לגמרי אין לו עמידה שלימה (נזה"ק):

**משלשים צדיקים** לקמן בפרשה מ"ט יליף לה מואברהם היה יהיה. ובפ' לולב וערבה אמר אביי לא פחות עלמא מל"ו צדיקים:

**אנא הוא** דגם על צדיק אחד העולם מתקיים. אבל עמידה שלימה דוקא שלשים צדיקים כנ"ל. וע' יפ"ת ונזה"ק:

## פסקה ג

**קישותי דבר שהוא מוקש לי** פי' מושווה ומדומה לי. וכמפורש ביחזקאל סוף פרשה א' כמראה הקשת אשר יהיה בענן כן מראה דמות כבוד ה'. ופריך אפשר כן שיהיה ח"ו הקשת אשר בענן שוה לו ית'. ומשני אלא קשין דפירי. כלומר כמו קליפת הפרי הטפל לפרי:

**לאחד שהיה בידו קולב** (פי' קרדום או צבת או מזלג ולשון ערבי הוא) **רותח בקש ליתנו ביד בנו** (והרמב"ן גרס בקש ליתנו על בנו) ליסרו. וחמל עליו והעביר לעבדו כדי שלא יוזק בנו ויקח מוסר ממה שעשה לעבדו. כן ה' כשיראה הדור חייב וראוי למבול מעביר המכה על הארץ הפסד פירות הארץ. וזהו בעניי ענן על הארץ. פי' כשאביא חשך ואבוד. יהיה על הארץ ולא על האנשים. והאות על זה הראות הקשת בענן (יפ"ת). ושמעתי שהמאמר הזה מקומו להלן דאיתא שם מדת הדין שהיתה מתוחה כנגד ישראל הפכה הקב"ה ומתחה כנגד מצרים וכאן צ"ל ר"י בשם ר"י בר"ס אמר לאחד כו':

**זו מדת הדין שלמעלה כו'** פירש"י בחומש כשתבא מדה"ד לקטרג אני רואה את האות הנזכר:

**ובין כל נפש חיה וגו'** זה מדת הדין של מעלה כצ"ל (א"א) ויותר נראה שמלות זה מדה"ד של מעלה מיותר בכאן לגמרי:

**פרשת נדרים** בפ"ק דמועד קטן פרש"י פרשת נדרים ראשי המטות לא מסכת נדרים. ולפי מ"ש כאן נמי פרשת נסכים י"ל דיני נסכים:

**ונטלו ממנו רשות** על דעת לנסוע משם. שסבורים ללכת משם מיד וע"פ איזה סיבה נתעכבו שם עוד יום אחד:

**אמר להון** ג' היו כנ"ל. ודרש אחד לפני שנים:

**מה ת"ל גם כי שלחם**. התם כתיב ויברכם יהושע וישלחם וגו' וגם כי שלחם יהושע אל אהליהם ויברכם וגו'. ומה תלמוד לומר כי שלחם וגו' הרי כבר נאמר ויברכם יהושע וישלחם:

**שבט ראובן וגד** וגם חצי שבט מנשה:

**עוד ימים אחרים** צריך להיות ימים אחדים:

**ושהו שם עוד** ואע"פ שכבר כתיב וילכו לאהליהם. דרך הכתוב להזכיר הענין בכללות מתחלה ושוב יספר מה שהיה ביני וביני:

**לכך נא' וגם כי שלחם**. ר"ל ששלחם פעם שניה:

**וליוה אותם עד הירדן**. היינו מ"ש בפסוק ו' וישלחם וילכו אל אהליהם. שהלך עמן ללוותם כמו הולך עמם לשלחם:

**ולוו אותו עד ביתו**. וזהו מ"ש וישובו וילכו בני ראובן וכו' היינו שמתחילה הלכו עד הירדן. ואח"כ שבו וחזרו עם יהושע. ואח"כ וישובו וילכו. הרי שהיה בכאן שני שלוחין ושתי ברכות:

**הברכה האחרונה כו'** שבתחלה בירכן סתם שיצליחו. והשתא האריך שיתברכו בנכסים ובמקנה רב למאד ובכספים ושמלות. וברכם שבלב טוב יחלקו עם אחיהם שנשארו בעבר הירדן שלא יצר להם בחלקם עמם (יפ"ת):

**הה"ד ויאמר אליהם לאמר כצ"ל**: ובשלמות הרבה מאוד חלקו כו' כצ"ל: כבר כתיב ביום השמיני שלח. רמי קראי אהדדי שבמ"א ח' פ' ס"ה כתיב ויעש שלמה בעת ההיא את החג שבעת ימים ושבעת ימים וגו' ביום השמיני שלח את העם. היינו שמיני עצרת כ"ב לחדש. ובד"ה ב' ז' פ' י' כתיב ויעשו ביום השמיני עצרת כי חנכת המזבח עשו ז' ימים והחג ז' ימים וביום כ"ג לחדש השביעי שלח את העם:

**שנטלו ממנו רשות כו'** שמתחלה רצו ללכת ביום כ"ג ונטלו ממנו רשות ביום כ"ב על יום כ"ג. ושוב נתחרטו להתעכב שם עוד עד יום כ"ד ונטלו ממנו רשות ביום כ"ג על יום כ"ד (נזה"ק):

**ביום עשרים ושלשה לחדש השביעי שלח** כצ"ל: כתיב כי חנכת המזבח כו'. לפי דבעי למימר והברכה האחרונה היתה גדולה. ובעי לפרש מ"ש ר' יצחק אההוא קרא ומ"ש רבי יצאת ב"ק כו'. מייתי להא לאשמועינן על מה הוצרכה ב"ק להבטיחן בעוה"ב (יפ"ת):

**אוכלים ושותים** שזהו עיקר החנוכה שאין שמחה בלא אכילה ושתיה בבישול וצליה והדלקת נרות הרבה. ואפשר שהדלקת נרות הללו הוו בבית המקדש שהרבו בו נרות לכבוד הבית:

**והברכה האחרונה כו'** שנא' וילכו כו'. אע"ג דכ"ז כתוב ג"כ בקרא דביום השמיני מ"מ מדכתיב וילכו לאהליהם שמחים כו' משמע דביום הליכתם דהיינו ביום כ"ג אז זכו להיות שמחים כו':

**שמצאו נשותיהם טהורות** מדכתיב אל אהליהם שמחים. ואין אהלו אלא אשתו. וכן דרשו על פסוק וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא והיינו בבואו מן הדרך. ועיין יבמות ס"ב. ומ"ש שילדו זכרים היינו כמ"ש שמחים וטוב לב. שהיו טובי לב מעין השמחה. ועיין בפ"ק דמ"ק:

**יצאה ב"ק ואמרה כו'**. במועד קטן מפיק לה מן כל הטובה וע"ש בח"א:

**ואוחרנא מפרש** משום דבדרשות הנ"ל קאמר הברכה האחרונה היתה גדולה מהראשונה. משום הכי דרש איהו נמי להך דרשא דאית בה כה"ג:

**ותלך מאתו מה ת"ל ותבא ותגד כו'**. דכיון שכבר הלכה מאתו ולא חששה לשאול דבר מאתו. מה נתחדש לה עכשיו שחזרה להגיד לו:

**ויעמוד השמן שהוקר השמן**. דרש ויעמוד שהיה לו עמידה אחר שנפל. שהיה מקח השמן בזול ועתה נתיקר. והבינה שנעשה כן ע"י הנביא למענה ובאת לשאול איך תעשה אם תמתין עוד שיתיקר יותר או תמכור מיד:

**עד שיחיו המתים** שאפילו יאריכו ימים עד תחיית המתים יספיקם שמן זה לפרנסתם וכן לבניהם אחריהם תהיה פרנסה מדמי השמן הזה שישאר בידם או חילופיהם עד תחיית המתים. ודרש תחיי בתחיית המתים:

**הברכה האחרונה** היינו מה שנתייקר השמן לאורך ימים. היתה גדולה מברכת הקרן שלא היתה רק לשלם נשיה:

**וכיון שראה כו'** אדלעיל קאי רשב"י ראה רבי יודן ורבי יוחנן שהם אנשים מיושבים בדעת ובדרך ארץ:

**ויסע מלאך האלהים כו'**. דס"ל כדפי' הראב"ע שע"י נסיעת המלאך מלאחריהם נסע גם עמוד הענן מלאחריהם ועליו נאמר וה' הולך לפניהם יומם וגו'. והוא כי נקרא המלאך בשם רבו. ולכך קשה ליה כיון דכבר כתיב ויסע מלאך האלהים דהיינו מלאך המוליך הענן. ממילא שנסע עמו הענן. ומה ת"ל עוד ויסע עמוד הענן וגו':

**אותה מדת הדין כו'**. מלאך אלהים רומז למדת הדין וללמדך שאותה מדה"ד שהיתה מתוחה כנגד ישראל הפכה הקב"ה ומתחה כנגד המצריים. ושוב אמר ויסע עמוד הענן וגו' כמשמעו:

**ומתחה כנגד מצרים** להיות להם כופר נפש וכדכתיב ונתתי כפרך מצרים. ואחר תיבות ומתחה כנגד מצרים צ"ל המאמר של רבי יודן לאחד שהיה בידו כו' עד על עבדו. וכן המאמר הסמוך שם עד נפש חיה מקומו כאן:

**כתוב אחד אומר כל חפצים כו'**. דקס"ד דתרוייהו מיירי בחפצי ממון ולהכי קשיא ליה משינוי דלישנא. לכך מסיק דחפציך ודאי היינו חפצי ממון. אבל חפצים היינו אפילו חפצי שמים מצות ומע"ט שלא ישוו לדבר אחד מן התורה. לאשמועי' שאין לבטל ת"ת מפני מצוה דתורה עדיפא:

**ר' אחא בשם כו'**. הוא נמי ס"ל חפצים וחפציך לא ישוו בה. ומייתי ראיה דמצות מיקרו חפצים מדכתיב כי באלה חפצתי הרי דהמצות מיקרו חפצים. וכצ"ל ר"א בשם ר"ת בר ר' חייא חפצים וחפציך לא ישוו בה. ועיין מ"ק דף ט' שמחלק שם בין מצות שאפשר לעשותם ע"י אחרים ובין מצות שאי אפשר לעשותן ע"י אחרים:

**ארטבין** מלך פרס היה כדאי' ביוחסין. והיתה דעתו שהעושר הוא שלימות האנושי. והיה מתפאר עצמו במרגלית חשובה מאד שאין לה ערך שלא תשיג ידו של רבי לתת תמורת המרגלית. והביא מעשה זאת לפרש הפסוקים כר' אחא:

**שלח לי כו'**. פי' שלח לי דבר שהוא טוב כמותה:

**שלח ליה חדא מזוזא**. שרבי בא לרמוז לו שאין עיקר שלימות האנושי תלוי בעושר ממון אלא בחכמת התורה אשר יקרה היא מפנינים. ולזה שלח לו מזוזה שהיא חלק מן התורה. וארטבין לא הבין כוונתו לכן שלח לרבי אני שלחתי לך דבר שאין לו שומא וערך. ואתה שלחת לי דבר דלא שוה אלא חד פולר הוא שם מטבע:

**חפצים וחפצך כו'**. כלו' הכתוב מעיד לנו כי חכמת התורה חשובה אף מכל המצות ומע"ט הנקראים חפצים וכ"ש חפציך דהיינו אבנים טובות ומרגליות כדלעיל כי אין ערך וקץ לשכרה לעוה"ב. ובא לברר לו שאף גם בעוה"ז ניכר שלימותה בתועלת השמירה: ועל זה אמר ולא עוד כו':

**דאנא צריך כו'**. שאני צריך לשמרו מן הגניבה ואנכי שלחתי לך דבר שאתה ישן והיא תשמור אותך. כי המזוזה מלבד הטעם הכמוס שיש בסוד מצותה נמשך ממנה ג"כ תועלת מפורסם שהיא על פתח הבית לשמור את האדם אף בשעת שינה מכל שטן ופגע רע. ובהיות המזוזה רק חלק אחד מן התורה משמרת לאדם מכל רע. כ"ש העוסק בכל התורה. והיינו דמסיק ומייתי עלה הא דכתיב בהתהלכך תנחה אותך כו' דמיירי בכל התורה. והוא שלח ליה מזוזה לדוגמא להיות החלק מעיד על הכל (נזה"ק):

**בעוה"ז** שעמידת האדם בעוה"ז נקראת הליכה כמ"ש כי הולך האדם אל בית עולמו:

**בשעת מיתה** כלו' כל זמן שהוא בקבר. שהמיתה נקראת שכיבה ותשמור עליך שלא תמסר בידי משחיתים רק בידי מלאכי חסד בצרור החיים. ועיין ביפ"ת:

**לעתיד לבא** שהקיצותה מרמז על התחיה ע"ד ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו שאז תליץ התורה עליו:

## פרק לו

### פסקה א

**והוא ישקיט כו'**. דרש ר"מ שדור המבול אמרו והוא ישקיט מעולמו מלהיות משגיח בו לעשות הדין בעושקים הרשעים. ומי ירשיע מי ירשיעם לחייבם בדין. לפיכך גם הם לא עשו דין בקרב הארץ באומרם שהעולם הפקר. וכן אמרו והוא יסתיר פנים מעולמו בתשועת הנעשקים והצדיקים לעשות עמהם אות לטובה. ואם הוא מסתיר פנים מעולמו

מי ישורנו וישגיח בו לטובה. ולפי שכפרו דור המבול בהשגחה לגמרי אמר שם אליהוא במעניתו שאמרו דור המבול והוא יסתיר פנים וגו' ועל גוי ועל אדם יחד. כלומר בין על גוי כלל האומה ובין על אדם פרטי בשניהם יחד אינו משגיח כלל. ועז"א בעל המאמר שהוא כדיין שמותחין כילה (פי' יריעה) על פניו ואינו יודע מה נעשה בחוץ. ומביא ר"מ ראיה שאליהו אומר זה בשם דור המבול. שהרי כך אמרו דור המבול בפירוש עבים סתר לו ולא יראה. וממילא אף מקרא זה והוא ישקיט וגו' נדרש בדור המבול שאליהו אמר זה בשם אומרו דהיינו דור המבול (נזה"ק):

**דייך מאיר** בדברים הללו שאין כך כוונת הכתוב כי אינו דומה למאמר עבים סתר לו כי נזכר שם מפורש בשם אומרו. אבל כאן נאמר סתם והוא ישקיט ומי ירשיע וגו'. וה"ל לפרש ולומר ויאמרו הוא ישקיט ומי ירשיע וגו':

**אמרו נתן שלוה** פי' חכמים השיבו לר' מאיר. וגירסת ילקוט איוב אמרו לו. ועיין עוד שנויים:

**ומי בא וחייבן** פי' שהשלוה היה בלי פגע רע וע"כ הרבו להרשיע וגרמו שיסתיר פניו מהם ושפטם כשורה. ובילקוט גרס לא נתן שלוה כו' אלא לחייבם:

**זרעם נכון כו**'. בדור המבול משתעי שהם הצליחו כל כך ואמרו לאל סור ממנו:

**לג' ימים היתה אשתו מעוברת ויולדת** כצ"ל. וכן הוא בויק"ר ריש פ"ה. ור"ל שלא היתה מעוברת אלא ג' ימים:

**נאמר כאן נכון כו**' וניחא ליה למילף מהתם דמיירי בענין אשה. אבל לרבנן ניחא להו למילף נכון מנכון אע"ג דלא מיירי באשה:

**רואים בניהם כו**'. כמ"ש לעיל ל"ד סי' י"א יולדים ולא קוברים. ובתנחומא סוף בראשית רואים לעצמם בנים וב"ב חמשה וששה דורות. ועיין סנהדרין ק"ח במ"ר פ"ט:

**ישלחו כצאן עוליהם** מיד שיולדים עומדים והולכים כמו הצאן:

**בערביא צווחין לינוקא עוילא**. בלשון ערבי קורין לתינוק עוילא. ור"ל דלא תימא דאקטנים קאי דאין זה חידוש כלל אלא בתינוקות מיירי וארשעים הנ"ל קאי (יפ"ת):

**ירקדון כאילין שדיא**. דאי רקידה בעלמא כבר נאמר ישלחו כצאן עוליהם:

**כאילין שדיא** כמו רקידת השעירים וכמ"ש בגמרא מענין רקידתם:

**צא והדלק** שהיא פעולה יותר מבקשת צור או סכין:

**שדא שמדין** אפשר דהיינו אשמדאי מלכא דשידא:

**שקרא תרנגולא** ומאז אין יכולת לשדים להזיק:

**א"ל זיל גלוג כו**'. השד א"ל להתינוק לך השתבח לפני אמך ותן תודה לאל שקרא התרנגול:

**דלא קטעת אמא שורי** פי' שלא חתך אמי טבורי ואני חלש ומסוכן ואיני יכול להרוג אותך. והיה בו כח לעמוד כנגד השד:

**מפחד מן המזיקין** ודוגמתו בשלמה מפחד בלילות כדלקמן בבמד"ר:

**וכשהסתיר פנים מהם**. סיום של דברי חכמים החולקים על ר"מ אלא שהפסיק בדברי ר"ל ורבנן:

**מי א"ל שלא עשית כשורה**. ופי' ומי ישורנו מי יחקור אחר דינו לומר שעשה כשורה או לא כשורה:

**יחד שממנו הושתת העולם**. על גוי ועל אדם יחד שוה הדבר לפני ה'. כי כמו שהיה מעמיד עולמו מכל האומה שהוא דור המבול. כך העמידו מנח לבדו. כי ה' יצוה ברכתו ביחיד כמו במרובים. ומביא ראיה מהכתוב ויהיו בני נח וגו'. שנתן להם הויה בעולם למלאות העולם בזמן מועט כפי שיעורו הראשון כי הולידו ששה בכרס אחד וכדאי' בפדר"א פ' כ"ד (יפ"ת):

## פסקה ב

**הריעו אנשי דור המבול**. דבדור המבול משתעי. ועליהם אמר ירוע כבירים המה הגבורים אשר מעולם. המה הרשיעו במעשיהם הרעים בלי חקר וערך על כן העמיד אחרים תחתם אלו בני נח שנתמלא מהם העולם בזמן מועט כנ"ל (נזה"ק):

**מעכו"ם** כלו' אין מעכו"ם מציל עצמו מידי. או מציל את ישראל מידי כשאקחם מביניהם ואושיעם בע"כ:

**כל פעולות ומחשבות** ר"ל מדכת' אפעל ולא פעלתי יליף מחשבה. כלו' כשהייתי מחשב ואומר אפעל כך וכך לא היה מי שישיבנה (יפ"ת):

**שפעלתי עם דור המבול**. במה שהשפיע להם שלוה שלא בדרך טבע כדלעיל. וג"כ כשדנו בדינין קשים במיתה ורותחין כדלעיל:

**אבל נח נכנס בשלום כו'**. ר"ל אף שנקמתי נקמתי בדור המבול לגמרי על כל זה ניצל נח מתוך ההפכה ונכנס בשלום:

**אבי כנען אבוי דפחתא**. כלומר אביו של כנען הגרוע ומקולקל כי הוא נמשך מטבעו ושרשו ממש (נזה"ק):

**ומאלה נפצה** דה"ל למימר נפוצו לשון רבים ע"כ דורש כאילו כתוב ומאלה נפצה כמו דגה:

**דנפצה עוברה ומלאה ארעא**. פי' שהריקה כל הביצים שהיא מעוברת מהן. ומכל גרגיר וגרגיר נעשה דג כן מג' אלה בני נח נתמלא הארץ בזמן מועט (יפ"ת):

## פסקה ג

**נתחלל ונעשה חולין** דבא לרמוז ג"כ לשון חולין וחלול. והא בהא תליא דלכך נעשה חולין עבור מה שהתחיל בנטיעת כרם ולא בנטיעה אחרת. והטעם שלא הוה ליה להתחיל בדבר תקלה שכמה פעמים היין מביא תקלה (נזה"ק):

**יחור** הענף מן התאנה נקרא יחור ומן הזית נקרא גרופין ומן הגפנים זמורות. ועיין לעיל פרשה ל"א סי' י"ט:

**אין אדם כונס כו'**. עיין מ"ש לעיל פרשה ל"א סי' י"ט:

**ג' שהיו להוטים כו'**. לעיל בפרשה כ"ב סימן ו' ע"ש:

**פנים לאדמה** כי בימות המבול נמחו אפילו ג' טפחים של המחרישה כדלעיל פ' ל"א סי' ז'. והיתה האדמה נראית שממה וחריבה והוא התחיל להשוות פניה ועשה לה פנים במחרישה וזריעה. ועוד שבשבילו נתלחלחה האדמה בירידת גשמים שבעבור מי המבול נתיבשה הארץ כדכתיב יבשה הארץ ולא זרעו עד שירדו גשמים כדלעיל סוף פ' ל"ג. ועוד שמילא פני האדמה שנתיישבה האדמה במשך זרעו בזכותו. מצד כל אלו נקרא האדמה כקנינו והוא כאדון לה באשר העמידה על מתכונתה:

**בורגרות** פי' הערוך נקרא איש האדמה על שעבד את האדמה. שעל שם העבודה נקרא כן:

**חביב משה מנח** שגם בזה היה חביב משה מנח. כי נח היה עולה ויורד ומשה בהיפך יורד ועולה. שנח משנקרא איש צדיק נקרא שוב איש האדמה ע"ש גנאי בהיות להוט אחר האדמה והיה אפשר להתקיים ע"י בניו. והוא היה לו להתבודד בדרכי קונו כאשר עשה מתחלה. אבל משה היה מתעלה והולך בקודש (נזה"ק):

**אפגע בו שידא שמדין** הכוונה בזה שנח כיון אל יין הרשות שנעשין שדין וכחות טומאה. וזהו אפגע ביה שידא שמדון הפגיע בעצמו כח חיצוני (כי כל דבר שאינו כפי התורה מיוחס למזיקים ומשחיתים) וא"ל שותפי עמך כי ב' בחינות יש ביין זו לעומת זו. שמיעוטו יפה ורובו קשה. כי היין ישמח לב אנוש. ומיעוטו מפקח לבו לתורה ורובו מביא לידי עבירה. וע"ז אמר רק היה נזהר שלא תכנס לחלקי. והוא לסעודת הרשות ולשתיה מרובה כי אם בחלק אלוה ממעל לדבר מצוה כניחום אבלים וכיוצא ושתיה מועטת ולא מרובה. כי אם תכנס לחלקי אני משחית אותך (ועיין באלשיך):

## פסקה ד

**שלא במידה** מדכתיב מן היין דה"א הידיעה להגדיל הענין (יפ"ת):

**בו ביום נטע** מדקאמר ויטע כרם וישת ויתגל דרשינן שהכל ביום אחד שהקיש זה לזה מה זה ביומו אף זה ביומו (יפ"ת):

**ויגל אכ"כ** והיו"ד בחירק כמו יגל יבול ביתו. אלא ויתגל שהוא מרבה בבנין המלה לרמוז שהרבה בגלות. ודריש ויתגל לשון גלות:

**גרם גלות לו ולדורות.** שנמשכו אחריו דורותיו בשתיית יין הרבה שמעשה אבות ירושה לבנים:

**עשרת השבטים** רמז בתיבת אהלה שעשרת השבטים נקראו אהלה כמ"ש ביחזקאל כ"ג ד' ושמותן אהלה הגדולה ואהליבה וגו':

**גם אלה ביין שגו.** בריש הענין כתב הוי עטרת גאות שכור אפרים וגו' הם י' השבטים ואח"כ כתיב וגם אלה ביין שגו לרבות שבט יהודה ובנימן. ועיין באס"ר:

**אהלה של אשתו** שבא לשמש מטתו כדמפרש ואזיל רב הונא שמתוך שבירתו לא היה לו כח כראוי לשמש מטתו אך בשכרותו לא השגיח בחליו ונתאוה לאשתו ושימש מטתו ולא נזהר ונתבזה:

**כתיב בה ווי"ן י"ד פעמים.** כו' ובפרק ז' דסנהדרין אי' י"ג ווין נאמרו ביין ולא חשיב שם ויאמר ארור כנען. ועיין ברש"י שם הטעם. וכתב המהרש"א שם שהי"ג וי שזכר הם בי"ג תיבות שהם כולם פעולות ולא שמות ומלות כמ"ש התוס' דויפת לא קחשיב לפי שהוא שם:

## פסקה ה

**אמר להון ואגיד להון.** דרש ויגד ואגיד להון מלשון משיכה כתרגום משכו אתנגידו שבא למשוך לבם בטענה שמזכיר והולך (יפ"ת):

**לעשותן ד'** כדאמר לעיל שבא לשמש מטתו:

**אמר להון ואגיד להון.** מיותר (ידי משה):

**מהכא וירא ויגד** כלו' מפני שכל עבדותו לא היה אלא בעונש קלקולו באברים הללו בראיה והגדה:

## פסקה ו

**שם התחיל במצוה.** דהא יפת הוא הגדול והיה לו להקדימו. אלא דשם הי' העיקר בזה שהוא לקח. ואח"כ שמע לו יפת:

**לפיוולא** לשון כסות נאה אלא שאינו של מצוה כמו בזרע שם. לאפוקי בני חם שנדונו ערומים וכמ"ש בסמוך:

**ונהגו בו כבוד כמורא כו'.** כי נזהרו מפני כבודו מבלי לראות ערות אביהם מאומה אף שאין אביהם יודע עתה מאומה:

**אמר הקב"ה לשם וכן ליפת. וכן לחם**. לא שאמר להם דבור זה בנבואה אלא הכוונה שחז"ל דורשים זה ממה שמפורש עליהם בנביאים דברים אלו. כי אברהם וזרעו באו משם. וגוג ומגוג מזרע יפת:

**שאני פורע לך** כלו' שלכן מספר הכ' שהשליכם לכבשן לבושי בגדים. מפני שחרפה הוא להם להיותם ערומים על כן סיבב ה' ב"ה שלא יהיו לחרפה ולקלס אף רגע אחת:

**באדין גברייא אילך** שאלמלא זכות שם אע"פ שירצו חמו"ע להתנהג ברבנות לא היה סיפוק בידם. כי היה נ"נ גוזר להפשיטם ממלבושי כבוד כדי לבזותם:

**בגוליהן** מין בגד:

**במוקסיהן** מין בגד כסוי לראש היינו כובע ומצנפת (מוסף הערוך):

**שבי מצרים** הם מבני חם כמ"ש ובני חם כוש ומצרים:

## פסקה ז

**נתפרק יינו מעליו**. שהשכור נדהם ואינו מבחין כמו שהוא נרדם כינה הכתוב הפגת היין ליקיצה (יפ"ת):

**בנו הפסול** כלומר במעשה ובמדרגה. דאל"כ מאי הקטן והלא גדול מיפת הוא (הרא"מ). ולדעת האומרים שחם היה קטן שבכולם. קושייתם כאן לימא אשר עשה לו חם. ולא הוי צריך לומר בנו הקטן אלא שבגנותו דבר הכתוב (יפ"ת):

**קטן מהכיל** שפירושו פסול. וזה אליבא דר' יוסף. ופלוגתא היא בפ' קדשי הקדשים:

**רי"א** לפי שכתוב דעת ר' יהודה שכנען לא חטא ועל שלא היה יכול לקלל לחם והוא הקטן והפסול. קלל לכנען שהוא הקטן והפסול מכל בני חם. ודעת ר' נחמי' שאם לא היה לו חלק בחטא לא היה מקללו:

**ואת בניו** הרי חם נתברך גם הוא:

**לפיכך ויאמר ארור כנען**. וגם זה עונש תחשב לחם בהיותו מצטער בצרת זרעו אשר נתקלל בעבדות:

**כנען ראה והגיד** שבאומר וירא חם אבי כנען נרמז שהיה משותף לו בעבירה (ר"ן):

**תולין את הקללה במקולל**. פי' במי שראוי להתקלל. ויש גורסים את הקלקלה במקולקל:

**אמר ר"ב הרבה צער כו'**. דאע"ג דשם ויפת בודאי נהגו בו מצות כבוד אב. מ"מ בטבע אין האדם משעבד כ"כ בגדול כמו בקטן. לכך אמר לכשאצא אני מעמיד לי בן. וכיון שעשה לו חם אותו מעשה שסרסו ומנעו מלהעמיד עוד תולדות אמר אתה מנעת אותי מלהעמיד לי בן קטן שישמשני ועי"ז בהכרח הוצרכו אחיו הגדולים לשמשו. לפיכך יהיה אותו האיש עבד לאחיו שהם עבדים לי. והיינו עבד עבדים דקאמר:

**לכשאצא אני מעמיד כו'**. ולפי שהיה בצער קודם שנתיישב העולם בנטיעה וזריעה לא רצה להוליד עד שיתישב העולם שלא יהיה לו ג"כ צער גידול בנים (יפ"ת):
**דבר שהוא באפילה** דאסור לשמש ביום לאור הנר כדאי' בפרק כל היד:
**כעור** מכוער:
**ומפוחם** לשון פחם כלומר שחור:
**יצא חם מפוחם** להודיע שנהג היתר בדבר שנוהג באפילה וכדלקמן במש"ל:
**חם וכלב** בסנהדרין דף ק"ח מייתי נמי עורב:
**מפורסם** וקלונו גלוי לעין כל. וכן הוא בסנהדרין:
**מוניטין** חותם צורת וולד נקרא מוניטין כדמיון מטבע וכמ"ש סנהדרין דף ק"ז במשנה אדם טובע כו' והקב"ה טובע כל אחד בחותמו של אדה"ר:
**שיתפחמו פניו** להיות רשומו ניכר וקלונו מפורסם לכל. וכן יפסול מטבעו. כך חם וכלב שמשו בתיבה הדומה לאהלו של מלך כי היה בה קדושה יתירה כדאי' בזוהר. לפיכך יצא חם מפוחם להיות רשומו ניכר וקלונו מפורסם לכל. ולפי שזה לא היה בחם לבד אלא גם בבניו כמו כוש. לכן אמר עוד במשל ויפסל מטבעו כמטבע שנפסלה צורתה אף כך נפסל זרעו בקלקול צורתם ברושם שחרות (נזה"ק):

## פסקה ח

**אף מיפת עמדו**. פי' שגם מיפת נתגיירו ובאו באהלי שם וכן פירש התרגום. ודייק דכתיב ברוך ה' וגו' יפת אלהים וגו' שגם יפת בכלל ברכה להיות באהלי שם. וזהו יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם שיפת ישכון באהלי שם:
**זה כורש** שהוא מבני יפת:
**שגזר שיבנה בה"מק** ופי' יפת אלהים ליפת שירחיב לבו ויתנדב לכך:
**אעפ"כ וישכון באהלי שם**. שלא שרתה שכינה בפרהסיא בבית שני כמו בבית ראשון שבנה שלמה שהוא מבני שם אעפ"י שהיה בו כמה נסים. שהרי חסרו או"ת וארון ואש מן השמים כו':
**בלשונו של יפת** דהיינו יונית. ועיין בפ"ק דמגילה ובדב"ר ריש פ"א:
**לתרגום מן התורה** לאו מהא דקאמר שיהיו ד"ת נאמרין בלשון יפת למד. דהא תרגום לשון ארמי הוא וארם אינו מבני יפת. אלא פירושו מיפת אלהים שמענו שנשתמשה תורה בלשון תרגום דירחיב תרגמינן יפת. ומשום דקאמר להא מייתי קרא דויקראו בספר תורת האלהים דמיירי בענין לשון תרגום (יפ"ת). או מכאן לתרגום מה"ת (היינו

לשון ארמי) שכיון שראינו שיהיו נאמרים בלשון יפת כ"ש בלשון תרגום ארמי שהוא קרוב ללה"ק:
**זה המקרא** לשון של התורה:
**זה תרגום** שהוא פירוש הכתוב:
**אלו הטעמים כו'**. בפ"ק דמגילה גרסינן איפכא ושום שכל אלו הפסוקים. ויבינו במקרא אלו פיסוק טעמים. ופרש"י הפסוקים איך נפסקים. פסקי טעמים הנגינות קרוים טעמים:
**אלו ההכרעות** כגון פסוקים שאין להם הכרע כגון שאת ארור משוקדים כו' כדלקמן פרשה פ' ומכריעין אותן ע"פ סברא:
**והראיות** כגון ב' כתובים המכחישין זה את זה דמייתינן כתוב שלישי להכריע ביניהם:
**מכאן למסורת** כגון קריין ולא כתיבין כתיבין ולא קריין דמייתי בפרק אין בין המודר שהכל בקבלה נמסר:
**אפילו אדם רגיל בתורה**. וקים ליה שלא יטעה:
**לא יהא קורא** מויקראו בספר דייק שאין לקרוא בשום צד אלא מהספר. ואיידי דמייתי הכא האי קרא מייתי להא נמי:
**וקרא לו מפיו** כלו' קראה הוא בעצמו מפיו וכתבה:
**ב' מגילות כתב** כתב את הראשונה מתוך פיו וכתב את השניה מתוך הראשונה וקרא בשניה:

## פרק לז

### פסקה א

**זו אפריקא** עיין יומא דף י"א וירושלמי מגילה פ"א הלכה ט' בשמות חילופים. ועל מדי כתב ומדי כמו שהוא בתורה. וכך הוא תיקון לשון המדרש גומר זו אפריקא. ומגוג גירמניא. ומדי מדי. ויון מוקדניא. ותובל אסניא. משך ותוניא. ותירס ר' סימון אמר זו פרס כו':
**גירמנקייא** וכן הוא בירושלמי הנ"ל:
**אלסיטרוס אטליא ודורדניא**. הנה כתוב ובני יון אלישה ותרשיש כתים ודודנים ותרגום אליסי טרוס איטליי וסרדיאה ודרודינייא.כן הוא הובא נוסחא זו בערוך ערך אלס. ואפשר שבכאן הוא ט"ס וכך צ"ל ובני יון אלישה ותרשיש כתים ודודנים אלסו וטרסוס איטליה דרדינייא. שזה הוא ל' תרגום דרב יוסף ובנוי דמקדון אלסו וטרסיס איטליין ודרדנייא. ותיבת אלסוטרוס דכתיב כאן במדרש הוא שני תיבות אלסו טרסיס:

**בני דודיהן של ישראל**. שישראל מבני שם ואלו מבני יפת אחיו. ואין זה ליחוד שם לאלו. כי כל בני יפת וחם ג"כ הם בני דודיהן של ישראל. אלא לומר שעם היותם בני דודים באים ורודים ואינן שומרים דרך הקורבה. או לומר שפעמים מראין עצמן קרובים כשישראל בעליה כרבי חנין (יפ"ת):

**באים ורודים** שהם הקשו על ישראל עול יותר מכל האומות וכמ"ש ביוסיפון שצפו בן אליפז מלך בכתים ונשארו זרעו לעולם דכתים באטליא והיו קרובים לישראל ורדו בהם:

## פסקה ב

**שנתבלעה משפחתו של פוט** בתוך משפחות כוש. ומצרים וכנען ולא נהי' ממנו לאום מיוחד וממלכה מיוחדת מאחר דלא נודע איה מקומם. אבל ממה שפרט יחזקאל שמם לדורות נודע כי עדיין הם קיימים. ומה שלא נתפרסם שמם לדורות צ"ל לפי שהיו ממלכה שפילה נטפלים לבני כוש (נזה"ק):

**כנגד בימה כו'** והא דקראו בן ימיני על שנשבע לו בימינו כדאיתא בשוח"ט פסוק תהי ידך על איש ימינך. אי נמי לפי שארצו בדרומה של א"י ולקמן פ' מ"ב שג' שמות נקראו לנמרוד כוש ונמרוד ואמרפל. הרי כוש ונמרוד אחד. א"כ מ"ש כאן כנמרוד גבור ציד היינו אותו שכתוב בו איש יודע ציד. וכמו שנמרוד נקרא כוש כך הוא ג"כ כוש והוא בן ימיני:

**כנגד בימה כו'** הצלחתו הרמה. א"נ בימת הדין. והמוסף הערוך פי' בל"י בנין גבוה מוכן לדרוש ברבים או לדון או לוכח:

**וכי כושי היה** פי' הלא כתיב ויצא הראשון אדמוני:

**כמעשה נמרוד** כדמפרש ואזיל. ומשום דנמרוד נקרא כוש כמו שכתבתי לעיל. לכן כל העושה כמעשיו ג"כ נקרא כוש:

**צד את הבריות** שהיה צד האנשים בפיו ומטעה אותן עד שהיו מודים בפיהם:

**לא גנבת** בתמיה וכי לא גנבת. אב מה שאנו שואלים לך מי היה בחברתך. וכשרואה שהדבר פשוט להם שהוא גנב היה מאמין ונתפס בדבריו והודה. פ"א בניחותא יודעים אנו שאתה לא גנבת. אבל הגידה לנו מי היה עמך שהוא הגנב ולא אתה. ובשמעו כן היה מודה מי היה עמו בחשבו שהוא ימלט (יפ"ת):

## פסקה ג

**ה' הוא לטובה** פי' שכתוב אצל צדיקים. משום דלשון הוא מורה על המשך האדם במצב אחד בלי השתנות בין לטובה בין לרעה כדאמרינן בפ"ק דמגילה הוא אחשורוש הוא ברשעו מתחלתו ועד סופו. וכן לענין צדיקים הוא צדיק מתחלתו ועד סופו:

**הוא אהרן ומשה ודוד הוא הקטן הוא חזקיהו**. כצ"ל (יפ"ת). וכן הוא באס"ר. ותרתי הוא דגבי משה ואהרן כחד חשיבי. ולא בא הכפל אלא לומר ששניהם שקולים זה כזה כדלעיל פ"א:

**הוא יחזקיהו המלך**. לאו למימר דהיינו הוא יחזקיהו הסיר את הבמות (דברי הימים ב ל"ב:י"ב) כיון דרבשקה לא כיון בו אלא לגנותו. איך יחשוב בכלל הוא הנאמר לטובה אלא היינו והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון (ד"ה ב' ל"ב) ואע"פ שלא הודו לו כדתנן בפסחים חשבו לטובה כיון דלטובה נתכוון הכי גרסי' בשוח"ט בפי' ריש מזמור ק"ה ובילקוט שם (יפ"ת):

**חד טבא מן כלהון כו'** כלומר מתחלת בריאת העולם ועד סופו תמיד הוא רק טוב ברחמים והוא טב מכלהון כי האדם אף בהיותו צדיק הרי כבר נאמר אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא ובהכרח נמצא בו לפעמים שינוי קצת (נזה"ק):

## פסקה ד

**חרן ונציבן וקטוספין**. הם ארך ואכד וכלנה. ובבל הוא שנער עיין יומא י"א. והן ג' מדינות במלכות בבל:

**זו בבל** וה"פ דקרא ותהי ראשית ממלכתו בבל ומלכותו היתה ארך ואכד וכלנה בארץ שנער (יפ"ת):

**ששם ננערו** לפי שהיא עמוקה ושנער נוטריקון שם ננערו:

**מנוערת מן המצות** התלויות בארץ כגון תרומה ומעשרות וכו':

**בתשנוק** דריש שנער כמו תמות בנוער נפשם ומלת תשנוק עיקר שינוק שתרגום בנוער כן (רד"ל) או כמו לא יצר צעדך דמתרגם לא ישנק (א"א). ובלא נר פרש"י שאין שמן מצוי בבבל. ובלא מרחץ לחוסר עצים:

**מתים נערים** פי' החכמים שבה להיותם בח"ל לא יאריכו ימים. דלמען יאריכון ימיך על האדמה כתיב וכדאמר בפ"ק דברכות. ולרבותא נקט שריה וכ"ש הדיוטות דלית להו זכות תורה:

**מביטים בתורה עד שהם נערים**. שיושביה בעלי תורה מקטנותם (יפ"ת):

**שונא וער** שהשונא נקרא ער כמו ויהי ערך:

**מן העצה ההיא** שיצא מן העצה של הארץ ההיא שלא היה עמהם בעצה כלל:

**לחלוק על הקב"ה** שהיו נשמעים לנמרוד שהיה ממריד את העולם:

**תלתסר** יתכן שהוא מ"ש אצל סנחריב ובני עדן אשור בתלשר:

**ולא עשה אלא כו'** פי' שלא עשה כמו שהתחיל אלא שמרד בהקב"ה ונשתתף בחורבן הבית וכמ"ש על עמך יערימו סוד וגו' גם אשר נלוה עמם וגו' אשר אמרו נרשה לנו את נאות אלהים היינו חורבן ביהמ"ק שנשתתף עם מואב ועמון וז"ש אתמול אפרוח עכשיו ביצה שהלך לאחור ולא לפנים שבדור הפלגה לא מרד בהקב"ה ועתה בבית מקדשו מרד בו ונעשה מהאפרוח ביצה:

**מכונן** פירוש מסובב ומקושר וכן הביצה מסובבת וקשורה בקליפתה:

**לבני לוט סלה ללוט**. כל התשעה אומות שחשב הם בני קללה ולווטא:

**אין אנו יודעים** שיכולים לפרש כך וכך. ובכלח אין להסתפק דאי עלה קאי לא הול"ל היא העיר הגדולה אלא העיר הגדולה:

## פסקה ה

**מוניטא של מצרים** מטבע וחותם משפחות מצרים אינם אלא באותיות ים בסופם על שם סופם כדלקמן:

**לודים לודי ים ענמים ענמי ים להבים להבי ים**. כצ"ל ור"ל שבד"ה כתיב לודיים לדרוש לודי ים וה"ה בכולם וכמו שהוא מפורש ברש"י ד"ה הנ"ל (יפ"ת):

**פתרוסים פרוויטות כסלוחים פקוסים**. הוא ענין אחר שמתחיל לדרוש השמות עוד הפעם:

**הוטליסון** יחידים רווקים בלא נשים כדלעיל פ' י"ט. ועיין בערוך:

**היו אלו מגנבין כו'** כלומר שהיו מחליפין נשותיהן אלו באלו. מהם יצאו פלשתים והנם ממזרים ופסולים:

**פלשתים גבורים כפתורים ננסים** זה ג"כ מילתא אחריתי לפרש שם פלשתים וכפתורים. ופירושו פלשתים גבורים מפולשים ומפורסמים בגבורתם וגדולם. כפתורים ננסים קצר ועגול ככפתור (נזה"ק):

## פסקה ו

**חלדין כו' ארקא דליבנן כו'**. כולם שמות אומות הן (מת"כ):

**פיפיניה** שם עיר אשר בנה אנטיוכוס. אפיפינית בלשון יוני גדול ומהודר (מוסף הערוך):

**קלדה** שם מדינה. והערוך גרס קלדהו:

## פסקה ז

**אבי כל בני עבר** וס"ד אחי יפת הגדול:

**מן מה דכתיב כו'** הרי יפת הגדול שהרי בן ת"ק שנה היה נח כשהתחיל להוליד. והמבול היה בשנת ת"ר לחיי נח. נמצא שהגדול שבבניו היה בן ק' שנה. ושם לא הגיע לק' שנה עד שנתים אחר המבול. ועיין ביפ"ת ובנזה"ק:

**מכירין יחוסיהן** שהרי היו בחיים לפניהם מאדם עד נח. וכן כל י' דורות מנח ראו זא"ז על כן קראו לבניהם שמות על שם המאורעות שקרו אותם ואך אחר שנתמעטו השנים ואין אדם מכיר יחוס אבותיו שכבר מתו ע"כ קראו שם בניהם כשם אבותם שלא ישכחם:

**משתמשים ברה"ק** לקרוא הבנים מעין מאורעותיהם אשר יהיו לעתיד והיו קוראים לשם המאורע:

**ולעבר יולד ב' בנים כו'**. בס"ע וא"ת בתחלת ימיו הלא יקטן אחיו היה קטן ממנו והוליד משפחות הרבה ונתפלגו כו' ע"ש וברש"י בחומש:

**שהיה מקטין כו'** על כן ילד י"ג משפחות ונתגדל בעולם:

### פסקה ח

**מקום הוא כו'**. ורב הונא ידע את המקום ששמו כך ובני משפחה זו:

**שהם אוכלים כרישים** שהם עניים שאין שם לחם ושמלה וצריכין לאכול כרישין וללבוש כלי פפייר. ולכן מצפים למיתה בכל יום מרוב עניים. כרישין הוא כרתי. פפייר עשבים שהיו עושים מהם נייר והיו עושים מהן ג"כ מלבושים. וי"מ שהוא מין אילן בעל פארות רבות ואורגים מהם כמעשה מצודה (יפ"ת):

**מישא מיתה** ממזרים גמורים כולם (רש"י):

**חולה** רובן כשרים ומיעוטן פסולים כחולים הללו שרובם לחיים:

**גוססות** רובן פסולין ומיעוטן כשרים כמו רוב גוססים למיתה:

**חבל ימא** שם מקום:

**תכלתא דבבל** פרש"י מכלילה ותפארתה של בבל ליוחסין:

**צור צייר** שמות מקומות הם:

**תכלתא דחבל ימא**. תפארת של חבל ימא:

**כגולה ליוחסין** פומבדיתא איקרי גולה. ור"ל מיוחס:

## פרק לח

### פסקה א

**רבנן פתרי כו'** אויבי דוד שהם דואג ואחיתופל ודעת רבנן שעל שאמר בלשון רבים אלהים יראני בשוררי אל תהרגם שהתנבא גם על אחיתופל:

**פן ישכחו הדורות** שאם ימותו ישכח עונשם שיחשב שמקרה קרה להם למות באפס זמן:

**טלטלמו** טלטל אותם שיגלו טלטול הגוף. ומ"ש הורידמו על הורדת כבוד ומעלה. שדואג היה אביר הרועים ראש סנהדרין. ושכח תורתו. ואחיתופל יועץ למלך ולא נעשתה עצתו וחנק עצמו:

**ולנו מה יעשה מגננו ה'**. ע"ד מ"ש לעיל פרשה ל"ב ואני כאשר עשו כן עשיתי כו' שעם היות שעשיתי ג"כ כמעשיהם לא אירא כו' מגננו ה' (יפ"ת):

**זה התיר כו'** אחד התיר ג"ע ואחד התיר שפ"ד. וענין התרתם פירשתי לעיל פ' ל"ב:

**קונעתו** אשתו כן פי' הערוך. וזיטיוטיס פירוש מסולק מן החיים או שואל צדקה:

**אל תהרוג דור הפלגה** כלומר לא הרגתם פן ישכחו עמי. והכוונה שכמו כן יעשה באויבי ישראל עכשיו (יפ"ת):

**טלטלמו** להפיצם על פני כל הארץ:

**מלמעלן למטן** מהמגדל הגבוה אשר בנו:

**ולנו מה יעשה מגננו ה'**. שאף ע"פ שישראל חטאו כמותן ה' מגן בעדם ולא הענישם כמותם:

**מחטייה** מפני החטא:

**אחד לאלף כו'** שמבריאת העולם עד שנת המבול אלף ותרנ"ו שנה. ולפי שהמבול היה מארובות השמים חשבו כי זה דרכו של רקיע להתמוטט אחד לאלף ותרנ"ו שנה לפי שינוי מצבי הכוכבים. ולא יד ה' עשתה זאת בכוונה:

**שכאן סומכו מן המזרח**. המגדל הזה אשר יבנו בארץ שנער כי היה במזרח העולם בנסעם מקדם והיינו טורי מדינחא ובודאי לא נסעו לקצה אחר לגמרי:

**דבר שפתימו ויהי כל הארץ**. מזה נמשך להם החטא שע"י זה היו נשמעים זא"ז בעצתם. לכן היה עונשם בבלבול הלשונות (יפ"ת):

## פסקה ב

**במלבן** הוא יד המכתשת שכותשין עמו (יפ"ת):

**סבור שהוא מביאו כו'** ואלעיל קאי (יפ"ת):

**ועד הוא סליק כו'** בעוד שמגביה המטה מעליו עד שחוזר ומורידו עליו כבר שכח מוסרו ולא תסור מעליו אולתו. ומפרש בעלי בעודו מעלה המטה עד שמורידו (יפ"ת ונזה"ק):

**כך דור המבול כו'**. שמיד אחר זמן מועט מהמבול חטאו בדור הפלגה:

**שנתים אחר המבול**. התחילו בעצה זו ומאז כבר נתמלאה הארץ באשר פרו ורבו אז חוץ לטבע וכמש"ל פל"ו סי' ד' ועל אותו הפרק כבר נאמר ויהי כל הארץ שפה אחת:

### פסקה ג

**גמל עליך תחלה**. ולכן לא תצא ידי חובתו במה שתאכילהו כמו שהאכילך. ודרש לה אמשיב רעה תחת טובה שפירושו המקדים לחבירו כמו שקידמו לבד שנקרא רעה בערך הראשון כיון שאינו מוסיף עליו. לא תמוש וגו' (יפ"ת):

**משיב רעה תחת רעה** הכוונה כמו שפירש ר' אלכסנדראי כי תראה חמור שונאך כו'. ובילקוט הגירסא להדיא כן וז"ל לא סוף דבר משיב רעה תחת טובה אלא משיב רעה תחת רעה שאמרה תורה כי תראה חמור שונאך וגו' עזוב תעזוב עמו. ור"ל שמפרש משיב רעה תחת טובה במקום שהיה יכול לעשות עמו טובה עשה עמו רעה על שהוא עשה לו רעה קודם. מ"מ לא תמוש רעה מתוך ביתו. וכמו שמפ' ר' אלכסנדראי:

**פתר קרייה**. דבכה"ג מיירי קרא ששבו והרעו שנית במקום שהיה להם להשיב טובה תחת הטובה שגמלם (יפ"ת):

### פסקה ד

**לא ידעו ולא יבינו כו'** שאלו החוטאים לא לקחו מוסר מעונש הקודמים כדמפרש ואזיל:

**הנפילים היו בארץ** וסיפא דקרא וגם אחרי כן כלומר שעם שראו באבוד הקודמים לא לקחו מוסר וכדלעיל בפרשה כ"ו:

### פסקה ה

**פתח רפאנו את בבל כו'** דור המבול שייך לבבל כי ננערו שם כל מתי המבול כמ"ש שם לעיל פ' ל"ז. ודור הפלגה היה בבבל. ושייכות דור אנוש לבבל יתכן דיליף ג"ש אז הוחל ואצל הפלגה וזה החילם ועיין לעיל פכ"ג:

**בדור אנוש** כלומר שבקשנו שתקח מוסר ותרפא ממה שנענשו דור אנוש. ולא הועיל וגם לא נרפאתה ממה שראתה בדור המבול:

**עזבוה בדור הפלגה ונלך איש לארצו** כצ"ל. וכדאיתא לקמן פ' ל"ט:

**איש לארצו** שנענשה שהפיצם ה' על פני כל הארצות:

### פסקה ו

**דברים אחודים** כלומר דברים נעלמים וסגורים. והדלת סגרו ת"א אחדו. שמעשה דור המבול נתפרש דכתיב כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ כי מלאה הארץ חמס. אבל מעשה דור הפלגה לא נתפרש סיבת חטאם ובמה חטאו כי בנין המגדל אין זו כ"כ עון פלילי כפי הנראה ממשמעו. אלא ודאי יש דברים בגו דבר סתר ונעלם (נזה"ק):

**דברים חדים כו'** צ"ל ור' יוחנן אמר ודברים אחדים שאמרו דברים חדים כו'. שהרי נזכר בריש האגדה ר"י (יפ"ת):

**דברים חדים** לשון הרע שהוא כחרב חדה ומשום דמפיק לה בלשון אחדים לכך דרשינן מיניה תרתי דברים חדים ואחדים כלומר שאמרו דברים חדים באחדים וכדמסיים שאמרו דברים חדים על ה' אלהינו ה' אחד. ועל אברהם הנקרא ג"כ אחד דכתיב אחד היה אברהם (יחזקאל נ"ג):

**זה פרידה עקרה** כי בזמן הפלגה היה אברהם בן מ"ח שנה ודורות שלפניו הולידו לשלשים שנה. וכוונתם בזה שאברהם המוכיחם ומודיעם אמונת האל ב"ה אם היה לו בנים היה יתכן שתשאר אמונתו ביד בניו. אך מאחר שאין לו זרע ישכח שמו מן העולם ושם ה' אחד שהוא מודיעו (יפ"ת):

**לבור לו** מרומז במ"ש וראשו בשמים שאין רצוננו לדור בארץ אלא נעלה לשמים:

**ונעשה ע"ז בראשה** בסנהדרין דף ק"ט יליף ממ"ש ונעשה לנו שם וכתיב ושם אלהים אחרים:

**ותהא נראת כו'** הענין הזה שחכמיהם וכומריהם מנהיגי ההמון התחכמו כנגד אברהם שהוכיחם להאמין בה' והם אמרו להההמון לעשות עמו מלחמה. ועיין ביפ"ת ונזה"ק:

**ודברים אחודים** אחוזים ואחודים ותפוסים כמ"ש ותתפשהו בבגדו ות"א ואחדתיה בלבושיה. ומ"ש ודברים פירושו מלשון ענין וחפץ וכמ"ש על דבר פשע על שור וגו' שמגודל השלוה וההרווחה היו אחוזים זה בזה וכולם מוסכמים בדעת אחת:

**רבנן אמרי שפה אחת**. דריש שפה בשין ימין מלשון השופה יין:

**לאחד שהיה לו מרתף כו'** וכן הקב"ה מאחר שראה דור אנוש ודור המבול ודור הפלגה שהחמיצו אמר א"כ כן יהיו כל הדורות:

**הא משפו** מוכח והדעת שפוי כי כן הוא כולם:

**אמרו מה שדי כי נעבדנו**. שלא רצו להיות תחת שעבודו. ומ"מ לא רצו להתגבר עליו. וזה כאומר או אני או אתה בפלטין שלא היה כוונתם אלא להפרד ממנו. אבל דור הפלגה שעשו מעשה להראות בפומבי מרדם בו הו"ל כאילו עושין מלחמה ממש:

**דור הפלגה נשתיירה כו'** קושיא היא:

**מעשה דור המבול נתפרש כו'**. נשנה כאן לומר שעל ידי שהיה שלום ביניהם כיסה עליהם הכ' ולא גילה על עונם:

**דברים חדים** ומרים שכפרו בהשגחה ואמרו שהמבול טבע היה:

**אחת לאלף כו'** נתב' לעיל סימן א':

## פסקה ז

**נסעו מן מדינחא כו'**. בתמיה איך יתכן לומר שנסעו ממזרח בלכתם עדיין למזרח שהרי גם בקעה זו היתה לצד מזרח העולם כדלעיל סי' א':

**מקדמונו של עולם** כי השי"ת נקרא אלהי קדם:

**לא בו** מצד גמולי שיתן לנו. ולא מצד חיוב היותו אלוה. או פירושו לא בו לא לעבדו. ולא באלהותו פי' ואף לא לשמור לו יראת אלהות. כענין הפילוסופים שאע"פ שלא יתעסקו במצות. ישמרו לו תורת אלהות וישבחוהו וירוממוהו ויבקשו לדבק שכליהם בשכלותיו (יפ"ת):

**ובסוף מצאו** אחר החיפוש כד"א ויבוקש הדבר וימצא. ומן הדין היה שלא ימצאו אלא לנסות את הרשעים נותן להם מקום לטעות. ועיין במ"ר פ' כ'. ור"נ אמר אם ללצים הוא יליץ כלו' וימצאו הוא לשון המצאה שהקב"ה המציאה להם ללמדך שבדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו (נזה"ק):

**כ"מ שאתה מוצא ישיבה כו'** דוישבו שם מיותר אלא ללמדך שכל מקום כו'. ור"ח בא לפרש ישיבה זו היינו ישיבת שלוה וכאשר ישבו ישיבת שלוה היה השטן מקטרג ואמר ר' לוי כ"מ שאתה מוצא אכילה ושתיה דהיינו בריבוי. השטן מקטרג וכן כאן היה ישיבת שלוה ברבוי האכילה כדאיתא לקמן במד"ר פ"ט ע"ש (נזה"ק):

## פסקה ח

**מי אמר למי** שמאחר שהיו כאן כל בני עולם בעצה אחת אין שייך לומר שאמרו יחידים איש אל רעהו. על כן דורש על משפחות ודורש שמצרים אמר לכוש שכאן כתיב הבה נלבנה לבנים ואצל מצרים כתיב הבה נתחכמה וגו' בחומר ובלבנים. ונקט מצרים וכוש שהם מבני חם המפורסם ברשעות ואחריהם נמשכו גם בני יפת ובני שם (נזה"ק):

**עתידין אלו כו'**. דריש ונשרפה בקמ"ץ ופיהם הכשילם לומר שעתידין להשתרפה מן העולם. ופי' למשתרפיה להיותם נבלעים מהעולם כמו שורפה חיה (יפ"ת):

**הות מוצלחה בידם** דפתח בלבנים וסיים באבן. ושנינו בפ"ק דב"ב דלבנה הוא חצי אבן. ולכן אמר ותהי להם הלבנה לאבן דייקא שמאחד נעשה שתים:

**למבני חדא** משום דאורחא למיבני חדא חדא. והטיחה תרתין תרתין נקט הכא חדא וב' והכא ב' וד':

**אתי למישויע כו'** כשבא לטוח ולחבר שנים היו נטוחים ארבע:

**מגדל בנו** פי' לגמרי. עיר לא בנו לגמרי. והקשה מוירד ה' לראות את העיר דמדאקדים עיר היא נבנית תחלה. ולכן אי אפשר שהמגדל שאחריה נגמר והיא לא נגמרה. ומשני דא"כ לימא נמי ויחדלו לבנות המגדל ומדלא קאמר הכי ש"מ דמגדל גמרו (יפ"ת):

**קרון דבתריה** קראו המקרא שלאחריו:

**שלישו נשרף כו'** הכי גמירי לה (יפ"ת):

**שלישו שקע** בפ' חלק פרש"י שליש נבלע משוקעת היא בקרקע עד שלישה ושליש של מעלה נשרף ושליש אמצעי קיים בקרקע:

**וא"ת שהוא קטן**. שליש הנשאר:

**אין שם אלא ע"ז** דילפינן גז"ש נאמר כאן שם ונאמר להלן שם ושם אלהים אחרים לא תזכירו:

**פי כסיל** שבדבר שנתיראו והוציאו מפיהם מגורת רשע היא תבואנו. הם אמרו פן נפוץ על פני כל הארץ. על כן ויפץ ה' אותם:

## פסקה ט

**מעשר ירידות** בפדר"א פ"א מפרש עשר ירידות ירד הקב"ה על הארץ אחד בג"ע. וא' בדור הפלגה. וא' בסדום. וא' בסנה. וא' במצרים. וא' בסיני. וא' בנקרת הצור. וב' באהל מועד. וא' לעתיד לבא. וכן הוא בילקוט בראשית סי' כ"ו:

**בני חמריא** וכי ס"ד דבני חמרי אינון דאצטריך למימר בני האדם:

**בנוי דאדם קדמאה**. שיחסם לאביהם הראשון שנדמו אליו במה שהיו כפויי טובה כמותו כדמפרש ואזיל:

**האשה אשר נתת כו'** שכפר בטובתו שנתן לו הקב"ה. שכל השורה בלא אשה שרוי בלא טוב:

**שנתים מדור המבול כו'** מיד שנתים אחר המבול התחילו בעצה זו וכמו שכתבתי לעיל סי' ב' וסימן ג' ובילקוט גרס כך ש"מ שנים מדור המבול כו' כלומר שעדיין לא היה זמן ארוך שהציל את נח ובניו בתיבה לשום להם שארית בארץ שלפי שנותיהם שהיו ימים מרובים. ש"מ שנים למועט נחשב:

**הואיל והם עם אחד כו'** דגדול כח השלום כדלעיל בפירקין. ואלולי זה היה ננעל מהם דרכי התשובה לכובד חטאם:

**אם עושים תשובה אני מקבלן** סמך אהא דדריש בסמוך ועתה לא יבצר מלמד שפתח להם פתח של תשובה. ודריש רישא דקרא נמי בכה"ג דה"ק הואיל והם עם אחד ושפה אחת לפיכך ועתה היא תשובה שבזכות זה פתח להם פתח של תשובה:

**ר' נחמיה כו'** הוא מפרש קרא כמשמעו ולא מוקי ועתה לתשובה (נזה"ק):
**מלמד שפתח כו'** בא לרמוז על תשובה וכמ"ש בתנחומא כאן אע"פ שמרדו כו' אם עושין תשובה אני מקבלן:
**ואין ועתה אלא תשובה**. וכאילו אמר ואף עתה הרי תשובה. והם ענו לא כלומר לא נשוב והקב"ה השיב יבצר מהם. ודרש יבצר לשון בצירה וכריתה. וענין הפתח של תשוב' היא התעוררות מלמעלה הניתן בלב האדם הנקרא איתערותא דלעילא:
**מגממין אותו** פי' קוצבין וכורתין אותו. כך כרת ה' מהם שלשים משפחות כדלקמן:

## פסקה י

**אחד מן הדברים כו'**. עיין בתנחומא סדר שמות סימן כ"ב. ובפ"ק דמגילה דף ט'. ובמס' סופרים פ"א. ובילקוט ריש סדר בראשית ולעיל פ"ח:
**הבה ארדה ואבלה** כתבו לו זה במקום נרדה ונבלה. שלא לתת לו פתחון פה לומר שתי רשויות יש:
**משפתם אעשה נבלה**. שתנבל עצתם וכדמפרש. או פירושו שיהרגו זה את זה כדמפרש ויהיה ונבלה לשון נבלה:
**קולב** ובערוך גורס כולב בכ"ף תרגום ואת קרדומו ית כולביה:
**מגרופי** פי' רחת:
**הוה מחי ליה כו'**. וחבירו היה מכה בו ופוצע כו':
**הלכו להם בני צור כו'** ס"ל שטרם בואם בבקעה היה לכל אחד מקום מיוחד כדכתיב מאלה נפרדו איי הגוים בארצותם לגוייהם ומדכתיב ויפץ משמע שבערבוביא נפוצו מבבל על פני כל הארץ ולא הוליכם איש לארצו לכן אמר ר"י שלא חזר איש לארצו אלא בני צור לצידון ובני צידון לצור. ולפ"ז מ"ש תחלה בארצותם לגוייהם לאו ארצות דהשתא:
**מצרים תופסת לארצו**. הגי' מוטעת וכצ"ל ונמצאים תופסים לארצם. פי' הבאים מחדש הם תפשו הארצות בשמם הקדום (הרד"ל):
**כאו"א תופס ארצו כו'** כל א' חזר לארצו הראשונה ממש. ומ"ש ויפץ ה' אותם משם היינו שמהפרדם מיד נמצאו כל אחד בארצו כדמפרש שנכנסו כל הארצות בראשי ההרים המשקיפים אל מול פני הבקעה שהיו שם דור הפלגה. ומשם כל אחת ואחת בלעה ושאפה לה אנשי ארצה (ועיין ביפ"ת ונזה"ק):
**אמרי אין ויפץ כו'**. דרש ויפץ כמו ויצף שהציף הים מהם שלשים משפחות:

**מהיכן עמדו מאברהם**. לפי שהוא נתגרה בדור הפלגה ומיחה בידם כדאיתא בפדר"א לפיכך ירש חלקם (נזה"ק):
**עמדו מאברהם** וזהו ואעשך לגוי גדול כמ"ש במ"ר פ' כ"ב:
**תרתין חורנייתא** ב' משפחות החסרים משלשים:

## פסקה יא

**הוה יתיב כו'** היה יושב לפניו ללמוד ממנו תורה:
**לית סבר** אין אתה מבין:
**דאנא גלי כו'** אני גולה מארצי. ואין דעתי נוחה עלי או מטרדת גלותו או שטבע ארצו היה נוח לו יותר:
**מהיכא כו'** מאיזה צד ואיקלים היא ארץ מולדתך:
**בורסיף** מקום אחד יש בבבל ושמו בורסיף ואויר שלו משכח התלמוד:
**אלא מן בולסיף** דהיינו בבל. ונקראת כן מענין בלל ה' שפת. עיין יפ"ת:

## פסקה יב

**מי שנכפל שמו כו'** עי' לעיל פ' ל' סי' ד':
**אף היא לא תברא**. אף זה אין סתירה ושבירה לדברינו:

## פסקה יג

**הושיב לאברהם מוכר**. שלא היה אברהם מפרסם אמונתו עד עכשיו (יפ"ת):
**חד זמן כו'** פעם אחת בא איש אחד ורצה לקנות. וא"ל אמור בן כמה שנים אתה. והיה אומר לו בן חמשים או בן ששים. וא"ל אברהם ווי ואוי לו לזה האיש שכבר הוא בן ס' ורוצה להשתחוות לזה שאינו אלא בן יום אחד:
**חד זמן כו'** פעם אחת באתה אשה אחת והיתה טוענת בידה קערה אחת גדולה מלאה סולת. ואמרה לו הרי לך זה קחהו והקרב אותה למנחה לפניהם:
**קם נסב** קם אברהם ולקח קרדום והיה משבר את כולם והיה נותן את הקרדום ביד הגדול שבהם. ואותו לא שיבר:
**כיון שבא** אביו תרח א"ל לאברהם מי עשה להן כזאת. א"ל אברהם מה נכפור ממך:
**קריבת לקדמיהון כו'** הקרבתי אותו סלת לפניהם והיה זה אומר אני אוכל ראשונה כו' עמד זה הגדול שביניהם ולקח הקרדום ושבר את כולם. וכיון בזה לתופסו שיבין כי אין בהם כח מאומה. ואחר שאין בהם כח איך יתכן שידבק בהם השפע:
**מפלי בי** מצחק בי:
**ויודעין אינון** בתמיה וכי יודעין הן מאומה להבין ולדבר:

**נסביה כו'** לקח תרח לאברהם ומסרו לנמרוד שהיה מלך. שהוא יהרוג את אברהם שהיה מערער על אמונתו:

**א"ל נסגוד לנורא**. נמרוד אמר לאברהם אם לא תשתחוה לאלה בא ונשתחוה לאש שהוא היותר יפה ופועל בעולם:

**דמטפין** שמכבים את המים:

**לעננא כו'** לעננים שטועינין ונושאין את המים:

**דמבדר** שמפזר עננים:

**ונסגוד לבר איניש**. נשתחוה לבן אדם שהוא מלא נקבים והרוח נשאר בקרבו:

**מילין את משתעי** כלומר טענות נציחיות שלפי דבריך לא נסגוד לשום נמצא מהשפלים. והוא לא היה מודה בסבה הראשונה ית' לפי שאינו נראה בחוש (יפ"ת):

**הוה תמן כו'** היה שם הרן בן תרח והיה עומד מחולק בדעתו עם מי יסכים דעתו. ואמר ממ"נ כו':

**מן דאברהם** מן אמונת אברהם אנכי:

**אמרין ליה כו'** אמרו לו להרן של מי אתה:

**ונחמרו כו'** שאין עושה הקב"ה נס אלא למי שמוסר עצמו שלא על מנת שיעשו לו נס כדאיתא בחזית פסוק זאת קומתך:

**ויצא ומת כו'** שכשראו שהוא קרוב למות הוציאוהו שימות בחוץ. או כשראה שהאור שולט בו הודה לנמרוד והוציאוהו לחוץ שינצל. ולא הועילו שכבר שלט האור במעיו (יפ"ת):

**הה"ד וימת הרן על פני תרח**. פי' שמת בסיבת תרח אביו על שקבל לפני נמרוד על אברהם. ופי' על פני בסבתו (יפ"ת):

## פסקה יד

**אברהם גדול מנחור שנה אחת**. מדחשיב ליה קרא ברישא. וכן נחור מהרן:

**נמצא הרן קטן מאברהם ב' שנים** כצ"ל (יפ"ת). או צריך להיות נמצא אברהם גדול מהרן ב' שנים (א"א):

**שנה לעיבורה** ר"ל שאברהם נשא אשה לשרה זו יסכה בת הרן. שנקראת יסכה על שם שהכל סכין ביופיה או לפי שסוכה ברוח הקודש כדאיתא בפרק בן סורר. ואברהם גדול משרה עשר שנים כדכתיב הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים תלד. ומהרן היה גדול אברהם ב' שנים כדלעיל. והרן קודם שהוליד את יסכה זו שרה הוליד את מלכה. ונמצא כשהיה אברהם בן י' נולדה שרה ואז היה הרן בן ח' צא מהן שנה לעיבורה

של מלכה ושנה לעיבורה של יסכה ר"ל שהרן הוליד מלכה לשש שנים ונולדה לשבע. והוליד יסכה זו שרה לשבע ונולדה לשמונה:

**הרן מוליד לשש שנים**. כצ"ל. הרי שבני דורו של אברהם היו ממהרים בהולדה. ואברם אינו מוליד אתמהא ר"ל איך אברם לא יוליד אחר היותו בן כמה שנים:

**אין לה הוה לה**. דאין לה משמע לשון הווה שעתה בעת הספור אין לה אבל אח"כ היו לה:

**רני עקרה לא ילדה** איידי דעסקינן בקרא דעקרה מסיים סדרא בקרא דגאולה דמיירי מעקרה כדרך המדרש לסיים בענין גאולה (יפ"ת). ופסיקתא רבתי פ' ל"ב גרס רני עקרה לא ילדה פצחי רנה וצהלי לא חלה. והוה לה שנא' ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה:

## פרק לט

### פסקה א

**שמעי בת וראי**. שהוקשה לו מ"ש לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך שה"ל למימר בהיפך לך לך מבית אביך וממולדתך ומארצך. ע"כ דרש שהכוונה על הליכת הנפש שתעזוב ותשכח מנהגי ארצה. וא"כ הסדר בהיפך תחלה שוכחים מנהגי ארץ ואח"כ של המשפחה ואח"כ של בית אביו. וסדר זה מפורש בפסוק שמעי בת וגו' ושכחי עמך ובית אביך שהמזמור הזה כולו מדבר באברהם יפיפית מבני אדם דרשי' ליה בפ' נ"ט באברהם. וכן בתנחומ'. ובפרקין דרשי' בי' אהבת צדק וגו' ולקמן פ' נ"ט דרשי' ביה בנות מלכים ביקרותיך כו'. להכי דריש נמי ביה קרא שמעי בת וגו':

**וראה בירה** ענין המשל מי שרואה בנין יפה ומסודר מבין ומודה שיש אדון ובעל לבירה זו ואומן חכם בנה אותה. אך ראה שהבירה נשרפת באש. אז חשב שאדונה ובעלה עזב אותה. עד שאמר לו בעל הבירה אני הוא אדון הבירה ובעלה ובכוונה מאתי היא בוערת. כך העולם מעיד על עצמו שיש לו בורא. מנהיג בחכמה ובחסד. אך כשראה הבורא שהרשעים מפסידים העולם והאבדון והכליון בוער כאש. ומזה נתבלבלה דעת אברהם. עד שנגלה עליו הקב"ה ואמר לו אני הוא בעל העולם ואדונו. ובכוונה נעשה כל הכליון והעונש. וזהו מ"ש ויתאו המלך יפיך כי הוא אדוניך והשתחוי לו שרוצה בעבודתו:

**ליפותך בעולם** דהיינו שיתגדל שמך בעולם בפרסום השגחתי על ידך. ומזה תדע נאמנה כי הוא אדוניך המשגיח עליך. לפיכך והשתחוי לו להיות נכנע לעבודתו יתברך כעבד לאדוניו. וממנו יראו וכן יעשו עמים רבים. כענין הנפש אשר עשו בחרן אלו הגרים שגיירו. ואהא מסיק וקאמר הוי ויאמר ה' אל אברם לך לך. כלומר בעבור זה צווהו

ה' להרחיק נדוד מארצו ומבית אביו ולטלטל עצמו כדי לפרסם השגחתו בעולם על ידו. (נזה"ק):

## פסקה ב

**ר' ברכיה פתח לריח כו'**. כלומר שהוא כשמן הטוב שריחו מתפרסם לשבח בהיותו מורק מכלי אל כלי ומתטלטל ממקום למקום. אף כך אברהם ע"י טלטול נתגדל שמו בעולם בפרסום השגחת ה' עבור מעשיו הטובים. ומזה יתדבקו בו הרבה גרים. והיינו דמסיק ודריש עלה במדרש חזית סיפא דקרא על כן עלמות אהבוך אלו גרים שגיירו (נזה"ק):

## פסקה ג

**ר' ברכיה פתח אחות כו'**. יבואר ע"פ מאי דאי' במדרש שבחטא אדה"ר נסתלקה שכינה למעלה. וכן בחטא דור אנוש ודור המבול והפלגה נתרחק יותר אור קדושת השכינה מלמטה למעלה. ותחילת התיקון היה אברהם שעל ידו נעשה שוב חיבור וקישור בין עליונים לתחתונים. וז"ש שאיחה פי' שחיבר ותפר את כל באי עולם אל הקב"ה (תרגום לתפור לאחאה). וע"ז מפרש בר קפרא כזה שהוא מאחה את הקרע. כי מתחלה היו העליונים ותחתונים לאחדים. ואח"כ בחטא אדם נעשה כקרע ביניהם. ואברהם אבינו בכח צדקתו איחה את הקרע לחברם יחד (נזה"ק):

**קטנה שעד כו'**. תיבת קטנה היא ציון על תיבת קטנה שבפסוק:

**שעד שהוא קטן כו'**. וכמ"ש לעיל פ"ל ב' ג' שנה הכיר אברהם את בוראו:

**לא הניקוהו לא מצות כו'**. פי' שלא היה לו מי שילמדוהו להכיר להקב"ה אלא הוא מעצמו הכיר וקיים הכל מעצמו כמ"ש לקמן פ' נ"ה נעשו כליותיו כב' כדים של מים והיו נובעין חכמה כו':

**מה נעשה לאחותינו כו'**. ביום שגזר עליו נמרוד גזירה קשה לירד לתוך כבשן האש (כדאי' לעיל פ' ל"ח סי' י"ט) והוא כי אף אם ימסור נפשו יש צדדים אם להצילו אם לאו. כי מצד עצמו יותר היה טוב לו למות על קידוש השם לזכות נפשו באור הנצחי. ולא ניצל אלא כדי להקים ממנו זרע קדוש. ולפי שיצאו ממנו ג"כ רשעים היו בזה מימינים ומשמאילים. וכן אם לא ימסור נפשו יש צדדים אם להרחיקו מאז מהשגחה העליונה. או אם עדיין ראוי לקרבו באשר לא עשה כן אלא מחמת אונס מיראה וכ"ש למ"ד ב"נ אינו מצווה על קדוש השם:

**אם חומה היא כו' אם מעמיד כו'**. כדמפרש בתנחומא אם נותן נפשו כחומה זו שהיא עומדת מפני מלחמות הרבה וימסור עצמו על קידוש השם נבנה עליה טירת כסף אלו

ישראל שקראם כנפי יונה נחפה בכסף. אבל אם הוא דל במצות ומע"ט לעבוד את השם בלב שלם ולפיכך לא ימסור עצמו על ק"ה. ובתנחומא הגי' ואם דל הוא מלמסור נפשו על ק"ה. נצור עליה לוח ארז. מה הצורה הזו שבארז נוחה לטשטש ואינו מתקיים אלא לשעה. כך אין אני מתקיים עליו להשגיח בו אלא לשעה בימיו באשר עכ"פ לא עשה כן אלא מיראה. אבל מ"מ לא אתקיים עליו לדורות להקים ממנו זרע הגון המתקיים לדורות (נזה"ק):

**כחומה נבנה עליה** כצ"ל דהא נבנה עליה כתוב (יפ"ת):

**אמר לפניו כו'** אני חומה. למסור נפשי על ק"ה. וכן גם שדי כמגדלות זה חנניה מישאל ועזריה. כלו' עבור זה גם זרעו יהיו בדוגמתו כי ידמו לשורשם והמדרש סידר כן הדברים בדרך שאלה ותשובה. ועיקר הכוונה לומר שאברהם מסר נפשו בכל לב בלבב שלם. ולכך זכה להעמיד צדיקים כמותו והוקם ממנו גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו ושמו ית' נקרא עליהם כדכתיב כי חלק ה' עמו (נזה"ק):

**שנכנס בשלום** ולא הזיקוהו בידים כדרך הנדונים למיתה כי יד כל העם בו מיד (יפ"ת):

**ויצא בשלום** וכמוצאת לשון יציאה כמו היא מוצאת בשור"ק המ"ם:

## פסקה ד

**החכמה תעוז לחכם זה אברהם**. כצ"ל והכי אי' בק"ר ועוז הוא ענין נבואה דאין עוז גדול מזה להיות קרוב לה' ומתייחד אליו הדיבור. מעשרה שליטים אשר היו בעיר הדורות אשר שלטו בעולם הדומה לעיר קטנה:

**מעשרה דורות שמנח ועד אברהם**. עשרה דורות הם שם ארפכשד שלח עבר פלג רעו שרוג נחור תרח אברם הרי ביחד עם אברהם יש י' דורות. וחושב דרך כלל י' דורות עם אברהם:

**אלא עמך** ודריש לך לחודך דברתי ולא לעשרה דורות שקדמוך (יפ"ת). ובק"ר פ' החכמה תעוז הגי' שמנח עד אברהם לא בחר הקב"ה בכולם ולא כרת אתם ברית אלא עמו:

## פסקה ה

**רפאנו את בבל כו'**. לעיל פ' ל"ח סי' ה'. ושם מבואר מ"ש ונלך איש לארצו שהפיצם ה' על פני כל הארצות כל אחד לארץ המיוחד לו כפי מדרגתו. והיינו דמסיק ויאמר ה' אל אברם לך לך כלו' גם לאברהם נאמר לך לך היינו אל ארץ המיוחדת לך (נזה"ק):

## פסקה ו

**פתח. אהבת צדק כו'**. מייתי זה לתרוצי יתורא דלך לך:

**חלילה לך כו' נשבעת כו' מערים על השבועה**. דמצינו לשון זה בחילול שבועה לא יחל דברו:

**נשבעת ואמרת** כמ"ש אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ:

**מבול של אש אתה מביא**. גם זאת חלילה לך אחר שגם זה הוא כליה מאי נ"מ בזה:

**השפט כל הארץ לא יעשה משפט**. דריש דה"ק מי שהוא שופט כל הארץ כמוך ראוי שלא יעשה משפט שהוא דין גמור שאין העולם מתקיים בדין גמור. אלא צריך לשתף דין ברחמים:

**אין דין** פי' אין מקום לדין גמור בלא רחמים:

**אין עולם** א"א לעולם להתקיים:

**תופש החבל בתרין ראשין**. מי שרוצה לקרב אליו דבר רחוק צריך לקשור ראש האחד של החבל באותו דבר והראש השני בידו. אך אם תופס שני ראשי החבל בידו לא ישיג מבוקשתו לעולם:

**את בעי עלמא כו'**. אתה רוצה העולם ותרצה גם דין דקושטא בלי וויתור קצת. ועיין בויק"ר פ"י:

**סב לך כו'**. קח לך אחד מהן שאם אין אתה מוותר מעט לפנים מן השורה אין העולם יכול להתקיים:

**אברהם אהבת צדק כו'**. פי' אהבת לצדק את הבריות ושנאת מלחייבין. ופירושו אהבת לצדק את הבריות אם ימצא להם זכות. ושנאת מלחייבם אף אם לא ימצא להם זכות. שהרי בקשת להטות עליהם חסד וגם בקשת לזכותם מפני השבועה (יפ"ת) ומזה ראיתי טוב לבך מאד. ע"כ זכית לנבואה הנקראת שמן ששון כי אין שמחה למעלה משמחת השגה וקבלת השפע:

**אלא עמך** וזהו שאמר לך לך לומר לך לחודך היה דבור הנבואה כדלעיל סי' ד':

## פסקה ז

**אם לענין החשבון ועד עכשיו מתבקש לו עוד ס"ה שנים** כצ"ל (יפ"ת) ור"ל שהרי כשנולד אברהם היה תרח בן ע' שנה. ותנינן בס"ע אברהם בן ע' שנה היה כשנדבר עמו בין הבתרים. וכן הוא בתרגום דרב יוסף (ד"ה א' ז' פסוק כ"ו). וחזר לחרן ועשה שם עוד ה' שנים נמצא כשיצא מיציאה הראשונה לא היה תרח אלא בן ק"מ שנה ועדיין מתבקש לו לתרח ס"ה שנה שהרי חיה תרח ר"ה שנה. שמ"ש ואברם בן ע"ה שנה בצאתו מחרן זה היה ביציאה שניה. ואע"ג דבתר הכי כתיב המראה של בין הבתרים אין מוקדם ומאוחר בתורה. וכמ"ש תוס' פ"ק דברכות:

**מתחלה אתה דורש** כלומר מתחלה צ"ל שלפי שהיה רשע נחשב כמת בחייו. והא רמיז לה קרא הכא בתרח לפי שהיה א"א מפחד כו' (ועיין ביפ"ת ובנזה"ק):
**בחייהם קרויים מתים** וכל זמן שהיה אברהם עמו חיה בשביל אברהם:
**לך אני פוטרך כו'**. לך בתרא קדייק (מת"כ ונזה"ק) אמר לו הקב"ה לך לך וכו' ומבית אביך הרי פטרו:
**שאני מקדים מיתתו** להורות שכאילו יצאת לאחר מיתתו נחשב לפני והוא ג"כ מטעם הנ"ל לפי שהרשעים בחייהם קרוים מתים:

## פסקה ח

**לך לך שתי פעמים** לך בקמ"ץ ג"כ לשון הליכה. והיינו אחד מארם נהרים ואחד מארם נחור. כי יש שני ארם כמ"ש ריש תולדות פדן ארם ופרש"י שני ארם ארם נהרים וארם צובה: ומפורש בתורה סדר חיי שרה וילך אל ארם נהרים אל עיר נחור. וכן בריש ויצא וילך חרנה והיינו פדן ארם שכתוב בסוף תולדות וילך פדנה ארם. וא"כ מ"ש מארם נהרים היינו מ"ש מארצך. ואחד מארם נחור הינו מעיר נחור. ואלו ב' המקומות היו סמוכים זה לזה אלא שהיה נהר מפסיק ביניהם ואברהם היה מתגורר בשניהם יחד. שבאחד היה מתגורר מצד רכושו ומקנה קנינו. ובאחד היה מתגורר בעיקר שכונת דירתו וצוה לו הקב"ה להסיע עצמו משניהם יחד (נזה"ק):
**ר' נחמיה כו'**. ס"ל שארם נהרים וארם נחור נכללו שניהם בסתם במאמר אחד. משום דתרוייהו כחדא חשיבי. אלא חד לך רמז על מה שהפריחו מבין הבתרים והביאו לחרן ושוב חזר לא"י. וכדאי' בסדר עולם הובא לעיל סימן ז':
**הה"ד עמך נדבות כו'**. כל המזמור הזה נדרש באברהם בחלק ובשוח"ט ק"ו ובויק"ר פ' כ"ה דברים רבה פ' ב'. ובא לתקן בזה שיטת מ"ד בסמוך והפריחו מבין הבתרים והביאו לחרן (אולי צ"ל והבריחו מבין הכותיים והביאו לחרן ועיין רמב"ן) עמך הייתי בעת נדבות שנדבת נפשך למסור אותה לכבשן האש על קדושת שמי. כענין שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים. ושע"י פרסום נס זה הייתי עמך ביום חילך ביום שכנסת לי כל החיילות והאוכלסין שנתגיירו ע"י פרסום הנס של אור כשדים:
**שהייתי עובד עכו"ם כל שנים הללו**. ס"ל כמ"ד שבן מ"ח שנה הכיר את בוראו (יפ"ת):
**מה טל פורח** כי בזרוח השמש הטל הולך לו ואיננו כאילו עשה לו כנפים ויפרח לו. וזהו לשון מפריח הטל שבריש תענית וכדאי' (הושע ו) כטל משכים הולך:

**אף עונותיך פורחים** כי כאשר זרחה שמש חכמתו של אברהם והכיר את בוראו בהכרה גמורה בעבור שנתקדש בקדושת הארץ אשר היושב בה נשוא עון. פרח ונמחק ממנו כל עון ילדותו ונעשה כבריה חדשה:

**מה הטל הזה סימן ברכה לעולם. אף אתה סימן ברכה לעולם** דהיינו להכניס בני אדם תחת כנפי השכינה לתקון העולם אשר בו תלוי עיקר ברכות העולם וכן כתיב והיה ברכה:

**הה"ד מי יתן לי כו'** דריש מקרא זה על אברהם כשהגיע מאור כשדים לחרן שבאותו הפרק היה מתאוה ללכת לכנען אלא שעדיין לא הורשה ע"פ הדבור והוצרך להתעכב שמה כדי לגייר גרים:

**למה כיונה כו' קופצת באחת מאגפיה**. סותמת אחת מאגפיה שינוח אצל גופה שהיונה אינה נחה פריחתה על איזה מקום. אלא נחה באחת מאגפיה ופורחת בשניה. כך רצה אברהם לרוץ תמיד בלי מנוחה בנתיים עד בואו אל מקום הקודש:

**נדוד** דה"ל למימר נוד ודורש כפל הד' נדידה וטלטול הרבה. ובילקוט כאן הגירסא נדנוד אחר נדנוד וטלטול אחר טלטול:

**אלין במדבר סלה** שמוטב לו ללון במדבר של ארץ ישראל מללון בפלטריות של הרשעים של דור הפלגה:

**ואם תאמר שלא גהץ כו'**. לשון שמחה ור"ל וא"ת שלא שמח אברהם על דברי המקום באשר לא היה אז כשבא לחרן מן הזריזין המקדימין ללכת אל ארץ הקדושה כי אעפ"י שהוצרך לשבת בחרן כדי לגייר גרים מ"מ לא היה לו להתעכב כ"כ. על זה אמר לא כן הדבר אלא למה לא יצא לפי שעדיין לא הורשה:

**בשעה שהיה אברהם כו'**. מדכתיב ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה וגו' וירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת דה"ל להבטיחו הבטחה זו מיד בבואו אל גבול הארץ אלא כאשר בא לא"י וראה אותם עוסקים בישובו של עולם אז אמר הלואי יהא חלקי בארץ הזאת ובאשר ה' רצון יראיו יעשה לפיכך ענהו ה' משמי קדשו ואמר לזרעך אתן את הארץ הזאת אשר בחרת:

**ופוחזים** עוסקים בליצנות:

**לסולמה של צור** צור היתה יושבת על הר גבוה והיו עולין לה במעלות לפיכך קורין אותה סולם (רש"י):

## פסקה ט

**אם הראשונה ממה דכתיב אל ארץ המוריה הוי. שניה חביבה מן הראשונה.** כצ"ל (א"א) וכן הוא לקמן פ' נ"ה. משום דארץ המוריה רמז שמשם הוראה או יראה יוצאה לעולם כדלקמן בפרשה נ"ה. פירוש אחר איזו חביבה לפני ה' טפי וקאמר שנסיון העקידה חביב טפי ולכך זרזו יותר בו שהורהו הדרך באומרו אל ארץ המוריה (יפ"ת):

**מאיפרכיא שלך** כלל המחוז. ושכונתך היא המדינה ששוכן בה ולפ"ז מבית אביך ירמוז על העיר שיושב בה והוא בית אביו. או יהיה פירוש איפרכיא המדינה. והשכונה העיר שסמוך להמדינה אשר שוכן בו ומבית אביך בא לרמז לו שיפרד מהם (יפ"ת):

**זו שכונתך** וכן לקמן בפרשה נ"ט גרסינן מארץ מולדתך זו שכונתך אבל במד' רות גרסינן וארץ מולדתך איפרכיא שלך. ועיין ביפ"ת:

**ולמה לא גילה לו.** פי' ארץ כנען. ומשני כדי לחבבה בעיניו שיהיה תאב לידיעתה ותבוא לו הידיעה אחר התשוקה כדאמר רב הונא משהא הקב"ה ומתלא עיניהם וכו' (יפ"ת):

**על כל פסיעה ופסיעה.** שמי שמגמתו למקום ידוע סמוך לבו שבהגיע שם ינוח. אבל מי שהולך בלי ידיעת מקום תחנותו יראה בעיניו כל פסיעה ופסיעה משא כבד. ולכן כל עוד שיהיה פוסע יגדל שכרו. והכי אי' במדרש תנחומא:

**זה יחיד לאמו כו'**. הלשון קצר פה וה"ג לקמן פ' נ"ה א"ל תרין בנין אית לי א"ל את יחידך א"ל זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו כו'. ובאמת אברהם לא השיב דבר אלא לפי שבמאמר בנך יסופק איזה בן כו' לכך הוסיף הקב"ה ביאור בדבריו אלא שהמדרש סידר הדברים כאילו אברהם היה מתווכח עמו (יפ"ת):

**משהא הקב"ה כו'** כלומר משהה להם הדיבור בדבר מצוה להעמידם בתוחלת ממושכה כדי להרבות שכרם דלפום צערא אגרא. אל הארץ אשר אראך. ועל אחד ההרים אשר אומר אליך. ולא גילה לו כדי להרבות שכר על כל דבור ודבור. וכיוצא בו הרבה בתנ"ך:

## פסקה י

**ר' ברכיה כו'**. איתורא דלך לך קאי דרמיז מנין כל הדורות הראשונים היו בעבורך. ולכך ראוי שתפרד מהם לעבודתי (יפ"ת):

**פמליא** חיילותיו:

**ועשה צבורים** מאותו עפר שנפלה המרגלית שמה:

**את הראשונה** צבור הראשון:

**ובג' מצאה** התחיל במשל בג' על ג' בני נח שמיחס אותם אחר המבול ולא מצא אלא בשלישי היינו בזרע שם. ושם מצא שחושב סוף סדר נח יחוס שם פעמיים. קודם הפלגה

ואחר הפלגה. ובפעם ב' מונה עשרה דורות עד אברהם ומונה בקיצור וכשהגיע לאברהם אמר ויאמר ה' אל אברם:

**מצא המלך** דרך שמחה ובשורה טובה:

**אלא בשבילך** כדי להזכיר אברהם באריכות. ובמדרש רות בסופו הגי' אלא בשבילך אברם הוא אברהם כלומר זהו שצפיתי. ויחלתי לו בקשתיו ומצאתיו:

**ומצאת וגו'** לשון מציאה נופל על דבר המתבקש כד"א ויבוקש הדבר וימצא:

## פסקה יא

**ומנח לא העמדת כו'**. ומאי רבותא והרי בריתו של נח יקר מברית שלי שבעים פעמים:

**אותה אומה כו'**. שהאחד שלך יקר שאותה אומה כו' אני מעמידה ממך. שמ"ש ואעשך לגוי גדול היינו גדול במעלת החשיבות והוא גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו (נזה"ק). ואפשר שבאמת לא עבר הויכוח הזה בפועל בין אברהם להקב"ה אלא שנשמר הקב"ה בדבריו ממה שהיה אברהם יכול להקשות לו (האב"א). וכה"ג כתבתי לעיל סימן י"ב:

**אתנך אשימך** משמע שהוא עצמו כבר עשוי אך שיתן וישים לו דבר שלא היה לו. אך אעשך משמעותו שיעשנו בריה חדשה כד"א ויעש אלהים את הרקיע. וכן הוא במד"ר פ' י"א בהדיא. וכן הוא בתנחומא:

**בריאה חדשה** שהוציאו ממזלו הראשון גם בברית המילה נשתנה לעילוי:

**שלש גדולות** שבג' גדולות רמז לג' אבות שהגדולה נשואה. ובברכות רמז לד' אמהות שהברכה לרגל הנשים כדיליף מלאברהם הטיב בעבורה (יפ"ת). וכך צריך להיות שהן שלשה אבות וארבע אמהות. והלא גדולות אינן אלא שתים. ואעשך גדולה היא דכתיב ה' אשר עשה את משה כצ"ל (א"א) וכן הוא בבמד"ר פי"ג. ור"ל והלא גדולות אינן אלא ב' ואעשך לגוי גדול ואגדלה שמך. אבל ברכות ד' ואברכך. והיה ברכה. ואברכה. ונברכו. ומתרץ שתיבת ואעשך גם הוא לשון גדולה כדכתיב אשר עשה את משה שפירושו אשר הגדיל:

**ממעטת פ"ו** שאין דרך ארץ לשמש מטתו בדרך (רש"י):

**היציאה** הממון שעיקרו עומד להוצאה:

**ממעט את השם** כי בדרך אינו יכול לעשות מעשים טובים ואין פרסום. ומ"ש לעיל טלטל עצמך בעולם ושמך מתגדל. שהאמת שאצל בני אדם שאינם גדולים ומפורסמים שמם מתמעט בדרך אך הגדולים והמפורסמים אם נוסעים ממקום למקום אז שמם מתגדל הרבה יותר:

**ולפום דאמרי אינשי כו'**. ולפי מה שאומרים הבריות משל הנוסע ועוקר דירתו אפי' רק מבית לבית אי אפשר שלא יאבד חלוק או דבר אחר:

**ומאתר לאתר נפש** פי' ממקום למקום נאבד נפש. כלו' מטורח הדרך נחלש הגוף ונאבד הדרו:

**ברם את כו'** פי' אבל באמת אתה לא יחסר לך כלום. וזהו והיה ברכה שיעמוד בברכתו (נזה"ק):

**ארבעה הם** פי' שאלו ד' רמזה תורה שיצא להם מוניטון והתקינו להם מטבע יוצא בעולם:

**מוניטון** פי' מטבע:

**אברהם ואעשך לגוי גדול** ואגדלה שמך. וכמ"ש אצל יהושע ודוד ומרדכי. ועיין ב"ק דף צ"ז מטבע של ירושלים ומטבע של אברהם אבינו:

**זקן וזקנה** היינו אברהם ושרה. בחור ובתולה יצחק ורבקה (רש"י פ' הגוזל). גם י"ל דהכל קאי על אברהם ושרה דבשרה כתיב אחרי בלותי היתה לי עדנה ואברהם נמי חזר לימי נערותו כדאי' מ"ר לקמן פרשה מ"ח. לכן היה מטבע שלו מצד אחד זקן וזקנה ומצד אחד בחור ובתולה לרמוז שנהפכו מזקנים לבחורים וכענין דוד דמקל מכאן ומגדול מכאן. וכן מרדכי. לרמוז שתי מצביהם הנהפכים בחסדי ה'. וכן הוא בענין המוניטין של יהושע שור מכאן וראם מכאן. והיינו כמ"ש בספרי שור כחו קשה אבל אין קרניו נאות ראם קרניו נאות אבל אין כחו קשה וניתן לו ליהושע כחו של שור וקרנים של ראם (יפ"ת ונזה"ק):

**זקן וזקנה כו'**. מצד אחד היה כתוב זקן וזקנה וכו' דאילו הצורות הא אסור לעשות צורות אדם:

**בכור שורו** ויהושע בא מאפרים:

**מקל ותרמיל** רמז שהיה בראשונה רועה צאן והיה לו מקל ותרמיל:

**שק ואפר מכאן** ובסוף אס"ר הגירסא מרדכי מכאן ואסתר מכאן:

**קובע אני לך ברכה כו'**. דרש והיה ברכה והיה בברכת י"ח. ומסיק ואמר אבל אין אתה יודע אם שלי קודמת אם שלך קודמת א"ר אחויה שלך קודמת וכו'. ובתנחומא מהו והיה ברכה שברכתך קודמת לברכתי בתחלה אומר מגן אברהם ואח"כ מחיה המתים. ועיין במ"ר פ' י"א הגירסא הובא ברש"י בחומש כאן:

**אלא השמים** צ"ל אלא השמימה ויש כאן שני ההי"ן מיותרים האחד לרמוז על שבה"א ברא שמים כמ"ש לעיל פ' י"ב. וההי' הב' לרמוז שעל ידי שיוסיף לו ה' על שמו יהיה פרה ורבה. ומייתי הא הכא לפרושי הא דכתיב הכא ואגדלה שמך והיה ברכה כלומר

אגדל ה' בשמך והוא אות ה' של שם המיוחד שבו נברא העולם. והעיקר בזה כגירסת הילקוט שגריס הכי הבט השמים אין כתיב כאן אלא השמימה כו' (נזה"ק):

**מוסיף ה' על שמך ואת פרה ורבה**. ואע"פ שכבר הוליד גם מקודם את ישמעאל. מ"מ לא היה זרע המיוחס אחריו:

**והיו אותותיך כו'** דהיינו ואברכך. וה"ג והיו אותיותיך כמנין ואברככה דהיינו רמ"ח שכן עולה אברהם ואע"ג דלא כתיב אלא ואברכך ה"ל כאילו כתיב ואברככה שהה' בכח אע"פ שחסרה מהמבטא (יפ"ת):

**לא שם** לשון שומת ב"ד שיהיה סימן ברכה לנושא ונותן עמו. שהבא לקנות ממנו פרה לא הספיק להעריכה עד שנתברך. וכן הבא למכור לו פרה לא הספיק להעריכה לו עד שנתברך מזכות אברהם. והכי גמירי להו (יפ"ת):

**ד"א והיה ברכה כיצד אברהם** כצ"ל (יפ"ת). וגם זה פירוש לוהיה ברכה דר"ל שיהיה סימן ברכה לעולם שמתפלתו ומראהו יתברכו:

**והן נפקדות** ומה שלא נפקדה שרה בתפלתו יש לומר דמאבימלך ואילך הוא שהתחיל להתפלל על החולים והעקרות כמ"ש בפרשה נ"ב סי' ד' (יפ"ת):

**לא סוף דבר כו'**. כלו' אין צ"ל כשאברהם הלך אצל החולה אלא אף כשיראהו החולה בלי כוונת אברהם היה מתרפא בראיית אבן טובה שעליו כדלעיל:

**אפילו ספינות כו'** דלא מיבעי חולים שאברהם מתפלל עליהם או החולים שרואין פניו אלא אפילו ספינות שבים הגדול בסערה ואינם רואים פני אברהם ולא אברהם מתפלל עליהם היו ניצולים בזכות אברהם ע"ד אלהא דמאיר ענני כדאי' בפ"ק דע"א (יפ"ת):

**אפילו ספינות כו'**. כמ"ש ביבמות דף ס"ג ואמר ר"א מאי דכתיב ונברכו בך כל גויי הארץ אפילו ספינות הבאות בים אינן מתברכות אלא בשביל הצדיקים ע"כ:

**ולא של יין נסך היו**. ר"ל וכי לא היו בספינות נמי י"נ ואין ראוי שיועיל זכותו לדבר של קלקול. ומשני אלא חלא מוזיל חמרא כלומר שאפילו החומץ הטוב גורם זול ליין. וכן הכא בי"נ יש בו תועלת שיהיה הכשר נמכר בזול לאברהם ולהנפש אשר עשו בחרן:

**אף לאיוב עשה כן**. אריש קאי שנתברך כל הנושא ונותן עם איוב (יפ"ת):

**לא נטל אדם פרוטה**. ב"ב דף ט"ו:

**ונצטרך ליטול** מפני שהיה מתברך באותו פרוטה:

**קרי ביה בריכה**. מדלא קאמר ברוך או מבורך רמיז בריכה (יפ"ת):

**מקרב רחוקים** והיינו הנפש אשר עשו בחרן:

**לברך את עולמי** כלו' הצדיקים כמו שבירך לאדם ולנח ולאברהם (יפ"ת):

**מסורות לך** ולאו דוקא אברהם לבד אלא הוא וזרעו הצדיקים קאמר. ומה שלא בירך אברהם ליצחק מפורש בפרשה ס"א (יפ"ת):

**ולמאן דחזי כו'**. ולמי שראוי והגון בעיניך להתברך ברכהו:

## פסקה יב

**בכבוד של צדיק** וכמו שהיה הענין אצל ירבעם עם הנביא שיבשה ידו כששלחה על הנביא ולא יבשה כשהקריב על המזבח:

**ובוזי יקלו על ידי אחרים**. הכא משמע דזו קולא היא ובבמדבר רבה פ"ח ובחלק משמע איפכא. ועיין נזה"ק מה שמתרץ:

**יקלו ע"י אחרים** הקו"ף פתוחה פי' יהיו נקלים ע"י אחרים ולא כתיב אקללם:

**תניא אלו ברכות כו'**. וברכה מל' ויברך על ברכיו לומר שישחו בברכה שהוא נזכר בתחלה ובסוף. ואע"ג שהשחייה מתקנת חכמים. יש לומר דברה"ק התקינו (יפ"ת):

**באבות תחלה וסוף** מהכא משמע משום כבוד אברהם שמשתחוים לה' שבחר בו. ובמודים מפני שדרך הודאה בהשתחוואה. ובשים שלום כורע ופוסע לאחוריו. ועיין ברש"י עוד טעמים:

**שלא ישחה** דחיישינן ליוהרא (יפ"ת):

**כה"ג תחלת כו'** פרש"י כל מה שהוא גדול ביותר צריך להכניע עצמו יותר:

**ונפסח** נעשה צולע שהוא דבר קשה למי שאינו רגיל בה. ומ"מ נתרפא דלא קשה כולי האי. אבל לוי בר סיסא שהראה בריכה דקשה טפי לא נתרפא. ונראה דהיינו קידה כדאמר בפרק החליל (יפ"ת):

**ולא נתרפא** על שהטיח דברים כלפי מעלה כמ"ש בגמ':

**הגשמים בזכותך** שפי' בא בזכותך. שיהיה הברכה בכל העולם בזכותך. ומשום דטל ומטר אבי כל הצלחות העולם כדלעיל פרשה ל"ג נקטינהו הכא (יפ"ת):

**הה"ד ויודע הדבר** מילתא באנפי נפשה היא ובעי למדרש ונברכו בך כדבסמוך (יפ"ת):

**מזקנים אתבונן כו'**. פי' מזקנים אתבונן לשמירת המצות שהם יורו דרכם. וכן למד מרדכי מהראשונים מיעקב ויוסף ודניאל שגמלו חסד למלכים:

**יוסף גילה לו חלומו דניאל גילה לנבוכדנצר את חלומו**. כצ"ל (א"א):

**אמר הקב"ה** כן אמר מרדכי:

**ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך**. צ"ל והתברכו בזרעך כל גויי הארץ. והוא בפרשת עקידה (נזה"ק):

**אין תימר כו'**. אם תאמר שנתברכו שיהיו עשירים הרי כבר הם עשירים יותר ממנו ולא מסתבר שיעשירו בזכותנו והם יותר עשירים ממנו:

**והן נשאלין** בזמן הנביאים הם שואלים לנביאים כמו נבוכדנצר ובלשצר לדניאל. ואף לדורות נמצא לפעמים צדיק יחיד בדורו שרה"ק שורה עליו לגלות דבר נעלם ונסתר למלכים (יפ"ת):

## פסקה יג

**וילך אברם** וס"ד וילך אתו לוט. שהוא נטפל אליו מעצמו ולכך לא רצה להרחיקו ולקחו ג"כ בחבורתו. וזהו שבחו של לוט מבחירתו הטובה (נזה"ק):

**בת מ' היתה** במד"ר ותאמר רות המואביה אין קורין בת אלא לבת מ' שנה ע"ש. ובאסתר כתיב לקחה מרדכי לו לבת:

**בת פ' שנה** סובר כרבנן שבשעה שנשאה אחשורוש היתה בת ע"ה אלא שלא נקראת גואל רק בעת שנהרג המן ובטלה הגזירה וזה היה אחר חמש שנים. שנשאת לו בשנה השביעית והמן נהרג בשנת י"ב:

**בת ע"ה** אפשר שלמדו ממנין הדסה שהדסה בגימטריא ע"ד. ועם התיבה הוא ע"ה. ועיין בילקוט אסתר כל המאמר:

**אתה יצאת** שזה נחשב לזכות שעם היותו זקן מ"מ נסע במצות ה' (יפ"ת):

## פסקה יד

**אלו הגרים כו'**. מלשון נפש דריש ענין הגרים שהם קונין נפש חדשה:

**כאילו בראו** שהביאו לחיי העוה"ב כי לכך נברא כי על שלימות הנפש שייך עשייה ממש כאילו הם בריות חדשות:

**כאילו בראו** כד"א ויעש אלהים את הרקיע:

**ויאמר אשר עשה** כלומר אברהם. למה כתיב עשו:

## פסקה טו

**עד עכשיו נתבקש כו'**. מסיפא דקרא דרש והכנעני אז בארץ שהיה להם עדיין זכות בארץ עד שיתמלא סאתם:

**שלא בנה מזבח כו'**. ולכן אמר לה' הנראה אליו כי מזה ניכר לו מעלת ארץ ישראל. באשר בח"ל לא זכה למראה נבואה כראוי ואין זה אלא מפני מעלת הארץ:

**לשעבר היתה נקראת כו'**. מפרש מקדם לבית אל לשון קדימה ר"ל מקודם היתה נקראת בית אל. אבל אחר זה כשהעמיד ירבעם העגלים של זהב נקראת בית און כדכתיב (בהושע ד':ט"ו) ואל תעלו בית און והיא בית אל כתרגומו. וכתיב (עמוס ה':ה') ובית אל יהיה לאון (יפ"ת):

**תמן קריין כו'**. שם קורין לפועל טוב עמידה לשון חוזק וקיום כד"א יקח מכם עמדתו (מיכה א':י"א) ולהרהון פי' לעביט של מי רגלים קורין עמילה לשון זוהמא כמו עמילן של טבחים:

**אהלה כתיב** ודורש המדרש בתחלה כפי הכתיב אהלה ואח"כ אהלו כפי הקרי:

**שנטע אהל שרה תחילה כו'**. כדקי"ל שצריך אדם לכבד את אשתו יותר מגופו. וכל כבודה בת מלך פנימה. ומלת נטע מל' ויטע אהלי אפדנו. ואפשר שצ"ל נטה בה"א:

### פסקה טז

**אחד לבשורת הארץ**. והוא אותו שבנה בעברו עד מקום שכם כדלעיל (יפ"ת):

**ואחד לקניינה** פי' לזכות שיהיה לו קנין בארץ. והוא אותו שבנה באלוני ממרא שבחברון כשאמר לו קום התהלך בארץ (יפ"ת):

**ואחד שלא יפלו בניו בעי**. והוא השני שבנה כשנעתק ההרה שצפה שעתידין בניו להנגף בעי בעון עכן. ומה שהקדים הג' שהוא לקנין הארץ משום דמאריך בדרשה בענין המזבח דעי שבקיה לבסוף (נזה"ק):

**שלא יפלו בניו בעי** שנאמר והעי מקדם ויבן שם מזבח:

**זכותו של אברהם** דריש לשון עליה ויעלו עפר וגו' לשון עליית זכרון:

**מלמד שהקריא כו'** שקריאתו כאן היה לצורך אחרים שבזה הקריא שמו של הקב"ה בפי כל בריה. ר"ל שפירסם מציאות אלהותו והשגחתו בעולם (נזה"ק). וגיר' הילקוט ויקרא בשם ה' צלי. ד"א ויקרא בשם ה' התחיל כו'. תחלה פירש ויקרא צלי שהתפלל שלא יפלו בניו בעי ואח"כ דורש שהקריא שם ה' בפי אנשי דורו:

**ד"א ויקרא התחיל כו'**. דלפירוש קמא לאו בגירות ממש מיירי אלא בהודעת פרסום שמו לבד והד"א מפרש שהתחיל מגייר גרים ולהכניסן תחת כנפי השכינה לשמור מצותיו ולהתדבק בדרכיו ממש:

**הלוך ונסוע הנגבה** שתמיד היה חושב ומחקה (לשון חיקוי ודמיון) בדעתו ענין עבודתו בבהימ"ק וכדלעיל פרשה י"ט שאברהם התחיל להוריד השכינה משמים. וביהמ"ק נקרא נגב וכמ"ש יחזקאל סי' כ"א אל יער שדה נגב. והנמשל והטף אל מקדשים ע"ש:

## פרק מ

### פסקה א

**הנה עין ה' אל יראיו כו'**. זה אברהם שכמו שהיתה עין השגחתו עליו בדבור מאתו ית' להצילו ממות מיד נמרוד וכמ"ש אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים. ואח"כ אמר לו לך

לך מארצך וגו'. כן בשעת הרעב אמר לו גם כן שילך למצרים להנצל מהרעב. על כן פרט להציל ממות נפשם ולחיותם ברעב. וגם בכוונה להביאו לנסיון עם שרה. ומ"ש יראיו לשון רבים שכולל גם שרה עמו:

**חסד לאברהם** שפירושו החסד שנשבע לו ה' לעשות לזרעו וזהו למיחלים שיחל לחסד ה' שנשבע לו (יפ"ת):

**ממיתתו של נמרוד** שהשליכו לכבשן כדלעיל פ' ל"ח:

**לחיותם ברעב** שהצילו ה' בהיותו בארץ ישראל ונתן בלבו לרדת מצרימה ונתנו לחן ולחסד במקום לכתו (יפ"ת):

## פסקה ב

**פתח אשרי הגבר כו'** כלו' שמאברהם נלמוד שלא להרהר כנגד ה' ביסורי הצדקים. והכוונה לתת טעם למה שהביא השי"ת הרעב הזה ואמר שזה לנסיון לאברהם אם יקרא תגר נגד ה' שהביאו לארץ רעבה שצריך ללכת משם:

**ואם בא להקפיד כו'** דורש שהפסוק מדבר ביסורים שהגבר אשר השי"ת מיסרו אשרי לו ואם בא להקפיד ולהרהר אחריך מתורתך תלמדנו (קרי ביה תלמדנו בחיר"ק התי"ו) ויבין באברהם שנתיסר ביסורין ולא הרהר וידע כי כך המדה להיות הצדיקים מעונים בעוה"ז:

**טרף נתן ליראיו** דורש טרף טירוף שפירושו נדנוד ומחסור ורע שיהיו תמיד ביסורין בעוה"ז ולא ישבו בשלוה כדלקמן פרש' פ"ד. וזה כדי שיפרעו איזה חטא קל שביניהם וישכנו לבטח בעולם הבא. וז"ש אבל לעתיד יזכור לעולם בריתו. כלו' ברית החסד אשר כרת עם הצדיק יזכרנו לעולם העתיד הוא העולם הבא עולם שכולו ארוך. והרש"ש גורס בעוה"ז. יזכור לעולם לע"ל:

## פסקה ג

**עשרה רעבון כו'** לעיל בפרשה כ"ה ושם פירשתיה. וטעם זכירתה פה כטעם הנ"ל שהרעב הזה לנסיון לאברהם. וז"ש כאן וכולן לא באו בימי אנשים שפופין כו' (יפ"ת):

**אוותנטיאה** פי' ממשלה וחוזק:

**לא היתה ראויה בימי דוד**. כצ"ל ועיין פירושו בפרשה כ"ה:

**גרופית של שקמה**. פי' אילן סרק. והוא דרך משל:

**ודייטרוטין** פי' כלים נאים:

**בצורת** גשמים מועטים:

**של מהומה** פרש"י נפלה המיתה בבהמות ונתיקר הבשר עד שהיו מוכרחים ליתן בעד ראש חמור שמונים כסף:

**בשם רבי דוסא משני סאין היו ונעשה מאחת**. כצ"ל ועיין פירושו בפרשה כ"ה:

## פסקה ד

**הנה נא ידעתי כו'**. ר"ל דלא הו"ל למימר אלא הנה אשת יפת מראה את. וידעתי למה לי. אעכצ"ל שבאלו כעת חידוש ידיעה (נזה"ק):

**עכשיו שאנו נכנסים למקום כעורים ושחורים עאכ"ו**. כצ"ל (יפ"ת) ולפ"ז מלת הנה נא כפשוטו שעד עכשיו סבר שימצא כמותה במקום אחר:

**ר' פנחס בשם ר"א**. בא לדרוש ס"ד מ"ש למען ייטב לי בעבורך וכו' וע"ז אמר שעשה עצמו טפילה שעיקר הטובה שייך לה. ולו בעבורה ובגללה:

**אברהם וברך** תחילה חושב כסדר. אך כשבא לדרוש בהם דורש תחילה מברך ואח"כ מאברהם כדרך המדרשים שהדבר שהוא עקרי בדרוש חושב בסוף:

**ברך ותשלח ותקרא** הרי שהוא עיקר במעשה כי אליו צוה ה'. והוא עשה עצמו טפילה במה שלא רצה ללכת מבלעדי דבורה. והיתה ברית כרותה לשפתים כי כן באמת נעשה לה טפל להיות עיקר התשועה בזכותה:

**ר' יהודה ור"נ** הוקשה להם מ"ש ואם לא תלכי עמי לא אלך. הלא היא אמרה לו בנבואה בציווי מהשי"ת:

**אם תלכי עמי כו' ואם לא תלכי כו'**. ס"ל שבאמת היה כאן שתי הליכות אחת שצותה אותו לקדש וע"ז בקש שתלך עמו. והשני הוא לחצור. והוא עמה. וז"ש ברק לדבורה אם תלכי עמי לקדש ובודאי טובים השנים מן האחד מאילו אהיה אני לבדי. ואז אוכל להכרית את סיסרא ועמו כליון גמור וממילא יפול מורא ופחד גם על הנשארים בחצור לכן והלכתי עמך אח"כ לחצור להכרית הנשארים שם. אבל אם לא תלכי עמי לקדש ובודאי בזכות עצמי לא אוכל לעשות כליון גמור וחרוץ בסיסרא ובעמו. אז ממילא לא אוכל לילך אח"כ לחצור למקום יבין מלכם. והלכו שניהם לתבור ואח"כ לחצור עד אשר הכריתו את יבין מלך כנען. ואז אמרה שירה (כלי יקר):

**אם תלכי עמי לשירה כו'** שברק סבר שעיקר השירה יהיה נאמרת ע"י זכר ולא ע"י אשה כי קול באשה ערוה. ובאשר הוא כשר צבא ועיקר התשועה יהיה על ידו. ודאי לו נאה לומר השירה אך באשר אין שירה נאמרת אלא ברה"ק וברק לא היה רוה"ק שורה עליו לפיכך רצה להתחבר בעת אמירת השירה אל דבורה ששרה עליה רוה"ק להיות שפע רה"ק נאצל מעליה עליו כדי לאמר השירה ברה"ק:

**כי לא תהיה תפארתך כו'**. מלשון פאר ושירה כמ"ש ימלא פי תהלתך כל היום תפארתך. וכלשון מתקני הברכות יפארוך סלה. תפארת וגדולה. והשיבה לו שעל ידי שלא הלך

בתמימות במצות השי"ת הפסיד שלימות השירה והניחה בידה. וז"ש ר' ראובן לשון יוני הוא אפס הניח. ועתה תהיה דבורה העיקר והוא הטפל:

**למען ייטב לי בעבורך**. שתלה טובתו בה. וכן היה לו שנאמר ולאברם היטיב בעבורה (יפ"ת):

## פסקה ה

**ויהי כבואו אברם**. דהו"ל למימר ויהי כבואם מצרימה לכלול גם האשה:

**נתנה בתיבה** שהטמינה בתיבה ובא אברהם לבדו. ומרומז גם בפסוק והיה כי יראו אותך המצרים משמע שיתכן שלא יראו אותך כי אטמינך:

**כיון דמטא** כיון שהגיע לתת המכס אמרו לו תן מכס:

**אנא יהיב** אני נותן מכס מה שתתבעו:

**א"ל מאנין כו'** כלים אתה נושא בתיבה. אמר אני אתן מכס הבא מן הכלים:

**דהב כו'** זהב אתה נושא:

**מטכסין** משי מובחר:

**מרגלין** מרגליות:

**לא אפשר כו'** אי אפשר שתפטר אלא תפתח התיבה ותראה לנו מה שבתוכה:

**הבהיקה כל ארץ מצרים מזיוה**. ואפשר שהכוונה שמגודל הפלגת היופי נשמע הקול בכל ארץ מצרים איש מפי איש עד כי כמעט כולם כאחד באו לראותה. וע"ד זה הבהיקה כל מצרים מזיוה (נזה"ק):

**איקונין** תוארה:

**נמסרו לראשי הדורות**. כלו' דמות צורתה נמסרה לראשי דורות כי אחד בדור תמצא לפעמים יפה כדמות צורתה. והיינו שיש קצת דמיון ליופיה עם של חוה:

**ויראו אותה שרי פרעה**. וס"ד ותקח וגו' ועל זה אמר מתעלה והולכת ותקח דרש שהוא לשון עילוי שלהכניסה לבית פרעה היו מעלין אותה בדמים זה אומר אני אתן כו' וזה אומר כו' לרוב מעלתה שהיו מתכבדין בדבר (יפ"ת):

**ואיעלל עמה** פי' ואכנוס עמה לבית המלך:

**אין לי אלא בעלייתן**. פי' אין לי שהצדיקים מתעלין והולכין אלא בעלייתן. אבל בשעת ירידתן מנלן שמ"מ הם מתעלים והולכין:

**ת"ל וימשכו ויעלו אותו**. דהו"ל למימר ויעלוהו אלא ללמדך שהיו מעלין אותו בדמים לזכות בעלייתו שלאחר ששלח המלך השלשים אנשים להעלותו מן הבור באו עוד שם אחרי' לזכות במצוה זו מפני עילוי הדמים לצדקה (נזה"ק):

**ולקחום עמים כו**' דמאחר דכבר אומר והביאום אל מקומם מה ת"ל ולקחום עמים אלא ללמדך שיקחו אותן בעילוי דמים מי יזכה להביאם:

### פסקה ו

**וכבוש הדרך לפני בניך** שמעשה אבות סימן לבנים:

**כי זה שנתים הרעב**. כלומר שע"י הרעב נזקק לרדת למצרים כי בטענה זו קראו יוסף (יפ"ת):

**כתיב לגור שם**. רמז למ"ש המגיד מלמד שלא ירד להשתקע אלא לגור שם:

**באברהם כתיב כי כבד הרעב**. שאם לא מפני כובד הרעב לא היה יוצא מא"י אלא היה סובל. כן ישראל שאלולי כובד הרעב שלא היו יכולים לסבול לא שלח יעקב את בנימן כדכתיב והרעב כבד בארץ ויהי כאשר כלו לאכול את השבר (יפ"ת):

**ויהי כאשר הקריב**. ר"ל כמו שאברהם כאשר הקריב לבא מצרימה נתירא מהם כן ישראל כאשר קרבו זה אל זה היינו המצריים לישראל וישראל למצריים יראו ישראל:

**והרגו אותי ואותך יחיו** שיהרגו הזכר ויחיו הנקבה. וכן במצרים אם בן הוא והמיתן אותו. וכן כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וכל הבת תחיון:

**וייטב אלהים למילדות**. פי' שויטב אלהים למילדות דבק לוירב העם. ולמ"ד למילדות בעבור ופי' שבזכות המילדות הטיב השי"ת לישראל וירב העם (יפ"ת):

**באברהם כתיב ויהי כבוא אברהם כו**'. רמז שכמו שאברהם בבואו נתכבד ביניהם והטיבו לו בחשבם כי שרה אחותו כן ישראל בבואם למצרים היו מכובדים עד מות השבטים (יפ"ת):

**וילך למסעיו** רמז ג"כ שישראל יעשו מסעות הרבה עד בואם לא"י ולא ילכו בבת אחת. והיינו אלה מסעי ב"י:

## פרק מא

### פסקה א

**מה התמרה כו**' לפי שדוד אחז דמיון מתמר וארז אשר אין מעלתן דומים זה לזה כדמפרש לכן אומר הדמיון בשניהם להורות על מעלת כל אחד לא על חסרונם. שדבר שהוקש לשתי מדות אתה נותן לו כח היפה שבשתיהם:

**לא עקומים** בערוך גרס עומקים:

**סיקוסים** פי' סוף וקץ. ויש עצים קשורים הנקראים בלע"ז שלנו סענקעס. שהעצים החלקים הולכים גידי העץ מהשורש עד ראש העץ. כך הצדיקים כל מעשיהם לשם השי"ת והם ישרים. והרשעים דומים לקשורי העץ שהם עקומים ועקשים:

**צילן רחוק** שהם גבוהים והענפים מתחילין לגדל בגובה האילן. ולמטה הם בלי ענפים. כן בצדיקים עיקר תכליתם נצמח רק לבסוף בעוה"ב כי מפני שהם גבוהים וגדולים במעלת נפשותם מוכרחים לצרוף גדול מאד בעוה"ז עד שלבסוף יושלם נפשותם בתכלית הזכות והטוהר:

**לבן מכוון למעלן** כי במין הצומח הלב הוא הדבר הפנימי. ואם הוא חזק אז הוא מכוון למעלה בלי עקמימות. וכן בצדיקים לבם וחוזקם הוא רק למעלה לה' ועי"ז יתחזק לבם תמיד בבטחון חזק:

**התמרה וארז יש להם תאוה**. להתדבק למיניהם כעובדא דבסמוך. וכך הוא המדה בכל הצומח. אף הצדיקים שהם חלק אלוה ממעל מצד מקור נפשותם יש להם ג"כ תאוה לה' להתדבק בו ובדרכיו. ועל זה אמר שנאמר קוה קויתי ה' כלו' כל תוחלתי ותאותי הוא ה' להתדבק בו (נזה"ק):

**בחמתן** שם מקום:

**ולא היתה עושה פירות**. בבמ"ר פ"ג ובשוח"ט מסיים והרכיבו אותה ולא עשתה פירות עבר דיקלי כו':

**תמרה היא צופה מיריחו**. ויריחו נקראת עיר התמרים ובשוח"ט הגירסא תמרה היא צופה ומריחה ופירושו שהיא רואה וצופה תמרה פלונית ומריחה ריחה ולא תגדל פירות עד שירכיבו אותה ממנה וכן הארז יש בו תאוה ונמצא בו זכר ונקבה:

**אין עושין ממנה כו' ת"ל ארז כו'**. והנמשל בצדיקים שהם מביאים ההשפעה לעולם והעולם מתהנים בהם כמו מן הכלים (יפ"ת):

**תמן כו'**. פי' בבבל עושים כלים מהארז. והמת"כ פי' תמן בבבל עושין כלים אף מן התמרה וכן הוא בהדיא בשוח"ט ובמד"ר. ובבבל היו מצויין דקלים הרבה כדאי' בפסחים ריש דף ס"ח:

**ת"ל כתמר יפרח** כצ"ל דהיינו שכר פירותיהם הנאכלין בעוה"ז כדאיתא להדיא בבמדב"ר פ"ג:

**אין בה פסולת כו'**. מילתא אחריתא היא דדריש תו קרא בכלל ישראל דנקראו צדיקים כדכתיב ועמך כולם צדיקים (יפ"ת):

**להלל** לשבח להקב"ה בחג הסוכות:

**חריות** הענפים של דקל קורין חריות:
**סיבים** סיב הגדל סביבו עושין ממנו חבלים:
**סנסנים** כמין חוטין תולין ממנו כמו בגפן:
**שפעת קורות** קורות גדולות:
**להקרות** לעשות ממנה תקרה על הבית:
**מהם בעלי אגדה**. מהם בעלי מצות מהם בעלי צדקות. כן הוא במד"ר שם וע"ש:
**נופל ומת** מפני שכל הענפים הם למעלה בראשו:
**להזדווג** להרע להם. ואינו משמר עצמו שלא יוסיף על רצון הש"י וכמ"ש אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה. ולומד מפרעה שהיה לו רשות ליקח מס מאברהם אך לא למשול באשתו. ועל כן נענש פרעה. ואגב דרשא זו הובא כל מאמר זה לכאן:

## פסקה ב

**בראתן** מכת ראתן:
**שהאשה רעה לו** תשמיש אשה. פרש"י הטעם משום שהחולי הזה מחליש האדם מאד עד שכמעט נופל ותשמיש מחליש ג"כ לפיכך חולי זה קשה לו מאד:
**ובו לקה פרעה**. על שרצה לבא אצלה לקה באופן שלא יוכל. ועיין תנחומא כאן:
**אפי' קורות ביתו**. דריש ביתו כמשמעו שגם ביתו לקה וכמפורש בתורה שהבית לוקה בנגעים. ונכון להגיה כאן קירות ביתו. וכמ"ש ברש"י בחומש כותלי ולא קורות:
**והכל אומרים על דבר**. דורש על דבר כמשמעותו מלשון דבור ואמירה שבאשר ראו מכה כזה שהוא חוץ ממנהג הטבע היו אומרים שזה בודאי על דבר ששרה היא אשת אברם ולא אחותו שאברהם לא אמר אחותו אלא מפני היראה:
**עלו דטולמוסין כו'** פי' עבדי פרעה החצופים והרקים נכנסו בשליחות לחלוץ מנעלה ולהשכיבה במטה בעל כרחה (רש"י והערוך) דר' ברכיה מפרש את ביתו אנשי ביתו. לזה אמרו שבאו עבדיו כו' לכן נלקו עבדיו בנגעים לבל יוכלו להתקרב אצלה מכאב הנגעים (נזה"ק):
**וכל אותו הלילה כו'**. שבאה בטענה ואמרה אברהם יצא מארצו בהבטחה. שהשי"ת הבטיחו ואברככה ואגדלה שמך. ולשרה לא הבטיח אלא האמינה ובטחה בנבואתו. ואם היה אברהם ג"כ בתוך הצרה היתה שרה בוטחת ומאמינה על הבטחת השי"ת לאברהם. והיתה גם היא נצלת על ידי הבטחתו. ולא כן עתה שאברהם חוץ לצרה. והשיב לה הקב"ה לא בעבור הבטחה אני עושה. אלא תפלה אני שומע. וגדול שכר המאמין משכר המובטח ויתקדש שם שמים על ידך:

**סירה** בית הסוהר שנלקחה בעל כרחה:
**ומגלב בידו** שוט לסוס ומתג לחמור תרגומו שוטא לסוסיא ומגלבא לחמרא (מוסף הערוך):
**אין אמרת מחי כו'**. וזהו על דבר שרי שאמרה ודיברה שיכה והכה. וגם דורש על דבר שרי אשת אברם שדיברה ואמרה אשת אברהם אני:
**וכ"כ למה** פי' הרי היה סבור פרעה שבהיתר לקחה. אלא שהיתה אומרת אשת איש אני שכאשר ראתה שלא הועילה במ"ש אחי הוא גלתה הסוד שהיא אשתו:
**אין אמרת מחי כו'** וענין השאלה הוא שאם ח"ו היתה שרה מתרצת אליו לא היה המלאך עושה לו מאומה:
**בעיצור** עצירת נקבים וכמו שפרש"י שם:
**על דבר לגז"ש**. שאחרי שהעונש הוא מדה במדה נגד החטא. ואחר שחטאם אחד א"כ עונשם אחד ג"כ:

## פסקה ג

**הה"ד ויוציאם כו'** משום שכל ענייני אברהם סימן לבניו. לכן אמר הכ' ואברם כבד לרמוז שגם כן בניו יצאו ברכוש גדול ממצרים (יפ"ת):
**במסעיו שהלך** כלו' בחניותיו. וקרא חניותיו בשם מסעיו שמקום חנייתו אף הוא קרוי מסע לפי שממקום החנייה נוסע פעם אחרת (הרא"מ):
**לפרוע הקפותיו** יתכן שבעת הרעב פיזר כל אוצרותיו לצדקה על כן הוכרח בלכתו למצרים ליקח בהקפה על בטחון השי"ת. ובחזירתו ממצרים פרע הקפותיו (נזה"ק):
**דברים טובים כו'** דאשמועינן שע"י הלוכו את אברהם עשה את כל הרכוש ואת כל הכבוד הזה (יפ"ת):
**וילך אברם וגו' וילך אתו לוט** בריש לך לך (בראשית י"ב ד'). וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואוהלים (שם י"ג ה'). וישב את כל הרכוש וגם את לוט ורכושו השיב (שם י"ד ט"ז). ויהי בשחת אלהים. הרי כתוב ד' פעמים שהיו לו טובות ע"י אברהם וחשב ד' ענינים שונים. אחד שלא התערב עם העכו"ם כי אברהם הצילו מהם ועי"ז לימד עכ"פ האמונה האמתית. והשנית בקניני הזמן כי היה לו מקנה רב בזכות אברהם. השלישית הצלה מהמלחמה. הרביעית הצלה ממות ומעונש סדום שזה מן המיתה ממש:
**לא דיין** כלומר ראה נא רעת לבם כי שכחו טובות אבותינו עליהם. והם גמלו עלינו רעה יותר מכל העמים. ולכן נכתב חטא שלהם בד' מקומות להורות על רעת לבם משכיחת

הטובות הד'. ולכן עמדו ד' נביאים וחתמו גזר דינם מה שיהיה באחריתם באין השבה מאומה לטובה עוד:

**מלאכים אל בלעם** וכמ"ש שבלק היה מלך מואב. וכן בסוף בלק ויחל העם לזנות אל בנות מואב. והשכירות לקלל את ישראל ומה שהחטיאו אותם בזנות כחד חשיב שעל שראה כי לא נעשתה עצתו הראשונה בקללה כרצונו חזר לעשות זנות:

**ויאסוף אליו את בני עמון**. ר"ל שעגלון מלך מואב אסף את בני עמון ועמלק ויך את ישראל:

**על כל מחמדיה**. וס"ד אשר צוית לא יבואו בקהל לך. והיינו בני מואב ובני עמון. שרצו עמון ומואב לבוז את התורה כדי לעקור לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה':

**ונכתב חטא שלהם**. פי' חטא האחד היינו מה ששכר את בלעם נכתב בד' מקומות וכאן חסר וכך צ"ל ונכתב חטא שלהם בארבע מקומות (דברים כ"ג:ד') לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' וגו' על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור וגו'. (מיכה ו':ה') עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אותו בלעם בן בעור. (נחמיה י"ג:ב') כי לא קדמו את בני ישראל בלחם ובמים וישכור עליו את בלעם לקללו. (יהושע כ"ד:ט') וישלח ויקרא לבלעם בן בעור לקלל אתכם:

**ירמיה אמר לכן הנה כו'**. כתיב שם הילילי חשבון וחשבון ממואב הוא (יפ"ת):

## פסקה ד

**שני אהלים** שמיעוט אוהלים שנים רמז לרות המואביה ונעמה העמונית (אמו של רחבעם) שהנשים נקראות אהל כמו כי שלום אהלך. שובו לכם לאהליכם וזולתם. והטעם כי בזכות אברהם היה ללוט ההולך ברגליו זכות שיצאו ב' פרידות טובות ממנו להדבק בזרעו (יפ"ת):

**דכוותה קום קח את אשתך ואת שתי בנותיך הנמצאות ר' טוביה בר רב יצחק אמר ב' מציאות** כצ"ל. והכי פירושו דכי היכי דהכא פי' רבי טוביה אהלים על רות ונעמה הכי נמי פי' הנמצאות על רות ונעמה וכדלקמן פרשה נ' (יפ"ת):

**ב' מציאות** טובות. הנמצאות רמז לב' מציאות טובות הנמצאות בהן:

**מצאתיו בסדום** שמאז שם ה' עינו עליו שנתן פליטה בעבורו לבת לוט כדדרשינן בהנמצאות:

**מצאתיו בסדום** שלא נמצא בכולם זרע צדק רק דוד שעתיד לצאת מלוט (יפ"ת):

## פסקה ה

**בהמתו של א"א כו'** שמריבתם היתה על מה שלא יחושו לגזל לרעות בשדות של אחרים. והכנעני והפריזי אז בארץ הוא תשובה על דברי הרועים כדמסיק ואזיל (יפ"ת):

**זמומה** זמם היה נותן בפיהם כדי שלא ירעו בשדות אחרים בדרך הלוכם:

**פרידה** אינו מוליד לכן קורין לכל עקר פרידה. ואברהם טומטום היה:

**ואינו מוליד** וע"כ הזרע הנזכר היינו מה שאמר לו הקב"ה לזרעך אתן הארץ הזאת ע"כ הוא לוט שהוא משאר בשרו. וגם גדל על ברכיו כבן (יפ"ת):

**ואין אכלין כו'** כלומר לכן אף אם אוכלים בשדות אחרים משלהן הם אוכלין ואין זו גזל:

**אמרתי לו לזרעך נתתי** במראה בין הבתרים. ומדכתיב התם ואת החתי ואת הפריזי וגו' משמע דוקא לכשיעקרו עכ"פ רוב האומות הנזכר שם והיינו שבעה עממין. ועדיין והכנעני והפריזי יושב בארץ. ומה שאמר בעל המאמר א"ל הקב"ה כך אמרתי כו' שהכתוב מקנטרן שאין הדין עמם מאחר שעדיין להכנעני זכות בארץ (יפ"ת):

**עד עכשיו כו'** עדיין יש להם זכות בארץ שלא נתמלא סאתם עדיין:

## פסקה ו

**כשם שהיה ריב כו'** שגם לוט לא היה מקפיד על הגזל. ומתנשא בירושת אברהם וע"ז היה קטטה בינו ובין אברהם:

**ויאמר אברם כו'** וקמ"ל ריב"ס דלא תימא דמדלא קאמר ברישא אלא ויהי ריב בין רועי כו' לא היה ריב בין אברם ולוט. אלא ריב ממש היה ביניהם כשם שהיה בין הרועים:

**וכי אחים היו** דמה שהקרובים והחברים נקראו אחים היינו לפי שמן הסתם יש אהבה ואחוה ביניהם כאילו הם אחים אבל הכא שהיה מריבה בין אברהם ולוט ודאי הותר קשר האהבה שביניהם וא"כ מדוע אמר כי אנשים אחים אנחנו (נזה"ק):

**קלסתר פניו דומה לו.** לזה א"ל כי אנשים אחים אנחנו:

**כך א"א לאותו האיש כו'.** ואף ע"פ שהנקבות מותרים לבא בקהל. מ"מ הכל הולך אחר משפחת האב (יפ"ת) וכן הרמז בלשון פרד אינו אלא על פרד זכר שהוא עקר ואינו עושה פירות ולא על פרידה נקיבה (נזה"ק):

**ואם אנא לדרומה את לשמאלה.** משום שלא יתכן שיתן אברהם את הברירה ללוט לבחור לו צד הימין. כי הימין לעולם לאברהם כמ"ש הלוך ונסוע הנגבה וכמ"ש נאום ה' לאדוני שב לימיני ונדרש על אברהם. וימין הוא חסד לאברהם. ועיין ביפ"ת:

**מן כל אתר** מ"מ יהיה החטים שלי:

**אנא משמאיל כו'** פי' מ"מ תרצה או לא תרצה אשמאיל אני אותך:

## פסקה ז

**בולמוס** פי' בערוך מלשון מי שאחזו בולמוס. פי' בלשון יון גרונו של שור. כלומר שאוכל הרבה כלחוך השור. וי"א לשון לעז הוא שקורין בולימו למי שאוכל הרבה. ור"ל שאחזו תאווה בלא גבול הן לאכילה והן לעריות. אך בתו ואחותו אין דרך אדם להתאוות להם אלא מי שהוא משולח בתאוותו סוף שמאכילין אותו מבשרו כלומר שנכשל בקרובותיו אשר הם אך עצמו ובשרו. וכמו שאירע ללוט שנכשל בבנותיו בעבור היותו להוט בעריות וכדמסיק (נזה"ק):

**הפסוק הזה לשון ערוה**. דהא היה בארץ כנען במקום רחוק מסדום. ובהכרח שהלך ברגליו וראה ובחר וכמ"ש בסוף הסימן כאן שחזר על כל ערי הככר וכו':

**ותשא אשת אדוניו** הרי כאן נשיאות עינים על ענין ערוה כדאמרינן לבא ועינא תרין סירסורי דחטאה העין רואה והלב חומד:

**והשקה את האשה**. דאע"ג דאין השקאה זו לעבירה. מ"מ כיון דבסוטה מיירי רמז דהשקאה דהכא לשון עבירה (יפ"ת):

**כגן ה' לאילנות כו'** שדבר שהוקש לשתי מדות אתה נותן לכל אחד כח היפה שבשניהם. וכאן הוקש לשני דברים שאמר כגן ה' כארץ מצרים. ואצל הגן כתוב ויצמח וגו' כל עץ נחמד. ובמצרים כתיב (דברים י"א:י') כארץ מצרים וגו' כגן הירק. הרי שארץ מצרים מיוחד לזרעים. ובסדום היו שתי מעלות אלו:

**לאיניש דבחר פורנא דאימיה**. הערוך ערך פרן ו' פי' ענין זנות. ובערך פלאה כתב לבלה ניאופים תרגמה עקילס פליאה פורני פי' בל"י לבלה קורין פליאה ולזונה פורני עכ"ל. ונראה דתיבת הכא כלו' שבירר הראוי לו כמו שבוחר זנות אמו שנמשך לטבעו. וכן לוט ע"י שהיה להוט בערוה בחר במושב הנואפים. ויש שפירשו פורנא כתובה. ור"ל שבחר בסדום כבוחר כתובת אמו כאילו היא ירושתו שטבעו נוטה אחריה (יפ"ת):

**מקדמונו של עולם**. דלא הו"ל למימר אלא ויסע לוט משם והא דכתיב מקדם בא לרמז שהסיע עצמו מקדמונו של עולם היינו הקב"ה (מזרחי):

**לא באברם ולא באלוהו**. ומה שנתן אברהם נפשו עליו כשנשבה. היינו עבור השני פרידות טובות שיצאו ממנו אשר מהם נבנה מלכות בית דוד ומשיח צדקנו (נזה"ק):

**אין לך בכרכים כו'** פי' אין כרך שיושביה רעים מסדום. ואין בעממים קשי עורף מעם האמוראי. ועם היות סדום כרך יותר רע. בחר לו לוט מכל ככר הירדן מפני שהם מינו כדלעיל (יפ"ת):

**אין לך בכרכים יפה מסדום**. ס"ל מכרכי ערי הככר. ופליג אדרבי דקאמר אין בכרכים רע כסדום. ובהא פליגי דלרבי בחר ביותר רע. ולר"י בחר מן הרע מיעוטו. ומ"מ סיפר

הכתוב מגנותו שהיה לו להתרחק מכולם. וז"ש ואלו היו החשובים שבהם כלו' עם היותם החשובים שבהם נמצא בהם הרעות דקאמר קרא ומה יעשה באחרים (יפ"ת):

**רעים אלו לאלו** כמו במניעת חסד וצדקה ועון הגזל וכיוצא בו:

**חטאים בגילוי עריות** כדאשכחן בג"ע וחטאתי לאלהים:

**לה' בע"ז** דאע"ג דכל העבירות נמי לה' חוטאים. מ"מ עיקר החטא בה' הוא בע"ז שכופר בה':

**מאד בש"ד** כדכתיב וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד:

## פסקה ח

**כעס היה לאברהם**. שהקב"ה כעס עליו שאמר לכל הוא מדבק כו':

**וללוט אחיו אינו מדבק**. דמ"מ לא היה ראוי לדחותו בשתי ידים אלא שמאל דוחה וימין מקרבת כדי שיחזור בו. דאם היה עם אברהם היה מתבייש מאברהם ולא הוה פקר נפשיה כל כך (יפ"ת):

**לזרעך נתתי** דהיינו זרע ממש והוא מדביק את לוט בן אחיו שחושב שמאחר שאין לו זרע זה שהוא משאר בשרו מיקרי זרעו א"כ ילך ויביא ב' אורחים מן השוק שמאחר שאינו זרעו ממש אין הפרש בין זה לזה (יפ"ת):

**לזרעך נתתי** בין הבתרים נאמר לו כן. וזה היה תחלה לדעת ס"ע כמ"ש פל"ט סימן י':

**פרסתקין** אסופות (רש"י):

**גרש לץ כו'** שהיה מתלוצץ על אברהם שהיה מובטח להוליד לעת זקנתו. ויצא מדון המריבה שהיתה ביניהם. וישבות דין וקלון היא המריבה והקלון שימשך ממנה בהיותם קרובים ומתקוטטים (יפ"ת):

**הקב"ה אוהב כו'** ופירושו האוהב לטהר לב וגם ריע לבעל החן הוא המלך:

**ומי שיש לו חן כו'**. וכאילו כתיב איש חן שפתיו (יפ"ת):

**זה אברהם** טהר הלב ואיש החן הנזכר הוא אברהם:

**אברהם אוהבו** אברהם אהב אותי. וממילא שמעינן שהקב"ה ג"כ אוהב לאברהם. שכל המקרב עצמו יקרבוהו יותר מלמעלה. וזהו שהוכיח שנעשה אברהם אוהבו של הקב"ה (יפ"ת):

**גבורות וחין ערכו** מייתי סייעתא שהאיש החן הוא אברהם דכתיב ביה וחין ערכו וכמו שדרש לה בתנחומא סדר זה בענין המילה על אברהם (יפ"ת):

**נעשה לו הקב"ה כריע**. סיומא דלעיל דקמפרש רעהו מלך על אברהם שעל היותו בעל חן נעשה לו הקב"ה ריע:

**ומתוך אהבתו** חוזר לתחילת הדרשא השייך כאן אוהב טהר לב (יפ"ת):

### פסקה ט

**מה עפר הארץ כו'** דאם לענין הריבוי לבד הל"ל והרביתי את זרעך כחול הים (יפ"ת):

**יהיו מפוזרים** רמז שזרעו יהיה מלא הגוים:

**שנמשלה למים** דכתיב הוי כל צמא לכו למים:

**מבלים כל כלי מתכות**. שהמתכות שניתן בעפר מעלה חלודה והוא מתעכל ומתקלקל:

**דייש** הכל דשין עליה:

**דממיגי מכתך** פי' דמלחלחין מכתך. וענינו דרך משל שמצערין אותם תמיד כמי שמתעסק במכת אדם ומלחלחה שמצערו:

**משקשקין** מענין המסה ומירוק שיהיו עונותיהם נמסים והולכים להם ע"י היסורים:

**ברביבים תמוגגנה**. הוא סימן ברכה כרביבים:

**בפלטריות** ברחובות:

**ומעבירים רדיא** כלי מחרישה. לא תחרוש תרגום אונקלוס לא תרדי ולקמן פ' ס"ט הגי' מעבירים כרים. והוא ע"ד על גבי חרשו חורשים:

### פסקה י

**תנא הילוך בשדה כו'**. הגירסא דהכא משבשתא ובפ' המוכר פירות תניא הלך בה לאורכה ולרחבה קנה מקום הילוכו דברי ר"א וחכ"א אין הלוך מועיל כלום עד שיחזיק. מ"ט דר"א דכתיב קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה. ורבנן התם משום חביבותא דאברהם הוא דקאמר ליה הכי כדי שיהיה נח לכבוש לפני בניו (יפ"ת):

## פרק מב

### פסקה א

**והוא חורש בהר**. שבהר קשה יותר לחרוש:

**לטובתי נשברה רגל פרתי**. וכן הלשון בויק"ר פ"ה אצל אבא יודן. ושם הכוונה על שמצא אוצר רב ע"י נפילת הפרה. וכאן הכוונה על שהיה בדעתו לעזוב מלאכתו ובית אביו לילך ללמוד תורה וכשנשברה רגל פרתו ולא היה לו במה לחרוש עוד. אמר הרי הגיע העת לילך. וזהו טובתי. ורגיל בדברי חז"ל למשל על רעה שהוא לטובה (יפ"ת):

**אצל ריב**"ז ללמוד תורה. ומפני עניותו שלא היה לו מה שיאכל היה אוכל קוזזות אדמה. ופרש"י קוזזות פי' קציצות חתיכות:

**לנדותו מנכסיו** שלא יירש עם אחיו. שחשב שהליכתו ממלאכתו להיות מיושבי קרנות ועלה לפני ריב"ז לנדותו בהסכמתו:

**בן ציצית הכסת כו'**. כולם שמות גדולי ירושלים:

**זה אמרפל וחביריו**. שעדיין לא היה מלחמה בעולם באו אלו ופתחו בחרב ועשו מלחמה (תנחומא). וזהו לשון פתחו:

**זה לוט כו' זה אברהם**. שעיקר כוונתם בשביל לוט כדי שיבא אברהם דודו לגאלו ויפול בידם וכדאמר ר' אחא בסמוך סי' ד':

**חרבם תבא בלבם**. כלומר מה שחשבו לעשות לאברהם נהפך עליהם:

**נתונים לך במתנה**. משום דהיה ת"ח. אי נמי על שאחיו יעצו את אביו לנדותו מנכסיו כדאיתא בפדר"א לכן רצה אביהם לעשות להם כאשר זממו:

**הם עלי חרם**. כדי שלא יהנה מד"ת ולא רצה ליטול אלא שוה כאחיו:

**ד"א חרב פתחו רשעים ודרכו זה אמרפל וחביריו**. כל זה מיותר ולא גרסינן ליה:

## פסקה ב

**כמה דאתי בחליטין** המת"כ בק"ר פי' מלשון רקיקין דקין כמ"ש בברכות חלוט שחלטו ברותחין. והכוונה על הילד אחר שנה שמאכילין אותו מאכלים דקים. וכן הזקנים. והיפ"ת ונזה"ק פירשו בחליטין פי' בחטיפה וגזל (כמו מ"א כ' ויחלטו ותרגום יונתן וחטפוהא) ור"ל שהממון כמו שבא לאדם בחטיפה וגזלה כן ילך מידו בחטיפה במהרה גם בעודו בחיים חיותו עכ"ל. ועיין מ"ש בק"ר פ"ה סי' כ"ב:

**כשם שפתח** היינו מאברהם שהיה תחילת בנין עולמו של הקב"ה בעולם כמ"ש שמ"ר פ' ט"ו:

**והמה לא ידעו כו'** רמז על אסיפת אמרפל וחביריו בימי אברהם כי מאת ה' נתקבצו כדי להפילם ביד אברהם. ומעשה אבות סימן לבנים. ועל זה אמר והמה לא ידעו מחשבות ה' בזמן העבר בימי אברהם. וכן לא הבינו עצתו גם לעתיד (נזה"ק):

**למה כל אלה חברו**. ר"ל למה כתיב בלשון זה כל אלה חברו אלא למימר שהכוונה האלהית היתה בזה שיהיה להם חבורה וקבצם כעמיר גורנה (יפ"ת):

## פסקה ג

**עלה בידינו מן הגולה**. קבלנו מחכמי גלות בבל:

**וחמשה הן** שאינם אלא ה' דלא חשבינן אלא ויהי בימי שאינן אלא ה' אבל ויהי סתם לפעמים משמש גם שמחה כרבי יוחנן דלקמן. ובא לפרש מה צרה כוללת היה כאן לכל העולם. לזה אמר משל לאוהבו של מלך כו' (נזה"ק):

**ברברים** תוגרמה תרגום ירושלמי ברבריא. ומעם לועז ת"י ועם ברבראי:

**ליזקק לו** להרגו:

**שאין המלך נזקק כו'** וכן הקב"ה אינו משגיח להטיב לעולם אלא מפני אברהם אוהבו. ואילו יהרג יסלק השגחתו לפיכך היה זה צרה כוללת לכל העולם:

**וישובו ויבואו אל עין משפט היא קדש**. לרמז שלא באו להזדווג אלא לתוך גלגל עינו של עולם הוא אברהם אשר בעבורו השגיח ה' על עולמו. והיינו שמתחלה באו על אברהם לשרפו באש באור כשדים היינו נמרוד שהוא אמרפל וחביריו כדלקמן. ואח"כ וישובו ויבואו וגו' להרגו בחרב:

**שעשתה מדת הדין** בענין סדום שהפך בזכותם. וכן דרכו תמיד כדכתיב כי ידעתיו וגו'. ועיין ספרי סדר האזינו פיסקא שי"א:

**מה צרה היתה שם**. למה נאמר דוקא במלחמה זו ויהי בימי יותר מבשאר מלחמות ומשני שבאמת היה שם צרה מופלגת יותר מבשאר מלחמות. שנתחברו עליו יחד מלך ישראל ומלך ארם היה ג"כ כזה שהיה זה מפנים וזה מאחור. ולפיכך וינע לבבו וגו' (נזה"ק):

**לבן מלכים** שעיקר הצרה היתה שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות. ובזה סילק השכינה והשפע מן העולם:

**פדגוג** אומן המגדל את בני המלך:

**כך אמר אחז** תורף הענין שאחז רצה לסלק השגחת ה' מעולם השפל כי מאס במלכות שמים ורצה לסלק הנבואה מהעולם. ולפי שהיה ירא לשלוח ידו בנביאים עצמם הביא משל מהפדגוג שבקש תחבולות בביטול הקטנים מהלימוד (יפ"ת):

**אם אין תישים אין צאן**. כי אין מי שיפרה וירבה הצאן. והצאן הנמצאות יכלו מעט מעט:

**אם אין רועה**. את הצאן. אין עולם כלומר שלא יתנהג העולם כראוי וכן בנמשל אם אין חכמים כו' אין רועה בעולם. ואז אין עולם נוהג כמנהגו הראוי והו"ל כאילו חרב כי אין ה' חפץ בו. ע"ד ב' אלפים תהו (יפ"ת):

**אם אין קטנים**. הוא ע"ד ששנינו בן חמש שנים למקרא בן עשר שנים למשנה בן ט"ו לגמרא. וזהו שאמר אם אין קטנים שלומדים מקרא. אין גדולים שילמדו משנה. ואם אין גדולים שילמדו משנה אין תלמידים שלומדים גמרא. ואם אין תלמידים אין חכמים הם היודעים את התורה:

**אין זקנים** הם הסמוכים להורות ולדון (יפ"ת):

**אם אין זקנים אין נביאים**. אנשים שיכינו עצמם לנבואה:

**ואם אין נביאים** אנשים מוכנים הנקראים נביאים אין הקב"ה משרה שכינתו עליהם (יפ"ת):

**צור תעודה** שאחז צרר וקשר והסגיר התעודה מבתי מדרשות שהם מקום בית ועד לתורה כדי להיות חתום תורה בלמודו להשכיח התורה מישראל ולסלק השכינה מישראל (נזה"ק):

**שאחז בתי כנסיות**. שלא ימצא מקום מוכן שתחול השכינה על איזה איש. וכדי לבטל למוד התורה שלא ימצא בית הועד להם מעכשיו:

**וחכיתי לה' המסתיר כו'**. ישעיה הנביא בא שוב לנחם את בנ"י שלא תתקיים מחשבת רשע זה להשכיח את התורה מישראל. ועז"א וחכיתי לה' המסתיר פניו כו' שאין לך שעה לישראל שהקב"ה עמם בכעס וזעם כאותה שעה שכתוב בה ואנכי הסתר אסתיר פני מהם ואעפ"כ נאמר שם בכתוב כי לא תשכח התורה מפי זרעו. ומזה ראיה ברורה שלעולם אין התורה משתכחת מישראל אפי' בשעת הזעם וע"ז אמר ומאותה שעה קויתי לו שהרי אם בשעה היותר קשה הבטיח ה' כי לא תשכח מפי זרעו. כ"ש בשאר זמנים (יפ"ת ונזה"ק):

**ומה הועיל לו** שהרי לא עלה בידו לבטל הלימוד ולהשכיח התורה. כי אנכי והילדים הם התלמידים אשר מחזיקים בעמוד התורה מהם תתפשט הוראה בישראל להחזיר עטרה ליושנה. וז"ש כי יהיו לאותות ולמופתים גם לדורות שלא תשתכח התורה מישראל (נזה"ק):

**וכי ילדיו היו**. ר"ל שכיון שלא היו לו אלא ב' בנים ליכא אות מהם על ביטול מחשבת אחז ע"כ תלמידיו היו (יפ"ת) ועיין מ"ש בר"ר:

**שאחז ב"כ כו' הכל צווחין ווי**. כי קיום כל העולם אינו אלא על ידי התורה כדכתיב אם לא בריתי וגו' (נזה"ק):

**ראיתי את הארץ כו'**. שנתקיימה נבואה זו בעון יהויקים ששרף את המגילה שנכתב עליו גזירת הגלות ולולא ששרפה אולי היו שבים ומתבטל הגזירה (יפ"ת):

**פרסטגמא** פי' הערוך בל"י דת וגזרה:

**כיון שהגיע לפסוק היו צריה כו'**. אז כעס שתסור המלכות ממנו. אבל בפסוקים הראשונים לא חשש דקאמר בהו ואנא מלכא כלומר אע"פ שכתב גלתה יהודה דרך גוזמא קאמר קרא והוא עדיין ימלוך (יפ"ת):

**התחילו הכל צווחין ווי**. כי על ידי מעשה יהויקים נחתם הגז"ד בחורבן ביהמ"ק אשר היא צרה כוללת כנ"ל:

**ומה צרה היתה שם ויהי רעב כו'**. פי' מאיזה חטא בא הרעב וקאמר שהיה בעון ששפטו את שופטיהם:

**ליפס** מס:

**גבאי טמיון** פי' גובה מס לאוצר המלך:

**שהיה לו כרם כו'** לכן לא נכתב ויהי בימי גם גבי פרעה ונבוכדנצר שהצירו את ישראל. שאינו דומה לצרה זו שהיא צרה כוללת שבאו לעקור בגפנים. שבקש המן לעקור הגפן כולה ואחשורוש הסכים על ידו (נזה"ק):

**החרש והמסגר אלף**. שהגלה נבוכדנצר אותם. והם החכמים או היועצים. והיינו אשכולות שהם עיקר הכרם. וחשב נ"נ שימותו כולם בטלטולם ושתשתכח תורתם (יפ"ת):

**כולן אלף** החרש והמסגר:

**משמש צרה ושמחה** זימנין צרה וזימנין שמחה דאשכחן ויהי טובא גבי צרה וטובא גבי שמחה:

**ועבד פלגא** פי' ועשה פשרה וחלוקה דמודה דויהי משמש צרה. ופליג אמי שאמר דמשמש שמחה. וחידש דוהיה שמחה:

**עוד היא** עדיין אינה שמחה שלימה דא"ר יודא כו':

**היה אדם הראשון מביט** כצ"ל (א"א) שאור הראשון הוא אור השכל שאדם מסתכל בו ומשיג בו את כל העולם. והוא אור הגנוז לעתיד לבא שאז ימלא הארץ דעה את ה' להאיר על הארץ (הגר"א):

**יום ב' יום ג' כו'** וקשה כיון שתירץ על יום א' שעתידין לבלות א"כ משאר ימים נמי לא קשה מידי דבההיא קרא גופיה כתיב ויושביה כמו כן ימותו. אלא דניחא ליה למצוא בהם טעם אחר (רד"ל):

**החרדל** שאינו נאכל מצד חריפותו צריך להמתיקו:

**התורמסין** הוא מין קטניות שאינו נאכל מפני מרירותו צריכין להמתיקו. שנתבשלת ז' פעמים ואח"כ היא מתוקה ע"י תיקון כדאיתא במסכת ביצה:

**ויהי ה' את יוסף**. פירוש בבית פוטיפר:

**שנזדווגה לו כו'** בשאר מקומות שיש מאמר זה הלשון שמתוך כך נזדווגה לו שעל ידי כן שהיה ה' עמו והיה שמח נתהווה יפה תואר ויפה מראה. ולכן ע"י יפיו נתגרה בו אותה הדוב פי' אשת פוטיפר:

**שנגנזה בבנין הבית** פי' כשנבנה הבית נגנז המשכן כדאי' במכילתא פ' יתרו ביום שנבנה זה נגנז זה:

**לקרוע בגדיו** שע"י שהיה ה' עם יהושע והסכים עמו על חרם יריחו שגזר לכן בא הדבר שנענשו עליו ישראל על מעל עכן בחרם. והוצרך יהושע לקרוע בגדיו:

**אמרן דידן** כבר אמרנו את שלנו מה שיש להשיב על דבריך. מעתה אמור אתה מה שיש בידך לומר:

**אופכי** פי' הנחה וקורת רוח והמוסף הערוך פי' בל"י ורומי שטר פרעון כמו שובר:

**אופכי גדולה** פי' קורת רוח וכפרה גדולה על עונותיהם נטלו ביום שחרב בית המקדש כמו שנאמר תם עונך וגו' שאילולא חורבן הבית לא היה נשאר ח"ו מישראל שריד ופליט אלא ששפך חמתו על העצים ועל האבנים וב"ר גרס אופכי שלימה נטלו ישראל:

## פסקה ד

**כושי ודאי** כלו' בן כוש כדכתיב (בראשית י') וכוש ילד את נמרוד ונקרא נמרוד גופיה כוש ע"ש אביו (יפ"ת) ועיין מ"ש בפרשה ל"ז סימן ג':

**שהיתה אמירתו אפילה**. ר"ל נמרוד נקרא אמרפל שהיתה אמירתו אפילה. ודרש אמרפל נוטריקון ופירושו גזירתו או פתויו כי ציד בפיו להמריד כל העולם על הקב"ה. ובערוך ערך אספרון מפ' אמירה בל"י חשך. והיינו מה שסיים המדרש דאמרי ואפלי בעלמא פ' שהחשיך כל העולם במרד:

**דאמרי** והפלו באברהם מפ' אמר לשון ממשלה מגזירת במרום תמריא שע"י שמלך גזר על אברהם להפילו לכבשן האש. או מפרש אמר לשון כעס כמו אמריית דאמריית. ועניינו שע"י כעסו גזר על אברהם שירד לכבשן האש:

**איסרין לשם אלסר**. שהוא תיקן אותה המטבע שקורין אותה איסרין (נזה"ק):

**אתר הוא תמן כו'** שיש מקום שקורין אותו גוים. וטעם קריאתו כן לפי שנתקבצו שם מכמה גוים ונטלו אדם אחד והמליכוהו עליהם מלכות חדשה (יפ"ת):

**אתר** ר"ל אתר הוא תמן ברומי מצטווח גוים:

**זו בבל** דרמיז מלכיות על דרך שאמרו לעיל (סי' ב') כשם שפתח בד' מלכיות כן חתם בד' מלכיות לרמוז כי כמו שאירע לאבות יקרה לנו:

**זו בבל** פי' גלות בבל:

**אלסר זה יון** מלך אלסר נוטריקון מלך אל אסר שאסר אל עליון על ישראל שכל אחד מישראל יכתוב על קרן שורו שאין לו חלק באלהי ישראל (מת"כ). והרמב"ן גרס אלסר זו מלכות מדי. עילם זו מקדוניא. ופי' רבינו בחיי אלסר הוא עיר בארץ מדי או בפרס. עילם זה יון המקדוני כמו שדרשו חז"ל שש שנים מלך יון המקדוני בעולם ע"כ:

**זה מדי** עילם הוא במדי שנאמר ואנכי הייתי בשושן הבירה אשר בעילם המדינה כדאי' בפרק האיש מקדש (מת"כ):

**טירוניא** פי' הערוך מס. או הוא לשון שררה. סרני פלשתים מתרגם טורני פלשתאי. והיינו שע"י שמולכת בכיפה היא כותבת שררה מכל העולם שהיא משימה שרים ונציבים בכל האומות (יפ"ת):

**לרגלו של משיח**. שע"י התגרות המלכיות בא הגאולה לאברהם וכן בהתגרות האחרונים תבא הגאולה בשלימות לזרעו של אברהם. ודקדק לומר רגלי משיח. בסוד ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים (נזה"ק):

## פסקה ה

**דורש שמות** דאל"כ למה נכתבו שמותם בתורה וכו' אלא לדרוש:

**דורש שמות** אע"פ שהם הסכמיים יש לדרוש כפי ענינם. וע"ז רמז לנו בתורה בזה שהזכיר שמותם:

**בן רע** כלומר בן שהוא רע לשמים:

**בן רשע** בן שהוא רשע לשמים:

**שואב ממון** והנו"ן נוספת (יפ"ת) ופירושו שהיה רע לבריות בחימוס ממון וגזל. וכן היה שמאבר (נזה"ק):

**שהיה פורח כו'** דרש שמאבר שם אבר כנשרים לפרוח ולהביא ממון. והשי"ן מתחלף בסי"ן (יפ"ת):

**שנתבלעו דיוריה** שמ"ש לבלתי הפכי את העיר דרש שלא נהפכה עם סדום אבל אח"כ נתבלעו דיוריה. ולא העיר עצמה כמ"ש לבלתי הפכי את העיר:

**מגדל סדנים** הוא מלשון סדן של שקמה. כלומר שמגדל אילנות גדולות שעושים סדנים לנפחים (יפ"ת):

**שדים שדים תלמים**. ארץ עבודה וחרושה תמיד ועשויה תלמים תלמים בולעים כמו שדים:

**שהוא מניק את בנו**. לשון תנחומא שהיתה מניקה אותם כשם שהשדים מניקים את התינוק. שהיא ארץ שמינה:

**ששם הושוו כו'** שעד עתה חלקו על אברהם כל הממלכות ורצו להרגו. ואחר שראו כאן שה' עמו ועזרו לנצח כל המלכים הגדולים הנ"ל הסכימו כל הנשארים להשלים אתו ולהסכים לדעתו:

**וקצצו ארזים** דרכם היה לעשות כן כשממליכים מלך חדש כדכתב ביהוא ויקחו איש בגדו וישימו תחתיו אל גרם המעלות (מלכים ב ט':י"ג):

**ועשו לו בימה**. לאברהם כשחזר מן המלחמה ונצח אותם:

**אל יחסר העולם כו'** שלא רצה לקבל עליו שם מלוכה ומכ"ש שם האלהות שכשם שנפרעין מן העובדים כך נפרעין מן הנעבדין אבל שם נשיא משמע שקבל עליו:
**מסוכך באילנות** ומפרש במדרש הרנינו שאין לך שביל ושביל בסדום שלא היה בו שבעה מיני אילנות זה למעלה מזה שהיה כל השביל מסוכך בו לקיים מ"ש נתיב לא ידעו עיט ע"כ. וחשב גפן ותאנה כו' שאלו צלתן מרובה ועושין סיכוך (יפ"ת):
**צנורות היאורים** פי' בתחלה לא היה אלא נחל קטן כמו מרזב והיאורים הקרובים שם נתבקעו ונשפכו שם אח"כ ונעשה ים המלח ומדברי רש"י בחומש משמע דגריס הצורים נתבקעו:

## פסקה ו

**ר"י ורשב"ג** דעת ר' יוסי שי"ג שנה החזיקו במרד אחר שעבדו י"ב שנה ומ"ש ובארבע עשרה שנה היינו י"ד למרדן. בשנת כ"ו לתחילת עבודתן. ודעת רשב"ג י"ב עבדו ובשנת י"ג מרדו ובשנת י"ד לשעבודם בא כדרלעומר:
**מה מקיים רשב"ג ושלש עשרה. ובשלש עשרה. מה מקיים ר' יוסי ובי"ד אלא בי"ד למרדן.** כצ"ל יפ"ת:
**בעל הקורה טעין בעובי'**. שבפסוק א' אמרפל תחילה ובפסוק ט' כדרלעומר תחלה. שהוא היה העיקר וכמ"ש עבדו את כדרלעומר ע"כ חשבו ראשון:
**בעשתרא דקרנא** כלומר שהוא שם מקום נקרא כן (יפ"ת):
**ית זיותנא דבהון**. היפים שבהם. קמפרש הזוזים מלשון זיו ובהם כמו בהם בסגו"ל:
**תרתין קריין אינן** כלו' שהיו ב' עיירות שוות סמוכות יחד זה כנגד זה ובהם שכנו האימים (נזה"ק):
**זו מטרפולין אם המדינות.** ונקראת חורי שבררו אותה והוצאת להם לחירות בדור הפלגה כאשר נפוצו העמים איש לארצו הם באו אל אותו המקום שהוא מטרפולין. ומתוך כך נעשו בני חורין ושם האומה שעיר כמ"ש בסדר וישלח (נזה"ק):
**משריא דפארן** וכן תרגם אונקלוס. היא ארץ מישור לפני המדינה:

## פסקה ז

**גלגל עינו של עולם**. השחור שבעין שהוא מקור הראייה שאין אדם רואה אלא מתוך השחור שבעין:
**שעשתה מדה"ד בעולם**. פי' שכבשה כד"א גט מעושה. שאברהם כבש מהעולם מדה"ד שכל טובה וברכה באת בשבילו שנא' ונברכו בך וגו' (מת"כ) וע' מ"ש לעיל סי' ב'. וברות רבה פ"א:

**עדיין לא נולד עמלק**. שהרי בן בנו של עשו היה:
**מגיד מראשית כו'** הכתוב קראו ע"ש סופו:
**בעין גדי תמרייא** כמ"ש (בד"ה ב"ב) חצצון תמר הוא עין גדי. ולפי שיש עין גדי אחרת של ענבים כדכתב בכרמי עין גדי. פירש דזו של תמרים:
**ויכלו להם** ר"ל לכן חזר ואמר שארבעה עשו מלחמה עם החמשה. ומ"מ יכלו להם ואין זה מדרך טבע:
**בירין ביריו מסקן חמר**. כן ת"א שהיו בורות שמהם מעלים חמר לחומר ונטבעו בטיט. ולכן אמר בסמוך שיצא מלך סדום דרך נס:
**אלו האוכלסין** דאי מלכים גופייהו איך יצא מלך סדום ואע"ג דוינוסו מלך סדום ועמורה ויפלו כתיב. ה"פ שנסו עם אוכלוסיהם ונפלו רובם:
**על דעתיה דר"נ קשיא**. איך יצא מלך סדום. ומשני דדרך נס יצא כדמסיק ואזיל:
**בשעה שירד כו'** כלומר שנעשה נס למלך סדום כדי שיאמינו באברהם:
**ויש שלא היו מאמינים**. מאשר לא ראו הדבר בעיניהם אבל כשראו הנס של מלך סדום התחילו מאמינים באברהם למפרע:
**זו עבודה** צ"ל עבורה כמו ויאכלו מעבור הארץ. ופירושו דגנה ולחמה (אב"א):
**אלו הכותבות** הם התמרים:
**כך עשו ללוט כו'**. דאיכפל למכתב ויקחו שני. לאשמועינן שהיתה לו קיחה מיוחדת כי נתנוהו בסוגר שלא יברח. או לצערו טפי מפני איבת אברהם (יפ"ת):
**כ"כ למה** אירע לו כך. והוא יושב בסדום שישב עם רשעים:

## פסקה ח

**הוא פליט** שנקרא פליט על שפלט מהמלחמה. ונקרא עוג ע"ש עוגות מצות וכדלקמן פ' מ"ג שזה היה בליל פסח. ועוג הוא הפליט דכתיב כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים. שהכו ד' המלכים את כל הרפאים שבעשתרות ונשאר עוג והוא הפליט ומלך בעשתרות. וכן הוא בתנחומא חקת ובמ"ר פ' י"ט ג"כ:
**במצות עוגות הפסח**. דאברהם קיים כל התורה כדלקמן פ' ס"ד:
**הוא לא נתכוון כו'**. עוג לא נתכוין לש"ש במה שבשר לאברהם שנשבה לוט. אלא אמר אברהם זה קוניון הוא כלומר נוקם:
**שכר פסיעותיך כו'** לפי שעי"ז נתגדל אברהם. ואע"פ שהוא לרעה נתכוין:
**להרוג את הצדיק** אברהם:

**אלף אלפים ורבי רבבות כו'**. ובריש פ' דברים אי' שאתה רואה אלפים ורבבות כו' והוא יותר נכון כי לא היו כ"כ אז כמו שחשב כאן וכה"ג הגיהו התוס' בב"ק (פ"ז ד"ה שני. רש"ש):

**בידך נתתי אותו**. נתתי כבר והיינו מימות אברהם. ופסוק זה כתיב אצל עוג מלך הבשן:

**כל העולם מעבר אחד**. כי כל בני תבל לא ידעו אז את ה' כי עבדו אלילים רק אברהם הכיר את בוראו והוא לבדו היה לעבר אחד בעולם לעבוד את ה'. וכל בני תבל לצד חוץ:

**מבני בניו של עבר** שהיה צדיק ונביא גדול כמ"ש בריש סע"ר. ועל שאברהם הלך בדרכיו אף שהיה אחר ז' דורות נקרא על שמו. ועבר חי עד שנת ע"ז ליעקב. ואברהם ויצחק ויעקב היו בית דינו של עבר:

**מעבר הנהר** כמ"ש בסוף יהושע בעבר הנהר ישבו אבותיכם וכו' ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר:

**משיח בלשון עברי**. לשון של בני עבר הנהר (יפ"ת):

**משיח** מדבר:

**אתר הוא דשמיה ממרא**. מקום ששמו ממרא. ולכן אמר אילוני ממרא מישור של ממרא כמו איל פארן שכל המישור נקרא על שם העיר שהמגרש צורך לעיר (מת"כ):

**גברא הוא כו'** ופי' אילוני ממרא היכל ופלטין של ממרא:

**ולמה נקרא שמו ממרא**. כי ממרא מלשון מרי כמ"ש ממרים הייתם. והרי היה תלמידו של אברהם. על כן דרש לטובה שהמרה פנים באברהם שהעיז פניו נגדו ואמר לו שימול:

**הלך ונמלך כו'** עיין מ"ש בביאורי על התנחומא:

**ומצער עצמך** אפשר שצ"ל ומנער עצמך כענין נוער ותשנוק. ושם ענר דרש. וגירסתינו ואתה מצער עצמך פי' שתכנס בסכנת מות:

**ומסיים את עצמך**. ובילקוט גרס ומסרס ור"ל שלשון אשכול דרש שכול מבנים. וכן הוא באגדת בראשית. והרא"ם גרס ממאיס ור"ל שיבזוהו בהמולו:

**אין אתה שומע לו** בתמיה:

**וירא אליו ה' באלוני ממרא**. דגילוי השכינה דהשתא באלוני ממרא לא במקרה הוי רק משום דנתן לו עצה על המילה:

## פרק מג

### פסקה א

**משמועה רעה כו'**. כי להיותו בטוח בה' לא נתירא כלל:

**זה אברהם** דכתיב ביה וישמע אברם כי נשבה אחיו. וכל כוונתם היה על אברהם כדאי' לעיל פ' מ"ב וא"כ היה לו לירא ולא נתירא מפני יראת ה'. ומביא ראיה שמיירי באברהם מדכתיב בריש המזמור אשרי איש ירא את ה' ובאברהם כתיב עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה וכדאי' בשוח"ט בהדיא שכיון שהיה ירא ה' מאד ע"כ לא היה ירא משום דבר:

## פסקה ב

**אוטם אזנו כו'**. באברהם מיירי כדלקמן בפרשה מ"ח כי לקנאתו בדמעות העשוקים כשראה מה שנעשה ללוט שלא כדין שם נפשו בכפו כדרך השלמים לסכן עצמם אולי יוכלו להושיע העשוק כענין משה עם המצרי (יפ"ת):

**הן הוריקו פנים**. פי' שכעסו כנגדו. ודרך הכועס פניו מוריקות או מתאדמות. והא דכתיב וירק את חניכיו היינו שהוא היה סיבה לדבר במה שאמר להם שילכו עמו(נזה"ק):

**אברהם הוריק פנים**. שנעשו פניהם מוריקות. שהם חסו על נפשם ולא רצו בכך:

**על קידוש שמו**. להציל עשוק מיד עושקיו שאין קידוש השם גדול מזה (יפ"ת):

**בכלי זיין הוריקן** ופי' זיינן בכלי זיין היך מד"א והרק חנית שהוא לשון זיון:

**באבנים טובות כו'** כלומר שנתן להם כל טוב כאבני ירקרק עד שנתרצו לבא עמו. ובתנחומא קאמר שהוריקן בזהב כדי שלא יתנו עיניהם בממון. פי' שלא יבוזו איש לו שדעתו להשיב כל הרכוש להמלכים כמו שעשה:

**בפרשת שוטרים הוריקן** זירזן שכל הירא ישוב לביתו. וכן אי' בתנחומא דבר אחר וירק שהוריקן בדברים שכתוב בתורה מי האיש הירא כו' כיון ששמעו כך כו' וחזרו להם כולם ולא נשתייר עם אברהם אלא אליעזר בלבד שהיה כשר. א"ל הקב"ה לאברהם הוא ילך עמך שאני נותן לו כח של שי"ח וכאילו אף הם יוצאים עמך. וכן את מוצא שאליעזר בגימטריא שי"ח:

**בעלי חניכתו** כינוי. פי' שנקראו בשמו שהגרים נקראים בשמו כי הוא תחלה לגרים. גם יתכן שהכוונה צדיקים כמותו:

**אליעזר לבדו היה** בתנחומא דייק לה מוירדוף ולא קאמר וירדפו. ונכון הוא (יפ"ת):

**שם עכ"ם הוא** כדכתיב ואת האחד נתן בדן:

**ומכה מלפניה כו'**. היינו מ"ש בפרק חלק כיון שבא אותו צדיק עד דן תשש כחו. ראה בני בניו שעתידין לעבוד עגל בדן. ואף אותו רשע לא נתגבר עד שהגיע לדן שנאמר מדן נשמע נחרת סוסיו. ופי' מלפניה עד שלא היה העגל ההוא בעולם דהיינו בימי אברהם. מלאחריה אחר שנתבטלה דהיינו בימי נבוכדנצר שכבר גלו עשרת השבטים ועמהם גלה העגל מדן. מ"מ גרם שמשם נשמע פחד נחרת סוסיו (יפ"ת):

## פסקה ג

**הלילה נחלק מאליו**. דה"ל למימר ויחלק עליהם בלילה. אלא ללמדך שגם הלילה נחלק:

**נחלק מאליו** המעשה כן היה שעד חצי הלילה הספיק בידו לרדוף אויביו. ונשאר החצי הב' שלא רדף. וזה סימן לבניו שכמו שהוא נצח בחציה. כן יהיו בניו נוצחים במצרים בחציה השני:

**יוצרו חלקו** שהקב"ה בכוונה חלקו שהוא היה רוצה לרדוף כל הלילה והקב"ה חלקו כדי שישאר חציו לבניו וכדאמר בשמות רבה פ' י"ז א"ל הקב"ה דייך עד חצי הלילה בא ונחלוק הלילה אני ואתה:

**עד חצי הלילה** שיצא ליפול על קדושת שמו כדלעיל סי' ב'. ולכן יהיה חצי הלילה שמור לבניו מדה כנגד מדה:

**אביהם יצא כו'**. כי כל מה שאירע לאבות סימן לבנים. ולישנא זה ס"ל דאברהם לא יצא לרדוף הרשעים כי אם בחצי הלילה שאז מתחיל הארת הקדושה כמבואר בזוהר (ועי' יפ"ת ונזה"ק):

**וכי יש אדם כו'**. דאקדים הכאה לרדיפה:

**הרוגים היו** שתחלה סר צלם וכאילו מתים. ואברהם גמר הריגתם. ומייתי לדוגמא מאתה אשר הכית רדפו שנאמר על ישראל שהם נרדפים אחרי היותם מוכים מה' אשר נתנם ביד אויביהם שנחשבו ישראל מוכים בשעת הרדיפה:

**הה"ד מי העיר** ראיה לדבר כי כבר מסרם ה' בידו. כי הוא העירם לבא ליפול בידו:

**של מזרחים** אמרפל מלך בבל וחביריו שבבל מזרחית לא"י:

**ויפלו ביד אברהם** והטעם כדלעיל בפרשה מ"ב סי' ג':

**חי העולמים שהיה מאיר לו**. זה דרש אחר א"ת העיר אלא האיר. והשב צדק (שהוא צדיקו של עולם) יקראהו דרש יקראהו מלשון יקר שהוא נופל על האור כמו אור יקרות (זכריה י"ד:ו') ור"ל הקב"ה צדיקו של עולם האיר לרגלו פי' בכל מקום שהיה הולך. כדי לפרסם אמונת אלהותו בעולם על ידו בראותם כי שם ה' נקרא עליו:

**מזל צדק** כמ"ש (שבת קנ"ו) שצדק הוא מזלו של אברהם:

**צדקה היתה צווחת כו'**. מפרש צדק היינו הצדקה קראה עליו זכות בכל מקום שהיה הולך שראוי להנצל מאויביו:

**יתן לפניו גוים כו'**. הוא מייתי עוד ראיה למ"ש שהשי"ת הכניעם והרוגים היו לפני אברהם בלא טורח (יפ"ת):

**יתן לפניו גוים ומלכים ירד**. וס"ד יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו. ופיר' חרבו של אברהם. שאברהם היה משליך עליהם עפר ונעשו חרבות. קש ונעשה חצים:

**יתן עפר לא נאמר**. ר"ל שלפי דברי ר"י יותר היה ראוי שיאמר הכתוב יתן עפר. אע"כ שפירש הכתוב הן היו משליכים חרבות על אברהם ונעשה עפר כו' ולפ"ז מ"ש יתן כעפר חרבו הוא מוסב על חרב המלכים. וה"ק יתן כעפר חרבו הנטויה עליו על אברהם. וכן קש נדף קשתו הנטויה עליו על אברהם מן המלכים (נזה"ק) ובשוח"ט מבואר שלרבי נחמיה מ"ש חרבו קשתו שהכוונה על אמרפל שהוא העיקר במלחמה זו כמ"ש לעיל פרשה מ"ב:

**יעבור שלום** אורח ברגליו לא יבא. שלא הלך בטבע ההליכה ברגליו. אלא דרך נס. וכדאי' בשוח"ט ק"י כשבא לרדוף אחריהם נקפצה הארץ לפניו ג' מיליו:

**מיל שנא' אורח כו'**. דייק לשון אורח שהוא שם למהלך:

**ולא נתאבקו רגליהם** אלא כהולך דרך קרובה מביתו לבית הכנסת:

## פסקה ד

**וטף לא החזיר** וכוונתו היה להדריכם שילכו בדרכיו ולהפרידם מאבותם אנשי סדום אשר היו אנשים רעים וחטאים לה' מאד לבל ילמדו מעשיהם. כי לקטנים מועיל הלימוד לא לגדולים שכבר נשחתו ואע"ג דפשטיה דקרא בהשבתם מיד השבאים מיירי. יש לומר דה"ק אנשים ונשים השיב ממקום השביה והביאם אל ארצם. אבל הטף לא החזיר אלא שהניחם אחר שהרג כל האוכלוסים. ונתגדלו שלא במקום אבותם לבל ילמדו ממעשה אבותם (נזה"ק):

**וגדרו ערות אבותיהם** וכן גרס המת"כ ופי' חרפת אבותיהם ופרצותם שהיו רעים וחטאים גדרו המה ונתגיירו:

**והבאתי רעי גוים** הבאתי תחת כנפי השכינה (מת"כ):

## פסקה ה

**התחיל לקשקש כו'**. דריש ויצא שיצא לקראתו בעזות לאמור שגם הוא כמוהו והיה מתחטא לפניו ומקשקש ומתפאר החניף והחליק לו דברים ככלב המתחטא לפני אדונו ומקשקש בזנבו (מת"כ):

**הושוו כל האומות** פיר' לעיל פ' מ"ב סימן ט':

## פסקה ו

**הה"ד ובת צור כו'**. שיחלו פניו במנחה. כי קידם פניו עם המנחה עד שלא יבא בגבולו ולא המתין שאברהם יבקש ממנו לחם לנערים (יפ"ת):

**מצדיק את יושביו** דנקרא מלכי צדק לפי שהיה מלך העיר המצדקת יושביה. כי ירושלים עצמה נקראת צדק (יפ"ת):

**שנולד מהול** והיינו מלך שלם שנולד מהול ונקרא תמים:
**הלכות כהונה גדולה גילה לו.** שלחם הוא לחם הפנים כו'. וה"ה כל דיני כהונה. אלא דנקט לחם ויין שהוא מין מאכל ומשתה ובנין אב לשארא. משום שאברהם כהן גדול היה כדאי' לקמן פרשה מ"ו. לכך גילה לו ומסר לו הכהונה (יפ"ת):
**תורה גילה לו** שהיה לו לרמוז על קרבנות וקטורת שהם עקרי הכהונה. ולמה דוקא לחם ויין ע"כ דורש על התורה שנקראת לחם ויין:
**לכו לחמו בלחמי** והם דברי התורה לאנשים:
**כל יין שכתוב בתורה.** כל עובדא דשתיית יין שכתוב בתורה בנח ולוט נבל ואמנון ואחשורוש שבכולם בא קלקלה על ידי היין:
**עושה רושם** כדאי' לקמן בפ' יין ושכר אל תשת:
**לא יצאנו מידו** שאע"פ שלא באה תקלה ממש על ידו. מ"מ היה סימן רע. כי סמוך לשתיה זו היתה גזירת הגרות. כי לאחר המעשה הזה מיד היה דבר ה' במחזה וכוליה ענינא (יפ"ת). וגם גבי יצחק י"ל כן שלבסוף אמר והי' כאשר תריד וגו':

## פסקה ז

**ממי קנאן** דכתיב קונה שמים וארץ. ממי קנאן. יבואר ע"פ מה שפירש רש"י בחומש קונה שמים וארץ ע"י עשייתן קנאן להיות שלו. ופי' הרמב"ן ז"ל כי כל אשר לאדם יקרא קנין כמו שנקרא הצאן מקנה להיותו רכוש האדם. וכדברי חכמים תמיד קנין במקום זכיה כלומר שהוא שלו. ואמנם לכאורה לא יתכן לומר באדם לשון קנין על דבר שהוא שלו אלא בדבר הנפרד ממנו שהוא זכה בהם וקנאם אליו להיות שלו בפעולתו או כיוצא בו. אבל בדבר שהוא בגופו ודבק אליו לא יתכן לומר שהוא שלו כי הרי זה הוא חלק מעצמותו. וכבר ביארו חכמי האמת שכל העולם נאצל מעצמותו יתברך וכל העולם דבק בו יתברך תמיד ואורו מחיה את כולם. וא"כ לא יתכן לומר בו לשון קנין על העולם לומר שהוא שלו כיון שאין העולם נפרד ממנו. וזהו ששאל ממי קנאן שהרי אין דבר נפרד ממנו. ועל זה השיב שלשון זה דומה לאינש דאמר פלן עינוהי יאי שערוהי יאי (פירוש כזה שאומר פלוני עיניו יפים ושערו יפים. כלומר מתוקנים) דלשון זה אינו מדוקדק שהרי העין והשער הוא חלק מעצמות האדם ולא יתכן לומר עליו עין שלו או שער שלו. שהרי הוא בכלל עצמותו. ולא הוה ליה למימר אלא שהוא יפה עינים ויפה שער. אלא ודאי גם על דבר הדבק בעצמות האדם יתכן לומר שהוא שלו באשר שאינו אלא חלק אחד מעצמותו ולא יפול לשון עצמות אלא על הכלל כולו. אבל לא על החלק מן הכלל. אלא נחשב כאילו הוא קנין דבק אליו מבחוץ ומתחבר אליו. אף כן יתכן לומר לגבי

הקב"ה על העולם לשון קנין לומר שהוא שלו אע"פ שהוא נאצל מעצמותו והוא דבק בו תמיד. באשר שאינו אלא חלק מן הכלל כולו (נזה"ק וקרוב לזה ביפ"ת) וברבינו בחיי גרס כאיניש דאמר פלן עינוהי יאי שעריה לא יאי ועיין שם ביאורו:

**אמרו ברוך אל עולם**. ועל ידי זה היו מכירין אותו ית'. לכן אמר מעלה אני עליך כאילו אתה שותף בברייתו של עולם כי כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא אלא לכבודו:

**קונה שמים וארץ** הזכיר את השם בתואר קונה שמים וארץ שעל ידו נתחדשה הכרתו ית' בעולם אשר הוא תכלית הבריאה והוה כאילו עתה נתחדש לו להקב"ה קנין בעולם (נזה"ק):

## פסקה ח

**שהיפך מנגנין כו'**. פי' תחבולות וערמות (מעריך ומוסף הערוך). ודרש מגן לשון ערמות. וכמפורש לעיל בפרשה מ"ב שחשבו ערמה להתחיל בלוט ומחשבתם על אברהם שיבא להציל את לוט ויהרגו אותו ונהפך כוס התרעלה עליהם ועיין בש"ר פי"ח:

**כמה מנגנאות** תחבולות וערמות עשיתי להביאן תחת ידך. שהרי מקודם אוהבים היו זה לזה ומשלחים כתבי שלום וברית והנכנעים היו משלחים דורונות:

**כדי שיבואו ויפלו** כי ראש המלכים האלה היה אמרפל הוא נמרוד אשר הפיל לאברהם לתוך כבשן האש וכדלעיל פ' מ"א. וכן הנלוים אליו היו בדוגמתו. לכן סיבב ה' מפלתם ביד אברהם כדי לגדל שמו בעולם ולפרסם כבוד השגחתו בארץ:

**מכח אותה הברכה**. המעשר והמנחה שנתן אברהם למלכי צדק קורא אותה ברכה כמ"ש קח נא את ברכתי אשר הובאת לך וכמ"ש ויקח בידו מנחה לעשו אחיו וכמ"ד בפדר"א פרק ל"ז שמנחה היתה מעשר קנינו וקראה ברכה וכן כאן קרא המעשר ברכה:

**יתידות** האבות קרא כן ע"ש שהם כיתד הזה התקוע במקום נאמן:

**מהיכן זכו ישראל כו'**. עד סוף הסימן נראה שמקומו הראוי הוא לקמן פ' מ"ד גבי הכתוב כה יהיה זרעך:

**נלכה עד כה** הרי שגם יצחק כתוב בו כה שתיבת כה קאי על שניהם:

**כה תאמר לבית יעקב**. כדתנן במכילתא לבית יעקב בזכות יעקב. לבית ישראל בזכות ישראל:

**כשאגלה עליהם בכה כו'**. וזה היה במ"ת שעלו למעלה עליונה (מת"כ):

## פסקה ט

**הרימותי ידי** דה"ל למימר הגבהתי ידי:

**עשאן תרומה** שהפריש מהן תרומה והיינו קודם הפרשת המעשר כנ"ל:

**עשאן שבועה** שאסרם על עצמו באיסור שבועה. לזרז על יצרו כענין דוד ובועז:
**עשאן שירה** פי' עשה בהן שירה ששבח להקב"ה תחילה שזיכם לו. שמן הדין שלו הם. ומ"מ חזר ונתנן למלך סדום כדי שלא יאמר שהוא העשירו:
**אמר משה** הא סיוע לרבנן דהרימותי ענין שירה:
**אתה אמרת כו'**. כלו' דבזכותו זכו בניו וה"ל כאילו אמר לו ה' כן:
**מצות ציצית** תכלת של ציצית כדאי' במס' סוטה. וזה כנגד מאמר אם מחוט ממש. אבל מצות ציצית גופיה זכו בה בזכות שם שכסה ערות אביו כדלעיל פ' ל"ו (יפ"ת):
**אם מחוט זה המשכן**. שהוא מצויר בחוטי תכלת:
**אלו עורות התחשים** דהוה בו נס שלא נמצאת חיה זו אלא לשעה כמ"ש חז"ל ולא זכו בו אילולא זכות אברהם (יפ"ת):
**כההיא דתנן** במסכת מדות פ"ג:
**פעמי רגלים** עליות רגלים להקריב קרבנות ולראות פני ה':
**ויען כל איש כו'**. נסמך על מ"ש בפדר"א פ' כ"ז לקח אברהם את ג' תלמידיו (ענר אשכול וממרא) ואת אליעזר עבדו עמו ורדף אחריהם עד דן כו' ושם הניח תלמידיו כו' ולקח אליעזר עבדו עמו כו' ורדף אחריהם עד משמאל לדמשק ע"כ. הרי שענר אשכול וממרא נשארו בדן וישבו שם על הכלים והמתינו עד שחזר אברהם. ואברהם עם אליעזר רדפו אחריהם והצילו הרכוש ועכ"ז מפורש בתורה שנתן להם חלקם. ומזה למד דוד ג"כ:
**והלאה אכ"כ אלה ומעלה**. דמשמע גם לשעבר ועיקר ילפותא מיתורא דקרא שכבר נאמ' וישימה דוד לחוק ולמשפט בישראל עד היום הזה. ומה ת"ל ויהי מהיום ההוא ומעלה. אלא ללמדך שכבר היה כן מימי קדם מימות אברהם. ואי הוי כתיב והלאה לא הוי מצינן למידרש הכי (נזה"ק):
**ממי למד מאברהם** אלא שנשכח וחזר דוד ויסדה (יפ"ת):
**בלעדי רק וגו'** אשר הלכו אתי ענר אשכול וגו'. הרי דענר אשכול וממרא אע"פ שלא נכנסו למלחמה אלא שמרו את הכלים נטלו חלק:

## פרק מד

### פסקה א

**דרכיו תמימים כו'**. שמאחר שדרכיו היינו דברי התורה כולם תמימים שנתן לנו כדי שיתישרו מדותינו. מכ"ש שהוא עצמו תמים. כי מה איכפת לו להקב"ה אם שוחט מן הצואר או ישחוט מן העורף אע"כ צ"ל שצונו על מעשה הטוב כדי ליישר ולצרף אותנו מכ"ש שהוא עצמו תמים:

**לצרף בהם כו'**. להדריך בריותיו בנתיבות היושר והאמת. וכל זה הוא ממדת חסדו וטובו. כי כן הוא מטבע הטוב להטיב (נזה"ק):

**אלא לצרף כו'**. ולפי שהמצוה מתאחדת עם המקיימה תארה כתואר המקיימה (יפ"ת):

**האל תמים דרכו כו'**. כלו' האל דרכו והלוכו עם התמים. כאברהם שהיה תמים שנא' ומצאת את לבבו נאמן לפניך. שנאמנות לב הוא התמימות:

**מגן הוא לכל כו'** זה אברהם כי כן מצינו לשון מגן באברהם שנא' אל תירא אברם אנכי מגן לך:

## פסקה ב

**חכם ירא זה אברהם**. אף בהיותו צדיק גמור לא נתיאש מפורעניות ונתירא שמא עדיין לא יצא ידי חובתו כראוי ויגרום החטא או שמא נתמעטו זכיותי וכדלקמן בפרקין עד שהבטיחו ה' ואמר לו אל תירא אברם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד. אף כיוצא בו כל חכם לב הוא ירא תמיד ואינו מתיאש מן הפורעניות. ודריש נמי אידך קרא אל תהי חכם בעיניך ירא את ה' וסור מרע באברהם שנסתפק ואמר תאמר שאני מוליד תאמר שאיני מוליד כאשר ראה ע"פ האצטגנינות. והקב"ה א"ל אל תהי חכם בעיניך בדבר זה וצא מאצטגנינות שלך באשר אתה ירא את ה' וסור מרע כי ישתנה מנהג הטבע בזכותך (נזה"ק):

**זה נמרוד** כי אע"פ שהצליח מאד במלחמת ה' מלכים שנפלו לפניו ולקח את כל רכושם מ"מ לסוף היו כל פעולותיו פעולת שקר. כי לא נתקיים בידו שעמד עליו אברהם והשמידו ולקח הכל מתחת ידו:

**זה אברהם** שהיה זורע צדקה שצוה ג"כ זרעו אחריו כדכ' כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו'. היה לו שכר אמת שהוא קיים ונצחי תמיד כמ"ש אל תירא אברם וגו' שכרך הרבה מאד שלא ינכו לך כלום מזכיותיך בעוה"ז (נזה"ק):

## פסקה ג

**ממספוטמיא** ארם נהרים וע' לעיל פ' ל' ודורש על אברהם שהחזיק בו מקצות הארץ מבבל שהיא רחוקה. וזה שאמר מאציליה קראתיך פי' מגדולי הארץ כמ"ש ואל אצילי בני ישראל:

**קראתיך זמנתיך** שאמר תחילה החזקתיך ואח"כ קראתיך דקשה ע"כ דרש זמנתיך. שאחר שמחזיקים באדם מזמינים אותו לסעודה כמ"ש ותחזק בו לאכול לחם:

**בחרתיך באברם** כמ"ש אשר בחרת באברם. וכמ"ש בברכות פ"א שבחר בו בעת שהיה שמו אברם:

**ולא מאסתיך באברהם** שאע"פ שאז היה כבר זקן. אבל עוד ינובון בשיבה:
**אל תירא כו' אל תשתע. כשעוה** כצ"ל וחוזר לדרוש על יעקב שכל הפסוק מדבר ביעקב שכל כוונת השי"ת באברהם הוא על יעקב:
**נשפכו מים על שוקיו**. כדרך המתפחדים שמעיהם מתרפים:
**והיה לבו רפה** פן יכיר בו ויקללנו. ומה שנתקררה דעתו תחילה בלבישת העורות היינו משום דלא ס"ד שיכוין יצחק להבחין בדבר כדפירש הרמב"ן ז"ל:
**כשעוה** דריש תשתע לשון שעוה:
**ב' מלאכים** מדכפל אמצתיך אף עזרתיך. ובילקוט הביא אמצתיך במיכאל. אף עזרתיך בגבריאל. ונקט ב' אלה. שדרכם להיות שלוחי ה' לשמירת הצדיקים (יפ"ת):
**במרפקו** אצילי ידיו:
**לא תשוע** לשון שעוה. וכתב תשתע שכל תיבה שתחלת יסודה שי"ן כשבא לדבר בלשון מתפעל התי"ו נכנסת בין ב' אותיות שרשי התיבה כמ"ש רש"י ז"ל:
**אף תמכתיך בימין צדקי**. שכאשר נודע אח"כ הדבר ליצחק בא לקללו. וה' השיבו אחור והפך הקללה לברכה שאמר גם ברוך יהיה כדאי' לקמן פ' ס"ז. ודבר זה נעשה ע"י הקב"ה בעצמו. ועל זה אמר אף תמכתיך בימין צדקי (נזה"ק):
**הן יבושו ויכלמו** כל הנחרים בך:
**שהם שוטנים בך** שאינם מריבים עמך ממש אבל חורקים שן עליך:
**עושים עמך מריבה** פי' מריבה ממש בדברים וכיוצא בו בעניני רשע:
**עושין מצות עמך** דהיינו ששולחים בך יד ממש כמכת חרב וכיוצא בו (נזה"ק):
**אל תירא שנא' אל תירא אברם**. כלו' מ"ש לאברהם אל תירא לא נאמר אלא כלפי זרעו לבל ייראו שיפלו זרעו ביד שונאיהם (נזה"ק):

## פסקה ד

**ר' לוי אמר תרתין**. ב' שיטות ביראה זו דקאמר אל תירא:
**שהיה בהם צדיק אחד**. אולי היה ביניהם צדיק אחד שהביאוהו עמהם באונס. וצדיק הוא בין בעשה ובין בלא תעשה. וירא שמים הוא בל"ת לבד (יפ"ת):
**שיקושו** ענין חיפוש ולקיטה כמו (שמות ב') לקושש קש לתבן. מקושש עצים:
**אמר הקב"ה לאברהם** ושכר תטול על הריגתם. וז"ש שכרך הרבה מאוד. ומ"ש אנכי מגן לך נמי יש לפרש אנכי מגן לך מן העונש שלא תענש. דאדרבה תקבל שכר:
**רבי לוי אמר אוחרי** שהפחד היה מכינוס האוכלוסין ולכן א"ל הקב"ה אנכי מגן לך להיות לך כמגן העומד בפני חרבות:
**שכרי בעוה"ז** שכל העושים לו נס מנכין לו מזכיותיו כדאי' בפ"ב דשבת:

**חנם עשיתי עמך** דייק זה מדאמר לו אנכי מגן לך שכל מה שעשה עמו בחנם עשה עמו. ולא בשכר מצותיו. דמגן חנם הוא בל' חז"ל (מת"כ):

**מתוקן לעתיד** מאחר שאמר בלשון שכר ושכר מצוה בהאי עלמא ליכא וה"נ כתיב הרבה מאד:

**מה רב טובך** דהיינו עוה"ב הצפון (יפ"ת):

## פסקה ה

**אחרי סמוך** לענין של מעלה. ואחר מופלג מענין של מעלה:

**אחר מופלג** כלו' מה שהבטיחו ה' על זה אל תירא זה לא היה אלא לאחר זמן כי לא נתייחד עמו הדיבור אלא לאחר זמן מופלג (נזה"ק):

**בכל מקום שנא'** אחר סמוך. וס"ל דהכא נתייחד עמו הדיבור מיד בסמוך:

**אחר הרהורי דברים** מאומרו הדברים בה"א דרשו הרהורי דברים דרך נוטריקין אחר שנצח המלכים היו אותן הרהורי דברים (האב"א):

**ודחתה בריתי לבריתו** שהרי הרגתי הרבה אוכלסין מבניו:

**תאמר שאחר עומד כו'**. ר"ל דנתירא פן גם בבניו יעשה כן שיבחר היותר הגון שבהם לקיים בו הברית. והאחרים יאבדו (אב"א):

**מנח לא העמדתי מגינים** כלומר הצדיקים שבזרעו לא יבחרו הגדולה לעצמם אלא יבקשו רחמים גם על כל הדור להגין עליהם בזכותם. אבל נח לא זכה להעמיד מגינים של צדיקים להגין על זרעו. ובזה נענש נח מדה כנגד מדה מה שלא ביקש רחמים על דורו להגין עליהם. ולפיכך גם ממנו לא עמדו מגינים של צדיקים. אבל אברהם שנתאמץ מאד לבקש רחמים על דורו במעשה סדום לפיכך אף הוא זכה להעמיד מגינים של צדיקים המגינים על בניו:

**ומכרייעו עליהם** פי' שזה שקול כנגד כולם ויכול לומר למדת הדין די. בשהש"ר אי' אשכול הכופר איש שהכל בו יכפר על ישראל כולו דה"ל כאילו לקו כולם. כי כל ישראל כגוף אחד. ובלקות קצתם מרגישים כולם:

## פסקה ו

**י' לשונות נקראת**. נבואה נקראת בעשרה לשונות:

**נבואה** כמ"ש כי נביא הוא. וכמוהו רבים:

**חזון** כמ"ש חזון ישעיהו חזון עובדיה. וכמ"ש כאן במחזה:

**הטפה** כמ"ש (מיכה ב':י"א) אטיף לך ליין ולשכר והיה מטיף העם הזה:

**דבור** כמ"ש וידבר ה':

**אמירה** ויאמר ה':
**צווי** כאשר צוה ה':
**משא** משא דבר ה' ביד מלאכי:
**משל מליצה חידה** כמ"ש בריש משלי להבין משל ומליצה וגו' וחידותם שהכל ברה"ק. וביחזקאל י"ז חוד חידה ומשל משל:

## פסקה ז

**משם נתירא** על שהרג את בניו. ונתירא שמא יקללנו וכדאי' בתנחומא וה"פ אל תירא משם כי אנכי מגן לך לגלות אזנו ברה"ק כי יצא הדבר מאתי בהיותם רשעים ושכרך הרבה מאד במה שביערת קוצים מן הכרם (נזה"ק):
**הה"ד ראו איים כו'**. דלעיל מיניה כתיב מי העיר ממזרח צדק וגו' דמיירי באברהם ומפרש ראו איים שהיו אברהם ושם מסויימין בעולם ומפורסמים כאיים בים. לפיכך וייראו שנתייראו זה מזה כדמסיק:
**שהרגתי את בניו** כמ"ש כדרלעומר מלך עילם. וכתיב בני שם עילם:
**שהעמדתי רשעים** שעמדו להכעיס להקב"ה ולהרוג את אברהם:
**זה שרוי בקיצו של עולם**. שארץ מולדתו של אברהם היה בעבר הנהר וזה היה שרוי בקיצו של עולם בירושלים כדכתיב ומלכי צדק מלך שלם. ועל שמתחלה היו דרים רחוקים זה מזה לא היו מכירין זה את זה בצדקתם. ולפיכך נתייאו שמא ישטום אחד את חברו. אבל לבסוף קרבו ויאתיו כלו' שסיבב ה' הדבר לקרבם יחד בקריבות הלב שנעשו אוהבים ורעים עד כי איש את אחיו יעזורו. זה עוזר לזה בברכות וזה עוזר לזה במתנות כו' (נזה"ק):
**חרש זה שם בן נח**. כצ"ל. כן הוא בילקוט. שאע"פ שנח עשה את התיבה מ"מ שם בנו היה מתחזק עמו במלאכתו (יפ"ת):
**את צורף זה אברהם**. שהיה צורף את הבריות לקרבן אל השכינה מחיבת פרסום הנס (נזה"ק):
**את הולם פעם** הולם בפעם אחת מלשון והלמה סיסרא:
**שהחליק פטישו** רמז לתוכחות והוכחות שהיה לו עם בני דורו (מת"כ) כלו' ששנס מתניו לקרוא בשם ה' עד שהביא כל העולם שכם אחד להכיר את ה' בפעם אחת (שכן צ"ל בפעם אחת מת"כ כדאי' בילקוט). ואמר והלם כל באי עולם כו' הוא משל על שכלו הטוב שבו הוכיח כל באי עולם:
**את שם במצות** כי אין ספק שאברהם היה יותר מלומד במצות משם:

**לא ימוט אברהם** שבזכות זה לא ימוט לעולם. כמ"ש תהלים ט"ו עושה אלה לא ימוט לעולם ודרשו בשוח"ט על אברהם:

## פסקה ח

**מן האגדה** מכח הדרשה הנדרשת במקרא:
**שאמר לו שאל** והוא לא שאל דבר שאין נוח לצדיקים ליהנות מן העוה"ז כל מה שאפשר כדי שלא ימעט שכרם. ועוד כדי שיניחו יתר זכותם לעולליהם כדאי' בש"ר פ' מ"ד שאילו נטלו האבות זכותם בחייהם כו' (יפ"ת). ובשוח"ט גרס ואף יעקב דכתיב אם יהיה אלהים עמדי ושמרני אינו אומר כן אלא שאמר לו שאל:

## פסקה ט

**אם עתיד אני כו'**. שכל חשק וחפץ אברהם ותפלתו להעמיד מזרעו עם ומשפחה בעולם שיעבדו השי"ת. אך אם יהיו זרעו רעים וחטאים מוטב שלא יעמיד בנים:
**הפורשים ממני כלו' בני שיצאו ממני כו'**. ואמר זה כלפי מה שהאריך שם בגנות הרשעים אם תקטול אלוה רשע וגו'. אמר שאם כמקרה הזה יקרה בזרעו נוח לו שלא יבואו לעולם (יפ"ת):
**ולהעציבך** אם יתכן שיצא ממני עצב להקב"ה כביכול כמ"ש ויתעצב אל לבו. והיינו ע"י רשעים מתעצב כו' מוטב שינחני בדרך עולם:
**בן משק בית זה לוט**. דריש משק לשון תשוקה שנפשו משתוקק לירשני כדאי' בפ' מ"א. וה"ק ובן המשתוקק לירש ביתי. ומ"ש דמשק אליעזר ראיה לדבר. שעל כן רוצה לירשני שהרי ראה שבשבילו רדפתי האומות עד דמשק:
**ריש לקיש כו'**. דעתו שאליעזר הוא בן ביתו של אברהם כפשוטו. ומ"ש הוא דמשק אליעזר שמשמעו שכבר הוא ידוע. הכוונה על מ"ש לעיל וירק את חניכיו שי"ח שע"פ הגמטריא הכוונה על אליעזר כמ"ש לעיל פ' מ"ג. ומ"ש דמשק שרדף עמו המלכים עד דמשק:

## פסקה י

**המזל דוחקני** והיינו הן לי לא נתת זרע בהתחלת ברייתי שלא בראתני במזל טוב מוליד:
**אברם אינו מוליד כו'**. כלו' אינו מוליד משרה כדמסיק ומ"ש הן לי לא נתת זרע היינו זרע המתייחס אחריו ויורשו. וכן מ"ש ואנכי הולך ערירי כי ישמעאל כלא נחשב מאחר שאינו יורשו ומתייחס לו. אי נמי ואנכי הולך ערירי פירושו כדלעיל סי' י' (רמב"ן ויפ"ת):

## פסקה יא

**ה' אליו** לחוד היה סגי ומ"ש דבר תוספת הוא. ומ"ש ג"כ והנה תוספת שני. ולכן נדרשו אלו ג' פעמים לרמוז על העתיד שיתגלה אליו כבוד ה' עם ג' מלאכים בבשורת בנו הנולד לו (נזה"ק):

**לוט לוטא** מלת זה קדריש המורה על הנוכח. לוט ליטא אליבא דר"א קאי דדריש לעיל סי' י"א בן משק ביתי וגו' מדבר בלוט. וגם בר קפרא שאמר שמדבר באליעזר גם הוא הוה לוטא כמו שדרשו בסדר חיי שרה אולי אלי כתיב אמר אברהם אני ברוך ואתה ארור שהיה מזרע כנען המקולל (מת"כ):

**והנה ה' בא ודבר עמו**. דורש שאין לרבות דבר מלאכים במקום דבור ה'. וקאמר שזה רומז למדה האחרונה המכונה בשם דבר כנודע ליודעי חן בהיות מדה זו מקור נשמת בני ישראל. לפיכך נתגלה אורה פה בשעת בשורת זרע כנסת ישראל (נזה"ק):

## פסקה יב

**וכי חוץ לעולם**. דורש החוצה על חוצות השמים. המד"א עד לא עשה ארץ וחוצות ששם בהכרח שחוצות היינו שמים שנבראו בסדרים סדרים של כוכבים ומזלות כמו חוצות דהוציאו מביתו והראה לו שקקי שמים:

**למעלה מכיפת הרקיע** ס"ל דהחוצה כמשמעו שהוא ממש חוץ לעולם. והיינו למעלה מכיפת הרקיע. וזה להורות לו שלא ימס לבבו ממה שהמזל דוחקו:

**אין הבטה** האמור כאן (מזרחי):

**נביא את כו'**. דאין הוצאה זו כמשמעו. אלא הוצאת הדעת שהוציא דעתו ולבו אל החוץ מן חכמת האצטגנינות לבל יסתכל עוד בחכמה זו. אלא ידבק דעתו למעלה בעולם העליון ועז"א נביא את ואין את אסטרולוגוס וכו' (נזה"ק):

**כי נביא הוא** וס"ד ויתפלל בעדך וחי' פי' האסטרולוגוס משיג במזלות שאין ביכלתו לשנות דבר. אבל הנביא היה קרוב אל השי"ת ועל ידי תפלה היה יכול לבטל המזל:

**בימי ירמיהו** שניבא על גלות ישראל סברו שיחזרו להיות תחת המזל ולהביט באותות השמים ולירא מהם. עד שאמר להם ומאותות השמים אל תחתו וכדאמר המה יחתו ולא אתם שאין מזל לישראל:

**עד דסנדלא ברגליך** ר' לוי אמר לעיל דאחוי ליה שקקי שמיא ואברהם היה עומד על הארץ וכאן אמר שהיה אברהם למעלה מכיפת הרקיע וע"כ שכאן או למעלה צ"ל שם אמורא אחר:

**דרוס כובא** האלשיך גריס דרוס כוכבייא. ופי' שא"ל הקב"ה שהוא שודד המזל המחייב שלא יוליד וא"ל כה יהיה זרעך מושלים על הכוכבים ודרוס לשון דריסה. וגירסתנו דרוס כובא הוא ע"ד מליצה כמו שהרגל הירא מהקוצים והברקנים. אם סנדלו עליו אז אינו ירא מהם. כן מערכת הכוכבים העוקצים לאדם בטבעו. אם יש לו מנעלים טובים והמה המע"ט אז אינם שולטים עליהם מאומה:

**ג' דברים כו'**. מייתי סייעתא דבשלשה דברים מתבטלים גזרות רעות. ולכן אברהם והחסידים דכלהו איתנהו בהו לא יראו. והשלשה דברים אלו המה עניינים סגולים לקרב הנפש לה' ואז היא יוצאה מגדר ההשגחה הכללית להשגחה הפרטית:

**ויבקשו פני זו צדקה**. דורש ויבקשו להשיג פני ע"י הצדקה. כי מלת פנים הוא שם הרחמים כמ"ש ישא ה' פניו אליך. והכלל שכל המרחם על הבריות ירוחם. א"כ הבקשת פנים הוא הצדקה שהוא הרחמים:

**אני בצדק** ע"י פרוטה שנותן לעני זוכה ומקבל פני שכינה כדאי' בויק"ר:

**אף שינוי השם** שעל ידי שינוי השם אינו אותו האיש שהיה והגזרה הרעה לא עליו נגזרה:

**ולא יקרא עוד כו'**. דמדנקרא כן בפרשת מילה שבשרו על הולדת יצחק משמע שע"י שינוי השם נתן לו כח ההולדה עם שרה:

**ויאמר יי אל אברם לך**. וגו' והדר ואעשך לגוי גדול:

**ביום צרה** הוא יום התענית שהגוף מיצר:

**לחלום** לבטלו כאש השורף לנעורת ור"ל כמו שהאש אוחז מהר בנעורת שהוא דבר קל ומכלהו לגמרי. כן התענית מועיל מיד ומכלה הגז"ד לגמרי עד שנמחה מהיות עוד:

**ובו ביום** אם מתענים בו ביום שחלם לו ואפילו בשבת ועיין בא"ח:

## פסקה יג

**מיכאל ירד כו'**. דס"ל דמיכאל שר של שלג הוא כדלקמן בבמד"ר פ' י"ב והשלג והמים מכבים האש. ובפסחים דף קי"ח אמרינן שגבריאל בקש להצילו ובש"ר פי"ח אי' ששניהם ירדו ובקשו להצילו ע"ש:

**הקב"ה הצילו** מפרש טעמא בפרק ערבי פסחים שאמר הקב"ה אני יחיד והוא יחיד נאה ליחיד להציל את היחיד וזה לא שייך בחמ"ו שלא היו יחידים ולפיכך לא ניצולו אלא ע"י שליח. ובודאי הבדל רב בין הניסים הנעשים ע"י מלאך לניסים היוצאים מאת ה' לבדו. והוא מתעלומות הידיעה:

**אני ה' אשר הוצאתיך**. ואי הוה ע"י שליח מאי קמ"ל פשיטא שמה' היתה הצלתו ולא ע"י סיבה טבעית:

**ואימתי ירד מיכאל כו'**. דהתם ע"כ לומר ע"י מלאך דכ' וריויה די רביעא דמי לבר אלהין:

## פסקה יד

**לא כקורא תגר**. כלו' שלא היה מחוסר אמנה כמסתפק ואינו מאמין ח"ו בהבטחת השי"ת. אלא א"ל באיזה זכות כלו' שנתיירא שמא יגרום החטא לבטל ההבטחה ולגרשם מן הארץ. וע"ז השיב לו הקב"ה בכפרות שאני נותן לבניך כלו' בזכות הקרבנות המכפרים עונות. וע"ז אמר קחה לי עגלה משולשת ועז משולשת וגו' לרמוז לכל מיני כפרות המכוונים ומכפרים לכל חטא ואשם הן בשוגג והן במזיד הן יחיד והן רבים:

**בכפרות שאני נותן לבניך**. ועיין בפרק בני העיר. ולא אמר אלא להאריך קצת. אבל בבואם בחטא בשיעור מופלג כמו שבאו בזמן הבית לא יועילום. כי החפץ ליי' בעולות וזבחים (יפ"ת):

**שלשה מיני פרים כו'**. ופי' עגלה משולשת ג' עגלים. ועז משולשת ג' שעירים. וכן איל משולש (עיין מזרחי):

**על כל המצות** אשר לא תעשינה והוא פר העלם דבר (מת"כ):

**שעירי רגלים שעירי ר"ח**. וברש"י כתב שעיר הנעשה בפנים ושעירי מוספין של מועד כו':

**ושעירה של יחיד** חטאת יחיד בעכו"ם. ועיין בתוספתא שם:

**וכבשה של יחיד** אע"פ שאינו איל. הוא ממין אחד:

**ועשירית האיפה לא הראה לו**. אפשר לומר הטעם לפי שעשירית האיפה בא בדלי דלות שהוא פורענות קשה לפיכך לא רצה לצערו. ולרבנן נמי מהאי טעמא לא נאמרה בהדיא אלא ברמז (יפ"ת):

**ואין מבדילין בחטאת העוף**. והיינו ואת הצפור לא בתר דחטאת העוף הוא שהראה לו. ופי' לא בתר שלא הבדיל בסימנין אלא שחט אחד או רובו לבד כדין חטאת העוף:

## פסקה טו

**זו בבל** וגלות מצרים לא רמז בזה דההוא בהדיה אמר לו כי גר יהיה זרעך וגו'. וההוא לא הוה לפשע ישראל כאלו:

**זו בבל** דכתיב בה תפושי כעגלה דשה:

**ועז משולשת זו יון** שהעמידה שלשה מלכים. ואיל משולש זו מדי דא"ר אלעזר כל הרוחות כבשו בני מדי ורוח מזרחית לא כבשו. א"ר יוחנן מן מה דכתיב ראיתי את האיל

מנגח ימה וצפונה ונגבה וגו' הוא דעתיה דר"א דאמר רוח מזרחית לא כבשו. וכן הוא נוסחת ספרים ישנים (נזה"ק) והכי פירושו ועז משולשת זו מלכות מקדוני שהעמידה ג' מלכים מפורסמים במעלה ובשלטנות הוא אלכסנדר מוקדן. ואחריו הד' שרים המפורסמים במעלה ושולטנות שנחלק להם אחר מותו ממשלת מלכותו וכולם היו מבני יון ונחשבו לממלכה אחת. אחריהם עמד אנטיוכס מלך יון אשר מלך על ארץ הצבי ונתפשט ממשלתו בעולם. הרי ג'. ואחריו נשפל מלכותם כי נפלו ביד החשמונאים. ומאז שוב צמח קרן מלכות ד'. ואיל משולש זו מדי ומספר זה לא נאמר על מנין המלכים כי הם העמידו יותר כמבואר להדיא בספר דניאל. אלא היינו לפי שכבשו רק ג' רוחות ולא רוח מזרחית. ומפרש ר"י דר"א יליף מהא דכתיב ראיתי את האיל מנגח ימה וצפונה ונגבה ואילו קדמה לא קאמר מכלל שלא כבשו רוח מזרחית. ואיל זה הוא מדי וכדכתיב התם האיל אשר ראית בעל הקרנים מלכי מדי ופרס. והצפיר השעיר מלך יון ולכך מפרש נמי הכא עז משולשת מלך המקדוניא. ואיל משולש זה מדי (נזה"ק):

**זו מלכות אדום כו'**. מדלא קרי ליה צפור דריש דרמיז ביה נמי למידרש וגוזל אחור דלעיל מיניה כאילו נאמר תור גוזל לרמוז על אדום שקולה כקול התור כלומר שמראה עצמה ישרה בדבריה והיא גוזלת וכמ"ש לקמן בויק"ר פ' י"ג מה תור מראה כו' (יפ"ת):

**ד"א [ויקח] לו** הני תיבות ד"א מיותר. והכי אי' בילקוט (יפ"ת ומת"כ):

**קתדרון כו'**. כסאות דזה נקראת כסאות דדין ויתן איש בתרו לקראת רעהו לרמוז שנחלק ממשלת כסא מלכותם שלא יהיו באחדות הלב אלא יהיו תמיד מערכה מול מערכה. והצפור ירמוז לישראל שלא יאבדו או כמו שפרש"י בסדר זה ע"ש:

**ששם היו סנהדרי גדולה כו'**. שהם יושבים זה כנגד זה ולכן דקדק לומר ויבתר אותם בתוך כי לשכת הגזית נקרא שאר התוך כדאי' בויק"ר פ"ד כי שם חותכים דיניהם של ישראל. ודרש ויבתר לשון חתיכות דין:

**ואת הצפור לא בתר כו' הראה לו כו'**. ר"ל ואת הצפור מרמז על ישראל שכל מי שיהיה כצפור החלש שבורח ונמלט כשמרגיש דחייה מועטת יהיה לו קיום בגלות ולא יבא לכלל ביתור והיינו דקאמר כל מי שהוא מעמיד פנים בגל הגל שוטפו. כלומר כל מי שאינו נדחה מפני השעה השעה דוחקתו. וכל הנדחה מפני השעה השעה נדחית מפניו וכההוא עובדא דר"ע סוף יבמות דאמר כל גל וגל שבא עלי נענתי לו ראשי:

## פסקה טז

**נסב אברהם כו'**. ר"ל וירד העיט על הפגרים מרמז על נבוכדנצר וחבריו שיתקבצו על פגרי ישראל בגלות לבלעם. וכלפי זה אמר וישב אותם אברם שהבריחם והגין על בניו.

והא דלא אמר בפירוש לשון גירושין בא לרמוז דהוה נסיב אברהם מכושה פי' הערוך מקל והוה מכיש להון ולא היו מכתשין שלא היה לאל ידו לגרשם בחזקה בכח ידו דהיינו בזכותו לבד כי אם וישב אותם אברם במקצת ברוח פיו בצירוף תשובת בניו. כי התשובה בצירוף זכות אבות שניהם כאחד טובים (נזה"ק):

**א"ר עזריה כו'**. דריש שבא לרמוז שאמר לו הקב"ה אז לכשיעשו בניך פגרים בלא גידים ועצמות כלו' כאשר יהיו באחרית הימים בתכלית השפלות כפגרים מתים מבלי עצור ועזוב אז זכותך עומדת להם להושיעם מצרתם לגאלם:

## פסקה יז

**תחלת מפלה שינה**. הכוונה דבא לאשמועינן דלא לחנם נפלה תרדמה. זו על אברהם סמוך למראה זו. אלא לפי שבא להודיעו צער בניו במצרים התחיל בתרדמה שהוא סימן מפולת (יפ"ת):

**דמיך כו'**. שכשישן אינו עוסק בתורה ואינו עושה מלאכתו ועיין לעיל פ' י"ז סימן ז':

**ותרדמת מרמיטה** נתב' לעיל שם:

**אימה זו בבל דכתיב באדין נ"נ איתמלי חמא** שהאלף וחי"ת מתחלפים. ולקמן בש"ר פ' נ"א גרס שנא' איום ונורא הוא:

**בצום ובתענית** בימי המן. וכן בתחלת מלכות אחשורוש שביטל בנין הבית:

**זו יון** ששריה ונשיאיה רבים ק"ך:

**דוכסין ואפרכון ואסטרטליטין** מיני שררות זו למעלה מזו:

**משששים ששים** ס' דוכסין ס' אפרכין ס' אסטרטליטין:

**יולדת לששים** נראה שצ"ל יולדת משש:

**כתבו על קרן השור**. בפרהסיא לעין כל. ושלא יוכלו לומר שכחנו גזירת המלך ועיין לעיל פ"ב סי' ה':

## פסקה יח

**תדע שאני מפזרן**. ממה שתדע שאני מפזרן תדע ג"כ שאכנסם. וזה ע"ד מ"ש במכות פ"ג ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן וגו' אם תראה שנתקיימה נבואה זו תתקיים גם זו:

**שאני מפזרן כו'**. ג' לשונות הללו פזור ומשכון ושעבוד. משום שמתחלה לא היו אלא בגירות בארץ לא להם והיינו פזור. ואח"כ נתנו בעול העבדות למצרים והיינו משכון להיותם ממושכנים תחת ידם לבל יוכלו לצאת מרשותם ולהיות להם למס עובד. ואח"כ עינוי היינו קושי השעבוד מעת שנולדה מרים. ומאמר ידוע תדע קאי אכולהו (יפ"ת):

**משיראה לך זרע** משנולד יצחק שבו קרא לו זרע נמנה מנין הארבע מאות שנה. דאל"כ לא משכחת אלא ר"י שנה והרמז באומר זרעך ולא אמר בניך:

**גירות בארץ לא להם**. כלומר הגירות לא נאמר דוקא על מצרים. אלא חשבינן גם מה שהיו גרים בשאר ארצות. אבל עבדות ועינוי לאספטיא שלהם והיינו כדפי' הערוך בעיר המוכן להם הוא מצרים. ובין הכל יהיה ד' מאות שנה. אמנם גי' הילקוט א"ר יודן גירות ועבדות ועינוי בארץ לא להם ד' מאות שנה לאספטיא שלהם. ופירושו להשלמת חשבונם מעת שנדבר עמו בין הבתרים (מת"כ):

## פסקה יט

**וגם את הגוי כו'**. העיקר הוא כנוסחת מד' חזית וגם את הגוי לרבות ד' מלכיות. כלו' דלא ה"ל למימר אלא ואת הגוי וגו' מאי וגם את הגוי אלא וגם לרבות ד' מלכיות שנרמזו כבר בעגלה משולשת ובאימה חשיכה כדלעיל (נזה"ק):

**בב' אותיות הללו כו'**. דרש שרמז לו לומר שיגאלם בב' אותיות דן. ולפי שמצינו שיגאלם בע"ב אותיות. לכן אמר שלא אמר זה בהחלט אלא א"כ לא יעשו תשובה. אבל אם יעשו תשובה הוא גואלן בע"ב אותיות. ושני אותיות דן היינו שם בן נ"ד. ושבעים ושתים אותיות הוא שם בן ע"ב. וצריך לומר שיש יתרון מעלה לגאולתינו בהיותה בשם זה טפי מהיותה בזה (יפ"ת) ועיין בנזה"ק:

**מלבא לקחת לו גוי**. מתחילת תיבת לבא עד סוף תיבת גדולים. וג' תיבות או הנסה אלהים אינם בחשבון. כי ג' תיבות אלו הוא שאלה הנסה לעשות מעשה זו לבא לקחת לו גוי:

**גוי שני** שכתוב גוי מקרב גוי. ופירושו ישראל ממצרים ואין תיבת מצרים עולה בשמו של הקב"ה. ומאמרים אלו עומדים ברומו של עולם בסוד שם של ע"ב. ואני בער ולא אדע:

**ששמו של הקב"ה ע"ב אותיות**. ובחזית גר' ששמו של הקב"ה ע"ב שמות הן:

## פסקה כ

**משאביא עליהם י' מכות**. והיינו תוספת היו"ד:

**אף אני בשעבוד** מפני דאמר כי גר יהיה זרעך היינו משיראה לך זרע כדלעיל לזה נסתפק אם הוא ג"כ בכלל השעבוד. והשיבו שאינו. לפי שהשעבוד לא בא עד באו בני יעקב במצרים וגזרת ועבדום וענו אותם אינה דבקה לארבע מאות שנה כדי שתמנה מלידת יצחק וכדלעיל (יפ"ת):

**א"ל ואתה תבא כו'**. הוא תשובה על דברי אברהם שלא יהיה בכלל הענוי. וכל האבות והשבטים לא היו בכלל הענוי כמפורש בש"ר פ"א ויתכן שהם רמוזים במ"ש ואתה בוי"ו:

**ג' הם שנאמר בהם בשיבה טובה**. אברהם כאן ולקמן סוף סדר חיי שרה. דוד בסוף דה"י א'. גדעון בשופטים ח':

**אברהם היה שוה לו**. ראוי והגון לו כי קנה שלימות הרבה בזקנותו וכדדר' לקמן גבי אברהם זקן בא בימים שבזקנותו בא בפילין מפולש לחיי העולם הבא שנאחז בימים העליונים:

**דוד שוה לו** ראוי והגון לו דכתיב ביה נמי זקן בא בימים ודרשינן נמי שגם הוא בזקנותו קנה שלימות וזכה לימים העליונים:

**גדעון לא שוה לו**. פי' לא היה ראוי והגון כי בילדותו הלך בדרכי ה'. ובזקנותו קלקל בעשיית האפוד שהיה לאליל:

## פסקה כא

**אמיטתא הות** ובתרגום כאן מתורגם וקיבלא הות. ובדברים ה' י"ט הענן והערפל מתרגמינן ענגא ואמיטתא:

**ד' דברים הראה לו**. כלו' במה שהורהו זה כיון לארבעה דברים. דאל"כ מה ענין לזה:

**גיהנם** רמיז בתנור עשן כמ"ש ותנור לו בירושלים. וכמ"ש הנה היום בא בוער כתנור:

**גליות** והנה אימה חשיכה כמ"ש לעיל:

**ומתן תורה** לפיד אש זו תורה כדכתיב ואת הלפידים:

**ובהמ"ק** נרמז במ"ש לו קחה לי עגלה משולשת וגו' דהיינו קרבנות הנקרבים בבהמ"ק כדלעיל וכן הוא לקמן שמ"ר פ' נ"א:

**עסוקים בשתים** בתורה וקרבנות וכשפרשו מתורה וקרבנות נידונים בגיהנם וגלות ובשמ"ר פ' הנ"ל משמע דתורה מגין על עונש הגיהנם שהוא חמור בהיותו עונש עוה"ב. והקרבנות מגינים על עונש הגלות שהוא קל בהיותו עונש עוה"ז:

**א"ל במה אתה רוצה כו'**. האי"א כ' דה"ג א"ל עתידין קרבנות ליבטל שביהמ"ק עתיד ליחרב במה אתה רוצה כו' וכן הוא בשוח"ט:

**אברהם בירר לו את המלכיות הה"ד אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם**. כצ"ל וצורם הוא אברהם שנקרא צור כמ"ש הביטו אל צור חוצבתם וגו' אל אברהם אביכם. וכן הוא בשוח"ט:

**אמרו אברהם בירר גיהנם והקב"ה ברר לו את המלכיות הה"ד באנו באש ובמים הוא הגיהנם ותוציאנו לרויה** (ע"י גליות) כצ"ל:

**כל אותו היום** שביום ההוא כרת ה' מבוכה זו וחתך אחד משני חלקי הסותר ומדקאמר ביום ההוא משמע דיום אחד מיהת קדמה המבוכה לאברהם (יפ"ת):

**אמר במה אברור** שאברהם היה נבוך אולי מרוב קושי השיעבוד ישתקע ח"ו ביניהם ללכת אחרי אלהים אחרים והקב"ה גלוי וידוע לפניו שישראל ודאי לא יבגדו בו:
**קטע הדין מוניטא מן כדו**. מוניטא מטבע בלשון רומי כלו' קטע ופסל המטבע של גיהנם ולא תחפוץ בו:
**מה לאמור** שבכל מקום הוא לאמור לאחרים:
**באנו למחלוקת** דלר' חנינא יהיה פירוש שהסכים ה' לדברי אברהם וכרת לו ברית לשיאמר תמיד כן א"ל הקב"ה כדבריו. ולר"י וסייעתו פי' שכרת לו ברית והודיעו לומר מלכיות הפך דבריו (יפ"ת):
**ר"ח בר פפא אמר אברהם ברר לו את המלכיות. ר' יודן ור' אידי ור"ח בר חנינא אמרו אברהם בירר גיהנם והקב"ה ברר לו את המלכיות הה"ד באנו כו'**. כצ"ל ופסוק זה ראיה למ"ד שהקב"ה בירר לו המלכיות כדאי' בשוח"ט מזמור מ'. ופי' באנו באש ובמים שע"י שהרכבת אנוש לראשנו מחול לנו כאילו הכנסנו לגיהנם שהוא אש ומים:
**אף קריעת ים סוף** תנור עשן ולפיד אש רומז על בררם במצרים. גילה לו קריעת ים סוף לפי שהודיעו וגם את הגוי אשר יעבדו וגו' הראהו קריעת ים סוף שהוא עיקר הגאולה ודין המצרים. וגם מרומז בזה לעתיד כדכתיב כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (יפ"ת):
**לגוזר ים סוף לגזרים**. אשר עבר בין הגזרים רמז על קריעת ים סוף שנא' בו לגוזר ים סוף לגזרים:

## פסקה כב

**ר' יודן וריב"ז ור"ע**. ר"י שהוא אמורא שונה שריב"ז ור"ע פליגי בזה:
**ח"א עה"ז גילה לו כו'**. דדריש ביום ההוא כרת וגו' ביום ההוא שנעשה המאורע. וזהו עוה"ז. ואידך דריש מדלא כתיב ביום הזה אלא ביום ההוא רמז לימות המשיח כמד"א ביום ההוא יהיה ה' אחד. ועוה"ב פירושו ימות המשיח. כדאי' בהדיא סוף כתובות (מת"כ):
**עד היום הזה גילה לו**. עד היום הנזכר בפסוק ואח"כ יצאו ברכוש גדול ע"כ גילה לו השיעבוד על בניו ותו לא. ואידך סבר מדכתיב ביום ההוא דרמז לביום ההוא יהיה וגו' שהכל גילה לו עד ימות המשיח ותרוייהו פליגי אליבא דמ"ד לעיל עוה"ב לא גילה לו:
**מאמרו של הקב"ה מעשה**. שכל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה כאילו כבר נעשה כי אין מי שיעכב על ידו חלילה והרי הוא כאילו כבר נעשה:
**אלא אשר גאלם** שהבטחת ה' בגאולה חשיב מעשה:

**כבר ברואה ומתוקנת** כי על ידי שבדבורו של ה' נאצל שפע טוב בכח לכן היא כבר ברואה ומתוקנת למעלה בכח אלא שיוצא אח"כ אל הפועל למטה (נזה"ק):

## פסקה כג

**שאינו מזכיר כאן החוי כו'**. שכאן לא נזכר החוי ושם לא נזכר הרפאים. ולכן אמר שהחוי הם הרפאים הנזכרים פה. ולעיל פ' כ"ו אי' שנקראו רפאים שכל מי שרואה אותן היה לבו רפה כשעוה ע"ש:

**ולמה נתן להם שבעה**. כלומר למה לא נתן להם רק אלו שבעה ושלשה הנשארים לא נתן להם (מת"כ):

**פירושן לעיל** הני תיבות מיותר (מת"כ). וממקום אחר מפורש שבעוה"ז ירשו כבת שנוטלת עישור נכסים. ועישור של שבעים הוא שבעה אך לעתיד יירשו כבן:

**ערביא שלמייא נוטייה** הכי גמירי ליה דאלו הן וכן צ"ל בכל הני מ"ד דלקמן (יפ"ת) ושלמייא הוא שלמאה שתרגום אם יהיה לבער קין שלמאה. וכן כאן את הקיני הוא שלמאה. וערבייא ונוטייה הובא ג"כ לקמן פרשה מ"ח א' בדמות נוטי וא' בדמות ערבי וכו' ע"ש:

**כי ירושה לעשו כו'**. מדהוצרך לומר טעם למה אינו נותן להם את ארץ שעיר וארץ מואב וארץ בני עמון ש"מ שהם ג' אומות קיני וקניזי וקדמוני שהבטיח להם:

**ואל תתגר בם מלחמה** וכן בעמון כתיב כן קניזי הוא. כצ"ל (א"א ומת"כ):

**קניזי הוא משעיר** כמ"ש בסוף סדר וישלח אלוף קנז:

**הוא ממואב ומעמון** בילקוט גרס הוא מעמון ומואב (א"א):

**אבל לימות המשיח כו'**. כמ"ש (ישעיהו י"א:י"ד) ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם. בענין יוסיף ה' שנית ידו לקנות שאר עמו וכו' כן הוא בילקוט. ומ"ש יחזרו ויהיו לישראל כי עתה גם הם גלו ואינם במקומם. אלא לימות המשיח יחזרו למקומם וירשו אותם ישראל:

**חזירתא** פי' שהחזירה יש לה עשרה ילדים. והכבשה הטהורה אין לה אפי' אחד. והוא משל שהדברים הפחותים נמצאים הרבה בעולם והטובים קשי המציאה. והיינו דכתיב ושרי אשת אברם לא ילדה וכל אלו האומות כבר היו בעולם (מת"כ):

# פרק מה

## פסקה א

**אשת חיל** לקמן פ' מ"ז דורש אשת חיל זו שרה. וכן במדרש משלי סי' למ"ד. וכן דרש כל הא"ב בתנחומא על שרה. וקצר כאן וסמך עצמו על מקומות הנ"ל:

**מהו מכרה כו' עבורה כמד"א מכורותיך ומולדותיך** שפתרונו עבורך ומולדתך והכוונה שהאשה הצדקת קשה לה עבורה יותר מהשגת הפנינים כמו שמצינו בשרה:

**היה גדול מנחור כו'** נתבאר לעיל פ' ל"ט:

**לו לאברם לא ילדה**. שאברהם היה במזל שלא יוליד כדלעיל פרשה מ"ג. אבל שרה אילו נשאת לאחר היתה יולדת. שהמניעה היתה מאברהם (נזה"ק):

**לא לו ולא לאחר**. ס"ל שהיתה עקרה ממש בטבעה ולכן אמר לא לו ולא לה שתיבת לו מחובר עם תיבת ולה שאחריה. דהמקרא נדרש לפניו ולאחריו:

**שפחת מלוג** כל נכסי האשה שלא קבלן הבעל באחריותו אלא אחריותן עליה אם פחתו ואם הותירו מיקרו נכסי מלוג בין שהכניסה לו בעת חופתה בין שנפלו לה בירושה אח"כ או נתנו לה במתנה סתם. אבל הנכסים שקיבל באחריות נקראות נכסי צאן ברזל דאם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לו:

**והיה חייב במזונותיה**. כדין עבדי מלוג שמזונותם על הבעל:

**מהו דתנן עבדי מלוג**. כלו' למה נקרא כן. ומשני שהוא מלשון מליגת הראש שהבעל מולג ולוקח שבחם. כעין מליגת הראש שתולשין השער ומניחין הראש. כך הבעל אוכל הפירות ומניח הקרן:

**ולה שפחה מצרית כו'**. שהיתה בת פרעה שא"ל הא אגריך על צעריך לפיכך שפחת מלוג שלשרה ניתנה (יפ"ת):

**אף אבימלך** וכמ"ש בפדר"א פ' כ"ו כל מה שנתן פרעה לאברהם נתן אבימלך לאברהם כמ"ש ויקח אבימלך וגו' ושפחות ויתן לאברהם:

**בנות מלכים ביקרותיך**. משתעי באברהם וכדלעיל פ' ל"ח. ובנות מלכים תרתי משמע פרעה ואבימלך שראו את כבודו ומסרו לו בנותיהם:

## פסקה ב

**יודעת אני מהיכן היא סבתי כו'**. (מלשון סיבה) יודע אני הסיבה שלי וגירסת הילקוט מכתי לא כשם שהיו אומרים לי קמיע היא צריכה. הימוס היא צריכה (והערוך גרס מימיס. פירוש רפואה מלשון מחי ומסי. והמוסף הערוך כתב שבל"י מיימיס אומנת המילדת) באומרם שאני עקרה בטבע מחמת חולי. אבל באמת לא כן הדבר אלא הנה

נא עצרני ה' מלדת בהשגחה פרטיית לכן צריך אני לחזור אחר רפואת הנפש בכח איזה זכות להתרצות פני עליון:

**שאין לו בן כאילו כו'**. כדאמרי' ג' חשובים כמתים וחד מינייהו מי שאין לו בנים. כי אין לו שלווה חשוב כמת. ואמר עוד שהוא כאילו הרוס כלו' שבנינו הרוס לעוה"ב כי לא תשוב נפשו למקור חוצבו כי אם בהשאיר אחריו שארית זרע (נזה"ק):

**הבה לי בנים**. וגו' ואם אין מתה אנכי:

**אלא ההרוס** כמ"ש אני ה' בניתי הנהרסות (יחזקאל ל"ו:ל"ו):

**המד"א** (שמואל א' ט"ו):

**ועתה שמע לקול דברי ה'**. כצ"ל:

## פסקה ג

**לקחתה בדברים** דרשוהו מל' הלוקחים לשונם (ירמיהו כ"ג:ל"א) הטתו ברוב לקחה (משלי ז':כ"א) שהוא על דברי פיוס במתק אמרים ועיין בענף:

**מנין תנינן** היכא רמיז:

**מקץ עשר שנים**. מיתורא דקרא קא יליף דלמאי אשמועינן קרא י' שנים:

**אין ישיבת ח"ל עולה מן המנין**. דהאי קרא נקט ליה בארץ כנען ש"מ התם דוקא אבל ישיבת ח"ל אין עולה דדילמא משום עון ח"ל אינו מוליד:

**ולא לאחר** הראה הכתוב חסידותה שנתנה לאברם אישה להיות לה לצרה גמורה. ולא לאחר ששמו אברם (מת"כ וידי משה):

**ולא לפילגש** שכוונת שרה היתה כדי שיצא זרע הנולד מאישות גמור. גם שתהא גבירה כמותה ותהיה לה שרה באמת. וזכותה יעמוד לה (מת"כ):

**ולא לפילגש** בפירוש פילגש נחלקו גדולי עולם דרש"י כתב נשים בכתובה ופלגשים בלא כתובה. והרמב"ן סובר דפלגשים אפילו קידושין לית בהו. ועיין מ"ש לקמן פ' נ"ג סי' י"ז:

## פסקה ד

**מביאה ראשונה כו'** ותרא כי הרתה כלומר ראתה דבר חידוש שהרתה מביאה ראשונה ולפיכך ותקל גבירתה בעיניה. והיינו כדמפרש בסמוך שאמרה שרי גבירתי אין סתרה כגלוייה וכו' ואני בלילה אחת נתעברתי כלומר מביאה ראשונה (נזה"ק):

**אין האשה מתעברת מביאה ראשונה**. כלו' דהיינו רבותא דהגר שנתעברה מביאה ראשונה דרך נס חוץ לטבע הנהוג. והיינו לכבוד אברהם. ולפיכך ותקל גבירתה בעיניה:

**והא כתיב ותהרין כו'** ובודאי לא עשה הקב"ה נס לדבר עבירה:

**והוציאו ערותן** ובערוך גרס עדותן ופי' בתולים ור"ל דהם מיעכו באצבע מקודם כדי להשיר הבתולים ונתעברו מיד בביאה ראשונה. באשר לפי דעתם לא נשאר עוד איש בארץ והיתה השעה צריכה לכך לפי מחשבתן:

**לא מתנכשין** לשון ניכוש ועידור. וכלומר לעולם דברים הפחותים נמצאים בלא טורח. אבל דבר טוב אינו מצוי אלא מעט ובטורח גדול וכמ"ש לעיל ס"פ מ"ד חזירתא רעיא כו'. וכן בנות לוט והגר שהם כקוצים נגד שרה רבקה רחל שהם בדמיון החטים. שבנות לוט והגר נתעברו מיד. ושרה לא נתעברה אלא עד אחר כמה שנים:

**ולמה נתעקרו האמהות** שכל הארבעה האמהות היו עקרות כדאי' באג"ב בהדיא. אבל בילקוט ראובני סדר ויחי אי' בשם ספר הפלאה שלאה לא היתה עקרה:

**מתאוה לתפלתן** ולפי שהתפלה אפשר במחשבה לבד וכמ"ש איזו היא עבודה שבלב זו תפלה. לכן אמר עוד ומתאוה לשיתן (יפ"ת):

**למה עקרתי אתכם**. ורמז העקרות בחגוי סלע שהן כסלע שאינו עושה פירות:

**בשביל הראיני את מראיך** זהו כנגד התפלה שהוא הראותו את פני ה' כלו' שיכוין לבו אליו. ולא יחשוד שמקרה קרה לו או כחו ועוצם ידו. וכנגד שיחתן אמר השמיעיני את קולך (יפ"ת):

**כדי שיהיו מתרפקות**. מל' מתרפקת על דודה:

**על בעליהן בנויין** שעל ידי העיבור יתכערו. ולכן נעקרו שישארו בנויין ויהיה להן געגועין על בעליהן. וזהו ומראך נאוה. ויותר נראה גירסת מדרש שיה"ש שלא יהיו מתרפקות על בעליהן בנוייהן. פי' שלא יתפארו ויתגעגעו על בעליהן. לכך נתעקרו שיהיו נכאות רוח ולא יתגדלו על בעליהן:

**רוב שנים בלא שעבוד**. פי' רוב השנים שנגזר גירות על זרע אברהם יצאו בלא שעבוד. דגירות נתקיים משעה שנולד יצחק כדלעיל פרק מ"ד. ועינוי ושעבוד היינו במצרים לבד. וד' מאות שנה דקרא לא קאי אלא אגירות כדלעיל. לפי שהשעבוד לא התחיל עד מות יוסף וכל אחיו נמצא שרוב השנים היו בלא שעבוד. שמשנולד יצחק עד בואם למצרים היו ק"צ שנים וי"ז שחי יעקב במצרים הרי ר"ז בלא שעבוד. ואילו לא נתעקרו האמהות היו השבטים שעל ידם נתגלגלה ביאתם למצרים קודמים בעולם והיו יורדים למצרים מקמי הכי. ויעקב והשבטים היו מתים מקמי הכי והיה השעבוד קודם (ועיין יפ"ת):

**שכל צ' שנה כו'** כאן חסר אך גירסת שהש"ר פסוק יונתי הנ"ל שכל השנים כו' שעברה נשתנה זיוה כד"א בעצב תלדי בנים עכ"ל:

**באות לשאול** כדי לראות בהוד יפיה שהיתה ככלה:

**של עלובה** ששרה היתה גבירה ונוהגת כדרך הגבירות שהמטרונית הן נשים של שרים גדולים באות אליה לבקרה. ועל שהיתה הגר בת מלך פרעה והיתה צדקנית ועלובה וגרה בבית אברהם. בקשה שרה פני המטרונות שישאלו גם שלום הגר. וספרה להן הגר מחשבת לבה:

**והיתה הגר אומרת כו'**. הכי גמירי לה (יפ"ת) ועיין בנזה"ק:

**והיתה אומרת עם דא כו'**. פי' והיתה שרה אומרת שהיא לא תשוה להגר לענותה כאולתה. שאין כבוד הגבירה לשאול לשפחתה למה את מקלת בכבודי. ואמרה וכי אם זאת השפלה אני נושא ונותן להתקוטט עמה בתמיה. ולפי שגם לריב עם בעלה (שחשדה לאברהם שהראה לה חיבה יתירה ועל כן מקלת בכבודה) קשה בעיניה שתחשוב דברי הגר לכלום. לכן אמרה הלואי אחשיב דברים לישא וליתן בהם עם אברהם (יפ"ת):

## פסקה ה

**חומסני אתה בדברים כו'** דחמסו הוא בזה ששמע דברי הגר ושתק כי חשבה שרה שמסתמא הגיעו הדברים גם לאדניה ע"י המטרונות הללו. ועל זה אמרה אתה מונע וגוזל ממני הדיבור הראוי לך לדבר בעדי:

**בעי דיני גבך** כלו' תרעומות דיני הוא עליך:

**תבע דקיון דידי**. הוה אתה תובע עלבוני וחרפתי להוציאני מכאן:

**אמר אפקוהו** פי' אמר המלך אפקוהו והוציאוהו לזה מבית האסורין:

**א"ל חבריה** חבר של זה היושב בבית האסורים:

**בעי דיני כו'** תרעומת דיני ועלבוני עליך הוא אילו אמרת למלך הוה תובע עלבון שנינו כשם שהוציאך כך הוציאני ועתה שאמרת תבע עלבוני הוציאך לבד ולא הוציאני:

**כמה דיהב לך כו'** כשם שנתן לך זרע כך היה נותן לי ולא הייתי צריך למסור לך שפחתי:

**חד תשאיל לי זרע**. פי' אחד מאלו השנים אמר למלך השאילני זרע. אמר המלך למשרתיו תנו לו:

**חימסה בפניו** פי' הגר חמסה בדברים את שרה בפני אברהם והיינו חמסי עליך כלו' אצלך (יפ"ת) ור"ל דיברה בחלקלקות לשונה כמתלהלה יורה זיקים בלישנא דמשתמע לתרי אפי ואברהם לא הרגיש בדבר כי לא ידע האיבה שביניהם. ושרה ידעה והרגישה בדבר וחשבה שרה שגם אברהם הרגיש והבין הדבר כמותה ושתק. ולכך התרעמה עליו (נזה"ק):

**ד' מדות נאמרו בנשים**. כלו' אף בנשים צדקניות כאמהות הקדושות שגם הם לא יצאו נקי לגמרי מגנות מדות הללו:

**גרגרניות** זוללות:
**צייתניות** בסדר כי תצא הגירסא צוותניות ר"ל שמבקשים לידע כל דבר סתר:
**ושרה שומעת** ואין אדם צריך לשמוע אלא דבר שנאמר לו ולא מה שנאמר לאחר. אולי דבר סוד וסתר הוא. ומזה הגיע לה שצחקה:
**מהרי שלש סאים**. מדכתיב מהרי מכלל שהיתה מתעצלת:
**איסטטניות** הוא מלשון אסטנית. ועיין בסדר כי תצא הגירסא. ופי' שם המת"כ דחדא היא. ר"ל שדעתה קצרה ואינה יכולה לסבול שום דבר נגד רצונה מיד. וכן אמרה מיד חמסי עליך ובעל מ"ע פירש איסטנית בלשון יון מחלוקת ערעור וקטטה:
**כל מי שהרתיק כו'**. פי' כל מי שדופק על מדת הדין ורודף אחריו לעורר אותו והיינו מוסר דין על חברו:
**לא יצא שפוי** (לשון שופי) ושקט מתחת ידו וכדאמרינן בפ' החובל כל המוסר דין על חבירו נענש תחלה:
**ראויה היתה שרה כו'**. לפי ששניהם ממקור אחד חוצבו (נזה"ק):
**נמנע מחייה** מ"ח שנה כי שני חיי שרה קכ"ז שנה והיתה ראויה לחיות עוד מ"ח שנה לתשלום קע"ה כמנין חיי אברהם (נזה"ק). אבל בכל המדרשים הנוסחא שלשים ושמונה שנה ואפשר שהכוונה שראויה היתה לחיות עד שמת אברהם כדי שלא יצטער אותו צדיק במיתתה:
**כתיב ויבא אל הגר**. ולמה כתב עוד הנך הרה. שמה בישרה המלאך הנך הרה הרי זה ידוע לה. אלא מלמד כו' ולזה בישרה שעוד תתעבר. ועיין בבמדבר רבה פ"י וצ"ע:
**אמר ר"י** ס"ל שקללה בפירוש כדמסיק:
**ביני ובינך ביניך כתיב** כצ"ל ופירושו שנשתנה כאן שיש יו"ד ג"כ בין הכ"ף והנו"ן לרמוז שנקרא בניך. והכוונה שקיללה בבני אברהם מהגר (יפ"ת ונזה"ק):
**אלישע הנביא כו' אלא שזכתה לדבר עמה המלאך**. מיותר כאן ושייך לקמן ריש סי' י"א ויאמר לה מלאך ה' הנך הרה וגו' א"ר חנינא אילו אלישע הנביא אמר כך ברה"ק די אלא שזכתה לדבר עמה המלאך. א"ר יצחק שלשה הן שנקראו כצ"ל שם. ופירושו שאלישע אמר לשונמית כעת חיה את חובקת בן. והשונמית האמינה ושמחה. אף כי הגר שזכתה לשמועה זו מפי מלאך ה':

## פסקה 1

**א"ל לא איכפת לי כו'**. מפרש דה"ק עשי לה הטוב בעיניך אע"פ שאינו הגון וטוב בעיני. ולא איכפת לי לא בטובתה ולא ברעתה שאיני מקרבה ואיני מרחקה באשר באמת אינו

טוב והגון בעיני לעשות לה עינוי ועבדות אחר שכבר לקחתיה אצלי לאשה ובזה בא לעורר לב שרה באשר טוב וישר בעיניו (נזה"ק):

**כתיב לא תתעמר כו'** בעל המאמר הביא ראיה מענין שנא' ביפת תואר לא תתעמר בה תחת אשר עניתה וכן ממה שנא' באמה העבריה לא ימשול למכרה בבגדו בה ומפרש שפירש טליתו עליה כו' וכן זאת אחר שכבר לקחתיה לאשה אין ראוי לעשות לה עוד עינוי ועבדות:

**מנעתה מתשמיש** ס"ל דבאמת דבריו של אברהם עשו רושם בלבה של שרה ולא עינתה אותה בעבדות ממש. אלא שמנעתה מתשמיש המטה:

**ר"ב אמר טפחתה כו'**. עינוי ממש של הכאה שטפחתה בקורדקייסין פי' במנעל על פניה ולא השגיחה שרה כלל בדברי אברהם ועשתה הטוב בעיניה וכמו שכתב הרמב"ן ז"ל (נזה"ק):

**ר"א ב"כ דליים כו'**. ס"ל דלא היה עינוי של הכאה אלא עינוי של עבדות בדרך בזיון בפרהסיא לעין כל. דליים ופנדיות הוא מין בגד אבל עיקר הגירסא בלנריות. והן מטפחות של נשים לבית המרחץ הכריחה להוליך אחריה לבית המרחץ כמנהג השפחות:

## פסקה ז

**באורחא דחלוצה** וכן הוא בתרגום ירושלמי כאן והוא שם מקום בא"י:

**מתלא אמר כו'** המשל אומר אם אמר לך אדם אחד אזנך של חמור הם אל תחוש לדבריו. אבל אם שנים אומרים לך כן תכין לך פרוכי והמעריך גרס פרומביא. אף כך מתחלה כאשר אמר אברהם הנה שפחתך בידך לא השגיחה באומרה שכבר היא נעשית גבירה אמנם אחר שגם המלאך אמר לה כזה הגר שפחת שרי. מאז גם היא נתנה תודה שהיא גבירתה. והאריך הכתוב להורות מוסר זה שיבטל אדם דעתו מפני דעת שנים:

**כמה מלאכים נזדווגו לה**. דמדנאמר בכל מאמר מלאך ה' ודאי כל מאמר היה על ידי מלאך אחר. ולכך בא לבאר כמה מלאכים נזדווגו לה:

**חמשה** שבכל אמירה היה מלאך אחד. ויש פה ד' אמרות ומקודם נאמר וימצאה מלאך ה' הרי ה':

**רבנן אמרין ד'** דהיינו בכ"מ שנא' מלאך. ובאמירה קמייתא דלא כתיב מלאך קאי אוימצאה מלאך ה' דכתיב לעיל מיניה:

**ציפורנן של אבות**. הציפורן הוא דבר יתר באדם וחוץ לגופו והבטן הוא עיקר האדם. והגר שהיתה כיתר בבית אברהם זכתה מה שלא זכו הבנים והרי שמעלת הראשונים יותר טוב ממעלת החשוב שבאחרונים:

**צופיה הליכות ביתה**. דורש באברהם ושרה במדרש משלי:

**צופים היו** פי' נביאים היו כד"א צופה נתתיך:

## פסקה ח

**הנך הרה** וס"ד וקראת שמו ישמעאל. ואגב זה הובא כל המאמר ישמעאל באומות:

**עד שלא נוצרו**. פי' טרם שנוצרו בבטן. ולהכי לא חשיב את ישמעאל שכבר היתה הרה ממנו. והי"א סברי שהפילה עוברה (הרש"ש):

**עד שלא נוצרו** לגודל חשיבותם כמ"ש בטרם אצרך בבטן ידעתיך:

**יולדת לך בן**. וס"ד וקראת שמו יצחק:

**הנה בן נולד כו' שלמה יהיה שמו**. (ד"ה כ"ב) מביא מקרא דד"ה שעד שלא נולד לו קראו ה' בשם שלמה. ומ"ש בשמואל וישלח ביד נתן וגו' יש לומר שאחר לידתו קרא לו ה' בשם שני ידידיה להודיע לרבים שנמחל לו העון וה' אהבו:

**ויקרא על המזבח כו'**. ונאמר בשם ר' נתנאל שזו הנבואה קדמה ללידת יאשיהו ש' שנה והיה בן ח' שנה כשעשה כל אותן המשפטים (כלי יקר):

**אף ישמעאל** סברי שישמעאל עשה תשובה דאל"כ לא היה קוראו בשמו קודם יצירתו כמו הצדיקים (האב"א):

## פסקה ט

**יהיו גדלים בישוב כו'**. פי' פרא אדם שהוא אדם הדומה לפרא שגדל במדברות. פרא לימוד מדבר. וכן כתיב בו וישב במדבר:

**פרא אדם ודאי כו'**. כתרגומו מרוד באנשא. כלו' בוזז אדם ממש. ומיעוטא דהוא היינו שהכל בוזזין ממון וזה כוונתו לבוז נפשות:

**קרי ביה כו'**. וההיקש לומר שידו ויד כלבו שוין:

**מתי ידו בכל** צ"ל מתי יד כל בו לכשיבא כו' (א"א) ור"ל כשיבא אותו שידו בכל היינו נבוכדנאצר דכתיב ביה וכל די דארין וגו' אז יד כל בו שאז היה ישמעאל למרמס והלכך נבוכדנצר כתיב התם:

**שאצרן במדבר** כמו עצרן. לשון בי מעצרתא כלו' דרכן כמו בגת (מת"כ):

**הכא את אמר ישכון** משמע ישכון לבטח בגדולה. ובסוף פ' חיי שרה כתיב נפל רמז למפלתו. ודורש תחילה ע"ע ואח"כ על בניו להורות שעליהם עיקר הנבואה:

**וכשמת אברהם נפל**. פי' נפל ממעלתו לפי שפסק ממנו זכות האב:
**כיון שפשט ידו בבהמ"ק**. כמ"ש (תהלים פ"ג) אהלי אדום וישמעאלים וגו' נרשה לנו את נאות אלהים אז נפל טפי בעונו (יפ"ת):
**לע"ל נפל** לגמרי (יפ"ת):

### פסקה י

**הרואה בעלבון כו'** פי' שרואה בצרתם ועונה אותם שזהו עיקר אמונת ההשגחה וכמ"ש בתפלה סומך נופלים ורופא חולים וכו':
**בעלבון של עלובים**. וכד"א את עניי ויגיע כפי ראה אלהים. וכן ראה בעלבונה לבשרה בבשורת תנחומים אף כי לא היתה ראויה לדבור המלאך מצד עצמה:
**אלא למלכות** שתיבת הלום המיותר רמז למלכות. שאין הלום אלא מלכות המד"א כי הביאתני עד הלום. והכי קאמרה הגם מלכות מוסף על הראיה שבישר אותי שיהיה ישמעאל גדול בעולם כדכתיב על פני כל אחיו ישכון:
**ראיתי אחרי רואי לא די כו'**. הגירסא משובשת ומהופכת וכן צ"ל לא די שנזקקתי עם גבירתי לראות המלאך אלא אפי' ביני לבין עצמי: ד"א לא די שנזקקתי עם גבירתי אלא אפילו גבירתי שהיתה עמי לא ראתה אמר רשב"נ משל למטרונה כו' ור"ל כמו המטרונה שצמצמה פניה מחמת צניעות ולא ראתה המלך והשפחה ראתה. אף כך שרה מצניעותה ויראתה הסתירה פניה ולא ראתה היטיב כי יראה מהביט אל האלהים. והשפחה הגר שהיתה עמה ראתה (יפ"ת):
**עברי לפני** שתעבור לפניו לבודקה ודרך המלכה לסמוך על שפחתה בהליכתה והמלכה מפחדה מהמלך שמא לא ימצא אותה כתיקונה לא ראתה את המלך אך השפחה לא פחדה והסתכלה במלך. וכאן עיקר הראייה בשביל שרה ולא ראתה:

## פרק מו

### פסקה א

**התאנה הזו בתחלה כו'**. פירוש מלקטים אותה אחת אחת ואח"כ שתים ואח"כ שלש (לפי שאין כל התאנים מתבשלים יחד כשאר פירות אלא תחלה מעט ושוב יותר) עד שאורים אותה בסלים ובמגריפות (הם כלים שתופס בהם יחור התאנים ומורידו) כך מתחלה אחד היה אברהם ואח"כ שנים אברהם ויצחק ואח"כ שלשה כו' ואח"כ ובני ישראל פרו וישרצו וגו' ולכך המשיל לתאנה ואמר כענבים במדבר מצאתי ישראל וגו'. והיינו כדפרש"י שם כענבים שהם חביבים במדבר כך חבבתי את ישראל:

**אלא עוקצה** כי יש פרי שתוכו נאכל וברו היא קליפתו נזרקת. ויש שתוכו היא גרעינו נזרק וברו נאכל אך התאינה תוכו וברו נאכל. ואין בה פסולת אלא עוקצה לבד שהוא תלוי בו באילן. כך אין לך כו' (אלשיך):

## פסקה ב

**לכל זמן כו'** שהיה זמן מכוון למצות המילה דוקא לצ"ט שנה מטעמא דלקמן ולא היה הדבר במקרה. וכן כיוצא בו היה זמן מיוחד לבניו למילה ב"פ אחד במצרים שלא היה להם זכות ליגאל אלא בזכות דם פסח ודם מילה. ומ"מ הנולדים במדבר לא יכלו למול משום סכנה. אבל אח"כ בבואם לארץ הוצרכו לימול שלא היה להם זכות ליכנס לארץ אלא ע"י המילה וכדלקמן סי' ז' (נזה"ק):

**שנימולו ב' פעמים**. כל ישראל ביום אחד. וזה לא היה אלא שני פעמים:

**בן מ"ח שנה כשהכיר**. אבל למ"ד בן ג' שנה הכיר את בוראו לא היה אז ברשות עצמו כי קטן היה:

**בן פ"ה כשנדבר עמו בין הבתרים**. ט"ס וצ"ל בן ע'. וכדלעיל פרשה ל"ט סימן ח' דמראה בין הבתרים היה בהיותו בן ע' שנה. וכדאי' בס"ע פ' ג'. ובסדר נשא פ' י"ד בנשיא נפתלי. או שצ"ל היה לו למול בשעה שנדבר עמו בין הבתרים או בשעה שהיה בן פ"ה שנה. ר"ל קודם שיולד ישמעאל:

**שיצא יצחק בקדושה** דבעינן שיובדל יצחק מישמעאל שזה יצא מט"ק ולא זה:

**קנמון אני מעמיד**. שהצדיקים נמשלו לבשמים כדאיתא בפ"ק דמגילה. ודרך הקנמון שאף שיזקין ויתם ליחה כל שמזבלין אותו ומעדרין אותו יפרח ויעשה פרי. וכן רצה ה' באברהם כשנצרר דמו ובטלה תאותו ינוב בשיבה ויעשה פרי בהשגחת ה'. ולזה צוה במילה בזקנתו שיחליש כח תאותו ומ"מ ינוב בשיבה ויעש פרי:

**משנצרר דמו** מחמת זקנה ועל ידי כן בטל יצרו דהיינו קשויו. וגם בטלה תאותו לגמרי:

**משנקשר דמו** אפשר צ"ל משיקרש דמו כי דמי הזקנים אינו סובב במרוצה כדם הבחורים ולכן גופם קר ובטלה התאוה הבאה ממרוצת הדם:

**אמר ואם חביבה היא המילה** צ"ל וא"ת אם חביבה היא המילה מפני מה לא ניתנה לאדה"ר ועיין לעיל פ' י"א:

## פסקה ג

**א"ל הקב"ה לאברהם דייך כו'**. משום דכתיב אני אל שדי. קדריש לשון די. ודרשינן כל עניני די דמצי דריש. ואם אין אתה מקבל עליך לימול דיו לעולמי כו'. ושוב לא יהיה לעולם קיום כדכתיב אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי. ודי לערלה

ששלטה בעולם עד כאן. ודי למצות מילה שהיתה עגומה (פי' מלשון עגמת נפש) עד עתה. ולא תהיה עגומה מעתה או יחרב העולם:

**עד שלא מלתי כו'**. שמקודם כולם נתקרבו לו לכבדו ולהדרו וכמ"ש לעיל פרשה מ"א. אבל עתה שיהיה נבדל מהם בברית שבבשרו תהפך אהבה לשנאה ולא יתקרבו לי. ולזה השיבו הקב"ה דייך שאני אלהיך כי אין לו להקפיד אם לא יהיה נחשב כי ה' אלהיו עמו. והוא פטרונו להשגיח עליו בעצמו מבלי אמצעי. כן הוא לפי הגי' שלפנינו תאמר משמלתי אינם באים ומזדווגים לי. אבל בהרבה מדרשים הגירסא תאמר משמלתי הן באין ומזדווגים לי. כך פירושו עד שלא מלתי היו באים ומזדווגים לי להלחם אתי. מה אעשה אם יבואו להזדווג לי בעת שאמול ואהיה חלש. והשיב לו הקב"ה דייך שאני אלוהו כו':

**די לעולמי שאני אלוהו כו'**. כלומר על ידך אהיה ג"כ אלוה ופטרון לכל בני העולם. והוא נכלל ג"כ בלשון אל שדי:

**אני הוא שאמרתי כו'**. הגירסא הנכונה כדלעיל פ"ה סי' ז'. ודרש דרש זה כאן לומר שכמו שאז אמר די כן יאמר עכשיו לעולם די אם לא יקבל המילה וכדלעיל. ואע"פ שאין העניינים שוין. דהתם לענין השיעור וכאן להמשך הזמן (יפ"ת):

**נמתחים והולכים** לעשות רצון קוניהם הרוצה במציאות:

**אין העולם ומלואו** עולם השפל **כדי לאלהותי**. ומייתי הא דתרגם עקילס על לשון אל שדי אכסיוס ואנקוס. כלומר נצחי וקיים בלי הפסד. ולכן בהיות עולם השפל מוכן תמיד להפסד שכל חומרי נפסד ואינו מתקיים כנודע לפיכך לא היה ראוי לייחד שמו ית' עליו אשר הוא נצחי וקיים. כי אם ברוב רחמיו ורוב חסדיו (נזה"ק):

## פסקה ד

**מטרונה שאמר לה כו'**. ונתכרכמו פניה פירוש הוריקו פניה ככרכום ממוראו אולי ימצא בה איזה חסרון. וכן אברהם א"ל הקב"ה התהלך לפני והיה תמים כלומר שיראה יפיו לפניו ויותמם מדופי קל אשר לו. נתירא. ונפל על פניו מהמורא שירגיש בו איזה חסרון. א"ל הקב"ה אין בך מותר אלא הערלה:

**ישב אברהם ודן ג"ש**. פי' שע"פ ג"ש היה יכול אברהם לדעת מה כוונת השי"ת במ"ש ואתנה בריתי ובמ"ש המול לכם כל זכר שכאן כתיב ערלה. ובפ' קדושים וערלתם ערלתו את פריו. מה ערלה כו'. והשיב לו רחב"פ וכי ניתנה ג"ש לאברהם. דאע"ג שיש לדרוש ג"ש מ"מ מנין ידע אברהם מהיכן ימול עיין ויק"ר פ' כ"ה:

**ואתנה בריתי כו' וארבה אותך**. ר"ל דלמד מענינו שענין הריבוי אצל נתינת הברית:

## פסקה ה

**נשבע ה' כו'**. ובאברהם מיירי שע"י שחטא מלכי צדק נתן הקב"ה הכהונה לאברהם כדלקמן בויק"ר פ' כ"ה:

**אם ימול מן האוזן**. דכתיב ביה ערלה וכן מן הפה וכן מן הלב וכדאמר ר"ע:

**מן הלב אינו כשר**. אגב שזכר כל הערלות זכר ג"כ ערלת הלב אע"פ שאין שייך בו תיקון כי הלב בנקיבה דקה ימות:

**ערלת הגוף** שאין שייך מום בעור יתר:

**ונאמר ערלה בגוף וערל זכר**. לא גרסינן לה וכן בויק"ר פ' כ"ג ליתא דאי קים לה לר"ע דערל זכר היא ערלת הגוף לא הוה צריך להיות מתמיה:

**מקרא אמר ובן שמונת ימים**. צ"ל נגדא אמר כתיב ובן שמונת ימים כו' א"ר תנחומא מסתברא דנגדא. וכן הוא בויק"ר:

**מהיכן ימול** ויהיה יכול לחשוב ולדבר ולשמע זו ערלת הגוף כצ"ל (א"א):

**וכי יש ערל נקבה**. ולמה ליה למימר וערל זכר. הלא כבר כתיב המול לכם כל זכר. אלא להורות מקום המילה. ועי' בפ' קדושים שם הבאתי גי' הנזה"ק ופירושו:

## פסקה ו

**ב' פעמים כו'** בפרשה זו. א' בפ' ג'. וא' בפ' י"ז. שצפה שיבטלו בב' זמנים אלו ונפל על פניו שהתפלל שלא יבטלו לגמרי:

**אחד במצרים** ביטלו מילה כדאי' בתנחומא שמות. ואחד במדבר כדכת' (יהושע ה':ה') וכל העם הילודים במדבר וגו' לא מלו. ואע"ג דבטלוה מפני הסכנה כדאיתא בפרק הערל. שמא תחלתם באונס וסופו ברצון (יפ"ת):

## פסקה ז

**הוון יתבין ומתקשין כו'** כלומר נתקשו לחקור מאן מוכח דרך הנוטריקון שדורשין החכמים:

**דהוה חסר ריש** כלומר שהוא כאילו נכתב חסר ריש אברהם אב המון. אלא דהרי"ש שהיתה בו מתחלה ג"כ לא זזה ממקומה שאף יו"ד של שרה נתרעמה על השכינה עד שהוסיפה ליהושע:

## פסקה ח

**בלא תעשה** דכתיב לא יקרא עוד שמך אברם. אבל בעשה לא ס"ל דוהיה שמך אברהם מיצרך למימר שמו המחודש. ועיין לקמן פ' ע"ח הגי' בעשה. וכן בבבלי וירושלמי ספ"ק דברכות:

**ר"ל אמר בעשה כו'**. בעשה נמי מדכתיב והיה (יפ"ת) כלו' והיה משמע בהוייתו יהא כן תמיד:

**שנייה היא** שאני התם שפי' שעד שהוא אברם בחרת בו:

**דכוותיה הקורא לשרה שרי כו'** נמי עובר בתמיה וא"ת הכי נמי א"כ מדוע אמרו רק באברהם. ומתרץ ששם לא נצטווה רק אברהם לבדו. כי שם נאמר רק בלשון נוכח לאברהם וכאן נאמר לא יקרא בפי הכל:

**הקורא לישראל יעקב עובר בעשה** בתמיה דכתיב ביה כי אם ישראל יהיה שמך והוה מצי למימר בל"ת דכ' לא יקרא שמך עוד יעקב אלא רבותא קאמר דאפילו עשה איכא לפי מ"ש ר"ל:

**לא שיעקר שם יעקב כו'**. לתרוצי דלא תקשי לן דכוותיה ביעקב ועיין ברכות דף י"ג:

**ישראל עיקר ויעקב טפילה**. בקרא כתיב שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך ויקרא את שמו ישראל וס"ל לת"ק דלהכי כתיב ב' פעמים ישראל לאשמועי' דישראל יהיה עיקר השם. ומ"ד איפכא דיעקב עיקר וישראל מוסף עליו ס"ל דאדרבא מדכתיב ברישא שמך יעקב משמע דעיקר השם הוא יעקב וישראל מוסף עליו (נזה"ק):

## פסקה ט

**ר"י אמר ה'** בפסוק ז' כתיב והקמותי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריך לדורותם לברית עולם להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך. ובפסוק ח' שאצל הארץ כתיב ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך ומסיים והייתי להם לאלהים ודורש בזה ה' דרשות. א' קבלת עול מלכות שמים. וז"ש אם מקבלים בניך אלהותי דהיינו להאמין בכח אלהותי. וזהו להיות לך לאלהים וגו'. אם אני אהיה להם לאלוה היינו לייחד שמי עליהם. לפטרון היינו שיהיה מנהיג ומשגיח עליהם בעצמו. ב' אם בניך נכנסים לארץ. היינו מ"ש בפסוק ח' ונתתי לך ולזרעך את ארץ מגורך וכו' אז והייתי להם וגו' וכדאמרינן כל הדר בח"ל דומה כו' ואף בזמן החורבן לא זזה שכינה מכותל מערבי. ג' אם מקיימים בניך את הברית וכו' היינו מ"ש בפ' ז' והקימותי את בריתי וגו' וסמיך לו ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך וכו'. שזה תלוי בזה. ד' אם מקבלים בניך את השבת דכאן כתיב לדורותם לברית עולם. וכן אצל שבת לדורותם ברית עולם, הרי שמרומז וסמיך ליה ונתתי לך כו' את ארץ מגורך היינו בזכות שבת. והנה מתחיל בחמש דברים ולא פירש אלא ד' דברים. אך בילקוט אינו חושב שבת וחושב אם בניך מקיימין את הברית אהיה להם לאלוה

ולפטרון. ואם לאו כו' היינו פסוק ז'. אם בניך מקיימין הברית הם מקבלים אלהותי ואם לאו כו'. הרי חמשה דברים לבד שבת:

**אם נכנסין בניך לארץ**. ולא ימאסו בארץ חמדה כמ"ש קצת נתנה ראש ונשובה מצרימה:

**דבר אמר להם**. דאל"כ וזה העם מיבעי ליה:

**מה אתם סבורים**. שהיו מסרבין מלמול עד בואם לארץ משום חולשא דאורחא (יפ"ת):

**על מנת ואתה את בריתי** אם ישמרו בריתי יירשו הארץ:

**ואתה מכאן למוהל**. דה"פ אתה שתהיה מהול דוקא תימול אחרים:

**המול ימול** קרי ביה המל ימול:

## פסקה י

**כנומי היא**. תלויה בגוף. דריש ונמלתם. נוטריקון נומי מלתך. ופירושו כמו יבלת שהוא מיותר ועומד ליקצץ:

**ומעשה במונבז** מעשה זו הובא בדברי הימים של קדמוניות באריכות. ועיין סדר הדורות דף ל"ב. וספר יוחסין דף ע"ט:

**אי לך אחי** שאתה אינך מהול:

**הלכה ואמרה לאביהן** פן יודע לו ויתקצף שקיימו את התורה:

**נומי בבשרן** באבר קטן:

**סיעה של פסטין** הערוך פירש מארב. והמוסף פי' בעלי מלחמות בלא סוסים נקראים פסטין בלשון יון. והמעריך פי' מצור:

## פסקה יא

**הלוקח עובר שפחתו כו'**. מיירי בלוקח שפחה לעוברה לכשיולד יהיה שלו וס"ל קנין פירות כקנין הגוף דמי כדאיתא בפרק יש נוחלין ובפרק השולח (יפ"ת):

**ותני שמואל כן ממה דאמר שמואל מכל בן נכר מ"מ**. כצ"ל ופי' דשמואל נמי תני הכי וטעמיה מרבויא דכל בן נכר דכתיב בקרא דשמונה דרבי אפילו בכה"ג לכם קרינן ביה שיש קנין באמו (יפ"ת):

## פסקה יב

**ציצין** נימין של בשר הנשאר מן הערלה:

**להביא את שנולד מהול**. דאפילו ב"ה מודים שמטיפין ממנו דם ברית:

**ר"א בנו של ריה"ג**. צ"ל ר' אלעזר הקפר. וכן הוא בהג"מ ובזה ניחא מ"ש הלכה כדברי התלמיד. אבל ר"א בנו של ריה"ג היה בימי רשב"ג אביו של רבי. ורשב"א היה חבר רבי. וא"כ איך יכול להיות ר"א בנו של ריה"ג תלמיד רשב"א:

**וכשחל יום שמיני כו'**. והפלוגתא לענין חילול שבת דלב"ש חייב לחלל. ולב"ה אסור לחלל:

### פסקה יג

**ערל נקבה** פירשתי בסימן ד':

**לא ימול שהיא ערלה כבושה**. פי' שהערלה הזאת נעשתה בתחבולה וכבוש הטבע וסכנה היא למולו שנית וכן הוא בירושלמי המשוך לא ימול שלא יבא לידי סכנה:

**בימי בן כוזיבא**. פרש"י בפ' הערל שמשכום עכו"ם באונס וגברה יד בן כוזיבא ונצחם ומלך על ישראל ב' שנים ומחצה וחזרו ונימולו בימיו:

**לכולהון בנין חוזרין ומולין**. פי' לכולם היו להם בנים אע"פ שחזרו ונימולו שלא ניזוקו במילה:

**אפילו ד' וה' פעמים**. כששייר ציצין המעכבין את המילה שחוזר עליהם לעולם כדאיתא בפר"א דמילה:

## פרק מז

### פסקה א

**כתיב אשת חיל כו'**. מייתי הא דרשא הכא משום הא דמסיק א"ר יהושע בן קרחה יו"ד שנטל הקב"ה משרה נחלק חציה לשרה וחציה לאברהם. שעם זה נתקיים בה אשת חיל עטרת בעלה שמן אות שלה ניתן חציה לאברהם (נזה"ק):

**בעלה נתעטר בה**. לפי שגדלה מעלתה ממעלת אברהם ברוה"ק:

**מרתה לבעלה** שאף גם בדבר שנגד רצונו בהתגרשות ישמעאל נעשית מרתה עליו לעשות כדבריה. והיינו נמי לפי שהיה טפל לה ברה"ק:

**נחלק חציו כו'** כי כן הוא מסגולת אות ה' בשם להצליח לזרע וכמ"ש בזוהר על פסוק הא לכם זרע (נזה"ק):

**היה טס ופורח** להתרעם על מה שהוציאו משם הצדקת. כי האותיות הקבועים בשם הצדיק הם מתעלים ע"י כשרון המעשה של הצדיק (נזה"ק):

**שאני קטנה שבאותיות** ואין זה כבודה של שרה. אך מעלין בקודש ואין מורידין. והשיב לה שכן יעשה שיעלה אותה בראש שם של זכר גדול העולם:

**היתה שרה לעצמה**. כן הוא ביפ"ת. וכלו' כמו אברם אברהם בתחלה אב לארם כו'. כ"ה בשרה דאשה כבעלה:

## פסקה ב

**וברכתי אותה כו' וברכתיה** וסובר ר"י שבירכה בשני מיני ברכות הראשון של ברכת הבן. וה"ק וברכתי אותה בבן ממך שהוא קשה מצדה ומצדך. וברכתיה אחר שתלד בחלב שתהיה כמו בריכה של חלב. כדאי' לקמן פ' נ"ג (נזה"ק):

**לימי נערותה** וזהו מענין העיבור שבתחלה היתה לה עדנה שנתפשטו הקמטין ונתעדן הבשר:

**נותן אני יראתה כו'**. יליף לה מס"ד והיתה לגוים. לרמוז שברכתה יהיה מפורסם גם לגוים ולא יפקפקו לומר שלקחו אסופי מן השוק. ויהיה זה מחמת מורא:

**ולא יהיו מונין לה**. פי' שלא יהיו מקנטרין אותה:

**עיקר מטרון** רחם בל"ר מטרין. דכתיב וברכתי אותה וברכה זו מעין הלידה שמתחלה בירכה בחדוש מטרון להיות לה הכנה לילד:

**עיקר מטרון לא היה לה**. נפקא מותהי שרי עקרה אין לה ולד אפי' בית ולד לא היה לה (יפ"ת):

**ורפה לה** וי"ג וגלף לה פי' וחקק לה:

**מכאן דרש אברהם כו'**. רמז לו על העמים שיצאו מהגר אחר שהחזירה אברהם ואמר ממנה פי' מחמת סיבתה יהיה לך לפי שהיא נתנה אותה לך (האב"א):

## פסקה ג

**ב' פעמים כו'** לעיל בפרשה מ"ו סימן ה' ע"ש:

**למה ששרה כו'** פי' שאין פלא כ"כ מה שיוליד זקן בן ק' שנה רק מה שיוליד זקן מאשה זקנה (ועי' רמב"ן). ואמר ר"ע שאף בזה לא יצרך (פי' לא נסתפק) מפני שבאמת לא הזקינה והיתה לה עדנה. וה"א של הבת תשעים היא תמיהה קיימת:

**איזו היא זקנה כו'**. כל שאומרים לה אימא פלונית היינו שגם אחרים מלבד בניה קורין אותה אימא לרוב שנותיה ואינה מקפדת:

## פסקה ד

**לאוהבו של מלך כו'**. מביא משל מוחשי ממלך ובן אדם כמוהו. שהמלך היה מעלה לו אנונה (פי' מנה בקצבה די מחסורו) וא"ל המלך אני מבקש לכפול אנונה שלך. וזה מצד יראת כבוד המלך מוצא בנפשו הכנעה. ואמר למלך לא תמלא רוחי קריר פי' לא תקרר (מלשון קורת רוח) רוחי בדברים שאינם ראוים לי הלואי קדמייתא לא תמנע. אף כך באשר עשה ה' כבר חסד לאברהם שהוליד את ישמעאל ועתה בא להוסיף לו חנינה

בתולדות יצחק לעת זקנתו מן שרה. אמר הלואי ישמעאל יחיה לפניך לפי שגם לזה איני כדאי אלא הוא בתורת חסד וחנינה:

**ויאמר אלהים שרה אשתך**. ר"ל מפני שטענת אברהם היה שאינו כדאי לזה השיבו ה' כי מצד היותה אשתך תלד לך ואתה כדאי אל הנס (יפ"ת). אבל יותר נראה שמתיבת ויאמר אלהים שרה אשתך הוא התחלת המאמר של סימן ו':

## פסקה ה

**בן הגבירה למד מבן האמה**. ה"ג בס"י ר' יוחנן בשם ריב"ח אמר כאן בן האמה למד מבן הגבירה הנה ברכתי אותו זה יצחק וכו'. ר' אבא ב"כ בשם ר"ב אמר כאן בן הגבירה למד מבן האמה ולישמעאל שמעתיך. כבר שמעתי אותך על ידי מלאך הנה ברכתי אותו זה ישמעאל וכו' וק"ו ואת בריתי אקים את יצחק. דר"י מפרש ולישמעאל שמעתיך עתה שמעתי תפלתך וכתרגומו. דכאן נתחדש ברכה לישמעאל נוסף על הברכה שנתברך כבר ע"י המלאך שנתגלה להגר. והטעם כי עתה שנתברך יצחק בברכה יתירה גם הוא נתברך עמו באשר הוא אחיו ולכך נכנס ונסמך ברכת ישמעאל לברכת יצחק ללמד ברכה מיצחק לישמעאל ר"ל ללמדך כי ישמעאל נתברך על ידי יצחק הנה ברכתי אותו זה יצחק והפריתי אותו זה יצחק כו' כלו' דבא לרמוז במלת אותו גם ליצחק ללמדך דישמעאל נתברך ע"י יצחק מעין ברכתו. אבל ר' אבא ב"כ מפרש ולישמעאל שמעתיך כבר השמעתיך ע"י מלאך ובן הגבירה למד מבן האמה וה"ק הנה כבר ברכתי אותו והפריתי אותו זה ישמעאל כפשטא דקרא והיינו ע"י מלאך. ק"ו ואת בריתי אקים את יצחק שהוא בן הגבירה ולכן הוא יתברך עוד ביתר שאת ויתר עוז (נזה"ק) ע"ש באריכות:

**אלו בני הגבירה**. דילפי' ק"ו לבן הגבירה מבן האמה לי"ב נשיאים. וקאמר שחילוק רב ביניהם שאלו נקראים נשיאים ר"ל עננים כמד"א נשיאים ורוח וגו' ר"ל שיכלו כעננים אבל אלו נקראים מטות. שיהיו קיימים וחזקים כמטות ונושאות ענף ופרי. וז"ש שבועות מטות אומר סלה. כלומר השבועות והיעודים הטובים אשר לשבטים. הם אומר קיים לעולם ובב"ר סוף פ' י"ג אמר כשם שנשבע ה' לאבות כך נשבע לשבטים:

**אבל אלו מטות**. ושבט ומטה ענין אחד הוא וכמ"ש ישעיה י' הוי אשור שבט אפי וגו' ומטה הוא וגו'. וכן שם פסוק ט"ו:

**ואת בריתי אקים את יצחק**. וס"ד אשר תלד לך שרה למועד הזה לשנה האחרת. ע"ז אמר אותה השנה מעוברת היתה דפירוש למועד אשוב אליך ליום טוב הבא ראשון. ולהכי צריך לומר דס"ל לרב הונא דבחג הוו קיימי וי"ט הבא ראשון היינו פסח ואותה השנה

מעוברת היתה וילדה לז'. ורב הונא חולק על מה שאמרו לקמן פ' מ"ח שהמלאכים באו בפסח. ועיין בר"ה דף י' וביפ"ת ובנזה"ק:

## פסקה ו

**בין גדול בין קטן כו'**. דבגדול צריך ליטול ממנו רשות ליפטר ממנו מפני כבודו. ואף בקטן ראוי לעשות כן מסברא כדי שלא לביישו:

**ממי אתה למד**. ממי אתה למד עיקר נטילת רשות מאברהם. וזה מכוון למאי דאי' באדר"נ פ"ג וז"ל ג' מלאכים באו אצל א"א. וכיון שראה א"א את מה"ש באתה שכינה ועמדה למעלה ממנו. אמר להם רבותי המתינו לי עד שאפטר מהשכינה תחלה שהיא גדולה מכם שנא' ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך. וכיון שנפטר מן השכינה בא להכניסן תחת האילן וכו'. הרי מזה נלמוד שצריכין ליטול רשות מן הגדול. ובתנחומא סדר וירא איתא וז"ל כשהקב"ה היה מדבר עם אברהם וביקש לפרוש ממנו נטל רשות מאברהם שנאמר וילך ה' אימתי כאשר כלה לדבר עכ"ל. ואפשר שכוונת המדרש שהביא זה על פ' ויכל לדבר אתו. שמפרש שויכל לדבר אתו היינו דבר ההפטר ואח"כ ויעל אלהים מעל אברהם. וא"כ מזה ראיה שאף הגדול צריך ליטול רשות מהקטן:

**הה"ד ויעל אלהים מעל אברהם**. נראה דהני תיבות הה"ד מיותרין:

**האבות הן הן המרכבה**. הורו בזה שאין שום אמצעי בין המקום ב"ה ובין האבות כי המה מחזיקים הכסא כביכול ויהיה מחיצתם לפנים ממחיצת מה"ש (כלי יקר):

## פסקה ז

**העמידן גבעה כו'** והיינו דכתיב אלך לי אל הר המור ואל גבעת הלבונה וגו' וכדמפרש בחזית. ולשון האגדה כאן קיצר:

**ועלה ריחן לפני הקב"ה כו'** שזה היה כריח ניחוח למה ששפכו דמם ונתנו בשרם להיות רימה ותולעה בחייהם. ואין קרבן גדול מזה (יפ"ת):

## פסקה ח

**אברהם ע"י שנתמעך**. וז"ל רש"י בחומש באברהם לא נאמר את לפי שלא היה חסר אלא חיתוך בשר כו' אבל ישמעאל שהיה ילד הוזקק לחתוך ולפרוע לכך נאמר בו את עכ"ל הרי דאברהם נצטווה על הפריעה. ואל המדרש הזה כוונו התוס' ביבמות דף ע"א ע"ב ד"ה לא במה שכתבו ומ"מ אברהם פרע מילתו פירוש שמל את ישמעאל:

## פסקה ט

**לא מראש בסתר דברתי**. מעת שהתחלתי לעשות אתכם לעם היינו מאברהם שצוויתיו למול. התחלה זאת לא היה בסתר אלא בעצם היום הזה. או מראש הוא אברהם כמ"ש בשי"ר פסוק אתי מלבנון מראש אמנה זה אברהם:

**לא היינו מניחים** מפני שעל ידי זו המצוה מבדיל עצמו להיות לעם מיוחד אי נמי לפי שחבל בעצמו ובכל אנשיו (יפ"ת):

**בעצם היום הזה** שהיה בעצומו של יום. דאע"פ דמילה כשרה מהנץ החמה ואברהם היה מן הזריזין למצות. מ"מ כאן המתין אברהם עד עצומו של יום כמו אחר ג' שעות ביום בשעה שהכל נעורים כדי לפרסם הדבר (נזה"ק):

**דרגש ליה ימלל**. שיחרה לו ידבר כנגדו וימחה:

**הרגיש ונצטער** מדכתיב נימול בלשון נפעל משמע שנצטער מחמת המילה (מת"כ):

**נימול בדק עצמו כו'**. דרש נימול מעצמו ביום ההוא על ידי נס כדי שלא יצטער:

**בההיא ענתא אקיל כו'**. באותו עת וזמן זלזל רבי אבא לרבי לוי שקרן וכזבן אתה. משום דואתה את בריתי תשמור משמע שימול עצמו ועוד שלא היה נאות לשיפסיד שכר המצוה משום צער (יפ"ת):

**בההיא ענתא כו'** מפני שבשאר מקומות ראינו תמיד שהיה מחבבו ונשקו על ראשו כדאיתא בירוש'. לכן פירש שרק בההיא ענתא כו' (רד"ל):

## פסקה י

**ההולכים ליריד כו' בחולו של מועד**. כתב היפ"ת ל"ג בחולו של מועד. כי משום לתא דעכו"ם מיתניא בתוספתא:

**עבדים מהולים הם לו**. כשיש להם עבדים מהולים למכור שקנאן מישראל. או ששבאן. אלא אפי' עבדים שאינם מהולים מפני שהוא מכניסן תכה"ש כלו' כשלוקחן מוטל עליו למולן וממילא בזה הוא מכניסן תכה"ש. וכן הקונה חצר בא"י איכא מצות ישוב א"י. ואיידי דקאמר שיש מצוה בקניית עבדים שאינם גזורים. מייתי נמי הא הכא (יפ"ת) ועיין בירוש' ששם הגירסא נשתנה:

**למחר בכך וכך**. שלא יגמור המקח בפיו אלא אומר למחר אקננה בכך וכך והנכרי יבין ויגמור לו המקח. והכי איתא בירושלמי כיצד הוא עושה מראה לו כיסין של דינרין והוא חותם שטרי המקח לפני ערכותיהם:

**עד רדתה** בסדר שופטים כתיב ובנית מצור על העיר אשר היא עושה עמך מלחמה עד רדתה:

**אפי' בשבת** יכול לעשות עמה מלחמה כדי לכבשה משום ישוב א"י:

**שלא נכבשה יריחו כו'** בירושלמי יליף לה מוביום השביעי תסובו את העיר ז' פעמים ודייק ה"א של השביעי הידוע וזהו שבת:

**ג' ירידים הם** שהיה בימיהם דהוה בהו לתא דעכו"ם:

**אמר אברהם** דריש וירא אליו מפני שלא היו עוברים ושבים באין אצלו. ובפ' הפועלים אמרו שבא לבקרו בחליו ממילתו (יפ"ת):

**אינן באין אצלי**. הענין כי עולם חסד יבנה. ולכן נתקיימו כולם ע"י אברהם שהחזיק בעמוד החסד בהכנסת אורחים. ולכן עכשיו פחד שמא לא יתקיים העולם באשר יתרחקו ממנו האורחים לסבת המילה. ועז"א עכשיו אני בכבודי נגלה עליך. כלומר עכשיו אני מתגלה עליך להיות לי למרכבה. ובהיות השכינה בתחתונים ממילא יתקיים העולם כי באור פני מלך חיים (מפרשים):

## פרק מח

### פסקה א

**מגן ישעך זה אברהם**. כד"א אנכי מגן לך. וכן אי' באגדת בראשית פ' י"ט דרמיז לאברהם ששיבח דוד גם על מה שהיה לאבותיו. או שגם בדוד היו הענינים האלו והיה האב סימן לו (יפ"ת):

**בכבשן האש ברעבון ובמלכים**. אמר ימינך תסעדני בכבשן האש כדאי' בפדר"א פ' כ"ו פשט הקב"ה יד ימינו והצילו מכבשן האש. ומשום דסעד משמע כנגד אחרים לכן מפרש בכבשן שסעדו נגד נמרוד ושלא יוזק מהאש שהשליכו נמרוד כדאי' לעיל פ' ל"ח. וקאמר נמי רעבון דלחם לבב אנוש יסעד. והיינו מה שירד אברהם מצרימה ונתנו ה' לחן בעיני פרעה ולהחיותו ברעב. וקאמר במלכים מדכתיב וימינך תסעדני. והיינו שעמד כנגד ד' מלכים במתי מעט:

**מה ענוה הרבה** פי' היכן נהג ה' עם אברהם במדת ענוה רבה שפי' וענותך תרבני הרבית מדת ענותך עמי:

**שהיה יושב** והודה לה' שמלבד הטיבו עם אברהם בתועלות הנזכר. הטיב עמו במדת הכבוד והמעלה שכיבדו:

**הה"ד וירא אליו** וסיפיה דקרא והוא יושב ודרשינן לקמן ישב כתיב בקש לעמוד כו':

### פסקה ב

**ואחר עורי** אחר שחתך עור המילה. נקפו ונקוו עליו ונתכנסו רבים להדבק בזאת אות הברית. ומפרש נקפו לשון חיבור כמו מן המוקף. או פירוש נקפו כמו נקוו בחילוף

בומ"ף כי רבים נימולו אתו בראותם אותו נימול וע"י כן זכיתי לגלוי השכינה. וזהו ומבשרי אחזה אלוה. כלו' מפני שגזרתי בשרי (יפ"ת):

**מהיכן היה הקב"ה נגלה עליו**. שבזכות הברית שבבשרו נגלית שכינה עליו. ועיין לעיל פ' מ"ז סי' י"ג בשם המפרשים:

## פסקה ג

**הות מכתשא** היתה מריבה עם שפחתה:

**אכחשה** היה מוכיח אותה ומכחישה לאמר שהדין עם האמה:

**מפני מה כו'**. מפני כבודה לא היה לו להוכיחה ולהכחישה בפניה:

**לא כך אמר איוב**. שמ"ש בריבם עמדי. היינו אשתו ע"ש הכתוב האשה אשר נתת עמדי. ור"ל לא כך אמר איוב כו' בריבם עם אשתי. שעם היותה אמה משועבדת לרצון גבירה. מ"מ אין למאוס משפטה יותר מהראוי:

**זה אברהם** שענין זה נתקיים גם באברהם שלא מאס במשפט עבדיו דהיינו מילה דאיקרי משפט כדלקמן ויק"ר פ' כ"ו והענין שאברהם היה זריז ומהיר יותר בתיקון מצות מילת עבדיו שהוא מל כולם בעצם היום הזה. אע"פ שעדיין היה חולה מכאב מלתו והיה לו הדבר לעמל ולטורח:

**אילולא שעשיתי כן** אלא הייתי מעכב מילת עבדי איזה ימים עד שבאתי לבריאותי לא היתה קדושת השכינה מתגלה עלי אלא במקום שאתבודד בו אני לבדי בשדה. אבל עכשיו שנימולו כולם נגלה עלי הקב"ה באלני ממרא שהוא אהלי וחצרי (נזה"ק):

## פסקה ד

**מזבח אדמה וגו'** אבא אליך וברכתיך:

**הריני נגלה עליו ומברכו**. ולזה היתה הראותו של הקב"ה לאברהם כדי לברכו. וכלומר התם אבא אליך וברכתיך:

## פסקה ה

**אברהם שגזר עצמו** שהמילה גם היא כקרבן. וזהו ג"כ כוונת רבי לוי אלא דר' יצחק פתח בקרא קמא ור"ל פתח בשור ואיל דהתם כתיב בהדיא ה' נראה אליכם כדהכא וירא אליו ה' (יפ"ת):

## פסקה ו

**פחדו בציון חטאים וכו'**. משום דבעי למידרש בסמוך סיפא דקרא באברהם מפרש אגב גם רישא דקרא (נזה"ק):

**משל לב' תינוקות** נתן טעם למה הפחד בחטאים לה' ולא בצדיקים. שכמו שהתינוק המפחד מרדיית חברו הוא להשוותו לו בחטא הבריחה. ומי שלא ברח לא יפחד. כן הצדיק משמועה רעה לא ייירא (יפ"ת):

**זה לוקה וזה מירתת**. וכן כתיב ברישא שמעו רחוקים אשר עשיתי וידעו קרובים גבורתי וגו' ואח"כ כתי' פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חנפים:

**במינות הכתוב מדבר** ונקראו חנפים כי כמו שהחנף הוא גונב לב ודעת חבירו בחלקלקות לשונו אף כך הם שעליהם נאמר נופת תטופנה שפתי זרה וחלק משמן חכה וגו' מנכריה אמריה החליקה וכמבואר שם במפרשים ובמדרשות:

**ובנין אב שבכולן פחדו בציון כו'**. באפיקורסות הכתוב מדבר הבאים לעקור יסוד כל התורה כולה. ולכן גדול עונם יותר משאר חוטאין (נזה"ק):

**לארכיליסטים כו'**. משום דקשה ליה דהכא משמע דליכא פחד לעתיד אלא בחוטאים המפורסמים ואילו בנבואת הושע נא' אחר ישובו ב"י וגו' ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים דמשמע דלעתיד כל ישראל יהיו בפחד ואימה מהדין. לזה בא ריב"ס לתרץ שאין פחד לישראל הכשרים (ובשוח"ט הגירסא כן לע"ל הצדיקים מתפחדים והרשעים מתפחדים צדיקים מתפחדים כו') כפחד החוטאים. כי פחד החוטאים הוא מאימת הדין ואילו פחד הצדיקים השלמים אינו אלא שמא לא יזכו כל כך למדרגה גדולה בבחינת הטוב כחפצם ורצונם. וכדי לבאר זה אמר שהוא משל לארכיליסטים הוא שר הליסטים שמרד במלך אמר המלך שמרו כו'. כי לילה עדיין לא היה עת הכושר לעיין במשפטם ודינם. ולכן כל הלילה שניהם מתפחדים. אלא שמ"מ יש הבדל ביניהם כי זה מתפחד מצד השכר לומר איני יודע איזה שכר טוב יתן לי. וזה היה מתפחד מצד דין העונש. אף כך לע"ל כו' (נזה"ק):

**מוקדי עולם** ס"ד כתיב מי יגור לנו מוקדי עולם:

**היו מוקדים כל העולם**. פי' היו שורפים כל העולם במעשיהם הרעים. מוקדים כמו על מוקדה:

**לשעה קלה** שלכן כפל אש אוכלה מוקדי עולם שהכפל מורה על המהירות (יפ"ת):

**מישרים אהבוך** דבאבות מיירי כדדריש בחזית מישרות גדולות פעלו אבותינו לפניך. וקאי אנזכירה דודיך מיין דמיירי בהו כדאמרינן התם מיין של אבות:

**אם מחוט** ופי' בצע מעשקות מה שעשקו ד' המלכים ממלך סדום וחביריו. דלגבי אברהם ליכא מעשקות דבהיתר אתא לידו (יפ"ת):

**הרמותי ידי** כי זו היא נוער כפיו שנשא ידיו ונזדרז בשבועה:

**העלה אותו כו'**. ואע"פ שזה היה לפי שעה אמר הוא מרומים ישכון שע"י השליטו על המערכה לעולם:

**ענני כבוד** וקראו סלעים לגבהן והיינו מה שראה ענן קשור על ההר כדלקמן בפרשה נ"ו ומה שענן קשור באהל שרה כדלקמן פרשה ס' (יפ"ת):

**יוקח נא מעט מים**. ועוד כתיב בתריה ואקחה פת לחם דהיינו לחמו נתן אלא כתוב כסדר המעשים והתם מקדים לחם שהוא העיקר והתכלית. ואפשר שריך להיות לחמו ניתן ואקחה פת לחם. מימיו נאמנים יוקח נא מעט מים:

**מלך ביפיו כו' וירא אליו ה' כו'**. שעתה ראה במדרגה גדולה ויופי יותר:

## פסקה ז

**ישב כתיב בקש לעמוד כו'**. דלשון ישב חסר משמע ישיבה חסירה שאינה ישיבה גמורה. לכך דריש שאז בקש לעמוד. וממילא בזמן שהתחיל לזקוף עצמו לא היה לו ישיבה גמורה. וכן כיוצא בו כל היכא דלא הוי ישיבה גמורה לא כתיב אלא ישב חסר (נזה"ק):

**אתה סימן** דכל מה שאירע לאבות סימן לבנים כדלעיל פ"מ:

**והן יושבים לכבודי** כלו' לפי שהם יושבים אז לכבודי לקבל עליהם עול מלכות שמים לכן אין להקפיד ואפשר דצ"ל והן יושבין ואני בכבודי עומד עליהן (הרד"ל):

**אלהים נצב בעדת אל**. בבתי כנסיות כדאמרי' בפ"ק דברכות מנין שהקב"ה מצוי בביהכנ"ס שנא' אלהים נצב בעדת אל ופרש"י בבית מועדו:

**איטימוס** פי' הערוך מוכן ומזומן. להיות עתידים מתורגם דיהוין אוטימוס. כלומר שהוא כעומד כביכול מוכן להשלים בקשתם וחפצם כדרך העומד אצל היושב. וכמד"א ונצבת על הצור שפי' שהיה משה רבינו ע"ה מוכן להקביל פני השכינה. אף אלהים נצב בעדת אל היינו שעומד מוכן להשלים בקשתם לפני תפלתן וכדכתיב והיה טרם יקראו ואני אענה (נזה"ק):

**על כל שבח ושבח**. דלא מיבעי כשקורין ק"ש. אלא אפילו בכל שבח ושבח בעלמא משרה שכינתו עליהם לשמוע בקולם ולהגן בעדם (יפ"ת):

**ואתה קדוש יושב** ומה שאמר יושב. אפשר לשון עכבה כמו וישבו בקדש (יפ"ת):

## פסקה ח

**פתח טוב פתחת**. כל הני דרשות הללו מיתורא דפתח האהל דריש להו דרמיז בהא הא דקאמר ליה פתח טוב פתחת לעוברים ושבים כו' ונאמר לו זה כאן שלאחר שקיבל אות ברית קודש זכה לגילוי שכינה במדרגה גבוה בזכות שפתח פתח טוב לעוברים

ושבים. וכן בזכות שפתח פתח טוב לנכנסין תחת כנפי השכינה זכה ג"כ להקביל פני השכינה (נזה"ק):

**שאילולא** את מילתא אחריתי היא. ודרש שרמז בלשון האהל לומר שאילולא את לא בראתי שמים וארץ הנרמזים בלשון אהל. או לבריאת שמש וירח דכתיב בהו נמי לשון אהל. כי מעתה ע"י אות ברית היה כדאי למפרע לברא כל אלה בזכותו. ואם לא קבל מצוה זו היה העולם חוזר לתהו ובהו וכדלעיל פ' מ"ו סי' ב' (יפ"ת):

**וימתחם כאהל לשבת** שבזכות אברהם נבראו שמים וארץ ושמש וירח ובזכותו עומדים ומתקיימים:

**אברהם יושב על פתח גיהנם**. והיינו והוא יושב פתח האהל כחום היום והיינו לע"ל אחר התחייה שאז נידונין עוד הרשעים בגיהנם כדתניא בפ"ק דר"ה ג' כתות ליום הדין (יפ"ת):

**שלח ידיו בשלומיו** באותן הראוין לתשלום להפרע מהם רוב עונותיהם. ומחלל בריתו היינו ברית קודש במה שמכסה עליהם בערלת הקטנים:

**כי הנה היום בא**. וס"ד והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש וליהט אותם היום הבא. וזהו כחום היום:

**הרי ו' שעות אמורות**. כלו' הכא בששה שעות מיירי:

**מה אני מקיים וחם השמש ונמס**. דשני קרא בלישני'. ע"כ הוא בארבע שעות:

**או חילוף** דשינוי הלשון מורה בהיפך כחום היום בד' שעות וחם השמש ונמס בששה שעות:

**אמרת היך כו'**. כלו' דמסתבר טפי לאוקמי כחום היום בששה שעות שהיום חם אפילו במקום דליכא חמה. דבארבע שעות אין חם אלא במקום שהחמה זורחת. אבל במקום הצל קר:

**כחום היום בו' שעות**. הטעם מפורש בצדו במ"ש ניקב נקב מגיהנם והרתיח כו' דלאחר ששה שעות מתחיל להתגבר יותר אור של גיהנם כי אז נוטים צללי ערב שהם משורש תוקף הדין הקשה (נזה"ק):

**וחם השמש ונמס בד' שעות**. וטעם קביעות המן בד' שעות היינו לפי שד' הוא זמן סעודה לכל וכדאי' בפ"ק דשבת (נזה"ק):

**ניקב נקב מגיהנם** מה שהרתיח דוקא באור של גיהנם ולא באור החמה היינו להורות גם כן שבזכות המילה יגן אברהם על זרעו להצילם מאור של גיהנם וכדדריש בסמוך:

**צדיקים בצער והעולם בריוח כו'**. כלומר אתמהא. ור"ל שאברהם הצדיק בצער המילה. והעולם בריוח. לכן לא אחוש לצער העולם בהרתחתו כדי להרויח לצדיק שעל ידי החימום יקל לאברהם ובני ביתו שנימולו אתו. שביום שלישי למילתם היה כדאיתא בפרק הפועלים וע"ש (יפ"ת):

## פסקה ט

**א"ל הקב"ה עד כו'**. הכוונה במה שנגלה עליו הוא ובני פמליא בא להורות לו תשובה על תלונתו כאילו א"ל הרי עכשיו אני ובני פמליא שלי נגלים עליך בדמות אורחים. ולאחר המעשה אז הבין אברהם הדבר מעצמו (נזה"ק) וע"ש וביפ"ת. ועיין לעיל פ' מ"ז וכאן בשינוי לשון וחסר:

**וירא בשכינה** דוירא קמא קאי אשכינה ואינו דבק עם והנה שלשה אנשים דהא כבר כתיב וירא ב' דקאי אמלאכים ותרי למה לי (יפ"ת):

**שמות חדשים עלו מבבל**. בתנ"ך נמצאו שמות ז' חדשים ניסן סיון אלול כסליו טבת שבט אדר. שהמה בספרים שאחר גלות בבל כמו אסתר זכריה נחמיה. וגם שמות שאר החמשה חדשים שלא באו בתנ"ך מבבל הביאו. כי שם נתחדשו להם שמות לחדשים. דמתחלה לא נקראו אלא חדש ראשון ושני וכיוצא. וירח האיתנים וירח זיו אינן שמות כי פירושו שנולדו בו איתני עולם וכו' כדאי' בפ"ק דר"ה (יפ"ת):

**אף שמות המלאכים** לא מצאנום רק בדניאל דכתיב מיכאל וגבריאל והביא בעל המאמר זה כאן משום דק"ל למה לא זכרה התורה שמות ג' מלאכים הגדולים האלה אלא אמר ג' אנשים סתם. ולזה אמר שאין שמות אלו לקוחים אלא מבבל. דלפי האמת אין להם שמות וכדכתיב למה זה תשאל לשמי ואגב זה מייתי נמי הא דא"ר חנינא שמות חדשים עלו מבבל (יפ"ת):

**סרקי** ארחת ישמעאלים תרגם יונתן סיען דסרקאין. וכתב המוסף סרקי בלשון יוני ורומי איש ישמעאל. ורש"י גרס סדקי פירוש מוכר פת:

**נווטי** פרש"י ספן:

**אם אני רואה כו'**. ודרש וירא לשון עיון כמו ולבי ראה. והיינו שעיין בשני דברים. האחד אם הם בני אדם גדולים בחכמה ומע"ט. והשני אם הם מהוגנים במוסר ואע"פ שנדמו לו כסדקי וערבי אפשר יהיו בהם גדולים ומהוגנים:

**חולקים כבוד אלו לאלו**. בילקוט הגי' חולקים כבוד זה לזה:

**וכיון שראה שהשכינה ממתנת עליהם וחולקים כבוד זה לזה ידע שהם בני אדם גדולים**. כצ"ל (מת"כ ויפ"ת) וכן הוא בילקוט. משום דמסתמא בתרתי ידע דאתרווייהו קאמר וירא וירא וירץ:

**חולקים כבוד אלו לאלו**. פי' שהרב בא באמצע וכדתני' בפרק הממונה ג' שהיו מהלכין בדרך הרב באמצע גדול בימינו וקטן בשמאלו וכן מצינו בשלשה מה"ש שבאו אצל אברהם מיכאל באמצע וגבריאל בימינו ורפאל בשמאלו. ועל זה אמר בסמוך לגדול שבהם אמר זה מיכאל:

**פילון** פי' אהל. ואפשר שבפנים היה כתיב פילון ועל הגליון כתב אחד אהל והוא פירוש על תיבת פילון. ואח"ז הכניסו המדפיסים תיבת אהל בפנים המדרש:

**מפולש היה** משום דקשה ליה כתיב נצבים עליו וכתיב וירץ לקראתם ולכן אמר שהיה פילון מפולש וממילא מתחלה עברו בדרך שמצד פתח האהל האחד והיינו נצבים עליו כלו' בסמוך לא מן הצד. אך באשר נתרחקו קצת משם בדרך הנוטה אל צד פתח האהל השני אז פנה אברהם מפתח אהל הראשון ורץ לקראתם מפתח האהל השני (נזה"ק):

**ר' יודן אמר כהדין כו'**. שהיה פילון שלו כהדין דרומילוס הוא פונדק גדול שיש לו ד' פתחים (שערים) לכל צד להיות ביתו פתוח לרווחה לכל אורח עובר לכל צד ופינה (נזה"ק):

**אם אני רואה אותן כו'**. כלומר שינטו מדרך הכבושה לרבים אל פני השדה להתקרב אל האהל אני יודע שכוונתם לבא אצלי. וראוי לי לרוץ לקראתם לחלוק להם כבוד. אבל אילולא זה אין נכון לעשות כן כי אפשר שהם נחוצים לדרכם. ועל זה אמר וירא וירץ דכיון שראה אותם שהפליגו דרכם כו' מיד וירץ לקראתם כי אע"פ שכבר הרגיש בהם שרצונם להתארח אצלו מ"מ אפשר שעדיין מתביישין ליכנס שלא ברשות (נזה"ק):

## פסקה י

**זה מיכאל** שהכיר בו שהוא הגדול בהיותו באמצע וכדלעיל. ומיכאל הוא הגדול וכדכתיב בעת ההיא יעמוד מיכאל שר הגדול:

**אמר הקב"ה לאברהם כו'**. מ"ט האריך בפרט כל המאורע לאשמועינן צדקת ה' שנתן שכר לאברהם כפי כל פרטי מעשיו בגמילות חסדיו לאורחים זה שלש פעמים במדבר ובארץ ולעתיד היינו לימות המשיח. ומה שאמר אמר הקב"ה לאברהם כלו' שנתן שכרו (יפ"ת) ובכה"ג פיר' בריש סימן הקודם:

**עלי באר ענו לה** באר חפרוה שרים. ואי' בבמד"ר פרשה י"ט וכי חפירה היתה שם אלא שניתנה בזכות אבות שנקראו שרים שנא' פתח צור ויזובו מים כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו הרי שהיה בזכות אברהם:

**ורחצו רגליכם** שמלבד שכרו בתתו מימיו לגמילות חסדים יש לו שכר על הקפידו לטהר מעכו"ם וכנגד זה יטהר ה' את ישראל מעון (יפ"ת):

**פרש ענן למסך** להיות צל על ראשיהם דוגמת וישענו תחת העץ להיות להם לצל. ואע"ג דההוא ענן משמע בענן המפסיק בין ישראל למצרים. גם עליהם היה ענן דשבעה עננים היו כמ"ש חז"ל:

**בסוכות תשבו** בזכות אברהם זכו למצוה זו:

**בארץ מנין ומקנה רב**. קשה היכי מייתי מזה לארץ הא מקנה זה במדבר היה. ובילקוט ישעיה מייתי מקנה רב למדבר. ובנכסים רבים תשובו אל אחיכם מייתי לארץ:

**כך כתיב והוא עומד עליהם**. בד' חלוקות הראשונות אמר המדרש אתה אמרת. שד' אלו סובבים למ"ש ויאמר. אבל בב' האחרונות לא הי' שם אמירת אברהם. על כן החליף המדרש הלשון לכתוב כך כתיב:

**והוא עומד עליהם** לשמש אותם. כן שימש הקב"ה אותם בעמוד הענן. וכן נצב בעדת אל לשמוע תפלתם כדאי' לעיל. וכן עלה הפורץ וגו' וה' בראשם לשמרם ולהגן עליהם:

## פסקה יא

**דהדא פיתא מזוניתא דליבא**. שאין הלב מתחזק כי אם בפת לחם. ולכן עיקר הסעודה נקרא ע"ש הלחם כי הוא יסוד הכל. ולכן אמר אברהם ואקחה פת לחם וסעדו לבכם אף כי הביא גם שאר מאכלים בן בקר רך וטוב וחמאה וחלב. והכוונה בזה להורות מוסר כי די לאדם לחיותו בפת באין צורך לענינים מותרים אשר אינם עקרים לכח החיות:

**אין יצה"ר שולט במלאכים**. שאינן בעלי בחירה. ואע"פ שהוא חשבם לאנשים רוח ה' נוסחה בו לכוין האמת בדברו (יפ"ת):

**מיום שברא כו'**. שרוח ה' נוסחה בו ואמר בלשון שיסבול ג"כ פירוש זה שמיום שברא כו':

**מזומנים לבא אצלי** כי צדיק יסוד עולם והכל נברא בשבילו. וביחוד מלאכים אלו שבאו לבשרו ולרפאותו ולהציל בן אחיו. מתחלה נבראו בשבילו. והרמז במאמר על כן דרמיז להקב"ה בג"ש דויהי כן ה' עמכם (יפ"ת):

**אנו אין לפנינו כו'**. דה"ל למימר כן נעשה. לזה דרש דה"ק בלשון רמז אנו אין לפנינו אכילה ושתיה כו':

**לעשות עוד סעודה** לשמחת בן הנולד לך כאשר דברת לעשות סעודה לפנינו. ואברהם הבין כוונתם שמודים לבקשתו ויעשה סעודתו כאשר דבר שהם נשמעים לו:

## פסקה יב

**תשע סאין אפתה כו'**. מפרש שהיה כאן שלשה מינים. עוגות וחביץ ומיני מלטומיה. ועוגות סתם הוא סתם פת הנאכל בסעודה עם בשר ושאר מיני מאכל וזה היה מן קמח כסתם פת שהוא קיבר. ושוב אמר סולת לושי על מיני חביץ קדרה דהיינו קמחא ומשחא. ונעשה מסולת. ושוב אמר ועשי עוגות על מיני מלטומיה כלו' עוגות של מיני מתיקה כדפרש"י הנאכל לאחר הסעודה לקנוח ולתענוג. והם ג"כ נעשים מסולת. ומ"ד שהיה כל אחד ג' סאין ס"ל דמדסמך ג' סאין לקמח משמע קמח לבד ג' סאין. ונלמוד שגם מן הסולת כן ג' סאין וכן ג' לעוגות. ורבנן ס"ל דהכל יחד היו ג' סאין. דג' סאין דרישא אכל המינים קאי (נזה"ק):

**פרוס הפסח היה** הרא"ם גרס ערב פסח היה. והתוספות פ"ק דר"ה גרסי פסח היה ע"ש. מיהו מדאמר לקמן פ"נ שנהפכה סדום בט"ז בניסן א"כ היתה ביאת המלאכים אל אברהם בט"ו בניסן. ופרוס לשון פרוסה ומקצת:

**הוא מדבר אלוש** שבפרשה בשלח כתיב שבמדבר סין נתן להם המן. וכתיב שם ויסעו ממדבר סין ויחנו בדפקה ויסעו מדפקה ויחנו באלוש ויסעו מאלוש ויחנו ברפידים. הרי שמאלוש נסעו לרפידי'. וקודם רפידים ניתן להם המן הרי שבאלוש ניתן להם המן. צ"ל שמדבר סין כולל דפקה ואלוש וסין. ובאלוש ניתן להם המן לרמוז שירד המן בזכות מי שאמר לושי וגו'. שבזכות שאמר ואקחה פת לחם אמר הקב"ה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים כדאי' לעיל סדר זו סי' י'. ובשכר שאמר לושי ועשי עוגות וצוה לעשות לפניהם פת מחדש לכן נתן הקב"ה לבניו מן חדש בכל יום:

## פסקה יג

**רץ לקדם כו'**. דריש שרמז בריצתו לקדם לבניו הנקראים בקר. כלו' שזכות זה תעמוד לזרעו (יפ"ת):

**אפרים עגלה מלומדה**. ועגל הוא בן בקר כמ"ש עגל בן בקר:

**יכול גדול** שכבר הוזקן ונתקשה הבשר ת"ל רך אם רך יכול חסר זמן שאין בו טעם בשר גמור ת"ל וטוב שהגיע לטעמו במלואו וטובו. ובהיותו רך בשנים ושמן הוא מן המובחר. ומ"מ משמע הכא שהכל היה עגל אחד (יפ"ת):

**זה ישמעאל** שנקרא הנער כמ"ש אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך:

**בשביל לזרזו במצות**. כי לאחר לא יתן מצוה מידו רק לישמעאל שהיה בנו כדי לחנכו ולזרזו במצות וכדכתיב וימהר לעשות אותו הרי שזרזו:

## פסקה יד

**המעולה** פי' חמאה המעולה שהיא עיקר שמנונית היא מעט שאינו רק אחד מששים מהחלב:

**והקיבר** דבר פסולת נקרא קיבר. וכלו' החמאה הגרוע:

**ופת היכן הוא** שאברהם אמר ואקחה פת לחם ולמה לא הוזכר שהביאו:

**פרסה נדה** שחזר להיות לה אורח כנשים כדפרש"י. ומ"ש אחר בשורת המלאך אחרי בלותי היתה לי עדנה. פירושו בניחותא שכבר בא לה הווסת ולא ירחק העיבור מצדה רק מאברהם וכדאמ' בפרקין:

**ונטמאת העיסה** ששרה לשה אותה כמ"ש לושי. ואברהם אוכל חולין בטהרה הוה:

**אפילו פת הביא** אע"פ שלא הוזכר בפסוק:

**דברים שלא אמר** היינו חמאה וחלב ובן הבקר. דברים שאמר היינו מים ופת:

**עאכ**"**ו** ולהכי לא איצטריך למכתבה:

**הכא את אמר כו**'. לשון עליו ועליהם דריש. שלא אמר אצלו ואצלם (יפ"ת):

**עד שלא יצא ידיהם**. היו חשובים ממנוואימתן מוטל עליו שאע"פ שחשבן לאנשים הכיר במעלתם מהמתנת השכינה כדלעיל:

**כיון שיצא ידיהם** ועסק במצות הכנסת אורחים בכל עוז הכירו המלאכים מעלתו והיתה אימתו מוטלת עליהם והוא כשולט עליהם:

**מיכאל מירתת כו**'. דמיכאל וגבריאל היו ב' מהמלאכים האלו כדלעיל (יפ"ת):

**ר' תנחומא כו**'. איהו נמי תירץ קרא דהוא עומד עליהם שגבר כחו עליהם ששינו את דרכם להיות כאוכלים לפי שהיו אצלו:

**עלה משה למרום ולא אכל**. אעפ"י שבטבע אין האדם מתקיים בלא אכילה ושתיה זמן רב. מ"מ נתקיים משה דרך נס שנהנה מזיו השכינה אלא שלא נעשה לו נס כזה אלא למעלה כדי שלא לשנות המנהג:

**וכי אוכלים היו** קושטא דמילתא קאמר. ואין הכי נמי שאילו אכלו ממש יוכיח שפיר טפי שאין לשנות מהמנהג:

**ואשב בהר** ואע"פ שלא עלה לשמים אלא להר כדאי' בפ"ק דסוכה הא אמרינן התם דהא דכתיב מאחז פני כסא היינו דאשתרבוביא אשתרבב ליה כסא עד עשרה. והרי הוא כאילו עלה למרום שאין שם אכילה ושתיה. ולפיכך גם הוא לא אכל כדי שלא לשנות מן המנהג. וכן להיפך מה"ש שירדו למטה אכלו כדי שלא לשנות המנהג:

**ראשון ראשון מסתלק** מהשולחן שהמלאכים שרפוהו. ולאברהם נדמה שאכלוהו וכן אי' בזוהר סדר זו בהדיא. אבל בתד"א ח"א פרשה י"א אי' בצדקתו של אותו צדיק ובשכר טורח שטרח בשבילם פתח להם הקב"ה את פיהם ואכלו עכ"ל:

## פסקה טו

**בכל מקום שאתה מוצא כו'**. כולהו מייתי להו בבמד"ר סוף פ"ג:

**כתב רבה** שהאותיות הבלתי מנוקדות רבים על המנוקדות. אתה דורש את הכתב. אך כשרבו הנקודות אז מורה שעיקר התיבה כפי הניקוד:

**איו אברהם** ואשמועינן דרך ארץ כדאי' בהפועלים למה נקד על איו שבאליו למדה תורה דרך ארץ שישאל אדם באכסניא שלו. וכתבו התוס' דהיינו מה ששאלו לשרה איו אברהם כדאמר הכא שאח"כ עמדה בפתח האהל כמ"ש ושרה שומעת פתח האהל. ואז נראית להם (יפ"ת):

**שהן יושבות באהלים**. כלו' מחמת צניעות וכדכתיב בהו איש לפתח אהלו. שהנשים היו צנועות וכששמעו שנאסרו לבעליהן נעלו דלתותיהם כדלקמן בויק"ר פ"ב. וביעל אשת חבר אע"פ שמצינו בה כאילו נהגה פריצות שמסרה עצמה לדבר עבירה כדאמר בגמ' אפ"ה מנשים באהל תבורך מנשי דור המדבר. משום שכוונתה היתה לשם שמים:

**כבר היו אבודים** על ידי סיסרא שאילו לא הומת מיד בו ביום שוב היה מתחזק כנגדם לאסוף אליו עמים רבים לנצחם במלחמה כי היה לו עם רב. וכן היה כחו רב מאד כמבואר בילקוט:

**מן האמהות** דכתיב בהו אהל. בשרה הנה באהל. ברבקה ויביאה יצחק האהלה. בלאה ורחל ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל:

## פסקה טז

**זה ישמעאל**. שהוא הנער הנזכר לעיל בפרשה:

**מפני היחוד** שהיה רגיל תמיד לעמוד לפני פתח האהל לשמרה מפני היחוד של האנשים הבאים תוך האהל של שרה לצורך דבר מה ועשה כן במצות אברהם (נזה"ק):

**שהביט לאחריו שהרגיש** כצ"ל ור"ל מפני שהרגיש שבאת אורה מאחוריו לכן נהפך להסתכל מאחריו מאין באה האורה (רש"ש):

**שבאת אורה מאחריו** מפתח האהל של שרה. וכמ"ש לקמן פ"ס שכל זמן שהיתה שרה קיימת היה ענן קשור על פתח אהלה:

**כבר כתיב** היינו כאן. ולמה כתוב עוד הפעם ואברהם זקן בסדר חיי שרה:

**שהחזירו הקב"ה לימי נערותו**. לכן צריך לומר עוד הפעם ואברהם זקן:

**שיש בה לחלוחית**. פי' שמ"ש כאן ואברהם ושרה זקנים הוא זקנה שיש לה עדיין לחלוחית בטבע. ומ"ש ואברהם זקן הוא זקנה שאין בה לחלוחית בטבע. אבל נתקיים באברהם עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו. שהרי אח"כ לקח אשה וילדה לו ששה בנים:

**וכי תחדל לנדור וגו'**. שפירושו שלא ידור נדר כלל. וכן פירושו כאן שלא היה לה אורח כנשים מעולם (מת"כ):

**פסק המד"א כו'**. הא כמו ד"א חדל פסק. אבל מקודם זה היה לה אורח כנשים. כמו וחדל לעשות הפסח אין פירושו שלא עשה פסח מעולם שאפילו עשה פסח כל ימיו ופסק ולא עשה פעם אחת הרי הוא בכרת (מת"כ) ועיין בנזה"ק שגורס בהדיא בפנים המדרש ד"א פסק:

## פסקה יז

**ששינו לתלמי** מגילה דף ט' ע"ש:

**ותצחק שרה בקרוביה** כדי שלא יטעון למה לא הקפיד על אברהם כשצחק כדכתיב ויפול אברהם על פניו ויצחק כמו שהקפיד על שרה. ולכן כתבו לו בקרוביה שעל שאמרה בקרוביה דרך לעג הקפיד הקב"ה:

**כ"ז שהיא ילדה כו'**. כך נתן השי"ת הטבע לנשים ילדות להתקשט בפני בעליהן. ואני אחרי בלותי היתה לי עדנה תכשיטין ר"ל שאני מתאוה בטבעי אל תכשיטין. דכיון דתלת מילי משתמען מעדנה ושקולים הם יבואו כולם:

**אחרי בלותי היתה לי עדנה עדנין**. כלו' שעות הוסתות שהרי פירסה נדה כדאפרים מקשאה דלעיל. והיא חשבה שבטבע היתה לה ועל כן הרחיקה הלידה מצד טבע בעלה:

**כ"ז שהיא ילדה יש לה עדונין**. כצ"ל (ולא גרסי' עדויין. דעדויין היינו וסתות וכבר נזכרו בפירוש הב') ופי' עדונין צחצוח הבשר בלשון המשנה שמשיר את השער ומעדן את הבשר כדפירש רש"י בחומש. ובפרק הפועלים שנתעדן הבשר ונתפשטו הקמטים:

**זמני הוא** וה"ק אחרי בלותי היתה לי עדנה וממני אין מניעה מלהוליד. שזמני הוא גם עכשיו. אלא ואדוני זמן שהמניעה הוא ממנו וי"ו ואדוני כוי"ו ועבדיך באו לשבור אוכל שפי' אבל עבדיך באו לשבור אוכל כדכתב הרא"ם ז"ל:

**טוחן ולא פולט** מגזרת תטחן לאחר אשתי. כלומר שנזקק לה ואינו מוציא זרע:

**אמר הקב"ה כו'**. ה"ג בס"י אמר הקב"ה אתה מילדת את עצמך ומזקנת את חברך. ואני זקנתי מלעשות נסים. והיינו כמ"ש בסמוך ששרה אמרה זמני הוא אלא ואדוני זקן. וע"ז

אמר הקב"ה וכי אני זקנתי מלעשות נסים בתמיה כמו שעשיתי עד עכשיו שנגע את פרעה בעבורם ונהלם בכבוד והדר בכל מקומות ישיבתם (נזה"ק):

### פסקה יח

**שאף הכתובים** דלא מיבעי לאנשים דמותר לשנות מפני השלום כדאי' בפרק הבא על יבמתו. אלא שאף התורה שינתה:

**בדוים** כמו החדש אשר בדה מלבו:

**לא דיבר הכתוב כמ"ש שרה.** דואני זקנתי בא בדברי ה' תמורת ואדוני זקן שבדברי שרה:

### פסקה יט

**משל לאחד כו'**. קפליות שבורות (כן גרס רש"י. ופי' קפליות פותחות או מנעולים. יפ"ת ומעריך) וכו' עד כך הכא לבראתן מתחלה אני יכול. להחזירם לימי נערותן איני יכול. והוא הגי' הנכונה כלו' הבריאה מאין ליש אני יכול. ואף כי יש מיש להחזיר מכח הזקנה לכח הילדות שעכ"פ מעט כח נמצא בו. ולכך דקדק לומר היפלא מה' דבר כו' שם הוי"ה הוא מורה על שהוא מהוה ההויות (נזה"ק):

### פסקה כ

**להשיח עם אשה** עיין לעיל פ"כ:

**ע"י עילה** בשביל להוכיחה ולהכחישה על דבריה כי היה ענין הכרחי. אבל לא זולת:

**כרכורים** פרש"י כמה גלגולים גלגל. כרכר הוא קנה חלול שכורכין עליו הערב ואורגין אותו עם השתי (מת"כ):

**ע"י מלאך** שזהו מדרגה יותר קטנה:

**ע"י שם** בן נח שבשר לה בנבואה:

**אכלית אשקית לוית** פי' אחר שהאכלת והשקית האורח. לווהו ג"כ שהעיקר היא הלויה לפי שע"י זה הם ניצולים מנזקי הדרך כמ"ש בפרק עגלה ערופה:

**הולך עמם לשלחם** פי' ללוותם לא שילוח ממש שיראה שהוא מבקש שילכו מאתו:

## פרק מט

### פסקה א

**זכר צדיק לברכה.** דליכא למימר דה"ק שהצדיק יתברך מן השמים ובהיפך הרשע יקולל. דא"כ למה דקדק לומר לשון זכר ושם. אלא ללמדך שכל הזוכר את הצדיק צריך לברכו. והמזכיר שם הרשע צריך לקללו (יפ"ת):

**דומים לכלי קוריים** מדקאמר ירקב ולא קאמר לקללה רמיז נמי אהא. כדאמר בפרק הממונה מאי ושם רשעים ירקב כו' דלא מסקי בשמייהו:

**לכלי קוריים** פרש"י כלי אורגים. ובמדרש קהלת משמע שהם בגדים חשובים. והמעריך פי' הם כלים מן לוחות עץ שכל זמן שאדם משתמש בהם הם עומדים בתקונם. ואם מניחם הם מתרפים שהם מתייבשים ומתכווצין ומעלים חלודה ורקבון. וכן הוא ג"כ המידה בשם רשעים שבהיות בני אדם משתמשים בשמותם לקרותם בשמם בהיותם בחיים שמותם מתקיים. אבל לאחר מותם שמם נאבד ואינו מתקיים לפי שאין משתמשים לקרות אחרים בשמם:

**חי הוה** ואע"ג דהשתא מיהת מת הוה כיון דבסדר הכתובים חי הוא לא יכון לומר שחיק טמיא כלו' ימחו וישחקו עצמותיו:

**כי הוה מטי להמן**. ולא מפליג בין המן דקודם תליה לאחר תליה. דכיון דלא היה מלך מותר לקללו אף בחייו:

**וארורים בניו** כי הוה מטי לבניו נמי הוה אמר עלייהו ארורים. ובאסתר רבתי אמר ג"כ על זרש:

**חרבונא זכור לטוב** דס"ל דאליהו הוא שנדמה לחרבונה:

**אלא ס' רבוא** כדכתיב את בית ישראל. ואיכא למימר שאני רבים דנפיש זכותייהו:

**ואברהם היה יהיה** ואע"ג דאיכא למימר שאני אברהם דנפיש זכותיה מ"מ מדכתיב כפל היו יהיה בא לרבות גם בניו להתברך כיוצא בו בזכירתם אפילו יחידים (נזה"ק):

## פסקה ב

**איזהו סוד** פי' איזו סוד ה' הנזכר כאן שכל המצות ג"כ נקראו סוד שלא נגלו עד משה. ומשני דסוד זה אינו רק סוד כ' דורות שהוא סוד המילה שניתן לאברהם אבינו. וכדמסיים ובריתו להודיעם והיינו ברית מילת אברהם וכדכתיב ואתנה בריתי ביני ובינך ויראיו זה אברהם דכתיב ביה כי ירא אלהים אתה. ואומר יראיו בלשון רבים עליו ועל זרעו הדומים לו (יפ"ת):

**אם תמול תטול סוד ה'**. מדקרי ליה סוד ע"כ לרמוז ג"כ שהזוכה לה יזכה לחשבון סוד וכיון דסתמא קאמר דרש כל מלין דמספר שבעים (יפ"ת):

**הואיל משה באר** וכדפרש"י בחומש בע' לשון פירשה להם. ופי' כן משום דבאר משמעו ביאור שלם. ואם אינו בכל לשון עדיין יצטרך ביאור לבעלי אותו הלשון:

**בזכות מילה** וה"פ סוד ה' דהיינו הנך מילי שחשבונם סוד הוא ליראי ה' בזכות בריתו להודיעם:

**דיו לעבד שיהא בסוד רבו**. כ"ה גי' המת"כ וגירסתנו שיהא כרבו כי שם שדי רמז במהול. כי טרם ימול יש לו שי"ן ודלי"ת ובהמולו מגלה היו"ד ונשלם השם הקדוש כדאי' בתנחומא סדר שמיני:

**ומי ימול אותי** ר"ל שתאמר לפניו א"כ שע"י כן אדמה לך מי ימול אותי שאהיה ראוי לכך. ע"כ אמר לו אתה בעצמך כי אין בדורך ראוי לכך זולתך (אלשי"ך):

**שהיה זקן** וידיו רותתות ופחד פן יחבל בגופו. והיה נס אלהי שעזרו ה':

**בתחילה היה כו**'. בתחלה היה נגלה אפי' ליראים. ושוב נעלם ולא נגלה רק לישרים דעדיפי מיראים. ונגלה להם ברוה"ק. ושוב נעלם מהם ולא נגלה רק לנביאים גמורים ששורה עליהם נבואה מפורשת. וסבת ההשתנות בבחינות הדורות שהיו מתמעטים והולכים. ובתחלה למעלת הדור היה הסוד נגלה אפי' ליראים ושוב הספיק הגלותה בישרים. ושוב בנביאים לבדם כי דבר ה' היה יקר דור אחר דור. כמו שאח"כ נסתם כל חזון (יפ"ת):

**ישר מן הישרים** פי' מן הישרים שעליהם נא' מישרים אהבוך והם האבות כדאי' בחזית (יפ"ת):

**אוסיא** פי' שדות וכרמים:

**פטריקון שלו** פי' מן החשובים שלו. והמעריך פי' מנחלת אבותיו:

**לא היה מעכב בידי** כ"ש באלו אילני סרק. ואין צריך לאמלוכי ביה. ומ"מ ומה בכך ונמלך בו כדי לחלוק לו כבוד בהיותו אוהבי וידידי:

**אף כך אמר הקב"ה כו**'. אבל מ"מ מה בכך ונמלך בו כדי לחלוק לו כבוד בהיותו אוהבי וידידי. והיינו דכתיב בתריה ואברהם היו יהיה וגו' כי ידעתיו וגו' שלכך בא לספר בה בשבח מעלתו של אברהם כדי לבאר שראוי לחלוק לו כבוד ליטול ממנו רשות (נזה"ק):

**למלך שהיה לו כו**'. מדקאמר המכסה אני מאברהם משמע הא מאחר אכסה. לכן אמר באדם ונח שמתוך חיבתן היו בעלי סודו תמיד. ובשניהם אירע פעם אחד שנעשה הדבר חוץ מדעתן. ובאברהם אע"פ שעלה במחשבה לעשות ג"כ שלא מדעתו אמר שאין ראוי לכסות ממנו שאין חיבתו שוה לאחרים כי היו יהיה וגו' (ועיין ביפ"ת ובנזה"ק באורך):

**והוציאו חוץ לפלטין** לדחותו משררתו באיזה עילה. לבל יהיה לו עוד פ"פ בהנהגת המדינה ויוכל המלך לעשות כחפצו ורצונו:

**השני** שהיה חביב עליו יותר לא רצה להעבירו משררתו לגמרי אלא רק לפי שעה בא עליו באיזה עילה לחובשו בבית האסורים להיות עכ"פ כנדחה משעתו לפי שעה באותו הפרק. באופן שלא יהא נצרך אז להסכמת דעתו ורצונו:

**ספרגום** פי' חותם:

**כך אדה"ר ויגרש את האדם**. שטרם חטאו לא היה דבר שהיה עושה ה' חוץ מדעתו כי היה מדעתו מקיף כל הידיעות מכל ענייני המציאות כי היה מדובק בשכינה. ועתה אחרי החטא נפל ממדרגתו ונעלם ממנו השגתו הגבוה. ובנח שלא היה כדאי לראות במפלתן של רשעים. ועוד כדי שלא יבקש רחמים בראותו זאת לכן סגר בעדו. אבל אברהם אוהבו לו הודיעו תחלה את כל. כי היה ידיעתו מקפת את כל במחזה הנבואה:

**משל למלך כו'**. גם זה על דרך ההיא דלעיל לר"ש בר נחמן משלו לסנקתדרוס שעיקרו לא נעשה אלא לגלות לו הסוד כי הוא יועץ למלך ועל פיו יצא ויבא:

**סנקתדרוס** סיקריטארי' בלע"ז (מעריך):

**יש שם לוט** והיינו דכתיב המכסה אני מאברהם בהיותו שם לוט בן אחיו. ואברהם היו יהיה לגוי גדול וגו' כלו' בהיותו חביב לפני כל כך ראוי להמציא תקנה בזכותו גם ללוט בן אחיו. ולכך ראוי לגלות לו כדי שינצל ע"י תפלת אברהם:

**ורבנן אמרי** דה"ק כבר קראתי אותו אביהם של כל העמים שנא' כי אב המון גוים נתתיך ואין ראוי לדון את הבן חוץ מן האב בהיות האב חביב עלי כל כך. והיינו דכתיב בתריה ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ ובאשר כולם נתברכו בו נקרא אב המון גוים לפיכך אינו ראוי לדונם חוץ מדעתו בהיות נקרא אביהם:

**מ"ת גליתי לו כו'**. וכדלעיל פרשה מ"ד וע"ז אמר כי ידעתיו במצות התורה למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' הוא דרך התורה ועבור זה גליתי לו גם הגיהנם להיות זהירים וזריזים במצות ה' מפני יראת העונש. והרי דינה של סדום למחר ואיני מגלה לו הדבר שהיה בהשגחה פרטית בעונש עון כי הרי בזה יהיה אזהרה יתירה לבניו ממה שראה בדורו מהשגחת דין הרשעים בגפרית ואש שהוא כעין עונש גיהנם וכדלקמן פ' נ"א (נזה"ק):

**ר' אחא כו'**. כלו' לכך המכסה אני שכבר גילה לו הכל ולא כיסה ממנו אפילו הלכות דרבנן המתחדשים לעתיד כהלכות ערובי חצרות וכן כיוצא בזה שם חדש של ירושלים כל ההלכות שהקב"ה מחדש בכל יום תמיד (נזה"ק):

**אפילו הלכות ערובי חצרות** עיין לקמן פ' ס"ד. ועיין מ"ש בתנחומא ריש סדר לך לך:

**אפילו אותן הלכות כו'**. אפשר דדייק לה מדכתיב מצותי חקותי ותורותי דמשמע המיוחדת שאני מחדש תמיד (יפ"ת):

## פסקה ג

**ואברהם היו יהיה ר"ת בשם ר' ברכיה אמר בשרו שאין העולם חסר משלשים צדיקים כאברהם ר' יודן ור"א בשם ר"א מייתי לה מהכא ואברהם היו יהיה יו"ד עשרה כו'.** בתנחומא ס' וירא מהו כה יהיה אמר ר' תנחום בשם ר' אחא אין העולם חסר משלשים צדיקים שכן יהיה בגימטריא ל' ע"כ ואפשר שגם כאן צ"ל כן שר"ת מפיק לה מכה יהי' ור"י יליף לה מהיו יהיה:

**מהכא ואברהם היו יהיה.** כלו' היו במנין יהיה שהוא גימטריא שלשים:

## פסקה ד

**זו הובריא** כלו' סעודת הבראה שמנחמים בה אבלים. ודרש מל' דרך כענין תנחומי אבלים ובקור חולים שהוא בהילוך ונקרא דרך ה' והוא בכלל צדקה וגמ"ח שבגופו. והערוך גרס זו הווכריא בל"י זריזות וחריצות עכ"ל. ואפשר שכוונתו ע"ד דרש חז"ל אין צו אלא לשון זירוז ודריש מאשר יצוה שהוא להיות זריזין במצות:

**הוה אכיל ושתי ואזיל.** אחר אכילה ושתיה הלך לו ולא פרע לו כלום:

**והיה אומר כו'.** אברהם לאותו אורח תן לי מה שיש עליך בעד המזונות שאכלת. ואמר האורח אמור אתה כמה יש לך עלי:

**קסיט** פי' כלי של חרס או מתכת או מכל דבר. **פלרין** פרוטות:

**ליטרא דקופר** פי' ליטרא בשר:

**ריפתא** לחם:

**מאן יהיב לך כו'.** מי נתן לך מעולם במדבר בשר ולחם ויין:

**מן דהוה כו'.** משהיה רואה האורח הצרה ההיא שהוא מיצר לו היה מברך:

**אליו לא נאמר.** שאז היה פירושו שדבר לו ה' מה שיהיה לבניו אבל עליו משמע שדבר לצרכו ובעבורו והא כתיב ודור רביעי ישובו הנה. אלא לפי שהעמיד בנים צדיקים ות"ח כי הבן נתח מהאב ושורש מנפשו ואחרי שבנו חי והוא יגע בתורה שזהו חיי הנפש א"כ הוא ממש בחיים והרי הוא כאילו דבר עליו (נזה"ק):

## פסקה ה

**רבה והולכת** דריש רבה בלשון הווה (ועי' רש"י) שהיא רבה והולכת תמיד בכל יום ולפיכך אין להם שום תקנה (נזה"ק):

**רבה רבה לג"ש** פי' בדור המבול כתיב כי רבה רעת וגו' ועי' לעיל פ' כ"ח שם נתבאר:

## פסקה ו

**זו אחת מעשר כו'.** עיין לעיל פ' ל"ח סי' י"ב ושם נתבאר:

**מלמד שפתח כו'**. והענין כי הבחירה ניתן ביד האדם וכביכול ה' סילק רשותו ממנו. אך לפעמים יותן הארה מלמעלה ללב האדם אולי ישוב ובהיות התשובה תלוי בבחירתו שייך למימר ביה לשון מסופק אע"ג דליכא ספיקא קמי שמיא (נזה"ק):

**דינה של ריבה** נערה:

**ושרפו אותה** לפי שחק חקקו שלא להחיות את העניים בפ' חלק:

**אפילו אני מבקש כו'**. כי חטא בין אדם לחבירו גדול מחטאו בין אדם למקום כי מריע לאחרים במעשיו. ולכן אי אפשר לי לשתוק:

**עיקר שלוותה כו' נ"ב שנה**. (בפ"ק דשבת איתא עיקר ישיבתה נ"ב שנה ושלותה כ"ו) והוא מוכרח דהא בוני מגדל בארץ שנער היו ומשם נפוצו ובנו להם עיירות. ומשנתפלגה עד שחרבה סדום שאז היה אברהם בן ק' שנה ליכא רק נ"ב שנה שבסוף ימי פלג נתפלגו ואז היה אברהם בן מ"ח שנה כדאי' בס"ע (יפ"ת):

**כ"ה שנה היה הקב"ה מרעיש**. אפשר דהכי גמירי להו שכ"ה שנה היה מרעיש עליהם:

**המעתיק הרים כו'**. ובסדום איירי מדכ' בסיפא אשר הפכם באפו דהיינו הפיכת סדום וז"ש והביא עליהם זועות יליף מסיפא דקרא המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון והיינו זועות (נזה"ק):

## פסקה ז

**אין עורף למלאכים**. דויפנו משם משמע שעם היותם פונים ממקום שבו היה אברהם עכ"ז היו הולכים סדומה וזה לפי שאין עורף למלאכים והם פונים מכל צד (יפ"ת):

**תיקון סופרים** כתב הרדב"ז בח"ג סי' תקצ"ד כל מקום שתמצא מקרא סופרים או תיקון סופרים או עיטור סופרים לא יעלה על דעתך ח"ו שהיה הדבר חסר והם תקנוהו. אלא עקרן של דברים שהכל הלכה למשה מסיני שכך הוא. אלא שהסופרים דקדקו זה היה ראוי להיות כך וזה כך וע"ש שהאריך. ועיין מ"ש בתנחומא סדר בשלח סי' ט"ז:

**תיקון סופרים הוא זה**. דה"ל למימר וי"י עודנו עומד וגו'. אלא שהכ' תיקן הדבר מפני הכבוד כסופר שמתקן דבר מה:

## פסקה ח

**ר"י ור"נ ורבנן**. ר"י דריש שבא לרמוז בזה ענין מלחמה דלשון הגשה נאמר במלחמה. ולר"נ הגשה לפיוס. ולרבנן הגשה לתפלה. ולז"א כלהו איתנהו בזה בלשון ויגש וכדלקמן:

**הגשה למלחמה** כלו' שבא להלחם עם כח האף. שהוא מצד תוקף הדין להחליש כחו ע"י פיוס ותפלה לה' המעורר מקור הרחמים המבטל כח הדין (נזה"ק):

**הגשה לפיוס כו'** ורבנן אמרי הגשה לתפלה. ההבדל שבין פיוס לתפלה. דפיוס נאמר על דבר שאינו בדין גמור ואינו בחסד גמור. אלא הוא במדה הממוצעת בדבר שיש פנים לכאן ולכאן. ועל זה הוא הפיוס לפייס את המושל להיות נוטה לו לכף זכות ולא לכף חובה. אבל ענין התפלה והתחנונים הוא על דבר שהוא חסד גמור שאינו בא אלא דרך בקשת רחמים ותפלה. וא"כ הפיוס בא על הצלת הצדיקים משום דאמרינן לקמן בפרקין כל הצדיקים האמורים בסדום חסר כתיב דאינם אלא צדיקים גרועים ואם מן הדין אף הם לא היו ראוים להצלה. ולכן אמר אברהם דרך פיוס שלא יתנם תחת שליטת האף. ולשון תפלה נאמר על הצלת הרשעים שיגנו עליהם הצדיקים אע"פ שאינם אלא צדיקים גרועים שהוא לפנים משורת הדין לגמרי. ואין זה אלא בדרך תפלה ובקשת רחמים כאמור (נזה"ק):

**זה שהוא עובר לפני התיבה אין אומרים לו בא והתפלל אלא בא וקרב עשה קרבנינו מלחמתינו**. כצ"ל וכן הוא בס"ע ובירושלמי כלו' דרכם הי' לומר לעובר לפני התיבה לשון בא וקרב. וע"ז מפרש שנרמז בזה לשון קרבא שהוא מלחמה. להורות שנכלל בתפלה ג"כ ענין מלחמה וכלו' שאומרים לו שיכוין היטב לבקש רחמים להלחם עם כח האף (נזה"ק):

**למה התקינו ברכות ט"ו כו'**. לא פחות ולא יותר דברכת המינים אינה מן המנין דבתר הכי תקנוה כדאי' בגמרא דה"ל למימר טפי כגון שאלת חיים ובנים ושאר צרכים. אי נמי דלהוו בציר מט"ו דהוו מצי כיילי דדמי כחדא כגון השיבנו וסלח לנו כחדא. (יפ"ת):

**מכלה את הפורעניות** כלו' שכח מדריגות ט"ו האזכרות גרמו לכלות פורעניות המבול מן העולם. וכן כיוצא בו כח הט"ו ברכות שבתפלה יכלו את הפורענות מן העולם:

**אתה גודר את האף**. ר"ל אתה כובש את מלאך המשחית הנקרא אף הבא לכלות את העולם בתוקף דינו. והאף לא יגדרך לכבוש מדת טובך שהוא ממקור הרחמים. וא"כ מדוע לא תכבוש גם עתה כח האף ודרש האף תספה לשון חרון אף ורומז כתרגומו. דהיינו מלאך המשחית הנקרא אף. והיינו נמי דקאמר הלא אף שאתה מביא לעולמך אתה מכלה בו את הצדיקים והרשעים וכדאמרינן משניתנה רשות למשחית אינו מבחין בין צדיק לרשע כי הוא מצד תוקף הדין:

**ולא דייך שאין כו'**. כלומר שמן הראוי היה אף לתלות לרשעים בשביל הצדיקים. ולא די שאינך תולה לרשעים בשביל הצדיקים. אלא שאתה מכלה גם כן באף גם את הצדיקים עם הרשעים:

**ב"ו חמה כובשתו** איידי דקאמר אתה גודר את האף כו' מסיק נמי ב"ו חמה כובשתו כו':

**נוקם ה' ובעל חמה**. דבעל משמע ששולט בה והיא ברשותו כאילו הוא בעל ואדון עליה:
**אל קנא** אל הוא לשון אדנות ואיילות (מת"כ):
**מ"ד ויש נספה בלא משפט** כלו' הלא כתיב הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט:
**בלא משפט מקומו** כאשר בא איש ממקום אחר לאותו המקום שנגזר עליו פורעניות שמתחלה לא היה בכלל המשפט הנגזר. וכאשר בא לאותו המקום נתפס גם הוא עמהם. והרי הוא כנספה בלא משפט. ומייתי דוגמא לזה מהך עובדא דגובה מס בטבריא שנתפס שם גם אחד מבני צפורי בהיותו שם. אע"פ שבא אח"כ הרווחה למקומו. והיה נספה בלא משפט מקומו:
**לגבות** מס המלך:
**שבאת רוחה** עמדה להם ריוח והנחה מאת המלך:
**ר' לוי כו' ר' סימון כו'**. לפרושי הך מילתא אתו למה האף מכלה גם הצדיקים. ור' לוי אמר שהוא משל לדוב שהיה דרכו לשכל בחיות בתוקף כעסו ובשעה שאינו מוצא לשכל בחיות כפי רצונו אז הוא משכל אף בבניו כדי להשקיט כח רוגזו וכעסו. כן הוא במלאך המשחית חלילה. וא"כ בכוונה אינו מבחין מחמת תוקף כעסו ופוגע גם בצדיקים לפי שאינן צדיקים גמורים וכדאמרן. ור' סימון מדמה ליה למגל החותך שאין לו כח להבחין. ולכן כשיש לו לקצור קוצים ונמצא ביניהם שושנה אינו מבחין וכורת גם השושנה אף כך במלאך המשחית אינו מצד הכעס רק אין לו כח להבחין בין צדיק לרשע ואינו יכול להנצל אלא דרך נס וצדיק שאינו גמור אינו כדאי לזה. ומ"מ לכ"ע תחילת הגזרה אינה אלא מפני הרשעים. ולכן אמר אברהם האף תספה צדיק עם רשע (נזה"ק):
**למגל כוסחת** פי' כמגל זה שכורת קוצים ואינו משלים כוסחותו וכורת שושנים ואינו משלים לכרות כי טבעו הוא לכרות בלי הבחנה והכל שוה לו קוצים ושושנים:

## פסקה ט

**בריה הוא לך** פי' ענין חיצוני. כלו' חוץ מחק יושרך. וחלילה לשון חולין:
**א"ר אחא כו'**. ר' אחא נמי מודה לר' יודן. אלא דמיתורא מפרש חלילה השני לשון חלול שם שמים שיהרהרו אחריו לומר תם ורשע הוא מכלה:
**מעשות דבר אין כתיב כאן** דאין טעם שיאמר כדבר דמשמע מילתא אחריתי אלא לא היא ולא דכוותה ולא דפחיתא מינה ופירושי לא היא היינו לא מיתה ממש ולא דכוותה כגון עניות ויסורין וכיוצא בה דחשיבי כמיתה כדלקמן פ' ע"א. ולא דפחיתא מינה יסורים קשים קרובים למיתה דבשום צד אין ללקות צדיק עם רשע (יפ"ת):

**ב' בני אדם כו'**. דדברי אברהם קרובים לשל איוב דגם בדברי איוב אין כפירה שכוונת שניהם במקרה אחד לצדיק ולרשע. וזה שבבא המשפט על הכלל אינו מבחין בין צדיק לרשע. וז"א והיה כצדיק כרשע. אלא שאברהם אמרה בישוב הדעת שנתן טעם לדבר באמרו להמית צדיק עם רשע. שידע שאין נזק הצדיק נמשך לו אלא מפני הרשע מהטעמים הנזכר' לעיל בסי' י"ד. ועכ"ז בקש שלא יעשה כן פן יראה שהצדיק כרשע עם היותו יודע שהצדיק שכרו אתו. אמנם איוב הוציא הדבר מפיו בענין רע שאמר אחת היא על כן אמרתי תם ורשע הוא מכלה שיראה שמדה אחת לשניהם בשוה ואין זה נמשך מזה. וגם כי מאומר מכלה נראה שהכוונה האלהית השחתת עולם. ולכן לא יבדיל. אמנם לפי שעכ"ז יש לפרש דבריו כשל אברהם קאמר פגה שאפשר לתקן. ומ"מ נענש על שלא דקדק בדבריו (יפ"ת):

**נטל עליה שכר** כדאמר לקמן על כן משחך כו':

**נענש עליה** כדאמר בפ"ק דב"ב שניתן שכרו בעוה"ז לטורדו מעוה"ב (יפ"ת):

**אברהם אמרה בישוב** כן הוא הנוסחא ביפ"ת ונזה"ק. והמת"כ גורס אמרה בישולה כלו' מבושל בטוב טעם ודעת:

**פגה** בלתי מבושל בלי דעת:

**ערבובי שאלות יש כאן**. שאברהם אמר חלילה לך להמית צדיק עם רשע. והקב"ה אמר והיה כצדיק כרשע. כלומר שאינו אלא כצדיק ולא צדיק ממש וקרוב לרשע. ובא להשיב זה כלפי מ"ש אברהם שיתלה לרשעים בשביל הצדיקים. ועל זה אמר הקב"ה הלואי צדיקים כלו' הלואי שהיו לצדיקים הללו זכות אף להציל עצמם. דהא אינם אלא צדיקי ניבלי כלומר צדיקים גרועים כמו פירות הנובלות. וי"ג ניכלי כלו' רמאים כמו בנכליהם. ואהא מסיק דלכך כתיב צדיקם חסר לאשמועינן שלא היו צדיקים ממש אלא צדיקי ניבלי (נזה"ק):

**אלא צדיקים ניבלי** ומ"מ קאמר תו חלילה לך. כי יצרף מעשיו או צדקתו ית' עמהם כדבסמוך ויחשבו לצדיקים ראוים. וה' הודה לו ואמר אם אמצא וגו' חמשים צדיקים. ואע"ג דצדיקים כתיב:

**סבי דבהתא** זקני בושת:

**אמר אברהם צרף מעשי כו'**. שהצדיק בכל מקום הוא מגין על הדור. וכ"ש על סדום שהכרכים הללו משלו. וריב"ס אמר דה"ק לא את הוא צדיקו של עולם כו' ויעלו למנין חמשים (נזה"ק):

**תולין לו אנקליטון**. שופט בשר ודם תולין לו אנקליטון (בלשון לעז אפולעצייא) כלו' שאפשר להעביר משפטיו ודיניו אל השופט הגבוה ממנו לראות אם הוא משפט כדת. ולכן לעולם השופט הקטן יש לו עליו אימת השופט הגבוה ממנו בסדר מדריגות השרים גבוה מעל גבוה עד המלך שאין למעלה ממנו. ואעפ"כ אין לו להטות דין מצד היושר האמיתי ומאימת דין שמים. וא"כ יאמרו המינים הרשעים כי בשביל שאין לך מי שיתלה לך אנקליטון להעביר משפטיך למק"א לא תעשה משפט ח"ו ויהיה חילול ש"ש בדבר (נזה"ק):

**אריב"ס כשבקשת** משום דלפי דבריו הראשונים ה"ל למימר השופט העליון לא השופט כל הארץ. לכן אמר כשבקש הקב"ה לדון עולמו בממשלת ארם המושלת בכיפה. לא מסר ביד אחד לגמרי לבל יעבור הדת הראוי לגמרי. אלא מסרו ביד שנים רומוס ורימילוס (עיין במת"כ) שאם בקש אחד מהם לעשות דבר שאינו ראוי נגד הכלל. חבירו מעכב על ידו. ועתה יאמרו כי את בשביל שאתה לבד שופט כל הארץ שאין לך מי שיעכב על ידך לא תעשה משפט ח"ו ויהיה חילול שם שמים בדבר (נזה"ק):

**א"ר אבא נשבעת כו'**. נתב' לעיל בפ' ל"ט סי' ו' ע"ש:

**מערים על השבועה** שמצינו לשון חולין על המחלל שבועה כמו שנאמר לא יחל דברו וזה חולין הוא להערים על השבועה. ויהיו א"כ שתי תמיהות אחד חלילה לך. ועוד להמית צדיק עם רשע:

**אם עולם** כי העולם הגשמי ואנשיו מוכנים לחטוא על ידי היצר. ולכן אי אפשר להתנהג עמהם בדרך דין גמור לחייבם. ואם אתה מתנהג עמהם בדין אז אי אפשר לעולם שיתקיימו וזהו השופט כל הארץ להשגיח עליה ולקיימה א"כ לא יתכן לעשות משפט ודין עמהם לגמרי:

**ומעולם לא דברתי כו'**. אף שנמצא עכ"פ בדורם אנשים צדיקים אבל לא היו רק להשלמת עצמן לא להצדיק את הבריות ולבקש בעדן. וזה אות על טוב לבך ועל אהבתך לקדוש השם. ולכך זכית לנבואה יותר מכולם ועיין לעיל פ' ל"ט:

## פסקה י

**נשאתי לא אחבול** בלעדי אחזה אתה הורני אם עול פעלתי לא אוסיף. במענה אליהוא לאיוב שהוכיחו על מה שקרא תגר על משפטי ה' לומר כי הוא מתנהג אם ברואיו בתוקף מדה"ד ולא ברחמים. וע"ז א"ל כי לא יתכן לומר כן אל אל האומר נשאתי אף לסדומים הרשעים לומר אם אמצא בסדום חמשים צדיקים ונשאתי לכל המקום בעבורם. נשיאות עון גמור:

**וגם לא אחבול** ר"ל וגם לא אמשכן לצדיקים עבורם. אלא בין הצדיקים ובין הרשעים ימלטו. וא"כ אין לנו רחמים גדולים מזו. ואמר עוד שה' אמר שהבריות:

**הן חובלים עלי דברים**. מלשון חבילות חבילות שמאספים עלי דברים מדור אנוש ודור הבול ודור הפלגה לומר איני דן כשורה ח"ו:

**בלעדי אחזה בר מיני**. כלומר מלבד מה שאני ראיתי ועיינתי בדינם. אתה הוריני גם תראה לעיין ולפשפש בדינם. ואם טעיתי לפי דעתך אתה הורני. ואם עול פעלתי עם הדורות הראשונים לא אוסיף עם האחרונים (נזה"ק):

**לא אחריש בדיו**. שנתחסד ה' עמו לשתוק לדבריו כמודה לו כי טוב דבר:

**לא אחריש בדיו** דלעיל מיניה כתיב מי הקדימני ואשלם וגו' ודרשינן ליה לקמן בבמדב"ר פ' י"ד באברהם ע"ש. וה"נ פי' סיפא דקרא באברהם:

**ולבדים היוצאים ממך** פי' בדיו ענפיו והם בניו (כמו ותעש בדים ותשלח פארות) ודע דבפסוק זה הכתיב לא אחריש. והקרי לו אחריש. והמדרש דורש הקרי והכתיב. ולפי הקרי הוא בניחותא לו אחריש וגם לבדיו הם בניו. ולפי הכתיב הוא בתמיה וכי לא אחריש גם לבדיו היינו לבניו הצדיקים הממלאים מקומו שהם כמו ענפיו. כי הענף דומה לטבע שרשו שהוא מקור מחצבו. ועיין במנחת שי:

**ודבר גבורות וחין ערכו כו'** ר"ל סיפא דקרא פירוש לרישא דקרא. שכן ה' ישתוק לבניו בהיותם מדברים קשות לנגדו. משום שכך עשה גם לאברהם שהיה מדבר גבורות וקשות לנגדו ואעפ"כ היה חין ערכו שניתן לו חן בעריכת שפתים בהיות כוונתו רצויה להצדיק בריותיו. ע"כ יחריש גם להם:

## פסקה יא

**אמר אילו הרגני כו'**. מדכפל לומר עפר ואפר דריש דרמיז בזה נמי ענין אמרפל ונמרוד (נזה"ק):

**לא הייתי עפר כו' לא הייתי אפר**. בתמיה וא"כ אנכי עפר ואפר לולא רחמיך עלי. וא"כ יודע אני טובתך וחסדך עלי וע"כ אבקש עליהם אולי יתכן לרחם גם עליהם:

**אתה אמרת כו'**. שבשכר שהשפיל עצמו נתן לו שכר וכדאמר בפ' כסוי הדם:

**כפרה בהם** שהפרה באה לכפר על העגל כדלקמן בבמד"ר פ' י"ט:

**ולקחו לטמא** נקט הכתובים שלא כסדרן להקדים של עפר לשל אפר כי הכא (יפ"ת):

**אפר מקלה על גבי התיבה**. ובראש הנשיא ובראש אב"ד ובראש כל אחד. לזכור זכות אברהם שאמר ואנכי עפר ואפר:

**ח"א זכותו כו'**. הני מ"ד קאי אסיפא דמתניתין היינו על מה שנתנו על ראש הנשיא כו'. אבל מה שנתנו אפר על גבי התיבה הוא מטעם דעמו אנכי בצרה:

**מ"ד כדי להזכיר זכותו של אברהם בין עפר ובין אפר על שם אנכי עפר ואפר**. כצ"ל וכן הוא בירוש' (מת"כ יפ"ת) וה"פ דלמ"ד להזכיר זכות אברהם בין בעפר ובין באפר:

**מילתא דר"י** ר' יודן היינו ר' יהודה בן פזי. וה"ק מעשה של ר"י בן פזי חולק על זה שאמרנו דדוקא אפר. ועובדא דר"י בן פזי היינו דהוה מכריז בצבורא ואמר כו' יסב איהו עפר ויהיב ברישא כצ"ל וכן הוא בירוש' ופירושו ביום התענית היה מכריז ואומר מי שלא הגיע אליו שליח צבור ליתן אפר על ראשו יקח הוא בעצמו מהעפר הנמצא לו ויתן על ראשו. וא"כ מילתא דר' יודן בן פזי אמרה דעפר ואפר מהני (יפ"ת):

## פסקה יב

**מחמשים לחמשה א"ל כו'**. שבקשת אברהם היה בשתי כוונות א' אולי לא יהיה רק מ"ה צדיקים. והיינו תשעה בכל עיר. ב' אולי יחסרון החמשים צדיקים ולא ישאר רק ה' צדיקים והיינו צדיק אחד לכל עיר על כן היה מוכרח לבקש בזה הלשון כדי שיהיה נכלל בדבריו אלו השני בקשות הנ"ל ורק מפני שרצון הקב"ה היה לדבר עמו עוד. וע"כ לא השיבו רק לא אשחית אם אמצא שם מ"ה. ובזה הבין אברהם שרצה הקב"ה שיחזור בו למפרע היינו לבקש על מ' ועל ל' וכדומה. ולא על יחידי סגולה כי בקש כבר על ה' יחידי סגולה:

**לחלף סרדה כו'**. ס"ל שהקב"ה עשה כן בכוונה לסבב הדבר שאברהם יאריך עוד בתפלות בהדרגה מלמעלה למטה. שבזה יהיה עוד אריכת אף קצת לאנשי סדום וכדאמרי' לקמן סוף פירקין שהקטיגור ממתין כל זמן שהסניגור מלמד זכות. ולזה בא ר' לוי להמתיק הדבר במשל. והמוסף הערוך כתב שהנוסחא האמיתי הוא חלפסדרא תיבה אחת. והוא בל"י כלי שעות מלא מים ובתחתיתו נקב קטן ובתוך שעה נשאר הכלי ריק ונהגו הקדמונים שבעוד מים בכלי היה הסניגור מליץ לזכות או לחובה. ובכלותם היה שותק. וממלאים אותו הכלי מים והיה מתחיל האחר לדבר. וטעם מלת חלפסדרא גונב מים עכ"ל:

## פסקה יג

**כדי כניסה לכולם**. כדי כניסת צבור לתפלה כדכתיב אלהים נצב בעדת אל ואין עדה פחותה מעשרה כדלקמן פ' כ"ה. ודקדק לומר כדי כניסה לכולם כלו' כל העיירות יחד סגי בעשרה כשיטת הרמב"ן ז"ל שבכל התפלות היה מבקש להציל כולם (יפ"ת ונזה"ק):

**כבר נשתייר בדור המבול כו'**. היינו נח ושלשה בניו ונשותיהם ואע"ג דחם רשע היה מ"מ לא נחשד על הגזל ועל החמס שבעבורו נחתם עיקר הגז"ד (נזה"ק):
**בדור המבול ח'** ומ"מ לא בקש על ט' דכיון דאודי ליה על י' ה"ה על ט' בצירוף ה' או אברהם כדלעיל סי' י"ח (יפ"ת):
**כאן עשרה** להחמשה כרכים דה"ל ב' לכ"א:
**ובירושלים אפי' א'** ומה שבאמת הקיל ה' בדין ירושלים היינו מפני שהיה להם זכות אברהם וזכות בהמ"ק וכדלעיל פ' כ"ח ע"ש (נזה"ק):
**וכה"א אחת לאחת** כצ"ל (יפ"ת):
**עד כמה הוא מצוי חשבון**. ל' ונמצא דמו. וא"ל כשנבא לתמצית החשבון מצינו דאחד סגי לעיר אחת. וזהו אחת לאחת פי' צדקנוה אחת או צדיק א' מגין לעיר אחת:

### פסקה יד

**נשתתק הסניגור** כשאין לו עוד ללמד סניגוריא עומד הדיין ונגמר הדין:
**שהדיין מסביר לו פנים**. כמו שהקב"ה הסביר בתחילה פנים לאברהם שא"ל חזור בך למפרע ולא א"ל מיד בעשרה אני רוצה שבזה הסביר פנים לאברהם שיתפלל עוד כמש"ל סי' כ"ד. לכן היה הסניגור אברהם מלמד זכות עוד אולי ימצאון מ' או ל' או כ' או י'. אבל מי' ולמטה לא היה לו הסבר פנים שיתפלל נשתתק אברהם:
**שני המלאכים סדומה בערב**. שעכבו א"ע בדרך עד שכלתה הסניגוריא:

## פרק נ

### פסקה א

**והחיות רצוא ושוב**. דעת חז"ל שהחיות הם המלאכים הרוחניים. וכיון שדרך המלאכים למהר בשליחותם ואיך נתעצלו שנפטרו מאברהם בשש שעות ובאו לסדום בערב:
**רצוא אכ"כ** כלו' דאי מל' ריצה הל"ל רצות שהוא כינוי לנקבות ל' הנופל על חיות. לכן דרש בו ל' רצון וריצוי (ובילקוט הגי' רצוא. רוצים לעשות שליחותם) כלו' שהם ששים לעשות רצון קונם. ומתוך שהם רוצים לעשות שליחותו בשמחה הם ג"כ רצים וממהרים לשוב (נזה"ק):
**כזה שהוא בוזק גפת בכירה**. שהוא מפזר גפת (פסולת של זיתים) בתוך התנור שהאש נאחז בהן מיד ודולקין:
**כרוחא לזיקא** כרוח המגלגל הנד במהרה כן אלו רצוא ושוב:
**כזיקא לעננא** כרוח החזק המפזר העננים:

**נפטרים מאברהם בשש שעות**. כדאמרי' בפ' מ' כחום היום בו' שעות היינו בתחלת שעה ששית שאז הוא זמן סעודת ת"ח. ובסוף שעה ו' נפטרו ממנו (נזה"ק) ובאין סדומה בערב בתמיה. ומפרש שמלאכי רחמים היו והמתינו אולי תועיל תפלת אברהם. ונמשכו תפלותיו עד הערב:

## פסקה ב

**והוא באחד** מאי והוא באחד. דאין שני מלאכים עושים שליחות אחת והוא עושה שליחותו באחד. ואפ"ה ומי ישיבנו למחות בידו:

**ואין ב' מלאכים כו'**. ודכתיב ויחזיקו האנשים בידו ויוציאוהו תירצו בתוס' ששניהם הוציאוהו חוץ לעיר ורפאל הלך עמו עד צוער. וגבריאל היה מצוה אותו למהר ע"ש:

**ורפאל להציל כו'**. ואף על גב דאמרינן בפרק השוכר שרפאל ריפא נמי לאברהם. תירצו התוס' שם דרפואה והצלה חדא מילתא היא:

**להלן** באברהם **קורא אותן אנשים**. ולמה קראן כאן מלאכים:

**להלן שהיתה שכינה ע"ג כו' לבשו מלאכות**. שנראו כאנשים של צורה כדמות נורא ומבהיל מאד הדומה למלאך. וכענין ומראהו כמלאך אלהים נורא מאד. וכל זמן שהיתה השכינה ע"ג קראן אנשים כי לא נתגלה זיו מראיהם כלפי בחינת אור השכינה:

**אברהם שהיה כחו יפה**. להשגת מראות אלהים לא היו מראות המלאכים נורא בעיניו אלא כמו ראיית האנשים אבל לוט שהיה כחו רע פי' שלא היה רגיל בנבואה נדמו כמלאכים:

**עד שלא עשו שליחותן** שעדיין לא הגיעו למקום שליחותן לא נתלבשו בדמות נורא. אבל משעשו שליחותן כלו' משהתחילו לעשות שליחותן נתלבשו מלאכות בדמות נורא כדוגמת המשל שקודם שהגיע אל מקום ממשלתו הוא הולך כמו הדיוט בעלמא. אבל משהגיע אל מקום ממשלתו הולך בקומה זקופה ובלבוש מושל (נזה"ק):

**לבית אוריין** מקום גדולתו וחשיבותו:

**כפגן** אדם הדיוט:

**כקאלמין** אדם חשוב:

## פסקה ג

**כל דבר כו'**. ביבמות הגי' כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה ור"ל שלפעמים ישתמש הכתוב בה"א בסוף התיבה במקום למ"ד בראשה:

**לביטי התחתונה שבשאול**. כלומר לשאול של שאול היינו לחדר התחתונה שבשאול ובשוח"ט הגי' לדיוטא:

**בערב בא ערבה של סדום** דריש בערב בא ערב כאילו הוא שתי תיבות. לרמוז שעדיין לא נחתם גזר דינה של סדום אלא בערב פי' באותה לילה אז בא ערבה ושקעה שמשה (נזה"ק):

**אין הקב"ה כו'**. ולהכי היה גמר דינם דוקא בלילה שאין הקב"ה דן כו' שהם ישנים מן העבירות כי רחמיו על כל מעשיו והוא חפץ להצדיקם בדין. אבל אנשי סדום לא היה להם תקומה בדין אפילו בלילה כי גם בלילה לא שכב לבם מן העבירות כדאי' לעיל פ' כ"ז סי' ב' (נזה"ק):

**בשעה שהם עוסקים במצות** כדי לזכותם כי חביבה מצוה בשעתה להיות לו באותו הפרק לפרקליט ומליץ יושר:

**ישפוט תבל בצדק** תבל אלו ישראל שהם מתובלין במצות הוא דן אותם בצדק כלו' בשעה שהם עושים צדקות דהיינו ביום. וכן ידין לאומים העכו"ם בעת שהם במישרים ממעשי העבירות דהיינו בלילה. כי לכולם עושה תקנה כדי לזכותם:

**ישב כתיב כו'**. נתב' לעיל פ' מ"ח סי' ו':

**אותו היום מינוהו כו'**. דיושבי שערי הם השופטים. ואמר שמינוהו ארכי עליהם דהיינו ראש הדיינים ומדכתיב וישפוט שפוט דרש שהיה שופט את שופטיהם (נזה"ק):

**ה' ראשי דיינים היו**. לה' כרכים אחד לכל כרך:

**קץ שקר** ל' קצין. ורש"י גרס קו שקר:

**מסטירין** מטה דין. ובמוסף גרס מסטורין בל"י חוקר:

**וקלא פנדר** בל"י גונב אדם:

**סק לעיל** עלה למקום יותר מעולה. ודייק זה מדכתיב ואמרו האחד בא לגור וישפוט שפוט ולא כיילו כל דבריהם בויאמרו קמא (יפ"ת):

## פסקה ד

**סורו נא אפי' איני כדאי**. כלו' נא תעבורו על מדת כבודכם לבא אלי אע"פ שאיני כדאי לכך. מפני שהכיר בהם שהם אנשים חשובים כמ"ש לעיל סי' ב':

**ר' הונא אמר עקמו כו'**. כלו' שילכו אחורי הבית מן הצד כדי שלא יהיו נראים באים אצלו כי הם הסכימו להשבית רגל האורחים מביניהם:

**אברהם מקדים כו'**. ה"ל ללמוד מאברהם כמו שלמד ממנו הכנסת אורחים ולשון ללינה אצל אברהם ל"ד:

**מקפיד על טנופת ע"ז**. שהערביים היו משתחוים לאבק רגליהם. ואלו נדמו לו כערביים כדלעיל פ' מ"ח. ולכן מהר לרחוץ רגליהם. ולוט שלא היה מקפיד לא חש להקדים בדיבורו הרחיצה אע"פ שבמעשה תקדים ללינה (יפ"ת):

**כדי שיצאו** ביום המחר לרחוב **ויראו אבק על רגליהם. שלא יאמרו היכן לנו**. אלא יסברו שבאו עכשיו:

**ממאנין בקטן** שעל דבריו אפשר לסרב. ולכן בלוט מיאנו. אבל בגדול אין ממאנין שיש לקיים דבריו בגזרת שלטון. ולכן באברהם אמרו מיד כן תעשה:

**אף וצרה** ויפצור נוטריקון לשון אף וצרה. והכעס היה למראה עינים כדי שלא ירגישו הרואים שהיה מזמינם. בחשבם שהיה מתקוטט עמהם על איזה ענין:

**הדא מסייע** דלדידיה ניחא דאשמועינן שעשו כדבריו שעקמו הדרך. אבל למ"ד אפי' איני כדאי למה לי ויסורו (יפ"ת):

**בביתו של א"א היה**. ומשם למד לעשות משתה גדול:

**מצות גדולה** פי' מריבה גדולה היתה שם על עסקי המלח. שאמר לאשתו תן מעט מלח לאורחים אלו. וא"ל מה זה שתחפוץ להנהיג פה מנהג הכנסת אורחים שאינו מנהג המקום. ודרש מצות לשון ריב ומצה. ומ"ש שהריב היה במלח הוא מדנענשה ותהי נציב מלח:

## פסקה ה

**התחילו שואלים כו'**. כלו' שפי' טרם ישכבו ואנשי העיר היו בפיהם של מלאכים שהיו מדברים עם לוט עליהם ועודם מדברים בהם ואנשי סדום נסבו על הבית (רש"י בחומש):

**אמר להון כל אתר כו'**. דבכל מקום יש טובים ורעים ואפשר להבחין הי מינייהו רובא. אבל הכא רובן רשעים:

**אין אחד מהם מעכב**. כדכתיב כל העם מקצה מקצה העיר עד הקצה:

**היה לוט מבקש כו'**. שכבר נתבררה רשעתם למלאכים ויאמרו להשמידם. ולוט היה מליץ עליהם כמה שעות (יפ"ת):

**והיו מקבלים כו'**. פי' שהיו שותקים וממתינים שידעו שלבסוף לא יהיה ללוט פתחון פה עוד:

**קרי ביה עוד מי לך פה**. העוד לך פה לבקש עליהם. ומעתה חתן ובניך ובנותיך וכל אשר לך הוצא:

**אין לך רשות** שעל הכל ה' מאריך אפו חוץ מן הזנות כדלעיל פ' כ"ו. וכ"ש בענין רע כזה:

## פסקה ו

**האל הקשות** בפ"ב דיבמות מסיק דכתיב ואת אילי הארץ לקח כלו' שהאנשים הללו קשים וחזקים ולא תהיה לכם תקומה לפניהם:

**ד"א אלהות הם** אנשי אלהים נביאי ה' ושלוחיו:

**לא בזכותי כו'**. שכל כך חשובים הם במעלה עד שלא הייתי כדאי שיתאכסנו אצלי. ולא באו אלי אלא בזכות אברהם אחי אבא שהוא צל קורתי שמגין עלי כצל הקורה:

**שהטתה את הבית** פי' שהטתה אשתו את האורחים מהבית אל פינה של קורה אחת שהית' ללוט. עי' במ"ר פ"ו:

## פסקה ז

**גש הלאה קרב להלן**. דגש משמע קירוב. והלאה משמע ריחוק. לכך מפרש קרב להלן כלו' התקרב לצדדין והתרחק ממנו:

**דין שדנו הראשונים** וישפוט שפוט כלו' וישפוט משפט חדש לסתור דבר שהוא שפוט כבר בתקנות הראשונים:

**אפילו אותו שכתוב בו כו'**. דהיינו אברהם ואמרו לו כן כלפי מה שאמר להם שבאו בזכותו של אברהם. לזה אמרו שהיתה הסכמתם מתחלה מפורש אף באברהם גופי'. ובהגהות הרד"ל כתב דצ"ל אפילו אותו שכתוב בו אחד היה אברהם וכו'. ור"ל האחד בא לגור רמוז על אברהם אם הוא היה בא לגור כאן יהיה נשפט בדין השפוט והיינו וישפוט שפוט ועיין בענף:

## פסקה ח

**מי שהתחיל בעבירה כו'**. ובירושא כתיב מנער ועד זקן שהנערים התקבצו תחילה:

**דכוותיה וימח** דהתחיל באדם. דאל"כ בבהמה הו"ל לאתחולי דבקללה מתחילין מן הקטן (יפ"ת):

**דכוותה ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים כו'**. ט"ס הוא כי כתוב זה הוא ב' פעמים (במדבר ג':י"ג) וגם (שם ח') ובשניהם קאי על בכורי ישראל אבל צ"ל או והכיתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה. וכמו שמובא מקרא זה במכילתא בענין מי שהתחיל בעבירה כו'. או וה' הכה כל בכור בארץ מצרים מבכור פרעה כו' וכל בכור בהמה (שם יב יט):

**אבר שהתחיל בעבירה** דירך ובטן לקו תחלה ואח"כ כל האברים דכתיב ובאו בה וילפינן מינה בכל אבר ובכל שערה. וא"כ לא פירש ירך ובטן אלא מפני שמהם מתחיל (יפ"ת):

**אלאון** לשון לאות ועייפות:

**אינסון** לשון קץ ומיאוס. כד"א והנם זועפים ת"א נסיסין (האב"א):
**המד"א נלאיתי נשוא** הוא לשון קץ ומיאוס (נזה"ק):
**אישתטון** שנתבלבלה דעתן מחזרתן סביב למצוא הפתח. ודרש ג' דרשות אלו מתיבת וילאו משום דכולהו איתנהו בלשון הזה העייפות והמאוס בנפשו והשגעון משום העייפות:
**המד"א כי אויל עמי** דרש וילאו לשון אולת (מת"כ) והר"מ כתב שצ"ל המד"א (ישעי' מ"ט) נואלו שרי צוען:

## פסקה ט

**שגילו מסטורין כו'**. באומרם כי משחיתים אנחנו וגו' שמזה נודע כי הם מלאכים כי עבור הצלת לוט היה די במה שיאמרו כי הם נביאים ונשתלחו אליו לגלות אזנו כי משחית ה' את העיר למען ימלטו משם הוא וכל הנלוים אליו בחמלת ה' עליו (נזה"ק):
**נדחו ממחיצתן** שלא היו יכולים לשוב למדרגתם וחשיבותם אשר הם ששים ושמחים לעשות רצון קונם בלבד. והמה נדחו:
**נדחו ממחיצתן קל"ח שנה**. דמלאכים אלו הם אותם שראה יעקב עולים במראה הסולם שעד הזמן ההוא היו נדחים ואז עלו. ומכאן ועד התם קל"ח שנה דהפיכת סדום שנה אחת קודם לידת יצחק דבאותה העת נתבשרה שרה למועד אשוב אליך. ומשנולד יצחק עד שנולד יעקב ס' שנה כדכתיב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם. ומשנולד יעקב עד מראה הסולם ע"ז שנה דבן ס"ג היה כשנתברך ועשה עוד בבית עבר י"ד שנה כדלקמן פ' ס"ח:
**ורבי תנחומא הוה מפיק לישנא קלה**. שהיה מפרש העונש על קלות הלשון באומרם בלשון גאוה כי משחיתים אנחנו. כאילו הדבר בידם שהיה להם להזהר בדבריהם. ואע"ג דקאמרי נמי וישלחנו ה' לשחתה. מ"מ לא הוה להו למיתלי בתחילת דבריהם הגדולה בדידהו (נזה"ק):
**ד' בנות היו לו**. דלוקחי בנותיו זולת חתניו. ומכיון דמיעוט רבים שנים חתניו ב' ולוקחי בנותיו ב' הרי כאן ד' (יפ"ת):
**לקוחי אכ"כ** דלקוחי משמע כבר. ולוקחי משמע שהם לקחום כעת שהיו ארוסות (מת"כ):
**אדרבולין** כלי זמר ובערכין הדרבולין לא היו במקדש שלא לערבב את הנעימה:

**וכרבולין** גם כן כלי זמר. כלו' כל מיני כלי זמר במדינה שהעיר צהלה ושמחה ואיך נהפכת. והיינו לפי שבדרך הטבע הפורענות אינו בא אלא בהדרגה. אבל באמת נשתנה המדה בחטאים הללו והיתה נפילתם פתאום (נזה"ק):

## פסקה י

**א"ר חנינא משיעלה כו'**. ה"ג בס"מ כאן ובירו' פ"ק דברכות אר"ח מאילת השחר עד שיאיר המזרח אדם מהלך ד' מילין משיאיר המזרח עד שתנץ החמה ד' מילין דכתיב וכמו השחר עלה וגו' וכתיב השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה. וכי מן סדום לצוער ד' מילין יותר הויין. א"ר זעירא המלאך היה מקדר לפניהם הדרך. ומנין מאילת השחר עד שיאיר המזרח ד' מילין כמו וכמו מילתא דמיא לחברותה כו'. ופי' מאילת השחר היינו שהיא כמין תרתין קרנין דנהור דסלקין ממדינחא ומנהרין לעלמא כדאמר לקמן עד שיאיר המזרח דהיינו בשעה שהשמש מתחיל ליכנס בתוך עובי הרקיע שמאז פני המזרח מאדימים. הוא מהלך ד' מילין. ומשיאיר המזרח עד שתנץ החמה היינו יציאת השמש לגמרי על פני הארץ ג"כ ד' מילין. ולוט יצא משיאיר המזרח מסדום ובא לצוער בנץ החמה. וזהו דכתיב וכמו השחר עלה ויאיצו המלאכים בלוט וגו' דהיינו משיאיר המזרח דמיקרי עלות השחר וכתיב השמש יצא על הארץ דהיינו בשעת יציאת השמש לגמרי על פני הארץ דהיינו בהנץ החמה ולוט בא צוערה. ואהא פריך וכי מן סדום לצוער ד' מילין יותר הויין כדאי' בפ' מי שהי' דאר"ח לדידי חזי לי האי אתרא והוי ה' מילין. והתם משני ויאיצו שאני וכן משני הכא המלאך היה מקדר לפניהם את הדרך כלו' שהיה ממהר דרכם להשים להם את העקוב למישור והוו ד' מילין:

**פעמים פוחתת כו'**. כלו' פעמים שנראה אותו הכוכב קרוב מאד לבקר והוא פחות משיעור ד' מילין עד אור המזרח. ופעמים שהוא נראה זמן רב קודם הבקר והוא נוסף על שיעור ד' מילין עד אור המזרח. וכיון דילפת בסמוך מקרא דלעולם שיעורו מכוון ד' מילין על כרחך אותו הכוכב אינו אילת השחר אלא הוא כמין תרתין קרנין דנהור המתגלים תמיד בשיעור שוה לפני אור הבקר באור המזרח (נזה"ק):

**ממדינחא** ממזרח ומאירין לעולם:

**א"ר טובי' כו'**. נתב' לעיל פרשה מ"א סימן ה' עיין שם:

## פסקה יא

**תמהון אחר תמהון**. דריש ויתמהמה מלשון תמהון שהיה לו בלב תמהון אחר תמהון איך יצא נקי לגמרי מנכסיו. כי אמר הרי כמה אבוד יש לי בכסף ובזהב באבנים טובות

ומרגליות. ורש"י גרס אמר במה אברר בכסף וזהב או באבנים טובות ומרגליות. כלו' שע"ז היה עומד ותמה ולא ידע מתוך הנחיצה כדת מה לעשות (נזה"ק):

**זה לוט** במה שבא תחלה להתעכב עבור ממונו שאם היה עושה כך היה מתקיים בו עושר שמור לבעליו לרעתו שלסיבת העיכוב עבור ממון לא היה יכול להמלט על נפשו מתוך ההפכה בהיות הזמן קצר. ולפיכך לא הניחוהו המלאכים אפילו רגע אחת:

**זה קרח** כלו' שהוא כענין קרח וכדאמר לקמן בבמדב"ר שמצא אוצרות יוסף ומתוך עושרו נתגאה לחלוק על משה. ונאבד הוא וממונו אתו:

**זה נבות** כלו' שהוא כענין נבות שהיה מתגרה במלך עבור כרמו. והיה עושר זה שמור לרעתו שמתוך כך נאבד מן העולם:

**זה המן** כלו' שהוא כענין המן שלקח אוצרות מלכי יהודה. ומתוך עושרו גדלו המלך כדאי' באסת"ר ולזה בא להתגרות בישראל וליתן למלך עשרת אלפים ככר כסף כדי להאבידם. ומתוך כך נטרד מן העולם והיה עושרו שמור לו לרעתו:

**זה שבט ראובן וגד**. פי' שהוא כענין שבט ראובן וגד שע"י רוב מקניהם מאסו בארץ הקדושה ובחרו בעבר הירדן. ולכן גלו תחלה וכדלקמן סוף במדב"ר:

**זה איוב** שבא לרמוז ג"כ על ענין איוב דהוי עשיר והעני וחזר והעשיר והיה העושר שמור לו לרעתו וכמ"ד בפ"ק דב"ב שנתן לו ה' שכרו בעוה"ז וטרדו מעוה"ב לפי שחירף וגידף (נזה"ק):

**מי היה המציל זה רפאל**. כצ"ל (הרא"ם) והיינו משום דשלשה מלאכים באו אצל אברהם מיכאל לבשר את שרה. וגבריאל להפך את סדום. ורפאל להציל את לוט:

**ויוציאוהו וינחוהו כו' כהוציאם**. לשון רבים. משמע ששנים הצילוהו:

**קרון דבתריה** קראו המקרא הכתוב אחריו ויאמר המלט ולא כתיב ויאמרו המלט מכלל שלא היה מציל אלא אחד. ומה ששניהם הוציאוהו היינו מפני שגם גבריאל לא היה רשאי להפוך את סדום אלא לאחר שיצא לוט ובני ביתו מן המקום. ולפיכך גם הוא מסייע בדבר להוציאם. ומ"מ ההוצאה מן העיר עדיין לא היתה רק הכנה להצלה ועיקר ההצלה היתה במה שנתרחק מסדום לגמרי. ולא היה לו כח להתרחק לשעה קלה אלא בסיוע המלאך כדאי' לעיל סי' ט"ו שהמלאך היה מקדר לפניהם את הדרך כדי למהר ביאתו לצוער ודבר זה עשה רפאל לבד לפי שהוא היה מוכן להצלתו:

**בזכות אברהם** שרמז ליה שימלט אצל אברהם היושב בהר שזכותו הוא כהר גבוה ומייתי נמי ראיה שנקראו האבות הרים ממ"ש מדלג על ההרים בזכות האבות שנמשלו להרים וכן שמעו הרים אלו האבות כמבואר בפ"ק דר"ה:

**צרפית אמרה** לאליהו הנביא:
**איני יכול לעמוד בגחלתו** לפי שאהיה נחשב כרשע בעיניו (שעכשיו אברהם נתעלה טפי בצדקות ושנמול) הנה העיר הזאת קרובה לנוס שמה והיא מצער במעשים אמלטה נא שמה ותחי נפשי כי בערכם אני צדיק:
**ר"ב בשם ר"ל כו'**. ר"ל שרבי לוי מפרש קרא בענין אחר. משום דתנינן כשם שהנוה הרעה בודק כך נוה היפה בודק. ובהיות סדום בעמק שהיא כנוה הרעה לגבי ההר דבסים אוירא. לכן אמר ואנכי לא אוכל להמלט ההרה מטעם פן תדבקני הרעה משינוי וסת ומתי:
**מן הן** מהיכן כלומר מניין:
**הנוה הרעה בודקת** כשיצא אדם מנוה יפה לנוה רעה בודק את הגוף ובא לידי חולי כך כשיצא אדם מנוה רעה אל נוה יפה ג"כ בודק את הגוף:
**לפום וכו'**. לפיכך הוא אומר לא אוכל להמלט ההרה ש"מ סדום בעמק הי':
**ואינון אמרי כו'**. והם אמרו לו צא לך אל ההר ששם האויר טוב ויפה מן העמק והוא אמר הכי לא אוכל בתמיה:
**א"ר חלפתא קסרייא**. ממקום קסרייא:
**ע"י שכיבד את המלאך כו'**. ודאי עיקר הצלתו הית' בזכות אברהם שהרי עוד קודם כבוד האכסנאי כבר שלח ה' מלאך להציל את לוט וכדלעיל סי' ב'. אלא דבהא לחוד לא הי' נמלט אלא בהר וכמ"ש ההרה המלט. אבל עבור כבוד האכסנאי נשא פניו ג"כ להציל עבורו גם את צוער הקרובה לסדום להצילו לגמרי מידי סכנה. וממילא לפי שכבר הית' עיקר הצלה בזכות אברהם הועיל לו ג"כ כבוד האכסנאי לעשות לו הצלה גמורה. והיינו דקאמר לא אשא פנים מפניך ומפני אבותיך דמשמע דתרווייהו בעינן (נזה"ק):
**מפניך** כלומר מפני מעשיך הטובים:

## פסקה יב

**פטרונין** אדונים מלשון פטרון:
**עירוני** מכפר:
**מדינה** כרך גדול:
**וכעס עליהם** על בני המדינה:
**היה מתקיים** מתקומם להצילנו:
**מהם עובדים כו'**. ומ"מ לא נגמר דינם אלא על עושק וזנות. דבע"ז אומנות אבותיהם מדור אנוש בידיהם וכל העולם היו טועים בזה. זולת אברהם ותלמידיו (יפ"ת):

**עכשיו הם אומרים אילו היתה לבנה שם כו'**. עובדי לבנה יאמרו להתנצל כן על מפלתן לומר שלא עמדה להם יראתם לפי שהית' המכה שלא בזמן ממשלתה וכן בהיות המכה בלילה יאמרו כן בהיפך עובדי החמה ולפיכך בא להתנקם מהם בט"ז בניסן בבקר בשעה שחמה ולבנה עומדים ברקיע. הה"ד השמש יצא על הארץ וכו' וכדלעיל סי' ט"ו וכמו השחר עלה היינו משיאיר המזרח והא דכתיב השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה היינו בנץ החמה ובתחלת הנץ החמה עוד הלבנה ברקיע ובאותה שעה נגמר פורענותם (נזה"ק):

**אלא אנקם מהם בט"ז בניסן**. נמצא היו המלאכים אצל אברהם בט"ו בניסן שהיה אז יום ג' למילתו הרי שנימול בי"ג בניסן:

## פרק נא

### פסקה א

**כתיב כמו שבלול תמס יהלך**. במפלת הרשעים משתעי קרא זורו רשעים מרחם וגו' כמו שבלול תמס וגו' ומפרש כמו שבלול כהדין כיליי סיליי לימצא והם שרצים שונים שהם מיני שבלול שביציאתו מנרתיקו יוצא ממנו רירין וצואה עד שהוא נמחה ונמס בצואת עצמו ומת בו וכן הרשעים יאבדו כמו שבלול הזה:

**כאישות זו שאינה מספקת כו'** נפל אשת בל חזו שמש כאישות זו (והיא תנשמת דמתרגמינן אישותא) והיא בריה שאין לה עינים שאינ' מספקת לצאת מחורה להתראות בשמש עד שהיא חוזרת לעפרה. ותו דריש נפל אשת דהיינו הנפלים של אשת איש שהם בל חזו שמש ועז"א ד"א כאשת איש. כ"ג הא"א שזינתה כו' והכוונה הוא בנמשל שכך הרשעים נופלים בגיהנם שהוא חשך ולא יראו שמש. ומסיק בילקוט ד"א מדבר באנשי סדום וכו' בל חזו שמש שלא חזו שמש אנשי סדום. אלא השמש יצא על הארץ מה כתיב שם וה' המטיר וגו'. והיינו נמי דמסיק הכא הה"ד השמש יצא על הארץ וגו' וה' המטיר וגומר שבא לרמוז שבא עליהם המכה מיד בתחילת יציאת השמש עד שלא זכו לראות שמש:

### פסקה ב

**משל לב' מדינות כו'**. דק"ל מ"ש בסדום שהמטיר אש וגפרית עליהם מן השמים ואילו בארם נהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית. ע"ז השיב שהוא משל לשני מדינות כו' תשרף אחת (שמרדה ביותר) משלה שהוא עגמת נפש ביותר במה שנשרפת אף משלה. ואחת (שלא מרדה ביותר) תשרף מטמיון פי' מתוך אוצר המלך. כך להלן בארם שהרשיעו

ביותר ששרפו את ביתו. לכן ונהפכו נחליה כו' ברם הכא בסדום שלא מרדה כל כך וה' המטיר על סדום וכו' (נזה"ק):

**א"ר אבין לשפחה כו'** שהשי"ת יביא הטוב והרע מהשמים כענין השפחה שהוציאה מתנור טוב ורע (יפ"ת):

**בא בנה ורדת** כצ"ל (א"א) שהסדומיים היו עומדים לחמה ולבנה ולכל צבא השמים כדלעיל סוף פרשה הקודמת:

**זה גבריאל** שהוא שרו של אש. והוא נשתלח להפוך את סדום כדאיתא לעיל פ"נ ונקרא גבריאל בשם רבו משום שנקרא השליח בשם השולח כמו שכתב הרמב"ן גבריאל הוא הממונה על הדין והעונש:

**מאת ה' מן השמים זה הקב"ה** שלפעמי' ברבות הרשע אז גם מדה"ר מסכים לעונש וזהו מאת ה' אף שהוא מלא רחמים:

**וה' הוא ובית דינו**. שהוי"ו תוס' הוא כמו פלוני ופלוני (רש"י). כי נתגבר הדין על הרחמים ומסכים מדה"ר למדה"ד להענישם. ואע"ג דגבריאל ע"כ שולח להפוך את סדום. פירושו וה' המטיר שהסכים הוא ובית דינו להמטיר גפרית ואש על ידי גבריאל שהוא הפועל הקרוב בזה:

**אמר ר"י בתורה כו'**. נראה דבשיטת רבי אלעזר אמרה. דמשום דלא תיקשי ליה דפירש וה' קודש אם כן מאתו מיבעי ליה לזה אמר דעביד קרא דמשתעי הכי (יפ"ת):

**שההדיוט מזכיר שמו**. לפי שהזכירו שמם תמורת הכנוי. ולכן כשהגיד הכתוב דבריהם אע"פ שכבר הזכיר שמם הזכירם שנית לפי שהזכיר סגנון דבריהם. ונמצא שהזכיר שמם בלי צורך. כן השי"ת הזכיר שמו תמורת הכנוי (יפ"ת):

**את בן המלך אכ"כ אלא את שלמה בני**. ט"ס הוא וכצ"ל את עבדי אכ"כ אלא את עבדי אדוניכם (יפ"ת):

**ואת תמיה שהקב"ה מזכיר שמו שני פעמים כו'**. וא"ת מה ראיה מהדיוט שלא ידקדק בלשונו ללשון התורה. י"ל לפי שהזכרת השם הוא דרך גדולה. ולכן מכ"ש יצדק זה בהקב"ה (יפ"ת):

## פסקה ג

**הה"ד ימטר על רשעים כו'** דריש דרמיז ביה על דינה של סדום שהמטיר עליהם מלמעלה אש וגפרית והיה זה מופת על עונש הרשעים בגיהנם לעתיד (נזה"ק):

**גומרין ומצדן** שפי' פחם מגזרת פחם לגחלים וקאמר פחים למדריש נמי מצודים מלשון פח יקוש וענין המצודים לכאן היינו ענין הורדתם לגיהנם כענין שנאמר יצודנו למדחפות וכדלעיל פ"ך (יפ"ת):

**סולדת עליו** נשרף ונבהל מפניו יותר מבשאר ריחות רעים הקשים יותר. ודריש בזה סיפא דקרא ורוח זלעפות שהוא ענין רעדה ובהלה:

**למה שהיא יודעת שנדונת בה לע"ל** ואפילו נפשות הצדיקים מתיראים מעונש גיהנם כי אין צדיק בארץ וגו':

**שנאמר מנת כוסם** חלק הרשעים לעתיד הוא אש וגפרית דקרא בשכר ועונש העתידים לנפש קמיירי דלעיל מיניה כתיב ישר יחזו פנימו והיינו לעוה"ב שרואים פני שכינה (יפ"ת):

**כפיילי פיטורין** ככוס משקה של בשמים ששותין לאחר המרחץ דריש ליה לשון כוס ממש. ולפי שהנאת הכוס אחר המרחץ שהעורקים פתוחים והאדם צמא ושתיית הכוס נכנסת בכל האברים אמר שהכוונה בכאן שכוס התרעלה הזה יחלחל ברשעים ככוס אחר המרחץ (יפ"ת) ועיין מ"ש לעיל פ"י סימן ח' פי' פיילי פיטורין:

**אין דבר רע יורד מלמעלה**. אין הרעה באה מלמעלה אלא מלמטה באה מאליה ע"י שלוחי הדינים. וע"ז נא' לא יגורך רע:

**והא כתיב אש וברד כו'**. העיקר כגי' הס' המדויקים דה"ג והכתיב אש וגפרית וגו' מן השמים. א"ל כתיב אש וברד שלג וקיטור רוח סערה הוא שעושה דברו. וזה מכוון למ"ש בילקוט וארא בענין הברד של מצרים וז"ל וימטר ה' בתחילה מטר כשירד נעשה ברד שנא' וימטר ה' ברד. למה שאין הרעה דרה אצל הקב"ה. המטר היה יורד והיה הרוח נכנס בו ועושה אותו ברד שנא' רוח סערה עושה דברו ע"כ. וכן הוא באש שהרוח סערה מערב בו כח אש מן האש היסודי ונהפך לאש וגפרית בכח הרוח סערה. ופעולה זו נעשה ע"י גבריאל למטה בארץ (נזה"ק):

**מכאן שיש לו אוצרות אחרים**. כלו' שיש לו אוצרות אחרים בשמים שהם רעים דמה ת"ל את אוצרו הטוב. אלא ללמדך שיש בשמים ג"כ אוצרות רעים. ומסיק הא דכתיב הכא מאת ה' מן השמים דהיינו כמרתק מן גבר פירוש כאבן המושלך בכח מן הגבר כלומר כמשליך אבן בכח מן הגשר מלמעלה למטה. כך השליך ה' אש וגפרית מאתו מלמעלה מן השמים עד למטה. והמעריך פי' כמרתק כאגרוף תרגום ירושלמי באבן או באגרוף מרתיק:

## פסקה ד

**חמשת הכרכים** נראה דארבע גרסי' דהא מקראי משמע שנמלט צוער ושמא דעת רז"ל שאחר שיצא לוט מצוער נהפכה. ומ"ש הכתוב ויהפוך לאו בבת אחת:

**והפכן** מלמעלה למטה ממש והיינו ויהפוך. דאי שהשחיתן. כבר נאמר שהמטיר עליהם גפרית ואש ופשיטא שנשחתו. ומשום דבעי לאתויי ראיה מקרא דבחלמיש אקדים לומר דהיו יושבות על צור אחד. והא דכתיב הפך משורש הרים שלכל אחד היה גבעה בצור בפני עצמה וקרי להו הרים:

**הה"ד בחלמיש שלח ידו כו'** ולא אשכחן הפיכה בהדיא רק בסדום ועמורה. הילכך משמע טפי דבהכי איירי (יפ"ת):

**ח"א בחלמיש שלח כל היד. וח"א בחלמיש שלח אצבע קטנה שהוא אחד מה' אפיק למ"ד מחלמיש.** כצ"ל וכן הוא בספרים המדויקים ובילקוט וה"פ דחד מפרש בחלמיש כמשמעו מלשון צור. והמכה היה כל היד. ואידך ס"ל דחלמיש כמו בחמש וענינו באצבע החמישי לבד דמדלא כתיב בהדיא לשון צור דריש מיניה נמי הא:

**צמחי אדמה** העשבים הגדילים בתוך האדמה בלא זריעה או כמהין ופטריות. כי גם זה נשחת כי הקיטור והאידים שחתו את האדמה מכל וכל עד שנעשתה חריבה ויבשה בלתי יכולה לקבל את הצמחים בתוכה:

**עד עכשיו כו'** כי האויר שבה נשחת מאד עד שגם המטר נשחת בעבור זה:

**ויתן בערוגה אחרת אינה מצמחת.** כצ"ל (א"א):

## פסקה ה

**על כן ותהי נציב מלח.** עיקר מיתתה היתה מאזהרת אל תביט אחריך. אלא מה שנידונה בנציב מלח בעבור שחטאה במלח (יפ"ת):

## פסקה ו

**ששתק לאברהם כו'** שזכר ללוט הטובה שעשה לאברהם בשתיקה ששתק לאברהם בשעה שאמר על שרה אשתו כו' בזה הצילו לאברהם מסכנת מות. ולכן בעבור שעשה טובה אל הצדיק הגין זכותו עליו. כי כל המטיב עם הצדיק זכותו מגין עליו כמבואר בכמה דוכתין (נזה"ק):

**שהיה שרוי בהם** דייק מסיפא אשר ישב בהן ואיך ישב בכולן אלא שהיה שרוי כו' גם בשאר הערים פעם בזה ופעם בזה עד כי הגיע לסדום אשר נתיישב שם בישיבת קבע:

**רבנן אמרי שהיה כו'**. שלא נתיישב אלא בעיר סדום. והא דכתיב אשר ישב בהן היינו שהיה לו ישיבת הרוחה על ידם בהיותו מלוה להן בריבית. וכן ע"ש זה היה בכולם

כתושב דעבד לוה לאיש מלוה וקמ"ל קרא דלפי שהיה מתחבר להם היה ראוי לו ללקות עמהם אילולא זכות אברהם (נזה"ק):

## פסקה ז

**הה"ד למנצח אל תשחת**. דרש דלשון במערה הוא טעם לאומרו אל תשחת. כי בהיותו אז במערה נזכר לענין המערה של לוט ובנותיו שנפקדו שם בזרע. וכן ניצולו בזכות דוד העתיד לצאת מהן כדאיתא בפרק הערל ולעיל פ' מ"א ופ"נ. ולזה אמר דוד אחרי כי עשית חסד לאחרים בשבילי אלו לוט ובנותיו שהיו במערה. עכשיו שאני נתון במערה יה"ר מלפניך אל תשחת כלומר אל תשחת עתה טובת מערה הראשונה. כי אם תרפה ידך ממני תהיה למפרע טובה הראשונה לבטלה. ואע"ג דלוט ניצול בזכות אברהם וכדלעיל סימן ח'. אבל מ"מ בנותיו לא ניצולו אלא בזכות דוד שעתיד לצאת מהם כדדרש הנמצאות:

## פסקה ח

**שנתכלה העולם** ואע"פ שראו שנמלטה צוער בעוד חברותיה נהפכות. חשבו כי בצאת אביהם משם נשחתה ולא נשארו אלא הם לבדם לחיות זרע:

**ונחיה מאבינו בן אכ"כ**. דהו"ל למימר בן בהיות עיקר מבוקשתם לבן לחיות זרע על ידו אף כשימות הזקן. אבל בלידת בת אין להם תקנה לכך דרש שנרמז בזה על משך זרע העתיד הוא מלך המשיח. ששם זרע הונח גם על בניו ובני בניו הרחוקים עד סוף כל הדורות. והיו כמתנבאות ואינן יודעות מה (נזה"ק):

**שהוא בא ממקום אחר**. דריש זרע מלשון זרות. וזהו מלך המשיח שבא מפסול משפחה ממואב (מת"כ):

**בקומה ידע** שהנקוד עוקר המלה כמאן דליכא. שכאשר הפיג יינו הרגיש קצת במעשה שעשה בשכרותו ולא חקר בדבר. ובגנותו דבר הכתוב שעם שהרגיש בדבר לא נזהר שלא לשתות בלילה השניה. ולכן לא נקוד בקומה ב' שאין נפקותא מידיעתו בלילה הב' דמאי דהוה הוה (יפ"ת):

**היו מחביאין אותו במערות** והמערות הללו היו משל אנשי סדום ועמורה כי היה ההר סמוך להם. וכאשר מתו כולם זכו בהם לוט ובנותיו מן ההפקר ולא היה גזל (נזה"ק):

**דוגמא של עוה"ב**. לימות המשיח. לרמוז שעתיד משיח לצאת מהן (נזה"ק):

## פסקה ט

**אין אשה מתעברת כו'** והכי גמירי לה (יפ"ת):

**והכתיב ותהרין שתי כו'** והיו בתולות כדכתיב הנה נא לי שתי בנות אשר לא ידעו איש:

**שלטו בעצמן והוציאו ערותן**. לפי שידעו שאינן מתעברות מביאה ראשונה (יפ"ת):

**כל מי שהוא להוט כו'**. כלו' הרעה הזאת גרמה אביהן שע"י שהיה להוט אחר הערוה נכשל בזה. כי לולי זה אע"פ שהיה שכור לא היה מתאוה לזנות וכ"ש למ"ש לעיל שבשניה היה קרוב למזיד (יפ"ת):

**הוי לוט נתאוה**. כי נפרד זה לוט שנפרד מאברהם ונזכר זה לתוכחת מוסר כי ההולך בשרירות לבו ונפרד מהטובים תגלה רעתו בקהל:

**אין כל שבת ושבת כו'** כי אז היו נוהגים לקרות בכל שבת ושבת גם כן פרשתו של לוט להורות לעם איך השכרות מביא לידי מכשול עון. ומתוך כך שומר נפשו ירחיק מזה. ומיהו אית דגרסי אין לך כל שנה ושנה שאין קורין בה כו' והיא גיר' נכונה (יפ"ת):

**בכל תושיה יתגלע** כלומר בכל שבת שקורין בתורה הנקראת תושיה יתגלה כלו' יתגלה קלונו של לוט כי אותיות אחה"ע מתחלפין:

**א"ר אחא התגלעו כו'**. רבי אחא דייק לה מס"ד דכתיב בכל תושיה יתגלע ולא כתיב התגלעו לשון רבים על לוט ובנותיו. אלא ודאי כי הוא לבדו נתכוון לדבר עבירה. ומסיק דמהאי טעמא נמי האנשים נתרחקו והנשים נתקרבו (נזה"ק):

## פסקה י

**ר' הונא בר פפא ור"ס**. כל הני תנאי מפרשי עברתו מלשון עיבור. כלו' תחלת עיבורו של מואב שהיה מבנות לוט שנתעברו מאביהם. ובדיו היינו בניו וכענין שנאמר יאכל בדיו בכור מות. אלא דפליגי בפירושא דקרא כמו שיתב':

**רה"א תחלת עיבורו של מואב לא היה לשם זנות אלא לש"ש. ולא כן בדיו לא כן עשו לא עשו לש"ש אלא**. כצ"ל מפרש רישא דקרא לשבח וסיפא לגנאי. וס"ל דה"ק תחלת עיבורו של מואב לא היה לשם זנות אלא לשם שמים ואמר ולא כן כלו' שלא נשארו כך כפי טבע שורשם שהיה בכוונה טובה שהרי בדיו לא כן עשו במעשה השיטים שנא' ויחל העם לזנות אל בנות מואב כי בנות מואב פיתו אותם לדבר עבירה וכמבואר שם (נזה"ק):

**רס"א תחילת עבורה של מואב לא היה לש"ש אלא לשם זנות ולא כן בדיו לא כן עשו לשם זנות אלא לש"ש שנא' ותרד**. כצ"ל ור"ל שר"ס מפרש איפכא תחילת עבורה של מואב לא היה לש"ש אלא לשם זנות כי גם בנותיו נתאוו לו לזנות. ואמר ולא כן כלו' שמ"מ לא נשאר בכולם טבע שורש הרע. שהרי בדיו לא כן עשו זו רות במעשה בועז שלא עשתה אלא לש"ש שנא' ותרד הגורן ותעש ככל אשר צותה חמותה. שכוונתה היתה לש"ש (נזה"ק):

**א"ר לוי כו'** מפרש ולא כן בדיו לא כן עשו בתמיה. ולא כן וכי בדיו לא כן עשו כאשר עשו אבותיהן. ולא הכריע הדבר אם המקרא נדרש לשבח או לגנאי:

### פסקה יא

**מפתק** פי' סותם:

**בן מי שהיה עמי**. כלו' שאינו מאיש זר רק ממי שהיה תמיד עמי. והוא האב. ומ"מ לא אמרה בפירוש מאב. ולכן קבלה שכר (יפ"ת):

**הולכות לעבור עבירה** דס"ל כרבי סימון דלעיל דאמר שהיה לשם זנות:

**ונתפקדו** בתמיהא:

**בזכות מואב מי אב**. צ"ל בזכות אברהם מואב מאב. ונמצא בנוסחאות כן באיזה זכות בזכות מאביהן אברהם שנקרא אב דכתיב כי אב המון גוים נתתיך (אות אמת):

## פרק נב

### פסקה א

**ר' אבין פתח כו'** ולמה זה נסע עכשיו ממנו ללא סיבה למקום אשר לא ידע והוצרך להתנכר לאשתו. לזה סמך ר' אבין אהאי קרא ואולם הר נופל כו' שסבת העתקו מפני לוט (יפ"ת):

**ואולם הר נופל יבול זה לוט שנפל מהר. וצור יעתק ממקומו זה אברהם שגרם לו לוט שפנה ממקומו. ד"א לפי שחרב מקומה של סדום כו'**. כצ"ל וכן הוא בילקוט (יפ"ת ונזה"ק). וה"פ הר נופל זה לוט שנפל מהר כלו' שמעת שנפרד מאברהם ירד ונפל ממעלות מדרגת קדושת אברהם הנמשל להר שבהיותו דבוק בו באברהם אז היה גם הוא נדבק בקדושתו ובמעלתו להיות ג"כ במדרגת מעלת ההר. אבל משנתרחק ממנו ירד ממדרגתו. ולכן נקרא הר נופל לפי שנפל ממדרגת ההר של אברהם. יבול שנבלה ונפסד לגמרי ולא היה לו תיקון עוד לשוב לקדמותו. שהרי עבור זה שוב נסע אברהם משם אל ארץ הנגב להתרחק ממנו. וצור זה אברהם שנקרא צור יעתק ממקומו שגרם לו לוט שפנה ממקומו:

**מפסיק** פירוש מחדיל ומונע:

### פסקה ב

**שהיה בן אחיו** וחשוב כאחיו כמ"ש כי אנשים אחים אנחנו וכמ"ש וישמע אברם כי נשבה אחיו:

**פשעת באברהם** דמקרית עוז היינו אברהם כדכתיב הביטו אל צור חוצבתם כדכתב רש"י בפ"ד דנזיר (יפ"ת):

**כפרת ביה שקרת ביה**. שענין הפשיעה היא הכפירה בו שפורק עולו מעליו כאילו לא ידעו ומשקר באמונתו. ואפשר שהכפירה נאמר בבחינת האמונה. והשקרות בבחינת המעשה שלא ישמור אמונתו במשאו ובמתנו כמו שמצינו זה בלוט שכפר באמונת אברהם כמ"ש לעיל בפרשה מ"א ויסע לוט מקדם מקדמונו של עולם. וג"כ הפך מעשיו ממעשי אברהם ונמשך למעשה סדום (יפ"ת):

**מה להלן לא יבא טמא כו'**. ר"ל כמו שהטמא מפני טומאתו ושיקוצו צריך להתרחק מן המקדש הקודש כן עמון ומואב מפני טומאתם ושיקוציהם בהיותם נולדים בעבירה נתרחקו מן הקהל המיוחס והקדוש (יפ"ת):

## פסקה ג

**חכם לב זה אברהם**. שנקרא חכם לב לפי שהשכיל מעצמו להכיר את בוראו. כמו שאמר לקמן פ' ס"א. ואמר יקח מצות כי לא יספיק לו בקיומן רק שיהיה כלוקח וקונה אותם ורודף אחריהם אע"פ שהיה במקום שלא יבואו לידו כדהכא שנסע ממקום שהיה פטור מהכנסת אורחים ובקש מקום שיזכה בהם:

**ולא חסר קילורין שלו**. פי' ולא נחסר אוצרות שלו כלום מחמת האורחים כמו שהיה דרכו תמיד להוציא כמה מבהמותיו ומאכילו להם:

**מה אני מפסיק צדקה** אע"פ שהוא לא היה עושה בידים קרי נפשיה מפסיק מאחר שבידו ללכת למקום שימצא לעשות ואינו עושה. ע"ד גם מתרפה במלאכתו חבר הוא לאיש משחית (יפ"ת):

**זה לוט שהיה אויל בשפתיו**. שחטא בשפתיו שלא הוכיח את בנותיו. וזו היתה סיבה שילבט ויתרחק מקהל ה' (יפ"ת):

**לבטי לבוטין** מכשולי מכשולות:

**דבר שלקה בו העולם**. בדור המבול ובסדום ועמורה דהיינו זנות. ואפי' למ"ד ב"נ מותר בבתו. גנאי היה וכבר גדרו עצמן הדורות (יפ"ת):

## פסקה ד

**ז' שמות נקראו לו**. לצד הדרום ונגב אחד מהם:

**דרום** כדכתיב הולך אל דרום וסובב אל צפון:

**נגב** טעם שם נגב כתב הראב"ע ז"ל שהוא מלשון נגוב. כי צד דרום חם ומרוב החום ייבש:

**תימן** שנאמר אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי עורי צפון ובואי תימן:

**ימין** שנאמ' אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה וכד"א צפון וימין אתה בראתם:

**חדר** שנא' (איוב ל"ז:ט') מן החדר תבא סוכה ואמרי' בפ' לא יחפור זה רוח דרומית:

**ים** כדכתיב ממזרח וממערב ומצפון ומים ומתרגמינן מן ימא דרומא:
**וסינים** דכתיב ואלה מארץ סינים ות"י מארע דרומא:
**נ"א וסניניים** גירסא זו לא ידעתיה (יפ"ת):
**ולא ממדבר הרים** ומתרגמינן שם ומן דרומא אתר דרומא:
**א"ל אף היא דרום היא** כי הודה על האמת כי הרים שם לרוח דרומית והוה ליה ח' שמות. קרוב אצלי דגרס אלא במקום א"ל. כי לא נזכר אומר ומקשה דלימא א"ל (יפ"ת):
**שמעית כו' ויסע משם אברהם אמרתי כו'**. על שאמר לו הפרד נא מעלי נתקיים כן ולא יכול להתקרב אליו עוד לעולם:
**היתה פרישתו פרישת עולם** שהרי אפילו עכשיו שהלך לוט להר אשר שם אברהם להתקרב אצלו נסע משם להפרד ממנו. וטעם הנטייה לפי שגרם לעשות מריבה בין אברהם ללוט כדאיתא לעיל פ' מ"א. וגם הכוונה על פרישת עירוב הזרע כי על שנפרד מאברהם גרם לריחוק זרעו כדלעיל סי' ב'. ומשעה שפירש ממנו אברהם רמז לו זה כדאמר לעיל פ' מ"א מה הפרדה הזו כו':
**על כרחה שלא בטובתה**. שפי' אל שרה כמו על שרה. וכה"ג פרש"י בחומש וז"ל כאן לא נטל רשות אלא על כרחה שלא בטובתה לפי שכבר לוקחה בית פרעה עי"כ עכ"ל ואע"פ שכתוב והיא גם היא אמרה אחי. ע"כ הודית לדברי אברהם בטוב מוסרה. וכן פירש התרגום ואמר אברהם על שרה אשתו:

## פסקה ה

**בשעה שדרך ב"א לפרוש זה מזה**. דהיינו בלילה אשר אז הוא זמן ממשלת החיצונים. וה"ה במקומות חרבים אשר שם משכנם גם ביום שאינם זוכים לאור הנבואה מאת ה' לגמרי אלא בהתלבשות מדרגת החיצונים (נזה"ק):
**משל למלך שהיה נתון הוא כו'**. ר"ל כמו המלך שאינו מדבר עם מי שאינו אוהבו אלא ע"י הפסק הוילון. כך גם נביאי עכו"ם המתנבאים בלילה בזמן ממשלת החיצונים. אשר הם כוילון ומסך מבדיל בינם לבין קונם ית'. אבל בנביאי ישראל מקפל הוילון הוא מסך המבדיל ומדבר עמם פנים אל פנים. אלא שמ"מ לא הגיעו כולם למדרגת משה שהשיג יותר להתנבאות באספקלריא המאירה כדלקמן בויק"ר פ"א:
**הולך במטמוניות** וכן על נביאי עכו"ם אינו מתגלה אלא בלילה בהתלבשות מדרגות החצונים אשר השפע הקדוש בא אליהם במטמוניות:
**מה בין ישראל כו'** לעיל אמר איך נגלה ובא להם. וכאן מדבר איך מדבר עמהם:
**אלא בחצי דבור** שקשה עליו להאריך עמהם בדברים:

**ויקר לשון טומאה** שנתלבש את נבואתו במדרגת הטומאה (נזה"ק):
**רחוק ה' כו' אלא כו'** דאע"פ שהוא מתגלה להם בנבואה. מ"מ נקרא רחוק לפי שהוא רק דרך מסך מבדיל. ולפיכך גם תפלתם אינה נשמעת (נזה"ק):
**שאין התראה כו'** אינם צריכים התראה שהרי א"ל מת אתה אע"פ שלא הותרה הטעם בזה כי מי שלבו טובה בעצם רק החטא הוא במקרה ועל כן הוא צריך התראה כי אולי נפתה לשעה קלה. ואחר שיתרו אותו אז יעבור מאתו הרוח רעה. לא כן מי שלבו רעה בעצם אז לא יועיל לו התראה:
**בעלה נתעטר בה כו'**. דריש לה כאילו כתיב בעלת בעל שהיא בעל עליו ועל ידיה נעשה הוא בעל שבעלה נתעטר בה כו' וכדמפרש לעיל ריש פרשה מ"ז (נזה"ק):

## פסקה ו

**אמר אם כך דנת לדור המבול כו'**. דגם בא לרבות דור המבול ודור הפלגה. ולכן אמר ג"כ גוי לשון רבים דמשמע אומה שלימה דה"ק אם כך דנת לדור המבול ודור הפלגה צדיקים היו (נזה"ק):
**ואי גוי זה תהרוג** דהיינו אותי עם בני ביתי ובני אומתי א"כ גם צדיק אברהם תהרוג שגרם הדבר כי הלא הוא אמר לי אחותי. וכן הוא להדיא בפסיקתא והלא הוא כו' נמשך למעלה שלכן גם צדיק תהרוג. ותו דריש מדכתיב והיא גם היא לרבות חמרים וגמלים שכולם אמרו שאחותו היא (נזה"ק):
**בתם לבבי הדא אמרה כו'** גירסת הילקוט יותר נכונה שם בתום לבבי וכו' א"ל אמת דברת באחת תום לבב יש לך נקיון כפים אין לך. ממה שהשיבו וגם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת אמרת משמוש ידים היה. כלומר ולפיכך לא הזכיר ה' ג"כ לשון נקי כפים:

## פסקה ז

**מחטא לי מחטונך כו'** כלומר יצרך המחטיאך מסור בידי שהוא ברשותי. ועל זה אמר על כן לא נתתיך וגו' וכדמסיק משל לגבור רוכב על הסוס כו' עד מחטונך לי וכו' ולא ממך הוא הדבר שבטלתי תאות יצרך (נזה"ק):
**לסוס או לרוכב**. הוי לרוכב כי הסוס אין בשכלו להטות מדרכו. כן היצר שמתאוה. רק ה' בחסדו חשך אותו ומנע יצרו ע"י התגלות החלום:

## פסקה ח

**א"ל מי מפייסו שלא נגעתי בה** ועל זה א"ל כי נביא הוא. ויהיה כי נביא הוא תשובה למה שלא נזכר בכתוב כדרכם ז"ל בכמה מקומות. והכי קאמר מפוייס הוא כי נביא הוא:

**א"ל ומי מודיע לכל** שאע"פ שאברהם יודע כי טהורה היא. מ"מ לא יהיה מפוייס מכיון שהעולם יחשבו כי נטמאה אשתו וחרפתו לא תמחה:
**א"ל ויתפלל בעדך** ומזה ידעו הכל כי אמת שלא נגע בה. מאחר שאברהם מתפלל בעדו:

## פסקה ט

**לפי שהיו רואים עשנה של סדום**. בראותם ענין מעשה אברהם שלקו כולם בעוצר רחם ועצירת שאר נקבים כדלקמן. גזרו אומר כי השגחת המכה בעשנה של סדום מתפשט גם לכאן בהיותנו קרובים אל החלל. ולפי שגם הנה נתפשטו המלאכים שנשתלחו לסדום שהם שלוחי ההשגחה. והיינו דקאמר אמרו אותן המלאכים שנשתלחו לסדום באו לכאן להשגיח בחוטאים ולפיכך ויראו האנשים מאד (נזה"ק):

## פסקה י

**ויקרא אבימלך לאברהם ויאמר לו מה עשית לנו ומה חטאתי לך. מה חטאתי לך המד"א הנך מת על האשה אשר לקחת וגו' ומה עשית לנו ואם אינך משיב דע כי מות תמות.** כצ"ל והקדים המדרש לפרש מה חטאתי לך שלא כסדר הכתוב משום דסליק מיניה. ועוד דהנך מת קודם אל ואם אינך משיב (יפ"ת). ומפרש דמה עשית לנו לשון רבים הוא כלפי מה שאמר לו ה' ואם אינך משיב דע כי מות תמות אתה וכל אשר לך שהעונש הוא על רבים. ושוב אמר ומה חטאתי לך בלשון יחיד כלפי מה שאמר לו ה' הנך מת על האשה אשר לקחת שלא הזכיר בעונש אלא לו לבדו דבאינו משיב כולם בכלל העונש. ואם ישיב אז רק הוא לבדו ראוי לעונש (נזה"ק):
**כי עצר עצר כו'** ופירש חטאה גדולה עונש גדול מגזרת חטאת מצרים (יפ"ת):
**בכ"מ היתה רווחה מקדמתך** שבא שמה בעבורך ריוח וכל טוב וכדכתיב ונברכו בך כו' ומפרש לעיל פ' ל"ט הגשמים והטללים בזכותך. כאן מעשים שלא הורגלו לעשות על ידך עשית עמדי שקדמך רעבון בעיצור גשמים ומתיקר השער של תבואה. ונרמז קללה זו במה שכפל לומר עצור עצר לרבות עצירת גשמים כמד"א ועצר את השמים וגו' (נזה"ק):
**בשיטתן הושיבן** שב"נ לא היו נוהגים איסור בשאר האב רק בשאר האם (רש"י והערוך) ושקר לא הוציא מפיו אע"ג דהיא היתת בת אחיו. משום דבני בנים הם כבנים:

## פסקה יא

**הלואי נדרש הדין קריא תלת אפין כו'**. הלואי נדרוש זה הפסוק בג' פנים ונצא ידי חובתו לכוין האמת. כי ודאי בכל אלו הפירושים יש איזה צד דוחק. אלא שמ"מ אין קפידא בזה בהיות המקרא נדרש בג' פנים דבאמת רמיז לכולהו (נזה"ק):

**בשעה שבקשו אומות העולם ליזדווג לי כו'**. העיקר כגירסת רש"י ובשעה שבקשו או"ה לענות אותי העמיד להם שני גדולי הדור כו'. ופירושו בשעה שבקשו להזדווג והיינו כשהשליכו לאור כשדים. ולפי זה ה"ק קרא ויהי כאשר התעו אותי פי' כשהזיקו לי אלהים היה עמדי להצילני מאז היותי בבית אבי דהיינו אור כשדים. לפי הדרשה השניה פי' התעו אותי שבקשו להטעותו אחרי עכו"ם כדלעיל פ' ל"ח וה"ק כאשר התעו אותי. אלהים מבית אבי פי' הוציאני ה' מבית אבי שאמר לי לך לך. ולפי הדרשה הג' שאמר ובשעה שבקשו לענות אותי ביסורין בחבישת בית האסורים (כמו שהיה נחבא בכותא עשר שנים) העמיד להם שם ועבר והיו מתרים בהם ע"פ הדיבור כי יתחייבו כליה מן השמים אם לא ירפו ידם מאברהם וע"י זה נפטר מתחת ידם. וה"ק ויהי כאשר התעו או"ה מדרך הישר ויבקשו לענות אותי. אלהים העמיד מבית אבי שופטים שיוכיחו אותם. וסיפר אברהם כל זה לאבימלך סיבת טלטולו ממקומו וארצו בהיותו עומד בסכנה עצומה עם בני דורו תמיד ובהיותו בא לידי טלטול עם אשתו. בהכרח מאז התנה תנאי עם אשתו לומר עליו כי אחיה הוא (ועיין ביפ"ת ונזה"ק):

## פסקה יב

**בוכסי עינא מינה** וה"פ ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך ר"ל לזה שאמרת עליו אחי הוא. הנה הוא לך כלומר אותו הממון הוא לך בשביל כסות העינים לכל אשר אתך. דהיינו כדי לכסות העינים לכל האנשים אשר אתך במקום אשר תהיה שם לבל יתנו עיניהם בך. לפי שלא יעשה אברהם עוד כהנה. כי לא העלים הדבר מתחילה אלא עבור הרווחת ממון והרי עתה באתי להשביע עיניו בממון (נזה"ק):

**אמר רבי יוחנן עשה לה כסות כו'** פי' עשה לה כסות חשוב מן האלף כסף שיהיו הכל מביטים בכסות החשובה ולא בנוייה כי יאמרו שהלבוש גורם היופי:

**כסות עינים כסות שהיא כו'** הוא ד"א כסות עינים כסות שהיא עשויה עינים עינים דהיינו מסוה חשוב שהוא מעשה אורג העשוי נקבים נקבים לבל יוכלו להביט בהוד יופיה:

**ר' ברכיה אמר הלבישה כו'** בילקוט גרס נטל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה למה שלא יתבע אדם אותה אלא יהיו שומעים שהיא מלכה ומתייראים לתבוע אותה והיא כמכוסה מן העין:

**ר"ל אמר בקש להקנותה כו'**. דעשה לה כסות חשוב כדי להקנותה להכניס קנאה ושנאה בלב שרה על בעלה לומר כל השנים כו' וחשב כי עבור זה יתעורר לה איבה ושנאה על בעלה ותמרוד בו ותצא מתחת רשותו להיות אשת המלך שסיפק בידו למלאות רצונה במלבושי כבוד אשר יתאוו להם הנשים:

**א"ל אתם כסיתם כו'** וה"פ הנה נתתי אלף כסף כו' ומעשה זה הוא לך כסות עינים לסמיות עינים שלפי שאתם כסיתם ממני שלא גליתם לי שהיא אשת איש. לכן הבן שתעמידו יהיה כסוי עינים שיכהו עיניו מראות:

**בן שאתם מעמידים כו'**. וכן נתקיים ביצחק כדכתיב ותכהינה עיניו וכ"ה להדיא בס"פ החובל ופ"ד דמגילה:

**א"ל כבר תוכחתיה כו'** מפ' ונוכחת מל' תוכחה ומוסר בעונש ופתרונו על הכל קבלתי תוכחה ומוסר בעונש הראוי לי שאף גם על ביטול תשמיש לילה אחת קבלתי עלי עונש ממון אלף כסף. ואהא קאמר כבר תוכחתיה דהאי גברא גביה גם בממון על ביטול תשמיש. ומייתי עלה לדוגמא הא דתנן המורדת כו' דשמעינן מהא כי יכופר עון זה בממון (נזה"ק):

**דתנן המורדת כו'** מההכרח להעתיק לשון הירוש'. המורדת על בעלה פוחתין לה מכתובתה ז' דינרין כו' וכן המורד על אשתו מוסיף לה על כתובתה ג' דינרין. גמרא. הכא את אמר ז' והכא את אומר ג'. אמר ר"י ב"ח הוא ע"י שהיא חייבת לו שבע הוא פוחת ממנה ז' והיא ע"י שהוא חייב לה ג' מוסיף לה ג'. ופריך הגע עצמך שהכניסה לו עבדים (פי' תעלה בדעתך אם היה כן) הרי אינה חייבת לו כלום. הגע עצמך שהתנה עמה לא שאר ולא כסות ולא עונה הרי הוא אינו חייב לה כלום. מאי כדון (מאי טעמא הכא ז' והכא ג') ומשני כי הא דא"ר יוחנן צערו של איש יותר מרובה משל אשה (כלו' מורדת מתשמיש קאמר וה"ט דבה פוחתין לה ז' ובו מוסיפין ג' מפני שצערו של איש מרובה יותר משל אשה) הה"ד ויהי כי הציקה כו' עכ"ל הירושלמי. ומעתה נקל על המעיין לתקן במדרש שלפנינו ולהשוותם יחד:

## פסקה יג

**לא נאמר בלשון הזה**. פירש"י שיהא אדם מתפלל על אחרים והרד"ל פי' לא התפלל אדם ונענה לבטל הגזירה עד אברהם שפתח הקשר הזה. ולכן פותחת תפלת י"ח במגן אברהם שממנו נפתחו שערי רחמים לשמוע תפלה:

**עצירה בפה כו'** שכל נקביהם נסתם הפה מלדבר הגרון מלאכול העין מלראות האוזן מלשמוע מלמעלה ולמטה קטנים וגדולים (רש"י) או פי' עצירה בפה מרוק וקיא. ועצירה מלמעלה פירושו מלאכול (יפ"ת):

**א"ר ברכיה כו'** עד סוף הפ' מבואר לעיל פ' מ"א סי' ב' ע"ש:

# פרק נג

## פסקה א

**זש"ה וידעו כל עצי השדה כו'**. ה"ג בילקוט ובס"מ זש"ה וידעו כל עצי השדה כי אני ה' השפלתי עץ גבוה הגבהתי עץ שפל הובשתי עץ לח והפרחתי עץ יבש וידעו כל עצי השדה אלו הבריות המד"א כי האדם עץ השדה. כי אני ה' השפלתי עץ גבוה זה אבימלך. הגבהתי עץ שפל זה אברהם. הובשתי עץ לח אלו נשי אבימלך דכתיב כי עצר עצר ה' וגו'. הפרחתי עץ יבש זו שרה. אני ה' דברתי ועשיתי א"ר יודן לא כדין דאמרין ולא עבדין אלא אני ה' דברתי ועשיתי. אר"ב אני ה' דברתי ועשיתי והיכן דיבר למועד אשוב אליך ולשרה בן ועשיתי הה"ד ויעש ה' לשרה כאשר דיבר ע"כ. ודריש דקרא רמיז נמי על העבר בענין אבימלך ואברהם כי מעשה העבר היה סימן על העתיד. והוא כי לשעבר השפיל עץ גבוה זה אבימלך הגביה עץ שפל זה אברהם. כי אע"פ שאברהם היה כגר בארצו מ"מ הוצרך אבימלך להכנע עצמו לפני אברהם וליתן לו דורון כדי לפייסו שיתפלל עליו. ולבסוף נכנע לפניו ביותר לבקש ממנו כריתות ברית גם לדורות:

**הובשתי עץ לח אלו נשי אבימלך** שהיו לחים להפרות זרע ושוב יבשו כמ"ש כי עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך:

**והפרחתי עץ יבש זו שרה** שהיתה יבשה להפריח זרע ובאותו הפרק הופרחה להוציא פרי קדוש כדכתיב בתר הך עובדא וה' פקד את שרה וגו':

**לא כדין דאמרין ולא עבדין** פי' שאין הקב"ה כב"ו שאומרים ולא עושים מחמת שינוי רצון או מקוצר יכולת שכל אלו ליכא בהקב"ה. והיינו דמסיק רבי ברכיה אני ה' דברתי ועשיתי היכן דבר למועד אשוב אליך כעת חיה ודרשינן ששרט לו שריטה בכותל וכו' וכן עשה לו באותו רגע כדכתיב ויעש ה' לשרה כאשר דבר (נזה"ק):

## פסקה ב

**וכי אפשר כו' יותר מבוראו**. שהרי כל שלימות הצדק והיושר מושפע לאדם מבוראו:

**וכי אפשר לאדם להיות טהור כו'** כי בשום אופן אי אפשר שיוסיף העלול מעלה על עילתו:

**אותן מלאכים כו'** מייתי זה למילף מילתא בק"ו מאלישע שאע"פ שהיה ב"ו נתקיימו דבריו כ"ש דברי הקב"ה וס"ל שאמר כן מעצמו דרך ברכה. וכדי להכריח זה מסיק ומייתי הא דדרשי' דהשונמית התרעמה על אלישע על מה שלא אמר זה גם כן למועד הזה. ואי סלקא דעתך שאמר כן מפי ה' מה תלונתה עליו אלא ודאי מעצמו אמר כן ושפיר איכא ק"ו (נזה"ק):

**אמרו לה למועד אשוב כו'**. ביאור הענין כי מה שהבטיחה המלאך לשוב אליה בשעת לידתה היא להיות פקידת לידתה דרך נס לפי שכבר היתה זקנה. לכן אע"פ שהיתה מקבלת הריון מ"מ נמנע כח הלידה בטבע לפי שכבר נתכווצו בני מעיה באופן שבטבע לא היה לה כח הלידה בבן של קיימא לכן הוצרכה להשגחת הנס בשניהם. בעיבור ובלידה מחמת זקנתה. ובפדר"א מבואר שגם אשה השונמית היא היתה עקרה וזקנה הבאה בימים. לכן התרעמה על אלישע על כי לא הבטיח אותה לשוב אליה גם בפקידת הלידה דרך נס להיות לה כח ללדת בן של קיימא ולא נפל. שעל זה אמרה אל תכזב בשפחתך שלא לתת לי אלא בן של קיימא. ובאתה ללמד מוסר מענין המלאכים המבשרים לשרה שעשו ג"כ כזה (נזה"ק):

**ודבריו של הקב"ה אין מתקיימים** בתמיה:

## פסקה ג

**כי תאנה לא תפרח כו'** דרשו פה רמז המקרא במשל התאנה וגפן ושאר התארים בענין אברהם ושרה אשר כבר נתיאשו מן הבנים לעת זקנתם עד כי צחקה שרה בקרבה מתחלה עד כי נתגלה כבוד ה' על אברהם להוכיחה על פניה מאז האמינה כי יפקדנה ה' בדרך נס. ובהיות מעשה אבות סימן לבנים ככה יהיה ג"כ לישראל לעתיד אשר בתחלת המחשבה יתיאשו מן הגאולה ושוב האמינו ע"פ דברי הנביאים ליקח מוסר ממה שאירע לאבותם אברהם ושרה:

**לא תפרח זה אברהם**. שלא היה ראוי להוליד ולהוציא פרח משרה:

**כבכורה בתאנה כו'** ודרשי' לה בג' אבות כדלעיל ריש פ' מ"ו:

**אשתך כגפן פוריה** שהמשיל האשה לגפן:

**כחש מעשה זית אותן המלאכים כו'** פי' שבאה מתחלה להכחיש את דברי המלאכים המבשרים שבאו להאיר פניה כזית משום שדמות לא עשו אוכל לפי ששדיה היו מתים שלהיותה איילונית היו שדיה צומקים כשדי אדם. שזה אחד מסימני האיילונית כדאי' ביבמות ודריש שדמות שדי מות:

**גזר ממכלה צאן אלו ישראל כו'**. פי' ישראל שנקראו צאן היו גזורים ונכרתים ממנה. שחששה שרה שלא יעמדו ממנה. ואין בקר. ישראל שנקרא בקר כדמפרש. נתיאשה שלא יעמדו ממנה:

**המד"א ואפרים** היינו המון ישראל שנקראו בשם אפרים:

**חזרה שרה ואמרה כו'**. פירש גם סיפא דקרא ואני בה' אעלוזה לפי הרמז הזה. ואמר חזרה שרה ואמרה מה אני מובדה סברי מן בריי. ומה הוא זה שאני מאבד תקותי מן בוראי. אלא ואני בה' אעלוזה וגו'. וזה היה אחר שהוכיחה אברהם:

**אלא וה' פקד את שרה**. דהו"ל לומר ויפקוד ה' את שרה אלא ה"ק וה' גם כן לא עזב חסדו כמו שהיא לא אבדה תקותה:

**יבש חציר כו'**. רמז בו לענין אבימלך ואברהם אשר היה סימן לבנים. וכמו שאברהם ראה במפלת אבימלך שציערו. ופקדו ה'. כן יהי' לישראל עם גוג ומגוג (יפ"ת):

**יבש חצירו של אבימלך**. שנא' כי עצור עצר ה' וגו':

## פסקה ד

**אלא מה שאמרת לאברהם כו'**. כלו' אע"פ שלא שב למועד אשר יעדו. דברו קיים בשמים. כי ממכון שבתו השגיח לפוקדה. ומאמר שוב אשוב אליך אינו חזרת עצמו ממש. אלא שישוב השגחתו אליו לטובה לעשות חפצו. ולעולם ה' דברך נצב בשמים פי' לעולם ישגיח ה' ויקיים דברו ממכון שבתו מן השמים (יפ"ת):

**שוב ועשה מה שאמרת לאברהם כו'**. פי' שוב נא לקיים הבטחת הבט נא השמימה וגו' להיותם ככוכבי השמים כאשר היו ביציאת מצרים בימי משה וכדלקמן בבמדב"ר פ"ב:

**ופקוד גפן זאת וה' פקד את שרה**. פי' ופקוד גפן זאת דבק לשוב נא. ור"ל כי כמו שפקד אז את שרה שנקראת גפן כדלעיל סי' ג'. גם עתה ופקוד גפן זאת דהיינו ישראל שעליהם אמר שם גפן ממצרים תסיע (יפ"ת):

**לא ראשו סופו**. דברישא כתיב שלא יכזב ובסיפא כתיב שהוא אומר ואינו עושה. דקרא בלשון תמיה קאמר וכדפרש"י. וק"ל אמאי מעיקרא קאמר לה בניחותא ובתר הכי בלשון בתמיה. ודריש שבא לרמוז עוד לחלק בין טובה לרעה. ולפי דרשא זו תרווייהו בניחותא קאמר. וה"ק לא איש אל ויכזב וגו' בטובה. וההוא אמר ולא יעשה היינו ברעה. ולפי דרשא זו שמוש הה"א של ההוא אינו ה"א התימה אלא ה"א הידיעה ההוא הידוע זה הקב"ה כמ"ש הוא ה' אלהינו (נזה"ק):

**ועבדום וענו אותם וגו'** ד' מאות שנה ההוא אמר ולא יעשה אלא חשב ד' מאות שנה מיום שנולד יצחק. ולא באו לכלל עבדות וענוי עד אחר מיתת יוסף ואחיו. ולא נתקיים בהם רק גירות ד' מאות שנה (מת"כ):

## פסקה ה

**לעבדך זה אברהם** דריש שרמז ג"כ לאברהם. כי האבות ודוד הם ד' רגלי המרכבה אשר נכללו כולם באדה"ר בעיקר שורש נפשו המיוחד לו. ודוד בא משורש אברהם. והל"ל לדוד עבדך וקאמר לעבדך דוד כוון תחלה על אברהם כמ"ש בעבור אברהם עבדי:

**אם הבנים שמחה שנאמר הניקה בנים שרה.** משום דלפי דרש זה דמיירי בשרה קשה והלא לא ילדה אלא יצחק בלבד. ומהו אם הבנים שמחה. לכן מתרץ שקאי על הבנים שהניקה כדאיתא בפסיקתא שכל גרים המתגיירים בעולם וכל יראי שמים שיש בעולם הם מן אותם שינקו מן חלב של שרה. וזהו אם הבנים שמחה זו שרה ששמחה עם אותם הבנים שהניקה ועיין לקמן פ' זו:

**כאשר אמר מ"ש לה הוא באמירה.** כלומר מ"ש הקב"ה בכבודו ובעצמו עליה בלשון אמירה. בבשורת הזרע האמורה בפרשת המילה דכתיב התם ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך וגו' וברכתי אותה וגם נתתי ממנה לך בן. ושוב אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר מה שדיבר עליה ע"י המלאך שוב אשוב אליך כעת חיה. ופירש"י שבשליחותו של מקום א"ל כן וכו' (ועיין לעיל סימן ב' מ"ש). הלכך ברישא הריון שאינו אלא בכח נקט ל' פקד ובסיפא בלידה שהוא בפועל נקט לשון ויעש שהוא גמר המעשה בפועל:

**ר"נ אמר וה' פקד את שרה כאשר אמר מה שאמר לה ע"י מלאך.** דהיינו שוב אשוב אליך וגו' לפוקדה בלידה בהשגחה וכדאמרן שזה נאמר בלשון אמירה שנא' ויאמר שוב אשוב אליך וגו':

**כאשר דבר מה שאמר לה הוא.** דהיינו בשורת הזרע והיינו במעמד בין הבתרים דכתיב לזרעך נתתי את הארץ היינו הזרע שיהיה לו משרה שהרי ביצחק יקרא לך זרע. ובשורה זו בדבור היה כדכתיב שם ברישא דענינא היה דבר ה' אל אברם. והכי איתא במכילתא פ' י"ב ויעש ה' לשרה כאשר דבר והיכן דבר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר:

**כאשר דבר לברכה בחלב** לעיל פ' מ"ז וברכתי אותה וגם נתתי ממנה לך בן וברכתיה. וברכתי אותה ליתן לה בן. וברכתיה לברכת החלב וע"ש ביאורו:

**והלא כבר נתבשרה בחלב.** לעיל פ' מ"ז איתא א"ל ר"נ וכי כבר נתבשרה בחלב. וגי' דכאן משובש דכל זה לא שייך הכא אלא הוא סיומא דהך מימרא דלעיל פ' מ"ז והכא מייתי לה אגב גררא וע"ש ביאור המאמר:

**בעל פקדונות כו'** שמלת פקידה הונח הן על השגחה לרעה או על השגחה לטובה. הכל לפי הפקדון והזכירה ע"י מעשיו אם טוב ואם רע. כי כל המעשים הם רשומים וטמונים למעלה כדרך פקדון ומכחם בא הגמול בדרך החזרת הפקדון לטוב או לרע:

**חבילות של קוצים** שהיה כקוץ מכאיב לישראל. וכן החזיר לו הקב"ה חבילות של קוצים בתשלום הפורעניות להיות לו ג"כ כקוץ מכאיב:

**החזיר לה הקב"ה מצות ומע"ט**. פי' החזיר לה הקב"ה ג"כ שכר מצות ומע"ט לפוקדה בבנים (יפ"ת). או פי' שנתן לה בן צדיק אשר יקיים מצות ומע"ט ויצאו ממנו בנים שיקיימו מצות ומע"ט:

## פסקה ו

**כתיב ואם לא נטמאה כו'**. השתא דריש וה' פקד הוא ובית דינו שבדין נפקדה בהסכמת ב"ד של מעלה. ופי' כאשר אמר כאשר אמר לב"ד וטען עליה. אי נמי כאשר אמר בתורה ונקתה ונזרעה זרע (יפ"ת):

**אינו דין שתפקד**. ר"ל שק"ו מה אשה שגרמה לעצמה ניוולה להיותה מסתרת ונותנת מקום לקנאה ומ"מ נפקדת. זו שלקחוה בעל כרחה לפרעה ולאבימלך שהכריחו אותה. ועכ"ז ונקתה אינו דין שתזרע זרע:

**הוא בכבודו** כי לא נתחדש בה תאוה טבעית כחק כל הנשים אשר זהו נכלל במלאך הממונה על התאוה כפי' המורה בפרקיו כי על כל כח מיוחד אשר באדם יש מלאך ממונה עליו מלמעלה הנותן בטבעו של אדם כן. אבל היא נתחדשה ע"י ענין אלהי. ולכן לא הי' ע"י תאוה טבעית:

**ותהר ותלד שרה כו'** ה"ג **ותהר ותלד שרה לאברהם מלמד שלא גנבה זרע ממ"א בן לזקוניו מלמד שהיה זיו איקונין דומה לו. שלא גנבה זרע ממ"א**. כלו' שלא נתעברה מאבימלך אלא מאברהם. ועל זה אמר שנתפרסם על זה מופת בדורם ממה שילדה בן לזקוניו שהוא נוטריקון זיו איקונין ללמד שהיה זיו איקונין שלו דומה לאברהם ומזה נודע לכל שיצחק היה מאברהם (נזה"ק):

**למועד אשר דבר כו' לט' חדשים כו'**. דריש דה"ק ותהר ותלד שרה בן לאברהם ולא לאבימלך וזה נתפרסמה ממה שנולד למועד אשר דבר אותו אלהים שהגביל זמנו לט' חדשים כדי להוציאו מן החשד שהרי עברו ט' חדשים שלמים לאחר איזה ימים שיצאה מבית אבימלך:

**גרוף** משוך. מלשון נחל קישון גרפם. גרופים מתחת רגלי הבהמה (יפ"ת):

**לשבעה שהם ט' מקוטעים**. ולי נראה עיקר כדפרש"י והאב"א לקיים גירסתנו והכי פירושו לשבעה שלמים שהם ט' מקוטעין שאוחזים יום אחד מחדש שלפניהם ויום אחד מחדש שלאחריהם. והשני ימים חשובים כשני חדשים מקוטעים. ולדידיה צ"ל שנתבטל החשד מאבימלך ממה שהיה זיו איקונין של יצחק דומה לאברהם. וא"כ הא

דכתיב למועד אשר דבר אותו אלהים משמע איפכא שלפי שהוליד בן לזקוניו שהיה זיו איקונין דומה לו לפיכך נולד למועד הקבוע אשר דבר אותו אלהים לשבעה חדשים כי כבר נסתלק החשד במה שהיה זיו איקונין דומה לו (נזה"ק):

**ונאמר להלן כבא השמש כו'**. דס"ל דמששה שעות ולמעלה יצאו ממצרים כדאיתא במכילתא ויליף בג"ש מיציאת מצרים שנולד יצחק ג"כ בט"ו בניסן בחצות היום להיות מכוון לזמן והעת שיצאו בו ממצרים להורות שעמד זכותו לבניו להצמיח זמן גאולה בשעת וזמן לידתו (נזה"ק):

## פסקה ז

**יצא חק לעולם**. פי' יצא מזון לעולם. על דרך מה שנא' כי חק היא לכהנים מאת פרעה. כלו' כל העולם ניזון בשביל יצחק. ורש"י פי' ישראל שקבלו את התורה שנא' כי חק לישראל (מת"כ). או פי' חק ברית מילה לשמונה קאמר שיצאה תחילה ביצחק וכפי' ר"ח בתוס' ס"פ ר"א דמילה דחק בשארו שם קאי על יצחק:

**ניתן דורייה לעולם חפושית א"ר יצחק יו"ד**. כצ"ל ור"ל דרייה פי' חירות ונחת רוח. ותיבת חפושית הוא פי' על תיבת דורייה שהיתה כתובה על הגליון ואחר כך כתבוה המדפיסים בפנים ושלא במקומה:

**הה"ד ובן שמונת ימים כו'** ר"ל הא דכתיב הכא כאשר צוה אותו אלהים היינו מ"ש לו בפרשת המילה ובן שמונת ימים וגו':

## פסקה ח

**אחרים מה איכפת להו**. דקאמר כל השומע יצחק לי שכולם ישמחו עליה ומשני שעמה נפקדו כמה עקרות הרבה חרשים נתפקחו כו' שבא אז רב שפע טוב וברכה לעולם וכל שומע ישמח שאין גם אחד שלא יהיה מהזוכים לרפואה או קרוב או אוהב שזוכים לרפואה וישמח בהם. וטעם מאמר זה כי צחוק ושמחה שעשה לי אלהים הוא מצד שכל השומע יצחק וישמח על ידי לא מצד עצמי (יפ"ת):

**הרבה שוטים נשתפו**. פי' חזרו לדעתם ושכלם וכן בגיטין פ"ב שפוי ונשתטה וחזר ונשתפה. פי' חזר לדעתו. וכ"ה בלשון יון בעל דעת וחכם (מוסף הערוך):

**מה עשיה שנא' להלן כו' ניתן דרייה לעולם** כלו' חירות והרווחה שעשה המלך אחשורוש הנחה למדינות בנישואי אסתר. אף כאן נתן הקב"ה דוריאה לעולם בהיות אז עת רצון בפקידת שרה הצדקת (נזה"ק):

**הוסיפה על המאורות**. כי אז נתוסף אור השפע למעלה במאורות העליונים וממנו בא ג"כ הרווחה לתחתונים (יפ"ת). או פירושו ע"פ דאיתא בפסיקתא שאותו היום שנולד יצחק הוסיף הקב"ה על גלגל חמה מ"ח פעמים כאור ז' ימים:

## פסקה ט

**רמזו שהוא מוליד לק' שנה מנין מלל** כלו' אחז בלשון הרומז על הדבור וגם ירמוז בו מה שהבטיח הקב"ה לאברהם שיוליד לק' שנה היינו כשאמר ליה לך לך מארצך וכדאיתא בתנחומא למאה שנה יהיה לך בן מנין לך לך. וזה נתקיים בכי הניקה בנים שרה. כי ישמעאל לא נחשב לו לזרע (יפ"ת):

**קומתו של אברהם כו'**. דרש מלל מלשון מלילות שהיתה קומתו יבשה. כי אע"פ שכבר הוליד את ישמעאל מ"מ שוב פסק מעיינו ולא הוליד עוד אף מהגר באשר נתגבר עליו טבע הזקנה ומה גם עתה שכבר נעשה בן ק' שנה שהיתה קומתו יבשה ולא היה בטבע להוליד כלל וכדלעיל פ' מ"ח. ועכשיו נעשה קומתו מלילות בפקידת שרה. ר"ל כמו תבואה לחה שיש בו שרף. שאז נתחדש כנשר נעוריו והוליד גם בני קטורה (יפ"ת ונזה"ק):

**אמנו שרה היתה צנועה כו'**. גמרא גמירא להו (נזה"ק):

**כדי שידעו הכל כו'** והיינו לסתום פי האומרים שלקחו אסופי מן השוק כדאיתא בפרק הפועלים. ובפסיקתא איתא שאמרו שהולד הוא מהגר שפחת שרה ומה עשה הקב"ה יבש דדי נשותיהם והיו מטרונות באות ונושקות עפר רגליה של שרה ואמרו לה עשי מצוה והיניקי בנים שלנו וכו' וכן הוא בפדר"א פרק נ"ב:

**והיו אומרות כו'** זה יצא להם מסברא. דודאי כשראו הנס הכירו שפל ערכן שאין בניהם כדאין ליהנות משוד תנחומיה (יפ"ת):

**כל מי שבא לש"ש**. דהיינו כדי לקדש את בנה בחלב הצדקת עלתה בידה כי כן נעשה בנה ירא שמים. ור' אחא הוסיף כי אף מי שלא בא לשם שמים אלא כדי להבחין הנס מ"מ בעבור שקיבל שפע חלב מן הצדקת קיבל הוא ממנה ג"כ שפע גדולה וניתן לו ממשלה בעולם הזה (נזה"ק):

**כיון שהפליגו עצמן בסיני**. כלומ' שהבדילו עצמן מבני שרה בשעת קבלת התורה שלא רצו לקבל התורה מאז ניטל מהם אותה הממשלה (נזה"ק):

## פסקה י

**נגמל מיצר הרע** פירוש שנעשה בן י"ג שנה שאז נגמל הנער מיצה"ר שהוא כח התאווה החומרית ונכנס בו כח היצר טוב. ולכן מאז הוא מצווה ועושה. ולשמחה זו עשה אברהם משתה:

**נגמל מחלבו** והא דכתיב ויגדל הילד ויגמל. הוא ללמדך שלא נגמל מחלבו קודם זמנו מפני חסרון החלב בהיות שרה זקנה. אלא היה לה חלב רב בשופי ולא גמלתו אלא עד שהיה גדול. ומהאי טעמא נמי עשה אברהם סעודה עבור החסד והנס הנעשה לשרה שאף גם לעת זקנותה היה לה חלב בריבוי ליתן לנער מלא סיפוקו (נזה"ק):

**גדול עולמים** כי לא יתכבד אבינו אברהם במשתה שמנים וענינים השפלים האלה כי אם משתה גדולה בענינה שהיתה השראת השכינה שמה:

**ויעש המלך משתה גדול עולמים היה שם**. כצ"ל. וכן הוא בילקוט. ור' יהודה ב"מ ס"ל כר"י ב"ס שגדול עולמים היה שם ואמר שזה דכתיב ויעש המלך משתה גדול ג"כ פירושו גדול עולמים (או אפשר שכך צ"ל ויעש אברהם משתה גדול ר' יהודה ב"ס אמר גדול עולמים היה שם כיוצא בו ויעש המלך משתה גדול גדול עולמים היה שם. ותיבות ר"י ב"מ אמר מיותר) ור"ל שבסעודת אברהם נתגלה כבוד גדול עולמים לאות ולמופת שגם הוא שמח בשמחתו. וכן כיוצא בו בסעודת אסתר לכבודה ולפי שהיה צופה ומביט שיבא ע"י הנשואין אלו תשועה לישראל לעתיד בימי המן. וע"ז אמר הה"ד כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב בימי מרדכי ואסתר. כאשר שש על אבותיך בימי אברהם. רמיז על ענין שמחת הסעודה שהיה בימי האבות. והיינו להתגלות עצמו לכבודם בסעודתם מרוב שמחתם בה'. כן יפליא ה' לעשות בשמחת הסעודה והמשתה בימי מרדכי ואסתר. ולמד זאת ממה שבשניהם כתיב משתה גדול. ויהיה פירוש משתה גדול כאילו כתוב משתה גדול בסמיכת ענין. ופי' משתה של גדול העולם. וגדול הוא תואר על הקב"ה:

**בימי אברהם יצחק ויעקב**. בילקוט ליתא הני תיבות יצחק ויעקב. ועכ"פ ויעקב ודאי מיותר:

**א"ר יהודה בר סימון משתה גדול משתה גדולים**. ואע"ג דר"י בר סימון גופיה פי' לעיל גדול העולם היה שם קאמר להא נמי. דכולהו איתנהו. ובילקוט גרס הכא ד"א:

**פרדה עקרה** מפני שמישמעאל עד יצחק כמה שנים לא הוליד מהגר סבור שכבר פסק כח ההולדה מאברהם ונתעקר:

**שפופה** שפלה ונמוכה:

**אין יהיב אנא אצבעי עליה אנא פחיש ליה**. אם אתן אנכי אצבעי עליו אנא פחיש ליה. ז"ל מת"כ פי' הערוך או חרום או שרוע ת"י או פחיש או פסיע עכ"ל ופי' לפ"ז שאעשנו חרום. אבל אינו בת"י שלפנינו אלא בת"י שלפנינו פי' בו דלקי בחוטמיה. ובעל מוסף הערוך פי' שם שהוא מענין פחסה אע"פ שלא חיסרה (מסכת ע"ז דף נ"ג ע"א) שפירושו שם לא ששברה על שברים אלא מעכה שנמחקה הצורה. וא"כ פירוש מלה זו לשון מיעוך ומחק וכן פחיש דכאן נקרא בשי"ן שמאלי כמו פחיס בסמ"ך:

**כי בידך נתתי** ומדלא קאמר אתננו דייק שכבר פסק דינו בשנים קדמוניות והיינו במשתה הזה כדלקמן דברים רבה פ"א:

**דאמר רבי לוי לא נדנדה עריסה** כתב בעל מת"כ וז"ל קאי אדלעיל שאמר עוג מתנתו מה היא כו' כלו' שבזהו מאד שהיה כל כך קטן שנדנדה בעריסה כדרך הקטנים שאצלינו. מה שאין כן דורות הראשונים שהיו גדולים ובריאים מקטנותם. וכמו שדרש בפ' ל"ו על כתוב ישלחו כצאן עוליהם עכ"ל. אבל יותר נראה שכך צריך להיות אנא פחיש ליה דאמר ר' לוי לא נדנדה עריסה תחלה אלא בביתו של אברהם אבינו. א"ל הקב"ה מה אתה מבזה כו' (עד) כי בידך נתתי וגו':

**א"ר יהושע בר מנחמה** (וכן הוא בילקוט יהושע י"ב) ולא דאמר בדל"ת. כי הוא ענין נוסף והודעה אחרת על מה שלמעלה ממנו ומובא כאן דרך אגב. שאמר לעיל שעוג היה במשתה אברהם מביא מאמר הדומה לזה שלא הוא בלבד היה שם אלא כל ל"א (או ס"ב) מלכים של כנען היו שם. ומביא המאמר על פני כולו עם דברי ר' ברכיה אף שאינו מעניינא דידן כלל. וכדרך המדרשות:

**ס"ב מלכים** ובתנחומא סדר מסעי סי' ו' איתא אמר ר' ינאי הכהן ס"ב מלכים היו ל"א ביריחו ול"א בימי סיסרא כו' ע"ש:

**הוא ואנטיקיסר שלו** פי' שר צבא והמוסף הערוך כתב שהוא משנה קיסר. ור"ל של"א מלכים הנזכרים בספר יהושע לא היו יושבים בא"י ולא היתה מלכותם במקום ההוא לבד אלא מלכים גדולים היו בארץ וכ"א היה לו עיר בא"י ומושיב בה שר צבא או שני לקיסר. וכיוצא בזה איתא לקמן פרשה פ"ה. וקמ"ל מלך יריחו אחד שנהרג המלך ועוד אחד עמו שהוא נציבו. וכן כלם:

## פסקה יא

**היה אומר בו דבר לגנאי**. בצחוק זה שהזכיר הכתוב ולא פירש:

**ואני אומר בו דבר לשבח**. שרצה להתייחס אחרי אברהם לומר שראוי להקרא בנו בכורו וכ"ה בתוספתא דסוטה פ"ו סי' ג' בהדיא:

**אין מצחק** האמור כאן:

**רואה אותו לישמעאל מכביש גנות וצד נשי אנשים ומענה אותם**. כתב היפ"ת מכביש גנות פי' מאנס נשים וכובש אותם בחזקה. וגנות פירושו נשים בחירי"ק תחת הגימ"ל כדלעיל פ' י"ח גיני גיניא אשה בל"י. והיינו נשי אנשים דקאמר. אלא דצד הוא לשון פיתוי שמפתה אותן לרצונם. ומכביש הוא באונס וחזקה. ואולי גיניא היא בתולה בל"י. ונשי אנשים נשואות וכולא ביה איתנהו עכ"ל. או פי' שהיה כובש ודורך על הגדירות בתוך הגנות וצד נשי אנשים ומענה אותם (מת"כ):

**בונה בימסיות** בונה במות ולפי שהיה ירא להעיז פניו לעבוד ע"ז במקום שיראוהו אנשי ביתו הוצרך לעשות עבודתו בשחיטת חגבים שיראה הרואה ויאמר הלא משחק הוא שאין דרך זביחה בכך. ושרה הבינה את רשעתו וזהו שנא' ותרא שרה כי היא לבדה הבינה מעשיו:

**ר' עזריה משום ר' לוי אמר כו**' כי לא יתכן ששפך דם ממש ולא היה ירא. אלא שהיה מבקש להרוג את יצחק בערמה ויאמר כי שוגג היה:

**ונראה חלקנו בשדה**. פי' נראה חלקת השדה אשר לאבינו דרך טיול. וכשהיה יצחק בשדה היה רובה קשת כמצחק להגיע ביצחק. ולפ"ז נראה שהיה יצחק גדול שהלך לשדה לטייל. והיה זה ימים רבים אחר הגמל את יצחק. או שפי' ויגמל מיצה"ר כדלעיל:

**הה"ד כמתלהלה כו**' היינו ישמעאל כן יהיה כל איש שרימה את רעהו ויאמר הלא מצחק אני:

**אלא לשון ירושה**. שהיה מצחק ומלעיג על המשתה ועל שמחת יצחק לומר שלו משפט הבכורה (יפ"ת):

**שבשעה שנולד יצחק כו**'. מיום שנולד היה מצחק ועד יום הגמלו היתה שרה סובלתו ועכשיו נתמלא סאתו:

**הכל שמחים** כל יודעיו ומכיריו. שחנן לו ה' זרע מהגבירה. ולזה אמר ישמעאל כי לעולם הוא העיקר שלו משפט הבכורה בירושה:

**שמתשובת אמנו שרה כו**' כי לא יירש משמע נתינת טעם אל הגרושין שסבת שלוחו לפי שלא יירש ואין לה סבה אחרת:

**שמתשובת אמנו** לפי שדברה לאברהם כי לא יירש כלפי מה שאמר הוא אני יורש. להכי קרי לה תשובה:

**כי לא יירש עם בני אפילו שאינו יצחק** כלומר אע"פ שלא הגון כיצחק (כי שם יצחק מורה על חשיבותו ומעלתו כדדרשינן לעיל בטעם שם יצחק יצא חוק לעולם כו') לא

היה ראוי להוריש עם בני כי בני הוא בן הגבירה והוא בן האמה. ואמרה עוד עם יצחק כלומר צדיק גמור כיצחק אע"פ שלא היה מיוחד לבני להיות בן הגבירה אלא היו שניהם בני הגבירה או שניהם בני אמה מ"מ לא היה ראוי להוריש עמו בהיות יצחק צדיק גמור וישמעאל רשע גמור. והוי גלה קמה ברוה"ק דלא נפיק מיניה זרע מעליא:

## פסקה יב

**הה"ד ועוצם עיניו מראות ברע**. דמיירי באברהם כדלעיל פ' מ"ח ומיניה ילפינן תשובה לדבר וזה דעת המדרש שאברהם כרוב רחמיו כרחם אב על בנים ירחם על בנו אע"פ שהיה רשע. ולזה הביא קרא דעוצם עיניו שענינו כי הבט אל עמל לא יוכל. ולכן חרה לו על אודות בנו שיצטרך לגרשו (יפ"ת):

**יצחק אכ"כ כו**'. ולתרץ זה א"ר עזריה כו':

**בב' עולמות** עוה"ז ועוה"ב. כלו' שמודה היות ב' לאפוקי מהאומר שאין לאדם רק עולם הזה:

**מופת נתן** במה שהוציא מפיו כי ביצחק יקרא לך זרע במי שמודה בשני עולמות יקרא לך זרע כו'. כן הוא בס"מ ומפרש דה"ק מופת נתן להכיר מי הוא זרע אברהם במשפטי פיו במה שהוציא מפיו. כי ביצחק יקרא לך זרע שעם הב' לבד שהוא ממוצא השפתים של הפה כנודע בזה שם מופת להכיר מי הוא זרע אברהם שאינו אלא בני יעקב בחיריו המודים ברמז אות הב' שהוא על ב' עולמות (נזה"ק):

## פסקה יג

**בני ביתו של א"א ותרנים היו**. שלהיות אנשי בית אברהם ותרנים פחד פן יפתחו ידם לו במתנות כסף וזהב לזה השכים לשלחו בלחם ומים לבד ומזה כל רואיהם יכירו וידעו כי נהג בה אברהם מנהג שפחה וזרעה אינו בנו המתייחס אחריו (נזה"ק):

**שכן דרך עבדים שיהיו כו**'. שלהיות דרך העבדים למלאות כדים על שכמם עשה להם כן כדי לפרסם שהיתה שפחה וולדה כמותה ואינו מיוחס אחריו ואינו יורשו. ואע"ג דאי' לעיל פ' מ"ה סימן ד' ותתן אותה לאברם אישה לאשה. לאשה ולא לפלגש. לא שנעשית משוחררת גמורה אלא רק לגבי אברהם מחלה זכותה. אבל אם תצא מתחת רשות אברהם שוב תחזיר לעבדות. וזהו אשר אמר לה המלאך הגר שפחת שרה אי מזה וגו' (נזה"ק):

**בן כ"ז שנים** שהרי בן י"ג היה כשנמול ולתקופת השנה ילדה שרה ובן י"ג היה יצחק כשנגמל מיצה"ר וגרושי ישמעאל אחרי הגמל את יצחק. אבל בילקוט ובפדר"א אי' בן י"ז שנה. ולפ"ז ס"ל ויגמל מחלבו וא"כ היה לסוף ב' שנים כי זה זמן היניקה הרי שהיה ישמעאל אז כבר נכנס לשנת י"ז (יפ"ת):

**ואת אמר שם על שכמה**. דואת הילד אשם על שכמה דסמיך ליה קאי. שגם הילד שם על שכמה:

**אלא מלמד שהכניסה בו שרה עין הרע**. ומתוך כך חלה ונכנס בו חמה ואכאבית הוא מין חולה ונתמעטו אבריו ונתקמט הבשר ונעשה קל עד שלא היה אלא כילד של ג' שנים וכן קראו הכתוב ילד מתוך קטנותו עבור החולשה (רש"י):

**ונכנסה בו חמה** ועיין מ"ש לעיל פ' ל"ט סי' י"ז:

**ואכאבית** והערוך גרס ועבעבית:

**א"ר מאיר רותם שכן דרך הרותמים**. כצ"ל דשיח היינו רותם מאחר שזה היה במדבר אע"פ שסתם שיח עץ פרי כמו וכל שיח השדה לפי שאין במדבר עץ פרי (יפ"ת):

**א"ר אמי כו'** ס"ל שנקראו האילנות כאן שיחים על שם המקרה שהיה במקום ההוא ששם השיחו עמה מה"ש (יפ"ת):

**נאמר כאן ותשב כו'**. דילפינן נגד מנגד ורחוק מרחוק דבדגלים דכתיב מנגד סביב לאהל מועד ולא פירש שיעורא ילפינן מנגד דכתיב בהגר ובהגר ילפינן דמנגד היינו אלפים אמה מדכתיב הכא הרחק וכתיב התם רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה. והכי איתא לקמן בבמדבר רבה פ"ב. שהלמד בג"ש חוזר ומלמד בג"ש כדאי' בפרק הוציאו לו (יפ"ת). ודעת ר' יצחק שאין צריך להוכיח מזה כי אם מגופה:

**שני טווחים** כי מהלך הקשת אלף אמה דטיחה לשון ירייה. ומטחוי משמע ב' דמיעוט רבים ב'. ומשפט הוי"ו ליכנס בכאן כדפרש"י בחומש. וכשיורה פעם ב' ממקום שכלה הורייה ראשונה יהיה אלפים אמה:

**כמטחת דברים** מדנקט האי לישנא דמטחוי ולא ירייה אי נמי מדלא קאמר אלפים אמה וכיוצא. להורות שהיתה מטחת דברים כלפי מעלה כמורה חצים (יפ"ת):

**עכשיו הוא מת בצמא ותשא קולה ותבך הה"ד נודי ספרת**. כצ"ל:

## פסקה יד

**כאותה בעלת נוד** דרמיז נמי אבעלת נוד היא הגר ששם אברהם הנוד על שכמה שנתקבל דמעתה כי ממנה למד. ובגיר' הילקוט מסיק הלא בספרתך כתיב בספר שלך כלו' בתורה מענין הגר. וגירסת הילקוט עיקר וכצ"ל כאותה בעלת נוד. הלא בספרתך כשם שכתוב בספר שלך. ומ"ש אח"ז שמעה תפלתי כו' היא דרשה אחרת הדומה לדלעיל מינה שדרש שם מלת דמעתי. וכן כאן כתוב אל דמעתי אל תחרש. ואולי צ"ל הה"ד שמעה תפלתי. והיא ראיה אחרת שנעתרה דמעת הגר (יפ"ת):

**כאותה בעלת נוד** והבי"ת בנאדך במקום כ"ף ע"ד מ"ש בשמות רבה פ' ל"ח אל תאמר בשמים אלא כשמים. והמקרא חסר הנושא כמו ואני תפלה שפיר' איש תפלה. וכינוי בנאדך לפי שקרבה ה' (יפ"ת):

**אל דמעתה של הגר לא החרשת כו'**. מובטחני בדמעה שלא תחרש ובהכרח תתקבל ולא תחרש ממנה מאחר שאפילו לדמעתה של הגר שלא היתה כדאית שתתקבל שהטיחה דברים כדלעיל על כל זה לא החרשת נראה שמסגולת שערי דמעה שלא ינעלו:

**ואם תאמר** דשאני הגר מפני שהיתה גיורת היתה חביבה כדכתיב ואוהב גר. אבל לא מפני סגולת הדמע לחוד:

**אף אנכי גר שנאמר כי גר אנכי עמך** ר"ל לפי שחביבות הגר הוא לפי שלבו נשבר ונדכה כי אין לו קרובים ורעים אהובים וקרוב ה' לנשברי לב. לכן אמר שהוא ג"כ נחשב לגר שגם לבו נשבר:

**בזכותו של אברהם**. דכתיב אצלו ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים (רש"י ויפ"ת):

**בזכות עצמו** שנמול בהיותו בן י"ג ולא עכב שעל זה היה מתפאר כדלקמן פ' נ"ה:

**יפה תפלת החולה** מדתלה קבלת בזכות עצמו ולא בזכות אברהם אע"פ שגם בזכותו נתקבל כדלעיל (יפ"ת). ועוד דגם הגר התפללה כדאמר לעיל בסי' הקודם אל דמעתה של הגר לא החרשת כו' וא"כ למה לא תלה הדבר בקול תפלת הגר. אע"כ שיפה תפלת החולה לעצמו יותר מכל. כלו' שאם החולה מכניע לבו לתשובה ותפלה הוא מועיל יותר מתפלת אחרים שמתפללים עליו (נזה"ק):

**קפצו מה"ש כו'**. דהוה סגי דלימא באשר הוא. ושם למה לי. אלא לומר שנדון על ההווה ולא על העתיד לבא (יפ"ת):

**אדם שהוא עתיד להמית בניך בצמא** כדאי' באיכה רבתי ובתנחומא סדר יתרו:

**הכל בחזקת סומין** שאין העין יכול לראות אלא במה שניתן לו רשות אע"פ שהיה הדבר לפניו. וכן אירא להגר שלא נברא זה הבאר ההוא מחדש אלא שם היה ולא היה לה רשות לראותו עד שפקח אלהים את עיניה (האב"א):

**מחוסרת אמנה היתה** כי לא בטחה בה' שלא ימנע טובו ממה שמילאה החמת בתחילה ואח"כ השקתו שהיתה יריאה שיתעלם ממנה הבאר ויחזור למות בצמא (האב"א והיפ"ת):

## פסקה טו

**בשביל ששימשת כו'**. לעיל פ' א' סי' י"ט:

**הדין את דכתיב הכא מהו**. ר"ל דלכתוב ויהי אלהים עם הנער. ולא את שדרכו לרבות. ור"ע ס"ד ששאל דלימא אלהים הנער ולזה אמר לו אילו נאמר כו'. ור' ישמעאל א"ל כי לא דבר רק הוא כו' והודיעו האמת (יפ"ת):

**היה הדבר קשה** אין ראוי שיבוא הלשון בענין רע כזה. (יפ"ת):

**וחמוריו כו'**. כלו' אשר הוא עושה ה' מצליח בידו. ואולי צריך להיות חמריו הח' בפת"ח. וגמליו הגימ"ל בפת"ח. ועל שומרי החמורים והגמלים אמר כן כדלעיל אצל והיא גם היא וגו' (מת"כ):

**רבה וקשיותו עמו** שבא לרמוז ג"כ שהיה רבה כלומר גדל והלך וקשיותו עמו כלומר שרעתו היתה מתגדל עמו ולא חזר בו בהיותו גדול (יפ"ת ונזה"ק):

**נ"א רבה וקשיותו אמו**. בילקוט ליתא זה. והמת"כ פירש שאמו עזרה לו לרעה. ולכך סמך ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים שהיה לה ליקח ממשפחת אברהם ושרה:

**רבה מתלמד בקשת** שפי' רובה קשת שלומד ומרגיל עצמו להיות קשת (יפ"ת):

**רבה על כל המורים בקשת**. מתגדל על כל קשת (יפ"ת):

**על עיקריה הוא קאים**. שנופל לארץ כדרך גדילתו שהשורש למטה כמו שהיה עומד כשגדל שכל דבר חוזר לשרשו. וכך הגר אע"פ שנדבקה לאברהם הצדיק חזרה לשרשה ליקח לו אשה מארץ מצרים (נזה"ק):

## פרק נד

### פסקה א

**רבי יוחנן אמר זו אשתו שנא' אויבי איש אנשי ביתו** פי' אע"פ שטבע האשה לאהוב את בעלה בכל זאת צריך לזה עזר מהש"י שישתוו דעות שניהם. וע"צ העונש גם היא תשוב לאויבו. כדרשתם ז"ל זכה עזר לא זכה כנגדו. ומביא מעשה לזה שהגיע לבעל מאשה רעה. ודרך המדרש לחסר מלת אפי' והכוונה שאפי' לאהבת אשה ואיש צריך עזר מהשי"ת. וע"צ העונש תשוב לאויב לו חלילה. ומכ"ש באנשים זרים שצריך עזר רצון ה' שיאהבו זא"ז. וביותר שישובו אויביו לאוהבים כמו שהיה כאן באבימלך:

**אויבי איש אנשי ביתו**. ואין ביתו אלא אשתו כמו שדרשו חז"ל בכמה מקומות (מת"כ):

**אף התיז כו'**. רש"י בשם הפסיקתא לאחר זמן מצא הדיין עילה עליה והרגה לפי שלא חמלה על בעלה:

**זה הנחש** כדכתיב ואיבה אשית וגו':

**לעמוד לו** להתקומם עליו למנעו מהקערה:

**ומלא עפר** כדי שלא יאכל בעל הבית משיורי הקערה ויסתכן בארס הנחש שהקיא בתוכה. והרי כי גם הנחש שהוא אויב קבוע לאדם ששת ימי בראשית השלים לו עם אותו האדם להצילו ממות ברצון ה':

**זה יצה"ר** שהוא ג"כ אויב קבוע תמיד לעולם מיום הולדו עד יום מותו כדמסיק. ואעפ"כ ברצות ה' דרכי איש בהיותו בא לטהר ולהכשיר מעשיו כראוי בתורה ומע"ט מאז גם אויביו זה היצה"ר ישלים אתו. שהבא לטהר מסייעין אותו:

**מחזק ממנו** היינו מיצה"ר שחזק מיצ"ט לפי שקדם לו י"ג שנה. ועוד שכל האברים מסייעין אותו שעי"ז נקרא היצ"ט הילד המסכן והיצה"ר מלך זקן:

**וכי יש גזלן גדול מזה**. כי הגזלן לא יגזול רק קנינים המדומים. אבל זה גזלן שגוזל בשלימות הנפש עד בלי השאיר לו תקומה (יפ"ת):

**מלחמה של תורה** שאם בא להתגבר עליך משכהו לבית המדרש ועי"ז יכנע וילמד ליראה את ה':

**המד"א לכו לחמו בלחמי** דאיירי בתורה דכתיב התם חכמות בנתה ביתה וגו':

**הוי כל צמא לכו למים**. ובתורה מיירי דאל"כ פתח במים וסיים ביין וחלב. אלא היינו תורה שנמשלה לג' משקין הללו כדלקמן ד"ר פ' ז':

**אויביו גם אויביו** דה"ל למימר אויביו וכתיב גם אויביו לרבות דאתין וגמין רבויין כדלעיל סוף פרשה נ"ג:

**כגון יתושין כו'** שסילקם ה' מעליו שלא יצערוהו אע"פ שצערם מעט (יפ"ת):

**דכתיב ביה מארץ מרחק** דמיירי באברהם כדלעיל פרשה ט"ו ע"ש:

**זה אבימלך** שהיה כשונא לאברהם על שנלקה על ידו. ושוב השכים לפתחו לבקש ממנו ברית שלום. ולפיכך נכתב זה בתורה ללמוד ממנו שברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (יפ"ת):

## פסקה ב

**פיכול שמו** שם העצם:

**ר"נ אמר** שהוא שם התואר ונקרא כן על שם שכל צבאותיו נושקים לו על פיו. והוא ב' מלות פי כל. שעל ידו היתה הנהגת כל המדינה:

**לפי שהיו האומות אומרים כו'**. שמקודם אע"פ שכבר נתפרסם לצדיק בכל מעשיו. מ"מ היו מרננים אחריו ע"י איזה דברים לומר שאינו צדיק גמור. והוא שמתחלה אמרו שאלמלי היה צדיק גמור איך לא הוליד מאשתו שרה הגבירה זרע המתייחס אחריו. וכיון שהוליד הודו ואמרו לו אלהים עמך. ואמנם כששמע אח"כ לקול אשתו. לגרש את

הגר וישמעאל עדיין היו מרננים אחריו לומר שמא מעתה החמיץ בשומעו לקול אשתו. וכיון שנא' לו כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה אמרו אלהים עמך לפי שלא עשה כן אלא במצות ה'. אך עכ"ז היו מרננים עליו. איך דחה בנו מעל פניו לגמרי בעירום ובחוסר כל שזה הוא מנהג אכזריות. אבל כיון שראו את מעשיו הרעים ידעו נאמנה כי היה אסור לחוס עליו. וכן אמרו לו אז כי אלהים עמך בכל אשר אתה עושה:

**ד"ה לפי שחרבו כו'** קילורין. פי' אוצר לפיכך נסע משם אברהם להתיישב בארץ פלשתים לגמול חסד עם עוברים ושבים כשראו כך אמרו אלהים עמך ובאו לכרות עמו ברית:

**ע"כ רחמי האב על בנו**. כי לא יחוש רק על בנו ובן בנו ומשם ואילך נראה רחוק ממנו ולא ירחם עליו כבן. ולכן לא חש אבימלך לבקש רק על בנו ובן בנו שהוא נכדו (יפ"ת):

**לאחים השותפים** פי' אחים שירשו את אביהם ונשארו שותפים בירושה שלא חלקו דתנן בפרק מי שמת שאם נפל אחד לאומנות (פירוש לעבודת המלך) נפל לאמצע לא ימשך הדין הזה רק לג' דורות וענין זה אי' בירושלמי פרק מי שמת ע"ש (יפ"ת):

**לז' דורות** שיוצאי מצרים היו דור ז' לאברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם משה. וימי ז' דורות אלו נתנו לאבימלך לג' דורות שמפני נכדו שהיה עדיין קיים לא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים. והיינו ואויבי חיים עצמו שהאויבים מאריכים ימים בעולם יותר מישראל. והוא ענין תלונה לדוד כי דרך הצדיקים להיות נדכאים בעוה"ז. והרשעים מצליחים כמש"ש כי אני לצלע נכון וגו':

**למה לא נחם אלהים כו'**. שפירוש כי קרוב הוא קרובה השבועה שנשבע אברהם לאבימלך (יפ"ת):

**שעדיין נכדו קיים** ואע"פ שאז לא היה אברהם בעולם רק בניו. מ"מ חייבים לקיים בריתו משום אל תטוש תורת אמך. וכ"ש אם כרת הברית בעדו ובעד בניו שחייבים לקיים מצותו כי יש ביד האב לחייב את זרעו וכקבלת התורה מאבות לבנים (יפ"ת):

**ואעפ"כ לא קיבל עליו**. שאע"פ שנא' אח"כ ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים. לא היה יושב רק בנחל גרר לא בגרר שהיא עיר המלוכה. והראיה ממ"ש באבימלך ויקם אבימלך ופיכול שר צבאו וישובו אל ארץ פלשתים. וכ"כ הרמב"ן ז"ל (יפ"ת):

**לא קיבל עליו** מפני שיושבי הארץ לא ישרו בעיניו כדאמר לקמן פ' ס"א:

## פסקה ג

**התוכחה מביאה לידי אהבה**. לכן לא הוכיחו אלא כאן לאחר השבועה בכריתת ברית אהבה:

**הוכח לחכם ויאהבך** כי כאשר תוכיח אותו יתנצל לך או ישוב ויתודה על חטאו ותכפר לו:

**אמר ר"ל כו'**. נקט לשון דמירי בתוכחה שבין סתם אנשים שנתעוררה שנאה ביניהם לסיבת איזה דבר שוב באו להשלים יחד. בזה לא יתקיים השלום אלא לאחר תוכחה מפורשת המסיר האיבה והנטירה מן הלב (נזה"ק):

**איזהו גזלן** נקט הכא לפרש הא דכתיב אשר גזלו ולא קאמר גנבו (יפ"ת):

**לפני ט' גנב** דלא חשיב ליה פרהסיא אלא בעשרה:

**עד שיגזלה מידו** דאפילו שגזל בפרהסיא כל שלא גזל מידו ממש לא הוה גזלן:

**וגם אתה לא הגדת לי**. ה"ג בילקוט למה לא הגדת לי על ידך וגם אנכי לא שמעתי על ידי מלאך. וה"פ למה לא הגדת לי על ידך ואף אם לא היית אז אצלי בעיר ממלכתי להגיד לי. מ"מ היה לך להודיעני ע"י מלאך שליח. ובאמת אנכי לא שמעתי מאומה אף על ידי מלאך שליח (נזה"ק):

## פסקה ד

**אתה נתת לו ז' כבשות כו'**. שנענש על שכרת ברית עם אבימלך שהיה עכו"ם. ולכן נענש כמספר הכבשות שהציב למען בריתו וכתב בעל אות אמת שמלת בניו הוא ט"ס וצ"ל כנגד כן מחריבין מבניך כו' והמחריבים יהיו מי שיהיה. ומשום דלעיל מיניה אמר בניו הורגים מבניך כו' ששם היו באמת הפלשתים נשתרבב גם כאן בניו. וכן בילקוט ליתא מלת בניו:

**ז' דורות** שמאברהם עד יציאת מצרים ז' דורות כדלעיל סימן ב':

**וחפני ופנחס צדיקים הוו**. דכל האומר חטאו אינו אלא טועה כדאי' בפרק במה בהמה:

**אהל מועד וגלגל כו'**. אהל מועד המשכן שהיה במדבר מ' שנה וכשעברו את הירדן הוקבע בגלגל י"ד שנה של כבוש וחלוק. ואחר שחלקו הארץ קבעוהו בשילה. וכשמת עלי ונלקח הארון חרבה שילה ובאו לנוב. כשחרבה נוב בימי שאול באו לגבעון עד שבנה שלמה בהמ"ק ובהמ"ק נקרא בית עולמים שקדושתו קדושת עולם:

**ובית עולמין תרין** היינו מקדש ראשון ומקדש שני:

**חוזר בשדה פלשתים** לפי שלא עמד ז' חדשים במקום אחד שבתחלה העמידוהו באשדוד ואח"כ בעקרון לכן אמר חוזר:

**למה לקו אנשי בית שמש כו'**. משום דמירי בסמוך בארון שנשבה מפרש למה לקו כו':

**ע"י שהיו מליזין בארון** פי' קודם שבא הארון היו מליזין לומר שאחר שלא הושיע את עצמו מן השביה אין להם להשגיח עליו להשיבו מיד פלשתים ולפיכך נענשו:

**אילו תרנגולתו כו'**. ואם בקנינים המדומים כך. עאכ"ו בענין אלהי כמוהו איך לא ימר לבו לבקש אחריו בפיוסים וברצי כסף. ולפי שאנשי בית שמש היו יותר קרובים לפלשתים לפיכך נענשו יותר משאר ישראל. ומסיים אני משגיח עליו להשיבו וליפרע מהמתעצלים בהשבתו. כי די חילול השם במה שאין הארון במקומו:

**הושיעה לו ימינו** להכניע אויביו על דרך ימינך ה' תרעץ אויב. ואין זה אלא בהצלת ארון ברית ה' מידם במכת הטחורים:

**הה"ד וישרנה הפרות** דמפרש לשון שירה. ואמר שאמרו הושיעה לו ימינו. והיינו כמ"ד בסמוך שאמרו מזמור שירו ליי' שיר חדש כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו (יפ"ת):

**מהלכות בישרות** דאין מקרא יוצא מידי פשוטו לשון ישרות שהיישירו דרכם. ודריש תו שהפכו פניהם כלפי הארון ואמרו שירה והיינו דכתיב וישרנה ולא ותשרנה משום דרמיז נמי ביה שירה נאה. ודריש ליה נוטריקון:

**שירת הים** דכתיב בה כי גאה גאה. לפי שגאה לשלוח יד בפלשתים ובדגון אלהיהם (רש"י בגמרא):

**נאמר כאן הלוך וגעו כו'**. שהעי"ן מתחלפת באל"ף שהם ממוצא אחד:

**שירו לה' שיר חדש וגו' כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו וגו'** שאחר שנפלו ישראל במלחמה ההיא נפלאות עשה השי"ת והושיע לו ימינו וגו' להוציא הארון מיד פלשתים ובזה הודיע ה' ישועתו לעיני הגוים וגו' ומסיים שם יחד הרים ירננו לפני ה' כי בא ארון ה' מארץ פלשתים (רש"א):

**הודו לה' קראו בשמו וגו' הודיעו בעמים עלילותיו** שע"י מעשה זה של פלשתים נתודע לעמים עלילותיו שבמצרים כמפורש בענין שאמרו הכהנים והקוסמים לפלשתים ולמה תכבדו לבבכם כאשר כבדו מצרים וגו' הלא כאשר התעולל בהם וגו' (רש"א):

**ה' מלך תגל הארץ**. דכתיב ביה אש לפניו תלך וגו' וגם כתיב וראו כל העמים כבודו יבושו כל עובדי פסל. וזה נראה בארון שעשה ה' משפט בפלשתים ובאלהיהם (יפ"ת):

**שירו לה' כל הארץ**. דכתיב ספרו בגוים וגו' נורא הוא וגו' כי כל אלהי העמים וגו' כנגד מה שעשה בהם שפטים. ונוסף על זה מ"ש בו עוז ותפארת במקדשו הבו ליי' כבוד ועוז כנגד הארון דאיקרי עוז (יפ"ת):

**ה' מלך ירגזו עמים וגו' יושב כרובים וגו'**. שע"י הארון שעליו היה יושב הכרובים תנוט ארץ פלשתים. ואמר בו יודו שמך גדול ונורא וגו' שע"י מעשה זה יודו שמך וגו' כמ"ש מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה וגו' המכה מצרים בכל מכה במדבר (רש"א):

**רומי השטה** התרוממי ארון עצי שיטין כלו' שיתרומם ברוב הדרו שמעשהו מהודר מעשה ידי חרש:
**המחושקת ברקמי זהב** כלו' הקשורה (מלשון וחשוקיהם כסף) שהוא מקושר בזהב המצופה מבית ומחוץ:
**המהוללה בדביר ארמון** בס"ת של משה המונח בתוכה דדביר היינו ספר כמפורש בפ"ב דעכו"ם:
**המעולפת** פי' המקושטת:
**בין שני הכרובים** וכלו' המקושטת בכתר רוחני של שכינה אשר על גבי הכרובים:
**יישר חילכם** יתחזק כחכם:

## פסקה ה

**רועיו של אברהם כו'**. שעל ידי צאנו נתברר לרועים מתחלה שהבאר של אברהם ועם כל זה לא נמנעו מגזילתם ועכשיו נתינת הכבשות יהיה למזכרת עליו לזכותו בבאר כי יזכרו מה שנתוודע להם בצאן (יפ"ת):
**אתה סימן לבניך** שכל מה שאירע לאבות סימן לבנים:
**הה"ד אז ישיר ישראל** עלי באר ענו לה דמשמע שעלו המים לקראתם בדוגמת בארו של אברהם שעלה לקראת צאנו. ועל זה אמר שם באר חפרוה שרים אלו אברהם ויצחק וכדמפורש בפסיקתא:
**מן אתרה** פי' מן מקומה:
**אלא בעבור תהי' לי לעדה**. דמשמע לעתיד כלפי עדה הקדושה בדור המדבר כמ"ש בפסיקתא:

## פסקה ו

**אשל פרדס** שאשל בכל מקום אילן. וכדמשמע נמי מלשון ויטע. רמיז ביה נמי לשון שאל בהפוך האותיות כי כל הפירות אשר ישאל השואל נמצא שם ליהנות בו האורחים:
**אשל פונדק** מלון לאורחים. בפ"ק דסוטה פריך א"כ מאי ויטע. ומשני כדכתיב ויטע אהלי אפדנו:
**עיגולא** פת:
**קופר** בשר:
**חמר** יין:
**ביעין** בצים:

**אשל סנהדרין** דהסנהדרין נקראים אשלי רברבי. והכוונה פה שאברהם עשה בית ועד לחכמים כמו אסיפת סנהדרין ללמד עמם תורה וחכמה כדי לפרסם על ידו כבוד שמו יתב'. וע"ז נאמר ויקרא בשם ה' אל עולם (נזה"ק):

**ושאול יושב בגבעה תחת האשל ברמה**. בפ"ק דברכות וכי מה ענין גבעה לרמה. אלא שאול היה יושב בגבעה בזכות האשל שברמה הוא שמואל שהיה ראש הסנהדרין:

**ואמר להם בריכו כו'**. וכשלא היו רוצים בעל כרחם היה עושה כדלעיל פ' מ"ד:

**בחברון עשה כ"ה שנה** כמו שביאר רש"י בחומש החשבון ע"ש:

**וכאן עשה כ"ו שנה**. משום דכאן כתיב ימים רבים מרובים על הראשונים ולא בא לסתום אלא לפרש. ואם היו מרובים על הראשונים ג' שנים או יותר היה מפרש ועכשיו שלא פירש כמה היו מרובים אינם יתירים יותר משנה הרי כ"ו (רש"י):

## פרק נה

### פסקה א

**כתיב נתתה ליראיך נס להתנוסס כו' נסיון אחר נסיון כו'**. דרשו מלת נס מלשון נסיון. וכן מלשון גדולה שהנסיון היה כדי לגדלן בעולם. ומדכתיב נס להתנוסס אמר נסיון אחר נסיון. וכל כך למה בא לנסותם שהרי הכל גלוי וידוע לפניו ית' מפני קושט בשביל שתתקשט מדה"ד בעולם לפרסם שאינו נושא פנים לשום אדם אלא הכל הוא באמת ותמים (נזה"ק):

**לנסותן** לרומם אותם כנס:

**שתתקשט** שתתאמת תרגום אמת קשוט:

**למי שהוא רוצה כו'**. לא לפי הגמול כי אם לפי רצון השם יתברך ואין יתרון לעובד ללא עובד:

**אברהם כשרצה עשאו מלך** כדאמר לעיל פרשה מ"ג אל עמק שוה ששם הושוו כל או"ה ואמרו לו מלך אתה עלינו כו':

### פסקה ב

**ה' צדיק יבחן כו'**. מבואר לעיל פ' ל"ב סימן ג':

**אינו מקיש עליו ביותר**. אלא מעט דהא ע"כ צריך להקיש עליה:

**והרשעים כים נגרש** פי' שיטיחו דברים ויבעטו ביסורים:

**ותשא אשת אדוניו** שיוסף נתנסה בה כדלקמן:

## פסקה ג

**ד"א ה' צדיק יבחן זה אברהם כו'**. העיקר כגיר' המדרש חזית דלא גרס ד"א אלא מייתי סתמא קרא דאברהם (נזה"ק):

**באשר דבר מלך שלטון כו'**. אפילו בדבר אשר יראה דבר מלך שלטון שגוזר על אחרים ולא לו אין מי לאמר לו מה תעשה ויהרהר אחריו כי לפי האמת כל דרכיו משפט. כי דרכו יתב' להביא הצדיקים לידי נסיונות קשים אף בהיותם מוחזקים כבר בכשרות מפני תיקון העולם. כי בהיות הצדיק עומד בנסיון לבטל כל רצונו מפני רצונו יתב'. אף הקב"ה מבטל רצונו מפני רצונו. וזהו דכתיב שם ומי יאמר לו מה תעשה וגו' שומר מצוה לא ידע דבר רע וכדאי' בתנחומא מי יאמר לו מה תעשה שומר מצוה אלו הצדיקים שמשמרים מצותיו של הקב"ה והקב"ה מקיים גזירתן (ועיין ביפ"ת ובנזה"ק):

**א"ר אבון לרב כו'**. משל לרב כו':

**ואת נוקם ונוטר שנא' נקום נקמת בני ישראל וכה"א אל נקמות ה' וגו'. א"ל כתבת בתורה לא תקום ולא תטור את בני עמך ולא לעכו"ם אף אני לישראל לא אטור דכתיב לא לנצח אריב אבל אני נוקם לצרי שנא' נוקם ה' לצריו ונוטר הוא לאויביו**. כצ"ל וכן הוא בס"מ ובק"ר (נזה"ק):

**וכתיב לא תנסו כו'**. זהו סיומא דלעיל. ור"ל שאע"פ שקשה למה נסה את אברהם כיון שהוא צוה לא תנסו את ה' וכנ"ל. מ"מ באשר דבר מלך שלטון מי יאמר לו מה תעשה. שכיון שאנו רואין תירוץ הגון על דבר אחד שוב אין אנו רשאים להרהר אחריו שבודאי כל דרכיו משפט וכנ"ל:

## פסקה ד

**אברהם הרהר כו'**. שהוא עצמו הרהר לומר שמא פגם בחטא במה שלא הקריב קרבן. ואז בא לנסותו:

**על דעתיה דר"א**. פי' לדעת ר"א דקאמר לעיל פ' נ"א וה' הוא ובית דינו דייקינן נמי מדקאמר והאלהים ולא אלהים דהוא ובית דינו (יפ"ת):

**מה"ש אמרו כו'**. אף שבאמת לא נחשב זה לחטא בעיני ה' כי הוא יודע תעלומות שכוונתו רצויה לש"ש. אלא דמה"ש קטרגו בזה. ובא להשקיט פיהם בנסיון (נזה"ק):

**יצחק וישמעאל היו מדיינים** ס"ל כדאית' בפדר"א דישמעאל בא באותה הלילה ממדבר פארן לראות את אברהם (יפ"ת):

**שנמלתי לי"ג שנה** והיה בידי סיפק למחות ומ"מ לא מחיתי כדאמר בסמוך. ומ"מ אמר יצחק שהוא חביב שנמול לשמונה. כי חביבה מצוה בשעתה. ועם כל זה חזר ישמעאל

ונתאמץ בטענתו הראשונה והכריח דהוא עדיפא ממילה בזמנה כי זה אינו זכות ליצחק כי מתנה הוא שנתנה לו ולא יחזיק טובה לעצמו. ואז הודה יצחק בזה ובקש שיאמרו לו לחתוך אחד מאבריו כדי שיהיה לו ג"כ זכות כישמעאל (יפ"ת):

**מיד והאלהים נסה את אברהם** ואע"פ שיצחק לא התחייב עצמו אלא בחתוך אבר. האלהים נסהו בשחיטה למה שנודע לו ית' כי לא יעכב. ומינה ידע ישמעאל מעלתו עליו שבעתים:

**כל מה שהלוית** אמר לשון הלואה לפי שכל המצות בעולם הזה הלואה אצלו יתב' לפרעון לעוה"ב ע"ד מלוה ה' חונן דל:

**בן ל"ז שנה** שהרי ע"י העקידה מתה שרה כדדרשינן מסמיכות וממספר ימיה נודע שהיה אז יצחק בן ל"ז כי בת צ' היתה כשילדתו ובת קכ"ז היתה כשמתה:

## פסקה ה

**אכף לאלהי מרום וגו'** האקדמנו בעולות וגו' האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי: **אע"פ שהדברים אמורים במישע**. כלו' סיפא דקרא האתן בכורי פשעי רמז על מלך מואב שהקריב בנו בכורו. מ"מ רישא דקרא במה אקדם לה' אכף לאלהי מרום שהזכיר להיות רק נכנע לפניו אינו מדבר אלא ביצחק שבהיותו כפוף ונכנע לפניו יתב' והיתה כוונתו רצויה לשם שמים עלה לרצון לפניו יתב'. ומזה בא לבאר שאין הדבר הולך אחר המעשה אלא הכל הולך אחר טוב הכוונה. שהרי יצחק אע"פ שלא נעשה בו מעשה עלה לרצון מפני טוב הכוונה. ומישע מלך מואב אע"פ שעשה מעשה לא עלה לרצון מפני שלא היתה כוונתו רצויה לשם שמים (נזה"ק):

## פסקה ו

**גדלו כנס** שע"י זה נתגדל בעולם ונודע צדקתו כדלעיל בריש פרקין. וכאן פירש נסה מלשון נסיסה (יפ"ת):

**נסה אותו בודאי** דרש נסה לשון בריחה שמה שהצריכו להיותו נודד לארץ המוריה הוא משום שלא יאמרו שנתערבב מיד בגזירת ה' וקיימו בלא מחשבה. וא"כ לא תודע אז פעולת אברהם כל כך. משא"כ עכשיו שהיה לו זמן לחשוב בדבר ולמצוא טענות ההתנצלות. ועל כל זה לא חזר בו. זה יורה על תכלית אהבתו לשם ית' (יפ"ת):

**הממו ערבבו** שניהם לשון בלבול תרגום עיר הומיה קרתא מערבבתא:

**בשני מקומות דימה משה עצמו כאברהם**. כה"ג אי' נמי בד"ר פ"ב. ושם נתבאר ענין השני מקומות. האחד במ"ש הנני לכהונה ומלכות והשני במה שאמר אברהם ה' אלהים מה תתן לי א"ל רבש"ע אם מתבקש לי בדין שיהיה לי בנים תן לי. ואם לאו ברחמים וכו'.

ואף משה כך אמר ה' אלהים אתה החילות וגו' אם מתבקש לי בדין שאכנס לא"י אכנס. ואם לאו אכנס ברחמים. א"ל הקב"ה אל תתהדר לפני מלך כו'. ופה הלשון קצר באגדה: **הנני לכהונה הנני למלכות**. שהנני הוא לשון זימון כדפרש"י רמז לשני עבודות גדולות אלו אשר אברהם זכה לזה. ומשה נתבשר ברמז אל תקרב הלום שלא יזכה אליהן (יפ"ת) ועיין עוד לקמן:

**זכה לכהונה נשבע ה' כו'**. דמיירי באברהם כדלעיל פרשה מ"ו:

**א"ל הקב"ה אל תקרב הלום כו'**. בודאי מלך היה. אלא לו ולזרעו קאמר וכדאי' בפי"ב דזבחים מיהו בכהונה פלוגתא דתנאי היא בפרק הנזכר אי משה בעצמו היה כהן אם לאו. ועיין בויק"ר פ' י"א ובש"ר פ"ב:

**והזר הקרב יומת** וזה מוכרח שהוא לשון הקרבת קרבן כי על ההגשה בלבד אין חיוב מיתה כלל (ספר ת"נ):

## פסקה ז

**בבקשה ממך** דנא הוא לשון בקשה וכדאי' בפרק הנחנקין אמר רשב"א אין נא אלא לשון בקשה משל למלך כו' שעמדו עליו מלחמות הרבה והיה לו גבור אחד ונצחן. לימים עמדה עליו מלחמה חזקה א"ל בבקשה ממך עמוד לי במלחמה זו שלא יאמרו ראשונות אין בהם ממש. אף הקב"ה אמר לאברהם נסיתיך בכמה נסיונות ועמדת בכולן עכשיו עמוד לי בנסיון זה שלא יאמרו אין ממש בראשונים:

**א"ל תרין בנין איתי לי כו'**. עד סוף הסימן פירשתיו לעיל פרשה ל"ט:

**אמר ר' לוי כו' שני פעמים כו'**. לעיל פרשה ל"ט ושם פירשתיו:

**חד אמר למקום שההוראה יוצאה כו'**. ונקרא הארץ ע"ש מעלת ההר אשר בה. ואע"פ שעדיין לא נתחדש זה. ה' מגיד מראשית אחרית (נזה"ק):

**שההוראה יוצאה** הוראה תורה לישראל. כי מציון תצא תורה. יורו משפטיך ליעקב. ולשכת הגזית שבה עמדו הנביאים המוכיחים לישראל (רש"י):

**למקום שיראה יוצא לעולם**. שהשומעין גדולתה של ירושלים מתפחדין עליה (רש"י). או פירושו יראת שמים כי שם שער השמים וממנו יוצא מקור הקדושה ביראת שמים (נזה"ק):

**דכוותה דביר כו'**. דר"ח ור' ינאי פליגי נמי בדביר וכן בארון:

**דכוותה דביר** דכתיב (מלכים א') ודביר בתוך הבית מפנימה כו' והוא מקום קדשי קדשים:

**ח"א מקום שהדברות יוצאות לעולם**. כצ"ל ופירושו כי שם היה הארון ומשם היה שומע משה את הקול כדכתיב וישמע את הקול מדבר אליו מבין שני הכרובים. ואע"ג דדביר לא הוה בימי משה. היה היכל לפני שהוא במקום דביר דשלמה. גם בשאר הימים ע"י שהיתה שכינה שם היתה נבואה מצויה בישראל:

**וח"א במקום שהדבר יוצא לעולם** כצ"ל וכן הוא בירושלמי ובערוך. ופי' שמשם נענשים אותם שלא קבלו התורה. ודבר פירושו מורא ופחד מענין ידבר עמים תחתינו. או פירוש דבר ממש שנענשו בדבר ממש (יפ"ת):

**מקום שהאורה יוצאה לעולם**. כצ"ל ופי' כי התורה בתוכו והיא מאירה לעולם כי נר מצוה ותורה אור (יפ"ת):

**שיראה יוצאה לעולם** שהעכו"ם יאחזמו רעד מנפלאות הארון וכמ"ש פלשתים אוי לנו מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה. ובירו' גרסי' הכא שארירה יוצאה לעולם. והוא יותר נכון למלת ארון. ופירושו שע"י התורה שלא קבלוה יתקללו כדאמר בשבת פ' ר"ע (יפ"ת):

**מורה לעכו"ם** לשון הוראה שיפסוק דינם או לשון יריה. שיורם ויורידם לגיהנם. וגירסת הילקוט שמשם מורה כחץ לעכו"ם:

**למקום שהוא ראוי כו'**. כלו' שהוא מכוון כנגד מקדש של מעלה. שמפרש מוריה מלשון ראיה:

**למקום שהוא מראה לך** היינו שראה ענן קשור בהר כדלקמן בפרשה נ"ו ומפרש מוריה לשון הוריה:

**לאתר מרוותא דעלמא** הוא לשון מרות ורבנות של מיני שררות וחשיבות שהיה יוצא משם. כי הבית המקדש נקרא גאון עוזם של ישראל כדפרש"י גבי ושברתי גאון עוזכם (נזה"ק) ומפרש מוריה לשון מרות ואדנות:

**למקום שהקטורת קריבה** שנקרא מוריה ע"ש המור דרור שהיה בתוך סימני הקטורת החביבה מכל הקרבנות (נזה"ק):

**כבר מניתיך וכו'**. מאז שבירכו מלכי צדק ניטלה הכהונה ממנו ונתנה לאברהם כדלקמן בויק"ר פ' כ"ה (יפ"ת):

**שהקב"ה מתהא כו'**. עד סוף הסימן פירשתי לעיל פ' ל"ט סי' י"ב:

### פסקה ח

**אהבה מקלקלת השורה כו'**. כלו' מחמת אהבה ושנאה האדם עושה מה שאין דרכו לעשות. כאברהם ובלעם שחבשו חמוריהם בעצמם אע"פ שהיה להם כמה עבדים בהיותם גדולים וחשובים ולא היה דרכם לעשות כן (יפ"ת):

**תבא חרב יד כו'**. זכות החרב שאחז בידו לשחוט את בנו הועיל להציל מחרב יד פרעה שאמר אריק חרבי כו':

**נהגו בדרך ארץ** שלא יצא אדם חשוב לדרך בפחות משנים מטעמא דלקמן בויק"ר פ' כ"ו ע"ש דק"ל מ"ט הוליך עמו ב' נעריו אחר שהולך הוא לעקוד את בנו ולא רצה שיראו בו. שהרי אח"כ אמר להם שבו לכם פה עם החמור. וכן בשאול אחר שהלך הוא אצל בעלת האוב בהחבא היה לו למעט באנשים כל שאפשר לזה אמר שנהגו בד"א שאין לפחות משנים (יפ"ת) ועיין מ"ש בבמד"ר פ"ך ובתנחומא סדר אמור:

**בשכר ב' בקיעות כו'**. וכה"ג נמי א"ר בניה לקמן ש"ר פ' כ"א שנבקע הים בזכות אברהם אלא דהכא מפרש שהיה בזכות בקיעת העצים מדה כנגד מדה נדרש ויבקע עצי עולה לרמוז לבקיעת הים שבזכות זה נבקע הים (נזה"ק). ודייק ב' בקיעות דכתיב עצי לשון רבים (מת"כ):

**דייך עד כה** פי' די לך לדרוש זה שהיה בקיעת הים כנגד בקיעת העצים. אבל לא לדמות מכל צד כי בקיעת עצי העולה היא בטבע. ובקיעת הים דרך נס. אלא אברהם לפי כחו והקב"ה לפי כחו:

**ניתן לו שכר קימה ושכר הליכה**. דאל"כ ויקם וילך למה אלא ללמדך שנתן לו שכר שניהם לחיבת הזריזות של המצוה:

## פרק נו

### פסקה א

**כתיב יחיינו מיומים כו'**. שתמיד ה' יקמנו ביום השלישי. שאין הקב"ה מניח את ישראל בצרה ג' ימים כדאמר לקמן פרשה צ"א. ולכן הביא ראיה משבטים ומרגלים. וכל אותן שנענו לג' ימים. וכן באברהם לפי שהיה מצטער בבקשת המקום ולקיים מצות ה'. לכן לא האריך יותר מג' ימים להצילו מצערו (יפ"ת):

**ביום השלישי של מרגלים שנא' כו'**. אע"ג דרחב קאמרה הכי. כבר אמרו חז"ל ששרתה רוה"ק על רחב שישובו לסוף ג' ימים (רש"י ורד"ק) כדאי' בר"ר פ"ב:

**ביום השלישי של מ"ת**. והצער דשם הוא פרישות דרך ארץ. או תאות לבם לשמוע את דבר ה' (יפ"ת):

**ביום ג' של עולי גולה**. ויציאתם מצרה הוא מה שנתיישבה דעתם מטורח הדרך והשיגו לב לדעת להבין בעם שאין שם מבני לוי ושלחו אליהם ובאו:

**לבשה מלכות בית אביה** שמאז סייעו לה מן השמים להלבישה שבט מושל משפט מלכות בית אביה שאול המלך ונמשך עליה חוט של חסד ודמתה למלכה כשרשה. וזה היה תכלית התשועה שעי"ז משלה אח"כ באויב (נזה"ק):

**לבשה מלכות** ונופל לשון לבישה בכזה כמליצת הש"ס (ברכות כ"ח) דלבש מדא ילבש מדא:

**באיזה זכות כו'**. דכתיב ויהי ביום השלישי וגו'. משמע שע"י יום השלישי קנתה הויה ללבוש מלכות. לכן שאל באיזה זכות של שלישי (נזה"ק). ורבנן ילפי מביום השלישי דמתן תורה דהוי זכות דרבים. ור' לוי יליף מביום השלישי דאברהם דהוי ראשון (יפ"ת):

**מה ראה** פי' מה ראה בהר שממנו הכיר כי הוא ההר חמד אלהים. והלא לא א"ל רק אשר אומר אליך. ומשני שראה ענן קשור עליו פי' שראה ענן עב מאד כאילו קשור ואחוז בהר שלא כדרך שאר עננים. ומתוך זה הכיר כי ענן כבוד ה' הוא. ובפדר"א אמר בהדיא ראה כבוד השכינה (יפ"ת):

**אמר דומה שאותו המקום כו'**. אמר דומה ולפי שעכ"ז לא נתברר לו שזו ההר הנרצה עם היות עליו ענן כי אולי מקרה הוא. ואמנם נתברר לו הדבר ממה שהוא ויצחק ראו ולא עבדיו. נראה שהוא מראה אלהית שאינה נראית אלא לראוים (יפ"ת):

## פסקה ב

**הואיל וחמור אינו רואה כו'**. דאל"כ למה הקישם לחמור ה"ל למימר שמרו פה החמור. ואגב אורחיה קאמר נמי שעבדים דומים לבהמה דלא תפסי בהו קידושין מדקאמר עם החמור ולא קאמר והחמור:

**ואמתך ובהמתך** הקיש אמה לבהמה. דאל"כ לימא גרך מקמי בהמתך ויסמוך אדם לאדם:

**עתיד המקום כו'**. רמז שצפה ברוה"ק שעתיד המקום הזה להיות רחוק מבעליו דהיינו ישראל. שיהיו בגלות וטעם נבואה זו להראות לו שישובו בנים לגבולם בזכות העקידה. ולכן אמר שבו לכם עם החמור כדמפרש ואזיל:

**ולעולם** כלומר וכי תימא לעולם:

**ת"ל זאת מנוחתי כו'**. נראה דגרס ת"ל שבו לכם פה כמד"א זאת מנוחתי עדי עד פה אשב לכשיבא אותו שכתוב כו' פי' שהראיה דשבו לכם פה רמז לישיבת ארץ ישראל מדכתיב

התם פה אשב. ופי' לכשיבא אותו שכתוב בו עני ורוכב על החמור שהוא משיח תשבו פה (יפ"ת):

**מה יהיה בסופו של כה** יהיה זרעך. שאחר שנתיעד כן והזרע הזה הוא יצחק דכתיב כי ביצחק יקרא לך זרע ועתה מצוה לשוחטו היה בספק אם דרך נסיון נאמר לו. או שחזר בו לאיזו סיבה ולזה אמר עתה יתברר לי מה ענינו (יפ"ת). אבל יותר נראה דה"פ הא דאמר אברהם עד כה ולא אמר עד פה או עד הנה. נצנצה רה"ק בפיו לרמוז על הבטחת כה יהיה זרעך. כאילו אמר נלך ונראה מה יהיה בסופו של כה שבודאי לא יבוטל הבטחה זו. וניבא ולא ידע מה ניבא:

**ונשובה אליכם פיו בשרו שהוא חוזר**. כצ"ל וכן הוא בתנחומא. ופירושו שרוח נבואה נוססה בו ונתנבא שישובו שניהם וניבא ולא ידע מה ניבא שהוא נתכוון לומר ואשובה. ויצא מפיו ונשובה (יפ"ת):

**הכל בזכות השתחויה**. שלכן אמר ונשתחוה אז ונשובה. והענין שהשתחויה מורה על גדולת ההכנעה לפניו יתב' מפני יראת רוממותו עד שישתחוה ויפול לפניו מלא קומתו ארצה כאילו הוא אין ונתבטלו כל כחות גופו בעת ההיא עד שיפול באין כח מרוב הציור הזה. ולכן אין מעלה יותר מזה:

**אברהם לא חזר** עם יצחק:

**לא נגאלו כו'**. כמו שבארנו. שאז באו לתכלית הכרת חסדי ה' וגדולתו יתברך לכן נגאלו. וכן התורה וקיבוץ הגליות ותחה"מ:

**ונכרעה כו'**. דבתחה"מ איירי כמו שדרשו חז"ל כי לך תכרע כל ברך זה יום המיתה. ואח"כ כתיב נברכה לפני ה' שעומדים בחיים (מת"כ) ור"ל נשתחוה לפי שנכרעה במיתה ושוב נברכה ונקומה לפני ה' עושנו לתחיה בזכות השתחויה זו:

## פסקה ג

**כזה שהוא טוען צלובו כו'**. כמו שטוענים העץ על הנתלה להאדיב את נפשו. כן עשה אברהם ליצחק לזכותו יותר לכפול שכרו (יפ"ת):

**שמכשרת אוכלין** לשון תקון כמו מכשירי אוכל נפש:

**ורבנן אמרי כו'**. ס"ל שהוא ע"ש סכין דיצחק שנקראת מאכלת לפי שאנו אוכלים בזכותה:

**זה לעקוד וזה ליעקד**. והיינו דדייק למימר וילכו שניהם יחדיו דייקא ללמד שהושוו בלב אחד לעבודת ה'. ומה ששאל אחר כך איה השה לעולה. זה היה אחר דבריו של

שטן שנכנס קצת טינא בלבו כדמסיק. ולכך מאז עשה עצמו כלא ידע כדי שיתמלא עליו רחמים. וע"פ תשובת אביו חזר לאיתנו הראשון להשוות דעתו לדעת אביו:

## פסקה ד

**סבא איבדת לבך בן שניתן לך למאה כו'**. כלו' שדבר זה רחוק מן הסברא. ואע"פ שבא לעשות דבר זה ע"פ הדיבור. אמר כי בהכרח אין זה דבור גמור אלא הוא רק כמראה חלום דמיוני והשיבו אברהם ע"מ כן כלו' אע"פ שהוא דבר זר ורחוק איני נמנע מדבר ביודעי נאמנה כי דבר ה' הוא (יפ"ת ונזה"ק):

**ואם מנסה אותך יותר מכאן** ר"ל שיצוך לפגוע בעצמך וזהו הנסה דבר אליך תלאה. ור"ל כי לא ימלא את ידו עם יצחק שעוד ישוב ויבקש מיתתו. ואז תצטרך למרות דבריו. ולכן טוב לך שתמרה מעכשיו. והשיבו יותר על דין כי אפי' שיצוה על עצמו לא יהרהר ויקיים דבריו בלי התנצלות (יפ"ת):

**ברא דעלובתא** לפי שידע שלא יחוש יצחק לעצמו. הזכיר עלבון אמו שיכמרו רחמיו עליה מה תעשה ליום פקודתו:

**כל אותן הפרגזיות כו'**. פי' א"כ כל אותן החרדות שעשתה לישמעאל היו לבטלה כי עכשיו יהיה השונא יורש בהכרח. וראוי שתחוס לזה לכבוד אמך כי לא נעשתה עצתה ולא הועילה טרחתה (יפ"ת) וכן פירש הערוך כעסים:

**כד לא תיעול כו'**. פירוש כן יאמרו המושלים על בעלי לשון הרע כי אף שלא ישמע כלו ישמע מקצתו. כי כן יצחק כבר חשש למקצת דבריו. ועל זה אמר אבי ב' פעמים כדי שיתמלא עליו רחמים:

**למה אבי שני פעמים כו'**. שפי' ויאמר יצחק אל אברהם אביו שקרא יצחק לאברהם אבי. ועוד אמר אבי:

**כדי שיתמלא עליו רחמים**. כרחם אב על בנים:

**א"ל יצף להההוא גברא דיגער ביה**. פי' אע"פ שידאג ויקשה בעיני אותו רשע המסטין (וקורא לשטן יגער ביה ע"ד שנא' יגער ה' בך השטן) מ"מ אלהים יראה לו השה כו'. ודאג לנו תרגום יונתן ויציף לנא (יפ"ת):

**מ"מ אלהים יראה לו השה לעולה ואם לאו השה לעולה בני** (יפ"ת) ומיתורא דבני הוא דדריש. דבשלמא בקריאה ובעניה שייך לומר אבי אבל בסוף הדברים מה צריך לומר בני ואמר בלשון מסופק כדי להפיס דעתו של יצחק בעבור שאמר שיתמלא עליו רחמים כדבסמוך. ומ"מ לאחר תשובת אברהם מאז גם יצחק שוב קבל עליו הדבר בלב שלם

והשוה דעתו לדעת אברהם. ולכך אמר שוב שנית וילכו שניהם יחדיו וכדמפרש זה לעקוד וזה ליעקד כו':

## פסקה ה

**ויצחק היכן היה** כלו' מדוע לא נזכר בבנין ובעריכת העצים כי בהיות שניהם לב אחד במעשה הוה ליה לסייע בבנין:

**נטלו והצניעו ממקום בנין המזבח**. לבל יזרוק בו השטן אבן מאבני הבנין להיות נתקל ונכשל שם במקום המזומן למכשול. ובו יתגרה ביותר להטיל בו מום כדי לפוסלו מן הקרבן:

**ההוא דיגער ביה** קורא לשטן יגער ביה ע"ד שנא' יגער ה' בך השטן (מת"כ):

**היה הקב"ה כופת** פי' קושר דריש מויעקוד את יצחק שריבה שרי מעלה שעקד בזכותו (יפ"ת) פי' החליש כחם שלא ישלטו העכו"ם בישראל:

**ולא עשה** פי' לא עשה ה' כן לעולם. אלא כיון שהפליגו עצמן מעבודתו התירן:

**דאילין כו'**. שאלו קישורים והאגודות עדיין קיימין. בתמיה:

**כי עד סירים כו'**. דרש סירים חסר יו"ד. כמו שהיה כתוב שרים. ופי' עד לעד. כלו' לעולם. והוא התמיה וכי השרים יהיו סבוכים וכפותים לעד לא ודאי אלא כסבאם סבואים כי כשיהיו ישראל בסאבי יין העבירות ינתקו הקשרים:

**אוכלו כקש יבש מלא**. כלו' הקשרים ינתקו וישרפו כשרפת קש יבש (יפ"ת):

**בכו מה"ש** ענין הדמע האמורה בשרפי קודש משוללי בשר. הוא כי הנה גדר דמעה הוא הוצאה לחוץ הוראת היגון הפנימי. וע"כ בעשות מלאך הוראה לחוץ על מה שדואג עליו. דמעה תקרא (אלשיך):

**אראלם** המלאכים:

**מהו חוצה כו'**. דריש חוצה בלשון חיצה כדמפרש ר' עזריה שצעקו ואמרו חוצה הוא ברייה למכיס ית בריה כלו' שהוא ענין חיצוני בהיותו דבר זר ורחוק מן השכל הוא ענין הזה. שהאב ישחוט את בנו. וברייה פי' בדותא וענין חוץ מדעת (יפ"ת) ובילקוט גריס בידיה:

**ומה היו אומרים** פי' מה היו טוענין לומר ששחיטת יצחק היה דבר זר:

**וכי אין אברהם מקבל כו'**. בתמיה וכי שבת עוברים ושבים במסילות מלבא לבית אברהם שלא עמדה לו זכות זה להציל את יצחק ממות:

**המד"א חדל להיות לשרה אורח**. יבואר ע"פ הנודע כי זה היה למעלת יצחק להיות נולד לעת זקנותה באשר כבר עבר ממנה אורח כנשים ולא נולד מכח זוהמת דם נדה אלא בקדושה ובטהרה. ועז"א איך יאבד אנוש כזה מן העולם (נזה"ק):

**מאס ערים וישב בין קדש ובין שור** שנסע שם אברהם כדי להתעסק בהכנסת אורחים כדלעיל פר' נ"ב. והזכירו גם את זה להפליג בזכותו שנעתק ממקומו כדי לחזר אחר אורחים (נזה"ק):

**לא חשב אנוש לא עמד זכות לאברהם**. כלו' אם לא עמד זכות לאברהם שוב לא נחשב אדם בעולם עוד כי מי לנו גדול מאברהם (נזה"ק):

**ומי יאמר לך שאין הפסוק כו'**. כלו' דודאי ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא ועז"א שהוא נרמז בג"ש בלשון ממעל רמז למה"ש העומדים ממעל לו בכסא הכבוד (נזה"ק):

## פסקה 1

**מנין לשחיטה כו'**. פי' אליבא דרבי בעי דפסיל שחיטה במחובר מעיקרו ומהדר ליה מן הכא כו' כלו' דשמיע ליה מרבי דיליף לה מהכא (יפ"ת):

**מן הכא וישלח אברהם את ידו. ויקח את המאכלת**. ודייק מדכתיב ויקח משמע שהוא תלוש ולא היה חסר אלא לקיחה (יפ"ת):

**אין מן ההגדה כו'**. פי' אם מתוך דרוש האגדה אמר כן אפשר דחוזר בו לענין הדין דאין למדין הלכה מתוך האגדה דאיכא למדחי דקרא זריזותא דאברהם קמ"ל:

**אבל אם מן אולפין אמר לך כו'** כלו' אבל אם אמר כן מתוך ההלכה ולענין הדין אינו חוזר בו. דהשתא צ"ל דהא מילתא בלאו הכי גמרא גמירי לה אלא דאסמכוה אקרא. ומסיק ומייתי ראיה דאינו אלא אסמכתא מדתני לוי אליבא דרבי היו נעוצים מתחלתן הרי אלו פסולים. תלושים ונעוצים הרי אלו כשרים. ואי האי קרא ילפותא גמורה היא אפילו תלושים ונעוצים ליפסלא דהא אברהם לא לקח אלא מאכלת שהוא תלוש ממש אלא ודאי אינו אלא אסמכתא בעלמא. וכדי להחזיק שיטת לוי דמחלק בין מחובר מעיקרו לתלוש ואח"כ חיברו מסיק הא דתנן השוחט במגל יד (במגל קציר ט"ס וצריך למחקה עיין חולין דף ט"ו) ובצור ובקנה שחיטתו כשירה. והשוחט משמע דיעבד אין לכתחילה לא. ואי במחובר גמור מיירי אפילו בדיעבד פסול לרבי ואי בתלוש ממש מיירי אפי' לכתחילה. וכר' חייא לא מצינן לאוקמי ובמחובר דאיהו מכשיר בפ"ק דחולין מחובר ממש אפי' לכתחלה. אלא ע"כ צ"ל דאתי כרבי ומיירי בתלוש ולבסוף חברו וכשיטת לוי (נזה"ק):

**ה' דברים נאמרו כו'**. איידי דמייתי הכא בצור ובקנה מייתי ליה נמי הא דתניא ה' דברים נאמרו בקרומית של קנה:

**ואין מקנחין בה את הידים**. כתב היפ"ת דל"ג את הידים דבפ"ק דחולין מסיק דקינוח פי מכה קאמרי'. וכן הא דסיים מפני שרוח רעה שוכנת עליה ל"ג לה דבגמרא משמע דטעמא משום דקסמים ניתזים ממנה ואיכא סכנתא. ואינו מוכרח דבכמה מקומו' פליגי תלמוד ירוש' אתלמוד' דידן ולכך אין צריך להגיה (נזה"ק):

## פסקה ז

**אברהם אברהם יעקב יעקב משה משה שמואל שמואל תני ר"ח לשון חיבה**. כצ"ל וכן הוא בת"כ ספ"א ובמד"ש ספ"ט:

**תני ר"ח לשון חיבה לשון זרוז**. כלומר קריאת השם בכפל הוא ל' חיבה וכן הוא לשון זירוז שלא ימהר לשוחטו:

**לו ולדורות** כלומר כפל השמות חד לגופיה וחד לרמוז כי ימצא עוד דוגמתו לדורות להגין בזכותו על העולם. ועז"א אין לך דור שאין בו כאברהם וכן אין דור שאין בו כיעקב כו' כי כל הד' נכפלו שמותם לרמוז שיהיה בדוגמתן גם לדורות:

**וסכין היכן הוא**. דהל"ל אל תשלח את המאכלת. כי עיקר השחיטה נעשית ע"י הסכין. ומשני שנפגם הסכין על ידי דמעות מה"ש. ולכך א"ל אחנקנו. ועל זה אמר אל תשלח ידך אל הנער (נזה"ק):

**אחנקנו** ולא חזר לבקש סכין אחר או להשחיז זה. משום שראה שהיתה סכינו יפה ובלא סיבה נפגם כל כך סבר כי מה' היתה לו שאין רצונו בשחיטה אלא בחנק כדין עולת העוף שהיא במליקה:

**אוציא ממנו טפת דם**. שלא תהא ביאתי חנם. ועיין במד"ר פ' י"ז:

**אל תעש לו מאומה**. דריש מאומה לשון מום:

**ידעתי** קרי ביה ידעתי היו"ד בחירי"ק. דהא המלאך בשם ה' היה מדבר א"כ מאי עתה ידעתי הלא הכל צפוי לפניו מני קדם. אע"כ שפירושו ידעתי לכל (יפ"ת):

**שאת אוהבני** ולשון הכתוב שאמר ירא אלהים אין זו יראת הפחד כי בזה כבר היה מפורסם בזולת מעשה זה. אבל יראה זו היא מפועל הנפש השכלית מפני הכרת מעלת ה' ומפני יראת הרוממות שבא מאהבה (יפ"ת):

**שלא תאמר כל החלאים כו'** פרש"י כלומר הואיל ולא עשית לעצמך אלא לבנך אינו קשה עליך. אלא מעלה אני עליך כאילו אמרתי שתקריב עצמך ולא עכבת. ולכן אמר

ולא חשכת את בנך זה יצחק. יחידך זו נפשך שנקראת יחידה. וכדאי' בבמד"ר פ' י"ז ע"ש מ"ש:

## פסקה ח

**אר"י בשעה שבקש אברהם לשחוט את יצחק בנו**. כצ"ל וכן הוא בס"מ ובתנחומא (נזה"ק). וטעם דרשה זו הוא משום דקשה למה עקדו מאחר שברצון יצחק היתה. לכן אמר שזה היה במצות יצחק כי לא האמין בעצמו כי שמא יתבהל ממראה הסכין בעת השחיטה ויבקש להשמט (יפ"ת):

**בחור אני** והבחור יחוס על חייו יותר ואין לו כ"כ אומץ הלב לסבול את המות:

**ואצערך** כי אף שמובטח אני בעצמי שלא אברח ממצות ה' אעפ"כ שמא אשמיט קצת מידך עד שתצטרך לבוא עלי פעם אחר פעם. עד שישכך לבי לקבל השחיטה ויהיה לך טורח מזה:

**ושמא תפסל השחיטה** שמא ישהה או ידרוס בשחיטתו ע"י שיהיה נשמט מידו:

**בן ל**"ז שבעקידה מתה שרה ואז היה יצחק בן ל"ז:

**נוסח אחר** ס"ל דלא מתה שרה בו בפ'. וקים ליה דבן כ"ו הוה יצחק מדכתיב לעיל ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים והיינו כ"ו כדלעיל סוף פ' נ"ד ומכיון דבתר הכי הוה הנסיון כדכתיב ויהי אחר הדברים האלה ע"כ יצחק לפחות הוי בן כ"ו שהרי בשנה ראשונה שבא אברהם ארצה הנגב ויגר בגרר נפקדה שרה שאז היה אברהם בן צ"ט שנה ומל וביום המילה נתבשר על פקידת שרה ולידת' בשנה האחרת (יפ"ת):

**מיד וישלח** זריזותיה דאברהם קמ"ל כי מיד בלי עצלה שלח ידו:

**ועיניו יורדות דמעות כו**'. יתורא דבנו קדריש דלשחטו מיבעי ליה. אלא לומר כי נכמרו רחמיו כרחם אב על בנים. וז"ש מרחמנותו של אבא. ואעפ"כ לבו היה לשמים שמח לעשות רצון יוצרו:

**כתות כתות** לפי שבמלאכים מדרגות רבות לכן הם מתקבצים כתות כתות. וקדייק ליה מדכתיב אראלם ומלאכי שלום משמע מדרגות רבות (יפ"ת):

**נשמו מסילות כו**'. כדדריש לעיל אין אברהם מקבל כו'. רק במאס ערים מפרש מאס אירושלים ובהמ"ק וקרא לביהמ"ק עיר על שם חשיבותו (יפ"ת):

**אין הדברים הללו כו**'. וקצרה דעתו מהבין (יפ"ת):

**לא אחלל בריתי** לישנא דקרא נקט הנאמר בהבטחת ברית למלכות בית דוד (יפ"ת):

**אסיקתיה** פירוש העליתהו:

**אחתיניה** פי' הורידהו:

**הה"ד ולא עלתה על לבי זה יצחק**. בירמיה י"ט ובנו את במות הבעל לשרוף את בניהם באש עולות לבעל אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי. ומפרש בפ"ק דתענית אשר לא צויתי זה בנו של מישע מלך מואב שנא' ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו עולה. ולא דברתי זה יפתח. ולא עלתה על לבי זה יצחק בן אברהם. ור"ל כי אע"פ שמעשה יצחק היה מתחילה ע"פ הדיבור. מ"מ מעולם לא עלתה הדבר על לבי לשוחטו שלא אמרתי אלא לשם חיבה ולנסיון:

## פסקה ט

**מהו אחר** דריש שבא לרמוז ג"כ על ענין ישראל. והנה איל זה ישראל. אחר היינו אחר כל המעשים שעשה ה' לישראל. או אחר כל המע"ט שעשו אבות העולם:

**נאחז** ישראל נאחזים בעבירות:

**בסבך** ואז הם מסתבכים בצרות בשעבוד לכפר עון:

**בקרניו** פי' שיהיה סופן שיגאלו בזכות קרניו של איל העקידה שיזכור להם על ידו זכות עקידת יצחק בהיותו בא תמורתו (יפ"ת):

**אחר כל הדורות**. משום דסתם אחר משמע באחרית הימים. וקרא מיירי בקץ הימין (יפ"ת):

**א"ר חנינא בר יצחק כו'** בקרניו לשון רבים רמז לקרן השופר של ר"ה שהוא ג"כ זכר לאילו של יצחק. וכן לגאולה כדלעיל. והא בהא תליא כי לכך מתערבב השטן בשופר ר"ה בהיותו נזכר על ידי זה לשופר העתיד אשר בו יתבטל כחו לעתיד (נזה"ק):

**ניתוש** לשון לנתוש ולנתוץ כלומר נעקר ונפרד:

**החורש** פי' היער:

**רבי בניה אמר. אמר לפניו רבש"ע הוי רואה דמו של איל זה כאילו דמו של יצחק בני. אימוריו כאילו אימוריו של יצחק בני. ר' פנחס אמר א"ל רבש"ע הוי רואה כאילו הקרבתי יצחק תחלה ואח"כ הקרבתי את האיל הזה תחתיו המד"א וימלוך יותם בנו תחתיו כהדא דתנן הרי זה תחת זה וכו' הרי זו תמורה. תנן כאימרא כדירים ר"י אמר כאימר תמידא ר"ל אמר כאילו של יצחק כו'**. עד סוף הענין. כן הוא בספרים המדוייקים. והענין מבואר עפ"י מה שאמרו בפ"ה דתמורה תחת משכחת לה הוראתו לישנא דחלולי דכתיב תחת הנחושת אביא זהב. ולישנא דאתפוסי דכתיב ואם תחתיה תעמוד הבהרת. פי' לישנא דחלולי היינו פדיון שהא' נפדה בהב' שנכנס במקומו ואז הוא חולין לגמרי. רק שהב' הוא קודש במקומו. כמו תחת הנחושת אביא זהב פירוש בעבור הנחושת שלקחו מישראל בימי גלותם בבבל ומדי ופרס וארם ישלמו להם אז בימי המשיח זהב.

אבל לא הנחושת ג"כ. ולישנא דאתפוסי הוא שקדושת ההקדש במקומה עומד ונתפס עמו גם התמורה במקומה. ר"ל במקום ובמדרגת הקדושה הראשונה נכנסה ונתפסה גם התמורה במדרגה זו ונעשית ג"כ קודש (וכמו תחתיה תעמוד הבהרת. פי' שעומדת במקומה) וכדכתיב הוא ותמורתו יהיה קודש וצריך להקריב שניהם. ובהאי ענינא פליגי תנאי דהכא. דר"ב ס"ל דתחת דהכא הוא לישנא דחלולי ולכן אמר שאמר אברהם הוי רואה דמיו של זה כאילו דמיו של בני להיות לו כופר נפש ופדיון לפוטרו מהקרבה. ור"פ ס"ל שלא הוצרך פדיון וכופר נפש שכבר נצטרף מחשבתו למעשה כאילו כבר הוקרב. ותחת דהכא הוא לישנא דאתפוסי להיות הוא ותמורתו קודש. ולכן אמר הוי רואה כאילו הקרבתי יצחק בני תחילה ואח"כ הקרבתי האיל הזה תחתיו דהיינו אחריו המד"א וימלוך יותם בנו תחתיו דמשמע אחריו. ועז"א כהא דתנן הרי זה תחת זה כו' הרי זה תמורה דהיינו דין תמורה שהוא ותמורתו קודש (נזה"ק):

**כהדא דתנן כאימרא כדירים כו'** בירו' נדרים פ"א הל' ג'. משנה כאימרא כדירים כו' ה"ז נדר בקרבן. ובגמרא שם. מהו כאימרא (כלומר על מה היתה כוונתו) ר' יוחנן אמר כאימר תמידא. תמן אמרין כוולד חטאת (ופי' שם המפרש תמן בבבל אמרין כוולד חטאת כלומר אע"פ שלא אמר כדבר הקרב על המזבח והיינו לשון כאימרא הנ"ל אלא שאמר הרי עלי כוולד חטאת דלמיתה אזלא הרי זה ג"כ נדר בקרבן) רשב"ל אמר כאילו של יצחק אבינו. תני ר' חייא מסייע לרשב"ל כאימרא דלא יניק מן יומוי וזהו אילו של א"א שנברא בששת ימי בראשית ולא היה לו אם שיניק משדיה עכ"ל הש"ס דנדרים ירוש' עם פירוש בעל פ"מ. ואין לו שום שייכות כאן רק בשביל שנזכר שם בירו' מי שאומר שמלת כאימרא בל' הנודר הכוונה על אילו של א"א. וכאן מדבר בענין איל זה לכן הביאו כאן ומכלל העתקת ל' הירושלמי תבין שמאמר תמן אמרין כוולד חטאת הוא שם אחר דברי ר"י לא אחר דברי רשב"ל כמו שהוא כאן:

**כאילו של יצחק**. ואע"ג דאיל מתרגמינן דכרא מאחר שגם הוא מין כבשים יקרא אימרא (יפ"ת):

## פסקה י

**א"ל רבש"ע כו'**. לפי אגדה זו ה"פ ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה להיות אותו שם לסימן ולזכרון אשר יאמר היום הזה בכל דורות הבאים בהר ה' יראה זכות העקידה ויתמלא עליהם רחמים כפי מה שהתפלל אז אברהם ונעתר לו ה':

**שנאמר ומלכי צדק** והיינו שם בן נח כדלעיל פ' מ"ג:

**שם אדם צדיק מתרעם**. להיות שמות אלו מורים על צדקתם. ששם קראו שלם על שם שהיה שלם שנולד מהול שע"ז נאמר מלך שלם כדלעיל פ' מ"ג. ואברהם קראו יראה ע"ש העקידה כדלעיל סימן ט"ו. לכן היו רוצים שיזכרו תמיד לדורות שילמדו מהם. וזו סבת בקשת הצדיקים שיכתבו ויזכרו מעשיהם הטובים (יפ"ת):

**יראה שלם ירושלים** ואע"פ ששם שלם קדם לשם יראה מ"מ הקדים בהרכבה יראה דאברהם צדיק טפי משם (יפ"ת):

**יראה שלם ירושלים**. יראה גמטריא שלו ירו (מת"כ):

**עד שהוא שלם**. פירוש קודם שנבנה ביהמ"ק מאז בעוד שהיה נקרא שם העיר שלם ולא ירושלים:

**עשה הקב"ה סוכה**. לפי שקודם בנין ביהמ"ק היתה עיקר שכינה בעליונים. אמר שעכ"ז היתה שכינה בביהמ"ק אלא שהיתה כדירת עראי כיושב בסוכה (יפ"ת):

**שנאמר ויהי בשלם סוכו**. וה"פ בעוד שהיה שמה שלם היתה סוכו שם ומתפלל בתוכה על מעונתו בציון דהיינו שיראה בבנין ביתו שהוא מעון קדשו:

**מלמד שהראה כו'**. צ"ל מלמד שהראה לו הקב"ה ביהמ"ק בנוי וחרב ובנוי. וכ"ה בילקוט. וכה"ג אי' לקמן פ' ס"ה ופ' ס"ט ביצחק (יפ"ת ונזה"ק). ויקרא שם המקום ההוא ה' יראה הרי בנוי. שאז יראה אותם לפניו כדכתיב יראה כל זכורך וגו':

**אשר יאמר היום בהר הרי חרב** פי' שיהיה חרב כהר כדכתיב על הר ציון ששמם וגו'. ה' יראה להיות שוב בנוי ומשוכלל לע"ל כי בנה ה' ציון נראה בכבודו (נזה"ק):

**הרי בנוי** וזה הבית הראשון ולא זכר הבית השני לפי שלא היה בנין שלם שחסרו ממנו ה' דברים:

## פסקה יא

**מה צורך לשבועה זו**. פי' כיון דכבר כרת עמו ברית בין הבתרים ובמילה על ברכת הזרע והצלחתו. ובריתי היינו שבועה. מה צורך לשבועה זו. ומשני דבי נשבעתי אנסיון קאי שהודה לו שלא ינסהו עוד ונשבע לו. וכי יען אשר עשיתי וגו' מילתא באנפי נפשיה. ואע"פ שלא פירש על מה נשבע דרך המקראות לקצר לפעמים וכ"ש הכא דאחר שהיה מדבר אברהם על עסקי הנסיון בהשיבו על דבריו כי נשבעתי מובן הדבר (יפ"ת):

**שאין את מנסה אותי**. בבמדב"ר פ' י"ז שאם ח"ו לא הייתי שומע לך אבדתי כל אשר יגעתי מימי. שפחדו היה פן לא יעמוד בנסיונו ולכן בקש זה:

**משל לאחד ששטף את אגינו**. כצ"ל ועניני ששבולת הנהר שטף שפתו וקפץ האדם להציל עצמו והקפיץ גם בנו עמו להצילו. ולפי שאין רמז בכתוב שבקש גם על יצחק

הביא המשל דודאי יבקש להציל בנו כמו שיציל עצמו (יפ"ת) אבל הנזה"ק גרס משל לאחד שעבר את שבולת הנהר והקפיץ גם בנו עמו. ויש גורסים ששמר את אגינו:

**ד"א מה צורך שבועה כו'** לשון דבר אחר קשה. דהא היינו דרשא דלעיל. ובילקוט באמת לא גרס לה דכולא חדא דרשא היא. וכן עיקר (נזה"ק):

**נסיון עשירי** דעשרה נסיונות נתנסה א"א כדאי' בפ"ה דאבות. ונסיון העקידה אחרון לכולם. ועיין בשוח"ט מזמור צ"ה סדר מנין הנסיונות. ובפדר"א ובאדר"נ פ' ל"ג. וברמב"ם בפירוש המשנה. ובפייט מוסף דר"ה. ובפרקי אבות ברש"י וברע"ב:

**אבד את הכל** ור"ל דודאי היה מקבל שכר על נסיונות הראשונות לעוה"ב. רק מה שהבטיח לו להטיב גם לזרעו אחריו שזה לא היה אלא בתורת חסד כענין שנא' ועושה חסד לאלפים לאוהבי. זה לא היה מתקיים לפי שהחטא גורם לבטל הבטחה הבאה בתורת חסד (נזה"ק). ובספר חסידים סי' שנ"ג אי' לא שהיה מאבד הכל לגמרי אלא שזה העון שקול כנגד כל זכיותיו ויכריע כל הזכיות:

**ברכה לאב ברכה לבן כו'** בבמדב"ר פ"ב מבואר דברכות האב ורבויו היינו במדרגת הכוכבים. וברכת הבן ורבויו היינו במדרגת החול שכל אחד הוא מדרגה מיוחד בפני עצמו. וכל אחד נתקיים בעתו וזמנו ע"ש (יפ"ת):

**וירש זרעך את שער אויביו** כצ"ל ודיוקו מדכתיב אויביו ולא קאמר שונאיו כדכתיב בסדר חיי שרה בברכות רבקה. אע"כ דהכא רמז אעיקר אויביו דהיינו תרמוד שנשתתפה בשני חרבנות וידוע שאויב איבתו גדולה משונא כמ"ש בעל נוה שלום (יפ"ת):

**אשרי כל מי שהוא רואה כו'** דישמח צדיק כי חזה נקם:

**חד מנהון אמר כו'** יש כאן דלוג שלא נזכר רק הסברא האחת. ובילקוט גרס חד מנהון אמר בחורבן א' העמידה פ' אלף קשתים (ופי' רובי קשת) ובשני העמידה מ' אלף קשתים. וח"א בחרבן א' העמידה ד' אלף קשתים. ובשני אלפים קשתים וע' באיכה רבתי פ' בלע ה':

**נ"א קשטים** פי' נוקבים כמו קושט כחץ דלקמן בבמדב"ר פ' י"ב. ובערוך הביא עוד ס"א כשיטים ונראה שפירושו מצליחים במלחמה כלומר גבורי כח. כי אז תשכיל מתרגמינן ובכן תכשיט (יפ"ת):

**ויצחק היכן הוא.** פי' למה לא נזכר בתורה דהו"ל למימר וישובו לכלול את שניהם:

**אצל שם ללמוד תורה.** ואע"ג דאברהם הוה גמיר כל התורה אפשר דשם מחדדין שמעתתיה טפי. או שהיה לו חברים מקשיבים מפי אברהם (יפ"ת):

**משל לאשה כו'** לפי שדרך האשה בפלך נקט ליה באשה:

**מפני העין** שחשש שלא תשלוט עין הרע על הנס שנעשה לו. וכענין חמו"ע דבסמוך אליבא דר"י וחש לעין הרע של נעריו כי המה עמדו מרחוק וצפו וראו בעקידתו ולפיכך גם הכתוב העלים שילוחו להורות שהסתירו ושלחו בלילה (נזה"ק):

**עוד לא נזכרו שמותן**. ר"ל כיון שהיו חשובים למה לא מזכיר להו שוב שהיה ראוי למלך נבוכדנצר אחר המעשה זה להשליטן ולמנותן במינוי יותר חשוב ממה שהיה להם. כמו שמצינו בדניאל (רש"א):

**מתו ברוק** ר"ל שמתו בידי שמים לסיבת הרוק. כי בעודם בחיים כל שעה שראו או"ה בחמו"ע נזכרו לאותו הנס ועי"ז באו בכל שעה לחרף את ישראל ולרוק בהם דרך בזיון. אבל אחר שמתו חמו"ע נשכח ענינם קל מהר ולא באו לחרף עוד את ישראל. ולפיכך מאת ה' היתה זאת להמיתם מיד (רש"א):

**מתו בעין** כדאמרי' בפרק המקבל צ"ט מתים בעין הרע ואחד בדרך ארץ (רש"א):

**על מנת שיעשה בהם מופת**. היינו לפי שלא נתחייבו למסור עצמם על זה משום דלא הוי אליל ממש כמ"ש התוס' אלא שעשו כן כדי לעשות בהם מופת לקדש שם שמים ברבים (יפ"ת ונזה"ק):

## פרק נז

### פסקה א

**כתיב חיי בשרים כו'** (מפרש בשרים לשון בשורה) לפי שעד עתה נצטער על שלא מצא בת זוג לבנו ממשפחת בית אביו אשר רצה להתדבק בהם שעבור זה עדיין לא השיאו אשה. ועל דבר זה נצטער יותר בהר המוריה בשעת העקידה בחושבו שילך אז ערירי וכעין מ"ש באגדה הסמוכה. ולכן מאת ה' היתה זאת שבעוד היותו בהר המוריה בא ה' שוב לחזק לבבו וגופו שם בבשורה טובה המשמח הלב אשר נתרבה זרע משפחת בית אביו כי ילדה מלכה גם היא בנים רבים לנחור אחיך. ובכן היה לבו בטוח שימצא בהם בת זוגו לבנו מזרע בנים הללו (נזה"ק):

**רפאות תהי לשרך**. פי' לטבורך. והטעם כי הטבור הוא קשר כל בני המעיים. והרמז הוא כלפי אברהם לבשר לו ולאמר לו רפאות תהי לבנך היוצא ממעיך שיזדמן לו בת זוגו. ומבשורה טובה זו תהיה שקוי ולחלוח לעצמותיך אשר היו מקודם כיבשים מרוב צער ועתה דשנים ורעננים יהיו בבשורה טובה (נזה"ק):

## פסקה ב

**זה אברהם** פשטיה דקרא שכמו שהמים משיבין את הנפש כן שמועה טובה כו' וזה יצדק יפה באברהם שהיתה נפשו עיפה וישמח בזה (יפ"ת):

## פסקה ג

**אחר הרהורי דברים**. כתב הנזה"ק שנראה לו עיקר כגירסת הילקוט דגר' בהך מימרא לשון ד"א ויהי אחרי הדברים האלה אחר הרהורי דברים שהיה שם. ודרשה זו קרובה לדרשה הקודמת שטעם הספור הזה הוא להודיע לו שנולדה בת זוגו של בנו לפי שאברהם הרהר בדעתו להשיא את בנו מבנות ענר אשכול וממרא. ולזה הודיעו שכבר נולד בת זוגו של בנו וממשפחתו ובית אביו:

**עכשיו שנעשה לו נס כו'** ר"ל שהיה ירא שמא ע"י שבחר בו ה' יתקרב מיתתו ע"ד מה שנא' הן בקדושיו לא יאמין. לכן רצה עתה להשיאו אשה שלא ילך ערירי (יפ"ת):

**שהן צדקניות** שאברהם הכיר בהם שהם צדקניות ולכן רצה להשיאו מהן ע"פ שאינן מיוחסים:

**א"ל הקב"ה כו'** כלומר רמז לו במה שנתבשר ברבקה הראויה לו. לא שאמר לו כן בפירוש דא"כ לא הוה מספקא ליה מילתא כדקאמר ואם לא יתנו לך (יפ"ת):

**הנה ילדה מלכה גם היא מהו גם היא**. כצ"ל (יפ"ת) וכן הוא בילקוט:

**מה זו בני גבירה כו'**. כלומר כמו שמזרע שרה היו שמונה בני גבירה וארבע בני שפחות שהם י"ב בני יעקב שבטי יה. כן עמדו ממלכה ואע"פ שעדיין לא היה זרע שרה בעולם נתבשר בעתיד. ובזה ניחא מה שנא' בפלגשו ותלד גם היא שיתפרש כדלעיל כלו' כמו שפלגש זו ילדה ד' כן פלגש זו (יפ"ת). ורמז לו הקב"ה כל זה לומר שראוי לו להתדבק בזרע נחור כי בהיותו שוה לו בלידה זה מופת אשר ממקור אחד חוצבו למעלה. ולפיכך הם ראוים להתחבר יחד (נזה"ק):

## פסקה ד

**נתירא מן היסורין**. כלומר והיינו דכתיב אחרי הדברים דמשמע אחרי הרהורי דברים כדלעיל. והיינו לפי שהרהר ביראת היסורין והדבר מבואר בד"ר פ' י"ז שהיה מתירא פן ינסנו ביסורים. וכך היה ראוי הדבר מתחלה. אלא בשעת העקידה בקש אברהם רחמים על הדבר לבל ינסנו עוד ביסורין או בנסיונות אחרים ונתרצה לו וניתן לאיוב היסורין במקומו:

**מי שיקבלם זה איוב** כענין שנא' ואתן אדם תחתיך:

**וכתיב איש היה בארץ עוץ**. ופי' ארץ עוץ מי ששמו עוץ והיינו איוב שנקרא בשני השמות איוב ועוץ (יפ"ת):

**דינה אשתו של איוב**. ופליגא אמ"ד לקמן פרשה פ' ששמעון נשאה:

**דכתיב בדינה כי נבלה עשה** והיינו כעין ג"ש. ורמיזא בעלמא הוא. ודייק מדכתיב הנבלות בה' הידיעה:

**בימי שבטים היה**. והיינו נמי כר' אבא דאמר בימי יעקב. אלא דר"א דיליף לה מדינה יחסו ליעקב. ור' לוי דיליף משבטים יחסו לשבטים (יפ"ת):

**זה ראובן ויהודה** דמדכתיב התם זה חזיתי משמע שבימיו היה הדבר:

**ומה שכר נטלו** פי' בעוה"ז (גמרא):

**להם לבדם נתנה הארץ**. יהודה זכה למלכות. ראובן נטל חלק תחלה בעבר הירדן (רש"י):

**אלא מאתים ועשר שנים**. דכתיב ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה למדנו שאף שנותיו הוכפלו דכתיב ויחי איוב אחרי זאת מאה וארבעים למדנו כשבאו עליו היסורין היה בן ע' שנה כן אי' בסע"ר:

**ובא שטן לקטרג**. שכאשר מת יוסף הפרו ישראל ברית מילה כדאיתא בש"ר פ"א ויוסף מת בשנת ע"א לירידתן למצרים שהרי ל"ט היה כשבא יעקב ובניו למצרים. והוא חי ק"י שנה. ואז התחיל השטן לקטרג על ישראל על שהפרו ברית. וגירה אותו באיוב שנולד כשירדו למצרים והיה אז ע"א. ואפשר הטעם שגירה אותו באיוב הוא דאמרינן איוב ששתק נידון ביסורים. ואע"ג דהשעבוד לא התחיל אלא משנת צ"ג לירידתן למצרים כשמת לוי. וא"כ איך נדון בשנת ע"א. יש לומר שהעצה היתה תיכף כשמת יוסף וכדאיתא בש"ר פרשה הנ"ל. וכיון שהפרו ברית הפך הקב"ה האהבה שהיו המצריים אוהבין אותן לשנאה כו' ע"ש:

**וגירה אותו באיוב** ליסרו ביסורים קשים ולשמור את נפשו שלא יצא ממנו כדכתיב (איוב ב':ו') אך את נפשו שמור כדי שיסיר דעתו מישראל שלא יקטרג עליהם:

**אל עויל** היינו השטן:

**והלואי ע"י ב"א צדיקים** כי הלואי היה מתגרה בו השטן ע"י צדיקים כלו' להציל צדיקים. ולא להציל את ישראל שהיו אז רשעים (יפ"ת):

**הה"ד הן אתם כולכם חזיתם כו'**. היינו כדאמרינן בפ"ק דב"ב דבימי שפוט השופטים היה שנא' למה זה הבל תהבלו וגו'. איזה דור שכולו הבל היה הוי אומר זה דורו של שפוט השופטים ששפטו את שופטיהם (נזה"ק):

**וכתיב ולא נמצא כו'**. וכדאמר בגמרא איזהו דור שנתבקשו נשים יפות הוי אומר זה דורו של אחשורוש ואימא בימי דוד דכתיב יבקשו לאדוני המלך נערה יפה התם בכל גבול ישראל כתיב:

**לא היה ולא נהיה**. וא"ת שמו ושם עירו למה לי הא אשכחן ולרש אין כל כי אם כבשה אחת וכו' ותהי לו לבת. ואינו אלא משל בעלמא (גמ'):

**אלא לא היה ולא נהיה ביסורין כו'**. כפל הלשון לא היה ולא נהיה לחזק הענין. כלומ' דלאו דוקא היסורין שנכתבו עליו. אלא מקצתן לא באו עליו (יפ"ת):

**היה יכול לעמוד**. ואע"פ שמהסיפור נראה שלא עמד בהם כדאמר בפ"ק דב"ב מ"מ הני קראי יש ליישבם למלמד זכות עליו (יפ"ת):

**וברכת אבלים** לא הבנתי היכא רמיזא. ואולי לישנא קלילא הוא וכלו' הודאה לברך על הרעה וכדיליף בפרק הרואה מדקאמר ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך (יפ"ת ועיין הגירסא בירו'):

**שקם כנגד אומתו של אל**. כדכתיב ארמי אובד אבי דרשו חז"ל שלבן בקש לעקור את הכל:

**לשם מרדות** ענין הכנעה ושברים וכדלעיל פ' כ"ג:

**טבח טבחון** שיהיו נשחטים:

**גמחון** הח' נבלעת ופי' מלשון גוממו עם השופי דפרק גיד הנשה שהוא לשון חתוך (יפ"ת):

**מעכון** שיהיו מעוכין. ובילקוט גרס תחש תחשון. כלו' לשון חולי ומיחוש (יפ"ת):

## פרק נח

### פסקה א

**כשם שהם תמימים**. שכוונת הכתוב התמימים על שניהם כשם שהם תמימים כך שנותם תמימים:

**כשם שהם תמימים כך שנותם תמימים. ד"א יודע ה' ימי תמימים זו שרה שהיתה תמימה במעשים בת כ' כבת ז' לנוי בת ק' כבת כ' שנה לחטא א"ר יוחנן כהדא**. כצ"ל (יפ"ת) ור"ל שפרש"י בחומש נסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק לפי שע"י בשורת העקידה שנזדמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט פרחה נשמתה ומתה והוא בפדר"א וא"כ היה אפשר לומר ששרה לא נשלמה שנותיה שמתה קודם הזמן שהוקצב לה.

זשה"כ יודע ה' ימי תמימים כשם שהם תמימים כך שנותם תמימים ומתה בזמנה אלא שלכל מיתה צריכה להיות סבה ובה היתה הסיבה העקידה:

**בת כ' כבת ז' כו'** עיין בפרש"י בחומש ובראב"מ:

**כהדא עגלתא** כלו' כלילת יופי בצדקות ובנוי שבכ"מ מכנה השלמת היופי לעגלה כמו עגלה יפיפיה מצרים וכדאיתא בסנהדרין דף כ"א עגלה זו מיכל (יפ"ת). או על שם שהלכה בתמימות אחר אברהם כמו העגל שהולכת בתמימות אחר אמה. וכדאיתא במדרש על פסוק נחית כצאן עמך (ש"ר פ' כ"ד) ע"ש. כן שרה הלכה בתמימות אחר אברהם כדאי' לעיל פ' מ"א (נזה"ק):

**ונחלתם לעולם תהיה כו'** פי' ונחלתם קאי אימים כי ימי הצדיקים חביבין לפני המקום בעוה"ז ובעוה"ב כדמפרש ואזיל שמדחזר להזכירם הוא ע"כ מחיבה. והכוונה למה שאמר בזוהר שהימים היוצאים בטובה קנו מציאות ממש. ולזה חביבים בעוה"ז ובעוה"ב כי אינם כלים אלא קיימים ונצחיים לעוה"ב כמלאכים:

## פסקה ב

**וכי אין אנו יודעים כו'**. ומאי קמ"ל קרא בהא:

**הוא מזריח שמשו של צדיק אחר**. וממילא תמיד אין העולם חסר מצדיקים ששתל הקב"ה בחסדו צדיקים בכל דור ודור כדי לקיים בהם העולם. ואע"פ שיראת שמים אינה בידי שמים. מכל מקום הקב"ה יודע מעשה הצדיקים העתידים קודם לידתן. ואין זה ביטול הבחירה שהידיעה של הקב"ה אינה מכרחת:

**נולד רבי וקראו עליו וזרח השמש**. ר"ל שקראו עליו כשגדל וניכר בעולם וזרח השמש ובא השמש שנולד תמורת ר"ע:

**יום שמת רבינו נולד כו'**. עיין פרק י' יוחסין. ועיין ביפ"ת:

**יום שמת ר"א בר אהבה נולד ר' אבון**. בקהלת רבה ובאגדת שמואל הגי' נשתנה:

**קח לך את יהושע וגומר**. וסמכת את ידך עליו וגו' ונתת מהודך עליו וגו' שנתן בו כח להנהיג את ישראל:

**שנאמר וילכדה עתניאל בן קנז**. וכדאיתא בפרק ב' דתמורה אלף וז' מאות ספיקות של ג"ש ושל קלין וחמורין ושל דקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה. ואעפ"כ החזירם עתניאל בן קנז בפלפולו שנאמר וילכדה עתניאל בן קנז. וזה היה בחיי יהושע:

**ונר אלהים טרם יכבה**. ר"ל קודם שיכבה נרו של עלי (ע"ד נר אלהים נשמת אדם) ושמואל שוכב בהיכל ה' למלאות מקומו. ואע"ג שאין המקרא יוצא מידי פשוטו רמיז ביה נמי לזריחת שמשו של שמואל טרם שקיעת שמשו של עלי:

**אר"י כהדא עגלתא תמימתא**. כל זה מיותר (ידי משה ויפ"ת):
**בתחלה הנה ילדה מלכה כו'** סמיכות הכתובים קדריש שמתחלה כתיב ובתואל ילד את רבקה ואח"כ כתיב ויהיו חיי שרה. לומר שאחר שבאה רבקה בעולם הממלאה מקומה של שרה מתה שרה:

## פסקה ג

**בקש לעוררן כו'** שדרכם היה לדרוש לפעמים במילי דבדיחותא לעורר לב השומעים ויקיצו משנתם שעל הרוב אנשים רבים אוהבים רמזים כאלה לפי שהוא השתעשעות הדמיון ונקל להבין באין העמקת השכל. ועיין באסתר רבתי מ"ש שם:

## פסקה ד

**אשכול** כדכתיב ויבואו עד נחל אשכול:
**וממרא** דכתיב ממרא קרית הארבע ונקרא ממרא ע"ש ממרא אהובו של אברהם כדאיתא בתנחומא:
**קרית ארבע חברון** דכתיב ושם חברון לפנים קרית ארבע. ונקראת קרית ארבע ע"ש שדרו בה ד' צדיקים כדלקמן. וחברון על שם אברהם שהוא חבר נאה כדלקמן פ' ע"ד וחברון הוא נחל אשכול מדכתיב ויעלו בנגב ויבא עד חברון וגו' וכתיב ויבואו עד נחל אשכול וגו' דהיינו חברון שנקראת אשכול ע"ש העתיד על אודות האשכול שעתידין ישראל לכרות ממקומו:
**ד' צדיקים ענר אשכול וממרא** דמכיון שהיו בעלי ברית אברהם צדיקים היו. ואע"ג דענר ואשכול היו משיבים אותו מאחרי ה' במצות המילה כדלעיל סוף פ' מ"ב כוונתם היה שלא יסתכן אברהם ולא יעצוהו שימרה את דברו אלא שיבקש מה' לוותר לו על הדבר (יפ"ת):
**ומלו בה ד' צדיקים כו'**. מדדקדק לומר והמה בעלי ברית אברהם בא לרמוז על העתיד שנכנסו במסורת הברית ברית מילה ע"י אברהם (נזה"ק) דלאחר שראו שאברהם לא נסתכן נימולו גם המה אתו:
**אדה"ר** דאע"ג דחטא. צדיק הוה כדאיתא בפרק עושין פסין שעשה תשובה:
**ועל שם בעליה** הוא כמו ד"א:
**שמשם יצא אברהם כו'**. כלו' לפי שנתפרסמה גבורת אברהם ברדיפת ד' מלכים. היו מיחסים הארץ שיצא משם אז אליו. וקראוה קרית ארבע כלומר קרית מלך רב כנגד ד' מלכים:

**שהיא עולה בקורנסין**. הוא כמו דבר אחר. וקורנסין פירושו גורל כי הגורל היה ד' פעמים שבתחלה עלתה בגורל כלל העיר בכלל גבול בני יהודה. ושוב נתיחד ממנה חלק כלב. ושוב עלה הגורל על הנשאר ממנה ליתנה למקלט ללוים בכל הערים שנתנו לכלל הלוים. ושוב כשבאו לחלק הערים ללוים לבני אהרן ולשאר בני קהת ולבני גרשון ומררי עלתה עיר חברון בחלק הכהנים בני אהרן (יפ"ת):

**והוא אחד מן ד' מקומות מגונים כו'** ופי' קרית ארבע אחד מארבעה המגונים:

**ונפת דור** תיבת דור כאן מיותר (ידי משה):

## פסקה ה

**ב' שנים** שהרי אברהם היה בן קל"ז שנה כשמתה שרה. ששרה היתה בת קכ"ז כשמתה. ושנות אברהם יתירים על שנות שרה עשרה דכתיב הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד. וכשמת תרח היה אברהם בן קל"ה שנה כי ימי תרח ר"ה שנה. ובן ע' היה כשהוליד את אברהם. דל ע' מר"ה פשו להו קל"ה (יפ"ת):

**ב' שנים** ור' לוי אמר לך דאין הכי נמי אלא ע"י שהדרך רחוקה מחרן עד חברון נשתהה ב' שנים עד שבא. א"נ שלא בא מיד כשנקבר כי ישב שם ימים או עשור עם קרוביו להשתעשע עמהם. וקאמר מקבורתו של תרח כי זה היה עיקר מעשהו שם:

**מהר המוריה** דהיינו מבאר שבע ולפי שלא נשתהה אברהם בבאר שבע אלא כאורח נטה ללון קאמר מהר המוריה שהוא עיקר מה שממנו:

**ומתה שרה מאותו צער** ע"י השטן שסח לה אותה המאורע וא"ל שכבר נשחט יצחק ומתוך החרדה פרחה נשמתה וכדאיתא בפדר"א וע"ז אמר לפיכך נסמכה פרשת עקידה לויהיו חיי שרה. ואע"פ שהפסיק בנתיים בבשורת רבקה. אין זה הפסק. כי גם זה היה באותו הפרק שבעודו בהר המוריה נתבשר שנולד בת זוגו של יצחק כדלעיל ריש פ' נ"ז. ולקמן בויק"ר פ"כ אית' שיצחק בעצמו סיפר לה ומתה מאותה צער:

## פסקה ו

**מלמד שהיה רוא' מה"מ כו'**. דייק מדכתיב מעל פני מתו שהוא כמו מלפני מלאך מותו ומה שהיה מלאך המות מתריס (פי' מתגרה) כנגדו. היינו דעל ידי שניתן לו רשות בשרה היה מתריס גם כלפי אברהם לפי שהיה מדה"ד מתוחה כנגדו (יפ"ת). או מפני שהיה מתקשה עליה יותר מדאי והיה מתאחר בקבורתה (האב"א):

**מן הן תנינן** כלומר מנין לנו אסמכתא (יפ"ת):

**מן הכא ויקם וידבר** שלא הפסיק בשום דבר לא בק"ש ולא בתפלה אלא ויקם מיד וידבר בצרכי קבורה (אב"א):

**גר דייר** כלו' שהוא מתגורר בארץ ואין לו אחוזה בה ותושב הוא שיש לו אחוזה בה. והרי זה כשני הפכים בנושא אחד. אלא כך אמר אם רציתם גר ואם לאו מארי ביתא כתושב שאטלנה בע"כ מן הדין בהיות עיקר הארץ שלי:

**שכך אמר לי הקב"ה לזרעך נתתי את הארץ הזאת**. ואע"פ שלא ניתן הארץ אלא לזרעו ולא לו ועדיין היה מתבקש להם זכות הארץ וכדאמר לעיל פרשה ל"ט גבי והכנעני אז בארץ וכה"א ודור רביעי ישובו הנה כי לא שלם עון האמורי עד הנה. היינו בעיקר הארץ להוריש יושביה. אבל מ"מ כיון שבזכותו ניתן כל הארץ לזרעו לדורות כ"ש שיהיה לו עכ"פ מעכשיו אחוזת נחלה בה במה שהוא לצרכו לבד כפי חפצו ורצונו כתושב ואזרח בארץ (נזה"ק):

**אלא מת א' שנאמר תנו לי אחוזת קבר**. ואקברה מתי מלפני אם לא תרצו ליתן לי מקום קבורה למתים הרבה עכ"פ אקברה מתי מלפני דהיינו מת אחד (נזה"ק):

**מלך את עלינו כו'**. כלומר ומלך פורץ גדר ואין ממחין בידו. והוא הושיבן דרך מוסר אל יחסר העולם מלכו (וע' לעיל פ' מ"ב סי' ט') כו'. ואמנם הם לפי שיטתן שהחזיקוהו כנשיא וכמלך א"ל במבחר שבקברינו קבור את מתך אפי' מתים הרבה דאת בא לרבות (נזה"ק):

**מכאן שמודים על בשורה טובה**. וכאילו כתיב וישתחו אברהם לה' לפני עם הארץ. ולכן דוקא אחר קנין שדה עפרון דקדק לומר לפני עם הארץ. שכיון שזכה למערת המכפלה שהוא מקום קדוש זה ודאי נחשב לו כ"כ לבשורה טובה והשתחווה והודה לה' (נזה"ק):

## פסקה ז

**פגעוני לי** כלו' תפגעו ותבקשו לי את עפרון בן צחר להתפשר עמי במכירת שדהו והיינו סרסוני לי. ואם לא ירצה למכור צלו לי עלויה דרך בקשה ותחנונים. ולשון פגיעה משמע גם בקשה ותחינה כמו (רות א. ט"ז) אל תפגעי בי (יפ"ת):

**ישב כתיב** ע' מ"ש לעיל פ' מ"ח סי' ו'. ורמז השלטונות בל' ישיבה כי כן דרך המושל לישב והעם עומדים עליו:

**ארכיסטרטיגוס** גדול שבנציבים:

**דלא יהא בר נש כו'** שלא יהא בן אדם חשוב קונה מאדם שפל וקטן:

**מלמד שנעלו כו'** דכתיב לכל באי שער עירו שבשעה שדבר עפרון עם אברהם מאז כבר כולם נתקבצו ובאו שמה (יפ"ת):

**ובנביאים ליטרין** פירש"י ליטרין מנין דהוא כ"ה סלעים. ובכתובים קינטרין ק' סלעים בכל שקל. והכי גמירי לר"ח (יפ"ת):

**חוץ משקלי עפרון כו'**. דכתיב שקל כסף עובר לסוחר ואיכא דוכתי דקרו לקנטרא תקלא:
**הה"ד נבהל להון כו'** מילתא באנפי נפשיה ואקרא דכתיב וישקול אברהם לעפרון חסר וי"ו קאי. ודריש ליה בעפרון שנתקיים בו מקרא זה נבהל להון כו'. וי"מ רע עין בגימ' ת' וכן עפרן חסר וי"ו בגימ' ת' שבסיבת הת' כסף היה רע עין וחסרו התורה וי"ו (נזה"ק):
**שהכניס עין רעה בממונו**. שחמד ממונו ליקח אותו לו:
**שחסרתו התורה וי"ו** להיות עולה בגימטריא רע עין שבזה נתגלה קלונו לדורות. או על פי הנודע שאות הוי"ו משם הקדוש הוא מקור הברכה. ולזה חסרתו התורה וי"ו להורות שעי"ז נחסר ממנו ג"כ ברכת ה' (נזה"ק):

## פסקה ח

**דהות נפילא וקמת**. כלומר שלא היה שמה מפורסם. ועתה נתחדש בה שם גדולה ופרסום שיאמרו חלקת השדה לאברהם. ובשבחיה דאברהם מיירי קרא:
**דהות דבר נש זעיר**. שהיתה של אדם שפל ונעשית של אדם חשוב. דאע"ג דנמנה עפרון לארכסטרטיגוס כדלעיל. מ"מ לגבי אברהם הוה ליה עפרון זעיר:
**מלמד שנכפלה בעיני כל אחד ואחד**. פי' כשקמה לאברהם למקנה נתעלתה. שנראה בה מאז עלוי רב בגילוי אור העליון וריח ג"ע כדאיתא בזוהר סדר זו ולכן נכפלה בעיני כל מאשר בתחלה שהכל אמרו שהיא שוה בכפלים:
**ד"א שכל מי שהוא קבור כו'**. בהיותו במקום קדוש וטהור כזה כי שם הוא פתח ושער לג"ע כדאיתא בזוהר:
**שכפף הקב"ה קומתו של אדה"ר** לפי שהיה גבה הקומה שאפילו כשחטא היה ק' אמה כדלעיל פ' י"ב. ואין זה סותר למה שאמר שכל הקבור שם בטוח ששכרו כפול. שגם אדם צדיק היה שעשה תשובה כדאי' בגמרא:
**מנין תנינן כו'** זו תוספתא היא (ולא מצאתיה) שצריך לכתוב כל מצר השדה לברר המקח כדאמרי' בריש המוכר הבית ע"ש (יפ"ת):
**כמה דיות משתפכות** דרך מליצה קאמר. על קושי היתור הבא בכתובים שהיה לחוש ללשון התורה הקדושה שלא יבא בה שפת יתר (יפ"ת):
**י' פעמים כתיב בני חת**. היינו ח' פעמים בבראשית כ"ג. ופעם אחד (שם כ"ה י') ופעם אחד (שם מ"ט ל"ב) הרי עשרה פעמים:
**כנגד י' הדברות** הוא מדרך הרמז לבד והעיקר שהדבר הנזכר הרבה פעמים אות הוא על חביבותו. ומכ"ש אם התורה האלקית הזכירו כמה פעמים. ובאג"ב מפרש שדייקו יו"ד פעמים לרמוז כאילו קיים כל הדברות. שאחר שדבק בטובת הצדיק אות הוא שנפשו

אוהבת הצדק. ואחז בבני חת עשרת הדברות שקודם מ"ת לא היו נוהגים כי אם המצות השכליות שזהו מעשרת הדברות. אבל בבני ברזילי שהיו מישראל אמר כאילו קיים כל התורה:

**מברר מקחו של צדיק כו'**. לפי שע"י שמסייעים אותו בקניניו הם סיבה שהוא יעסוק בתורה ובמצות. ושכרו כפול ומכופל מצד לימוד התורה וקיום המצות:

**ה' פעמים כתיב בני ברזילי**. תיבת בני מיותר וה' פעמים אלו בספר שמואל גבי וברזילי הגלעדי ירד מרוגלים וגו':

**מאכיל פרוסה כו'** כמו שברזילי פרנס את דוד בברחו מפני אבשלום בנו:

**כאלו הוא מקיים ה' חומשי תורה** משום שעל ידי אותו פרוסה מחזיקו לחזור על ה' חומשי ספרי תורה נחשב לו כאילו הוא עצמו מקיים:

### פסקה ט

**הה"ד רודף צדקה וחסד כו'**. וכי משום דרודף צדקה ימצא צדקה שיהיה עני ויותן לו צדקה לזה דריש ליה רודף צדקה זה אברהם כו':

**שגמל חסד לשרה**. דכתיב קבר אברהם את שרה שהוא בכבודו ובעצמו נתעסק בכל צרכי קבורתה אע"פ שכל אנשי העיר באו לגמול חסד לשרה ומסתמא היו לה קוברים אחרים. אפ"ה נתעסק בכל צרכי קבורתה בכבודו ובעצמו אע"פ שהיה זקן ונשיא:

**תפסת אומנותי** להחזיק בעמוד החסד כדכתיב חסד לאברהם:

**בא ולבוש לבושי** כי הוא יתב' נקרא עתיק יומין כדכתיב ושער רישיה כעמר נקי וגם אברהם זכה לגוון לבושו יתב' בעטרת תפארת שיבה כתלג חיור. וע"ז נאמר ואברהם זקן וגומר דהיינו שזכה להדרת פנים של זקנה ושיבה:

## פרק נט

### פסקה א

**ואברהם זקן בא בימים כתיב עטרת כו'**. וכל זה שזכה אברהם לאריכות ימים בשביל הצדקה שהיה עושה. כי הצדקה מארכת ימיו של אדם:

**לממלא** שם מקום:

**שחורי ראש** שערות ראשם לא הלבינו מזוקן:

**וכל מרבית ביתך** ע"ד אשר טפחתי ורביתי. ימותו אנשים פי' בחורים:

**לכו וטפלו בצדקה** הורה להם כי לא יועיל התפלה אחר גמר דין והגזרה רק יש מצות סגוליות המשביתות הגזירה והענין כי זה הוא שילום מדה כנגד מדה שע"י עשיית הצדקה וחיותו לעניים הוא זוכה ג"כ לחיים. ומדה במדה לא בטלה:

**מה טעמיה כו'**. ר"ל מתי ימצא עטרת תפארת שיבה אף שלא כדרך הטבע כמו שהיה בבני עלי הוא רק בדרך צדקה תמצא:

**ממי אתה למד מאברהם** כלומר שדברי שלמה אלה הם נלמדים מאברהם שנמצא בו תפארת שיבה בזכות הצדקה כדכתיב ביה ושמרו דרך ה' לעשות צדקה:

## פסקה ב

**עוז והדר לבושה כו'**. שעל ידי שגמל חסד לשרה זכה לזקנה. ולפי שע"פ הדברים אלו מתפרש קרא דעוז והדר לבושה מייתי ליה לחזק דבריו כדאמר ממי את למד מאברהם כו' (יפ"ת):

**לבושה של תורה** דכל פר' אשת חיל משתעי בתורה. והענין ע"פ הנודע מחכמי אמת שהתורה יש בה נגלה ונסתר שהיא כולה שמותיו יתב'. ומדרגת הנגלה הוא כלבוש לבחינת הנסתר. והעושר והכבוד הבא לצדיקים בעה"ז אינו אלא מכח אור לבושה של תורה. אבל עיקר שכרה בבחינת אור פנימותה אינו מתגלה להם אלא לעוה"ב ועז"א עוז והדר לבושה של תורה כלו' אף גם באור לבושה של תורה עוז והדר שממנה בא לצדיקים עושר וכבוד. דעוז היינו עושר. והדר היינו כבוד. אבל ותשחק ליום אחרון כלו' היא בעצמה משחקת לצדיקים להראות להם פנים מסבירות ופנים שוחקות בשמחה רוחניות ליום אחרון דהיינו לעוה"ב (נזה"ק):

**ממי אתה למד כו'**. כמ"ש בתנחומא הוד והדר לבשת מהודך והדרך הלבשתו לאברהם שנתת לו הדר זקנה כו' והיה לו לכבוד מפורסם שהיא מדרגת הדר. וכן זכה למדרגת עוז שהיא עושר כדכתי' בתריה וה' ברך את אברהם בכל (נזה"ק):

**אורך ימים בימינה כו'**. שע"י גמילות חסדים זכה אברהם לזקנה. ולפי שעל פי זה מתפרש הכתוב יפה נקטיה לחזק דבריו (יפ"ת):

**אורך ימים בימינה לע"ל**. שפירש אורך ימים החיים הנצחיים בעוה"ב. ופי' בימינה בעקרה שהשכר העיקרי הנמשך מהתורה חיי העוה"ב (יפ"ת):

**בשמאלה עושר וכבוד בעוה"ז** כי פי' שמאלה השכר שאינו עיקר הנמשך ממנה הוא עושר וכבוד שהוא טוב מדומה:

**אפילו שהיא באה להשמאיל כו'**. פי' שתתן השכר המקרי. יהיה שכר טוב דהיינו עושר וכבוד. ומ"ש אפילו לפי שעל הרוב שכר מצות בהאי עלמא ליכא אלא כשפעמים באה

לתת שכרה בעוה"ז ימשך ממנה עושר וכבוד כאברהם ורבי וחביריו אשר זכו לשתי שולחנות (יפ"ת):

**ממי את למד מאברהם כו'**. פירשתי בסי' הקודם:

## פסקה ג

**ר"י פתח כו'**. טעמו כטעם הקודמים ע"ש:

**לא היא זקנה ולא היה שיבה**. בתמיה. שהרי גם הזקנה בכלל השיבה אלא דה"ק אם נתת לי זקנה תן לי שיבה עמה כלו' שיהיה לי תואר הזקנה בשיבה דהיינו הלבנת השער שהוא כבוד לאיש:

**ממי את למד מאברהם** ובאשר גם בדוד נאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לפיכך גם הוא בקש על עטרת תפארת השיבה:

## פסקה ד

**ר"ש בר רב יצחק פתח כו' כד דמך כו'**. כיון דר"ש בר רב יצחק הוא מרא דעובדא צ"ל דלא גרסי' בסמוך ד"א אלא סתם רודף צדקה זה אברהם כו'. והוא דרושו של רשב"י אלא דאגב אשמעינן דרשב"י היה נאה דורש ונאה מקיים. שגם הוא היה נזהר מאד במצות גמ"ח:

**רודף צדקה כו'**. שע"י גמ"ח נתכבד אברהם בזקנה ופתח רודף צדקה וגו' ומפרש ליה בכבוד השיבה:

**כד דמך** כשמת:

**דהוה מרקד כו'**. שהיה מרקד לפני הכלה בשלשה בדי הדס כדאי' בכתובות י"ז שהיה זורק אחד ומקבל אחד (רש"י):

**נפקין כו'**. היו יוצאים:

**ועלעולין**. פי' רוח סערה ועקרו כל אילנות טובות שבכל א"י להודיע שיש צער בעולם על זכות מעשיו שהלך מן העולם (יפ"ת):

**שבשין** שריגים ובדי הדס:

**למה עביד כדין** למה עושה כן שמבזה כבוד התורה:

**שבקותיה כו'**. הניחו שהוא יודע מה הוא עושה:

**נפקו למיגמל כו'**. יצאו כל העם לגמול עמו חסד וירדה שרוג ובד של אש מן השמים ונעשה כמו בדי הדס והיתה מפסקת בין מטתו ובין הצבור. להורות שהוא גדול הדור שאין הצבור ראוים להתקרב לו (יפ"ת):

**אמרין חמון כו'**. אמרו ראיתם זקן הזה שהיה עומד ומטריח את עצמו לרקד לפני הכלה. ועכשיו עומדת לו שבשתיה פי' בד של הדס או פירושו שבוש שלו שהיה מרקד דרך שטות:

**כדלעיל** סוף פ' נ"ח ע"ש:

## פסקה ה

**יפיפית מבני אדם כו'**. מזמור זה נדרש באברהם כדלעיל פ' ל"ט ויפיפית דריש ביה יופי כפול שנתיפה בעליונים ותחתונים. ומפרש נתיפית בעליונים שנא' הן אראלם צעקו חוצה במעשה עקידה כל מה"ש היו מליצי יושר בעדו להציל את בנו ממות כדלעיל פ' נ"ו סי' ז'. ונתיפה בתחתונים שאמרו לו בני חת נשיא אלהים אתה בתוכנו ולעיל פ' נ"ח שא"ל מלך את עלינו כו' וזה היה לפי שהוצק חן בשפתותיך בדבורו בנחת ודרך ענוה. על כן ברכך אלהים לעולם וה' ברך את אברהם בכל (נזה"ק):

**מי יעלה בהר ה' זה אברהם**. שבאברהם נתקיים כל זה:

**זה אברהם** עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. כן הוא הגי' במדרשים אבל הנזה"ק גריס זה אברהם ע"ש ולך לך אל ארץ המוריה. וכן הוא בשוח"ט. ופי' שהר ה' הוא הר המוריה שעלה בו אברהם:

**אל המקום אשר עמד שם את פני ה'**. נראה שהיה מקום קדוש קבוע לעמוד שם את פני ה'. והכוונה שלא בהר ה' בלבד אלא בכל מקום קדוש לא יקום כי אם נקי כפים וגו' (יפ"ת):

**ובר לבב חלילה כו'**. שדן אותם לזכות כי אולי יש בהם קצת צדיקים. אבל בשוח"ט גרס ובר לבב ומצאת את לבבו נאמן לפניך. ואומר והאמין בה' (יפ"ת):

**נפשו של נמרוד** שרדף אברהם אחריו והרגו שהרי אמרפל הוא נמרוד שלא בחנם הרגו שהוא ביקש להרגו תחלה והבא להרגך השכם והרגו (רש"י) ובשוח"ט הגירסא נשתנה ע"ש:

**ישא ברכה מאת ה' וצדקה ואברהם זקן וה' ברך**. בשוח"ט לא גרס אלא ישא ברכה מאת ה' וה' ברך את אברהם בכל. ונראה דהכא נמי לא גרסינן לה:

**אברהם היה מברך את הכל**. כי נתברכו כלם בעבורו מן השמים כדכתיב ונברכו בך כל משפחות האדמה וכדדרשינן מיניה הגשמים והטללים בזכותך. ועז"א ומי בירך את אברהם הקב"ה מברכו וה' ברך את אברהם בכל כלו' הקב"ה בעצמו ברכו בלי שום אמצעי וכה"ג נמי מסיק ממשה ודוד וירושלים כי כל אלו לא קבלו שפע מן האמצעי אלא מן הקב"ה בעצמו ומהם נתפשט אור השפע לכל העולם (נזה"ק):

**משה נסן של ישראל**. פי' שהיה נותן להם הכנה ליעשות להם נס בזכותו. והקב"ה נסו של משה בהוצאת הנס לפועל:

**לכל האותות והמופתים אשר עשה משה**. שלעיני ישראל משה הוא היה העושה:

**ירושלים אורה של עולם**. כדאמרי' שהיה בבהמ"ק חלונות שקופים אטומים שקופים מבחוץ ואטומים מבפנים להורות שהוא מאיר לכל העולם דהיינו אור השפע. והקב"ה האיר בכבודו ובעצמו אור השפע של ירושלים (נזה"ק):

## פסקה ו

**זקן זה קנה שני עולמות**. דריש זקן נוטריקון זה קנה שני עולמות. ר"ל שזכה לשתי שולחנות. ואפשר דסמיך אסיפא דקרא בא בימים ודריש זקנה שבא בימים והם שני מיני החיים חיי העוה"ז וחיי העוה"ב וכמ"ד בסמוך בא בדיפלון (יפ"ת):

**ג' נכתרו בזקנה ובימים**. דכתיב בהו זקן בא בימים:

**ושלשתן היו ראש לנסיון**. היפ"ת והנזה"ק גרסו ראשי גנסין פי' יחוסי משפחה:

**שנאמר מני אפרים שרשם בעמלק**. זה יהושע שהיה ראשון לרודים בעמלק כדכתיב ויחלוש יהושע ואחריו שאול והיינו אחריך בנימין. ומפרש מני אפרים שרשם דעיקר נשיאות אפרים היה יהושע שהוא ראשון למלכי ישראל שיצאו מאפרים ששרשם היה כלול בו ביהושע (יפ"ת):

**יש לך אדם כו'**. דיש אדם שהוא בזקנה ואינו בימים. כי אע"פ שלא בא בימים זקנה קופצת עליו שלא בזמנה. ויש בהיפך שעם שימיהם מרובים יראו בחורים בצורתם. אבל כאן זקנה כנגד ימים שהיתה זקנתו כשיעור ימיו ולא יותר. וכן ימיו היו כפי זקנתו כי זה הוא הנאות לצדיקים (יפ"ת):

**בא בדפלון** פי' שכר בשני עולמים בעוה"ז ובעוה"ב (ערוך). ודייק מדכתיב בא בביאה גמורה וכפולה (מת"כ). והמוסיף כתב בדיופלין בלשון יוני שב וישיש:

**רבי אבא אמר בא בפילון מפולש לחיי העוה"ב**. כצ"ל (יפ"ת ונזה"ק) ור"ל שבא בשער מפולש לאורח ישר לחיי העוה"ב ובימים רמז אחיי עוה"ב שהם הימים הידועים והחשובים:

**א"ר יצחק באותן הימים כו'**. הידועים לזקנה קאמר שהם ימי הרעה. ומ"מ ה' ברכו בכל בדרך נס (יפ"ת) ונתקיים בו מקרא שכתוב עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו (נזה"ק):

## פסקה ז

**שניתן לו נקבה** דבל' בכל בא לרבות עוד תוספת ברכה ללמד שנתן לו נקבה ולא נחסר לו דבר בברכתו (יפ"ת):

**עיקר ביתו** רש"י והיפ"ת והנזה"ק גרסו עיקר בתו פי' אפי' בבת שהיא עיקר כלו' חשובה אין כתיב בה כו' ולכן פי' דאדרבה הברכה היתה בלתי היות לו בת. ואע"פ שהבת צורך לקיים פריה ורביה. אונס רחמנא פטריה והקב"ה מצרף מחשבה טובה למעשה (יפ"ת):

**ר' לוי אמר תלת כו'**. דכיון דכתיב סתמא בכל מוקמינן לה בכל מילי:

**שהשליטו ביצרו** שאחר שראה הקב"ה שהיה דוחק עצמו להתרחק מן החטא סייעו הקב"ה שלא ישלוט בו היצה"ר:

**שעשה ישמעאל תשובה בימיו**. שלעת זקנתו עשה ישמעאל תשובה. נמצא מבורך בכל וזהו וה' ברך וגו' (יפ"ת):

**שלא חסר קילורין שלו כלום**. שלא חסר מאוצרותיו כלום שהיו מלאים כל טוב בכל מיני מעדנים שבעולם. א"נ ה"ק אעפ"י שלעת הזקנה נחסר הכח לא נפקד לו מאומה בהשגחת השם:

## פסקה ח

**זיו איקונין** דריש זקן נוטריקון זיו איקונין:

**דומה לו** ושווי הפנים מורה ג"כ על שווי תכונת הנפש:

**שהיה שליט ביצרו כמותו**. ומפרש בכל אשר לו מושל ברוחו. ולפי שכל כחות הגוף יעזרו ליצה"ר אמר בזה כל אשר לו:

**שנתנה להם בצער כו'**. כי כמו שהנשבע נוטל חפץ בידו כגון ספר תורה או תפילין היה אברהם מתפיסו מצות ברית מילה ונתנו טעם שלפי שניתנה להם מצוה זו בצער שכשנמולו היו גדולים ונצטערו בה. לזה לא היו נשבעים אלא בה ולא במצוה אחרת (שהרי אברהם קיים כל התורה). ואע"ג שיעקב היה קטן בשעת מילה ומ"מ השביע ליוסף בה. יש לומר שאחר שאברהם השביע בה יאחז צדיק דרכו (יפ"ת):

**עד שלא הודעתי אותו כו'**. דאלהי השמים והארץ מיבעי ליה דאלהי פעם שנית הפסיק הענין. לומר שזמן אחד היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ. כלו' שלא ניכר אלהותו בארץ וזה עד שלא הודיעו אברהם:

**הזהירו שלא ילך לבית ענר כו'**. מדכתיב אשר אנכי יושב בארצו דהיינו מבנות ענר אשכול וממרא שהיה אוהל דירתו קבוע ביניהם ממש בהיותם צדיקים וכן בנותיהם צדקניות כדלעיל פ' נ"ז ואעפ"כ לא בחר בהם ונקט הני לרבותא וכ"ש אחרים (יפ"ת):

**חטיא דקרתך זונין כו'**. משל הדיוט הוא שאף אם חטים שבעירך הם זונין דהיינו חטים גרועין אפ"ה זרע מנהון כי חטים שבארצו אף כשהם חטים גרועין מ"מ הם טובים יותר להצליח בארצו מן החטים שבמקומות אחרים שאינם מטבע הארץ. אף כך בחר אברהם יותר בבני ארצו ומולדתו שהם משרשו וקרובים יותר לטבעו להצליח בהם זרע קדוש ולא בחר בשאר אומות אף שאינם מן הז' אומות (נזה"ק):

## פסקה ט

**כנען בידו כו'**. עי' רש"י בחומש אלי חסר כתיב דרש ליה כמו אלי שהיה מבקש להסב את יצחק אליו להשיאו בתו (ועיין ביפ"ת):

**כנען בידו כו'**. דריש דרמיז בהא באליעזר שהיה מבני כנען כי גם הוא היה אוהב לעשוק אוהבו של עולם הוא יצחק להזדווג אותו עם בתו (נזה"ק):

**שהיה יושב ומשקל כו'**. משום דאי' לקמן פרשה ס' דאליעזר יצא מכלל ארור לברוך. וזהו דקאמר שהיה יושב ומשקל את בתו אם היא ראויה כו'. דהוה מספקא ליה בבתו אי בתר דידיה השתא אזלינן. או בתר לידתה שנולדה כבר בפסול בהיותו בכלל ארור (נזה"ק):

**א"ל אתה ארור כו'**. ר"ל דבתו לא יצאה מכלל ארור לפי שנולדה בפיסול בשעה שהיה אליעזר בכלל ארור (נזה"ק):

## פסקה י

**מארץ מולדתו זה שכונתו**. דהיינו הארץ שבו נתגדל בין קרוביו ומיודעיו:

**ואשר דבר לי בחרן ואשר נשבע לי בין הבתרים** כצ"ל (יפ"ת ונזה"ק) וכלו' אשר דיבר לי בחרן לך לך מארצך וממולדתך וגו'. ואשר נשבע בין הבתרים לאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת (ועיין נזה"ק):

**הרי זה מלאך מסוים**. מלאכו משמע מלאך מיוחד ומסוים (מת"כ) וכתב השל"ה שזה הוא מטטרון ראש המלאכים אשר בכל מקום שנראה השכינה נראית עמו. וכן משמע לקמן בש"ר פ' ל"ב ע"ש:

**בשעה שאמר אברהם כו'**. מילתא באנפי נפשיה הוא. שאע"פ שלא בקש אלא אחד. הקב"ה זימן לו ב'. משום שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות:

**להוציא את רבקה** לשאוב מים באותה שעה. כי היתה בת גדולים שלא יצתה לשאוב מימיה (יפ"ת):

**ללוות את אליעזר** בהליכה ובחזרה לשומרו בדרך:

**רק מיעוט** ואתי לדיוקא בני שהוא עולה תמימה לא תשב שמה אבל בן בני יעקב חוזר. ואי לאו האי מיעוטא ה"א דנאסר לכל זרעו לצאת לח"ל (יפ"ת):

## פסקה יא

**גמליו של א"א כו'**. שניכרים בכל מקום כי שלו היו:

**זו דייתיקי** כי לא יתכן שיוליך עמו כל נכסי אדוניו. והיינו כפרש"י בחומש שטר מתנה כתב לו ליצחק על כל אשר לו כדי שיקפצו לשלוח לו בתם. ומ"מ לא הקנה לו אלא מהיום ולאחר מיתה. ולכן היה בידו עוד רשות ליתן מתנות לבני הפילגשים (נזה"ק):

**דייתיקי** שטר מתנה. דא תהא למיקם ולהיות:

**בן יומו** באותו יום שיצא בא לחרן. והיינו ויקם וילך כלו' בקומו מיד הלך שם שקפצה לו הארץ:

**היום יצאתי כו'**. וסיפר זה להם לומר שראה שה' הצליח דרכו:

**הה"ד הרעשת ארץ** כצ"ל (מת"כ) ומשום דקאמר דקפצה הארץ לאליעזר מייתי האי קרא דדרשינן לה בקפיצות הארץ (יפ"ת):

**הרעשת ארץ בימי אברהם**. שלאברהם בעצמו קפצה הארץ כדאי' לעיל פ' מ"ב שכל פסיעה ופסיעה של א"א נעשה ג' מילין. ולפי שהקפיצה חבור שני רחקי הארץ זה אל זה קרי לה רעש:

**פצמתה בימי אליעזר** שקפצה לו כדלעיל. ופצימה לשון שבירה כדפרש"י שהחלק אשר כאן נעתק מכאן ונדבק להלן:

**רפה שבריה בימי יעקב**. כרבנן דאמרי וילך חרנה בן יומו כדלקמן:

**כי מטה בימי ישבי בנוב** שאבישי בא ממקום רחוק כהרף עין לעזרת דוד כדמפרש ואזיל. ועיין בשוח"ט:

**אניף במגיניא** שהניף והרים במגן שבידו ודחה את דוד. וקפץ דוד לאחוריו מכח דחייתו ואין לזה רמז במקרא אלא הכי גמירי לה (יפ"ת):

**אם לאחריו כו'**. אם לאחריו הוא קופץ כך לפניו אעכ"ו שיקפוץ עוד יותר:

**אין במגיניא כו'**. אם במגן הוא מניף כזה איך אני יכול לקום לפניו:

**הלואי היה לי כו'**. מי יתן שיהיה לי אחד מבני אחותי שיבא ויסייעני:

**לאחורי תרעא כו'**. בתמיה וכי אחרי הדלת היה עומד. שמיד שנצרך לו דוד נזדמן שמה:

**הטיסו** הפריחו לבא הנה. הרי שקפצה לו הארץ:

**ארבעינון** הרביצם על ברכם כדי שיוכלו לשתות מן הבאר:

## פסקה יב

**ושמע קל כלביא מנבחין כו'**. הוא דרך מליצה על ב"א פחותים אשר אין לסמוך על דבריהם. עכ"ז לשאול על האשה סמכינן עלייהו. כי למיחש מיבעי. ודייק מכאן שהלך לעת צאת השואבות לשמוע מה ידברו אשה אל אחותה:

# פרק ס

## פסקה א

**מי בכם ירא ה' כו'**. דריש מי בכם ירא כו' באברהם שנקרא ירא ה' כדכתיב עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. שומע בקול עבדו כו' זה אליעזר בהיותו מבקש רחמים לפניו יתב' להצליח דרכו ונעתר לו ה' בזכות אברהם אשר בטח בה' לילך מארצו ומולדתו והלך חשכים מאספמיא וחברותיה אשר הוא ארצו ומולדתו לעבור ארצות זרים. וטרם שהראה לו ה' הארץ הנבחרת לא ידע להיכן הולך כמי שהולך חשכים ואין נוגה לו. ואעפ"כ יבטח בשם ה' כדכתיב ומצאת את לבבו נאמן לפניך שהיה לבו שלם לפניו יתב' בבטחונו עליו (נזה"ק):

**אמר מי בכם** תיבת אמר מיותר:

**שבא מאספמיא** צ"ל ממספוטמיא. כדאי' לעיל פ' מ"ד והוראת השם הזה בל"י הוא מורכב משני מלות (מאסא) פי' תוך (פאט אסיט) נהרות. והוא ארם נהרים ר"ל ארם השוכנת בין שתי הנהרות פרת וחידקל (רש"י):

**ד"א מי בכם ירא ה' זה אליעזר כו'**. שהיה שומע בקול עבדו של ה' הוא אברהם להיות נאמן בשליחותו. אשר היה מתחלה כהולך חשכים ואין נוגה לו והיינו בשעה שהלך להביא את רבקה כי אז הלך סתם אל ארצו ואל מולדתו של אברהם במקום אשר לא עבר בה מעולם ובעבור שבטח בשם קדשו יתב' היה הקב"ה מאיר לו בזיקים וברקים כלו' ברמזים. במופת קפיצת הדרך ובמה שנתקיים סימנו ומופתו באשה ההולכת לקראתו להשקות בהמותיו מבאר המים. ואף כי היה זה שאלה שלא כהוגן וכדלקמן בפירקין (נזה"ק):

## פסקה ב

**עבד משכיל כו' זה אליעזר**. דריש דרמז על ענין אליעזר וכדמסיק ואזיל:

**כבר קללתו כו'**. בקללות העבדות כמו שנא' ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו ולכן אע"פ שעדיין לא נשתעבד אצל שום אדם מ"מ מפחדו שמא תתקיים בו הקללה ואז שלא יבא כושי או ברבר (מעם לועז ת"י מעם ברבראי) וישתעבד בו. לפיכך בראותו מעלת אברהם מסר את נפשו אליו ברצון שלם ונפש חפצה. כי אמר מוטב לי להשתעבד בבית זה ולא בבית אחר (נזה"ק):

**ימשול בבן מביש זה יצחק כו'**. שאברהם השליטו אז על יצחק בנו להיות אפוטרופס ליצחק (האב"א). או פירושו שהשליטו על יצחק בנו לענין הזיווג להיות מסור בידו

להשיאו ממשפחתו כחפצו ורצונו. ומפרש הטעם למה נקרא יצחק בן מביש לפי שהוא בייש את כל או"ה בשעה שנעקד ע"ג המזבח:

**בתוך ישראל** שנקראו אחים:

**אף זה מזכיר זכות אבות שנא' ה' אלהי אדוני אברהם. הקרה נא לפני היום התחלת גמור. ועשה חסד עם אדוני אברהם ר' חגי בשם ר' יצחק אמר הכל צריכין לחסד כו' שנא' ועשה חסד עם אדוני אברהם הנה אנכי.** כצ"ל וכן הוא בילקוט ע"ש. וכל הספרים שלפנינו משובשים ונלקים בחסר ויתיר. ופי' אף זה מזכיר זכות אבות דהיינו שהזכיר זכות אב המון גוים זה אברהם לעשות לו חסד עבורו כדכתיב ויאמר ה' אלהי אדוני אברהם הקרה נא לפני היום כלו' היום מיד כדי שלא אצטרך לטלטל לבקש בכל עבר הנהר ארצו ומולדתו של אברהם אשה הראויה ליצחק בנו. שכיון שהתחלת בתשועה היום הזה שקפצה הארץ לפני שנראה כי היום עת רצון הוא. לכן גמור נא הדבר היום:

**אפי' אברהם שהחסד כו'**. שבזכותו היה ה' עושה חסד לכל. וממילא היה ראוי כי מפרי מעלליו יאכל מן הדין. אפ"ה גם הוא נצרך לחסד עליון כדכתיב ועשה חסד עם אדוני אברהם. ק"ו לשאר אנשים (נזה"ק):

## פסקה ג

**הא אילו יצאת אמה אחת.** ומה שלא אמר ממזרת. מפני שעדיין לא ניתנה התורה ואין ממזר לב"נ (באב"א):

**אשר יכה את קרית ספר ולכדה.** אשר יכבוש את העיר ששמה קרית ספר. וזה יכול להיות אפילו ע"י עבד או ממזר (נזה"ק):

**הא אילו יצא חמור כו'**. דאף דלא אסיק אדעתו שיצא אי זה אדם. אבל עכ"פ ה"ל לאסוקי אדעתיה שמא תצא בהמה טמאה (ועיין ביפ"ת):

**וזימן לו הקב"ה בתו.** שהיה הזמנה מאת הקב"ה ע"צ העונש:

**ר"י ור"ל** לפי שאמר שמהקב"ה היה הדבר שנזדמן לו בתו ויראה דבר קשה שתהיה כזאת מה' לזה אמר כי לא היה חייב רק דמים. וא"כ לא היה עונשו בזה רק שיצטער שלא נתקבל נדרו לרצון ושיצטרך לתת דמים או להתיר נדרו ולהתרפס לפני מורים. אלא שהוא שגה בדבר ואולתו תסלף דרכו (יפ"ת):

**הקדש דמים היה חייב.** להקדיש דמים כדמי בתו להביא עולות כאילו אמר הרי היא לעולה. אלא שטעה יפתח:

**דתנן אמר כו'**. והכא נמי והעליתיהו עולה קאמר ולא לעולה:

**ולא היה שם פנחס**. בתמיהא שהרי אפילו בימי שמואל ודוד היה כדכתיב בד"ה ופנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם. ולדעת חז"ל הוא פנחס הכהן. עוד אחז"ל כי פנחס הוא אליהו:

**שיתיר לו נדרו** פי' היינו שיאמר לו שהוא פטור בדמים (רד"ק וברבנאל). עוד יש לומר שאע"פ שלא היה ממש בנדרו ולא היה צריך התרה באמת. אך לפי שיפתח לא היה ת"ח לא היה ראוי להתיר לו אלא ע"י שאלה כדאמרינן בפ"ב דנדרים גבי הנודר בתורה וכו' משום דלא ליתי לזלזולי בנדרים (יפ"ת):

**ה"ה דברייתא כו'**. כלו' על דרך מה שאומרים הבריות משל בין חייתא היא המילדת ובין המחבלתא היא היולדת הכואבת בחבליה נאבד בן העלובה:

**אני ראש קציני ישראל** ומלך קודם לכה"ג ונביא כדאי' בפ' כהן משוח. וברבה ריש סדר נשא:

**בנשילת אברים** מדה כנגד מדה כמו שעשאה אברים לקרבן עם היותה יכול להצילה:

**הוא נגיד אכ"כ** המדרש דייק משתים. א' מדכתיב היה משמע אבל לא עכשיו. ב' מדכתיב לפנים ה' עמו משמע מתחלה ולא עכשיו:

## פסקה ד

**ג' הם שנענו כו'**. כלו' דשבח הוא לו שנענה מיד בעוד שהמענה בפיו. מכיון דאשכחן הך מילתא בג' אלה זה לאות על מעלתם הגדולה ובקשתם הנרצה לפני ה' ע"ד והיה טרם יקראו ואני אענה. וחשב ג' ענינים. אחד נס נסתר כמו שהיה באליעזר. הב' נס מפורסם מאד כמו שהיה במשה. הג' בעניני נסי התגלות האלהות כמו שהיה בשלמה המלך ע"ה ששרתה שכינה תיכף בכלותו להתפלל:

**וככלות שלמה להתפלל כו'**. שבסוף תפלותיו נענה מיד:

## פסקה ה

**מוכת עץ** שנתקע לה עץ באותו מקום ונשרו בתוליה:

**הא אם נבעלה מעץ בתולה**. דבתר דכתיב בתולה ואיש לא ידעה למה לי אלא דה"ק בתולה לפי שאיש לא ידעה:

**הא אם נבעלה מעץ אינה בתולה** מפרשי קרא דתרתי קאמר בתולה שלא נבעלה מעץ ואיש לא ידעה כמשמעה. ואי הוה כתיב בתולה לחוד ה"א מאיש. אבל השתא דכתיב נמי ואיש לא ידעה אייתר לשון בתולה לומר אפילו מעץ:

**לא נבעלה אשה כו'**. וה"ק איש לא ידע אשה כידיעת רבקה שהיה ממהול לשמונה. ולפ"ז הכתוב בשבח יצחק קא מיירי שלא נזקק רק לרבקה וכתב המת"כ וצ"ל שילידי ביתו של אברהם לא היה אחד מהם נימול לשמונה:

**א"ר יוחנן ממשמע כו'**. בירו' דכתובות גרסי' לה בשם ר' יצחק בן אליעזר:

**לא תבע בה** ר"ל דקמפרש ואיש לא ידעה שלא ידע והכיר בה אדם מעולם כי מאת ה' היתה זאת. כי אילו ידעו ממנה בודאי היו לה הרבה קופצים בהיותה טובת מראה מאד. לכן היה סיבה מאת ה' להעלים ממנה עין הרואים באשר מעולם לא יצאה חוצה. כי אם בפעם הזאת. ובכן נתקיים בה מאמר הכתוב כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים:

**מיד עלו** דלא ה"ל למימר אלא ותמלא כדה ותעל אלא לרמוז שגרמה להעלות המים כנגדה:

**את סימן לבניך** שכל מעשה אבות סימן לבנים:

## פסקה 1

**לקראת מעשיה הטובים** הבאר עולה כנגדה שלכך רץ ביחוד דוקא אליה יותר מלנגד שאר נערות מפני שראה והכיר בה שיש בה מעשים טובים במה שעלה הבאר כנגדה (נזה"ק):

**גמיה אחת** הגמיאני משמע גמיאה אחת. וכהא דתניא חלב כדי גמיעה ומייתי לה מהאי קרא:

**ממצמץ ומביט בה** פי' מצמצם עיניו להביט בה הטיב. כלו' היה משתומם על המראה ומפנה עצמו מכל המחשבות להביט בה ההצליח ה' וגו' (מת"כ):

**אבן יקרה כו'**. דאל"כ מאי רבותא דנזם זהב משקלו בקע למי שכל טוב אדוניו בידו לנערה זאת אשר מצא שאלתו וכ"ש שיספר הכתוב זה (יפ"ת):

**כנגד שני לוחות** טעם הדרשה משום דסתם צמידים ב'. ומה ת"ל שני:

**כנגד י' הדברות** טעם דרשה זו מפני שאינו משקל מופלג עד שיודיענו הכתוב שהיה עשרה זהב משקלם. לכן דרשו בו לרמז (מזרחי) וטעם הרמז הזה לרמוז שמבקש אשה הוגנת לפי שממנה יצאו הנגשים אל ה' לקבל התורה וצריך שלא יהיה בהם פסולת (יפ"ת):

**לינה אחת** מדשני וכתב ברישא ללין. ובסיפא ללון. וכתב היפ"ת בשם מפרשים וצ"ל ששניהם היו מדברים לשון עברי או משה כתב כוונתם באלו ההוראות:

**מכאן שמודים על בשורה טובה**. כי בראותו שנענה בתוך מענה פיו שנזדמן לו מיד אשה שא"ל שתה וגם גמליך אשקה כפי דבריו. ושמע ג"כ כי אשה זאת היא בת אחי אדוניו. ראה וידע באמת כי הצליח ה' דרכו. ולזה נתן תודה לד' (נזה"ק):

**ממה שקפצה הדרך כו'**. דרש כן מיתורא דבדרך שע"י קפיצת הדרך ראה כי ה' עמו להנחותו פה בדרך הישר אל בית אחי אדוניו:

## פסקה ז

**אין האשה רגילה כו'**. דאל"ה למה הגידה לבית אמה ולא לבית אביה אשר הוא שליט בבית להכניס האורח כי עבור זה הגידה הדבר (יפ"ת):

**ולרבקה אח ושמו לבן**. דלא ה"ל למימר אלא וירץ לבן אחי רבקה אל האיש החוצה. לכן מתרץ כל אחד לפי שיטתו (נזה"ק):

**ר"י אמר לשבח פרדוכוס**. פי' הערוך לבן ביותר שהיה משונה בלובן וגירסתו פרדכסוס. ורש"י ז"ל גרס כמו כאן פרדוכוס. ופי' שני לדוכוס (כי פרא הוא בלשון רומי כמו במקום ותחת. אנשטאט בלשון אשכנז) ר"ל שהיה מושל והיה תובע דקיון של הבריות ומלבן את הדין ועושה דין בין אדם לחבירו עכ"ל רש"י ז"ל. וזה שבח גדול לו. ושמו העצמי היה קמואל או בלעם כדאי' במדרשות. ובבמדב"ר פ"י וברות רבה פסוק ולנעמי מודע לאישה גורסים פרדוכסוס והיא מילה יונית. ופירושה על דבר נפלא ומשונה מהמורגל. וכן כאן על שם מראה לובן עורו שהיה נפלא נקרא לבן. וכן לדעת ר' ברכיה על גודל רשעתו הגלויה ונודעת לכל כמו מראה הלובן שהוא מבהיק ביותר וניכרת לכל נקרא ע"ש זה לבן והוא גנאי לו:

**מעייניה ליה** כלו' כדי לתת העין עליו לעיין בו מה מהותו וטיבו. וכה"ג והנה עומד על הגמלים על העין מעיין גרמיה כלו' אליעזר היה מעיין בעצמו כדת מה לעשות אם ללכת לבית אחי אדונו. או ימתין עד שיקרא לו. ונתמלא חפצו אז שקרא לו לבן לבא אל הבית (נזה"ק):

**שהיה סבור בו שהוא אברהם** שהיה ברוך ה' שהיה קלסתר פניו דומה לו. וקלסתר פני אברהם כבר היה נודע ומפורסם בין בני בית אחיו (יפ"ת):

**לכלל ברוך** שזה נשמע מאברהם שנודע לו שיצא מכלל ארור ופרסם הדבר ועי' לעיל נ"ט י"ב:

**עביד לה אפטרה** פי' כשהיו החכמים נפטרים מאכסניא שלהם שגמלום חסד היו רגילים לדרוש מקראות הנוגעים לכבודם ועז"א דר"י היה עושה הפטרתו מכאן. שבא ללמוד ק"ו לישראל דבלאו הכי מבורכים דרך כלל שמתברכים גם על דרך הפרט כל יחיד ויחיד

בברכה הראויה לו בעשותו חסד עם גדוליהם וקטניהם כלו' עם החכמים ותלמידיהם לעסוק בצרכיהם בידיהם ולרוץ לפניהם ברגליהם כעבד. ולכן ראוי מכ"ש שיבואו לכלל ברוך בברכת ה' (נזה"ק). ורש"י פי' בפירוש המדרש אפטרה להפטיר את העם הבאים לדרשה בפסוק זה:

**אין כבודך שתשב בחוץ**. וה"ק לפי שאתה ברוך ה' אדם חשוב וגדול למה תעמוד בחוץ מה שאינו לפי כבודך (נזה"ק):

**מעכו"ם** דהוי סגי דלימא ואנכי פניתי לך מקום ולגמלים. ולזה דרש דה"ק אנכי פניתי הבית מעכו"ם שהיה דרכם לעמוד בבית כי בהיותך ברוך ה' במדרגת אברהם בודאי תתרחק מהם שענין אברהם כבר היה מפורסם ביניהם (נזה"ק):

## פסקה ח

**התיר זמומיהם** שבהמותיו של א"א היו יוצאות זמומות שלא ירעו בשדות אחרות כדלעיל פ' נ"ט סימן י"ג:

**לא היו גמליו של א"א כו'**. בתמיה וכי לא היו גמליו של א"א דומים במעלה לחמורו של ר"פ בן יאיר שנשמרה מן הדברים האסורים. ומ"מ אין זה תמיה קיימת. ולהכי לא חש ר' חייא להשיבו כי יש כמה תשובות בדבר וכמ"ש הרא"ם דהיכא דקביע הזיקא בעוברו בין השדות לא שייך הא. אי נמי אין סומכין על הנס (יפ"ת ונזה"ק). אבל המת"כ כתב בשם הרמב"ן שהיא תמיה קיימת ודעת ר' הונא ור"י ויפתח קאי על קשרי האוכף:

**נסבוה** לקחוה ליסטים:

**עבדת כו'**. פי' עכבוה אצלם ג' ימים ולא טעמה כלום מפני שהיו מאכילין אותה דבר שאינו מתוקן. או שמה שבידם היה הכל מן גזל כי לחמו לחם רשע:

**אמרין סופה מייתה כו'**. אמרו הלסטים סוף שתמות ותסרח עלינו את המערה שהיו דרים בתוכה. נשוב נמסור אותה לבעליה שלחוה ונכנסה בבית אדוניה. כיון שנכנסה היתה צועקת ונוערת כמנהג החמורים ואמר פתחו לה ותנו לה מה שתאכל שיש לה זה ג' ימים שלא טעמה כלום מאכל. נתנו לה שעורים ולא היתה טועמת כלום:

**תקנתוה** לנקותם מהאבנים ומהפסולת וכדאמרינן בחולין חבטינהו לא אכל נקרינהו לא אכל (יפ"ת):

**אפיקתון דמאי** הוצאתם מעשר דמאי. שמא אותן שעורים לקחתם מעם הארץ וצריך לעשר אותם מספק. והא פשיטא דהחמור לא נביא הוה. ועוד דלאו בר מצוה הוא שלא יאכל בלתי מעושר. אלא לפי שהיה חמורו של אותו הצדיק נתן הקב"ה טבע לחמור באותה שעה שלא יאכל עד שיעשרו אותן. וכן קאמר דמחמרה על נפשה ר"ל שמנעה

הקב"ה שלא תאכל בלתי מעושר מפני שר' פנחס היה צדיק גמור היה ראוי להחמיר שלא להאכיל את בהמתו בלתי מעושר לפנים משורת הדין (תורת חיים):

**לא כן אולפן** וכי לא כן למדתנו:

**קרטיל** טנא:

**אפשר ר' זעירא כו'**. אפשר שיאכל אותם ר' זעירא ולא יתקן אותם במעשר קודם שיאכלם:

**בין דין לדין כו'**. בין כך ובין כך שהיו נושאים ונותנין בדבר נאכלו התאנים בעוד שהיו טבל:

**תקנת אילין כו'**. דרך שאלה א"ל תקנת אותם תאנים ששלחת לי:

**אין הוון קדמאין כו'**. עכשיו כבר נתמעטו הדורות ואין אנו אפילו כחמורו של ר"פ בן יאיר. ואע"פ שנמצא גם בדורות אחרונים בני אדם גדולים מאד במעלה. מ"מ באשר אין דורם זכאי גם הם יורדים ממדרגתם (נזה"ק):

**אין הוון כו'**. אם היו הדורות הראשונים כמלאכים. אנחנו חשובים כנגדם כבני אדם. ואם היו הראשונים כבני אדם אנחנו חשובים כנגדם כחמורים:

**יהבון לה שערי כו'**. נתנו לה שעורים בעודן בטבל שלא מעושרים ולא אכלה אותם. ואנחנו אכלנו אותם תאנים בעודם טבל:

**יפה שיחתן כו'**. דלא ה"ל למימר אלא ויספר להם העבד את כל הדברים האלה. וכן מאי נ"מ ברחיצת רגליהם דכתבה קרא. אלא שיפה שיחתן:

**טמא הטמא** דה"ל למימר טמא וכתיב ה' יתירה לרבות דם:

**זה וזה** דהל"ל זה לכם הטמא וכתיב וי"ו יתירה לרבויי:

## פסקה ט

**מילתא מגניא כו'**. שלבן דימה בתחלה שזה אברהם. אך אליעזר הקדים בעצמו להודיע כי הוא רק עבדו. וזה למדך תורה דרך מוסר שאם יש באדם איזה דבר מגונה יקדים ויאמר:

**על ימין זה ישמעאל כו'**. וקרי לישמעאל ימין שהיה טוב בערך אל לוט כימין שהוא העיקר מול שמאל שהוא טפל ואינו עיקר. ומה שגילה אליעזר זה להם כי נתירא פן בשומעם שאברהם מחזר לקחת אשה לבנו ממשפחתו דוקא יבקשו תואנה להרבות להם מוהר ומתן ולפיכך אמר ואפנה על ימין ושמאל ישמעאל ולוט אשר גם הם מבני משפחתו וכשומעם זה יתרצו מיד (נזה"ק):

## פסקה י

**ומהיכן יצא כו' מהר המוריה.** כלומר באשר אז באותו הפרק נולדה רבקה וכדאי' פ' נ"ז שאז נתבשר אברהם הנה ילדה מלכה גם היא בנים. והיה לבו בטוח שימצא בהם בת זוג לבנו. אבל משום שמ"מ לא אמר הקב"ה זה מפורש שרבקה זווגו של יצחק. לכן אמרו עוד ותהי אשה לבן אדוניך כאשר דיבר ה' היום להזמין את רבקה לפניך כפי דבריך. שזה לא היה בודאי במקרה שבת גדולים תצא לשאוב מים אלא מאת ה' שפועל כל פעולותיו בעולם בכח הדיבור (נזה"ק):

**ורבנן אמרי כו'.** דסיפא מפרש לרישא וכולא חדא מילתא שהדבר יצא מאת ה' מאשר דיבר ה' היום להזמין את רבקה לאליעזר וכאמור (נזה"ק):

## פסקה יא

**קונבי** הוא כלי שרוחצים בו ידיו ורגליו (אב"א) והערוך כתב שצ"ל קונכי. ופי' כלי מטווה שטווה בו האשה. וכן כתב המעריך שבשני כתיבת יד גרסינן קונכי. אך הוא פי' שהוא דגים או בשר מלוח כמו לוקניקו ורב הונא ורבנן פליגי בפי' מגדנות. אבל רש"י והערוך פירשו בגדים או כלים קשה בגדים וכלים מפורשים בפסוק עכ"ל:

**רבנן אמרי כו'.** ולא פליגי על רב הונא. אלא רב הונא מפרש כלי כסף. ורבנן מפרשי מגדנות (מת"כ):

**וקליות היו חביבין כו'.** בתמיה דקא חשיב להו באחרונה ואחרון אחרון חביב (מת"כ ויפ"ת). ומשני דלגבי אליעזר חביבין היו טפי שהיו צדה לדרך:

**אצטרכיא** צורך מזונותיו (הערוך):

**מסתגף** לשון עינוי וצער. ור"ל שיש דברים אשר בעצמן אינן חביבות כל כך. רק מצד המקום והזמן הם חביבים בעתם כי העדרם רע. שמגדנות אלו לקח אליעזר על הדרך להתפרנס מהם:

**ודכוותה ושאלה אשה כו'.** דייק לפי דקאמר שמלות לבסוף שהרי הזכיר הקל קל תחלה באומרו כלי כסף וכלי זהב אלמא שמלות חביבין מכל:

**ודכוותיה וכל סביבותיהם כו'.** וכל סביבותיהם חזקו בידם בכלי כסף וזהב וגו' והזכיר מגדנות לבסוף אלמא הם חביבים מכל מפני שהם לצורך הדרך לעולי הגולה שבהם איירי קרא:

## פסקה יב

**ביקש לעכב** ואע"פ שכבר אמר לא נוכל דבר אליך מטוב ועד רע. אפשר דהיינו לעכב הזווג. אבל אולי יעכב מלכת מיד אלא שתשב שם ימים או עשור בהכרח (יפ"ת):

**הה"ד צדקת תמים תישר דרכו וגו' צדקת תמים זה יצחק תישר דרכו של אליעזר. וברשעתו יפול רשע זה בתואל** כצ"ל:

**תישר דרכו של אליעזר**. ואע"פ דודאי דרכו אתמים הנזכר שם קאי לא קשה דדרכו של אליעזר היינו דרכו של תמים הנזכר נמי. כיון דלצורך יצחק קאזיל. אלא שלפי שאליעזר היה בדרך ממש ניחא ליה למנקט אליעזר (יפ"ת):

**וברשעתו יפול רשע זה בתואל**. כלו' הרשע נדחה מן העולם כדי שלא יגרום רשע לצדיק וכזה נתקיים פה בבתואל שבא לגרום רעה ליצחק ולפיכך נדחה מן העולם (נזה"ק):

**אלו ז' ימי אבילות**. שמת בתואל כנ"ל. והכי קאמרי עכ"פ תשב הנערה אתנו ימים. אלו ז' ימים של אבילות אף אם לא תבקשו מאתנו פרנסת המלבושים אלא שיהיה לה הכל מבית בעלה. או עשור חדשים אם תרצה פרנסת המלבושים מאתנו. כי הוא צריך הכנת י"ב חדש ואנו נמהר לעשות בעשרה חדשים וז"ש אלו י"ב חדש כו' כלו' אלו צרכי הפרנסה שנותנין לבתולה י"ב חדש אנו עושים לה בעשור. אבל עכ"פ פחות מעשור אי אפשר:

**מכאן שאין משיאין את היתומה אלא מדעתה**. אין ביד האחים לקדשה בע"כ. ואם ממאנה בפירוש פשיטא דמהני אלא אפילו שתיקה לא מהני אלא לדעתה פי' בשאלת פיה. כי שמא היא מתביישת למאן ולכן רבקה שמת אביה ונתקדשה ע"י אחיה הוצרכו לשאול את פיה. שאע"פ שכבר אמר בתואל בחייו מה' יצא הדבר זה לא היה אלא הסכמה בעלמא (נזה"ק):

**מרמזים בה התלכי** ר"ל דהל"ל רצונך לילך. מאי התלכי בלשון בתמיה ע"כ פירושו שהיו מרמזים בה אמרי לא תלך:

**ותאמר אלך הולכת אני על כרחכם כו'**. דמדלא אמרה הן אלא אלך משמע אלך בעצמי אף שלא בטובתכם:

## פסקה יג

**דווים** לשון כל לבב דוי:

**ושפופין** שפלים וירודים שהלכה על כרחם:

**ולא היו מפרינין אלא בפה**. ולא היו מפייסין לה אלא בפה (ערוך) או פי' לשון שבח וברכה (רמב"ן סדר ויחי). ודייק זה דלא ה"ל למימר אלא ויאמרו אחותינו את היי וגו' ומה ת"ל ויאמרו לה אלא ללמדך שהאמירה לא היתה אלא לה להפטר ממנה בברכה כפי דרך הארץ. אבל לבם בל עמה לפי שעברה על דעתם (נזה"ק):

**שלא יהיו אומרים כו'**. כלו' שלא יהיה להם פתחון פה לקבל שכר שתפלתן עשתה פירות (יפ"ת):

**ברכת אובד כו' זה לבן**. וס"ל שתפלתן עשתה פירות:

**אלופים מעשו** דס"ל דאי אלפי כמשמעו בכלל רבבה נינהו אלא אלפי ל' אלופים דהיינו שרים ונגידים. וגם רבבה ברבוי עם. ונתקיים שניהם אלופים מעשו ורבבה מיעקב:

**שובה ה' כו'**. דהתם נמי אלפי הוא לשון אלופים:

## פסקה יד

**שכן דרך הגמלים כו'**. שכן דרך הארץ ההיא שהיא מזרחית והגמלים גדלים שם להשתמש ברכיבתם אנשים ונשים ואין מכלים:

**רבנן אמרי כו'**. פי' דרבנן פירשו שכך נזדמן לה להיות סימן למה שעתידה ללדת צדיק ורשע:

**שכעור לאיש** מפני ההרהור ואמר זה משום דק"ל שדרך שומרי הנשים להוליכן לפניהם להשגיח עליהן ואיך זה הניחן אחריו:

**אתא ממיתא** דמבוא הוא לשון הבאה. כלומר שבא מן ההבאה שהביא את הגר וכדמסיק וגי' הילקוט אתא מלמיתא:

## פסקה טו

**צפת** פי' ראתה:

**שידו שטוחה כו'**. ולפיכך הסתירה פניה ממנו מחמת בושה ושאלה עליו. דאל"כ מ"ט לאשה לשאול על האיש הנראה מי הוא (יפ"ת):

**איתרכינת** כלו' שלא נפלה ממנו. אלא שהיטת עצמה לצד הארץ. כמו כי יפול לא יוטל שפי' אם יטה לארץ לא יגיע עד הקרקע וכדפרש"י בחומש:

**ר' חייא אמר כו'**. מה ששאלה עליו לפי שראתה אותו הדור בהדרת פנים יותר משאר אנשים. ויליף לה מדכתיב הלזה וכתיב גבי יוסף שהיה יפה תואר בעל החלומות הלזה. וכ"ה באגדת בראשית פ' מ':

**הוא ופלסונו** המלאך המלוה אותו ושומרו. לשון פלס מעגל רגליך (רש"י) ודייקו זה ממלת את הנאמר את יצחק כלו' הטפל ליצחק המלאך שמלוהו (במ"ח):

**הלזה אלון זה** הלזה נוטריקון אלון זה פי' אחר הוא זה שהולך עמו. כלומר אינו מבני אדם כדאמרינן אלון בכות אלון בלשון יון אחר (מת"כ):

**וילדו תאומים** בזה סיבה טבעית גם כן. לפי דברי חכמי הרפואה שהתאומים בא מהתחלקות טיפת הזרע ברחמה אם לא תתעורר לקבלו בפעם אחת. וכל זה אות

מהבושה אשר בנפש האשה הטובה. ולכן מפני שהיו ביישנים זכו לתאומים. וע"ד האמת הוא בודאי סוד ידוע ליודעים:

**כלליה של תורה מרובים כו'**. ע"כ כלל כל הדברים יחד. וכן כאן סיפר לו העבד ליצחק כל אשר קרהו בדרך אלא שהתורה קצרה וכללה הדברים:

**דברי שבח גילה לו** ס"ל דלא סיפר לו אלא דברים של שבח והיינו מה שקפצה לו הדרך ושהצליח דרכו. אבל מה שלא רצו להסכים ושמת בתואל לא גילה לו:

### פסקה טז

**כל ימים כו'**. שלא היה לו לומר אלא אהלה שרה אמו אלא שבא לרמוז בה"א ראשונה שה' דברים שהיו בזמן שרה חזרו כשנכנסה רבקה. ובהם הכיר יצחק שהיתה שקולה כאמו ושמח בה (האב"א) והחמשה דברים הוא. ענן. דלתות פתוחות לרוחה. ברכה בעיסה. נר. קוצה חלתה ועיסתה בטהרה:

**קוצה** פי' מפריש:

**עיסתה בטהרה** דבני ביתו של אברהם היו אוכלים חולין בטהרה כדאי' בפ' הפועלים:

## פרק סא

### פסקה א

**כתיב אשרי האיש כו'**. וכל אשר יעשה יצליח בבני קטורה. והכוונה כי מהשגחת ה' באברהם שיהיה כעץ שתול על פלגי מים כי מריח מים יפריח אף כי יזקין בארץ שרשו. ולכן רצה ה' שכל שיזקין יפרח יותר הפך הטבע. וימלאו פני תבל פרי בטנו. ולזה נשא קטורה ועל פי הדיבור היה כדלקמן (יפ"ת):

**כתיב אשרי האיש אשר לא הלך וגו'** אשרי האיש זה אברהם שנא' (בראשית כ'):: **ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא. אשר לא הלך**: כצ"ל וכן הוא בשוח"ט:

**זה דור הפלגה** שאברהם אבינו בימי דור הפלגה היה שבסוף ימי פלג נפלגה הארץ כדתניא בסדר עולם. ופלג ראה את אברהם כמה שנים דהא לקפ"א דפלג נולד אברהם (רש"י). ודריש בעצת רשעים על דור הפלגה שהסכימו בעצה לבנות המגדל:

**זה אבימלך** נקט מושב באבימלך שאמר לו הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב ובשוח"ט מסיים הנה ארצי לפניך וגו' ולא קיבל. ור"ל לא קיבל לישב שם בגרר והלך לבאר שבע והיינו משום שלצנים היו כנ"ל:

**כי ידעתיו למען אשר יצוה** מפרש בתורת ה' חפצו היותו חפץ בהוראה ולמוד דעת את אחרים דהיינו אשר יצוה את בניו (יפ"ת):

**שתי כליותיו כו'**. דרש יהגה על המחשבה כדכתיב והגיון לבי והגות לבו וכליות יועצות: **ומלמדות אותו תורה וחכמה**. באדר"נ פרשה ל"ג ובשוח"ט מ"ז אי' הגירסא מלמדות אותו תורה כל הלילה. וכדמייתי מקרא אף לילות יסרוני כליותי:

**ששתלו הקב"ה בא"י** וקראה פלגי מים ע"ד ארץ נחלי מים. ולפי שא"י מסייעת מאד אל השלימות יחס ישוב א"י אל עץ שתול על פלגי מים אשר מריח מים יפריח לעולם:

**אשר פריו יתן בעתו זה יצחק. ועלהו לא יבול זה ישמעאל**. כצ"ל וכן הוא בשוח"ט (מת"כ) כי יצחק הוא עיקר הפרי וישמעאל היה כעלה הטפל לפרי והא דקאמר ביצחק בעתו לפי שאז נמול אברהם הוה ליה עתו הראויה כדאי' לעיל פ' מ"ו משנצרר דמו משבטלה תאותו כו' (יפ"ת) וליישב הגירסא שלפנינו בעתו זה ישמעאל י"ל היינו הכשרים שיש באומה ישמעאל שאותם הזכיר. אבל הפחותים לא הזכיר. אבל אצל יצחק הזכיר ועלהו לא יבול דאצל יצחק אף העלין והן הפחותים לא יבולו כדאמרי' אי לאו עליא לא יתקיימו אתכלי' שהם מחזיקים ידי לומדי תורה. ולכן גם הם לא יבולו (נתיבות עולם):

**אלו בני קטורה** כלו' שהצליחו וגדלו ועשו פרי רב עד שנבנה מהם כמה אומות בעולם:

## פסקה ב

**זה אברהם** כבר כתבתי בסי' הקודם טעם האגדות האלה לכאן:

**זה א"א** ששתלו ה' בא"י שזהו בית ה' גם עוד ינובון בשיבה פירושו מבואר שהיתה לו זקנה טובה שנתברך בכל:

**דשנים כו' ויוסף אברהם**. ר"ל כפל דשנים ורעננים היינו מה דכתיב ויוסף אברהם וגו' כי בזקנותו הוסיף בהולדותו ולחלוחו על נעוריו (יפ"ת):

**יש לא"א תקוה** שהיה דומה לפרי עץ הדר כדלקמן בויק"ר פ"ל. והוא היה לו תקוה לעת זקנתו שנתחדש כנשר נעוריו להוליד בנים הרבה:

**אם יאמר עליו כרות הברית והוא כורת ועוד יחליף מצות ומע"ט** כצ"ל וכ"ה בילקוט. פי' אם יאמר לך אדם כרות הברית היינו שימול והוא כורת מאז ועוד יחליף מצות ומע"ט. והכוונה כי כשנתנה לו המילה נקרא תמים בכל דרכיו שקיים כל התורה לאחר המילה כדאי' להדי' בזוהר ויקרא דף ו' וז"ל ת"ח אברהם עד לא אתגזר הא לא איתמר דאיהו נטיר אורייתא כיון דאיתגזר מה כתיב עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורותי כו' (יפ"ת ורש"א):

**זו לחלוחית שלו** שאח"כ הוליד את יצחק:

**אם יזקין בארץ שרשו ואברהם זקן**. פי' אף שאח"כ הזקין וחדלה לחלוחית שלו כמ"ש לעיל פ' מ"ח סי' י"ט גבי ואברהם זקן בא בימים. וזה היה כאשר ימות גזעו זו שרה (וקרא לשרה גזעו כי היתה אחותו בת אביו) מ"מ מריח מים אלו מצות ומע"ט הנמשלים למים יפריח ויצץ ציץ לחזור לימי נערות בתולדות בנים:

**ועשה קציר נטע אכ"כ כו'**. דקציר כמו נטע פירושו שהענף הגדל חזק כגוף הנטע שהוא האילן בעצמו שכבר נטע ומהכא יליף שהתוספת מרובה על העיקר שבנערותו הוליד מפלגשו רק אחד ועכשיו בזקנותו הוסיף תוספת המרובה על העיקר מפלגשו (נזה"ק):

## פסקה ג

**בבכיר** לשון בכור. כלו' ברביעה ראשונה. זרע באפיל רביעה שניה המאוחרת כד"א כי אפילות הנה. דאע"פ ששניהם הם בשנה אחת מ"מ לפעמים הגזירה משתנה בהם וכדאמרי' בפרק מי שמתו דלפעמים נגזר רע על רביעה ראשונה וטוב על רביעה שניה. ופעמים בהיפך:

**אם בא עני לידך**. דזרע זרעך בצדקה מיירי. ע"ד זרעו לכם לצדקה:

**בשחרית תן לו כו'**. שמא בבקר לא היה צריך לו וברמאות שאל ממך ובערב צריך לו. או שמא בבקר היה העני רשע ולא נחשב לך לזכות. או שמא בבקר לא היתה כוונתך טובה ורצויה כמו בערב (מת"כ):

**אם למדת תורה בנערותך כו'**. ר"ל כי מה שעיין האדם בו בנערותו אם שוב בא מעשה על ידו בזקנותו לא יסמוך לחתוך הדין ע"פ עיונו הקודם אלא יחזור ויעיין. שלפעמים ימצא שטעה בעיונו בנערותו. ופעמים יהיה עיון הנערות יותר מכוון. ואז יחבר ב' העיונים ויבחר. ופעמים ששניהם כאחד טובים שעיון הנערות נאה ובזקנה יוסיף בו חידוש מה (יפ"ת):

**עשה לך תלמידים בזקנותך** פי' תוסיף ותחדש תלמידים בזקנותך על הראשונים שיש לך:

**בפרק אחד מתו** בין פסח לעצרת:

**שהיתה עיניהם צרה** כלו' שהיו שונאים זה לזה ולא היו רוצין להנות זה לזה בלמוד. ולכן האחרונים שהוזהרו אמר שמלאו כל א"י תורה. ובפ' החולץ אמרו מפני שלא נהגו כבוד זה לזה:

## פסקה ד

**והא כתיב ויוסף**. משמע שאחרת היתה:

**ע"פ הדיבור נשאה** ור"ל שהוסיף אברהם ברוה"ק וע"י זה לקחה דכי היכי דברישא ע"פ הדבור נשאה כדדריש לעיל בפר' מ"ה וישמע אברהם לקול שרי לקול רוה"ק. ה"נ השתא (יפ"ת). והביא סמך לזה ממ"ש ויוסף ה' דבר אלי עוד:

**שמקוטרת כו'**. שמאז הוסיפה עוד מצות ומע"ט יותר מבראשונה. ועבור שינוי מעשיה נשתנה גם שמה למוטב. ורמז לזה פה לומר שבעבור כך זכתה להינשא שוב לצדיק זה (נזה"ק):

**פלגשם כתיב אותה שישבה על הבאר א"ר ברכיה**. כצ"ל ור"ל שדרש פלגשם לשתי תיבות פלג שם מלשון פלגי מים. ושפיר מרומז הבאר שראתה שם. וכן מצאתי בפירוש מהר"י אבוהב הנדפס יחד עם פי' רמב"ן על התורה שפי' פלגשם כתיב פלג שם מלשון פלג אלהים מלא מים אותה שישבה על הבאר. והנה מ"ש כאן ואמרה לחי העולמים ראה בעלבוני נכתב פה בטעות. ומאמר זה בשלמותו לעיל פ' ס' וז"ל באר לחי רואי הלך להביא את הגר אותה שישבה על הבאר ואמרה לחי העולמים ראה בעלבוני וכאן הוא שלא במקומו ועיין בנזה"ק:

**א"ל פלגשם כתיב**. בכל הספרים שלנו מלת הפילגשים מלא בשני יודי"ן וכבר האריך בזה בעל אור תורה ומנחת שי שאין לסמוך על המדרשים בענין מלא וחסר כשיחלקו על מציאות הספרים והמסורות וע"ש:

**אע"ג דאת אמר כו'** דקטורה זו הגר ונקראת קטורה מענין קשירה שקשרה עצמה. אע"פ שהיתה נודדת אנה ואנה במר נפש לא הפקירה עצמה. והא דרמיז להא מילתא הכא. היינו לומר שמתוך כך הוכשרה לחזור לאברהם (נזה"ק):

**בר קפרא אמר דקטורה זו הגר**. ומאי דאיקשי ר' נחמיה הא כתיב ויוסף. משני משום דתוספת של הקב"ה מרובה על העיקר (יפ"ת) שלא כדרך בשר ודם שלא יוסיפו כשיבאו לוותר על המידה אלא מעט. אבל הקב"ה ותרנותו גדולה עד שהתוספת מרובה על העיקר:

**ושתי תאומותיו** ועם קין לא נולדה רק אחת כדלעיל פרשה כ"ב ע"ש:

**ובנימין ע"י שכתוב בו תוספת** דכתיב יוסף ה' לי בן אחר. כן הוא בפרשה דברים בהדיא:

**ושלה ע"י שהוא לשון תוספת**. דכתיב ותוסף עוד ותלד בן ותקרא את שמו שלה:

**הוא מעמיד י' בתי דינים** נראה דגרסינן הכא ז' בתי דינים. דוק ותשכח הכי בקרא (נזה"ק):

**ער אבי לכה** אב"ד של לכה. ועיין ברות רבה פ"ב:

**שבעים שנה** דכתיב ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה. וכתיב ויחי איוב אחרי זאת מאה וארבעים שנה מכלל שקודם זה היה בן ע' שנה וששנותיו ר"י שנים:
**לא היו אלא י"ד** כדיליף לקמן בויק"ר פרשה י':
**ישמעאל עיקר** לבני הגר. שנולד בעת תאותו לבנים ועליו התפלל לו ישמעאל יחיה לפניך. ובני קטורה אינו אלא לשון תוספת כי לא הולידם אלא על צד היותר טוב משום בבקר זרע זרעך וגו' כדלעיל (יפ"ת):

## פסקה ה

**שהיו מזמרין בעולם** לשון לא תזמור. כלו' שהורגין ומאבדין לאנשים:
**שמתקשין בעולם** שהם מקשין ומזיקין לכל העולם:
**דאינון מתרגמין כו'**. היינו תרגום ירושלמי דמפרש אשורים מלשון ותט אשורנו כלו' סוחרים הולכין אורח. ולטושים לופרין היינו אומנין מלשון לוטש ברזל. ולאומים ראשי אומים ר"ל שיצאו ממנו מלכים וראשים על העמים. ולפ"ז לא היו כל בני דדן ראשי אומות אלא מהם תגרין ומהם אומנים ומהן ראשי אומות. מ"מ כולם אינם אלא ראשי אומות:

## פסקה ו

**ר"י ור"נ ורבנן**. מה שלא פירשו ממון כפשוטו. משום דמכיון דשלח לבני הפלגשים מעל יצחק בנו מה צורך להחזיקו בממון הרי אין זר אתו (יפ"ת):
**בכורה** לענין העבודה. ולכך גרסי' לקמן ד"ר פכ"א ר"י אמר בכורה כענין שנא' וימכור את בכורתו ליעקב כלו' דהיינו כענין בכורת יעקב שהיתה לענין העבודה (נזה"ק) ועיין במד"ר פ"ד:
**ברכה** שבירך את יצחק בברכה שהיתה לו כמ"ש והיה ברכה. אי נמי הכח שהיה לו לאברהם לברך לכל העולם כמ"ש ז"ל והיה ברכה הברכות מסורות בידך מסר אותו ליצחק (יפ"ת):
**קבורה** במערת המכפלה המיוחד לו לקבורה כדי שלא יחד ישמעאל אתו בקבורה:
**ודייתיקי** שטר מתנה על כל נכסיו. ואע"ג דשלח בני הפילגשים מעל יצחק בנו. ס"ל לרבנן דעבד הכי שמא יבאו עליו. ומ"מ שלחם מעליו כדי להרחיקו ממחלוקת על צד היותר טוב (יפ"ת):
**לא ברכות כו' משל כו'**. כלו' מטעם משל הנ"ל לא נתן לו אלא מתנות היינו בכורה או קבורה או דייתיקי. אבל לא ברכות מפני ישמעאל ובני קטורה כדמסיק:

**אמר אותו אריס כו'**. באשר הפרדס אינו מסור לי כי אם לפי שעה. לא עלי המלאכה לגמור. ואשלים אריסותי בשנה זו בשאר אילנות ואח"כ יראה בעל הפרדס בעצמו כדת מה לעשות. וכן אמר אברהם לא עלי המלאכה לגמור לעשות בברכה פירוד בין הדביקים בין יצחק ואחיו. אלא הקב"ה שמקור הברכות הוא שלו מה שהוא רוצה לעשות בעולמו יעשה כחפצו ורצונו לברך את מי שיהיה נבחר בעיניו (נזה"ק):

**עכשו ישמעאל כו'**. שגם המה יבקשו ממנו ברכה כדאי' בהדיא במד"ר פ' י"א. ואם יאמר להם שהם אינם ראוים לברכה כמו יצחק. יהיה קנאה יתירה בין הבנים כדאי' בתרגום יונתן להדיא. ועיין עוד מ"ש בבמד"ר פ' י"א:

**ובני קטורה בכלל** שגם הם יבקשו שיברכם. ובבמד"ר פרשה הנ"ל לא נקט אלא ישמעאל. בהיות לו תלונה ביותר שהוא הבכור וראשית אונו של אברהם. אבל באמת גם בני קטורה יבקשו שיברכם בהיותם עכ"פ דומים לו ליצחק שגם יצחק פשוט (נזה"ק):

## פסקה ז

**על הבכורה** ליטול פי שנים בא"י שהקב"ה אמר לאברהם לזרעך נתתי את הארץ וישמעאל בכורו:

**בן קוסם** בחלק אי' בן פסיסא:

**שלא תחליט להם את הארץ**. כי אף שלא ימצא תשובה כנגדם לא יודה להם בחלק הארץ. אבל יאמר עוד יש לי טענות. או יבקש זמן להשיב כדי שיהיה מקום לחכמי ישראל להשיב על תוכחתם:

**אם אנצח אותם כו'**. שהשיב להם שאין פחד מזה. כי הוא הולך ודן עמהם. כלו' שלא ידין עמהם בתורת שליחות כל ישראל אלא כאילו מעצמו נכנס בתוך זה. ולזה אם לא ינצח עדיין יש להם לומר ומה הגרוע הזה שידון עבורינו כי אינו שלוחנו ואין ממש בטענותיו והודאותיו (יפ"ת):

**שיעיר עלינו** כלו' מתעורר עלינו בעדנו להשיב. ע"ד מתעורר להחזיק בך. ורש"י גרס שיעור פי' שידון:

**בדין שיטול פי שנים** דאע"ג דבפירוש כתוב בתורה דארץ כנען נתנה לבני ישראל כמה זימני. הם אמרו שכל זה על התנאי אם תזכו בזכות קיום התורה והמצות כמו שנזכר כמה פעמים בתורה. אבל אחר שחטאתם ואין אתם באים להאחז בארץ אלא ע"י הירושה לאב הראשון אברהם גם אנו בני ישמעאל יש לנו זכות בה (רש"א):

**אין אדם עושה כו'**. דאע"ג דאם משוה הבכור לפשוט אין ממש בדבריו. ה"מ בלשון ירושה. אבל בלשון מתנה מהני כדתנן ביש נוחלין. וכ"ש כשמסר המתנה בחייו שיעשה כרצונו:

**היכן שטר שילוח** פי' שיפרש בכתב ששלח שאר הבנים מעליו. דאל"כ אף שנתן כל אשר לו ליצחק אפשר דרך פקדון היה ואין לבן חזקה בנכסי האב (יפ"ת):

**והם עבדים לאדוני המלך**. דרך ענוה אמר כן:

**יצאו מאצלנו כו'**. ואע"ג שהקב"ה צוה להם שישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וכלי זהב. הם אמרו שהקב"ה צוה להם שישאלו אבל יחזירו שוב השאלה כדין כל שואל (רש"א):

**רד"ו שנה** כך הוא חשבון שני השעבוד ולפי שנרמז במה שאמר הכתוב רדו ושברו לנו כמ"ש ז"ל נקט הכא רד"ו:

**כספים כו' זהבים** פי' אומנים עושי מלאכה של כסף וזהב שראוי שיהיו נוטלין בשכרן לפחות דינר ליום. וכן שאר אומניות. אלא מפני שאמרו כספנו וזהבנו הזכיר לשון כסף וזהב:

**פילוסופים** חכמים:

**לטמיון** פי' לאוצר כלו' לאוצר שכר העבדות:

**בקש לעלות אלכסנדרוס מוקדון**. ואיידי דמשתעי הכא מחכמת גביעה בן קוסם בויכוח חכמתו נגד שונאינו נקט נמי האי עובדא. לומר שגם בזה חכמתו עמדה לו:

**שלוף מנעליך כו'**. משום דקי"ל דאסור ליכנס להר הבית במנעל. וכדאיתא בפרק הרואה. והוא נתירא לומר למלך שאין לו רשות ליכנס שמה במנעליו. לפיכך תיקן הדבר בחכמה לומר לו שלוף מנעליך לטובתך לפי שהרצפה חלקה שלא תחליק רגליך. אלא נעול לך שני אנפילאות. ונתן בהם שתי אבנים טובות להיות מתוקנים לו לפי כבודו:

**עד כאן יש לנו רשות ליכנס**. בזה נמי התחכם שלא א"ל אין לך רשות ליכנס. אלא הוא תלה הדבר רק בנו דהיינו בישראל. כלו' אנו מוזהרים כך מפי הקב"ה שלא ליכנס שמה. ולכן א"א לנו ללכת עוד עמך מכאן והלאה. ומ"מ מזה ממילא יבין וישכיל מדרך מוסר שגם הוא לא יכנוס. והמלך בחכמתו הבין זה ולכך א"ל לכשאצא אני משוה לך פדחתך כלומר עקמנותך לפי שהיו חטוטרות עולה בגבו. ואמר כך דרך חידה שתואר עקמונתו בגופו הוא אות ומופת גם על ערמותו בעקמות הדעת:

**א"ל אם כן תעשה כו'**. עשה עצמו כאינו מבין. וא"ל דרך צחות וצחוק אם תעשה להשוות פדחתי רופא אומן תקרא. וכראות המלך איך דבריו המה מתוקנים ומסודרים בחכמה. נהפך אצלו הדבר לצחוק. ובכן נתפייס ממנו ולא עשה לו מאומה (נזה"ק):

**כל מה שאתם יכולים להזריח כו'**. כלו' כל מה שאתם יכולים להרחיק עצמכם יותר לקצה המזרח תרחיקו. ולכן אמר קדמה אל ארץ קדם כלו' היותר מזרחית באותו המחוז (יפ"ת):

**שלא תכוו בגחלתו של יצחק**. כי כל מה שאתם תהיו קרובים לגבול יצחק תעמדו בסכנה פן תבואו עמו או עם זרעו לידי איזה קטטה ומריבה כדרך השכנים שכיני הארצות ואז תכוו בגחלתו:

**שבא ונזדווג ליעקב** דהיינו תולדות זרעם בחורבן ביה"מ:

**הה"ד הזאת לכם עליזה** כלו' וכי זאת לכם להיות עליזה כאותם שמימי קדם יובילוה רגליה מרחוק לגור דהיינו אותם שהורחקו מעל יצחק:

**חסר** שהוא לשון צר ואויב:

**הקיפוה כעטרה** לפי שאין העטרה דבר נופל אלא באדם הוצרך לומר שהוא לשון מושאל על ההיקף ע"ד כצינה רצון תעטרנו. וההיקף הזה יתכן שהוא למעלה והיינו בשלותה שהיתה מוקפת סוחרים ושרים (יפ"ת):

**הקיפוה כובין** פי' קוצים. והיינו בחורבנה שעלתה כולה קמשונים:

## פרק סב

### פסקה א

**כתיב יודע ה' ימי תמימים**. שה' מביט ומשגיח בימי הצדיקים דל"ד בכלל חייהם ושנותיהם. אלא בכל יום ויום. וזה מהשגחה פרטית עליהם תמיד (יפ"ת):

**זה אברהם כו'** דאשכחינן דאברהם איקרי תמים בהדיא (יפ"ת):

**בשיבה טובה זקן ושבע ויגוע**. הגי' מוטעת וצ"ל ויגוע וימת אברהם בשיבה טובה זקן ושבע. ויגוע אר"י בר אלעאי החסידים כו' עד בחולי מעים:

**ושבע** הה"ד עוז והדר לבושה כו' עד ונפשו שבעה. וכן הוא בילקוט מפורש כאן:

**לאמר שהחולה ממרק** קרוב להיות שצריך להגיה תיבת למה במקום תיבת לאמר (יפ"ת) ופירושו חולי מעיים ממרק ומנקה הבני מעים. כמ"ש גבי ז' דפרישת משה כדי למרק אכילה שבמעיו (משדר"א):

**כתיב עוז והדר** דשבע ימים מיבעי ליה להכי מייתי הך דרשא שהקב"ה מראה לצדיקים מתן שכרן קודם מותם ונפשם שבעה:

**כתיב עוז והדר לבושה**. וכתיב בתריה ותשחק ליום אחרון וקמפרש ליה במה שרואין מתן שכרן ביום המיתה. וקרא באשת חיל מיירי דאפי' אשה זוכה לזה כשהיא כשרה (יפ"ת):

**ומראה להם הקב"ה כו'**. ז"ל התנחומא בסדר ויחי. קשה לפני הקב"ה לגזור מיתה על הצדיקים שנא' יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. מה הקב"ה עושה מראה להם מתן שכרן כדי שיתבעו מיתה בפיהם עד כאן. הרי מבואר הטעם שמראה להם מתן שכרן כדי שיתבעו מיתה בפיהם וז"ש כאן ונפשם שבעה בשבע רצון ונחת רוח מקבלים הפירוד מעולם הזה:

**והם ישנים** פירוש מתים בלא צער. והיינו ותשחק ליום אחרון:

**תלת עשרה נהרי**. עיין מ"ש בתנחומא סדר בראשית סי' א':

**אחוו ליה** הראו לו מן השמים:

**אלין דמאן** כל אלו של מי הם:

**אלין דאבהו** בלשון תימא אלו להיות לי ואני כו':

**ואני אמרתי לריק יגעתי** בוודאי לא בשפתי מרמה דבר זה כי אם באמת. כי נגד גודל האהבה המחייבת אותו בעבודת הבורא יתב' כאפס וכאין נחשב בעיניו מעשה עבודתו. והאלשיך כתב אפשר כי למה שהיה עשיר וענוג מאד כאשר הפליגו בגמרא. ואשר היה גדול בבי קיסר היה דואג בלבו אולי ניכה בהנאת גופו כל זכיותיו. וזהו אמרתי לריק יגעתי כו' אכן משפטי את ה' בעל הרחמים שאינו מקפח שכר כל בריה. ועיין בתנחומא הנ"ל:

**ור' יוסי בן פרטא**. צ"ל בן פטרוס וכן הוא בש"ר (סדה"ד) ומייתי ראיה מאלו החכמים למה שאמר לעיל שהצדיקים רואים מתן שכרן ביום המיתה. כי הלא כל אחד מאלו ראה שכרו והראה עליו באצבעו. כמו שאכתוב לקמן בסמוך:

**כד דמיכי** כשמתו. ואע"ג דריב"ל נכנס חי לג"ע כדאי' בפרק המדיר מ"מ לא קשה מ"ש כאן כד דמיכי. דמשום רובא דהיינו זבדי בן לוי ור' יוסי דשייך בהו האי לישנא נקטה ולא חש למיעוטא (יפ"ת):

**חד מנהון אמר**. על זאת דייקא כלו' על זה השכר ותענוג נפשי שאני רואה. יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא זו מיתה כדאי' בברכות כי בו בשכר כזה ישמח לבנו. והשני אמר תערוך לפני שלחן וגו'. והשלישי אמר כי טוב יום כזה שאני רואה אותו כעת בחצריך. והוא בחצרי ג"ע ששם הקב"ה מטייל עם הצדיקים. מאלף ר"ל מאלף ימים שהייתי בתענוגי עוה"ז. וכמאמרם ז"ל יפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי עוה"ז:

**ורבנן אמרי מה רב טובך**. פי' רבנן אמרי שזה האחרון לא אמר כי טוב יום בחצריך. אלא מה רב טובך. והכי מוכח לקמן פ' צ"ב (מת"כ ויפ"ת):

**בן עזאי כו' אימתי הקב"ה מראה כו'**. כצ"ל אימתי בלא וי"ו. וכן הוא בילקוט כאן. וגם הוא בא לדרוש כתוב זה לראיה שהקב"ה מראה לצדיקים מתן שכרן קודם מותם כמש"ל בשם התנחומא. ופי' הכתוב מה שהוא יקר מאד בעיני ה' והוא תענוגי העוה"ב הוא מראה אותן לחסידיו בעת המיתה. ומסיים המדרש לפיכך ותשחק ליום אחרון והוא הדבר שפתח בו לעיל:

**ושבע** הה"ד עוז והדר לבושה וכמש"ל:

**מה בין מיתת נערים כו'**. דק"ל למה אמר זקן הרי כבר נא' בשיבה טובה. וכן מה ת"ל ושבע. לכך אמר דה"ק שבהיותו זקן היה שבע מן החיים ולא נצטער במיתתו:

**הנר הזה** כלו' כלי שמן הדולק הנקרא נר. בשעה שהוא כבה מאליו בכלות לחלוחית שמנו. אז יפה לנר ויפה לפתילה שאינם נמאסין משמן. ובשעה שאינו כבה מאליו רע לו ורע לפתילה שהם נמאסים משמן והם נשחתים ונפסדים. וכן הפתילה עושה פחם. כך נר אלהים נשמת אדם כשהיא נכבית מאליה לעת זקנות הגוף אחרי תום כח לחות השרשי שבו אז יפה לו לגוף שהוא כדמיון הכלי נושא הנפש שנפרדה ממנו בלא צער. ויפה לנפש נפש החיוני שהוא בדמיון הפתילה אשר בו נאחז אור הנשמה הוא נפש המשכלת העליונה באשר כבר השלים חקו וזמנו. אבל אם מת בנערותו שעדיין קיים כח לחות השרשי שבגוף אז רע לו לגוף ולנפש שנפרדים זה מזה בצער (נזה"ק):

**ויפה לתאינה** לאילן התאנה:

**שלא בעונתה רע לה** משום לפי שעדיין לא נתבשלה כראוי ורע לאילן התאנה שכחו נחלש לפי שלא הוציא כחו אל הפועל בבשול התאנה ונשאר בו כמותרות הטבע ומזיקו ומכחיש כחו. וכן הגוף הוא במדרגת אילן התאנה. והנפש הוא במדרגת הפרי הנלקט ממנו. וכשהוא מת בנערותו רע לגוף ולנפש שנפרדים זה מזה בצער כי עדיין לא נשלמו חקם כראוי:

**ר' חייא רבה ותלמידיו כו'** משום דקשה ליה כיון דמיתת נערים קשה לגוף ולנפש מפני מה מצינו לפעמים צדיקים מתים בנערותם וכדי לתרוצי הא מייתי הכא האי עובדא ומסיק עלה בעל התאנה יודע כו':

**למודים** רגילים:

**חושדנו** חושד אותנו שנקח כלום מתאינתו ולפיכך הוא משכים כל כך ומלקטן:

**מה עבדון** מה עשו החליפו ושינו מקומם והלכו משם למקום אחר:

**והויתון נהיגין זכיין כו'**. כצ"ל ופי' שהייתם נוהגים לזכות עמדי שהייתם יושבים תחת תאנתי ולשנות בטלתיהו ממני:

**פייסן** היה מפייס אותם בדברים. ואמר להם שעשה כן בשביל שהם מתליעים בזריחת השמש עליהן (מת"כ):

**השכים ולא לקטה**. עשה כן כדי שיראו שכן הוא כדבריו:

**כך הקב"ה יודע אימתי היא עונתן של צדיקים כו'**. כלומר לפעמים רואה ה' כי כבר הגיע עונתן הראוי בנערותם בראותו כי עתה הוא עומד בתומו ועתיד הוא להחמיץ שאז טוב מותו בתומו מחייו:

**הה"ד דודי ירד לגנו כו'** דקרא נמי המשילו ללקיטת פרי. ובמדרש חזית מפורש עיקר דרשה זו ע"ש:

**ג' הם שנא' בהם שיבה טובה** כצ"ל. (יפ"ת):

## פסקה ב

**כאן בן האמה חולק כבוד כו'** דאע"ג דמתחילה היה מתנשא עליו כדלעיל פ' נ"ג ופרש' נ"ה. הנה עתה חלק כבוד לבן הגבירה. והיינו טעמא שעשה תשובה וכדאמר בפ"ק דב"ב ע"ש:

**הלא מקבורתה כו'** כלו' כיון שכבר נקברה שרה שמה משנים קדמוניות מה ראה להזכיר שוב שנית פה מקבורתה. אלא ללמדך שכל מי שגמל חסד וכו' שזכו להאריך ימים בזכות גמ"ח:

**א"ר שמואל ב"נ כו'** בא לתרץ ג"כ מה שהזכיר פה שוב קבורת שרה ואמר שם ועבר היו מהלכין לפני מטתה ופירושו לפני מטת שרה. וכ"ה בילקוט שם ועבר היו מהלכין לפני מטתה וראו איזה מקום מופנה לאברהם אבינו וקברו אותה בדיוטרין שלו כו' כלו' שם ועבר צפו וראו מקום המוכן ומזומן לו לקבורה בראותם שם כבוד ענן השכינה. ובכן קברו אותה שם סמוך למקום זה להיותם סמוכים יחד בקבורה:

**בדיוטרין** בל"י מקום שני וסמוך לראשון (מוסף הערוך):

## פסקה ג

**אמר רבי סימון בכ"מ שנא' ויהי אחרי מות חזר העולם**. כצ"ל כי בלא מלת מות מצינו ויהי אחרי טובא שלא היה שם שום חזרת העולם. וכ"ה בריש ילקוט יהושע ע"ש:

**מיד וכל הבארות וגו' ויסתמום פלשתים אחרי מות אברהם**. צ"ל מיד וכל הבארות וגו' סתמום פלשתים ומלות אחרי מות אברהם מיותר והוא בפסוק י"ח:

**וכל הבארות כו'**. מה שיחשוב סתימת הבארות החזרת העולם לאחוריו לפי שדרשו לקמן פ' ס"ד מסגולת אלו הבארות שהיו כנגד הדגלים וחומשי תורה וענינים רבים שאמרו חכמי האמת (יפ"ת ונזה"ק):

**מיד פסק הבאר כו'** שאע"פ שבמות מרים פסק הבאר וענני כבוד במות אהרן חזרו בזכות משה. ובמותו נסתלקו שלשתן כדלקמן ריש במדב"ר:

**יתדות הארץ** האומות שהניח ה' לנסות בם את ישראל ויהיו לשכים בעיניהם והיינו יתידות (מת"כ). ויש גורסין יתירות שהותירו מהם וכן הוא ביפ"ת:

**ויהי אחרי מות שאול ופלשתים נלחמים בישראל**. נראה שהוא ט"ס כי זה נאמר קודם מותו וצ"ל ויעזבו את הערים וינוסו ויבאו פלשתים וישבו בהן (שם פסוק ז'):

**והכתיב ואחרי מות יהוידע**. ואע"ג שהיתה שם תקלה שעשו את המלך אלוה כדלקמן ש"ר פ"ח. לא חשיב חזרת העולם לאחוריו אלא בנזק המפורסם בעולם לא לענין חטא. ומה שעלה עליו ארם לתקופת השנה לא הוה אחרי מות יהוידע דהיינו תיכף:

**ויאמר ה' אל יהושע**. ואע"ג דלא חזר הבאר והמן וענני כבוד ניתנה לו א"י ומעתה אין צורך להן:

**וכתיב למעלה מן הענין קודם מיתת שאול ודוד בן איש אפרתי**. כצ"ל. כלומר דאע"ג דלא פירש בתר מיתת שאול תיקון הנזק הנמשך במותו ע"י דוד מ"מ במה שהזכיר את דוד אחר מות שאול גילה בזה תיקון נזק מיתת שאול כי כבר נודע טיבו בהיותו מושיע ורב במה שאמר לעיל ודוד בן איש אפרתי (שמואל א' י"ז י"ב. יפ"ת):

## פסקה ד

**ומתקשין** היו מקשין ושואלין:

**תולדותיו של רשע**. ואע"ג דישמעאל עשה תשובה כדלעיל פ"ל מ"מ כיון שהיה רשע מעיקרא לא היה ראוי למנות תולדותיו בתורה. וכן שניו. (רש"א):

**הא אתא מרא כו'** הרי בא בעל ההלכה כלומר רב מובהק ונשאלנו:

**א"ר לוי בשם ר"ח על ידי שבא מקדקדו של מדבר לגמול חסד לאביו**. כצ"ל ובסמוך גבי שאלת מה ראה לייחס שניו גרסי' להודיעך בן כמה שנים נתברך (יפ"ת):

**מקדקדו** כלו' מעיקרו שאף שהיה רחוק מאד הטריח עצמו לבא לגמול חסד עם אביו:

**להודיעך בן כמה שנים נתברך זקנך**. ר"ל כך אמר רבי לוי לרב חמא בר עוקבא. ואמר זקנך לפי שהיה מדבר עמו. ופירושו שמשנותיו של ישמעאל אנו למדים בן כמה שנים היה יעקב כשקיבל את הברכות מאביו כדאי' בפ"ק דמגילה. וברש"י בחומש סוף פרשה תולדות ע"ש:

**הכא את אמר. כו**' פירשתיו בפ' מ"ה:

## פרק סג

### פסקה א

**אלה תולדות כו**' **גיל יגיל כו**' דלהכי כתיב אברהם הוליד את יצחק למימר שהיה צדיק בן צדיק שגילה אחר גילה בזמן שהוא צדיק בן צדיק:

**גילה אחר גילה בזמן שצדיק בן צדיק נולד**. כן הוא בילקוט. ודייק זה מדכתיב גיל יגיל בלשון כפול (נזה"ק) ולאו דוקא בזמן שנולד אלא כלו' בזמן קטנותו ע"ד בוצין מקטפי ידיע (יפ"ת):

**ויהי בימי אחז כו**' מייתי הא דאחז לראיה דאב הצדיק מהני אפילו לרשעים:

**אמרו מה"ש כו**' דמה ראה ליחס כאן את אחז הרשע אחר יותם ועוזיה שהיו צדיקים לכך דרשו שמאמר בן יותם היא תשובה למקטריגים על אחז (יפ"ת):

**ואינ יכול לפשוט את ידי בו**. באותו המלחמה שהיה באותו הפרק כמפורש שם (נזה"ק):

**שהוא מתמלא עליו רחמים** דאע"ג דכתיב סתמא כרחם אב על בנים מ"מ אינו מתמלא רחמים גמורים אלא בבן יגע בתורה (יפ"ת):

**ת"ל בני אם חכם כו**' והושאל לשון רחמים על השמחה דשניהם לשונות נרדפים (יפ"ת):

**מנין שאפי' הקב"ה כו**' **גם אני**. ר"ל שיתורא דגם אני בא לרבות הקב"ה הנקרא אני. ע"ד אני והו הושיעה נא:

**גילה אחר גילה בזמן שהוא צדיק בן צדיק**. דריש גם אני חכם כמותך ואז השמחה שלימה וקרא דגיל יגיל אינו מפורש שגם אביו צדיק לכן הביא קרא זה שמרבינן מגם אני שגם אביו צדיק. ולהכי כתיב כאן יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק למימר ששניהם היו צדיקים וגילה אחר גילה ושמחה שלימה היא:

### פסקה ב

**עטרת זקנים כו**' והיינו דקאמר יצחק בן אברהם שיצחק נתכבד באברהם ואמר אברהם הוליד את יצחק שאברהם נתכבד ביצחק (יפ"ת):

**עטרת זקנים בני בנים** ומכ"ש בנים:

**הה"ד לכן כה אמר ה' כו**' דהול"ל כה אמר ה' אשר פדה את אברהם אל בית יעקב ומדהפך הסדר דרשו שיעקב פדה את אברהם (כלי פז):

**ד"א עטרת זקנים כו'**. שהאב מתכבד בבן והבן מתכבד באב כנ"ל אלא שמוסיף שהבן נקרא בשם האב ממש כמו שיצחק נקרא אברהם והזקן נקרא בשם הבן ובן הבן כמו שנקראו אברהם ויצחק בשם ישראל (יפ"ת):

## פסקה ג

**אברם נקרא אברהם**. שנא' אברם הוא אברהם (מת"כ):

**יצחק בן אברהם אברהם**. רמיז דיצחק נקרא ג"כ אברהם:

**יצחק נקרא ישראל דכתיב ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב**. דלא קאמר את ישראל כרישיה דקרא דריש דישראל הנזכר פה הוא יצחק ונ"א מצאתי דמייתי קרא דסדר ויגש (מ"ו פסוק ח') ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו דמדכייל ליעקב בכלל בני ישראל צריך לומר דישראל היינו יצחק (יפ"ת):

**מילתא עמיקתא** דבר עמוק וסוד מוסד הוא זה שבזה נתיישב קושיא חזקה דכתיב ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ת"ל שנה. וישראל לא שהו במצרים אלא רד"ו שנה אלא ע"כ שחשב משעה שנדבר הקב"ה עם אברהם בין הבתרים שהיה אברהם אז בן ע' שנה. ולפי שאז נגזר על אברהם שיוליד הפך מערכת השמים והעלה אותו למעלה מכיפת הרקיע והכניע המזל תחתיו מאז נחשב כאילו כבר נולד יצחק והיה גר בארץ. ומאז עד שיצאו ישראל ממצרים היה ת"ל שנה. ומדקא חשיב מאברהם וקרי ליה ישראל כדכתיב ומושב בני ישראל וגו' הרי שאברהם נקרא ישראל (האב"א):

**בארץ גושן** הוא ט"ס וצ"ל ובארץ גרר והיא ארץ פלשתים שישב שם יצחק (יפ"ת):

## פסקה ד

**והצדקת הזו שהיא יוצאת מביניהם כו'**. כלו' שתולדתה יצאה מביניהם ולא נמשכה אחר שרשם הרע והיא דומה לשושנה בין החוחים:

**שכולן כללן ברמאות** ולשבח יעקב הוא דאתא שלא למד ממעשיהם הרעים:

## פסקה ה

**ששפך תפילות בעושר** כלו' בריבוי מופלג. שהרבה להתפלל ע"ד הכתוב נעתרות כלו' רבוי הפצרות. ובילקוט גרס בעותר ונכון:

**שהיפך את הגזירה**. שנגזר עליה להיות עקרה בטבע:

**ולפום כן קריין ליה עתרא**. כלו' לכן קורין לרחת עתרא משום דאפיך אידרא פי' משום שמהפך התבואה בגורן. ור"ל שביקש בתפלתו שיתהפך הטבע בקרבה:

**מלמד שהיה יצחק שטוח כו'**. והיינו לנוכח אשתו שהתפללו זה לעומת זה שיהיה פקידתם זה מזה ולא מאחרים לפיכך כיונו להתפלל יחד בזמן אחד ובמצב אחד שאם יזכה אחד מהם להיות תפלתו עולה לרצון למעלה אז יעלה לרצון עמו גם תפלת חבירו:

**אף היא אמרה כו'** בגמרא פריך א"כ ויעתר להם מיבעי ליה ומשני לפי שאינו דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע:

**עיקר מטרון לא היה לה**. דעקרה היא משמע בתולדתה היתה עקרה (מת"כ):

**וגלף לה** וחקק לה:

**משל לבן מלכים** וכן השי"ת כי מידו הכל בודאי שאין כילות אצלו מהפיק רצון המבקש שהוא ראוי להעתר:

**זה חותר מבפנים** לסייעו כי רצון אביו לתת לו הממון המבוקש. וכן ה' היה רצונו ג"כ לענות את הצדיק וסמך ידו בתפלתו:

**שכן בערבי קורין לחתירתא עתירתא** כלו' והכי נמי דרשי' ויעתר מלשון ויחתר שהעי"ן והחי"ת מתחלפין. ור"ל שחתר הקב"ה לקבל תפלתם מפני קטרוג מדת הדין שלא לעשות לה נס מפני עשו שעתיד לצאת ממנה (נזה"ק):

## פסקה ו

**זה רץ להרוג את זה**. שאילו היתה כרציצה הנהוגה למעוברת לא היתה אומרת א"כ למה זה אנכי. לכך פי' ויתרוצצו מענין משונה שזה רץ להרוג את זה וכו' (הרא"מ):

**זה מתיר ציויו כו'** דריש ויתרוצצו מלה מורכבת מהיתר וצווי. והכוונה שכ"א היה ממרה רוחו של חבירו ומכעיסו (יפ"ת):

**שלא תאמר כו'** שלא היה עשו שונא ליעקב אלא משנולד. אלא אפילו במעי אמו זריתיה מתוחה לקבליה. פי' אגרופו משוך כנגדו:

**זורו רשעים מרחם** דרך הרשעים להרשיע אפי' במעי אמו. וקרא ברודפי דוד מיירי (יפ"ת):

**על בתי כנסיות ובתי מדרשות**. בתי כנסיות היינו מקום שרבים מצויים לאיזה מצוה ועצה טובה ובתי מדרשות להודיע איזה דבר הנשמע ממדרשו של עבר (יפ"ת):

**מלמד שהיתה אמנו רבקה כו'**. ר"ל דא"כ משמע שהיא תשובה שרבקה שאלה לנשים אם אירע להם ככה ותאמרנה לא. ותאמר א"כ הוא אצלי צערן של בנים הלואי לא עיברתי:

**אם כך אני עתידה להעמיד י"ב שבטים**. כלומר אפילו שיולדו ממני הי"ב שבטים שזהו התכלית העקרי אינו כדאי צער העיבור כזה. דזה בגימטריא י"ב (נזה"ק):

**ראויה היתה רבקה כו'**. ולפי שאמרה כן ניתנו ליעקב אי נמי לפי שעשו שיחת רחמה כמו שאחז"ל על פסוק ושיחת רחמיו:

**שני גוים בבטנך הא תרין** דרמיז לשני שבטים שאיקרו גוים כאומר גוי וקהל גוים יהיה ממך:

**ושני לאומים הא ארבע**. דהו"ל לומר ולאומים:

**ולאום מלאום יאמץ הא שיתא** דהול"ל וזה מזה יאמץ:

**ורב יעבוד צעיר הא תמניא**. דרב וצעיר תרין:

**והנה תומים בבטנה** שמעינן עוד תרין:

**ויצא הראשון** מרבה אחד:

**יצא אחיו** מרבה אחד:

**בתי כנסיות כו'** דותלך משמע שהלכה אל מקום מיוחד וידוע לדרוש את ה' בו כגון בתי כנסיות ובתי מדרשות:

**והלא לא הלכה אלא למדרשו של שם ועבר אלא ללמדך**. גי' הילקוט אלא לא הלכה אלא למדרשו של שם ועבר ללמדך שכל מי כו'. ולפ"ז תרתי מילי נינהו. ובריש מתרץ דהא איכא מדרשו של שם ועבר. והדר קאמר דמהכא ילפינן המקביל פני זקן כו':

**שכל מי שמקביל פני זקן כו'**. כי שכינתו יתברך מופיעה על הצדיק. ובהתקרבותו לצדיק יתדבק גם בו רוח הקדושה קצת ע"ד ואצלתי מן הרוח:

## פסקה ז

**מעולם לא נזקק כו'**. כי על הרוב אין בכח האשה להשיג השגות נביאיות. כי אין כחה לזה. רק הצדקת הזאת מרוב צדקתה זכתה לזה:

**על ידי עילה** פי' סיבה:

**כמה כרכורים כרכר** פי' כמה גלגולים גלגל בשביל לדבר עמה:

**והכתיב ותקרא שם ה' הדובר אליה. ר' יהושע בר נחמיה בשם ר' אידי אמר ע"י מלאך והכתיב ויאמר ה' לה ר' לוי בשם ר' חמא כו'**. כצ"ל וכן הוא לעיל פ"ך ופרשה מ"ח. ע"ש מ"ש:

**שגי גיאי גוים** דמכיון דגיים כתיב חסר וא"ו דרשי' גאים:

**זה מתגאה בעולמו** פי' יעקב מתגאה בעולמו כי העולם נברא בשבילו וזוכה לעוה"ב. ועשו מתגאה במלכותו בעה"ז (יפ"ת):

**אדריאנוס באומות כו'** שהיה מושל אדיר וכן שלמה:

**שני שנואי גוים** דריש שני כמו שנואי (מת"כ) וטעם הודעה זו לרבקה הוא דרך נחמה לה. שיצאו ממנה חשובים בעולם עד שיהיו שנואים מצד קנאת העולם בהם:

**סנאיהון דברייך במעיך**. כצ"ל פי' שונאו של הקב"ה והוא עשו. ולכך נאמר ג'יים חסר (נזה"ק):

**ושני לאומים ממעיך יפרדו א"ר ברכיה מכאן שנולד יעקב מהול. ר' חלבו אמר עד כאן קריין סבתא ורעמה וסבתכה ממך יקומון יהודאין וארמאין ולאום מלאום יאמץ ורב יעבוד צעיר א"ר הונא**. כצ"ל:

**מכאן שנולד מהול** ממעיך יפרדו משמע דמלידה ומבטן הם נפרדים ומתחלפים:

**עד כאן קריין כו'**. שאותן לא היו נחלקות אלא למשפחות והיו אומות קטנות. אבל אלו יהיו נחלקות לשני אומות גדולות שיתמלא העולם מהם (האב"א):

**אם זכה יעבוד כו'**. ר"ל מפני שלא נאמר את צעיר או בצעיר. ולפיכך תלוי בבחירתו מפני שמלת את מורה על הנפעל:

## פסקה ח

**להלן חסרים כו'** כלו' מה ששינה הכתוב דהכא כתיב וימלאו ימיה ללדת. ואילו בתמר כתיב ויהי בעת לדתה. היינו משום דלהלן לא מלאו חדשי העבור כי לששה חדשים וששה ימים ילדה כדפרש"י וכאן היו מלאים:

**להלן כתיב תאומים מלא** רמז ששניהם תמימים. וכאן חסר דכתיב תומים רמז שאין תמים אלא אחד:

**ויצא הראשון כו'** הראשון בה' הידיעה לומר כאן יצא הראשון הידוע:

**ראשון לציון** היינו משיח:

**למה יצא עשו תחלה**. דכיון דיעקב בכור שהוא מטיפה ראשונה כדבסמוך למה יצא עשו תחילה:

**ותצא סרייתו עמו**. כי בפטר רחם הדם והסריות ניגר והיוצא ראשונה יתלכלך בהם:

**כהדין פרביטא** הוא שמש הבלן זורק מים על הנרחצים (מוסף הערוך):

**אמר לה טיפה ראשונה של יעקב היתה משל אם תניח כו'**. כצ"ל ומלת אמר לה השני מיותר ונמחק (יפ"ת) ור"ל דודאי לגבי בכור לנחלה בפטר רחם תלה רחמנא היוצא תחילה באויר עוה"ז. אבל קדימת היצירה הוא תועלת יותר בשלימות הנפש:

**אדמוני כאילו שופך דמים** אמר כאילו מפני שאז לא היה עדיין שופך דמים:

**מדעת סנהדרין** והיינו יפה עינים דסנהדרין איקרו עינים כמד"א מעיני העדה נעשתה בשגגה. מדלא קאמר ויפה עינים אלא עם יפה עינים כלומר לא ישתמש באדמימותו אלא בעצת יפה עינים:

**דקליטיינוס מלכא כו'** ענין ספור זה כאן דרך אגב למה שמסיים בסוף הענין כולו כאדרת שער שמלכות אדום ראוי כולו להוד מלכות מקטן ועד גדול. ואדרת שם כינוי למלוכה כמו אדרת ממלכה בפייט לזה מביא מעשה זו כאן דרועה נעשה מלך שלא לבזות אחד מהם ואפילו הפחות והנבזה שבהם:

**הוה רעי כו'** היה רועה:

**בהדא טבריא** קרוב לעיר טבריא:

**וכיון דהוה מטי סדריה דרבי כו'**. כיון שהגיע דקליטיינוס למקום בית מדרשו של רבי ששם היו עומדים שורות שורות (עיין חולין דף קל"ז) הלכו התלמידים קטנים והכו אותו:

**לבתר יומין כו'** לאחר ימים נעשה מלך וזכר את אשר הכו אותו התלמידים וירד וישב לו אצל מקום פמייס. והערוך פירש מערה הוא בראש הירדן. ויש גורסין פנייס:

**שלח כתבים כו'** ושלח כתב לעיר טבריא לפנות ערב של ערב שבת ר"ל שמחרתו יום ששי:

**אמר אנא יהיב קילוון כו'**. אנכי נותן גזרה שיהיו הרבנים של היהודים וגדוליהם עומדין לפני בבקר של אחד בשבת:

**פקדיה לשלוחא כו'** וצוה לשליח שלא יתן האיגרות ליד היהודים אלא עם הערב שמש של ערב שבת כדי שלא יוכלו לבא קודם שבת וגם במו"ש לא יוכלו לבא בלילה אחת ויעליל עליהם:

**נחת כו'** ירד ר' שמואל ב"נ אל היאור לרחוץ לכבוד שבת וראה את רבי שהיה עומד לפני ביהמ"ד הגדול וראה אותו בפנים זועפים וחולנית:

**אשתדר לי** נשתלח לי מאת המלך:

**איתי סחי כו'** בא ורחץ לכבוד שבת ובוראך יעשה לך נסים:

**עלון למסחי כו'** ירדו לרחוץ ובא אותו ארגיניטון פי' שד של בית המרחץ:

**מגחיך כו'** היה צוחק ומרקד לפניהם. ורצה רבי לגעור בו. וא"ל רבי שמואל הנח אותו שלפעמים נתגלה על נס שיעשה על ידו. וא"ל רבי שמואל לאותו השד אדוניך ר' יהודה הנשיא הוא שורה בצערו ואתה עומד וצוחק ומרקד. אמר לכו אכלו ושתו בטוב לב ועשו לכם שבת טוב. שאדוניכם הקב"ה יעשה לכם נסים:

**ואנא מקים כו'** ואני מעמיד אתכם לפני המלך בבקר של יום א'. ובירושלמי מפרש שהיה נושא אותם באויר עד חצר המלך:

**באפוקי שבתא כו'** במו"ש אחר שהשלימו סדר קדושה לקח אותם אותו הארגיניטין ונשא אותם והעמידם לפני שער חצר המלך שבמקום פמייס:

**פיילי** פי' שער:

**עלון כו**' נכנסו משרתי המלך ואמרו לו הרי היהודים עומדים לפני השער:
**אמר סגרון פיילי**. סגרו השער כדי שלא יכנסו עד עבור השעה הקבוע להם. וכשיבאו אח"כ ויאמרו שלכך לא נכנסו מפני שהדלתות היו נעולות יתנכר להם ויאמר כי שקר דוברים אבל כשבאו למטכסא דמדינתא דהיינו ברחוב העיר אז לא יוכל להכחיש כי כל הארץ רואים אותן:
**נסביהון כו**'. לקח אותם השד של מרחץ והעמידן באמצע של עיר פמייס:
**עלון כו**' נכנסו משרתיו ואמרו למלך שעומדים באמצע העיר:
**אמר אנא קלוון אנא כו**'. אמר אני גוזר ומצוה שיוחמו המרחץ שלשה ימים ואח"כ יכנסו שמה. וכוונתו היה שישרפו מחום המרחץ ורתיחת המים. והראה פנים בזה לומר שראוי שיהיו רחוצים קודם שיראו פני המלך:
**תלתא יומין** ובירוש' גרס שהמרחץ היו מחממים ז' ימים:
**ועאל חד כו**' ונכנס חד הארגניטין והיה מוזג מים קרים ומקרר המרחץ. ונכנסו והרחיצו ובאו לפניו:
**אמר להם בגין כו**'. אמר להם וכי בשביל שאתם יודעים שאלהיכם עושה לכם נסים אתם מקילין בכבוד המלך. והמה בחכמתם למה שידעו כי איבה נושנת הוא מעורר עליהם השיבו כמדומה שנשמע שבזינו לדקליטיינוס וחשבו שעל המלך הדבר ואינו כן כי דקליטיינוס אחר הוא שבזינו. והוא אחד שהיה רועה חזירים. וטעה השומע בין דקליטיינוס לדקליטיינוס. והשיב המלך כמתנכר כי אף שהוא כדבריכם מ"מ לא הותר לכם זה אלא לא תבזו לא ברומי זעיר ולא בגולייר זעיר פי' לא באדם גדול ולא בחלוש כי כולם מוכנים למעלה וכבוד (יפ"ת):
**לא ברומי זעיר** פי' בבן עיר רומי אפי' שהוא קטן ולא בגולייר זעיר במשרת ממשרתי המלך אע"פ שהוא קטן שאחר שהוא ממשרתי המלך הוא מוכן לגדולה:
**כלו ראוי לאדרת**. לחוזק וגדולה כעובדא דדקליטיינוס שעלה מרועה לגדולה ודרש אדרת מל' אדירים (יפ"ת):
**מפוזר כו**' דרש כאדרת מלשון אדרא פי' גורן שיהיה מפורד ונפזר לעתיד כמוץ מגורן (יפ"ת):
**כעור מן אדרי קיט**. כמוץ מגרנות הקיץ (רש"י) לפי שפשטו ידיהם באדירים ולכן יהיו כמוץ שהוא דבר חלוש מאד ואדרי מלשון אדירים:
**באדירים** בישראל שנקראו אדירים שנאמר ואדירי כל חפצי בם:
**הא שוא** דרש עשו נוטריקון הא שוא בחילוף עי"ן בה"א באותיות אחה"ע:

**אמר רבי יצחק אתון קריתון כו'** פי' שקראתם שמו עשו על שם עושה רצון עושיו כדאי' בתנחומא. ובאמת אף ששמו נאה מעשיו כעורים אף אני קורא כו' ישראל ע"ש שררה. לא יעקב יאמר שמו ע"ש שעקב (משדר"א):

## פסקה ט

**מי תופס המלכות אחרינו**. כי ידע שיש סוף למלכותם ושאל להחכם ההוא אם יודע מאיזה עם יהיה מי שיקח המלכות והממשלה מהם. והוכיח לו מהכתוב כי ישראל יקבלו המלכות מידם כמ"ש וידו אוחזת בעקב עשו כי אין דבר זה במקרה כי העובר חלוש הכח מאד איך תאחז ידו בעקב אחיו. אלא שבא לרמוז שבסוף מלכות אחיו יתפוס הוא (היינו יעקב סבא) מלכות כי העקב רמז לסוף הדבר ואחריתו:

**אמר ראו כו'** כי נתן אותו הגמון אל לבו עתה שזו היא אמתת כוונת הכתוב וא"כ ידיעה זו נשנית היא בתורה. ועתה נראית חדוש מפי הזקן הלז. ופי' חדש שהדבר הזה נראה עתה חדש:

**כמה צער נצטער אותו צדיק** יעקב. שמיד בצאתו מרחם אמו נודע לו משעבוד בניו והוכרח לעשות פועל הדמיוני הזה כדי שע"י זה יתקיים תפיסת המלכות לבניו לבסוף כי כל מעשה אבות סימן לבנים:

## פסקה י

**משל להדס כו'** דויגדלו הנערים וגו' משמע כשגדלו הוא שנודע טיבם ולא מתחילה וכמשל ההדס ועצבונית הוא מין קוצים שלא נודע חלופם עד אשר יגדלו. והענין כמו הפרי כל זמן שלא נגמרה בשלימותה. אז גם הטוב אינו נותן ריחו כן הנפש הטובה בראשיתה היא טמונה בכח מבלי ירגיש האדם בטובה. וכן בהיפוך הרע המזג עודנו לא נגמל הרע לפועל עד שיגדל ואז ניכר:

**לאחר י"ג שנה כו'** דכתיב ויגדלו הנערים וגו'. וקודם י"ג אינו נקרא גדול:

**להטפל בבנו**. ליזקק להוכיחו. לפי שיקבל מוסרו ואם לא יוכיחנו ויחטא ואשם אביו נענש עליו דאפשר בידו למחות:

**שפטרני מעונשו של זה** כי עד י"ג עודנו כחותיו טמונים וצריך לעמול לגלותם וא"כ אין החטא על הילד כי אם על אביו שאינו מחנכו למוסר. וכשנעשה בן י"ג ואז יש לו בחירה בעצמו ואז נפטר האב מתוכחתו ואינו נענש עליו:

**צד את הבריות בפיו**. נתבאר לעיל פרשה ל"ז וע"ש:

**שודני צדני** דיודע ציד איש שדה כל אחד מילתא באנפי נפשה. דאיש שדה פירושו שודני ר"ל בטלן ומטייל בשדות. ויודע ציד צידני שהיה צד עופות וחיות:

**צד בבית צד בשדה**. הוא ד"א ודריש שהצידה רמז לרמאות. שלפ"ז יתפרש איש שדה ג"כ בענין הציד (יפ"ת):

**בבית היך מתקנין מלחא** שהיה מרמה את אביו בענין הבית ששאל ממנו היאך מתקנין ומעשרין את המלח ומזה היה חושב יצחק שהוא מדקדק במצות ובענין השדה רימה את אביו במה שהיה שואל ממנו איך מתקנין ומעשרין את התבן והמלח והתבן אינן חייבין במעשר אפי' מדרבנן. ועם כל זה היה שואל היאך יעשרם והיה נראה שהיה מחמיר להוציא מעשר אפי' מאלו:

**הפקיר עצמו כשדה** פרש"י כשדה זה שהכל זורעין בתוכו כך הפקיר עצמו להזנות עם הכל וכד"א אם בשדה מצאה (מת"כ):

**שנבעלת כנשים** ואיך יתאפק ה' לתת להם שכרם ולשעבד ישראל תחתם והשיבם ה' כי למועד שמור פרעון עונם הקשה (יפ"ת):

**שני אהלים כו'** יושב אהלים פירושו כתרגומו בית אולפנא דסתם אהל היינו מדרש כמו בצאת משה האהלה לא ימיש מתוך האהל וא"כ יושב אהל מצי למימר להכי קאמר דעל בתי מדרשות של שם ועבר קאמר אהלים:

**קופרא טבא לפומיה**. שציד עשו היה נותן בפיו של יצחק שכשנזדמן לו בשר טוב מאכילו לאביו וי"ג קופדא וגם הוא לשון שומן:

**וכסא טבא לפומיה**. וכוס טוב של משקה לפיו של יצחק:

**כל שהיתה שומעת כו'** דכתיב אוהבת בלשון בינוני דריש כי לעולם היתה מוספת באהבתו כל שהיתה שומעת קולו בלמודו:

## פסקה יא

**שמת אותו זקן** אברהם. ולפיכך בשלתי עדשים להברות את האבל יצחק אבינו שהבראת האבל בעדשים מה עדשה זו אין לה פה כך האבל אין לו פה. ומה עדשה מגולגלת כך האבילות גלגל הוא שחוזר בעולם וכדאי' בפ"ק דב"ב:

**אמר באותו זקן פגעה מדה"ד**. פי' אף באותו זקן אברהם פגעה מה"ד שהיה נביא וצדיק ולא האריך ימים כאדם ונח והדורות הראשונים כי הרשע הזה דימה שתכלית ההצלחה הוא נעימות העוה"ז ואריכת ימים הרבה:

**ורה"ק צווחת** בלב מרגישי האמת שלא כן הוא כי העיקר הוא העוה"ב ששם תענוג הנפש ושוא הצלחת העוה"ז. ואדרבה העוה"ז מחשיך לנפש מהשגותיה ולכן אל תבכו למת זה אברהם כי הוא הולך למנוחה ואין לבכות עליו אלא בכו בכו להולך זה עשו ההולך בעוה"ז ממדרגה רעה למדרגה רעה והוא נאבד והולך מעולמו:

## פסקה יב

**ויצחק ק"פ** וזה תימא שהרי הראשונים היו חיים בטבע יותר מהבאים אחריהם:

**אלא אותן חמש שנים כו'** מפני שצפה הקב"ה שעתיד לצאת ממנו עשו לזה לא נגזר לו חיים אלא קע"ה שנה (ש"ך על התורה):

**שעבר ב' עבירות**. ובספ"ק דב"ב אי' חמש עבירות עבר. וכן איתא בתנחומא שמות ע"ש:

**שבא על נערה מאורסה**. אע"פ שלא נצטוו ב"נ ע"ז מ"מ מכוער הדבר:

**שנאמר כי בשדה מצאה** וכתיב הכא ויבא עשו מן השדה:

**המד"א אם גנבים באו לך**. וכתיב ויבא עשו וכל אלה אסמכתות נינהו והענין היה מקובל בידם (יפ"ת):

**והוא רואה לבן בנו עובד ע"ז** כי כשהיה בן י"ג פירש לעכו"ם אך לפי שהיה בצנעה ולא נודע לאברהם לכן לא מת אברהם אז. אבל השתא עשה בפרהסיא:

**כי טוב חסדך מחיים**. כי פעמים עושה ה' חסד עם האדם במיתה יותר מבחיים כשטוב לו שימות:

**אנא פתח פומי כו'** דהלעיטני משמע להלעיטו אכילה גסה להשליך אל פיו. וכה"ג איתא בפסיקתא ובטן רשעים תחסר זה עשו שאמר ליעקב הלעיטני וגו':

**משתדר** פי' שופך ומשלח מאכל הרבה לתוכו:

**מיניה ומן פטרוניה**. מפטרון ואדון של התבשיל כלו' מכח מאדים ומדה"ד האדומה שהוא פטרון על כל דבר אדום. ולכן כפל ואמר האדום האדום (מת"כ ונזה"ק):

**מיניה ומן דכוותיה**. שכל ענייניו וקניניו היו אדומים (שם). אבל רש"י ז"ל היה לו גי' אחרת מיניה ומן פטרוניה (כלו' הלעיטני נא ממה שאתה אדון עליו מממון שלך. ומן פטרוניה כלו' הלעיטני מן האדום שהוא של אדוניך היינו משל שכינה כגון נוב ושילה ובית עולמים. לכך כתיב ב' פעמים האדום) הה"ד כי אכל את יעקב ואת נוהו השמו (תהילים ע"ט:ז') וכן היה כתוב במדרש של רש"י ז"ל. והוא ע"ד אסמכתא לדרשה זו. וריש לקיש אמר מינך ומן דכוותך צדיקים כמותך (כמו עשרה הרוגי מלכות. האדום לשון דומה. כמו בדומים) עכ"ל רש"י כפי מ"ש לשונו בעל יפ"ת ובעל א"א. והמוסגר הוא פי' רש"י. אבל במדרש עם פרש"י דפוס ויניציי' איתא מינך ומן דכוותך צדיקים שכמותך כגון ר' ישמעאל וחבריו הרוגי מלכות. האדום עושה לשון דומה. כלו' בדומין לך עכ"ל רש"י שם:

**בלבוש אדום** כלומר בתוקף מדה"ד הקשה שהוא מבחינת גוון האדום. ולא יתנהג עמו ברחמים כלל:

**שדה אדום** שפי' שדה האדום. שאם פירושו שדה של אדום. כבר קאמר ארצה שעיר:

**מגן גבורהו מאדם** ומסיפא דכתיב אנשי חיל מתולעים יליף ללבושו אדום (שהתולע הוא צבע אדום כמו אם יאדימו כתולע (ישעיהו א׳:י״ח)) ולא קאמר לה שהוא פשוט. או שיש דילוג סופר כאן ובס"א איתא (יפ"ת):

## פסקה יג

**זבין לי חד יום מן דידך**. יבואר ע"פ מה דאיתא בפדר"א שיעקב ועשו בבטן אמם עשו חלוקה. שיעקב נטל עוה"ב ועשו עוה"ז ע"ש. וז"ש לו יעקב זבין לי חד יום מן דידך כלומר יום אחד מיומו של הקב"ה שהוא אלף שנה. וזה היה מזמן יציאתם ממצרים בכבוש ראשון עד זמן התחלת שעבוד בני עשו בישראל בימי בית שני וזהו מדידך פי' מן חלקך שעוה"ז הוא חלקו כו':

**שהוא יודע כו'** פי' כל היודע על נכון היטב התחלת זמן שיעבוד ימצא שיום אחד מיומו של הקב"ה ישב יעקב בשלוה בצלו של עשו ר"ל בזמן שליטת עשו בעולם. והיינו מזמן יציאתם ממצרים עד זמן התחלת השעבוד בישראל בימי בית שני. וזה היה עבור תנאי אותו המכירה (נזה"ק):

**שכפר בזה אלי** ע"י שהיה רעב ע"ד (ישעיה ח, כא) והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו:

**ומתקבצין כו'**. שהיו מצויירים על אותו הבגד כל דמות חיה ועוף שבעולם. וכל אחד ואחד בא לשכון אצל חבירו (מת"כ):

**מה ראה כו'**. הא ידע שע"י זה יטור לו עשו שנאה. ובודאי לא יתכן דמשום ירושת פי שנים ימסור נפשו:

**משהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים**. והטעם מפני שהבכורים טעו בעגל ובני לוי עמדו באמונתן וכדלקמן במד"ר פ"ד. וממילא גם עשו שהיה רשע נפסל מן העבודה. לפיכך השתדל יעקב לקנות ממנו הבכורה כדי שיסלק אותו מעבודת המקדש (מפרשים):

**הה"ד כי לדם אעשך כו'**. כלו' זו ראיה שטעם הבכורה מפני הקרבנות ממ"ש לו דם שנאת דהיינו הקרבנות במה שבזה את הבכורה מפני הקרבנות וכן מה שהביא ולא חפץ בברכה סייעת לה כפי פי' רב הונא שאמר זה דם הקרבנות:

**ועשו הוא שונא את הדם**. בתמיה הרי כמה צדיקים וחסידים הרג כדאי' לקמן במדב"ר פ"ד:

**זה דם בכורה בקרבנות** כלו' שהיה מבזה את הבכורה שתלוי בה עבודת הקודש של הקרבנות:

**זה דם מילה** שמשך לו ערלתו וכל זרעו אינם נמולים ועי' ברות רבה פ"א סי' ג' מ"ש שם:
**ולא חפץ בכורה**. דרש ולא חפץ בכורה בהיפך אותיות. או כפשוטו שהבכור לעולם מיומן ומזומן לברכה:
**המד"א מזבח אדמה** סיפא דקרא אבוא אליך וברכתיך:

## פסקה יד

**מה עדשה כו'** לפי שהנזיד היה הבראה על מיתת אברהם קאמר דטעמא דעדשים בהבראת האבל משום דמה עדשה עשויה כגלגל כך העולם והכוונה דגלגל הוא שחוזר בעולם וכמ"ש בפ"ק דב"ב:
**ויש בה שמחה** פרש"י בשם התנחומא שהיה דרכם לאוכלו גם במשתה ושמחה כמו באבלות. אפשר הטעם בזה כדי לזכור ביום המיתה:
**ושמחה שנטל יעקב את הבכורה**. שמאת ה' היתה זאת להזמין תבשיל זה לידו עבור שיקח הבכורה. דאי משום הבראה גרידא הוה סגי אף בביעי (נזה"ק):
**ניכול כו'** נאכל של יעקב ונשחק בו ונקנטר אותו שהוציא ממונו בלא הועיל כי מה בצע בבכורה וכמ"ש ויבז עשו את הבכורה:
**ורוח הקודש אומרת ערוך השלחן** ר"ל במה שישב אח"כ לאכול ולשתות בנחת בערוך השולחן וסדר המנורה בזה גמר והקנה כי אין בזה אונס וזה שאמר בר קפרא ולפי שהיו כמשחקים כו'. והא"א כתב שנ"ל לגרוס ואעפ"י שהיו משחקים:
**מיכאל וגבריאל** שכל המלאכים מתחלפין והם קיימין כדלקמן פ' ע"ח. מיכאל רחמים גבריאל דין גבורה ושניהם הסכימו שיהיה הבכורה בידו להגין עליו:
**ולפי שהיו כמשחקים כו'** כי לולא שהיו כמשחקים לא היה הקב"ה מסכים כדלעיל. ומ"ש כמשחקים לפי שהיו כופרים בעיקר. ודרך הכופרים שלא לפרש דבריהם ומטיחים דבריהם כמתלהלה היורה זיקים (יפ"ת):
**מעולמו יצא** כלומר שיצא לתרבות רעה לגמרי ואבד את עולמו. או לפי שקיום כל הנבראים בהיותם מצויירים בציור האלהי הנכבד ואבודם בהיותם נסתרים ממנו. לכן הרשע נא' עליו שיצא מעולמו (יפ"ת):
**ומה ביזה עמה דכתיב את**. ואתין וגמין רבויין הם:
**תחיית המתים בזה עמה** דביזה הבכורה מפני שהולך למות אמר כי אין לחוש עליה בזמן התחיה כי גם זה אינו נחשב בעיניו:
**בבוא רשע זה עשו כו' בא גם בוז בזיונו עמו**. ר"ל מיד בבואו מן השדה בא לבזות תחיית המתים והיינו כדדרשי' לעיל שאמר ליעקב מה טיבו של נזיד זה כו' א"כ לא מתן שכר

ולא תה"מ הרי מיד בא לבזות תה"מ ומזה בא אח"כ לידי מכירת הבכורה ואהא מסיק עם קלון חרפה שנתלוה לו קלון הנקרא חרפה והיינו רעב כמד"א וחרפת רעב ולכן בקש מיעקב לחם ונזיד עדשים ובא לידי מכירת הבכורה (נזה"ק):

## פרק סד

### פסקה א

**יודע ה' ימי תמימים כו'** לשון חיבוב והשגחה. ור"ל שחיבב ה' והשגיח על כל ימי התמים שגם בימי רעבון ישבעו וכדמסיק ולפי שיצחק נקרא עולה תמימה לפיכך ונחלתם לעולם תהיה שנא' גור בארץ הזאת שלא הורשה לצאת לחוצה לארץ לפי שהיה עולה תמימה (נזה"ק):

**ברעתו של אבימלך**. שאע"פ שקנאו בו. היו נזהרים בו כמה שאמר כל הנוגע באיש הזה וגו' (יפ"ת):

### פסקה ב

**י' רעבון באו לעולם**. כבר נתבאר מאמר זה כל הצורך לעיל פ' כ"ה סימן ג' וברות רבה ע"ש:

**ואחד שהוא מתגלגל ובא לעולם לע"ל**. כצ"ל (א"א):

**אוותנטיאה** ענין גדולה (מעריך):

**בימי שאול** שבעבור חטאו בא רעב זה כדכתיב אל שאול ואל בית הדמים:

**גרופית של שקמה**. נטיעה קטנה נקראת גרופית (מעריך):

**שילא חטא ויוחנא משתלמא**. מעשה אירע שקלקל שילא ונתפס יוחנא כגנב בשבילו. ע"ד טוביה חטא וזיגוד מינגד והיה למשל לכל לוקה בשביל אחר:

**לזגג** אומן העושה כלי זכוכית:

**שפופים** פי' שפלים וחלשים בלי כח:

**רבי חלבו אמר שנים באו בימי אברהם**. מדכתיב ביצחק מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם. דמדכתיב הראשון מכלל דהוו שנים בימי אברהם. וקרא לזה השני רעב הראשון לגבי יצחק (יפ"ת):

**אחד בימי אברהם**. והא דכתיב הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם מכלל דאיכא אחר שלא היה בימי אברהם. והיינו זה של למך. ועיין מ"ש ברות רבה פרשה א':

**בצורת** גשמים מועטים:

**שנה עבדא** פי' שנה עשתה פירות:

**של מהומה** פרש"י נפלה המיתה בבהמות ונתיקר השער עד שהיו מוכרחים ליתן בעד ראש חמור שמונים כסף:

**ר' אחא אמר משתים סאות היה ונעשה מאחת**. כצ"ל (זרע אברהם):

## פסקה ג

**לגרדיקי** אשמועינן שעם היותו נוה רע כדבסמוך בירכו ה' שם:

**מפני מה לא גזרו כו'**. כצ"ל וכן הוא בירו'. ור"ל מפני מה לא גזרו עליה טומאה כיון שהיא לצד ח"ל ומשני מפני שהיא נוה רע ואין דרך ב"א לדור שם לכן לא חששו לגזור על יושביה. ומביא זה לאשמועי' שעם היות גרר מקום רע לזרעים ברכו ה' ליצחק בזריעתו ומצא בה מאה שערים וכדדריש לקמן פ' זו ויזרע יצחק בארץ ההיא הארץ קשה כו' (יפ"ת):

**עשה שכונה בא"י** דשכון מורה על מעשה הישוב במה שיזרע ויטע כי בזה מרבה הישוב והשכונה מהאנשים:

**הוי נציב** נטעי נעמנים (ישעיה יז, י) מתרגמי' נציבא בחירא (יפ"ת):

**שכן את השכינה בארץ**. ולא תצטרך לצאת חו"ל על ידך שבכ"מ שגלו ישראל שכינה עמהם:

**את עולה תמימה כו'** דאל"כ מ"ט אל תרד מצרימה משא"כ באברהם:

**עולה תמימה** שהיא קודש קדשים ואין ק"ק יוצא חוץ לעזרה:

**האל קשות** כאומר אשר אבניה ברזל. ור"ל אף הארצות האלה אשר יושביהם עזים וקשים. ואבניה ברזל. וע"פ טבע א"א לכבשם עכ"ז לך אתננה כי אני אכבשם לפניך:

**מקצתן אני נותן לך**. ולכן נכתב חסר ה' להורות על המיעוט. דעלה במחשבה להנחיל עשרה עממין את ישראל. ושוב לא הנחיל אלא ז'. והג' ינחילם לימות משיחנו כדלעיל ס"פ מ"ד:

## פסקה ד

**מנין עקב** ששנותיו של אברהם קע"ה וכיון דבן ג' הכיר את ה' נמצא ששמע בקולו מנין עקב. ומ"ד בן מ"ח ס"ל משום שבדור הפלגה היה אברהם בן מ"ח ולא נשתתף עמהם. הרי שבן מ"ח הכיר. ונראה דמודו דכשהתחיל לדבר הכיר את ה' כדאיתא בתד"א ולא פליגי אלא בגמר ההכרה באמיתת השם:

**אפי' הלכות ערובי חצרות**. שהם נקראו משמרת שהם סייגים ותקנות ע"ד עשו משמרת למשמרתי. ובתנחומא סדר לך ובסדר בהר אי' אפילו עירובי תבשילין. וכן אי' ביומא דף כ"ח ובאג"ב פרק נ"ג:

**אפי' שם חדש** כלו' אל תתמה מאברהם שידע בנבואה כל התורה כי גם שם ירושלים החדש ידע:

**וכתיב ושם העיר מיום ה' שמה**. והיינו ה' יראה שהכוונה שה' משגיח שם והא דכתיב ושם העיר מיום ה' שמה ה"פ כבר מיום העקדה ה' שמה ע"י אברהם שקראה אז כן ע"ש העתיד (נזה"ק):

**אין לך יום ויום שאין הקב"ה מחדש הלכה בב"ד של מעלה ואותן הלכות ידע אברהם**. כצ"ל (א"א ויפ"ת):

## פסקה ה

**חלום קשה כו'**. פי' חלום קשה וכן נבואה קשה כשמתאחרת לבא סבורין בני אדם שאריכות ימים מבטלתן. ואינו כן. וכן אבל שוטה פי' גרוע (כמו הדס שוטה) והיינו אבילות של אב שאין הלב דוה עליו (כמו אבילות האב על הבן שהוא דוה מאד) שוכח אותו במהרה. כמו יצחק ששכח אבל אביו:

**מיד והנה יצחק מצחק**. ושכח אבל אביו:

**בשביל שהעלו לך ימים כו'**. פי' דקרא אתמוהי קא מתמה כי למען שארכו הימים ולא חששת בשביל פלשתים לא היה לך להמנע מעשות יומם לגנות הענין בעצמו (יפ"ת):

**היית עושה הדבר הזה**. דפי' מצחק תשמיש:

**שנאמר בערב היא באה** במסכת מגלה מתוך גנותו ספר שבחו שלא שמש מטתו ביום:

**יום לידתו וליל עבורו**. מכלל דאין דרך עיבור אלא בלילה:

**א"ר מרינוס כו'** איידי דמייתי האי קרא מפרש ליה כוליה:

**יום אשר ילדתני אמי זה יום העבור**. הנכון כנוסחת הילקוט אשר יולדתי בו זה יום העבור. יום אשר ילדתני אמי זה יום הלידה (א"א ויפ"ת):

**חלקיהו אדם צדיק**. כדאמר בפ"ק דמגילה כל ששמו ושם אביו מפורש בנביאים בידוע שהוא נביא בן נביא כו':

**בא ושמש מטתו ביום** דחייב אדם לפקוד את אשתו בשעה שיוצא לדרך כמ"ש בפ' הבא על יבמתו:

## פסקה ו

**ויזרע יצחק בארץ ההיא א"ר חלבו כו' ויצו אבימלך את כל העם א"ר אייבו כו'**. הנה בתורה כתיב קודם הפסוק ויצו אבימלך את כל העם וגו' ואחר כך כתיב ויזרע יצחק וגו' והמדרש מהפך ודורש. ובמדרש שעם היפ"ת גורס ויצו אבימלך את כל העם וגו' ויזרע יצחק בארץ ההיא א"ר חלבו כו':

**הארץ קשה כו'** דק"ל מה תלמוד לומר בארץ ההיא בשנה ההיא דמאי נפקא מינה בה: **הארץ קשה** שהיתה ארץ יבשה וצמאון אשר אין בה מים עד שהיה בעיניהם חדוש גדול כשהיו אומרים מצאנו מים (בחיי). עוד י"ל שסמכו על מה שאמר לעיל שגרדיקי הוא נוה רע:

**והשנה קשה** כמפורש בפסוק שהיה אז שנות הרעב:

**מאה שערים מאה כורים כו'** משום דמספקא ליה פירוש מאה שערים להכי קאמר בשלשה אנפי. האחד מלשון שער שבשוק ולכן פי' מאה כורים ר"ל מאה מדות הנמכרות בשער וסתם מדה הנמכרת בשער בתבואות כור שהיא גדולה שבמדות השער. והשני מלשון שיעור ולכן פירש מאה מנינים ר"ל שמצא מאה מהזרע שהוציא לתבואה. והשלישי מלשון השערה ואומדן דעת. ולכן פי' מלמד שהאמידו כו' (יפ"ת):

**והלא אין הברכה שורה כו'** משום דמפרש מאה שערים מאה מנינים דהיינו מנין ממש. לכך פריך והלא אין הברכה שורה על דבר שהוא במשקל ובמדה ובמנין. ומפני מה מדד אותה. ומתרץ מפני המעשרות והיינו כדתנן אל תרבה לעשר אומדות פי' מאומד הדעת מחשש שמא יתן יותר מחלק עשירית ויהיו מעשרותיו מקולקלים. ובזכות מעשר אדרבה מתברך כדאית' בפ"ק דתעניות עשר בשביל שתתעשר:

## פסקה ז

**אפי' צרור כו'** מדלא קאמר כל המזיקו וקאמר כל הנוגע בו משמע אפילו זריקת צרור בעלמא:

**הה"ד יגורו יצפונו כו'** שאמר כן על פלשתים שעשו עליו מארב בצינעה להכותו במרמה וענין יצחק היה רמז לדוד שכל מה שאירע לאבות סימן לבנים:

**זבל פרדותיו כו'** דכתיב עד כי גדל מאד לומר שבכל נכסיו גדל עד מאד מאבימלך. ולפי שלפי האמת לא יתכן שזבל פרדותיו יהיה יותר מנכסי אבימלך דקדק לומר שהיו אומרים כו' כלומר ע"ד גוזמא היו אומרים כן ואפשר כוונתם היה כדי להטיל עליו קנאה ואיבה:

**ועבדה כתיב** חסר ו' קרי ועבדה שיעבוד אותה. והיינו שאם אינו משגיח על פועליו ואינו יושב עמהם אינו קונה הנכסים ואינו רואה בהם סימן ברכה כמו שאחז"ל בבבא מציעא דף כ"ט מי שהניח לו אביו מעות ומבקש לאבדן ישכור פועלים ולא ישב עמהם (מת"כ):

**והם** העבדים יושבים בביתו. וא"כ הוא עבד לעבדיו:

**לא ממנו היה לך** שאתה מרויח מה שהיו אנחנו מרויחים אם לא היית אצלנו. וכל תוקף ועצמיות שיש לך ממנו הוא:

**קווקיא** פי' עדר. שית לבך לעדרים תרגומו שוי לבך על קווקין:
**וכדון** ועכשיו יש לך עדרים רבים:

## פסקה ח

**ר"י אומר ארבע.** שאף השלשה הראשונות היו סמוכין לגבול באר שבע שהיתה המטרפולין וכל גבולותיה סביב יקראו ע"ש העיר (יפ"ת):
**כנגד כן נעשו בניו ד' דגלים.** מפני שכתיבת ענין אלו בארות בתורה נראה דבר בלי צורך. לזה קאמר ר"י שיש בהם סימן ורמז כנגד הדגלים:
**כנגד חמשה ספרי תורה** ובזה יש רמז קצת לבאר כי התורה והחכמה נמשלה לבאר ע"ד שתה מים מבורך. מים עמוקים עצה וגו':
**שבו נתעסק הקב"ה** פירשתיו לעיל פ"ג:
**שהוא משלים** ז' שהוא נתחלק לג' ספרים כדי להשלים המנין ז' כנגד חצבה עמודיה שבעה וכדאיתא בפרק כל כתבי חצבה עמודיה שבעה כנגד ז' ס"ת:
**שבעה ס"ת** ואפ"ה הבארות היו ה' לבד כנגד ה' ס"ת הנבדלים בהדיא. אבל הבדל ספר במדבר לג' ספרים אינו בהפרש מבואר בה' שיטין חלק כאשר בין כל חלק וחלק מהחמשה. אלא בסימניות אשר בפסוק ויהי בנסוע הארון מלמעלה ולמטה כדאי' בפרק כל כתבי:
**ויקרא שמה רחובות כי עתה הרחיב ה' לנו ופרינו בארץ כנגד משנה תורה על שם כי ירחיב. ואבימלך הלך אליו מגרר.** כצ"ל:

## פסקה ט

**מגורר** מגרר דריש כמו מגורר שנכנסו ליסטים לתוך ביתו וכו' והוא מלשון אל תתגר בם:
**שעלו בו צמחים** מיני נגעים כמד"א באיוב להתגרד בו עבור הצרעת והטעם שהנגעים באים על לשון הרע והוא דיבר לשון הרע על יצחק לפיכך נענש בנגעים ומזה הרגיש שחטא ביצחק ודריש ד' במקום ר':
**אחוזת מרעהו היה שמו** יתכן שהוא המשנה למלך שהוא כריע המלך במדינה. ופיכול שר צבאו הוא הראש במלחמה (נזה"ק):
**סיעת מרחמוהי** ולפ"ז מה שפירש פיכול שר צבאו ביחוד. הטעם כי הוא היה עולה על כולם. ופירש סיעת כת. מרחמוהי מאוהביו:
**פיכול שמו** שם העצם:
**פה שכל צבאותיו כו'** שנקרא כן על שם שכל צבאותיו נושקים לו על פיו. והוא ב' מלות פי כל שעל ידו היה הנהגת כל המדינה:

## פסקה י

**ראינו מעשיך ומעשה אבותיך**. וזהו ראה ראינו וה"ק ממה שראינו באביך נסים מפורסמים בהיות ה' עמו. ידענו גם במעשיך כי היה ה' עמך שהצלחתך מאת ה' דוגמת אביך:

**רק מיעוט שלא עשו כו'**. דרשו שבאמת היה כאן טובות בפועל. אך זה גופא הוא הטובה הגדולה ששלחוהו בשלום ומלת ונשלחך בשלום הוא פירושיה דרק טוב. ומייתי על זה סיפור רבי יהושע בן חנניא הדומה לזה שהעדר הרעה לטובה יחשב כמו שמסיים בסוף הענין דיינו שנכנסנו בשלום ויצאנו בשלום. וזהו טעם סיפור זה כאן:

**פפוס ולוליאנוס** שני אחים היו והן הן הרוגי לוד שמסרו נפשם בשביל כל ישראל כדאי' בפסחים:

**טרפיזין** שולחנות:

**אזלין כו'** כל אלו הפסוקים הם בספר עזרא ד':

**מנדה זו מדת הארץ** איידי דמייתי קרא מפרש ליה. מדת הארץ הוא מס הניתן מהקרקעות כורמים ויוגבים ובעלי בתים:

**פרובגירון** פרש"י כסף גולגולת:

**אנגרוטינה** הוא ארנונא דהיינו עישור תבואה ובהמה (יפ"ת):

**או ישנון יתיה כו'** או שישנו בית המקדש ממקומו הראשון או יוסיפו עליו ה' אמות או יפחתו ממנו ה' אמות. ומעצמם הם יחזרו מהם:

**והוון קהליא כו'** והיה כל הקהל ישראל מחוברים ומקובצים בזאת הבקעה של בית רימון. וכיון שבאו הכתבים מאת המלך התחילו בוכים ורצו למרוד במלך ולבנותו בלא רשותו:

**אמרין יעול כו'** אמרו חכמי ישראל ילך חכם אחד וישקיט הצבור ואמרו ילך ר' יהושע:

**דהוא ארכלוסטיקיא**. פי' דהוא אדון של בית המדרש ובקי לסדר אגדה המתיישבים על לב יודעיהם. בית המדרש יקרא בלשון יוני סכולא. והמוסיף כתב ארכלוסטונא בלשון יוני ורומי למדן ושקוד בבהמ"ד:

**עאל ודרש כו'**. נכנס ודרש מעשה היה בארי שטרף בהמה או חיה. ועמד לו עצם בגרונו אמר הארי כל מי שיבא ויוציא אותו העצם מתוך גרוני אנכי נותן לו שכרו. בא אותו קורא מצראי מין עוף דמוקיריה ארוך פי' הערוך שצוארו ארוך:

**יהיב מוקריה** נתן צוארו בתוך פיו של ארי והוציאו לעצם ההוא. ואמר לו העוף אל הארי תן לי שכרי ואמר ליה לך לך ותהא מספר ומשתבח ואמור שנכנסת לפי הארי בשלום ויצאת משם בשלום ג"כ:

**ויצאנו בשלום** ולא נתגרה בהם לעשות מאומה נגד רצונם:

**אין אנו יודעים כו'** ר"ל דכתיב כאן ויבואו עבדי יצחק ויגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו ויאמרו לו מצאנו מים ואין אנו יודעים אי הוה מציאה טובה דהיינו מים חיים אי הוה מים דעלמא דלא מיקרי מציאה. אבל מדכתיב וימצא באר מים חיים ילפינן דהך מציאה נמי מים חיים (יפ"ת):

## פרק סה

### פסקה א

**הה"ד יכרסמנה כו'**. דייק איך יתכן שעשו צדק נפשו מיעקב לישא אשה בן ארבעים ויעקב שהה טפי טובא. להכי קאמר דזה היה זייפנותיה שהיה מראה עצמו כשר:

**לא פרסמוה** שכל הנביאים שהזכירו מנהג מלכות זו לא הזכירו בפרסום זיופה אלא שנים:

**כאילו מצעת את הבימה**. לדון את הגזלנים ולהרחיק העול. שהיא מתחכמת להראות לעולם שהיא פרושה מהגזל:

**צד נשי אנשים** כלומר מרמה ומפתה אותן:

### פסקה ב

**רבי יודן פתח אלהים כו'**. שהכתוב בא להורות שמאת ה' היתה זאת שתזדמן לו נשים אלו לפי שמדת ה' לזווג זיווגים דהיינו מושיב יחידים ביתה כדלקמן פ' ס"ח. ואפילו בזווג של פחותים כגון ממזר לממזרת. שהכוונה לזווג כל אחד בדומה לו:

**היא דעתיה כו'**. האי דלקמן היא דעתו של ר"י:

**אפילו ממזר כו'**. יחידים משמע ממזרים שהם יחידים שאסורים לבא בקהל:

**החתי והאמורי וכתיב ולא יהיה שריד וגו' ייתי הדין מחיק שמיה**. כצ"ל (מת"כ):

### פסקה ג

**זרזיר** מין עוף:

**אתון כו'**. באו והביאו אצל ר' חייא וא"ל מהו שנאכל אותו טהור הוא או לא:

**אמר להון כו'**. אמר להם לכו ותנו אותו על הגג וכל עוף שיבא וישכון אצלו הוא מין שלו:

**עורבא מצראה** עוף טמא הוא:

**מסאב** תרגום של טמא מסאב:

## פסקה ד

**למה ליצחק תחלה** דהוה ליה למימר ליצחק ורבקה וקאמר ולרבקה משמע לרבקה אחר זמן:

**לא היתה מקפדת כו'**. לאו למימרא שלא היתה מקפדת כלל ח"ו אלא כגון נחוש ועוננות כי בהיותה רגילה בבית אביה בעכו"ם לא שמה לבה לענינים קלים כאלו כל כך כמו יצחק שיצחק שלא נסה באלה כלל היה מרגיש אפילו בענינים קלים כאלו:

**תלוי בה כו'** שע"י שהיה מבטנה היה האחד רשע בטבע משפחתה דאל"כ בבטנך למה לי דידוע שהיו מבטן. אע"כ לומר שבטנך גורם להיות שני גוים היינו שיהיה אחד רשע בטבע משפחתה לפיכך היתה סובלת:

**להיות יושבת בתוך ביתה** היא רגילה בקטטות ובדברים העצבים לה כמנהג בני בית. אבל דרכו של איש להיות יוצא לדרך כו' שרגיל לצאת ולישא וליתן בחברת האנשים יצטער מאד בהיותו בבית. ולכן כל שנוי וצער אשר ירגיש בבית יצטער מאד משא"כ באשה שדרכה להיות בבית תמיד (יפ"ת ומת"כ):

**גרם** עשו:

**להורו** לאביו:

**לסלק ממנו רוה"ק** היינו בשביל עבודת אלילים של נשיו נסתלקה רוה"ק מיצחק ולפיכך הרגיש הוא תחלה. ודריש מורת רוח מרימות ומסלקות רוה"ק (יפ"ת):

## פסקה ה

**ר' יצחק פתח כו'**. דריש מ"ט כהו עיני יצחק לפי שהצדיק את עשו הרשע שחשבו לצדיק ע"י שהיה מאכילו מצדו כאומר כי ציד בפיו:

**בעקב וצדקת צדיקים יסירו ממנו**. בעקב פי' בסוף השוחד שצדקת צדיקים יסירו ממנו וכדמסיק צדקת צדיקים זה משה. יסירו ממנו זה יצחק ר"ל סגולת משה שלא כהתה עינו יסירו מיצחק וכהו עיניו בזקנותו. והמת"כ גרס בעקב נדרש כו'. וכוונתו לגירסת הילקוט ישעיה רמז רע"א שגורס ומצדיק את הרשע בעקב נרמס. וזהו כוונת המת"כ אלא שנתחלף בדפוס מלת נדרס על מלת נדרש בטעות. אבל הגירסא דכאן היא עיקר:

## פסקה ו

**לא ממה שהיתה רבקה אוהבת כו'**. כלו' לא שבעבור זה מסיבת אהבתה את יעקב עשתה שיקבל הברכות. כי מ"מ לא תרע עינה בעשו שתערים לקחת ברכותיו. אלא היתה מבקשת ג"כ ברכה ליעקב. אלא מפני יצחק עשתה שלא יהיה מוטעה בהצדיקו לרשע. ויצדק בו תועבת ה' ח"ו (יפ"ת):

**ויטעי להוא סבא** שיאמר לו שקיים כל מה שאמר לו שלא תאכלני גזלות נבלות וחמסים כדלקמן (יפ"ת):

## פסקה ז

**ומה אם מי שנטל כו'**. אע"ג דבהדיא כתיב כי השוחד יעור. היינו עורון הדעת להטות מדין. להכי קאמר דאף עורון עינים ממש איכא כדהכא:

**ממי שהוא חייב לו**. דהיינו יצחק מעשו שהיה בנו החייב בכבודו ולכלכל את שיבתו:

## פסקה ח

**ר"ח בר פפא כו'**. שהכל היה לתועלת ישראל:

**רבות עשית כו' למה כהו כו'**. כלו' שכל מעשה ה' ונפלאותיו לתועלתינו. וחדא מינייהו כהות עיני יצחק:

## פסקה ט

**אדם ובנו נכנסים כו'**. דבאינשי דעלמא אין קפידא כל כך אף אם אחד זקן מחבירו. אבל באב ובן לעולם ראוי להיות הבן טפל לאביו בכבוד. ולפיכך תבע זקנה. ונעתר לו שנא' ואברהם זקן בא בימים וכבר נאמר ואברהם ושרה זקנים וגו' אלא ודאי זה נאמר על עטרת שיבה:

**יצחק תבע יסורין** לבל יהיה מדת הדין מתוח כלפי האדם במותו:

**אין מדה"ד מתוחה כנגדו** שנמחלו רבים מעונותיו ע"י יסורין הממרקין עון:

**וממך אני מתחיל** שאף בהיותו צדיק גמור כבר נא' אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא דהיינו בחטא הקרוב לשוגג. וכן כזה נכשל יצחק במה שהצדיק רשע בשוגג שלכך כהו עיניו (נזה"ק):

**יעקב תבע את החולי** שהיה צריך לקרוא לכל בניו להוכיחם ולברכם אשר כל זה אינו ראוי להיות אלא סמוך למותו (ועיין ברש"י ריש דברים):

**א"ל הקב"ה חייך כו' וממך כו'**. ביעקב לא מסיים המדרש מתחלת הספר ע"כ א"כ חולי כו' כמו באברהם לענין זקנה וביצחק לענין יסורים. משמע שביעקב מוכח זה מפסוק הנה אביך חולה:

**ואינו מיישב** אינו יכול לצוות אותם ולסדר וליישב ענין ירושתם:

**חזקיהו חידש חולה שיתרפא** פי' כשיבאו חלאים לאנשים שיתרפאו מהם זולת החולי אשר ימותו בו. וזה נתחדש ע"י חזקיהו אחר שנתרפא מחליו:

**העמדת אותו עד יום מותו**. בתמיה וכי טוב להיות בריא עד יום מותו והלא לא יתן אל לבו לשוב (יפ"ת) וגירסת הנזה"ק אם העמדת אותו עד יום מותו איך יעשה תשובה. ור"ל שאז בשעת מותו פעמים אין בו כח לשוב עוד בתשובה שלמה:

**שהיה בין חולי לחולי כו'**. פי' בין חולי זה שנתרפא ממנו עכשיו ובין חולי אשר מת בו היה חולי אחר כבד משניהם ודייק לה מיתורא דויחי הוה סגי. מאי מחליו. אלא דרמיז ארפואת חליו השני. וכן פרש"י ומדכתיב מחליו בכנוי משמע שזהו חליו העקרי והכבד (יפ"ת):

## פסקה י

**מראות ברע** דריש ג"ש נא' כאן מראות ונא' טהור עינים מראות ברע מה להלן מראות רע הכא נמי מראות ברעתו של עשו (יפ"ת):

**יהי יצחק יוצא לשוק כו'**. שלעת זקנתו של יצחק גבר רשעו מאד:

**כל המעמיד כו'**. דמכאן ילפינן להמעמיד בן רשע מיהת (יפ"ת):

**סוף שעיניו כהות** לטובתו שלא יצטער בראותו ברעת בנו או תלמידו:

**כי קמו עיניו משיבו**. הרי שכהו עיניו. וכיון דהוי צדיק גמור איך לא נתקיים בו עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו. אע"כ בעבור שהעמיד תלמיד רשע (נזה"ק):

**ירבעם תלמיד** כדאמר בפ' חלק והוא מתכסה בשלמה חדשה שחדשו דברים שלא שמען אוזן מעולם כו':

**מכח אותה ראיה**. של יצחק בשעת העקידה מ"מ לא כהו עיניו מיד רק שעשו בו רושם קצת נזק. וכיון שהזקין אשר אז נחלש בטבע לעת הזקנה מאז יצא אותו הרושם אל הפועל שכהו עיניו לגמרי (נזה"ק):

**והביט בשכינה** שהיתה למעלה מאברהם. והיה ראוי לו להסתיר פניו כמשה שהסתיר פניו. ולכן היה ראוי שימות כדכתיב לא יראני האדם וחי. ולא המיתו כדי שלא להכריע דעת אברהם אוהבו להחליש דעתו בצער מיתת בנו. ומ"מ לא כהו עיניו מיד מפני כבוד אברהם לבל להצטער על בנו שנעשה סומא החשוב כמת ולכן מאז לא נעשה בו אלא רושם כדלעיל (נזה"ק):

## פסקה יא

**ענקמון** ענקים. ר"ל גדולים ובעלי כח:

**ננס** קטן:

**מקרוא לפרוס** ארוך וקל (רש"י) כלו' גדול בקומה וקל ברגליו:

**לקבל תורא כו'**. כנגד גודל השור צריך טבח גדול. כן הוא נקרא גדול ולכן טבחו גדול:

**הה"ד כי יחנן קולו כו'**. דקרא משמע דבשבח עשו דבר הכתוב כי מיד נענה לו לומר הנני מוכן לעבודתך. לזה אמר שאין כוונת הכתוב אלא לספר בגנותו כי ציד בפיו. ובפיו היה מראה עצמו זריז ולבו בל עמו כענין כי יחנן קולו אל תאמן בו וגו':

**תועבה אחת כתיב בתורה**. כי תועבת ה' כל עושה אלה:

**וכתיב בה עשר לא ימצא כו'**. עשר לאו דוקא דתשעה קרי להו עשר:

**כאן שכתוב ז' עאכ"ו**. דיותר טוב לפרש שבע על שבעים מתועבה על עשר. דשבע לשון מושאל על הרבוי שבע כחטאתכם וכדומה. ועוד דאפשר לפרש שבע עשיריות דהיינו שבעים (יפ"ת):

**כי שבעים תועבות בלבו** מבואר ע"פ הנודע ליודעי חן שיש בחיצונים שבע מדרגות וכל אחד כלול מעשרה הרי שבעים (נזה"ק):

## פסקה יב

**הגיע אדם כו'**. דק"ל שהרי עכשיו לא היה אלא בן קכ"ג שנה ומאחר שעוד חי נ"ז שנה לא תשש כחו עתה שירגיש במיתתו. ומלא ידעתי יום מותי משמע שחשב שהגיע קיצו. לכך אמר שמפני שהמגיע לפרק אבותיו כו' לפי שהגיע לפרק אמו קרוב לה' שנה שחיי שרה קכ"ז (יפ"ת):

**ולאחר ה' שנים** פי' עד לאחר ה' שנים מפרק אבותיו נמי ידאג. אבל לאחר מכאן לא ידאג כי כבר נתברר שנתחלף טבעו מטבע האבות שאילו היה כטבעם לא ישתנה רק ה' שנים קודם או אחר:

**עדיין מתבקש לי** עדיין יבוקש לי שני חיים ואצפה לחיות עוד. אבל אם לפרק אמי לא ידעתי יום מותי:

**ז' דברים מכוסים כו'**. וטעם ההעלם הוא לצורך העולם כמו שאבאר:

**יום המיתה** כי אילו ידע האדם את עתו היה מת מדאגתו. והיה מתרשל בתשובה עד היותו קרוב למות. והיה ממעט בישובו של עולם. ורצון ה' שיהיו הכל עוסקים בישובו של עולם:

**ויום הנחמה** פי' יום הישועה שהוא קץ וגאולה ונחמה לעולם:

**ועומק הדין** שאע"פ שהדין ביד הדיינין בתורה. מ"מ אין לאדם לכוין אל אמתת הדין בעצמו מפני הרמאין כי אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות (יפ"ת):

**במה הוא משתכר** שאילו ידעו הכל במה היו משתכרין לא היו נושאים ונותנים אלא בדבר ההוא. והיה המשא ומתן מתבטל:

**מה בלבו של חברו** שאילו ידע היתה שנאה וקנאה הרבה בעולם שידע כל אחד מה שחבירו מחשב להרע לו וג"כ היה המשא ומתן מתבטל:

**מה בעיבורה של אשה** שאילו ידעו מה בבטן המלאה אפשר שהרשעים יבקשו תחבולות שתפיל האשה פרי בטנה כשידע שהוא זולת רצונו:

**אימתי נופלת** שאילו ידעו שיאחר היו רבים יוצאים מהכלל:

**דכתיב אני ה' בעתה אחישנה**. ומדתלה הענין בהקב"ה דקאמר אני בעתה אחישנה משמע שהוא יתברך לבדו היודע עתה וישמור הבטחתו (יפ"ת):

**כי המשפט לאלהים הוא**. כלומר לו יתברך נודע עומק המשפט והדין ולא לזולתו:

**מתת אלהים הוא** משמע כי לא ישמח האדם ויגיל בעמלו אלא במתת ה' שיצליחנו וידריכנו אמה שישתכר בו:

**יום נקם בלבי** כלומר שמור ונעלם וכמ"ש ז"ל דאפילו לבא לפומא לא גלי. אך קשה הא יום הנקמה הוא יום הנחמה. ולמה נמנה לשני דברים. ועיין ביפ"ת ובנזה"ק:

## פסקה יג

**שחוז** דרש שא לשון השחזה כד"א אין משחיזין את הסכין אבל משיאין אותו על גבי חברתה. בפ"ב דביצה:

**שלא תאכילני כו'**. שלא יהא הסכין פגום. ויהיה החץ בדוק מצדדיו בלי פגימה. וכמו שאמרו בחולין (דף למ"ד ע"ב) דבדק גירא ושחט עופא בהדא דפרח. וכבר תירצו בגמרא דידיע מילתא מתוך הנוצה שהיא חתוכה שלא שחט בחלדה:

**סב מאני זיינך** קח כלי זיין שלך. ודרש שא נא כמו נשא את ראש:

**גזלות**. גזלן לא יהיב דמי. חמסן יהיב דמי:

**הרי הברכות תלויות** רמז לו במלת תליך להורות לו שאין הברכה קיימת על האדם אם לא על מי שהוא ראוי לה. ורוה"ק נצנצה בפיו (מת"כ ונזה"ק):

**למאן דחזי ליה למתברכא הוא מתברך** כצ"ל:

**זו בבל כו'**. הכוונה שיצחק היה בלבבו שיעקב לבדו ינחל העוה"ב ועשו ינחל לבדו העוה"ז. ומה שעתיד העוה"ז להתחלק לד' מלכויות היינו בבל ומדי יון ואדום יהיה לעשו לבדו שישתעבדו תחתיו ישראל ד' פעמים. וז"ש לו שא נא כליך זו בבל כו' כי על ידי עשותך מצוה זו תבורך בשליטה המעותדת לבבל. ועל ידי תליך תבורך בשליטת מדי. וע"י עשותך המצוה בקשת תבורך בשליטה המעותדת ליון כד"א כי דרכתי לי יהודה קשת וגו' על בניך יון וגו'. ועל ידי צאת השדה תזכה למלכות שלך (אלשי"ך):

**ר' אליעזר בשם כו'**. פי' ועשה לי מטעמים כאשר אני נהנה עתה מחוש הטעם ולא מחוש הראות. ולכן צריך להוסיף בהנאת חוש הטעם וכדקאמר וכן יצחק כו' אמר לו מתחלה כו'. ואהא מייתי מה שאמר ר"א ג' דברים נאמרו בו בעץ כו'. ולכן מי שנפקד ממנו חוש הראות לא תשבע נפשו כל כך מהמאכל וצריך להוסיף בטעם. והביא ראיה ממ"ש ברבות הטובה וגו' דילפינן מיניה דסומין אינם שבעים (יפ"ת):

**להשכיל מכאן שהוא מוסיף חכמה**. עיין לעיל פ' י"ט:

**וכן שלמה אמר ברבות הטובה כו'**. והכי פירושו דקרא כי מה הנאה לעשיר אחר שברבות טובתו לא יאכלנו לבדו רק רבו אוכליה. אם בנים או עבדים הנלוים אליו. אם לא ראות עיניו שיראה ממון רב בידו ועל ידי זה תשבע עינו. ועוד שאין דואג למחר. וא"כ ילפינן מיניה תרתי שהסומין אינן שבעים לפי שאין נפשם שבעה מהראייה. וגם כן שמי שאין לו פת בסלו אינו שבע שאינו רואה בידו הצריך לו למחר (יפ"ת):

**להביא מן הגזלות**. דלהביא משמע מן הבא בידו (יפ"ת):

## פסקה יד

**לך וקדם את האומה כו'**. ר"ל שתקבל הברכות להטיב לאומה הנקראת צאן:

**אם מצאת הרי מוטב**. אם תמצא ליקח מן השוק הרי טוב. ואם לאו קח משלי מפרפורנין פי' מכתובתי שכך כתב לה יצחק לרבקה שהוא מעלה שני גדיים בכל יום. ודייק זה מדכתיב לך נא אל הצאן משמע היכן שמצויים לימכר. או קח לי משלי (מת"כ):

**טובים לך כו'**. דריש טובים לך ולבניך. דאי טוב לו לחוד דהיינו לקבל הברכות. הא כבר כתיב בעבור אשר יברכך לפני מותו. אלא טובים גם לבניך כלו' בהיותם טובים לך יהיו ג"כ טובים לבניך. כי אתה סימן לבניך לדורות שיזכו בכפרת השני גדיים ביוה"כ (נזה"ק):

## פסקה טו

**גבר שיידין כו'**. דריש שכך אמר יעקב לאמו למה זה תכניסני בדבר הזה הלא עשו אחי גבר שיידין מכח הטומאה והשדים ואליו יאות טוב העוה"ז. ואנכי איש חלק כי חלק ה' עמו יעקב ולהיות ה' חלקי מה בצע לחמוד טוב העוה"ז. וטוב טוב יעמוד כל אחד בשלו (אלשי"ך):

**שעירים** היינו שדים:

**כד"א כי חלק כו'**. חלק קרי ביה חלק:

**רבי לוי אמר משל כו'**. בא לתת טעם בחילוף עיקר יצירתם. שעשו כלו כאדרת שער שהוא דבר זר בטבע האנשים ויעקב חלק שהוא דבר היוצא ממורגל המציאות שיהיו

שני אחים תאומים מתחלפי הטבע מן הקצה אל הקצה. ולזה נתן טעם כי מאת ה' היתה זאת להיות לאות ולרמז לנקיות יעקב מעון ולכלוך עשו:

**משל לקווץ וקרח כו'**. קווץ הוא בעל שער וכד"א קווצתיו תלתלים וקרח הוא מי שאין לו שער:

**לא שאיל כו'**. פרש"י לא המשל הזה שאול לדבר הזה. ולא הדבר הזה שאול הוא למשל. שלפי שהרבה משלים הם שאינם אלא זכר לדבר. ולא עיקר הדבר. לכן קאמר ר"י שמשל זה אינו כשאר משלים שהם רק בשאלה לזכר בעלמא ולא לעיקר. אלא משל זה הוא לעיקר הדבר שהרי מצינו מפורש במעשה יוהכ"פ מענינו של דבר דכתיב ונשא השעיר עליו ואין שעיר אלא עשו ואין תם אלא יעקב:

**ונשא השעיר עליו זה עשו**. הוא השעיר הידוע הוא איש שעיר (אלשי"ך):

**עונותם עונות תם** אחר שאמר והתודה עליו את כל עונות בני ישראל ואת כל פשעיהם לכל חטאתם טוב שיאמר ונשא השעיר אותם עליו ויכלול עון ופשע וחטאה. אלא דרמיז עונות תם (יפ"ת):

**כמת וכתועה כו'**. דרשו נוטריקון כמת שהוא השלש אותיות ראשונות. וכתועה. ומתעתע לשון עבודת אלילים כד"א הבל המה מעשה תעתועים. והענין כי אמר אולי ימושני אבי ויכיר כי יעקב אני ואהיה בעיניו כמת פי' כרשע אשר בחייו קרוי מת. שנית יחשבני לתועה בעשותי עיקר מטובות העוה"ז שחמדתים מעשו. שלישית כי הלא לא כל אדם זוכה לשתי שולחנות נמצאתי כבוחר בעוה"ז וכמואס בעוה"ב או כופר בו חלילה וזה דומה לעובד כו"ם כנודע. ועל כן מטעם דברים אלו והבאתי עלי קללה:

**אפילו ברכה אחת שהוא עתיד ליתן לי בסוף**. שאע"פ שיברך את עשו לבסוף ישאיר לי איזה ברכה וכמ"ש עשו הלא אצלת לי ברכה ונמצאתי מפסיד אף זו:

**אדם שחטא כו'**. כך השיבה לו דע בני כי לא יחשדך אביך רע כמו שתדמה. רק בודאי יתלה העון בי כי אנכי הסיתיך. כי אביך כל מה שיוכל להצדיק נפשך בוודאי יצדיקך כי כן טבע אנשים צדיקים שנמשכים אחרי מדות הקב"ה והנהגתו. כי כן מצאנו אצל אדה"ר אף שהוא חטא בבחירתו עכ"ז קילל ה' את האדמה שהיא אמו (כמ"ש ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה והיא עיקר הסיבה לחטאת האדם):

**עלי ליכנס** ופירש הכתוב עלי להסיר קללתך:

**וילך ויקח ויבא לאמו אנוס כו'**. דייק מדלא כתיב וירץ כמ"ש ואל הבקר רץ אברהם. ויעקב היה ג"כ זריז במצות. אלא ע"כ שהיה אנוס:

## פסקה טז

**החמודות מה שחמד כו'**. החמודות דרשו שחמדן מנמרוד. וגם קרא זה מסייעו דכתיב חמד רשע מצוד רעים שפי' שחמד מצידו של נמרוד הרשע:

**שחמד מנמרוד והרגו ונטלן** זה פליגי אדאמר לעיל הנה אנכי הולך למות שהיה נמרוד מבקש להרגו בשביל אותו הבגד. שנראה שבחיי נמרוד היה לו הבגד הזה:

**שבהן היה משמש כו'**. דאל"כ מה ענינם בבית רבקה אחר שהיו לו כמה נשים. אלא להיות שם מוכנים לעת שימושו את אביו:

**בגדי מלכות** היינו מפני שבכח הבגדים הללו מלך אדה"ר על כל הברואים ונכנעו לפניו כדאי' בפדר"א. ואין זה אלא לפי שהיה בהם קדושה יתירה שנבראו בשם מלא שנאמר ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור ולבישם וכמו שנברא העולם בשם מלא. וממילא נכלל בהם ברכת כל העולם. ולפיכך השתדלה רבקה להלביש את יעקב בגדי החמודות הללו בשעת ברכה (נזה"ק). וכדאיתא בפדר"א דנמרוד לקח את הכתנות שעשה ה' לאדם ולאשתו. ועשו נטל ממנו:

**מה עובדיהם** מה מעשים יש בידן שהם רעים וחטאים. לכן לא היה מאמינם לשמור הבגדים האלו אעפ"י שהיו אוהבות אותו והיה מאמין יותר באמו הצדקת אע"פ שאינה אוהבת אותו. וכעובדא דפריצים דמייתי. דיותר האמין הפריץ באויבו הצדיק מבאוהביו הפריצים:

**עובדא הוה כו'**. מעשה היה בכת אחת של פריצים שהיו רגילים לאכול בבית הכנסת כל ליל ערב שבת ומשהיו אוכלין היו נוטלים העצמות והיו משליכין על השמש:

**ומסלקי** צריך להיות מטלקי:

**ספרא** שמש וכדאי' באיכה רבתי פסוק גדר בעדי האי ספרא דמגדלא הוה מסדר קנדילא כו' ע"ש:

**דמך** פי' מת. ומזה נסתר מה שפי' המת"כ בסדר חיי שרה ובסדר מקץ שלשון דמך שייך דוקא בצדיקים:

**אמרי ליה כו'**. אמרו לו חבריו הפריצים למי אתה מצוה על בניך שישמור אותם:

**והלא כמה כו'**. דברי הספר הם והלא כמה אוהבים היו לו ולא היה מצוה על בניו אלא הסופר הוא השמש. אלא בשביל שידע מה מעשיהם ומעשה הסופר איזה מהם טוב:

**ודספרא הידין מנהון** כצ"ל ופי' איזה מהם טוב:

## פסקה יז

**תרין אדרעין כו'**. כלומר שני זרועותיו של יעקב היו גדולים כשני עמודי שיש וצריך לומר דהכי גמירי להו:

**חייטתהון** תופרת היתה אחד אל אחד עד שהספיקו על ידיו:
**ר"ה בשם ר' יוסף אמר כו'**. בא לומר שעזי א"י גדולים משל ח"ל ולכן היו העורות האלו גדולים מאד עד שהספיקו לכסות ידי יעקב בלי תפירה:
**שהיו ישראל מקריבין בחג** שלכבוד החג לקחו הכבשים היותר גדולים ואירע הדבר פעם אחת שהיו מרכיבין אותן על שני הוגנין הם העיירים והגמלים הגבוהים ואעפ"כ היו רגליהם שפוכות פי' נגררות בארץ בהיותם גדולים מאד כשיעור הזה (נזה"ק):
**ר' הונא בשם ר' יוסי כו'**. בא ג"כ להפליג מגודל הבהמות שבא"י בדורות הקודמין. ועז"א קינמון היה גדל בא"י שהוא פרי עץ גבוה והעזים מרוב גובהן בהליכתן היו מגיעין לראשו של אילן לאכלו ממנו:
**והלא עגלים נשחטין כו'**. פרש"י מאחר שהעזים היו כ"כ גדולים העגלים לא כ"ש שעגלים בטבע יותר גדולים מעזים. אעפ"כ היו נשחטין. וכן הזיתים היו נקצצים אע"פ שהיו קשים ביותר. ועפר היה נמצא בהרים שהיו זורעים שם הפך שאר ארצות שהעפר שבהרים מעט וקשים שהוא טרשים. אלא שכל זה מעשה נסים שה' משגיח בעניני א"י מזולתה:
**הכל מעשה נסים** פי' כל עניני א"י זולת אלו הנזכר ג"כ מעשה נסים:
**לוותה אותו עד הפתח**. דמדלא קאמר וילך ויבא אל אביו משמע שלא חסר אחר נתינת המטעמים ביד רק הביאה שלוותה אותו עד הפתח ושם קבל המטעמים מידה. וזה כאילו אמרה ע"כ הייתי חייבת לך. מכאן ואילך שאיני יכול לילך עוד עמך שאם אכנוס עמך תזיק לך שירגיש בי אביך ויתן אל לבו שאני מערמת בענין לכן בוראך יקום לך ויעזרך ויושיעך (מת"כ ויפ"ת):

## פסקה יח

**אנכי עתיד כו'**. פי' דאנכי מתפרש לעצמו. אנכי שאקבל עשרת הדברות שתחלתן אנכי ה' אלהיך. ואע"פ שיצחק הבין אנכי דבק לעשו בכורך. מ"מ אין יעקב מוציא שקר מפיו:
**אתה אמרת קום נא שבה**. שהוא לשון פיוס ותחנונים:
**שנאמר קומה ה' ויפוצו אויביך** (משלי י"ג):
**ויש נספה בלא משפט זה עשו אמר הקב"ה לעשו**. נראה שמקרא זה הוא בטעות וצ"ל פסוק (משלי י"ח:ג') בבוא רשע בא גם בוז זה עשו אמר הקב"ה לעשו. וכבר נדרש מקרא זה עליו לעיל סוף פרשה ס"ג וז"ל בבוא רשע בא גם בוז זה עשו שבא בזיונו עמו וכו'. וכאן יהיה הכוונה שבבוא עשו אצל אביו מצידו בא גם בזיונו עמו והיינו כמו שמפרש תיכף יקום אבי גדא דעבודת אלילים דאת קאים כפירוש המת"כ האומרים לעץ אבי

אתה. וכדי בזיון הוא בהזכיר שמה. וכן מביא בענין זה במדרש תנחומא כתוב דבבוא רשע וכו' רק שמפרש הבזיון בענין אחר ע"ש (מהמופלג מוה"ר משה חייקילס מוילנא):

## פסקה יט

**מהרת למצא את הברכה**. דהל"ל מהרת לצוד או להביא ואמר למצא כמוצא מציאה שלא בזמנו והיא הברכה. ובודאי אין מקרא יוצא מידי פשוטו. אך משינוי לשון דרשינן שנצנצה רוה"ק בפיו לרמוז גם על מהירות הברכה. וגם התשובה כי הקרה ה' אלהיך לפני יתישב על דרך זה כי ענה לומר שבזכותו נתברך קודם זמנו. וכן יתפרש ג"כ כמשמעו (נזה"ק):

**בן ע"ה** דכתיב ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו. ואברהם מת בן קע"ה דאברהם בן מאה בהולד לו יצחק:

**ואתה בן ס"ג** כדאי' לעיל סוף פרשה ס"ב:

**אם לקרבנך** ומפרשים כי כמו דהא. ומר מפרש דהא כבר הקרה ה' לפני שתיבת לפני רמז על מה שהיה לפניו שהקרה ה' האיל. ומר מפרש דהא כבר הקרה ה' לפני היינו הזווג דכתיב שם הקרה נא לפני היום:

**למאכלך עאכ"ו** הכוונה דמ"ש הכא מדוע מהרת שנתיירא יצחק שמכח שמיהר עצמו לא היה נזהר לשחוט כראוי. ואי' במסכת חולין (דף ה:) בתוס' דבדבר איסור של מאכל אין הקב"ה מביא תקלה לצדיק וזהו שאמר למאכלך עאכו"כ שאין הקב"ה מביא תקלה בדבר מאכל של איסור. שהוא מגונה שיאכל צדיק דבר איסור (ידי משה):

**לעורבא דאייתי נורא אקיניה**. משל היה ביניהם על כל מי שמזיק את עצמו במעשיו או בדבורו שהוא כעורב שהביא פעם אחד אש על קינו בבלי דעת להתחמם בו וקנו נשרף. וכן יעקב אבינו הזכיר שם שמים מפני יראת שמים ונכוה בו. שבעבור זאת חשב יצחק כי אינו עשו:

**שאין עשו מזכיר שם שמים**. לא מפני רשעתו כי צדיק היה בעיניו. אלא חשב שהיה נזהר שלא להוציא ש"ש מפיו לבטלה ובמקום הטנופת (יפ"ת):

**נשפכו מים כו'**. כלומר נבהל ונרעד כאילו היו מים נשפכים על שוקיו ודרך המתפחדים שמעיהם מתרפים. וכבר נתבאר אגדה זו לעיל פ' מ"ד סימן ד' ע"ש:

**במרפקו** פי' תחת אצילי ידיו אצל הגוף:

**אל תשוע** לשון שעוה ובילקוט מסיים ביה אל תהי לבך כשעוה:

## פסקה כ

**הא קול דקול חכים** משל היה בימים ההם על האיש הצבוע שאומרים שקולו קול חכם. וידיו מפשיטות מתים. כלו' שבפיו ושפתיו מורה שהוא ירא חטא ומעשיו מכוערים. וסמיך ליה אהכא הקול קול יעקב כי הקול דומה ליעקב ובידיו ובמעשיו דומה לעשו. דמשלחין פי' דמפשיטין (יפ"ת):

**אין יעקב שולט אלא בקולו** כי לא בחרבם ירשו ארץ אלא בקול תפלה וד"ת. ואין עשו שולט אלא ע"י חרב כאומרו ועל חרבך תחיה:

**קולו של יעקב מכניס**. ורש"י גרס הקול קול יעקב מכריז ליה והידים כו' פי' בשעה שישראל אינם עושים רצונו של מקום אין די להם לעוררם בתשובה ברמז בלבד. אבל הנביאים צריכים לצעוק עליהם בקולם כמי שמכריז איזה דבר שצריך להרים קולו להשמיע לעם הכרזתו כי ברמז בעלמא לא יבינו ולא יועיל וע"ד שכתוב קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך. אבל הבאת העונש עליהם ח"ו ע"י שונאים לזה אין צריך קול ההכרזה להם כי ברמז ביד לחוד תיכף יבואו עליהם להפרע מהם בחטאם וז"ש והידים ידי עשו מרמיז ליה והוא אתי. כלו' ההתעוררות לבוא עליהם הוא רק בקלות והיינו ברמז היד הם באים עליהם. ולפי גירסתינו קולו של יעקב מכניס ר"ל כשיעקב מכניס הקול של תורה ותפלה ואינו מוציאו ע"ד שנאמר לא תגורו שפי' אל תכניס דבריך ורצה לומר ששותק מתפלה ודברי תורה אז והידים ידי עשו. ומה שכתב מרמיז ליה ר"ל שהקב"ה מרמז מיד לעשו שיבוא על ישראל (יפ"ת):

**מרכין בקולו** נטוי על ראשיהם מתרגמינן מרכין על ראשיהון. ופי' שנוטה בקולו כלומר שמטיח דברים. ודרש זה מפני שתיבת הקול חסרה וי"ו. להכי דרש לענין חרוף ובזיון כמו ותקל גבירתה (יפ"ת):

**דכתיב וילן העם על משה** (שמות י"ז:ג'):

**ויבא עמלק** כצ"ל (יפ"ת):

**פילוסופין** חכמים:

**נתכנסו כל או"ה אצלם**. כצ"ל (נזה"ק) ולגירסתנו השאלה ליחיד אצלו. אמרו לו. אמר להם. כי שאלה זו להם לא היה כי אם לאבנימוס. ולא הזכיר בלעם רק שגם הוא חכם גדול היה וגם אצלו באו לשאול בשעת מתן תורה שהיה קולות וברקים כדאי' במדרשות. אמנם בפתיחתא דאיכא רבתי מביא ענין זה בלשון רבים ומשם משמע שהשאלה היתה לשניהם:

**תינוקות מצפצפים בקולן** שאע"פ שאין בהם בתינוקות תבונה רק כצפצוף עופות. מ"מ לא יהיו שולטין בהם הידים של עשו. שהעולם מתקיים בהבל פיהם. ודייק לה מלשון הקול דמשמע קול בעלמא:

**אין הידים ידי עשו כו'**. דריש וא"ו של והידים לשון או כוא"ו ומכה אביו ואמו שפירושו או אמו. ופי' הקול קול יעקב או הידים ידי עשו. ועיין מ"ש ע"ז באיכה רבתי:

**הקול קול יעקב בפילגש בגבעה ארור נותן אשה כו'**. כלו' שעשו רושם קולם קול ארור נותן וגו' ומאז הוצרכו לעשות מעשה ידי עשו בגזילה לחטוף ולגזול בנות שילה בצאתם לחול במחולות:

**קול בכי** של זרע יעקב בימי ירבעם בהיות אז הידים ידי יעקב כידי עשו בשפיכת דמים הרבה בקרב ישראל:

**הה"ד ולא עצר כו'**. איידי דמייתי קרא מפרש ליה (נזה"ק):

**מה את סבור שירבעם ניגף כו'**. מדהזכיר מיתתו כאן שלא כסדר הזמנים צריך לומר דרמיז נמי אאביה שמת באותו הפרק בעון אותו המעשה שמבואר לקמן בסמוך:

**שהעביר הכרת פנים** של ישראל. כדי שלא יעידו עליהם ויתעגנו נשותיהן:

**דכתיב הכרת פניהם כו'**. זה מביא לראיה שבהכרת האדם היא בפנים לא זולת. ועיין בויק"ר פ' ל"ג שלמד שם שקילקל צורת הפנים מדכתיב ויכו בהם אביה ועמו מכה רבה. ובירו' פ' בתרא דיבמות מפרש שהעבירו מהם החוטם שהוא עיקר הכרת פנים:

**עצמו לי אלמנותיו** ואע"פ שהמקרא כתוב בירמיה הכי קאמר שבני יהודה נידונו מדה כנגד מדה. כי כמו שגרמו ענין אלמנות בני ישראל בימי ירבעם כך אירע להם (נזה"ק):

**עצמו לי אלמנותיו** רעות האלמנות. כלומר שרע בעיניו. כי השארות עגונות קשה כמות:

**קרא לאחיה השלוני בליעל**. שאמר ויקבצו עליו בני בליעל ואחיה השילוני היה מחזיק את ירבעם ראשונה:

**שחסדם ברבים** שבזה וחרף את הרבים. וכן פי' רש"י והוא מלשון חסד הוא. והחטא בזה דלעולם צריך להיות אימת צבור. וי"ג שחשדן ברבים ופירושו שלא הכל היו נוטים אחר הבעלים. והוא אמר ואתם המון רב ועמכם עגלי זהב:

**וילכוד ממנו ערים את בית אל כו'**. בנבואת הושע כתיב לעגלות בית און יגורו שכן שומרון דהיינו עגל של בית אל שנקרא בית און. הרי נראה שעדיין היה קיים:

**ומה אם מלך כו'**. ר"ל שהוא כמותו ואיש ריבו ונפקא ליה טובא מהונאה ועל כל זה ויגפהו ה' לאביה. הדיוט כו' עאכ"ו שהרי הוא חמור שחוטא בהונאת חבירו על דברי הבל (כלי יקר על נ"ר):

## פסקה כא

**הא קולו משתק כו'**. כלו' שקולו עושה רושם להשתיק את העליונים ואת התחתונים כלו' מה"ש שבעולם העליון ועולם התחתון דבשניהם יש מלאכים (נזה"ק):

**רגל ישרה** והיושב רגליו עקומות ולא ישרות:

**קפיצין** פרש"י חוליות שיהיו יכולים לקפוץ:

**מהו דין לשון קאמייא**. דקאמייא פירושו ראשונים לכן מפרש קיימיא ר"ל עומדים כתרגומו:

**ואת אמרת בעמדם** דמשמע שמתחלה היו יושבים:

**בא עם דם** כשבא עם בני ישראל יש דממה. ר"ל כשבאים לפני ה' ביחוד שמו וקילוסו:

**ואח"כ תרפינה כנפיהם** פי' כי קילוסן הוא בנענוע כנפים וכשבא קילוסן של ישראל הם דוממים מנענועם ונשארות מתוחות וכשמסיימים ישראל תרפינה כנפיהם בשירה (ועיין בתנחומא סדר קדושים סימן ו'):

**מה זרעו של יעקב כו'**. צ"ל משזרעו של יעקב שנמשלו לכוכבים מקלסין. שפיר' אחר שזרעו של יעקב (יפ"ת):

**שנמשלו לכוכבים** ונקראו כוכבי בקר לפי שמקלסין בבקר דהיינו ק"ש שקורין בשחרית ולא הזכיר בערבית לפי שאין המלאכים אומרים אז שירה כדאי' בפ' גיד הנשה (יפ"ת):

**רעש גדול אתמהא** כלו' שהיה שמיעת הרעש הזה מאחוריו דבר תימא כי למה ישמע מצד זה ולא מעבר פניו אלא שפי' אחרי בזמן אחר שקלסתי אני וחבירי (יפ"ת):

**ממה שעשו לו הידים ידי עשו**. זו אדום שהחריבו את בתינו ושרפו את היכלינו והגליתנו מארצנו. ובירו' מפרשו על חורבן ביתר דוקא:

**קולו של אדריינוס כו'**. פי' זעקת ישראל בחורבן ע"י אדריינוס:

## פסקה כב

**ולא הכירו בשעה כו'**. שרמז שבשעה שרשעים יוצאים ממנו דהיינו כי היו ידיו כו' שדומה לעשו אז אינו ניכר לפניו. ור"ל שזכותו לא יועיל לרשעים היוצאים ממנו ואין מכירין לו פנים עליהם דאין אבא מזכה ברא כדאי' בפ' חלק (יפ"ת):

**את נושקני בקבורה** מתחבר לי בקבורה שהוא נקבר אתו במערה ולא עשו. ונשיקה ענין חיבור. ודייק מדה"ל למכתב ושקה אותי ואמר לי (מת"כ):

**ואת אמרת וירח את ריח בגדיו**. שאע"פ שהיו בגדי החמודות מקוטרים מור ולבונה אי אפשר שבעבור זה לא יורגש ריח שטף העזים אלא שנכנס ריח ג"ע עמו. והריח ההוא לחזקו לא הורגש ריח רע אצלו:

**כריח שדה כו'**. כריח אותו שדה אשר ברכו ה'. הוא שדה תפוחים הקדוש (אלשיך):

**נכנסה עמו גיהנם** כדיליף לקמן. וסמיך ליה הכא אבא זדון ויבא קלון שבגיהנם נתגלה קלון הרשעים. והענין שבזה היה סימן ומופת ליצחק כי יעקב צדיק היורש ג"ע וראוי לברכה. וההיפך אחיו (נזה"ק):

**כגון יוסף משיתא** דריש בגדיו כמו בוגדיו ופי' כגון יוסף משיתא כו' שאע"פ שבגדו בה' היה תקות תשובה בהם:

**יוסף משיתא ויקום כו'**. הם שמות בני אדם מישראל שהיו רשעים ולבסוף קדשו ש"ש:

**יכנס מהם ובהם** שיראו לנפשם מהכנס שם או להכעיס כלפי מעלה כוונו:

**אמרין ליה עול** שהיה רשע ונפל אל חיל השונאים:

**ומה דאת מפיק כו'**. ומה שאתה מוציא יהא שלך:

**עול זמן תנינות** לך שם עוד פעם שנית שיוציא דבר חשוב לעצמו וכשאמרו לו כן אמר שאינו רוצה להכעיס עוד את בוראו. ולכן נתנו לו מכס של שלש שנים שיכנס עוד:

**בחמור של חרשים** ספסל עב שמגררין בו את הנסרים:

**שהכעסתי את בוראי**. היה דואג על עונו ומודה שבעונו מת:

**והוא רכיב כו'**. היה רוכב על הסוס בשבת:

**אזל קומיה שריתא למצטבלה** הוליכו לפניו קורה לתלות בו את דודו יוסי בן יועזר:

**א"ל חמי כו'**. אמר לו יקום ליוסי דודו ראה הסוס שהרכבני עליו אדוני. וראה גם סוסך שהרכיבך עליו אדוניך ר"ל הקורה שהוא נתלה עליו. כלו' הלכתי בתאות לבי ועלתה לי. ואתה עמלת בתורה ובמצות כל ימיך וסופך תהא נתלה:

**אם כך למכעיסיו** אם כך טובה ושלוה נותן הקב"ה למכעיסיו כ"ש שיהיה כך לעושי רצונו:

**א"ל עשה כו'**. פי' עשה רצונו יותר ממה שעשית אתה וראה מה פרע לך:

**א"ל ואם כך כו'**. אם כך רעה מגיע לעושה רצונו על מיעוט עונותיו כי אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. כ"ש שיגיע כך לעוברי רצונו. ור"ל כי ממה שנותן טובה לרשעים נודע שמכ"ש לצדיקים וזה יתקיים בעוה"ב. וכן ממה שהרע לצדיקים בעוה"ז מכ"ש שיפרע מן הרשעים בעוה"ב:

**נכנס כו'**. דברי רבי יוסי נכנס ביקום כארס הזה של נחש שבוער ולבש חרטה ונבהל:

**נימא** חבל קטן:

**והקיפן גדר של אבנים**. הקיף על העצים גדר של אבנים:

**ונתלה בקורה** על ידי אותו חבל:

**קדמתו האש** עד שלא נחנק לגמרי:

**נתנמנם** פי' כשהיה גוסס נראה לו מעלת בן אחותו כי אז משיגים הצדיקים השגה גדולה על דרך תוסף רוחם יגועון (יפ"ת):
**מטתו** של יקום בן אחותו:

### פסקה כג
**בנוי ומשוכלל לע"ל**. ובנין בית שני לא נרמז דלא חשוב כיון דחסרו ממנו ה' דברים היותר חשובים כדלקמן בבמדב"ר (יפ"ת):

## פרק סו

### פסקה א
**כתיב שרשי פתוח כו'**. מייתי ראיה מאיוב שהטל בזכות עסק התורה דדלתי פתוחות לרוחה היינו לת"ת דמיקריא מים וה"פ שרשי פתוח אלי מים זה תורה לפיכך וטל ילין בקצירי. ר"ל שברכת הטל לנה בו בקצירו שהיה קצירו דשן ושמן על ידי הטל היורד עליו כי ימי גידולו (יפ"ת):
**יבשות** כלומר צמוקות:
**מלילות** פי' מלאות וטובות כדרך המלילות (יפ"ת):
**אמר יעקב כו'**. מייתי דוגמא מיעקב שהיה יושב אהלים של תורה ונתברך בטל השמים ומפרש בסמוך (סוף סי' ב') לך בזכותך:

### פסקה ב
**שובי שובי** מייתי האי קרא דדרשי' ביה שכל הטובות בזכותו כדבסמוך (יפ"ת):
**כנגד ד' מלכויות**. ומצרים לא חשיב דשובי על העתיד נאמר:
**שישראל נכנסין לתוכן לשלום ויוצאין בשלום**. שלימות האמונה קאמר כי אע"פ שנכנסו לגלות אשר לא הורגלו בה מ"מ לא המירו דתם אלא נתקיימו בשלימות אמונתן. וכן אע"פ שיתארך הגלות מ"מ יתקיימו תמיד בשלימות אמונתן ויוצאין בשלום (נזה"ק):
**אומה ששלום חי העולמים כו'**. כלו' חי העולמים הנקרא שלום הוא מתנהג מאהל לאהל כדכתיב (ד"ה א' י"ז) ואהיה מתהלך מאהל אל אהל וממשכן. וכתב רש"י כלו' ואהיה מתהלך מאהל אל אהל וממשכן אל משכן מגלגל לשילה ומשילה לנוב ומנוב לגבעון ע"כ:
**שנאמר ושמו את שמי וגו' וכתיב וישם לך שלום**. על ידי כח ברכתם ישימו שמי על בני ישראל להיות כבוד שכינתי שורה בתוכם הנקרא שלום. לכן הוא כולל לכל הברכות וכדאמ' אין כלי מחזיק ברכה אלא שלום (נזה"ק):

**ששלום העולמים דר בתוכם**. והיינו בבית עולמים של שלמה שנקרא בית ולא אהל בהיותו שוכן בתוכם בדירת קבע:

**אומה שאני נותן בה שלום שנא' ונתתי שלום בארץ**. כצ"ל כן הוא בס"מ ומיירי גם בעוה"ז (נזה"ק):

**כנהר שלום** כלו' שמאז יהיה השלום ברבוי כנהר שאינו פוסק:

**הייתי מחריב את עולמי**. כדמפ' ר' הונא בשם ר"א:

**המד"א נמוגו כו'**. כלו' האי נמוגים פיר' נמסו כד"א נמוגו כו' כמו שאחז"ל שהקב"ה התנה עם מעשה בראשית שאם לא יקבלו ישראל את התורה יחזרו לתהו ובהו:

**כיון שקבלו אנכי כו'**. כי אנכי הוא ראש התורה והוא בא ללמד על הכלל כולו. וכן הוא היתד שהכל תלוי בו:

**ונתבשם העולם** צריך להיות נתבסס בסמ"ך והוא לשון כן ובסיס. והכוונה שקיום התורה תכלית העולם:

**אסטטיונו של עולם** פי' עמידתו של עולם וישובו שהן הן בעוה"ז ובעוה"ב:

**שכל טובה שהיא באה כו'**. ולפ"ז פירוש השולמית שהיא משלמת צורך העולם. ומביאה שלום ושלוה בעולם:

**הגשמים אינן יורדין כו'**. בדב"ר פ"ז וכן בחזית מייתי ראיה מיפתח ה' לך את אוצרו:

## פסקה ג

**יתן ויחזור** הל"ל יתן לך ה'. מאי ויתן לך לכך דריש יתן ויחזור ויתן לך כלו' שלא יהיה הפסק לברכתי מחמת ניכוי זכיות שבהיותם עושים רצונו של מקום תמיד יוסיף ליתן להם במתנת חנם:

**כבישיהון** ופרש"י מקום להתקיים שם הברכות. שיש מקום ליין ויש מקום לסולת מקום להתקיים שם הברכות. וכן מצינו אוכל שדי העיר אשר סביבותיה נתן בתוכה שצריך מקומות מיוחדים לשמירת הפירות:

**ויתן לך של אביך** הברכה הבא בזכות אביך:

**ויתן לך של אחיך** פי' חלק של אחיך. כי בהיות אחיו בכור היה ראוי ליטול פי שנים. אי נמי בזמן הגלות קאמר שיהנה גם משפע חלק אחיו. וכדאי' בתנחומא (נזה"ק):

**ויתן לך אלהותא** פי' בערוך כח ומעוז. והרמז לזה במ"ש ויתן לך האלהים שהוא לשון גבורה. הה"ד ויאמר ה' אלהים זכרני נא וחזקני נא שאמר הוי זכור לי אותה הברכה כו':

**אימתי לכשתצטרך לה** כלו' בעת הצורך כשלא תוכל להתחזק בטבע ותצטרך כח אלהות להתגבר כענין שמשון:

## פסקה ד

**מטל השמים זה המן** שירד עם הטל כמ"ש וברדת הטל וגו':

**שמנים יותר מדאי ורוב דגן אלו הבחורים**. כצ"ל (א"א):

**המד"א כי מה טובו ומה יופיו דגן בחורים** הכונה שרוב הדגן והתירוש הם מגדלים בחורים ובתולות נאים:

**שנאמר כטל חרמון** פי' מטל השמים הארץ השותה מטל השמים הטוב:

**אלו הקרבנות** שהם מיטב הצאן והבקר כאומר עולות מחים:

**אלו הבכורים** שהן באין משבעת המינים והקודמים בהם חטה ושעורה דהיינו דגן:

**מטל השמים זה מקרא** שניתן מן השמים בכתב ונקרא טל ליחס ירידתו מן השמים:

**ומשמני הארץ זו משנה** שהאותיות קרובות זו לזו:

**דגן זו גמרא** שהדגן היא התבואה העומדת בכרי העומדת לאכילה וכן גמרא הוא עיקר להלכה ולמעשה:

**תירוש זה אגדה** שהיא מתוקה ומושכת לבו של אדם כתירוש:

**עמים אלו ע' אומות**. דאל"כ עמים ולאומים למה לי:

**דכתיב בהו אשורים כו'**. יתכן דבני ישמעאל נמי יליף מדכתיב בהו י"ב נשיאים לאומותם (יפ"ת):

**זה עשו ואלופיו** אחיך בסגו"ל לשון רבים זה עשו ואלופיו. ואע"ג דיצחק כלפי עשו היה מכוין בברכה בעל אגדה קושטא דמילתא קאמר (יפ"ת):

**הא"א וישתחוו לך בני אמך. ולהלן את אמר כו'**. ר"ל ולמה לא אמר יצחק ג"כ בני אביך. ומשני דיעקב לא קאמר בני אביך רק על צד ההכרח לפי שנטל ד' נשים. אבל כל שאפשר להזכיר האם עדיף טפי משום דאחוות האם ברורה (יפ"ת):

**ע"י שהיה שונא** ואע"ג דאשר ישים ה' בפיו אותו ידבר. מ"מ סדר הדברים היה מעצמו. אי נמי כפי הכנת לבו הרע חלה עליו ההשפעה לברך (יפ"ת):

**וסיים בקללה** והסיום עיקר שיורה על שישאר הדבר בכך:

**וסיים בקללה** דקללה קצת חשיב היות להם שונאים שיקללום:

**הרשעים ע"י שתחלתן שלוה**. ואע"פ שבלעם לישראל היה אומר מ"מ לא אמר אלא לפי הרגלו שהיה מורגל לדבר עם הרשעים שתחלתן שלוה וסופן יסורים (מזרחי). והטעם בזה שצדיקים תחלתן יסורים כו' למען יכירו וידעו ברוב טובו וחסדו שעושה להם. להיות הרע מבחין את הטוב הבא אח"כ להם ויודו את שמו על זה. והרשעים הוא להיפוך כדי שיחזק עליהם החושך והרע שיבא אחר הטוב. על דרך הטוב מבחין את הרע (סש"ש):

## פסקה ה

**פוליונו** פירוש אהלו:

**מפולש היה** שהיה לו ב' פתחים זה כנגד זה שהיה ביתו פתוח לרווחה:

**זה בא מכאן וזה בא מכאן** דאל"כ כיון דמיד בצאת יעקב בא עשו איך לא ראה עשו את יעקב ונראה דצ"ל היה זה יצא מכאן וזה בא מכאן:

**איסטרופומיטא** פי' הערוך מהופך וכפול לאחוריהם וציר הדלת היה באמצע הפתח למטה ובאמצע המשקוף למעלה ופותח וסוגר לימין ולשמאל ובצד שמאל נכנס עשו ונפתח גם צד ימין ודרך שם יצא יעקב (מת"כ) ועיין ריש פ"ד דמדות:

**אחר הדלת** שכשהרגיש יעקב בבא עשו עמד לו אחר הדלת ולא ראהו עשו. לפי שעשו בא מן השוק שהוא מקום אורה ואינו רואה כמו שראהו יעקב שהיה שלא במקום אורה. וכמ"ש בתנחומא:

**הה"ד אך יצא יצא יעקב אך יצא אינו אומר אלא אך יצא יצא נראה כיוצא**. כן גרס הערוך:

**מזויין לצוד נפשות** כצ"ל (יפ"ת) מצידו בא לרמוז שהיה מזוין לצוד נפשות (נזה"ק):

## פסקה ו

**ד"א מברכיך ברוך**. נראה שצ"ל קודם ויהי כאשר כלה כו':

**תני עכו"ם המברך את השם עונין אחריו אמן** ולא חיישינן דלמא מכוון לשם עכו"ם. דכיון דמזכיר שם שמים מסתמא לשם שמים מכוין (נזה"ק):

**בשם** פי' אבל אם מברך את ישראל אף בשם אין עונין אחריו אמן. להורות שאינו מועיל אלא ברכת ישראל שיש לו זכות להתקיים ברכתו:

**א"ר תנחום כו'** ס"ל דיש לענות אמן אחריו. דאע"פ שאין לו זכות מ"מ לפעמים השעה מצליח לו להתקיים ברכתו. ומייתי ראיה מדכתיב ברוך תהיה מכל העמים אלמא ברכתם מועילה לפעמים (נזה"ק):

**כבר מלתך אמורה** דבר הראוי להשיבך כבר היא אמורה ואיני צריך להשיבך:

**א"ל כמה דאמרת כו'** פי' א"ל תלמידיו לר' ישמעאל כמו שאמרת לזה שברכך אמרת ג"כ לזה שקלל אותך:

## פסקה ז

**הה"ד שממית כו'** דק"ל לכתוב ויבא גם הוא מטעמים לכן מייתי הך דרשא דגלי לן זכות עשו במעשה ידיו בעבודת אביו שהמטעמים עשאם בידיו ממש לכבוד אביו (יפ"ת):

**באיזה זכות השממית כו'** דשממית זו אדום כמ"ש במדרשות ועז"א באיזה זכות השממית מתפשת לכבוש העולם בזכות אותן הידים ששימשו לאביו. ומסיק ע"י שאמר ליה יקום אבי נפרע כו'. וע"ל גבי קום נא שבה (יפ"ת):

## פרק סז

### פסקה א

**כתיב חרדת כו'**. בוטח בה' ישוגב אף בברכה שלא די שלא קללה אלא אף ברכה לפי שבטחה בה' והיה כוונתה רצויה לשם שמים. וכה"ג נמי דריש לה ביצחק ולכך מייתי ליה הכא:

### פסקה ב

**מאד מחרדה כו'** שהיה גדול מחרדה שחרד ע"ג מזבח בעקידה כי שם לא היה החרדה אלא מצד התפעלות צער הגוף אבל מ"מ הלב שמח היה לעשות רצון קונו. אבל כאן היה לו חרדה בגוף ונפש שנכנסה עמו גיהנם (נזה"ק):

**אמר מי הוא זה כו'** וז"ש מי איפא כלו' מי היה פה ומליץ כד"א הוא יהיה לך לפה. והוא כי מאחר ששרתה עליו רוה"ק לברך את יעקב ידע כי היה סרסור בינו לבין המקום בדבר זה ודבר זה כלפי רבקה אמרו כי ידע נאמנה שיעקב לא היה מכניס עצמו בסכנה אם לא באמצעות רבקה:

**אחד יוצא ואחד נכנס חרד** שמאחר ששניהם בניו למה יחרד שתעבור הברכה מזה לזה (יפ"ת):

**כותלי הבית מרתתים** ע"י גיהנם שנכנסה עמו וי"ג מרתיחין פי' מחום האש של גיהנם:

**אני או יעקב בני** כי חשש פן יענש על מה שנתן הברכות ליעקב והגיהנם בא עם עשו עבור עונש יעקב (יפ"ת ונזה"ק):

**אלא הוא הצד ציד**. זה עשו דכתיב בו כי ציד בפיו:

**הוא הצד ציד א"ר אלעזר כו'** רוה"ק אמרה כלפי עשו אתה הוא הצד ומרמה את הכל היאך נמצא אחר שרימה בך וכן היה משל ביניהם על רמאי שנתפס במצודות אחרים:

**ופכור תרעיא כו'** פי' ושובר שערים איך פתחך שבור. ועז"א הה"ד לא יאריך וכו' כלומר שסוף הרמאי להיות ניצוד ולא יצליח ברשעו (יפ"ת):

**לא יאחר ולא יאריך** יחרוך דרש יאחר ויאריך בנוטריקון ור"ל שאע"פ שהרמאי מצליח בערמה לפי שעה מ"מ ה' לא יאריך לו כי יפרע ממנו לזמן קרוב ולא יאחר להפרע ממנו:

**מהו לא יחרוך לא יאריך**. דריש לא יחרוך בחילוף חי"ת באל"ף. ומפרש ליה בעשו שצידו היה פרוח מיד כריב"ל (יפ"ת):

**ומסכסכן** סכסך אותם זה בזה שלא יפריחו:

**שמעיקר העולם חרוצות לו** פי' שמששת ימי בראשית פסוקות לו:

**חרוצה היא ביד צדיקים כו'**. וה"פ דקרא היקר הוא רשום וחרוץ להם לאחר זמן והיינו בעוה"ב ואין להם כלום בעוה"ז (נזה"ק). ואע"ג דאשכחן לצדיקים שזוכים לשתי שולחנות. מ"מ אין מנכים להם מזכיותיהם בעוה"ב אלא ה' נותן להם במתנת חנם (יפ"ת):

**מכל מה שנברא כו'** כלו' שנמצא בו טעם הכל כענין המן שנהפך לכמה טעמים:

**ר"נ אמר מכל טוב כו'** מוסיף לומר דאפי' מכל מה שמתוקן לעתיד טעם:

**כיון שהזכיר בשר מיד בכה כו'** באומרו אני קערה אחת של עדשים האכילני ורימני בו ליטול את בכורתי. אתה שהאכילך בשר עאכ"ו שהועיל ערמותו להשיג על זה ממך ברכה מרובה:

**אמר יאות ברכתי** יפה ברכתי. שאע"פ שמתחלה חרד חרדה גדולה מ"מ לבסוף הסכים ואמר גם ברוך יהיה וכבר אמר ר"ב שכיון ששמע עשו רק תחלת דברי אביו בענין הבשר צעק אני קערה אחת של עדשים האכילני ונטל בכורתי כו' ולכן אמר יצחק גם ברוך יהיה כי יאות ברכתי לו בהיות לו משפט הבכורה:

**שלא תאמר אילולא שרימה כו'** ת"ל גם ברוך יהיה להסכים על הברכה מדעתו. והיינו מכל הני דלעיל:

## פסקה ג

**א"ר יצחק בא לקללו**. כי הרע לו הערמה שעשה יעקב ועל זה בא לקללו והוה קסבר דברכה זו אין בה ממש כיון דהוה בטעות. ולזה נתגלה עליו רוה"ק להודיע לו כי מאתו ית' יצאו הדברים כבושים (נזה"ק):

**ר' לוי אמר ששה דברים כו'** ס"ל ג"כ שמן השמים סבבוהו לומר גם ברוך יהיה. ועז"א ששה דברים משמשין את האדם וכו' שלשה אינן ברשות כו' (נזה"ק):

**ובשעה שהוא זוכה כו'**. כלו' כשאדם זוכה הקב"ה עושה שהבא כנגדו ינטל רשותו מאותם הדברים שהן ברשותו (יפ"ת):

**הפה גם ברוך יהיה**. דרצה לקללו. והקב"ה הפך הקללה לברכה:

**הרגל בני אל תלך כו'**. כי רגליהם לרע ירוצו לרעתם וימהרו לשפוך דמן. כי ה' יוליכם את פועלי און הפך מחשבתם להזיק לאחרים:

## פסקה ד

**כל מי שהוא אומר הקב"ה וותרן** לעבור על כל פשעים (רש"י):

**יתוותרון בני מעוהי** פי' יופקרו חייו וגופו שמורה על הבריות לחטוא. אלא מאריך אפיה לעוברי רצונו וגובה אח"כ את שלו לשלם לו גמול הראוי לו. והא דכתיב נושא עון ועובר על פשע היינו לשבים (יפ"ת):

**והיכן נפרע לו כו'** אע"פ שיעקב עשה כן במצות אמו. מ"מ לא היה מוכרח לשמוע בזה קול אמו לגנוב דעת אביו. ומ"מ על גניבת דעת אביו לא נענש לפי שבסוף מחל לו:

**בחכמת תורתו** במרמה ת"א בחוכמתא דעל ידה ילמוד להבין ברמאות וכמ"ש בפ' היה נוטל כיון שנכנסה חכמה באדם נכנסה עמו ערמומית:

**מחכך בגרונו** פי' מנענע ונוחר בגרונו כמנהג בני אדם שעושים כן בקצפם על חבריהם ומבקשים לבזותו ורמז זה במלת הכי (יפ"ת):

**את בכורתי לקח ושתקתי לו** משום דלא כיילינהו אהדדי משמע דהכי קאמר לא די שבכורתי לקח ושתקתי לו. ועכשיו שלקח גם ברכתי אשתוק לו זה לא יתכן (יפ"ת):

**מן הנצולת** מן הריקנות והגרועות דהבדלת מיבעי ליה:

## פסקה ה

**ברכה שביעית היא**. מטל השמים א'. ומשמני הארץ ב'. ורוב דגן ג'. ותירוש ד'. יעבדוך ה'. וישתחוו לך ו'. הוי גביר ז' (יפ"ת):

**עבדא דמאן כו'** העבד אם אתה יודע של מי הוא. גם תדע של מי נכסיו. עבדא כו' העבד וכל אשר לו לאדונו:

**ברם לך פיתך אפויה**. כלו' אחר כי תעבוד לאיש משופע כזה ועל פיך ישק הוא וביתו. הלא תהיה לחמך מזומן תמיד בלא טורח בבית אדוניך המבורך. ועל כן מה אעשה לך עוד בני:

**הרף ממנו כו'** משום דכתיב לכה בה"א מפרש ל' הליכה. ומפרש איפה לשון אפיה. וה"פ לך והרף ממנו מיעקב שפורנתו אפויה כלו' שיכוה בגחלתו שתנורו בוערה תמיד להנקם מאויביו (יפ"ת):

**ר"ל אמר הרף כו'**. מפרש איפוא לשון אף שאף וחימה מסורים לו לשלחם על אויביו:

**כך היית אומר כו'**. כלומר שמצטער עליו מה יעשה לו. ותפס עליו הקב"ה כי למה יצטער עליו. והשיב יצחק יוחן כלו' שראוי לרחם עליו בדרך חנינה בזכות אבות. וא"ל הקב"ה רשע הוא ואין זכות אבות מועיל לו. והשיב לו בל למד צדק וכי לא כיבד את הוריו. וע"ז א"ל הקב"ה בארץ נכוחות יעול עתיד לפשוט ידו בביהמ"ק שהוא נוכח ביהמ"ק

של מעלה. ואז הודה יצחק ואמר בל יראה גאות ה' בארץ החיים אלא השפיע לו שלוה בעוה"ז (נזה"ק):

## פסקה ו

**זה אטליא** של יון שהיא ארץ שמינה:

**זו בית גוברין** כך היה נודע להם שבית גוברין הוא מקום מיוחד אשר בו ניכר שכבת הטל לברכה יותר משאר מקומות:

**מן שמניא דארעא** פי' עשירים כמ"ש בערוך שעל ידי ממון עשירים יהיה מושבו וקיום מלכותו וכעובדא דאנטונינוס דבסמוך:

**מן מה מתעבדא ארעה שמניא**. פי' ממה נעשה הארץ שמנה שמגדל שמינים אלו. מן הטל. ששמנונית הארץ וגם עושר אנשים סבתו הטל שעל ידה מתברך כל הארץ בתבואות והסוחרים מרויחים (יפ"ת):

**בגין דתסוורתא כו'** בשביל שאוצרות המלך חסרים מה נעשה שנמלא האוצרות:

**נסביה כו'** לקח רבי את השליח והכניסו לתוך הפרדס והתחיל לעקור צנונות גדולות ונטע במקומן צנונות קטנות. שכן היה דרכו להשיבו ברמיזות כדי שלא יבינו זולתם כדמייתי בפ"ק דאלילים:

**פוגלין רברבין ושתל דקיקין. תרדין** (פי' סילקא) **רברבין ושתיל דקיקין. חסין** (פי' חזרת) **רברבין ושתיל דקיקין א"ל הב**. כצ"ל (מת"כ):

**הב לי אנטיגריפא** השליח אמר לר' תן לי איגרת אל המלך. תרגום פתשגן הכתב אנטיגרפין. והוא לשון יוני:

**סליק לגביה כו'** עלה השליח אל המלך וא"ל המלך היכן כתב איגרת א"ל לא נתן לי כלום:

**ולא עבד כו'** ולא עשה לפניך כלום:

**א"ל נסבני כו'** לקחני והכניסני לתוך פרדס והתחיל לעקור כו':

**מיד הבין** המלך מה שרמז לו רבי והתחיל והוציא והעביר דוכסין הישנים והכניס חדשים:

**עד דמתמלאין תסוורתא**. עד שנתמלאו האוצרות ממון. שהיה נוטל ממון היוצאין והנכנסין היו מביאים שוחד כדפי' בערוך:

## פסקה ז

**על חרבך** פירוש הכנס את חרבך לתוך נדנה שלא תשתמש בה נגד ישראל ואתה תחיה (יפ"ת) ובילקוט גריס תטיל חרבך ואת חיי:

**אם זכה תעבוד כו'** פי' אם זכה יעקב תעבוד אותו ואם לא תעבד ממנו דיש אם למקרא ולמסורת (יפ"ת):

**את יש לך ירידין**. דריש תריד ל' יריד דהיינו שוק שמתקבצים בו הסוחרים (ושווקים הכתוב בפנים הוא פירושו של ירידים) ויש ממנה הכנסה למושל העיר ופעמים יהיה זה נותן מכס לזה. ופעמים איפכא (יפ"ת):

**אם ראית אחיך כו'** מפרש תריד כתרגומו כד יעברון בנוהי על פתגמי אורייתא ותעדי ניריה מעל צווארך:

**גזור עליו כו'** ומאז אתה שולט בו:

**ויצחק היכן הוא** שאינו מזכירו עמהם:

**את מתכיפו לאבות**. פי' אתה מצרפו ומחברו לאבות (מת"כ):

## פסקה ח

**א"ר אלעזר ב"ר יוסי נעשה לו שונא כו'**. כצ"ל ופירוש דוישטום לשון נוטריקון שונא ונוקם ונוטר. ומייתי סמך מהא שעוד היום קורין לאויב הרומי סנטורין דרומי שהוא לשון נוטריקון שונא ונוקם ונוטר (יפ"ת):

**הרשעים ברשות לבם**. עיין מ"ש לעיל פרשה ל"ד סימן י"א:

**בא לו עשו במתינה** פי' במתון ובישוב הדעת. ואמר מה אני מכריע את אבא לעשות דבר נגד רצונו לצערו בהריגת אחי בעבור זמן מועט. כי הרי כבר זקן ויקרבו ימי אבל אבי מהרה. ואז ואהרגה את יעקב אחי. ואהא מסיק ר' נחמיה וקאמר ב"ק אמרה הרבה סייחים מתו כו'. פי' הרבה סוסים וחמורים קטנים מתים ונעשה מעורותיהם שטיח על גבי אמותיהן:

**והוא בא ועורר עמו ועורר עמו על הבכורה**. ר"ל וישמעאל בא ועורר עם אבי יצחק על הבכורה והורגו (וכל זה באגדת בראשית פ"ב ופרשה מ"ו ע"ש) ובילקוט תהלים מזמור י"ד:

**מאן אמר דאמר כן כו'**. פי' דבאמת לא גלה דבר זה רק הקב"ה שהיה שם ר"ל שהוא בוחן לב וגילה מסתורין זה מה שחשב בלבו:

**כפר עשו כו'** שמפני שכפר עשו ואמר כנגד הנביא כי לא אמר כן. לזה השיבו כי ה' שם היה שהוא חוקר לב אע"פ שלא בטא בשפתיו (יפ"ת):

**לא אמרת** לא אמרתי דבר זה:

**בודקיהון** הבודק ובוחן כל הלבבות:

### פסקה ט

**ר' יצחק אמר אפי' הדיוט אינו חורש תלם בתוך תלם.** כצ"ל (א"א ויפ"ת). רוצה להוכיח מפסוק אל תגעו במשיחי וגו' שהאמהות נביאות היו. שאפילו הדיוט כשחורש בשדה תלם אחד אינו חוזר לחרוש על תלם שעשה. כ"ש הנביאים והמדברים ברוה"ק כדוד ע"ה שאין ראוי שנאמר בו שכופל דבריו. אלא ודאי שמשיחי היינו האבות. ולנביאי היינו אמהות. הרי שהאמהות נביאות היו (יפ"ת ומהר"מ הנ"ל):

**כמה הוא תוהא כו'** כדפרש"י בחומש מתנחם לך נחם על האחוה לחשוב במחשבה אחרת להתנכר לך ולהרגך. וזה כמה הוא תוהה עליך. ומדהל"ל נחם מאי מתנחם דריש עוד מתנחם ב' מילות מת נחם שאתה כמת כבר בעיניו וכבר שתה עליך כוס תנחומין (נזה"ק):

### פסקה י

**עברתיה ונחרתיה** פרש"י עברתו ואפו אינה זזה מפיו ושמורה לנצח:

### פסקה יא

**גורפת מחוטמה** פרש"י היתה גורפת ומוצאת הריר מן האף ומשלכת. לומר שהן מאוסות בעיניה כניע היוצא מהחוטם. וזה אמרה קצתי בחיי:

**כאלה קופחת כו'** היתה מכה את ראשי נשי עשו זו על זו (מת"כ):

### פסקה יב

**לפי שהיו הברכות מפוקפקות.** כצ"ל (א"א). כלו' מסופקות אולי לא יתקיימו בידו כי במרמה נטלן ולכן חזקם פה והיינו דאמר אין קיום הגט אלא בחותמיו (יפ"ת):

**נתאוששו** פי' נתחזקו. ולעיל דריש שבאומרו גם ברוך יהיה נתקיימו הברכות ע"פ הדיבור ששרתה עליו השכינה ומהכא שמעינן כי אחר שנתברר ליצחק רשעו של עשו וצדקת יעקב קיים לו הברכות בדעתו ורצונו:

**בא וטול בפרהסיא** והכא נמי מפני שהברכות קבלן תחלה במטמוניות שלא בפני עשו. בא עתה לתתם לו בפרהסיא בלי פחד (יפ"ת):

**בנות ענר אשכול וממרא.** שאע"פ שהיו הגונים צדיקים ובעלי ברית אברהם מ"מ כנענים הם:

**הה"ד כל דרך איש ישר בעיניו כו'.** ט"ס וצ"ל דרך אויל ישר בעיניו וגו' והוא במשלי י"ב. ועי' בנזה"ק שמיישב הגי' שלפנינו:

### פסקה יג

**נתן דעתו להתגייר כו'**. דכאן הוא אמר מחלת בת ישמעאל ולהלן בס' וישלח בשמת בת ישמעאל. ולכן אמר. שאז באותו הפרק נתן דעתו להתגייר כלומר לעשות תשובה לפיכך נקראת מחלת שמחל לו הקב"ה על כל עונותיו. ועיקר שמה בשמת. או שעיקר שמה מחלת ונקראת בשמת שנתבסמה דעתו עליו בתשובה:

**שנתבסמה דעתו** כלו' שנתיישבה דעתו במה שבקש מיוחסות ובמה שנתן דעתו להתגייר. וימתקו המים מתרגמינן ובסימי מיא:

**אילו הוציא את הראשונות**. פליג אדריב"ל וקאמר דאילו הוציא הראשונות היה צודק זה. אבל מאחר שלא גירשן אדרבה הוסיף ברשע והוסף צד גנות על גנותו:

**כוב על כוב** פי' קוץ על קוץ. ואין בין לשון זה ללשון ראשון אלא לישנא בעלמא:

**תוספת על בית מלא**. כלו' שבא תוספת קוץ על בית שכבר מלא קוצים:

**ממרד שמרדו עשו וישמעאל בהקב"ה והכעיסו אותו** להטיח כלפי מעלה. וכן נשי עשו שהכעיסו אותו באת להם תקלה במה שנשא עליהם עוד את מחלת בת ישמעאל והיתה כוב על כוב:

**ויצא מצרה צדיק זה יעקב** שדבק בכיוצא בו לרחל וללאה ויצא מצרה מפחד עשו ומלימוד דרכי עשו וישמעאל (יפ"ת):

## פרק סח

### פסקה א

**אז תלך לבטח כו'**. זה יעקב שנרדף ובורח. וקאמר שהלך לבטח דרכו ולא נתן בנפש אויביו. ולא פחד מאויביו הרודפים אותו וערבה שנתו הפך הבורחים שלא יתנו שינה לעיניהם ואף כי ישנו קצת לא תערב שינתם. וכ"ש אם ישנו על גבי קרקע ואבנים מראשותיהם כיעקב (יפ"ת):

**מעשו ומלבן** אע"ג דאכתי לא נרדף מלבן. מ"מ היה ראוי להיות מפוחד ממנו כי הולך הוא אליו וכבר נודע לו היותו רמאי (יפ"ת):

### פסקה ב

**רבי שמואל ב"נ פתח שיר כו'**. דריש האי קרא ביעקב דסיים ביה ה' ישמור צאתך ובילפינן מיניה שיצא בשלום והלך לבטח דרכו:

**שיר למעלות** דביעקב משתעי קרא כדכתיב שומר ישראל:

**אל ההורים** דריש הרים כמו הורים. כמארז"ל מדלג על ההרים אלו האבות:

**למלפני** כלו' לרבותי המלמדים אותי דרכי התורה:

**ולמעבדני** להמדריכים אותי בעבודת השם בשמירת מצותיו יתב' (נזה"ק):
**מאין יבא עזרי אליעזר כו'**. כלו' כשאשא עיני להסתכל באבות ללמוד מדרכם אני זוכר עושרם כי אליעזר עבד אברהם כו'. ולכן אני מתקשה מאין יבא עזרי זו האשה שנקראת עזר. כלו' על ידי איזה ממון תזדווג לי עזרי ואע"פ שסתם זיווג הוא מן השמים מ"מ צריך ג"כ סיוע בממון והא ראי' אליעזר כשהלך להביא את רבקה עשה השתדלות אנושי ולקח כל טוב אדוניו בידו:
**גדוד שלחו** מלשון לא תתגודדו פי' שלחו גדוד וקרח וערום בלא דבר כדי שלא ירדוף עשו אחריו לאהבת הממון:
**מה אנא מוביד סברי**. וכי אאביד ומייאש סברי ותקותי מבוראי:
**מעשו ומלבן**. שלא יזיקוהו. כי גם פחד לבן היה לו כדלעיל. וגם שלא ילמוד ממעשיהם:
**ישמור את נפשך ממ"ה**. לפי שהשטן מקטרג בשעת הסכנה לכן הבטיחו ממנו. א"נ הבטיחו שלא ימות ע"י מה"מ אלא בנשיקה ובדביקות ע"ד יעקב אבינו לא מת:
**ישמור צאתך ובואך ויצא יעקב**. כלו' שאצ"ל שישמור אותו מסכנת עשו ולבן אלא אף ממקרי הדרכים שיקרה בהם מאורעות כגון נגיפה וחולשה וכיוצא יהיה משומר מעת צאתו עד בואו (יפ"ת):

## פסקה ג

**רבי אבהו פתח בית והון כו'**. לומר שאין הזיווג אלא מה'. ור' פנחס מפרש למילתיה דמן התורה והנביאים והכתובים איתא להך מילתא. ובתלתא זימני הוי חזקה שכך הוא המדה תמיד:
**ומה' אשה משכלת** טובת האשה אינו במקרה אלא מה' הוא אשה משכלת. ונ"מ למיבעי רחמי:
**וירא והנה גמלים באים**. בא ללמד שהגמלים בראותם את יצחק אז נטו מן הדרך הכבושה לרבים אשר הלכו בו עד עתה ובאו על פני השדה באמצע הבקעה אשר היה שם יצחק כמ"ש המפרשים. הרי שזיווגו בא אצלו:

## פסקה ד

**יושב ומזווג זיווגים** ענין הישיבה משל על המתינות והתישבות בדבר. לומר שלא יהיה הזווג אלא כראוי לכל אחד לפי מחשבתו יתב' (ועיין בנזה"ק):
**ממונו של פלוני לפלוני**. על פיסקא הנדוניא שאדם פוסק עם בתו:
**קשה לפני הקב"ה כקריעת י"ס**. הקושי בחקו יתב' משני פנים הא' להטיב למי שאינו ראוי. לפי שמדת הדין מקטרגתו. והשני להזיק אפי' למי שעונו מחייבו כי השם יתב'

הוא הטוב והמטיב ואינו רוצה בהשחתת שום נברא. אלא שלהיותו דיין אמת יחוייב להעניש החוטא. והשני פנים אלו יתיחס אצלו קושי כקריעת י"ס. אם במה שהטיב לישראל שלא היו ראוים לנס כזה להיות ביניהם פסל מיכה כמ"ש ז"ל. ואם במה שהזיק למצרים (יפ"ת):

**פלן יסב לפלונית** פי' פלוני עבדי ישא לפלונית שפחתי:

**ופלונית תינסב לפלוני** כצ"ל ופי' אותה פלונית שזווגה בראשונה לפלוני שהוא יקח אותה. גזרה עכשיו גם עליה שהיא תנשא לו ולא תמאן בדבר (מת"כ):

**למחר אתון לגבה כו'**. למחר באו כל אותן עבדים ושפחות אצלה זה מוחו נפצע וזה נשמט עינו וזה נשבר רגלו. אמרה להם מה אירע לכם. דא אמרה כו' זאת אומרת איני רוצה בזה. וזה אמר איני רוצה בזאת:

**לית אלהא כו'**. אין אלוה כאלהיכם:

**מושיב יחידים ביתה** אדם יחיד ואשה יחידה והוא מזווגם יחד ומושיב מהן בית אחד. מוציא אסירים בכושרות שהוא מוציאן מבתיהם אסורים בעל כרחן ומזווגן:

**מאן דבעי כו'**. מי שרוצה ונהנה מזיווגו אמר שירה ומי שאינו רוצה הוא בוכה:

**בלשון הזה השיבה**. על מה שאמרה לו לית אלהא כאלהכון כו' שהקב"ה עושה סולמות כו'. ור"ל אותן המתעקשים מלהזדווג אל אשר נגזר להם קודם היצירה. שמגאון לבבם אינם יכולים להשוות רצונם אל רצון הבורא יתב'. מה הקב"ה עושה משפיל לזה הגאון ומרים לזה השני. ומוריד לזה הגאון ומעשיר לזה השני. עד שזה שהיה מתגאה תחלה מצפה ומשתוקק למתי יבא המתרומם להזדווג לו ויקחנו באהבה רבה. משפיל ומרומם הוא ביחוס וכבוד. ומוריד ומעלה הוא בענין ממון ונסכים. ור' ברכיה מיירי נמי מענין הזיווגים. ושפיר שייך אח"ז מ"ש המדרש יש שהוא הולך אצל זיווגו כו':

## פסקה ה

**בן ס"ג היה אבינו כו'**. כדאי' בפ"ק דמגילה. ועיין לעיל ס"פ ס"ב:

**ועשו בן מ'** בתמיה:

**משהה לצדיקים כו'**. שלעולם הדברים הפחותים נמצאים הרבה בעולם. והטובים קשי המציאה ומתאחרים לבא (עיין בנזה"ק):

**מהיכן הורשה** כלו' מהיכן בקש ליטול רשות לא מבאר שבע. דיצחק היה אז בגרר. ובאר שבע היא בנחל גרר. ותלה לנתינת הרשות בבאר שבע לפי שעומדת על הגבול:

**הריני הולך לבאר שבע**. ס"ל דיצחק היה מתגורר אז בחברון ומעשה הברכה בחברון היה. אבל באגדה הסמוכה משמע דס"ל דגם יצחק היה אז בבאר שבע:

**ואם לאו איני יוצא**. דהוה אפשר ליה להסתר ממנו במדרשו של עבר. ולא היה מצווה מאביו ואמו רק לישא אשה משם. והיה יכול להביאה על ידי שליח (נזה"ק):

**לפיכך צריך הכתוב כו'**. לומר שלא הלך חרנה אלא כשיצא מבאר שבע שהורשה שם ואע"פ שלא נתבאר בכתוב (יפ"ת):

## פסקה ו

**וכי לא יצא משם אלא הוא**. פי' מה צריך להזכיר יציאתו לא הוה ליה להזכיר רק הליכתו חרנה שהוא מה שצריך לנו לדעת לענינינו. ופי' כמה חמרים יצאו כו' כמה מוליכי חמורים ומוליכי הגמלים יצאו משם. וכשם שאין צורך לנו בהזכרת יציאת כמה חמרים וכמה גמלים דלא איכפת לן מידי בזה. כן יציאת יעקב לא איכפת לן מידי ולא היה צריך להזכיר (יפ"ת):

**ר' עזריה כו'**. ר"ל דאיכא נפקותא מהזכרת היציאה לאשמועי' שיציאת צדיק עושה רושם. ובזה הוא כאילו יצא יעקב לבדו כי יציאת האחרים לא עשה רושם אלא יציאת יעקב (נזה"ק):

**הוא זיוה הוא הדרה**. זיוה כנגד למוד התורה והחכמה שנקראת זיו שחכמת אדם תאיר פניו. והדרה הוא הכבוד שמכבד כל אדם ומתכבדין בו כענין והדרת פני זקן (יפ"ת) ועיין מ"ש ברות רבה:

**דלא היתה שם אלא אותה הצדקת לבד**. ולרות לא חשיב כלל שעדיין לא נתגיירה אלא בדרך לדעת רבנן ז"ל (יפ"ת):

**אלא הכא דהוה יצחק ורבקה** מהא משמע דס"ל דיעקב ויצחק ורבקה היו דרים בבאר שבע. ופליג אמ"ד לעיל דיצחק היה דר בחברון ולא בבאר שבע (נזה"ק). ועיין מ"ש לעיל סי' ו' בענף:

## פסקה ז

**מבארה של שבועה כו'**. דמה צורך להשמיענו שהיציאה מבאר שבע. אלא דרמיז לענין השבועה. ועיין בילקוט:

**מבארה של שבועה** כלו' מפני עומק סוד השבועה וכנהו בלשון באר על ענין עומק:

**אמר שלא יעמוד עלי כו'**. כלו' אגב אורחי מרווחנא שלא יעמוד עלי אבימלך. וה"ק ויצא יעקב מבאר שבע ע"י יציאתו נמלט מבארה של שבועה (יפ"ת):

**ויאמר השבעה לי** ומפני הבושה יזקק לו. ועוד כדי שלא יהיה אויב לו ומבקש רעתו:

**ז' דורות כו'**. ז' דורות היה מאברהם עד יהושע שאז חלקו עיקר הארץ. אברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם משה. ואם ישבע גם הוא יעכבם עוד ז' דורות ויצחק לא נשבע

מחדש רק א"ל השבועה הקדומה שהיא בינותינו מאביך תהא בינותינו אל תפר אותה (עיין מת"כ):

**ונוטל את בכורתי** בע"כ על ידי שיצער אותי. אגב אונסי אגמור ואקיים לו בכורתו:

**ונמצאתי מאבד אותה השבועה** פי' שיאבד הבכורה. ולפי שעיקר קנייתה היתה ע"י השבועה קאמר מאבד אותה שבועה כלו' מה שקניתי בשבועה (יפ"ת):

**מבארה** וטעם באר שבע שהברכות שבע ושלוה (יפ"ת):

**ונמצאתי מאבד אותה יגיעה כו'**. כי לא היה חושש מהברכות כי ידע שה' יברכהו כראוי לו. אלא מיגיעת אמו היה חושש שלא תצטער אמו בחשבה שלריק יגעה (יפ"ת):

## פסקה ח

**בן יומו** וילך חרנה משמע מיד בצאתו מבאר שבע הלך חרנה מדלא קאמר וילך עד חרן ודרשו רבנן שקפצה לו הדרך וביום היציאה הלך חרנה (יפ"ת):

**ר' ברכיה כו'**. י"ל שר' ברכיה מתרץ דאין קפידא בזה דכך הוא לישנהון דברייתא כו' פי' כלשון הבריות שאומרים פלוני זה הלך למקום קסרין ועדיין יש בידו הצידה שלקח לדרכו ומ"ש וילך חרנה. שיצא ללכת לחרן:

**תנא בשם ר' נחמיה כו'**. דה"א בסופה במקום למ"ד בתחלתה. והוה כמו שהיה כתוב וילך לחרן. ועיין מ"ש לעיל פ"ו סי' ד':

**לשאולה** שכתיב למ"ד בתחילתה אף שכתוב ה"א בסופה. ומיישב שהה"א הוא במקום ה"א הידיעה כלו' למקום הרע שבכולם:

**לאמבטא** פי' למדור התחתון שבשאול שנקרא אבדון ובשוח"ט גרס לדיוטי פי' מדור:

## פסקה ט

**מפני מה מכנין כו'**. מפרש ויפגע לשון תפלה כדאמר בסמוך. ובמקום פי' בהקב"ה שנקרא מקום (יפ"ת):

**שהוא מקומו של עולם** כמו שהמקום סובל ומחזיק את המתקומם בו. כן כביכול הוא מקום כל העולמות וסיבתם:

**ואין עולמו מקומו** דאע"ג שהוא יתב' נגלה במקום מיוחד כמו בבהמ"ק וכאשר היה כאן. אין זה אלא על צד סוד הצמצום. אבל מ"מ באמת הקב"ה הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו:

**מן מה דכתיב הנה מקום אתי** נראה שהוא מקומו של עולם. ואין עולמו מקומו. שהמקום טפל לו. ואין הוא טפל למקומו:

**כתיב מעונה אלהי קדם כו'**. שהמקרא שקול שאפשר לפרש שהעולם מעונה של אלהי קדם:
**מן מה דכתיב ה' מעון אתה היית לנו כו'**. שכאן מפורש בהדיא שה' הוא המעון:
**לגבור שהוא רוכב** וכתיב רוכב שמים בעזרך:
**וכליו משופעים כו'**. באופן שהוא מקיף הסוס הסוס טפילה לרוכב. והגבור מנהיג את הסוס למקום שחפץ. כן הקב"ה מנהיג את העולם ברצונו:
**אילך ואילך** כלו' שרוכב עליהם בהתלבשות מידות העליונות והוא יתב' מקיפן מכל צד. ולכך נקרא מעונו של עולם (נזה"ק):
**ד"א מהו ויפגע צלי במקום צלי בביהמ"ק**. משום דהשתא מפרש במקום בביהמ"ק ויש לומר ויפגע לשון פגיעה. לכן אמר דאפ"ה מפרשים לשון תפלה (יפ"ת). והאות אמת גרס ד"א ויפגע במקום צלי בביהמ"ק:
**אמר ריב"ל אבות הראשונים כו'**. בפ' תפלת השחר אמר דר' יוסי בר' חנינא הוא דקאמר הכי. וריב"ל קאמר כנגד תמידים תקנום. אבל בתנחומא סדר חיי שרה איתא כמו כאן וע"ש:
**כנגד ג' פעמים כו'**. פי' כנגד זה תקנו מסדרי התפלות ולא קאי אאבות:
**שהיום משתנה** והשינוי מביא לידי התפעלות הלב להכיר חסדי ה':
**בערבית צריך כו'**. וע"י שצריך להודות בזה הזמן תקנו תפלת י"ח בעת הזו:
**במנחה צריך כו'**. גי' שלפנינו מגומגם קצת. ובירו' גרס במנחה צ"ל מודה אני לפניך כשם שזיכתני לראות החמה במזרח כך תזכני לראותו במערב. וממילא איכא שינוי. בערבית אפילה. ובשחרית אורה מן החמה במזרח. ובמנחה אורה מן החמה במערב. ומיהו בשחרית ומנחה דאיכא אורה שייך ביה לשון הודאה על הטובה. אבל בערבית דאיכא אפילה לא יתכן בו הודאה אלא לשון בקשה להוציאו מאפילה לאורה (נזה"ק):
**כנגד תמידים תיקנום** כי התפלה שהיא שפיכת הנפש והורדת השפע היא דוגמת הקרבנות:
**תפלת הערב אין לה קבע** כלו' שהיא רשות. לפי שלא מצאו במה לתלותה:
**שהיו מתאכלים כו'**. וזמנם היה כל הלילה. וכן תפלת ערבית זמנה כל הלילה:

## פסקה י

**בקש לעבור כו'**. השתא מפרש ויפגע לשון פגישה שכל העולם נעשה ככותל לפניו. וה"ל כאילו פגע בכותל. והכוונה שאז שקעה חמה שלא בעונתה ובא לפניו עמוד חשך וערפל ככותל (נזה"ק):

**כיבה השמש** דרש כי בא השמש כאילו אמר כיבא השמש ללמד שהשקיע הקב"ה גלגל חמה שלא בעונתה:

**בשביל לדבר עם יעקב בצינעא**. בדרך חלום הבא בעת השינה בלילה. ולפיכך שקעה השמש שם שלא בעונתה כדי שילין שם במקום קדוש המוכן לרוה"ק ונתגלה עליו שם בלילה במראות החלום. ומה שבאמת לא היה אז יעקב מוכן לנבואה בהקיץ. כבר פירש הטעם בזוהר לפי שעדיין לא היה נשוי אשה ואין השכינה שורה אלא בנשוי אשה (נזה"ק):

**פנסין** פי' לנטירנ"א:

**שמע קולן של מה"ש כו' אתי שמשא כו'**. שבא יעקב הנקרא שמש. ושמע קולן של מה"ש האומרים כן. ולזה לן שם שהכיר במעלת המקום לראות אם יערה עליו רוח ממרום:

**אתא שמשא** במה שנקרא יעקב שמש להיותו מאיר לעולם כשמש וי"א שמציאות ה' היה מתפרסם על ידו כמו שנתפרסם מהתנועה היומית. וזה דרך דרש (יפ"ת):

**בשעה שאמר יוסף כו'**. כלו' ראיה לזה מ"ש ביעקב ששמר דברי יוסף שאמר והנה השמש והירח וגו' לפי שידע ששמו שמש שת לבו לזאת:

**אותן ב' שעות כו'**. דכתיב ויזרח לו השמש וקשה וכי לו לבדו זרחה אלא שמש ששקעה בשבילו זרחה בשבילו כדאמר בפ' גיד הנשה:

**מה אתה בצאתך השקעתי חמה ובחזירתך החזרתי והזרחתי לך גלגל חמה**. כצ"ל (א"א):

**כך בניך כו'**. כלו' שיצטערו ביציאתם שהוא כעין שקיעת החמה אצלם על דרך וקדר עליהם היום. וזהו דכתיב אומללה יולדת השבעה כי באה שמשה. אמנם בבואם ששון ושמחה ישיגו וגו' וזרחה לכם וגו' שמש צדקה:

## פסקה יא

**ויקח מאבני המקום כו'**. משום דקשיא ליה דמאבני משמע רבות והדר כתיב ויקח את האבן. לכן דעתם ז"ל שנתאחו (פי' שנתחברו) והיו לאחת. ופליגי בטעם האחוי:

**י"ב אבנים נטל אמר כך גזר הקב"ה**. כצ"ל. ידע שכל מעשה האבות היה רק בכוונה מכוון לענין סודות נפלאות כדמות מעשי המצות שלנו:

**שהוא מעמיד י"ב שבטים**. כך היו מקובלים די"ב מזלות כנגד י"ב שבטים:

**אם מתאחות כו'**. שלפי שעם היותם י"ב שבטים ראוי שיהיו לאחדים. לכן רמז זה שהי"ב אבנים ישובון לאבן אחת. והכי אי' בפדר"א ונעשו כולם אבן אחת להודיע שכולנו עתידים להיות גוי אחד בארץ:

**ר"נ אמר נטל ג' אבנים**. דעתו שלקח לנסות אם הוא מחובר עם האבות. שבכללם המה ישלימו התכלית הנרצה. והוא שעל ידם יתייחד שמו של הקב"ה והיא הופעת השכינה למטה:

**ואני אם מתאחות כו'**. שהתאחדותם מורה על היות גם יעקב מתדמה לב' האבות:

**וכיון שנתאחו ידע כו'**. ר"ל ידע שהקב"ה מיחד שמו עליו היינו שידבר עמו בהקיץ ג"כ (יפ"ת):

**רבנין אמרי מיעוט כו'**. הם ס"ל שאדרבא יעקב כיון לחזות אם הוא נתעלה עוד יותר ממעלתן שיצא ממנו מטה שלימה בלי פסולת מאומה:

**יודע אני שאין יוצא ממנו פסולות**. שאחוי האבנים מורה על אחדות זרעו שלא יחצו לב' פניות. א"נ על אחדותם עם האב ללכת בדרכיו. ולזה הספיק שני אבנים דאחוי מהם מספיק להודעה זו (יפ"ת):

**עשאן כמין מרזב כו'**. להקיף עצמו באבנים ולכן נטל הרבה. אלא דמ"מ על אבן אחת סמך ראשו. על זה אמר ויקח האבן אשר שם מראשותיו. וצ"ל הגי' עשאן כמין מרזב ונתנן סביב ראשו. וכן העתיק רש"י בחומש. ובאמת נתנן סביב כל גופו. ומפני שהראש הוא עיקר כל הגוף אמר סביב ראשו ועל אותו אבן שכנגד ראשו אמר ויקח את האבן (נזה"ק):

**ה' יוצא ממקומו** כלו' אל תתמה מהמסת אבנים לאחד דהא כתיב כי ה' יוצא ממקומו. וכתיב בתריה ונמסו ההרים מתחתיו. הרי אף ביציאתו ממקומו למעלה לבד נמסו הרים תחתיו. מי שנגלה עליו הקב"ה זה יעקב עאכ"ו שימסו האבנים תחתיו:

**כמטה וכפרנוס** רש"י גרס פרכוס. ופי' בל' כנען כסת. ובחזית סוף פ"א כמטה וכפלוסא ופי' מוסף הערוך בערך פלוסא שהוא בלשון רומי נוצות עוף. והכוונה שעל ידי המסת האבנים נעשו רענן ורך עד שהיו תחתיו כמטה וכסת. ובהכי דריש הא דכתיב להלן ערשינו רעננה על ערש מטתו של יעקב. ועז"א מה רטיבה הרטיב כלו' מה הרחיב והתפשט מהן. קורות בתינו ארזים אלו הצדיקים כו' הנקראים ארזים כמד"א צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה. כי לכך נעשו האבנים תחתיו כמטה במקום המקדש לסימן שתהא מטתו שלימה בבנים יראים ושלמים אשר שרשם ומצבם ממקום קדוש הוא בה"מ (נזה"ק):

**נביאים ונביאות** שכתיב רהיטנו ברותים. ונביאים ונביאות נקראו ברותים כדכתיב והיא יושבת תחת תומר דבורה (שופטים ד':ה') ותומר הוא רותם כדאיתא בזוהר כי תשא. וכתיב וישכב וישן תחת רותם (מת"כ):

**כאן שכב** במקום ההוא מיעוטא הוא:

**י"ד שנה שהיה טמון בבית עבר**. כדלעיל בפרקין. לא שכב אלא ישן שינת עראי שלא להתבטל מלמודו:
**בביתו של לבן לא שכב**. כדכתיב ותדד שנתי מעיני:
**ומה היה אומר** בבית לבן היה משבח לי"י ומספר תהלותיו כי בזה לא תתבטל שמירת הצאן:
**מ"ט** דריב"ל ומנא ליה דיעקב אמרם:
**ישראל סבא** ומדקאמר מזמור זה מסתמא אמר כל הט"ו מזמורים של שיר המעלות משום דכל ט"ו שיר המעלות כחד הוו:
**כל ספר תהלים** כלו' כל עניני תהלים המיוסדים על תהלות ה' וחסדיו. ולכן נקרא ביחוד תהלות ישראל:

## פסקה יב

**לא מעלין כו'**. שלפעמים יתפרשו הדברים בזולת מובנם לענין אחר כהאי עובדא דריב"ח בסמוך. וכוונת ר' אבהו נגד חלום דסולם מוצב ארצה כי לא יפורש כפשט הדברים אלא כפתרון הסולם זה סיני וכו' (יפ"ת):
**חמית כו'**. ראיתי בחלומי שאמרו לי לך וקח נכסי אביך שעמל בהם מן קפודקיא. וא"ל רבי יוסי דרך שאלה הלך אביך למקום קפודקיא מימיו:
**זיל מני עשרים שריין בכרסא דביתך**. פי' בקרן זויות. והמוסף הערוך פי' בקרב ביתך. ופי' לך ומנה עשרים קורות בתקרת הבית שהרצפה היתה על גביהם. ושם תמצא ממון אביך:
**מן ראשיהן כו'**. תתחיל למנות מראשי הקורות עד סופן ותחזור חלילה עד אותה קורה שישלים לך מנין עשרים ושם תמצאנו:
**מן קפודקיא** באיכה רבתי מפרש קפדקיא כפא בל' יון עשרים. דוקיא בל' יון קורות. ועיין בפרק הרואה:
**אין חלום בלא פתרון**. כלו' אין דברי החלום כמשמעו. אלא נאמר דרך משל וחידה וכן חלום הסולם רומז גם לדבר אחר:
**זה הכבש** שהיו עולים בו למזבח כבסולם:
**אלו הקרבנות** ופי' וראשו עיקרו ותכליתו נוגע לשמים בקרבנות שריחן עולה לשמים ריח ניחוח לה':
**אלו כהנים גדולים** שנקראו מלאכים כדכתיב כי מלאך ה' צבאות הוא. והא"א מוחק תיבת גדולים:

**שהם עולים ויורדים בכבש** בזריזות לעשות עבודתן:
**רבנין פתרין לה בסיני כו'**. הגיר' היא משובשת. וכן צ"ל והנה סולם זה סיני. מוצב ארצה ויתיצבו בתחתית ההר. וראשו מגיע השמימה וההר בוער באש עד לב השמים. והנה מלאכי אלהים אלו משה ואהרן. עולים ומשה עלה אל האלהים. ויורדים זה משה וירד משה. ולמדנו לנביאים שנקראו מלאכים דכתיב ויאמר חגי מלאך ה' במלאכות ה' לעם. והנה ה' נצב עליו וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר (יפ"ת). ובזה בשרו הקב"ה שיזכו בניו לקבל תורה בסיני אשר מזה יגיעו לתכלית השלימות:
**עולים זה משה** וה"ה אהרן דכתיב עלה אל ה' אתה ואהרן. ולפי שלא מצינו ירידה בו בפירוש לא הזכיר ג"כ אהרן בכאן:
**ר' שלמוני בשם ר"ל אמר תרכוסא של ג' רגלים כו'**. עד כי חלק ה' עמו. מאמר זה הוא משובש מאד. וכן צריך להגיהו. ר' שלמוני בשם ר' לוי אמר תרכוסא של ג' רגלים הראה לו אמר פי' הקב"ה אמר ליעקב את הוא רגל שלישי. היא דעתיה דר"י דסכנין בשם ר' לוי דאמר כתיב כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו מה החבל כו'. וכל הגירסא הנ"ל הוא מוכרח ופשוט לכל מעיין:
**תרכוסא** כתב המת"כ תרכוסא פי' הערוך ארגז. ולא אדע מה שייכות יש לארגז עם ענין הנמשל. גם סתם ארגז אין לו רגלים. ולא ראה שם בערך תרנוס שמביא מדרש זה וגורס כן. ופירושו כסא על רגלים. ורמז זה נאות מאד במראה זו. שמכוין בו שהעולם כולו הוא עומד על כסא של ג' רגלים. והן ג' האבות והודיעו שהוא רגל שלישי. והוא מה שאמר והנה ה' נצב עליו (יפ"ת):
**מה החבל הזה כו'**. דאי כפשוטו חבל פי' חלק הא כבר אמר כי חלק ה' עמו:
**אין מפקיעין** פי' אין גודלין חבל בלא שלשה נימין. שבפחות משלשה נימין אינו מתקיים. כך האבות אין פחות מג' כי הוצרכו ג' להיות רגלי המרכבה ולקיים העולם עליהם (יפ"ת):
**שהמלאך שלישו של עולם** ובבמדב"ר פי"ב משמע שאין כל העולם מחזיקו:
**שנאמר וגויתו כתרשיש** ל' המת"כ כתרשיש פרש"י כרום ימא וים הוא שלישו של עולם עכ"ל וכוונתו שרש"י בפירושו על המדרש פי' כי תרשיש הוא ים. כי תרגום אונקלוס ויונתן על מלת תרשיש (שמות כ"ח) כרום ימא. ומ"ש המת"כ שהים הוא שליש של עולם הוא מדקי"ל שהעולם שליש ישוב ושליש מדבר ושליש ים:
**וח"א עולים ויורדים ביעקב**. מפרש בו ביעקב:

**מ"ד כו' בסולם ניחא** ר"ל ניחא עכ"פ ענין הכתוב. אבל למ"ד ביעקב מאי קאמר. ומתרץ שהיו מעלין ומורידין בו לזכות ולחובה. יש מיימינים ויש משמאילין:

**אופזים בו** פרש"י דוחקים בו:

**קופזים בו** פרש"י קופצים בו:

**וסוטנים בו** ומקטרגים עליו כמו לשטנו (זכריה ג' א'). אבל המעריך גרס וסונטים בו. ופירושו לזות שפתים ולשון הרע בדברי חירוף ושחוק על מי שמשחקים עליו. או שמוציאים עליו שם רע:

**סונטים בו שנא' ישראל אשר בך אתפאר כו'**. הגירסא האמתית הוא ברבות כת"י ישן. סוטנים בו את הוא שאיקונין שלך חקוקה למעלה שנא' ישראל אשר בך אתפאר. ורואין איקונין שלו ויורדין למטה ומוצאים אותו ישן. משל למלך שעולה לבסילקי ומוצאים אותו יושב ודן ויוצאין לפרוזדור ומוצאים אותו ישן כ"ה הגיר' שם ונכון מאד:

**עולים למעלה ורואים איקונים שלו** הוא נשמת שורש יעקב לא ינום ולא יישן:

**ויורדין למטה ומוצאים אותו ישן**. ר"ל שלמטה גופו היה ישן:

**לבסילקי** היכל המלך אשר שם יושב ודן עם כל שריו. ביומא דף כ"ד לשכת הגזית כמין בסילקי גדולה היתה:

**ויוצאין בפרווד ומוצאין אותו ישן ד"א למעלן כל מי שהוא אומר זכותו עולה חובתו יורד למטן כל מי שהוא אומר זכותו יורד חובתו עולה. ד"א מלאכים שהיו מלוין את האדם בא"י אין מלוין אותו ח"ל. עולים ויורדים בו עולים אותם שליוו אותו בא"י.** כצ"ל (א"א ויפ"ת). ופירושו למעלן מי שמזכיר זכות ישראל הוא עולה וההיפוך יורד. ולפי' כתיב עולים ויורדים בו ובשבילו. ובעוה"ז המדבר טוב על ישראל יורד. והמיצר להם נעשה ראש:

**אותן המלאכים שליוו כו'**. ור"ל שיש מלאכים מיוחדים לשמירת האדם. ומלאכי א"י אין להם רשות לצאת ח"ל. לכן אותן מלאכים שליוו אותו בארץ עלו. וירדו אותן שליוו אותו בח"ל לכן כתיב עולים ויורדים עולים תחלה ואח"כ יורדים:

**מסטורין** פי' סוד:

**שאמרו כי משחיתים אנחנו**. ועיין לעיל פ"נ שם פרשתי:

**לישנא קלא** לשון קל לכף זכות שלא גילו מסתוריו של הקב"ה רק שתלו הגדולה בעצמם:

**עולים ואח"כ יורדים** דלכך נקט עולים תחילה כי אותם שכבר נדחו נתקרבו ונתקבלו וניתן להם רשות לעלות ושוב ירדו בשליחות ה' ללוות את יעקב (יפ"ת):

## פסקה יג

**פתר קריה בגלות**. שכל מה שאירע לאבות סימן לבנים:

**המד"א שלח מעל פני ויצאו**. ופי' ויצא יעקב מבאר שבע מא"י שהוא מגור הטובה וההצלחות:

**אשר הוגה ה' ביום חרון אפו** ופי' וילך חרנה שהלכו משם עד חרון אפו יתב':

**עד אפס מקום** ר"ל ויפגע במקום מרמז למה שנא' על זמן החורבן עד אפס מקום. והיינו כדדרש באיכה רבתי הוי מגיע בית בבית הגעתם חורבן ראשון לחורבן שני וכו' עד אפס מקום וכו' (נזה"ק):

**אותו** פי' אותיות של זה הם אותיות של זה:

**יולדת השבעה וגו'** נפחה נפשה באה שמשה:

**וישם מראשותיו כי ירד מראשותיכם** כי שימת האבנים מראשותיו רמז לירידה וההשפלה (יפ"ת):

**רומיה אמין שתין** ועל היותו גבוה רמז באומר מגיע השמימה ע"ד ערים גדולות ובצורות בשמים (יפ"ת):

**מעלים בו** כלו' שהיה להם ע"י זה עליה מעלת גדולה בצאתם מכבשן האש (נזה"ק):

**ומורידים בו** פי' לצלם ודמות שהעמיד שעל ידם היה לו ירידה (נזה"ק):

**אפזים בו** ור"ל שנתגרו בו בצלם להשפיל מעלתו שהרי היה בידם לברוח ולא ברחו ודברו קשות בנבוכדנצר. כדלקמן בויק"ר פ' ל"ג:

**והנה ה' נצב עליו כו'**. על יעקב לעשות הצלה לזרעו זרע קדש אלו חמו"ע עד שנבוכדנצר בעצמו אמר להם לצאת מתוך כבשן האש (נזה"ק):

**ד"א והנה מלאכי אלהים זה דניאל**. והסולם היינו צלמו של נ"נ כדלעיל. ועי' עוד מזה בחזית פסוק אמרתי אעלה בתמר:

**והוצאתי את בלעו מפיו וא"ד שהיה לו תנין**. כצ"ל (יפ"ת) שאיידי דמייתי קרא מייתי נמי האי פירושא:

**שבלע כל מה כו'**. והיה מאמין שיש בו צד אלהות. והיה משתחוה לו כמו שסיפר בספר יוסף בן גורון:

**הה"ד והוצאתי את בלעו מפיו**. כלו' שנבטלה אותה הבליעה שהיה דרכו לבלוע תמיד:

## פסקה יד

**זה חלומו של נ"נ**. שרמז הקב"ה ליעקב בחלום הזה עליות וירידות הד' מלכיות כאשר רמז לנבוכדנצר בחלום הצלם:

**יורדים ועולים אין כ"כ**. כלו' כיון דאין מלכות נוגעת בחברתה על כרחך הראשון יורד תחלה ואח"כ האחרון עולה. אלא ללמד שעלייתן הוא דרך ירידה שכל אחד ירוד מחברו (נזה"ק). ואעפ"י שבבל אינו ירוד קאמר יורדים משום רובא (יפ"ת):

**וביומיהון די מלכיא כו'**. ופירש עליו אצלו כמו ועליו מטה מנשה כי סמוך לד' מלכיות יקים אלה שמיא מלכות המיוחד לו (יפ"ת):

## פרק סט

### פסקה א

**והנה ה' נצב עליו ויאמר אני ה' וגו' ר"א בשם ר"י בר זמרא פתח צמאה לך נפשי כמה לך בשרי א"ר אייבו ככמהות**. כצ"ל. פי' צמאה לך נפשי ככמהות הללו שהן צמאים למים כי אין צמח שמתאוה כל כך למים ככמהות לפי שאין יונקים מן הארץ אלא מאוירא רבו לפיכך הם צריכים הרבה למים מלמעלה. וכן הצדיקים אין להם יניקה למטה אלא מלמעלה מאת ה' מן השמים:

**רבנן אמרי כשם כו'**. דכמה הוא מל' כמו הנאמר על הדוגמא והדמיון. ועז"א כשם שנפשם העליונה נפש המשכלת צמאה לך כמו כן צמאה לך בשרי הם הרמ"ח איברים שיש בי דהיינו רוח החיוני שבהם הם צמאים לך לקדושתך. כי גם הרמ"ח איברים הם מתוקנים בקדושה שהם מכוונים כלפי הרמ"ח מצות עשה שבתורה. ועז"א היכן נפשי ובשרי צמאים לך כל כך בארץ ציה ועיף בלי מים באשר עתה נגרשתי מפניך מא"י אשר שם משכן השכינה אל ארץ ציה ועיף בלי מים הוא קדושת השכינה הנמשל לבאר מים חיים. ובהיותי רחוק ממקום קדושתך נפשי ובשרי צמאים לך ולקדושתך לקבל ממך שפע רוה"ק. ועז"א על כן בקודש חזיתיך בקדושה חזיתיך כלו' על כן באתי לחזות מקום קדושתך המשכן ובית המקדש שהוא מקום קדושה כדי לראות שם עוזך זו פמליא שלך שנראה על ידם תוקף עוזך בעולם בשליחותם וכבודך החופף עליהם (נזה"ק):

### פסקה ב

**אין סכין כו'**. כי מצא מין את מינו לחדדו ולתקנו:

**כך אין ת"ח מתחדד אלא בחברו**. כצ"ל ופשטות המקרא גם סופו ואיש יחד פני רעהו מוסב על ת"ח כלומר כמו הברזלים מתחדדים זה מזה. כך ת"ח מחדדים זה את זה בתורה. ושנה המדרש והזכיר כל המקרא עוד הפעם לדורשו בחידוש נוסף על פשטותו. ודרש מלת יחד מענין התיחדות ודבקות איש לרעהו כמבואר. ואולי צריך להיות ד"א ברזל בברזל כו' (נזה"ק):

**שנתיחדה עליו השכינה** שנקרא ריע כאומרו ריעך וריע אביך אל תעזוב ור"ל שכמו שמתיחד ברזל עם ברזל. כן יעקב נתיחד עם השכינה והשכינה עמו:

## פסקה ג

**משל לבן מלכים כו'**. ס"ל כמ"ד בסמוך עליו על יעקב. ולפי שלזה יקשה אם ה' נצב עליו איך היה מקום למלאכים לעלות ולרדת בו דהיינו לקטרגו ולהזיקו. לכן אמר משל לבן מלכים כו' דברישא לא ה' נצב עליו. וכשבא ה' ברחו המלאכים:

**אלא למ"ד עליו על יעקב מי מתקיים עליו**. בתמיה כי אין דרך לומר שה' נצב על אדם. ופירש ר"י שהתיצבות זו היא השגחה להצילו מכל נזק ופגע וז"ש ר' יוחנן הרשעים צריכין לעמוד על אלהיהם לשמרם. אבל הצדיקים אלהיהם נצב עליהם לשמרם ולהצילם. ופירש נצב עליו משגיח עליו (יפ"ת). והמת"כ נטה בזה מפשטיותו:

**והנה עומד על היאור**. שהיה אלוהו כמ"ש לי יאורי ואני עשיתני:

## פסקה ד

**וכנגד כן קבעו חכמים כו'**. כתב האבודרהם דלפי שהתפלות למדו אותן מן האבות שאברהם תיקן תפלת שחרית וכו' לכן אמר שנתקנו י"ח ברכות כנגד י"ח פעמים שנזכרו:

**והנה ה' נצב עליו לית הוא מן המנין**. לפי שלא נזכר שם אלא אברהם ויצחק ולא יעקב ואנן בעינן שלשה אבות:

**ואם יאמר לך אדם י"ז הם** שהרי בפסוק ויקרא בהם שמי ושם אבותי וגו' ג"כ לא נזכר יעקב מפורש עז"א דמ"מ הוא חד מנהון. כי באומרו ויקרא בהם שמי הרי הוא כאילו נזכר גם שמו מפורש:

**קפלה כפנקס** כלומר במראה הנבואה נדמה כאילו הארץ מקופלת תחתיו להורות שיכבוש כולו. והטעם לפי שהמקום הלז הוא העיקרי לקדושה עד שכל הארץ עומד על ידה וכמ"ש אבן שתיה שממנה הושתת העולם:

**ונתנה תחת ראשו** ובילקוט משמע דגרסי' מאי דתחותא דידך. ולפי גירסתנו כאיניש דאמר מן תחות רישך דידך פי' מה שתחת ראשו של אדם ודאי שלו כן קפלה תחת ראשו להחזיקה שהיא שלו:

**ובלבד שיהא נקבר עליה** ר"ל דתנאה קאמר דדוקא אם יהיה נקבר עליה תנתן הארץ ההיא לזרעו. וזהו הרמז אשר אתה שוכב עליה בתנאי אם תשכון עליה לאחר מיתה. כי אז זכותך עומד עליהם. ואע"ג שאין זה ביד יעקב ובהחלט. מ"מ היה מוטל עליו להשתדל ולטרוח בדבר בכל אשר היה לאל ידו כאשר מצינו שהשביע על זה יוסף בנו (נזה"ק):

## פסקה ה

**מה עפר כו'**. נתבאר לעיל פ' מ"א סי' י"ב:

**דממיגין מכתיך** ממסים מכתך:

**משקשקין כו'**. פי' שעושים אותך ריקם מעונותיך:

**בפולטריות** פי' בשווקים:

**כרים** שוורים עם כלי המחרישה וחרשו עליהם. ובאו"א הגי' רדיה. פי' כלי המחרישה:

**הוא סימן טוב** וזהו ותשימי כארץ גוך כמו שהארץ מכלה והיא עומדת לעולם:

**תרעייא דימא** פי' לשון שבירה וקריעה. תרגום פרץ ה' תרע ה'. ור"ל אתה פורץ הים כלו' שבזכותך יקרע הים לעבור גאולים. וזה עלה הפורץ זה יעקב לפניהם ובזכותו נקרע כמ"ש מה לך הים כי תנוס וגו' מלפני אלוה יעקב:

**חלוקי יחזקאל** זהו חלוקת א"י לע"ל. שחלק את הארץ מפאת קדמה ועד פאת ימה לי"ג חלקים לחלקן לשבטים לעתיד. ודרש ופרצת על החילוק שהיא פרוצה ממקום למקום:

**והלא לא פירש יחזקאל אלא מן המזרח למערב**. והכא כתיב נמי צפונה ונגבה. ומשני שכבר פי' ישעיה נגבה וצפונה באומרו כי ימין ושמאל תפרוצי. וימין ושמאל הוא דרום וצפון:

## פסקה ו

**על הכל השיבו**. שהבטחת ה' הם תשובות על שאלות יעקב (יפ"ת):

**אם יהיה אלהים עמדי**. שיהיה כבוד ה' חונה תמיד עמו באהלו (נזה"ק):

**ועל הפרנסה לא השיבו**. והטעם מפורש בתנחומא שאמר הקב"ה אם אני מבטיחו על הלחם מהו מבקש ממני עוד שמתאוה ה' לתפלת צדיקים ולזככם בכור עוני. רק הבטיחו שלא יגע בו שום רעה המונעו משלימותו. ודעת רבי איסי שאף על הפרנסה השיבו. כי עזיבה הוא כולל גם על זה. כי העדר הפרנסה מכונה בשם עזיבה:

## פסקה ז

**ממשנתו** שבא לרמוז בל' משנתו ממשנתו שהיה נפשו שונה ולומד למעלה בשעת השינה כמ"ש חכמי האמת שהצדיקים וחכמים השלימים בשעת השינה נפשם עולה בישיבה של מעלה ולומדים רזי תורה אשר ממנו נעשים כמעין המתגבר ביום:

**אכן השכינה שרויה במקום הזה** השראה גמורה שהוא בקביעת קבוע וזה לא הייתי יודע:

**הסולם הזה עומד בבאר שבע** ס"ל שיעקב בחברון נתברך ומ"ש ויצא יעקב מבאר שבע שהלך שם ליטול רשות והוא המקום שלן בו וראה מראות אלהים. והסולם שראה לדעת ריב"ז ראה שרגליו בבאר שבע במקום שהוא שוכב שם. וסוף שיפועו שהוא ראש הסולם

הגיע עד כנגד ביהמ"ק נסמך בשמים. ולכן ידע שבאר שבע הוא שער השמים טוב לתפלה. וביהמ"ק בית אלהים:

**אמר ר"י ב"ס הסולם הזה עומד בבהמ"ק כו'**. ס"ל כי ויפגע במקום הוא הר המוריה. וראה הסולם רגליו במקום ההוא ושיפועו שהוא ראשו מגיע עד כנגד בית אל וזה הוא עיר לוז. ואמר כי זה המקום בית אלהים. ושיפוע הסולם שער השמים. והנה הר המוריה טוב לתפלה. וגם בית אל מקום ראוי לעבוד שם אלהים. והקים מצבה בבית אל. כי לדעת כולם כנגד סוף שיפועו הקים אותה (רמב"ן):

**עתיד השער הזה כו'**. שהראה לו הקב"ה בזה סימן לדורות לומר עתיד השער הזה להפתח להרבה צדיקים כיוצא בך. שבעת השינה נפש הצדיקים עולה ויורד דרך אותו השער (נזה"ק):

**אין בהמ"ק של מעלה כו'**. ובספר מים יחזקאל כתב שפירושו שביהמ"ק של מעלה גבוה יותר מביהמ"ק של מטה ח"י מיל. וע"ש החשבון:

**בנוי וחרב ובנוי** נת' לעיל פ' נ"ו:

**כי אם בית אלהים**. וגו' וזה שער השמים:

**המד"א כי חזק בריחי שעריך**. והתם בבנין העתיד מיירי דבריש ההוא מזמור כתיב בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס. והכא נמי דכתיב שער מיירי בבית העתיד:

## פסקה ח

**שופע לו מן השמים כמלא פי הפך**. כצ"ל וכן הוא לקמן פ' פ"ב ור"ל שדריש ויצוק הוא שופך בשופי. ואם לא מן השמים במקום שמם מנא ליה שמן. דודאי לא היה מוליך עמו שמן כי בורח הוא (יפ"ת):

**היא לוז שצובעין בו כו'**. עי' בענף:

**שעלה סנחריב ולא בלבלה** אע"פ שבלבל כל העולם כדכתיב ואסיר גבולות עמים:

**נבוכדנצר ולא החריבה** אע"פ שהחריב כל א"י וקבלה היה בידם (יפ"ת):

**שלא שלט בה מה"מ מעולם**. עי' בזוה"ק שהאריך:

**הטריף מצות ומע"ט** דרשה זו היא על לוז דכאן שאמר ואולם לוז וכו' ונקראה לוז דיעקב. ולשון הטריף מצות לא ידעתי מה ענייננו ולקמן סוף פ' פ"א גורס הרטיב מצות והוא ל' לחלוחית ורטיבות. כלו' שמפריח מצות כאילן לוז וכן בילקוט שופטים סוף רמז ל"ח העתיק מדרש זה וכתוב שם בהדיא הפריח ע"ש:

**מצות ומעשים טובים כלוז** המוציא פירות הרבה והודיע הכתוב שם העיר שהיא לוז לפי שמתייחס לענין המצות שכל יושב בה מפני קדושת המקום מוכן להרבות מצות ומע"ט (יפ"ת):

**אין לה פה** שהוא סתום ואינו כרוב הפירות שיש בהם נקב מה כרימון ותפוח:

**לא היה אדם יכול כו'**. שהיתה חומה מקפת אותה מכל סביבותיה ואין שום פתח בחומה אלא היו נכנסים מתחת לחומה דרך מערה כדלקמן:

**אמר ר"ס לוז היה עומד על פתחה של עיר**. דהא דלא היה אדם יכול לעמוד על פתחה של עיר היינו משום דלוז היה עומד על פתחו וממנו היו נכנסים לעיר. והרואה שם הלוז לא היה סבור שהיה שם פתח וכדמפרש רבי אלעזר:

**הראנו נא מבוא העיר**. ומדקבעו הראנו נא את מבוא העיר ש"מ שלא היה הפתח ניכר:

**עביד לה הפטרה** בכבוד האכסניא דרש כשנפטר מהם וכדלעיל פרשה ס' סימן י' (יפ"ת):

**מה אם זה שלא הלך ברגליו ולא דיבר בפיו אלא ע"י שהראה**. כצ"ל (נזה"ק). וכן הוא בילקוט שופטים. דלא כתיב אלא ויראום. באצבעו או בעקימת שפתים (רש"י):

**ניצול מן הפורעניות** שהכו העיר לפי חרב ואת האיש שלחו. ועי' בפרק עגלה ערופה:

## פרק ע

### פסקה א

**אמר רבי יצחק הבבלי ודבר פי בצר לי שנדר מצוה בעת צרתו כו'** דאע"ג דבעלמא הנודר נקרא חוטא אבל בעת צרה מצוה לידור דבר מצוה כדי שיגין עליו באותה שעה. והיינו דכתיב הכא וידר יעקב נדר לאמר. לאמר לדורות שיהיו נודרים בעת צרה להיות לבם נכון בטוח בה' בזכות המצוה (יפ"ת):

**ולאביר יצחק אין כתיב אלא נדר לאביר יעקב תלה את הנדר**. כצ"ל (א"א) והיה נודר בעת צרה שהיה מצטער על מציאת המקום כמה שנאמר את כל ענותו (יפ"ת):

### פסקה ב

**אלא אלהי ישראל אבינו תלה את הנדר במי שפתח בו תחלה**. ובהילול זה ר"ל תלה דברי ההילול והשבח על הנדר במי שפתח בו תחלה:

**עוד מן אתרא כו'**. לפי שמקרא זה הוא בתורה שממנה נלמוד הדינין. קרי אתרא להאי קרא טפי מהראשונים (יפ"ת). או פי' מן אתרא כו' כלו' ממקום שכתוב בו נדר ישראל בהדיא אין חסר להביא ראיה ממנו (מת"כ):

**ישראל סבא** דאע"ג דהנודרים בהכרח בני ישראל הוו קאמר וידר ישראל סבא לפי שהם תלמידיו בדבר זה וה"ל כאילו הוא הנודר שהדבר נקרא על שמו (יפ"ת):

## פסקה ג

**ד' הן שנדרו כו'**. טובא אשכחן בקרא. אלא דחשיב הכא רק אותן שנעשה בהם רושם על ידי הנדר הן לטובה והן לרעה. שאלו נזהרו בו ונשתכרו להיות נענה מיד ואלו לא נזהרו והפסידו (נזה"ק):

**יעקב נדר והפסיד** היינו על מה שנתאחר מלשלם נדרו נתבקרה פנקסו כדלקמן פרשה ע"א. ובא לידי ג' עבירות. וקבר את אשתו כדלקמן בויק"ר פ' ל"ז:

**יפתח נדר והפסיד** והיינו במה ששילם נדרו והפסיד בתו כי לפי הדין לא חייב לכל המרבה אלא הקדש דמים. ועוד שה"ל להתיר נדרו. ונענש עוד בנישול אברים כדלעיל פרשה ס'. וטעם הפסדו לפי שלא נדר כהוגן כדאי' התם:

**חנה נדרה ונשתכרה** שנתן ה' שאלתה. ונשתכרה ג"כ בקיום הנדר עצמו שיהיה בנה נתון לי"י כל ימיו:

**ישראל נדרו ונשתכרו** שניתנה שאלתם:

**שנאמר וידר ישראל כו'**. לפי שמפורש נדרם ומה נדרם ומה שנשתכרו כתוב זה אצל זה מייתי קרא להא. אבל לשארא היה צריך להאריך להביא פסוקים רחוקים זה מזה. לכן לא האריך בהבאתם (יפ"ת):

## פסקה ד

**מסורסת היא הפרשה**. דבתחילה נדר את נדרו אם יהיה אלהים עמדי ושמרני וכו' ושוב חלם ונענה בחלומו והנה אנכי עמך וגו' ואע"פ שנכתב וידר יעקב נדר בתר הכי. אין מוקדם ומאוחר בתורה:

**אתמהא** בתמיה וכי היה מסופק בהבטחת ה' אלא הוא אמר כן בראשונה. והקב"ה השיבו עליו הנה אנכי עמך וגו':

**אם יתקיימו לי התנאים כו'**. דמאמר והנה אנכי עמך אינו הבטחה אלא תנאי. כלו' אם אנכי עמך שתזכה להשרות שכינתי עליך אז ושמרתיך בכל אשר תלך כי באור פני מלך חיים:

**מלשון הרע** דריש שהשמירה מעון. על דרך רגלי חסידיו ישמור ובדרך דרש מלה"ר שנמצא בו לשון דריכה. ואיידי דדרש בדרך בלה"ר דרש נמי ונתן לי לחם וגו' בג"ע וש"ד וע"ז דהוו דומות ללשה"ר משום דלה"ר שקול כנגד שלשתן כדדרשי' בערכין (יפ"ת):

**מג"ע** וה"ק ונתן לי לחם כלו' אשה בהיתר ואהיה ניצול מזנות:

**לשון נקי** כדלקמן פרשה פ"ו שפי' הלחם אשר הוא אוכל היא אשתו:
**רבנן פתרין לה בכל ענינא**. ר"ל הני תיבות בדרך הזה פירשוהו על כל ענינים האלו על ג"ע ש"ד וע"ז:
**ואין דרך אלא לשון הרע שנא' וידרכו את לשונם וגו'** כצ"ל. ואגב שיטפא דמייתי לקמן בויק"ר פ' ל"ז וישמע את דברי בני לבן גבי לשון הרע ביעקב כתבוה פה (יפ"ת):

## פסקה ה

**הרי כל שבחו כו'**. דקס"ד שזהו כל עיקר שכרו להיות לו רק מזונות מצומצמים ועז"א שזה הוא דבר קטן. וחשב שאין זה אלא לפי שהגר אינו חביב כל כך בעיני הקב"ה. אך ר' אליעזר העיר לבבו כי לקדושים אשר בארץ אשר כל מגמתם לדבק בה' וזה כל מאוים וחפצם. להם הבטחת דבר זה ההכרחי דבר גדול. שבא להם מיד ה' צרכם והמה ינוחו ויתעסקו בעבודת ה' באין טרדה ועמל:
**ובא זה והושיטה לו בקנה** פי' ובא זה הגר והושיטה לו הקב"ה בקנה כלו' בנקלה:
**נכנס אצל רבי יהושע**. הא"א מוחק זה:
**טווסין** מין עוף שמן:
**פוסייני** שליו והוא עוף שמן מאד:
**אפילו עבדי לא משגיחין עליהן**. כצ"ל:
**נזף ביה** הוציאו בנזיפה ובגערה כי שאלו דבר של הבל. ועוד שנראה שהוא נתגייר על מנת לקבל פרס:
**אמרו לו תלמידיו רבי כו'**. ר"ל שאמרו לו שלא ה"ל לדחותו בדברי גערה לבד אלא לדבר על לבו דדבר שנתחבט בו הזקן הושיטה לזה בקנה וא"כ דבר גדול הבטיחו ה'. וכך צ"ל בהנוסח אחר נזף ביה. א"ל תלמידיו רבי דבר שנתחבט עליו אותו זקן את מושיטו לזה בקנה. ועד כאן הנוסח אחר. ואח"כ צריך להיות נכנס אצל ר' יהושע התחיל מפייסו כו':
**מפייסו בדברים** וא"ל שלא היה כוונת יעקב כפשוטו על לחם לבד. כי אם עיקר בקשתו היה על עניינים נפשיים. שעל זה בקש בדרך רמז וקרא לתורה שהוא מזון הנפש בשם לחם שמשביע לנפש כלחם לגוף. וטלית הוא לבוש הנפש לזכות בחיים הנצחיים וכן קרא בגד לבגדי כהונה וזהו הבטחה שהבטיח ה' לגר ג"כ שיזכה לשלימות הנפש עד למדי:
**היה חוזר לסורו** פי' לאולתו וכסלותו על שלא רוה ר"א צמאו בשאלתו וגער בו:
**טוב ארך אפים מגבור**. טוב ר' יהושע שהשיב באריכות אפים מר"א שהשיבו בכעס כגבור ואיש מלחמות. בקה"ר גרס טוב ארך רוח מגבה רוח:

## פסקה ו

**נטל הקב"ה כו'**. דכל מה שאירע לאבות סימן לבנים:

## פסקה ז

**גוי אחד שאליה כו'**. זה השואל היה מכת שאינם מאמינים בתורה שבע"פ אלא בתורה שבכתב לבד. ולזה בא לפקפק על קבלת החכמים האומרים שפדיון פטר חמור הוא אף בגדי. ובא ר"מ לברר לו הדבר מתוך הכתוב (נזה"ק). ומייתי ליה הכא איידי דבעי לאתויי שאלת הכותי לר"מ דבסמוך. לומר שדרכם היה לשאול לר"מ שהיו תשובותיו חביבין בעיניהם (יפ"ת):

**מן הכבשים ומן העזים**. ר"ל מכיון דכתיב תכוסו על השה שה תמים והדר כתיב מן הכבשים ומן העזים משמע דהיינו פירושא דשה. ודחי ליה השואל דדילמא לעולם אין שה אלא כבשים. ובפסח קאמר קרא דלאו דוקא שה אלא אפילו עזים (יפ"ת):

**דכתיב זאת הבהמה אשר תאכלו כו'**. ומתרגמינן תורין אמרין דרחלין וגדיין דעזים:

**א"ל הפריש שבטו של לוי כו'**. שכך היה קבלה בידם וכמ"ש שלא היו המצרים משתעבדין בהם כי יודעים היו שהם חלק ה' (נזה"ק):

**והלא י"ד הם אפרים ומנשה כו'**. ואע"ג דאפרים ומנשה הם במקום יוסף ואיך מנה יוסף וגם אפרים ומנשה. י"ל דס"ל דכיון דכבר חל מתחלה חובת מעשר על יוסף קודם שהקדיש את אפרים ומנשה במנין השבטים. גם הוא לא נפיק ולא נפטר ממעשר אפילו לאחר הקדש מנשה ואפרים כי אין דין תמורה במעשר ולפיכך נכנסו שניהם בכלל חובת מעשר (נזה"ק):

**אוסיפתא מיא אוסיף קמחא**. כלו' מאחר שהגדיל הקושיא ראוי יותר לבקש תשובה:

**ואין קודש כו'**. ונשארו עשרה והפריש מהם שבט לוי למעשר. והא דהפריש לוי ולא אחר מפני שראה שזה יותר מוכן לעבודת השמים:

## פסקה ח

**חיי בשרים לב מרפא כיון כו'**. שפירש חיי הבשרים הלב מרפא. כי בשמחת הלב תלוים חיי הגוף. ולכן כיון שנתבשר וכו':

**טעין לביה כו'**. נושא לבו את רגליו כי ההולך בלב עצב. הוא כמוכרח על מעשהו. והרי זה כמו שרגליו מוליכין אותו. אבל ההולך ברצון הרי הרגלים הולכים כפי רצון הלב וכאילו לבו נושא את רגליו וזהו שאומרים הבריות במשליהם הכרס נושא את הרגלים אם כריסו מלא נפשו רחבה עליו וקל הוא ברגליו:

**פתר בה שית שיטין**. כי קשה שהכתוב יבא רק להודיע ספור הדברים בענין הבאר דמאי דהוה הוה. וכבר הפליג בספר הזוהר בגנות החושב שהתורה באה לספר לנו ספורים אלא שיש בכולם רמזים:

**זו הבאר** דכתיב ביה עלי באר ענו לה. והוא הסלע שהיה מתגלגל והולך עם ישראל במדבר והיינו והנה באר בשדה:

**והנה שלשה עדרי צאן משה כו'**. שראה במחזה נבואתו שיהיה באר עתיד להגלות לישראל ע"י זכות שלשה צדיקים כמ"ש בפ"ק דתעניות שהבאר ניתן בזכות מרים וכשמתה נסתלק וחזר בזכות משה ואהרן:

**שמשם כל או"א מושך כו'**. ר"ל שהיו הנשיאים עומדים על גבה ומושכין במטותיהם כל אחד ואחד לשבטו ולמשפחתו:

**כמלא פי כברה** כלו' מ"ש פי הבאר דמשמע צרה לפי שעיקרו לא היה אלא כפי כברה (יפ"ת):

**וגללו בשעת המסעות** כלו' שהבאר היה מתכסה ומתגלגל עמהם כשנוסעים. וה"ל כאילו היה נסתם באבן ובשעת המחנות שהיה נגלה ונותן מימיו הוה ליה כאילו גוללין האבן מעליו (יפ"ת):

**באר בשדה זה ציון**. פי' שדה זה ציון כד"א ציון שדה תחרש. והבאר הוא מי השלוח שמשם שואבים מים לנסוך המים:

**אלו ג' רגלים** ופי' ג' עדרי צאן. ג' זמנים של קבוץ ישראל הנקראים עדרי צאן:

**שמשם היו שואבים רוה"ק** שעל ידי השמחה הנעשית בבית השואבה היתה רוה"ק שורה עליהם:

**זו שמחת בית השואבה** שהיתה שמחה גדולה. ובדרך משל אמר על השמחה הגדולה והאבן גדולה שהיא חשובה כאבן יקרה מאד:

**למה נקרא שמה שמחת בית השואבה**. דכיון דעיקרה לנסוך המים מוטב שיקראו שמה על הנסוך ולא על השאיבה שאינה אלא הכשר מצוה:

**מונח לרגל הבא** רוה"ק כי אחר הסתלקם משם היה סר מהם רוה"ק ומונח לרגל הבא. דאל"כ יהיו כל ישראל בכל יום שורה עליהם רוה"ק:

**לרגל הבא** היינו חג הבא. כי לא היה ענין בית השואבה אלא בימי החג. ומ"ש כאן אלו ג' רגלים אינו לענין הבאר רק לענין ציון הזכיר קבוץ ישראל בג' הרגלים. ואמר כי באחד מהם הוא ענין השואבה (יפ"ת):

**דבר אחר וירא והנה באר בשדה זו ציון**. כי שם הוא משכן השכינה הנקרא באר מים חיים אשר הוא מקור מעיין הנובע חכמה ותורה. וכענין שנא' כי מציון תצא תורה:
**אלו ג' בתי דינים** שבציון שהם מנהיגי העם רועי צאן קדשים והם היו רובצים על הבאר החכמה שבציון לקבל משם חכמה ותורה להורות לעם את הדרך אשר ילכון בה:
**שמשם היו שומעין את הדין**. בהלכה למעשה בהיות דין קשה יביאון אל ב"ד הגדול שבלשכת הגזית ועז"א והאבן גדולה על פי הבאר זה ב"ד הגדול שבלשכת הגזית:
**אלו בתי דינים שבא"י** שכשיפלא מהם דבר למשפט יתאספו לב"ד הגדול לברר להם הדין:
**שהיו נושאין ונותנין** ופי' והשיבו לשון תשובה שהיו נושאין ונותנין עד שהיו מבררים האמת:
**ד"א והנה באר בשדה זו ציון**. כי שם היא קדושת באר מים חיים של השכינה:
**אלו שלשה מלכיות הראשונות** בבל מדי יון אשר ניתן להם שבט מושל על ישראל ונעשו רועים ומנהיגים לצאן קדש אלו ישראל באשר נכבש בידם ציון וירושלים אשר היא גאון עוזם של ישראל:
**זו זכות אבות** שהיו אבן הראשה שעמדה להם לישראל כנגד ג' מלכיות אלו שנאבדו מן העולם:
**שהיא מכתבת טירוניא** (פי' מס) **מכל העולם** שמושלת בכיפה. והם שוב גללו את האבן מעל פי הבאר שהעשירו כו'. וזה יהיה עד עת קץ הימין כי אז ישוב האבן על פי הבאר למקומה לזכור שוב חסדי אבות לבנים:
**זו סנהדרין** שנמשלו לבאר כי אתם הוא באר מים חיים הנובע ממקור החכמה וכל העניינים נעשים על פיהם ומצותם. והם בשדה הר המוריה זה ציון:
**והנה שם ג' עדרי צאן** רועי מנהיגי צאן קדשים. אלו ג' שורות של ת"ח שהם יושבים לפניהם היינו מכ"ג כ"ג כדאי' בסנהדרין דף ל"ז במשנה:
**שהוא מסרס את ההלכה** פי' מלשון סרסהו ודרשהו. והיינו שמהפך ומפלפל בה מראשה לסופה ומסופה לראשה. עיין ערוך סוף ערך סרס ראשון:
**זו בית הכנסת** שבה באר מים חיים של קדושת השכינה השוכנת בבהכ"נ ואמר בשדה לפי שבתי כנסיות שלהם היו בשדה כדמשמע בגמרא:
**אלו שלשה קרואים** שבתורה בשני ובחמישי כדי שלא ילכו בלא תורה ג' ימים:
**ונאספו שמה כל העדרים זה הצבור**. דנפישי זכותייהו טובא ובכחם כי רב וגללו את האבן זו יצה"ר מעל פי הבאר של התורה שמשם בנה"כ היו שומעים את התורה. אלא

שמ"מ אין זה אלא בזמן בית הכנסת. אמנם אח"כ והשיבו את האבן וגו' שכיון שהם יוצאים להם ונתפרדה החבילה ביניהם מיד חזר היצה"ר למקומו:

## פסקה ט

**באר זה סיני** שבו היה באר מים חיים של תורה. והוא היה בשדה במדבר:

**כהנים לוים וישראלים** ואע"ג דבמתן תורה עדיין לא נבדלו כהנים ולוים. מ"מ קראם ג' עדרי צאן על שם העתיד (יפ"ת):

**שמשם עשרת הדברות** ולא מן השמים:

**זו שכינה** שירדה למטה על ההר. כדאי' במכילתא שהרכין שמים העליונים והתחתונים על ההר:

**חסרים עד אחד** ששים רבוא לא היו יכולים לקבל את התורה:

**וגללו את האבן** הראשה היא השכינה מעל השמים (יפ"ת):

**אתם ראיתם כו'**. פי' מה שאמרו דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים וגו' חזרה שכינה השמימה ופי' והשיבו את האבן (אשר) על פי הבאר למקומה (השמים):

## פסקה י

**פתר קריא בגלות**. כי כל מה שאירע לאבות סימן לבנים:

**מחרונו של הקב"ה כו'**. היינו שעל היותם נודדים מגוי אל גוי שואל מאין אתם כלו' איזו מקומכם שאין לכם מנוחה במקום אחד. והתשובה כי אנו נודדים מפני חרונו שהיא עלינו:

**הידעתם את מי שהוא עתיד כו'**. כלו' האם אתם מצפים לישועה בטרדת צרתכם. והתשובה שיש להם תקות שלום (יפ"ת):

**הה"ד קול ברמה נשמע כו'**. שכשעברו בגלות בדרך אפרת שרחל קבורה שם בקשה עליהם רחמים ובזכותה נדר ה' להושיעם וכדלקמן בפרשה פ"ב:

## פסקה יא

**השלום ביניכם לבינו** וטעם שאלה זו לפי שהיה רמאי וקרוב שיהיה שנאוי מכולם:

**ואם פוטטין את בעי**. ואם דברן אתה רוצה. והנה רחל בתו באה עם הצאן ובה תמלא חפציך בדבור. שהדבור מצוי בנשים:

**אם שומרי שכר אתם כו'**. הן עוד היום גדול ולא השלמתם פעולתכם וחייבים אתם מן הדין לרעות עדיין ואם הבהמות שלכם אעפ"כ לא עת האסף המקנה:

**בא וראה כמה כו'**. עם היות רועה היא לבדה דייקא ואין עמה שום איש לא הכלימוה ולא נזדווגו הרועים להרע לה. ולשון הזדווגו נאמר ג"כ על התחברות להזיק למי:

**בין שכונות לשכונות** פי' בין שכונות בני אדם טובים ובין שכונה של בני אדם רעים:
**להלן שבע** אצל בנות יתרו שבע היו:
**הה"ד ויבואו הרועים ויגרשום וגו'** ויקם משה ויושיען ואין ויושיען אלא מג"ע כדכתיב צעקה הנערה המאורסה ואין מושיע לה. או אין ויושיען אלא הצלה ממים. כמד"א הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש. וכדאי' בש"ר פ' הנ"ל:
**ויחלצם לסובבים ליראיו** כלו' חונה מלאך ה' על הסובבים ליראיו דהיינו שכנים הסובבים אותן ליתן חן יראיו בעיניהם שיאהבם. ועל ידם יחלצם מן החטא לבל יפגעו ביראיו:

## פסקה יב

**כזה שהוא מעביר פקק כו'**. שהעבירו בנקלה כמעביר כיסוי הצלוחית בלי טורח גלגול (יפ"ת):
**כל נשיקה של תפלות**. מייתי הך אגדתא דלר' תנחומא נשיקה של קריבות כזה אין בה תפלות ולת"ק היינו בכלל נשיקה של פרקים דהא דמי לה:
**של תפלות**. שוא ותפל. כי פועל הנשיקה וסבתה נמשך מרוב האהבה והחשק הבוער בלב להתחבר אתו עד ששפתותיו משיקות איש אל אחיהו:
**למה בכה** ואע"ג שדרך הקרובים כשנמצאים זה עם זה לבכות מרוב שמחתן זהו בקרובים שהיו מכירים זה את זה:
**אמר אליעזר בשעה שהלך** כצ"ל:
**הדא היא דהיא אמרה ללאה לכן**. כצ"ל:
**שאינה נכנסת עמו בקבורה**. והי' קורת רוח לאבות להיות נקברים עם בת זוגם. ולהיות רחל עיקר בת זוגו היה מצטער על שאינה נקברת עמו:
**דמיך**. מת. ודרך ישכב לשון שכיבה עם אבותי נבאה ולא ידעה מה נבאה:
**מלחשים** ע"פ דאיתא יומא דף י"ט ע"ב הוא פורש ובוכה שחשדוהו צדוקי (הרש"ש):
**אנשי מזרח** הם אנשי ארץ לבן דכתיב ארצה בני קדם:

## פסקה יג

**אם לרמאות כו'**. פי' כי אחי אביה הוא כלו' דומה לו או מתייחס אחריו שהוא רמאי כקרובו. ועיין בסוף פ"ק דמגילה:
**לעולם אין האשה רגילה כו'**. פירשתי לעיל פ"ס:

**אמר אליעזר פסול הבית כו'** דרשו ענין לבן לגנאי ולא לשבח שלא מחמת שמחתו ביעקב רץ לקראתו וחבקו ונשקו מדכתיב ויחבק לו וישק לו דמשמע לו להנאתו ולטובתו (מת"כ):

**זה שהוא אהובו כו'**. שכבר נודע לו שהוא קבל הברכות ונודע לאביו מדרגת עשו (יפ"ת):

**אפיסתקיתי** פרש"י פרגמטיא:

**דנרין אינון כו'** דנרים הוא שהביא והם בחיקו סביב למתניו:

**ממון אתית כו'** ממון באתי טעון לא באתי טעון ונושא אלא מילין סיפור דברים מה שקרה לי. שאני בורח ונטלו ממוני:

## פסקה יד

**מלך הייתי סבור כו'** דמדקאמר אך משמע שהיה בדעתו בענין אחר וחזר בו ואמר לא אעשה אך את הדבר הזה. ודריש שהיה כוונתו לגדלו ולכבדו מאד. ולא שאמר בפירוש כן אלא שהמובן מדבריו שכוונתו היה כן:

**כהדין גרמא** פרש"י שהוא חלק שאין בו בשר ועצמי קדייק:

**אפשר כן** שהיה לבן צדיק ומשני שכל דבריו היו ברמאות ומה שאמר שלא יעבדהו חנם במלת חנם הורה לו שחנם לגמרי לא רצה אבל בפחות מערכו רצה וזולת זה אינו רוצה לאספו הביתה:

**פולרין** פי' פרוטות בלשון תוגרמי (מעריך):

**בגין תרתין טלייתא**. בשביל שתי הנערות שלך לבחור לי אחת מהן אשר תיטב בעיני:

## פסקה טו

**כב' קורות**. דרש בנות כמו בונות. ועז"א כב' קורות וכו' שכל בנין העולם סמוך עליהם:

**זו העמידה אלופים כו'** בבני יהודה מצינו אלופים טובא. והיה כאלוף ביהודה. ואמרו אלופי יהודה. וברחל כתיב הנה אלפי הדל במנשה. וכתיב והם אלפי מנשה:

**זו העמידה מלכים** מלאה דוד וכל מלכי יהודה. ומרחל יוסף ושאול ואיש בושת וירבעם אחאב ויהוא ובניו:

**מזו עמדו הורגי אריות**. שמשון מבני רחל הרג כפיר אריות. ודוד מלאה הרג הארי. גם בניהו בן יהוידע הכה את הארי בתוך הבור:

**מזו עמדו נביאים** דמשה רבינו ע"ה מלוי וכן שמואל וישעיהו בן אמוץ מיהודה. ויהושע מיוסף ואליהו מבנימין כדלקמן פ' ע"א:

**מזו עמדו שופטים** דעתניאל בן קנז מיהודה. ותולע בן פואה מישששכר. ואבצן זה בועז מיהודה. ואילון מזבולן. ועלי הכהן מלוי. הרי כל אלה עמדו מלאה. ואהוד מבנימין וגדעון ממנשה. וכן יאיר ויפתח ועבדון מאפרים:

**מזו עמדו מכבשי ארצות** משה ודוד מלאה. יהושע ושאול מרחל. ורבים מהמלכים הנזכרים כבשו ארצות וחלקום:

**וקרבן בנה של זו דוחה שבת** שבחנוכת המזבח שבמשכן הקריב אפרים בשבת הרי קרבן בנה של רחל דוחה שבת. ובנה של לאה היינו שלמה שהקריב כמה זבחים לחנוכת בהמ"ק ודחה שבת כדכתיב ויעשו ביום השמיני עצרת כי חנוכת המזבח עשו ז' ימים (יפ"ת):

**מלחמת בנה של זו דוחה שבת**. מלחמת יהושע ביריחו אחז"ל שהיה בשבת. ומלחמת דוד שהוא מלאה דחה שבת כדאי' בפ"ד דעירובין גבי מלחמת דוד בקעילה שהיה דוחה שבת (נזה"ק):

**ולזו ניתן שתי לילות ללאה לילו של פרעה ולילו של סנחריב לרחל לילו של גדעון ולילו של מרדכי**. כצ"ל (א"א יפ"ת) וה"פ דבמשה שהוא מלאה כתיב ויהי בחצי הלילה וגו'. ובחזקיה כתיב ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו'. ובגדעון שהוא מרחל כתיב ויבא גדעון כו' בקצה המחנה ראש האשמורת התיכונה וגו'. ובמרדכי ג"כ שהוא מבניה של רחל כתיב בלילה ההוא נדדה שנת המלך וגו' ולא הוצרך להביא ראיה רק לשל מרדכי שאינה כל כך מפורש. שלא הצליח בלילה ממש אלא שהוכנה מעלתו בלילה (יפ"ת):

**גדולה במתנותיה כו'** שאע"פ שמשתיהן נבנה העולם וכדאמר לעיל שהיו שני קורות. מ"מ לאה הצליחה יותר:

**כהונה לעולם** לרבותא נקט דלא מיבעי שהיתה יתירה בכהונה אלא שהיה עולמית (יפ"ת):

**ומלכות לעולם** ירושלים לעולם דכתיב וירושלים כצ"ל. ולפי שירושלים נחרבה מייתי וירושלים לעולם תשב וגו'. וה' שוכן בציון שלעולם הקדושה שם אפי' בחורבנה וכדכתיב זאת מנוחתי עדי עד (יפ"ת):

**יוסף לשעה** שלא נמשכה מלכותו לדורות וכן שאול. ואע"פ שהיו ג"כ מלכים אחרים מבניה כירבעם ואחאב לא זכרם כי אלו אינם נחשבים ממתנותיה לרשעתם (יפ"ת):

**ושילה לשעה** שמשכן שילה שבחלק יוסף היה לשעה שלבסוף נחרב ושוב אינו חוזר:

## פסקה טז

**אמוראיה דר' יוחנן**. דרכם היה להיות להם מתורגמן להשמיע לרבים דרשתם ונקרא אמורא שלו:

**ועיני לאה רכיכין**. והיה מפרש רכות כמשמעו רך. שראייה שלה לא היתה עזה ובהירה. וא"ל עיני אמך היו רכים. ודרך רוגז אמר כן. והא"א גרס אמר ליה עינוהי דאמך הוו רכיכין לא בא הכתוב אלא לספר בשבחה ומהו רכות כו' שהיו רכות מבכיה וזהו שבחה:

**שהיו אומרים** ההמון היו אומרים כי תנאים היו בין רבקה ללבן ששני בניה ישאו ב' בנותיו הגדולה לגדול והקטנה לקטן. ונתיראה שמא יתקיימו הדברים:

**שבטלה את הגזירה**. שמכיון דרובא דעלמא היו אומרים כן מסתמא הגזירה כך היתה:

**אלא שקדמה לאחותה** דמה שהצליח לבן ברמאותיו להחליף לאה ברחל היה מהקב"ה:

**עיקר סימניה כו'**. שהרוצה לרמוז עליה היה אומר בת לבן הנאה. שהיופי היה סימן מובהק לה:

## פסקה יז

**ויאהב יעקב את רחל אמר בגין**. כצ"ל:

**בגין דאנא ידע כו'** משום דמפריז על תנאו לומר ברחל ולא בלאה כו' כדבסמוך ואין זה מדרך ארץ. לכן אמר שתלה הדבר באנשי מקומו שהם רמאים:

**אעבדך ברחל ולא בלאה**. כצ"ל ותיבת בתך מיותרת כאן (א"א):

**שלא להחליף שמותן**. לקרוא הגדולה רחל ותטעון שעליה היה התנאי (ועיין ביפ"ת):

**אפי' אתה נותן כו'** דברי הספר הן:

**בחמור של חרשים**. פרש"י ספסלים של דף עבה שמגררים בו הנסרים:

**אין אתה מועיל ממנו כלום**. אין אתה מוצא תועלת ממנו כלום:

**נאמר כאן אחדים ונאמר להלן אחדים וישבת עמו ימים אחדים מה כאן**. כצ"ל (א"א):

**אף להלן ז' שנים**. ולא תאמר שעבר יעקב על צווי אמו:

## פסקה יח

**אלא כך א"ל הקב"ה**. צ"ל אלא אמר כך א"ל הקב"ה (א"א):

**שאני מעמיד י"ב שבטים**. זה נודע לו מתוך התאחדות האבנים כדלעיל פ' ס"ח:

**הריני כבן פ"ד**. שהרי בן ס"ג היה כשנתברך וישב עוד י"ד בבית עבר כדלעיל פ' ס"ח. וז' שעבד ברחל הרי פ"ד שנה. שכבר הגיעו ימי הזקנה. וזה נרמז באומרו כי מלאו ימי ונערותי. לפיכך לא נתבייש בכוונתו לשם שמים:

## פסקה יט

**כינס את כל אנשי כו'** והרמז לזה דכתיב ויאסוף לבן כו' אנשי המקום ויעש משתה שמתחילה אספם ולקח משכונם ומזה עשה משתה:

**דחוקים למים** שבעבור זה לא היו יכולים להשקות עד האספו כל העדרים:

**מאי אהנו לך** לפי שכוונתו לומר שמעתה ילך לו אמרו מה בידך לעשות על זה ומה הנאה יש ברצונך לעשות ואנחנו עצמנו נסייע אותך. אמר להם אם אתם רוצים אני מרמה אותו ואתן לו לאה. ומפני שהוא אוהב רחל הזאת הוא יעשה וישהה פה עוד ז' שנים אחרים. ואמרו עשה מה שהוא הנאה וטוב בעיניך. אמר להם תנו לי כל אחד מכם משכון שלא יפרסם לי אחד מכם. ונתנו לו משכנות. והלך והביא על המשכנות יין ושמן ובשר. ואח"כ מי שחפץ במשכון שלו היה צריך לפדות מן החנוני:

**וכולא יומא כו'** כל אותו יום היו מכינים לו צרכי החופה כמ"ש (מגילה כ"ז, ב) איכלל בריה. והיו משבחים ומזמרים בשמחה לכבוד חתן וכלה. וכיון שנכנס לעתותי ערב ועוד הם מזמרים ומחנגין לפניו. אמר להם יעקב מהו כזאת כלו' למה אתם גומלים עמי חסד כולי האי:

**אמרין ליה את גמלת חסד בזכותך גם אנו נגמול חסד עמך והיו מקלסין קדמוהי.** כצ"ל (א"א) ופי' אתה גמלת חסד עמנו בזכותך שנתברכו המים לרגליך:

**והיו מקלסין קדמוי ואמרין הא ליא.** פי' שהיו מקלסין לפניו ואמרו בקול שמחה הא ליא הא ליא לרמוז לו הערמה. והני תיבות היא לאה היא לאה הוא פירוש להא ליא הא ליא. והוא מתומתו לא הרגיש בזה:

**אתון מעלתא** באו להכניס הכלה. וטפון כו' פי' וכבו הנרות. אמר להם יעקב מה היא זאת למה אתם מכבים הנרות ולהיותם אנשים ונשים מעורבין. ולזה השיבו מה את סבור שאנו פרוצים וחשודים על הערוה שאתה חושדנו בכך ודרך צניעות אנו עושין שתהיה הכנסת כלה בצנעה (יפ"ת). דכרין פי' פרוצים כאילים:

**וכל ההוא לילא כו'** כל אותו הלילה היה יעקב קורא אותה רחל והיא ענתה. ולכן כתיב בבוקר והנה היא לאה משמע דבלילה לא היתה לאה. לפי שהיתה עונה אותו כרחל ממש:

**אית ספר כו'** אם יש חכם שאין לו תלמידים כלו' כי היכי דאת שקרת כדי לקיים מצות אמך ולהקריב אליך השלימות דמותר לשנות מפני שלום. גם אני למדתי ממך לעשות כן לקיים מצות אבי ולהקריב השלימות לי להבנות ממך:

**מכאן שאין מערבין שמחה בשמחה.** דאין נושאין נשים במועד שלא לערב שמחת חופה בשמחת החג. כי היכי דלא ערב שמחת חופה זו בזו:

**מלא שבוע זאת** דהיינו ז' ימי המשתה. דשבוע זאת דבוק הוא שבוע של זאת:

### פסקה כ

**בנוהג שבעולם כו'** שדרך כל פועל אפילו שאין לו שום סיבה להתעצל ואף שאינו אלא יום אחד דרכו להתעצל בתוך זמנו. ויעקב אף שזמנו ארוך וברמאות מ"מ מתנהג באמונה (יפ"ת):

**אמר להם הנביא לישראל דוגמא**. כצ"ל (מת"כ) פי' שהם דומים ליעקב שכמו שנשתעבד הוא קודם שנשא אשה. וגם אחרי נשואתה. אע"פ שהיה ראוי שכשנשא אשה ינוח מרגזו. כן בניו אע"פ שנולד הגואל נשתעבדו קצת זמן בתחילה שאחר שנולד משה ואף אחר שבא לגאלם נשתעבדו ואז כבדה העבודה. וכן אנו אע"פ שכבר נולד הגואל ביום שנחרב הבית כדאיתא באיכה רבתי. מ"מ אנו משועבדים:

## פרק עא

### פסקה א

**כי שומע אל אביונים כו'** משום דקשה אם שנאה איך נזקק לה אח"כ להוליד בני גרושת הלב. לכן פי' דשנואה היינו היותה עקרה. ולפי שדרך העקרות להיות עלובות ואסורות בבית ושנואות. ולכן נקראת שנואה ולהכי מייתי קרא דשומע אל אביונים כו' לומר דעקרות איקרו אסורות ועלובות. ומזה צדק לקרותן שנואות כדפירשתי (יפ"ת):

**לא ראשו של פסוק כו'**. כלומר הלשון אינו מכוון דברישא כתיב בלא כינוי אביונים ובסיפא כתיב אסיריו בכינוי:

**אלו ישראל** שהם אביונים בזמן הגלות:

**שהן אסורות בתוך בתיהן**. כי יבושו לצאת החוצה בתוך אמות הבנים השמחות וכאומר מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה. וכן כתיב אסיריו שאינם אסורים ע"י בשר ודם בבית האסורים כשאר אסורים. אלא שהקב"ה אסרם עם היותם בבתיהם ע"י שסגר רחמם. שמחמת זה יבושו לצאת החוצה:

**הן נזקפות** והיינו דקאמר לא בזה. שנצולות מהבזיון והעלבון שהיה להן:

### פסקה ב

**שהם נופלים** שפלים ונבזים שהקב"ה סומכן קצת שלא ימותו בצרתן ואח"כ אם יזכו ה' פוקדן בבנים והויא להו זקיפה גמורה מכפיפתן:

**שעשתה כמעשה השנואים**. הגירסא משובשת. וה"ג כי שנואה לאה שהיתה אמורה להנשא לשונא שכך היו התנאים כו' עד קשה היא התפלה דבר אחר שעשת כמעשה השנואים והיו הכל סונטין בה והיו אומרים כו':

**שהיתה אמורה לינשא לשונא**. ור"ל שנקראת כן על שחשבה שתנשא לשונא זה עשו ע"ד ואקרב אל הנביאה שהוא תואר לאשת הנביא ולד"א נקראת שנואה על שעשת כמעשה השונאים שרמתה לאחותה:

**שהיו הכל סונטין בה** פירוש נדברים בה (מעריך) או פי' מצחקים בה (מוסף הערוך):

**קשה היא התפלה**. כלו' כדבר הקשה העומד לשבר כל דבר שכנגדה:

**אף הגתיות מאחורי הקורים**. יש בזה ב' פירושים. א' הנשים הדורכות בגת. ולפ"ז גתות מל' גת דרך ה'. וקורים הקורות שדורכין בהם. ב' לפי גירסת הערוך הנשים מאחורי הקוריים ופי' מאחורי כלי האריגה:

**רבי חנין כו' כיון שראה אבינו יעקב כו'**. מפרש שנואה כמשמעו שנואה מיעקב. אלא שמפרש שלא היה זה שנאה עצמיית אלא מצד מעשיה בענין רמיות אחותה מותר לשנאות חבירו על דבר עבירה כדאי' בפ' ע"פ (יפ"ת ונזה"ק). ואף שבמצות אביה עשתה. לא היה לה להתנכר ולענות כשהוא היה קורא לה רחל וא"כ עבירה עשתה שגזלה זכות רחל. ולכן נתן דעתו לגרשה. אלא שלא היה יכול לגרשה מיד בהיותו עוד בביתו של לבן. ולפיכך לא נתן יעקב דעתו לגרשה אלא בצאתו מביתו. אלא כיון דביני וביני פקדה ה' בבנים. ואז ממילא נהפכה דעתו באומרו לאמן של אלו אני מגרש כי איך תהיה הבור שנואה ומימיה חביבין. וגם בראותו שהיה עיקר רוב בניו מלאה ידע נאמנה כי היא בת זוגו הראויה אליו:

**וישתחו ישראל על ראש המטה** רומז על לאה שהיתה ראש מטתו. כי באשר אז נשבע לו יוסף להעלותו לארץ הקדושה ולקברו בקבורת אבותיו במערת המכפלה אשר נקברה שם גם לאה ידע נאמנה כי היתה ג"כ בת זוגו הראויה אליו עד אשר גם במותם לא נתפרדו. ולפיכך נתן אז תודה לה' על דבר ראש מטתו היא לאה (נזה"ק):

**ורחל עקרה עיקרה רחל**. דרשו עקרה מלשון עיקר. וה"ק אע"פ שנפתח רחם לאה להוליד תחלה רוב הבנים אעפ"כ ורחל עיקרה של בית לפי שלא הלך יעקב אצל לבן אלא עבור רחל (נזה"ק):

**רוב מסובים של לאה היו**. פי' רוב המסובין והחשובין שבאותו מעמד מבני לאה היו. דבועז ובית דינו מבית לחם יהודה משבט יהודה היו ואעפ"כ הודו על רחל שהיתה עיקרו של בית והקדימו רחל ללאה ואמרו יתן ד' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה:

**שכל הדברים תלוים ברחל**. שלא הלך יעקב אצל לבן ולא עבד אלא בשביל רחל וע"י זה נתגלגלו נשואי לאה נמצא שרחל סיבת כל התולדות:

**רחל מבכה על בניה**. דהיינו הגליות שעברו דרך קבורתה כדלקמן פ' פ"ב ולא היו כולם מזרעה אלא הכל נקראו על שמה:

**לשם בנה** שכל התולדות לא באו אלא בשבילו כדלקמן פ' פ"ב:

**אולי יחנן ה' כו'**. ופשיטא שלא על זרע יוסף לבד יחנן ה'. וכן מ"ש הבן יקיר לי אפרים כנגד כל ישראל ידבר שעל כולם בא לבשר כמבואר בענינו. ועוד מה נשתנו אלו מאלו:

## פסקה ג

**יש ששמותם נאים ומעשיהם נאים**. וכן שמות רוב הצדיקים (יפ"ת):

**עשו שמו עושה רצון עושיו**. כצ"ל (יפ"ת):

**ישמעאל שמו שומע אל ואינו שומע**. כצ"ל (יפ"ת):

**בקבוק חקופה חרחור**. לשון פקפוק והכאה וגירוי מדון (מת"כ):

**סתור בן סתורין**. כצ"ל (יפ"ת) ובסדר שלח איתא סתור שסתרו מן העולם ובפ' אלו נאמרין אמר סתור שסתר מעשיו של הקב"ה:

**גדי גידיו ומרדון** כצ"ל. והוא ענין צער ויסורין קשים. ובתנחומא מייתי תו נחביא שהחביא דבריו של הקב"ה. ופסי שפסע על מדותיו של הקב"ה כדאי' בפרק א"נ. ואי' שם עוד מיכאל שעשה שונאו של הקב"ה מך:

**ראובן ראו בן בין הבנים כו'**. כי לפי טעם המפורש בדברי לאה הו"ל למימר ראה בן לא ראו בל' רבים. וכן בשמעון שמע מיבעי ליה. אלא צ"ל שנרמז בלשונם ג"כ ענינים העתידים שהיה בכח ולא בפועל כנזכר כאן. ונבאה ולא ידעה מה נבאה (נזה"ק):

**ראו בן בין הבנים**. היינו כדאמרי' בפ"ק דברכות ראו מה בין בני לבן חמי כו'. וזהו דקאמר הכא ראו בן בין הבנים כלו' ראו בן שלי כמה משונה בכל האנשים לשבח והעדר הקנאה (יפ"ת ונזה"ק):

**אין שמותן של שבטים עכור להם כו'**. פי' אין שמותן מבולבל כמו ליעכר מוחך דפרק הגוזל. והכוונה כי רוב דרך השמות הוא להיות בהם קצת מהבלבול ואינם צודקים במכוון על טעם השם. כענין נח זה ינחמנו כו'. ה"ל למימר מנחם. וכן משה כי מן המים משיתיהו הל"ל משוי. וכן שמואל לפי טעמו כי מה' שאלתיו. אבל שמות השבטים אינם מבולבלים:

**אלא חפות להם** פי' שלם ומוצדק בצמצום מכוונים לגמרי לפי ענינם בלי עודף וחסרון:

## פסקה ד

**זה עתיד להעמיד שונא כו'**. שנצנצה רוה"ק בפיה ולהזכיר בזה לשון שנאה לרמוז על העתיד שעתיד זה להעמיד שונא למקום. וכן זה נרמז באומרה ויתן לי גם את זה לרבות בו מי שיבא אחריו שירפא שנאתו של זה והוא פנחס שריפא מחלתו של זמרי (נזה"ק):

**זה עתיד ללות את כו'** משום דהכא לא כתיב קראה או ותקרא אלא קרא ודרשינן שהקב"ה קרא לו שם זה. על זה אמר הטעם מפני שעתיד ללות הבנים לאביהם שבשמים ויבא לתקן כבוד שמים. לפיכך הקב"ה בעצמו קרא לו השם לכבודו (נזה"ק):

**זה עתיד ללות כו'** זה פנחס שהיה מלוי שהשיב חרון אף ה' וחמתו מעל בני ישראל במעשה זמרי וריצה את הבנים לאביהם שבשמים. א"נ אסתם בני לוי קאי. כי הם היו נאמנים תמיד בעבודת ה'. ולא נשתתפו עם ישראל במעשה העגל ושאר החטאים והיו שומרים תמיד משמרת ה' במשכן ובמקדש. וכן לדורות נאמר יורו משפטיך ליעקב וגו':

**בכ"מ שנא' על כן מרובה באוכלוסין**. דריש על מלשון עילוי וחשיבות:

**מרובה באוכלסין** דהיינו שבט יהודה ודן שנמצאו מרובים משאר השבטים. כי שום שבט לא עלה סכומו אלא עד חמשים אלף ויהודה עלה לע' ודן לששים. אף שבלוי נאמר על כן ומצינו בהם אוכלוסין מועטים הארון היה מכלה בהם:

**לכהן שירד לגורן כו'**. הענין מבואר שנתן טעם למה לא הודית לה' אלא בבן הד':

**שהיו אמהות סבורות** שהאמהות נביאות היו וידעו דד' נשים ישא ויוליד י"ב בנים. אבל לא ידעו עדיין כמה תלד כל אחת ולזה חשבה שכל אחת תלד ג'. אבל אחר שראתה שנוסף לה על חלקה נתנה לב שמא יוסיפו לה עוד ונתנה הדודאים כדי שיבא יעקב אליה:

## פסקה ה

**הה"ד וקח מאתם** מילתא באנפי נפשה היא. דיהיב טעמא למה שהודית ברביעי טפי מבראשונים. דהיינו מפני שזכתה לשבט כהונה ושבט מלכות. שהן ב' מעלות מיוחדות לב' שבטים ומתחילה כשזכתה בלוי לא הודית. שחשבה ששבט המלכות יצא מאחותה והיא שוה לה. ולכן אין לה חיוב הודאה טפי מאחותה. אבל עתה שראתה שילדה את יהודה שממנו יצא המלכות. הודית על טוב חלקה כי נעים מאד:

**וקח מאתם מטה מטה לבית אב**. דריש שבא לרמוז במטה לשון מטי דהיינו נטיה והמעדת רגל כלו' שנטו ישראל מדרך האמת והישר ב' פעמים במעשה העגל ובמעשה המרגלים. ובשניהם היו הלוים מנוקים מן העון לפיכך נבחרו הלוים לעבודת המקדש יותר מכל ישראל שבעבור זה פרח שם מטה אהרן לבית לוי. ואף על גב דמשחטאו בעגל

נדחו הבכורים. י"ל דאי לאו חטא המרגלים לא היו נדחים אלא לפי שעה והיו ראוים להתקרב שוב לדורות. ומשחטאו גם במרגלים נתמלא סאתם ונחתם גזר דינם (נזה"ק):

**רבי לוי אמר עלו בהם שני שבטים**. שלכך דקדק לומר מטה מטה לרמוז מה שעלו בהם בעליית מעלה שני שבטים שבט כהונה לבית לוי ושבט מלכות לבית יהודה. ואע"ג דהתם לא הוי אלא מטה אהרן לבית לוי ולא נודעת אלא מעלת לוי. הא אמרינן בבמד"ר פ' י"ח דמטה אהרן הוא המטה אשר היה ביד יהודה. והוא היה ביד כל מלך ומלך עד שחרב בהמ"ק. ועתיד להיות ביד מלך המשיח. ולפיכך היה זכרון אחד עולה לשניהם. ולפיכך הוציא פרח ויצץ ציץ לרמוז שניהם (נזה"ק):

**בזה משיחה** דכתיב ומשחת אותם וגו' וכהנו לי. ובזה משיחה וימשח אותו בקרב אחיו:

**בזה מטה** פרח מטה אהרן. ובזה מטה עוזך ישלח ה' מציון:

**בזה ברית מלח** דכתיב ברית מלח עולם היא לפני ה' לך ולזרעך אתך. ובזה ברית מלח דכתיב באביה הלא לכם לדעת כי ה' אלהים נתן ממלכה לדוד על ישראל לעולם לו ולבניו ברית מלח:

**בזה פעם** הפעם ילוה אישי אלי. ובזה פעם הפעם אודה את ה' כלו' שלכך דקדקה לאה לומר באלו ב' השבטים לשון הפעם להורות שהם שקולים:

**בזה נזר** ונתת את נזר הקודש על המצנפת. ובזה נזר ויוציא את בן המלך ויתן עליו את הנזר:

**בזה קריבה** ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך וגו' וכהנו לי. ובזה קריבה והיה אדירו ממנו ומושלו מקרבו יצא והקרבתיו ונגש אלי:

**בזה שלשלת יוחסין** שהכהונה הגדולה נשארת מאב לבנו כשראוי למלא מקומו. וכן המלכות בשלשלת יוחסין שהבן מולך תחת אביו לעולם אע"פ שיהיו אחרים מבית דוד ראוים למלוכה (יפ"ת). או פי' בזה שלשלת יוחסין יחוס דוד בסוף רות. ובזה שלשלת יוחסין דכתיב ואלה תולדות אהרן ומשה (מת"כ):

**בזה ציץ** וישם על המצנפת אל מול פניו את הציץ. ובזה ציץ דכתיב ועליו יציץ נזרו:

**לא יגרע מצדיק כו'**. כדמפרש מדאשכחן שבניה בעלי הודאה נראה שכן היא היה מנהגה (יפ"ת):

**עינוהי דפוריה** פי' מראית הפירות. מנהג העולם מי שיש לו אוצר חטים למכור לוקח מהם חופן ומראה לקונים. וזה נקרא עינוהי דפוריה מואיסטר"ה בלע"ז (מעריך). וכך צ"ל עינוהי דפוריה לאה תפסה ואת מלכים לכסא מיותר (מת"כ ויפ"ת):

**לאה תפסה פלך הודיה** כלו' אומנות ומעשה ההודאה (מת"כ) ולפי שדרך האשה לתמוך ידה בפלך לזה אמר תפסה פלך הודיה (יפ"ת):
**רחל תפסה פלך שתיקה** ששתקה על רמאות לבן:
**בנימין ישפה** אבנו בחשן המשפט ישפה לרמוז יש פה:
**ויודע במכירתו של יוסף**. דיצחק ידע בדבר כדלקמן פרשה פ"ד והוא גילה לבנימין (יפ"ת). או אפשר שבנימין ידע זה הדבר בנבואה:
**אסתר** שהיא מבנימין דכתיב איש ימיני והיא בת דודו:
**אין אסתר מגדת** דלא צותה מרדכי אלא מתחילה כדי שלא ישאנה אחשורוש כשידע שהיא בת מלכים. אבל אחר שנשאה מה תועלת יש בהסתרת יחוסה:
**בכל מקום שנאמר ע"כ מרובה באוכלסין** שעל כן משמע יותר על השיעור הנכון (מת"כ) ועיין מ"ש לעיל סי' ה':
**מי מעמיד רגלה כו'**. שהבנים גורמים לאשה חבה אצל בעלה. והכי נמי אמרינן לעיל שנתן יעקב דעתו לגרשה וע"י הבנים נסוג אחור (מת"כ):

## פסקה ו

**ד' חשובים כמתים** ונפקא מינה למבעי עלייהו רחמים (תוס'):
**כמתים כו'** ע"כ אמרה ואם אין מתה אנכי הריני כמתה:
**סומה מנין במחשכים כו'** בנדרים פרש"י במחשכים הושיבני שכשאדם נתון בחשך ואינו רואה חשוב כמת:
**מי שאין לו בנים כו' ואם אין מתה אנכי**. ר"ל הא דקאמרה מתה אנכי ע"כ פירושו אני כבר כמת מעכשיו. ואמרה כן כדי לעורר רחמי יעקב שיתפלל עליה (נזה"ק):
**ומי שירד מנכסיו** מלשון זה משמע דוקא שהיה עשיר מתחילה שמרגיש יותר בצער העניות. אבל במס' נדרים וע"ז דמייתי להך תוספתא וכן לקמן ש"ר פ"ה גרסינן עני משמע כל מין עני:
**והלא דתן כו'** פירשתי בש"ר פ"ה סי' ד' ע"ש:

## פסקה ז

**זה אברהם** שלא שת לבו לכוונת שרה. דמסתמא כוונתה היתה שיתמלא אברהם רחמים עליה שלא תצטרך לעשות שפחתה צרה לה ויתפלל עליה שתתעבר. והוא עשה עצמו כאילו לא הבין ונשא שפחתה:
**וימלא קדים בטנו** זה יצדק ביעקב שבפירוש אמרה לו שיתפלל עליה. ועל כל זה לא די שלא נשמע לה אלא שהשיבה בחרון אף:

**המעיקות** כצ"ל (א"א) פי' בתמיה. וכי כך עונים את העקרות המצירות:
**לעמוד לפני בנה ויאמר** (**בראשית נ':י"ט**) **התחת אלהים אני** כצ"ל וכן הוא באגדת בראשית פ' נ"א. ר"ל שיוסף בנה של רחל יאמר לשאר אחיו בניו של יעקב התחת אלהים אני:
**אמר לה אבי לא היה לו בנים** כצ"ל (א"א):
**וחגר מתניו כנגד שרה** היינו כשקבלה שרה על הגר ונתנה ברשותה אז חגר מתניו להתפלל שיפקוד ה' את שרה. ולכן לא חש לזרע הגר (יפ"ת):
**מה זו נבנית ע"י צרתה**. ר"ל מה שרה נבנית בבן ע"י שהכניסה צרתה לביתה. אף רחל נבנית בזכות הכנסת צרתה (יפ"ת):
**דנני וחייבני דנני וזיכני**. דקאמר דנני אלהים וגם שמע בקולי משמע דתרתי מילי נינהו דין לחובה ודין שני לשמוע בקולי (יפ"ת):
**ויתן לי בן** כי בהיותו נולד על ברכי הוא נחשב לי כבן:

## פסקה ח

**נופתי פתיתי תליתי אחותי עלי**. דרש מנפתלתי כל הני נוטריקון נופתי מלשון נפתי משכבי. או לשון נינפה דבסמוך. והכוונה שהוכנה להיות כלה ותקנה משכבה להכנס עם יעקב לחופה ונדחית. ופי' פתיתי שנתפייסתי לאבי להשמע בקולו. ופירוש תליתי אחותי עלי שהגדלתי לאחותי עלי ששתקתי שתנשא היא תחלה ליעקב (כדמתרגם בירושלמי קול רם קול תלי) וזכות זה הוא עומד לי עכשיו בפקידת בן זה הנולד על ברכי (יפ"ת):
**נינפה היה לי לעשות כו'** פי' כלה היה לי להעשות קודם אחותי. שאילו הזהרתי את יעקב היה פורש ממנה ונושא אותי תחלה ובזכות שתיקתי זכרני אלהים. ובר"ה ד' כ"ז אית' שבכרכי הים קורין לכלה נינפי מאי קרא יפה נוף משוש כל הארץ. ופי' בלשון יוני ורומיי כלה וארוסה (מוסף הערוך):
**לא היה פורש** בתמיה:
**שיבנה העולם** כי יודעות היו שהעולם יבנה מיעקב שיוליד י"ב שבטים כנגד י"ב מזלות:
**פיתולייה** כלו' קשורי תכשיטין. כמו הפארים והצעדות והקשורים בספר ישעיה:
**לא דידי הוויין** לא שלי היתה שיעקב שלחם לי. אלא שאבי לקחם ונתנם ללאה ואני שתקתי ובזכות זה נפקדתי עתה בבן זה הנולד על ברכי (יפ"ת). והמוסף הערוך כתב פיתולייה בלשון יוני הולדה והזרע:

**ד"א נופת עצמו כו'** כלו' דברי תורה הנמשלים לנופת צופים אשר נתגדל בהם יעקב עד כי זכה לבנים אחריו הממלאים מקומו בתורה. הנה עתה שלי הם שיש לי חלק בהם בבן זה הנולד על ברכי. כי עתידים דברי תורה שיהיו נאמרים בחלקו של נפתלי. ויליף לה מדכתיב ביה הנותן אמרי שפר דהיינו דברים המשופרים אלו ד"ת (נזה"ק):

## פסקה ט

**בחורה היתה** פרש"י לפי שהיתה בחורה מכולן ותינוקת בשנים אין הריון ניכר בה. וכדי לרמות ליעקב נתנה לבן ללאה שלא יבין שמכניס לו את לאה שכך מנהג ליתן שפחה הגדולה לגדולה והקטנה לקטנה:

**אתא גדא דביתא**. דפי' בגד בשני מלות בא גד. ופירוש גד מזל טוב. שראתה לאה ברוה"ק מה שיהיה נוצח בכל מלחמותיו כמו שאחז"ל גבי גד גדוד יגודנו. ולפי שע"י נצוחו במלחמה יהיה עזר לכל ישראל אמר עוד אתא גדא דעלמא (יפ"ת):

**שעתיד לגדד משתיתן** דריש גד לשון כריתה כמו גודו אילנא. וכן תרגם יונתן למגדעא משתייהון (מת"כ). ופי' משתיתן יסודותיהם מל' כי השתות יהרסון. או פי' שמחתן והצלחתן. כמו דאכיל פרוטגמיא אכיל משתיתא ופי' הערוך דאכיל סחורתו בעוה"ז אכל משתה שלו שהיה מזומן לו לע"ל (יפ"ת):

**ומנו אליהו** דאתי מגד כדר' נהוראי דבסמוך:

**מתושבי גלעד** וגלעד הוא מגד:

**מאן חזית כו'** מה ראית ראיה מפסוק זה שהוא משל גד. ואם משום שהיה מגלעד. הא לאו כל הגלעד היה מגד שחציו ניתן לחצי שבט המנשה ככתוב בסדר דברים ובספר יהושע. ומשני דכתיב בגד ויהי להם הגבול יעזר וכל ערי הגלעד. משמע דכל ערי הגלעד ניתנו לגד. וחצי הגלעד שניתנה למנשה היינו חצי ההר. הלכך מתושבי גלעד היינו גד שניתנו לו הערים (יפ"ת):

**מיושבי לשכת הגזית** מהסנהדרין היושבים שם. ודרשו גלעד לשון גיל עד שמשם גילה יוצאה לעולם על ידי התורה והמשפט היוצא משם. והוא עדות לישראל ששכינה שורה בישראל:

**אלא מדרשות הן** השמות האלה להדרש נכתבו כדמפרש. וכדאיתא ברות רבה לא ניתן דברי הימים אלא להידרש:

**אלו אומרים משל גד** זולת סברות אלו יש מחז"ל בפדר"א שאליהו הוא פנחס וא"כ משל לוי הוה וכן בפרק המקבל אשכחיה רבה בר אבוה לאליהו דקאי כו' א"ל לאו כהן הוא מר כו'. וכן כשהיה קובר את ר"ע א"ל מר לאו כהן. ועיין שם בתוס':

**אני מבני בניה של רחל** אני בתד"א איתא דאמרו לו תן סימן לדבריך. אמר להם ויערשיה ואליה וזכרי:

### פסקה י

**אשרי מי שזכה לכך**. כמו שזכתה היא. דהיינו על הבן הזה שנולד לה שהוא מאושר כדמפרש ואזיל:

**לא לן אשר באכסניא מימיו**. שהיה עשיר ושקט ושלו במקומו ולא היה צריך לנסוע ממקום למקום לסחורה. ונראה דדריש באשרי כי אשרוני מלשון דריכת הרגל כמו לא תמעד אשוריו:

**ירש אשר גבהי פלטריות**. דריש כי אשרוני בנות על יופי עיירותיו. וזה שאמר ירש אשר גבהי פלטריות ר"ל שהיו לו מגדלים ומיני פלטין גבוהים ומעולים יותר מארצות יהודה אע"פ שהיה מלך והיה ארצו יפה ונאה (יפ"ת):

**הה"ד ובני אשר כו' הוא אבי ברזות**. דדריש ברזות ברזית לשון שמן זית. ומפרש ר' לוי שהיו בנותיהם נאים והיו נשואות לכהנים שנמשחו בשמן המשחה דהיינו כ"ג. ואפי' כ"ג בן כ"ג טעון משיחה. ור' סימון מוסיף אף מלכים ויליף לה מדכתיב והוא יתן מעדני מלך וכדמפרש לה לקמן ס"פ צ"ט שבנותיו ראויות למלכות שנא' המלבישכם שני עם עדנים (נזה"ק):

## פרק עב

### פסקה א

**חנוך לנער כו'** שכמו שבנערותו נשמר מן הגזל כן לבסוף בקש הארץ שבעבר הירדן כדי להרחיק עצמו מן הגזל. שאילו יכנסו לא"י שהוריש יהושע שאין המקום נאות למקנה יצטרכו לרעות במקום גזל (יפ"ת):

**שבעים בלחם כו'** שהוא משל על לאה שכבר היתה שבעה בבנים. ואעפ"כ נשכרה עוד בבנים להוליד גם את יששכר וזבולן. ורעבים חדלו זו רחל שהיתה רעבה לבנים חדלה ולא הולידה. מי עשה כן ה' ממית ומחיה כו':

**עקורה מבית** ר"ל שהיתה ראויה להיות עקורה מביתו של יעקב שרצה לגרשה כדלעיל פ' ע"א:

### פסקה ב

**יברוחין** כתרגומו. ויש להם ריח טוב. וכן כתיב הדודאים נתנו ריח. והן על צורת בן אדם כי יש להם דמות ראש וידים. וי"א כי יועילו להריון. ועיין ביפ"ת:

**מיישין** פי' בערוך פרי של אילן ששמו מיישי:
**למ"ד שעורים כו'** ולמ"ד יברוחין מיישין פשיטא דהפקר הוו. אלא אפי' למ"ד שעורים נמי הפקר הוי אז שהיה בימי קציר חטים שאין דרך להניח השעורים בשדה עד הזמן ההוא. ולהכי כתיב וימצא דודאים להורות שהיה הפקר ולא שמור כמציאה:
**תדע לך** כלו' אצ"ל שהדודאים לא היו מן הגזל אלא עוד נדע מזה שהיו רחוקים מן הגזל. שהרי לא הביא אלא דודאים עם היות ימי קציר חטים והימים ימי בכורי כל מיני פירות והיה יכול להביא מפירות אחרים מהאילנות הנמצאים בארץ:
**בשעת ביכור כל מיני איפורייא**. והערוך גרס בשעת בירור כל מיני איפורייא. ומפרש איפורייא פירות:
**ואם כך היו שמורים מגזל הארץ**. שדרך האנשים בעלי האילנות שלא להקפיד כ"כ במי שיפשוט ידו ויקח קצת מהפירות. וכ"ש שנזהרו מכל שאר גזל כענין משא ומתן:
**להודיעך עד היכן כו'** שלא תאמר ספור זה שלא לצורך:
**שלא טעמן** ס"ל כמ"ד מיישין:
**עד שהביאם לאמו**. ולאביו לא חש כי הולך בשדה כמוהו וימצא רבים כאלה (יפ"ת):

## פסקה ג

**הניאת לסבי כו'** פרש"י משל הוא שאומרים מהנה אתה לזקן שלי משערות זקני. כלו' לא די שלקחת בעלי אלא שאתה רוצה להנאותו משלי ולא משלך. שהדודאים היה מטבעם לעזר ההולדה ולהרבות התשוקה. ועיין בנזה"ק:
**לפיכך אינה נכנסת כו'**. כי לולא זה מאחר שהיא אשתו העיקרית היה ראוי שתכנס עמו לקבורה כמו שכל האבות נקברו שם עם בת זוגם ואם מפני שאין ראוי שיכנסו עמו ב' אחיות לקבורה. היה ראוי שתדחה לאה:
**הוא דהיא אמרה לה לכן ישכב כו'**. רמז לשכיבת המיתה. וזה ענין נבואה שנזרקה בה בלי ידיעתה (יפ"ת):
**זו הפסידה כו'** עיקר מימרא דר"א ורשב"ן נראה דקיימי אקרא דכי שכור שכרתיך דמפרשי לה לשון שכר וריוח. ומריבוי דרשי שכר לזו ולזו. ועז"א זו נשתכרה וזו נשתכרה. ולפי שמה שהיה שכר לזו הוא הפסד לזו אמר ג"כ וזו הפסידה וזו הפסידה (יפ"ת):
**לאה הפסידה דודאים ובכורה ונשתכרה ב' שבטים. ורחל נשתכרה דודאים ובכורה והפסידה ב' שבטים**. כצ"ל וכן הוא בחזית. ויבואר ע"פ דאי' לקמן פ' צ"ט כי עלית משכבי אביך בשעה שהבאת דודאים והיתה אמך אומרת לאחותה המעט קחתך את

אישי אז עלית משכבי וחללת יצועי. ואז ניטלה ממנו הבכורה וניתנה ליוסף שהוא מבני רחל. והיינו דקאמר לאה הפסידה דודאים ובכורה. ורחל נשתכרה דודאים ובכורה (נזה"ק):

**שני שבטים** שראויה היתה שתלד רחל ד' כלאה אלא בשכר בקשתה ליזקק לבעלה זכתה לאה לישששכר וזבולן כמ"ש בסמוך:

**שבטים וקבורה עמו**. כדלעיל. אבל בכורה ס"ל דחילל יצועי אביו לא הוה אלא במעשה בלהה. ור"א לא קאמר קבורה דס"ל שמאחר שאינו ראוי שיהיו ב' אחיות קבורות עמו זכתה לאה כי היא הנשואה בראשונה:

## פסקה ד

**תמן תנינן כו'** דאיכפל קרא לומר שביאת יעקב מן השדה היה בערב לאשמועינן אגב אורחיה דפועל זמן כניסתו בערב ממש דהיינו חשיכה:

**ופסק עמהם** צ"ל ואמר להם (רש"ש) וכו'. כתב היפ"ת אינו יכול לכופן בששכרן סתמא. אבל אם התנה מעיקרא הכל לפי תנאו:

**אינו יכול לכופן** ובגמרא פריך פשיטא. ומהדר לא צריכא דטפי להו אאגרייהו כו' ע"ש:

**מקום שאין מנהג**. כגון עיר חדשה ואנשיה נתלקטו ממקומות הרבה:

**תנאי ב"ד הגדול** הן סנהדרי גדולה שבירושלים שהיו בימי דוד או קודם לו. דהא מקרא יליף לה ולא משמע שהוא אסמכתא (יפ"ת):

**היציאה משל בעה"ב**. פי' יציאתם למלאכתם על בעה"ב לוותר עם הפועלים ולא יצאו אלא אחר זריחת השמש. והכנסה לבית הפועל מוותר עם בעה"ב ולא יכנוס אלא אחר שחשכה:

**תזרח השמש יאספון וגו'** החיות. יצא אדם לפעלו. הרי שאחר זריחת השמש יצא לשדה:

**עד ערב לא נאמר כו'**. דעד ערב אפשר מיד בשקיעת החמה. כמו וטמא עד הערב דהיינו שקיעת החמה. אבל עדי ערב יליף בג"ש מעדי נשף דנשף היינו ערב ממש כדכתיב בנשף בערב יום באישון לילה:

**מבע"י ומדליק נר משום כבוד שבת**. כצ"ל (מת"כ):

**שנאמר ויבא יעקב מן השדה בערב**. אהכנסה משל פועל קאי שעל כן אמר מן השדה בערב שכניסתו משלו (יפ"ת) ודייק מדכתיב בערב בקמ"ץ משמע המבורר שהוא ערב (מת"כ):

## פסקה ה

**שלא הניחה כו'** כלו' לרחוץ רגליו באהל רחל שהיה רגיל שם שאילו כבר נכנס שמה לא היה מחק המוסר להוציאו משם (נזה"ק):

**להעמיד שבטים** שהם צדיקי יסודי עולם:

**לפיכך הוצרך הכתוב לומר וישמע כו'**. כי על טוב כוונתה לשם שמים נאמר וישמע אלהים אל לאה (נזה"ק):

**בא וראה כו' סרסרותן של דודאים כו'** לפי שהיתה כוונתה לשם שמים ואלמלא לא היה הכוונה לשם שמים לא זכתה לכך:

**שעל ידי הדודאים עמדו שני שבטים**. אע"פ שלאה אמרה נתן אלהים שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי. אפשר ע"י מעשה הדודאים הצליחו ב' שבטים אלו מאד בתורה וכדאמרי' בפ"ו דנדרים כל אדם שאשתו תובעתו לדבר מצוה הוה ליה בנים נבונים. ויליף לה מלאה (נזה"ק):

**והדודאים נתנו ריח** לרמוז על דודאים הללו שנתנו ריח טוב בעולם ע"י שני שבטים הללו שעסקו בתורה:

**יששכר תשיעי כו'** דרשא דלעיל קא מסיק דבני יששכר היו גדולים בתורה:

**לקורניסין** גיר' הערוך לקרסין. וכ"ה לקמן בבמדב"ר פ' י"ג. ופירש בא"א דהיינו לפרקים. כלו' שהם יודעים בחכמתם ובינתן עתי וזמני השנה קודם בואם מה יפול בהם השעות ושינוים. וזה ע"פ חכמתם בידיעת הילוך הכוכבים ומזלות ותקופות חמה ולבנה לפי מצבם ומעמדם:

**לעיבורין** פי' לעבר שנים:

**מאתים ראשי סנהדראות** משבטו היה יכול להמצא חכמים ראוים להיות ראשי סנהדראות עד שכולם יתנהגו להלכה רק על פיהם וכפי דבריהם. כי היה כחם לכוין שמעתתא אליבא דהלכתא:

**והוא משיב** פירוש כל אחד מראשיהם משיב כהלכה למשה מסיני (יפ"ת):

**מנין היה לו** אף שהיה כחם לזה מ"מ אם היו צריכים לעסוק במזונותם היתה הטרדה מונעתם. אך זבולן היה עוזרם בטרף בכדי שינוחו ולא יטרדו:

**הה"ד זבולן לחוף ימים**. דאקדים זבולן לישששכר מפני שעסק בפרקמטיא ומאכיל לישששכר וכמו שעשה משה בברכתו:

**הקדים ברכת זבולן**. כי הוא הסבה. והסבה קודם למסובב:

**שמח זבולן בצאתך**. להצליח בדרכיך בפרקמטיא. בזכות מה שישכר באהליך אהל של תורה. בהיותו מחזיק ידו לתורה. או ביאורו כי אסיפת ההון אם לא ישרת לתכלית טוב אז איננה שמחה אמתית רק תשמח במה שעי"ז יעסוק ישכר בשלימותו:
**וי"א יש שכר באהלי זבולן** פי' יש שכר תורה באהלי זבולן ע"י שמחזיק ידי ישכר לתורה:

## פסקה ו

**השדה הזו כו'** אסיפא דקרא קאי הפעם יזבלני אישי. ודריש יזבלני לשון זבל. ובא להורות בזה שלא השתדלה בחיבור בעלה אלא לשם שמים עבור עשיית פירות דהיינו להעמיד תולדות הגונים מאותו הצדיק (נזה"ק):
**תנינן כיצד כו'** במתניתין הצועק לשעבר הרי זו תפלת שוא. כיצד היתה אשתו מעוברת ואמר יהי רצון שתלד אשתי זכר הרי זו תפלת שוא. ואתא ר' ינאי למימר דדוקא ביושבת על המשבר. אבל מקמי הכי יתפלל. דמדכתיב הנה כחומר ביד היוצר וגו' משמע שאפי' אחר שנגמר צורתו יתהפך לצורה אחרת כדרך היוצר שאחר שגמר צורת הכלי כשירצה משחיתו ועושה כלי אחר ומ"מ ביושבת על המשבר הוי תפלת שוא. שהרי הוא כנוצר:
**א"ר יהודה בן פזי כו'** ס"ל שיפה תפלה לעולם דקרא דקאמר ושב ויעשהו כלי אחר אפילו ביושבת על המשבר מיירי. ופליג אמתניתין דתני הרי זו תפלת שוא. ואע"ג דריב"פ היה אמורא אין קושיא שיחלוק על התנאים במילתא דדרשא (יפ"ת):
**איתביה ואחר ילדה בת** משמע אחר שנגמר יצירת ובריאת הזכר לגמרי ולא היה חסר אלא יציאתו לעולם וק' לר' ינאי דאמר שבשעה שיושבת על המשבר א"א להשתנות. ומשני עיקר ברייתו זכר היה כמו שאמרת ומתפלתה של רחל נהפך מיד לנקבה כלו' מקודם לכן וכן פירש"י. ובסוף פ' הרואה משמע דה"ג והכתיב ואחר ילדה בת וא"ר אבא עיקר ברייתו כו'. וקשה לכל הני תנאי דלעיל דסברי דלא מהני צלותא אחר מ' יום. ומשני א"ר חנינא האמהות נביאות היו והיה עמהם דרך נס ושנוי טבע. והכי משני נמי בפ' הרואה והכי סליק שפיר טפי:
**ומתפלתה של רחל**. ובגמ' דידן אמרו תפלת לאה גרמה. וכן הוא בתנחומא. אבל בירושלמי אי' כמו כאן:
**נעשית נקבה** די"ב שבטים הו"ל להוליד ותו לא:
**נעשית נקבה** והתרגום יונתן כ' ושמיע קדם ה' צלותא דלאה ואתחלפי עובריה במעיהון כו' וכך מצינו ביוצר א' דר"ה עובר להמיר בבטן אחות וכו':

**אמהות נביאות היו** כדילפי' לעיל בפר' ס"ז. ולכאורה נעלם זה מהמהרש"א בחד"א ברכות פ' הרואה ד' נ"ט:

**נתכנסו כו'** טעם הכנוס מפני שהתפלה יותר נשמעת בכנוס דזכות הרבים עדיף. ואע"פ שאין רמז בכתוב לזה. מסברא קאמר שהתפללו באופן יותר נאות שאפשר (יפ"ת):

## פרק עג

### פסקה א

**ויזכור אלהים את רחל זכרני ה' כו'**. שכשירצה ה' את עמו דהיינו בר"ה שמובטחים שהם נזכרים לטובה כמו שאמר לקמן בויק"ר פ' כ"ט ובירושלמי פ"ק דר"ה יזכרהו ה' עמהם דזכות הרבים עדיף. והיינו נמי פקדני בישועתך (יפ"ת):

**בר"ה נפקדה** פי' בא זכרונן לטובה ונגזר עליהן הריון (רש"י):

### פסקה ב

**ויזכור אלהים את רחל זכר חסדו כו'** דריש ויזכור אלהים את רחל ע"י זכות אבות ע"ד זכור לאברהם. והביא סמך לזה מקרא זכר חסדו וגו':

**זה אברהם** שמדתו חסד שנא' חסד לאברהם:

**ואמונתו זה יעקב** שמדתו אמת שנא' תתן אמת ליעקב. ולא נזכר פה גם יצחק. כי מדתו הוא גבורה ודין הנקרא פחד כדכתיב ופחד יצחק. ובמדת הדין לא תהיה לנו תקומה ח"ו ועבור זה לא נזכר יצחק בפסוק כי אתה אבינו וכדמפרש לעיל פ' ס"ז סימן ו':

**לבית ישראל ישראל סבא כו'**. משום שהיא המבקשת על הישועה והנעתרת בזה כאומר רחל מבכה על בניה. ואמר שרחל נענתה אז בזכות האבות. ודייק זה דלבית ישראל מיירי ברחל אשת ישראל סבא דבית זו אשה:

**ד"א זכר חסדו כו' ויזכור כו'**. דריש ע"ד הרמז על רחל שזכר הקב"ה מדת חסד של אברהם ומדת האמת של יעקב. לבית ישראל זו רחל שפקדה בבנים:

### פסקה ג

**פדה בשלום כו'**. שבהרבה תפלות נפקדה כדמסיק ועל קבלת התפלה יצדק לשון זכירה שע"י התפלה הם כמזכירים עצמם לפני ה' ובכן יעלה זכרונם לפניו ע"ד אמרו לפני זכרונות כדי שיבא זכרוניכם לפני לטובה (יפ"ת):

**זה יעקב** דריש ליה ביעקב כי יצדק ענינו ג"כ ביעקב. אבל קשה דהל"ל זה רחל כי היא הנפדית מיד עשו. לכן נראה דגי' הילקוט עיקר דגרס זה רחל דפי' של רשע זה עשו (נזה"ק):

**של רשע** הוא לבן (מת"כ):
**דא"ר יודן כו'**. ופי' כי בזכות רבים שהיה עמי נפדתי (יפ"ת):
**רחל בזכותה** שהכניסה צרתה לביתה:
**את רחל בזכות אחותה** דאתין וגמין רבויין וריבה את אחותה שהתפללה עליה כדאמר בגמרא גבי ואחר ילדה בת (יפ"ת). או פירוש בזכות אחותה שתיקתה לאחותה:
**בזכות יעקב** דאל"כ וישמע אליה אלהים למה לי בויזכור אלהים את רחל סגי (יפ"ת):
**בזכות האמהות** שכולן התפללו עליה כדלעיל ס"פ ע"ב:
**אוי להם לרשעים כו' ואשריהם הצדיקים כו'**. לעיל בפרשה ל"ג ושם פירשתי:

## פסקה ד

**מה זכירה זכר לה**. דלשון זכירה נופל יפה על זכירת הזכות כדאי' לעיל:
**והדין נותן** מדקאמר ויזכור אלהים דהיינו שמדת הדין נהפך לה לרחמים ולכן אמר זה שהכניסה צרתה לביתה שנתנה שפחתה לו לאשה כי זה זכות יותר גדול. ולכן נפקדה כדלעיל בפ' ע"א (יפ"ת):
**דן יוסף ובנימן** מקרא הוא בד"ה דחשיב להו הכי ראובן שמעון לוי ויהודה יששכר וזבולן דן יוסף ובנימן נפתלי גד ואשר. ומדלא חשיב להו כסדר תולדותם ולא כסדר חשיבותם לדרשא אתא לומר בזכות דן נפקדה רחל שילדה יוסף ובנימן דהיינו בזכות שהכניסה צרתה לביתה שילדה את דן. ולא הזכירה את נפתלי. שאפילו לא ילדה את נפתלי היה מספיק שתזכה רחל מאחר שהעמידה שבט בישראל (יפ"ת):
**ג' מפתחות ביד הקב"ה**. שאין מסורות לאחר. ובפ"ק דתעניות גרסי' ג' מפתחות לא נמסרו ביד שליח. ויש שפירשו שלא נמסרו לשליח אחד ביחד. ובתוס' כתבו שלא נמסרו לשליח להיות לעולם ממונה עליהם. והיפ"ת הרבה להקשות על כל הפירושים ע"ש באריכות:
**מפתח של קבורה** היינו תחי'. אלא נקט לישנא דקרא:
**ומפתח של רחם** היינו פקידת עקרות כלישנא דקרא ועיין דברים רבה פ"ז. אבל גיר' הגמרא מפתח של חיה ומשמע דעת לידת כל יולדת קאמר כי יש בפתיחת רחמה דבר פלא שיפתח כדי שיצא הולד:
**פותח את ידך** ולא שליח (רש"י) ולמאן דלא חשיב פרנסה כבר תירצו בגמרא אמר לך גשמים נמי היינו פרנסה. ופרש"י שזורעים ופירות גדלים מהם לפרנסת העולם:

## פסקה ה

**עד שלא תלד כו'**. וז"ש אסף אלהים את חרפתי דהיינו סורחני אם יקרה שישבר איזה כלי שיש לי לתלות בבני:

**מאן אכל הא מקמתא** מלאכת רעהו ת"י מקמתא דחבריה (מוסף הערוך). אבל אין בת"י שלפנינו כי תרגם עיסקא דחבריה. ורש"י במדרש פי' מקמתא שם דבר ור"ל איזה דבר שיהיה הן מאכל או כלי נקרא כן (בל"א עטוואש איין זאך) ואולי כן הוא:

**ברך** בנך:

**מאן תבר כו'**. מי שבר כלי זה:

**אסף אלהים את חרפתי בפלגש בגבעה**. מרבויא דאת דריש שדברה ג"כ על העתיד בנבואתה. וכן מ"ש בימי ירבעם. דשוות הן הדרשות ויבואו שתיהן:

**בפלגש בגבעה שאמרו כו'**. ונסתלקה חרפה זו ע"י בנות יוסף. והן בנות שילה המחוללות שחטפו לנשים וידוע שיושבי שילה מיוסף היו. וה"ק ע"י בן זה אסף אלהים את חרפתי מבנימן. ואמרה כן להזכיר חיבת הבן הנולד לה (יפ"ת):

**אסף אלהים את חרפתי בימי ירבעם**. אמרה כן לומר שחבה יתירה נודעת לה שה' קנא קנאתו והמית את אביה מפני שביזה את ירבעם שהוא מיוסף ואסף חרפתו. ולהכי מייתי הכא פירושא דויגפהו ה' (יפ"ת) וע' לעיל פרשה ס"ה סי' ט"ז:

**ולמה ניגף כו'**. הנה חשב ד' סבות. אחד מפני שהרג לישראל והעביר צורתן. הב' על שחרפם ברבים ולא זכר כי ישראל בכלל המה טובים. הג' מפני שתלה ממלכת ירבעם (שהיה באמת ע"פ ה' ע"י אחיה השלוני) בהתחזקות רקים ובבני בליעל המתפרצים. וכן על שלא ביער ע"ז מביתו. כי אח"כ כתיב שאחריו אסא ביערם:

ק"ו זה ציור מוסרי לקחת ממנו מוסר השכל:

## פסקה ו

**בן אחר לגלות**. דאחר משמע לחלק ומ"ש כי שת לי אלהים זרע אחר נדרש לעיל (יפ"ת):

**אחר לגלות** שלא גלה בנימן למקום שגלו עשרת השבטים שנקראו בשם יוסף ואפרים בסתם. וזכר זה אצל לידתם לרמז שהנולד עוד יהיה משובח מהראשון שיזכה שלא יגלה למרחוק (יפ"ת):

**למחלוקת** שנבדל מיוסף ולא חלק על מלכות בית דוד עם ירבעם הבא מיוסף. וזכר זה אצל לידתם לרמז שיהיה משובח יותר מהראשון ולא יהיה מבעלי המחלוקת (יפ"ת):

**מתפלתה של רחל לא חלק יהודה ובנימן עם עשרת השבטים**. נראה דה"פ מתפלתה של רחל לא חלק יהודה ובנימן זה מזה להיות בנימן עם עשרת השבטים. אלא יהודה ובנימן שניהם היו באגודה אחת. וכצ"ל לא נחלק שבט בנימן מיהודה להיות עם עשרת

השבטים (אלא נתחברו באגודה אחת). ומ"ש אחר שעשה מעשים ר"ל לפי שזרע בן הראשון עשה מעשים אחרים כירבעם וחביריו. וזרע בן השני הוא בנימן נבדלו מהם לכך נקרא אחר לגבי בן הראשון שלא תפס דרכו:

## פסקה ז

**כיון שנולד יוסף נולד שטנו של עשו שנא' כו' אמר ר"פ כו'**. גירסת הילקוט יותר מחוור דגריס דאמר ר' פנחס בשם כו' (וכן הוא בקצת מדרשים) ולפי זה בא לתת טעם מאי שנא דווקא אחר שנולד יוסף בקש ללכת לבית אביו ואמר לפי שנולד שטנו של עשו שהוא ירא ממנו ומייתי ראיה דיוסף הוא שטנו מדכתיב אם לא יסחבום צעירי הצאן. ומצינו שעמלק נפל ביד יהושע וביד שאול והמן ביד מרדכי:

**שהם צעירים שבשבטים**. שנקראו צאן שנאמר ואתן צאני צאן מרעיתי. ואפרים ומנשה שהם בחשבון השבטים נולדו גם אחרי בנימן והמה אחרונים:

## פסקה ח

**נסיתי ובדקתי** כדמתרגמינן נחשתי נסיתי והוא נחש ינחש מתרגמינן והוא בדקא מבדק. ור"ל נסיתי ובדקתי בניחוש שלי וכדפרש"י בחומש וכ"כ הרמב"ן שכל ניחוש נסיון:

**סכום קטע פרש** כלו' פרש לי סכום קצוב. והא דמסיק אמור הסכום כו' אין זה מלשון המדרש אלא מדברי המבאר בגליון (מת"כ):

**מעט שבעים נפש** מלת נפש הוא מיותר כאן כי אין הכוונה על שבעים נפש אדם דפשטיה דקרא לא משמע אלא מיעוט המקנה מבהמתו. וכן אינו מסיים רק אף כאן שבעים:

**ברכה משתלחת** ואין להקשות מאברהם שקדמו רעבון כשבא לארץ כנען. כי זה היה אחד מהעשרה נסיונות (יפ"ת):

**ברכה משתלחת** הוא ציור והתבוננות להתבונן במעשה הצדיקים איך שמצליחים בכל דרכיהם. וקרי התעסקם ופעולתם רק רגל להיותם כל עיקר פניותם רק בעבודת ה' והגיונם רק בחכמה. רק באגב רגליהם מוליכות אותם לפעול מעט בארץ:

**שנאמר ויזרע יצחק בארץ ההיא**. מיתורא דארץ ההיא דריש כי לכל הארץ הועיל בזריעתו שנתברכו בגללו (יפ"ת):

**ראובן בעי בי**. כלומר מבקש ממני ספוק צרכו. וכן שמעון וכל בני מבקשים ממני עזר וסיוע ולא ממך:

## פסקה ט

**למחר בתך כו'**. כלו' לאחר זמן וכמוהו הרבה במקרא:

**יוצאה ומתענה** כד"א וישכב אותה ויענה. והוא נגד לשון וענתה בי. ולולי שהיה לו חטא מעט לא אירע זה. כי חונה מלאך ה' סביב ליראיו:

**היה חוזר בו עשרה פעמים למפרע**. כלו' היה חוזר להפריע ולבטל להפך דברו. ומפרש ותחלף את משכורתי עשרת מונים היית משנה תנאי שבינינו מנקוד לטלוא ומעקודים לברודים עשרה פעמים ומביא ראיה מהן לו יהי כדברך. דלשון הן הוא קבלת דבריו והודאה עליהן. ומלת לו היינו לשון שמא כמו לו ישטמנו יוסף. וא"כ הן תשובות סותרות שבתחלה הודה ואמר הן ושוב חזר בו ואמר שמא יהי כדברך. ומהשתא שמעינן דותחלף את משכורתי היינו חזרה מהתנאי היה עשרה מונים דהיינו פעמים (יפ"ת). או דייק כן משום דהמתרצה לאיזה דבר מספיק לתשובת הן. או בתשובת לו פירוש הלואי תהיה כמו שאמרת. או בתיבת יהיה. או במאמר כדבריך. ולמה נאמר ד' תשובות כאחד. אלא ע"כ שהיה חזרה למפרע בין כל תשובה ותשובה (הרי"מ):

**היה חוזר בו עשרה פעמים** ומפורש בזוהר וישלח הטעם מפני שיש עשרה מדרגות בטומאה ובכל המדרגות עמד לבן כלפי יעקב ולא היה יכול לו:

**רבנן אמרי עשרה פעמים** דעשרת מונים היינו מאה פעמים דמונים פי' מנינים ומספרים. שהמספר הכולל הוא העשרה שאז הוא נכנס בגדר המנין:

**מנהון בישין** פי' מהם רעים. מנהון עקרין פי' מהם עקרות. ומנהון קווסרין פי' עקומות כקשת הנקרא בערבי קווס (מעריך). והמוסף הערוך כתב שפי' בלשון רומיי חלשים מפני חולי פנימי והולכים ודלים ויש בהם טורח גדול לרעותן. ועוד שהחולות אין דרכם ללדת. ודייק זאת מדכתיב הנותרות חסר וא"ו לכן דרשינן ליה לשון נפילה כמו נתר ככיה כו' במסכת חולין. ופירושו שם שנפלו שניו הגדולים והקטנים:

## פסקה י

**חוטר חיור דלוז ודדלוף**. ה"ג בספרים המדויקים חוטר חיור ולוז ודלוף כלו' מקל לבנה היינו חוטר חיור פי' לבן. וכן מקל לוז. וכן ערמון שהוא דלוף. וא"כ הא דכתיב ויפצל בהם פצלות לבנות קאי אלוז וערמון. אבל במקל לבנה דרישא מתרגם יונתן חוטר דפרח לבן. כלו' חוטר שיש עליו קצת פרחים לבנים בעודו לח. וממילא היה נראה כמנומר גם בלא פיצול פצלות (נזה"ק):

**כך היה אבינו יעקב עושה נותן את המקלות**. כצ"ל (יפ"ת):

**ונרתעת לאחוריה** מפחד המקלות והזכר רובעה ויולדת כיוצא בו והיו עקודים וטלואים ממראה המקלות המפוצלות. שע"י הרתעתן ממראיתן נשאר המראה בדמיון בעת

ההרבעה וע"י זה נוצר הולד עקוד וטלוא שהדמיון פועל בעת ההריון וכמעשה הכושי דבסמוך:

**נעשו המים זרע כו'** וזהו דכתיב ויחמנה בבואן לשתות דמשמע שהשתיה לבד היתה סיבה החמימות שהיה הולד נוצר מהם ומראהו כמראה המקלות שראו בעת ההשקאה. ומ"מ יעקב לא כיוון לזה דמנא ליה שיעשה לו נס כזה. אבל כוונתו היתה שישאר מראה המקלות בדמיונם בעת רביעתם (יפ"ת):

**מכאן היה לך בן לבן**. שבשעת תשמיש נסתכלה באותם הצורות שהם לבנים ונוצר הולד בדמותן:

**עולים על הצאן אכ"כ**. דהוה משמע כפשטיה דרך עיבור. אלא העולים דמשמע מאליהן היו עולים והיינו ע"י מה"ש. ובאשר יעקב מתחלה לא ידע סיבת הריבוי גלה לו הקב"ה בחלום כי הוא נס ע"י מה"ש (נזה"ק):

**שטף של גשמים**. הביאו אותן העתודים מעדר לבן לעדר יעקב. כדאת אמר ואד יעלה וכאן כתיב העולים (מת"כ):

**ענני כבוד** כד"א ובהעלות הענן. ור"ל דעננ כבוד היו מביאים הצאן כמו שהיו נושאים את ישראל במדבר ממקום למקום כמחז"ל:

**בכיריא דלבן** מפרש העטופים כמד"א ועמקים יעטפו בר כלו' שנתקשרו ליזקק בזכר ראשונה. ופי' בכיריא שנולדו ראשון:

**לקישיא דלבן** המאוחרות דלבן כד"א בהתעטף עלי נפשי לשון יגיעה ועייפות ולא היה בהן כח לקבל הריון מהרה (מת"כ):

## פסקה יא

**פרץ לו פרצה כו'** שכל לשון פרץ לרבנן מלשון פריצת גדר. והכוונה שנפתח לו פתח מעין עולם הבא שיתברכו מאד שלא כמנהג העולם. והביא דוגמא לזה עלה הפורץ לפניהם המדבר לעתיד שפירושו שיפרוץ גדרו של עולם (יפ"ת):

**מאה ותרתין רבוא ז' אלפים ומאתן עדרין**. רש"י כתב מאד מאד דריש כפלים כדגלים. ונראה דגריס מאה ועשרים רבוא וז' אלפים ומאה כסכום הדגלים תר"ג אלף ותק"ן אנשים הוו (יפ"ת). בילקוט עלה הפורץ איתא עלה הפורץ מדבר ביעקב שכתוב בו ויפרוץ האיש מאד מאד ר"ת ב"א אמר מאה ועשרים רבוא שכתיב וירב העם ויעצמו מאד ושם היו ששים רבוא וכאן שני פעמים מאד בכפלים. ובספר הישר איתא שהיה לו מאתים עדרי צאן. ובפדר"א פ' ל"ז איתא שהי"ל חמשת אלפים וחמש מאות. שהמנחה ששלח היה מעשר מכל צאנו:

**ולא פליגי** רבי לוי ורבנן במנין העדרים דלתרווייהו ס' רבוא עדרים היו הצאן. אלא דלמר היה מספיק לכל עדר כלב אחד. ולמר לכל עדר ב' כלבים אחד מלפניו ואחד מאחריו (יפ"ת):

### פסקה יב

**לא נפקד בזכרים** שאילו היה לו בנים לא היה שולח בתו עם הצאן כדפרש"י ועיין במדבר רבה פ"ך. ובספר הישר אי' שבשנה ד' שבא יעקב ילדה עדינה אשת לבן ג' בנים:

**אין כבוד אלא כסף וזהב**. דאי אפשר לפרש כבוד ושררה כסתם לשון כבוד. כי לא הלך יעקב בגדולות ושררות. אע"כ כבוד דהכא הוא כסף וזהב כלו' הון ועושר המד"א בוזו כסף כו' כבוד מכל כלי חמדה ונקרא העושר כבוד כי בו יתכבד האדם (יפ"ת):

**לב אדם ישנה פניו**. כלומר אף שרוצה להתנכר לבו ישנה פניו בין לטוב ובין לרע. והבקי יכיר מתוך פני האדם מה שבלבו. ואמר זה לאשמועינן שפי' וירא יעקב את פני לבן שהכיר משנוי פניו כי לבבו לא נכון עמו. לא שהיה מראה לו פנים זועפים ממש דא"כ והנה אינם עמו מיבעי ליה:

**א"ל הקב"ה חמיך כו'** פירוש שאינו מסביר לו פנים כבתחילה כי לבו משנה פניו:

**ואת יושב כאן** דכשהסביר לך פנים נדחה כבוד אביך מפני כבוד חמיך משום שהפותח פתח לחבירו נפשו חייב לו וחייב בכבודו יותר מאביו ואמו כדאי' בש"ר פ"ד:

## פרק עד

### פסקה א

**כתיב זעקתי כו'**. בילקוט תהלים קמ"ב מבואר יותר וז"ל מדבר ביעקב זעקתי אליך ה' אם יהיה אלהים עמדי. אמרתי אתה מחסי ושמרני בדרך הזה. חלקי בארץ החיים ושבתי בשלום אל בית אבי. אמר יעקב איני יוצא אלא ברשות. א"ל הקב"ה כו' הרי לך רשות שוב וגו' ע"כ:

**תמן שובעא כו' אלא כו'**. כלו' היתכן שחשקו ומגמתו וחפצו היה בחמודות העה"ז ותענוגיה ולזה קרא חיים. דבזה צור וחברותיה משובחים ממנה. רק מגמתו היה על חיים הנצחיים הנפשיים וקראה ארץ החיים אף שגם המיתה שולטת. עכ"ז באחרית הימים יתנוצץ שמה התחיה תחלה וראשונה:

**נותן נשמה לעם עליה**. היינו מתי ארץ ישראל. ורוח להולכים בה היינו של שאר ארצות. ור"ל שמתחלה נותן נשמה לעם עליה. ואח"כ ורוח להולכים בה (יפ"ת):

**חלקי בארץ החיים** דרשינן ליה ביעקב שיעקב הוא שאמר כן כדאיתא לקמן שיעקב אמר כל ספר תהלים. ודוד התפלל אח"כ כמוהו כדאי' בילקוט הנ"ל (יפ"ת):

**שוב אל ארץ אבותיך**. שמפני שכל עיקר מגמת יעקב היה מצד קדושת הארץ לפיכך גם ה' א"ל שוב אל ארץ אבותיך שתשוב אל קדושת הארץ ארץ החיים. ולמולדתך דריש אביך מצפה לך אמך מצפה לך. ואהיה עמך דריש אני בעצמי מצפה לך כדי שאהיה עמך בקביעות קבע להיות נעשה לו מרכבה שאין זה אלא בארץ הקדושה (נזה"ק):

**נכסי ח"ל אין בהם ברכה** שאפילו שהצליח בח"ל אין ברכה בנכסי ח"ל כי לבסוף לא יעמדו. אבל עתה שילך לא"י יתקיימו בידו (יפ"ת):

**הכא את אמר ואהיה עמך** בתר שוב אל ארץ אבותיך דמשמע שלא יהיה עמו אלא שם אבל אם יצא משם אח"כ לא יהיה עמו. ולהלן בדוד הוא אומר ואהיה עמך בכל אשר הלכת דמשמע אפילו כשיצא מא"י לח"ל ומשני דדוד שהיה מפרנס לישראל היה צריך ללכת בח"ל ללחום מלחמותיהם ולזה היה ה' עושה לו נס אפילו בח"ל אבל יעקב שלא היה מפרנס אלא ביתו ולא היה צריך ללכת ח"ל אם לא ברשות ה':

## פסקה ב

**בג' דברים אני אוהב** מנהגם כי טוב:

**שאינן נושכין כו' ואין חותכין**. חדא מילתא היא דכולה בענין האכילה. ומיהו בגמרא לא מייתי הא דאין נושכין (יפ"ת):

**שאין נושכין** בבשר ובלחם מפרוסה גדולה דמחזי כרעבתנות. ועוד דמאיסא מילתא:

**ואין חותכין בשר אלא על גבי השולחן** הבשר המבושל אין חותכין אותו בקערה קודם שיביאו בשולחן כי דרך כבוד להביא החתיכה שלמה בשולחן. ועוד דמאיס קצת כשיביאוה חתוכה חתיכות קטנות (יפ"ת). עוד יש לפרש אלא על גבי השולחן ולא על גב יד. משום קלקול סעודה או סכנה:

**ואין נושקין אלא ביד**. פרש"י בגמרא את יד חברו הוא נושק ודרך חשיבות הוא זה מפני הרוק:

**אלא במקום רווח** כגון שדה שיראו מכל הצדדים שאין שומע:

**כענין שנא' וישלח יעקב**. דאל"כ מה צ"ל שהיתה הקריאה בשדה. אלא ע"כ לאשמועינן ד"א:

**איזגדין** בדל"ת. וכן הוא הגי' במדרשים שעם היפ"ת ונזה"ק. והם מפרשים איזגדין מרגלים העוברים ושבים הנה והנה ע"פ השדות. וכן הוא תרגום של וישלח יעקב מלאכים איזגדין. וכן וציר אמונים איזגדא מהימנא. כי השליח והמרגל ענין אחד להם

בבחינת ההליכה והנסיעה אנה ואנה. ופי' במקום שהולכים בני אדם לא תאמר דבר של סוד:

## פסקה ג

**שנא' הן לו** כבר פירשתי לעיל פ' ע"ג סימן ז' ע"ש:

**צפה הקב"ה מה שלבן כו'**. שכשראה לבן שהקב"ה עושה רצון יעקב שיולדות הצאן כפי מה שהיה התנאי ביניהם. היה מרמה לשנות תנאו אחר שהיו הצאן מעוברות. והקב"ה לא צר צורתם אלא כפי התנאי האחרון שהיה צופה שהיה לבן מבקש:

**אמר אכ"כ אלא יאמר**. בלשון עתיד נראה כפי מה שהיה עתיד לומר. ואע"ג דקרא בלידה קמיירי והלידה לעולם אחר כל התנאים היתה. ה"ק אם עתיד לאמר עקודים יהיה שכרך היו מצטיירים הולדות באופן שאח"כ ילדו עקודים:

**עושה**. משמע עכשיו במחשבתו אשר הוא חושב עליך (מת"כ):

**לו ולדורותיו כו'**. מימרא זו נפלה כאן בטעות מפני שאין כתוב יעקב כאן כי אם פעם אחת. והיתה ראויה לכתוב בפרשה ויגש כי שם ביתה כדכתיב לעיל בפרשת העקידה (א"א):

**עולים אכ"כ** פירשתי לעיל פרשה ע"ג סי' ז':

**מן הנצולת** פי' מן המצולה (ע"ד נצולה שאין בה דגה כגירסת קצת ספרים ופירושו מצולה כמ"ש הערוך ערך נצל) והכוונה שהיה זה ליעקב אחר היאוש. שמתוך תחבולותיו של לבן היה יעקב מתייאש משכרו. והיה אח"כ כמציל מזוטו של ים ומשלוליתו של נהר דחשיב יאוש (יפ"ת):

## פסקה ד

**למה מתה רחל תחלה**. חתר לבקש טעם מתוך המקרא מה צד קטרוג היה בה (נזה"ק):

**שדברה בפני אחותה**. הגדולה ממנה. ואף שבקריאה ג"כ רחל קודמת עכ"ז היא היתה ראויה לחלוק כבוד ללאה שהיא גדולה ממנה. והכוונה שזה אות שתכונתה היתה מגבהת על אחותה. ולכן מתה תחלה אף שהיא קטנה ממנה:

**ראית מימיך אדם קורא כו'**. תימא מה ענין זל"ז כי לא קרא לרחל לבדה וי"ל דדייק מדלא כתיב לרחל ולאה אלא וללאה שלא קראן בפעם אחת שלא ירגישו בני הבית בזה. ותחלה קרא לרחל להציע דבריו לפניה. ואח"כ קרא ללאה והציע ג"כ דבריו בפניה אך הכתוב כלל דברי שניהם במאמר אחד כדי לקצר. והשתא שפיר ראית אדם קורא ראובן ושמעון עונה אותו הלא לרחל קרא תחלה ורחל ענתה אותו:

**כשגגה היוצאת כו'**. שמתקיימת שלא מדעתו וכן יעקב לא נתכוון לקללה אלא שיומת על ידם. ומ"מ אחר שיצא מפיו לא יחיה נתקיים כי הדבור עושה רושם למעלה (יפ"ת):
**ותגנוב רחל וגו' ותמת רחל וגו'**. אחז בלשון הכתובים. וכלו' שלכן מתה מפני שגנבה:
**אפשר כן** ואיך אוכלין כסף:
**אלא אם היה קוקיא כו'**. אם הגיע ליעקב בדמי שכר פעולתו קוקיא (המעריך פי' כלי טוב) היה לבן לוקח לו ונתן לו ליעקב אחרת תמורתו הגרוע ממנו. ובזה ה"ל ללבן קצת התנצלות לומר שאין קפידא בדבר שבידו ליתן בשכר פעולתו איזה קוקיא שירצה:
**פטיקלין** הערוך הביאו ולא פירשו וגרס פטיליקין. ולפי הענין הוא מנה יפה ונחמד כדמוכח בחזית סוף פסוק ישקני (מת"כ). והמו"ע בע' פטיליקין פי' פטלין בל' יוני עגל. ובנוסחאות כתב פטקלין:

## פסקה ה

**לב חכם לימינו זה יעקב**. שעושה את העיקר עיקר. שהקדים הבנים לנשים שהבנים עיקר ועשו הקדים הנשים ועשה הטפל עיקר שהנשים חביבות לו יותר:
**מה שקנה מקנינו של לבן**. פי' מה שקנה מצאנו עבדים ושפחות וגמלים וחמורים שהיה מוכר מצאנו ולוקח כל אלה:
**עושה רושם** משום דבגזיזה היו עושים שמחה וגיל והיה השטן מרקד ביניהם ובא צרה על ידו. כי גם מפלת נבל ע"י גזיזת צאנו שהעיז בדוד וניגף והיה מפלתו:
**לשם שמים**. ולא לגנבה. והוציאו זה מיתורא דאשר לאביה:
**הדין סבא** זה הזקן:

## פסקה ו

**מה שהלך יעקב לג' ימים כו'**. שהרי ביום שלישי לבריחה הוגד ללבן. ובאותן ג' ימים היה יעקב הולך לדרכו. והוא היה תחלה רחוק מלבן דרך ג' ימים כדלקמן נמצא ביום האגדה רחוק ממנו ששה ימים ויעקב לא הלך בדרך רק ג' ימים. ולמחרת יום הבשורה רדף לבן אחריו ממקום גיזת צאנו. ובאותו יום שרדף לבן אחריו נסע יעקב עוד לדרכו. והשיגו לבן ביום ההוא כדכתיב וירדוף אחריו דרך שבעת ימים. פי' ממקום גיזת לבן עד הגלעד. והוה מצי למימר מה שהלך יעקב לד' ימים אלא דימים שלמים חשיב להליכת יעקב (יפ"ת):
**מה שהלך אבינו יעקב לז' ימים כו'**. ס"ל דהא דכתיב וירדוף אחריו דרך שבעת ימים לאו ממקום גיזת לבן הוא דהא כתיב ויקח את אחיו עמו דהיינו קרוביו ומיודעיו ומסתמא לא היו עמו במקום הגיזה שלו אלא במקומו עיר חרן. וכן כתב הרמב"ן בשם פדר"א כי

לבן שב לעירו ומשם לקח כל גבור חיל ורדף אחריו משם דרך שבעת ימים ובכל השבעה ימים הלך יעקב לדרכו. אלא שלא היה כסתם דרך של הולכי דרכים אלא דרך של מקנה צאן וילדים. לכן זה הדרך היה יכול לבן להלוך ביום אחד לפי שהלך בזריזות גדול. וזה רוצה ואינו רוצה כלו' ע"כ אתה צריך להודות שהרי כבר כתיב וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב. וכתיב ויוגד ללבן ביום השלישי שלישי לבריחה שלא היה יכול להגיע למקום לבן עד יום השלישי וכן לא הגיע לבן משם לביתו ג"כ עד ג' ימים. ומשם רדף אחריו דרך שבעת ימים יומא דהוו קיימין ביה ר"ל היום עצמו שעומדים בו כשהדביק בו. באותו היום הוא שהלך דרך כל השבעה ימים:

**הוי מה שהלך יעקב בז' ימים**. ואף שיעקב שמר את השבת כדלעיל פ' י"א אפשר לומר שגם ביום שבת הלך כשיעור שמותר להלוך (יפ"ת):

**הלך לבן ליום אחד** וזה אות שרץ בכעס ובחרון גדול:

## פסקה ז

**מה בין נביאי כו'**. פירשתי לעיל פ' נ"ב סימן ז' ע"ש כל המאמר:

**השמר לך וגו' אפילו שאת אומרן לטובתו הוא חושבן לרעתו הדא דאת אמר השמר לך כו'**. כצ"ל וכן הגיר' בס"י ובעל מת"כ גורס הוא חושבן לרעתו למה נחבאת וכל מלות שאחר לרעתו עד למה הוא מוחק ונסתייע מהילקוט. אבל נראה שאין צורך ונכון כדלעיל:

## פסקה ח

**אמר דלמא חזר ביה** רמיז לו רמז חיבה דאמר דילמא חזר ביה ר"ל לחזור עוד לארצו שהקב"ה לא הזהירו אלא מלדבר על לבו לשוב ממש לקבוע שם דירתו בביתו. אבל לפי שעה לא (נזה"ק):

**עד כדין כו'**. עוד עתה יש כח בידך לנשקן (מת"כ):

**לית הוא מיניה** לפיכך אמר אלהי אביכם ולא לו שכפר בעיקר (מת"כ):

**את חמדת לילך כו'**. מאחר שאתה חמדת לילך אל בית אביך אשר הם דבקים שם באמונת השם ומתרחקים מעבודת תרפים כפי קבלתם מאברהם אביהם. א"כ ודאי לא לקחתו אלא לצערני. ובכן הרעות אשר עשית (נזה"ק):

**כיון ששמעו השבטים כו'**. דייק זה משום דמן הסתם היה ג"כ אהל מיוחד אל השבטים ולמה לא היה לבן מחפש גם באהל השבטים. אע"כ שהשבטים אמרו לו בושנו כו' כלו' מאחר שהוא נגנב ודאי אין בו ממש. ומתוך שאמרו לו כך לא חשב עליהם ולא חפש באהליהם (נזה"ק):

## פסקה ט

**ותגנוב רחל** פירשתי לעיל סי' ד':

ה"ג **ויבא לבן באהל יעקב שהוא אהלה של רחל**. שהיה יעקב תדיר אצלה שהיתה עקרו וכדפרש"י בחומש:

**שהיה מכיר כו'**. ואע"פ שכבר חפש באהלה לא בדק תחתיה ואח"כ בדק אפילו שם וכדקאמר בסמוך כקתוניות מצא (יפ"ת):

**בעביטא דגמלא** כן תרגם אונקלוס. והיא מרדעת העשויה כמין כר. ועיין מ"ש בתנחומא סדר ויצא סי' י"ג בעץ:

**קיתוניות מצא** ולא מצא את התרפים משמע תרפים לא מצא הא דבר אחר מצא תמורתם. ואמר שהם קיתוניות כלו' בגדים שדרך הנדה לשבת עליהן לקבל הדם (יפ"ת) ובעל מוסף הערוך פי' צלוחית וכוסות בלשון יוני:

## פסקה י

**קפדותן של אבות כו'**. דאפי' בשעת הכעס כלכל דבריו באופן נאות מאד ממקום שדיברו בו הבנים דרך ענוה (יפ"ת):

**קפדותן של אבות מנין ויחר ליעקב וירב בלבן מה את סבור שמא מכות כו'**. כצ"ל (מת"כ ויפ"ת) וכן הוא בילקוט. וה"פ דקפדנות האבות עדיפא מדאמר כי דלקת ולא הזכיר דבר אחר כדוד שהזכיר שפיכות דמים כדמסיים באגדה:

**אפילו צנורא לא מצאת**. בשאלתות מסיים הכא א"ל הקב"ה חייך בלשון שהוכחת את חמיך בו בלשון אני מוכיח את בניך שנא' מה מצאו אבותיכם בי עול וגו' עכ"ל (א"א):

**צינורא** ווין שטוים בו הנשים:

**בפיוסו מלין דקטלא** בתוך דברי הפיוס מזכיר דברי מיתה ב"פ. כי מבקש נפשי כי כפשע ביני ובין המות:

## פסקה יא

**דקטילא** שפירש טרפה טריפת זאב וארי:

**חוטא על הארי** שהייתי מקפח זכותו שהקב"ה זיכהו בצאן לבן שיטרוף בכל יום מהם. ואני הייתי מציל בזכותי הפך הטבע מה שאי אפשר ביד הרועה להציל כדמפרש ואזיל:

**קריין לי גנבא כו'**. כדקאמר בתריה הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני. ור"ל ששמר שמירה יתירה משאר הרועים בין ביום ובין בלילה ולא עייל למתא כדעיילי אינשי. מתוך כך היה נחשד כגנב יום וגנב לילה. שאם נגנב ונאבד דבר מהם תלו בו. ואמר שבכל זה לא השגיח וסבל עלבון כדי לעבוד את לבן באמונה (נזה"ק):

**מה היה אומר**. עיין בפ' ס"ח סי' י"ד כי שם פירשתי:

**ט"ו שיר המעלות כו' כל ספר תהלים**. ר"ל שלא תדמה באמת שכל מחשבותיו של יעקב היו רק טרודים בצאן לבן. לא כן. כי אם שתמיד היה עסוק בשירי ה' ותורותיו רק אגבן היה שומרן:

**שהיה לבן מתנה כו'**. נתבאר לעיל בפירקין:

## פסקה יב

**כ"מ שנא' לולא כו'**. כל הענין במדרש שוח"ט צ"ד ודורש גז"ש מכאן שכתוב לולא אלהי אברהם ופחד יצחק וזהו זכות אבות. אף בכל מקום שכתוב לולא כמ"ש לולי ה' צבאות הותיר לנו. לולי ה' שהיה לנו ג"כ בזכות אבות:

**והא כתיב כי לולא התמהמנו** והתם מה זכות אבות שייך ומשני שאע"פ שלא נזכר ההיזק בפירוש הוה התם כי לולא זכות אבות לא עלו משם שהיו נלכדים בחטא יוסף:

**כל עצמן** פי' כל עיקרן. או פירושו בזכות עצמן לא היו עולים משם בשלום:

**לישנא דריב"ל לזבדי** כצ"ל כלומר מחליפין:

**בזכות קדושת השם** כ"מ שנא' לולי בזכות קדושת השם. וכן ר' לוי דאמר בזכות אמנה ובזכות תורה פי' כ"מ לולי בזכות אמנה ובזכות תורה. והכי אמר בהדיא בשוח"ט. ודע דבשוח"ט גרסינן בזכות שמו שנא' לולי ה' שהיה לנו וצ"ל דקדושת השם דקאמר הכא ג"כ כוונתו בזכות השם הקדוש שה' מרחם למען שמו (יפ"ת):

**חביבה היא המלאכה**. העוסק במלאכה כדי ליהנות מיגיעו להתרחק מהגזל. זכות גדולה יש בה עד שחביבה מזכות אבות (יפ"ת):

**הצילה ממון** כמ"ש לולי כו' כי עתה ריקם שלחתני היינו ממון:

**הצילה נפשות את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויוכח אמש**. ומפני התוכחה חזר בו ממה שבקש לעקור את הכל:

## פסקה יג

**כולהון בנותיו** אף בלהה וזלפה בנותיו היו מפלגש ולא מאשתו ממש לכן לא היו נחשבות לו רק כשפחות:

**ולבנותי מה אעשה הרי ד'**. דאי הנזכר תחלה ולאלה מה אעשה סגי. אלא דבראשונה דבר כנגד רחל ולאה ובניהן. ואח"כ כנגד בלהה וזלפה ובניהן:

**על בנותי הרי ד'**. דאל"כ עליהן מיבעי ליה. ואתא לומר כי השפחות חביבות לו ומקפיד על צערן מאחר שגם הנה בנותיו:

**כשן הזה של טבריא**. שהיה גדול מאד עד כי לא יכלו הם להקימו. ויעקב ברוב כחו הקימו לבדו (נזה"ק):

**כמה אחים היו לו כו'**. ואין לומר שויאמר יעקב לאחיו של לבן דאין ראוי לגזור עליהם לקטו אבנים כאדון על עבדיו אלא ודאי אבניו ממש קאי וללמדך שבניו של אדם כאחיו:

**חד ולואי קברו ולא היה שם**. כצ"ל (א"א):

**שהוא קורא אותן בלה"ק אחיו**. להיותם דומים לו כדמפרש רב הונא. שבלשון הקדש הושאל לשון אחוה על הדמיון. כמו חוברת אשה אל אחותה. ופניהם איש אל אחיו. ולכן נקראו גם בניו בשם זה שהם מדובקים ודומים לו בגבורה ובצדקות:

**לבושו של אביו** כלו' שהוא גדול שלבושו הוא נאות לו. הוא שוה לאביו. ונקרא אחיו (יפ"ת). או פי' לבושו של אביו כלו' שהולך בדרכיו ובמדותיו הרי הוא כיוצא בו ולכן נקראו בצדק אחים כלו' מדובקים ודומים:

## פסקה יד

**לשון פרסי** שמדברים בלשון ארמית. והא"א כתב שצ"ל לשון סורסי ופי' הערוך לשון ארם צובה ושאר ארצות שכבשן דוד והיא נקראת סורסי על שם סוריא וכן הוא בירושלמי סוטה פ"ז:

**בתורה ויקרא לו לבן יגר שהדותא** דאל"כ מאחר שגלעד ויגר סהדותא הכל אחד מה טעם להזכיר דברי לבן בלשונם אלא להודיע חבת לשון ארמי (יפ"ת):

**כדנה תאמרון להום כו'**. שאם לא הי' חשיבות בלשון הזה לא היה נכתב אלא בלשון הקדש:

**וידברו הכשדים כו'**. שאם לא היה חשיבות בלשון הזה לא היה נכתב בלשונם:

**יסתר אכ"כ** כי יסתר הוה משמע אות הזה יהיה לכל אחד למגן ולמחסה אשר בו יסתר איש מרעהו לבל יוכל להזיקו. אבל השתא דכתיב נסתר איש מרעהו משמע דה"ק אנחנו נסתר עצמינו איש מרעהו (יפ"ת):

**אמר רבי ראובן כלהון בנותיו היו כו'**. כל האגדה כדלעיל כי לא נשנית אלא משום דברי רבנן דמפקי ליה מאם תענה את בנותי (יפ"ת):

**לאחר מיתתן** מאחר שיש לו בנים מהן הוא גנאי להן שירשו אחרות כבוד אמם:

## פסקה טו

**כזה שהוא מורה את החנית** ולשון רש"י בחומש כזה שהוא יורה חץ. משום דלא מצינו מורה ויורה בחנית אלא בחץ:

**בשעה ששלח דוד כו'**. מייתי הך עובדא הכא דלא תקשי איך גירה דוד מלחמה בארם נהרים ולא זכר הברית שבין לבן ויעקב אלא שהם פרצו הגדר תחלה כדשמעינן מהך עובדא שעל זה סמך דוד. ובשוח"ט מזמור ס' גרסי' כשהלך יואב להלחם עם ארם נהרים יצאו לקראתו אמרו לו אתה מבני בניו של יעקב ואנו מבני בניו של לבן והרי תנאי שלהם דכתיב עד הגל וגו' כששמע יואב כך חזר אצל דוד כו' מיד הושיב סנהדרין כו' וא"ל באמת כך היה התנאי אלא שהם עברו תחלה מן ארם ינחני בלק וגו' ויעבדו בני ישראל את כושן רשעתים וגו'. כיון שהורו להם סנהדרין כך חזר עליהם והרגם שנא' בהצותו את ארם נהרים וכו'. ואפשר כי גם במדרשינו היה כתוב כן ונשמט בטעות. ואיידי דקאמר ענין ארם קאמר נמי ענין אדום. ואגבן מייתי נמי ענין המואבים שגם עמהם קרה כן:

**לארם נהרים ולארם צובה כו'**. היינו מ"ש (בתהילים ס':ב') בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה וישב יואב וגו' ושם כתיב מואב סיר רחצי. שאדום בצד דרומה של א"י וסמוך לו מואב לצד מזרחית דרומית כמפורש בדברים ב' ח' ט' וארם מצד מזרח א"י כמ"ש ארם מקדם וכשרצה לילך להלחם בארם נכנס בסמוך לו מיד לאדום:

**בקש לזנבם** שרצה לפגוע באותם שהיו מעכבין אותו מעבור דרך גבולם. והיינו דקאמר פגע באדומיים (יפ"ת):

**אפיסטולי** בלשון לעז קורין לכתבים פיסטולי (ערוך) ורש"י גורס איסטליות ופירש ראיות ועדות שלהם:

**פגע במואבים כו'**. שגם הם לא הניחום לעבור דרך גבולם. ואף כי ידע יואב שהיה אזהרת ה' ג"כ עליהם. כי הוא באמת לא בא לקחת את ארצם. אלא חשב שמא מפחד המלחמה יניחום לעבור דרך ארצם. ובאמת גם הם באו בטענה זו. לפיכך מאז הוצרך לשלוח לדוד (נזה"ק):

**לא נהג דוד מלכות**. מכתם דריש שעשה עצמו כמך ותם וכדאי' בסמוך:

**פיפורין** בגד מלכות:

**לא באתי לכאן אלא ללמד**. שאיני סומך על דעתי והיינו מכתם לדוד ללמד:

**ופגע באדומיים כו' והלא הם פרצו את הגדר תחלה ויאסוף אליו בני עמון**. ל"ג הכא אלא בסמוך גבי מואבים וצריך להגיה שלא הניחו את יואב לעבור סמוך לגבולם. וכדאיתא בתנחומא סדר דברים (יפ"ת):

**אל תצר את מואב והם לא פרצו הגדר תחלה וישלח מלאכים אל בלעם ועתה לכה ארה לי וכתיב ויאסוף אליו בני עמון הה"ד מכתם**. כצ"ל ועיין ב"ק דף ל"ח בתוס' ד"ה נשא משה ק"ו. ולפי דברי הילקוט מטות מתורץ קושי' התוס' ע"ש:

**הה"ד מכתם כו'**. דמכתם הוא מלשון רושם וכתב כמד"א נכתם עונך לפני. ומ"מ מדכתיב מכתם ולא מכתב דרשינן נמי מיניה מך ותם (נזה"ק):

**שתים כתב אחד כו'**. והא דכתיב ויך את אדום. ולא הזכיר מואב. משום דלא הזכיר אלא המלחמה שעשו אחר כיבוש ארם כדאי' בתנחומא. אבל מואב כבר כבש קודם וכדלעיל ובכיבוש אדום המתין עד חזירתם כדי להיות להם מים ומזון בחזירתן וכדמפורש בתנחומא:

**וי"א איגרת אחד כתב** דוד למואב פי' על מואב שהיה צורך שעה לעבור דרך ארצו לארם נהרים. אבל על אדום שלא היה לצורך שעה לא חש להשיב:

**הה"ד למנצח על שושן עדות לעדה שהיא משיחה כו'**. דקאי אסנהדרין דקרי לה שושן על שם סוגה בשושנים. ועדות על שם התורה שנקראת עדות כדאי' בתנחומא. וקמפרש הכא על שם שעדת הסנהדרין משיחים בלשון ה' דהיינו התורה (יפ"ת):

**מכות ותמות** לשון מך ותמימות כמ"ש לעיל ולא נהי דוד כבוד מלכות בעצמו (יפ"ת):

**כא"א י"ח אלף** בד"ה ואבישי בן צרויה הכה את אדום בגיא המלח י"ח אלף וכא"א י"ב אלף בספר תהלים וישב יואב ויך את אדום בגיא המלח י"ב אלף:

**ב' מלחמות היו אחת של י"ב אלף** הנזכרת בס' תהלים שעשה יואב. ואחת של י"ח אלף היא הנזכרת בד"ה שעשאה אבישי בן צרויה (יפ"ת):

## פסקה טז

**קדש** ואסור למוחקו:

**חול** ונמחק. כי לא כיון בזה לשמים:

**קדש וחול כי** תרח אבי אברהם היה עובד אלילים ולבסוף חזר למוטב כדאמרי' שעשה תרח תשובה. ולכך משמע קודש וחול (מת"כ):

**דוים וסגופין היו** כואבים וחלושים היו ולא היו מפייסים אלא בפה ה"ד וישכם לבן בבקר. ואילו היה לבבו שלם עם בנותיו ובני בנותיו לא היה ראוי להשכים בבקר להפטר מהם אלא הוה ליה להתנהג במתון כל מה שאפשר:

**לסורו** פי' לעכו"ם כבראשונה. שאע"פ שהשבטים הוכיחו אותו כדאי' לעיל סי' ו'. מ"מ לא חזר בתשובה:

**מלמד שנכנסו כו'**. כדאי' בילקוט מה למקומו שחזר לעניותו שבאו לסטין ונטלו כל מה שהיה לו ואמר יעקב ותבט עיני בשורי. וכתב המת"כ שצ"ל דבר אחר למקומו מלמד כו':

**מקרקרים** לשון צעקה. או הוא כמו מקרקר קיר:

**נ"א מקרטעים** מדלגים (ערוך):

### פסקה יז

**כמה מלאכים כו'**. שקבלו פניו בשמחה רבה בשובע שמחות בהיותו מוכן לבא ליכנס לארץ הקדושה:

**לכניסתו לארץ** כשהיה קרוב ליכנס לארץ שמחו המלאכים וקדמו פניו (יפ"ת):

**שנאמר מחנה אלהים זה** כלו' שהשכינה שורה עליהם. ואין השכינה שורה כראוי בשלימות בפחות ממשים רבוא כדוגמת מחנה ישראל וכדלקמן דברים רבה פ"ז:

**רבנן אמרי ק"כ רבוא** מחנים המה שתי מחנות של שכינה:

**פרוזבין** פרש"י שלוחין בלשון יון ודרש סמוכים מחנים וישלח יעקב מלאכים. ס"ל מאותן מחנים שלח שלוחים לעשו אחיו:

## פרק עה

### פסקה א

**פתח קומה ה' כו'**. טעם פתיחה זו יתבאר לקמן בסוף המאמר:

**ה' פעמים דוד מקים להקב"ה כו'**. הנה טעם מנין החמשה מבואר בשוח"ט מזמור י"ז שהם כנגד ד' מלכיות וכנגד גוג. ואע"ג דטובא קומה כתיב. יש לומר דלא חשב אלא אותן שנזכר בהם השם הנכבד. והא דלא חשיב קומה ה' למנוחתך משום דלא מיירי בהשפלת האויבים. ובילקוט ובפסיקתא דותאמר ציון גרס בס' ראשון של תהלים וכצ"ל שבכל ס' תהלים יש כמה פעמים (הרד"ל):

**דוד בני** כלו' אף שאתה בני והדומים לך קרובים לי. איני קם לגמרי שאין כבודי מפורסם בהתמדה. אלא בימות המשיח אז אקום. והיינו כשתראה עניים נשדדים דהיינו בעת קץ שאין בן דוד בא עד שאפס עצור ועזוב כדאי' בפרק חלק ואז יקום ה'. ובש"ר פ' י"ז משמע שהקימה רמז להתעוררות הנקמה לגמרי באף ובחמה ובקצף גדול (יפ"ת):

**דמנערה גרמאה** פי' דמנערה עצמה. נוסח אחר דמנערה אגפה פי' שמנערת כנפיה מן האפר:

**קדמיה לרשיעא עד לא יקדמינך**. שאם יש לו שום זכות ישלם ה' שכרו בעולם הזה קודם שיקדים הוא פני ה' בזכויותיו. ובכן הכריעהו מכף זכות לכף חובה ע"ד ומשלם לשונאיו אל פניו. וכמה יצדק זה על עשו שהיה לו זכות כבוד או"א. או פירושו קדמיה לרשיעא שיקדים להביא עליו הרעה ולא יספיק בידו לעשות תשובה קודם. ודרש הכריעהו מלשון הכרע הכף (יפ"ת):

**שברהו** זהו ד"א על תיבת הכריעהו כלו' שלא ימית אותו אלא ישבר כחו ויורידהו מנכסיו ע"ד אל תהרגם פן ישכחו עמי כי זה קשה מהמות (יפ"ת):

**שהוא עתיד ליפול בחרבך** וכיון דסוף סוף עתיד ליפול. ראוי שמעכשיו תעשה כן דגברא קטילא קטלת:

**א"ל הקב"ה לדרכו היה מהלך כו'**. כלו' באשר עשו הלך לדרכו ולא עלה על לבו כלל להתגרות ביעקב אלא שיעקב עוררו עליו בהיותו משלח לו שלוחים דרך הכנעה לאמר כה אמר עבדך יעקב ומזה נתעורר עליו לצאת לקראתו במלחמה. ולפיכך אז כעס ה' ולא ענהו בתפלתו עד כי הוכרח להכניע עצמו מאד ונענש בגופו ובממונו כדלקמן. וכן עבור זה נתחייבו זרעו חובת גלות ושיעבוד תחת יד זרע עשו לפי שקיבל עליו אדנותו כדלקמן סי' ב' (נזה"ק):

## פסקה ב

**פתח מעין נרפש כו'**. כבר כתבתי לעיל שטעמם לומר שסבת הסתרת פני ה' מיעקב בעת זו לפי שנחשב לו לחטא הקדימו פני עשו. וזה ג"כ טעם פתיחה זו ופתיחת רב הונא דבסמוך כי למה לו להחזיק באזני כלב לעוררו שאין נותן אל לבו. ולזה הסתיר ה' פניו ממנו עד שנענש בגופו ובממונו. וזה ג"כ טעם פתיחה דר' יהודה ב"ס דבסמוך (יפ"ת):

**כשם שא"א למעיין להרפס כו' וכמעין נרפס כו'**. דודאי מעצמו אין מעיין נרפס ומקור משחת אלא א"כ האדם גורם בקלקולו בהיותו מרפיס המעיין ברגליו לעשותו עכור. וכן המקור מוצא המעיין סותם באבנים ועפר כדי להשחיתו. וכן הוא בנמשל דמעצמו אין צדיק מט לפני רשע בהיות לבו בטוח בה'. אלא א"כ האדם גורם לקלקל הדבר בהיותו מסיר בטחונו מה' מפחד הרשע להכניע עצמו לפניו. שמאז גם ה' מסתיר פניו ממנו. מדה כנגד מדה (נזה"ק):

## פסקה ג

**לארכי ליסטים** לשר הגזלנים. והנמשל שע"י פחד יעקב מן עשו נתעורר כח הגבורה בו. שאילולא פחדו לא היה מתגבר בו הכח וזהו שנאבק עמו שר של עשו. ואילו היה בטחונו חזק. אז היה נתבטל כח עשו מלמעלה והיה הטוב מכניע את הרע:

**ושרי מעיר לו** והתחיל להקיצו משנתו לתועלתו. ואמר ליה קום לך שרעה שכיח פה ר"ל שחיה רעה שכיח כאן:

**קא שרי מקפח ביה**. פי' שהוא ברשעו לא פנה אלא להרגלו וקם משנתו והיה מקפח בו והכה אותו:

**א"ל ינער בישא** המוכה קילל לארכי ליסטים וא"ל שיאבד הרשע ההוא שמשיב רעה תחת טובה. ויש גורסים יגער בישא. וע"כ פירושו שיגער ה' ברשע ההוא ע"ד יגער ה' בך השטן:

**א"ל דמיך הוה כו'**. פי' שהוא השיב שאשמו בראשו. וא"ל ישן הייתי ואתה עוררתני:
**לדרכו היה מהלך** שכבר נח רוגזיה שהרי אמו שלחה אחריו שנא' עד שוב אף אחיך וגו' ובשלחו אליו היה מעורר השנאה:
**אלופים** לשון שררות שקראת אותו בשם אדון ואתה עבדו וכל זה סובב רפיון בטחונך ופחדתך:

## פסקה ד

**אלו שלוחי ב"ו** כתרגום איזגדין שאם מלאכים ממש איך אמר ויצו אותם שעליהם לא היה לצוות:
**מלאכים ממש** יליף לה מסמיכות הפרשיות שקודם כתיב מחנה אלהים זה וגו' ואח"כ וישלח יעקב מלאכים. ור"ל מאותם המלאכים שכתיב לפניו:
**ונזדמנו לה ה' מלאכים** כדלעיל פרשה מ"ה:
**כמה מלאכים** כדאי' לעיל פ' נ"ט:
**קטנן של שבטים היה**. שהרי נולד אחר כל השבטים חוץ מבנימין:
**הה"ד וימצאהו איש** בתנחומא אמר אין איש האמור כאן אלא גבריאל שנא' והאיש גבריאל. ועיין לקמן פ' פ"ד:
**לזה שבא שעתו כו'**. והכתוב מדבר והדר מפרש דהיינו אל עשו אחיו. ור"ל שכל סיבת השליחות הנ"ל למה שהכיר יעקב שהשעה משחקת לעשו וראוי להחניפו (יפ"ת):
**ר' יהושע אמר כו'**. ר"ל הוא פירש לפניו שהפשיט לבוש מלכות שלו ופירסה לפניו. כי פרפור הונח על לבוש מלכות ביחוד. והפשיט מתורגם ושלח. וטעם ההפשט לומר שא"א שיתכסו שניהם בשמלה אחת. וכן א"א שיהיו שניהם מלכים. ולזה הוא מודה במלכות שבא שעתו ליטול לפניו. ובאחרית הימים תכון מלכות יעקב:
**זרזירים** מין עורב ושונאים זה את זה:
**אע"פ שהוא עשו** כלומר רשע. מ"מ הוא אחיו ואהבתו לו:
**הוא אדום כו'**. לעיל פ' ס"ג סי' י"ז ע"ש:
**גבוריו אדומים מגן גבוריהו מאדם לבושים אדומים אנשי חיל**. כצ"ל:

## פסקה ה

**אגרא** איגרת משמי לאדונינו המלך אנטונינוס:
**נסבה כו'**. רבינו לקח האיגרת וקראו וקרעו:
**מה אנא טב כו'**. וכי טוב אנכי מזקני יעקב. ואע"ג דאמרי' בסמוך דבאמת עשה יעקב בזה שלא כהוגן עד כי נענש בהסתרת פנים. והיינו מפני שעשו הלך לדרכו ולא היה

לו ממשלה עליו. אבל ר' יהודה נשיאה שהיה תחת יד שליטת המלך מרומי. ודאי היה ראוי לו להראות לפניו הכנעה. ויליף לה מק"ו מיעקב שאם הוא עשה כן מדעתו אף כשלא היה לו ממשלה עליו כ"ש עכשיו:

**דהוא רבהון דרמאי** שהוא האב על כל הרמאים:

**יהיבתיה בחפתי** נתתיו בבית ידי כלומר נצחתיו כפי רצוני והוא דרך מליצה:

**להההוא גברא עאכ"ו** ואף שהוא בא לפניו דרך פיוס לא נחשב זה לדבר קינטור. דאדרבה הוא חשוב טפי פיוס וריצוי בהיות לו כח לעמוד נגדו במלחמה בתחבולות המרמה ואעפ"כ הוא מבקש שלומו ובריתו דרך הכנעה בהיות לבו שלם עמו ובא לחלוק לו כבוד (נזה"ק):

**שעדיין כו'**. עד עתה קדייק (מת"כ):

**עכשיו נולד שטנו** וזהו ויהי לי שור זה יוסף שנקרא שור:

## פסקה 1

**משור אחד יצאו כו'**. ולדידיה בא להגדיל עצמו לפניו בהשגחת ה' הפרוסה עליו שמשור אחד נתברך בהרבה. וכן מחמור אחד נתברך בהרבה. וא"ל זה לפיוס וריצוי בהיות השגחת ה' עליו ואינו מתירא ממנו. אעפ"כ הוא מבקש שלומו ובריתו דרך הכנעה לחלוק לו כבוד:

**ר' נחמיה אמר לישנהון כו'**. לדידיה אדרבה בא להקטין עצמו לפניו לבל יתקנא בו כדי שיבקש אהבתו למצא חן בעיניו. ומ"מ לבל יהיה נחשב יעקב לשפת שקר שיש לו מקנה רב והוא אומר רק ויהי לי שור וחמור. לכן אמר לישנהון דברייתא הוא כו' פי' לשון הבריות כן הוא שאומרים על שוורים הרבה שור ועל חמורים הרבה חמור. ולכן יעקב בקרבו ישים ארבו לכוון לדברי הרמז על לשון הבריות. ועשו יבין הדברים כפשוטן שאין לו ליעקב רק מעט:

**שור זה משוח מלחמה**. שלעתיד לבא שהוא מבני אפרים כדיליף בבמדבר רבה פ' י"ד. וכל זה היו מקובלים יעקב ועשו מיצחק ומאברהם שיעמוד מזרע אברהם משוח מלחמה ומשיח בן דוד ועם ישורון. ולכן כשגלה יעקב לעשו בדברים אלו הבין עשו כוונתו שזכה יעקב לאלה:

**צאן אלו ישראל** ובתנחומא אמר צאן אלו זכותם של שבטים שנקראו בניהם צאן שנא' ואתן צאני:

**ועבד ושפחה הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם וכעיני שפחה וגו' חננו ה' חננו כי רב שבענו בוז**. קאי על למצא חן בעיניך שבסוף הפסוק דויהי לי וגו'. וכמו שהוא דורש כל

הפסוק בראיית פסוקים אחרים נגדו. ואולי צריך להיות גם בפנים כן למצא חן בעיניך חננו ה' חננו וגו':

## פסקה ז

**והוא נוהג בך כעשו** ולכן אמרו אל אחיך אל עשו. לומר שאתה נוהג בו כאח לכבדו. ומ"מ הוא לא נתפייס ועומד ברשעו:

**עמו כעמו** כלו' כדומה לו בגבורה:

**הלך ונטל אגרומי** רשות להיות מוכסן:

**אגרומי של מצרים** פי' מכס שנוטלים במיצרי וגבול שבין מדינה למדינה (הרד"ל):

**אמר אין יכילנא כו'**. כלו' אם אכיר מתוך מספר אנשיו וכחם שאוכל לו אלחם עמו. ואם לאו לא אבוא עליו במלחמה רק כמבקש המכס ומתוך כך אקום עליו ואהרגנו בפתע פתאום (יפ"ת):

## פסקה ח

**ד"א וישלח יעקב כו'**. הובא כל המאמר לכאן אגב ברכת רבקה כי מלאכיו יצוה לך ומהם לקח יעקב מלאכיו ושלחם:

**אשריהן הצדיקים כו'**. משום דקמפרש ברכות לראש צדיק על הסכמת ה' בברכות יעקב קאמר אשריהן הצדיקים כו' לומר שכן היא המדה שהצדיק המתברך בארץ מתברך בשמים (יפ"ת):

**יתברך באלהי אמן כו'**. וחשב כמה ענינים. מהן בגשמי ברכה ובמזונות. מהן בכבוד וגדולה שאפים ארץ ישתחוו להם והן במעלה הנפשיות וזהו ולתתך עליון:

**בירכו בטל ומטר** לפי שפעמים אין הטל מספיק להשביע שואה ומשואה הזכיר כאן המטר עם הטל שניתנה לו הברכה יותר שלימה ממה שבירכו יצחק. דגשמים בעתו הוא ברכה ע"ד ונתתי גשמיכם בעתם:

**שנאמר והיה שארית יעקב בגוים כו'**. ומשמע ליה דכרביבים היינו מטר כמ"ש המפרשים שהם טיפות דקות דומיא דכשעירים עלי דשא וכרביבים עלי עשב:

**והקב"ה ברכו בתבואה כו'**. ובילקוט גרס תו יצחק אמר ורוב דגן ותירוש והקב"ה א"ל ויען ה' ויאמר לעמו הנני שולח לכם את הדגן ואת התירוש. ולפי זה נראה דברכת משמני הארץ היינו ברכת האיכות שיהיו התבואות שמינות. וכנגד זה הביא ונתן מטר זרעך אשר תזרע את האדמה וכו' והיה דשן ושמן. וברכת רוב דגן ותירוש היינו ברכת הכמות שיהיו מרובה בכמות וכנגד זה הביא הנני שולח לכם את הדגן והתירוש ושבעתם אותו (יפ"ת):

**ולתתך עליון כו'**. ובכלל זה גם אחיו בני אמו:

**ואף רבקה אמו ברכתו**. מדרך הסברא אנו אומרים כן. אחר שמצאנו שנתקיים בו ששלח מלאכים לפני עשו להצילו ומסתמא בשעה ששלחתו מפני חמת עשו אמרה כן ברוה"ק שכן יהיה. ומצאנו בכתוב שמבטיח הקב"ה יקראני ואענהו:

**שנאמר יושב בסתר עליון כו'**. מפרש יושב בסתר עליון על יעקב שלן בב"ה שהוא מושב אלהים:

**כיון שאמרה לו בלשון הזה ברכתו רוה"ק כו'**. גיר' הילקוט כיון שאמרה לו בלשון הזה הסכים הקב"ה וברכו שנא' יקראני ואענהו:

**וכי מאחר שברכו הקב"ה אביו למה חזר ובירכו**. דבשלמא אם לא היה מברכו ניחא שהוצרך לברכו מפני שהברכות הראשונות היה בהן פקפוק ושוב נתאוששו כדלעיל פ' ס"ז אבל לפי מ"ש פה שה' בירכו מלמעלה כבר הן מאוששות בלאו הכי:

**ברכה של גליות** כל הברכות הקודמות היו מדברים מענין הגאולה העתידה ב"ב וכאן ברכו שינצל בעת הגלות. וחשב ה' דברים שהם רק הצלה מצרות ויסורים:

**בשוט לשון תחבא** כי השבויים נבזים ומגודפים בלשון אדוניהם. והשוד והכפן מבוארים. ואמר ומחית הארץ וכן עם אבני השדה בריתך וחיית השדה השלמה לך. כי הגולים בחוץ ובשדות מסתכנים בחיות רעות ויגוף באבן רגלם. ומשום דמיתה וחרב ורעב איתנהו בשבי כדאי' בפ"ק דב"ב לכן אמר ברעב פדך ממות וכנגד החרב אמר ובמלחמה מידי חרב וכנגד המות אמר תבא בכלח אלי קבר:

**לכך נאמר ברכות כו'**. לשון רבים דאיכא ברכת יצחק וברכת ה' וברכת רבקה ועוד ברכת יצחק (יפ"ת):

## פסקה ט

**הה"ד אל תתן ה' מאויי רשע כו'**. כי יעקב צפה ברוה"ק שלעתיד יתחייבו בניו חובת גלות תחת יד זרע עשו. לפיכך הכניע עצמו לפניו להיות סימן לבניו וללמדם אורחות מוסר שיקבלו עליהם שיעבוד והכנעה לנהוג בהם כבוד ומייתי סמך לדבר הא דכתיב אל תתן ה' מאויי רשע שפירושו שיעקב היה מתפלל שיופר מחשבות הרעה וכדלקמן. הרי מוכח שיעקב ידע מהגלות (יפ"ת):

**אמר לפניו יעקב**. ואע"פ שהמזמור על שם דוד. הא קי"ל דספר תהלים נא' על ידי עשרה זקנים וחד מנהון יעקב:

**מחשבות לבו** דסתם תאוה הוא בלב ע"ד תאות לבו:

**מהו זממו אל תפק**. דליכא למימר דפירושו שלא יעשה כמחשבתו. וזממו מגזרת כאשר זמם. ותפק מענין ויפק רצון. דהא זה כבר אמורה במאמר אל תתן ה' מאויי רשע. ומתרץ דהכי קאמר עשה לו זמם וכו':

**עשה לו זמם** כי מאוייו וחפצו המה רעים מאד. וחפצו רק לבלע ולהשחית ולכן עשה לו זמם שגם הוא יפחד מאחרים ועי"ז יטרד לבו ולא יחשוב כל כך רעה מרוב טרדתו. ובפ"ק דמגילה פרש"י זממו אל תפק אל תוציאנו מנחיריו. זמם כמין טבעת ברזל שנותנין בחוטמו של אנקה ונמשכת בו ומתוך חזקה אינה משתמרת אלא בו:

**ד"א אל תתן ה' כו' כשם כו'**. מפרש ליה דה"ק יעקב ה' אדני עוז ישועתי שכבר היית לי לישועה. סכותה לראשי ביום נשק ביום המלחמה כשבא לבן להלחם בי. וכאשר החלות להראות לי מדת טובך להצילני מיד לבן. כך אל תתן ה' מאויי של עשו הרשע שתפר רעות מחשבתו ותצילני מידו (נזה"ק):

**זה אחד משלשה ב"א כו'** שעליהם נאמר שאמרו בלבבם. שעל זה אמרו חז"ל הרשעים ברשות לבם. ודייקו מזה שנאמר ויאמר בלבו. ועניינו שזה מורה שלבם רעה מאד עד שנהפך כל יצורי לבם לרע. ולכן לא עמדו בידם כי לאנשים כאלה הנקם מכלה בהם:

**ויאמר ירבעם בלבו** קשה קצת דהא עלה בידו מחשבתו. וכאן אמר ולא עמדו בידו. ואולי הכוונה על בנו שבטל פרדסאות שהעמיד אביו שלא יעלו ישראל לרגל כדאי' בפרק אלו מגלחין:

**אבל אני אהרוג את יצחק אבי תחלה**. כצ"ל. וכן הוא במדרש שעם היפ"ת. והמדרש הזה מכוון למה דאי' לעיל פ' ס"ז שהלך עשו אל ישמעאל והתחתן עמו כדי לקרב דעתו עמו. ופיתה אותו שיהרוג את יצחק כו' וע"ש מ"ש. ועז"א לכך נא' זממו אל תפק בהריגת אביו. דזמם הוא ענין מחשבת מרמה ותחבולה שבא לסבב הריגתו דרך מרמה ע"י ישמעאל אבל לא עלתה בידו (נזה"ק):

**ואירש את העולם לבדי**. כי כבר ניתן כל העולם לזרע אברהם ויצחק ואין יורש אחר זולתי:

## פסקה י

**מה כתיב למעלה כו'**. בא לתת טעם על שליחות זה שע"י המלאכים יפחיד את עשו שנדמו לו לחיילות של מלך כדמפרש ואזיל. ומייתי סמך לדבר שאף יעקב היה מזכיר לעשו שמו של הקב"ה:

**שני אלפים רבוא כו' רבותים אלפי שנאן** שפירושו רבותים רבבות הרבה. ואמר שמספרם אלפי דהיינו אלפים. דמיעוט רבים שנים. אי נמי רבותים פי' שתי רבבות. ופי' אלפי אלפי דעלמא. ופי' ב' רבבות פעמים אלף. והכל עולה לחשבון אחד:

**שתי מחנות למה** דכיון דרכב אלהים רבותים אלפי שנאן דהיינו ב' אלפים רבוא הוה סגי במחנה אחד לאלהים ומשני דלצורך יעקב הוצרכו מחנים. שלפי שנדמו לחיילות של מלך שיש בם ממינים שונים הוצרכו רבים להגדיל חברת כל כת וכת מהם ליראו:

**יושבי קרנות** עגלות חשובות כדאמ' בפרק י' יוחסין ויושבין בקרנות של זהב ומהלכין בראשי גייסות (מת"כ):

**ידע ביה מלכא** לשון תימא וחרדה יודע ממנו המלך ומכירו. והוא נתיירא ולא הרגו:

## פסקה יא

**למה שלח יעקב אצלו שלוחים**. כלו' מה בצע בדברי שליחותו ששלח לעשו לאמר ויהי לי שור וחמור וגו' מה זו סיבה למציאת חן בעיניו:

**אם יחזור בתשובה** שבראותו הצלחת יעקב יכיר בהשגחת ה' אשר לא יעזוב את חסידיו. ולכן אמר אל תאמר יעקב כדרך שיצא מבית אביו בעירום ובחוסר כל אלא עשיר גדול וז"ש ויהי לי שור וחמור וגו':

**ואל תאמר כשיצא יעקב מבית אביו נטל כלום מתפיסת הבית**. של בית אביו אלא בשכרי קניתי כל אלה שנא' כי במקלי שלא היה בידי אלא המקל שמכל זה אתה רואה שהשגחת ה' היה עלי:

**באותה שעה שקרא כו'**. כלו' אע"ג דעיקר השליחות היה כהוגן להיות רודף שלום. מ"מ לא הי' לו להשפיל עצמו לפניו לקרותו אדוני:

**א"ל אמרו לו אם לשלום כו'**. השתא דריש בענין אחר שאמר להם אמרו לו אם לשלום אתה מתוקן אני כנגדך לאחוז ג"כ בדרכי השלום ואם למלחמה אני כנגדך כי אע"פ שאני מתי מספר מ"מ יש לי גבורים בכח בטבע. הם בני שהם גבורים כיוצא בי. ובעלי גבורה וזרוע בצדקות הם בני שהם צדיקים ויראים שאומרים לפני הקב"ה דבר והוא עושה להם רצונם:

**לפיכך בא דוד** לשבח ולקלס לה' בברחו מפני שאול על שעזרו ה' ליעקב שכשם שהציל את יעקב בזכות הבטחון אף שהיה מתי מספר כן יעזור לו ה' ג"כ אף שהוא מתי מספר כנגד שאול ואנשיו:

**על אותה שעה נאמר אלה ברכב כו'**. דברישיה כתיב ישגבך שם אלהי יעקב ויעקב ובניו בשם ה' היו מזכירים ונעזרו כן יהיה לדוד (יפ"ת):

## פסקה יב

**שור זה יוסף**. שהוא שטנו של עשו וכדמסיק שבן בנו של יוסף הוא עומד לכלות את עמלק:

**חמור זה ישששכר** וכמו שמסיק שזרעו של ישששכר יודעין כו':

**יודעים מה הקב"ה עושה בעולמו**. כלו' שהם יודעים ומשיגים ברוח הקודש גזירת שמים ועל זה אמר לדעת מה יעשה ישראל ר"ל שהם מגלין אוזן ישראל למען ידעו לתקן הדבר בתשובה ומע"ט:

**וצאן אלו ישראל** כלו' שיש להם זכות ממה שנקראים צאן בהיותם נמשכים אחר הקב"ה בתמימות כצאן אחר הרועה וכדאי' בש"ר פ' כ"ד:

**עבד זה דוד** שהוא עבד ה' והוא הכניע את זרעו של עשו ששם שם נציבים. ולפי שהזכיר זכות דוד הזכיר ג"כ זכות אביגיל שנבאה על דוד כי מלחמת ה' אדוני נלחם וכתיב כי מלחמה לה' בעמלק (יפ"ת). ובתדב"א הגיר' שפחה זו רות שיצא ממנה דוד. אלא שכאן דקאמר עבד זה דוד אין מתיישב לגרוס רות דהיא היא. ובתנחומא גרס עבד זה משה:

**מהו וארבע מאות איש עמו**. דמעט הם ולמה ירא יעקב כי רבים אשר אתו. ומשני מדלא כתיב אנשים וכתיב איש משמע דכל אחד היה איש חשוב בפני עצמו שהיה תחתיו כמה חיילות ועיקר יראתו היה כיון שראה כל אותה הגדולה פחד פן יש לו זכות העומד לו:

## פסקה יג

**באותה שעה אמר כו'**. דריש קרא דפן יבא והכני אם על בנים דרמיז אאותו ואת בנו:

**שור או שה** תרגום ותורתא או שיתא כמ"ד שאינו נוהג אלא בנקבות. לזה אמר אם על בנים:

**מי יקרא בו**. ר"ל אם לא תמחה בעשו שיעבור על אותו ואת בנו א"כ אין מקבל תורה לעתיד שמי יתן לבו לקרוא בו מאחר שאתה לא מחית בעשו שיעשה להם דבר נגד דעת התורה:

**לסמות את עיניו** בזה לקרב דעתו אצלו במה שחלק לו כבוד בדורון. וזהו כענין השוחד הגורם להטות לב הדיין ולקרבו אצלו בהנאת דורון:

**שנאמר והאבדתי חכמים כו'**. ר"ל מדכתיב והאבדתי חכמים וגו' א"כ ש"מ שיש בהם חכמים. ועיין בויק"ר פ"ה:

**מהו ורוח תשימו** דה"ל למימר הבדל תשימו או הפרש תשימו (נזה"ק):

**אם יהיה צרות כו'**. ורמז הצרות בעדרים שהם מנחה לעשו. וכן פי' הרמב"ן עשה רמז שיהיו הארנוניות שיגבו מזרעו של יעקב בריוח והמתינה בין זו לזו:

**והבטיחו שהוא מושיע לזרעו מכל צרותם בזכותו שנא' יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב**. כצ"ל וה"ג בספרים המדויקים. וכלו' שהבטיחו להיות סימן לבניו כי כאשר הושיע ה' לו והצילו מיד אחיו. כן יציל ה' את זרעו מזרע אחיו בזכותו. ועל זה נאמר יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב ולא קאמר אברהם ויצחק אלא לפי שהוא בצרותיו נעשה סימן לבניו (נזה"ק):

## פרק עו

### פסקה א

**ב' בני אדם כו'**. כוונת המדרש להודיענו כמה החטא גורם. שהרי שני ב"א גדולים שבחר בהם הקב"ה והבטיחן ומ"מ נתיראו שמא גרם החטא:

**ראוים היו ישראל כליה בימי המן כו'**. מפני שיראו מגזירת המן ושכחו ההבטחה הנ"ל ובפסיקתא רבתי פ' ל"ג דרש ותשכח ה' עושך שנתיאשו מן הגאולה לגמרי בצרות המן. ובמדרש שעם פירוש האב"א גורס באמת בפנים המדרש כן ראוים היו ישראל כליה בימי המן לפי שנתייראו ונתיאשו מן הגאולה אלא לפי שנסמכה דעתן כו':

**אילולא שנסמכה דעתן על דעת הזקן** על דעת יעקב שגם הוא נתירא שמא יגרום החטא:

**ואומר להם ותשכח ה' עושך** ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המציק דהיינו המן שנתמלא חמה על מרדכי והיה מציק את ישראל וכונן להשחית:

**מה אמר לכון כה אמר ה' כו'**. ואע"ג דזה בנבואת ירמיה וישעיה קדמה נבואתו הרבה לירמיה. מ"מ יודעים היו דברי הנבואה קודם שנאמר מפי הנביאים כדכתבו תוספות בפ"ק דבבא קמא (יפ"ת):

**מה אמר לכון כו'**. שההבטחה ההיא קיימת בלי אפשרות בטול כמו שלא ימדו שמים (יפ"ת):

**אם ראיתם שמים שמטו כו'**. מפרש ימדו מלשון התמוטטות הנדוד ממקומו. ויחקרו מוסדי ארץ הוא כמו ויעקרו. שאותיות אחה"ע מתחלפות ותלה ירמיה ביטול ומיאוס ישראל בקיום שמים וארץ לפי שישראל היו סבה לבריאותם כמו שאחז"ל בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. וא"כ לא יתכן שהמסובב יהיה קיים והסיבה בטלה חלילה:

### פסקה ב

**לא היא יראה ולא היא צרה**. בתמיה כי כשירא ידענו שהוא מיצר:

**אלא ויירא שלא יהרג ויצר שלא יהרוג את אחרים**. כצ"ל. וכן הוא ברש"י בחומש (נזה"ק):

**מכח ישיבת א"י כו'**. שחשש שמא יענש על מה שישב אצל לבן אחר ז' שנים כי תנאי אמו וישבת עמו ימים אחדים דהיינו ז' שנים כדלעיל:

**מכח כיבוד אב ואם**. **תאמר שמת אותו זקן ובא עלי להרגני שהרי כך אמר יקרבו ימי אבל אבי וגו' א"ר יהודה ב"ס** כצ"ל (א"א) שמ"ש ויצר לו הוא צרת מיתת אביו (ועיין ביפ"ת):

**תאמר עד כאן היו התנאים כו'**. שמפרש וייצר לו על העתיד דאפי' ינצל עכשיו בכח ההבטחה מ"מ שמא רק עד כאן היו התנאים ושמרני בדרך הזה ולא יותר (נזה"ק):

**שאין הבטחה לצדיקים בעוה"ז**. משום שמא יגרום החטא כדקאמר בפ"ק דברכות. כי הקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה:

**הנה אנכי עמך** הקב"ה א"ל הנה אנכי עמך והוא אמר כמסתפק אם יהיה אלהים עמדי. ואתיא כמ"ד לעיל פ"ע מסורסת היא הפרשה וההבטחה הנה אנכי עמך נאמרה לו קודם שאמר אם יהיה אלהים עמדי:

**כי אהיה עמך** כך אמר הקב"ה למשה:

**בן נולד לך** וסוף פסוק כי שלמה יהיה שמו וא"כ בטוח היה מה' שימלוך תחת אביו. ומה היה צריך לומר כן יאמר ה' על מה שאמר דוד להורידו לגיחון ולמשחו למלך תחתיו. אלא אמר כו':

## פסקה ג

**בזוית אחד** פן יגנוב משם וישאר לו הטמון במקום אחר. וכן לא יניח כל מעותיו בעסק אחד שמא יפסיד בעסק זה ויתקיים לו במה שהניח בעסק אחר:

**ויאמר אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו אלו אחינו שבגלות. והיה המחנה הנשאר לפליטה אלו אחינו שבדרום**. כצ"ל (האב"ה) ור"ל היינו דרומה של א"י ששם למד ר"ע את ר' יהודה ור"מ ור' שמעון ור' יוסי כדאי' בפרק הבא על יבמתו ונראה שלא גלו ושם היו חכמים גדולים כדאי' במס' תמיד עשרה שאלות שאל אלכסנדר מוקדן את זקני הנגב. והם היו מתפללים ומתענין בב' וה' על אחיהם שבגולה:

## פסקה ד

**אלא הבוחר בדרכיהם כו'**. שהאוחז מעשי אבותיו הוא המתייחס אחריו ותעמוד לו זכותו לשישגיח ה' עליו:

**הבוחר בדרכיהם והעושה כמעשיהם**. לפי שיש תופסין מעשי אבותיהם מצד ההרגל לבד שלא בדעת והשכל ע"ד ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה. ולכן אמר הבוחר בדרכיהם שצריך שבמעשה שיעשו כאבותיהם יהיה על צד הבחירה והדעת (יפ"ת):

**אלא הבוחר בדרכיהם והעושה כמעשיהם אני מתקיים עליו כו' איני מתקיים עליו**. נראה כי יש כאן דילוג וכן צ"ל ואלהי אבי יצחק כתיב (בראשית כ"ח י"ב) והנה ה' נצב עליו ויאמר אני ה' אלהי אברהם אביך. הא לעשו לא. אלא הבוחר כו'. דמהתם דייק שפיר דלמה לו להזכיר ליעקב שאברהם אביו. אלא לומר דדוקא לו תעמוד זכות האבות וזהו שדקדק בלשונו ואמר אני מתקיים עליו דהיינו ענין אומרו שם והנה ה' נצב עליו שהוא לשון העמדה וקיום כמו שדרש שם בהדיא על זה לעיל הצדיקים אלהיהם מתקיים עליהם. ונסמך על מלת נצב כאמור. ולכן מייתי לה הכא ג"כ לומר שגם כאן אומרו אלהי אברהם הכוונה כי רק לו לבדו תעמוד זכותו וכאמור (יפ"ת). והנזה"ק גרס והעושה כמעשיהם הוא מתקיים עליו כו' ואינו עושה כמעשיהם אינו מתקיים עליו. וכתב שכן הוא בספרים המדוייקים:

**מי היה קרוב לדוד כו'**. כי כששלח ה' אל אחז השמר והשקט כו' שאל לך אות. ולא אמר רק כה אמר ה' ולא אמר אלהי דוד אביך. אף שדוד קרוב לו יותר מלחזקיהו. ואומר לחזקיהו (מלכים ב' כ"ה) אלהי דוד אביך. הרי מניח ה' את אחז מלהזכיר לו זכות דוד. ולחזקיהו הזכיר זכות דוד. ש"מ דהבוחר בדרכיהם כו'. ולכן אחז שהיה רשע אין ה' משגיח בו אף בזכות אבותיו ואע"פ דמ"מ בישר ה' לאחז על הצלתו רצין ופקח. לא היה זה בזכות דוד אלא לצורך השעה ומפני רשעת פקח ורצין (יפ"ת ונזה"ק):

## פסקה ה

**איני כדאי** שמעולם לא הייתי כדאי וראוי והגון לכל החסדים והאמת שעשית עמי אלא שעשית עמי דרך חסד וחנינה:

**כדאי אני כו'**. כדאי הייתי מתחילה אלא שקטנו זכיותי מכל החסדים שעשית עמי ומכל האמת אמיתת דבריך ששמרת לי כל הבטחות שהבטחתני:

**בתורה כי במקלי עברתי וגו'**. דריש דרמיז ביה שנתן מקלו בירדן ונבקע וכדפרש"י בחומש בשם המדרש. ובודאי לא נעשה בו נס זה אלא להיות סימן לבניו שבזכותו נבקע הירדן לבניו (נזה"ק):

**עבר ישראל את הירדן הזה ישראל סבא**. דריש דרמיז אישראל סבא. גם הוא עבר את הירדן ועשה סימן לבניו לפי שגם הם בזכותו עברו את הירדן (נזה"ק):

**מלפני אלוה יעקב** ולא אמר מלפני אלהי אברהם ויצחק אלא לרמוז לזכות יעקב:

**אתר הוא תמן מצווח כו'**. פי' מקום הוא שם שנופל הירדן בחמי טבריא בחזקה ורוגש מאד (מת"כ) ועי' במדרש אגדת בראשית פ' מ"ה המעשה (הא"א):

**הה"ד כי תעבור במים אתך אני ובנהרות לא ישטפוך**. כי תלך במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער בך. ומפרש לה הכא על אותה שעה שברח יעקב מפני עשו ונכנס למימי הירדן במקום אשר נופל בחמי טבריא שהם חמים כאש להבה וניצול יעקב משם. והיפ"ת מפרש אתר הוא תמן כו' מקום הוא בחמי טבריא שנקרא ירדן וכשברח יעקב מפני עשו נכנס שם בבהלה ונעשה לו נס שחתר חתירה במקלו ועבר ונמלט ממקום אחר וברח:

## פסקה ו

**הצל את בני כו'**. שבקש רחמים גם על העתיד להציל את זרעו מיד זרע עשו שבאים מכחו בכחו של חרב דכתיב ביה על חרבך תחיה וצרת יעקב מצד עשו היה סימן לבניהם:

**הה"ד מסתכל הוית כו'**. מייתי האי קרא לומר שמה שחש יעקב לבקש על הצלת זרעו מיד בני עשו טפי מיד אחרים מפני שמלכות זה יותר גדולה שיצאו ממנו עשרה מלכיות (יפ"ת):

**פלן עתיר כו'**. פלוני זה עשיר נעשה אותו מושל או חכם מחכמי עצה ויתן לנו ממון הרבה. או ע"י כן מבקשת לו עלילות ונוטלת ממונו:

## פסקה ז

**בזכות אבותיך** שאפילו אם אין לך זכות הרי זכות אבותיך קיים:

**מכאן לעונה האמורה בתורה**. דקי"ל דחיוב עונה לכל אחד כפי כחו וכפי מלאכתו וכדתנן בפרק אע"פ. ונפקא מינה לענין דאין האיש רשאי לסחור בענין שמתבטל מעונתו המוטלת עליו ולא לשנות ממלאכה שעונתה קרובה לאחרת שעונתה רחוקה בלא רשותה כדאי' בגמרא התם:

**הטיילים בכל יום** ב"א הבריאים והענוגים שאין להם מלאכה ויש שפירשו שאין פורעים מס:

**הספנים** הם הפורשים מיבשה לים הגדול לקצוי ארץ (רש"י):

**בנאיהם שלשים** דהיינו הזכרים שהנקבות נבנות מהם. ופי' בניהם בוניהם:

**שהוא צנוע בתשמישו**. שאינו משמש בפני אדם:

**לא פרסמו הכתוב** ר"ל שסתם הכתוב מלהזכיר שם הזכר בפירוש כמו שזכר בכל מין ומין וכנה אותו בשם בונה כי פירש בניהם על פי האגדה בנאיהם:

**ולמה נותן הגמלים באמצע** כלו' כיון שהקדים פה תחלה בכולם המרובה במנין ה"ל להעמיד הגמלים לבסוף שהוא המועט במנין אלא רמז לו לעשו שיראה עצמו כיושב על הבימה הגבוה באמצע הבית. כמו הגמל שהוא באמצע כולם וגבוה מהם:

## פסקה ח

**בא לקראתם. אמר תלת מילין הוא שאיל לן.** כצ"ל. וכן הוא בילקוט. ור"ל שאותו העכו"ם היה סרדיוט. מאותן המסבבים בדרכים לתפוס גנבים. וכשראו אותו בא לקראתם א"ל רבי לר' יוסי שבודאי ישאל אותנו מי אתם ומה אומנתכם ולהיכן אתם הולכים. שזו היא דרכו ואומנתו לשאול לכל עוברי דרך כן. לכן צריכין אנחנו להכין תשובתו לכל מה שישאל טרם יקרב אלינו. לפי שצייד בפיו. ואם יראה אותנו מגמגמים בתשובה יתפסנו ויעליל עלינו עלילות דברים לומר גנבים או לסטים אנחנו. לכן אני מכין תשובה לו. שאם ישאל מה אתון אומרים לו יהודים. מה אומנתכון פרגמוטטין פי' סוחרים. ולהיכן אתם הולכים ליקח חטים מן האוצרות דיבנה. ועמד לו רבי כנגד הסרדיוט. שאם לא יעמוד יחשוב הסרדיוט אותו לגנב שבורח. והמתין לו ר' יוסי בצדו של רבי אמר אם אמר מילה כו'. פי' שר' יוסי אמר לכן אני צריך לעמוד בצדו של רבי לשמוע הטיב מה שישיב לו. משום שמא יאמר לו הסרדיוט עוד איזה שאלה ורבי יאמר לו תשובה. ואם אני לא אשמע תשובתו שמא ישאל אח"כ הסרדיוט אותי ג"כ כל השאלות ואני משיב תשובה אחרת ויתפוס אותנו כגנבים:

**א"ל ומנין אית לך הא.** פי' ומאין למדת להכין התשובה קודם השאלה א"ל מיעקב אבינו וצ"ל א"ל מיעקב אבינו הה"ד כדבר הזה תדברון שהוא רמז לדורות שיכינו תשובה. וכן הוא בילקוט:

**במוצאכם אותו בגדולתו.** שרמז בזה ג"כ אזהרה לדורות לעשות כמותו. כי כמו שיעקב הכניע עצמו לפני עשו לומר עבדך יעקב וקראו אדון. כן כדבר הזה תדברון אל עשו במוצאכם אותו בגדולתו שתכניעו לפניו לבל יתגרה בכם (נזה"ק):

**אחרינו הה"ד ארץ נתנה ביד רשע פני שופטיה יכסה.** שיעקב כיסה והחביא עצמו לבלתי ראות פניו עד שתעבור המנחה ויכפר פניו ואח"כ יראה פניו (הרד"ל). והמת"כ כתב הה"ד ארץ נתנה ביד רשע פני שופטיה יכסה פי' שיעקב קרא עצמו עבד לו. וזה פני שופטיה יכסה עכ"ל. ור"ל שמכנה הכנעת השופטים והגדולים לפני הרשע בשם כיסוי פנים:

**למה לא הכניסן בערבוביא**. כלו' כל המינים יחד בערבוביא מדוע הקפיד ליקח כל מין ומין לבדו עז"א כדי לתמהו על דורון שלו. כלו' על רבוי הדורון בכמה מינים וכדלעיל סי' ו' ואילו יכנסו בערבוביא לא יכול להבחין הטיב בזה:

**ולמה לא הכניסן כולן כאחת**. דהיינו מיד עדר אחר עדר תכופים זה אחר זה. ולמה אמר ורוח תשימו בין עדר לעדר דהיינו כמלא עין כדפרש"י. עז"א כדי להשביע עינו של אותו רשע. שאם יראה הכל בפעם אחת יהיה כל ההנאה בהעלם אחת. אבל עכשיו בא לו בכל פעם הנאה מחודשת דכי הוי אתי למחסל כלו' לסיים בקבלה בחושבו שכבר נגמר הדורון והמנחה מאז שוב בא מנהיג עדר אחר והוא אמר קביל ומזה בא לו בכל פעם הנאה מחודשת. וכל זה כדי להשביע עינו:

**אף הוא בעקא** פי' בצרה. ור"ל מדכתיב על פניו ולא כתיב לפניו ש"מ דאתא לרמז שאף יעקב בצער וכעס (יפ"ת). או אפשר שקאי אסיפא דקרא והוא לן בלילה ההוא במחנה שבלילה ההוא לן במחנה עם העבדים והרועים בצאן כדי להשתתף בצרתם ולהגין עליהם (נזה"ק):

### פסקה ט

**ודינה היכן היא**. דלא קאמר אלא ואת אחד עשר ילדיו. וקאמר שנתנה בתיבה. ולכן לא העבירה עם נשיו וילדיו. והיתה בכלל ויעבר את אשר לו:

**למס מרעהו חסד** כמו שמנע יעקב מאחיו חסד כן ימנעו אחיו ממנו (יפ"ת):

**מונעת חסדא מן אחיך**. שאילו נישאת לו אולי היה שב בתשובה על ידה שהכל מן האשה כדלעיל פ' י"ז ולפי שמנעת חסד מן אחיך נענשת שזינתה שאילו נישאת לא זינתה:

**נ"א דנסבת לאיוב** כמ"ד הכי לעיל פ' ס"ג. וס"ל כמ"ד שלא היה ישראל ודינה גיירתו ופליג אמ"ד ששמעון נשאה מדכתי' ושאול בן הכנענית (יפ"ת):

**הה"ד ותצא דינה** דייק מדכתיב אשר ילדה ליעקב דיעקב גרם לדבר שנענש בזה על שמנעה מאחיו (יפ"ת):

## פרק עז

### פסקה א

**אין כאל ומי כאל ישורון**. דריש ליה כאילו כתוב אין כאל ישורון כאל ישורון. וא"א לפרש אין כאלהי ישורון. דא"כ הו"ל לינקד הכ"ף בשבא:

**הנאין והמשובחין והישרים** כצ"ל והיינו הצדיקים. דמדשני הכא למימר ישורון ולא ישראל דריש נוטריקין ישרים ונאים (יפ"ת). ודרש אין כאל בעל הכחות כולם רק ישורון

מי שהוא ישר ונאה באמת. והאיש הזה רוכב שמים (שהוא משדד מערכת השמים ומהפך כל דרכי הטבע) בעזרך. ודרש עוד על ישראל סבא שמדתו ישר לכן נקרא ישר אל. שהוא כאל שנאבק עם מלאכי אל ויוכל לו כמ"ש כי שרית עם אלהים ותוכל:

**ואליהו מחיה מתים**. שהחיה בן הצרפית. ועצר גשמים כמ"ש אם יהיה השנים האלה טל ומטר. ומברך המועט כמו שאמר כד הקמח לא תכלה:

**ואלישע מחיה מתים** שהחיה בן השונמית. ופוקד עקרות שנתן הבן לשונמית. ומברך את המועט שנתן ברכה באסוך השמן דאשת הנביא. וכן עשרים לחם שנתן לפני מאה איש ויאכלו ויותירו:

**הקב"ה ממתיק את המר**. היינו בים שהמתיק להם המים שישתו ישראל מהם כדאי' במכילתא גבי נצבו כמו נד נוזלים. וכן אלישע המתיק המר היינו נזיד פקועות השדה שנעשה לבני הנביאים ובאכלם צעקו ואמרו מות בסיר שהיו מירקות מרים. ולכן הרגישו מיד ארסיותו כשטעמוהו (יפ"ת):

**הקב"ה ממתיק את המר במר**. היינו מה שהמתיק מי מרה על ידי העץ שהיה מר כדלקמן ש"ר פ' כ"ב וכן אלישע המתיק המר במר והיינו מי יריחו שהמתיקן ע"י מלח:

**ישראל סבא** שנקרא ישורון כדכתיב (ישעי' מ"ד ב') וישורון בחרתיו:

**מה הקב"ה כתוב בו כו'** יתורא דלבדו דריש דאתא לרמוז שכמו שהשם יחיד בעליונים ואין דומה לו שעל כן נאמר ונשגב ה' לבדו ביום ההוא שלעתיד כולם יכירו שאין עוד מלבדו. כן יעקב היה יחיד בתחתונים ואין דומה לו בזכות ובכח. ולכן קנא בו המלאך ויאבק עמו. והודה לו בסוף כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל (יפ"ת):

## פסקה ב

**ר' חוניא אמר כו'**. אויאבק איש עמו קאי. ואתא לפרושי איזה עלילה מצא האיש להאבק עמו. ואמר שנדמה לו לרועה שהיה לו צאן וגמלים וכו' וכשהשלים יעקב להעביר את שלו וחזר לבדוק אם שכח דבר. העליל עליו האיש ההוא שליקח משלו חזר. שאחר שהעביר כל אשר לו מה צורך לו לחזור ועל זה חרחר ריב עמו:

**נחזור נחמי כו'** נחזור ונראה האם לא שכחנו כלום:

**מן דחזר** אחר שחזר:

**ר"ח רבה ור"ש כו'** ספר המעשה הזה לומר כי לא דבר רק מספורי התורה. כי לכך נכתב זה להודיע עצה טובה שיזהרו בעסקיהם וטוב להם כמו שהיה לאלו:

**נסבין כו'** נושאין ונותנין בסחורה:

**מטכסא** משי מובחר:

**עלן כו'** נכנסו לזאת העיר צור ועשו מלאכתם כלומר עסקו בסחורתן. מאחר שיצאו מן שער העיר:

**מחיילא** משא של משי:

**אמרין כו'** הבריות שראו זה אמרו להם מנין לכם חכמה זאת לחזור לאחוריכם אע"פ שלא הרגשתם שום שכחה:

**לארכיליסטים** לשר של ליסטים:

**א"ל העבר את שלי** פי' אתה תסייע להעביר את שלי. ואני אסייע לך להעביר את שלך:

**העביר המלאך את של אבינו יעקב.** ומ"ש ויעבר את אשר לו היינו ע"י שליח. או לפי שהיה מסייע (יפ"ת):

**כל הלילה** כלו' רוב הלילה:

**ומשכח** ומצא עוד צאן אחרים:

**פרקמוס.** מכשף אתה שכל עוד שאני מעביר אני מוצא יותר:

**נטל אבינו יעקב פוקרין.** נטל סודר רך של צמר ונתן בצוארו לצערו ולגעור בו שהוא מכשף. ובילקוט גרס ונתן לו בתוך צוארו א"ל פרקמוס פרקמוס לית חרשין מצלחין בלילה:

**אני מודיעו** שאני מלאך דדריש איש עמו עד עלות השחר. דמעלות השחר הודיעו שהוא מלאך:

**נוסח אחר צור** שלא נתן אצבע בארץ אלא צור דהיינו חתיכת חלמיש זרק על הארץ (יפ"ת). ובעל א"א מחק מכאן נוסח אחר צור וכתבו אחר תוספת אש וגרס בצור. ולפ"ז כך פי' שהנוסח אחר ס"ל שלא נתן אצבעו בארץ אלא בצור:

**תוספת אש** תחתיו להודיעו שהוא מלאך כענין שנא' משרתיו אש לוהט. וזה נרמז באומרו ויאבק איש עמו דדריש ויאבק לשון אבוקה:

**מן דא את מדחיל לי.** מזה אתה מיראני אני הכל מזה. כלו' מן האש הה"ד והיה בית יעקב אש. כלו' שהוא וזרעו הם מרכבה לשכינה הנקראת אש אוכלה שהוא אש אוכל אש א"נ מפני שעוסקים בתורה שהיא דת אש:

## פסקה ג

**שרו של עשו היה.** בא לתת טעם למלאך הזה שביקש עלילות לצער את יעקב. הא אין מדרך המלאך להזיק לבריות. לכך קאמר שרו של עשו היה. ולזה בקש להזיקו לסייע את עשו:

**הה"ד כי על כן ראיתי פניך**. דמשמע שפניו דומה לפני המלאך כפי הדמות שנדמה לפניו ואין זה אלא שלהיותו שרו של עשו נדמה בצורתו:
**משל לאתליטוס כו'** דק"ל אי הוה שרו של עשו האיך לא יוכל ליעקב. ולכן אמר שעשה עצמו כאילו נפל לפניו מפני כבוד השכינה שעל יעקב. כדאמר ר' לוי וירא בשכינה והכיר מהשגת השכינה עליו כי אינו רשאי להזיקו:
**הרפיש עצמו לפניו** ושלא בכוונה כשהרפיש עצמו לפניו פגע בכף ירכו (יפ"ת) אבל הא"א גרס וירא וגו' משל לאתליטוס כו'. ולפ"ז מילתא באנפי נפשה הוא:
**איתליטוס** גבור (מעריך):
**מתגושש** מנענע ומתאבק להפילו ארצה:
**והרפיש** לשון דריסה כלו' השפיל עצמו לפניו:
**אין אנו יודעים כו'**. דוירא כי לא יכול לו אפשר לפרש כי לא יכול המלאך ליעקב ולכן בכעסו נגע בכף ירכו ונקעה כי יותר מזה לא היה יכול שיעקב נצחו. ואפשר לפרש כי לא יכול יעקב למלאך וה"פ המלאך בדק תחילה אם יוכל יעקב לו כדרך המתאבקים לבדוק כחם וכשנתברר לו כי לא יכול יעקב אליו מלאו לבו להזיקו ולא פחד ממנו ויגע בכף ירכו (יפ"ת):
**מן מה דכתיב ויאבק**. ואע"ג דבהדיא כתיב כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל. י"ל דפירושו ותוכל להציל עצמך לבל תפול לגמרי ביד המלאך:
**מי נתמלא אבק** שפי' ויאבק שנתמלא אבק ועפר וזהו מפני שיעקב הפילו ארצה והיה מתגולל בעפר ואבק. וזהו וירא כי לא יכול לו ויגע בכף ירכו כי באשר יעקב כבר הפילו ארצה והיה כבוש תחת ידו נגע בכף ירכו שלא בכוונה כנ"ל:
**זכות אביו וזכות אמו כו'** ואע"ג דבר פלוגתו שר של עשו היה שיש לו ג"כ זכות אביו ואמו וזקנו וזקנתו. מ"מ כבר דרשו לעיל כל הבוחר בדרכו שמו מתקיים עליו:
**מדוד עצמך אם אתה יכול לעמוד אפילו בזכותו**. דייק מדכתיב וירא כי לא יכול לו. דאפי' לו לא יכול וכ"ש אם יצורף לו זכות אבותיו:
**כלב אגריון וארי נמירון**. פי' כלב היערי וארי הבייתי שהיה רגיל עם ב"א. והיה המלך נוטל את בנו ומלבבו פי' מכירו עם הארי הבייתי כי היה בטוח מסכנה בהיותו ארי של תרבות ואינו מזיק לשום אדם ועשה זה כדי להפיל פחדו של בנו ויראתו על הכלב היערי. באומרו הנה הארי שהוא מלך שבחיות לא היה יכול לעמוד בו איך אוכל אנכי להזדווג לו. כן ביעקב בכוונה רצויה הניח ה' למלאך להאבק עמו ולהראות לו כי לא יכול לו כדי להפיל מורא ופחד בלב בני עשו לבל יתגרו עם זרע יעקב:

**וארי נמורין** צ"ל אמירון כי כן מובא מלה זו ג"כ בבמדב"ר פ' י"א וז"ל שם עד שלא חטא אדה"ר היה שומע קול אמירון משחטא היה שומע הקול אגריון. ואמירון הוא כמו שפי' המת"כ בשם הערוך בל"י בייתי ובן תרבות ומגודל בין אנשים. וזה שמסיים הערוך בלעז דומישטיקו כי דאמוס בל"ר בית ודומושטיקו הוא בייתי והוא ההיפך מן אגריון שפירושו שדיי והוא רע ונושך לב"א ואגערעסטוס בל"ר שדה:

**להזדווג לישראל** לכלותם מן העולם כהמן וחבריו (יפ"ת):

**נגע בצדיקים כו'** כי ירכו היינו אבר המילה. כי גיד הנשה מסתעף מאבר הזרע ונקרא נשה לשון אישות. ושרו של עשו לא היה לו כח ביעקב רק במילה כי ידוע מ"ש ויעקב איש תם שנולד מהול. ולכך יכול לאחוז בו ולגרום רעה ליוצאי חלציו וגזרו על ישראל לבטל ברית:

**זה דורו של שמד**. שהיו צדיקים ומסרו עצמם על קדושת שמו ית':

**שייעה** פי' החליקה וענינו דכף הירך והוא הקולית מקומו בולט קצת וניכר מבחוץ באדם וזה הכהו עד שנתקע כף הירך בפנים ולא ניכר מבחוץ והיה המקום חלק ושוה לבשר הגוף. ומפרש יתקע מגזרת ותקעתיו יתד:

**סידקה כדג** מפרש ותקע לשון בקיעה ושבירה וכמוהו בלשון חז"ל לקעקע ביצתם. ואמר שסידקה כדג שאין דרך כף הירך להשבר בהכאה שיכו עליו אלא להסדק:

**כדכתיב ותקע נפשי** שפירושו לשון הסרה:

**מגיני' דדין כו'** מגן של זה לקבל פי' כנגד מגן של זה כדרך הלוחמים. כלומר שלא נצחו זא"ז לגמרי כל הלילה. דאפי' לר' ברכיה דאמר לעיל שיעקב נצח למלאך כבר נתבאר שם שמ"מ לא נצחו לגמרי אלא תמיד היה חוזר וקם ומתעצם כנגד יעקב וחוזר ונופל לארץ ונמשך זה עד עלות השחר. אבל כיון שעלה עמוד השחר ויאמר שלחני וגו' שמאז נצחו יעקב לגמרי עד כי הוכרח לבקש מיעקב ואמר שלחני:

## פרק עח

### פסקה א

**על שאתה מחדשנו** שהשינה היא מיתה קטנה להאדם. שכל איבריו נחים ושקטים מפעולותיו ושובתים. והשכל איננו אתו. ואנו מפקידים נשמותינו בלילות בידו של הקב"ה כשכל האיברים עייפים מטורח היום והקב"ה מחזירם לנו בבקר חזקות כאילו הם חדשות. וע"ז אנו מברכין מחזיר נשמות לפגרים מתים מזה אנו יודעים תחה"מ כי זה מעין תחה"מ:

**אמר ר"א ממה שאתה מחדשנו בבקרן של מלכיות** כלו' שדרך המלכות העומדת לדחות המלכות שקדמתה כמדי לבבל ויון לפרס שהאחת דוחה את הראשונה ומבטלת שמה. וישראל לעולם קיימים ולא נשכח שמם חלילה ואדרבה הם מתחדשים בהצלחה אצלם מזה נדע שרבה אמונתך שאמונתך רבה לגאלנו. כי לולא ה' שהיה לנו אזי ח"ו היינו נאבדים אצלם ואחר שהוא תמיד משגיח עלינו בוודאי יגאלנו בעת קץ:

**אין כת של מעלה מקלסת ושונה כו'** פי' שאין אותן המלאכים שכבר אמרו שירה חוזרים לומר פעם שניה. כי בכל בוקר בורא מלאכים חדשים כמ"ש חדשים לבקרים:

**והא כתיב ויאמר שלחני כו' והגיע זמני לומר שירה.** דה"ק מוכרח אתה לשלחני כי הגיע זמני לומר שירה ועבור זה מוטל עליך לשלחני מפני כבוד שמים. וא"כ מוכח מזה שאין כת המלאכים שאומרים שירה נבראים בכל בוקר שהרי זה עומד מהלילה והגיע זמנו לומר שירה בבקר ואין סברא לומר שאותו המלאך באותה הלילה נברא ומיד בא להתגושש עם יעקב ועוד הלא שרו של עשו היה:

**א"ל חניקא סברית למחנקני.** פי' שאתה סבור למנוע הדבור ממני כמו מאיש החנוק שאינו יכול לדבר כן אתה חושב שאין לי תשובה מה להשיב לך על קושייתך ובאמת אני אומר ומשיב מה הוא דין דכתיב וכו':

**זה מיכאל וגבריאל** ר"ל מיכאל וגבריאל ודדמין להם שהם שרי מעלה ואין מתחלפין. וה"ה שרו של עשו שהוא מן השרים. עוד י"ל דפליג אדלעיל וס"ל דלא שרו של עשו היה אלא או מיכאל או גבריאל משום דבמדרש אבכיר אי' דמלאך זה היה מיכאל. ובר"מ פ' בא דף י"ח אי' דמלאך זה היה גבריאל. ולכן כדי לצאת ידי שניהם נקט הכא מיכאל וגבריאל כלו' או זה או זה. ובא להראות לו שלא יתיירא מעשו מק"ו:

**שחיק טמיא** ישחקו ויטחנו עצמותיו:

**ולאן אינון כו'** ולהיכן הם הולכים א"ל מהיכן שהן נבראים:

**מן נהר דינור** (עיין ביפ"ת בארוכה ותמצא נחת):

**כהדין ירדנא כו'** כירדן הזה שאינו פוסק מלכת יום ולילה:

**ומן אן הוא אתי.** ומהיכן הוא בא אותו נהר דינור. א"ל מזיעות של חיות הקודש מפני שהם נושאים כסא הכבוד:

**סונקתדרון** יועץ המלך:

**נטר הוינא** פי' פעם אחת הייתי שומר בבית פעור וראיתי שם שהירדן שעובר משם מהלך ביום ובלילה וי"ג אתר הוא בבית פעור. ופי' מקום יש שם שמהלך ביום ובלילה. ואל תתמה איך אפשר שמהלך במקום זה ונפסק במקום זה. כי אולי יש מקום בנתיים

שסותמים דרך המים ומעכבים אותם בלילה. ומהמקום ההוא ואילך הוא שאינו מהלך בלילה. ועד המקום ההוא הולך ביום ובלילה (יפ"ת):

**ר"מ ור"י ור"ש**. פליגי בעלמא מנא לן דגדולים הצדיקים ממה"ש. דר"מ יליף לה מכי מלאכיו יצוה לך לשמרך דמי גדול השומר כו'. ור"י יליף לה מעל כפים ישאונך ור"ש יליף לה משלחני ומש"ה מייתי לה הכא:

**מי גדול השומר כו**' ר"ל כשהמלך מצוה בהכרח על איזה מעבדיו לשמור את אחד מבני עמו מנזק אז ודאי הנשמר גדול מן השומר ומדכתיב כי מלאכיו יצוה לך לשמרך א"כ ודאי דצדיק עדיף ממלאך:

**מן מה דכתיב כי מלאכיו כו**' והיינו ביעקב כדלעיל פרשה ע"ה:

**רבי יהודה אומר מי גדול הנושא כו**' דלא מיבעי שמירה שאינו אלא השגחה בעלמא. וגם אינו אלא הרחקת הנזק ולא תוספת טובה ותועלת. אלא אף זו שמוטל עליהם לעובדם בפועל ממש לנשאם כדכתיב על כפים ישאונך והוא ענין תוספת טובה ותועלת (נזה"ק):

**מן מה דכתיב על כפים ישאונך**. והיינו ביעקב שנשאוהו בקפיצת הדרך כדאיתא בשוח"ט (יפ"ת):

**ר' שמעון אומר מי גדול המשלח או המשתלח מן מה דכתיב ויאמר**. כצ"ל וכן הוא בילקוט כאן ובשוח"ט. והוא הוסיף עוד דלא מיבעי שמירה ונשיאה שהוא ע"פ ציווי ה' כדכתיב כי מלאכיו יצוה לך לשמרך על כפים ישאונך וגו' אלא אף זו שהצדיק יש לאל ידו לגזור מעצמו על המלאך לעשות כחפצו ורצונו אף בלא גזירת צווי ה' וכדאשכחן ביעקב שא"ל המלאך שלחני דמשמע שלא היה יכול לזוז משם מבלי רשותו של יעקב אע"פ שלא היה גזירת שמים בדבר להיות מתעכב תחת רשותו של יעקב אלא יעקב תפסו מעצמו. וע"ז אמר מי גדול השולח או המשלח (נזה"ק):

## פסקה ב

**הגיע זמן קילוסי** אמאי דקאמר כי עלה השחר יהיב טעמא דבעת זו הגיע זמן קלוסו ע"ד ברן יחד כוכבי בקר (יפ"ת):

**אמר שייצת סייבת**. כתב המעריך וז"ל דע שאלמלא המלאך ציער את יעקב וגם נגע בכף ירכו לא היה יעקב יכול לומר לו לא אשלחך. ובפרט שהיה המלאך אומר הגיע זמני לומר שירה. אבל כיון שהוא הקדים לצערו. בכח ובדין אמר לא אשלחך כו'. וז"ש שייצת סייבת כלומר כיון שהצקתני וציערתני כל הלילה ואח"כ נגעת בכף ירכי ועשיתני צולע לא אשלחך וכו'. שייצת מלשון שיצין שהן קוצים. סייבת מלשון סיב של דקל עכ"ל. ויש שפירשו שייצת ויכל תרגום אונקלס ושיצי. סייבת כמו סייפת. כלומר עשה סוף וגמר

לדבריך שלא תדבר עוד כי לא אשלחך כי אם ברכתני. והיפ"ת פי' שייצית כנ"ל וסייבת פי' לשון זקנה. וירצה או שתכלה ותמות או תשב עד שתזקין לא אשלחך והוא ע"ד תשב עד שתלבין ראשה:

**אלא בברכה** דכתיב שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן וגו':

**על מנת כך** שמהשלשה מלאכים שנשתלחו לאברהם היה אחד מהן לבשר את שרה כדלעיל פ' נ'. ונשתלחו דקאמר הכא לשון רבים לאו דוקא. אלא כלומר שהיה ביניהם שליחות לברכה ולא פירשו ממנו עד שיצתה ברכה מביניהם:

**אני לא נשתלחתי לכך** ומתירא אני לעשות דבר שלא ברשות:

**ע"י שגלו מסטירין כו'** פירשתי לעיל פ"נ:

**אשמע לך ואדחה ממחיצתי** דיותר רע לברך שלא ברשות מגלוי מסטירין (יפ"ת):

**ואין אתה מבטל גזירתן**. כדכתיב ותגזר אומר ויקם לך:

**הה"ד בית אל ימצאנו** רישיה דקרא וישר אל מלאך ויוכל לו בכה ויתחנן לו המלאך שישלחנו וא"ל שבבית אל ימצאנו ה' ויחלף שמו. ובזה הלשון א"ל ושם ידבר עמנו. ומ"ש ואני עומד שם ר"ל שיודה על הברכות שם (אע"פ שהוא שרו של עשו). אבל עכשיו אין מקום לזה כי אין ראוי להקדים האמן לברכה:

## פסקה ג

**ר' ברכיה בשם ר' לוי כו'**. ה"ג בספרים המדויקים ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר ממה שמקים דבר עבדו אין אנו יודעים שעצת מלאכיו ישלים האומר לירושלים תושב ולערי יהודה תבנינה. אלא מקים דבר עבדו זה מלאך אחד שנגלה על יעקב אבינו וא"ל עתיד הקב"ה להגלות עליך בבית אל ולהחליף את שמך אני עתיד לעמוד הה"ד בית אל ימצאנו וגו' ונגלה עליו הקב"ה לקיים גזירתו של אותו מלאך שא"ל לא יעקב ואף הקב"ה א"ל כן הה"ד ויאמר לו אלהים שמך יעקב וגו' לא יעקב וגו' ירושלים שכל הנביאים מתנבאין עליה עאכ"ו שיקיים דברי נביאיו. ועיין לקמן פ' פ"ב. ור"ל שהמקרא יפורש בל' תימה ודרך ק"ו ומה אם הקב"ה מקים דבר עבדו והיינו המלאך האחד שנגלה על יעקב. כ"ש וק"ו שועצת מלאכיו ישלים לקיים גזירתו בענין ירושלים. והוא דברי כל הנביאים שנבאו נחמות על ירושלים. ונקראו הנביאים מלאכים כמבואר בריש ויק"ר ע"ש. וכן ודאי יוכל המלאך להקרא עבד ה':

**לא שיעקר שם יעקב כו'**. דכוונת הכתוב הוא שמך יעקב הוא מ"מ. אלא ולא יקרא שמך העיקר עוד יעקב כי אם ישראל יהיה עיקר שמך ויעקב טפל ועיין לעיל פ' מ"ו סי' ו':

**נתגוששת עם העליונים**. פירוש שרית מל' התאבקות וגשישות:

**עם העליונים** הוא המלאך שיכול לו:
**הוא דהוה אמר ליה כו' כראות פני אלהים**. היינו מלאך. ומכיון שהמלאך נדמה לו כעשו בודאי שרו של עשו היה:
**מה פני אלהים דין כו' מה פני אלהים ולא יראו כו'**. לא גרסינן לה ואגב שיטפא דגרס לה לקמן בפירוש דקרא כתבוהו כאן (יפ"ת):
**את הוא שאיקונין כו'**. שרית ל' שררה שנחשב לשר כאחד מצבא המרום אחר שצורתך חקוקה למעלה אצל המלאכים. ופי' אלהים מלאכים סתם. וכן עם אנשים נחשבת לשר וגדול:

## פסקה ד

**כתוב אחד אומר מונה כו'** דלכולם שמות יקרא משמע שלכל אחד יקרא שמות הרבה. ולכולם בשם יקרא משמע שלכל אחד הוא קורא שם אחד. ועז"א אלא מלמד כו' לא כשם שנקרא עכשיו כו'. שבבחינות חלופי השמות לפי שינוי השליחות יש לכ"א שמות הרבה. ובבחינת פרטי זמני השליחות נקרא המלאך בכל פעם בשם אחד ובשני הכתובים מלת לכולם פירושו לכל אחד מכולם:
**אלא מלמד שיש שם שינוי**. שיש שמות המלאכי' המשתנים בכל פעם להקרא בשם אחר אבל יש ג"כ שאינם משתנים:

## פסקה ה

**אלא לו לרפואתו כו'**. ס"ל שבזמנה זרחה השמש אלא שהיה לו ענין מיוחד בזריחתה דהיינו רפואתו:
**ר' הונא כו'** ס"ל שההבדל הוא דליעקב זריחת רפואה ולעשו זריחת להיטה. כדאשכחן וזרחה לכם יראי שמי וגו' כי להם הוא רפואה ולעכו"ם להיטה שכל מה שאירע לאבות סימן לבנים (יפ"ת):
**הנה היום בא**. דהיינו השמש שהוא במקום גיהנם לעתיד כדלעיל פ' כ"ו:
**ריב"ל סליק לרומי כו' נפק ר' חנינא לקדמותיה אשכחיה כו'**. הבעל סדר הדורות רוצה לגרוס ר' לוי לא ריב"ל ע"ש באריכות אבל היפ"ת פי' את דמי לסבך אתה דומה לזקנך שכשהיה בא לקראת עשו איתרע מזליה והיה צולע. רמז שהוא מט לפניו בעוה"ז. וכן אתה על ידי בואך לרומי איתרע מזלך להיות צולע ע"כ. משמע דגרס ריב"ל:

## פסקה ו

**שנשה ממקומו** שקפץ ממקומו:

**פקוקלתא** פי' הערוך הן הקנוקנות דאמר בגמרא וקנוקנות פירש"י בגמרא גידין דקים ההולכים באורך הירך מתחת הבשר מגיד החיצון לגיד הפנימי. ור' הונא אזיל כעולא דאמרינן התם דלא אסרה תורה אלא גופו של גיד אע"פ דעץ בעלמא הוא. ודלא כמ"ד לא אסרה תורה אלא קנוקנות. ומייתי לה הכא משום דנפקא מיניה לפירושא דגיד:

**כר' יוסי**. שאמר באחת נגע ושניהם נאסרו משום שהנגיעה היה בשמאל ולעולם השמאל טפל לימין. אין לחלק דין אחר לשמאל לבד לכן שניהם נאסרו:

**שנאמר ויגע בכף יריכו וגו'** בהאבקו עמו. ור"ל כאדם שחובק את חבירו וידו מגעת לכף ימינו של חבירו כדאיתא בגמרא. ופרש"י שחובק את חבירו מלפניו וידו הימנית מגעת לכף ירך ימנית של חבירו מאחוריו:

**שנאמר כי נגע בכף ירך יעקב** קרא יתירה דריש דבתר דכתיב על כן לא יאכלו בני ישראל מה צ"ל כי נגע בכף ירך יעקב. אלא דאתא לומר שלא היה אלא דרך נגיעה כמו שנוגע בימין לירך העומד נגדו שהוא נוגע בירך השמאלי שהוא כנגד ימינו (יפ"ת):

## פסקה ז

**מאן אזיל כו'** מי ילך ויפייס אותו:

**אמר להון כו'** אמר להם השועל בואו עמי לשם ואני אפייס אותו כי אדע ש' משלים ובהם אפייס אותו:

**אגומין** פי' טוב וישר (א"א). והערוך פי' בלשון יוני נלך:

**ציבחר** מעט:

**אנשי מאה** פי' שכחתי מאה:

**אית במאתן ברכאן** בשלהי ברכות ירוש'. כל ברכיא טבין וברכיא דאורייתא בישין. ופירושו לשון הסתפקות וקמצנות. וכן כאן פירושו יש די וסיפוק במאתים משלים לפייסו. וכן פי' בעל מוסף הערוך בערך ברך ג':

**יש בי כח** מוהיה המחנה הנשאר לפליטה דייק דמשמע בעל כרחו כדפרש"י בחומש. ולדעת ר' יהודה ב"ס אין זה אלא בכח תפלה לא יעזבנו ה' לגמרי. ולר' לוי הוא בכח מלחמה שעכ"פ ה' יעזרהו במקצת שיהיה המחנה הנשאר לפליטה:

**וכיון דמטא כו'** ואף ע"פ שכבר התפלל ואמר הצילני נא מיד אחי. אולי עיקר התפלה היתה צריכה בעת ראותו את עשו. כי בהביטו אליו יכוין אל הכנעתו. אבל כשבא להתפלל כשראהו לא יכול כי נבעת (יפ"ת):

**ואינש זכותיה תקום ליה**. כצ"ל (א"א ויפ"ת):

## פסקה ח

**הדא אמרה אחרון כו'**. כלומר להכי איכפל קרא לאשמועינן שהניחם בסדר הזה לומר דאחרון אחרון חביב שעל כן שם החביבים יותר באחרונה:

**כרחמן שבאבות**. משום דהול"ל כרחם אבות בלשון רבים. לכן אמר שרמז לאב היותר רחמן והיינו רחמן שבאבות:

**זה אברהם** שהיה אב המון גוים ובא לעורר רחמים על הסדומיים הרשעים:

**אמר אברהם חלילה לך**. בשוח"ט מייתי מדכתיב האף תספה צדיק עם רשע. ולפ"ז ניחא כי במדת רחמים בא כדמסיים שישא למקום למען הצדיקים. אבל לפי מה שהביא כאן מדקאמר חלילה לך קשה כי אין זה אלא מדת הדין שלא ימות צדיק עם רשע וכדמסיים בה השופט כל הארץ לא יעשה משפט (יפ"ת):

**זה יעקב** הוא היה ראוי להיות נשאר באחרונה. כי כן דרך השיירות שהעם עוברים תחלה והאדון בא אחריהם אלא לכך הוא עבר לפניהם משום דאמר מוטב דיגע בי ולא בהם. ומזה למדנו הפלגת רחמיו על בניו (יפ"ת):

**למה שבע** דהוה הכנעה יותר מדאי. ואינו ראוי להראות את עצמו נכנע כ"כ פן יאמר אויבי יכלתיו:

**על שם כי שבע כו'**. כלו' שרמז לעשו שאע"פ שהוא נכנע לפניו בוטח בה' כי בשבע צרות יצילנו:

**לפנים משבעה קנקלים** חדרים. כי כן דרך גדול הדיינים:

**לא זז משתטח כו'** שההשתחויות כנגד ה' היה. ופירש שבע הרבה כמו והחזיקו שבע נשים (יפ"ת). וכן הוא בזוהר ס"ז:

## פסקה ט

**נקוד עליו** כאן הגירסא משונה ומחוסר איזה מלות ממה שהוא בשהש"ר פסוק צוארך (שה"ש ז') וכן שם יש חסרון ממה שהוא כאן. ויש להגיה משם לכאן ומכאן לשם. וכן צ"ל כאן וירץ עשו לקראתו וישקהו כולו נקוד עליו כו' אתה דורש את הכתב ומניח הנקודה כו' ולא נקודה רבה על הכתב אלא כולו נקוד מלמד שנכמרו רחמיו כו'. א"ל ר"י א"כ כו'. כן צריך להגיה כאן משם. ושם דילג המדפיס דעת רשב"א כולו וצריך להשלימו מכאן וה"פ כיון דהכא הכתב והנקודה שוים מפרש רשב"א שהנקודה בא להוסיף על הכתב כאילו נאמר וישקהו ב"פ שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו. ור' ינאי הקשה ע"ז א"כ למה נקוד עליו דמוישקהו ויבכו הוה משמע שפיר נשיקה של אהבה

גמורה. אלא מלמד שהנקודה בא להוציא המלה מפשוטה. למימר דעיקר כוונתו היה לנשיכה ואחר שנשכו וקהו שיניו נהפך לאוהב ונשקו:

**צוארך כמגדל השן**. ומיירי בכנסת ישראל שיהיה צוארם חזק להקהות שיני האויבים דכל מה שאירע לאבות סימן לבנים:

## פסקה י

**לפי ששמענו חנינה** כמ"ש אשר חנן אך באשר באותו הפרק עדיין לא נולד בנימין ולא שמענו כזה בשבט בנימין והיכן שמענו להלן ויאמר אלהים יחנך בני:

**וגבהה קומתו** אע"ג דמהכא לא דייקינן אלא שעמד בפניה לא שהגביה קומתו. קאמר הכי מדיוקא דבן פורת יוסף (יפ"ת):

**הה"ד בן פורת יוסף וכו'**. ה"ג בן פורת רביית יוסף. בן פורתרביית עלי עין. בין פרות רביית יוסף. בן פורת עלי עין א"ר ברכיה בש"ר סימון עלי לפרוע לך מאותו עין. וה"פ בן פורת רביית יוסף דפורת הוא ל' רבייה והגדלה שמלך יוסף. בן פורת רביית עלי עין כלו' עבור שהגדיל והגביה קומתו בפני עין עשו. ומדנקט ל' פורת. דריש דרמיז ביה לשון פרות דהיינו ע"י פרות שראה פרעה בחלומו והוא פתר חלומו שמתוך כך עלה לגדולה. ולקמן פ' צ"ח דריש מיניה נמי לשון פירות והיינו השבלים שראה פרעה בחלומו. והא דכתיב תו בן פורת עלי עין מפרש ר' ברכיה עלי לפרוע לך כו' לשון פרעון. והיינו מדה כנגד מדה שלא תשלוט בו עין רע וכדאיתא דלא שלטא עינא בישא בזרעו של יוסף:

## פסקה יא

**באילין דעשו** פי' בחיילותיו של עשו. והיו אומרים להם משל מי אתם. והם אומרים משל עשו. והם אומרים המלאכים לחיילותיהם הכו הכו אותם:

**יהבון להון** פי' תנו להם מכות:

**כיון דהוו אמרי כו'**. כיון שהיו אומרים משל אחיו של יעקב אנחנו היו מה"ש אומרים הניחו להם משלנו הם:

**מיכתת כו'** מוכה אנכי אצלם:

**למצוא חן בעיני אדוני**. כלומר מאחר שתראה שכל אותן המחנות שפגשת הם כולם אוהבי אמצא חן בעיניך שתשוב גם אתה להיות מאוהבי. והשיב יש לי רב אחי כלו' צדקת בדבריך כי כבר קבלתי רוב מכות די והותר אשר על ידם בהכרח אודה לך ואומר יהי לך (הברכות אשר עבורם רבה המשטמה עד כה) ומעתה גם אני אתהפך לאוהב לך (מהרא"ב):

**יש לי רב מכות** פי' מכות הרבה:

**מפוקפקות** שעדיין לא הודה עליהן בנפש חפצה:
**מן מה דאמר ליה אחי יהי לך אשר לך**. שכך א"ל מה שלקחת מאבינו יהי לך שמעתה לא אערער עליהם (מזרחי):
**אחי יהי לך אשר לך**. גימטריא זה הברכות (נפלאות חדשות):

## פסקה יב

**מה פני אלהים דין כו'**. הכוונה כי הנותן מתנה לאחד הוא בג' פנים. או מפני שהמקבל נצרך. או דרך פיוס על חטא שקדמהו. או דרך הכנעה וכבוד ולפי שעשו דחה הטעם הא' באומרו יש לי רב. אמר יעקב כי עוד לי ב' טעמים. הא' כי הוא כעומד לדין שהיה לו דין עליו ועכ"ז ותרצני ולכן ראוי לי לפייס במנחה. והשני דרך הכנעה מה פני אלהים כו'. כי כן היתה עולת ראיה להראות השתעבדות לה':
**מה פני אלהים דין** דהיינו הנצב לפני ב"ד. כי בקרב אלהים ישפוט:
**כמה יגיעות יגעתי כו'**. ר"ל שאף שלפי ערכך היא מתנה מועטת. מ"מ לפי גודל צערי ויגיעתי שהיה לי עד שבאת לידי. יהיה נחשב לפניך כמרובה. ותקבל ממני בסבר פנים יפות:
**אשר הבאתי אכ"כ** כצ"ל וכן הוא בילקוט:
**אלא אשר הובאת** מבנין שלא נזכר שם פועלו מי המביא:
**מתחמא חזר וידיה פשוטה**. היה מתראה כחוזר לאחוריו שלא לקבל. וידו פשוטה לקבל שהכיר יעקב שלבו בל עמו והוא חפץ ורוצה בהפצרה להפציר בו כדי לקבל. לפיכך הוצרך למלאות רצונו ויפצר בו ויקח. ואהא מסיק ומייתי הא דכתיב מתרפס ברצי כסף וגו' דקאי אזרע עשו כדאיתא בפרק ערבי פסחים:
**מתיר את הפס** כלומר פושטה:
**ר"ל סליק כו'** דרבינו הוא ר"י נשיאה נכדו של רבי וספור מעשה זה לראיה למה שאמר דעשו אוהב ממון שכן היה מצטער ר"י נשיאה מבני מלכות רומי שהיו נוטלים ממנו תמיד:
**א"ל צלי עלי** ר"י נשיאה אמר כן לר"ל כי ע"י שהיה נשיא היו מאנשי המלכות נמצאים תמיד אצלו ומבקשים ממנו מתנות:
**לא תסב מבר נש כו'**. שלא תקבל מתנות משום אדם ואז לא יקחו ממך כלום. כי לא יאונה לצדיק שיאכלו זרים כחו:
**מן דיתיב גביה כו'** כשהיה יושב אצלו באת אשה אחת ונושאה מתנה קערה אחת וסכין מונח בתוכה. והיה נוטל את הסכין והחזיר לה הקערה. דיסקרין פי' קערה:

**בלדר** מושל בחצר המלך המוליך כתבים:
**וחמא כו'** וראה אותה סכין וחמדה ולקחה:
**בפתי כו'** לפנות ערב חזר ר"ל והלך לשאול בשלומו של רבינו. וראה אותו שוחק:
**ההוא סכינא דחמית יתיה.** פי' אותו סכין שראית אותו אצלי היום:
**חד עם דארעא.** הזכיר היותו ע"ה ללמדנו כי אין לבזות דברי שום אדם אלא לקבל האמת ממי שאמרו. וגדולה מזו שאין מתביישין מלומר הלכה בשמם ברבים. וטעם מאמר זה כאן כי לא יקשה בעינינו למה מה' היתה זאת שילקה יעקב בגופו ובממונו:
**את אמרת כו'** תאמר אותו משמי בצבורא:
**אלא ישיבו** דמשמע מה שנטלו ממנו:

## פסקה יג

**הילדים רכים זה משה ואהרן.** על שם שעדיין אינן בעולם קרי להו ילדים דרך קטנות. או ע"ש שהם נקיי החטא ע"ד שכתיב בן שנה שאול במלכו (יפ"ת):
**שנאמר ואתן צאני** ואע"פ שלא נמצא שנקראו בקר. אחר שנקראו צאן לא יקשה שיקראו כאן צאן ובקר:
**בימי אדריינוס** שהרג המון רב מישראל ביום אחד כדאי' בריש אסת"ר ולולא רחמיו של הקב"ה היה עושה כלה:
**בימי המן** שגזר להשמידם ביום אחד:

## פסקה יד

**שנהא שותף עמך בעולמך.** כלו' שאני אזכה עמך בעוה"ב ואתה עמי בעוה"ז. והשיבו יעבור נא אדוני לפני עבדו. כי הוא יאכל עולמו בעוה"ז לבד. וא"ל ואיך לא תירא מהדברי ורברבני שיצערוך כשתהיה שפל ונכנע לפניהם. והשיב שיתנהג לאטי בנחת כלו' שלא יהרוס להתקומם לנגדם ולהתגאות בשום דבר לתת להם מקום להתקנאות בו. אלא יהיה סובלן בסבלנות גדולה ובפיוסין וכיוצא. א"נ שילך בפנים כרוכות ר"ל שיתכסה מעיניהם ויברח מפניהם עד יעבור זעם:
**יעקב אמתי הוא.** דכתיב תתן אמת ליעקב:
**ומרמה כו'** ואע"ג דמותר לשנות מפני הסכנה. שאני יעקב שהוא מדת האמת (יפ"ת):

## פסקה טו

**בקש ללותו** על ידי אנשיו. וזה אומרו אציגה נא:
**ולא הוה נסיב** לא היה לוקח ארמאי עמו ללותו מבית המלך:
**עד שמכר הסוס** בילקוט וברמב"ן הגיר' הפינס שלו פירוש מעיל חשוב שלו:

**היכן הם** דליכא למימר שלהיותם טפלים לו לא הוצרך להזכירם. שהרי כולם ראשי גייסות כדלעיל פרשה ע"ה ולא בטילי לגביה:

**נשמטו כאו"א** בעוד יעקב ועשו נושקים ומחבקים זא"ז. שמתחלה עלו למלחמה לפי שלא הכירו במעלת יעקב. ועתה הכרת פניו ענתה בו כי חוט של חסד משוך עליו:

**אימתי פרע להם** כי ה' נותן שכר לעכו"ם בעוה"ז:

**כי אם ת' איש**. ויתכן שהיו מבני ארבע מאות איש דעשו ונשמר להם זכות אבות:

### פסקה טז

**י"ח חודש סוכות ובית וסוכות**. כי הסוכות הם בששה חדשי הקיץ. והבית בחורף ושוב סוכות בימי הקיץ (ועיין ביפ"ת):

**ובבית אל ו' חדשים** משום דקים לן שנתעכב בדרך בשובו מחרן שתי שנים. דכ"ב שנה פירש ממנו יוסף כדרך שהוא פירש מאביו כ"ב שנה. כ' בבית לבן ושנים בדרך כדאי' בפ"ק דמגילה. לה"ק די"ח חדשים היה בסוכות והששה בבית אל:

**כל אותן חדשים שעשה בסוכות היה מכבד**. כצ"ל (יפ"ת ונזה"ק). ופי' כי שם היה מפחד מעשו כי היה קרוב לו. וטעם ההודעה זו כדי שלא תיקשה לן למה נתעכב יעקב ולא מיהר דרכו לבית אביו. כי היה אנוס שהיה מפחד מעשו בכל אותו הזמן פן יחזור עליו. ולר' אבין נתעכב שם ט' שנים לסבה זו (יפ"ת):

**יודע לחשב את מי טבריא**. גוזמא קאמר. ע"ד אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה:

## פרק עט

### פסקה א

**בשש צרות יצילך כו'**. דריש הכא כולהו מילי דקרא שנתקיימו ביעקב:

**אין שית אינון** כלו' דלא תימא שש ושבע הרי י"ג דא"כ ליערבינהו ולימא בי"ג. אלא ה"פ בין שש בין שבע אשמרך מהם וה"ה טובא (יפ"ת):

**אנא קאים בהון** פי' אני אוכל לעמוד בהם משום שהקב"ה יציל אותי:

**כי זה שנתים הרעב**. שלא נתקיים הרעב אלא שנתים שנסתלק הרעב כשבא יעקב למצרים בזכותו כמו שדרשו חז"ל:

**יש לאל ידי** נראה מזה שבא להלחם עמו ביד נטויה שבכחו להתגבר עליו:

**עשה לו מקום שיטמן בתוכו**. שהקיפו ב' חומות אחד של עצם ואחד של בשר. ופירוש תחבא כנוי ללשון. והמקרא דבק לשלפניו דקאמר פדך ממות וקאמר נמי פדך משוט לשון הנטמנת:

**זה לבן שבא כפון על ממונו**. ואע"ג דכבר פירש במלחמה מידי חרב בלבן. התם הצלות נפשות. והשתא קאמר הצלת ממון (יפ"ת). אבל הרי"מ גרס ובמלחמה מידי חרב זה עשו ואלופיו. בשוט לשון תחבא זה דברי בני לבן לקח יעקב וגו' א"ר אחא קשה לשון הרע כו'. ולא תירא משוד יש לאל ידי לעשות:

**ויקח מאבני המקום** ועשאן כמין מרזב להנצל מחיה רעה. וז"ש ומחית הארץ אל תירא כי עם אבני השדה בריתך. ר"ל שלא יירא מהחיה שע"י האבנים ניצול כאילו כרת עמהן ברית:

**מעשה ראובן** שאע"פ שבלבל יצועי אביו. ידע יעקב כי לא נתכוין לחלל כבוד אביו אלא לתבוע עלבון אמו. ולכן לא נבדל יחוסו מתוך שבטי ישראל כמו שאחז"ל. וכן מעשה יהודה ותמר אע"פ שלכאורה חשבו שזנתה תמר כלתו. מ"מ ידעו הכל כי מה' היו הדברים כמו שדרשו צדקה ממני יצתה ב"ק ואמרה ממני היו הדברים ולא היה צד זנות ועולה באהלו. וז"ש וידעת כי שלום אהלך:

**בן פ"ד שנה היה כו'**. שהרי בן פ"ד שנה היה כשנשא את לאה כדלעיל פ"ע וראובן הי' כחו וראשית אונו. וקדריש הכא בהא ופקדת נוך ולא תחטא שפקד את אשתו מבלי שחטא קודם בראיית קרי. ואין זה מענין הצרות דפתח בהו קרא אלא איידי דמיירי במעלות יעקב סיפר שבחו. וכן וידעת כי רב זרעך. ושבע הצרות הן הרעב ומלחמת לבן על עסקי נפשות. וצרות עשו ואלופיו. וביאת לבן על עסקי ממון. וחיה רעה הרי ה'. ומעשה ראובן הרי ששה. ומעשה יהודה הרי ז' (יפ"ת):

**עד שראה ס' רבוא** הנכון לפרש שראה ברוה"ק (יפ"ת):

**תבא לח** דריש בכלח ענין לחות והוא ע"ד דדרשי' בספרי ולא נס לחה כו' עכשיו כל הנוגע בבשרו של משה לחה פורחת אילך ואילך. וכן יעקב אבינו לא מת ולא נס לחה:

**ורבנן אמרי תבא בכולא כו'** דריש כלח כמו כלא בחלוף החי"ת באלף. ור"ל בכל טוב:

## פסקה ב

**ויבא יעקב שלם שיר המעלות כו'** מפרש שלם לשון שלום שיצא בשלום מאת אויביו ולהכי מייתי קראי דרמיז בהו הצלתו מהאויבים. ומייתי רבת צררוני מנעורי דמשמע דמיירי בדידיה שהרי כל ט"ו שיר המעלות היה אומר יעקב כדלעיל פרשה ס"ח:

**א"ל הקב"ה ויכלו לך**. בראשונה אמר רבת צררוני מנעורי. כלו' וה' הצילני. וא"ל ה' וכי יכלו לך כלל כלו' וכי הגיע בך רעה ושוב הצלתיך. והשיב אין צ"ל שהצלתני אלא גם לא יכלו לי כלל (יפ"ת):

**רבות רעות צדיק כו'** דריש דביעקב מיירי שסבבוהו צרות רבות כדלקמן פרשה פ"ד:

**זה עשו ואלופיו**. שלא הרעו לו ממש אלא כקוצים בעיניו ומצטער מהם לפי שלבבם למרע:

**ומכולם יצילנו ה' שומר כל עצמותיו אחת מהנה לא נשברה ויבא יעקב שלם**. כצ"ל:

## פסקה ג

**פתח אם זך כו'**. בא לפרש שלם שאינו חסר בהצלחותיו. שבשכר היותו שלם במעשיו השלימו ה' בהצלחתו. והיינו דקמסיים ולפי שכתוב ויעקב איש תם יושב אהלים ולפיכך ויבא יעקב שלם. ומייתי מה שנאמר באיוב אם זך וישר אתה שאף שלעבר לא היית צדיק רק אם עכשיו תהיה צדיק אין ה' מקפח שכרך. וא"כ יעקב שהיה איש תם מנעוריו כ"ש שהיה שלם בהצלחתו:

**ותגזר אומר ויקם לך זה יעקב**. שאם יעשה כמעשה יעקב כמקרהו יקרנו:

**זה יעקב** שנתקיים ביעקב כי כל מה שאמר אם יהיה אלהים עמדי וגו' ה' הצליח בידו וכמו שמסיק:

**על שני דרכיך**. בלכתו אצל לבן ובשובו:

**לפי שכתוב אם יהיה אלהים עמדי וגו' וא"ל הקב"ה והנה אנכי עמך**. כמ"ד לעיל פרשה ס"ט דמסורסת היא הפרשה ומתחלה אמר יעקב אם יהיה אלהים עמדי וגו' ועל הכל השיבו הקב"ה ונעתר לו. וכן באומרו ושבתי בשלום אל בית אבי נתקיים דבריו ויבא יעקב שלם שבא בשלום לארצו. ובכן נתקיי' בו ותגזר אומר ויקם לך:

**והנה אנכי עמך ושמרני בדרך הזה ושמרתיך**. כצ"ל א"א:

## פסקה ד

**כתיב הזורעים בדמעה כו'** מפרש שלם בשמחת לבב. כלו' בלב שלם ובנפש חפצה. הפך ממה שהיה לבבו דוי בלכתו מבית אביו נרדף בחוסר כל:

**זה אבינו יעקב** דריש דאיעקב רמיז ואתא לומר שכשם שיעקב נצטער בתחלת ענייניו ושוב שמח בענייניו. כדרך הזורע והקוצר. כן יקרה לעדת ישראל שצער הגלות יהיה לששון ולשמחה. דכל מה שאירע לאבות סימן לבנים:

**שזרע את הברכות** כלו' שעשה הכנות לקבל הברכות שזה במדרגת הזריעה היה בצער פן ימושני אבי. ושוב שמח כשנתברך ולא הרגיש בו אביו:

**הלך ילך ובכה**. דריש איעקב. וזהו הלך ילך דהיינו יעקב דכתיב ביה וילך יעקב חרנה:
**וישא את קולו ויבך**. ר"ל שהלך לישא אשה בצער כי אין מאומה בידו. ולכן וישא את קולו ויבך כשראה את רחל כדלעיל פ"ע:
**שנמשך למקום שעתיד להזרע משם**. ופירש נושא משך הזרע. שנשא וקיבל עליו גזרת משך שצוהו אביו לימשך למקום שישא אשה:
**בא יבא ברנה** דריש דרמיז איעקב דכתיב ביה ויבא יעקב שלם. והיינו שאז בא ברנה בהיותו שלם בכל טוב ושלם בשמחת לבב. ואתא טעון עולימין ועלימייתא. נערים ונערות. ודריש אלומותיו עולומותי בחלוף ע"ן באל"ף:

## פסקה ה

**שלם בגופו** דריש שלם שלימות כדלעיל סימן א'. ומדכתיב סתם דריש כל מילי. בגוף וממון ובנים ולימוד. ועוד כי לא יקרא שלם אלא בארבעתם שהם עיקר הצלחות האדם (יפ"ת):
**שלם בגופו לפי שכתוב והוא צולע על ירכו כו'**. דאע"פ שכבר נרפא מאז כשזרחה לו חמה כדלעיל פרשה ע"ח. היינו שמאז התחיל להתרפאות אבל מ"מ לא נרפא לגמרי אלא עד בואו לארצו שהוא שכם. והטעם כי צולעת הירך היה רמז לצער בניו בגלות. ולא תהיה להם רפואה שלימה עד זמן הגאולה בבואם לארצם (נזה"ק):
**שלם בבניו לפי שכתוב כו'** שכל זמן שלא שב יעקב לארצו בגבול שכם לא נח לב יעקב שהיה מפחד מעשו והיה תמיד חלוק לשתי מחנות. אבל עכשיו שכבר יצא ממקום סכנה נעשה שלם בבניו להיותם שוב באגודה אחת (נזה"ק):
**ט' שנים היה יעקב וכו'** דהיינו גם בזמן היותו בסוכות לפי שעדיין היה מוראו מוטל עליו אבל בבואו שכמה היה שלם בממונו שה' מלא חסרונו ממקום אחר בבואו לארצו:
**שלם בתלמודו** שכל זמן שהיה בצער ופחד עשו היה מתבטל קצת מתלמודו:
**אבל יוסף שכח תלמודו** מחמת אנסו שכח עיקר תלמודו:
**שנאמר כי נשני אלהים את כל עמלי**. לרמוז שכחת התורה הנקראת עמל כענין שנא' נפש עמל עמלה לו שע"י צערו שכח תלמודו:

## פסקה ו

**חנן את הפנים שבעיר**. הם העשירים כדדרש לקמן גבי והרעב היה על פני כל הארץ. ומפרש ויחן לשון מתנת חן דהיינו ששלח להם דורונות:

**ד"א ויחן כו'** ופני קאי על כל יושבי העיר שעשה להם חנינה והנאה במה שעשה שווקים ומכר להם סחורה בזול לפי שקיבל הנאה מהם. שהבטיחוהו להצילו מכף אויביו. ולכן אמר שם ויבא יעקב שלם כי שם בטח לבו מפחדו כדפירש הרמב"ן ז"ל (יפ"ת):

**הדא אמרה שצריך אדם להחזיק כו'** וכעובדא דרשב"י והך אגדתא פליגא אדפ"ב דשבת ע"ש:

**הוו טמירין כו'** והיו נחבאים שמה מפני המלכות וכדאיתא באסת"ר פסוק גם ושתי:

**והיו אוכלין חרובין של גרודנא**. כן הוא הנוסחא בערוך. ומפרש גרודנא יבשים כלומר גרועים שאין בהם לחלוחית של דבש. וכתב בערוך שבס"א כתוב של גרודא. ופי' אילן קרח שאין לו לא אמירין ולא עלין:

**נפק כו'** יצא לו רשב"י על פתח המערה. ראה ציד עופות אחד שעומד וצד עופות. וכשהיה ר"ש שמע ב"ק אומרת מן השמים דימוס פירוש רחמים והצלה. פסגא היה אותו עוף ניצל וברח. וכשהיה שומע שב"ק אומרת ספקולא והוא ל' מיתה ועונש היה אותו עוף ניצוד ונלכד בפח הצייד:

**אמר צפור כו'** אמר ר"ש צפור אינו ניצוד מבלעדי גזירה מן השמים עאכ"ו נפש אדם לפיכך אלך לי אל מקומי ואם אינו נגזר מן השמים לא אמות ואם ח"ו נגזר לא יועיל בריחתי:

**נפק כו'** יצא ומצא שדברי הגזירה היה שקט:

**אתון כו'** באו ר"ש ובנו והרחיצו עצמן בבית המרחץ של בית מוקד של טבריא פי' במי חמין של טבריא כדי לרפאות גופם מן החלודה וכדמשמע בפ"ב דשבת:

**כל הדא טבתא כו'** פי' כל אלו הטובות עשתה לנו עיר טבריא שנתעסקה ברפואותינו. ואין אנו מטהרים השווקים מן המתים שלא להטריח לכהנים לסבב את הדרך:

**איטליסין** פי' חנויות:

**לדכיא** לטהר:

**נסיב תורמסין כו'** פירוש לקח תורמוסין וחתכן והשליך החתיכות בשוק. וכל מקום שהיה שם מת קבור היה עולה. וזה היה על ידי נס. והא דעשה זה ע"י תורמסין הוא לפי שנודע לו ששוק טבריא היה בחזקת טהרה מימים הקדמונים ע"י עדות שקצץ שם בן זכאי תורמוסי תרומה כדאיתא בפ"ב דשבת:

**ואינון מפקין ונפקין**. פי' והם היו מוציאין אותו לקוברו חוץ לעיר:

**עומדות** במקומו ולא היה מת עולה מתחתיו:

**עד זמן כו'** עד שטהרו מכל וכל:

**חמתיה כו'** ראה אותו כותי עם הארץ. אמר וכי לא אלך לשחוק וללעוג בזה זקן היהודים:

**אית דאמרי כו'** י"א שנטל מת משוק גרגינא שמוכרים שם עקלים לבית הבד. או הוא מין עשב. וי"א שמוכרים שם שקים. וקבר והחביא אותו בשוק של טבריא שהיה ר"ש מטהר ולבקר הלך ואמר אל היהודים לא אמרתם שטיהר ר"ש מקום טבריא:

**אתון חמון כו'** בואו וראו המת הזה:

**לגביה** אצל ר"ש וא"ל לא אמרת טיהרת שוק פלוני:

**ואין אפיקית כו'**. ואם אוציא לך משם מתים מה תאמר:

**גוד** ל' משיכה והוצאה כלו' הוצא המת כאשר אמרת:

**חמי ליה** הראה אותו כותי לר"ש את הקבר:

**העליון** אותו כותי:

**התחתון** המת שטמון:

**וסליק** ר"ש עלה והיה עושה שבת בביתו. והוא עובר לפני מגדל צבעים והיה שומע קול איש דנקאי ספרא שאמר לבריות לא אמרתם שטיהר ר"ש את טבריא והלא אמרו שמצאו אחריו מת אחד. אמר ר"ש יבא עלי כך וכך אם לא כו':

**פרצת גדירן של חכמים** במה שחזרת בך. או במה שחלקת על חבירך שראו שהתירו הדבר במנין:

**בהדא בקעיתא** בבקעה זו של מקום בית נטופה וראה בן אדם עומד ולוקט ספיחי שביעית:

**כל הספיחים כו'**. גירסת המשנה במס' שביעית כל הספיחין מותרים חוץ מספיחי כרוב. והספיחין המלוקטים לא היו של כרוב:

**חבירי** חכמים:

**וכן הוות ליה**. כן היה לו שנשכו נחש:

**נכנס בע"ש**. ויחן את פני העיר דריש שתקן מקום תחנותו מבעוד יום בקביעות תחומין:

**ששמר יעקב כו'** ופני העיר כמשמעו לפני העיר. והיינו שכבר הגיע דמדומי חמה בהיותו במגרש העיר ולא הגיע לעיר. וקבע שם תחומין לקנות שביתה ללכת אלפים אמה לכל רוח:

## פסקה ז

**זה אחד מג' מקומות כו'** להכי איצטריך למכתב שקנה יעקב חלקת שדה:

**להונות** לגדף ולומר שהם גזולים:

**יעקב קנה שכם** מיותר (א"א):

**שכחון מילין** שכחו קצת דברים מלשון הערב. והלכו ללמוד בשוק הערבים ושמעו אחד אומר לחבירו תלי הדין יהבא. והבינו דיהבא משוי ונ"מ לפרש קרא השלך על ה' יהבך.

וכן שאמר אחד לחבירו מה את מכסה (מעסה בי) מל' ועסותם רשעים שהוא ל' דריכה ורמיסה. וכן כל הני דמפרש ואזיל. ומייתי זה הכא לאשמועינן דפי' קשיטה כסידא בלשון ערבי ועי' בפ"ג דר"ה המעשה בסגנון אחר:

**אתון סחיא** בואי ורחצי והיא השיבה ואני גלמודה. והבינו שגלמודה היא נדה ובקרא ואני שכולה וגלמודה והוא נוטריקון גמולא דא מבעלה:

**אומרת אשאיל לי מבניך**. דמבניך ומטאטיך חד. וכן בערוך וטאטאתיה במטאטי השמד תרגום ואהממינה כמה דמהממין במבינה ובקרא וטאטאתיה במטאטי השמד:

**אתון מעוררה כו'** בא נבא לעורר על לויתן. והבינו שר"ל לעורר על צערה מלשון עורר לויתן:

**השאילי לי כסיתתך**. המת"כ גרס כסוסתיך פי' מרגלותיך או כבש שלך. והיפ"ת גריס השאיל לי כסידתך שהאשה אמרה לחבירתה השאילני כסידתך. והוציאה קשיטה לחברתה. ומשם ידעו שפי' כסידתך קשיטה. כסיתא למרעיא פי' קשיטה לחברתה:

**בק' אונקיות** דריש קשיטה נוטריקון. והקו"ף מורה על אונקיות. והשי"ן נקראת בסמ"ך והיא מורה על סלעים. והטי"ת מורה על טלאים. והיו"ד ה"א הנשאר מורה על שם יה וכדמפרש בסמוך (נזה"ק). והמעריך כתב בס' כ"י גרסי' במאה אנקות ופירושו גמלים נקבות. וז"ש בסמוך ק' קמיליא כי כן נקראים בלשון יוני הגמלים עכ"ל:

**א"ר סימון קוף קמיליא. סמך סלעים. טי"ת טריון. ר"י דסכנין בשם ר' לוי אלו חוליות ודייקונתא שדרכן להנתן בנזמין. יו"ד ה"א מה עבדית הכא. א"ר ברכיה כו'**. כצ"ל (יפ"ת ונזה"ק). ר"ס מפרש שהקו"ף היינו קמילי (עי' לעיל) בשם המעריך. וי"מ מין כלי חשוב. ורש"י ז"ל פי' מאה אלפים. והשי"ן נקראת כסמ"ך היינו סלעים. והטי"ת טריון ופרש"י שם מטבע על שם טורינוס. ור"י בשם ר"ל אמר שקשיטה אלו חליות ודייקונתא פי' חתיכות קטנות מזהב ואבנים טובות ולשון קשט מורה על תכשיטין ודייקונתא. וקאמר יו"ד ה"א שנשאר במילת קשיטה רמז שי"ה הוא היה כותב את האונה (השטר) וכן העיד עליה שבטי יה עדות לישראל. שייחד שם יה עליהם לומר החנוכי הפלואי. להעיד שהם בני אבותיהן אף כאן העיד שם יה על שטר המקח (נזה"ק):

## פסקה ח

**אר"ל ויקרא לו כו'** פירושו שיעקב קרא לעצמו אל (יפ"ת ונזה"ק) וע"ש:

**ואני אלוה בתחתונים**. שהצדיק מושל בסדר העולם לעשות נסים ולבטל גזירות בתפלתו:

**אינו נוטל שררה לעצמו**. שאינו יכול לעלות לקרוא בתורה אם לא יקראוהו תחילה:

**מחר בתך יוצאה ומתענה**. ולא תהיה נחשב לשר וחשוב בעיני שכם כלל אלא יעשה בבתך כאחת מבנות עבדיו (יפ"ת):
**הה"ד ותצא דינה** ור"ל דדרשינן סמוכים:

## פרק פ

### פסקה א

**הנה כל המושל כו'**. דמשום הכי תלי לה בלאה אמה לומר שנדמתה לה כדמסיים ותצא לאה מקושטת כזונה ולפיכך ותצא דינה ומ"מ כתיב אשר ילדה ליעקב לרמוז שאירע זה במקצת עונו כדלעיל (יפ"ת):
**בכנישתא דמעון** בבהכ"נ של מעון. והוא שם מקום בטבריא:
**עתיד הקב"ה ליטול כו'**. דרש כן ברצותו להוכיח העם והכהנים על ת"ת ודבי ריש גלותא שהיו מעמיסים על העם ודריש זאת על התורה ע"ד וזאת התורה:
**אלין דבי נשיאה** שהם מזרע מלכות בית דוד נקראו בית המלך:
**דהוו נסבין כולא** שהם לקחו הכל:
**שלכם היה וזה יהיה משפט הכהנים**. בתמיהא. וכי לכם שייך משפט הכהנים שהם מתנות כהונה (יפ"ת):
**לפיכך לכם ועליכם** פי' לכם עליכם מדת הדין נהפכת כי כל העונש הראוי לכהנים ולעם יהיה עליכם:
**שמע רבי וכעס** בירו' איתא שמע רבי יהודה נשיאה ונכון:
**בפתי כו'**. לפנות ערב עלה ר"ל ושאל בשלומו של ר"י נשיאה והיה מפייסו על יוסי מעונאה. שכיון שבא להוכיח אין להקפיד עליו:
**מומסין** הוא דבר העשוי בצורת פרצוף אדם משונה שנקרא בלשון לעז מומוס [הייתי שחוק] אי' ומכניסין את המומוס לתטרון:
**טרטייאות ולבתי קרקסאות** הם בתי שחוק:
**ויודע הוא בדברי תורה**. כי מדרשתו אין ראיה (יפ"ת):
**ואולפן קביל** כלו' אם הוא בעל שמועות המסורות בקבלה:
**ואי שאילנא ליה מגיב**. ואם אני אשאילנו דברי תורה ידע להשיב כלו' אם הוא למד ושמש ת"ח ומפולפל בהלכה:
**יסק להכא** יעלה כאן:
**וסליק לגביה** ועלה ר' יוסי מעונא אצל ר"י נשיאה:

**מהו דכתיב הנה כל המושל כו'**. כלו' מה המשל בפי המושלים כאמה בתה שעל כן יאמרו כי כן היתה לישראל שנדמו לאמם החתית. והשיב שהרי הוא כאילו כתוב ג"כ כבת כן אמה. דכ"ף כאמה מושכת כאילו כתוב כאמה כבתה. ופירוש כאמה כבתה שתיהן שוות. והכוונה לומר כי כדור כן הנשיא וכנשיא כן הדור כי הנשיא המנהיג הוא כאם המגדלת בניה ואמר זה לפי שהכיר כי כעס עליו. לומר כי למה יכעוס דודאי לא טוב הוא מכלל העם כי כדור כן הנשיא. ולכך א"ל ר"ל עדיין לא גמרתי לפייסו. ואתה מביאו לכעס אחר. ולכן אין לך לומר רק עיקר הכתוב מה כוונתו. והשיב לית תורתא נגיחה כו' כלו' אין פרה נוגחת שאין בתה בועטת והוא משל לומר דאין הכי נמי שאין אשה מזנה שאין בתה כמותה. והקשה עליו א"כ לאה אמנו זונה היתה דכיון דכתיב ותצא דינה כו' שהיה קצת פריצות שיצתה אנה ואנה עד שראה אותה שכם. א"כ גם לאה היה בה פריצות והשיב אה"נ הוה בה צד פריצות (יפ"ת):

**כמזבח כן כהניו** שמזבח ה' כהניו כשרים. ומזבח בית חוניו היו זרים. ומזבחות עבודת אלילים היו כהני הבמות וגם זה משל אל היות הנשיא כדור כענין מ"ש לפום גנתא גננא כדרך הגינה יהיה הגנן. כי כשהגנה נרד וכרכום ג"כ הגנן אדם הגון ונאות. וכשהגנה מיני קטנית וכיוצא יהיה הגנן אחד מעובדי האדמה:

## פסקה ב

**כשם שהלסטים הללו יושבים על הדרך והורגים ב"א ונוטלין ממונם כך עשו שמעון ולוי לשכם אתמהא אלא כחבר כהנים כשם שהכהנים כו'**. כצ"ל ור"ל שכך אמר הכ' וכחכי איש גדודים בתמיה. וכי כשם שהלסטים הללו יושבים על הדרך והורגים ב"א כך עשו שמעון ולוי לשכם אלא כחבר כהנים עשו כשם שהכהנים הללו נחברים על הגורן ליטול את חלקם בדין. כך שמעון ולוי עשו בדין לשכם שנא' דרך ירצחו שכמה מדרך ירצחו שמעון ולוי לשכם שרציחת שכם היה בדרך טוב וישר וע"פ דת התורה שנקראת דרך ע"ד והודעת להם את הדרך ילכו בה (כד"א הכזונה יעשה וגו') משמעות לשון רש"י שהעתיק בעל מת"כ שהוסיף במדרש מלת כד"א הכזונה יעשה. כאילו יורה באצבע איזה דרך התורה. היינו הכזונה יעשה. וזהו מה שסיים שם הכתוב כי זמה עשו:

**אמרו מה הם נוהגים כו'**. בא לבאר שלא שכם לבד נתחייב מיתה אלא אף כל בני העיר היו בכלל עונש לפי שנהגו בהם מנהג הפקר במה שלא מיחו בשכם לעשות בו דין שהרי ב"נ מצווים על הדינים ואזהרתן זהו מיתתן. ועז"א זימה עשו שהם גרמו הזימה באשר לא עשו הדין בשכם (נזה"ק):

**ומי גרם דינה בת לאה**. כלו' עבור יציאתה נענשה כי כל כבודה בת מלך פנימה ואינו ראוי לאשה להיות יצאנית במקום זרים:

## פסקה ג

**החוח אשר בלבנון זה חמור**. כי הרשעים נקראים קוצים כסוחים ואמר בלבנון להיותו מלך בעמו כלבנון שהוא גבוה. והארז הוא יעקב ע"ד כארז בלבנון ישגה וחית השדה הם בני יעקב שנדמו לחיות כדכתיב גור אריה יהודה. נפתלי אילה שלוחה (יפ"ת):

## פסקה ד

**פתח אל תתהלל כו' פתח למס מרעהו כו'**. דק"ל למה צ"ל אשר ילדה ליעקב להכי מתרץ דבפשע יעקב כל זאת (יפ"ת). ומ"מ אין זה סותר למ"ש בסמוך דחטא דינה גרם דהא והא איתנהו. וכבר פירשתי מאמרים אלו פ' ע"ג סי' ו' ופ' ע"ו סי' ט' ע"ש:

**ר"ח בשם ר"א הכהן ברדלא פתח למס מרעהו**. כצ"ל כדלעיל פ' ע"ו סי' ט':

## פסקה ה

**רבי תנחומא פתח אדם כו'**. שרמז הכ' דכאמה בתה וכדלעיל ולהכי מייתי דרש ויבן את הצלע דאפי' בכשרות שבנשים נמצא גנות כדלעיל פ' י"ח:

**ר"ל מייתי לה מהכא** (**בראשית ל"ג:כ'**) **ויצב שם מזבח** כצ"ל (יפ"ת ונזה"ק) ור"ל שסיבתה היתה יעקב גופיה שנטל שררה לעצמו וקרא עצמו בשם אלהים כדלעיל סוף פ' ע"ט אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים כו':

**שגלה בה דרועא** כלומר שנתגלה בה זרועה וע"י זה ראה ביפיה. כי לא יתכן שלא כסתה פניה ביציאתה:

**ויענה שלא כדרכה** מפרש דכל חד מילתא באנפי נפשה. כי השכיבה היה כדרכה והעינוי היה שלא כדרכה שזהו שלא ברצון לגמרי אף לא היתה סופה ברצון (יפ"ת):

## פסקה ו

**הה"ד ואיש תבונות יחריש** כלו' ששתיקתו לא היתה מפני היראה או מבלי משים. אלא מחכמתו שלא ירגישו בצערו ויתנכלו אותו. לכן עשה עצמו כבלתי מרגיש עד בוא בניו להמתיק סוד עמהם להציל דינה מהם בעזרתם (יפ"ת):

**ד' מקראות שאין להם הכרע**. בפ' הוציאו לו [יומא נ"ב.] גרסי' ה' מקראות שאת משוקדים מחר ארור וקם. וצ"ל דתרי תנאי ואליבא דאיסי בן יהודה. דלחד תנא לא מספקא ליה במחר (יפ"ת):

**שאת** פרש"י בגמרא הלא אם תטיב שאת ולשון סליחה הוא או שאת אם לא תטיב ולשון נשיאות עון הוא:

**ארור**. דכתיב ברצונם עקרו שור ארור כלו' שור של שכם שהוא מארור כנען. או ארור אפם כי עז:
**וקם** דכתיב הנך שוכב עם אבותיך וקם וכאן רמז לתחיית המתים. או וקם העם הזה וזנה:
**משוקדים** ארבעה גביעים משוקדים. או משוקדים כפתוריה ופרחיה:
**באו מן השדה כשמעם**. ור"ל ששמעו בשדה ותיכף באו מן השדה. ולא המתינו עד עת הראוי לבא בכל יום. או כשמעם ויתעצבו. שבאו מן השדה באותה העת שבאים בכל יום. וכשבאו לביתם שמעו מעשה דינה ויתעצבו:
**עמדו וגדרו עצמם כו'**. עד שבלעם פרץ הגדר והתיר להם מעשה פעור. והכוונה אשר מלבד מה שמתנגד לרצונו יתברך. גם הדבר עצמו מתועב גם בבני אדם אפילו באו"ה:

## פסקה ז

**בג' לשונות של חיבה כו'**. עיין ביאור מאמר זה בארוכה בספר ראשית חכמה שער האהבה פ"ג:
**ובחפיצה ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ**. נראה דגרסי' כי לך יקרא חפצי בה ולארצך בעולה כי חפץ ה' בך. דמארץ חפץ ליכא למילף שישראל נאהבו לי"י בל' הזה. שפירושו שהם נחמדים בעיני כל העמים (יפ"ת):
**ראה כמה בזבז** הוא מ"ש לעיל פרשה ע"ט שהעמיד הטליסין ומכר בזול ושלח דורונות. וחשב שכם שכל זה עשה כדי לקנות חלקת השדה שרצה לקנות שם (יפ"ת):
**וכמה ממון הכריע**. דהא מאה קשיטה נתן וכדדרשו לעיל פ' ע"ט:
**עאכ"ו** שטוב חלקך:
**אר"א לעולם אין ישראל נותן אצבעו כו'**. נתינת אצבע דרך משל הוא על הנותן מקום לאחר שיזיקנו שהוא כנותן אצבע בין שיניו שישכנו. והכוונה שלעולם אין ישראל מחרחר ריב עם עכו"ם ונותן לו מקום שיזיקנו. אא"כ העכו"ם קידם לתת לו לישראל מקום להזיקו ולהתקוטט עמו. וכן בכאן שהם אמרו והתחתנו אותנו שבקשו להתחתן בהם שלא ברצון יעקב ובניו. ועוד שהיתה דעתם ע"י החיתון ליקח נכסיהן כמ"ש מקניהם וקנינם הלא לנו הם נמצא הם תבעו ונתנו אצבע כו':
**פרנון** כתובה:
**פרא פורנון** תוספת כתובה (רש"י) והרמב"ן פי' נכסי מלוג. פי' שיתן לה משלו נכסים שיהיו שלה כנכסי בית אביה ויהיה אצלו כנכסי מלוג:

## פסקה ח

**מה את סבור כו'**. כוונתו שהכתוב בא לומר כי אין זה נקרא רמיות מאחר שכדין עשו אשר טמא את דינה אחותם (יפ"ת):

**סברון למחפת** כלו' חשבו לתת אותם בבית יד שלהם ר"ל לבלוע נכסי יעקב ונבלעו שלהם (ופי' למחפת כמו לעיל בפ' ע"ה יהבתיה בחפתי) וכוונתם ז"ל בזה כי כדין נעשה בהם כי לא נמולו אלא בחשבם לרשת את יעקב וביתו בהמשך הזמן:

**הוה חד מנהון** דתחלה כתיב וישמעו אל חמור כל יוצא שער עירו וימולו כל זכר ומה ת"ל עוד כל יוצאי שער עירו. לכן אמר שבראשונה נזכרו היושבים בעיר שנמצאו בעצה. והדר מיירי בבאים לעירו טעונים משאם לפי תומם ולא ידעו בהסכמה והיו אומרים לו טעם המילה. והיה מתקשה בדבר איך יהיה שכם נהנה בדינה ובשבילו יצטערו הם לימול. וגם זה לרמוז שכדין נעשה בהם כי לא נמולו ברצונם לש"ש:

**ומגבאי קטע** רש"י בס"פ הגולין [מכות י"א.] פי' מגבאי שם איש. והערוך פי' מבגאי ל' בגא כלו' עובדי אדמה שהם אנשי הכפרים אשר סביבותיהם אשר הם כפופים תחת ממשלת יושבי העיר. ור"ל שיושבי העיר חשבו כי יהיה להם תועלת מזה. כמ"ש מקניהם וקנינם לנו הם שבהמשך הזמן יקחו מהם את ממונם וקנינם. לכן הם נתרצו לזה והם יושבי העיר ואדוני הארץ. אבל בני הכפרים מה הנאה יגיע להם ולכן לא רצו להמול (נזה"ק):

## פסקה ט

**תמן תנינן** בירו' פרק ר"א דמילה במתני' תניא מרחיצין את הקטן לפני המילה ולאחר המילה דמשמע רחיצת כל גופו:

**דבי ר"מ מרחיצין את המילה**. פי' דבי ר"מ תני מרחיצין את המילה דמשמע דוקא את המילה:

**א"ר יוסי את תני מרחיצין את הקטן. תני שמואל אין מונעין לא שמן ולא חמין מעל גבי מכה בשבת א"ר יוסי כל שעה היה ר' זעירא אומר בשם רבי בא שא"ל תני מתניתך ולא עוד אלא שמזלפין מים על גבי מכה בשבת. וא"ת שמרחיצין**. כצ"ל וכן הוא בירו' פ"ט ה"ג ובפרד"מ ה"ג. וה"פ א"ר יוסי ע"כ את תני כלו' תדע שמרחיצין את הקטן תנן. מדתני שמואל אין מונעין כו' ור"י היה אומר שכל שעה ר"ז אומר בשם רבי בא שא"ל תני מתניתך כו' כשתחזור על משנתך תתני במשנתינו מרחיצין את הקטן בין לפני המילה בין לאחר המילה ולא עוד אלא שמזלפין מים ע"ג מכה בשבת ואי ס"ד שמרחיצין המילה תנן אבל לא כל גופו ל"ל למיתני כלל הא מילה נמי מכה היא:

**ראב"ע אומר מרחיצין את הקטן כו'**. כן הוא במתני' בירו' פר"א דמילה. ובגמרא שם איתא ר' אבהו בשם ר"א הלכה כראב"ע. רבי בון בשם ר' אבהו טעמא דראב"ע שנא' ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים. בהיותם כואב אכ"כ אלא כואבים מלמד שלכל איבריהם היה כואב להם. ש"מ דביום השלישי אית בה סכנת נפשות:

**כל שקועין** פי' כל התיקונים. ובירו' גרס שיקויין. מלשון ושקוי לעצמותיך. כלו' כל הרפואות. ור"ל שהיו מצוים על המילדות שכל מה שעושות לולד בחול יעשו לו בשבת שהוא ג' למילה. ומייתי זה לראיה דס"ל כראב"ע:

**מפני הסכנה** שמניעת חמין סכנה היא לו:

**אם מפני הסכנה כו'**. קושי' היא אם מפני הסכנה מתירין לו לרחוץ פשיטא דהא אפילו לכתחילה מותר לחמם לו חמין לחולה שיש בו סכנה:

**אלונטית** בגד שמסתפגין בו:

**ויתנה ע"ג כריסו בשבת**. שמא ישפכו עליו ונמצא רוחץ בחמין בשבת שלא לרפואה. אבל חמין לרפואתו מותר:

**אלא מותר** צריך לשנות בברייתא נוטל אדם עריבה וכו' דאפילו לרחוץ בהן בשבת אין כאן איסור כיון שאינו רוחץ בהן כל גופו (קרבן העדה):

## פסקה י

**אלא בני יעקב שלא נטלו עצה מיעקב**. וה"ק אע"פ שהם בני יעקב לא עשו עצמן אלא כשמעון ולוי דהיינו כשאר אנשים שאינם בניו לפי שלא נטלו עצה ממנו:

**שמעון ולוי שלא נטלו עצה זה מזה**. משום דהוה סגי דלכתוב בני יעקב שמעון ולוי. אבל שני ל"ל אלא לומר שלא היו שניהם כאחד בעצה אלא כ"א לבדו (יפ"ת):

**וכי אחות שניהם היתה**. ר"ל מיתורא דאחי דינה משמע דלא אתא אלא להודיע שהם לבדם אחיה (יפ"ת):

**שנתן אהרן נפשו עליה**. כשנצטרעה והיינו במה שאמר בי אדוני שפי' בי ממש תחול בי מדת הדין ולא בה (יפ"ת):

**שנתנה נפשה על אומתה**. בכדי להחטיא את ישראל ולהציל את עמה:

**איש חרבו כו' בני י"ג שנה היו**. שאז הגיעו לכלל גבורת איש שנעשו בני י"ג שנה. ולהודיע תוקף גבורתם כי אף בהיותם עוד צעירים בני י"ג עכ"ז מלאה לבם ללחום נגד עיר מלאה (נזה"ק):

**בטוחים היו כו'**. שהיו בטוחים על זכות אביהם שיעשה להם נס. ומתחלה לא אבו להלחם ולבטוח על יעקב. שהבינו שלא יחפוץ אביהם בזה רק אח"כ בכדי שלא יהרגו

מהגוים אשר סביבותיהם שיתקבצו עליהם בטחו על כחו של זקן. וזה שמסיים ולא כו' רוצה כו':

**ולא היה אבינו יעקב רוצה כו'**. כלו' אע"פ שבטחו בזכות אביהם אין זה מפני שברצון אביהם היו עושים כן. אלא שלא ברצונו עשו. וכשראה אביהם שבניו בסכנה שם נפשו עליהם. ואמר אם יבואו וכו' אני נלחם כנגדם:

## פסקה יא

**גוררין בה ויוצאין**. ויקחו את דינה וגו' משמע שלקחוה בע"כ שלא היתה רוצה לצאת מהטעמים דבסמוך:

**קשה לפרוש**. דיצרא אלבשה טפי. ולהכי היתה רוצה להשאר בין הנכרים:

**ואני אנה אוליך את חרפתי**. שאהיה לשמצה ומי ישאני. ולזה טוב לי להשאר בין העמים:

**שעשת כמעשה כנעניים** כלו' שנעשה בה מעשה כנעניים דהיינו זנות כמעשה ארץ כנען כו'. ואע"פ שזו לא היתה ערוה. מ"מ כל מין זנות מתיחס אליהם שהם שטופים בו:

**וקברה בארץ כנען** ואע"פ שירדה עמהם למצרים. אפשר שאחרי מותה העלה אותה שמעון ממצרים. שחמל עליה על שהיא אחותו שהארץ מכפרת כמ"ש לעיל וכפר אדמתו עמו או שרצה שתהיה נקברת עם כל השבטים בא"י. כי ידע שעצמות כל השבטים יעלו בני ישראל ממצרים:

## פסקה יב

**צלולה היתה החבית** לא היה בה שום עכרירות ושום בלבול. מפני שאע"פ שהיה מסורת ביד הכנענים שהן עתידים ליפול ביד זרעי. מ"מ היו יודעים שלא יהיה זה אלא כשירבו. ולפיכך היו שותקים ולא היו מתעוררים עלינו ועכשיו שראו הפועל הזה יתעוררו עלינו ויתעכר החבית שלי שהיתה צלולה עד עכשיו. הרא"מ:

**ר"י ב"ר סימון אמר אמרו עכורה היתה החבית וצללנו אותה**. כצ"ל (רש"י וא"א) וכ"ה בילקוט. ור"ל כי יעקב אמר עכרתם אותי וגו' וכדמפרש לעיל וע"ז ענו ואמרו נהפוך הוא שעד עכשיו היתה החבית שלנו עכורה בידם אבל עכשיו שעשינו בהם נקם נקמת חרב והקב"ה היה עוזר לנו בזה צללנו חבית שלנו לבל יפגעו בנו עוד כבני אדם של הפקר כי הנשארים ישמעו ויראו ולא יזידון עוד (נזה"ק):

**מי גרם ותצא דינה**. דק"ל מדוע לא נסג יעקב אחור מדעתו שבסוף ימיו אמר לשמעון וללוי ארור אפם כי עז. לכן מסיק מי גרם ותצא דינה בעבור היותה יצאנית ולזה נענשה וממילא אין ללמוד מזה כלום למקום אחר. שאחרים לא ילמדו ממעשה שכם (נזה"ק):

# פרק פא

## פסקה א

**ויאמר אלהים אל יעקב כו'** **מוקש אדם ילע קודש כו'**. דעתם ז"ל שהצווי הזה ליעקב כדי שיקיים נדרו ולהודיעו שהצרות שבאו עליו היה בשביל שאיחר תשלומי נדרו כמ"ש בהדיא בתנחומא:

**תבא מארה כו'**. וה"פ מוקש יהיה לאדם שיאכל קודש. וילע מל' ושמת סכין בלועך ואחר נדרים לבקר שכמו שנענש האוכל קדש כן הנודר ואינו משלם. כי הנדור הרי הוא קדש דאמירה לגבוה כמסירה להדיוט (יפ"ת):

**בלועו** בבית בליעתו:

**שהוא נהנה** לא אמר אוכל משום דקמפרש קדש ישראל ולא שייך בזה אכילה ממש. ומשה"כ כל אכליו יאשמו הוא לשון מלציי:

**נתבקרה פנקסו** בתנחומא מפרש שהמלאכים מלמדים עליו חובה ומזכירין עונותיו ע"ש:

## פסקה ב

**ויאמר אלהים וגו' אם נבלת כו'**. כבר פירשתי שדעתם ז"ל שלהוכיחו בא על איחור נדרו. ולהכי מייתי נמי האי קרא דדריש שיהיה נדרך סמוך לפיך ואיידי דמייתי להא מייתי נמי פלוגתא דבן עזאי ור"ע ברישיה:

**אם נבלת עצמך בד"ת**. שתשאל לרבך כל ספקותיך ואע"פ שיש בהם דברים שחביריך ילעגו עליך. סופך להתנשא:

**אם נזדממו אחריך דברים**. אם יש מרננים אחריך בדברי עלילות (ונזדממו הוא מל' עדים זוממים) שים יד לפה ולא תהפך בדברים שאם ידע אחד לא ידעוהו שנים. ואם תהפך בדברים יתגלו לכל. וזה ע"ד וכוסה קלון ערום (יפ"ת ומת"כ):

**מי גרם לך כו'**. מי גרם לך שנתעלמו ממך דברי תורה ותהיה לבוז לפני השואלים הלכה מפיך. ע"י שנשאת את עצמך בד"ת:

**סימוניא** שם מקום:

**מקרא אותנו** לומד אותנו מקרא:

**ושונה** לומד אותנו משנה:

**רקקה דם**. היבמה שחלצה וירקה לפני היבם:

**דלמא לית בר אולפן** שמא אינו בעל גמרא והלכות. אלא בעל אגדות ודרשות:

**אם אמת למה רשום**. דמדכתיב אמת משמע כתיבה תמה העשוי להתקיים. ומדכתיב רשום משמע שאינה כתיבה ממש אלא רושם בעלמא כעין שרושמין לסי' בעלמא:
**והלך לו אצל רבינו**. להגיד צרתו כדי שיפטרהו מהמנוי ההוא שהוא לו לפוקה ולמכשול:
**מה עבדין לך** מה עשו לך שחזרת אצלי:
**אפילו בשיניה כו'**. דלא כתיב וחלצה בידה:
**צחצוחית של רוק** פי' הערוך לשון סחיטה:
**עד שלא נגזרה גזירה**. כלו' עד שלא נגמרה דהיינו חתימה לפי שקודם חתימה מתבטל בתפלה כדלקמן דב"ר פ"א (יפ"ת). והיינו דקא בעי מאי חותמו של הקב"ה. אבל בשה"ש רבה פ' לסוסתי איתא עד שלא נחתם הדין רשום משנחתם גזר דין אמת:
**רבינו בשם ר' ראובן**. הוא ט"ס וצ"ל רב ביבי בשם ר' ראובן וכדאיתא בשהש"ר הנ"ל כי איך יאמר רבי בשם ר' ראובן שהיו רחוקים זה מזה זמן רב:
**מהו אמת** כלו' מה טעם להיות חותמו יתב' אמת שדרך החותם לחתום שמו או כנויו או סימן מורה עליו:
**על שם אני ראשון**. בירו' פ"ק דסנהדרין מפרש לומר אני ה' ראשון שלא קבלתי מלכותי מאחר. ומבלעדי אין אלהים שאין לי שותף. ואת אחרונים אני הוא שאיני עתיד למסור לאחר:
**וטפת** ל' הצפה. כלו' נתגאה רוחי עלי. והוא תרגום של גסות הרוח. ובירוש' ביבמות משמע שעמום ובלבול הדעת:
**נוח לך ליתן זמם**. כלומר מחסום ולא תוציא הדבר בפיך. וזמותי מלשון זמותי בל יעבר פי. וס"ל לר' אבא ב"כ דאין לנדור כלל שמא יבא לאחר. אלא יעשה המצוה בלא נדר:
**אמר רבי מה ידך כו'**. ס"ל דמצי נודר רק שלא יאחרהו. וז"ש שיהיה תשלום הנדר סמוך לפה שהוא הנדר היוצא בפה ואע"פ שלא יהיה בידו בשעת הנדר:
**רבנן אמרי מה ידך קודם לפה**. ס"ל דלא שרי אלא בדבר שכבר היה בידו בשעה שמתנדב דלא חייש ביה לתקלה וז"ש מה ידך קודם לפיך פי' כמו שהיד קודם ליקח המאכל ושוב פותח פיו למאכלו. כן יקדים להביא הדבר בידו ושוב יקדישנו. ואע"ג דהאי נדבה מיקרי ולא נדר. לא דק ונקט נדרך כלישנא דר"א ור"י (יפ"ת):
**על ידי שאיחר נדרו**. ואיחור הנדר הוא הקמת מזבח בבית אל כמ"ש ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך כו' וכה"א אנכי האל בית אל כו' אשר נדרת לי שם נדר (נזה"ק):
**נתבקרה פנקסו** ונענש בצרות עשו והדורון וצלעות ירכו וצרת דנה כדאי' בתנחומא:
**בשעת עקתא נדרא** בתמיה בשעת צרה נודר ובשעת רווחה יסיע מלבו כשטף מים. ובתנחומא גרס בשעת עקי נדרי בשעת רווחא שמטי. ופי' כשהיית בצרה נדרת וכשאתה

ברווחה שכחת. ודייק מדכתיב בברחך מפני עשו שפירושו אחר שנדרת בעת צרה איך שכחת שוב בשעת הרווחה:

**מהולתך חרשא** כלו' הנפה נתחרשה ואין יורד הקמח אקיש עלה הכה עליה בכח בטבעות של ברזל. שכך מנהג הערביים כשמסלתין הסולת יש להם באצבעות צרורות טבעות ומכין הנפה בהם מכאן ומכאן ויורד הקמח. והוא דרך משל כי מי ששכח נדרו צריך יסורין להזכירו (יפ"ת):

**הרי אתה כעשו** דהיה די שיאמר מפני אחיך (יפ"ת):

## פסקה ג

**כל כסות בכלל אליל**. משום דלא שנו אלא כלים שעליהם צורת החמה והלבנה. הא שאר כל המזלות לא. ולא שנו אלא דרקין. הא כל הנחשים לא כדאי' בירושלמי. קאמר ר"י דכל כסות בכלל אליל בהיות בו כל מין צורה זולת הנזכר דיליף לה מיעקב דאמר והחליפו שמלותיכם משמע דכל כסות של אליל אסור. וז"ש אין אנו בקיאין בדקדוקי אליל כיעקב דממתני' לא שמעי' אלא הנך צורות. ומיניה שמעי' דכל מין כסות אסור. וגם במתני' איתא שיוליכם לים המלח. ויתכן לפעמים להמצא. וביעקב כתיב ויטמון שטמן עד כדי שאין אפשר להמצא (ועיין ביפ"ת):

**פלטנוס** הוא הר גריזים שהכותים מחזיקים אותו לקדוש:

**שמראי** אדם אחד מהשמרונים:

**מסיק מצלי** לעלות ולהתפלל בתוך ירושלים. א"ל וכי לא טוב לך להתפלל בהר המבורך הזה ולא בזאת האשפה. שהכותים חושבים שלא הומטר במי המבול ולכן הוא מבורך כדלעיל פ' ל"ב:

**ויטמן אותם כו'**. ובאותו הר היו עומדין ומדברין בו אמרו כו' השמרונים אמרו זה לזה מאחר שזה יודע שעבודת אלילים טמונה בוודאי ילך בלילה ויקחנה. ונתייעצו להרוג את ר' ישמעאל (וכמו שפי' המבאר בפנים) ועמד ר"י בלילה וברח. וע' בירושלמי:

## פסקה ד

**בג' מקומות כו'**. שנתכנסו עליהם למלחמה ומנעם ה' ע"י שהיתה חרדה ביניהם שהכו זא"ז ונתפרדה חבילתם. כענין חרדת אלהים הנזכר ביהונתן ולא היתה עיקר מפלתן ע"י ישראל. והא דלא חשיב סנחריב כי שם מתו כולם ולא מייתי הכא אלא פירוד החבילה (יפ"ת):

**ותהי לחרדת אלהים. ואחד בימי יהושע. אמר ר"א בקשו לרדוף ולא הניחן הקב"ה והיכן נתכנסו לחצור דכתיב כו' שרף יהושע ואמר ר"א במסורת שרפה**. כצ"ל. וכן הוא

בס"מ. וכן גרס הא"א ור"ל ואחד בימי יהושע. והיינו דכתיב ויהי כשמוע המלכים אשר בעבר הירדן וגו' החתי והאמורי הכנעני והפריזי החוי והיבוסי ויתקבצו יחדיו להלחם עם יהושע ועם ישראל פה אחד. ולא נאמר שם אח"ז ספור מלחמה כי אם ספור בני גבעון ושמלך ירושלים קבץ אליו איזה מלכים להלחם עם יושבי גבעון. והאחרים להיכן הלכו. אלא שנתפרדה החבילה לחרדת אלהים אשר נפל עליהם (נזה"ק). והאי דחשיב יהונתן שנית וה"ל למימר יהושע שנית. והוא משום דביונתן כתיב מפורש ותהי לחרדת אלהים. וכן ביעקב כתיב חתת אלהים:

**והיכן נתכנסו**. בימי יהושע ועז"א ואמר ר"א במסורת שרפה כו'. והיינו דכתיב כאשר צוה ה' את משה כן צוה משה את יהושע וכן עשה יהושע וגו' דריש ליה לרבות שריפת חצור הנזכר מקודם שלא עשה כן אלא במסורת מפי משה:

**שכל מי שנכנס כו'**. כבר נתבאר לעיל פ' ס"ט ע"ש:

## פסקה ה

**לשון יוני הוא** ממה שכפל הכתוב להודיענו שקרא שמו אלון בכות דרשו שרמז לזה (יפ"ת):

**ל"י הוא אלון אחר**. ולעיל פ' ס' דריש כ"כ מלת הלזה אלון זה. ורש"י ז"ל בחומש הביא אלון בלשון יוני אבל. והוא תמוה שהרי מפורש כאן שבל"י אלון הוא אחר לא אבל. אמנם גם פירושו זה אמת הוא כי אליה או אלי הוא בל"י קינה ונהי:

**באה ליה בשורתא שמתה אמו**. הרמב"ן ז"ל ביאר טעם הדרשא. וכתב שאין לבכות כ"כ על המינקת הזקנה שיקרא המקום עליו על שם האבל. אבל יעקב התאבל ובכה על אמו אשר אהבתו ושלחה אותו שם ולא זכתה לראותו בשובו. ומה שלא פירש הכתו' מיתתה בפירוש אמרו בתנחומא סדר כי תבא לפי שלא הוציאו מטתה ברבים. אמרו מאן יפוק כו' אם יפוק [עשו] רשיעא קומה ימרון לייטין בזייתא דהדין ינוקין. מה עשו הוציאו מטתה בלילה. אריב"ח לפי שהוציאו מטתה בלילה לא פרסם הכתוב מיתתה אלא ברמז הה"ד ויקרא שמו אלון בכות ל"י הוא אלון תרי שתי בכיות ע"כ:

**שמתה אמו** עיין מ"ש לקמן פ"ק:

**ברכת אבלים בירכו**. דדרשי' סמוכים (יפ"ת):

# פרק פב

## פסקה א

**ומתקיים ביעקב** כלו' דוד ביקש על עצמו שיעשה עמו אות לטובה כאשר עשה עם יעקב. כי הזכיר דוד חסדי ה' ליעקב ובקש גם על עצמו כן:

## פסקה ב

**כתיב מי יעלה בהר ה' כו'**. היינו כדדרשי' בשוח"ט מי יעלה בהר ה' מדבר ביעקב קום עלה בית אל. ומי יקום במקום קדשו ויפגע במקום. נקי כפים אנכי אחטנה. ובר לבב משמת את כל כלי וגו'. אשר לא נשא לשוא נפשו ללבן. ולא נשבע למרמה וישבע יעקב בפחד אביו יצחק. ישא ברכה וירא אלהים אל יעקב עוד ויברך אותו. והיינו דמייתי האי קרא הכא איעקב:

**כתיב כה אמר ה' צבאות כו'**. ולעיל מיניה כתיב הציבי לך ציונים וגו' והוא ציון על המת ותמרורים עליו. ואח"כ כתיב ברכה זו כענין ברכת אבלים. ועוד מדכתיב אצל הברכה אלהי ישראל סבא. וש"מ שנתברך ברכה מיוחדת מה' ואיזה הוא הה"ד וירא אלהים אל יעקב ויברך אותו (מת"כ):

**כתיב איש אמונות כו' זה יעקב**. שיעקב היה איש אמונות ולא נבהל להון וממון שאינו של יושר וכדכתי' כי משמת את כל כלי וגו'. ולפיכך זכה לרב ברכות:

**ואץ להעשיר כו' כתיב ברכת ה' היא תעשיר כו'**. ה"ג כתיב איש אמונות רב ברכות זה יעקב. ואץ להעשיר לא ינקה לא יעשיר אכ"כ אלא לא ינקה. זה עשו הרשע שנתחתן ביהודית ובשמת ומחלת להרבות עושר שאין לו נקוי עולמית. הה"ד ונקיתי דמם לא נקיתי וכתיב על רדפו בחרב אחיו. כצ"ל וכ"ה בא"א. וה"פ דמדאמר על רדיפת העושר לשון לא ינקה למי שרדף אחריו עד שאין מחילה ונקיון עולמית. ודי היה שיאמר לא יעשיר. אבל אומרו לא ינקה ודאי הוא בעושר הבא לבעליו ע"י שפיכות דמים. והיינו עשו כדלעיל פ' ס"ז שאמר הריני הולך ומתחתן לישמעאל והוא בא והורגו כו' ויורש אני שתי המשפחות וכו' הרי מפורש שע"י רדיפת העושר בא לכלל שפ"ד. ועל כזה ודאי אין לו ניקוי עולמית (ואע"פ שזה לא היה אלא בחיתון מחלת לבד. נקט נמי הכא יהודית ובשמת. דאי לא היה כונתו בנשואי מחלת אלא לעשות רצון אביו שרעות בעיניו בנות כנען לא היה מחזיק גם יהודית ובשמת שהיו מבנות כנען. ומזה נתב' שלא היה כוונתו אלא להתנקם מיעקב) וז"ש וכת' על רדפו בחרב אחיו:

**מזבח אדמה תעשה לי**. וס"ד אבוא אליך וברכתיך:

**והרי דברים** ק"ו שיש ללמוד מק"ו למר מהבונה מזבח ולמר מזה שמקריב קרבן שהקב"ה בעצמו מברכם. ק"ו יעקב (יפ"ת):

**שאקונין שלו קבוע**. לעיל פ' ס"ח:

**ושור ואיל לשלמים וגו'**. כי היום ה' נראה אליכם. וכן כתיב שם וירא אליכם כבוד ה'. וירא כבוד ה' אל כל העם. והאי וירא כבוד ה' ע"כ היה לברכם מדכתי' מקודם שם וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם. והיא ברכת כהנים שנא' ואני אברכם. לכן תיכף אחר ברכת כהנים נגלה ה' אל כל העם ויברכם:

**ברוך אתה בבואך** שנתקיים בו ברוך אתה בבואך וכו' שבבואו לבית חמיו ובצאתו מבית חמיו בשניהם נטען ברכות (וע' ביפ"ת):

**מקים דבר עבדו כו'**. שהברכה הנזכר כאן אינה אלא מה שא"ל שמך יעקב וגו'. וכן ברכת המלאך דלעיל. וזה היה לקיים דברי המלאך כי הוא בישרו בזה (יפ"ת):

**משהקים דבר עבדו כו'**. מפרש דה"ק קרא ממה שה' מקים דבר עבדו דהיינו מ"ש המלאך שנגלה ליעקב. ידענו דעצת מלאכיו ישלים שיקיים דברי הנביאים המתנבאים על ירושלים וע"ל פ' ע"ח סי' ד':

**הה"ד בית אל ימצאנו** רישיה דקרא וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו. וה"פ בכה ויתחנן לו המלאך שישלחנו ואמר לו שבבית אל ימצאנו ה' ויחליף שמו ושם ידבר עמנו עם שנינו:

**ונגלה עליו הקב"ה לקיים דבריו של מלאך**. בשני דברים האחד במה שאמר לו שה' יגלה עליו להחליף שמו. והשני חלוף השם בעצמו:

## פסקה ג

**וירא אלהים אל יעקב עוד וגו' ר' יוסי כו'**. כצ"ל:

**עוד כבראשונה** כפרש"י בחומש אחד בלכתו ואחד בשובו. ומפרש שהוא להקיש השניה לראשונה מה הראשונה ע"י מלאך כשאמר לו קום עלה בית אל דמשמע ליה אלהים הנזכר שם מלאך. מדקאמר לאל הנראה אליך ולא קאמר לי שנראתי לך (יפ"ת):

**עוד איני מיחד** דה"ק וירא אלהים אל יעקב עוד על מה שנראה לאברהם וליצחק. הא מכאן ואילך לא יהיה עוד מי שייחד שמו עליו שאין קורין אבות אלא ג':

**עוד פעם אחרת כו'**. וה"פ וירא ה' אל יעקב ויאמר לו עוד פעם אחרת אני נגלה עליך. והיינו בבאר שבע ברדתו למצרים אבל בפעמים אחרים היינו מ"ש ותחי רוח יעקב אביהם ופרש"י שרתה עליו שכינה שפירשה ממנו. וכן מ"ש לקמן פ' צ"ח תלה עיניו

וראה שכינה עומדת על גביו לא היה שם גילוי שכינה ממש בדרך נבואה אלא מדרגת רוה"ק למטה ממדרגת הנבואה (יפ"ת):

**ברכת אבלים בירכו**. ולעיל סוף פ' פ"א מייתי ליה אגב פירושא דאלון בכות. וסמך לו החולקים בפירוש הברכה. והשתא מייתי ליה בדוכתיה בלי מחלוקת לומר דעת המדרש כי זה עיקר הפירושים (יפ"ת):

## פסקה ד

**הייתי אומר כו' כבר יצא מחלצי**. כצ"ל. כלו' מתחלה הוה ק"ל מאי גוי וקהל גוים יהיה ממך. ומאי ממך דמשמע שיהיה לו מחדש שבטים. ואפי' בנימן כבר יצא מחלציו אלא שלא נולד עדיין שהיה במעי אמו. והיכי מיתוקמי קראי. ושוב חזרתי ואמרתי גוי זה בנימן שמאחר שעדיין לא נולד יצדק בו לומר יהיה ממך. וגוים זה מנשה ואפרים שעתידין לצאת מיוסף והם במנין השבטים ויצדק לומר יהיו ממך שהוו כאילו נולדו ממנו ממש כדכתיב כראובן ושמעון יהיו לי. והשתא אתי שפיר ומלכים חלציך יצאו דהיינו ירבעם ויהוא כדבסמוך. והם ממנשה ואפרים (יפ"ת):

**וקהל גוים זה מנשה ואפרים**. מפרש כאילו כתוב וקהל וגוים. קהל חד וגוים חד. ויהיה קהל נא' על מנשה. וגוים על אפרים דכתיב ביה וזרעו יהיה מלא הגוים (יפ"ת):

**זה ירבעם ויהוא** שירבעם מאפרים ויהוא ממנשה. והא דלא נקט עמרי ואחאב ואחזיה ויהורם מאפרים. לפי שלא מלכו על פי נביא. אבל מה שלא הזכיר את שאול שהיה מבנימין משום דכתיב מחלציך יצאו ובנימין כבר יצא מחלציו:

**רבנן אמרי אפשר כו'**. שאין מלכי אפרים ומנשה בכלל זה כלל. מאחר שיוסף כבר נולד. ולא יתכן לומר בהם ומלכים מחלציך יצאו. אבל בבני בנימן יצדק לומר כן מאחר שעדיין לא נולד. הוי ליה כיוצא מחלציו אח"כ:

**ומלכים מחלציך יצאו זה שאול ואיש בושת**. וחשב אבנר שאפשר שימלכו דוד ואיש בושת זה בישראל וזה ביהודה. או שמלכות דוד מתקיים אח"כ ושמואל לעתים רחוקות ניבא (יפ"ת):

**ומה ראו לרחק ולקרב**. כצ"ל:

**מקרא קראו ורחקו כו'**. שאע"פ שאי אפשר למחות שבט מישראל כלו' ממנין י"ב שכך הם נמנים לעולם. וכן אמר בפ' י"נ (ב"ב קט"ו:) גמירי דלא כליא שבטא מ"מ לא חששו לאבוד שבט בנימין. לפי שאפרים ומנשה חשובים ב' שבטים והרי הם י"ב בזולת בנימן אבל כששתו לבם למ"ש גוי וקהל גוים דהיינו בנימן ואפרים ומנשה. ראו שאע"פ שאפרים ומנשה במנין מ"מ בנימן יהיה לגוי ולזה חששו שלא ימחה שבט מישראל:

**מקרא קראו וקרבו גוי כו'**. בירוש' מסיים בה ועדיין לא נולד בנימן:

## פסקה ה

**עתידין בניך כו'**. שיקריבו כקהל עמים בשעת איסור הבמות. והיינו שאליהו יקריב בבמה בשעת איסור הבמות כשקבץ הנביאים בהר הכרמל:

**מה קהל עמים** היינו האומות (רש"י):

**ר"ח מייתי ליה מהכא**. לר"ש דגוי וקהל גוים רמז אקרבן דכתיב ויקח אליהו י"ב אבנים אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך כי מה הוצרך להזכיר מה שנקרא שמו ישראל. אלא שלפי שבמאמר ה' עשה אליהו כדאמר בירושלמי פ"ג דתעניות קאמר דדייק ליה אליהו מהכא כי כשנא' לו מפי ה' ישראל יהיה שמך שם נא' גוי וקהל גוים שיעשו לפעמים כמעשה גוים (יפ"ת):

**אשר יולד לישראל כו'**. פי' ששבט דן שהקימו את הפסל מצאו סמך ממ"ש גוי וקהל גוים שמשמע שיצאו ממנו גוי שיעבדו לע"א כקהל הגוים. ולכך אמר אשר יולד לישראל לרמוז לזה שנא' כשנקרא שמו ישראל. אבל הם טעו כי ה' לא אמר ליעקב אלא דבר אליהו שהיה קידוש ה':

**משיעשו בניך כעמים להרו של זבולון כו'**. פי' משעה שיעבדו אליל כעמים. אז להרו של זבולן יאספו שם יזבחו זבחי צדק שיעשה להם צדקה ויקבלם אע"פ שהם באיסור במות. ופירוש הר יקראו יאספו להר הוא הר הכרמל שהוא מזבולן:

**אלא גוי כו'**. כלו' היתר איסור הבמה לאליהו למדנו מפסוק עמים הר יקראו ופסוק גוי וקהל גוים בא לחייב על כל שבט ושבט ור"ל דאי' פלוגתא בפ"ק דהוריות בפר העלם דבר של צבור דר"מ ס"ל דאפי' חטאו כל ישראל אין מביאין רק פר אחד לכולם ור"ש ור"י ס"ל דכל שבט ושבט איקרי קהל הילכך אם חטאו כל ישראל מביאין י"ב פרים. ואם חטא שבט אחד בלבד מביא פר אחד. וקאמר הכא דטעמא דר"ש ור' יהודה הוא מדכתי' גוי וקהל גוים יהיה ממך דעל בנימן שעדיין לא נולד קאמר. אלמא לבנימן לחודיה קרי קהל גוים. וכך צ"ל לחייב על כל שבט ושבט כדברי ר"ש ור"י שאומרים (הוריות דף ה') לחייב על כל קהל וקהל:

## פסקה ו

**כמלא פי הפך שופע לו מן השמים**. כצ"ל (א"א) וכ"ה לעיל פ' ס"ט. וקרוב בעיני דאגב שיטפא דאיתמר התם אוצוק שמן על ראשה כתבוהו כאן (יפ"ת):

## פסקה ז

**חלולה ככברה והבר מצוי**. ע' מ"ש רש"י בחומש שבא לפרש הטעם למה נקרא כדי מחרישה ל' כברת. לכן אמר בשעה שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה דהיינו ע"י המחרישה והבר של תבואה מצוי אח"כ ולכך נקרא מקום המחרישה כברת שהוא נוטריקין לשון כברה ולשון בר. ורבנן מפרשי שלכך נקרא כדי המחרישה כברת בלשון בר וכבר ונוטריקין היא (נזה"ק):

**והבר** והדגן:

**ג' הם שנתקשו כו'**. כלו' בג' אלו מצינו ענין קישוי הלידה שמתו בשעת לידתן:

**אשת פנחס** בן עלי הכהן:

**עד יום מותה לא היה לה ולד**. דאם לאו הכי לימא סתמא לא היה לה ולד:

**שפעת** שצעקה כמו כיולדה אפעה. וכן דריש בויק"ר פ' כ"ט ופעלכם מאפע ממאה פעיות שהאשה פועה בשעה שהיא יושבת על המשבר:

## פסקה ח

**שינו עטיפתן** פי' שינו עטיפת כסותם המיוחדת ליהודים כדי שלא יכירום שהם יהודים:

**סרדיוט** ממונה מבית המלך. והכיר אותם שהם יהודים:

**בניה של תורה** אדוקים בה כבן הכרוך אחרי אמו:

**תנו נפשכם עליה**. בפרהסיא ולא תשנו עטיפותיכם ואפי' שתסתכנו עליה ואם אין אתם בניה של תורה למה אתם נהרגים עליה שאם רוצים להעבירכם על דת אתם מוסרים נפשכם:

**ועליה אנו נהרגים** אילו יעבירום ח"ו עליה. אבל אין ראוי לאבד עצמו לדעת כל שאפשר להתנכר ולא יעבירום (יפ"ת):

**ואם לאו** שלא תמצאו טעם ליישב ד"ת על מכונם. א"כ אין ראוי לחוס עליכם:

**כתוב אחד אומר נצב לריב ה'** דמשמע שהוא דן בעמידה. וכתיב כי שם אשב דמשמע בישיבה ולמה ימשל פעמים בעמידה ופעמים בישיבה בהיפך. ומשני שהעמידה רמז לקיצור הדין ומהירתו. והישיבה בהיפך (יפ"ת):

**מקצר בדין** כלו' שאינו מדקדק הרבה בחטאם ולכן כשמשלם גמולם מיקל בעונש. והיינו מפשר בדין לשון פשרה ולעכו"ם בהיפך מדקדק הרבה בחטאם ומחמיר בעונשם. ועיין מ"ש בש"ר פ' י"ז:

**אנטדיקוס** הוא בעל דין בל' רומי שעומד כבעל דין לפני הדיין (מת"כ) והיינו לפני ב"ד של מעלה כדאמרי' אין הקב"ה עושה דבר אלא א"כ נמלך בפמליא שלו. והכוונה דמתחלה יושב ומדקדק בחשבון העונות ואח"כ הוא עומד ותובע כבעל דין לנקום נקם:

**מהו דין דכתיב עובד אדמתו**. דמאי קמ"ל:
**א"ל טוב מי שהוא חוכר**. טוב מי ששוכר שדה אחת ועובדה ממקבל שדות הרבה ולא יוכל לעובדן ויניחן בורות והיינו מרדף רקים שהשדות יהיו ריקנים ובורים:
**אלא עובד אלהים כו'**. מפרש עובד ר"ל עובד אלהים. ואדמתו פי' עד מותו. וענינו שלא יחמיץ אלא יהיה קיים תמיד בעבודתו. זה יזכה לעוה"ב זכות מרובה. ומרדף רקים הם הסרים מאחרי ה' ישבעו ריש (יפ"ת):
**כך ממסמסין נפשה של חיה**. מסמס הוא הפך מקשה. כמו (חולין מ"ה:) המוח שנתמסמס וכלו' משדלין אותה בדברים רכים ואומרים לה אל תיראי שלא תמות כי בן זכר ילדת שהוא סימן חיים ושלום:
**כההיא כו'**. כלו' ומקרא יתיישב כההיא דאמר אבא חלפוי תאומה יתירה כו' ולפיכך כתיב כי גם לרבוי וניחמה בזה:

## פסקה ט

**בר צערי**. בן אוני וצערי באשר בא המות לרגלו. ולפיכך כדי לבטל ממנו הסימן רע לפיכך אביו קראו בן ימין לקושרו שוב במדרגת החסד והימין:
**סמוך למיתה קבורה** וה"נ אמרינן בסוף פ' אלו מגלחין דבחיה סמוך למיתה קבורה מפני הכבוד. ואיכא למ"ד התם דה"ה אפי' בשאר נשים:
**בלכתך היום מעמדי וגו'** ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימן בצלצח:
**וכתיב בית לחם אפרתה**. סיפיה דקרא צעיר להיות באלפי יהודה. משמע מיניה דבית לחם מיהודה:
**אסוף חרפתי** שאיני יודע להשיבו:
**הכי אמר בלכתך היום כו'**. כלו' עכשיו שאתה מדבר עמי הם בקבורת רחל וכשתפגע בהם תמצאם בצלצח בגבול בנימן. וז"ל אגדת שמואל פ' י"ד א"ל הכי א"ל למחר הן באין מקבורת רחל את הולך והן באין ואת מוצא אותן בגבול בנימן בצלצח (מת"כ):
**ואית דאמרי בלכתך כו'** פי' עכשיו בעת הדיבור היו בגבול בנימן. ובעת המציאה היו בקבורת רחל (מת"כ):
**והאי דוקא** פי' והאי לישנא בתרא דוקא ועיקר ויש גרסו והא דוקא פי' לישנא קמא עיקר וכן באמת במדרש שמואל לא מייתי רק פי' הראשון:

## פסקה י

**יבנה לו נפש על קברו**. כצ"ל (מת"כ) והוא בנין כעין שבונים על הקבר. ובל' מקרא שמו ציון (ערוך):

**אין עושין נפשות לצדיקים**. אין עושים להם מצבה הנקרא נפש שהוא לזכרון המת לפי שהצדיקים אין צריכין להם. שהרי דבריהם ומעשיהם הטובים הם זכרוניהם:

**למדנו שנקראו ישראל ע"ש רחל**. ולכן אף דאין עושין מצבה לצדיקים הציב יעקב מצבת אבן על קבורת רחל לפי שהיתה עיקרית הבית ונקראת אבן ישראל שנקראו ישראל על שמה (נזה"ק):

**על שם רחל שנא'** (**ירמיהו ל"א:ט"ו**) **רחל מבכה על בניה. ולא סוף דבר לשמה אלא לשם בנה שנא'** (**עמוס ה':ט"ו**) **אולי יחנן ה' צבאות שארית יוסף. ולא סוף דבר לשם בנה אלא לשם בן בנה שנא'** (**ירמיהו ל"א:כ'**) **הבן יקיר לי אפרים**. כצ"ל וכן הוא לעיל פ' ע"א:

**ד"א ותמת רחל בדרך אפרת כו' צפה יעקב שהגליות כו'**. כלו' מה שהקים יעקב מצבת אבן על קברה כדי לידע מקום קבורתה שיבואו שמה בני הגולה לבקש רחמים (נזה"ק):

**לקבור את רחל בדרך אפרת**. ולא הכניסה לעיר. ואע"ג דאמרינן לעיל סי' י' סמוך למיתה קבורה הא לא היה רחוק מן העיר רק כברת ארץ שהוא דרך מועט:

**כדי שתהא מבקשת רחמים** שהצדיקים המתים נשמותיהם יורדות ושומרות הגוף בקבר עד שירגישו בעניני העולם הזה (יפ"ת):

## פסקה יא

**קשה היא שלשלת יוחסין שתעקר**. כי מי שראוי למעלה מצד יחוסו לא ידחה ממנה מפני אחר שהגון ממנו. שאע"פ שראובן חטא לא נוטל כבוד בכורתו שראויה לו מיחוסו (יפ"ת):

**וכתיב ויהיו בני יעקב שנים עשר**. שאע"פ שחטא קצת לא נדחה מיחוס השבטים ועדיין נקרא בכור וכדכתיב בני ראובן בכור ישראל. והא דלא יליף מדכתיב הכא בכור יעקב ראובן. משום דמצינו למימר דמעיקרא הוה בכור. אבל מדכתיב בני ראובן בכור ישראל יליף שפיר (יפ"ת):

**בכורת ממון ניטלה ממנו**. להיות יוסף נוטל פי שנים כבכור בנחלת הארץ אבל לא ניטלה ממנו בכורת יוחסין. והיינו כמ"ד בסמוך אין מיחסין ליוסף אלא לראובן:

**לא לראובן להתייחס** ר"ל דלאו דוקא בכורת ממון ניטלה ממנו אלא אפי' ליוחסין ניטלה בכורה ממנו:

**אין מיחסין ליוסף כו'**. וה"ק קרא נתנה בכורתו ליוסף. ודוקא לממון אבל לא ליוחסין (ועיין בנזה"ק):

**בני לאה בכור יעקב ראובן**. וליכא למימר דמעיקרא הוה בכור הוא דקאמר. דא"כ מה לו להזכיר כאן הבכורה:

**בכור לעיבור** שנתעברה לאה מביאה ראשונה והיה טיפה ראשונה שלא ראה יעקב קרי מימיו כדלעיל פ' ע"ט:

**בכור ללידה** אף שנולדה תאומה עמו. הוא נולד ראשון לה:

**בכור לבכורה** כלו' ליוחסין שהוא סתם בכורה כדכתיב ולא להתייחס לבכורה. ואתי כמ"ד אין מייחסין ליוסף אלא לראובן (יפ"ת):

**בכור לנחלה** לנחול פי שנים בנכסי יעקב וליטול חלקו בארץ ראשון שבתחלת הסיפור שם (במדבר ל"ב:א') הקדים ראובן לגד שנא' ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד:

**בכור לעבודה** שעד שלא הוקם המשכן היתה עבודה בבכורות וכדלעיל פ' ס"ג (יפ"ת):

**בכור לתשובה** שראובן פתח בתשובה כדלקמן פ' פ"ד:

**בכור לנבואה** שנא' תחלת דבר ה' בהושע שהיה ראשון לארבע נביאים שהיו בימיו. והושע מראובן היה כדיליף בפסיקתא (יפ"ת):

## פסקה יב

**ואהליבמה ילדה וגו' הה"ד** (**ירמיהו מ"ט:י'**) **כי אני חשפתי את עשו** כצ"ל (יפ"ת) וכן הוא בילקוט:

**קליפת בצלי**' ר"ל שפי' חשפתי את עשו קלפתי הבצל שלו. ור"ל הראיתי יחוסו. וזה כדי לגלות מסתוריו. והיינו הממזרים הנעשים בסתר. ודמה סיפור תולדותם ויחוסם לקליפת הבצל שע"י זה יודע טעם שבו (יפ"ת):

**רב אמר שלשה** אחד ענה מצבעון שבא צבעון על אמו והולידה ענה. והשני אהליבמה מצבעון מדכתיב בה בת ענה בת צבעון שבא צבעון על כלתו אשת ענה ויצאת אהליבמה משניהם. והשלישי תמנע מאליפז וכפרש"י בחומש:

**ור' לוי אמר ארבעה** דגם קרח דהכא ממזר הוא מפני שמנאו הכתוב בבני אהליבמה אשת עשו ועם אלופי אליפז נראה שבן אליפז היה שבא על אשת אביו וכפרש"י בחומש. ומ"ד ג' ס"ל ב' קרח היו כדפרש"י בפ"ק דסוטה ע"ש. ואע"ג דענה ואהליבמה לא נולדו מעשו וזרעו. מ"מ קאמר בהו שעשו העמיד ממזרים כי ע"י שהתחתן בהם העמיד פסול ממזרות במשפחת זרעו (נזה"ק):

## פסקה יג

**לב חכם לימינו כו**'. נתב' לעיל פרשה ע"ד:

**מפני שט"ח כי גר יהיה זרעך**. המוטל על זרעו של יצחק. אמר אלך לי מכאן אין לי חלק במתנה שנתנה לו הארץ הזאת ולא בפרעון השטר. ואע"ג דבקרא כתיב מפורש כי היה רכושם רב. אך למה הלך עשו דוקא זה היה מפני השט"ח. וריב"ל ס"ל מפני הבושה שמכר את הבכורה. או מפני בושת זרעו שהיה בו פיסול ממזרות כדלעיל:

## פסקה יד

**למה לי לדרוש**. כלו' מאי איכא למדרש ביה דכתביה קרא:

**וכתיב ואחות לוטן תמנע** וכיון דתמנע היתה אחות מלך ודאי בת מלך היא כפרש"י בפ' חלק:

## פסקה טו

**מה ראה הכתוב**. פי' איך נכתב פעם בבני שעיר ופעם בבני צבעון אטו תרי נינהו בתמיה. דהא כתיב הוא ענה משמע הוא ענה האמור למעלה כדאמר בגמרא. ומשני לעולם חד הוא אלא שבא צבעון כו' דהשתא מתרצי קראי כמו שנפרש בסמוך:

**הכלאים** הפרד שהוא מן הסוס והחמור לא נבראו ממש. אבל נבראו בכח התולדות. האש בכח האבנים והכלאים בכח הסוס והחמור:

**אימתי נבראו** כלו' מי נסה זאת שיצא הדבר לפועל:

**הה"ד הוא ענה אשר מצא את הימים**. דפירוש ימים פרדות כרבנן שהמציא שיולידו מין שלא במינו. ואינו כן בשאר הכלאים של בהמות. ונחשב לו בדורו לחכמה ונודע במעשה ההוא ויתארוהו בו (יפ"ת). ונקראו ימים לפי שאימתן מוטלת על הבריות:

**המיונס**. מין חיה (רש"י) והמוסיף כתב בל' יוני פרד:

**המיסו** בלשון לעז מסו חציו. ונראה שהיו קורין כן הפרד לפי שחציו סוס וחציו חמור והוא מצא אותן שזיוג חמורה כו' וכדלקמן:

**ואלו הן הסימנים** להכיר אם אמו חמורה ואביו סוס או בהיפך:

**הוה מפקד** היה מצוה לאותן הממונים על בית הנשיא שיהיו קונין מאותן שאזניהם קטנות. וכתב הפ"מ שמפני הכלאים א"ל כן. גם י"ל דאותן שאמותיהן סוס טובים וקלים ברגליהן:

**ואתה בראת דבר של היזק** כמ"ש לקמן מעולם לא אמר אדם שנשכו פרדה לבנה וחיה:

**חכינא** נחש:

**חרדון** מין צב:

**חברבר** מין נחש צפעוני והוא הערוד. ואולי שלא נתרפא ענה ממנו שנשכו:

**פרדה לבנה וחיה** עי' בחולין דף ז':

**ר' לוי בשם רבי נזירא כו'**. לעיל פ' י"א:
**אותה האור** הוא אור של שבעת הימים:
**תחת כל השמים ישרהו**. ואורו על כנפות הארץ. ודריש ישוררו למי שאורו על כנפות הארץ:
**חשך ישופני** זה הנחש דכתיב ביה הוא ישופך ראש הוא רוח הטומאה שכחו בחשך:
**הואיל ותחלת ברייתה** שאין מברכין אלא על דבר חדש ומברכין לה' על שחידשו:
**מפני ששבת האור כו'**. והוא כתחילת ברייתא שאחר העדר מרגישין הטובה ואז שייך לברך עליה:

## פרק פג

### פסקה א

**רבי יצחק פתח אלונים כו'** דימה את צור לאניה שהתורן ממקום אחד וההוגנין דהיינו המשוטות ממקום אחר. שכן אמר שם ארז מלבנון לקחו לעשות תורן עליך. אלונים מבשן עשו משוטיך. וכן בארץ אדום הוצרכו להעמיד מלכים מזולתם שלא נמצאו בהם הגונים לדבר (יפ"ת):
**תורן ממקום כו'** לפי שצ"ל גבוה וארוך יביאום מהלבנון והמשוטות צריכין שיהיו חזקים. יביאום מבשן:
**שמלה ממשרקה כו'**. שארצות אלו אינם מארצות החורי כי לא מצינו אותן נזכרות בגבולי שעיר החורי (יפ"ת):
**ואלה המלכים נחלה מבוהלת כו'** דק"ל איך זכה עשו למלכות קודם יעקב ואיה ברכת יעקב. ועז"א נחלה מבוהלת בראשונה כשבאה בבהלה ובמהירות אחריתו לא תבורך:
**בהר ציון. ואלה המלכים וגו' א"ר איבו קודם שלא עמד מלך בישראל אבל משעמד מלך בישראל נציב מלך**. כצ"ל (מת"כ ונזה"ק). כלו' משעמד מלך בישראל לא היה באדום מלך אלא נציב מלך דהיינו שר המוצב בהנהגת המדינה הוא היה במקום המלך ולא מלך ממש:

### פסקה ב

**בשעה שזה מעמיד מלכים**. כלו' מימות משה היה אדום מעמיד מלכים וישראל שופטים שהיא מדרגה פחותה ממלכים. אבל משהוקם מלך בישראל בימי שאול מאז נהפך השיטה שנתבטל מלכות מהם:

**ובשעה שזה מעמיד אלופים**. שבא נ"נ ובטל של אלו ואלו. שמאז לשניהם לא היה מלכות. אבל מ"מ לא היו שוים בגדולה שהיו אלופים מעשו ונשיאים מישראל שהיא מדרגה פחותה מאלופים. אבל מ"מ לא נתבטל גדולת ישראל לגמרי:

**יהושפט** ובימי יורם בנו כתיב בימיו פשע אדום מתחת יד יהודה וימליכו עליהם מלך:

**ונתן גדולה להמן**. שהיה נין עמלק:

## פסקה ג

**וימת בלע א"ר אבהו**. כצ"ל (מת"כ). ור"ל וימת בלע וימלוך תחתיו יובב בן זרח מבצרה:

**כבר היתה מלכות עקורה מעשו**. שאין להם מלך בן מלך כדאיתא בפ"ק דע"ז. ולכן אילולא שבצרה העמידה להם מלך היתה מלכותם עקורה (יפ"ת):

**אין לי עסק אלא עם בצרה**. והכוונה שעיקר כעסו על בצרה. ומ"מ אדום לא ימלט. וז"ש ר"ב אעפ"כ וטבח כו':

## פסקה ד

**ר' לוי ור' סימון**. משום דכתיב בו שם אשתו ושם אבותיה. לכן הוצרכו לומר דאתא לדרשא (יפ"ת):

**מטיבי אלהות כו'** הכל פירוש אחד דהטבה הרמוזה בכאן הוא בענין אלוהות שהיו מטיבין עצמן לעבודת אלילים:

**טוריות** פלטרין כמו טירות (רש"י):

**מטיבי נשים היו** ונדרש מהיטבאל עם בת שאחריו כאילו אמר מטיבים אל הבת:

**שהיו מטיבין אותה לבעלה כו'** מקשטים אותה להכניסה לחופה. ואח"כ חוטפים אותה ממנו וכ"ז לעיל פ' כ"ו:

**ואח"כ טורדין אותה** והיינו בת מטרד:

**טרודים היו במזונותם מן דעתירין כו'**. כלו' בתחלה היה יגע א"ע בטרדות ובחריצות. ואחר שהעשיר היה מתפאר ואמר מה כסף מה זהב (רש"י ומת"כ):

**היום מלך מגדיאל** כלו' שהוא מזרע מגדיאל האלוף העשירי. ואע"פ שעוד מלכו אחריו כמה מלכים. כולם היו מזרע מגדיאל. וככלות שבט המלכות מזרע מגדיאל יצמח אחריו קרן מלכות במשפחות עירם שהוא האחרון והוא עתיד לערום תסוריות למלך המשיח. והוא מל' ערמת חטים פי' שימלא אוצרות למלך המשיח כערמה:

**תסוריות** אוצרות:

**נראה לו אליהו**. משום שהם מוכנים למלך המשיח:

**מצמתין** קבצו וצמצמו האוצרות:

**עד שמלאן** פרש"י בעלילות בא על ב"א ומלאן בשוחדות שהיו משחדין אותו:

### פסקה ה

**התבן והקש כו'** בא לתת טעם מה שהצליח אדום למלוכה קודם יעקב. כי הוא בדמיון התבן והקש אשר יצמחו בתחילה ויעלו מעלה מעלה עד שיראה לכאורה כי הם עיקר הזרע. ולפי האמת עיקר הפרי בא באחרונה:

**לזרותה** כמד"א הנה הוא זורה הגורן:

## פרק פד

### פסקה א

**בזעקך יצילוך כו'** דריש דרמיז ביה ליעקב שאירע לו כזה שמתחל הוצרך לברוח מפני עשו. אבל בשובו לארצו עם קיבוץ הרבים אלו בניו נדחו עשו ואלופיו ממנו ומפניו בכח תפלתו. היינו דקאמר כנוסו וכנוס בניו כלו' תפלתו ותפלת בניו שהתפללו בקיבוץ הצילו מיד עשו ואלופיו עד שכולם נדחו מפניו מן הארץ ועז"א ואת כולם ישא רוח. והחוסה בי ינחל ארץ זה יעקב שמאז נשאר לו לבדו נחלת הארץ דעליה כתיב וישב יעקב וגו' שנתיישב שם בישיבת שלוה וסמיך ליה אלה תולדות יעקב לרמוז שעמד לו קבוץ הרבים היינו קבוץ בניו. והיה מעשה האבות סי' לבנים (יפ"ת):

### פסקה ב

**נסו ואין רודף כו'**. שהקב"ה מסבב שהרשע ינוס אע"פ שאין לו רודף כדי שהצדיקים ישבו במקומם בטוח ושקט ככפיר. וכן קרה לעשו שנס ואין רודף לו כי אף למ"ד מפני שט"ח אין לו רדיפה כי לפי האמת לא היה חל עליו חובת הפרעון כי ביצחק יקרא לך זרע ולא כל יצחק (יפ"ת):

**מפני שט"ח** נתבאר לעיל פ' פ"ב סי' י"ד:

### פסקה ג

**גזור די יסב כו'** כלו' משל למלך שגוזר על אחד שיקבל ק' מכות ויקבל מאה דינרין. מגלבין פי' מכות ברצועה:

**דין סכום כו'** מנין המכות מכוונים נגד מנין הדינרין אם יקבל המכות יקבל הדינרין. ואם לא יקבלם בשלימות לא יקח כלום והמוכה לא יוכל לסבלם כולם או מת בתוכם. ולפיכך לא יקח כלום ונשאר בלעג ובחרפה על היסורים ששקבל בחנם (מת"כ). וכן איוב התרעם ע"ד היסורים שבאים על האדם ע"י קטרוג השטן כדי לנסות האדם כאשר אירע לו. אע"פ שלפעמים היא לטובתו בהיותו עומד בנסיון של היסורים. מ"מ כמה

פעמים אינו יכול לעמוד ביסורים ונמצא שנלקה ביסורים בחנם. והיינו דמייתי להא מילתא הכא משום דדריש הכא אר"א בשעה שהצדיקים יושבים בשלוה וכו' השטן בא ומקטרג וכו' דשייך לענין הפרשה ביעקב (נזה"ק):

**בשעה שהצדיקים כו'** כלו' שכבר יש להם שלוה ומבקשים שלוה יתירה מאז השטן בא ומקטרג:

**וישב יעקב כו'** דיעקב בכל דרכיו היה טרוד ומצטער מעשו ומלבן ומדינה. וגם עתה שישב מעט בשלוה שניצול מהצרות ההן. קפץ עליו רוגזו של יוסף:

**לא שלותי מעשו ולא שקטתי מלבן**. ולפי גירסתינו דגרס מעיקרא עשו משמע דקאי על מה שהוצרך תחלה לצאת מבית אביו מפחד עשו. אבל בילקוט איוב גרס לא שלותי מלבן ולא שקטתי מעשו כו'. דס"ל דתחילת יציאתו מבית אביו לא נחשב לצרה כיון דהלך לשם לקחת לו אשה אבל בצאתו בית לבן ופגע בו עשו בדרך עם ת' איש ובקש להרגו ולהכותו אם על בנים מאז נאמר ויירא יעקב מאד ויצר לו שאז היה בצרה גדולה (נזה"ק):

## פסקה ד

**ד"א וישב יעקב כו'** מפרש קרא דנקט מגורי אביו ולא קאמר ישובי אביו. דקרא הכי מידרש וישב יעקב בארץ שהיתה מגיורי אביו דאגב אורחיה אשמועינן שיצחק אביו גייר גרים לפי שלא שמענו אותו במקום אחרכמו ששמענו באברהם וביעקב (יפ"ת):

**אם מתכנסין כו'** פירשתי לעיל פרשה ל"ט:

**אלא אשר עשו**. ל' רבים שגם שרה היתה מגיירת ופי' ר' חוניא שהנשים הוא שהיתה שרה מגיירת. ולעיל בפרשה ל"ט אחזו דרך קצרה:

**ומה ת"ל אשר עשו**. דאע"ג דהמקרב את הגר כאילו בראו. לא ניחא לשון מעשה דמשמע מעשה בידים. ומשני שעשו מעשה בהכנסתן ואכילתן ושתייתן (יפ"ת):

**הסירו את אלהי הנכר ויתנו וגו'**. ולא מסתבר שבבני ביתו יהיה אלהי נכר. אלא אנשי נכר היו שנספחו על בית יעקב וגיירם והסיר מהם אלהי נכר (יפ"ת):

## פסקה ה

**מה כתיב למעלה כו'**. שמפני יראת יעקב מעשו ואלופיו נתיישב שם. ורמז המורא בלשון מגורי מגזרת מגור מסביב. ואמר שזה דומה למי שראה כת של כלבים שמיראתו ישב ביניהם לפי שמטבעם לחרוץ לשונם ולרדוף את הבורח מהם. אבל כשישב ביניהם ישתוקו. וכן מתחבולו' הערום להראות א"ע כבוטח באהבת הרשע כדי שלא יזיקנו. משא"כ אם יברח וישמור ממנו שמראה שאינו בטוח בו. ולכן ישב יעקב בין שעיר ואלופיו. ולא דוקא ביניהם ממש. שהרי הם בהר שעיר ארץ אחוזתם היו ויעקב בארץ

מגורי אביו ארץ כנען. אלא ר"ל קרוב להם. לפי שהר שעיר קרוב לארץ מגורי אביו (יפ"ת):

**משל לנפח כו'** דה"ק וישב יעקב וכו' ותמיה מי יחיה מפני אלופי שעיר. השיבו ה' שהרי יוסף בתולדותיו שהוא יספיק לכלותם. ומפני שמביא על זה הענין כתוב והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה עשה נגד זה במשל ג"כ ב' חלוקות שונות מאב ובנו:

**פלטיא** רחוב גדול כמו סרטיא ופלטיא דמס' ערובין:

**ופתח בנו זהבי פתוח כנגדו.** כצ"ל זהבי פי' צורף הזהב:

**גץ** ניצוץ:

**כך אמרו חכמים כו'**. השתא אתי לתרוצי מאי שנא דנקט יוסף בתולדות יעקב משארא:

**התולדות הללו כו'** כדמפרש ואזיל:

**היו ממתינות כו'** שעד יוסף היה יעקב מתירא מעשו ולא היה בא לבית אביו. אבל כשנולד יוסף אמר אל לבן שלחני ואלכה אל מקומי ולארצי. לכן הו"ל כאילו הוא המוליד כי על ידו מתקיימים בעולם. וכן מה שנקרע הים והירדן בזכותו ה"ל כאילו הוא סיבת התולדות. כי הוא שנתן להם קיום בעולם. וכן מה שהורידן למצרים וכלכלן (יפ"ת):

**שנולד שטנו** כדלעיל פ' ע"ג:

**מי הורידן למצרים** ר"ל מי הורידן למצרי' בכבוד יוסף. שאילולא יוסף היו באים למצרים בשלשלאות וכדאי' באגד"ב:

**הים לא נקרע כו'**. שבזכות עצמותיו שהיו עמהם נקרע כדלקמן פ' פ"ז:

**אף הירדן כו'** דכתיב מה לך הים כי תנוס הירדן תסוב לאחור. ואמר בשוח"ט כיון שראה הירדן שברח הים אז גם הוא ברח. ומשמע שמי שסיבב קריעת ים סוף סיבב קריעת הירדן (יפ"ת):

**וישב יעקב כו'** דריש וישב לשון נחת וישוב שלא נתיישב דעתו עד שגר במגורי אבותיו:

**רנ"ט** (**עיין ביפ"ת**) והמגי"ה של המת"כ כתב שר"ל משנולד אברהם. ופירש שאמר לאברהם ר"ל על אברהם וכו' רנ"ט שנים כי בן ק' היה כשנולד יצחק. ויצחק בן ס' כשנולד יעקב. ויעקב בן ס"ג כשנתברך. וי"ד שנים נטמן בבית עבר וכ' שנה בבית לבן ושני שנים איחר בדרך סך הכל רנ"ט שנים עד שנתיישב. עכ"ל וטעם הרמז הזה. שעכשיו הגיע השנה לגלגל הדברים לקיים הגזירה ההיא. ולכן אירע ענין יוסף (יפ"ת):

## פסקה 1

**לא היה צריך**. לא היה ראוי לומר אלא אלה תולדות יעקב ראובן וכל הבאים אחריו ולמה פרט רק את יוסף לבד. ועז"א לפי שכל מה שאירע לזה אירע לזה. וא"כ תכונותיהם

שוות אחר שמקריהם שוות. ולכן ייחס יוסף לתולדות יעקב כי הוא העיקר והתולדה ממנו בכל כחותיו:

**מה זה נולד מהול**. כדילפינן מדכתיב ויעקב איש תם. אף יוסף יצא מהול:

**מה זה בכור** שלקח הבכורה מעשו אף זה בכור לאמו וגם נתנה לו בכורת ראובן:

**נתקשת אמו בלידה** לא קאמר כאן בשעת לידה כדקאמר ביוסף. משום שרחל נתקשית בשעת הלידה ממש. אבל ברבקה לא מצינו קושי אלא בענין הלידה דהיינו בעיבורה דכתיב ויתרוצצו הבנים בקרבה:

**מה זה אחיו שונאין אותו** כדכתיב וישנאו אותו. אף עשו שנא את יעקב על הבכורה (יפ"ת):

**זה נשטם** דכתיב וישטום עשו את יעקב. ואחי יוסף נמי היו משטימים אותו כדכתיב וישטמהו בעלי חצים. ובבמדב"ר גרס במקום נשטם נטמן. וע"ש ביאורו:

**זה נגנב ב"פ** גנובתי יום וגנובתי לילה (רש"י) ור"ל שכתוב בו לשון גניבה ב"פ וכ"ה בתנחומא בהדיא:

**וזה נגנב ב"פ** כי גונב גונבתי הרי גניבה כפולה:

**זה לווהו מלאכים** כדדרשי' גבי והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים. וגבי ויפגעו בו מלאכי אלהים. וזה לווהו מלאכים דג' מלאכים נזדווגו לו כדאמרינן לקמן:

**זה נתגדל ע"י חלום**. שבירכו ה' בחלום הסולם. וזה נתגדל ע"י חלום פרעה:

**זה נתברך בית חמיו**. ויברך ה' אותך לרגלי. וביוסף ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף. והמצרי היה חמיו כמו שאחז"ל כי פוטיפרע הוא פוטיפר:

**זה כלה את הרעב**. כי כשהלך יעקב למצרים נסתלקו ה' שני הרעב שהיו נשארים כמשאחז"ל. ויוסף כלה את הרעב כדאי' לקמן פ' פ"ט ר' יהודה אמר י"ד היו כו' ר' נחמיה אמר כ"ח שנים היו כו' רבנן אמרי מ"ב שנה היו אלא שגזר יוסף ונעשו ז' שנים והיו ז' שני הרעב:

**זה משביע** את בנו שיעלהו ממצרים. וזה משביע אחיו שיעלו עצמותיו:

**זה מצוה** הוא הבטחת הגאולה שיעקב הבטיחן באומר אשר יקרה אתחם באחרית הימים. ובלא יסור שבט מיהודה שהבטיח' על ימות המשיח. וביוסף כתיב ואלהים פקוד יפקוד אתכם והעלה אתכם וגו' (יפ"ת):

**זה העלו עצמותיו** אע"ג דכל גופו העלו. משום דביוסף צריך לומר עצמות נקט כן גם ביעקב דבעצמות מיהו היו דומים (יפ"ת):

## פסקה ז

**ואת אמר והוא נער**. אע"ג דאשכחן לשון נער אף יותר משיעור זה כמו ביהושע ואבשלום ורחבעם ודוגמתן. מ"מ דייק לה מיתורא דבאמרו שהוא בן י"ז כבר ידענו שהוא נער ומה ת"ל והוא נער (נזה"ק):

**חשודים הם כו'**. טעות יוסף היא שראה את אחיו אוכלים בן פקועה בלא שחיטה דשרי כדאי' בפרק בהמה המקשה ויוסף לא ידע שהיה בן פקועה:

**תולים הם עיניהם כו'**. לפי שראה יוסף אותם נושאים ונותנים עמהם ולפי קדושתו ראה למתרחק מהכיעור לגמרי וחשב שאין זה אלא להיות נותנים עיניהם בהן:

**מזלזלים הם כו'**. היינו שלפי שבני הגבירה לא היו מתחברים עמהם כמוהו שאינם כל כך מכובדים בעיניהם כמותם. חשב יוסף כי זה היה לפי שהיו בעיניהם לעבדים ומחזיקים את אמותיהם לשפחות והרי הוא כאילו קורין אותם עבדים ממש:

**פלס ומאזני משפט**. הזכיר זה הכתוב לומר שנדון מדה כנגד מדה כי כן הוא המדה לתת לאיש כמשקלו ממש:

**חייך אפי' בשעת כו'**. ר"ל אתה אמרת חשודין הם בניך על אבר מן החי חייך שמגיע תקלה על ידו ואפילו בשעת הקלקלה מעיד אני עליהם שלא יאכלוהו חי כמו שאמרת לאביך (רא"מ):

**וישחטו שעיר עזים**. דהוה מצי למימר סתמא ויטבלו את הכתונת בדם שעיר ודייק למימר וישחטו שעיר עזים משמע דאתי לאשמועינן ששחטוהו ממש. שהתנהגו עצמם בשחיטה כמו לאחר מ"ת (נזה"ק):

**ותשא אשת אדוניו** שאילולא זה היה ה' מבטל דעתה שלא להזמין תקלה לפני הצדיק כמ"ש לא יאונה לצדיק כל און וכן נאמ' לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים (נזה"ק):

## פסקה ח

**זו איקונין** נוטריקון של זקונים. ופי' מראות פניו (מת"כ). והכלל האנשים הדומים בצורתן אות הוא על תכונותיהם השוות ומתדמות. כי תכונת הזיו כפי ערך הנפש כנודע מחכמות הפרצוף. שעל ידיה יוכר התכונות הנפשיות אשר בו. ולכן היה אוהבו מאד כאהבתו את עצמו. ובספר קנה חכמה כתב שר"ל שצלם אלהים החקוק על פניו היה דומה ליעקב. וז"ש זיו איקונין זיו דייקא:

**שכל הלכות שמסרו כו'** שי"ד שנה היה לומד בבית עבר כדלעיל פ' מ"ח מסרן יעקב ליוסף. ור"ל לא שהיה אהבתו אהבה טבעית לבד כי אם אהבת שכלית מצד שראה כי שכלו ותבונתו גדול מאד. כי מקבל כל חכמתו ממנו ומבין בה. וזה כדרך התרגום

שתרגם הרי בר חכים הוא ליה. וזה על דרך שאמרו בפ"ק דקידושין גבי והדרת פני זקן אין זקן אלא זה שקנה חכמה:

**שלא לשנות** פי' כל אדם צריך לנהוג כן שלא לשנות כו'. ודייק זה מדאכפל קרא למימר ששנאוהו בשביל כתונת הפסים (יפ"ת):

**וישנאו אותו** ונתגלגל הדבר שירדו אבותינו למצרים כדאי' בפ"ק דשבת:

**מגעת עד פס ידו** פי' עד כף ידו כשהיד תלויה למטה. ודרש פסים מלשון פס ידא (יפ"ת):

**שהפיסו** שהטילו גורל עליה איזה מהם יוליכה ליעקב לפי שהיו מתרחקים להוליכה שלא לבא לפניו בדבר רע ולשקר ולומר זאת מצאנו. ועלתה הגורל ליהודה. והא דכתיב ויבאו אל אביהם ויאמרו זאת מצאנו. היינו ע"י יהודה שהיה שלוחם. ומ"ש ועלתה ליהודה היינו מדרשת ר"י דאמר אתה אמרת הכר נא חייך שתמר אומרת הכר נא כדלקמן בפירקין פ' פ"ה:

**שהפיסו** וזהו נבואה על העתיד. כאילו ניבא ולא ידע מה ניבא. וכן ע"ש צרות כאילו לבו חזה לו כל זאת:

**פ' פוטיפר כו'** ודאמר בסוף פירקין ד' אנניות נכתבו לו כו'. ומכירת מצרים הוא פוטיפר שהוא השר הנקרא בשם מצרים:

**מ"ם מדינים** צ"ל מדנים (נזה"ק) ועי' מ"ש בסוף הפ':

**לכו וראו מפעלות אלהים וגו'**. וקרא זה נדרש על מכירת יוסף כדגרסי' בפסיקתא אריב"ק בשעה שאתה עושה נוראות לי בלילה באת עלי. אפשר שבשביל לשון של ארגמן ירדו אבותינו למצרים אלא לקיים גזירת כי גר יהיה זרעך ותלה העלילה בהם. הוי נורא עלילה על בני אדם. וכתיב בתריה הפך ים ליבשה וכי מה ענין זה לזה. ולכך דריש כאן למה וישנאו אותו בשביל שיקרע הים לפניהם. והיינו כדאמרינן לעיל סי' ד' הים לא נקרע אלא בזכות יוסף. ושכן נמי אמרי' הים ראה וינס ארונו של יוסף ראה וינס בזכות וינס ויצא החוצה. וממילא לכך סיבב ה' בלילה שישנאו אותו השבטים וימכרוהו כדי שיתגלגל על ידו קריעת ים סוף:

**פס ים** ר"ל קריעת ים סוף פס לשון חתיכה כמו פס ידא (יפ"ת):

## פסקה ט

**מתוך גנותן** כלו' לא תימא שזה גנות גדול להם שעל קנאה מועטת הרבו השנאה עד שאפילו השלום אספו ממנו כי אין זה אלא שבח מעורב עם הגנות כי לא החניפו אותו:

**להלן** גבי מעשה אמנון ותמר כתיב ולא דבר כו':

**די בלביה בלביה** מה שהיה בלבו עליו היה נשמר בלבו ולא הוציא בפיו מאומה. ולכן היה סבור אמנון שלבו שלם עמו ולא שמר עצמו מאבשלום:

**ולא יכלו דברו לשלום**. לשלום לא יכלו לדבר עמו. אבל דברו עמו דברי ריב ומצה ולא גנבו את דעתו לדבר אחד בפה ואחד בלב. אלא מה שבלבם פי' השנאה שהיה בלבם לא היו כובשין אותה אלא היו מוציאים אותה בפיהם:

## פסקה י

**כך יהיו הנביאים כו'**. שרמז להם שהנביאי' יוכיחום בלשון זה שמעו נא את אשר ה' אומר. וטעם הרמז הזה שלפי שהוא היה מבקש אהבתם ומספר להם חלומו כדרך האהובים והם שונאים אותו. קנתרם כי זה דרכם שהרי הנביאים יוכיחום בזה כמה שאמר שם עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך וגו' כי העליתיך מארץ מצרים וגו' (יפ"ת) ואית דגרסי אמר הקב"ה כך יהיו נביאים מוכיחים אתכם שמעו נא וגו'. וכ"ה במת"כ דרמיז שמעשה האבות סימן לבנים שכך יהיו הנביאים מוכיחים אותם שמעו נא וגו' (נזה"ק):

**והנה אנחנו מאלמים אלומים וגו' והנה קמה אלומתי וגם נצבה אתם כונסים פירות ואני כונס פירות. שלכם רקובים ושלי עומדים. ר' לוי ור' אחא כו'**. כצ"ל ור"ל שהת"ק דורש סוף הפסוק והנה קמה אלומתי שאלומתי יהיה לה קיום והעמדה שלא ירקבו. ור' לוי דורש רישא דקרא מאלמים אלומים מרמז אלילים אלמים. ור' אחא דריש כל הפסוק כולו מאלמים אלומים עתידים אתם להעלים עלי דברים כו' והנה קמה אלומתי משתיקותא דאמא זכות אמי ששתקה לאחותה היא שעמדה לי להצילני ולהמליכני:

**פירות שלכם רקובים** כי כשהודיע יוסף ענין הרעב נשמע בכל העולם והכל צברו בר בשני השבע אלא שהרקיב כדלקמן פ' צ"א:

**עתידים אתם כו'** וה"ק יוסף להם אין לכם לתלות הסרחון בירבעם הבא משבטי בעשותו עגלים לאלילים למכשול העם כי הלא עתידים לעשות אלילים אלמים לפני עגליו של ירבעם. כלו' שיעשו עגל במדבר קודם בזמן לעגליו של ירבעם ולומר לפניו אלה אלהיך ישראל. וממילא הוא לא חידש הדבר אלא צרעת נושנת היא מימי קדם (נזה"ק):

**ומאן קאים לי** מי עמד לי להצילני ולהמליכני זכות אמי ששתקה לאחותה. וזהו והנה קמה אלומתי:

**משתוקיתא דאמא קאים לי. והנה קמה אלומתי וגם נצבה. והנה תסבינה אלמתיכם וגו' כנגד חמשה**. כצ"ל שמתחיל לדרוש סיום המקרא דמאלמים אלומים הנ"ל ויצרף להם עוד ג"פ. אלומתי. אלומתיכם. לאלומתי. ויהיה ה' פעמים לשון אלומה כנגד ה'

השתחוואות העתידות. א' בפעם ראשון. ב' בפעם שני ויכינו את המנחה. ג' כשחזרו העירה עם הגביע. ד' אחר מות אביהם וילכו גם אחיו ויפלו לפניו. ואולי כי וישתחו ישראל על ראש המטה הוא הה':

**רשעים** ירבעם ואחאב משבט יוסף קאתו:

**הוא מעמיד מלכים**. ולולא זה לא היה מעמיד רק שופטים. או שלא ירמוז החלום רק עליו בעצמו:

## פסקה יא

**מי גילה לו** ליוסף ששמי שמש שנא' כי בא השמש ודרשו חז"ל שאמרו המלאכים זה לזה אתא שמשא. ולפיכך החליט יעקב שחלומו היה חלום אמיתי. ועי' פ' ס"ח:

**עבדא בישא** עבד רע ומורד וכן אתה עבד נמכר לאבי יוסף. דכתיב והנה השמש והירח וגו' ועיין מ"ש לעיל פ"ו:

**כך תהיו גוערים בנביאכם**. כמו שגער יעקב ביוסף שהיה מנבא מה שעתיד להיות. ובאמת יעקב לא גער בו מקוטן אמנה. אבל גערתו מפני שהיה מטיל שנאה עליו ולהוציא מלב בניו:

**שתחה"מ כו'** שהרי האמין כל דברי חלום כמ"ש ואביו שמר את הדבר ואעפ"כ אמר הבוא נבוא אני ואמך להוציא מלב בניו באומר כי אין לשום לב לדברי חלומות. אבל הוא שמר את הדבר וכפרש"י היה ממתין ומצפה מתי יבא בחשבו שתחיית המתים מגעת בימיו:

**שגדלתו** ליוסף כאילו היא היתה אמו:

## פסקה יב

**נטל קולמוס** מדאמר שמר את הדבר משמע ששמרו וכתבו בפנקסו:

**ורוה"ק אומרת כו'** דאביו שמר את הדבר רמיז שאביו שבשמים א"ל שמור את הדבר שעתיד להגיע ולא תחשוב שהוא דברי חלומות:

**כך אבינו יעקב כו'** שלא נתקנא בו אלא שמר את הדבר לקבלו עליו ברצון. משום שראה הדברים שממשמשים ובאים היות יוסף הולך וגדול ואחיו לפניו הולכים ודלים. ואמר יעקב אם נתבקרה פנקסו של יוסף לטובה מן השמים מה אני יכול לעשות נגד רצון שמים. אלא ראוי לקבל באהבה וברצון (נזה"ק):

## פסקה יג

**נקוד על את** כלו' הנקודה עוקר את המלה. והוה כאילו אמר שאחיו הלכו לרעות מצאן אביהם בשכם. שהלכו לרעות את עצמן לא לרעות את הצאן. ומפרש בבמדב"ר פ"ג שלא

הלכו לרעות אלא לאכול ולשתות ולהתפתות כלומר להתפתות זע"ז מתוך אכילה ושתיה במכירת יוסף שנא' וישבו לאכול לחם:

**נהג בו בכבוד כו' ויאמר לו הנני**. לשון ענוה וזריזות שנזדרז למצות אביו אע"פ שהיה יודע באחיו ששונאים אותו. והיינו דקאמר ר' חמא הדברים הללו היה אבינו יעקב נזכר כו' עד והיית אומר לי הנני:

**אלא מאי את שלום הצאן**. כלו' דלא הוה ליה להזכיר שלום מיוחד בצאן. אלא הדא אמר שאדם צריך לשאול בשלום דבר שיש בו הנייה ממנו. כלו' שראוי להזכיר עליו שלום מיוחד כמו על אדם (נזה"ק):

**אין חברון אלא בהר**. כדכתיב (יהושע י"א כ"ח) ויכרת את הענקים מן ההר מן חברון וגו'. הרי מבואר שחברון היא בהר:

**הלך להשלים כו'**. ומ"ם מעמק חברון מ"ם הסבה (יפ"ת):

**העצה העמוקה** כן דרך הכתוב לקרא גזרת ה' ע"ד מי יעץ זאת על צור וגו'. ומ"ש שנתן הקב"ה בינו ובין חבר הנאה היינו שגילה אותה לאברהם:

**שהיה קבור בחברון**. דרש חברון לתרי אנפין. חברון ממש וחברון נאה בנוטריקון. וטעם חבר נאה כי הצדיק נקרא ריע אהוב ע"ד למען אחי ורעי:

## פסקה יד

**ג' מלאכים** דייק זה מדכתיב ג"פ ל' איש. והוצרכו ג' האחד להצילו מהריגת אחיו. והשני להצילו מנזק השלכ' הבור המלא נחשים ועקרבים כדלקמן. והג' להזמין מכירתו למצרים אשר היה מוכן שם לעלות לגדולה:

**ממדותיו של מקום**. דהיינו רחום וחנון והם אכזרים עליך. ופי' מזה ממדות ה' שנקרא זה אלי ואנוהו:

**ונשסה בו את הכלבים**. מפני שויתנכלו אותו משמע שחשבו להמיתו באיזה אופן ותחבולה לכן אמר שהתנכלותם היתה להרוג אותו ע"י שסוי הכלבים ובעוד לא קרב אליהם כלל וזה מכוון בכתוב בסירוס. ויתנכלו אותו להמיתו בטרם יקרב אליהם. ומ"ש אח"ז לכו ונהרגהו אולי עשו כן ולא עלתה בידם התנכלות הנ"ל ואז בהתקרבו להם בקשו להמיתו בידים (יפ"ת):

**ונשסה**. על מה שסיפר עליהם לש"ה כדאמרי' בפ' ע"פ כל המספר לש"ה ראוי להשליכו לכלבים (נזה"ק):

**היידי ליה אתי**. זהו שהחלומות שלו והוא אדון להם (מת"כ) והוא בא לספר לנו את חלומו כדרכו תמיד:

**להשיאנו לבעלים** פי' שנבאו על ירבעם שהוא מזרע יוסף שישיא אותם לעבוד את הבעלים. ודרש בעל לשון בעלים:

**אתם אומרים ונהרגהו ואני אומר ונראה**. כצ"ל וכן הביאו רש"י בחומש ע"ש:

## פסקה טו

**וישמע ראובן ויצילהו והיכן היה כו'** דוישמע ראובן משמע שלא היה שם בשעת מעשה ואח"כ שמע הדבר ועז"א והיכן היה:

**אני בכור** פי' ויתלו את הסרחון בבכור שהיה לו למנעם מבא בדמים:

**הוא מונה אותי כו'** שנתן אל לבו שהוא מונה אותו עם אחיו. ואם הוא חלום אמיתי אין ראוי לשנא אותו מאחר שרוח ה' נוססה בו. ואם מעצמו בודה הדברים חביבותי גביה שהוא מונה אותי עם אחי (יפ"ת):

**אותו מעשה** של בלהה:

**א"ל הקב"ה כו'** מילתא באנפי נפשה היא וכדאמר בפ' הגולין מפני מה זכה ראובן להמנות בהצלה תחלה כו' שנא' וישמע ראובן כו' ועיין שם ברש"א:

**בצד במדבר וגו'** לראובני:

## פסקה טז

**בקילוס** שבא בשבח והלל שהיה משבח אחיו וברכה בפיו. ודייק זה מדכתיב אל אחיו שבא לקראתם בקילוס ברכה דרך אחוה וריעות:

**זה הפינס** מדכתיב את כתנתו את כתונת הפסים משמע ודאי דתרתי נינהו ומדכתיב ויפשיטו את יוסף משמע עוד מלבוש העליון זה הפינס. ופי' המת"כ בשם הערוך קוטייא:

**זה חלוק** כגון כתונת דכהנים:

**זה הפרגוד** מעיל מצויר בציורי משי (יפ"ת):

**זה פמלניא** פרש"י מכנסים אולם בפר' כ"ו דכלים אמר ופמלנייא ומכנסים. הרי חושבם לשני מינים ואולם יש מכנסים תפורים בתמונות שונים:

**ויקחהו כתיב** ויש אם למסורת:

**ואימתי פרע כו'** כלו' תדע דהוא שמעון ולא אחר דהינו שפרעו לו להלן. דאל"כ מאי שנא דאסר את שמעון:

**מים אין בו אבל כו'**. וכדאמר בפרק ב' דשבת ממשמע שנא' והבור רק יודע אני שאין בו מים כו':

**ב' בורות היו כו'** דדריש יתורא דאין בו מים לב' בורות. מדלא קאמר וישליכו אותו הבורה והוא רק וענין ב' הבורות ע' לעיל סי' ו':

**בורו של יעקב** כלומר זרעו ריק מחכמת התורה. ונקרא משך הזרע בור לפי שהוא נובע מים כמו שנמשל משך הזרע למים וממי יהודה יצאו:

## פסקה יז

**זכורה היא** פירוש זכירה ופקידה טובה. ותקוה פי' תקוה ואחרית טובה לעולם שע"י זכירה זו ירד למצרים והציל כל העולם בבר ולחם:

**מאכיל לחם כו'** קרי ביה וישבו להאכיל לחם (מת"כ):

**אין דרכן כו'** והיינו כדמפרש' בחומש שאין דרכן של ערביים לשאת אלא נפט ועטרן ולזה נזדמנו בשמים לפי שהערבים ריחם רע גם מצד עצמן באשר תמיד דרכן לשאת ולהתעסק בדברים המוסרחים ונזדמן לאותו צדיק שקים מלאים בשמים כדי שתהא הרוח נושבת בהן מפני ריחן של ערביים הנקלט בהם תמיד:

**בשבח יהודה** שלכבודו שמעו לדבריו אע"ג דלא היה ניחא להו. אבל בעצת ראובן מטוב חפצם ורצונם עשו כן ולא לכבודו (נזה"ק):

**בג' מקומות כו'** חדא הכא. ואידך ויבא יהודה ואחיו שהוא נכנס תחילה. וכן היה שם ראש המדברים. ואידך ויגש אליו יהודה שהוא לבדו נתקרב אליו שחלקו כבוד ליהודה ושמו דבריהם בפיו. והכי נמי אמרי' לקמן פ' צ"ג שאמרו מלכים מדיינים אלו עם אלו אנו מה איכפת לנו (נזה"ק):

**נלך ונתפוס כו'** מלת לכו קדריש דה"ק זה הדרך לכו בו דמכיון דנח קלל בעבדות נראה שהוא דרך העולם (יפ"ת) וחטאו הוא הוצאת הדבה וכפרש"י:

## פסקה יח

**עברו** אותן הדיינים ורש"י גריס המדינים ופי' המחלוקות שביניהם שמיד שמכרוהו נתחרטו על המכירה שעברו הקטטות מלבם. והינו דקאמר ר"י בר סימון כשרצית נתת בלבם לאהוב כי מה' היתה להם שיהפך לבבם:

**למה תתענו כו'** שה' מטה לב האדם קצת. ולעולם הבחירה בידו כענין אחי יוסף שה' נתן בלבם לשנאתו וזו היתה סיבה שמכרוהו אע"פ שלא היו מוכרחים עליה:

**נתת בלבם לשנוא** כדי לקיים גזירת ועבדום וענו אותם. ולכן תיכף אחר המכירה הלכה השנאה מלבם:

**אתם מכרתם** משום דק"ל מה צורך להודיענו כסף מחירו:

**בנה של רחל** שהיה בכור לה. ובתנחומא כי תשא גרסי' לפי שמכרו בכורה של רחל. וכן לקמן בבמדב"ר פ"ד:

**שהן ה' סלעים** שכל סלע ד' דינרין:

**יהיה כל או"א** מפריש כו' אין זה טעם לפדיון הבכורות. אלא טעם ערך הפדיון קאמר (יפ"ת):

**בקע לגולגולת** שנטלו סך הכל כ' כסף שהוא כ' דינר דהיינו ה' סלעים ונמצא א"כ מגיע לכל אחד בקע דהיינו חצי שקל שהוא ב' דינרין:

## פסקה יט

**ובתעניתו** היה עסוק. על בלבול יצועי אביו. ולפי שישבו לאכול לחם נפרד מהם:

**הה"ד וישב** לשון תשובה. ועיין מ"ש לעיל סי' י"ד:

**מעולם לא חטא כו'** דקין ואדה"ר לא עשו תשובה אלא מתוך הדחק והעונש שנענשו (יפ"ת):

**זה הושע** דבארה נזכר בבני ראובן בד"ה. ובארה היינו בארי כדלקמן בויק"ר פ"ו. ור"ל דהושע הוא שפתח במעלת התשובה שלמדנו שתשובה מגעת עד כסא הכבוד ושזדונות נעשו לו כשגגות וכיוצא (יפ"ת) וע' לעיל פ' פ"ב:

**טרחתו של בית** ר"ל בטרחת ביתו בנכסיו:

**למה שעיר עזים**. שדמו מועט והיה להם לשחוט כבש או איל שדמם מרובה לטבול הכתונת ביותר:

**אתה אמרת כו'** כדאי' לעיל פסים שהפיסו עליה אי זה מהם יוליכה לאביו ועלה ליהודה והוא אמר לאביו הכר נא וגו' וציער את אביו. כן הוא נצטער במאמר זה שעל ידו נתבייש בדבר. ואזדא ר' יוחנן לטעמיה דאמר לקמן שנסמכה פרשה זו לפרשה הסמוכה כדי לסמוך הכר להכר:

**לית אנא ידע כו'**. שהיה דבריו בגמגום וספק כאומר לא ידענא מה זה כי אני רואה חיה רעה אכלתהו היינו אשה תצערהו. ומהכתונת הזו נראה שטרוף טורף יוסף:

**נצנצה בו רוה"ק** היינו שראה ולא ראה ראיה ברורה:

## פסקה כ

**והיכן נפרע כו'** שאפי' בענין הקריעה נפרע להם כדמותו ואע"ג דבנימין הוי נמי בהדייהו בהדי הוצא לקי כרבא:

**יוסף גרם כו'** אע"ג דמה שיוסף גרם לשבטים לקרוע ע"צ העונש היה. מ"מ גם הוא נענש ע"י שמגלגלים חובה ע"י חייב. וגם ענוש לצדיק לא טוב:

**בנימן גרם כו'** שבנימן ידע מזה כמבואר בספר הישר סדר מקץ:

**מנשה גרם כו'** כי אשר על הבית שרדף אחריהם היה מנשה:

**את השק** בזמן צערו:

**בבני אדם גדולים** ובודאי לא כל הרוצה ליטול את השם יטול. אלא בבני אדם גדולים. וגם הם לא זכו לזה אלא מיעקב שלא הנחיל מורשה מדרגה זו אלא לממלאים מקומו בחכמה וביראה (נזה"ק):

**וילבש שק ואפר**. ומשק ואפר יוצע לרבים לא קשה. דבחזית פסוק זאת קומתך מבואר דרוב אותו הדור צדיקים היו:

**ימים רבים כ"ב שנה**. והם כלפי כ"ב שנים שלא קיים יעקב כיבוד אב ואם וכדמפורש בפ"ק דמגילה ושם מבואר החשבון ע"ש:

## פסקה כא

**כנעניות היו** בנותיו שהם כלותיו כדמפרש ואזיל. אפשר לפרש כוונתו שלא נשאו אחיותיהם כדעת ר' יהודה אלא שנשאו מנשי ארץ כנען אבל היו מן הגרים והתושבים הבאים מכל הארצות מיתר העמים:

**והלואי קברה** שלא היה מצטער עליה בשכם:

**לאחיותיהם נשאו** לא שנשאו אחיותיהם מן האם שהן אסורות לבני נח. אלא שנשאו אחיותיהם מן האב. כגון בני לאה לקחו בנות רחל בלהה זילפה. ובני רחל בלהה זילפה נשאו בנות לאה:

**כי יהודה גבר כו'** כלו' כיון דקרא משבח ליהודה דהוה רב גוברין. וממילא ודאי כל מעשיו היה בדעת ובהשכל ויש ללמוד ממנו מוסר שראוי לקבל תנחומים ולכן פלא על יעקב שהיה אביהם של כולם איך לא נזהר בהם:

**מתנחמים על המתים** לפי שנתיאשו מהם וידעו שאין תועלת בדאגה אבל על החיים שלא יתיאשו מבקשתם לא ינתחמו כי הזכרון מהם לתועלת שישתדלו בבקשתו:

**זה יצחק** דייק מדכתיב אותו חסר וי"ו קרי ביה אתו (האב"א):

**הולך ורוחץ כו'** משום שהיה יצחק יודע שיוסף חי:

**א"ר סימון ע"ש כו'**. ר"ל שר"ס בא לפרש דבריו ודברי ר"ל שאמרו שלפניו היה בוכה הוא משום כל המתאבלים עליו פירוש כל מי שהוא קרוב שאילו ימות מתאבלים עליו כגון אח ובן אם מת לו מת שמתאבל עליו מתאבלים עמו בפניו מפני כבודו:

## פסקה כב

**כמה אוניות** כלו' כמה פעמים נמכר. ולפי שדרך לכתוב שטר מכר בממכרת עבדים. ונקרא אוני. בעי כמה אוניות נכתבו לו:

**אחיו לישמעאלים** כדכתיב וימכרו את יוסף לישמעאלים:

**וישמעאלים לסוחרים** וכדכתיב ויעברו אנשים מדינים סוחרי' ר"ל מדינים שהם סוחרים:

**וסוחרים למדנים ומדנים מכרו אותו אל מצרים**. כצ"ל (נזה"ק) וכדכתיב והמדנים מכרו אותו אל מצרים הרי שהמדנים מכרו אותו אל מצרים. וומסתמא הם לקחו אותו תחלה שהמדינים שקראם בשם סוחרים ואח"כ מכרו אותו אל מצרים. והא דכתיב ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים כבר פירשו לקמן פ"ו שהיו ערבים. והא דכתיב אשר הורידוהו שמה אפשר אחר שהורידוהו מצרימה הוא שמכרוהו לסוחרים. והסוחרים למדנים והמדנים כו':

**לדימוסיא של מדינה**. שר הממונה מאת המלך לראות צרכי המדינה:

**בא פוטיפר ולקחו** והוה ליה כאילו כתוב והמדנים מכרו אותו אל מצרים ומצרים לפוטיפר. והא דכתיב ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים כבר פירשתי על ערבות:

## פרק פה

### פסקה א

**בגדה יהודה כו'**. דכתי' הכא וירד יהודה ודרש ירידה היא לו שנשא לנכרית מייתי הא קרא בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלים כי חלל יהודה קודש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר לרמוז ג"כ על יהודה עצמו ראש השבט שגם הוא פגם קצת בזה וחילל קדושתו במה שנשא בת אל נכר (יפ"ת):

**כפרת יהודה שקרת** הכפירה הוא במה שכנגדו יודע בדבר. והשקר הוא במה שאין כנגדו יודע. ולפי שלשון בגדה משמע הכי ומשמע הכי. קאמר לתרווייהו:

**יהודה נעשה חולין כי חלל יהודה קדש כו'**. צ"ל כי חלל יהודה נעשתה חולין יהודה קדש ה' כו'. וה"פ שחלל יהודה את עצמו אשר הוא קדש ה' במה שבעל בת אל נכר (יפ"ת):

**עוד היורש אביא לך**. יושבת מרשה עד עדולם יבא כבוד ישראל. ומפרש ברישא כבוד ישראל על הב"ה עד עדולם יבא מלכן וקדושן של ישראל להפרע מהם כמו שיעשה לשומרון ולירושלים. והדר מפרש ע"פ הדרש על יהודה עצמו שבא עד עדולם דכתיב ויט עד איש העדולמי. וקרי ליהודה כבודן של ישראל על שהיה מלך בין השבטים וכן יצא ממנו שבט מלכות לדורות ושם בעדולם ירד מכבודו שנשא בת אל נכר (יפ"ת):

**כי אנכי ידעתי**. את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם נאם ה' מחשבות שלום וגו' ופשיטא שה' יודע מחשבותיו. אלא דהכי פירושו אני לבדי יודע המחשבות. כי אחרים חושבים מחשבות אחרות ואני לבדי חושב בהן מחשבות לטובתכם (יפ"ת):

**בורא אורו** לפי שלא נולד המשיח ממש אז. אלא ראשית שרשו לכן אמר בורא אורו שזה בדמיון האור הנוצץ בטרם עלות השמש ממש:

**בטרם תחיל כו'**. דריש דה"ק בטרם תחיל בשעבוד הראשון שעבוד מצרים שנתגלגל ע"י מכירת יוסף מאז כבר ילדה גואל האחרון ע"י מעשה יהודה ותמר. בהיות ה' מקדים רפואה למכה בישראל (יפ"ת):

## פסקה ב

**כדי לסמוך ירידה**. דכי היכי דירידת יוסף ירידת מדרגה. כן ירידת יהודה ירידת מדרגה כדאמ' ירידה היא לו שנשא לנכרית וקבר אשתו ובניו ורש"י בחומש פי' כדי לסמוך ירידה לירידה לומר שבשבילו הורידוהו מגדולתו כשראו בצרת אביהם אמרו אתה אמרת למכרו אילו אמרת להשיבו היינו שומעים לך. והכי אי' בש"ר פ' מ"א (יפ"ת):

**לסמוך הכר להכר** שע"י שאמר יהודה הכר נא הכתונת בנך היא. נאמר לו הכר נא למי החותמת כדלעיל בפרשה הקודמת:

**לש"ש** שבקשה להבנות מבית יעקב כדלקמן:

**אף זו לש"ש** פליגי אכל הנך אגדות דלקמן פ' פ"ו דמשמע דכוונתה לשם זנות (יפ"ת):

**רואה היתה כו'**. והיתה משתדלת לקיים הכוונה האלהית. שאע"פ שגזרת המערכה השמיימית אמת. ההשתדלות האנושי מועיל מאד (יפ"ת):

**להעמיד ממנו כן** דאסנת בת פוטיפרע היא בת פוטיפר גופיה:

**ולא כל אשר** דהוברי שמים לא ידעו לכוין כל מה שיהיה ממש אלא קצת הדברים:

**לא היה** צ"ל אלא ויעש ה'. פירשתי לעיל פ' י"ח ע"ש:

**אויל מרודך** שמלך בין נ"נ לבלשצר. והו"ל לומר בקצרה וימת נ"נ וימלוך תחתיו אויל מרודך וימת אויל מרודך וימלוך בלשאצר. ולא לכתוב כן דמשמע דבתר נבוכדנצר אתא בלשאצר:

**כדי לסמוך כו'**. אבל אויל מרודך צדיק היה שהרי נשא ראש יהויכין ויוציא אותו מבית הכלא וינשאהו:

**קוצץ לקוצץ** קוצץ הוא מלשון קוץ ודרדר. והוא כנוי אל גודל רשעתו שהיו רעים לשמים ולבריות וכענין שנא' ובליעל כקוץ מונד (האב"א):

**גאותן לגאותן** שנ"נ אמר אעלה על במתי עב וזה הוציא כלי בהמ"ק ונשתמש בהן מרוב גאותו:

**הפסק מלכות** דנ"נ נפסקה מלכותו ז' שנים שנטרד מן בני אנשא ובלשאצר נפסקה מלכותו בלא עתו ויהבת למדי ופרס:

**והן הוא בשנת שלש כו'**. כלומר והיכן הוא פרשה זו בשנת שלש למלכות בלשאצר שלא נכתבה פה. שמאחר שזה היה בימי בלשאצר ה"ל לכותבו קודם מלכות דריוש. ומיהו

מקמי עובדא דהוצאת כלי בהמ"ק לא הוה אפשר לכותבו אע"ג דמקדמת דנא הוי. דהא צריך למיסמיך עובדא דבלשצר לנבוכדנצר מן הטעמים הנ"ל. הילכך ה"ל למכתביה בין בה בליליא ובין ודריוש מדאה (יפ"ת):

**דברי פיוטים הם** ר"ל מדכתבו הדברים שלא כסדר ידעו הכל שכמ"ש לו ברוה"ק כן כתבו הנביא. דדברים הנכתבים בשכל האנושי יש להם סדר. אבל הנאמרים ברוה"ק שיש בהם כוונות נסתרות יתכן שלסיבה זו הפך הסדר. וזהו כמ"ש אין מוקדם ומאוחר בתורה:

**כדי לסרג כו'**. פרש"י לפיכך הרחיק שנת שלש וכתבו סירוגין שלא תאמר אותן הדברים לבדו נאמרו לו בחזון אלא מלמד על הספר כולו כשם שאותו דבר נאמר לו בחזון כמ"ש שם חזון נראה לי. כך כל הספר כולו אינו אלא דברי נבואות ודברי חזון. לסרג פי' לחבר ולארוג (רש"י). וגירסת הילקוט כדי לסיים על הספר שלו שאמר ברוה"ק. והכי דייק טפי כמו שכתבנו (יפ"ת):

**מתבעי מימר ויוסף וגו'**. כלו' הספור שנכתב בפסוק ויוסף הורד מצרימה:

**אמרו ונפזר עצמנו** מילתא אחריתי דריש השתא דהיינו למה נאמר מאת אחיו. שהכוונה להבדיל מאחיו שלא ימצאו מכונסים (יפ"ת):

**השטר מצוי לגבות** דלפי שהיו כולם משותפים באותו חטא. לכך אמרו שאף העונש אינו ראוי להיות אלא בדבר הנוגע לכולם יחד. ולא לתפוס כל אחד בפני עצמו:

**אמר להם הקב"ה כו'**. כלו' טועים הם בדעתם וראוי לומר להם כן (יפ"ת):

**אין אחד נתפס כו'**. בתמיה וזהו שנענש יהודה לבדו במות אשתו ובניו. ובמה שנא' לו הכר נא כדלעיל פ' פ"ד אלא שלא יהיב יהודה אלביה:

**מצא ב"ח כו'**. שפי' עון עונש כמו גדול עוני מנשוא. ועתה מצא מקום לענשם בגלות כי הם מכונסים. מה שאין כן עד עכשיו. ור' לוי דחי דאין ל' מצא ראיה שהוא לשון מיצוי:

**ממצה החבית** כלו' שפקד עונינו בשלימות ולא נתן לנו חנינה כלל שנתן כולנו לעבדים כממצה החבית ואינו מניח יין כלל זולת השמרים:

**בואו ונפרנס עצמנו** הזווג נקרא פרנסה בל' גמרא (יפ"ת) והנזה"ק פי' דפרנסה היינו סיפוק צרכי נדוניא השייך לנשואין:

**ירידה היא לו כו'**. י"ל דדייק דה"ל למימר סתם וירד יהודה ולמה דקדק לומר מאת אחיו. אלא ללמד שהיה לו ירידה כלפי אחיו במה שנשא כנענית. דס"ל דבת איש כנעני כפשוטו (ועי' בנזה"ק):

## פסקה ג

**כל מי שהוא מתחיל כו'**. יהודה התחיל במצוה להציל את יוסף באומרו מה בצע כי נהרוג את אחינו וגו'. אלא שלא גמר המצוה כראוי שהרי היה יכול להעתיקם אחת לאחת להצילו לגמרי כי דבריו היו נשמעים. ולכך לא נענש ראובן במה שהתחיל במצוה ולא גמרה. כי הוא לא היה סיפק בידו לעשות:

**ואת בניו** דכיון דלא הוי לער ואונן רק ז' שנים כמפורש בס"ע אי לא הוה נמי חטא יהודה לא היו נענשים דלא הוו בני עונשין (רש"א ספ"ג דסוטה):

**מושלים אותו כו'**. דאל"כ קשה למה לא קברום בעיר הראשונה שנפלה בחלק יוסף והמתינו עד שיקבר בשכם (יפ"ת):

**יערב לכם כו'**. כלו' אני מוחל לכם שתיית היין בתנאי שתחזירו הקנקן למקומו להיות במקום המשתמר כבראשונה וכן יוסף מחל להם עון המכירה בתנאי שישיבו עצמותיו לא"י כי א"י הוא מקום המשתמר לנפשות הצדיקים במנוחה נכונה כמבואר לקמן פ' צ"ו. ומה שקברוהו בשכם. היינו לפי שיעקב נתנה לו במתנה לקבורה כדכתיב ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך וגו' וכדלקמן פ' צ"ו:

## פסקה ד

**חירה** הוא חירם. כי חי שנים רבות לפי שהיה אוהב שבט יהודה וסייע את שלמה בבנינו. ור"י בר סימון ס"ל דחירה וחירם לאו אחד ממש הוא אלא דחירם מלך צור היה מזרע חירה. שהיה למוד אותה משפחה להיות אוהב לשבט הזה ולכך חי שנים רבות והצליח במלכותו. ושמעינן מיניה מעלת השבטים שנתדבקו בהם גדולי מלכות (נזה"ק):

**להיות אוהב כו'**. שהיה אוהב את יהודה ואת דוד ואת שלמה:

**על דעתיהון דרבנן** שחירה הוא חירם חיה קרוב לאלף ור' שנה לפי שמענין יהודה עד יציאת מצרים יותר מר"י שנה שהרי ר"י שנה היו במצרים. ומיציאת מצרים עד בנין הבית ת"פ שנה ות"י שנה שעמד הבית. וחירם חי עד אחר החורבן שהרי יחזקאל ניבא עליו כמ"ש אמור לנגיד צור והיינו חירם שנתגאה על שסייע במלאכת ביהמ"ק כדאי' בילקוט. וגם חי איזה שנים קודם שנדבק ביהודה. הרי שחי קרוב לאלף ור' שנה:

**ועל דעתיה דר"י** לפחות חי קרוב לת"ק שנה שלדעת הכל חירם דשלמה היינו מלך צור דיחזקאל:

**גברא תגרא** פי' סוחר. ע"ד כנעניה נכבדי ארץ. ולכאורה הוא כמ"ד לעיל פ' פ"ד שלאחיותיהם נשאו השבטים. וזהו שאמרו לעיל סוף סימן ג' ירידה היא לו שנשא לנכרית שאע"פ שאינה כנענית ממש. מ"מ נכרית היא:

**בוצינא דאתרא** נר ת"א בוצינא. כלו' החשוב שבעיר ומאור עיניהם. ושוע קדריש כד"א ולא נכר שוע לפני דל. ובא להודיענו בזה שבח השבטים שנתדבקו בהם נכבדי ארץ:
**שהוער מן העולם** פי' שהורק מן העולם. כי השמות יורו על העתיד. והוא ע"ד שאחז"ל אשר שם שמות אל תיקרי שמות אלא שמות:
**שהביא אנינה** כי בעבור שלא רצה בתיקון אחיו להקים לו זרע לעשות קורת רוח לנפש אחיו המת. הביא אנינה לעצמו שימות גם הוא כאחיו:
**שנשתלשל מן העולם** הוא ט"ס וצ"ל שנשתלשל בעולם. ובעל א"א הגיה שנתשל בעולם. כלו' העמיד שלשלת יוחסין בעולם ככתוב בד"ה:
**כזיב פסקת**. ד"א שם מקום. כצ"ל. ולפרש גירסתנו ה"פ שהמקום נקרא כזיב (מלשון אשר לא יכזבו מימיו) על שפסקה מלדת. וע' ברש"י בחומש:
**חורש בגנות כו'**. ר"ל שבגמר ביאה שפך זרעו על הארץ. ורש"י פי' בא עליה שלא כדרכה. וכוונתו היה שלא תתעבר:

## פסקה ה

**יהודה התחיל כו'**. שעשה זה יהודה מפאת מצות ה' ע"ד דנצטוה אברהם במילה קודם מ"ת מאת ה'. ואפשר שנא' לו ע"י יצחק או ע"י עבר וכדמשמע בחזית פסוק ישקני ע"ש:
**שהיתה בכלל היתר** עד שלא קדשה אחיו:
**ונאסרה** כשקדשה אחיו:
**וחזרה והותרה** כשמת בלא בנים:
**יכול תחזור כו'**. מפרש לה כאבא שאול דס"ל הכונס את יבמתו לשם נוי כו' כפוגע בערוה וז"ש יכול תחזור להיתרה הראשון שרשאי היבם לכונסה אפי' לשם נוי. ת"ל יבמה יבא עליה מצוה ר"ל דוקא לשם מצוה. וזהו דמייתי ליה הכא דכתיב בא אל אשת אחיך ויבם אותה משמע למצות יבום כדדייקי' מדכתיב התם ויבמה. וזהו שמייתי עובדא דר"י בן חלפתא שלא היה מכוין אלא לשם מצוה. ולכן עזרו ה' שנטע חמש נטיעות בישראל כי לא ימנע טוב להולכים בתמים (יפ"ת):
**וחמש בעילות בעל** הוא סבור שאסור לבעול יבמה כי אם בעילה ראשונה וחמש יבמות נפלו לפניו (מת"כ):
**זמורן** פי' ר' אבדימוס היו עיניו אדומות כזמורות הגפן ודומה לאמו בזה. ולפ"ז היתה כעורה כי האדמימות בעינים כעור גדול. שגם מזה נראה שלא חש ר' יוסי ליופי רק לקיים מצות יבום (יפ"ת):
**היה דש כו'**. ור"ל שבגמר ביאה היה שופך זרעו על הארץ:

**אעפ"י שאין נחש**. כלו' אע"פ שאין מנחשין אם הקרה לו סימן רע. מאמין בו לאחר ב"פ לרבי דאמר בתרי זימני הוי חזקה כדכתיב כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו. ואפילו לרבנן דאמרי בשלשה זימני הוי חזקה מ"מ ס"ל דבתרי זימני אם רצה למנוע עצמו הרשות בידו:
**בית תינוק ואשה** פרש"י בנה בית או נולד לו בן או נשא אשה. והרמב"ן מפרש תינוק דשיילינן ליה פסוק לי פסוקיך:
**אע"פ שאין ניחוש** פרש"י בפ' ג"ה אע"פ שאין נחש שאסור לנחש יש סימן סימנא בעלמא הוי מיהא דאי מצלח בסחורה ראשונה אחר שבנה בית או שנולד התינוק או שנשא האשה סימן הוא שהולך ומצליח:

## פסקה ו

**י"ב חדש** כד"א ימים תהיה גאלותו (מת"כ) ור"ל דממיתת אונן עד מעשה תמר לא היה אלא שנה (יפ"ת):
**שתי תמניות היו** דהכא כתיב עולה תמנתה ובשמשון כתיב וירד שמשון תמנתה. ושמשון ויהודה תרוייהו בארץ ישראל הוו לה"ק דב' תמנות הוו בא"י חדא בירידה וחדא בעלייה:
**ואחד של שמשון** ר"ס אמר תמנה אחת היא ולמה הוא מזכיר בה עלייה וירידה אלא עלייה ליהודה וירידה לשמשון שהוא נושא נכרית. כצ"ל וכן היא לקמן בבמדב"ר פ"ט. וכה"ג אי' בפ"ק דסוטה:
**מעמיד מלכים** שמשם נולד לו פרץ שהעמיד מלכי ב"ד:
**כהדא בין מעון** שיושבת באמצע שפוע ההר. והבא לה מטבריה שהיא ברגלי ההר עולה. והבא לה מן כפר שובתי שהוא בראש ההר יורד. וצ"ל ראב"נ אמר כהדא בית מעון:

## פסקה ז

**שתים הם כו'**. עיין מ"ש לעיל פ"ס:
**ולא מצינו מקום כו'**. וכיון שלא מצינו מקום הזה עוד בכתוב א"כ למה ליה לפרש כלל שם אותו מקום. וה"ל למימר סתמא על דרך תמנתה:
**בפתח שכל כו'**. כמ"ש עיני כל אליך ישברו. ור"ל שהיו עיניה תלויות להשגחת ה' לסייע לה לדבר מצוה. ועיין בפ"ק דסוטה ששם הנוסחא נשתנה:
**שפתחה לו את העין**. במס' סוטה שנתנה עינים לדבריה. ופרש"י דוגמא ופתחי היתר היתה נותנת לעצמה שאין עבירה בדבר:
**טהורה אני** מנדה:

## פסקה ח

**צריך אדם להזהר כו'**. ורש"י גרס להרגיל עצמו. כלומר אע"פ שאינו ראוי להסתכל בנשים מ"מ צריך האדם להזהר (ולגיר' רש"י להרגיל) באחות אשתו ובקרובותיו לראות בהם קצת כדי להכירם שלא יהיה נכשל בהם וכענין מה שאירע ליהודה כי כסתה פניה בבית חמיה ולא הכירה לפיכך נכשל בה (רש"י והמת"כ):

**למה כי כסתה כו'**. והיינו כדגר' בפ"ק דסוטה כתיב ויראה יהודה ויחשבה לזונה כי כסתה פניה משום דכסתה פניה חשבה לזונה אר"א שכסתה פניה בבית חמיה:

**ולא השגיח כו'**. וה"פ ויראה יהודה ויחשבה לזונה ולא השגיח בה. אבל בראותו כי כסתה פניה אמר אלמלא היתה זונה מופקרת לכל לא היתה מכסה פניה לפיכך שוב ויט אליה אל הדרך וכל זה לא היה במקרה אלא מאת ה' היתה זאת. ועז"א דאר"י בקש לעבור כו'. ומיהו לספרים דגרסי אר"י מילתא באפי נפשה הוא דפליג על הת"ק וס"ל דויט אליה היינו בעל כרחו שלא בטובתו (נזה"ק):

**שהוא ממונה על התאוה**. שגבר תאותו. וכבר ידעת שכל כח יקרא מלאך (יפ"ת):

**מהיכן מלכים עומדין** מלכי ב"ד שעמדו מפרץ:

**גדולים** הינו נביאים שעמדו ג"כ מבניו כדאמ' בפ"ק דסוטה אמון ואמציה אחים היו. ואמציה מזרע דוד היה ואמוץ אחיו נביא היה אלמא נביאים נפיק מינה:

**בעל כרחו** דייק מדכתיב ויט ולא כתיב ויסר אליה:

## פסקה ט

**נצנצה בה רוה"ק**. להוציא מפיה מה שעתיד להיות ממשך זרע דהיינו מלכים וגדולים שיעמדו ממנו ע"ד ניבא ולא ידע מה ניבא:

**שימני כחותם כו'**. יבואר ע"פ מ"ש בזוהר ויחי שמקרא זה נאמר על מדת מלכות של מעלה והיא מדרגת מלכות ב"ד של מטה כי היא מרכבה אליו. ואהא מייתי ראיה ממ"ש לשון חותם במלך יהודה (נזה"ק):

**מצויינין בפתיל** שבכל שעה שיושבים בדין הם עטופים בציצית. ומ"מ יותר נראה דגרסי' כפתיל. ופי' שכמו שפתיל הוא דבר מצויין. כן הסנהדרין מצוינים לאות ולמופת בתוך העדה (יפ"ת):

**מצויינים** ניכרים:

**ויצא חוטר מגזע ישי**. היינו מלך המשיח. וחוטר היינו מטה. ומיהו משום דלא כתיב בקרא זה מטה ממש הביא ג"כ מטה עוזך וגו' שכל המזמור דשם מיירי במלך המשיח (יפ"ת):

**ותהר לו גבורים** כי לו פי' דומים לו (מזרחי):

**גבורים כיוצא בו** שהיה גבור דכתיב גור אריה יהודה. וצדיק דכתיב יהודה אתה יודוך אחיך כו' והוא גרם לראובן שיודה כדאי' בסוטה:

**התורה שהיא משחקת כו'**. ר"ל האי דכתיב משחקת מדבר בתורה שהיא משחקת כו' שמודעת השחוק ששוחק הקב"ה בבריותיו לשלם להם מדה במדה (מת"כ):

**רמית באביך בגדי עזים**. שהכל היה ע"פ עצמו שהיה מלך עליהם. ועוד כי יהודה הביא הכתונת לאביו כדלעיל פ' פ"ד וכן נידון מכ"מ. שכן ציערה אותו תמר בענין שרימתה בו שנתן הערבון כשיביא הגדי והלכה לה ונצטער על ערבונו פן יהיה לבוז:

## פסקה י

**לא סוף דבר ג' שלמים**. כלו' לאו דוקא אמר ג' שלמים אלא אפי' רובו כו':

**ולא סוף דבר וגם הנה הרה לזנונים**. כן הוא בהמדרש שעם יפ"ת ונזה"ק ופירשו שר"ל לא מיבעי' שזינתה אלא שגם היא הרה לזנונים שהיתה מטפחת כו' וה"ק ולא די שזינתה אלא שמתפארת בהריונה עם היותו לזנונים ואינה בושה:

**מלכים אני מעוברת** אין זה בדרך נבואה. אלא שידעה שיהודה מלך באחיו ותתפאר כי מזרע זה יצליח למלוכה ולגואלים ונתקיים זה בזרעה שיצאו ממנה מלכי ב"ד. וגואלים כגון עתניאל ואבצן שהיו מושיעים את ישראל (יפ"ת):

**בתו של שם היתה**. בפ"ק דסוטה משמע שלאו בתו ממש היתה ע"ש:

**ובת איש כהן** ושם כהן היה דשם הוא מלכי צדק. ואע"פ שניטלה ממנו הכהונה כדאי' בפ"ד דנדרים. לא ניטלה אלא מזרעו כדאי' התם. וע"כ דנוה בשריפה משום כבודו של אביה שהוא כהן כדכתיב את אביה היא מחללת (הרא"מ):

**הוציאוה ותשרף** אע"ג דבת כהן שומרת יבם שזינתה אינה במיתה כלל כמו שמפורש בסנהדרין. עיין תירוץ בראב"ם:

## פסקה יא

**מכאן שנאבדו** בפ"ק דסוטה מפרש מדה"ל למימר היא מתוצאת. ופרש"י היא מתוצאת משמע לשון הוצאה על כרחו היא מוצאת משמע לשון מציאה:

**שנאבדו** במס' סוטה קאמר בת סמאל וריחקן בא גבריאל וקירבן. ופרש"י סמאל רחקן כדי שתשרף ולא יצא דוד ממנה המכה את אדום בגיא מלח:

**היא והוא צריכין לצאת**. משום דכתיב הוא וקרינן היא. ונראה שפירושו שכשגזרו עליה שריפה גזרו ג"כ על הבועל ולכן שאלו את פיה מי היה. והיתה תשובתה לאיש אשר אלה לו אנכי הרה (יפ"ת):

**בקש לכפור מפני הבושה**. אבל לא היה ירא מן המיתה דהא לא ידעו כי כלתו היא (יפ"ת):

**הכר נא בוראך** ולא תאבד אותי ואת עוברי. שאל"כ בתר דקאמר לאיש אשר אלה לו אנכי הרה מה צ"ל הכר נא ובמס' סוטה אין נא אלא לשון בקשה:

**שלך ושל בוראך** שהרי הקב"ה המציאן לה כדלעיל:

**אמרת לאביך הכר כו'**. נתב' לעיל פ' פ"ד:

## פסקה יב

**בג' מקומות הופיע**. ורש"י במדרש גרס הכריע. אבל בפ' הלוקין גרס ג"כ הופיע ופי' נגלה והוכיח בישראל בשעה שהוצרך. ל"א הופיע נשמעת בקול גדול (רש"י):

**בבית דינו של שם**. בפרק הלוקין פרש"י לא היה שם חי אותה שעה. אלא ב"ד שלאחריו חביריו ותלמידיו. וקרי לה ב"ד של שם כמו בית שמאי ובית הלל:

**מהן ממני** דליכא לפרש דמלת צדקה דבקה עם מלת ממני. כמו צדיק אתה ממני שלפי הנראה הוא יותר צדיק ממנה שהרי הוא לא ידע שכלתו היא. והיא ידעה שחמיה הוא:

**על מה שבגלוי** דודאי נזקקה ליהודה אשר לו החותמת. ואני מעיד על מה שבסתר דמיהודה נתעברה. וגם שלא נתכוונה לזנות רק להקים זרע מבית יעקב. ובפרק הלוקין גרסי' יצתה ב"ק ואמרה ממני יצאו כבושים ופרש"י דברים עלומים הללו יצאו מאתי ראה הקב"ה שעתידין לצאת ממנו מלכים ונביאים שנא' גור אריה יהודה. וכן מתמר כדאמרי' בכתובות כל כלה שהיא צנועה בבית חמיה וכו' וזימן הקב"ה מבין שניהם. מאתי היתה שיצאו שני בנים הללו לכבוש העולם שהרי עתיד דוד ומשיח לצאת ממנה עכ"ל. והנכון כגירסת מדרש קהלת דל"ג הכא אלא ממני היו כל הדברים. והא דאתם מעידים וכו' גרס לה בסמוך בתר ויאמר עד (יפ"ת):

**מי אמר** דדילמא אערומי קא מערמא (גמרא):

**ואומרת היא אמו** וכשראו כל ישראל שהסכימה דעתו לדעת המקום כמו שהעיד הב"ק ראו כי חכמת אלהים בקרבו (רש"א):

**ויאמר עד יצאת כו'**. דייק מדה"ל למימר ויאמרו וקאמר ויאמר ע"כ שקאי על הבת קול דרוה"ק פעמים משיחה בלשון זכר ופעמים בלשון נקבה. ולפי מה שכתבתי לעיל שצ"ל כאן אתם מעידים על מה שבגלוי כו'. פירושו שהם אינן מעידים אלא שבפרהסיא לא לקח אבל אפשר שבגנבה שלא מדעת בעלים לקח. לכך העיד הב"ק על מה שבסתר (יפ"ת):

**מהו אומר בבני עלי כו'**. המאמר לקוח ממדרש שמואל פ"ז רק שכאן חסר ריש המאמר וה"ג ועלי זקן מאד וגו' אמר ר"י בר"ס זה אחד מן המקראות שהי' רבינו דורש לשבח ואת אשר ישכבון וגו' ודכוותה ולא הלכו בניו וגו' ודכוותה ותשב בפתח עינים וגו' ואגב פ' זה הובא כל הדרשה לכאן:

**ותהי חטאת הנערים** מביא קרא זה שלא נאמר על שכיבת הנשים רק על בזיון קדשים. הוא משום דמבזיון קדשים מוכח נמי שלא היה בהם חטא אשת איש כדאמר בירושלמי דלעיל אין תימר עבירה חמורה יש כאן מבריחן מן החמורה ומקנתרן בקלה:

**אפשר בניו כו'**. איך אפשר שבני צדיק יעשו עבירה גדולה כזאת ואין אביהם ימחה להם. דעל חטא א"א לא יתכן שישתוק עליו:

**משהין את קניהם** בפרק במה בהמה פרש"י שהיו מסרבין להקריב שום קרבן אלא בקושי. והיו שוהות שם ולא היו חוזרות אצל בעליהן עד שיראו עיניהם שקניהם קריבין לפיכך מעלה עליהן כאילו שכבום שהיו מונעים אותו מפריה ורביה:

**ויטו אחרי הבצע אפשר**. פי' שיעשו בניו כן והוא שותק:

**מברכתא היתה עוברת** פרש"י שיירה היתה עוברת והיו עוסקין בצרכי עצמן בסחורה ובצע מלשון כוסף ותאוה להריח ממון:

**בבאר שבע** שם היו שופטים בני שמואל כדכתיב בספר שמואל (יפ"ת):

## פסקה יג

**כאן חסרים** פי' מאי דלא כתיב וימלאו ימיה ללדת משום דילדה למקוטעין. ועיין לעיל פ' ס"ג:

**נאמנים לאלתר** ולא לאחר זמן שלא כשאר נאמנים שנאמנים לעולם:

**זה יצא ראשון** כדתנן בפרק י' יוחסין חיה נאמנת לומר זה יצא ראשון וזה יצא שני כו':

**שיירה דאמר ר"ס כו'**. המת"כ פי' שיירה שעוברת וראה אחד ואמר בנו הוא זה נאמן. ודוקא לאלתר כדאי' בפרק י"י שאם נאסף מן השוק אין נאמנים עליו כיון שיצא עליו שם אסופי. ובקצת דפוסים אי' אסופי במקום שיירה:

**אביו ואמו** בירוש' מפרש אביו או אמו. נאסף מן השוק צריך ב' עדים ואביו ואמו כשני עדים הם. אבל לשון גמרא דידן לא משמע הכי שאמר שכל זמן שהוא בשוק אביו ואמו נאמנים עליו נאסף מן השוק אין נאמנים עליו:

**ג' נשים ישנות** במס' נדה מוקי לה במשולבות ודביקות זו בזו:

**מעת לעת** פרש"י משעת שראתה עד עת שישנה עמהם ולא יותר:

### פסקה יד

**זה רבה על כל הפורצים ממך יעמוד**. כצ"ל ופי' הא דכפל פרצת עליך פרץ אתא לרבויי שמלך המשיח שהוא גדול על כל המלכים יהיה מפרץ:

**כל הפורצים כו'**. ר"ל דמרבה הכפל שכל הפורצים יעמדו מפרץ. ולא קרי פורץ אלא למלכי בית דוד שהם כבשו ארצות והושיע ה' את ישראל על ידם (יפ"ת):

**כמה ידות כתוב** דהוה סגי ויתן יד וגו' ותקשור עליה שני ויהי כמשיב אותה וגו' ואחר יצא אחיו שעליו השני (יפ"ת):

**ד' חרמין בפרק** בפרק נגמר הדין גרסי' ג' חרמין שנים בימי משה ואחד בימי יהושע כו'. ר' יוחנן אמר חמשה ד' בימי משה ואחד בימי יהושע ע"ש:

**של עמלק** ומה שלא נענשו ישראל עליו תירצו בפ' נ"ה לפי שלא ענש על הנסתרות עד שעברו הירדן וע"ש ברש"י הטעם:

**וחרמו של כנעניים** הכנעני מלך ערד:

**וארא בשלל כו'**. ורש"י בחומש כתב ד' דברים שלקח אדרת שנער ושתי חתיכות כסף של ק' ק' שקלים ולשון זהב אחד:

**ומה בבל עבדא הכא**. כלו' מה צורך הכתוב להזכיר כאן שהיתה האדרת מבבל. אלא לרמוז למעלת ארץ ישראל (יפ"ת):

**בארץ** א"י:

**הוא אומר** חשב בדעתו שאינו שוה כלום:

**אנטיקיסר** ענינו פקיד שלו. וכן פרש"י שני למלך:

**וזה כו'**. המשנה היה משלח למלך בבל כותבות פי' תמרים (שתמרים היו גדלים ביריחו כי על כן נקרא עיר התמרים). וזה כו' פי' ומלך בבל היה משלח למשנה דוריות פרש"י מעילים. ולכן מצא שם אדרת שנער. והערוך פי' דוריות דורונות. ואדרת שנער שלח לו לדורון:

## פרק פו

### פסקה א

**בחבלי אדם כו'**. דריש הכא בחבלי אדם אמשכם זה יוסף ללמדך דמכירת יוסף לא היה במקרה אלא מאת ה' היתה זאת כדי להמשיך על ידו את יעקב ובניו למצרים. לכן כתיב הורד מצרימה להורות שענין יוסף הוה כדי להוריד את אביו למצרים וכדדרשי' בסמוך להדיא. ואיידי דייתי האי קרא חבלי אדם וגו' מפרש ליה ברישא כפשטיה דמיירי בהמון

ישראל כדכתיב לעיל מיניה ואנכ תרגלתי לאפרים. וכל ישראל קראים ע"ש אפרים. והדר דריש דרמיז לענין יוסף:

**בחבלי אדם אמשכם כו'**. ר"ל כמו שפרש"י בחבלי אדם אמשכם הייתי מושכם תמיד בחבלים דקים אשר ימשוך בהם האדם את בנו כלומר במשיכת הרחמים. וע"ז אמר כאן אלו ישראל שנא' בהם משכני אחריך נרוצה:

**אהבתי אתכם** אמר ה' והיינו בעבותות האהבה שנקשר בהם כבר מימות יעקב לקרב זרעו על תחת כנפי השכינה וכענין שנא' כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו:

**שרוממתי צריהם עליהם** להיות עליהם כעול:

**שאמרו אלה אלהיך** שבעון זה נגזר עליהם גלות מכנ"מ לפי שהקב"ה הוציאם מגלות מצרים והם כפרו בו ואמרו על העגל כי הוא העלם מארץ מצרים לפיכך שוב נגזר עליהם ג"כ גלות לדורות:

**ואט אליו אוכיל כו'**. לפי שמירוק הגלות הוא לטובתו בהיות אחרית דבר טוב מראשיתו כי אז ואט אליו אוכיל אכילות הרבה יהי פסת בר בארץ שתוציא הארץ כלי מילת וגלוסקאות וכפי מה שהיה קודם חטא אדה"ר וכדאי' לעיל פ' ט"ו:

**ד"א בחבלי אדם** זה יוסף דרש דרמז בית לענין יוסף. ואע"ג דקרא בל"ר. כיון דכל ישראל נקראו על שמו כרבים דמי. ועז"א זה יוסף דכתיב ביה וימשכו את יוסף מן הבור. ומשיכה זו ודאי היה ע"י חבלים ממש. ובחבלים הללו משכתי גם להם למצרים. כי היה יעקב ראי לירד למצרים בשלשלאות של ברזל. ולפי שחס הקב"ה על כבודו נמשכו שמה ע"י יוסף. בעבותות אהבה עבור האהבה שאהב ישראל את יוסף מכל בניו. ואהיה להם כמרימי עול ע"י מעשה פוטיפרע שגרמה לו להאסר בבית האסורים. ולבסוף היה זה לטובתו ונעשה משביר בר לכל הארץ. ועז"א ואט אליו אוכיל אכילות הרבה:

**אכילות הרבה** (בראשית מ"ב):

## פסקה ב

**ויוסף הוא השליט על הארץ** הוא המשביר לכל עם הארץ. ויוסף הורד מצרימה כבש בהון המד"א וירד מים עד ים. שלט בהון המד"א כי הוא רודה בכל עבר הנהר. נסחון נסח יתהון מאתריהון המד"א (שופטים י"ד) וירדהו. כצ"ל (א"א ומת"כ) ור"ל כבש בהון בכח ובחזקה ובנצחון כענין שנא' וירד מים עד ים דהוא דרך מלחמה. וזה כדאמרי' בפ"ק דסוטה ויוסף הורד מצרימה אל תקרי הוריד אלא הורד שהוריד איצטגניני פרעה מגדולתם. ותו דריש לה מלשון שליטה מרצון. והיינו במה ששלט על המצריים שמעצמם נכנעו לו. ועז"א המד"א כי הוא רודה בכל עבר הנהר שפירושו שמעצמם נכנעו

לו לשלמה עבור חכמתו. ותו דריש מל' הורד דנסח יתהון מאתריהון כד"א וירדהו אל כפיו שהוא מל' העתקה והסרה. וכן יוסף העבירם ממקומם כמ"ש ואת העם העביר לערים. ותו דריש מל' הוריד שהוריד אבינו יעקב למצרים:

**למקולין** לבית המטבחים:

**על כרחה** מפני רחמה על בנה:

**יעקב אבינו ראוי כו'**. היה ראוי שירד שמה כדרך הגולים:

**בני בכורי** הוא יעקב שנא' בני בכורי ישראל ואני מורידו בביזיון בתמיה:

**ואם ליתן בלבו כו'**. פי' ואם אתן בלבו של פרעה להורידו למצרים איני מורידו לשם בפומבי. פי' בפרסום לעין כל. וכלו' אפי' אתן בלבו של פרעה שיורידהו למצרים בכבוד. מ"מ יורידהו בפרהסיא ויהיה לו ליעקב צער גדול. ובמת"כ בשם רש"י והערוך משמעו שגירסתם הוא אני מורידו. ובילקוט לא גרס זה כלל:

**והוריד את השכינה** וכדאמרינן כ"מ שגלו שכינה עמהם (נזה"ק):

**כל דבר שצריך כו'**. נתב' לעיל פ"נ:

**לשאולה** הרי שיש בו ה' בסופו ולמ"ד בתחילתו:

**לביטי** למדור:

## פסקה ג

**ויקנהו הקנויין קונין הא קנין טב כל העבדים מחסרין כו'**. כצ"ל (יפ"ת) שמגיד נפלאות ה' שהקנויים קונין לבעליהם. שיוסף שהיה מתחלה קנין פוטיפר. אח"כ קנאו לפוטיפר בכלל מצרים שנקנו לו ליוסף לעבדים. ועוד רמז כי לזה יקרא קנין סחורה טובה שלא כדרך קנין שאר עבדים. שכל העבדים מחסרין את בית רבן שאינם מקפידים בשמירת נכסיו ונפסדים אבל זה ויברך ה' כו' (יפ"ת):

**אבל זה וילקט** סיפיה דקרא ויבא את הכסף בית פרעה. שכל הממון שבא לידו מסרו למלכות. וכ"ש שלא יגזול דבר ממנו וילפינן מיניה נאמנות יוסף:

**האכיל את רבו** כלו' לזרע רבו שמבנות יוסף לקח אלעזר הכהן. ומאחר שזרעו של פוטיפר משוקע בתוכו שלקח יוסף את אסנת בתו נמצא שמזרע פוטיפר אוכלי תרומה:

**מבנות יוסף לקח אלעזר**. בגמרא מפיק לה מדכתיב מבנות פוטיאל מבנות יוסף שפטפט ביצרו:

**הוא פוטיפרע** הכי גמירי לה (יפ"ת):

**שהיה פורע כו'** שהיה עובד בעל פעור שעבודתו בכך כדאי' בפ' ד"מ:

**שירד הפר** היינו יוסף שנקרא פר ע"ש בכור שורו הדר לו:

**נעשה** (אדונו) **פויטנון** פירוש סריס. וכן משמע מפירוש הערוך ומוסף הערוך ע"ש:

**שנסתרס בגופו כו'**. דליכא למימר שהיה סריס מעיקרו. שהרי יוסף נשא בתו והיתה לו בת מתחלה. וע"ד הדרש אמרינן שסבת סרוסו היה מפני שלקח את יוסף לתשמיש:
**פכרון ניביה** שברו מתלעותיה:
**חסידו כתיב** וכן הוא בזוהר סדר זו. דרמיז אגב אורחיה ענין יוסף:
**מלמד שלא לקחו כו'**. וה"ק קרא החסיד נשמר על ידי כריתת זרע הרשע דהינו הסירוס שנכרת בזה מלחיות זרע. ודריש נכרת מענין ונתוק וכרות (יפ"ת):
**איש מצרי גבר ערום**. ולפי שהמצרים סתמן פקחים קראו מצרי בכאן. לפי שבקש ערב כדמפרש (יפ"ת):
**גרמני** המת"כ פי' בשם הערוך ורש"י לבן ביותר. וכן בהרת עזה נראית כגרמני (נגעים פ"ב). פירוש גרמני הוא איש ממדינת גערמאניען אשר אנשיה לבנים בטבעם והיא נקראת כן בלשון רומי והיא מדינת אשכנז (דייטש לאנד) ובכתוב ובני יפת גומר וכו' (בראשית י' ב') תרגום ירוש' אפריקי וגרמני וכו':
**כושי** שחור:
**אין זה עבד** אלא גנוב הוא והיום או למחר דרוש ידרש:
**הביאו לי ערב** שהוא עבד ושלא יתבענו שום אדם ממני:
**ע"כ אמר מיד הישמעאלים**. כלו' השתא אתי שפיר דכתיב מיד הישמעאלים. והלא פוטיפר לא קנאו אלא מיד המדנים או מיד דימוסיא של מדינה כדלעיל פ' פ"ד:
**עבדא זבין כו'**. דלהכי כתיב איש מצרי מיד הישמעאלים לומר שהיה בכאן דבר חדש שהעבד קונה דהיינו פוטיפר שהוא עבד מאחר שהוא מצרי מבני חם שהוא עבד לשם וליפת. ובר אמתא מוכר דהיינו הישמעאלים שהם בני הגר שפחת שרה ואברהם. והיה יוסף שהוא בן חורי עבד לשניהם. ולכן הזכיר מיד הישמעאלים. כלו' קנין זה בא מיד הישמעאלים ונמצא א"כ דבר אמתא מזבין ועבדא זבין (יפ"ת):

## פסקה ד

**הא עם שאר שבטים לא**. ר"ל שנראה שנסתלקה עיקר שכינה מהם וירדה למצרים. וע"ז קשה לו שאין יתכן להניח הרבים מפני היחיד. ומשני שהוצרכה שכינה לשמרו שלא יכשל בעבירה בין המצריים (יפ"ת):
**לבהמי** מוליך בהמות:
**גבר קפוז** פי' קופץ ודולג. כלו' שהיה שולט ביצרו וקופץ כנגדו שהיה רואה תמיד לפוטיפרע מקושטת ומבושמת ולא היה נושא עיניו אליה. ומביא ראיה שמצליח הוא ל'

קפוז וריקוד כד"א וצלחו הירדן לפני המלך שעברו במהירות דרך קיפוץ ודילוג לכבוד המלך וכדמתרגם וצלחו וקפצו (יפ"ת):

**אמרי כל דקפיז כו'**. כלו' מי שיקפוץ וידלג עליה יקח מה שעליה. ובכן כל המון עם להוטים אחר הדבר עבור חימוד ממון. אך היה שם פקח אחד ואמר מסתכלון אתון מה דעליה. אנא מסתכל בניבוי כלו' נתתי עיני בנשיכת שיניה ויצא שכרו בהפסדו. ולפי' אדרבא היה מתרחק מן הדוב והיה קופץ ודולג ממנו לאחוריו. וכן הוא בנמשל בענין פוטיפרע שהיתה בדמות דוב מקושטת וכענין מ"ש בפרק הממונה בגדים שלבשה לו שחרית לא לבשה לו ערבית כו'. ואפי' הכי לא השגיח בה והיה מתרחק ממנה מאד כמתרחק מן הדוב המקושט:

**כל אותה דובה קפוז קפז ואת רב מדין אתמהא**. ר"ל שהקב"ה אמר ליוסף שאותה הדובא פוטיפרע אורבת עליך תמיד בקפוז קפז לקפוץ ולדלוג עליך להכשיל לך בחטא. ובכן גם אתה תאזור כגבר חלציך למהוי רב מדין להתגבר כנגדה בקפוץ ודלוג לאחוריך להתרחק ממנה בכל היכולת (נזה"ק):

## פסקה ה

**רבנן אמרי כו'**. לרבנן פירוש כי ה' אתו שהיה עסוק בלימודו דומיא דוה' עמו דדוד שפי' בגמרא שהלכה כמותו. ואעפ"כ לבסוף שכח כדכתיב כי נשני אלהים אל כל עמלי דהיינו עמל התורה וכדדריש לעיל פ' ע"ט. ור' אחא ס"ל שהיה מזכיר שם שמים בפיו תמיד כפרש"י בחומש. ולזה הגיר' הסכים היפ"ת:

**א"ל מזוג רותחין** פי' אדונו א"ל מזוג רותחין כו' והיו רותחין שאין הצלחתו לבד כדרך העולם אלא במעשיו שבידו תיכף ומיד בדרך נס. ודייק לה מדכתיב וה' מצליח בידו:

**מה יוסף** מה זה יוסף תבן אתה מכניס לעיר עפריים. והוא דרך משל כמי שמביא תבן לעפריים שהיא ארץ מלאה תבן. וקדרים לכפר חנינא שיש בו הרבה קדרים. וגיזין בדמשק פי' גיזי צמר בדמשק ששם הרבה צמר שכיח. כן המביא כשפים למצרים שהיא מלאה כשפים. שאע"פ שאדונו שמע שמזכיר שם שמים. מ"מ הוא לא האמין בה' שהוא אלהים באמת וסבר שיוסף עובד לאלוה שהוא ככל אלהי העמים. ומה שהוא מלחש הוא כישוף:

**עד היכן** עמד בחשד זה:

**עד שראה שכינה כו'**. שנראה לו הקב"ה בחלום או בהקיץ בעמוד ענן וכיוצא בו לכבוד הצדיק (רמב"ן):

### פסקה ו

**וימצא יוסף וגו' ויהי מאז תני רשב"י כו'**. כלומר שהשגחת הקב"ה שם להביא ברכה לרגלו. והוא מ"ש לעיל פ' ע"ג כ"מ שהצדיקים הולכים ברגכה משתלחת שם. אלא שקיצר כאן. ודייק זה מדכתיב בגלל יוסף (יפ"ת). אבל הנזה"ק כתב דגרסינן הה"ד וירא אדוניו כי ה' אתו תני ר' שמעון ב"י כו'. וממילא האי תני רשב"י כו' הוא סיוע וראיה אל הקודם שהיה גילוי שכינה על יוסף תמיד אף בהיותו במקום טמא אצל הרשע פוטיפר:

**י"ב חדש היה שם שש בבית ושש בשדה**. כצ"ל (יפ"ת). כלו' שש בבית בחורף ושש בשדה בקיץ (ועיין מ"ש בסדר עולם פ"ב) ובזה בה להורות כי נתגרית בו פוטיפרע כל זמן י"ב חדש מידי יום ביום ותמיד לא נכשל אלא עמד בנסיון:

**לשון נקי** דריש שבא לרמוז ג"כ על אשתו וכמ"ש ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך באשר את אשתו. והענין שכל החדרים מסר תחת ידו לבד מן החדר המיוחד לאשתו שלא רצה שתתיחד עמו. כי גם הוא נתירא פן תתן עיניה בו (נזה"ק):

**זרוק חוטרא כו'**. כלו' כל הדברים חוזרים לעיקרם וכן ברובא דאינשי הילדים דומים לשורש ממנו חוצבו. ור"ל משום דקשה שאין דרך לשבח זכר בענין היופי שאינו אלא תואר לנשים. לזה אמר זרוק חוטרא כו' כלו' שע"י שהיו מודיעים את רחל בסימן הנוי נשאר תואר זה לבנה (יפ"ת):

**זרוק חוטרא כו'**. רש"י וילקוט גריס זרוק חוטרא לאוירא אעיקרא קאי. פי' כשזורקין עץ כלפי מעלה הוא יורד ונופל על הארץ לקום שרשו אשר לוקח משם. וכן הוא לעיל גבי ישמעאל פ' נ"ג (מת"כ):

## פרק פז

### פסקה א

**וארא בפתאים כו'**. שהזדווגות אשת פוטיפר ליוסף היה על חטאו בלשון הרע כמו שנפרש ולפ"ז אתי שפיר מה דכתיב ויהי אחרי הדברים האלה דקאי אדברים הנ"ל מיוסף על אחיו (יפ"ת):

**לינוקא פתיא** לא פתאים ממש ח"ו אבל תינוקות יקראו על שלא היו מדקדקים במעשיהם שמצא יוסף מקום להביא דבה עליהם. וקראם בנים לשון חבה כמו בנים אתם לה' אלהיכם. וקרא ליוסף נער כמ"ש עליו והוא נער על שהיה עושה מעשה נערות:

**שהוא אומר לש"ה** כדלעיל פפ"ד:

**ומתמן נתגלגלו ירידתן למצרים**. בילקוט לא גרס לה. ונראה דירידתו גרסי'. ואיוסף לחודיה קאי כלו' שעל ידי זה נתגלגל הדבר שירד למצרים כדי שיענש ע"י האשה הזאת

והיינו והנה אשה לקראתו. וכדרך דאמר לעיל פ' פ"ד אתה אמרת תולין עיניהם בבנות הארץ חייך שאני מגרה בך את הדוב ותשא אשת אדוניו וכו':

**ונצורת לב למצרי** כצ"ל ובילקוט גרס לבעלה. כלומר לבעלה המצרי היתה נוצרת איבה למעול בו מעל לזנות תחתיו ורצתה להורגו וכדלקמן בבמד"ר (נזה"ק):

**שגשיא וטעיא** כלו' שרדפה אחריו בהמון ושגעון:

**פעם בחוץ וגו'** שבהיותו בחוץ שאלה ואמרה חמיתון ליה ליוסף פירוש ראיתם ליה ליוסף. כי היה בידה אמתלא לומר שמבקשת את עבדה לצורך מלאכת הבית:

**והחזיקה בו ונשקה לו ותחפשהו בבגדו העיזה פניה ותאמר לו ותאמר שכבה עמי**. כצ"ל כי מזכיר והולך עזותה שתחלה חשקה ובקשתה אותו. ולא עוד אלא שתפסתה בו. ולא עוד אלא שתעיז ותאמר בפירוש שכבה עמי. ולא בל' כבוד כדאמר בסמוך סי' ד' (יפ"ת):

## פסקה ב

**אין לו ניחא כו'**. פי' אין לו ליצר הרע הוא שבט הרשע הנחה אלא אצל הרשעים וכמו שאמרו חז"ל אין תשוקתו של יצר הרע אלא לקין וחביריו:

**למה כו'**. מ"ט למען לא ישלחו וגו':

**ור' יצחק כו'**. סבר שהנחתו יותר אצל הצדיקים כמו שאחז"ל כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו. ומ"ט לא ישלחו וגו'. ויהיה להם שכר טוב בעמלך על שנצחו יצרם הרע. ובפירוש רש"י מצאתי וז"ל אין לו לצדיק נייחא בצד חבורה של רשעים אלא בצד חבורה של צדיקים וסרס המקרא ודרשו לא ינוח גורל הצדיקים עם כל רשעים עכ"ל. ונראה שלא היה כתוב בספרו דברי ר' אבא ודו"ק (מת"כ):

## פסקה ג

**לכן אנשי לבב שמעו לי**. מייתי האי קרא דקאמר שה' משלם לכל אחד כפעלו ועל כן יוסף על דבריו היה סיבה לענין זה. והיינו דכתיב ויהי אחר הדברים האלה (יפ"ת):

**ר"מ ור"י ור"ש** פה חסר מאמר ג' התנאים האלה. ולעיל פ' פ"ד סי' ז' ישנו המאמר שלם וע"ש. ותבין שזה שאמר פה כי פועל וכו' שחוזר על מאמר התנאים דומה למה שדרש לעיל ר' יהודה בר סימון על מאמר התנאים (א"א):

**ומשמש בעיניו** כדי ליפותם:

**ומתלה בעקבו** הולך בגיאות ובנחת עד שנראית עקבו תולה למעלה:

**לי נאה לי יאי אני גבור**. כן גרס הנזה"ק ומפרש לי נאה ויאי להלוך בדרך גדולה וכבוד מצד מעלתי בהיותי גבור העומד בפרץ. ובזה גרם רעה לעצמו להתגרות עליו עול מלחמה כבידה. וכן אירע ליוסף שבהיותו רואה כי הוא אהוב למטה ונחמד למעלה.

ולפיכך התנהג עצמו ברבנות הרבה להחזיק עצמגו לאדם חשוב לפיכך היה לו למכשול שמאז נתגרה בו השטן והוצרך לעמוד בנסיון בענין אשת פוטיפר להתגבר כלפי היצה"ר (נזה"ק):

## פסקה ד

**א"ל הקב"ה הטליס** כלו' הרי אתה אדם יחידי פנוי ובטל בלי דאגה ואינך משגיח בצער ודאגת אביך לפיכך גירה בו את הדוב זה פוטיפרע. והמעריך פי' היטליס בועט מרוב טוב:

**אבא נתנסה** שיעקב עמד בנסיון כמה צרות שבאו עליו וקבלם מאהבה. ובזוהר איתא לא אשתכח בר נש דמסר גרמיה על קוב"ה כמה דעבד יעקב אבינו:

**זקני** יצחק שנתנסה בעקידה:

**שאני מנסה כו'**. דביה נכללו שני נסיונות נסיון דעבירה קשה טובא. ונסיון דצרה בצער בית הסוהר:

**אצל אצטרולוגין** חוזה כוכבים לשאול לו אם העבד דיצרא דעבירה מיצלח לו או לא. וכן היה ביוסף. ועז"א אין ל' זה ותשא אלא לשון אצטרולוגין כו' וכדלעיל פ' פ"ה (נזה"ק):

**הנה טבא** פי' הוא טוב. נחשא טבא. פי' ניחוש טוב וסימן טוב על ידו:

**אין לשון זה ותשא כו'**. דרמיז שע"י שנא' לה שהוא סימן טוב בבית חמדה אותו ובטחה שלא יבוא לה תקלה על ידו:

**ארורים הרשעים כו'**. ר"ל שמלבד העבירה ג"כ משתמשין בלשון מגונה הפך הצנועים והמכוונים לשם שמים שישתמשו בלשון נקיה:

**ארורים הם** שאפילו למ"ד לש"ש נתכוונה. מ"מ ודאי באותה הפרק שלא כהוגן שאלה לזנות תחת אישה בעודו בחיים חייתו. אבל רות היתה צנועה ובעתה ובזמנה דיברה בל' כבוד ופרשת כנפיך על אמתך להחסות אותי תחת כנפי השגחתך בהיות שמך נקרא עלי (נזה"ק):

## פסקה ה

**בדבר מצוה כו'**. דהיינו אפילו בדבר מצוה ששאינו חיוב גמור ויש צד היתר אפ"ה אין מסרבין וממאנין מצד היושר והטוב. ויליף לה מדכתיב מאן יבמי שהיא מתרעמת עליו בפני ב"ד. אבל בדבר עבירה ממאנין אע"פ שיש ג"כ צד היתר בדבר. וילפינן לה מיוסף דכתיב ביה וימאן שבא לרבות מיאון גמור אף בשכיבה בלא תשמיש אע"פ שהיה לו קצת היתר בדבר שלא להכניס עצמו לסכנה על דבר כזה שאינו זנות גמור אפ"ה היה ממאן כדי להתרחק מן העבירה בכל יכולתו וכאמור (נזה"ק). אבל גי' רש"י והילקוט

בדבר מצוה ממאנין ופירוש כך היה יוסף דן ק"ו בדבר מצוה ממאנין מאן יבמי. בדבר עבירה אין ממאנין בתמיה:

**אמר לה למוד כו'**. מלת הן דריש דרמיז מה שנתווכח עמה עוד על פה. והכתוב רצה לקצר ורמזו בלשון הן שפירושו אחת כדאמרו ז"ל שבל' יון קורין לאחת הן. וה"ק לה שמשפחת בית אבא הם אחת מיוחד מכל משפחות שבעולם שהם נבחרים לה' לקרבן עולה ואיך אשמע לך שמא אבחר לעולה ואפסל מן הקרבן כי בעל מום לא ירצה לקרבן. מום הנפש:

**א"ל למוד הקב"ה להיות נגלה כו'**. גם זה נרמז בלשון הן המורה על לשון יחידי לומר שבזה הם מיוחדים מכל. אשר משרה שכינתו עליהם להופיע עליהם רוה"ק ונבואה שלא באמצעות:

**וימצא אותי טמא** וע"י זה יסלק ממני רוה"ק לפי שאין קדושה במקום טומאה. ואע"ג דמיירי הכא בשכיבה בלא תשמיש. מ"מ מידי הרהור לא יצא ושמא יבא לידי קרי בלילה:

**ומה אדה"ר כו'**. ונרמז זה בלשון הן דבאדה"ר כתיב הן האדם:

**על מצוה קלה** דחשיב מצוה קלה לגבי ג"ע דחמירא טפי. ולמ"ד דאיסור עץ הדעת היה מפני שמעורר תאות המשגל בזימה ניחא טפי כיון שאדה"ר היה נטרד עבור עון המביא לידי זימה כ"ש דבר זימה עצמה (נזה"ק):

**מתירא אני מאבא** בהא נמי דריש הן לשון אחד כלו' אבי שהוא המיוחד שבעם:

**מאבא שהוא בארץ כנען**. כלו' אע"פ שהוא בארץ כנען אפחד ממנו שיודע לו כי נביא הוא (יפ"ת):

**ראובן ע"י שכתוב כו'**. שלא חטא ראובן במעשה רק בבלבול יצועי אביו והעלה עליו הכתוב כאילו שכב כדאי' בפרק במה בהמה. ולכן אמר ע"י שעשה מה שהיה סיבה שיכתוב עליו כן נענש וכ"ש הוא אף שלא יהיה לו חטא ג"ע ממש יענש על גנות מעשהו ובפרט שיכול לבא מזה לג"ע ממש כנ"ל:

**נטלה בכורתו** כדכתיב ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף. וס"ל דהבכורה ניטלה ממנו עוד קודם מכירת יוסף. וכמבואר להדיא בפ"ק דברכות גבי הא דדריש שם ראובן שאמרה ראו מה בין בני לבן חמי כו'. ואילו בני אע"ג דעל כרחיה שקל יוסף בכירותיה מינה דכתיב ובחללו וגו' אפ"ה לא איקנא ביה דכתיב וישמע ראובן ויצילהו מידם (נזה"ק):

**מתירא אני מאדוני** שמא ירגיש בדבר מחמת שהוא סריס כדלעיל פ' פ"ו. ואם תתעבר ידרוש ויחקור משל מי היתה לו הרעה הזאת:

**הורגתו אני** ולא יודע לו הדבר:

**שאמנה כו'**. שאהיה נמנה בחבורה של נואפים אלא אף בחבורה של רוצחים שיהרג אדוני על ידי:

**הדבר הזה** של שכיבה:

**הידי לרקמך** הריגה זה בהיתר לפניך:

**הידי** כמו הלזה. ורש"י וילקוט גרסי' הדא לקומך:

**חלב עזים שורות כו'**. כלו' טעם כל הבעילות שוה כחלב עזים שחורות ולבנות שטעמן שוה. והיינו הן לשון אחת:

**הן אדוני מתירא אני מה'**. מפרש הן לשון אחד שהוא אלהי האלהים ואדוני האדונים:

**א"ל ואיננו** אינו רואה ח"ו האדם כי הוא בשמי מרומים. וע"ז השיב יוסף גדול ה' ומהולל מאד ולגדולתו אין חקר. ובכן הוא נמצא בכ"מ ואין דבר נעלם ממנו (נזה"ק):

**מקיטון** חדר קטן הפנימי:

**יאות** יפה עשית שכסית פניו שאתה מתייראמעכו"ם שלך:

**מי כו'**. עאכ"ו שאתייראממנו ושאקפיד מראייתו:

**שבק קרייא** לשון האגדה חסר פה. והגיר' הנכונה הוא כדלקמן בויק"ר פ' כ"ג א"ר יוסי ג' הן שתקפץ יצרן עליהם ונשבעו לו. יוסף דוד ובועז. יוסף מנין שנא' ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת. ר' הונא בש"ר אמי אמר כלום המקרא חסר וחטאתי ליי אכ"כ נשבע ליצרו ואמר לאלהים אני חוטא ואיני עושה הרעה הגדולה כו' וע"ש ביאורו (יפ"ת). והגי' שלפנינו כמ"ש במדרש שעם היפ"ת י"ל כך. לא שבק קריא כלום כלו' לא היה חסר המקרא כלום. אם אמר וחטאתי לאדוני. כיון דרישא דקרא הן אדוני לא ידע אתי היכי מסיים וחטאתי לאלהים. ולא הל"ל אלא וחטאתי לאדוני. ולכן דריש דאין אלהים דבק אל וחטאתי. אלא ענין שבועה וה"ק לאלהים אני נשבע שאיני עושה את הדבר הרע הזה:

## פסקה ו

**בניה של רחל כו'**. שזכות רחל גרמה מאחר שמצינו שני בניה דומין במעלתם (יפ"ת):

**נסן שוה** לשון נסיון. או לשון נס ודגל. כלו' הקמת דגלים. כי כמו שיוסף לא נסוג אחור עם שהפצירה בו יום ויום. כן מרדכי עמד בטעמו לבלתי השתחוות להמן משום לתא דאליל כדאי' במדרשות:

**ולא שמע אליה כו'**. שינה לחשוב ענין זה לומר שמלבד מה שנזהרו מעצם העבירה. נזהרו ג"כ מלתא דידיה. כי יוסף לא שמע אליה אפי' בשכיבה בלא תשמיש כדלקמן. ומרדכי לא שמע אפי' לזוז ממקומו מפני המן ולא להחזיר לו שלום כדאי' במדרש (יפ"ת):

**וילבש אותו כו'**. וזה דומה לזה. דבגדי שש ודאי בגדי מלכות הם. דאל"כ מאי רבותיה: **רביד הזהב** שרביד הזהב הוא סימן ממשלה וכדכתיב בדניאל ומניכא דדהבא על צואריה ותלתא במלכות ישלט:

**לשכב אצלה כו'**. יתורה דלשכב אצלה להיות עמה קדריש דבחד מינייהו סגי. לכן דריש לשכב אצלה בעוה"ז ולהיות עמה לע"ל. כי ידוע כי העבירה עצמה מלפפתו לאדם כמאמרם ז"ל:

**אפילו בשכיבה כו'**. מפרש לשכב תשמיש כמו שכבה עמי. ולהיות עמה שכיבה בלא תשמיש. וה"ק ולא שמע אליה לא לשכב אצלה ולא להיות עמה:

**אפילו בשכיבה כו'**. דראוי להתרחק אפי' מלתא דעבירה וכדאמר בסנהדרין ימות ואל תספר עמו מאחורי הגדר:

**מטרונא** נכתב זה פה לתשובת המינים:

**אפשר יוסף בן י"ז כו'**. כי דימה אולי כסה הכתוב על בזיונו וחיפה עליו מפני שלא אבה בתחילה רק בכפיה. ולכן הביא לה ממעשיות אחרות שלא כיסה הכתוב:

**חומאו** חמימותו. ור"ל בכל כחו שדמו חם בבחרותו:

**שהם גדולים כו'**. וא"כ הוא בזיון גדול להם. ובזיון גדול לאביהם שלא השגיח עליהם ועכ"ז לא כיסה עליהם הכתוב. זה שהוא קטן ואין גנאי לו כ"כ שיכשל בעבירה. וברשות עצמו וא"כ אין כ"כ בזיון לאביו. אעכ"ו שלא היה מכסה הכתוב:

## פסקה ז

**אפשר ביתו כו'**. כלו' בהיותו שר גדול ולא כמה משמרות עבדים איך יקרה שהלכו אז כולם יחד:

**יום ניבול כו'**. כלו' יום אידם לע"א שלהם הוא הנילוס ולכן הלכו כולם. וקראו נבול לשון גנאי:

**יום תיאטירון היה** יום מיוחד להם לצחוק. והלכו כולם לראות בשחוק הזה. ומסיק ר' נחמיה אלא ויבא הביתה לעשות מלאכתו. כלו' דלפ"ז ניחא הא דקמ"ל קרא שבא הביתה לעשות מלאכתו לאשמועינן חסידותיה דיוסף דאע"פ שכל העבדים והשפחות היו תחת ידו והם הלכו אל הצחוק. מ"מ הוא לא הלך אלא בא לעשות מלאכת רבו באמונה:

**לחשוב חשבונות** משום שהוא היה הגדול שבבית היה מקבל חשבונות מכולם. וזהו לעשות מלאכתו המיוחד לו:

**לעשות מלאכתו ודאי** תשמיש:

**ולא מצא עצמו איש** שהתבונן בציורים הנפלאים המבטלים את האדם מגשמיותו ומביא לידי התבודדות עצומה. וע"י זה ואין איש:

**נמתחה הקשת**. לתשמיש ושוב חזרה כשנתן דעתו לפרוש מהעבירה. ולפ"ז כבש יצרו טפי מדרשב"נ:

**נתפזר זרעו**. שנעץ צפרניו בקרקע ונסמך עליהם כדי שיסיח דעתו ויטרד בצערו ויעבור תוקף יצרו. ועיין בסוטה פ' אלו נאמרין:

**שנאמר ויפוזו זרועי ידיו** דריש ויפוזו ל' ויפוצו שזי"ן וצדי"ק מתחלפין. כמו צעקה זעקה (רש"י) וזרועי דריש לשון זרע:

**איקונין של אביו** צורת אביו ראה. ודייק מדכתיב ואין איש מאנשי הבית. אבל איש אחר היה. והיינו דיוקנו דאביו היה שם (יפ"ת). ועיין מ"ש בתנחומא:

**איקונין של אביו ראה כו'** דכתיב משם רועה אבן ישראל. צ"ל ר' חייא כו' איקונון של אביו ראה וצינן את דמו שנא' מידי אביר יעקב (היה לך זה דויפוזו כו') ר"ה בשם ר"מ אומר איקונין של אמו ראה וצינן את דמו שנא' משם רועה אבן ישראל (ומצינו שמכונה האם בשם אבן. ולאבן את ילדתני) וכן הגיר' בילקוט ועיין בירוש' פ"ב דהוריות. ולקמן פ' צ"ח:

**מי עשה כן** מי העיר את רוחו וסייע בהשקפת שכלו בזה לכל הני ב' פירושים כנ"ל:

**מאל אביך הוא הקב"ה**. וה"ק מאל אביך היתה זאת והוא יעזרך לעולם:

**ברכתא דאבוך ודאמך** שמברכתם זכה לכשיראה לפניו איקונין אבותיו להנצל מן חטא (מת"כ) ועי' רש"י בפי' החומש:

**דאבוך ודאמך** ואע"פ שלא מצינו שרחל ברכתו נאמן עלינו יעקב:

## פסקה ח

**קפץ בזכות אבות**. דריש לג"ש מויצא החוצה דכתיב באברהם שקפץ בזכות אבות להיות ניצול בזכותם מן אותו החטא (נזה"ק):

**שמעון איש כו'**. מילתא באפיה נפשיה הוא דדריש מדכתיב התם הים ראה וינוס ומה ראה ראה עצמותיו של יוסף וינוס מדה כנגד מדה שגם יוסף נס החוצה (נזה"ק):

**נתנה אותו בפיהם** כלו' שכלם יוציאו לעז על אותו הצדיק. שהסיתה אנשי ביתה בערמה לאמר שתבע גם בהם. וכדאי' במדר' אבכיר ותאמר להם לאמר היינו לומר לאחרים ראו הביא לנו איש עברי לצחק בנו כלו' שכן תבע לכלם בדבר זימה:

**מחבבתו ומנשקתו** שהיתה מקרבתו אצלה בכל מה שאפשר דאכתי חביבותיה גבי ולא צעקה עליו אלא מפחדה פן יקדים הוא לפרסם קלונה (יפ"ת):

## פסקה ט

**בשעת תשמיש** ולאו תשמיש ממש שהרי סריס היה כדלעיל פ' פ"ו ועוד דא"כ תפגום לעצמה כי למה לא צעקה מתחילה. אלא ר"ל מעשה חידודים בחיבוק ונישוק:

**ידע אנא כו'**. פירושו כתוב בפנים. והכוונה שלא יאמרו כשם שתבעה לזה כך תבעה לאחרים. ודייק מדכתיב ויקח אדוני יוסף אותו לקח אותו בדברים. אמר שלא לערב פסולת בבני. ואע"פ שהיה סריס. כבר היה לו בנים. אבל לאחר שבא יוסף אליו נסתרס כדלעיל פ' פ"ו (מת"כ):

## פסקה י

**ויתן שר בית הסוהר וגו'** ואת כל אשר הם עושים שם הוא היה עושה. עז"א ר"ה שמושו היה ערב לרבו פוטיפר והיה יוצא מבית האסורים ומדיח את הכוסות כו'. שמפרש הא דכתיב וכל אשר הם עושים שם הוא היה עושה מוסב על בית פוטיפר שנעשה כל צרכם על ידו בהיות שמושו ערב לרבו במלאכת של חיבה בהדחת כוסות ומזיגת הכוס ועריכת השולחן ועריכת המטה וכיוצא בו:

**ברבר הזה אשקתיך** כלו' בענין מאסרו בבור בית הסוהר:

**עושה משפט כו'**. ודריש כל הני קראי ביוסף משום דכתיב התם אשרי שאל יעקב בעזרו שכל זה נתקיים ביוסף שבטח באלהי יעקב אביו (יפ"ת):

**כובלתך** אאסור אותך בכלי ברזל:

**ה' פוקח עורים** ובתנחומא אמר שהיתה אומרת ג"כ אני מוכרת אותך בארץ רחוקה. והוא אומר ה' שומר את גרים. וכאן קצרו כמו בגמרא:

**עד היכן** ציערה אותו במה שאמרה לו:

**עד שנתנה שרתוע** פי' שפוד. ובתנחומא גרסי' ויהי כדברה אל יוסף יום יום י"ב חודש היתה מתגרה בו כו'. מה עשתה א"ר הונא בר אידי עשתה לו שרתוע של ברזל מתחת זקנו שאם ירכין פניו יהא השרתוע מכהו שנא' ענו בכבל רגלו ברזל באה נפשו וכו'. משמע שענין השרתוע היה קודם שנתנו אותו בבית הסוהר. אבל המדרש דהכא מפרש

שגם אח"כ כשהיה בכבל רגלו באה לפתותו וכיון שלא שמע לה נתנה השרתוע תחת צוארו (נזה"ק):

**עד עכשיו בשעת הצרה כו'**. העיקר כגירסת השוח"ט וכן בבמדב"ר פ' י"ד כתיב ויוסף הורד מצרימה. מה כתיב שם ויהי ה' את יוסף. אין לי אלא בהרווחה. בצרה מנין שנא' אין שר בית הסוהר רואה את כל מאומה בידו באשר ה' אתו. כלו' בשעת הצרה בהיותו בהסתר פנים מנין שגם באותו הפרק היה ה' עמו. ת"ל אין שר בית הסוהר וגו' באשר ה' אתו שאף בשעת צרה היה ה' עמו (נזה"ק). ולפרש גירסתנו י"ל עד עכשיו בשעת הצרה. כלומר יתכן שבשעת צרה ראה ה' בעניו. ולכן הצליחו להצילו מעט מצרתו. ומנין אף בשעת הרווחה ת"ל וכל אשר הוא אף בשעת הרווחה ה' מצליח בידו:

## פרק פח

### פסקה א

**מכל פשעי כו'** בעי לפרש שמפני דברים הנ"ל סיבב ה' חטא המשקה והאופה לפי שנתנה אותו בפי כולם כדבסמוך. ולהכי מייתי האי קרא שמבקשת השלם שלא יהיה חרפה בפי הנבלים. ומפרש קרא בישראל וביוסף (יפ"ת):

**לא היו כו'** דווים וסכופים פי' חולים ומעונים שה' משלם להם שכרם בעוה"ז וישראל הם המדוכאים ביסורין למרק עונם לנחול העוה"ב. ומזה הטעם לא היו ראויים שיהיה בהם מעלה חטטין (פי' צרעת ונגעים) מפני שהם לכפרת עונות כדא' כל מי שיש בו ד' מראות נגעים הרי אלו מזבח כפרה (יפ"ת):

**מונין** לשון הונאה:

**נתנה אותו כו'** כדאי' בפ' הקודמת. שהיו אומרים כלום יש עבד שנתן רבו כל אשר לן בידו ויגמלהו רעה תחת טובה. לכן אמר הקב"ה מוטב שיפנו אלו באלו הה"ד ויהי אחר הדברים האלה וגו':

**ואל יפנו לצדיק הזה הה"ד ויהי**. כצ"ל (מת"כ):

### פסקה ב

**פיילין פוטירין** כוס של בשמים ששותין אחר המרחץ (מת"כ). ועי' לעיל פ"י סי' ח':

**גלוסקיא** פי' ככרות לחם. ובס"א גרסו קלוסקין פי' קלקס בלשון יוני עוגה פת קטן (מוסף הערוך):

**בתשמיש אדוניהם** דלאדוניהם משמע בענין אדנותו עליהם דהיינו המשקה והאופה שבזה הם עבדים עובדים אותו (יפ"ת):

**בקשו להזדווג** ושר המשקים נמצאו לו מליצי זכות להעביר עונו (יפ"ת):

## פסקה ג

**כתיב לכו כו'** שמהקב"ה היה שהפך לב מלכם לשנאותם ועל מילתא כל דהוא קצף ויחשבו לו כחוטאים. וצ"ל מפעלות אלהים. והוא במזמור ס"ו דסיפיה דקרא נורא עלילה על ב"א. ופירושו ל' עלילה ותואנה שהקב"ה עושה רצונו ותולה עלילה בבני אדם. והכי נמי מפרש שלעשות רצונו מביא עלילה על עבדים לגבי אדוניהם ובהפך (יפ"ת):

**עבדים על אדוניהם** כדאמר באסת"ר מה קצפון היה שם מעביר שנים ומושיב אחד. ר"ל שהעבירם שהם שנים והושיב למרדכי שהוא אחד. ובודאי על דבר זה לא היה ראוי להם לבקש לשלוח יד במלך. אלא שמאת ה' היתה זאת להגביר קצפם יותר מן הראוי כדי ליתן ע"י זה גדולה למרדכי (נזה"ק):

**ר"י הוה משתעי כו'** איידי דמייתי להאי מלתא מפרש ליה הא דכתיב ויבוקש הדבר וימצא דמשמע שנמצא איזה דבר בפועל עד שהיה ניכר ממנו דבר אמת. שרב אמר קונדא מכירין כו'. קונדא קצר. מכירין חרב. כלו' חרב קצר נתנו בתוך מנעליהם כדי שלא ירגישו בהם והיו רוצים להרגו בהחבא וע"ז נאמר ויבוקש הדבר וימצא. וכן הוא לסברת אידך תנאי (נזה"ק):

**מנגנין עשו לו**. פירש המוסף מעשה תחבולה. ורש"י פירש דבר המגלגל:

**חכינא** פי' ארס נחש נתנו בתוך ספלו שממנו שותה:

**זבוב נתנו כו'** מהזבובים הארסיים (יפ"ת):

**בתוך פיילי פיטורין**. בכוס שישתה ממנו:

## פסקה ד

**חלמא ופתרונא כו'** דכתיב איש כפתרון חלומו משמע שראה איש כפתרון חלומו של חבירו. וכ"ה בת"י להדיא:

**הגדולה בבעליה** בהקב"ה לומר כי הוא הנותן לו החכמה ואינה מעצמו. וכן ת"א הלא מן קדם ה' פשרן (יפ"ת):

## פסקה ה

**והנה גפן כו' אלו ישראל**. משום כי מיוסף צמח התחלת רדת ישראל למצרים שבאו יעקב ובניו אליו למצרים. ומן החלום הזה התחילה מעלת יוסף לצמוח. לכן ראה גפן לפניו אלו ישראל שיהיו בתוך הגולה. אך ג' שריגים יש שעל ידם יצאו מזה. עד שמזה יפריח גאולתן ותיכף כשיפריחן מיד הנצו ומיד בשלו כלו' שהיתה הגאולה בפתע פתאום לא ע"פ דרך הטבע:

**ג' שריגים משה אהרן ומרים**. שהם עיני העדה כשלשה הזמורות המיוחדין לגפן: **והיא כפורחת הפריחה גאולתן של ישראל**. כצ"ל (מת"כ):

**הנצה** גאולתן של ישראל ההנץ הוא הגמלת הפרי עצמו שבא אחר הוצאת הפרח וכדמפרש ענבים שהנצו וכו'. והא דנקט ג' לשונות. דהיינו הוצאת הפרח והנץ הענבים ובשולם. הוא משום שהפרח רמז להגלות משה לגאלם עד יציאתם. והנץ רמז ליציאתם ממצרים כי זו התחלת גאולה ממש. ובשול הענבים רמז לקריעת ים סוף כי שם נגמרה הישועה כמ"ש ויושע ה' ביום ההוא את ישראל (יפ"ת):

**מיד הנצה** כפורחת משמע שמיד כשהיתה פורחת עלתה נצה. וכ"ף כפורחת במקום כאשר. והטעם בזה שכשנראה משה לגאלם לא התאחר בענין אע"פ שהיו חושבים שהיו צריכים להתעכב שם עד תשלום ת' שנה (יפ"ת):

**כוס פרעה בידו מהיכן קבעו חכמים ד' כוסות של ליל הפסח א"ר הונא**. כצ"ל (יפ"ת):

**כנגד ד' גאולות** ובש"ר פ"ו מפרש דד' גאולות אלו כנגד ארבע גזירות שגזר עליהם פרעה. ומה שתקנו רמז למספר הגאולות בכוסות ולא במיני תבשילין הוא משום קרא דכוס ישועות אשא כדמשמע בש"ר פ"ו דקאמר לקיים מ"ש כוס ישועות אסא:

**ד' כוסות שנאמרו** ולא מנו כאן ויתן הכוס דהיינו ספור מה שקדם בפתרון (יפ"ת):

**כנגד ד' מלכיות**. והן ד' חיות שראה דניאל. והרמז לבטחון שכמו שנגאלו ממצרים כן נגאל מאלה ולכן לא עשו רמז למלכות מצרים שכבר נגאלו ממנה כשתקנו ד' כוסות:

**ד' כוסות של תרעלה**. דאשכחן בקראי ד' פעמים כוס התרעלה בפורענות עכו"ם דכתיב קח את כוס היין החימה. כוס זהב בבל ביד ה' וגו' כוס ביד ה' ויין חמר וגו' ימטר על רשעים פחים וגו' מנת כוסם וגו' ובודאי לא בזמן אחד היו אלא בזמנים מחולפים זה אחר זה וכדמוכחי קראי (נזה"ק):

**כוס זהב בבל ביד ה' וגו' וכתיב כוס ביד ה' ויין חמר וגו' ימטר על**. כצ"ל. וכן הוא בירושלמי:

**ישועות תרתי משמע** הרי שתי כוסות. וכן הוא בשוח"ט ובירו' (מת"כ):

**בשורה טובה** כלו' כיון דשר המשקים נתגלגלה בשורה טובה על ידו נראה שהוא כדאי ולכן יתבשר בטובה אבל שר האופים שנתנו בשורה רעה בפיו נראה שהוא חייב דמגלגלין זכות ע"י זכאי וחובה ע"י חייב (יפ"ת):

**שנגנב ב' פעמים**. לעיל פ' פ"ד סימן ו':

## פסקה ו

**ד' הם שפתחו באף** לעיל פרשה י"ט:

**אלו ג' מלכיות** דרש סל ל' סלסלה ותרוממך. וחורי מגזירת חורי יהודה (יפ"ת):
**זו מלכות הד' כו'**. ונקראת עליון לגודל ממשלתה משאר השלשה. שהיא מכתבת טרימוסיאה היינו טירוניא פי' מס (ועיין לעיל בפ' מ"ב ופ"ע) ולא קאי ובסל אחד מג' הנזכרים (יפ"ת):
**אוכל את התחתון**. מן הסל מעל ראשי משמע ליה שאוכל המאכל העליון ושוב אוכל התחתון שאצל הראש. ואכילה רמז למ"ש בדניאל על החיה הרביעית אכלה ומדקה (יפ"ת):
**יום גנוסיאה** יום הלידה:
**אירע לזה** אכאשר פתר להם יוסף קאי. וקא מפרש דאתא למימר שאירע להם מה שאמר יוסף משום דכל החלומות הולכים אחר הפה (יפ"ת):

## פסקה ז

**כל היום היה מתנה**. להזכיר את יוסף שאומר כשאעשה כך וכך יהיה לי סימן ליוסף. והיה קושר קשרים להזכירו כדרך שקושרים להזכיר איזה דבר. ומלאך בא והתירן כדי שישכחהו עד שנתים ימים מהטעם שיתבאר. והא דקאמר א"ל הקב"ה את שוכחו הכוונה כי אין צורך לזכירתו שאפי' שנשכח ממנו ה' הביא זכרונו ע"י חלום פרעה (יפ"ת):
**ולא זכר שר המשקים**. אריש קאי דקאמר כל היום מתנה תנאים וקאמר דמדכפל ולא זכר וישכחהו אתא לומר שלא זכרו מעצמו. ואף שהתנה תנאים וקשר קשרים שכחו (יפ"ת):
**שר המשקים שכחך כו'**. ר"ל שהיה זה תוכחת מוסר לנוכח כלפי יוסף. שלא היה לו לבטוח בשר המשקים וכדלקמן פרשה פ"ט סימן ב'. ואף כי יוסף רצה לקרב הדבר אל הטבע. מ"מ שגג בזה. כי השגחת ה' על הצדיקים הוא חוץ לטבע. כל הצלחתם בא לאחר היאוש בטבע. ועז"א מי היה מחכה לאברהם כו' מי מחכה ליעקב כו' להורות שכולם נפקדו בתשועה לאחר היאוש בטבע לפרסם בהם השגחת ה' בדרך נפלא (נזה"ק):
**מי היה מחכה** מי הוא זה שיעלה בדעתו בסוף יבא לידי כך. וכוונת המאמר הוא לומר שכל ענין המסובב ע"י סיבת הטבע מהגלגלים יש מחכים ליום סוב הגלגל קץ ישועתו. אבל אלו שנתעלו מהיפך אל היפך מאת ה' היא נפלאת בעינינו ואין מחכה. וכן כאן ביוסף שדרשו שכל היום היה מתנה כו' וקושר קשרים כו' לעשות סימנים בלי לשכחו לדבר טוב בשבילו אל המלך ומ"מ וישכחהו הרי מזלו לא הצליח ליוסף. היינו מ"ש ומי מחכה ליוסף. אלא מאת ה' היתה זאת:

**את סכת דוד ומי מחכה שיהיו כל העולם**. כצ"ל (א"א ומת"כ):

## פרק פט

### פסקה א

**קץ שם לחשך כו'**. שהיה מן השמים קץ קבוע לביטול חשך מאסר שלו. ומייתי סמך לזה מקרא קץ שם לחשך. ותחלה דריש ליה בדרש אחר כדרך המדרש (יפ"ת):

**זמן ניתן כו' באפילה** כלו' באפילת יצה"ר הנקרא חשך המחשיך פני הבריות וכדאיתא בתנחומא. שעתיד הקב"ה להעבירו מן העולם. וקאמר ומאי טעמיה כו' ר"ל ומאי טעמא יתבטל הצה"ר לע"ל. הא הצדיקים מקבלים שכר טוב על ידו ומשני מפני שכל זמן שיצ"ה בעולם כו' שמפני שבא ממנו לעולם ג"כ אופל וצלמות הוא כח המות שהוא משורש הרע ע"כ יתבטל לעתיד שהוא עולם שכול טוב (נזה"ק):

**זמן נתן ליוסף כו'**. משום דל' קץ משמע על זמן משוער מתחילה שהגיע קצו. ולכן כתיב כאן ויהי מקץ שנתים ימים שהיה זמן נחתך על יוסף שישב ב' שנים יותר לפי שתלה בטחונו בשר המשקים וכדלקמן. וכשנשלם זמנו היה מאת ה' שיחלום פרעה חלום זה שיצא יוסף מן הסוהר ע"י זה (יפ"ת):

### פסקה ב

**בכל עצב כו'**. מייתי האי קרא לסמך שבחטא דבורו היה עונשו. ומפרש ליה ברישא כפשטיה כדרך המדרש (יפ"ת):

**כגון בית שותה כו'**. בכל עצב וטורח ועמל ימצא האדם יתרון מעט כגון בין שותה חמין לשותה צונן כו' כי השותה חמין על ידי טרחו יש לו יתרון על שותה צונן שעצמותיו לבנות. וההיקש אל זה כל הדברים. אבל בדבורי חול הוא להיפוך שכל מה שירבה האדם בה הוא למחסור:

**שותי מים חמים** היינו על ידי סמים. דאל"כ הם מזיקים מאד. וכדאמר בפ' כל הבשר כסא דחרשי ולא כסא דפושרי. ולא אמרן אלא דלא שדא ביה ציבי. אבל שדא ביה ציבי לית לן בה:

**שנטל את בתה** שלפי שברח מן העבירה זכה ליהנות בהיתר ונטל את בתה דעדיפא מינה:

**את בתה** דפוטיפר הוא פיטיפרע כדלעיל פ' פ"ח:

**ע"י שאמר כו'**. כי לולא זה לא היה בסוהר רק י' שנים כדאי' בש"ר פ"ז:

**לשר המשקים כו'**. שאע"פ שבוודאי בטח יוסף בה' אך מפני שבקש ג"כ השתדלות האנושי נענש ונתוסף לו ב' שנים:

## פסקה ג

**אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים זה יוסף ע"י שאמר**. כצ"ל (ידי משה) ור"ל שאמיתות לימוד כתוב זה שהוא לבטוח בה' נראה מענין יוסף שבטח בשר המשקים ולא עלתה לו. ולא די שלא הזכירו אף נענש על זה ממיעוט בטחונו בה' בתוספת ב' שנים במאסר. וכל עיקר אסמכתא שדרשוהו נגד יוסף הוא ממלת רהבים שפירושו על המצרים הנקרא בשם רהב. וכן כתב רש"י וישכחהו מפני שתלה בו יוסף לזוכרו הוזקק להיות אסור ב' שנים שנא' אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים ולא בטח אל מצרים הקרוים רהב עכ"ל. והוא ודאי לקוח ממדרש זה. ור' יודן דריש שנגד כל אדם הוא מדבר. ודרש רהבים מלשון רברבין היינו שרים וגדולים. ופי' שאין לבטוח בנדיבים שהם שטים אחרי כזב כי הם משקרים באמונתם (עיין ביפ"ת):

**כי בא החלום כו'**. שבא עם עיקר החלום דברים אחרים מעורבבים שאינם צריכים ומתיחסין עם עיקר החלום כמו שהודיע לפרעה אגב אורחא הספק שהיה בלבו. וכן קול כסיל ברוב דברים שאגב אורחא מדבר דברים אחרים שאינם מתיחסים עם עיקר דבריו (האב"א):

**מי מתקיים על מי**. פי' מי שומר ומשגיח על מי:

**אתה על אלהיך** וזה דכתיב והנה עומד על היאור שהיאור הוא אלהיו כאומרו לי יאורי:

**כי מבית הסורים יצא למלוך** זה יוסף שיצא מבית האסורים של פרעה (כדכתיב ויתנהו אל בית הסוהר מקום אשר אסירי המלך אסורים) **שנאמר וישלח פרעה וירצוהו מן הבור. יצא למלוך שנא' ויאמר פרעה וגו'**. (והוא ויאמר פרעה אל יוסף אני פרעה ובלעדיך לא ירים וגו' מפסוק זה מבואר נתינת המלוכה לו. וכן הוא בהדיא בק"ר פ"ד):

**כי גם במלכותו נולד רש במלכותו של יוסף נולדה רשתו של פטיפר כצ"ל**. ולידת רשתו. שפרעה הורידו מגדולתו ולקח נקמת יוסף ממנו כי ידע שהיה עשוק ורצוץ. או לפי שהיה מערער על גדולת יוסף. וכן אמרו בשוח"ט לאסור שריו בנפשו שרו כתיב זה פופטיפר (יפ"ת). והאב"א כתב וז"ל פי' כשמלך יוסף הורידו מגדולתו ונתרושש ונעשה כהן לאליל עכ"ל כלו' דלכן כתיב מעיקרא שר הטבחים ולבסוף כתיב כהן און. כי לאחר שנתרושש נעשה כהן און פי' כהן לאליל. והמת"כ פי' וז"ל נולד רשתו כו' פי' נעשה רש ואביון שכל זמן שהיה אצלו נתברך ביתו בגללו שנא' ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף

ועכשיו נתדלדל עכ"ל. כלו' עכשיו לאחר שמלך ויצא מרשותו נתדלדל. אבל בהיותו בבית האסורים עדיין היא תחת רשותו ועדיין לא היה זז משמושו כדלעיל פ' פ"ז:

**את כל החיים כו' זה יוסף**. שכל החיים היו עם הילד השני דהיינו יוסף שהוא הילד המסכן הנזכר תחלה כדלעיל וקרייה שני על שם שתי השנים שנתוספו לו. כלו' ילד בעל השניות. וכונת הכתוב כי אף העכוב הזה שנתעכב שנתים בסוהר לא היה בחנם אלא כדי שע"י זה יתגדל:

**כדי שיחלום פרעה** דלא היה זמן החלום עד שנתים ימים שמאז היו מתחילין ז' שני השבע. ואילו חלם מתחילה במה יבחין יוסף שיתחילו אחר ב' שנים. ויאמר הנה שבע שנים באות וימצא בדאי (יפ"ת):

## פסקה ד

**וכל הבריות אינן חולמין**. דמדהו"ל לומר ויחלום פרעה כמו ויחלמו חלום שניהם. וקאמר ופרעה חולם בלשון בינוני משמע דאתא למימר פרעה לבדו חולם. ומשני שחלום המלך משונה מכל החלומות כי הוא יחלום חלומות כוללים לכל העולם. וזה להיותו כולל לכל ענינים כוללים לעולם. שכולם יתנועעו לרגלו (יפ"ת):

**אלא חלום של מלך כו'**. הטעם משום כי השפעת המזל לאומה הוא למלך. וממנו יושפע לכל האומה. והוא תיכף אחר המזל. ולפי שהוא מושפע מהמזל בכלל העם ואח"כ מחלק הוא. והוא שני למזל. לכן חלומו של כל העולם הוא (יערות דבש):

**ופרעה חולם כו'** אסיפא קאי דכתיב על היאור דק"ל על שפת היאור מב"ל. להכי מפרש שמתקיים על אלהיו (יפ"ת):

**מתקיימין על אלהיהם** לשמרם כי המה מהבל יחד. אבל הצדיקים אלהיהם נצב עליהם לשמרם ולהצילם. ופי' נצב עליו משגיח עליו (יפ"ת):

**רמז לו שאין כו'**. כלו' רמז רמז לו ביאור על הפתרון שהוא מורה על שובע ורעב הבא מן היאור ומזה נכנסו באזניו דברי יוסף יותר מדברי החרטומים (נזה"ק):

**אלא מן היאור** שאין הגשמים יורדים למצרים אלא נלוס עולה ומשקה אותה. וכשמימיו מרובים בא שובע. וכשמימיו מועטין בא רעב:

**והנה מן היאור** וסיפא דקרא ותרענה באחו ע"ז אמר בשעה שהשנים יפות הבריות נעשין אחים אלו לאלו הה"ד ותרענה באחו שאהבה ואחוה בעולם שאין עין צרה בחברתה. וההפך בימי הרעב. ודרש באחו נוטריקון אהבה ואחוה:

**כר נרחב כירי עבד קירי אדון**. פי' כשהשובע בעולם כמו שאמר שם (ישעיה ל' כ"ג) ונתן מטר זרעך וגו' ולחם תבואת האדמה אז כעבד כאדוניו יהיו רחבי לב ואין עין צרה

בחברתה. ודרש כר עבד ואדון. כיון דכירי פירושו עבד וקירי פירושו אדון. ואם נקרא הכ"ף רפוי יהיה כירי ובדגושה יהיה כמו קירי (יפ"ת). אבל הערוך ערך כר הט' גרס כר נרחב כירי כירי מרבה בעולם וכן הוא אומר כו' וכתב המוסף הערוך שהיא הנוסח' העקרית. ופירושו כר בלשון יוני טובה ששון חן עכ"ל. וז"ל רש"י כאן כירי קירי מרובה בעולם. כירי עבד קירי אדון עבדים הם כאדונים בשנת שיש שובע בעולם. וכן הוא אומר ישאו הרים שלום לעם וכי הרים נושאים שלום לעם אלא נשאו הרים משואתן פירוש פירות שלהן אז שלום לעם עכ"ל:

**נשאו הרים נשיאתן** פי' שנתנו פירותיהם שדרך לצמוח בהם. שלום לעם פי' עין טובה בעולם ושלום בעולם:

**מעלה חטטין** פי' שחין ואבעבועות ע"י רוע המאכלות שהם אוכלים וע"י האויר מעופש בהעדר הרוחות והגשמים הנאותים. ודריש צומחות שבשר הבריות מעלה צמחים:

## פסקה ה

**כאן חלמא ידע כו'**. פרעה ידע החלום רק הפתרון בקש שיגידו לו. אבל להלן גבי נבוכדנצר החלום והפתרון בקש מהם שהכל שכח. והא דקאמר נ"נ לחכמים ותפעם רוחי. הוא משום שירא שמא יבדו דברים מלבם ויאמרו לו לכן אמר להם שהחלום יודע רק הפתרון אינו יודע. ואם הם יאמרו לו ג"כ החלום יודע לו שהם אנשי אמת ויאמין להם ג"כ על הפתרון כדאי' בתנחומא:

**חלום הצלם וחלום האילן**. ולכן כתיב ותתפעם רוחי בכפל התי"ו כלפי ב' החלומות כנ"ל. וזהו דכתיב חלם נ"נ חלומות. להגיד למלך חלומותיו:

**ליתן גדולה לארבעה** שניתנה גדולה לדניאל וכן ג"כ לחמו"ע כמ"ש ודניאל בעא מן מלכא ומני על עבידתא די מדינת בבל לשדרך מישך ועבד נגו:

**ותתפעם רוחו כדי ליתן חיים לארבעה ותפעם ליתן חיים לאחד**. בילקוט לא גרס זה. דנוסח אחר הוא דהוה גריס חיים במקום גדולה בגליון:

**שהוא סמוך לבקר** ויהי בבקר ותפעם רוחו. דמשמע שקודם הבקר לא היה התפעמות צ"ל שהחלום היה סמוך לבקר. שאילו היה מתחלה היה מתפעם רוחו בעוד לילה:

**שהוא בא מבערב** דכתיב שם ושנתו נהיתה עליו דמשמע שאחרי החלום ישן עוד ושנתו היתה נשברה עליו שרוחו היה מתפעם כל הלילה. לכן כתיב שם ותתפעם פעימות הרבה:

## פסקה ו

**פתרין היו אותו**. דאל"כ לפרעה למה לי. אלא לומר שלא היה קורת רוח לפרעה בפתרונם וכאילו לא פתרו כלל:

**שבע פרות הטובות ז' בנות כו'**. כי האשה יכונה בפרה ע"ד פרות הבשן (יפ"ת):

**ז' מלכיות כו'**. שהשבלים הטובות והרעות רמז להצלחה והפכה:

**בקש לץ חכמה ואין**. אלו חכמי פרעה וחרטומי מצרים. ופי' לץ הוא סכל כפי שמושו על הרוב בספר משלי. אמנם גיר' הילקוט הוא בקש לץ זה פרעה. חכמה ואין אלו חרטומי פרעה. כלו' שפרעה היה מבקש חכמת הפתרון מחרטומיו ולא מצא. וקרי לץ לפרעה על שהיה מתגאה באומרו לי יאורי ואני עשיתני וזד יהיר לץ שמו:

**זה יוסף** שנא' אין נבון וחכם כמוך:

**ד"א וישלח ויקרא להודיעך כו'**. ס"ל כי חתו לא ענו כלל כריהטא דקרא. ופירוש לפרעה בשביל שיצטער פרעה וכדקאמר שהיתה נפשו מבקשת לצאת:

**להודיע שכל כו'**. יתכן שאלו ה' הם ה' יועצים רואי פני המלך שהם חמשה כדאי' בפ"ג דמגילה. ועל ידם הוא הנהגת המדינה (נזה"ק):

**ולא עוד אלא נותן בה הקב"ה ג"ד**. היינו בכלל המון עם זולת ה' חכמים הנזכר. ומייתי מסנחרב דודאי לא על חכמת עצמו וגבורתו אמר כי לא יספיק לכבוש עמים. אלא בחכמת וגבורת עמו קמיירי (יפ"ת):

**בכח ידי עשיתי וגו'** ובחכמתי כי נבונותי הרי חכמה ותבונה וכח זה גבורה:

**וכשהקב"ה דן את העולם כו'**. וכן כאן לצורך השעה נטרפה חכמתם כדי להגדיל את יוסף וא"ת למה סבב הי"ת שיבא יוסף באחרונה. עז"א שלא יאמרו אילו שאלת לנו ג"כ היינו פותרים לך כך:

**כל רוחו יוציא כסיל**. פי' כל רוחו של השואל יוציא הכסיל אלו חכמי פרעה שנעשו כסילים ולא היו יודעים להשיב תשובה שלימה ונכונה לפרעה ע"ד הפתרון. וחכם זה יוסף שבא באחור פי' אחר הכסיל. ישבחנה פי' שישקיטנה להרוח של פרעה שהשיב לו דברים נכונים דברי אמת להשקיט רוחו:

## פסקה ז

**כיון שראה שר כו'**. זה קאי אדרשא דבסמוך גבי את חטאי אני מזכיר היום (נזה"ק):

**שלא עשיתי ליוסף טובה**. שראוי היה להצילו ממאסרו אחרי ידע שלמותו ושהיה שם בלא פשע. ועוד שהוא כפוי טובה שיש לו להחזיק לו טובה על כי טוב פתר לו:

**מיד וישלח פרעה**. כלו' אע"פ שהזכירו בבזיון. לא שת פרעה לבו לומר אשלח שיפתור החלום ממקומו או אדע תחלה אם יכול לפתור ושוב יבא לפני אלא מיד קראו לפניו מרוב תשוקתו לדעת פתרונו (יפ"ת):

**נער שוטה כו'**. שכיוון לבזהו נער שוטה כלו' שאין דעתו שלימה להיות עולה לגדולה שעודנו רך בשנים. ולהנהיג שררה ראוי שיהיה בו טעם זקנים (יפ"ת):

**עברי שונא** לפי שאוכלים הצאן שהיו המצרים עובדים אותם כאומרו כי לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם וגו':

**בסקרידין** פי' בנימוסין **כלידים** פי' כלי זיין ורסן הסוס. או הוא כשתי תיבות כלי ידים. ופי' אצעדה שהוא כלי ידים. והמעריך גרס כלירים שפי' רביד הזהב:

## פסקה ח

**כן הוה עובדא**. משום דבעי לפרש ויהי כאשר פתר לנו כן היה שכל החלומות הולכים אחר הפה. מייתי הך עובדא לראיה:

**הוה עובדא כו'**. כך היה המעשה באשה אחת שבאת אצל ר"א ואמרה לו ראיתי בחלומי קורה שבביתי נשברה ואמר לה אתה בן זכר תלד והוא יחיה. הלכה ממנו והיה לה כן:

**אתת זמן אוחרן כו'**. פי' באתה פעם שנית לשאול על חלום כזה ור"א רבן לא היה שם. אמרה להתלמידים והיכן הוא רבכון אמרו לה התלמידים אמור לנו מה שאתה רוצה לשאול ואנחנו אומרים לך:

**אמרה להון כו'**. אמרה להם ראיתי שקורת הבית נשברה. ואע"ג שכבר פתר לה ר"א את החלום וא"כ מאי דעתה שחזרה לבא אליו לפתור החלום השני מאחר שהוא כראשון. יש לומר שהיא ג"כ ידעה שכל החלומות הולכים אחר הפה. ולזה היתה מבקשת שיפתח פיו לה לעולם לטובה כפעם הראשונה:

**קברא בעלה** אמרו לה שאותה האשה מקברת לבעלה:

**כיון דנפקת כו'**. כיון שיצתה מהם התחילה לקונן וליילל על לא טובה השמועה. שמע ר"א את קולה. אמר לתלמידיו מה אמרתם להיא אשה. אמרו אותה האשה באתה לשאול אותך. אמר להם ומה אמרתם לה. אמרו ליה כזה וכזה. אמר להם אתם אבדתם בעלה בפתרון הזה:

**ויהי כאשר פתר כו'**. הרי שתלה הכתוב הוראות החלום וקיומו בפתרון יוסף:

**הכל הולך כו'**. ר"ל שבכל החלומות יש לאל יד הפותר לפרשם כנראה לדעתו. חוץ מן היין שאינו הולך אחר שום פתרון אלא זה של ת"ח טוב ולע"ה רע (יפ"ת):

**וטוב לו** כדכתיב ויין ישמח לבב אנוש. ויש מי ששותה אותו ורע לו דכתיב השקיתנו יין תרעלה:
**ת"ח שותה כו'**. כדכתיב ושתו ביין:

### פסקה ט

**לחלוק כבוד** לפיכך ויגלח יוסף ויחלף שמלותיו:
**בבעליה** בהקב"ה שלא להחזיק טובה וגדולה בעצמו. ועיין לעיל פ' פ"ח סי' ג':
**שכן פרעה רואה** ז' פרות רעות וז' שבלים דקות. ומה שאמר יוסף הנה ז' שנים באות מפרש בתנחומא אר"י בר שלום י"ד שנה של רעב היו ראוים לבא שכן יוסף אומר שבע פרות הרעות ז' שנים הנה ושבע השבלים הרקות ז' שנים הנה הרי י"ד אלא שגזר יוסף ונעשו ז' שנים והיו ז' שני הרעב (יפ"ת):
**שכן פרעה אמר ליוסף**. וסבר שהגדה והאמירה היא הגורמת לשיהיו עוד כך כמו שראה כי ברית כרותה לשפתים:
**מ"ב שנה היה שכן פרעה רואה**. הרי י"ד. ואומר ליוסף הרי עוד י"ד שנה ויוסף חוזר ואומר לפרעה שהרי היה יכול יוסף לאמר לפרעה הפרות הרעות ולא שבע. וכן בשבלים. הרי עוד י"ד ס"ה מ"ב:
**שכיון שירד יעקב אבינו לשם וברכו כלה הרעב**. כצ"ל וכן הוא בברייתא דל"ב מדות. ור"ל שברכו לפרעה שיעלה נילוס לקראתו וכלה הרעב כי השובע בא למצרים מהיאור:
**ואימתי חזרו** אותן מ' שנה שני הרעב. כן הוא בהדיא בברייתא דל"ב מדות:
**ושממה ארבעים שנה** ושנים היה הרעב עד שלא ירד יעקב למצרים הרי מ"ב. ומזה ראיה לדברי רבנן שאמרו מ"ב שנה היו. ולכן בברייתא דל"ב מדות לא הביא רק דברי רבנן משום דמוכח כוותייהו:

## פרק צ

### פסקה א

**אחת היא יונתי כו'**. מייתי קרא דאחת היא יונתי תמתי שנזכר בו היות מעלת אברהם וזרעו הצדיקים מפורסמות ומוסכמות אפי' מהאומות וכמו שאמר בילמדנו ראוה בנות ויאשרוה עתידין ישראל להתקלס מן האומות וכה"א ואשרו אתכם כל הגוים (יפ"ת):
**אחת היא יונתי כו'**. שאחד היה אברהם מיוחד בדורו וקראו יונה תמה על הכרתו את ה' שהיונה מסוגלת בהכרה יותר משאר העופות. וכמ"ש בחזית פ' עיניך יונים ע"ש:

**ברור ליולדתו שהוא צדיק**. אבל לא לאביו. שיצחק היה מחזיק מתחלה את עשו לצדיק יותר מיעקב כדאי' לעיל ס' תולדות:

**נשמע בית פרעה** לומר באו אחי יוסף וייטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו. וממה שמחו בהם. אלא שכנשמע באחוותם תהו בקנקנם אם המה חכמים כיוסף וכשנמצא בהם חכמה ודעת שמחו בהם (יפ"ת):

**אם מהלכים כו**'. כלו' שכמעט לא נמצא כמותו בעולם בכל חכמי קדם שאין חכמתם אלא בטבע וזה זכה לרוח אלהים:

## פסקה ב

**ויאמר פרעה אל יוסף וגו' אתה תהיה על ביתי וגו' שלא יהא אדם נושקני חוץ ממך ועל פיך ישק כל עמי שלא יהא פרוקופי חוץ ממך**. הל' מעורב. וגי' הילקוט נכונה. על פיך ישק כל עמי שלא יהא אדם נושקני חוץ ממך. שלא יהא אדם נוטל פרוקופי חוץ ממך. וה"פ דדריש ישק ל' נשיקה ממש משום שדרך לוקחים איזה גדולה ושררה מן המלכות שבא לנשק יד המלכות. וע"ז א"ל שזה לא יהיה בלתי רשותך. ועוד דריש ישק ל' כבוד שלא יהא אדם נוטל פרוקופי (כבוד בל' לטיני) חוץ ממך:

**ת"ל רק** לשון מיעוט:

**אני פרעה יכול כמוני**. ר"ל אם לא היה כתוב אני פרעה רק היה כתוב ויאמר פרעה אל יוסף בלעדיך לא ירים וגו' יכול שיהיה שוה לו. ת"ל אני פרעה שא"ל שגדולתי למעלה מגדולתך. ור"ל שבל' מצרי פרעה הוא מלך. ועיין במד"ר פ' י"ד וצ"ע:

**מן אני של ב**"ו. דאני פרעה ל' הבטחה הוא. כלו' אני נאמן בדברי (יפ"ת):

## פסקה ג

**יוסף משלו כו**'. כלו' על דבר שלו ששמר הברית מילה שלו בטהרה ששמירת המצוה זה הוא מהאדם דהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. בשביל זה שהיה לו שמירה זו ובבחירתו זכה לכל הכבוד הזה מכ"מ בכל פרטי פריעת העבירה:

**גופו שלא נגע בעבירה**. היינו מעשה העבירה גופיה:

**שלא הרכין לעבירה** נקט ההרכנה משום דחרדת הגוף ותנועתו לעבירה הוה דבר מגונה מצד עצמה. ולפי שתחלת תנועת חוליות השדרה שהיא עיקר הגוף בצואר. נקט צואר להרכנה. ובכלל זה הראש והברכים וכל המתנועעים לדבר (יפ"ת):

**שלא פסעו בעבירה** שכשהיתה תובעתו לבא אחריה חדר בחדר ולא רצה ללכת:

**על קרונין** על מרכבה חשובה:

**מחשבה שלא כו'**. ס"ל כמ"ד ויבא הביתה לעשות מלאכתו לחשוב חשבונות. דלמ"ד לעשות צרכיו ושוב פירש הרי חשב בעבירה:

**ותקרא חכמה** הפך המחשבה לעבירה דאין אדם עובר עבירה אלא א"כ נכנס בו רוח שטות. וכ"ש זנות. דנואף אשר חסר לב:

**ורך בשנים** ר"ל שאע"פ שהיה רך בשנים אעפ"כ היה גדול בחכמה:

**אבל נ"נ טפסר טפש בחכמה**. דכתיב (ירמיהו נ"א:כ"ז) פקדו עליה טפסר. ובודאי האי קרא במשחית בכל מיירי (והם מלכי מדי כמש"כ שם פסוק כ"ח קדשו עליה גוים את מלכי מדי) וע"כ שיש לומר מ"ש אבל נ"נ טפסר אין הכוונה על נ"נ עצמו. אלא הכוונה אבל אצל מלחמות בבל שמלכה היה נ"נ כתיב טפסר. והיינו שרי צבא מדי. שהיה טפש בחכמה ושר בשנים. וקצת ראי' לזה דבדפוס ווינעצי' כתוב אבל בנבוכדנצר (בבי"ת) והיינו בענין חמפלת בבל ומלכה נ"נ כתוב מלת טפסר. אבל לא על נ"נ עצמו:

**כלי ידים** כלו' כלי זיין כתרגומו:

**כלי רגלים** פרש"י הם הנקראים אשתרוגי' בלע"ז שרגלי אדם דורכות עליהם. כלו' לא ירכוב על סוס למלחמה אלא ברשותך. דומיא דכלי זיין. כי על צורכי המדינה כבר אמר למעלה ועל פיך ישק כל עמי (נזה"ק):

## פסקה ד

**צפונות מופיע כו'**. פי' פענח בשתי מילות פע נח ר"ל האחד הופעה דהיינו גילוי. והשני נייחא ר"ל שנקל ונחות לו לאמרם. כי יש חכמים עם היותם חכמים מ"מ הם קצרי יד הלשון להבין ולהורות לאחרים החכמה בגבול מאמריהם אבל יוסף היה יכול זה (יפ"ת):

**ר' חזקיה אמר כו'**. גם הוא מפרש פענח בשתי מלות אלא דלר"י הנייחא הוא במאמר. ולר"ח הוא ל' מנוחה שדעת הבריות נוחה הימנו שמגלה הצפונות באופן מתיישבות על הלב בטוב טעם בלא משלים וחידות ובדרך קצרה:

**צופה** פי' צופה ומביט העתיד. שראה אם לא יפקוד פרעה פקידים לחמש את ארץ מצרים על יד איש נאמן נבון וחכם ימותו ברעב:

**פודה** שהצילם והחיים ברעב ע"ד ברעב פדך ממות:

**נביא** שידע אמתת החלומות ברוח נבואה כמ"ש עליו אשר רוח אלהים בו. ובתנחומא אי' כשבא לומר לו החלום בקש לבדקו א"ל והנה מן היאור עולות ז' פרות א"ל יוסף לא ראית אלא יפות מראות כו' עד התחיל פרעה תמה א"ל אחרי היית כשחלמתי וכו' ועל זה אמר נביא:

**תומך** שהיה מעיד המלכות בהנהגתו השררה כאומר ועל פיך ישק כל עמי. כי המנהיג הוא הסומך והמעמיד הקבוץ ובכלל זה היותו תומך נופלים ומחונן עניים וכמו שעשה לבסוף:

**פותר** חלומות כראוי כמו שפתר לשר המשקים ולשר האופים שמשם לא מוכח שפתר על פי רוח אלהים:

**ערום** פקח בהקרבת המועיל אליו אגב אורחיה עם שעיקר מובנם לענין אחר כמ"ש לפרעה ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם שהמובן מדבריו עצה טובה ומחשבות לבו היה כי יתן פרעה את עיניו עליו כי הוא ראוי לכך. וכן היה:

**נבון** מבין דבר מתוך דבר. כי הבין מהחלומות שלא הורו שניהם ענינים מתחלפין. והשנתו לא היה אלא אות כי נכון הדבר מעם האלהים:

**חוזה** היינו שבקי בחכמת האצטגנינות. כי בודאי לא יסכימו חכמי מצרים וחרטומיהם בשררת יוסף אם תפקד ממנו זו שהיו משתמשים בה הרבה:

**א"ר אחא** צפונה אחת שיש כא באתה לגלות עליה. ד"א צפונה אחת גלית עליה שאת בנה היא רחל בכלן כתוב ותגשן. כצ"ל (נזה"ק) משום דקאמר צפנת בל' נקבה יחידה קאמר רב אחא דרמיז הכא על צפונה אחת וניבא ולא ידע מה ניבא (יפ"ת) ור"ל צפונה אחת כו' דאי' ברבינו בחיי בסדר מקץ אמרו במדרש כי אסנת בת דינה היתה משכם בן חמור ולפי שגירשה יעקב מביתו והושיבה בתוך סנה אחד לכך נקראת אסנת. מה עשה יעקב קשר לה כתב בצוארה וכתוב בו כל המדבק ביך מתדבק בזרעו של יעקב. ויוסף שנשאה ראה הכתב ההוא והצניעו. והוא שאמר לאביו בני הם אשר נתן לי האלהים בזה שהראה לו הכתב הזה. ומה שכתוב בת פוטיפרע מפני שגידלה בביתו שכן דרשו חז"ל כל המגדל יתום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו עכ"ל ונאמן הוא הרבינו בחיי שמצא זה באיזה מדרש. והד"א מפרש צפונה אחת כו' דרמיז לרחל שהיתה צפונה על ידו שעמד בפניה שלא תשלוט עין עשו בה. ופי' פענח שהוא לשון גילוי לפי' זה. שגלה והודיע היותו בנה בודאי במה שנתן נפשו עליה:

**עינו רמה** ע"ל פ' ע"ח:

**אמר הקב"ה כו'**. הזכיר זה כאן לומר שמה שנרמז ענין זה בשם שקראו פרעה הוא לרמוז שעבור זה זכה אל הכבוד הזה:

## פסקה ה

**בשבע שני השבע לקמצים רי"א מקמציא לריחיא.** רבנן אמרי דקמצתא ודלא קמצתא. כצ"ל והכי פי' דלר"י פי' לקמצים שהיתה התבואה מתוקנת כי מקצירתה מיד היו

יכולים להוליכה לטחנה ברחים שלא היתה צריכה דישה וזריה ובירה והרקדה. קרוב למ"ש בשלהי כתובות גבי ירעש כלבנון פריו. והיינו לקמצים שמשעה שהיה הקוצר ממלא קומצו וכפו ממנה היתה מתוקנת. והיינו מקמצא לריחיא. ואפילו גרסינן מן קוצה כדגרס הכא. היינו הא. שפירושו ל' קציצה כלו' מהקציר. ורבנן פי' לקמצים לאוצרות כתרגומו שהאוצרות נקראים קומציא להיותם בחפירות. וכתרגום באחת הפחתים בחד מן קמציא וכדפירש הרמב"ן. וז"ש דקמצתא ודלא קמצתא כלו' שהרבית הארץ תבואה לינתן באוצרות ולזולת זה דהיינו לאכול לשבעה (ועי' יפ"ת ונזה"ק). והמעריך גרס ר' יוחנן אמר מן קמצא לריחיא ולא חסרין כלום. וכתב שפירושו בכל יום היו מוציאים מן הבור לטחון והבור איננו חסר. ורבנן אמרי דקמצתא ודלא קמצתא כלו' לא בבור לבד היתה ברכה זו להיות מקום סמוי מן העין בקרקע. אלא אף בכלים היתה ברכה זו. קמצתא פי' בורות כמו חופר גומץ עכ"ל:

**נתן מה שבתחום כו'**. להודיענו חכמת יוסף גם בשמירת התבואה (יפ"ת):

**מעמדת** מקיימת:

**ר' נחמיה אמר כו'**. שלא יספיק היות כל עיר ועיר שומרת תבואותיה אם לא יתנו ג"כ בתוכן ממיני עפר המקיימים את הפירות כגון חומטין שהוזכרו בפרק במה מדליקין. ופרש"י ארץ מלחה ומשמרת את הפירות שלא יתליע. והערוך פי' חול:

**אם מתכנסין כו'**. ר"ל שלא נתן בעיר אלא אוכל שדה אשר סביבותיה מה שבתחום העיר לבד כי על ידי ברכת הארץ גם זה היה מספיק לכל עיר ועיר. אבל הרחוק משם יותר אסף לאוצר. ועז"א אם מתכנסין הם כל בני טבריה וכו' אין בם קומץ קומץ וצריכים להביא שמה גם משדות הרחוקים. אלא הדא אמרה שהברכה היתה נתונה באוצרות:

**אין בה קומץ** כלו' לא יגיע קומץ לכל אחד ואחד מפני רבוי האנשים:

## פסקה ו

**יצאו מכוללות** כלו' מעוטרות ושלימות. שעד תשלום כל שבע שנים התמיד השובע הגדול. ובתחילת שני הרעב התחיל הרעב הגדול. באופן שלא היה בין השובע והרעב מדריגה אמצעית כדרך הרעב הבא אחר השובע. והיינו דקאמר עד שהם בשולחן כו' כי הרגע שהיה תשלום השובע ראו הרעב המופלג (יפ"ת):

**נכנסו חולניות** מפני שהרעב בטבע מוליד חולי כדלעיל פ' פ"ט בשעה שהשנים רעות גופן של בריות מעלה חטטין (נזה"ק):

**אמרו לא כך כו'**. פי' תמהו ואמרו וכי לא אמר יוסף והיה האוכל לפקדון ואיך עתה לא יתקיים דברו. אבל אח"כ ראו כי דברו לא שב אחור כי אותו שהוא שם לפקדון לא הרקיב ולא חש המדרש להאריך (יפ"ת):

**בג' ארצות** כלו' הארצות הקרובים לאקלים מצרים ולא בארצות הרחוקים כי מי יוכל להביא טרף לביתו מארץ מרחק:

**בפנקיא ובערביא ובפלסטיני** פנקיא הוא (פעניציא) והוא שם כולל לכל גלילות צור וצידון חבל הים והיא להלאה מקרן מזרחית צפונית למצרים. ערביא היא (אראביאה) שהיא למזרח מצרים ממש ונמשכה לדרום העולם עד ים אוקינוס וכוללת ארצות רבות. פליסטינא היא ארץ כנען אשר הנחיל ה' לישראל. והאומות קראוה כן ע"ש פלשת. והיא צפונית מזרחית ממש למצרים (באור רמ"ד):

**כפאן למול** דאמירה זו לענין מילה דכתיב בה אמירה שש אנכי על אמרתך (מת"כ). עוד י"ל שלמדו מג"ש מתיבת לכם הנאמר כאן למה שנא' המול לכם כל זכר (במ"ח). והטעם שצוה להם למול הוא שיוסף ראה שעתידין ישראל לבוא בגולה במצרים ויתערבו שם כמו שפרש"י על קוצר רוח ועבודה קשה. וא"כ פחד אולי גם אות ברית ימנעו לקיים כמעשה מצרים. ואם ח"ו בשר קדש יעברו לא יהיה להם תקומה בגולה. מה עשה יוסף חשב מחשבות ליתן אות ברית אף למצרים. וא"כ אף ישראל לא יעברו ולא יהיה להם חרפה במצרים (יערות דבש):

**אלא החייתנו** תוספת הה"א מורה על שהחיים בעוה"ז ובעוה"ב כדרכם ז"ל לדרוש התבה עם התוספת וזה במה שנמולו ע"י גזירתו (מת"כ ויפ"ת):

**את המאושרים** דרשו מלת אשר לשון אושר. שלפי פשוטו תחסר מלת בר. ור"ל שלפי שכבר נתפשט הרעב על כל פני הארץ הוצרך לפתוח מיד האוצרות החשובים שהם הגדולים להספיק לבהם מזון (יפ"ת):

## פרק צא

### פסקה א

**וירא יעקב כו' כתיב אשרי כו'**. דק"ל למה אמר ל' שבר ה"ל למימר לשון אוכל. לכך מפרש דרמיז שראה יעקב רמז ברוה"ק שיש לו תקוה טובה במצרים. ושבר הוא ל' תקוה כשהשי"ן בשמאל והביא פסוק אשרי שאל יעקב בעזר שברו על ה' אלהיו. וכדאי' בתנחומא שברו על ה' אלהיו זה יוסף סברו של עולם שהיה במצרים והראה הקב"ה ליעקב שסברו במצרים:

**הן יהרוס כו'**. הן יהרוס עצת השבטים כשבקשו להורגו. ולא יבנה עצתם כשרצו להחזירו שהיה בהם ט' חלקים לאחוה להחזירו מעצמם כדבסמוך. ובאשר כבר ידעו שהיה במצרים מאז נמכר בקל היה בידם לדרשו ולחוקרו. והקב"ה השיב חכמתם אחור לבל יתגלה להם אלא אחרי כמה גלגולים וסבות שעבר להם עם יוסף בענין בנימין כדי לכלות הפשע ולהתם חטאתם וכמבואר במדרשות. ועז"א יסגור על איש ולא יפתח ללמדך שאף במראה רוה"ק לא פתח להם פתח של רמז כאשר עשה לאביהם (נזה"ק):

**כי יש שבר זה הרעב**. שראה שבר וסבר. ושבר הוא מל' שברון כענין הרעב וענין יוסף שהורד מצרימה וענין גזירת ועבדום וענו אותם. וכלפי שלשתן ראה ג"כ סבר. כלפי שבר של הרעב היה ג"כ הסבר של השובע שכשבא יעקב למצרים נסתלק הרעב כדלעיל ס"פ פ"ט. וכלפי השבר ויוסף הורד מצרימה שוב היה להם סבר של ויוסף הוא השליט. וכלפי השבר של ועבדום וענו אותם שוב היה סבר של הבטחה ואח"כ יצאו ברכוש גדול:

**האומר לחרס** זה יעקב דאיקרי שמש הנקרא חרס וכוכבים הם בניו. כדכתיב ואחד עשר כוכבים משתחוים לי ומדקאמר ביעקב לשון זריחה ובשבטים לשון חתימה משמע דעל יעקב אמר הקב"ה שלא יזרח עליו רוה"ק כראוי לראות בירור הדברים על מכונם. אבל ברמז ראה. אבל בעד הכוכבים אלו השבטים יחתום לגמרי שהם לא ראו מאומה כדלעיל:

## פסקה ב

**אל תוציאו מידם פרוסה**. היינו כדפרש"י בחומש למה תתראו למה תראו עצמכם מפני בני ישמעאל ובני עשו כאילו אתם שביעין שבאותה שעה עדיין היה להם תבואה. וכן הוא ל"א פרוטות שלא תראו עצמכם עשירים מפני הקנאה. שחשש לעין הרע הנמשך מן הקנאה שעה"ר מזיק ושולט ביותר בזמן הרעב שהבריות עיניהם צרות זו לזו. והיינו דמסיק ואל תכנסו כולכם בפתח אחד מפני העין דהאי מפני העין אתרוייהו קאי דטעמייהו הוא מפני שליטת עה"ר והאי אל תכנסו כולכם בפתח אחד בוודאי לא נפקא מקרא דהכא שהרי עדיין לא הזכיר כלל ירידתן למצרים. אלא הא נפקא מבתוך הבאים וכדפרש"י בחומש. ולא מייתי לה הכא אלא להחזיק בו שהקפיד יעקב בבניו על ענין עה"ר וכדפרישית (נזה"ק):

**מפני העין** לפי שהם נאים וגבורים:

**בישרם שהן עתידין כו'**. דהול"ל לכו שמה אלא לרמוז למנין רד"ו שיהיו שמה במצרים ונצנצה רוה"ק בפיו:

**לעשות שם ר"י שנה**. פי' לעכב שם ר"י שנה. משירד יעקב למצרים עד גאולת מצרים היה ר"י שנה שהרי גזרת ת' שנה נמנית משנולד יצחק כשדלעיל פ' מ"ד ומשנולד יצחק

עד שירד יעקב למצרים ק"ץ שנה. שהרי יצחק בן ס' כשנולד יעקב. ובן ק"ל שנה היה יעקב ברדתו מצרימה הרי ק"ץ. דל ק"ץ מת' נשארו ר"י:

**ט' חלקים לאחוה כו'** לעורר שוב אהבת האחוה כלפי יוסף להשיבו אל ארצו ואל בית אביו. וחלק אחד לשבור בור. כאילו זה לא היה אלא טפל. וענין יוסף עיקר. כי לשבור בר היה מספיק באחד מהם. אבל בעבור יוסף ירדו כולם שמה לבקשו בכל צד ופינה (נזה"ק):

## פסקה ג

**מנין לעדה כו'**. הל' קצר כאן. וקאי אהא דקימ"ל בפרק שלשה שאכלו ופרק הקורא עומד דכל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה דאמר קרא ונקדשתי בתוך בני ישראל כל דבר שבקדושה לא יהא בפחות מעשרה. ומבעיא לן מאי משמע. ומהדרינן דתני ר"ח אתיא תוך תוך כתיב הכא ונקדשתי בתוך בני ישראל וכתיב התם הבדלו מתוך העדה. ואתיא עדה עדה דכתיב התם עד מתי לעדה הרעה הזאת מה להלן עשרה יצאו יהושע וכלב אף כאן עשרה. וזו היא סברת ר"א ור"י בשם ר"י. אבל ר"ס ור' יוסי פליגי ור"ס גמיר תוך תוך מויבאו בני ישראל בתוך הבאים. ור"י יליף בני ישראל מבני ישראל (יפ"ת):

**אפילו עד כמה** כלו' דבתוך הבאים קאי אאינשי דעלמא והם היו הרבה. ולכך יליף מבני ישראל ואידך לא קפיד אהא כיון דאינו אלא גילוי מילתא בעלמא בל' תוך דכתיב גבי בני יעקב:

**תינוק עושין אותו סניף**. איידי דילפינן עשרה לדבר שבקדושה מאחי יוסף נקט להו הכי דלא בעי כל העשרה גדולים כהנהו. ואיידי דמייתי להא מייתי נמי הא דט' פת וא' ירק מצטרפין (יפ"ת):

**סניף לעשרה** פי' חיבור לזימון בי' דט' גדולים וקטן מצטרפים. והא דתנן וקטנים אין מזמנים עליהם. היינו להצטרף לזימון ג' דלעשרה קיל טפי וכדמשני בגמרא (יפ"ת):

**והא תני אין מדקדקין בקטן**. ברייתא היא. והיינו קטן פורח כדמוקי ליה בפ"ג שאכלו. ופרש"י קטן פורח שהביא סימנים ולא בא לכלל שנים שאין מדקדקים בו אם בא לכלל י"ג שנים. ומ"מ הכא ה"פ דכיון דתני אין מדקדקין משמע דטעמא משום דהביא ב' שערות מיהת. אבל קטן לגמרי לא. ואילו ריב"ל קאמר אפי' תינוק דהינו אפי' מוטל בעריסה כדאי' בגמרא ומשני לא נצרכה אלא לשני קטנים וכו' כשלא היו אלא ח' גדולים וב' קטנים אחד ספק דהיינו קטן פורח. ואחד קטן לגמרי. וקמ"ל שעושין את הספק עיקר שיחשב כאחד מן הגדולים הצריכים להיות ט'. ואת הקטן יעשו סניף להם. והוה ליה

עשרה ולא הוצרך תנא דברייתא להזכיר אלא דינא דקטן פורח דהוה חידושא דחשוב כאחד מן הגדולים. ועיין ביפ"ת:

**תני קטן וס"ת** פי' תני חדא ברייתא קטן וס"ת ר"ל שיש לו ס"ת בידו עושין אותו סניף. ומפרש ר' יודן כן הוא מתניתא פי' כך צריך לשנות בברייתא קטן לס"ת לקריאת התורה בשבת עושין אותו סניף שעולה למנין ז' (פ"מ). כדאמרי' במגילה הכל עולה למנין ז' אפילו קטן כו':

**מאימתי עושין כו'**. אע"ג דריב"ל אמר בסמוך תינוק עושין אותו סניף והיינו אפילו מוטל בעריסה. יש לדחות ולומר דהכא לא קאי אזימון אלא אסניף לס"ת דסמוך ליה קאי דהתם בר שמיעה בעינן היינו היודע טיב ברכה מאי היא. או היודע למי מברך (נזה"ק):

**איתפלגון** חולקים בזה:

**שיהא יודע טיב ברכה**. שיבין מה היא הברכה. אע"ג שאינו יודע למי מברך (יפ"ת):

**תשעה נראין כו'**. בפרק ג' שאכלו אמרי לה כי מכנפין ואמרי לה כי מבדרין נראין טפי מרובין:

**מאי עביד מסויימין** קושיא היא כלו' מה בצע בהיותם מסויימין (פי' ניכרים ומפורסמים) ונראין כעשרה והא ליכא י' ואנן י' בעינן לכל דבר שבקדושה. ומשני אלא אפי' קטן ביניהם כלו' ר' אסי הכי קאמר שאפי' קטן בין ט' גדולים מהני לצירוף י' כדלעיל והיינו ט' נראין כו' דקאמר שע"י קטן שביניהם נראין כו' (יפ"ת):

**א"ל חדא היא ולא כ"ש כו'**. פי' הכל אחד ולא כ"ש הוא בתמיה. דמה התם בי' שמזכירים את השם בזימון ואפ"ה עושין את הקטן לסניף כאן בג' שאין מזכירים את השם לא כ"ש:

**א"ל אינו כל שכן**. כצ"ל וכ"ה בירוש' (יפ"ת). שאדרבא היא הנותנת דהתם כיון שמזכירים את השם מצרפין אותו להזכרת השם דעל כל י' שכינתא שריא. ואין הקטן בא לחייבם חובת זימון דבלא"ה מחוייבים הם בזימון שכל ג' חייבים בזימון. אבל לשלשה שבלעדו אינם חייבים בזימון כלל. אין הקטן מצטרף עמהם כדי לחייבם בזימון. ולכן מסיים הדא אמרה עושין כו' דדייקא ליה שלברכת המזון מצטרפין הקטן כיון שבלעדו גם הם חייבים אבל לק"ש ולתפלה שאם אינם י' אינן חייבים כלל אין הקטן מצטרף עמהם (מת"כ). ומיהו בגמרא דילן משמע דפליג אהא וס"ל דריב"ל אפי' לק"ש ולתפלה קאמר כדכתבו התוס' בפ"ג שאכלו (יפ"ת):

**זמנין סגיאין** הרבה פעמים אכלתי עם כו':

**חביבי** דודי:

**ולא מזמנין עלי עד שהבאתי שתי שערות**. פי' עד שהיה ידוע להם שיש בי סימני גדלות:

**שבעה פת וג' ירק מהו א"ל מזמנין ר' אבינא בעא מחצה על מחצה מהו** כצ"ל וכ"ה בירוש'. וכתב בעל מראה הפנים הא דלא הזכיר ששה שאכלו פת וד' ירק. י"ל דלמאי דמסקי' בגמרא דידן דרובא דמינכר בעינן א"כ ששה היינו כמחצה על מחצה דכ"ז דליכא רובא דמינכר לאו רובא קרי ליה עכ"ל:

**עד דאנא תמן כו'**. בעוד שהייתי בבבל קודם שעליתי לכאן הוה קמבעיא לי ג"כ כמו דמספקא לך והוצרכתי לשאול זה (פ"מ):

**ומיצרי לי מינך דלא שאלתיה**. פי' ועכשיו מיצר לי הדבר יותר ממך על אשר לא שאלתי (פ"מ):

**אותו שאכל ירק מהו מזמנא עליהון**. כצ"ל ובירוש' גרס מהו שיברך וטעם השאלה דכיון שאכל ירק אינו חייב בברכת המזון אם מוציא אחרים שחייבים בב"ה (יפ"ת):

**תני** פשיטותא הוא למפשט אם יוצאים בברכתו אם לא:

**ג' מאות נזירים כו'**. עלו לירושלים ורצו להקריב קרבנם ששלמו ימי נזירתם:

**ט' מאות כו'**. כבש וכבשה ואיל לכאו"א ככתוב בס' נשא:

**מצא להם פתח** ר"ש בן שטח מצא פתח לנדריהם והתיר להן נדרם ולא הוצרכו לקרבן:

**לא מצא פתח** לא היה יכול למצוא להם פתח:

**סלק ר"ש כו'**. עלה ר"ש בן שטח אצל ינאי המלך ואמר ליה תלת מאה כו'. ולא גילה שהותר הנדר למחציתם:

**סלקו כו'**. עלו לכאן ורצו להקריב ט' מאות קרבנות ואין להם. אלא נעשה כך תן אתה המחצה משלך ואני אתן להם החצי משלי וילכו ויקריבו. נתן ינאי המלך החצי מכל ג' מאות משלו והספיק למאה וחמשים והלכו והקריבו:

**אתון כו'**. באו מלשינים ואמרו לפני ינאי המלך תהא יודע שכל מה שהקריבו אותן נזירים משלך הקריבו. ור"ש בן שטח לא נתן משלו כלום:

**שמע כו'**. שמע ר"ש הוא כועס עליו:

**צרח ליה כו'**. היה מצטער ומתירא ממנו וברח לו (ערוך). ובירוש' גרס דחיל ר"ש וערק:

**לבתר יומין כו'**. לאחר ימים היו שם אצל ינאי המלך אנשים חשובים ממלכי פרס יושבים ואכלים על שולחנו. נגסין פי' אוכלים:

**א"ל כו'**. אמרו הפרסיים לינאי המלך זכורין אנחנו שהיה פה זקן אחד והיה אומר לנו דברי תורה. ובירוש' גרס מילי דחכמה:

**אמר לאחתיה כו'**. אמר ינאי לאחותו של ר"ש בן שטח שהיתה אשתו של ינאי:

**הב לי מילא כו'**. כלו' הבטחה שלא תעשה לו רעה ושלח לו טבעתך לסימן והוא יבוא:

**מן דאתא כו'**. משבא ר"ש בן שטח ישב בין המלך והמלכה. אמר ינאי המלך לר"ש למה ברחת מלפני. א"ל ר"ש שמעתי שאתה כועס עלי וקיימתי בעצמי חבי וגו' להיות מתחבא עצמי עד שיעבור הזעם:

**א"ל למה אפלית בי**. מפני מה התלת בי לומר שאתה תתן החצי:

**א"ל ה"ו** לא שחקתי בך. אלא אמר נתת למאה וחמשין מממון שלך ואני נתתי מחכמת התורה אשר בי שמצאתי להם פתח להתירם ולא היו צריכים לקרבן. והרי נתתי להם כמותך:

**ולמה לא אמרת כו'**. ולמה לא אמרת לי שאינם אלא ק"נ. א"ל אילו אמרתי לך לא היית נותן. ומאחר ששמעת שאני רוצה ליתן החצי נשאת ק"ו בעצמך:

**אמר מזוג לו יברך**. אמר למשמשו מזוג ותן הכוס לר"ש שיברך:

**אמר כו'**. ר"ש לקח כוס ובירך עליו ואמר ברוך על המזון שאכל ינאי כו':

**אמר עד כו'**. אמר ינאי עד עתה עדיין אתה עומד בקושי ערפך להתל בי מימי לא שמעתי ינאי בברכת המזון:

**אמר ומה אית לי למימר**. כצ"ל ופי' אלא מה יש לומר כו':

**אמר אייתון ליה ויכול**. אמר המלך יתנו לו איזה דבר לאכול. ונתנו לו ואכל. ולא פת היתה אלא איזה ירק וכיוצא בו שהרי לא נטל ידיו. ומשאכל אמר נברך על המזון שאכלנו:

**חלוקין עליו** על שמועת שמעון בן שטח. ופליגי אמוראי בהא דר' יוחנן:

**ר"א אמר על הראשונה**. הן חלוקין שאמר ברוך ינאי ואע"פ שלא אכל עמהם כלל. והא קי"ל שאינו מוציא את אחרים אלא א"כ נתחייב ג"כ בברכה:

**ר"י אמר על השניה**. פי' אף על השניה חולקין הן שאינו יכול להוציא אחרים עד שיאכל כזית דגן:

**מחלפא שיטתי' דר' ירמיה כו'**. כלומר שדבריו סותרין זא"ז. דתמן צריכין ליה כו' כלו' שם נסתפק בדבר זה אם יכול לברך על ירק או לא. והכא פשיטא ליה דחולקין בזה חביריו על ר"ש ב"ש וס"ל שאין יכול לברך בלא פת. ומשני מאן דצריכא ליה כו'. וה"ג בס"מ מאן דצריכא כרשב"ג ומאן דפשיטא ליה כרבנן דתנא רשב"ג אומר עלה והסיב וכו'. וכ"כ הפני משה שכ"ה הגי' בתוספתא פ"ה רשבג"א עלה והסב כו'. ומספקא ליה לר"י אליבא דרשב"ג מהו שיברך להוציא אחרים כדלעיל מי נימא כי היכי דמצטרף ה"נ מוציא אחרים. או דילמא אצטרופי מצטרפי אבל אינו מוציא אחרים. והא דפשיטא ליה הכא דחלוקין חביריו על ר"ש ב"ש היינו כרבנן דלדברי חכמים בשם ר' יוחנן לעולם

אין מזמנין עליו עד שיאכל כזית דגן. וכיון דאין מזמנים עליו כ"ש שאינו מוציא אחרים (נזה"ק). וה"פ התוספתא וכדברי חכמים ר' יעקב כו' כלו' אבל לדברי חכמים דפליגי עליה דרשב"ג קאמר ר"י בר אחא בשם ר' יוחנן דס"ל לעולם אין מזמנין (פ"מ):

**מתניתין כרשב"ג** דבצירוף זימון ודאי מודה ומ"מ מספקא ליה לר"י אם יכול להוציא אחרים או לא כדאמרן (נזה"ק):

## פסקה ד

**שלש גזירות שמד כו'**. טעם גזירותיו כדי שיצטרכו אחיו בעצמם לבא לפניו. וכדי שיכירם גזר שיכתב שמותיהם ובוודאי לפני המון עם היה נותן טעם ואמתלא לדבריו שעושה כן לתועלתם כדי שלא יקח שום אדם יותר מצרכו. ושלא יעשו פרקמטיא בבר אלא היה חוקר על כל אחד לתת לו לחם לפי הטף. ועבור כן כתב שמותיהם כדי לחקור אחריהם וכל אדם יתירא לנפשו לבל יתפוס כבדאי:

**שלא יכנס עבד למצרים**. שאל"כ שמא ישלחו אחיו שמה עבד ולא יבואו בעצמם:

**שלא יכנס אדם בשני חמורים**. דאל"כ לא יבואו שם כל האחים אלא ישלחו קצתם. והוא היה חפץ שיבואו כולם כדי לקיים בהם מאמר החלום ואחד עשר כוכבים משתחוים לי. וגם גזר שלא יוליכו חמרים תבואה ממקום למקום דאל"כ שמא יקחו תבואה מחמרים וגם זה בכלל גזירת שלא יכנוס אדם בשני חמורים דהיינו שלא יקח יותר מצרכו למכור לאחרים. ולכן אלו הב' נחשבים ונמנו לאחד. ובילקוט באמת לא גרס להך בבא שלא יוליכו חמרים ממקום למקום והיינו מפני שכבר נכלל בגזירה האחרת וכדאמרן:

**שמו ושם אביו כו'**. דאל"כ אף בבואם למצרים שמא לא יבואו לפניו כי ודאי לא נתעסק יוסף לבדו במכירת בר לכל הבאים מקצוי ארץ. אלא היו פקידים ממונים תתתיו. ולכך גזר שלא יכנוס אדם עד שלא יכתב שמו ושם אביו ושם זקנו ומנשה הוה קאים תמן מקבל פתקין בכל ערב וממילא צוה למנשה כי כאשר יראה שמות בני יעקב יצוה לחפש אחריהם ולצוות עליהם שיבואו לפני יוסף עצמו אשר הוא השליט בארץ וכן הוה:

**והוה תמן כו'**. והיה שם מנשה בן יוסף עומד ומקבל הכתבים שנכתבו עליהם שמות כל הבאים לשבור בר:

**אמרו ניעול ונחמי כו'**. שמנשה צוה אליהם שיבואו לפני יוסף. אז אמרו האחים נלכה נא ונראה אם אנו מתבקשים על טענת המכס שהברחנו סחורה מן המכס הרי טוב. שהיו בטוחים בעצמם שלא יאונה להם כל און באשר שידעו בעצמם שהם נקיים. ואם על עלילה אחרת למחר נדע מה לעשות:

**במדוי דמכסא** צ"ל במידי דמכסא (א"א):

**נחמי מה נעביד דבר אחר ויוסף הוא השליט כו'**. כצ"ל וקאי על הוא המשביר לכל עם הארץ. ונפל טעות זה איידי דאמרי' בתר הכי ד"א וירא יעקב. כתבוהו גם כאן (יפ"ת):

## פסקה ה

**ד"א ויוסף הוא כו'**. דריש מונע בר יקבוהו לאום זה פרעה ר"ל זה פרעה הראשון שהיה בימי אברהם ויצחק שגנז את התבואה בשני רעבון שלא הניח למכור מאומה לשאר ארצות שבעבור זה הוכרחו אברהם ויצחק לירד מצרימה מפני הרעב ולכן יקבוהו לאום. וברכות לראש משביר זה יוסף שהיה מוכר בר ותבואה ממצרים גם לשאר ארצות. שעז"א הכתוב הוא המשביר בר לכל עם הארץ אף לארצות אחרים (נזה"ק ומת"כ):

**עליו אמר דוד** דאע"ג שהמזמור לאסף. דוד יסד המזמור ונתנו לו שהיה ראש למשוררים בביהמ"ק בזמנו (יפ"ת):

**כיוסף שזן העולם** כלו' כאשר נכמרו רחמי יוסף על הבריות לזון אף בארצות הרחוקים. אף כך גם אתה תזון לכל עמך אף לרשעים הרחוקים ממך מצד החסד והרחמים (נזה"ק):

**אלהי אינו זן את הערלים**. אין ספק שזו תואנה דבעכו"ם מ"ש נמולים ומ"ש אינם נמולים. אלא על שהיה יוסף לשמצה בעיניהם להיותו נימול הוא ובניו. לכן כפאן שיהיו גם הם נמולים. ואפשר שעוד יעלה מזה תועלת שהרבה יתגיירו. וכן היה שהרבה קיבלו עליהם גירות. והם אמרו החייתנו נתת לנו חיים בעוה"ז ובעוה"ב כדלעיל סוף פ' צ' (יפ"ת):

**עבדוהו וקנו לעצמיכם תבואה**. כלו' אע"פ שצויתי לתת לו התבואה לגניזה. מ"מ לא אמרתי שהכל יקח אלא שתקבצו גם אתם לעצמיכם תבואה. ובילקוט הגי' בע"א:

**לא נשתייר לכם קמח מאתמול**. משום דאי' לעיל פ"צ עד שהם יושבים וכו'. אפי' פת קיבר לא מצאו. והיינו לפי שהרקיב הכל וממילא באו מיד בו ביום לצעוק אל פרעה. ועל כן תמה פרעה איך באתם לצעוק מיד בתחילת הרעבון וכי לא נשתייר לכם קמח מאתמול. וע"ז אמרו ואף פת שהיה בסל הרקיב. ובראותו שזה היה חוץ לטבע אמר להם לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו אף למול:

**והרעב היה על כל פני הארץ**. נקט לה הכא לראיה שהרקיבו האוצרות:

**מלמד שלא התחיל הרעב אלא בעשירים**. פי' שפני הארץ הם העשירים כי בזמן שאדם עשיר יש לו פנים. וקשה איך יתכן שהתחיל הרעב בעשירים אשר היה להם אוצרות מלאים בר. אלא ודאי שהרקיב הכל. והעשירים אשר אוצרותיהם מלאים בר ועכשיו הוצרכו לקנות בר מיוסף הרגישו ביותר:

**לכך נאמר מונע בר יקבוהו לאום**. כל הני תיבות מיותרים (א"א):

**בזמן שאדם עשיר יש לו פנים שמחים לראות את חבירו כו'**. כמ"ש חז"ל מאן דאכיל דלא דיליה בהיל לאסתכולי באפי'. ולכן העשיר שאוכל משלו יש לו פנים שמחים לראות פני חבירו. לא כן העני שאין לו פנים דבהיל לאסתכולי בפנים של חבירו:

**לכך נאמר מונע בר**. כלו' דהכי אתי שפיר סיפא דקרא וברכה לראש משביר זה יוסף שע"י התבואה כפאם למול וע"י זה נתגיירו הרבה וברכוהו לבסוף על שהביאם לדרכי חיים שע"ז אמרו החייתנו כדלעיל (יפ"ת):

## פסקה 1

**ד"א וירא יעקב כו'**. האגדה זו עד וירא יוסף את אחיו אינו מעיקר המדרש הזה. וכן אגדה הקודמת. אלא ממדרש תנחומא העתיקוהו פה כמו שכן מצאנוה שם. גם מסידור הלשון יראה הרואה שאינו מעיקר מדרשינו (יפ"ת). וגם ממה שנכפל פה רוב דברים שנאמר כבר באגדה הקודמת (נזה"ק):

**והלא אמר לבניו כו'**. כלו' דל"ל שא"ז ראיה חושית אלא לשון ידיעה והכרה כמו וראיתי בלבי. דכיון דלבניו אמר לשון שמיעה לא ה"ל לשנות הלשון (יפ"ת):

**אלא מיום שנגנב יוסף נסתלקה ממנו רוה"ק**. מפני העצבות. ועתה שוב השפיע ה' עליו רוה"ק. שראה שיש לו איזה סבה ותקוה במצרים בבניו ולא ידע על מה הוא רומז. ולפיכך הסכים לשלוח כל בניו למצרים אע"פ שלא הוצרך לכך שעדיין היה להם תבואה באותו הפרק אולי יתקיים בהם התקוה. ובאמת היה רומז על יוסף (נזה"ק):

**והלא כבר נאמר ותרעב כל ארץ מצרים**. ר"ל דל"ל שקרא האוכל שבר לשון תקוה לחיות ברעב יותר משאר ארצות. דהא כתיב ותרעב כל ארץ מצרים ואין להם רק תקות אוצרות יוסף שבהם שוים כל הארצות (יפ"ת):

**אתם גבורים כו'**. פירשתי לעיל סימן ב':

**אל תכנסו בשער אחד**. אפילו בזה אחר זה כי להיותם מצויינים בנוי ובגבורה כל רואיהם יכירום כי אחים הם ויתנו בהם עין (יפ"ת):

**ואל תעמדו במקום אחד**. אפילו בשאר דוכתי מפני העין:

**מהו רדו** דלכו מיבעי ליה:

**ירידה כתיב בו** לפי שחייו תלויים לו מנגד כדאי' ריש אסתר רבה:

**ואומרים אימתי נרד** ואפילו הכי לא היה יכולים לרדת על הספק בלי רשות אביהם:

**נתנו כולם דעת אחת** לפדותו בכל ממון שיפסקו עליהם:

**מה עשה הושיב שומרים**. כל זה מסורת בידם (יפ"ת):

**הפתחים** פתחי שאר העיר:

**בשער שלו** כי כן צוה עליהם יעקב כדלעיל:
**כל אחד שלו** שם אותו שנכנס בשער שלו:
**ונתן שמותן** של עשרה אחיו:
**בקובה** בחדר של זונות. דשמא נמכר שם לקלון:
**שנעשה להם כנכרי** לדבר קשות. ופי' ויתנכר שהראה עצמו כנכרי:
**והקיש** והכה:
**מרגלים אתם** שנכנסתם בעשרה שערים כדרך המרגלי':
**בשוק של זונו' מה טיבכם**. והוא כי לבסוף כולם נקבצו יחד בשוק של זונות לחפש שם את יוסף בבתי הזונות בהיותו יפה עיני'. וזהו שא"ל א"כ בשוק של זונו' מה טיבכם ולמה לא יראתם שם מן העין. ועז"א לא כי ערות הארץ באתם לראות. ואומר לשון ערוה לרמוז ג"כ על הליכתם לדבר ערוה בשוק של זונות כי מזה נתחזק עלילתו בענין המרגלים (נזה"ק):
(**א"ל אבידה אבדה לנו ובקשנוה שם**. שנאמר שנים עשר עבדיך אחים אנחנו וגו' והאחד איננו ובקשנוהו אותו שם. א"ל אי הוה בר נש אמר לכון אפי' אי הוויתון יהבין ביה כמה אלפי לא יהבינן לכון מה הוויתון עבדין. א"ל ע"מ כן נחתינן או למקטל או למקטלא. א"ל הוא הדבר אשר דברתי אליכם מרגלים אתם ולהרוג בני העיר באתם. מנחש אני בגביע שלי ששנים מכם החריבו כרך גדול של שכם. מיד נזדזעו ולא השיבו. א"ל בזאת תבחנו וגו' הביאו אחיכם הקטן וגו') כצ"ל וכן הוא בספרים המדויקים. וזה עולה כגירסת רש"י ז"ל בחומש (נזה"ק):
**אבידה אבדה לנו** והא דאמר בפ' ויגש ואחיו מת י"ל דה"ק כיון שהורד למצרים ובקשנוהו ולא מצאנוהוו מסתמא הוא מת:
**מפני שהוא דחפו כו'**. כי למה בחר דוקא בשמעון. ומשום דקשה הא כתיב לא תקום ולא תטור וגו' לכך מסיק שנתכוון להפרישו מלוי שלא יטלו עליו עצה כמו מאז. דעלייהו כתיב ויאמרו איש אל אחיו וגו' (נזה"ק):
**שאגת ארי** ופי' שעל ידי שאגת שמעון שהיה גבור כארי וקולו כשחל נתעו שיני גבורי מצרים שהיו ככפירים לפניו. ואע"ג שיעקב קרא ליהודה גור אריה מ"מ כל האחים נכללו בזה מדכתיב מה אמך לביאה כדאי' בפ"ק דסוטה:
**השיב אביהם כו'**. שאע"פ שספרו לו כל המאורע לא האמין להם. ולזה אמר היכן הוא שיגידו לו האמת. והשיבוהו כי תפס אותו אדוני הארץ בע"כ ולא עצרו כח כנגדו. ולא

האמין להם לזה. ולזה אמר אותי שכלתם כי הם הרגוהו או ברצונם מסרוהו והרי כאילו הם המשכלים אותו (יפ"ת):

**וכי בניך אינם בני כו'**. ואע"ג דבקרא כתיב טענה אחרת שאמר פן יקראהו אסון בדרך דהינו מאונס שאין בידם לשמור. מ"מ כיון שכלה התבואה נתרצה לשלחו על ערבות יהודה בהכרח ולא חשש אז לטענת הקראת אסון. אבל אם לא כלה השבר לא היה סומך אף על ערבות יהודה מפני חשש הקראת אסון:

**לכך נאמר וירא יעקב כי יש שבר**. כתב היפ"ת לא הבינותי מה ענין זה לכאן. והמת"כ פירש דדריש לשון שבר ממש שברון רוח שאירע לו במצרים עכ"ל וכה"ג נמי דרשי' לעיל יש שבר ויש סבר ע"ש. ומ"מ יותר נראה לי דל"ג ליה (נזה"ק):

## פסקה ז

**נעשה נכרי להם**. פירשתי בסימן הקודם. וכבר כתבתי שהאגדות הקודמות אינן מעיקר זה המדרש (יפ"ת):

**ר' לוי ורבנן** דר' לוי מפרש הכרה זו הכרת הלב והאחוה. ורבנן מפרשי לה הכרת פנים כפשטה. ואתא למרמז מ"ט הכיר יוסף עשרה ועשרה לא הכירו האחד דהיינו לפי שהוא הניחם בחתימת זקן וה"ק בשכבר הכיר יוסף את אחיו באותה צורה שהם עומדים עתה. והם לא הכירוהו בצורה זו אלא בלא חתימת זקן. וכתב הרמב"ן והנה יששכר וזבולן אינם גדולים מיוסף רק מעט. אבל כיון שהכיר את הגדולים הכיר את כולם:

**נצנצה בהם רוה"ק** דאל"כ כולנו למה לי (יפ"ת):

**אמרין ליה אנן כו'**. והוא ע"ד ניבא ולא ידע מה ניבא:

**שנים עשר אנחנו** וסיפיה דקרא והאחד איננו. א"ל יוסף ואנה והיכן הוא. ענוהו מכרנו אותו. כי אחרי ראותם כי הוא מנחש בגביע הוכרחו להודות על האמת. וכן בזה באו להתנצל על מה שנמצאו בשוק של זונות לחפשו:

**בחמש סלעים** כדלעיל פ' פ"ד:

**ואין כו'**. ואם היה אומר לכם בן אדם תנו לי חמש סלעים ואתן לכם אחיכם תעשו אתם כן לתת לו ה' סלעים או לא אמרו לו הן. אמר להם ואם יאמר לכם לא אתן אותו לכם אלא בכפל דמי מכירתו והם עשרה סלעים אתם עושין כך לתת לו עשרה סלעים אמרו לו הן. ואמר להם יוסף ואם יאמר לכם אדם לא אתננו לכם אפי' באלף סלעים מהו הייתם עושים. אמרו לו על מנת כן ירדנו פה או להרוג אחרים או ליהרג עליו. כי שלא כדין מכרנו אותו אין עליו תורת עבד וראוי לצאת בפדיון בע"כ של אדון בהיותו נקי וצדיק:

**בשעה שהיה מבקש לשבע לשקר כו'**. בתמיהא וכי ח"ו נשבע לשקר והכתיב גם במדעך מלך או תקלל. ובתד"א ח"א פרק כ"ו קאמר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא קיים יוסף שנאמר חי פרעה אם תצאו מזה. והלא דברים ק"ו ומה כשהיה נשבע במלך ב"ו קיים את שבועתו אם נשבע בהקב"ה עאכ"ו עכ"ל. הרי מפורש שהיתה שבועת אמת. אלא ודאי כוונת יוסף היה כשאמר חי פרעה אם תצאו מזה ר"ל אם תצאו כולכם כל העשרה אחים. וזה קיים שהרי נשאר שמעון. אלא לפי שמשמעות הלשון משמע שלא תצאו אין גם אחד. לכן מייתי עלה ענין המשל לומר שכשם שבהאלמנה שלפי כוונתה בשבועתה לא שקרה. אך לפי הנראה מדבורה היה משמע שנשבעה שלא ידעה מן הגדי. כך היה הענין ביוסף שלפי כוונתו לא נשבע לשקר. וז"ש הרבינו בחיי שקיים יוסף מה שנשבע חי פרעה אם תצאו מזה שהרי נשאר עדיין שמעון ולא יצאו כולם. וכן מה שאמר חי פרעה כי מרגלים אתם היתה שבועת אמת שכך אמר להם כיון שאתם אומרים האחד איננו אילו הייתם מוצאים אותו מה הייתם עושים בו אמרו לו היינו פודים אותו בכל ממון שיפסקו עלינו. אמר להם ואם לא היו רוצים לתתו בשום ממון מה הייתם עושים אמרו לו על זה באנו להרוג או ליהרג. על זה אמר חי פרעה כי מרגלים אתם עכ"ל:

**אין הקב"ה מניח את הצדיקים בצרה ג' ימים**. דאל"כ מ"ש שניתנו במשמר ג' ימים ותו לא מאחר שלא הודו לו כלל. וטעם הדבר מפני שאם יהיו ג' ימים בצרה הוה חזקה והיה קשה להנצל אח"כ:

**ליוסף** שלא הניח אחיו במשמר ג' ימים כמ"ש ויאמר אליהם יוסף ביום הג' וגו'. ולשון זה מגומגם דלמדנו מיוסף ומיונה מיבעי ליה. ועיין ביפ"ת:

**ליונה** שהיה במעי הדג ג' ימים וג' לילות:

**למרדכי** שנא' ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות שהיתה התחלתה דגאולה במה שנתקבלה אסתר ברצון והושיט לה השרביט:

**לדוד** היינו מה שנסתר דוד בשדה ג' ימים בברחו מפני שאול ונתיעץ שמה עם יהונתן כמבואר בספר שמואל א' ך' (נזה"ק):

**ביום השלישי של שבטים יקימנו**. משום דהכא קאי בצרת השבטים סיים לומר ביום שלישי של שבטים. וה"ה דדריש ביום השלישי של כל הני שנזכר (יפ"ת):

**של שבטים** כלו' כמו שנהג יוסף עם השבטים כדתי' ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי:

## פסקה ח

**לשון דרומי אבל ברם**. כלו' שביאורו הוא אין זה אלא כך. ולכן אמר אבל אשמים אנחנו כלו' אין זה אלא לפי שאשמי' אנחנו ולא במקר'. וכן בכל דוכתי וכן מה שת"א אבל בקושטא כך פתרונו שאינו באופן אחר אלא כך הוא אמיתת הדברים (נזה"ק):

**אפשר יוסף כו'**. כלו' דלא יקשה מה שקצר הכתוב ולא הגיד תחנוני יוסף במקומו. כי סמך על המבין (יפ"ת):

**והוא שותק** ולא בקש על נפשו:

**מתחבט** כלו' הפיל והכה את ראשו על הארץ:

**הלא כדין אמרית לכון**. כלו' כדבר הזה כוונתו לומר לכם. אלא שמפני שאתם אמרתם לכו ונהרגהו לא מלאני לבי לומר כן בפירוש. אלא לפשר עמכם כדי להצילו ממיתה. ואתם כבר הרגשתם בדבר ולא אביתם. וה"ק הלא אמרתי דברים שהכוונה בהם היה לומר אל תחטאו בילד כלל (יפ"ת):

**וגם דן הזקן** דאתין וגמין רבויין:

**דם הזקן** שחייו בדאבון נפש וכמת בחיים יחשב ועוד שאפשר יקצרו ימיו בדאגתו:

**זה מנשה** בספר מעשה ה' פירש טעם הדרשה כי חלילה לאותו צדיק לתת את אחיו לבני בליעל לפני המצרים אלא ודאי כי גם אותו המליץ לא היה אלא מנשה בנו:

**לעיניהם אסרו** ובא ללמדך שבחו של יוסף שלא התנקם בשמעון שהשליכו הבורה ולא אסרו לעיניהם אלא כדי לזרזם בהבאת בנימן לפדות בו את שמעון ממאסרו:

## פסקה ט

**דמך** מת:

**עאל כו'**. נכנס ר' עלאא ופתח לדרוש עליו בד"ת. וסיפור אלו הדרשות בכאן לפי שבסוף דרש ג"ש מפסוק ויצא לבם דבכאן:

**ד' דברים** דחשיב בקרא דלקמן הן עיקר תשמישו של עולם. ושאר כל מיני מתכות כלולין בהם. וכולן אם אבדו מאחד יש להם חילופין להביאן ממקום אחר ולמלאות חסרונו. אבל ת"ח שמת מי מביא לנו כו' דחסרונו של זה אי אפשר למלאות:

**כי יש לכסף כו'**. פי' כי הנה לכסף יש מקום מוצא. וכן יש מקום לזהב אשר הוא נצוק משם. והמה מקומות מן האדמה. ואף הברזל יש לו מקום מוצא מן הארץ ועפר אשר יוקח משם. ויש אבן אשר יצוק נחשת:

**שבטים מציאה מצאו** שעכשיו היה המציאה לפניהם ועכ"ז היו דואגים וכואבים על העלילה והאבידה שאפשר לבא אח"כ ע"י מציאה זו. אנו שהאבידה לפנינו שאבדנו את

רבי סימון עאכ"ו שנדאוג על זה. שאף אם נמצא אח"כ צדיק אחר כדדרשו חז"ל על פסוק וזרח השמש ובא השמש. מכל מקום להאבידה לא תשלים המציאה (מ"פ):

**מלמד שהיו כו'**. לפי שלשון מקרה לא יאות בדבר זה. כי האנשים האלה שלימים הם ומיחסים ענינם אל ההשגחה האלהית כאומרם אבל אשמים אנחנו וגו'. לכן אמר שפירושו שהיו הדברים קשים עליהם כקורות פי' אגדת דבריהם לאביהם כי ידעו צערו ביוסף ואיך יוסיפו יגון על יגונו של שמעון ובנימין (יפ"ת):

**דבר האיש אדוני הארץ וגו'**. ויהי הם מריקים שקיהם וגו' מלמד שחשדן אביהם ויאמר עליהם יעקב אביהם וגו'. כבר יוסף איננו כו'. נראה שכצ"ל ויהי הם מריקים שקיהם וגו' ויאמר אליהם יעקב אביהם וגו' מלמד שחשדן. כבר יוסף איננו ושמעון איננו עלי היו כלנה עלי להעמיד י"ב שבטים כצ"ל (וכן נראה דעת בעל א"א ע"ש) ועיקר ענין הדרוש הוא מפסוק ויאמר אליהם יעקב אביהם אותי שכלתם יוסף איננו ושמעון איננו. ודייק ממלת שכלתם וסמיכות שמעון ליוסף שחשדם על המכירה כיוסף כי אבוד בנים מכונה בשם שכול. וכן הביא רש"י ז"ל דרש זה בחומש על מלת אלו. אותי שכלתם מלמד שחשדם שמא הרגוהו או מכרוהו כיוסף. שכלתם כל מי שבניו אבודים קרוי שכול עכ"ל. ודרש דעלי להעמיד י"ב שבטים הוא בכח מלות עלי היו כולנה החסרות במדרש וצריך להשלימם:

**עלי להעמיד י"ב שבטים**. כלו' לכן נחשבתי כשכול עם היות לי עדיין ט' בנים. לפי שעלי מוטל להעמיד י"ב שבטים וכשהם חסרים כאילו לא קיימתי פ"ו (יפ"ת):

**הרי זה כו'**. כך אמר יעקב לראובן ולא קבל ערבותו:

**בכור שוטה** מפני שבכור לנחלה נתנה ליוסף קראהו בכור שוטה כמו בכור לאם ולא לאב (הרד"ל):

**כפתור ופרח** כלו' נאים ועגולים הדברים ככפתור ויפים כפרח:

**לא ירד בני עמכם**. לרמוז שאין ממש בדבריו כמ"ש יעקב על דברי ראובן (יפ"ת). ויתכן עוד מפני שהיה רגיל לומר על דבר שנגד דעתו. אקפח את בני. והמליצה לא ירד בני יתכן שהכוונה בני מלשון בינה כלו' רוח בינה איננו מסכים לזה. וכן אקפח את בני אמר ג"כ בכוונה הזאת:

**עמכם וקראהו אסון בדרך אשר תלכו בה וגו' הא בבית לא**. כצ"ל (א"א):

**בבית לא** בתמיה:

**בשעת הסכנה** וכל הדרכים בחזקת סכנה:

## פסקה י

**א"ל מה** כלו' מה זה:

**הוא אומר** כלו' אדוני הארץ אומר לנו דברים של טעם. שיבא אחינו הקטן עמנו למצרים להיות אות וראיה שכנים אנחנו. כי מה היזק בבואו עמנו. ודייק זה מדכתיב כי האיש אמר אלינו היינו אמירה רכה ושל טעם המתישבים על הלב (יפ"ת):

**מעולם לא אמר יעקב אבינו דבר של בטלה אלא כאן אמר הקב"ה**. כצ"ל (יפ"ת) ור"ל מעולם לא אמר יעקב דבר של בטלה היינו שיתלה הנהגתו במקרה ח"ו. אלא כאן והיינו במה שאמר למה הרעותם לי שלא ה"ל לתלות הרעה בהם אלא בהשגחה פרטית מאת ה'. ויעקב תלה במקרה שחשב שממכירת יוסף ואילך סילק הקב"ה השגחתו מעליו. ועז"א אמר הקב"ה אני עוסק להמליך בנו במצרים ועבור זה היה מכירת יוסף ומעולם לא סלקתי השגחתי ממנו והוא אומר למה הרעותם לי. כאילו סלקתי השגחתי ממנו. וזהו שאמר הוא דהוא אמר נסתרה דרכי מה' ר"ל שבפסוק זה מבואר שהקב"ה התרעם על יעקב על שאמר נסתרה דרכי מה'. והיינו מ"ש למה הרעותם:

**אפילו עצי עריסותינו גלה לנו**. ממולדתנו דרש לה. וי"מ שהגיד להם מאיזה עץ היה עריסותיהם ששכבו בהם בהיותם קטנים. ויקראו העריסות שבהן התינוקות מתגדלין מולדתנו. והא דקאמר שאול שאל האיש לנו ולמולדתנו ה"פ ששאל להם אם עוד אותן העריסות קיימות:

**מוטב תהא נפש כו'**. דרש זה מיתורא דגם אנחנו גם אתה גם טפינו דטעם קיהיב שהמסופק אחד והודאין רבים (הרא"מ):

**כל הימים** זה העוה"ב. דכי הוה אמר סתמא וחטאתי לך ממילא הוי משמע תמיד ולמה ליה למימר כל הימים. אלא בא לרבות גם העוה"ב (נזה"ק):

## פסקה יא

**כי לולא התמהמהנו וגו' ויאמר אליהם כו'**. מביא פסוק לולא התמהמהנו ולא דרש עליו כלום. ובשוח"ט מזמור כ"ז אי' זבדי בן לוי אמר כ"מ שנאמר לולא בזכות אבות. והכתיב כי לולא התמהמהנו. אמרו כל עצמנו לא היינו עולים משם אלא בזכות אבות ע"ש. ואפשר שחסר זה המאמר כאן:

**תאמר אותו החרדה כו'**. דאיפא הוא לשון יתר. לכך דרשו שר"ל שחטאתי בחרדת אבי שאמר מי איפא. ואמר זה להורות כי כל דרכי ה' משפט (יפ"ת). ואע"פ שהיה אנוס במצות אמו מ"מ הקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה (נזה"ק):

**שהן מזמרין בעולם** כלו' שהם משובחים ששמחים בהן:

**חלזון חמר קטף ומור אגורי**. כל אלו הם דברים חשובים מאד שמזמרין עליהם. ומ"ש מעט צרי פי' וגם כן מעט צרי. והוא חסר וי"ו כמו שמש ירח עמד זבולה. ולכן הוסיפו וי"ו במלת מעט וכתבו ומעט כי אין מעט צרי וכו' פירוש פרטי הדברים דקחו מזמרת שלפניו. כי אינן כל כך חשובים ונמצאים לרוב ג"כ במצרים. אבל לקחו מזמרת הארץ הוא הארבעה דברים הנ"ל שחשב עד מלת ומעט צרי. שהמה החשובים מאד שאינם נמצאים בארץ מצרים רק בארץ כנען:

**חלזון** בפ' התכלת ת"ר חלזון זה גופו דומה לים. ברייתו דומה לדג. ועולה אחת לע' שנה. ובדמו צובעים תכלת לפיכך דמיו יקרים:

**חמר וקטף** חדא מילתא הוא. ונראה דהיינו חומרתא דקטיפת שהזכירו בפ' במה אשה. ופרש"י קשר שעושין לרפואות קיטוף עין ראה שלא תשלוט. והערוך בערך אב פירש חוומרתא דקטיפת יש מי שאומר כי הוא ממיני מרגליות שתולות הנשים בצואריהן משום עין הרע:

**מור איגורי** שמם כך. ועיין מת"כ שפי' מור מין בשמים שקורין פיזמ"א. ואיגורי הוא זית ששמנו אגור בתוכו:

**בלסם קטף** פי' אפרסמון ונקרא בלסמ"י בלע"ז. והיינו קטף כדמתרגמינן צרי קטף:

**דבש בריא כאבן** שהיא חשובה. דאל"כ מאי רבותייהו להביא דבש. וכי לא נמצא דבש במצרים. ומטעם זה פירש בטנים ושקדים שמנן. דאי בטנים ושקדים ממש מאי רבותייהו (יפ"ת):

**ולוט מוצטפה** בערוך הביא הנוסחא ולוע מסטיכו. וכתב פי' בלשון יוני ורומיי מין שרף הנוטף ממין עץ ויש לו תועלת ברפואה. ויש נוסחאות כתב בהם מצטיכא עכ"ל מוסף הערוך. ובביאור רמ"ד הביא נוסחת המדרש ולוט משטיכי וכתב שהוא פרי גם שרף אילן ששמו מאסטיכם או לענטיסקיט עכ"ל:

**שמא הוקר השער** שפי' כסף משנה פי שנים כראשון זולת הכסף המושב בפי האמתחת. ואע"ג דבסיפור המעשה לא כתיב אלא משנה הכסף לקחו בידם ולא הזכיר כלל כסף המושב. יש לומר כי לא הזכיר אלא מה שלקחו מאת אביהם. אבל כסף המושב כבר היה בידם מאז (נזה"ק):

**אמר להם הרי הכסף כו'**. שהפסיק הענין ואמר הרי הכסף וכו' ולכן כשחזר והזכיר התפלה הוזקק לומר שוב לפני האיש שהוא התחלת הדברים (מרי"ט):

**צריכין אתון כו'**. וכי צריכין אתם עוד ד"א. אמרנו לו תפלתך אנו רוצים וצריכין. אמר להם אם תפלתי אתם צריכים דבר זה לא יעכב בידכם ואל שדי יתן לכם רחמים. ומה

שלא העירם על התפלה מקודם. היינו להורות כי אין לאדם לסמוך על נס על ידי התפלה לבד אלא בצירוף השתדלות אנושי ואח"כ ישען על ה' אלהיו בכח התפלה (נזה"ק):

## פרק צב

### פסקה א

**פתח אשרי הגבר**. משום דבעי לפרש שאמר יעקב מי שאמר ליסורים די כו' מייתי האי קרא דמפרש ביה רב הושעיא שהמתיסר אומר יה ואיידי דמייתי ליה האי קרא מפרש ליה (יפ"ת):

**ואם בא להקפיד ומתורתך תלמדנו**. כלו' באמת הוא האושר האמתי והתכלית העליון לאדם. כי היסורין מצרפים לב האדם ומזככו לטוב רק אולי ידמה האדם שלא כן הוא. כי נוח היה לו אם ישב בשלוה ואז היה עוסק בעבודת השם. ילמוד מתורתו יתב' מה שקרה להאבות שהיו צדיקים גדולים ובודאי בשלוותם היו עוסקים בעבודת ה' ועכ"ז בא עליהם יסורים ולא הקפידו כי ידעו כי לטובתם הוא:

**כיון שיצא** בדבר ה' מארצו ומולדתו:

**רעבון** כמ"ש ויהי רעב בארץ וירד אברהם מצרימה:

**אשריו לאדם שיסורין באין עליו מכח התוה שנאמר ומתורתך תלמדנו**. כצ"ל (נזה"ק) והיינו כמה דאמרינן למה נקרא שמה תושיה שמתשת כחו של אדם וז"ש אשרי לאדם כו' כלו' שהותש כחו וחייו ע"י התורה עד כי בא לידי חולה ויסורין. ובא"א הביא הנוסחא אשריו לאדם שתורתו יסוריו:

**של אהבה הן שנאמר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן אלו ואלו יסורין של אהבה שנא' כי את אשר יאהב ה' יוכיח**. כצ"ל (מת"כ) וכן הוא בפ"ק דברכות. והיינו דמייתי עלה עובדא דהאי סמיא דמהא משמע דלעולם יסורין של אהבה הם. והטעם בזה הוא מאחר שעיקר היסורין של אדם כדי למרק ולזכך אותו. א"כ אף שיש בהם קצת ביטול ת"ת סוף סוף היסורין ממעטין וממרקין את האדם:

**חזא כו'**. ראה עור אחד שישב ועסק בתורה. אמר רבי חמא לאותו עור שלום עליך בן חורין. א"ל מהיכן שמעת שאני בן עבד שאבי היה עבד ונשתחרר. שהיה סבור שלכך קוראו כן בן חורין שאביו נשתחרר ועכשיו אינו עבד. ואמר ליה רבי חמא לא בשביל כך קראתיך כן אלא שאת בן חורין לעוה"ב. על שהוא בעל יסורין של אהבה ומתורתך תלמדנו (שכתוב בה שעבד יוצא לחירות בשן ועין ומינה ילפינן ליסורין) ק"ו משן ועין וכדאי' בפ"ק דברכות:

**אשר תיסרנו ה' אכ"כ**. כלו' דה"ל למימר שם ה' ולמה דקדק לומר כאן שם יה. ועל זה אמר כזה שהוא נדון לפני הדיין צועק ומצטער ואומר יה יה די די. כלו' אם הוא נדון לפני הדיין בעצמו יכול לצעוק ולומר יה יה די די (פי' בלשון סורסי יה פתרונו די. ובעל מוסף הערוך כתב שבלשון יוני הוא צעקה וצווחה. והמת"כ כתב יה יה לשון צעקת חלל כמו הא הא בלשון הקודש) כלו' שיעשה לו חסד לוותר לו מקצת להיות לו די ביסורין הללו. ולכך נקט נמי ל' יה לרמוז לנינין לשון די שבהיותו הקב"ה מטפל בכבודו ובעצמו בדינו לפעמים נעתר לו במקצת לומר די בזה וא יותר ומבטל הגז"ד:

**מי שעתיד לומר ליסורים די**. פי' לע"ל ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים וגו' ולפי שאין דבר לעתיד אא"כ יש כבר מעין דוגמתו קצת בעוה"ז כדאי' בפ"ב דשבת. לכן אמר מי שעתיד לומר ליסורים די יאמר ליסורי די (נזה"ק). אמנם בתנחומא אי' מי שאמר לשמים וארץ די כו' ע"ש:

## פסקה ב

**על זאת יתפלל כל חסיד כו'**. ומפרש לה בסמוך לעת מצוי החשבון. ועל זה אמר אל שדי וכדבסמוך. ואיידי דקיימינן בהאי קרא מייתי נמי אידך פירושי וחד מינייהו לעת מצוי הנפש ולכך מייתי עלה ענין זבדי וחבריו ונתבארו לעיל פ' ס"ב ע"ש:

**כי טוב חסדך מחיים**. כלו' כי טוב חסדך בשכר עוה"ב מחיים של עוה"ז. ואמר שפתי ישבחונך. היינו כדאמרינן במדרשות שהצדיקים גם בקבר שפתותם דובבות בדברי שבח ותהלה (נזה"ק):

**ישראל סבא** דאי לבני ישראל היינו בית יעקב מעם לועז אלא ישראל סבא:

**לעת מצוי היום** מפורש בירוש' אמר ריב"ח יהי חלקי עם מתפללים עם דמדומי חמה בכל יום. מ"ט על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא לעת מצוי של יום כלומר בעת יציאת החמה ובעת שקיעת החמה שהיום נגמר ומתמצה:

**לעת מצוי הדין**. כלו' בראותו כח הדין הממשמש ובא לעולם מאז יתפלל לבל יהיה נספה בלא משפט ע"י פגעים רעים דמשנתנה רשות למשחית אינו מבחין כו' (נזה"ק):

**לעת מצוי הנפש**. וכדמסיק עלה בתנחומא דאר"י אין לך קשה מיציאת הנפש האיך יוצא ר"י אומר כפקטורין יוצאה מתוך הוושט וכו' וכן הוא ספ"ק דברכות:

**לעת מצוי החשבון**. שכשיראה האדם שהוא עת מצוי חשבונו שכבר הגיע מספר מפקד העונש הראוי לו. ועכ"ז הוא בצרה. ראוי לו לבקש רחמי' מלפני ה' וכענין דניאל שכשחשב שנשלם קץ בבל נתן אל לבו להתפלל שמא גרם החטא. וזהו ג"כ מה שסיים כיון שראה יעקב אבינו שנתמצה החשבון פי' שראה שכמו שהוא היה נפרד מאביו כ"ב

שנה כנגד זה היה ראוי לו שיצטער בפירוד יוסף כ"ב שנה. וכשראה שעכשיו נשלם החשבון ועדיין לא נמצא יוסף התחיל לשפוך תחנונים ואל שדי יתן לכם רחמים דבכלל דבריו הוא מציאת יוסף (כדבסמוך מושלח לכם אחיכם אחר). ובהכי ניחא ליה מאי דנקט שם שדי שפירושו די מה שנצטערתי כיון שנתמצה החשבון. וזה הסיום הוא כל עיקר הדרוש שפתח במקרא דעל זאת יתפלל:

## פסקה ג

**פתר קריא בגלות כו'**. שנצנצה רוה"ק בפיו לרמוז גם על העתיד וכדמסיק (יפ"ת):
**הקב"ה שנא' ה' איש מלחמה**. ור"ל שמדת רחמיו תגבר על מדת דינו שעליה נקרא איש כאמר ה' איש מלחמה. וכבר מצינו על דרך מה שאמר בפ"ק דברכות שהקב"ה מתפלל יהי רצון מלפני שיכבשו רחמי את כעסי ויגולו רחמי על מדותי כו' (יפ"ת) ועיין ברמב"ן:
**ושלח לכם את אחיכם אלו עשרת השבטים**. כלו' שדיבר עם כנ"י מדלת עם הארץ אשר נשארו שוממים בקרב הארץ הקדושה כי עוד תהיה לכם נחמה בשוב ה' את שיבת אחיכם אלו עשרת השבטים (נזה"ק):
**אחר ואת בנימן זה שבט יהודה ובנימן**. כי הם היו תמיד לאחדים בממלכה אחת:
**זה השלטון** ואיידי דקאמר לעיל זה הקב"ה קאמר השתא זה השלטון אע"פ שאין חידוש בדבר ואמר ג"כ בנימן כמשמעו משום דברישא דריש ליה על שבט בנימן (יפ"ת):
**זה יוסף** שנצנצה רוה"ק בפיו בלא כוונה. וכדאיתא באג"ב נמצאת לו רוה"ק קימעא קימעא התחיל מתנבא בתפלתו שכל בניו קיימים כו'. ושלח לכם את אחיכם זה יוסף אחר זה שמעון ואת בנימין כמשמעו עכ"ל. אבל בפרש"י בחומש אחיכם זה שמעון אחר לרבות את יוסף. וכתב הנזה"ק דהעיקר כגירסת רש"י דיוסף הוא נדרש מרבוי:

## פסקה ד

**אין והכן אלא שבת**. דע"ש היה שמצוה להכין ליום המחרת. ושני דברים צוה לטבוח טבח בעוד היום לאכול עם אחיו והשני להכין לו ליום מחרת לצורך שבת:
**הדא אמרת** ששמר יוסף את השבת ואע"פ שיוסף שמר את השבת קודם מ"ת מ"מ שלח את אחיו בשבת שחרית כדכתיב הבוקר אור וגו' כיוון דאינהו בלאו הכי מעולם לא נזהרו במצות שבת באשר עדיין לא נצטוו עליו:
**מלמד שהי' דוחפן בפנים** והם דחפו אותו לחוץ. כלומ' שדחפו אותו בדברים מעט מעט להחזיקו עוד בחוץ כי נתיראו לגשת פנימה פן יתנם שם במאסר מפני עלילת הממון עד שאמר להם שלום לכם אל תיראו וגו' מאז נגשו פנימה. ולפיכך אחר זה נאמר שנית ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף דמשמע הבאה אחר הבאה וכדפרש"י בחומש:

**ירידה היא לנו** מדכתיב ירד ירדנו ואמרו כן מפני שרצו להתנצל על דבר הכסף השב באמתחת' כי אינן מהדיוטות שיתנו עין בשל אחרים כי הם נכבדי ארץ אשר כסף לא יחשובו:

**בין בזכותכם כו'**. ר"ל שהם היו זוכים גם מצד עצמם גם מצד אבותם וז"ש נתן לכם מטמון מ"מ (יפ"ת):

**בין בזכות אבותיכם** דאל"כ אלהי אביכם למה לי:

**כהדין צרצורא עבד כו'**. שנעשה עב ושמן כצרצור של שמן שהוא רחב כך היה רחב ושמן מרוב מאכל שהאכילו בבית האסורים (רש"י ויד"מ):

## פסקה ה

**מה עבד אבא** אביו של רבי חייא היה בבבל והוא בא"י. לכן שאלו רבי חייא מה עושה אבי כלו' העודנו חי:

**א"ל אמך שאלה בך**. לפי שאביו מת ולא רצה לומר לו בפירוש שלא להוציא דבר רע מפיו. לכן אמר לו שאמו שואלת בו כדי שיבין שאין אביו קיים ולזה משנה טעמו. ורבי חייא היה מסופק שמא לא השיבו כן בתבונה ובדעת אלא לפי ששאל לו על אביו הודיעו שאמו שואלת בשלומו. ולזה אמר לו כמתמיה עליו אנכי אמרתי לך כזאת כלו' שאלתי על אבי ואתה השבתני על אמי. וכונת רבי חייא היה לראות מה ישיב. ואז הוצרך לומר לו שואלין על החיים כו' ומ"מ לא הוציא הבשורה מפיו שלא אמר לו בפירוש אביך מת:

**הזקן זה יצחק** בלשון הזקן רמז גם ליצחק שבא זכרונו בפתקין שהוצרכו לכתוב שמו ושם אביו ושם זקנו. ואמר הזקן אשר אמרתם דזכרון בכתיבה היא אמירה (ס' לוית חן) והם לא השיבוהו רק על יעקב. וממילא יבין שיצחק הוא מת:

**לפי שלא שמענו חנינה**. לעיל פ' ע"ח:

**נטל את הגביע** לפי שהיה מבקש להסב לבנימן אצלו ולא היה יודע כיצד לעשות עשה כן כדאי' בתנחומא סדר ויגש:

**ומריח בגביע** ולעיל פ' צ"א אמר והקיש בו. כי כן דרך הקוסם לשנות עבודתו לפי ענינו כאן מריח שהוא דרך כבוד להושיבם בראש. ושם דרך בזיון לתתם כמרגלים:

**יהודה שהוא מלך ישב בראש**. ולפ"ז הבכור כבכורתו פי' כמו גם אני בכור אתנהו:

**וכד ילידת כו'** כשילדתו אמו מתה:

**מן בגין כו'** בשביל זה יבא ויתן ראשו אצל ראשי. כלו' ישב אצלי. אבל הם בשולחן לבדם וכאומרו וישימו לו לבדו וגו' וכן וישבו לפניו ולא בצדו (יפ"ת):

**נתנה לו אסנת נתן לו מנשה כו'**. ונראה שגלה להם יוסף כי הוא אחי בן אמו ומשמחתם בו נתנו לו מנותיהם. ובנימן ואחיו חשבו שלפי שציערו יוסף להביאו מחיק אביו היה מפייסו הוא ואשתו ובניו (יפ"ת):

**הה"ד ותרב משאת בנימן ממשאות כולם חמש ידות**. כתב היפ"ת שאין המנות מעיקר המאכל כי לא יקח יוסף ואשתו ובניו מאכלם ויתנו לבנימן וישארו בלא אכילה. אבל המנות מיני מגדנות הבאות בסעודה. ואף אלה לא יחוייב שיאכל האדם כל מה שנותנים לו. אבל דרך חיבה וכבוד מרבין לאדם מהם והוא אוכל כטוב לו:

**עמו שתו** פי' עמו בחברתו. ולפי שאין בזה חידוש דהא כתיב וישבו לפניו. לכן צ"ל דלדיוקא אתא עמו ולא בלעדו:

**לא טעם טעם יין**. כדאי' לקמן פ' צ"ח דיליף מכתיב נזיר אחיו. וכ"ה בפ' תולין. שהיה מתענה על פרידת אביו ע"ד ובשר ויין לא בא אל פי:

**אף הן לא טעמו**. שהיו מצטערים על יוסף שאחר שמכרוהו נתחרטו כדלעיל פ' צ"א ועכשיו הוצרכו לשתות שנתביישו להשיב פניו ריקם (יפ"ת):

## פסקה ו

**עובדא הוה בדרומא**. ארץ יהודה נקראת כן במשניות ובמדרשים. והביא זה לכאן משום דהבקר אור אתא לאשמועינן שלעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב כדאי' בריש פסחים. ובפ"ק דתעניות מייתי הך עובדא לראיה שראוי לעשות כן:

**והוה קאים ולביש זוגוי בלילא**. יש מפרשים זוגו מלבושיו. ויש מפרשים מנעליו. והמעריך כתב שזו נוסחא משובשת ובספר כ"י ולבש זיינוי. ונוסחא זו היא אמת שלפי שהיה לובש כלי זיין לכן היו האורחים בוטחים בו והלכו קודם אור היום עכ"ל:

**ואמר להון כו'** והיה אומר לאותן האורחים שהיו שם קומו צאו לכם שאני עושה לכם לויה והיו יוצאים האורחים. וגזלנים היו מקדימין לפניהם והיו גוזלים אותם. ואח"כ היו הגזלנים נכנסים עם אותו הפונדקי והיו חולקים עמו את אשר גזלו מהאורחים:

**ואתקבל תמן** ללון שם:

**קם** הפונדקי בלילה והיה לובש כלי זיינו ואמר לר"מ קום כו':

**אית לי אח כו'** בלשון חכמה אמר כן:

**מסכי** פי' מצפה:

**ואנא כו'** ואנכי יושב ומצפה לו מתי יבא וילך עמי. א"ל הפונדקי ואנה הוא אותו האח. א"ל בבית הכנסת והטעם שכן היה דרך האורחים ללון בבית הכנסת כדאי' בפ' ערבי פסחים. א"ל הפונדקי ומה שמו של אותו אח. ואנכי אלך ואקרא אותו:

**כל ההוא לילא כו'** כל אותו הלילה היה הולך אותו הפונדקי וקרא על שערי בה"כ כי טוב כי טוב ולא היה שום בן אדם עונה אותו:
**ושוי חמריה** ועשה חמורו ר"ל תקנו לרכוב עליו:
**א"ל הא אתא ליה וירא אלהים את האור כי טוב.** והאורה אח לנפש האדם שהיא אור אלהים כאומר נר אלהים נשמת אדם (יפ"ת):

## פסקה ז

**זה אחד מעשרה** ק"ו **שכתובים בתורה** לאו דוקא בתורה אלא גם בנביאים ובכתובים בכלל שמקצתן בתורה ומקצתן בדברי קבלה. ועיין ביפ"ת:
ק"ו **איך נגנוב** כיון שאף מה שמצאנו השיבנו ק"ו איך נגנב:
**הן בני ישראל לא שמעו אלי כו'**. אע"פ שהכתוב מעיד ואומר שהסיבה שלא שמעו היתה מחמת קוצר רוח ובזה נפרך הק"ו של משה. מ"מ משה שפיר יליף ק"ו (יפ"ת):
ק"ו **לשכינה** אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון כדתני בריש ת"כ. והא דאמר ק"ו לשכינה י"ד אומר ר"ת משום דאמרינן בהמפלת שהאב והאם נותנין בו כל אחד ה' דברים והקב"ה נותן בו עשרה דברים:
ק"ו **ואף כי אחרי מותי** אמר בפסיקתא מלמד שהיו מתביישין ממשה יותר מכל נביא וחוזה:
**אף כי רשע וחוטא.** שישתלם רעתו בעוה"ב וכההיא דאמר לעיל פ' ס"ה אם למכעיסיו כך ק"ו לעושי רצונו. עוד י"ל דלענין חילול ה' מיירי דאין מקיפין בחילול השם כדמייתי בסוף פ"ק דקדושין (יפ"ת):
**בשושן הבירה** שהיא מדינה אחת כך בשאר מדינות הרבות מה עשו ודאי השחיתו רבים. ועי' בנתיבות עולם בפירושו של הל"ב מדות:

## פסקה ח

**י' בני אדם כו'** שכך אמר להם שכן האמת כדבריכם שעשרה שנמצא אחד מהן בגניבה אין כולם באסירא בתמיה וכי אן כולם נלכדים בבית האסורים אלא אני אתנהג עמכם במדת החסד שלא אעניש אלא אשר הנמצא אתו הגניבה בידו:
**ולמה עבד כן** למה עשה כן ולא התחיל מיד באמתחת בנימן:
**מה גנבא בר גנבתא.** כלומר מה המעשה הרע הזה שהיית גנב דומה לאמך שגנבה את התרפים:
**אמר להון גברא דיוסף יש כאן כו'**. פי' היש כאן אדוני יוסף אשר מכרתם אותו. היש כאן שעיר עזים ששחטתם וטבלתם כתנתו בדמה. איך לא תבושו אחים שמכרו אחיהם

לחרף אותי. שאפי' לפי דבריכם שאני גנבו אין חטאי שוה לשלכם כלל. שבנימין ידע ממכירת יוסף כדאי' באסת"ר פ"ו סי' ח' שאבנו שהיתה בחושן היתה ישפה לומר יודע היה במכירת יוסף ושותק ישפה יש פה ושותק ע"כ:

**שבטים גרמו כו'** במכירת יוסף שנא' ויקרע יעקב שמלותיו. וע"ל פ' פ"ד:

**לקו גם הם** במדה כנ"מ שקרעו גם הם:

**חד מנהון כו'** כ"א מהם היה לוקח משאו ביד אחד ונתנו על חמורו ולא הוצרך לעזרה. ודייק מדלא כתיב ויעמסו:

**בחד ידא** מדלא כתיב ויעמוס על חמורו אלא כתיב איש להודיע כי כאיש גבורתו ביתר עוז:

**ואת אמר וישובו העירה.** דמשמע העירה כל דהו (רש"י) שעיר פירושו בכ"מ עיר קטנה:

**של י' בני אדם** ור"ל שהיו השבטים אמצי כח ולא היה נחשב מצרים בעיניהם לענין המלחמה אף שהיתה מטרפולין (פירוש אם של עיירות) אלא כעיר של עשרה בני אדם:

## פסקה ט

**מה נאמר בכסף ראשון כו'**. שבא לבאר כי ענין הגביע הוא עילה כי היה זה כענין כסף ראשון ושני שלא היה אלא דרך עלילה וכן אף זו עילה. וזהו מה נאמר בכסף ראשון ומה נדבר בכסף שני שלא היו אלא דרך עלילה. ומה נצטדק בגביע שהוא ג"כ עלילה כזה ומשום דמ"מ קשה דלא הו"ל לסתום אלא לפרש שיחתו לזה אמר שסתם הדברים כדי לרמוז בו עוד שאר ענינים (נזה"ק):

**מה נאמר לאדני במעשה תמר כו'**. להבין כוונת יהודה בזה הוא לומר שאין לדון אדם בשיקול דעתו הקל. רק בשכלו של אל דעות. שהרי אנו לפי שכלנו ודעתנו אין בנו חטא ועון. אבל מה נאמר לאדני במעשה תמר שכפי דעתינו אין עון בשוגג היה וחשב שהיתה קדשה ולא הכירה והאלהים מצא עונו וכתבו בתורה ששכב עם כלתו. ומה נדבר בבלהה שלפי דעתינו לא מצינו עון באותו ענין שעל שבלבל יצועי אביו ואמר לה דיה שאחות אמי תהיה צרה אלא גם שפחת אחות אמי. וכן בדינה שכדין עשינו שטמא את אחותינו ואנשי שכם לא מיחו בשכם והיוו חייבים הריגה ולא מצינו עון בענין דינה והאלהים מצא עון בענין דינה ששם בפי יעקב לומר עכרתם אותי וגו'. שבכל אלו אם אנו לא מצאנו עון. האלהים מצא. א"כ כמו כן עכשיו אף שלפי דעתינו אין אנו מוצאים לנו עון. אפשר שהאלהים מצא לכן הננו עבדים לאדוני כ' (יד יוסף):

**מה נאמר לאבא כו'**. דריש שבאו לומר שקבלו על עצמם עול עבדות שמה מצד תקף צער אביהם ותרעומותו עליהם בכמה ענינים עד כי לא יוכלו עוד לראות פניו. וזהו מה נאמר

לאדוני לאבא שבארץ כנען ביוסף ר"ל במה ינחמוהו עליו. ומה נדבר במה שצערנוהו לפי שעה בשמעון. ומה נצטדק בבנימן כי האחרון הכביד:

**אם נאמר לך חטאנו** בדבר הגביע זה לא יתכן באשר גלוי וידוע שלא חטאנו. ואף אם נאמר שלא חטאנו בגביע. עכ"פ האלהים מצא את עון עבדיך מצד אחר דהיינו ממכירת יוסף ושארי חטאים הנזכרים (נזה"ק) וסיבה אתה לפרוע ממנו:

**ממצה כו'** ממרק אות הטיב מכל אשר סבו עד לא נשאר בו רק השמרים. כך הקב"ה מדקדק אחרינו וממצה עלינו מדת דינו. ודרש מצא כמו מצה:

**נער פורפוריה** הכוונה בזה שאסר עצמו באלה וקללה אם יעשה כזאת. והוא על דרך שאמר נחמיה גם חצני נערתי ואומרה ככה ינער האלהים וגו' וככה יהיה נעור וריק (שם ה' י"ג). וכן יוסף רצה לסלק עצמו מהנאת עבודתם נשבע על זה. ולקיום הדבר נער פורפיריה כלו' שכן יהיה נעור וריק אם יחמוד הנאה זו. ועל כזאת יפול ל' חלילה כאומר חס שלום שאכשל באלה ובשבועה זו (יפ"ת):

**א"ל השלום דכוליה נשפה.** צ"ל הא שלום דכליה נשפה. ונשפה הוא מלשון נשף וחושך. כלומר זה הא שלום דכוליה חשך ואפילה (יפ"ת). ובעל א"א גרס הוא שלום דכוליה קטטה. וה"ק ליה יהודה ליוסף אתה אמרת על לשלום אל אביכם א"כ יאמנו נא דבריך להיות עליותנו אל אבינו לשלום. כי אין זה אלא בהיות בנימן עמנו. אבל בלא בנימן שלום דכוליה חשך אפילה קטטה:

**ורוח הקדש צוחת שלם רב כו'**. כדי שלא יסיים הפרשה בדבר רע נקיט האי קרא (יפ"ת):

## פרק צג

### פסקה א

**בני אם ערבת לרעך**. משום דדריש האי קרא בסמוך ביהודה מייתי ליה הכא. ומפרש ליה מעיקרא כפשוטו. ומייתי הא דאמר רבי חנינא ברח כו':

**ברח מן הפקדונות**. והיינו כדאמר בסמוך לית שמיא פקדון אלא פק דין. והטעם לפי שמביא עצמו לידי מריבה ושבועה:

**ומן המאונין** דהיינו שלא ילמדוה למאן דדילמא כי גדלא מתחרטת (תוספות):

**ומלעשות ערבות בין אדם לחבירו** מפרש בגמרא דהיינו כערבות של ציון דאמרי שלוף דוץ. ופרש"י של ציון שם מקום שמניחים הלוה ותופסין הערב:

**הדבק בחליצה** מוקי לה בגמרא כאבא שאול דאמר הכונס את יבמתו לשם נוי לשם אישות לשם ד"א כאילו פוגע בערוה וקרוב בעני להיות הולד ממזר:

**ובהפרת נדרים** כרבי נתן דאמר הנודר כאילו בנה במה והמקיימו כאילו הקריב עליו קרבן והילכך מצוה להפר נדרו:

**ובהבאת שלום כו'** כדכתיב בקש שלום ורדפהו:

**בני אם ערבת לרעך זה יהודה.** שנרמז בזה ענין יהודה ללמוד ממנו תוכחת מוסר לדורות איך דבר הערבות מוכן לידי תקלה ושומר נפשו ירחק ממנו:

**ויגש אליו יהודה** כי הגשתו היינו לנשק רגליו. ובאומרו בי אדוני קיבל עליו מלכותו ואדנותו (יפ"ת):

## פסקה ב

**זה יהודה ויוסף.** ר"ל שנרמז בזה ענין יהודה ויוסף (ועיין ביפ"ת):

**זה נתמלא עברה** ופי' עברו מל' עברה לא לשון העברה כי המלכים הנועדים אין דרכם לעבור אלא לעמוד במקום אחד:

**זה נתמלא עברה ע"ז כ'** כדאמר בפ' זו שכעס יהודה ושאג בקול גדול כ' ויוסף בעט בעמוד כו':

**ויתמהו האנשים** בדרך ג"ש מייתי דכן תמהו הן אותם שנא' בהם ויתמהו. וכן הוא מה שהביא מכי נבהלו מפניו:

**רעדה אחזתם שם** ע"י שבקש יהודה להרוג וכדלקמן:

**אלו עם אלו** יאי למלך להתווכח עם מלך ואנו מה איכפת לנו כי לא יאות להדיוט לעמוד במקום גדולים כמכריעים ביניהם או כמסייעים לאחד מהם. וזהו דכתיב כאן ויגש אליו יהודה כי הוא הקרב אליו להיותו מלך:

**אחד באחד יגשו זה יהודה ויוסף.** ר"ל כי ענין זה יצדק ג"כ ביהודה ויוסף ואולי סמך המדרש על הא דכתיב קח לך עץ אחד וכתוב עליו ליהודה וגו' ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף וגו' וקרב אותם אחד אל אחד וגו' (הרש"ש):

## פסקה ג

**כתיב תפוחי זהב כו'**. בעי לפרש השתא ויגש לשון נגישות ולחיצה כמו בשי"ן שמאל. והכוונה כי בטוב טעם טענותיו דחק אותו עד שלא יכול להתאפק ונענה לו. ולהכי מייתי האי קרא לומר שדברי יהודה היו נכוחים דבר דבור על אפניו (יפ"ת):

**חזורין דדהב בגו דיסקרין דכסף כו'**. כלו' כפתורי זהב שהם כתפוחים בגו דיסקרין דהיינו כלים של כסף שהכפתורים מוטמנים בתוכו שברו נראה כסף ותוכו הוא זהב החשוב יותר. וכן הוא דרגת החכם המדבר דבר על אופניו כאופן העגול המראה פנים

לכל צד שכן דברי יהודה נראים פנים לכל צד בשעה שדבר עם יוסף. כי אע"פ שכפי הנגלה היה מדבר עם יוסף דברי פיוסים. מ"מ רמז בו ג"כ דברי קנטור:

## פסקה ד

**כתיב מים עמוקים כו'**. מפרש לשון ויגש שעמד על דעתו של יוסף ודבק בה. וזה יתואר בקורבה כאילו הדעות והלבבות קרובים זא"ז. ומייתי קרא מים עמוקים וגו' שענינו שעצה שבלב זה תושג לזולתו בחכמה כדמפרש ואזיל לבאר עמוק כו' כמו שמי הבור ידלו ע"י קשר חבל בחבל כן ע"י חיבור הטענות והשאלות משיג האדם מה שבלבו של חבירו. וכענין יהודה שעם היות יוסף מסתיר עצה ולא רצה להתגלות לאחיו אלא לצערם. מ"מ ע"י טענות יהודה הוצרך יוסף לגלות ענינו (יפ"ת):

**נימא** חוט:

**משיחה** חבל דק:

## פסקה ה

**הנה ימים באים כו'**. דריש שרמז בזה ענין יהודה ויוסף שנועדו יחדיו וזה סימן על העתיד להתאחדות המלכות של יהודה ואפרים. שכל מעשה האבות והשבטים סימן על הבנים:

**חורש זה יהודה**. בילקוט מסיים דכתיב (הושע י':י"א) ארכיב אפרים יחרוש יהודה:

**והנה אנחנו מאלמים אלומים** שהכוונה בזה שתבואותיו נשמרה ושלהן מתרקבות כדעיל פ' פ"ד. וא"כ הוא הקוצר לבדו כי זולתו לריק יגעו והרי כאילו לא קצרו:

**אלו השבטים** משום שדורש קרא הנה ימים באים ביהודה ויוסף שהגישו ונועדו יחדיו הביא אגב זה סמך גם כן מאמר השבטים מלכים מדיינים אלו עם אלו במאמר והטיפו ההרים עסיס:

**אלו השבטים** שבכ"מ הגדולים נקראים בשם הרים כדדרשו חז"ל אין הרים אלא אבות. ונטפו שפתותיהם עסיס כלו' דברים נוחים וטובים כיין עסיס ולא יצאו לריב מהר (מת"כ):

**הגשה למלחמה** לערון עמו דין וטענה. או מלחמה ממש וכדלקמן ועיין לעיל פ' מ"ט סימן י"ג:

**ר"א פשט להון**. כן צריך להיות וכן הוא לעיל פר' מ"ט ובילקוט ור"ל שלמד להון כסדר בלא פלוגתא:

**בי אדני בי ולא ביה**. אע"ג דבי בכ"מ ל' בקשה. מ"מ דריש דרמיז ביה נמי הא בי ולא ביה כלו' בי תמצא כל מה שאתה רוצה ולא בו בבנימן. והוא מ"ש אח"כ ישב נא עבדך תחת הנער:

**אם לממלא מיא כו'**. להיות שואב מים אנכי טוב ממנו. אם לשמש אנכי טוב ממנו ואם לבקע עצים אנכי טוב ממנו:

**בייה** דרש בי לשון בייה שהוא ענין זעקה ותרעומות על דבר עוות הדין:

**וכי זו היא השמת עין כו'**. שאמרת ואשימה עיני עליו שפירושו אשים עיני השגחתי עליו לטובה. ומצד זה אפי' אם היה פנים קצת לחייבו היה ראוי לך להפך בזכותו לקיים הבטחתך. ועכשיו נהפך הדבר לסמיות עינים שאע"פ שאתה מרגיש שדבר זה היה עלילה עליו מאת אחד מאנשי הבית. אתה מעלים עין מראות במראות המשפט. ואין לך עוות הדין גדול מזה:

**בנימוסים שלנו כו'**. לאו דיהודה קאמר האי לישנא אלא הוא לישנא דר"ס שהביא ראיה ממש"ה בענין זה בנימוסין שלנו. וס"ל דמסתמא בזה כך היה הדת גם בדין ב"נ כי הוא נימוס שכלי כי בהיות לו לשלם מדוע יהיה נמכר לעבדות. וזה שאמר יהודה בייה אתה מעביר עלינו לקחתו לעבד שלא כדין (נזה"ק):

**וזה יש לו לשלם**. ולמה אתה רוצה לקחתו לעבד כנ"ל ואע"פ שגם הם אמרו הננו עבדים לאדוני. ולא אמרו אלא דרך פיוס. אבל בטחו באדוני הארץ שיעשה משפט לא יקחם לעבדים:

**יכנסו דברי באזניך** לשום לב לדברי לעשות רושם על לוח לבך. באשר אני איני מדבר לתועלתי לבד כי אם גם לתועלתך להצילך מניזקין ופגעים רעים. ובא לבאר מה התועלת שיש לו בזה. וע"ז אמר זקנתו של זה כו' (נזה"ק):

**הזהר שלא ילקה כו'**. קרוב לומר דהא אתיא כמ"ד בסמוך שא"ל מה פרעה להוט אחר הזכרים כו' כלו' שחשדו שלקחו למשכב זכור לכן אמר כי כמו שלקה פרעה ע"י זקנתו של זה בעבור שרצה לטמאה אף אותו האיש ילקה בצרעת בבואו לטמאו לבנימן (נזה"ק):

**ומן תמן מייתית לה**. כלו' ילפינן לה מעם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה כדלעיל פ' ע"ד:

**כאן בשביל זכר** ר"ל שחשדו שלקחו בשביל משכב זכור. וז"ש ליה אם להלן בשביל דינה שהיא נקבה שדרכה בכך כך. כאן בשביל זכר שאין דרכו בכך עאכ"ו:

**על חיבת העין בא**. ר"ל על בנימן שהוא חיבת העין שעיני אבינו עליו שהוא לבדו נשאר מאשתו העיקרית:

**שנא' חופף עליו** וכדתני בפ"ק דיומא מה היה בחלקו של בנימין אולם והיכל ובית קה"ק ורצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה ונכנסת בחלקו של בנימן ובה מזבח בנוי ובנימן

היה מצטער על זה בכל יום שנא' חופף עליו כל היום לפיכך זכה בנימן הצדיק ונעשה אושפיזין לגבורה שנא' ובין כתפיו שכן:

## פסקה ו

**דבר אני מוציא מבפנים כו'**. פירוש דבר אני מוציא מבפנים היינו שערות לבו כדבסמוך. ועל ידי זה ימיתם בכעסו. ומכניס דבר והיינו שישים דבר בארצם. ר"ל שיהרוג יושביה. ומיתורא דנא דרשוהו כמו נא בחולם. והיינו מצרים דמתקריא נא אמון. ודרשו ידבר לשון דבר (יפ"ת) והנזה"ק גרס דבר אני מוציא טפי. וכן הא גיר' הילקוט:

**כליו** בגדיו:

**עששיות** חתיכות:

**כאבק** שהיה מכתתן בשיניו:

**מה פרעה גוזר ואינו מקיים**. כך מוכתב בסקרירון של פרעה שאין עבד מולך כדלעיל פ' צ' וכשהמליך את יוסף עבר על נימוסו. וצריך לומר שפרעה זה הוא שגזר החוק הזה. ואתי שפיר ואינו מקיים (יפ"ת):

**אף אתה כו'**. שגזרת שלא יכנס אדם בשתי חמורים כדלעיל פ' צ"א סי' ד' והטעם שלא ימכור אדם לחברו תבואה ובטל הגזירה כשעכבת את שמען ונתת לנו את חמורו טון בר. וגם נכנסו עם חמור שמעון למצרים כהיום. וא"כ בטל זו הגזירה:

**פרעה להוט אחר הזכרים**. אולי שהיה מוחזק בכך. או שחשב שעל כן נתן עיניו ביוסף שהוא יפה תואר. וכמו שמטעם זה חשד את יוסף שחמד את בנימן וכדאי' בתנחומא וז"ל כך אתה ראית לבנימן שהוא יפה ואת מחמדו להיות לך לעבד (יפ"ת):

**מה פרעה מלך כו'**. וה"פ כי כמוך וכפרעה דהיינו אני ואבי. וזה שא"ל יהודה ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני להתווכח עמך. ואל יחר אפך בעבדך לומר כי גנאי לך להתווכח עם הדיוט. כי הרי יש כמוך וכפרעה היינו אני ואבי. וא"כ גם אני משנה כמוך:

**כך אבא מלך כו'**. לאו מלך ממש. כי לא מצינו זה. אבל הכוונה שהוא נכבד מאד כמלך בארץ כנען כי המון עם חולקים לו כבוד כמלך בארץ כנען:

**ממך אני מתחיל כו'**. והיינו כי כמוך כפרעה. וזה בעבור ששלח פרעה גבורים מחיילותיו להלחם ביהודה וסייעתו כדלעיל פ' צ"א:

**היה מניחו** כי אינו נמצא שם ועד שימצאנו יראה יוסף אם יעצור כח בגבוריו לעמוד כנגדו. ואם יראה כי לא יוכל. אז יתן להם את בנימן (יפ"ת):

**רמז למנשה כו'**. כי אחר שנגש יהודה לנגדו לבא בכח המלחמה מאז רמז יוסף למנשה בנו להראות כנגדו גם כן כח תוקף עוצם גבורתו דהוה רפש חד רפש פי' בעט בעיטה

אחת ברגלו על הארץ וחרדה ונזדעזעה כל הפלטין עד שנבהל יהודה בפניו ואמר דין רפש מדבית אבא פי' בעיטה זו מעין גבורת בית אבא שהיו גבורים מאד. ולא יהיה לו כח להתגבר עליו בכח המלחמה. ולכך הוצרך שוב לדבר דברים רכים דברי בקשה. והיינו דמסיק כיון דחמא כו'. פי' כיון שראה יהודה הדבר כן התחיל לדבר דברים רכים:

## פסקה ז

**ד"א ויגש אליו יהודה**. מיתי סמך מהחכמה תעוז לחכם. דמשמע לפי הדרשא שעמדו אחיו כנגדו וחכמתו עמדה לו:

**החכמה תעוז לחכם** דרישש שרמז ליוסף עם עשרה אחיו. ומ"ש והחכמה תעוז לחכם פי' זכותו אשר זו היא החכמה האמיתית. כאומר הן יראת ה' היא חכמה. ועיין ביפ"ת:

**בנימן אתה תפוס כו'**. אמר זה לבנימן את תפוס מרצונך שראה שאינו מעכב כי ידע שגם בנימן היה גבור. והיפ"ת כתב וז"ל וקרוב בעיני דגרסינן בנימן אחי תפוס. ועם יוסף מדבר ולפי שאמר ואתם עלו לשלום אמר מה זה שלום אם בנימן תפוס. והוא מ"ש בסוף פ' צ"ב:

**וקפץ מארץ כנען** בסוד קפיצת הדרך הידוע לקדושי עליון. ולכן לשעה קלה קפץ ת' פרסה עד שבא לארץ מצרים למען איש את אחיו יעזורו כדוגמא עתידה כי ביהודה היה כלול כח משיח בן דוד שבא מזרעו. ובחושים בן דן נכלל שרי' משבט הדני אשר יתלוה לעתיד עם משיח בן דוד במלחמה כמבואר בזוהר סדר ויחי ובזוהר בלק (נזה"ק):

**אמר איוב** כלו' בספר איוב כי האומר אליפז היה (יפ"ת):

**תלמים תלמים** כמו תלמי המחרישה:

**ליש אובד** מבלי טרף זה יהודה. שנקרא גור ארי' והארי' נקרא ליש ג"כ. ועי' ריש מדרש איכה. ופירש אובד מבלי טרף שראה עצמו נאבד כי אין לו מחילה והוא כליש שהוא אובד מבלי טרף ומוסר נפשו להביא טרפו. ובני לביא יתפרדו אלו אחיו שהפרידו בארץ ועשאוה תלמים תלמים:

**שמא ימחול לי הקב"ה כו'**. כשאמסור עצמי על בנימן אף שלא אוכל להצילו מ"מ אפשר שימחול לי הקב"ה על אותו ערבות:

**אני מביאו לך ובני לביא יתפרדו אלו אחיו באותה שעה**. כצ"ל וכן הוא בילקוט:

**שני שלטונים זולגות דם**. פי' שני עינים. ונקראו שלטונים כי אחריהם הגוף נמשך. וי"א שנקראו שליטים שהם שומרי הגוף (יפ"ת) או שהוא נמשך למטה וי"א כמין שלטי הגבורים וחמשה לבושין היה כו'. ופי' שהיה לבוש על לבו למעלה מחמשה לבושים

כמין שלטי הגבורים (שקורין פאנציר) וכשהיה כועס היתה הנימה שבלבו בוקעת כל בגדיו עם השליטים שעליו. נימא פי' שער:

**אחז יהודה חרבו** שאע"פ שראה שיוסף גבור ממנו. לא השיב אחור ימינו דדעתו למסור א"ע עליו כדלעיל:

**ודאי זה ירא שמים**. לכן אינה נשלפת ונתן לו ה' כח כמו לי:

## פסקה ח

**מתחלה בעלילה באת כו'**. דלהכי קאמר אדוני שאל את עבדיו היש לכם אח וגו' לומר כי כל זה היה לגלגל עליהם עלילות:

**כמה מדינות ירדו** אלא מסתמא מפני שראה עשרה אחים בחורי חמד לבושי מכלול נתן עיניו בהם לקנותם לעבדים (יפ"ת):

**לישא את אחותינו** ורוב בנים הולכים אחר אחי האם:

**אעפ"כ לא כסינו ממך**. והיינו ונאמר אל אדוני יש לנו אב זקן וגו':

**פטיט** פי' דברן ומשמיע קול:

**מפני מה לא עשית כן**. כמו שאתה מתחסד עתה על שנתערבת להיות מנודה ואינך רוצה להיות במכשול למה לא חשת לנפשך ג"כ מלחטא במכירת האח ולצער האב (יפ"ת):

**ואמרת לו טרוף טורף כו'**. מסברא קאמר הכי ונקט לישנא דקרא אע"ג דיהודה לא קאמר בלשון זה אלא יעקב אמרה (יפ"ת):

**אני אחריב ג' ותשעה אחיו כ"א אחד הרי י"ב**. ואילו בנימן לא חשיב כי היה חבוש לעבד ולא יוכל לצאת (יפ"ת):

**א"ל אחיו יהודה מצרים**. יש נוסחאות א"ל יוסף יהודה כו' (א"א):

**תחריב את כל העולם**. כי כל העולם עתה תלוי במצרים לשבור רעבונם. ואם נלחמים אתם יקומו כל אנשי העולם כי הכרתנו מחייתם. או אמרו כן דרך רחמנות. כי יש לחוס על עיר אשר יש בה הרבה ב"א כמעט כל העולם שם:

**באותה שעה ולא יכול כו'**. פי' שלא יכול להעמיד עוד את עצמו מלהתגלות מפחד חורבן מצרים ופי' לכל הנצבים עליו שלא יכול לסבול עוד הנצבים עליו והוצרך לקרוא להוציאם מיד כפירש הראב"ע:

**מוטב שאתודע להם** שאהא נודע להם:

**אני אקראנו ויבא** ותמצאו בדאן:

**אני יוסף אחיכם** ל"ג אחיכם כי במאמרו הראשון לא אמר אלא אני יוסף (יפ"ת):

**מיד פרחה נשמתן** מרוב הבושה ואגדה פתאומית. שנבהלו לקולו בחשבם כי כן הוא. וכשנתיישבו בדבר אמרו כי זה מתחבולותיו ולא האמינו בו (יפ"ת):

**פרחה נשמתן** ובנתחומא אי' עשה הקב"ה נס וחזרה נשמתן:
**ולא האמינו לו עד שפרע**. פי' הרא"ם דמגשו הנה הוא דמפיק לה שפי' גשו הנה שיתקרבו אליו כדי שיראה להם מילתו. דאל"כ מה צורך להתקרבות הנוסף הזה. וכן משמע לקמן:
**שפרע** גלה בגדיו עד המילה:

## פסקה ט

**על בניה של רחל**. ומזה הבין יוסף שכבר שב יהודה בכל לבו לאהוב בניה של רחל:
**נותן נפשו על אחיו**. ומעתה ראוי להיות מלכם כבראשונה קודם שהורידוהו מגדולתו כיון שהוא עומד בפרץ:
**על אחיך** אם יבא לידי:
**לא עשה יוסף כשורה**. שהוציא כל איש מעליו שאילו בעטו בו ברב כחם מיד היה מת. קודם שיספיק להתוודע להם. שבמרירות נפשם כשראו אותו יחידי היו מוסרים נפשם להרגו:
**אין אחי חשודים על ש"ד**. שב"נ מצווים על ש"ד. אע"פ שאמר יהודה שיהרגנו כדלעיל גזים ולא עביד (יפ"ת):
**אין אחי חשודים** וא"כ כהוגן עשה שהוציא כל איש מעליו כדי שלא יתביישו אחיו בפני המצרים:

## פסקה י

**ברדלא** בן איש ששמו היה דלא או ע"ש מקומו פי' בירו' אנשי ברדלא:
**ויוכיח כל או"א כו'**. שהאיש אשר מלא אותו אלהים בחכמה ותבונה ראוי הוא שיעבוד ה' בתוספת עבודה במעלה יתירה מהזולת כפי יתרון השגתו עליהם:
**עאכ"ו** שלא יוכלו לענות:

## פסקה יא

**הראה להם את המילה**. דאל"כ הגשה זו למה:
**וישמני לאב לפרעה לפטרון כיסליון**. כצ"ל. אב הוא לששון קיסרית בשם המושאל כי אב ממש נקרא בל"י (פאטער) ונשאל גם כן בשינוי קצת פטרון לכל מי שמגין ועומד בפני שאר ב"א כמו אב לבניו. והמלך על עמו. כן יוסף היה מגין ומציל לפרעה ועמו מן הרעב ולזה הזכיר שניהם לפטרון כסיליאון להורות כאמור. וכדאיתא בירושלמי פרק הרואה דבסיליאוש הוא קיסר. ופטרון נגזר מן פטירא בלשון יון שהוא האב כנ"ל:
**לאדון לרבון** להנהיג הבית כמו על כל רב ביתו:

**מושל שליט** שיכול לגזור עליהם. כמו לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו. ונאמר ויוסף הוא השליט על הארץ. והכוונה הנהגת ביתו והנהגת המדינה כולה. שכל אלו היו מסורות ביד יוסף מפרעה (יפ"ת):

**שלא תעמיד את השעה**. דרש אל תעמוד כמו אל תעמיד. ופי' שלא תעכב את השעה הזו שהיא עת רצון ויש לאל ידך לבא. ואם תעכב שמא יארע לך אח"כ איזה אונס שלא תוכל לרדת. ויתכן לפרש שלא יעכב השעה שהיא עת רעבון כי ברדתו תעבור הרעב ולא תתעכב כמ"ש בפ' פ"ט שכשירד יעקב למצרים נסתלק הרעב (יפ"ת). או פירושו אל תעמיד את השעה כלו' היות עכשיו לי עת רצון שהשעה משחקת לי להיות מושל הארץ ויש לאל ידי להושיבכם במיטב הארץ תמהרו לבא מיד. כי מי יודע מה יולד יום (נזה"ק):

**ובלה"ק** וזו ראי' שאני יוסף שזה הלשון לא נמסר כי אם לבני ישראל מדור הפלגה ואילך. ולא נתפשט לה"ק לאו"ה אלא ממתן תורה ואילך מהעתקת התורה. ומתחלה כשהיה המליץ בינותם זה לא היה אלא בשפת כנען שאינו לה"ק ברור וטהור (נזה"ק):

### פסקה יב

**ששני מקדשות** דבהמ"ק איקרי צואר מכל הני טעמי דאי' בחזית פסוק כמגדל דוד צוארך ע"ש:

**בחלקו של בנימן** שבחלקו היה בנוי אולם והיכל ובית ק"ק כדתניא בפ"ק דיומא:

**עתיד ליעשות** לא קאמר הכא ליבנות כדלעיל. משום דלא הוה בנין גמור אלא אבנים מלמטה ויריעות מלמעלה כדאי' בזבחים:

**ועתיד ליחרב** ואז נפלו קהל ישראל ביד פלשתים:

**ד"א ויתן את קולו בבכי השם שלא פייס כו'**. נ"ל דה"ג ד"א ויפול על צוארי בנימן אחיו ויבך וגו'. וס"ל שהבכיה זו אינה צער אלא של שמחה וז"ש כשם שיוסף פייס כו' כלו' שבכי יוסף הוא של שמחה בהמצאו עם אחיו ועי"ז נתפייסו אחיו בהכירו כי הוא שש ושמח עמהם. כן הוא הבכי שמתוכו ישראל נגאלים. ולפ"ז ובתחנונים אובילם לשון חנינה ורחמים כדפירש הרד"ק. וכל מעשה האבות והשבטים סימן לבנים (יפ"ת):

## פרק צד

### פסקה א

**זה אברהם** פירשתי לעיל פ' צ' סי' א':

## פסקה ב

**את טוב זה גריס של פול שהן של עקת נפש**. נראה שמלת על עקת נפש הוא ט"ס וצ"ל שהן חלוקת נפש. כדאי' בנדה פ' האשה גריסין של פול חלוקת נפש ופרש"י שנחלק האוכל מן הקליפה. שהקליפה היינו נפש שלו. והערוך כתב פול שנתבשל כל כך עד שנחלק מאליו לשנים. והאי נפש פירושו כמו מנפשיה כלו' מעצמו. וע"ש עוד פירושים. ומין פול זה הוא במצרים חשוב מאד. ולכן נקרא טוב ארץ מצרים כי לא נמצא עוד מין גריסין כזה בשאר ארצות ונקרא פול המצרי (יפ"ת):

**א"ר יאשיה הלכו בנדרים אחר שיחת ב"א**. צ"ל לא הלכו בנדרים אחר שיחת ב"א. ואעתיק לך ענין זה מהירוש' ריש פ' הנודר מן המבושל. א"ר יוחנן הלכו בנדרים אחר לשון ב"א. א"ר יאשיה הלכו בנדרים אחר לשון תורה. א"ר חייא בר אבא ר' יוחנן כד הוה אכיל חלוטה אמר לא טעמית מזון בהדא יומא. והא תנינן הנודר מן המזון מותר במים ובמלח (אבל בכל מילי אסור אלמא דאיקרי מזון אף חלוטה) פתר לה כר' יאשיה דאמר הלכו בנדרים אחר לשון התורה (ובלשון תורה נקראים כל הדברים מזון אף חלוטה) ומנין שכל הדברים קרויין מזון א"ר אחא בר עילא ועשר אתונות נושאות בר ולחם ומזון מה ת"ל ומזון אלא מכאן שכל הדברים קרויים מזון עכ"ל הירוש'. ולשון זה מבורר יותר מל' המדרש כאן. וכל עיקר מה שהביא המדרש ענין זה הוא איידי דעומד עתה במקרא בר ולחם ומזון. ועיקר הכוונה דבלשון ב"א לא איקרי מזון אלא ה' מינים. אלא דבלשון תורה כל שזולת מים ומלח איקרי מזון ונלמד מהאי קרא דבר ולחם ומזון. דבר עיבור. ולחם כמשמעו. ומזון היינו צידה לדרך כדמתרג' זוודין. והצידה יש בה ממיני מאכל רבים אלמא דכולהו איקרו מזון:

**חלוטין** וכן הוא בירו'. והיינו מיני לביבות מטוגנות בדבר שעששויות כמין מגדנות. ולהכי לא הוה חשיב לה מזון. אבל בערוך גרס אליטין. ופירש דהיינו פירות גינוסר (יפ"ת):

**אל תפסיעו פסיעה גסה כו'**. בפ"ק דתענית גרסי' כתיב אל תרגזו בדרך אר"א אמר להם יוסף אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגז עליכם הדרך. ופריך איני והאר"א ב' ת"ח שמהלכים בדרך ואין ביניהם ד"ת ראוים לישרף וכו' לא קשה הא למיגרס הא לעיונא. במתניתא תנא אל תפסיעו פסיעה גסה שנוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. והכניסו חמה לעיר כדאמר ר"י אמר רב לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס בכי טוב שנא' הבוקר אור והאנשים שולחו ע"כ. והוא הדבר שדרש כאן הג' דברים שמסבבין על

עצמן רוגז בדרך ועליהם הזהיר להם יוסף. וכולן למד ממלת אל תרגזו. ומה שאמר כאן אל תעמידו עצמכם מד"ת הכונה אל תפסיקו למיגרס. ושם הכוונה לעיוני:
**אל תפסיעו פסיעה גסה**. וזהו אל תרגזו בדרך אל תדחקו עצמכם בפסיעה גסה (רש"י):
**ואל תעמידו עצמכם מד"ת**. אל תפסיקו מד"ת שלא תסבבו לכם רוגז בדרך. שדאם אין ביניהם ד"ת ראוים לישרף:
**והכניסו חמה לעיר** פרש"י והכניסו בחמה לעיר כשאתם לנים ושוכבים בדרך בעיירות תכנסו לעיר בעוד שהחמ' זורחת. יצא אדם בכי טוב שימתין עד שיאיר. ויכנס בכי טוב בערב בעוד שהחמ' זורחת שאין לסטים מצויי'. ופי' אל תרגזו בדרך שלא תגרמו לכם רוגז וצער בדרך מפני לסטים ודומיהם:

## פסקה ג

**בדאי** שקרן:
**אין מאמינים אותו** וכן אחי יוסף ע"י ששקרו במה שאמרו הכר נא הכתונת בנך היא וכבר הרגיש יעקב בשקרותם. לכן גם עתה לא האמין להם:
**וירא את העגלות אשר שלח יוסף. ואותן עגלות ששלח פרעה היכן היו. אלא אותן עגלות ששלח פרעה**. כצ"ל דבתר הכי כתיב בעגלות אשר שלח פרעה לשאת אותו. קשה ליה למה פעם יחסום אל יוסף ופעם אל פרעה. ולכן אמר דאותן עגלות ששלח פרעה מתחלה היה חקוק בהם ע"ז ושרפם יהודה בהסתר ושלח יוסף אחרות ולא באו אלא של יוסף. והא דכתיב תו אשר שלח פרעה היינו לפי שגם עגלות האחרים לא שלח יוסף אלא על פי פרעה:
**היתה ע"ז חקוקה עליהם**. לאו עכו"ם ממש היתה אלא לנוי בעלמא הוה. וקרי לה עכו"ם דכמוה עושין לעכו"ם:
**למוד הוא השבט הזה**. שנא' ויעזבו שם את עצביהם וישאם דוד. וכן רוב מלכי יהודה שרפו האלילים. ואמר זה לומר שאף שלא נתפרש מי שרפן. מסברא ידעינן דהיינו יהודה מדחזינן ששבט זה רגיל בכך ומעשה אבות יעשו בנים. והטעם כי הוא המולך ולו יאתה לתקן עולם במלכות שדי (יפ"ת):
**לא פרשת עגלה ערופה**. וזה סימן יפה לו להזכיר לו ההלכה שהיה עוסק בה בעת פטירתו ממנו כי מי יודע בזה חוץ ממנו:
**הה"ד וירא את העגלות**. כלו' השתא א"ש דקאמר אשר שלח יוסף ולא קאמר פרעה. ופי' וירא את העגלות וישמע דבר העגלות. ואע"ג דעגלות דקרא הוא מלשון עגלות צב.

ועגלה ערופה הוא לשון עגלת בקר. מ"מ כיון שהעגלות בקר הן המושכות את העגלות ירמוז יפה עגלה ערופה בעגלות הבקר (יפ"ת):

**רב כחו של יוסף כו'**. שיוסף הוא רב כחו בצדקות ומע"ט. ופי' חי צדיק כמו בן איש חי שפירשוהו בן איש צדיק שכמה צרות הגיעוהו ועדיין הוא עומד בצדקו. והוא צדיק יותר ממני שהוא לא הרהר אחר מדותיו יתב' דאל"כ לא היה ה' מעלהו לגדולה כזו שלא כדרך הטבע שעבד ימלוך במצרים. ואני הרהרתי אחר מדותיו ית' ואמרתי נסתרה דרכי מה'. שפסוק זה נדרש ביעקב כדלעיל סוף פרשה צ"א שנדרש שם עליו שדבר דבר בטלה ע"ש:

**ובטוח אני שיש לי כו'**. דריש לשון רב על שהוא בטוח לעוה"ב הנקרא רב כדכתיב מה רב טובך וגו' בהיות יוסף חי. כי מקודם אמר ארד אל בני אבל שאולה פי' גיהנם. לפי שסימן זה היה מסור בידו שכל זמן שלא ימות אחד מבניו בחייו יזכה לעו"ה וכדפרש"י בחומש בשם התנחומא:

## פסקה ד

**להיכן הלך** כלו' מ"ט לכתו בארה שבע. שהרי באר שבע הוא בקצה גבול הצפוני של א"י. ומצרים הוא בקצה גבול דרומי. וממילא לא ה"ל לעבור על דרך באר שבע ללכת מצרימה ע"כ אמר שהלך לקוץ ארזים שנטע אברהם לצורך בריח התיכון וכדבסמוך:

**ל"ב אמה היה בו**. ע"פ הסברא דברייתא דמלאכת המשכן דס"ל שפי' מבריח מן הקצה אל הקצה מן המזרח עד המערב והיה בריח תיכון אחד לכל צד. אבל קשה מאי ל"ב אמה דקאמר הכא הא ליתיה אלא למ"ד אמה. כי הרוח הדרומי והצפוני לא היו אלא ל' אמה שהרי כ' קרש היה בכל רוח מהן ורוחב הקרש אמה וחצי. ועיין ביפ"ת ובתנחומא סדר תרומה:

**אשר ימצא** אכ"כ אלא אשר נמצא אתו. גירס' זו אין לה שחר. כי מה טעם לומר אשר ימצא אתו שהוא עתיד. הביאו שהוא עבר. אבל יותר מחוור גיר' החזית פ' עד שהמלך במסיבו (א' י"ב) אשר מצא עלי שטים אכ"כ אלא אשר נמצא אתו מתחלה. דמצא משמע לשעה. אבל נמצא משמע לשעבר שנמצא בידו מקודם. ואהא קשה ליה דבשלמא בתכלת וארגמן ושאר המינים שפיר כתוב בהו אשר נמצא אתו שנמצא מינים הללו ביד האנשים למשמרת לצרכם. אבל עצי שיטים גדולים ועבים כאלו מי מוליך עמו בדרך. לכך מפרש אשר נמצא אתו מימות יעקב והשבטים כי הם הנחילום לבניהם לצורך המשכן. והיה רז זה מסור בידם. ולכך הוליכום עמם (נזה"ק):

**ממגדל צבעיא קצצום** לעצי שיטים שהוצרכו לקרשים. אבל לשון בריח התיכון היה ממטע אברהם. והכי גמירי לה (יפ"ת):

**ולא נמצא בהם** פי' כל הארזים הצומחים במגדל הנזכר אין בהם קשר ופקע. ולזה נטלו מהם למשכן (יפ"ת):

**לא קשר ולא פקע**. כדרך שאר העצים מפני שגדלים מעט מעט על כן נמצא בהם קשרים מהעמדת הגידול ואח"ז יתחדש עוד הגידול. אבל הארזים הללו נתגדלו בבת אחת. ולכן היו מסוגלים לבנין המשכן:

**אעין דשטים** עצי שטים:

**הוה במגדלא** פי' במקום מגדל צבעייא:

**איסור** מלאכה:

**משום קדושת הארון** שעצי השטים שמהם נעשה הארון היה משם כדלעיל:

**אתון כו'** בניהם העומדים מאחריהם באו ושאלו אם מותרים הם לעשות בהם מלאכה או לא:

**אל תשנו ממנהג אבותיכם**. דאע"ג דמן הדין מותרים אתם. מ"מ אל תשנו מהמנהג ועיין בפ' מקום שנהגו:

## פסקה ה

**שיאמרו לי פסוק זה**. פי' שיפרשו לי פסוק זה ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק דקשה מדוע לא אמר לאלהי אביו אברהם שהוא הראשון שפירסם והודיע אלהותו בעולם. אבל יצחק היה טפל לו. ועכ"פ ה"ל לומר שניהם אברהם ויצחק. או ה"ל למימר סתם זביחה לה' ומה צורך לתלות פה אלהותו ביצחק (נזה"ק):

**שהיו מהלכים בדרך כו'**. וזה שבלכתם בדרך במקום שאין לבם גס בהם. תחלה שואלין בשלום התלמיד. ושוב יעלו לשאול בשלום הרב כי לא ימלא לבם אותם להרוס מיד לדבר עם הרב עם שלפי הראוי להקדים הרב מפני חשיבותו. וכן יעקב לא מלאו לבו לענין אברהם שהוא הגדול. אלא לאביו יצחק שדעתו יותר קרובה לו והוא יותר קטן (יפ"ת):

**שחייב אדם בכבוד כו'**. ולכן תלה כוונת הזבחים באביו כי יש כאן כבודו במה שהזכיר מעלתו:

**על ברית השבטים** הקריב קרבן תודה לה' על שנתקיים לו ברית הי"ב שבטים המכוונים כלפי י"ב עמודי עולם וי"ב מזלות כנודע. ומה שעשה כן דוקא באותו הפרק. היינו לפי שעד עכשיו חשב שנטרד יוסף מן העולם. אבל עכשיו בשומעו כי יוסף הוא קיים ועומד בצדקו מאז נתן תודה לה' על שנתקיים לו ברית הי"ב שבטים. ולפיכך נאמר פה ויזבח

זבחים לאלהי אביו יצחק לפי שזכה לברית השבטים ע"י ברכתו של יצחק באומרו ליעקב ואל שדי יברך אותך ויפרך וירבך והיית לקהל עמי' וכל שבט ושבט איקרי קהל. ולכך מתרגם יונתן שם ויפשינך ויסגינך לתריסר שבטין:

**חד מנהון אמר מה אבא להוט כו'**. ה"ג בס"ע חד מנהון אמר מה אבא להוט אחר גרונו אף אני להוט אחר גרוני. חזרתי ואמרתי אבא לא היה עליו אלא טרחות ד' נפש בלבד. אבל אני יש עלי טרחות ע' נפש. ואוחרנא אמר מה אבא משנה בן מבניו אף אני משנה בן מבני (נזה"ק). וה"פ דלת"ק הזכיר כאן יצחק משום דבא להקריב כאן קרבן כפרה על הליכתו מא"י לח"ל כדי להיות לו אכילה ושתיה בריוח למלאות גרונו ולא בצמצום. כמו שהיה יצחק להוט אחר גרונו לאהוב מטעמים אשר הביא עשו ציד בפיו. אך דא"כ שהרגיש יעקב שיש קצת חטא בזה קשה למה באמת עשה כן. ע"ז אמר שיעקב חזר ואמר קצת התנצלות ע"ז שאביו לא היה מוכרח לקבל הנאה מעשו לפי שלא היה עליו אלא טרחת ד' נפש הוא ואשתו ושני בניו. אבל אני יש עלי טרחות ע' נפש לכלכלם ברעב שאין זה ביכולתי. לפיכך ראוי לי אפי' לצאת מא"י לח"ל מפני תיקון הרבים:

**אף אני משנה בן מבני**. היינו מה שעשה ליוסף כתונת פסים. ולפי שראה כי זה צד חטא שע"י זה נתגלגל ירידתו עכשיו למצרים זבח זבחים לבקש סליחה וסמך היות לו קצת התנצלות שגם יצחק עשה כזאת וה' יעתר לו כמו שנעתר אליו (יפ"ת):

**ר' יודן אמר ה' ברכות כו'**. טעם אחר על מ"ש לאלהי אביו יצחק כי כך אמר. ה' ברכות ברכני אבא הא' וירח את ריח בגדיו ויברכהו. הב' יתן לך האלהים וגו'. הג' גם ברוך יהיה. הד' ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו ואז בירכו ברכה של גליות וכדלעיל פ' ע"ה. וה' באומרו ואל שדי יברך אותך ויפרך וירבך וגו'. ועל זה אמר וכנגדן נגלה עלי הקב"ה ה' פעמים ויברכני. וברכה א' היה במראות הסולם. הב' בבית לבן שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך. הג' אחר מעשה שכם שנ' קום עלה בית אל ושב שם והיינו שישב שם בהשקט ובטח. הד' באותו הפרק דכתיב תו וירא אליו אלהים עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו. ולפי שבאותו הפרק עדיין לא נגלה עליו אלא ד' פעמים ונשאר לו עוד גילוי מראה הה' כלפי ברכה הה' של יצחק אביו. לפיכך הזכיר פה זכות יצחק להתגלות עליו עד הפעם:

**ר' יודן אמר חורי**. עוד שיטה אחרת בזה. לפי שאז אמר יעקב וכי הייתי סבור שהוא מטעימני מאותן הברכות שברכני יצחק אבי. כי חשבתי שלא יתקיימו בי מיד אלא אחר כמה וכמה דורות. אבל עכשיו אני רואה שנתקיים בי בימי מאותן הברכות שברכני אבא. ומהו יעבדוך עמים וישתחוו לך לאומים כי זה נתקיים ביוסף בני. אשר נעשה

מושל בארץ נכריה בארץ מצרים וישתחוו לי לאומים. כי אז היתה ארץ מצרים מושלת בכיפה ויכנעו כולם לפני פרעה ויוסף מפני תיקון הרעב בהיותו משביר בר לכל הארצות וכמפורש בפרקי דר"א. ולכן עתה אשר נודע לו מענין יוסף הקריב קרבן תודה לה' על שנתקיים בו ברכת אביו יצחק. ולפיכ' נא' ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק (נזה"ק):

**ר"ב אמר תרתי כו'**. צ"ל ר"ב אמר תרתי רב"א אין הקב"ה מיחד שמו על בריה כשהוא חי אלא אחר שמת לפיכך לא נא' לאלהיו אלא לאלהי אביו יצחק רב"א אוחרי שהיה בעל יסורים (האב"א והנזה"ק). דר"ב בא לתרץ ב' קושיות. הא' למה לא הזכיר לאלהיו והב' למה לא אמר לאלהי אברהם. ולכך אמר תרתי כי כלפי הקושיא הא' אמר לפי שאין הקב"ה מיחד שמו על בריה כשהוא חי (משום דהן בקדושיו לא יאמין) ולפיכך אמר לאלהי אביו יצחק שכבר מת. וכלפי הקושיא הב' אמר מפני שהיה בעל יסורים ובעבור זה היה ראוי להגין על זרעו להקל מעליהם יסורי הגלות במצרים באהבת ה'. ולפיכך זבח זבחים לאלהי אביו יצחק לעורר זכותו (נזה"ק):

**וח"א רואין אפר כו'**. להיות מזבח כפרה על בניו להגן עליהם בעת צרה. ולפיכך הזכיר כאן בקרבנו את יצחק:

## פסקה ו

**ואת כל צדיקים כיוצא בך** דגם עלה מרבה כל הצדיקים שיעלו משם ג"כ במותן. והיינו כל השבטים שנקברו עצמותיהם ג"כ בארץ כדלקמן סוף פ"ק (יפ"ת):

**ע"מ ויוסף ישית ידו**. כלו' שאין זה הבטחה אחרת אלא תנאי דבק למ"ש אעלך גם עלה ר"ל ע"מ שיוסף ישים ידו על ענינו וישתדל בהעלתו כי לא יעלהו בעבים ובכפים. עוד י"ל דה"פ אעלך ע"מ שיוסף ישית ידו על עינך כלו' שיעמץ עיניך בשעת מיתתך כדפי' הערוך ור"ל שאמר לו במצרים תמות אצל יוסף. ואין הבטחת עלייתך בחיים (יפ"ת):

**בנות בנים הרי הם כבנים**. דאתי לרמוז דבנות בנים הרי הם כבנים כדכתיב ובנות בניו דמיותר הוא. אבל בני הבנת אינן כבנים. והא"א כתב דצ"ל כדאי' בירו' ובני בנות אינן כבנות. וע' ביפ"ת שהאריך בזה מה שמתנגד דרשה זו לשיטת גמרא דילן:

## פסקה ז

**שמראי** איש אחד ממשפחת שמרי:

**מהיכן אתית** מאיזה משפחה באת:

**ואלא דמאן** ואלא משל מי אנו ומאיזה שבט באנו:

**אפטירקיא** גי' הערוך אפיטרכא. ופי' נשיא שלהם. ובלע"ז פטריארכא (יפ"ת):

**אמר לי סבהון כו'** זקן היהודים אמר לי דבר אחד והוא תמוה:

**מן דיוסף אפקך כו'** משבט יוסף הוציאך בדברים של טעם. ובשבט ישששכר לא הכניסך שיאמרו לך הבא ראיה מאחר שמוחזקים אתם בשבט יוסף:

## פסקה ח

**כשעמד יוסף עם בנימן**. כשהובאו בית יוסף. כי בדרך פיוס על שהטריחו לבא היה שואל על עניניו. ודרשו זה מוימהר יוסף כי נכמרו רחמיו אל אחיו ויבקש לבכות. כי על ידי שראה בצרתו עליו שהוציא שם בניו עליו נכמרו רחמיו (יפ"ת):

**לשם המאורע** כל זה קבלה בידם היה (יפ"ת):

**שנשבה ממני** ובפ"ק דסוטה גרס ששבו אל:

**נאים ונעימים** הכפל לחזק. דמשום דלא קאמר נעים אלא נעמן משמע חזוק והתמדת היופי במשקל דברן דרשן שקרן וגם בסוטה אמר שהיה נעים ביותר:

**אחי ודאי** כלו' חביב לגמרי שהוא אח מאב ואם:

**שהיה לי לראש** שאני קבלתי ראשיותו וגדולתו עלי. אבל אחי היו ממאנין בגדולתו ושונאים אותו. אבל הוא ראשן על כרחן כי ידע שניתנה לו בכורת ראובן (יפ"ת):

**תבאתה לראש יוסף** אנן דילפינן דאיקרי ראש מהתם:

**תבאתה לראש יוסף** וה"פ תבאתה לראש דהיינו יוסף. וכן לקדקד נזיר אחיו פי' לקדקד נזיר של אחיו על דרך נהרי נחלי דבש:

**יפה מאד** בכל דבר הן ביופי הפנים הן במעשים. דיופי סתם כולהו משמע:

**שכל הלבבות כו'** דמופים משמע שהיה פיו כפי אביו שכל מה שקבל מפי רבותיו מסר לו כמ"ש התוס' בסוטה. ורמז השם הזה ליופי וחכמה דמופיס לשון רבים. וכן חופים רמז לחופה ולחפוי דברים:

**שחיפו עליו דברים** אבל הוא ידע ברוה"ק שאחיו מכרוהו. א"נ דיצחק גלה לו שיוסף חי. וכדאית' באסת"ר שאבנו היה ישפה יש פה:

**לורד** רוז בלשון אשכנז:

**ובני נפתלי שהן מפולתין כו'**. עיין במת"כ גירסתו ופירושו. והיפ"ת מפרש הענין לשבח דה"ג נפתלי שהן מפתלין שהיו פותלין את עבודת הניר על ע"ב נירים. דרש נפתלי לשון פיתילין ורמז לאריגת הפרוכת שהיתה נארגת על ע"ב נירין. וס"ל שזרע נפתלי היו עושין המלאכה ההיא:

**שחיצו אלהות בידן** שכתתו ושברו עכו"ם. וחיצו מלשון ומחצה וחלפה:

**מצחצחין בשניהם כו'** שמבזין העכו"ם ומלעיגים עליה:

**שהיה יצרו קשה** דכל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו:

**מושלמים ליצרם** נמסרים בידו ששולט עליהם ומחטיאם. אבל בצרור המור הביא מדרש דדריש וגוני שעשה להם הקב"ה נס ומגן ויצר ושלם כל כך למה על שהיה יצרם שלם להקב"ה (יפ"ת):

## פסקה ט

**ראית מימיך כו'** כי הכא דחשיב כל נפש ס"ו. והדר חשיב יוסף ובניו דהוו לה שלשה. חשוב כלהו שבעים:

**זו יוכבד** ולזה רמז יוצאי ירך יעקב. כי ר"ת וס"ת ירך יעקב גימטרי' יוכבד. שנולדה בין החומות של מצרים:

**עיבורה בארץ כנען** ע' לעיל פ' ל"א סימן י"ז:

**הה"ד ושם אשת עמרם וגומר** ילדה אותם במצרים. ודייקי' מינה לידתה במצרים ואין הורתה במצרים כדאי' בפ' י"נ ודיוקא מדאצטריך לומר במצרים דפשיטא דבמצרים נולדה דאילו מקמי הכי ה"ל להזכירה ביורדי מצרים. אע"כ לדיוקא אתא והכי משמע בבמדב"ר פ' ל"ג:

**על פיילי דמצרים נולדה** פי' על שערי דמצרים נולדה בהכנסם בחומת מצרים. והיתה בת ק"ל שנה כשילדה את משה:

**למוד הקב"ה כו'** ולפ"ז אפי' נולדה אחר כניסתן שמה היתה בכלל המנין כיון שכבר היתה מעוברת ול"ג בתרווייהו ר' לוי בשם רשב"ן אלא כדלקמן בבמדב"ר פ"ג ברישא רשב"ל ובסיפא רשב"ן (נזה"ק):

**אלא אף שמעי מנאו כו'**. ר"ל שאשת ידותון היתה מעוברת את שמעי. וראה ברוה"ק שגם הוא עתיד להיות ראש משמרה. לפיכך אמר ששה (רש"י):

**ואם יאמר לך אדם עשירי שמעי כו'**. הנכון כגי' הספרים המדויקים ואם יאמר לך אדם מי יאמר לך כן אמור לו שמעי עשירי לדוכן. ופי' אם ישאלך מי מנלן דדוקא זה הוא שמעי שנמנה עודנו בבטן אולי הוא איש אחר מהמנויים שם. אמור לו שהוא נלמד ממה ששמעי נמנה שם (פסוק י"ז) ולא נזכר כלל מקודם לא בבני אסף וידותון והימן רק שנא' סתם בבני ידותון ששה ע"י ידותון אביהם. ובפרטם אינם כי אם חמשה ש"מ הוא הוא הששי ולא נזכר בשמו כי לא נולד עדיין ונרמז רק במספר הכולל. ואחר היותו גדול מוכשר למלאכת השיר אז נזכר בשמו (נזה"ק):

**שמש אבינו יעקב** כלו' בניו. שעל זה נאמר ומספר את רובע ישראל והיינו לגודל חשיבותן. ועז"א כשרף הזה כלו' כששרף הנוטף מעצי הקטף שמיד בצאתו מן העץ מקבלין אותו בספוג שאינו מאבד טיפה לחשיבות ערכו:

**וי"א יעקב השלים** שגם יעקב בכלל המנין ועז"א שם במנין בני לאה כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש כאילו אמר כל נפש בניו ובנותיו עם נפשו שלשים ושלש. וכן הא דכתיב כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים היינו נמי עם יעקב. דיעקב עם בניו הם בית יעקב. ובכל נפש קמא לא קאמר אלא ס"ו ולא ס"ז משום דכתיב יוצאי ירכו. והא דכתיב ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש. תירץ הראב"ע דלפעמים אין הכתוב מקפיד בכיוצא בזה ולא חשש להוציא אחד משבעים:

**משל לשתי לגיונות של מלך כו'**. גי' האב"א המשל של ב' לגיונות צ"ל אחר הי"א הקב"ה השלים כו' כי דרש זה נמשך ע"ד מה שאמרו בפסיקת' שהקב"ה השלים למנין הע' נפש. וכן בעלייתן ממצרים היו ששים רבוא חסר א' דכתיב כשש מאות אלף רגלי. והשלים הקב"ה מנינן. וכן כיוצא בזה פ"א נצטרף הקב"ה למנין הע' נפש להשלים מנינן. ופ"א נצטרף למנין הס' רבוא להשלים מנינן:

**דיקומנייא וגאסטנייא** דיקומנייא בלשון רומי נכבדת וחשובה עשר ידות בין האחרות וגם לפעמים עשירים במנין. ופי' גאסטוניא על שם אגוסטוס. ונירון קיסר היה ראשון אשר קרא בשם לגיון אווגוסטנא (מוסף הערוך). והכוונה שכל לגיון היה במנין סך קצוב. אלא שבני החיל היו חסרים אחד ולא נשלם אלא עם המלך המצטרף עמהם ובשעה שהמלך מצטרף עם אלו הם שלמים ובני לגיון האחרת הן חסרים. וכן בהיפך:

**וי"א הקב"ה השלים כו'**. מפדר"א משמע דמאנכי ארד עמך מצרימה וגו' דייק לה ובפסיקתא מייתי לה מהוא תהלתך והוא אלהיך מה כתיב בתריה בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה:

**וי"א דחושים בן דן כו'** ואע"פ שכבר נמנה בחשבון הס"ט הוא נחשב כשנים לפי שהוא מרובה באוכלסין ולזה אמר הכתוב ובני דן בל"ר וכדי שלא נטעה דבני דן שנים היו ממש להכי מייתי שבתורתו של ר"מ (בפירושו על התורה) מצאו כתוב ובן דן חושים (יפ"ת): **ויבאו הגלעדה ואל ארץ תחתים חדשי ויבאו דנה יען וסביב אל צידון. ויבאו הגלעדה גרש. ואל ארץ תחתים חדשי בית ירח. דנה סינים דנה יען מדה כנגד מדה.** כצ"ל (יפ"ת) והכי אי' באגדת שמואל פרק ל"ב. אלא דשם גרס פנייס במקום סינים ופירוש דקרא קאמר דגלעדה היינו גרש. וחדשי היינו שם מקום דהיינו בית ירח. ולפי שהחדש נקרא ירח קרי ליה חדשי. ודנה היינו ארץ סינים או פנייס וסיני או פנייס היא ארץ דן. ויהיב טעמא אמאי מתקריא דנה יען. משום שהוא מכנ"מ. משום שדן נכנס בבן אחד אצל אביו לקבל ברכתו. ולפי שלא ה"ל אלא בן אחד שם אביו עיניו בו לטובה ונתברך מאד והיינו מכנ"מ (נזה"ק) וכ"ה באג"ש הנ"ל בהדיא:

**בצלמוניתו** הוא בנו. והוא מלשון צלם. ונקרא הבן כך ע"ד ויולד בדמותו בצלמו. והכנסתו אצל אביו היינו לקבל ברכתו (יפ"ת). או פי' בצלמנותו בחשוכה ונכה רוח כי לא היה לו אלא בן אחד ואותו היה חרש (מת"כ):

**בע' אלף** עיין בענף:

**וי"א סרח בת אשר השלימה**. אע"פ שהיא בכלל המנויים בפרשה וס"ל דחשובה כשנים מצד חסידותה וחכמתה (יפ"ת):

**שאתה אב לישראל** האתה יואב הוא לשון תמיהא. האתה שהיה לך להיות לישראל לאב ואתה קוצר ורוצח. ולפ"ז מה שהשיב ואמר אני פי' אני הוא אב ודאי ואין לבבי למרע (יפ"ת):

**ולית את לפום שמך** אין אתה עושה לפי הוראת שמך:

**לית את ודוד בני תורה** כדכתיב שם דבר ידברו בראשונה לאמר שאול ישאלו באבל וכן התמו. ופי' דרך התורה שדבר ידברו בראשונה לקרוא לשלום העיר אשר באים עליה למלחמה. ולכן היה ראוי כי שאול ישאלו בעיר זו שהיא אבל בתחלה אם שלום תענך. וכי עד כאן התמו דברי תורה ואינן מתקיימים כדכתיב כי תקרב אל עיר וגו':

**מאן את** כלו' אם שלוחה מאנשי העיר לבקש שלום ויש לסמוך על דבריה. או היא מעצמה באה להוכיחו. והשיבה כי היא מהחשובות והיא עיני העדה כי היא שהשלימה מנינן של ישראל לחשיבותה והרי היא במקום כולם (יפ"ת):

**אני היא שהשלמתי כו'** שהיו חסרים אחד למנין ע' ונמנית ב"פ והשלים החשבון. וזו היא ראיה למ"ד סרח בת אשר השלימה המנין והאריכה ימים שכבר היתה אז בת תרפ"ד שנה ונתקיים בה יראת ה' תוסיף ימים:

**שהשלמתי** דריש אמונה לשון מנין:

**שהשלמתי נאמן לנאמן** והיינו שלומי אמוני שהוא ל' אמונים. ופי' השלמתי מסרתי כל' הכתוב בספר עזרא השלם קדם אלה ירושלם. ועניינו שהראה למשה היכן יוסף קבור כדלקמן בש"ר פ"ך. או מפרש שלומי מלשון גמר הדבר ומלשון ותשלם כל המלאכה. כלו' אני הוא שע"י נגמר צואתו של יוסף במאמרו והעליתם את עצמותי כו' ולולי אני לא נתקיימה עד עולם ולא נשלמה:

**יוסף למשה** דמשה איקרי נאמן כדכתיב בכל ביתי נאמן הוא. וג"כ יוסף נאמן לה' מאדוניו וכמ"ש בתנחומא ס' וישב שלשה נאמנים הם וחד מנהון רווק הדר בכרך בשכונת זונות ואינו חוטא אין את מוצא נאמן גדול מיוסף. גם בענין הממון היה נאמן לפרעה כדלעיל פ' פ"ו:

**ולי שאני אם בישראל**. שהיא חשובה ומזכה את ישראל ע"ד שקמתי אם בישראל:
**חלילה לדוד חלילה ליואב**. דהיינו כנגד מ"ש היא לית את ודוד בני תורה:
**אלא לא כן הדבר כי איש מהר אפרים וגו'**. כצ"ל (יפ"ת):
**אם במלך למה בדוד**. משום דלא קאמר במלך דוד אלא בדוד משמע דאפסיק בינייהו לומר שכל אחד נדרש לעצמו דבדוד מזולת היותו מלך איכא לענוש המורד בו (יפ"ת):
**שכל המעיז פניו בת"ח כאילו מעיז פניו במלך**. כצ"ל וכ"ה בק"ר פ' טובה חכמה. וכלו' דאיכא נמי מיתה במעיז בת"ח והינו נדוי שמנדין על כבוד ת"ח כדאיתא בפרק אלו מגלחין. ונידוי חשוב מיתה כדאמרינן התם מאי שמתא שם מיתה. וה"ק במלך אע"פ שאינו דוד ובדוד אע"פ שאינו מלך וכ"ש במלך דוד שהוא מלך ות"ח (יפ"ת):
**כאילו מעיז פניו בשכינה**. הכי דריש ר' יודן קרא במלך בדוד. במלך זה מה"מ הקב"ה ואח"כ בדוד זה דוד מלך ישראל כדאי' במ"ק. כי המלך בעמו דוגמת השכינה המופיע בעולם וכן השגחת המלך על עמו. כי הוא כללי לכל העם בהנהגה העליונה הכוללת הכל:
**מנא ידעה** שיסכימו אנשי העיר בזאת. או שלא יוכל שבע בן בכרי להלחם בם:
**מרים הוא ראשיה מלעיל**. מורם הוא עליו מן השמים. ר"ל מן שמים נלחמו כנגדו ולא יצלח במרדו. וקבלה היתה בידם (יפ"ת). ולכן כתיב מושלך דמשמע כאילו כבר הוא מושלך ומורם:
**לית אתון ידעין מילי דדוד לית אתון ידעין מלי דיואב**. כצ"ל (יפ"ת) פי' וכי אתם יודעים דבריו ועניניו של דוד ויואב. איזו אומה עמדה בפניהם ואיזו מלכות עמדה בפניהם. אמרו לה ומה הוא רוצה ממנו שיתפייס בו וילך לו. אמרה להם אלף אנשים הוא רוצה מכם וילך לו וכי אין טוב לתת לו אלף אנשים משיחריב את כל העיר שלכם. כי כן דרך החכם לבקש יותר ממה שבדעתו כדי שימעט בעין הנשאל אח"כ שאלתו:
**א"ל כל חד כו'** אמרו לה כל אחד ואחד ממנו. ר"ל כל בית ובית יתן מאנשי הבית לפי הערך עד שיהיו אלף איש:
**א"ל דלמא אגב כו'** אמרה להם שמא עם הפיוס שאלך ואפייסנו יניח מעט מן האלף ועשתה את עצמה כאילו הולכת ומפייסת אותו. וחזרה מאלף לה' מאות כלו' אמרה להם אינו חפץ מכם אלא ה' מאות וכן חזרה והלכה ואמרה להם אינו מבקש אלא מאה. ושוב אמרה אינו מבקש אלא י'. ושוב אמרה אינו מבקש אלא אחד ואותו אחד גם הוא אינו בן עיר אלא אכסניא ובשבילו אנו נתפסים כולנו:
**סיעה** חבורה:

**אר"י בד"א בזמן שהוא בפנים כו'**. העיקר דה"ג א"ר יוחנן אפי' יחדוהו אין נותנין. בד"א בזמן שהוא מבחוץ והם מבפנים. אבל הוא והן מבפנים הואיל והוא והן נהרגין יתנו להן ואל יהרגו כולם. כגון שהוא אומר ותבא האשה אל כל העם. וה"פ אר"י אפילו יחדוהו אין נותנין בד"א שהוא מבחוץ כלו' שהוא מחוץ לסירה ויוכל להמלט משם והם נלכדו במצוודה רעה מבפנים שהם במצור ומסובבים מן האויבים ואין לאל ידם להמלט משם לפיכך אע"פ שיחדוהו הואיל שהוא מבחוץ והם מבפנים נסתחפה שדיהם ואין נותנין. אבל אם הוא והם מבפנים לסירה הואיל והוא והן נהרגין יתנו להם ואל יהרגו כולם. ועז"א כגון שהוא אומר בשבע בן בכרי ותבא האשה אל כל העם בחכמתה וגו' שכוונה בדעתה לדבר משפט אמת דבמקום דהוא והן נהרגין יתנו להם ואל יהרגו כולם (נזה"ק) ע"ש באריכות:

**ר"ש אומר כך א"ל כל המורד כו'**. דר"ש ס"ל כרשב"ל בירוש' אפי' יחדוהו בעינן דוקא חייב מיתה. וממילא ע"כ לא באתה אלא בטענה שהוא חייב מיתה מצד הדין:

**תבעתיה מלכותא** המלכות תבעת אותו להמיתו:

**וערק** וברח:

**פרדיסקא** שליח וכתב המלך בידו:

**איטפל כו'** נזקק ר' יהושע לעולא והיה מפייס אותו וא"ל וכי לא טוב הוא לך לפני השי"ת שימיתו אותך לבדך ולא יענשו כל הצבור על ידך. ונתפייס לו ונתנוהו לו לאותו שליח המלך:

**הוה קא משתעי כו'** קודם לכן היה רגיל אליהו הנביא לדבר עם ריב"ל וכיון שעשה כן לא בא אליהו שוב אליו. והיה ריב"ל צם עליו ל' יום ונראה אליו אליהו:

**אפגר מר** בטלת עצמך מלבא אצלי:

**למוסרות** המוסרים נפש ישראל למיתה. ואע"ג דפייסיה הו"ל מסירה כי אין אדם שליט בעצמו למחול על דמו. ועוד דמדעתו לא היה מתפייס שימסרוהו אלא ע"י פיוסו של ריב"ל (יפ"ת):

**מבע להאי מילתא כו'**. הדבר הזה היה צריך ליעשות על ידי אחר ולא על ידך:

**בדפני של אנטוכי** שפם הרבלה תרגם יונתן דפני אנטוכיא:

**הגיע כו'** דרך שאלה וקובלנא ברוח נשברה אמרו אם דעתו להחריב את ביהמ"ק. ולפי שכבר ידע מהנביאים שהיה עתיד ליחרב אמרו בלשון זה:

**אזלין כו'** הלכו הסנהדרין ואמרו כן ליהויקים נבוכדנצר מבקש אותך:

**דוחין נפש מפני נפש**. שאתם מוסרין נפשי להציל נפשיכם. והכי אמר בהדיא לקמן בויק"ר:

**לא תסגיר עבד אל אדוני**. שאע"פ שלא יהרגני נ"נ רק שיחבישני בבבל מ"מ אין לכם למסרני משום לא תסגיר דלא גרע אני מעבד של נכרי שברח שאין מוסרין אותו להיות עוד עבד וכן הוא שמרד במלך בבל אין להסגירו לכבשו לעבודתו ולהוציאו ח"ל (יפ"ת):

**לא כך עשה זקנך**. בויק"ר גרסינן לא כך עשתה זקנתך. ולא ידעתי מהיכן למדו שהיתה האשה החכמה זקנתו וכ"ש למ"ש לעיל שהיא סרח בת אשר ולפי גיר' דילן גם גירסת הרד"ק דגרסי' לא כך עשו אבותיך ה"פ דוד זקנך לא עשה כך לשבע בן בכרי כלו' שבקש שיתנוהו לו. וכן עשו מפני שהדין כך למסור מי שיחדוהו בשם. ואע"ג דההא בדין הוה שמרד במלכות. גם יהויקים מרד בנבוכדנצר (יפ"ת):

**ושלשלו ופיליה** אוהביו ומיודעיו פילי אוהב בלשון יון. והרב נפתלי פי' ופיילה אשתו. כוס ששותה בו. בל' נקיה (יפ"ת). ומת"כ פי' ופיליה ובקעהו וחלק אותו אברים במיתה משונה:

## פרק צה

### פסקה א

**כתיב זאב וטלה כו'**. בתנחומא איתא עושה שלום במרומיו יהודה ויוסף זה ארי וזה שור אתמול מנגחים זה עם זה ועכשיו הוא משלחו אצלו ואת יהודה שלח לפניו:

**כל מה שהכה הקב"ה כו'**. שהשי"ת מרפא לעתיד כל בעלי מומין וכדי שלא יקשה מכם עור ופסח מתרץ דכשם שהאדם הולך כו' ואח"כ מתרפאין (יפ"ת):

**ואף החיות כו'**. כי קודם החטא היה הכל על מתכונת השלימות. וגם הבע"ח כן כמאמרם לעיל במדרש בראשית שהאכיל אדם לכל החיות והבהמות מעץ הדעת. ולכן נשתנו מטבעם. אך לע"ל אז יתוקן כל העולם כמו שהיה טרם החטא:

**כשם שהאדם כו'** בקה"ר יליף לה מדור הולך ודור בא וממחצתי ואני ארפא:

**אלם בא אלם** לא דקדק להזכיר גם כן חגר ובא חגר כלפי ידלג כאיל פסח. ובתנחומא מזכירו:

**שראה אותו שאול**. לאו דוקא ראה דהא אמרי' בויק"ר פ' כ"ו שאול שמע קולו ולא ראה אותו. אלא כלו' שנזקק לו:

**ומעיל קטן תעשה לו אמו**. משמע שדרכו ללבוש מעיל תמיד. והוא שאמר בתוספתא המעיל בו גדל בו נקבר בו עלה. כלומר על ידי מעיל גדל כל ימיו ולכן נקבר עם מעיל. לא שמעיל אחד גדל בו כל ימיו דא"כ מאי והעלתה לו מימים ימימה (יפ"ת):

**למה לפני לא נוצר אל**. לעיל מהאי קרא כתיב הוציא עם עור ועינים יש וחרשים ואזנים למו. ומפרש דה"ק מוציא מקברותיהם עם עור ואח"כ ירפאם ועינים יש. וכן חרשים וגו'. וטעם זה שיכירו כחי כי לפני לא נוצר אל ואני אמית ואחיה (יפ"ת):

**ואני מרפא אותן** לא ידעתי טעם ללשון זה (יפ"ת) ובילקוט ישעיה גרס כמו שהלכו ואח"כ אני מרפא אותן ואף החיות כו':

**ירעו כאחד** ולא יזיק הזאב את הטלה:

**מי שהביא מיתה** כלו' ולכן אין לה' לרפאותו שחטא לרבים ורבים לאו בני מחילה נינהו. והא דלא חשיב הכא גבעונים כדלעיל פ"ך אפשר דלא מיירי הכא אלא בחולי גופני (יפ"ת):

**אלא ונחש עפר לחמו תמיד**. וכדלעיל פ"כ:

**זאב זה בנימן** ר"ל שיעד הנביא כאן התאחדות המלכות והשבטים באהבה ואחוה רבה מבלי חלוק. שכל מעשה האבות והשבטים סימן לבנים:

**כשירד בנימן** כלומר כשצוה עליהם יוסף שירד בנימן עמם (מת"כ):

**היו ממצעים אותו** והיו נותנין אותו באמציעותם כדי לשמרו הטיב מאריה וגנבי:

**וכן ביוסף אומר וישא**. כצ"ל (מת"כ) ופי' וכן גבי יוסף מצינו שאה"כ וישא וגו' משמע שהיה צריך לכוין עיניו היטיב עד שיראה אותו משום שהיה מוצנע ביניהם שאם רוח המושל תעלה לאיזו רעה לא יהיה הוא אל מול פניו:

**לפיכך ואת יהודה כו'**. רש"י לפי שהיה שלם עמו לפיכך שלחו אל יוסף:

## פסקה ב

**אמר הכתוב וסרה**. ור"ל הה"ד וסרה קנאת אפרים וגו' שכל מעשה האבות סימן לבנים שכשם שנעשה עכשיו שלום בין יהודה ליוסף. כן לעתיד יהיה סרה קנאת אפרים מיהודה יהודה לא יקנא את אפרים וגו':

**לפי שהיה יעקב כו'** יהיב טעמא למה ששלח את יהודה. לפי שסרה מלב יעקב השנאה אשר היה לו על יהודה בחשבו שהוא הרג את יוסף. ועתה שראה שחשדו בחנם יצא לכבדו חלף זה שיהיה הוא המוציא והמביא עם יוסף להות יותר מכובד מאחיו:

**שיהודה הרג** לפי שהיה כעסן כדלעיל פ' צ"ג (יפ"ת):

**אלא ארי'** שהוא הרעה שבחיות ויהודה נקרא אריה שנא' גור אריה יהודה:

## פסקה ג

**להתקין לו בית דירה**. שהודיעו שישב בארץ גושן מיד. שהיה אפשר כי בתחילת בואו יהיה מקום תחנותו במצרים בית יוסף כדי לכבדו הוא וכל שריו של פרעה בחצר המלכות. ולכן שלח לו שיתקין לו בית דירה מעכשיו בארץ גושן כי לא יבקש לו גדולה וכבוד (יפ"ת):

**בית וועד** בית המדרש ודריש להורות לשון הוראה ולימוד:

**תדע לך שהוא כן**. שדרכו לעסוק בתורה אע"פ שעדיין לא נתנה ממה שלמד הלכות עגלה ערופה ליוסף:

**משנה אותו** כלומר לומד עמו כד"א ושננתם לבניך (מת"כ):

**אם אתם יודעים כו'** שוודאי יוסף אמר זה לסימן:

**עגלות על פי פרעה** ואח"כ כתיב אשר שלח יוסף אע"כ זה דכתיב וירא את העגלות אשר שלח יוסף פירושו פרשת עגלה ערופה ששלח לו יוסף לסימן. וע"ל פ' צ"ד סימן ג':

**וישמור משמרתי** מצותי חקותי ותורתי והיינו כל התורה וכדאמר בפרק הממונה:

**שנא' אף לילות יסרוני כליותי**. לא מייתי ראיה אלא דכליות מיעצים. וכן ר' לוי לא מייתי ראיה אלא דאית דגמיר מעצמו. ומסברא קאמר דאברהם היה מהמין הראשון למר ומהמין השני למר (יפ"ת):

**שנא' מדרכיו ישבע כו'**. לקמן בבמדב"ר פ' י"ד איתא לפירושא דקרא. אלא ששם מפרש לה על הכרתו את ה' והכא מפרש לה בידיעת התורה והמצות:

**אפי' עירובי תבשילין שנא' עקב אשר שמע**. סיפיה סיפיה דקרא ותורתי דמשמע אחד ד"ת ואחד דברי סופרים כדאי' בפ' הממונה ונקט ערובי תבשילין לרבותא משום דקיל טפי שאינה אלא לזכר בעלמא שיברור מנה יפה לשבת ואקילו בה דסגי בכזית לכל העומדים בתוך התחום (תוס' בפרק הנזכר) ולעיל פ' מ"ט ופס"ד אי' ערובי חצרות. ועיין בתנחומא ריש סדר לך לך מ"ש:

**ובן כמה שנים כו'** איידי דמייתי הכא עקב אשר שמע אברהם בקולי בעי בן כמה שנים כו' לאתויי מילתיה דר"ל דדייק מהכא דבן שלשה שנים הכיר את בוראו. ועיין לעיל פ' ס"ד:

**דקדוקי תורה** רבויין אתין וגמין ומיעוטין אכין ורקין כדפרש"י בפרק הקורא למפרע במ"ש שהראה ה' למשה דקדוקי תורה:

**והיה מלמד את בניו**. וממנו למדו יצחק ויעקב:

**א"ל הקב"ה כו'** אגדה זו לקוחה ממדרש תנחומא ודרכו לסיומי בסוף הפרשה במילתא דימות המשיח לסיים בדבר טוב (יפ"ת):

## פסקה ד

**מפ"מ אמר הכתוב ומקצה**. דסגי ליה דלימא ומאחיו לקח. וקאמר דאתא למימר שלא היו גבורים. דמקצה משמע לגריעותא כדדרשו גבי ויעש כהנים מקצות העם מהקוצים שבעם (יפ"ת):

**ועושה אותן אנשי מלחמה** ולא חפץ בזה משום ואל תתודע לרשות. ושלא יסתכנו במלחמה:

**לפיכך כל מי שנכפל** ל"ג לפיכך אלא ה"ג ומנין שלא היו גבורים את מוצא מברכת מרע"ה כל מי שנכפל שמו כו'. וכ"ה בילקוט (יפ"ת):

**היה גבור** בפרק החובל קאמר איפכא ע"ש:

**לפיכך לא העמיד אותו לפני פרעה**. כל זה מיותר ול"ג לה הכא (יפ"ת):

**לפיכך העמידם** כדי שיראה שהן חלושים ולא יחשוב שיש ביניהם גבור. והא דכתיב ואם ידעת ויש בם אנשי חיל היינו בקיאין באומנותם כדפרש"י:

**ולא זכר שמותן** פרש"י בכפל לפי שלא כו' (מת"כ). לכך צ"ל ולא זכר שמותן לפי שלא היו גבורים. ותיבת כאן מיותר:

**פי' כבר הלכו נגדנו מהם מתו מהם נמכרו ומכספנו ומחמדנו אנו ערומים מהם כו'**. אין זה מעיקר המדרש אלא איזה מהאחרונים פי' המדרש כן. ושני פירושים הם האחד שהלכו מנגדם הסוסים ונשארו ערומים מגכסיהון. והשני שמתו הסוסים והשליכום בחוץ מנגדם והכלבים קלפו עורם. והמדפיס הכניס ב' פירושים אלו בתוך דברי המדרש. וב' הפירושים האלה אין לשון המדרש סובלם. ונראה לפרש כי מלות קלף בציליא הוא היה משל בפיהם על גילוי איזה דבר נסתר. כמו שקליפת גלוי הבצלים כל מה שנקלף העליון נגלה התחתון הנסתר תחתיו. וכן עד תומו שנשאר ערום ונגלה מכל מסתריו. ומשל זה כבר נאמר לעיל פרשה פ"ב על כתוב ואהליבמה ילדה את יעוש (לו ה) הה"ד (עובדיה א':ו') איך נחפשו עשו (וע"ש במת"כ) רבי סימון אמר קליפת בציליא כל כך למה גליתי מסתוריו בשביל לגלות את הממזרים שביניהם עכ"ל. הרי על גילוי הסתר זה אמר קודם משל קצר קליפת בציליא וכאמור. וכן כאן אמר הסוס לקבלי ולנגדי ואני רואה אותו ועל ידי זה קלף בציליא נגלו המסתורים ור"ל אף אם הטמנתם הכסף. המקנה לא תוכלו להעלים כי הוא מפורסם ונגלה לעין כל. ודייק זה ממלת אם אפס כסף שצרתה שחשדה שעדיין יש להם כסף ומעלימים ממנו ליקח תבואה בחנם. ואמר להם אף כי תאמרו כי אפס כסף הבו מקניכם כי בזה לא תוכלו להסתיר ולומר איננו כי הוא עומד נגד העין תמיד ואיננו דבר הנטמן. והזכיר הכוס לבד כי הוא עיקר המקנה אצלם (יפ"ת):

# פרק צו

## פסקה א

**למה פרשה זו סתומה**. שלא כדרך הפרשיות שבתורה שיש בהם ריוח לפחות כשיעור פרשה סתומה וכאן אין ריוח כלל:

**התחילה שעבוד מצרים**. שכל זמן שהצדיק היה בעולם היה מגין עליהם בזכותו (ועיין בספר עיר גבורים):

**שבקש לגלות את הקץ ונסתם ממנו**. כדלקמן פ' צ"ח:

**שסתם ממנו כל צרות שבעולם**. שמתחילה היה מצטער תמיד כדלעיל פ' פ"ד ובי"ז שנה אלה חיה חיי שלוה והשקט (יפ"ת):

## פסקה ב

**כתיב כי גר אנכי כו**' מפרש. ויקרבו ימי ישראל על הימים שאחר המות שהם הימים העקרים לצדיקים שבמיתתן קרויים חיים. כי ימים אלו קרבו לבא. ולכן הביא כי גר אנכי עמך לומר כי אדם גר בארץ ואין ממש בימיו ולכן סתם הימים הם בעוה"ב. וכן הביא קרא כי גרים אנחנו וגו' דכתיב ביה מפורש כי צל ימינו על הארץ וגו':

**והלוא כצילו של כותל**. (שיש בו ממש) או כצל של אילן שחמתו מעורבת עם צלתו. שעכ"פ הוא עומד במקום אחד זמן מה. אלא כצל עוף העובר ופורח על שטח הארץ. שאיכותו של צל זה הוא הבל הן מצד מיעוטו והן מצד קלות מרוצת. והכוונה כי משונה האדם בהגעת קיצו יותר מכל בעלי חיים. כי כל הבעלי חיים קיצם הוא טבעי והם באים לקיצם במלואת הזמן. אבל האדם עיקר קיצו הוא ממנו והוא המביא עליו את הקץ. כי מרוב תנועותיו גם לילה גם יום לא ינוח וירבה עליו כעסים ומרורים. וממילא בא לאפיסת כחותיו וקיצו טמון בתוכו. וזה שסיימו בריש קה"ר כהדין עופא דעבר וטוליה עבר עמיה פי' שהצל נמשך מחמת העברת העוף בפריחתו:

**ואין מי שיקוה שלא ימות**. שאפילו צדיקים יודעים שימותו ולא יסתפקו בזה. והראיה לפי שאומרים בפיהם כן. שאילו היה הקיום האישיי אפשר בחיי הגוף. לא היו מוציאים כן בפיהם משום אל יפתח אדם פיו לשטן:

**אף יעקב** משום דרשתן דיעקב אבינו לא מת כדאי' בתענית להכי קאמר דאפ"ה לא היה מקוה לזה בהיותו עם החיים (יפ"ת):

**בשעה שנטה למות**. משום דבלאו הכי לא יאמר אדם כן משום דאל יפתח אדם פיו לשטן:

## פסקה ג

**כתיב אין אדם כו'**. דלהכי קאמר ויקרבו ימי ישראל לומר שעם היותו ישראל כי שרה את אלהים. עתה שקרבו ימיו הוזקק להשפיל עצמו ליוסף (יפ"ת):

**שלא יהיה אחר תוקע בהן והן באין אצלו**. וכן הוא בספרי סדר בהעלותך. ורצה לומר שלא יהיה אפילו יהושע תוקע בהן והן יבואו אצלו ע"י החצוצרות ומשום דהוכרח לגונזן הקדים גניזתן בחיי משה קודם מותו משום ואין שלטון ביום המות:

**דכתיב הקהילו אלי כו'**. ולא תקעו אותו היום בחצוצרות שנגנזו בחייו והיינו לקיים מה שנאמר ואין שלטון ביום המות. שהחצוצרות דרך מלכות ושולטנות הוא כדלקמן בבמדב"ר פ' ט"ו. והשלטנות מדמיונות בני אדם בעוה"ז וכשנוטה למות כל עניני העוה"ז כלא חשיבין:

**והיכן היה משה** והלא משה שם היה כדכתיב לעיני משה ואיך ידבר פנחס לפניו:

**אלא לקיים ואין שלטון ביום המות**. כלומר שהי' מה' שתתעלם ההלכה ממשה ופנחס יהא רואה ויזכור הלכה שהבועל כו' קנאין פוגעין בו. משום ואין שלטון ביום המות ואין מות אלא השפלה כמו כי מתו כל האנשים דהיינו שירדו מנכסיהן כדלעיל פרק ע"א. וכלו' שלא יועיל השלטנות כלל ביום שהגיע עת השפלתו והעברת השררה לאחר:

**אלא ויקרבו ימי דוד**. משום ואין שלטון ביום המות:

**התחיל משפיל עצמו לפני יוסף וא"ל כו'**. כי אע"פ שהיה צריך לו לא היה לו להשפיל עצמו לדבר כך בל' הכנעה יתירה. אלא ה"ל למימר סתם בלשון צווי וגזרה כדרך גזירת האב על הבן שהבן מחוייב לקיים גזירתו של אביו אלא ודאי כך הוא טבע ב"א שלא לדבר בלשון שלטנות קרוב למיתה:

## פסקה ד

**ואין אתה מת**. ואף שידע יוסף שיעקב לא מת. הסתיר הדבר כי חש פן יעשוהו אלוה:

**שנאמר ויקרבו** תיבת שנא' מיותר (א"א) דריש לקיש דייק מדכתיב בתר הכי ושכבתי ולא אמר ואמות כמו שאמר מקודם (בראשית מ"ה:כ"ח) אלכה ואראנו בטרם אמות. ש"מ ששם אמר לפי דעתו. אבל אח"כ נאמר לו ברוה"ק שלא יהיה כן אלא שכיבה והוא ענין יקר ממיתה שעל זה אמרה יעקב אבינו לא מת:

**מהו ויקרבו** דוימלאו ימי מיבעי ליה:

**היום קובל עליך** שהיה מתקשה כנגדו. וכדאמרי' בדב"ר פ"א במשה היום קובל לפני הקב"ה אמר איני זז ומשה קיים. והכוונה בזה שהגיע עת הבאים למלאות מקומם ואין מלכות נוגעת בחברתה ולפי שהקב"ה חלק השלמים במספר כמשפטם בדורות זה אחר

זה דור דור וחכמיו. כאשר הגיע קץ השלם הזה והגיע עת הבא אחריו הרי הוא כאילו היום קובל ומבקש דין על הראשון כי הוא כגוזל יומו של הבא אחריו (יפ"ת) ועיין מ"ש בתנחומא:

**לומר כי הוא יקום**. שיעמוד ולא ישקע אלא אם מת אתה (מת"כ):

**קרב על חברו** ל' קרב ומלחמה. וי"מ ל' קריבה ממש מענין קרבו ריבכם:

**לא הגיע לימי אבותיו**. כי בדרך טבע היה ראוי לחיות כמותם וכדכתב הרמב"ם בהא דתנן בעדיות האב זוכה לבן בשנים כלו' שיהיו ימי חייו קרוב לחיי אביו לפי שכשהוא קרוב לו במזגו יהיה קרוב לו בימי חייו בלא ספק:

**בועז ועובד וישי** שכולם האריכו ימים הרבה מדוד. ועובד היה מסורת בידם שחי ת' שנה ויותר וכדמסיק המדרש (יפ"ת) וע' מ"ש בתנחומא:

## פסקה ה

**בשביל שהיא סיפק בידו לעשות**. אבל שאר האחים אין הדבר ברור שיוכלו להעלותו. שאע"פ שלא היו משועבדים למצרים. פחד שמא יעכבו בידם מלישא את יעקב שירצו להתכבד בהיותו נקבר בקבורתם (יפ"ת):

**ולפי שהשעה מסורה לו**. כלו' אפילו אם תמצא לומר ראובן ויהודה נמי היה סיפק בידם. ראוי לקרוא ליוסף טפי מאחר שהוא החשוב בשעה זו ולו ראוי לחלוק כבוד יותר לעת כזאת (יפ"ת):

**בשבילך אמרתי** טעם אחר למה לא קרא לראובן ויהודה. שליוסף יש לו יותר מקום לבקש אל נא תקברני במצרים שבשבילך ירדתי למצרים כו':

**בשבילך אמרתי אמותה הפעם**. אחר שאהבתיך בשיעור זה שבראותי פניך אמרתי אמותה הפעם כלו' מעתה איני חושש מהמות אחר שזכיתי לכך ראוי שגם אתה תאהבני ותפיק רצוני וע' מ"ש בתנחומא:

**טעון** שא עליו קינה מטעין עליך צער והספד להראות אהבתך. וכשמת אהובך פרוק מעליך הצער כי אהבתו כבר אבדה ואינך מצפה עוד ממנו גמול וקורת רוח. או פי' טעון ופרוק משאו של מטתו על שכמך:

**הוא חסד של אמת**. שאינך מצפה עוד לתשלום גמול. אבל החסד שעושים עם החיים אינו של אמת לפי שמצפה לתשלום גמול (ועיין ביפ"ת):

**למה** פי' למה לא יקברוהו לעת עתה במצרים עד שיעלוהו עם עצמות יוסף וכל השבטים משום שסופה של ארץ מצרים כו':

**שלא יעשו אותו ע"ז**. כי איש אלהים קדוש הוא והמה ראו שהרעב נסתלק בעבורו כדלעיל בס"פ פ"ט:

**לא קבל** מדכתיב אמר לנסכא ולא קאמר נסך כדקאמר סגיד. ואין ה"נ דבהשתחויה מיחה דניאל להבא אלא שמתחלה השתחוה לו שלא מדעתו:

**שלא יפדו בי המצרים**. כלו' שמא זכותו תגין עליהם להיות להם פדות נפש בהיותו קבור ביניהם כי קבורת הצדיקים מגין על בני מקומם והוא היה ראוי להגן עליהם ביותר כדמסיק ואני נמשלתי לשה כו' ובמצרים כתיב כו' (ועיין בנזה"ק):

**הם משתחוים לשה** דכתיב כי תועבה היא למצרים. ות"א ארי בעירא דמצרעי דחלין ליה עבראי אכלין:

**ולמה כל האבות כו'**. שאברהם בקש מערת המכפלה בכסף מלא וכן יצחק נקבר שם עם רבקה. וכן יעקב בקש זאת מדקאמר בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען דמשמע דעיקר קבורת הארץ היה חביב לו מצד עצמה:

**תובעים ומחבבים** התביעה בפה כאומרו תנו לי אחוזת קבר וקברתני בקבורתם. והחבה בלב:

**קבורת א"י** דבשלמא בחיים ניחא לזכות למצותיה ולחכמתה. אבל בקבורה מאי שנא הכא משאר דוכתיה:

**אמר ר"א דברים בגו**. יש סוד בדבר. וריב"ל בא לפרש הסוד ואמר מהו דברים בגו אתהלך לפני ה' בארצות החיים כלו' שסודו מבואר מתוך מקרא זה. וכדי לבאר זה מסיק אמרו רבותינו ב' דברים וכו' וה"ג בסה"מ ב' דברים בשם רבי חלבו ורבי חנינא. רבי חלבו אמר למה האבות מחבבים קבורת א"י שמתי ארץ ישראל חיים תחלה בימות המשיח ואוכלין שנות המשיח. ור' חנינא אמר מי שמת בחוצה לארץ ונקבר שם ב' מיתות יש בידו וכו'. ור"ל שרבי חלבו אמר שלפיכך נקרא א"י ארצות החיים לפי שמתיה חיים תחלה וכו' כדאי' שמתי א"י חיים מ' שנה קודם מתי חוצה לארץ. וגם מצינו סברת חז"ל שימות משיחנו מ' שנה. נמצא שמתי א"י החיים תחלה מ' שנה אוכלים שנות משיחנו. לא כן מתי חו"ל. ור' חנינא מפרש בארצות החיים לפי שהמת בח"ל ונקבר שם ב' מיתות יש בידו לפי שמלבד עיקר המיתה בסילוק הרוח מן הגוף עוד מת שנית בקבר מצד עצמותיו שנשאר עוד בהם כח חיוני מעט הנקרא הבלא דגרמי שיורד תמיד שפע טל עליון הנמשך מצחצחות העליונים על עצמות הצדיקים להשביע בצחצחות כח נפשם הכלול עוד בתוך עצמותם בקבר שאין שפע זה יורד כראוי אלא בא"י המכוונת כלפי ארץ החיים העליונה אשר משם יורד זיו טל העליון מקור החיים (נזה"ק):

**ושם תמות** ושם תקבר. דייק דלערבינהו קרא שם תמות ותקבר וקאמר ושם תקבר להקיש אל המיתה בתיבת ושם (כלי חמדה):

**א"כ הפסידו הצדיקים שהם קבורים בחוצה לארץ**. אמילתא דרבי חלבו קאי דאמר שמתי א"י חיים תחילה לימות המשיח ואוכלים שנות המשיח דא"כ הפסידו צדיקי ח"ל שכר של ימות המשיח:

**ועושה אותן כמערות** פי' אותן המחילות עושה אותן כמו מערות:

**והן מתגלגלים** לפי שא"י קדושה ושם מקום ירידת הנשמה הטהורה ממקום העליון המכוון כנגדה:

**הנה אני פותח** פי' הפתיחה הינו המחילות שתעשינה בצדי הקברות עד יעלו דרך שם לא"י:

**ואח"כ ונתתי רוחי בכם**. דהיינו שקודם שיחיו יתגלגלו דרך מחילות לא"י ושם יתן בהם רוח חיים ויחיו:

**שנא' נותן נשמה לעם עליה**. דהיינו א"י (יפ"ת) וע' באותיות דר"ע אות טי"ת ותמצא נחת: **בפילים** שער:

**מה מועיל זה כו' ותבאו ותטמאו את ארצי**. ובזוהר תרומה הקשה יעקב ויוסף שיצאה נשמתן בח"ל ואמרו להעלותן לא"י אע"ג דכתיב ותבאו ותטמאו את ארצי. ותירץ דשאני יעקב ויוסף שהיו צדיקים גמורים והיו מרכבה לשכינה ולא טימאו כלל במותם:

**וכפר אדמתו** שהאדמה מכפר עליהם. ובירושלמי דכלאים אי' וז"ל כיון שמגיעין לא"י נוטלין גוש עפר ומניחין על ארונו שנא' וכפר אדמתו:

**קברו אותי בכלים צבועים**. ס"ל כמ"ד כסות היורדת עם אדם לשאול היא באה עמו. ופלוגתא היא בירושלמי דכלאים:

**צבועים בדרוקא** שם מקום וצובעים שם הבגדים במראה תכלת שהוא ממוצע בין הלובן והשחרות. והיינו דקאמר לא לבנים ולא שחורים (יפ"ת). והמת"כ גרס צבועים דבריקא. ומפרש צבוע ברק שאינו לא לבן ולא שחור והכוונה שלבוש הלבן הוא סימן על נקיון זוהמת חטא כענין שנא' אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. ולכן אין ראוי ללובשו אלא צדיק גמור. לכן ר' יוחנן בהסתפקו אם יעמוד בתחיה עם הצדיקים או עם הרשעים. לכן לא רצה בלבנים פן יעמוד עם הרשעים ויבוש במלבושיו שהוחזק לצדיק. ולא בשחורים פן יעמוד עם הצדיקים ויבוש במלבושיו שהם שחורים ומגונים:

**שלשה דברים כו'**. עיין לקמן פ"ק:

**לנכרי** פי' איש אחר שלא נטפל בי בחיי:

**והיה קורא על עצמו**. פי' בעת מיתתו קרא על עצמו כי ראה שכבר בא קצו:

**י"ג שנה חשש כו'**. עיין לעיל פ' ל"ג מ"ש:
**אוי לכם** שיסורי הצדיקים מכפרים על הדור. ולכן כשנתרפא אמר אוי לכם כו' שמעתה פסק מהם אותו זכות:
**אפי' כן** ל"ג ליה ולעיל פ' ל"ג ובירו' ליתא (יפ"ת):

# פרק צז

## פסקה א

**יראו את ה' קדושיו**. אקרא דויברך את יוסף קאי. ועז"א בשעה שבירך יעקב את יוסף היו פניו מצהילות והשבטים אומרים דין כל עמא עם קיימא פי' זה מנהג כל העם להטות רצונם עם מי שהשעה עומדת לו שהרי יוסף בשביל שהוא מלך נוטה אחריו אבינו יעקב ולפי שהיה ירא יעקב אפשר שיפרקו עול מורא שמים לומר אחר שיעקב ברוח נבואתו אינו מברך אלא ליוסף נראה שאין תועלת אלא למי שהוא טוב המזל. לכן אמר יעקב להם יראו את ה' קדושיו כי לא יחסרו כל טוב:

## פסקה ב

**ואמרי לה** רבי ברכיה אמר זה בשם ר"י ור"ל דפליגי בה כדמפרש:
**ומביט כו'** לראות ולהשכיח לרעות אותם במרעה טוב ושמן. כך היה השגחת השי"ת על האבות בשביל מעשיהם הטובים. ולפיכך כתיב אשר התהלכו אבותי לפניו שהשגיח עליהם בהשגחה מעולה:
**ר"ל אמר לנשיא כו'**. סבר שלפיכך כתיב לפניו כנשיא זה שהזקנים הולכים לפניו והוא אחריהם ולהודיע שהוא נשיא כי המה סיבת נשיאותו כך האבות הודיעו ופרסמו אדנותו של השי"ת בעולם:
**אנו צריכין לכבודו** פי' להשגחתו:
**לכבודינו** שאין נשיא בלא זקנים:

## פסקה ג

**קשה היא הפרנסה כו'**. נתבאר לעיל פ"ך סי' כ"ב:
**מה גאולה כפלים כו'**. עיין לעיל פ"ך גרס מה גאולה פלאים אף פרנסה פלאים. וע"ש ביאורו. וגי' הספר י"ל שמצינו כפל לשון גבי גאולה נחמו נחמו. אנכי אנכי. וכן רבים. והוא מורה על הקושי (מת"כ):
**קשים מזונותיו של אדם כקי"ס**. וכן הוא בפרק ע"פ ויליף זה מדכתיב לגוזר ים סוף לגזרים וסמיך ליה נותן לחם לכל בשר:

**יברך את הנערים זה יהושע וגדעון כו'**. דאיקרו נערים כדכתיב ויהושע ב"נ נער והוא היה מאפרים. ובגדעון נא' הצעיר בבית אבי והוא היה ממנשה והיה ברכתן ע"י המלאך וכדמסיק. ודרש מדכתיב עתה באתי לומר שנדחה בימי משה ועתה הגיע זמנו לבא. והוא המלאך שנא' עליו כי שמי בקרבו ואמרו בפ"ד דסנהדרין זה מטטרון ששמו כשם רבו ובכל מקום שהוא נראה הקב"ה נראה. והוא שר העולם דעליה אתמר נער הייתי וגם זקנתי כמבואר בפ"ק דיבמות. וכדי לבאר זה מייתי ענין גילוי המלאך ליהושע ומסיק עלה צעק מתוך צפורני רגליו. פירשו המפרשים שהתנפל ארצה לפני רגלי יהושע לבקש ממנו שלא לדחותו כאשר עשה לו משה רבו שבעבור זה היה תלוי ועומד באויר ולא היה יכול לבא לא למעלה ולא למטה כדמסיק. ודייק מדכתיב עתה באתי דייקא דמשמע עתה שכבר מת משה רבך הנה באתי כעת להנהיג את ישראל והטעם בזה עיין באורך ביפ"ת (נזה"ק):

**מה הדגים הללו אין העין שולטת בהן**. לפי שהמים מכסים עליהם:

**מה דגים כו'** דלענין הרבוי מחול ירבון או כעפר הארץ מבעי ליה (יפ"ת):

**אין אתם מתיראין מן העין**. בתמיה. משום דקאמרו ליה ואני עם רב. מהדר להו איך לא ייראו מהעין. ולכן ראוי להם להסתר מהעין. וז"ש ויאמר אליהם יהושע אם עם רב אתה עלה לך היערה ובראת לך שם וגו' וכדמפרש בפרק י"נ דקאמר להו לכו והחבאו עצמכם ביערים שלא תשלוט בכם עין הרע. ופרשב"ם ויאמר להם יהושע להוסיף נחלה אי אפשר אך עצה טובה אני נותן לכם שאם עם רב אתה עלה לך היערה ובראת כרות היער ותבנה לך שם בית מושב כדכתיב וברא אותם בחרבותם:

**אמרו לו זו היא ברכה**. ולכן אין אנו צריכין להסתר מהעין כעצתך וזהו שאמר ויאמרו בני יוסף לא ימצא לנו ההר וכדפרשב"ם בפרק הנזכר כלומר אין אנו חוששין לאותו הר היינו יער כדכתיב התם הר יהיה לך כי יער הוא ע"כ:

**ד"א מה הדגים הללו אין נתפסין**. כצ"ל (א"א) וזה גם כן מכלל הברכה שעם היותם רבים לא ימעטו וישוחו אלא ממה שהם מפסידים לעצמם כמו שהיה בזמן ההוא שע"י מריבתם וגם שלא ידעו להזהר בלשונם נלכדו וכענין הדגים שאינן נתפסים אלא בגרונם שעל ידי רדיפתם אחר המזונות נאחזים במצודה רעה. ואם תפרש נתפסים בגרונם שבחכה ובמצודה נאחזים בגרונם. גם כן הם הסיבה שמכניסין ראשן במצודה. ולהכי נקט לשון שלילה (יפ"ת):

**ויאמרו לן אמר שבלת**. הרי שעל ידי דבורם נתפסים. והדיבור מתייחס לגרון ע"ד לא יהגו בגרונם:

**כך הן ישראל** אע"ג דאין זה מיוחד לבני יוסף. וכן הא דר' לוי בסמוך. י"ל שתלה הדבר בזרע יוסף לפי שכל ישראל נקראו על שמם כדאי' לעיל פ' ע"א. ומברכת בני יוסף יתברכו כולם וכדכתיב להדיא בך יברך ישראל לומר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה (נזה"ק):

**בלילה אחד** כלו' בזמן אחד שהרי כשהיו נולדים מיד היו המצרי' משליכין אותם ליאור וכיון שהושלכו כל אלו יחדיו נראה שלידתן ועבורן שוה. ואע"ג דאיכא יולדת לרע"א ואיכא לרע"ב ואיכ' לרע"ג כדאי' בפ' המפלת. לא נחית הכא להאי דיוקא ונקט בלילה אחד במקום זמן אחד (יפ"ת):

**ועלו בזכותו של משה**. שאחר שהושלכו ליאור עלו דרך נס בזכותו של משה ואתי כמ"ד בפדר"א שכל הילדים שהושלכו ליאור עלו דרך נס שהיה היאור פולטם במדבר ושוב עלו ובאו מצרימה אל אביהם ואמם. וקאמר הכא שהיה הדבר בזכותו של משה בהיותו השורש הכולל לס"ר נשמות שבדורו והוא האיר מאורו לכולם (נזה"ק):

**כולם לרגלי עלו** פי' בשבילי. כמו ויברך ה' אותך לרגלי. ודרשו כן ממלת רגלי. דלפי פשוטו הל"ל רגליים (רש"א) ועיין מ"ש בש"ר פ"א סימן כ"ט:

**בגבול דגים ש"ר** ביאור שהוא גבול של דגים:

**מי ששמו כשם הדג כו'** דדיק. למימר וידגו לרוב בקרב הארץ לרמוז כי מי ששמו כשם הדג בנו מכניסן לארץ נון בנו יהושע בנו דדג תרגומא נונא (נזה"ק):

## פסקה ד

**ידא דדחית תליתאי דעלמא**. כלו' שבבואו לדחות כח ידו א"ל אביו ידי שהיתה דוחה ונצח המלאך שהוא שליש של עולם אתה מבקש לדחותה. ועז"א לא כן אבי וגו' כי אינני מבקש לדחות ידך בכח אלא מצד היושר. כי חק היושר הוא שלא לדחות הבכור מפני הצעיר. ויעקב לא חשש לדבריו לפי שעשה כן ברוח הקודש:

**ידעתי מעשה ראובן כו'** דאם לא כן ידעתי ידעתי למה לי:

**ידעתי מעשה ראובן כו'**. ר"ל שיעקב ידע בנבואה שראובן לא חטא כמ"ד בפרק במה בהמה שביקש ראובן לחטוא ולא חטא שכבש יצרו בשעת מעשה. וכן ידע במעשה יהודה שהמלאך של התאוה הטהו. וז"ש לו יעקב ליוסף מה דברים שלא נתגלה לך נתגלו לי. דברים שנתגלו לך כו' (יפ"ת):

**דברים שנתגלו לך** היינו מכירתך. כי יוסף למה שראה מה שנמשך לו מקנאת אחיו בו על אהבת אביו אותו מהם. היה מקפיד בהיותו מטיל קנאה בין מנשה ואפרים בהודיעו חבה יתירה לקטן וחשב כי לא ידע יעקב מזה שמכרוהו. לזה אמר לו יעקב שאם הנסתר

ממך נודע לי כ"ש המכירה שנודע לך. ואע"פ שהחרימו שלא לגלות ושתפו את ה' ביניהם כשנמצא יוסף התירו החרם (יפ"ת):

**ואפשר כן** שכל כך יהיה זרעו עד שיתמלא ההם כל העולם כולו:

**מדמים** משתיק. כד"א שמש בגבעון דום:

**עבדא בישא** כך אמר יהושע אל החמה. וע"ל סוף פ' פ"ד:

## פסקה ה

**כשם שקדמו כאן כו'**. דק"ל מה ת"ל וישם את אפרים לפני מנשה הרי כבר נא' כאפרים וכמנשה. אלא ללמדך שהדים אפרים לכל דבר כדמסיק:

**קדמו בתולדת** אלה תולדות בני אפרים ואח"כ אלה תולדות בני מנשה. ביוחסין לבני אפרים תולדותם למשפחותם ואח"כ כתיב לבני מנשה. כ"ה הגיר' בכל הס' והיא מוטעת. וכבר תקנה בעל מת"כ וז"ל ה"ג קדמו בתולדות לבני אפרים תולדותם כו'. אבל גיר' הספר אלה תולדות כו' ביוחסין כו' הוא טעות כי אין זה מקרא בשום מקום וגם הוא תולדות הוא יוחסין. ובעל יפ"ת כ' דה"ג קדמו בתולדות בתחלה תולדות אפרים ואח"כ תולדות מנשה. ואולי מדכתיב וירא יוסף לאפרים בני שלישים וגו' גם בני מכיר בן מנשה. וההפרש בין תולדות ליוחסין. שתולדות פירושו שהוליד תחילה בנים. ויוחסין הוא לדעת יחס כל אחד:

**קדמו בנחלה** זאת נחלת בני אפרים ואח"כ זאת נחלת בני מנשה. נראה דצ"ל ואח"כ נחלת בני מנשה ומה שמצינו בפרשה פנחס ופ' מסעי שהקדים מנשה לאפרים י"ל שלא הקדים תמיד אפרים אלא בקדימת מעשה כמו בנחלה וכדומה. אבל לענין קדימה בכתוב מקדים לפעמים גם למנשה מפני כבוד בכורתו אע"פ שאפרים גדול ממנו (נזה"ק):

**קדמו בברכה** שכל המתברך בהם מזכיר ראשונה את אפרים לפני מנשה:

**קדמו בברכה וישם את אפרים כו'**. פי' קדמו בברכת יעקב עצמו:

## פסקה ו

**ואלהים פקוד יפקוד אתכם**. ט"ס הוא שבהאי דיעקב לא כתיב זה אלא בקרא דיוסף וכצ"ל והיה וכו':

**בר אחוי דר' יוסי אמר שלשה**. כצ"ל:

**שלשה סימנים נתן להם. הזקן הבא בסיגנון שלו אנכי כו'**. שלשה סימנין נתן להם יוסף שהזקן פי' החכם הבא בסיגנון שלו פי' בנוסחא שלו אנכי. והממנה מכם כו' זהו הגואל ומפורש בש"ר פ"ג על הכתוב לך ואספת את זקני ישראל כו' פקוד פקדתי כו' (שמות ט"ז) (אמר הקב"ה למשה) מסורת היא בידם מיוסף שבלשון הזה אני גואלם לך אמור

להם זה הסימן. ומהו פקד פקדתי כו'. אמור להם כמו שאמרתי ליעקב אביהם כן אעשה. ומה אמרתי לו אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה. וכן יעקב אמר לבניו והיה אלהים עמכם והשיב אתכם. מיד ושמעו לקולך. למה שמסורת גאולה הוא בידם שכל גואל שיבא ויאמר להם פקידה כפולה גואל של אמת הוא עכ"ל המדרש שם. והא דמייתי הכא סימנים שמסר יוסף. משום דקצתם רמוזים בדברי ישראל אליו הנזכר פה:

**בסיגנון שלו אנכי** שיגיד דבריו לפני ה' מי אנכי כי אלך וגו' אנכי בא אל בית ישראל. וכן מ"ש לו ה' וזה לך האות כי אנכי שלחתיך. ורבי חוניא מוציא זה לפי שלא נזכר לשון אנכי בדברי משה לישראל (יפ"ת):

**והממנה מכם זקנים** דהיינו אלהים שדיינים נקראו כך:

**בן שהשכיל ולא עשית כמעשיהם**. כצ"ל פי' ולא עשית כמעשיהם של אנשי שכם כדמפרש שבשכם נפרצה הערוה וגדרת אותה לפיכך תהא השכם בחלקך (נזה"ק):

**בשכם נפרצה הערוה** שמיום המבול עמדו או"ה גדרו עצמן מן הערוה כדלעיל פרשה ע' ושכם בן חמור פרץ את גדרן שענה את דינה וכל בני העיר לא מיחו בידם:

**זו הבכורה ולבושו של אדם הראשון**. הכוונה כי הבכורה היה לצורך העבודה קודם מת"ת כדלעיל פ' ס"ג ולבושו של אדה"ר היו כבגדי כהונה כדאי' בפדר"א ובזוהר וכדמפורש במדב"ר פ"ד וז"ל מתחלת ברייתו ש"ע היה אדה"ר בכורו ש"ע וכיון שקירב קרבנו לבש בגדי כהונה גדולה שנא' ויעש כו' כתנות עור וילבשם. ולכן כאשר ניתן הבכורה ליוסף לענין העבודה מסר לו ג"כ לבושו של אדה"ר שהם בגדי כהונה. ושניהם לקח מיד האמורי זה עשו:

**במצות ומעשים טובים** כי אלו הם חרבם וקשתם של הצדיקים כאומרו רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם. כי לא בחרבם ירשו ארץ:

**זו שכם ודאי** פי' עיר ששכם שניתנה לו ונקבר בה. ופירוש שכם אחד על אחיך. שכם שהיא חלק יתירה לך על אחיך ויחסר מהכתוב מלת חלק:

**וכי אמורי היה והלא חוי היה**. כדכתיב שכם בן חמור החוי. ועם חוי הוא זולת עם אמורי כדכתיב וכנען ילד את צידון וגו' ואת האמורי וגו' את החוי וגו' (בראשית י' ט"ו) וכל אחד היה לעם בפני עצמו אלא חוי בכלל האמורי פי' שפעמים נאמר אמורי על כל ז' אומות בדרך העברה כמו לתת אותנו ביד האמורי (יהושע ז':ז') וזולתם. ואפשר הטעם להיות אמורי עם גדול שבהם. והשאר טפלים אצלו (יפ"ת):

**ולא היה אבינו יעקב רוצה**. כדלעיל פרשה פ'. ובמדרשות אמרו שנתכנסו או"ה ועשו מלחמה גדולה כדאי' בס' הישר ובילקוט:

# פרק צח

## פסקה א

**אקרא לאלהים עליון**. הקדים המדרש מקרא זה לומר שיעקב תחלה קרא לי"י שיסכים עמו. וסמך הענין אהאי קרא דכתיב אקרא לאלהים עליון כדמפרש. ורמז קריאת ה' בויקרא יעקב אל בניו כדר"י ורבי פנחס דבסמוך (יפ"ת):

**לאל שגמר עלי ביום הכפורים**. דריש גומר ל' גמרא ולימוד. ומפרש שהודיענו ביה"כ תשובת שאלתי בר"ה שאני קורא לאלוה לברך את השנה והוא נודע לי ביה"כ ע"י גורלות השעירים. כי כשגורל ה' היה עולה בימין היה סימן טוב:

**זה אבינו יעקב** כשבא לברך את בניו קרא לאלהים כדבסמוך:

**שהסכים הקב"ה עמו** כלו' שהסכים עמו בברכה והשפיע עליו רוה"ק לתת לכל אחד כראוי לו. אבל הוא מדעתו ודאי שלא יכוין לתת לכל אחד לפי הראוי. ולפי שהסכים הקב"ה עמו בברכתו לכן זכה אח"כ כל שבט בחלקו כברכת יעקב זבולן לחוף ימים וגו' וכן כל השאר. והיה על פי הגורל שהיתה מאת ה'. והיינו דמייתי הכא בחיק יוטל את הגורל וגו' דמפרש ליה בגורל השבטים וכצ"ל ד"א אקרא לאלהים עליון זה אבינו יעקב שנא' ויקרא יעקב אל בניו לאל גומר עלי שהסכים עמו ליתן לכאו"א לפי מה שהוא. בחיק יוטל את הגורל כו':

## פסקה ב

**זה גורלו של יוה"כ**. מפרש לה מתחילה בגורל יוה"כ שהיה בכוונה רצויה מאת ה' להיות הגורל לי"י עולה בימין בהיותם עושים רצונו ש"מ וההיפך בהיפך ח"ו. ותו מפרשי ליה בגורל השבטים בחלוקת הארץ שהיה ע"פ ה' שהרי הגורל היה מדבר לומר אני חלקו של פלוני וכדלקמן בבמדבר רבה פ' כ"א:

**ויקרא יעקב לאל**. דה"ל למימר ויקרא יעקב לבניו או ויקרא יעקב את בניו. אלא דרמיז ביה למימר ויקרא יעקב לאל להיות עם בניו. ופירש ויקרא תפלה כמו אקרא לאלהים עליון. ואל בסגול כמו בצר"י. ור"ל שקרא והתפלל לה' שיהיה עם בניו בברכתו להשגיח בהם ולשמוע בתפלתם:

**זימנו לבניו** פי' שיהיה ה' מזומן מיד לשמוע בקולם ע"ד והיה טרם יקראו וגו':

**עשאו אפטרופוס על בניו**. ר"ל שאפי' בזמן שאינן הגונין ואינם קוראים אותו יהיה ה' מרחמם כאפטרופוס היתומים שמספיק להם צרכיהם בקטנותם שאינם יודעים לשאול (יפ"ת):

**האספו מארץ מצרים** שהוא יעוד על הגאולה גאולת מצרים שבהיותם מפוזרים בארץ מצרים אמר האספו והקבצו יחד לרעמסס לצאת משם יחד ביד רמה כדכתיב ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכתה. וכה"ג נמי דריש לה בגאולה העתידה שאמר האספו מעשרת השבטים והקבצו יחד למקום יהודה ובנימן ומשם יעלו יחד למלחמת ב"ד (נזה"ק):

**צוה אותן להיות כו'**. משום דכתיב בתריה ושמעו בני יעקב כי שמיעה זו מה טיבה. לכך אמר שגם זה הוא אזהרה לדורות לעשרת השבטים שצוה אותן להיות נוהגים בשבט יהודה ובנימן בכבוד כקטן החולק כבוד לגדול כי יהודה ובנימן עיקר ועשרת השבטים טפל:

**הטהרו** מעבירות או מטנופת עכו"ם וע"ד הסירו את אלהי הנכר והטהרו:

**הטהרו המד"א ויאספו אל ירושלים ויטהרו את הלשכות**. כ"ה גי' רוב המדרשים אבל לא נמצא מקרא זה בתנ"ך. והיפ"ת גרס ויאספו בני המשוררים ומן הככר סביבות ירושלם וגו' ויטהרו הכהנים והלוים ויטהרו את העם. ונמצא כאן ל' אסיפה ול' טהרה. אולם בתנחומא הגיר' פשוט ומבורר האספו ואגידה לכם א"ר פנחס הכהן מהו האספו הטהרו כענין שנא' תסגר מרים שבעת ימים ואחר תאסף (במדבר י"ב:י"ד) והיא הטהרה מצרעתה. וכ"ה גי' הילקוט כאן:

**חברו כתיב** לומר שיהיה כולם כאיש אחד. ואע"ג דכתיב שיקח ב' העצים והיו אחד בידו שמעינן שיהיו לאחד. היינו שלא יחצו לב' ממלכות כמו שהיו תחלה יהודה ואפרים. אבל היה אפשר שיהיה בין היחידים שנאה ותחרות כדרך העולם. אבל מדכתיב חברו משמע שיהיו כולם באהבה כאיש אחד (יפ"ת):

**נעשו בני ישראל** פי' אם נעשו:

**התקינו עצמן לגאולה** והכי נמי ה"ק האספו ואגידה לכם את אשר יקרה אתכם באחרית שע"י האסיפה יזכו לגאולה שבאחרית הימים (יפ"ת):

**ר"ס אמר מפלת גוג הראה להם**. דס"ל דפירוש אשר יקרא אתכם ל' מקרה וצרה. כמו וקראת אתכם הרעה. והיינו גוג שבא על ישראל לשלול שלל ולבוז בז. והודיעם זה יעקב לבשרם שלא ייראו רע. שבידם יפלו (יפ"ת):

**ר"י אמר בנין בהמ"ק הראה להם**. ס"ל דפירוש אשר יקרא ל' קריאה והכרזה והיינו ביהמ"ק שעל ידו יקראו הכל בשם ישראל ויחפצו לבוא אצלם כאומר לכו ונעלה וגו' אל בית אלהי יעקב. והודיעם זה לפי שהוא הכבוד הנפלא וההצלחה המקוה כדי לבשרם בטוב ה' (יפ"ת):

**לגלות להם את הקץ**. שצדיקים היו השבטים וכל הדור ההוא והיה יעקב בטוח בהם שאע"פ שהקץ הוא לאורך ימים לא ישובו מאחרי ה'. ומ"מ נתכסה ממנו כדי שלא יודע לבאים אחריהם ורבים יתיאשו אילו ידעו שהוא לעתים רחוקות:

**ואתה דניאל סתום וחתום**. אלמא שנגלה לו מדמזהיר לו שלא יגלה. ומדכתיב בתר הכי ואני שמעתי ולא אבין ויאמר לך דניאל כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ. שמעינן שנתכסה ממנו:

**מלמד שבא לגלות להם את הקץ ונתכסה ממנו**. דאל"כ פתח בהגדת אשר יקרא אתכם באחרית הימים ומסיים ראובן בכורי אתה והלא אין זה הגדת מה שיהיה באחרית הימים. אלא שנתכסה ממנו והתחיל לומר דברים אחרים:

**משל לאוהבו של מלך** אין משל זה מדברי ר"י הנזכר. דלפי משל זה לא נתכסה ממנו הקץ. אלא מפחד המלך ובושתו שתק מהדבר. ונראה דה"ג ד"א משל כו' (יפ"ת):

**נפנה** נפטר ופונה והולך והניח חיים להנשארים:

**מסטורין** דבר סתר. ולפי המשל הזה נראה שגלוי הקץ כהולך רכיל מגלה סוד בלתי ישר הגלותו בעיני המלך. ולכ בהביטו פני המלך נזור אחור מפני היראה או הבושה. וביאור המאמר כדלעיל:

**הוו זהירין** וזה אומרו ושמעו אל ישראל אביכם וכדר' יהודה דמפרש ושמעו לאל ישראל אביכם:

**כך היתה עדתו של קרח כו'**. עד סוף הסימן אין לזה קשר פה וכבר כתב באב"א שטעות נפל בהעתק. ומקום מימרא זו היא לקמן בפרשה זו גבי כיון שבא משה התחילו מקרבו. וכן כתב המת"כ וכנ"ל עיקר (נזה"ק):

## פסקה ג

**מכאן שהיו מפוזרים**. דמדאכפל ואמר הקבצו משמע שלא נאספו מעצמן אלא ע"י מלאך או רוה"ק שנוסרה בהם להיותם נאספים בשעה קלה עם היותם מפוזרים בארץ מצרים (יפ"ת):

**שמעו לאל** ויהיה אל נדרש פעמים. מושך עצמו ואחר עמו והאל"ף נדרש בסגו"ל. ונדרש בציר"י:

**אל הוא ישראל אביכם**. וכדאמ' בפ"ק דמגילה דיעקב נקרא אל. וכ"ה לעיל סוף פ' ע"ט:

**אף אביכם בורא עולמות**. שבזכותו נברא העולם ונעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית שעל זה נאמר ועתה כה אמר ה' בוראך יעקב יוצרך ישראל וכמבואר לקמן ויק"ר פ' ל"ו:

**מה הקב"ה מחלק עולמות**. כדכתיב יצב גבולות עמים ליתן לכל אומה חלקה. אף אביכם מחלק עולמות בחילוק הברכות בין בניו לכל או"א כפי בחינתו ושרשו:

**א"ל אל ישראל שבשמים אביכם**. וה"פ ושמעו שאל ישראל שבשמים הוא אביכם ואין זולתו:

**אף הוא פי' בשפתיו**. כלומר אע"פ שהוא ודאי צדיק באמונתו הוצרך לפ' בשפתיו מה שבלבו כחו שפירשו הם כדי שלא יראה יוצא מכללם (יפ"ת):

**ואומרים שמע ישראל** אין לספק דשמע ישראל דברי מרע"ה לישראל כדכתיב בתריה ואהבת את ה' וגו' והיו הדברים האלה וגו'. אלא מיהו בני יעקב אמרו פסוק זה ונקט משה לשנייהו (יפ"ת):

## פסקה ד

**דבר לשבח** ואע"ג דפחז כמים ע"כ קנתור הוא. ה"ק אתה ראוי לבכורה ומ"מ הפסדת אותה מפני פחזותך:

**את בכור ועשו בכור**. פי' אתה בכור מיוחד ולא כעשו. וזהו לשבח. ולפי מ"ש לגנאי י"ל דה"ק ראובן בכורי אתה בתמיה וכי אתה ראוי לבכורה כמותי (יפ"ת):

**אם מצא מוטב** כדלעיל פרשה ס"ה:

**ואת וילך ראובן בימי קציר חטים**. דאתא לאשמועי' שהיה נשמר מן הגזל כדלעיל פ' ע"ב:

**ואת וילך ראובן** וענין בכורה אצל זה לפי שהבכור על הרוב לו זרוע עם גבורה שהוא ראשית און והיינו דקאמר כחי וראשית אוני. וכשהוא רע בכח ידו גוזל וחומס:

**אלו זקפי המלחמה** כצ"ל. ופי' זקפי גבורים כמו זקיפין לפניהם דפרק משוח מלחמה. וילפי' במדרש אבכיר שגבורי המלחמה היו מראובן מדכתיב ביהושע ויעברו בני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה כארבעים אלף חלוצי הצבא עברו לפני ה' למלחמה:

**אלו זקפי המלחמה** לפי שהזכיר הבכורה על הגבורה הזכיר מה שצאצאי מעיו יהיו כמוהו:

**ופני אריה פניהם** והיינו יתר עז. כי מה עז מארי ואע"ג דהאי קרא ופני אריה פניהם בבני גד כתיב. יליף בני ראובן מק"ו מבני גד שהיו פניהם פני ארי':

**לא ראיתי טיפת קרי**. וענין הבכורה אצל זה. לפי שלהיותו גבור וחזק המזג הוא יותר מוכן לשלוט בו יצה"ר:

**ואת וילך וישכב את בלהה**. מפרש קרא כפשטיה. ודלא כמ"ד בלבל יצועי אביו לבד. ופלוגתא היא:

**שירוי חילי** ראשית חוליי. ושירוי צערי פי' וראשית צערי כדאי' באגדת בראשית שא"ל יעקב שמיום שנולדת הייתי אומר שמא עולה ראובן לגג וימותך שמא ירד למטה ויפול את היית ראשית אוני עכ"ל וזהו שירוי צערי:

**הבכורה היתה שלך** והיינו דקאמר ראובן בכורי אתה. ויתר שאת היינו כהונה כמד"א וישא אהרן את ידיו. ויתר עז היינו מלכות כד"א ויתן עז למלכו וכדלקמן פ' צ"ט:

**לא שלך היתה הבכורה כו'**. מפרש דה"ק ראובן בכורי אתה בתמיה הלא אתה כחי וראשית אוני טיפה ראשונה שלי שנתעברה אמו בלילה ראשונה ולכן לא שלך היתה הבכורה שאז היה כל מחשבתי ברחל וחוששין לזרע האם (נזה"ק):

**כל החרישות** רמז לשמוש מטתו ולשון ערומים תבחר לשון נקי:

**עכשיו חזרה כו'**. ר"ל דמצד החטא לחוד לא היה נענש בכך שתנטל הבכורה ממנו. משום דקשה לשלשת היוחסין שתעקר כדלעיל פ' פ"ב. וכן אילו לא חטא אע"ג דהיה מחשבתו ברחל מ"מ לא היה נטלה ממנו בכורתו. אבל עכשיו שחטאת ובלאו הכי יש צד קטרוג על בכורתך בהיות מחשבתי ברחל. נדחית אתה מן הבכורה בקל כדי להחזירה לבעלים הראשונים (נזה"ק):

**פחז כמים אל תותר ר"א אומר**. משום דפחז שם דבר וכיון שדיבר עמו לנוכח הל"ל פחזת. לכך כל או"א רמיז ביה נוטריקון:

**פחזת חטאת זנית** כלו' ע"י הפחיזה והמהירות שלא בישוב הדעת נכשל בחטא זנות אלא ששב אח"כ בתשובה שלימה:

**ר"י אומר פרקת עול כו'**. דריש נוטריקון כה"ג דרבי אליעזר. פרקת עול ומפרש במה פרק עול ועז"א שהיה בשני דברים. האחד חללת יצועי ופגעת בכבודי ועברת על מצות כבוד אב. והשנית זע יצרך עליך בזנות (נזה"ק):

**ראב"י אמר פסעת כו'**. ס"ל שלא שכב ממש אלא שבלבל יצועי אביו לבד ודריש פסעת על דעת לפגוע בכבוד אביך. ועי"ז חבת בבכורתך שאבדת בכורתך. וכן זר נעשית למתנותיך בכהונה ומלכות כדלעיל. ולא כללם יחד עם הבכורה. משום דהבכורה מיד היה. והכהונה והמלכות לאחר זמן (נזה"ק):

**אמרו עד עכשיו** פי' אמרו חכמים עדיין צריכין אנו למודעי. שס"ל לר"א המודעי שבקש לחטוא בזנות ואח"כ התגבר על יצרו ולא חטא. ומ"מ מחשבתו זאת נעשית קצת בפועל לבלבל יצועי אביו משום עלבון אמו. וע"כ כינה אותו עלבון שכיבה לפי מחשבתו. ומשום שעשה על זה אח"כ תיכף תשובה שלימה נמחל לו אותו עון לגמרי. וכל זה נכלל בדברי ר"א המודעי שפי' זעת חרדת פרח חטא מעל ראשך. שפי' פחז בסירוס. ור"ל זעת

חרדת מיראת שמים ופירשת מעבירה. וגם זעת חרדת בחרדת התשובה על החטא. ומזה פרח החטא מעל ראשך כי נתקבלה תשובתך:

**עשית כפחזים כו'**. פי' נעשית כרצים הנמהרים בהילוכם שע"י מהירות מרוצתם נשתברו שוקיהן פי' רגליהם. כן אתה ע"י מהירתך חטאת ונכשלת. וכן אי' במדרש אבכיר ז"ל נדמית לפוחזים המקפיצים ורגליהם נשתברו. ואח"ז מתחיל כמים רבנן אמרי אתה חטאת במים כו' (יפ"ת):

**כמים רבנן אמרי אתה חטאת במים**. היינו ש"ז הדומה למים יבא משה רבינו שנא' בו כי מן המים משיתיהו ויקרבך שאמר יחי ראובן ואל ימות שבזה התפלל עליו כדאי' בסוטה. ובודאי עשה תשובה. אלא שהיה קבלת תשובתו תלוי ועימד ברפיון עד שהתפלל משה עליו כדלקמן סי' ח':

**כמים מה מים ניתרין כו'**. פ"א על תיבת כמים. אליבא דר"א ב"י דלעיל שלא חטא בזנות כלל ואפי' במחשבה לא חטא אלא שבלבל יצועי אביו משום עלבון אמו. ולכן אף בלא תשובה ובלא תפלה כיון שנענש שניטלה ממנו הבכורה והכהונה והמלכות נתכפר עונו. וזהו מה מים ניתרין וניגרין ממקום למקום כך הותרה לך עוונך שצפו ועברו כמים הניגרים ולפ"ז לא הוצרך משה לקרבו:

**ר"א המודעי כו'** אזיל לשיטתו דלעיל שלא חטא במעשה בזנות אלא במחשבה ובלבל יצועי אביו. ולכן בלא תשובה לא הותרה לו. אך כיון שעשה תשובה שלימה הותרה לו תיכף בלא תפלת משה. וז"ש כך עשית לך מקוה של מים כלומר עשית תשובה שלימה וטיהרת עצמך מעונותיך:

**לא ויתרת לך כלום**. כלו' לא הנחת לך שום ויתרון שהפסיד כל מעלותיו בכורה כהונה ומלכות:

**אל יהי לך ויתרון עון**. פי' אין לך שום שארית עון. ואזיל לטעמיה דס"ל שלא חטא במעשה. אפשר שצ"ל אל יהי לך יתרון מעון שלך:

**כי עלית ר"א ור"י תרויהון אמרין כי עלית בודאי**. ר"א אמר כי עלית היכן בדודאים. הוא מאמר ר' אליעזר המודעי ופירושו שר"א ור"י תרויהון אמרין כי עלית בודאי שנכשל בבלהה כפשטיה דקרא. והלכו בשיטתם דלעיל דאמרי פחזת חטאת זנית. או פרקת עול כו'. ור"א המודעי אמר כי עלית היכן בדודאים שהוא ס"ל לעיל זעת חרדת פרא חטא נמעל ראשך. וכן דריש כאן לשבח מלשון עילוי שנתעלה ע"י דודאים שיצא עי"ז ישששכר וזבולן. וזה הועיל לו עכשיו לרצותו בתשובה:

**משכב בלהה ומשכב זלפה**. שס"ל שלאו משכב ממש הוא אלא בלבל יצועיו. והנה בלבולו של יצועי בלהה הוא סיבה ג"כ שיהיה כן משפט זלפה שקנאתו לומר לא די לאחות אמי שתהא צרה לאמי אלא אף שפחתה כדאי' בס' שבת. ומטענה זו ודאי תדחה ג"כ זלפה (יפ"ת):

**והוא עושה הדבר הזה**. כלומר לא היה ה' מצוה שיהיה מן המקללים אם עושה הדבר הזה:

**עלבון** פי' חרפה:

**היתה מטתה נתונה**. כדכתיב המעט קחתך את אישי:

**מטתה של בלהה** מתוך אהבת רחל היה רוצה להתנחם בבלהה (יפ"ת):

**להתקנא** להיות שנואה ורחוקה כד"א בקנאו את קנאתי שפירושו בקצפו אל הקצף שהיה לי לקצוץ:

**וקלקל היצועין** ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב את בלהה:

**פליג עליה** על ההיא דאמר לעיל שריב"ל אמר בשם רשב"י כך אלא כך אמר משמו לאחד כו' (מת"כ):

**בקשו** בדקו וחפשו:

**ומינו אותו כו'**. שיהא הוא ממונה על השער שבשוק שלא יעשה בו עול. ובזה הכל יודעין שלא מצאו בו עול:

**אז הללת ודאי** שגם ר"א המודעי לא פליג על זה שוודאי חילל אלא שעשה תשובה ופרח החטא:

**ר"א ור"י תרויהון אמרין עלה מחטאתך**. ה"ג ר"א ור"י אומרים עלה ממתנותך. ור"א המודעי אמר עלה מחטאתך. וכן עולה יפה כל אחד לפי שיטתו:

**איני מרחקך כו'** רבנן אלו ס"ל כר"א ור"י שחטא ממש במעשה אלא שעשה תשובה. ולא ידע יעקב אם נתקבל תשובתו אם לאו. ולכן אמר איני לא מרחקך ולא מקרבך עד שיבא משה כו'. והכי פירושו אל תותר איני נותן לך יתר שאת עד בא מי שכתוב בו עלה. והרמז בזה כי הוא שעלה אל האלהים ויודע אמיתת הדברים או שתפלתו מתקבלת יותר (יפ"ת):

**יחי ראובן** שפי' יחי בעה"ז ואל ימות בעוה"ב כדאי' בפרק הגולין:

**כך היתה עדתו של קרח**. כלו' אל תתמה שיהיה המת נענש או תלוי ברפיון עד בוא הנולד אחריו להצילו בתפלתו כי כן עדת קרח היתה שוקעת ויורדת עד שעלו בתפלת חנה. מה שהתפללה עליהן אצל תפלת שמואל היינו לפי ששמואל מבני קרח [ראוי] שבעבורו יזכה קרח אביהם (יפ"ת):

## פסקה ה

**אחים לדינה כו'** שמסרו נפשם עליה ולא ליוסף:

**גזולים הם** שתפסו אומנות שאינה שלהם:

**למכרותיהם** מכורתיהם כלי זיין בל' יון וכדלקמן פ' צ"ט. אבל מ"מ מדמפיק לה בהאי לישנא ול"ק בהדיא כלי זיין דריש דרמיז ביה נמי הא שאין ראוין אלא למכורתיהן לעשו שמכר את הבכורה. שהחרב אומנתו של עשו:

**בשעה שהן באין**. בשעה שיבואו שבט שמעון ליטול עצה לעמוד נגד משה כשבא לעשות הדין והלהיבו את נשיאם לעמוד נגדו כדאי' בפרק הנשרפין וכתיב התם נשיא בית אב לשמעוני ולא כתיב בן יעקב:

**בעדת קרח** דכתיב בן יצהר בן קהת בן לוי. ולא כתיב בן יעקב:

**בקהלם אל תחד כבודי אבל לדוכן כו'**. פי' בשעה שנקהלו מעצמם שם אל תחד כבודי. אבל כשמקהילים אותם לעבודת השי"ת יזכר שמי:

**רב הונא ור' חנינא ור"פ תלתיהון אמרן**. ל"ג הכא (יפ"ת):

**זה חמור** וקרי לחמור איש לשון חשיבות שהוא נשיא הארץ. והאשימם על הריגת חמור שהיה צדיק בדין דינה ושוב נכנס בברית (יפ"ת):

**עקרתון שורן של גרים**. שנעלו דלת בפניהם שלא יבואו להתגייר כשישמעו איך הפרו בריתם לאנשי שכם:

**דכתיב וברצונם** ל"ג דכתיב. והוא מיותר (יפ"ת):

**לעשות רצון יצרכם**. שלהפיק רצון יצרם להנקם לא חששו לנעילת דלת בפני גרים. כי לא היו מעשיהם לשם שמים לקנאות קנאת ה' צבאות שא"כ היה להם ג"כ לחוש לנעילת דלת:

**זה אחד מן הדברים** דעשרה דברים שינו לתלמי כדלעיל פ"ח:

**ריבה בהן בהקנין**. פי' שמה שקלל אפם היינו שיראה סימן כעס בפניהם ע"י בהק שהוא סימן לבעלי חמה:

**למלך שהיה לו בן כו'**. להודיענו שהאף הוא זולת עצמות בני אדם. אבל הוא היצה"ר המחטיא. לכן אמר שזה כנחש הנושך הבן שהוא דבר זולת מציאות הבן ומזיקו (יפ"ת):

**וצפה המלך כו'**. שכל חששתו להבא שלא יקום עוד יצרם להחטיאם. ואולי צפה על ענין שטים וקרח:

**ליט חויא כו'** מקולל וארור יהא הנחש שעתיד לישוך את בני. וכן עשה יעקב שקילל חרון אפם הכעס הבא מזוהמתו של נחש:

**ועברתם כי קשתה** דריש עברתם לשון עבירה. וקללת העבירה הוא כח המשחית הנברא מעון כנודע (נזה"ק):
**זה שבטו של לוי** שמחזירין על ישראל ליטול המעשרות. ויליף דבלוי מיירי אחלקם בג"ש דאני חלקך:
**זה שבטו של שמעון**. שהיו נפוצים בישראל מפני עניותם לחזר על הפתחים:
**אע"ג דאינון מפרשין**. כצ"ל כלו' שהכתובים מפרשין. וי"ג דאנו מפרשין (יפ"ת):
**ואמרין והערים כו'** פי' אע"ג דקאמר קרא והערים אשר תתנו מאחוזת בני ישראל מאת הרב תרבו דמשמע דמ"ח עיר שיתנו ללוים יפרישו אותם מהשבטים כל אחד כפי הראוי לו בין רב למעט. מ"מ שש עיר אתהן ואת מגרשיהן היו משל שמעון שמהארבעים ושמונה עיר שצוה ה' לתת ללוים אתהן ואת מגרשיהן נתנו שבט יהודה ושמעון ערים תשעה כדכתיב בספר יהושע וקאמר הכא דששה מינייהו הוה משמעון ושלשתן לבד היו מיהודה. וזה היה מרוע מזלם שיתמעט חלקם (יפ"ת) וע"ש:
**התחילו מסתלקין כו'** שאר השבטים הלכו להם מן הצד:
**אחיך מודים לך**. שיש לך שררה וכבוד:
**אמך כו'**. דכיון דכתיב וישתחוו לך מה צ"ל יודוך. ולכן אמר שבא לרבות אב ואם (יפ"ת):

## פסקה ו

**אני עצמי כו'**. פי' אע"פ שהבן חייב בכבוד האב ולא בהיפך. אני בעצמי מודה לך שיש לכבדך מפני מעלתך:
**נקראים על שמך**. והיינו יהודה אתה יודוך אחיך כי מודו בפיהם תמיד בשמך. משא"כ בשם ראובן ושמעון:
**וחלק עם אחיו**. וכן הוא בנמשל שיהודה הי"ל חלק בפני עצמו שיקרא בני שבטו על שמו. וכן הי"ל חלק עם אחיו שכולם נקראו על שמו (נזה"ק):
**פטיריקין שלו** פי' מתנה שלו כלו' מאותו הברכה שברכו אביו ידך בעורף אויביך (מת"כ). או פטיריקין פי' כמו פטרון. ור"ל שזה משררתו שישלוט בם יד בעורף (יפ"ת). והמוסף הערוך פי' פטיריקין ירושת אבותיו. ובשוח"ט גרס פיזמרקין:
**הכא הוא אומר כו'**. לעיל פרשה ס"ו ושם פירשתיו:

## פסקה ז

**וחוצפה של גוריו**. כלו' חומץ הלב להתקומם כנגד אויביו:
**מטרפו של יוסף**. שאמר מה בצע:

**עלית ונתעלית** שפי' עלית נסתלקת. ומדאפקיה בלשון מעלה דריש נמי נתעלית והיינו שזכה למלכות. ולפי דרש זה שקאי על יוסף יש לפרש מטרף בני יוסף עלית. או מטרף. בני עלית:

**מטרפה של תמר** שאמר צדקה ממני והצילה:

**מפרץ עד דוד** דהכא אמר כרע רבץ. ובפרשת בלעם כרע שכב. והתם נמי ביהודה מיירי כתיב ותנשא מלכותו ורביצה פחות משכיבה. דשכיבה משמע מנוח והשקט בהחלט. משא"כ רביצה. ולכן כרע רבץ ירמוז לזמן שהיה מפרץ ועד דוד שאף שמשפחת יהודה להיתר שאת על שאר השבטים כאומר יהודה יעלה בתחלה. מ"מ לא היה גדולתו ברורה כמו שהיה מדוד ואילך שהיתה מלכות מפורסמת:

**וי"א כרע כו'** ס"ל איפכא דשכיבה משמע שוכב ונרדם. ורביצה משמע מנוחה כמו ורבצת ואין מחריד (איוב י"א:י"ט) הילכך רביצה היא בזמן שהיתה לו ממשלה ממש דהיינו מפרץ ועד צדקיהו ושכיבה היינו מצדקיהו עד המשיח שאין מלך ואין שר רק קצת שררה ונשיאות אשר ליהודה על ישראל כדאמר בסנהדרין לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גליות שבבבל ולזה תקרא שררה זו שכיבה:

**כרע רבץ בעוה"ז** ס"ל כלישנא קמא דשכיבה עדיפי ולהכי מוקי רביצה בעוה"ז ושכיבה לעתיד לימות המשיח שתהיה עיקר ממשלתו:

**כרע רבץ בשעה שאין שונאים כו'**. זה ג"כ כלישנא קמא דשכיבה עדיפא ומפני שלא תבחן הממשלה כל כך כשאין נצוח באויבים כמו שתחן בנצוח האויבים. וכן המנוחה תבחן יותר אחר הצער. לכן בשעה שאין שונאים אמר כרע רבץ. ובשעה שיש שונאים ועמד כנגדם ונצחם אמר כרע שכב שתכון מלכותו מאד ויכיר בשלותו:

## פסקה ח

**לא יסור שבט מיהודה זה מכיר**. דכתיב (דברי הימים א ב':כ"א) ואחר בא חצרון אל בת מכיר אבי גלעד וגו' וכתיב (שופטים ה':י"ד) מני מכיר ירדו מחוקקים. ועיין במס' יבמות דף ס"ב ע"ב:

**שבא ונתחבט כו'** שכשהוליד חצרון את יאיר נתנו לו בני מכיר כ"ג ערים ליאיר כדי שישא אשה מבנותיהם. ועיין בדה"א ב' ברש"י (משנת דר"א). והמת"כ גרס לא יסור שבט מיהודה זה מפיבושת דכתיב (שמואל ב ט':ה') ויקחהו מבית מכיר וגו'. ומחוקק מבין רגליו שבא ונתחבט לפני רגליו דכתיב (שם) ויפול על פניו וישתחו וגו'. והכוונה שעי"ז שקירב דוד את מפיבושת בן יהונתן שנשאר חי מכל בית שאול להביאו אליו מבית מכיר ונתנו מאוכלי שולחנו נתחזק שבט מלכותו בלי יורש עצר שיהרהר עליו:

**זה מלך המשיח** כלו' שבט ממשלתו יהיה נמשך בקרב ישראל עד כי יבא משיח שנקרא שילה שהמלוכה שלו. או על שם שי לו שנאמר לו יובילו שי למורא. ומאז יתפשט מלכותו כמ"ש ולו יקהת עמים וכ"ש בישראל. אבל בעוה"ז אין שבט ממשלתו אלא בישראל (נזה"ק):

**זו סנהדרין** וכה"ג נמי אמרינן בפ"ק דסנהדרין אלו ר"ג שבבבל כו'. ואף כי גם אלה פסקו בזמנינו. כבר פירשו המפרשים שמ"מ נמצאו שרים מושלים בדוגמתם הקרובים למלכות אשר ממשלתם מתפשט בקרב ישראל. והכא נקט סנהדרין לדוגמא בעלמא (נזה"ק):

**שהוא מכה ורודה**. ופי' שבט כמו שבט הנוגש:

**שהם עומדים לפניהם** כדמפרש בפ' אד"מ:

**הלל מדוד** ומזרע הלל עמדו הנשיאים בישראל ועלייהו כתיב לא יסור שבט מיהודה:

**מן דשפטיה** שהוא מדוד:

**דבית ציצית כו'** כל אלה שמות משפחות גדולות הם:

## פסקה ט

**גפן שכחה רע**. כל גפן שיהיה ואפי' היותר פחות אוסרין לו ברקום אחד. כלומר קושרין לו עיר אחד לטעון פירותיה. ולשון ברקום הוא עיר בן אתון והוא לובדקים שהוא מין חמור כמפורש בפרק במה בהמה. וכמ"ש בא"א וע' במוסף הערך גירסתו:

**ולשרקה** שהוא גפן טוב שיש לה משא יותר קושרין לה שני בני אתונו כלו' ב' עיירים להטעינן מפירותיה (נזה"ק):

**זה החלב** כלו' היין הלבן. ולכן אמר כבס ביין לבושו שהוא לבן שיוכלו לכבס בו כמו במים ונקרא יין חלבון (יחזקאל כ"ז י"ח):

**זה האדום** שדומה לדם. שיוכל לצבע בו כסות שתהיה אדומה כיין:

**מאוסרי לגפן כו'** מפרש עירו על ירושלים שהיא העיר שבחר ה'. וכנוי עירו חוזר לה' שהוא ידוע. או חוזר ליהודה שהיא עיר מממלכתו. וגפן היינו ישראל כדמפרש לקמן פ' צ"ט. ושורקה ענין משך הזרע על דרך ואנכי נטעתיך שורק. ובני אתונו בנים איתנים. וכוונת הכתוב שמשבא דוד לירושלים הוליד את שלמה שממנו בנים האיתנים ראוים לעמוד שבם יתקיים לא יסור שבט מיהודה (יפ"ת):

**אני נאסר לגפן** מפרש גפן ישראל כדלעיל כר"נ. ועירה לשון עיר בן אתונות. ושורקה ישראל כדלקמן פ' צ"ט. והכוונה שכשיבא מלך המשיח שהוא עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתונות אז יהיה דבוק בישראל לגמרי שלא יזניחם עוד. משא"כ מתחלה שפעמים היה רחוק מהם:

**כבס ביין לבושו שהוא מחוור כו'**. שמכבס ומחוור הדברים ביין דהיינו תורה ע"ד כי טובים דודיך מיין כלבוש המחוור ע"ד ופרשו השמלה שפי' שאמר דברים המחוורים כשמלה (יפ"ת):

**שהוא מחוור להם טעותיהם**. וסותה לשון טעות כדלקמן פ' צ"ט:

**אין ישראל צריכין כו'**. כדאי' בביאור יותר בילקוט ישעיה. בעוה"ז ישראל למדין תורה מבשר ודם כו' אבל לע"ל אין ישראל למדין אלא מפיו של אלהים שנא' וכל בניך למודי ה' וכ"ה אומר לא ילמדו עוד איש את אחיו ואיש את רעהו וגו' ע"כ. א"כ כיון שאין ישראל צריכין לתלמודו של משיח ע"כ הא דכתיב כבס ביין לבושו דדרשי' לת"ת היינו לאו"ה:

**שנא' אליו גוים ידרושו**. ובמלך המשיח משתעי כולה פרשה דשם:

**גוים ידרושו לא ישראל**. שפי' ידרושו ללמוד ולקבל ע"ד ותלך לדרוש את ה':

**א"כ למה מלך המשיח בא ומה הוא בא לעשות**. ר"ל דמעיקרא ס"ד דעיקר תכלית המשיח ללמד דעת את בני ישראל ולהנהיגם כדרך המלכים. דאי לקבץ גליות אין צורך לו כי ה' מזרה ישראל יקבצנו כאומר ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל וכתיב והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה'. אבל השתא דקאמר שאין ישראל צריכין לתלמודו א"כ למה הוא בא ומה הוא בא לעשות כלו' בתחלה למה בא לגאולת ישראל שאין צורך לו ומהו בא לעשות אח"כ מאחר שאינו צריך ללמוד לישראל ומשני שיש בו צורך בעת בואו צריך לכנס את ישראל שצריך היות להם ראש אליו גוים ידרושו להביא אליו את בני ישראל כדי למצא חן בעיניו וה' יעשה הדברים בדרך ארץ. גם אח"כ צריך לו לתת שלשים מצות לאו"ה כי זו נבואה מחודשת אז ליתן להם מצות מחודשות (יפ"ת):

**שלשים גבורים** פי' צדיקים ע"ד גבורי כח עושי דברו והן שלשים צדיקים שאין העולם מתקיים בפחות מהן. וטעם קריאת הצדיקים והמצות כסף אפשר לשון כוסף וחמדה או על שם טהרה ונקיות ע"ד כסף נבחר לשון צדיק:

**אמרי ליה לר"י** פי' סייעתא לדידך דמיירי בל' מצות דלפי זה מיירי באו"ה דפשטיה דקרא באו"ה מיירי כדכתיב התם ואקח את מקלי את נועם ואגדע אותו להפר את בריתי אשר כרתי את כל העמים אבל לרב קשה וכי לא שמיע ליה דלא מיירי אלא באו"ה והיכי מפרש ליה בל' צדיקים:

**על דעתיה דרב בשעה שישראל זוכין רובן בא"י ומיעוטן בבבל ובשעה שאין זוכין רובן בבבל ומיעוטן בא"י**. כצ"ל (יפ"ת ומת"כ) וכן הוא בשוח"ט. והוא מילתא באפי נפשיה. לומר דאליביה דדריש שפי' הכתוב על שלשים צדיקים שבישראל. שבשעה שישראל זוכין רובן בא"י משום דא"י ה' דורשה תמיד וזכות צדיקים מהני טפי. ועוד שצדיקי א"י

גדולים טפי מדח"ל כדאמר בפרק סדר תעניות מה בין תקיפי דארעא דישראל לחסידי בבל:

## פסקה י

**רובן של סנהדרין משל יהודה**. ואע"ג דאמר לעיל פ' ע"ב מאתים ראשי סנהדריות היה שבט יששכר מעמיד וכל אחיהם מסכימים הלכה על פיהם היינו שהם חכמים להורות בתורה וראויים לסנהדרין אבל סנהדרין ממש שהם הע"א שבלשכת הגזית העומדים למשפט כל ישראל רובם אינן אלא מיהודה (יפ"ת):

**ומה טעמיה חכלילי עינים מיין**. ופי' עינים סנהדרין ע"ד והיה אם מעיני העדה. ואמר בדרך משל על רב תורתן חכלילי מיין לפי שד"ת משולים ליין. ויתכן שהחכלילות רמז לחדוד והפלפול שהם בוערים כאש בפלפולם:

**וסודרים ד"ת בשינים** שמחזירים על שמועתן עד שהיא סדורה בפיהם. ותפס השינים תמורת הפה. ועל ידי כן מוציאין אותם נקיים כחלב. כי על ידי רוב החזרה עליהם מבינים אותם כהוגן כי אין מדרש בלא חידוש. ופי' ולבן שינים מחלב מלבינים דברי תורה בסדורה בפיהם יותר מלבון החלב:

**שעיניהם כחולות** כלומר בני דרום שהם מיהודה עיניהם כחולות ואדומות על ידי היין. ומשום דקשה מנ"מ בהא. ולכן אמר וכחם יפה לת"ת והיינו כדאמרי' חמרא וריחני פקחני (נזה"ק):

**יפה יין לבן שנים**. פי' לזקנים. יותר מחלב לתינוק. דרש שינים כמו שנים כמו שאמר בגמרא אל תיקרי לבן שינים אלא לבן שנים:

**אם יין חרדלי שתית**. הוא אדום. יין הוא. ואם יין גורדלי שתית הוא לבן אינו יין אלא מים. ולכן אמר חכלילי עינים מיין שהיו עיניהם אדומות מיין האדום (נזה"ק):

## פסקה יא

**היו נסבין כו'** היו לוקחים כ"א מהם שני סלעים בכל שבת לקבץ העם לדרשות רבי יוחנן. ובשבת זה היה רבי יהודה המקבצם. ובשבת אחר היה רבי לוי המקבצם. ובעוד היה האחד מקבץ העם. היה חברו נכנס לבית המדרש והיה דורש דבר מה קודם שבא רבי יוחנן כדי שלא ישבו הצבור בבטלה (מת"כ):

**עאל ר' לוי לבה"מ**. ואותו שבת היה רבי יהודה המקבץ הציבור:

**הדין יונה** זה יונה בן אמתי הנביא משבט זבולן היה:

**מזרחה וגו'** וסיפיה דקרא גתה חפר:

**בן אמיתי וגו'** וסיפיה דקרא אשר מגת החפר וכיון דגת החפר מגבול זבולן יונה מזבולן היה:

**גובבתא דצפורין** הערוך לא פירשו ונראה שהוא לשון גבשושיות וגבעות. ואולי ציפורי יושבת במקום הרים עכ"ל של המת"כ. והמוסף הערוך בערך האחרון הר גבנונים תרגומו אתעביד להון גבבא. פי' חטוטרות כמו גבעה. וז"ל היפ"ת נראה שהוא מקום בצפורי שיש בו גבים גבים מים ועל כן נקראת גת החפר דגת וגבע מובנם קרובים כדתנן בפרק הפרה המפנה המעין לתוך הגת או לתוך הגבי:

**עאל רבי יוחנן כו'**. נכנס ר"י ודרש שיונה בא משבט אשר:

**ואת יושבי צידון**. אלמא צידון מגבול אשר. וכתיב קום לך צרפתה אשר לצידון. ויונה בן הצרפית שהחיה אליהו הוה כדאי' בפדר"א ובירושלמי. א"כ יונה מצידון היה והיינו מאשר:

**אע"ג כו'** אע"ג ששבת זה הוא שלך שתדרוש אתה בבית המדרש קודם שיבא ר' יוחנן. קח נא שני סלעים ולך קבץ את הצבור אל הדרשה ואנח אותי שאכנוס גם היום לדרוש בבית המדרש (מת"כ):

**אע"פ שלמדנו** כלו' אעפ"כ לא פליגי אדידיה אלא אביו משל זבולן:

**ירך שיצא ממנו**. כצ"ל פי' בן דברא כרעא דאבוה וה"ק בן אחד מזבולן דהיינו יונה יהיה מצידון שיקרא צידוני ע"ש אמו שתהיה משם (יפ"ת):

**א"ל אמרת** נחמן קיים תיתי למימרנא מן יתיב ושמש דורש כ"ב שנה. היפ"ת הגיה שצ"ל אמרת נעמן קיימתתיה למימרנא. מן ההוא יתיב ושמש דרוש כ"ב שנה. וה"פ אמרת דבר נעים ויפה שקיימת בה מאמר שנינו. ומאז אז והלאה מינהו רבי יוחנן להיות דורש ומשמש לבדו כ"ב שנה עכ"ל ונכון. והנה בירוש' הוריות פ"ג אי' קם ר' אבא בר כהנא ונשקיה בראשיה לר' לוי אמר זכיתה מימרינה יקים תיזכי מימרינא מיתיב. ופי' היפ"מ זכית לאומרה בעומד תזכה לאומרה מיושב שיהיה זקן מוסמך שהוא דורש מיושב ע"כ. וכן כאן הדורש היה רבי לוי. וכן צ"ל א"ל אמרת ניהלן קיים תזכה למימרינה מן יתיב. פי' שהציבור אמרו לרבי לוי כן. וסיים המדרש ושמש דרוש כ"ב שנה פי' ששמש הצבור בדרשותיו כ"ב שנה:

**ד"א וירכתו על צידון**. כלו' לא תיקשי מ"ש צידון בזבולן עם היותו מגבול אשר דצידון זה הוא זבוד דגלילא או מגדל דיו שהם מגבול זבולן ואיקרי הכי ואין זה צידון דאשר:

## פסקה יב

**גרמיו ברורים** חזקים וברורים מתוך גסותם:

**ברור עליו** שהיו בני יששכר חכמים גדולים כדכתיב מבני יששכר יודעי בינה לעתים. ותלמודו ברור לו שלא היה מסופק בדברים. א"נ שכל רואיהם יכירום שהם חכמים ואמרו עם חכם זה כמו שהחמור עצמותיו ניכרים לעין:

**שהם יושבים לפניהם בארץ** כדתנן בסנהדרין דג' שורות של תלמידים יושבים בקרקע לפני הסנהדרין. והיינו בין המשפתים כד"א אם תשכבון בין שפתים כדלקמן פ' צ"ט:

**זו התורה** ונקראת מנוחה כמ"ש ומנוחה לא מצאתי כדאיתא בתנחומא:

**זו התורה ארוכה מארץ מדה**. ואע"פ שארוכה מארץ קראה ארץ לפי שאין נראה במוחש דבר גדול ממנה ואין מראין לעין אלא מה שיכולה לראות. ועיין ביפ"ת ובנזה"ק:

**אלו מאתים ראשי סנהדראות**. ועל ידי שטורח משא הצבור עלייהו נקראו עבדים כמ"ש בפרק כהן משיח גם אם תהיה עבד לעם הזה:

**שהיה משבטו של יששכר כו'**. עם תיבת וכו' מרמז על תשלום ענין זה דיששכר המבואר יותר לעיל פרשה ע"ב ע"ש:

**שהיה משבטו של יששכר**. כדכתיב ראשיהן מאתים והיינו ראשי סנהדראות כדלעיל פ' ע"ב:

**נמוך מכאן** ששדרתו בולטת הרבה. משא"כ שאר הבהמות ששטח הצלעות קרוב לשטח השדרה:

**כך בקעה מכאן**. וטעם בשורה זו לומר שיזכה בהר ובשפלה לפי שההר יפה מהשפלה לקצת דברים והשפלה יפה למקצתם:

**עולה של א"י** בהפרשת תרומות ומעשרות בהיותם בני תורה רובם ככולם וכדאמרי' בעלמא חזקה לחבר שאינו מוציא מת"י דבר שאינו מתוקן. אבל שאר השבטים שהיו רובן ע"ה נחשדו בכך שבעבור זה תיקנו חכמים מעשר דמאי וכנודע. ולכן אמר על בני יששכר ג"כ ויהי למס עובד דהיינו כלפי הכהנים והלוים והעניים לתת להם חוקם הראוי להם כנותן מס למלך (נזה"ק):

**לא הניחו יתירות** כאן כתב יתירות. ולעיל סוף פרשה ס"ב גרסי' יתידות והוא ע"ש הכתוב והיו לשיכים. והיינו יתידות. וכל השבטים הניחו שארית מהגוים שארצותם נפלו בחלקם כדמפורש בכתוב. אבל ביששכר לא כתיב הכי נראה שלא השאיר שריד. והיינו למס עובד שטרח מאד כעובד למס להוריש כל אויביו. ואע"ג דבדן נמי לא כתיב שהניחו יתירות. מ"מ הא אשכחן שלקחו את ליש אחר מות יהושע:

**אף שבטו של יששכר הניחו יתירות** מדכתיב לא אגרשנו מפניך בשעה אחת פן תהיה הארץ שממה. ופשיטא שלא היה שבט יששכר גדול משאר כל השבטים ליישב כל הארץ מתחלה:

**אלא שהיו בעלי מסים**. כלו' שאר השבטים אע"פ שמתחלה הניחום שם ע"מ להיות להם למס עובד מ"מ לאח"ז הרבה מהם מרדו בם והיו להם לשיכים וליתדות. אבל העמים אשר ישבו בגבול בני יששכר נשארו להם תמיד למס עובד ולא ערב לבם לפרוק עול מפחדם ואימתם ונתנו תמיד מסים כפי מה שנשתעבדו בתחלה בזמן כיבוש הארץ. והיינו דקאמר הם בעלי מסים היו כמו שנשתעבדו משא"כ בשאר השבטים (נזה"ק). ובירושלמי הגי' מעלה מסין הוו כמו שנכבשו ור"ל לענין קדושת הארץ דינם כמו שנכבשו (הרד"ל):

**והיה שבטו של יששכר נוטל מהם ומפרש בים**. עיין מת"כ והאב"א שכתבו שהגירסא הנכונה היא שהיה שבטו של יששכר נוטל מהם על החמור ומביאן לזבולון וזבולון נוטל מהם ומפרש בים. וכן נכון כי שבט יששכר היו עוסקים בתורה ולא במסחר כמבואר בסמוך ובכ"מ. וכן נאמר שמח זבולן בצאתך (לפרגמטיא) ויששכר באהליך (אהלי תורה) ופירוש הכתוב לפ"ז יששכר שפירותיו גסין כעצמות החמור שנטל מהם זבולן ומוליכם ומרביצם מעבר לים. המשפתים ל' שפת ים. ודרש ג"כ חמור גרם כדלקמן:

**יששכר חמור לגרמיה**. כלו' שהחמור גרם לידתו כדלקמן פ' צ"ט וקמ"ל שהקב"ה סייעה באותה מעשה להטות חמורו של יעקב לאהל לאה:

## פסקה יג

**המיוחד של שבטים**. הוא יהודה שהיה ראש השבטים ולפי שמיהודה הוד מלכות לשפוט את ישראל אמר שמדן יהיה שופט כמוהו שיהיו ישראל בימיו בשלוה כמו בימי דוד ע"י שהיה עושה נקמה בפלשתים א"נ שהיה שופט בצדק גמור בלי שום הנאה לעצמו כדוד דכתיב ביה ויהי דוד עושה משפט וצדקה (יפ"ת):

**אילולא שנדבק** כלו' לפי שלא העמיד השופט אלא לפי שנדבק למיוחד שבשבטים לכן הקישו הכתוב אליו והכי אי' לקמן בבמדב"ר פ"י מלמד שהיה אביו מדן ואמו של מנוח מיהודה כו' וכן מנוח שהיה מדן ואשתו היתה מיהודה נמצא שמשון בא משבט דן ומשבט יהודה כו' ע"ש:

**לא היה מעמיד** דשבט דן ירוד שבשבטים ע"י פסל מיכה. וכן ואת האחד נת בדן:

**א"צ סיוע** מפורש לקמן פ' צ"ט כאחד כיחידו של עולם שאין צריך סיוע במלחמה שנא' פורה דרכתי לבדי. וכן שמשון העומד מדן לא הוצרך אחרים לסייעו. וכן לא הוצרך לחרב אלא לקח בידו לחי החמור בר תלתא יומין כדמסיק דכלא חשיבא:

**בר תלתא יומין** פי' שהחמור בעל הלחי היה קטן בן ג' ימים. ודריש טריה שלישי מלשון יוני (יפ"ת):

**בטנה תרין** שהיו ב' חמורים בבטן האם של חמור זה שהיה הלחי ממנו. וכן הוא בערוך בהדיא וז"ל כלומ' שני בנים בבטנה ולהכי קריה טריה דהיינו שלישי שהאם עם התאומים ג' וזה יורה שהיה חלש מאד. וז"ש היא דעתיה דרבי אבין דקמפרש חמור חמורתים שלחי החמור היה אחד מחמור חמורתים דהיינו ג' האם והתאומים (יפ"ת):

**ומפטפט צחי** העיקר כפי' המת"כ מי שמפטפט דהיינו המדבר הרבה פטפוטי דברים צמא למים מכח הדיבור. ונראה דדייק ל' הכתוב שם ויהי ככלותו לדבר וגו' ויצמא מאד דלענין מאי אמר יתור לשון זה אלא להורות שע"י הרבות בפטפוטי דברים זה היה כל עיקר הסיבה לצמאונו (נזה"ק):

**אפי' היה צרצור** כלי זכוכית רחב למטה וקצרה למעלה:

**של מים מונח לפניו לא היה יכול לפשוט את ידו וליטלו**. כצ"ל ולא מצא תקומה אלא תפלה וז"ש אלא ויקרא שמשון אלא ה' שהיא התפלה. ודייק זה דאל"כ לא הו"ל לעמוד שם אלא למהר למקום שימצא מים (יפ"ת):

**ויאמר ה' אלהים אתה נתת ביד עבדך וגו' אמר לפניו רבון העולמים כו'**. ממלת ויאמר ה' אלהים כו' עד וגו' עיקר הציון הנ"ל הוא נכלל במלת וגו' דמדסיים שם ונפלתי ביד הערלים:

**אלא המילה הזאת** דייק מדכתיב ביד הערלים ולא ביד הפלשתים:

**לחי שמו** כדכתיב (שופטים ט"ו ט') וינטשו בלחי. (שם) הוא בא עד לחי. ופי' הכתוב אשר בלחי האבן שהיתה שם העשויה כמכתשת. ורבנן אמרי המקום ההוא מכתש שמו. כי על האבן היה לו לומר סלע המכתש היינו שעשויה כמין מכתש. אלא המקום מכתש שמו. ולפ"ז המקום הכללי נקרא לחי ע"ש לחי דשמשון והמקום שממנו יצא מים הוא נקרא מכתש. ואפשר שדרשו רבנן כן כי מצינו מקום שנקרא מכתש (צפניה א' י"א) הילילו יושבי המכתש. ואולי הוא בארץ פלשתים שצפניה נבא שם על פלשתים כמ"ש (פ' ט') ופקדתי על כל הדולג על המפתן. והם פלשתים כמ"ש (ש"א ה') על כן לא ידרכו כהני דגון על מפתל דגון:

**מעיין מבין שיניו** פי' מכתש אשר בלחי גומא שהשן יושבת בה שעשויה כמין מכתש. שסובר כמ"ד לעיל שנחלש כ"כ עד שאף אם היה צרצור של מים לפניו לא היה לו כח לפשוט ידו וליטלו. ולפיכך הוצרך הקב"ה להמציא לו מעיין מבין שיניו:

**באיזה זכות** דלא משמע שהיה בזכותו לפי שהלך אחר עיניו ואינו כדאי שיעשה לו נס כזה:

**מבין שיניו** ופירוש יזנק יקלח. מבשן נוטריקון מבין שיניו:

## פסקה יד

**מה נחש זה מצוי**. אע"ג דקרא מפרש דמיונו לנחש שנושך עקבי סוס מ"מ רמז ג"כ הכתוב לענינים אחרים:

**מצוי בין הנשים** כי טבעו תאוה רעה. ולכן כינה לשמשון כן שהיתה תאותו רבה בזה. ורמז ענין זה לומר שקרה לו שהיה כשפיפון הנושך עקבי הסוס שצריך להמית את עצמו כדי להמית רוכב הסוס:

**נאסר בשבועה** ע"י שמשביעים אותו בלחשי החברים נאסר ואינו מזיק:

**כך שמשון נאסר בשבועה**. ורמז זה לספר בשבחו שהוא ירא שבועה שעי"ז האמין בשבועת עמו ונאסר בידם וכדמשמע בויק"ר פ"ך:

**אלא בראשו** מפורש בילקוט בקונטרס אחרון סי' ל"ה כשם שהנחש אם לקה בזנבו אינו מת כיון שהוא לוקה בראשו הוא מת שנא' הוא ישפוך ראש כך שמשון אסרו אותו בידיו וברגליו ולא מת. כיון שגלחו ראשו כתיב והוא לא ידע כי ה' סר מעליו. ואעפ"כ הנושך עקבי הסוס שאחז בב' העמודים והפיל הבית:

**ריסו מחלחל** ארס שלו אפי' לאחר מיתה נוקב ומחלחל פי' אפי' לאחר מות הנחש הארס היוצא ממנו מחלחל. משא"כ שאר הדורסים דקי"ל שאם נהרגו קודם הוצאת הצפורן הנדרס כשר לפי שאין מטילין הארס אלא בהוצאת הצפורן ואז כבר מת ואין היזק בארס שלו. וכן ויהיו המתים שהמית במותו דודאי כשנפל הבית על כולם יחד רבים מתו אחריו אחרי מותו:

**קראו לשמשון** וכתיב וילפות שמשון את שני עמודי התוך. והיינו הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחור. בהפלת העמודים הפיל כל העומדים על הבית:

**אלו מה שהיו על שפת הגג**. דכתיב הרואים בשחוק שמשון וא"א שיראו בו אלא העומדים על שפת הגג שהרכינו עצמן להביט אל תוך הבית:

**ואת אמרת וירדו אחיו**. ר"ל מדכתיב וישאו אותו ולא קאמר וימצאוהו. דמשמע שלא הוצרכו לחפש אחריו על זה קמתמה איך אפשר זה. וקאמר יעקב בקש רחמים שימצא

מיד שלא יתעכב מהקבורה כלל. והרמז לזה מדכתיב ויפול רוכבו אחור שמשמע שהתפלל שלא יפלו עליו אלא אחור כלו' ברחוק ממנו כדי שישאר שמשון לעצמו:

**יחזרו דברים לאחוריהם** דרשה אחריתא היא שהתשועה שהיתה לישראל על ידו יהיה שוב לאחור במותו שיחזרו הפלשתים לצערם (יפ"ת ונזה"ק). אבל הרד"ל הגיה בקש רחמים על הדבר ויפול רוכבו אחור יחזרו רוכביו לאחוריהם:

**לפי שהיה אבינו יעקב**. שלפי שהיה סבור בתחלת נבואתו כשראהו נוצח אויביו שלא כדרך העולם. סבר שהוא משיח ושוב ראה שמת אמר מאחר שזה מת לישועתך קויתי ה' על ידי מלך המשיח. אך קשה שהרי כבר אמר לא יסור שבט מיהודה עד כי יבא שילה והיינו מלך המשיח כדלעיל והיכי ס"ד שהמשיח מדן (יפ"ת). לכן נראה דל"ג מלך המשיח אלא שהגאולה מגעת בימיו. שאע"פ שאינו משיח מ"מ תלה הגאולה בו להיותו נטפל למלך המשיח. והוא מבואר ע"פ מ"ש בזוהר דלע"ל יבא עם מלך המשיח אחד משבט דן הנקרא שרי' והוא יהיה גבור חיל מאד ובכח גבורתו יפיל חללים הרבה מן גוג ומגוג. ולכן יעקב חשב תחלה שהוא שמשון. ולבסוף בראותו שמת ידע נאמנה כי עדיין לא הגיע העת אלא יתקיים באחר כיוצא בו (נזה"ק). וצ"ל לאחוריהם לישועתך קויתי ה' לפי שהיה אבינו יעקב כו':

**הכל בקווי** כלו' שאפי' אין האדם כדאי זוכה לכל המתנות בזכות הקווי כדמפרש והיינו בזכות האמנה והבטחון. ועז"א לישועתך קויתי ה' שאפי' לא יהיה כדאים כל כך לגאולה וישועה מ"מ תהיה הישועה בזכות הקווי והבטחון (נזה"ק):

**יסורים בקווי** פי' שעם היות האדם בתוקף הצרה ומדוכה ביסורין יקוה לה' שירחם עליו ויסירם מעליו ועז"א אף אורח משפטיך ה' קוינוך שאף במשפטיך (אלו יסורים) שתביא עלינו קוינוך שתסירם ממנו כדפי' הרד"ק:

**קדושת השם בקווי** שיהיה מקוה שתבא לידו שיקדש שם שמים וכהא דא"ר עקיבא מתי יבא לידי ואקיימנו:

**זכות אבות בקווי** שעם שרואה האדם שלא עמדה לו זכות אבות כאילו לא נזכר לפני ה'. עכ"ז יקוה לו ויזכור לו. כי אולי איזה סיבה מנעה הטוב ממנו עד עתה ותבטל עכשיו:

**תאוותו של עוה"ב** היינו ימות המשיח שהיא הצלחה שאין לה תכלית וקצבה (יפ"ת):

**ולזכרך זכות אבות** דמפרש לזכרך הזכרון שאתה מזכיר והיינו זכות אבות כדכתיב וזכרתי את בריתי יעקב וגו'. וכן בנוסח התפלה וזוכר חסדי אבות:

**חנינה בקווי** כלומר שהאדם זוכה לחנינה שהוא מתנת חנם בזכות הקווי שנאמר ה' חננו לך קוינו:

**סליחה בקווי** ר"ל הסליחה בזכות הקווי והבטחון בה' מתרצה בתשובה למחול ולסלוח עון:

**לפי שהיה יעקב כו'**. מביא ראיה מיעקב שהכל בקווי שאע"פ שראה אותו שמת אמר לישועתך קויתי ה' וצפה לישועה שהיא קרובה כמ"ש כי קרובה ישועתי לבא:

## פסקה טו

**גד גדוד יגודנו** בשעה שהיו ישראל מכבשים כו'. לשון האגדה מגומגם. ועיקר הכוונה כנוסח שהביא בעל א"א וז"ל גד גדוד יגודנו הה"ד ויעזרו עליהם וינתנו בידם ההגריאים אמרו חז"ל כשחזרו ראובן וגד מכבוש הארץ והיו הולכים להם לאלהיהם מצאו ד' אומות נלחמים בבניהם שנאמר ויעשו מלחמה עם ההגריאים וגו' והיו בניהם מגדלים שערותם והיו נלחמים אלו כנגד אלו ולא היו מכירים לבניהם שהניחום קטנים באותה שעה נתן הקב"ה בלבם ואמרו עננו ה' אלהי אבותינו עזרנו. שמעו אבותיהם והכירום נפלו על הישמעאלים והרגום הה"ד ויעזרו עליהם וגו' ולמה כן כי לאלהים זעקו באיזה זכות כו' ע"כ. וכן אמר כאן שבני ראובן וגד הניחו בניהם קטנים ומי שהניחו בן עשר מצא אותו בן כ"ד כו'. די"ד שנה עברו בכיבוש וחילוק. וקאמר שנזדווגו להם שלש משפחות רעות יטור נפיש וקדמה (בד"ה ונודב) אלא דלא אשכחן בתורה שם נודב צ"ל דהם קדמה הנזכר בתורה. והן הם משפחות הישמעאל וכדמפרש בס"פ חיי שנה (נזה"ק):

**הה"ד ובימי שאול עשו מלחמה את ההגריאים כו'**. דמלחמה זו היא המלחמה הנזכרת ראשונה באומרו ובימי שאול עשו מלחמה עם ההגריאים דשאול זה יהושע שהיתה המלכות שאולה בידו (שבמותו פסקה ממנו המלוכה) אלא שהכתוב קיצר תחילה להזכיר סתם מלחמה אצל ספור ישיבתם בארצם. ושוב פירש איך היתה המלחמה:

**והיו אלו מגדלים שער**. פי' בני ראובן וגד מגדלים שער ואלו בניהם שנשארו בערי המבצר בעבר הירדן מגדלים שער דרך אבל ודאגה. וישמעאלים הם ההגריאים שהם בני הגר. ואע"ג דכתיב אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים. אפשר דקצת משפחות נקראו בשם ישמעאל וקצתם בשם הגר. אבל כל ההגריאים ישמעאלים וכל הישמעאלים הגרים. ולפי שהיו מגדלים שער כישמעאלים ולא היה הפרש ביניהם לכך לא הכירום אותם אבותיהם לולי שהכירו אותם ע"י שצעקו עננו כו':

**הה"ד ויעזרו עליהם כו'**. סיפא דקרא כי לאלהים זעקו שע"י שזעקו עננו נעזרו:

**באיזה זכות** משום דכתיב תו וישבו מקניהם וגמליהם כי מהאלהים המלחמה נראה שמה' היה שיבואו להלחם להפילם בידם לחלק שלל להכי בעי במה זכו לסבוב הזה (יפ"ת):

**גייסא כו'** חיל הבא לשלול ולקפח אותם היו הם משוללים אותם וזהו גד גדוד חיל הבא עליו הוא יגודנו לבוז ממונו. ואע"ג דהתם הוי נמי ראובן וחצי שבט מנשה. מ"מ עיקר הנצחון היה לגד שהיו גבורי חיל ביותר כדכתי' בהו וטרף זרוע אף קדקוד. ולכן נאמר שם ספור מלחמה זו דוקא אחר יחוס שבט גד להורות כי לגד היה עיקר הנצחון במלחמה (יפ"ת):

**ובנכסים רבים** דיתורא רמיז נמי אהא דכיון דקמפרש מקנה וכסף וזהב וברזל ונחשת ושלמות נכסים רבים מה הן. אלא אלו נכסי ההגריאים (יפ"ת):

## פסקה טז

**שארצו שמנה** דלחם ל"ז והכא כתיב שמנה ל"נ. לכן קאמר דרמיז נמי שארצו שמנה (שתוציא התבואות בריבוי):

**שהוא מעמיד בגדי שמונה**. דקרי ביה שמונה מדכתיב מאשר שמנה לחמו ולא קאמר אשר שמנה לחמו אלא לרמוז על הבנות הבאות מאשר שינשאו לכהנים ויעמדו מהם כ"ג שמלובשים בגדי שמונה:

## פסקה יז

**כפליות** צ"ל קפליות ופי' מטעמים מל' קפילא. וקא מפרש מעדני מלך שיהיו בקיאים במטעמים הראוים למלכים (יפ"ת):

**ואנפקיטן** שמן זית שלא הביא שליש המשיר את השער ומעדן את הבשר:

**בית השלחין** שהיא שמנה שעומדת בהר וצריך להשקותה תמיד. שחלק נפתלי גבוה כדכתיב ונפתלי על מרומי שדה. ודריש שלוחה מל' שלחין. ולפ"ז טעם אילה ע"ד כאיל תערוג על אפיקי מים. ופי' הנותן אמרי שפר על שצריך תפלה על הגשמים ע"ד ויצו עליה במפגיע (יפ"ת):

**הה"ד מכנרת עד ים הערבה כ**השתא מפרש לה בענין אחר דשלוחה על שם גנים שלה מל' שלחיך פרדס רמונים ומייתי מכתוב מכנרת ועד ים הערבה דמתרגמינן גנוסר. והיא נקראת בימיהם ירח למר. או בית ירח למר. ומקומות אלו היו מפורסמים בימיהם בגנות ופרדסים שהיו בהם. ועל כן נקרא גנוסר מלשון גני שרים. או לפרש אילה שלוחה זו גנוסר שקלה לבשל פירותיה כאילה הרצה מאד במהירות. וכן בתנחומא אילה שלוחה זו בקעת גנוסר המבכרת פירותיה וממהרת כאילה. ופי' הנותן אמרי שפר על טוב הפירות או כדאי' בתנחומא שמכבדין מפירותיה למלכים ומשפירין דבריהם. ומסיק שר"ב אמר כל חוף ים טבריה נקרא כנרת ע"ש אילן הנקרא קלא דכנרא שפירותיו מתוקים. או שנקרא כנרת ע"ש שפירותיו מתוקים כקול כנור. אלמא דארץ נפתלי היה מבורך בפירות

טובים ומובחרים. וקאמר שלכך נקרא גינוסר שהוא נוטריקון גני שרים שהיה למלכים גנים שם. כן הוא לדברי חכמים. ורבי יהודה ב"ס מפרש שעל שם בני נפתלי עצמם נקרא גינוסר גני שרים שהיו בהם שרים רבים כדכתיב ומנפתלי שרים אלף וכן הוא בילמדנו פ' שלח אמרו רבותינו למה נקרא גנוסר וכו':

**הה"ד ותשלח ותקרא כו'**. כמו ד"א על מקרא דאילה שלוחה. והיינו על ברק שנא' ותשלח ותקרא כו' שרץ כאילה במצות דבורה לבשרו על נצחונו לסיסרא. ולזה מייתי קרא דמשכתי אליך אל נחל קישון (יפ"ת):

**שהן משפרין אמרים שנתנו בשופר ובתרועה**. דריש שפר לשון יופי כמשמעו. ודריש ליה נמי כמו שופר מדאפקיה בהאי לישנא ופירש שהיו מיפים כח התורה שניתנה בשופר ובתרועה שהיו שופטי ישראל ומורין להם התורה והמשפט (יפ"ת). ובס' צרור המור הביא מדרש זה וז"ל הנותן אמרי שפר ר' יוסי ב"ח בשם רבי אידי בשם ר' אחא אלו ד"ת שנתנו למ' יום ע"י שופר ותרועה. וכן הוא במד' שוח"ט (א"א):

**את מוצא בשעה שעלו לקברו את כו'**. שהיה רץ במהירות כאילה כו'. ובמס' סוטה אמרו שעשו היה המערער על חלקו במערה ולפי מדרש זה היו בני חת עצמם המערערים לפי שהיתה מעפרון החתי תחלה. ויתכן מה ששתקו עד עתה ולא ערערו בעת שקברו את יצחק ורבקה ולאה לפי שאותן השנים שהיה יעקב במצרים החזיקו בני חת מחדש במערת המכפלה בחשבם שהיא הפקר שמתו כל האנשים היודעים שהיא קנויה עדיין ליעקב:

**ושיפר על ידן** שהביא את הספר ממצרים ונתנו אותו לאחיו הגדולים להשתיק בו כח המערער. ושיפר על ידו כח מקח המערה:

## פסקה יח

**בן שהפיר לאחיו כו'**. דרש פורת לשון הפרה. ודריש ליה באחיו או באדונתו. ומשום דכתיב ביה ב' זימני דריש ב' הפרות שהפר לאחיו ושהפרו לו אחיו. אי נמי שהפר לאדונתו ושהיא הפרה לו. ומ"ש שהפר לאחיו פי' שהפר ברית אחים בהביאו את דבתם רעה ושהפירו לו אחיו ברית אחים ומכרוהו. ולפ"ז פי' עלי עין ע"י שאביו שם עינו עליו קנאו בו. ומ"ש שהפר לאדונתו ר"ל שבטל דבריה ולא שמע אליה. וכן הפרה לו אדונתו אהבתה לו ושמתהו בבור בסוהר. ופי' עלי עין לפ"ז ע"י שנשאה עיניה עליו כאומרו ותשא אשת אדוניו (יפ"ת):

**א"ר אבון בן פרות רבית בן פירות רבית יוסף**. כצ"ל משום דכתיב בן פורת ב' זימני דריש חד לשון פרות וחד לשון פירות ור"ל שנתגדל ע"י חלום הפרות וע"י חלום הפירות היינו השבלים:

**בן פורת רבית יוסף בכולם כתיב כו'**. דריש לה בענין אחר. והוא דפורת לשון רביה וגדולה. ורמז זה שהגביה קומתו לפני אמו. וע"י זה זכה לגדולה. ולכן אמר בן פורת ב' פעמים ולא הוצרך בעל האגדה להזכיר בפרשה זו בן פורת ב' זימני לפי ששניהם נדרשים לשון רביה (יפ"ת):

**עלי לפרוע לך אותו העין**. שברכו מדה כנגד מדה שלא ישלוט בו עיה"ר והוא עולה ושולט על העין ולא העין עליו וע"ל פ' ע"ח סי' י"ג:

**מציצות** מביטות:

**שירין וקטלין כו'**. הם מיני תכשיטין:

**שיתלה עיניו להביט בהם**. ואעפ"כ לא עשה:

**שאתה נותן לבנותיך** פי' לבנות יוסף ניתן צעידה בתורה עלי שור כלו' בשביל ההבטה שלא הביט במצריות. ומדאפיק לה בלשון בנות ולא קאמר נשים דריש דרמיז נמי אבנותיו של יוסף. והא בהא תליא שזכו בנותיו לכך ע"י שלא הסתכל בבנות מצרים (נזה"ק):

**מהו צעידה פרשה** מפרש צעדה מלשון תכשיט וקישוט כלשון אצעדה וצמיד דמפרש לה בתרגום יונתן בכלילא דדהבא דברישא. וכבר נודע לי"ח כי הנפש המשכלת מתקשטת בקדושת ד"ת הנקראים קישוטי הכלה. וזהו שאמר כי בעבור שיוסף לא רצה להסתכל בקישוטי הבנות בנות מצרים. לכן בנותיו דהיינו בנות צלפחד שהיו מזרעו זכו לצעידה היא פרשה בתורה שנכתב על שמן שנעשה לנפשם כמין קישוט תכשיט וכתר לראשן מאור קדושת התורה (נזה"ק):

**פרשה** היא פרשה נחלות שניתנה ע"י בנות צלפחד וראויה היתה שתנתן ע"י משה אלא שזכו הן שניתנה על ידו כדאי' בספרי:

## פסקה יט

**בן שהמיר לאחיו** לשון מרירות. ופירושו שהשביעם ממרורים בהבאת דבתם רעה. והם המרו לו שמכרוהו. ומשום דכתיב וימררהו חסר וי"ו דריש שהמיר הוא לאחיו כאילו כתיב וימרר הוא. ופירש ג"כ שהמיר לאדונתו. ולכן לא נאמר ג"כ שהמרירה לו אדונתו כדאמר לעיל שהפרה לו אדונתו. דהכא כתיב וימררהו בלשון רבים ולא יצדק אלא באחיו

(יפ"ת). ובעל אות אמת ומת"כ גרסו בן שהמיר לאדונתו בן שהמירה לו אדונתו ואפשר שכוונתם כמו שפירש רש"י בחומש שפי' וימררהו פוטיפר ואשתו לאסרו:

**אבל איני יודע מי ירבה**. אם אחיו שמכרוהו או אדונתו. והשיב ת"ל ורבו וישטמוהו בעלי חצים אלו בעלי מחיצתו שהשליכו כו'. ומי הוא זה. הלא ודאי אדונתו ואנשי ביתה כדכתיב ותקרא לאנשי ביתה וכדמפו' לעיל נתנה אותו בפיהם של כולם ע"כ. והמה עזרו לרעה לדבר עליו תועה בשניהם חנית וחצים ועליהם יצדק ב' ההוראות אלו:

**מה ראה למושלן כחץ**. להמשיל את לשון הרע לחצי גבור שנונים:

**דאמור כו'** לשון הרע נא' ד"מ ברומי וממית בסוריא:

**ולא ככל גחלים** אינו ממשיל לש"ה לגחלים בעלמא:

**אלא כו'** לפי גיר' הספר שגורס חורף וקיץ וחורף צ"ל י"ח חדש. אכן גופא דעובדא הביא בשוח"ט מזמור ק"ך ושם גורס י"ב חדש:

## פסקה כ

**זו עכסילו** פי' האב"א כוכב כסיל והוא קבוע במזל קשת והוא חם מאד וכן יוסף נתחמם מאד וקרוב היה להיות קשתו ננערת. וכה"ג נמי פי' היפ"ת:

**מי גרם לך שלא להדחות**. כצ"ל ופי' שאם הי' בא להשמע לה היה נדחה מלהמנות עם השבטים באבני האפוד כדאי' בסוכה. ועל ידי קשייתו שנתקשה והיינו שנמתחה הקשת וחזרה כדבסמוך לא נדחה מאתם. וה"פ דקרא ותשב באיתן קשתו. קשתו סבבה שישב עם האיתנים דהיינו שבטים (יפ"ת):

**נתפזר זרעו כו'** דרש ויפוזו לשון ויפוצו שזי"ן וצדי"ק מתחלפין זה בזה. וזרועו לשון זרע:

**איקונים של אביו כו'**. לעיל פ"ז:

**איקונין של אמו ראה כו'** דריש משם רועה אבן ישראל זו רחל שהיתה רועה. ונקראת אבן ישראל שהיא עיקרה של בית כדלעיל גבי ורחל עקרה. וכל מחשבת יעקב בהולדה בעבורה כדלעיל בפירקין. וע"ז אמר מי עשה כן מאל אביך כו' פי' שה' שם לפניו צורת אביו ואמו כדי שיפרוש דאל"ה אל אביך ה"ל למימר מאי מאל אביך:

**מעל זו אזכרות שבבל**. שם מקום בגבול יוסף והוא גבוה. ובית שאן מקום נמוך ושם היו פירות טובים (יפ"ת ומת"כ):

**בולד בהמה ברכו** שיהיו שגר אלפיו ועשתרות צאנו פרים ורבים שפי' שדים ורחם מי ששדיה במקום רחמה כדמפרש (יפ"ת):

**יתברכון כו'** יהיו מבורכים הדדים שכן הוציאו בן חכם דהיינו האב וגם האם נכלל בזה:

**מלמדני ומעבדני** הורי דרש מלמדי וגם דריש ל' הריון כלו' האבות שלמדו אותו והרו אותו ע"ד הלא הוא אביך קנך הוא עשך וכתיב וחבל את מעשה ידך ודרשו חז"ל איזה מעשה ידיו של אדם זה בניו ובנותיו של אדם:

**מה שנתאוו גבעות עולם**. האבות הראשונים ע"ד שפירשו מראש צורים אלו האבות. ומגבעות אלו האמהות:

**הכא את אמר תהיין כו'**. פי' אמאי נקט הכא לשון הויה והתם לשון ביאה (יפ"ת):

**תבואתה תאכל בעוה"ז** פי' דתבואתה רמז ל' תבואה. ור"ל שהפירות בלבד אוכל בעוה"ז אבל הקרן מזכותו באשת פוטיפר שמור לעוה"ב:

**שרחקו אותו כשמכרוהו**. וכן מתחילה הפרישוהו ולא יכלו דברו לשלום:

**ועשו אותו נזיר** ואין נזירות בכ"מ אלא פרישות כדלק' בבמדב"ר פ"י:

**כלילהון דאחוך** ונזיר מלשון נזר אלהיו על ראשו:

**נזיר ממש** ופי' נזיר אחיו שהיה נזיר מפני אחיו כשלא ראה אותם. והא דכתיב ויגלח ויחלף שמלותיו מפני כבוד מלכות גילח עצמו תוך ימי נזירותו:

## פרק צט

### פסקה א

**למה תרצדון כו'** אבנימן זאב יטרף קאי. ומשום דבעי לפרש דמיירי במזבח ובקרבנות כדלקמן מייתי הא דפליגי תנאי בהאי קרא דמר"ע שמעינן שנבנה ביהמ"ק בחלקו של בנימן. ור"י הגלילי נמי לא פליג בהא אלא בפירוש דלמה תרצדון (יפ"ת):

**בשעה שבא ליתן תורה בסיני**. דכל המזמור במ"ת מיירי כדכתיב התם אלהים בצאתך לפני עמך וגו' זה סיני וגו' רכב אלהים וגו' עלית למרום וגו':

**היו ההרים רצים כו'** ר"ל שר ההרים (יפ"ת):

**כי כתבור בהרים** גבי גלות מצרים ע"י נבוכדנצר כתיב. וה"ק קרא כי כמו שהר תבור וכרמל נעקרו ממקומן לקבלת התורה ושוב נסוגו אחור בבושה. אף כך המצרים ישובו אחור מן המלחמה בבושה וכענין שנא' שם מדוע ראיתי המה חתים נסוגים אחור ובהיותם המון רב נמשלו לעקירת הרים גדולים ממקומם כהר תבור וכרמל (נזה"ק):

**זה אומר אני נקראתי כו'**. דאיתא במכילתא שהחזיר ה' התורה על שעיר ושאר אומות ונשמע קולה מסוף העולם ועד סופו שבא ליתן התורה על אחד ההרים. ועז"א כל ההרים הגבוהים אני נקראתי בקולו יתב' ולבסוף לא נבחר אלא סיני מטעמא דלקמן (נזה"ק):

**כולכם הרים** כלומר אף שכולכם הרים טובים מ"מ אתם בעלי מומין:

**כולכם נעשה אליל על ראשיכם**. ע"י שהם גבוהים. אל סיני שהוא נמוך לא נעשה בו אליל. כאומר אלהיהם על ההרים הרמים. ואע"ג דקרקע עולם אינה נאסרת. לענין שכינה גנאי הדבר שתשרה במקום אליל (יפ"ת):

**אעפ"כ אף ה' ישכון לנצח בבית עולמים**. מלת אף השני יתר ונמחק. וצ"ל אעפ"כ ה' ישכון לנצח בבית עולמים דדריש אף כמו אע"פ שנדחו תבור וכרמל מליתן התורה עליהם. מ"מ לא קיפח הקב"ה שכרם על רצונם הטוב וישכון ה' עליהם לנצח בבית עולמים שלעתיד. וכדאי' בילקוט שעתיד הקב"ה להביא סיני ותבור וכרמל ולבנות ביהמ"ק עליהם שנא' והיה באחרית הימים יהיה הר בית ה' נכון בראש ההרים וגו':

**בשבטים** ואיקרו הרים למעלה ע"ד שמעו הרים את ריב ה'. כי מראש צורים אראנו וגו':

**זה אומר בתחומי יבנה**. ואע"ג דבריש חזית קאמר שדוד בנה היסודות. מ"מ היו מערערים נגד צואת דוד בחשבם דמדעתיה עבד. ולזה כל אחד היה מבקש שיהיה בתחומו. והודיע שלמה שעל פי נביא היה הדבר לפי שהם גנבים (יפ"ת):

**גנבים** היפך גבן הוא גנב:

**כולכם הייתם שותפים**. שאף ראובן כיון שהניחו בבור ולא שמר אותו נחשב לשותף. וכן יוסף שגרם מדון וריב על עצמו במה שהביא דבתם רעה. לכן נחשב גם הוא לשותף:

**ההר חמד אלהים לשבתו**. ומ"ש עוד אף ה' ישכון לנצח יראה דאף לעתיד אחרי חרבנו ה' ישכון שם שיחזור לבנות ביהמ"ק על מקומו:

**לת"ע שנה** שהרי בת"פ שנה ליציאת מצרים נבנה ביהמ"ק. וא"כ בני קרח שהיו ביציאת מצרים ולא נבאו עד אחר שעלו מבליעתם שעשו תשובה היו נבואתם קודם ת"ע שנה לבנין ביהמ"ק:

**הה"ד נכספה** וסיים אל אלהים בציון. וציון ודאי מבנימן:

**ר"י אומר בהמ"ק נבנה כו'**. משמעות דורשין איכא בינייהו. דהר הבית הלשכות והעזרות בחלקו של יהודה. ואולם והיכל ובית ק"ק בחלקו של בנימן. ורצועה יוצאה מחלקו של יהודה ונכנסת בחלקו של בנימן ובה מזבח בנוי כדתניא בפ"ק דיומא. ור"י סבר דהנה שמענוה באפרתה אחלק יהודה רמיז. ור"ש סבר דאבנימן רמיז (יפ"ת):

**דכתיב באפרתה מבית לחם יהודה**. ומ"ש מצאנוה בשדי יער נמי היינו יהודה שנמשל לגור אריה:

**רחל** דכתיב ויהי עוד כברת ארץ לבא אפרתה (בראשית ל"ה:ט"ז):

**ת"ל מצאנוה בשדי יער**. ומ"מ איצטריך למימר באפרתה דלא תימא בשדי יער היינו יהודה כדעת רבי יהודה. דאי אפרתה נמי יהודה תרתי למה לי:

**ומי נמשל** לחית היער בנימן ולא יוסף:

## פסקה ב

**כי לא יעשה כו'**. בעי למימר שמרדכי משבט בנימן נזדווג למלכות מדי הנקרא זאב ולזה קראו זאב. וליהודה קראו אריה ע"ש שנזדווג דניאל משבט יהודה למלכות בבל שנקרא אריה. ולה"ק שיעקב זיווג שני שבטים כנגד ב' מלכיות. וכן משה. ע"פ נבואה שנגלה להם סוד זה (יפ"ת):

**יעקב זיווג ב' כנגד ב'**. שידע שבבל תפול ביד יהודה ולזה קראו אריה כמותה. ומדי תפול ביד בנימן ולזה קראו זאב כמותה:

**ומשה זיווג ב' כנגד ב'** שידע שתפול יון ביד לוי. ולכן התפלל מחץ מתנים קמיו אפי' מרובים לפני מועטים. וידע שתפול אדום ביד יוסף ולזה הזכיר בו קרנים כמו שנזכרו באדום:

**ביד דניאל** לפי שנבוכדנצר עשאו שליט עליהם ונכנעו לפניו הרי היא כנופלת בידו. וכ"ה במרדכי במדי שנעשה שליט בארץ עליהם (נזה"ק):

**לדב כתיב** צ"ל לדב כתיב דב הוא שמה. ור"ל משום דדוב לחוד וזאב לחוד לכן קאמר דדב כתיב בלא וי"ו והיינו זאב דזאב ערבות מתרגמינן דיבא. וז"ש דב היא שמה של החיה תנינא. ומה שלא נכתב זאב מפורש הינו משום דמדי ופרס כחדא מלכות חשיבי ופרס נמשל לדוב ממש כדאמרי' בפ"ק דברכות דפרסיים אוכלים ושותין כדוב ומדי הוא זאב. לכן אמר לדב דהוי לישנא דמשתמע לתרי אפי (יפ"ת):

**זאב ערבות** ישדם זו מדי הרי דר"י ס"ל דמדי נקרא זאב:

**משולשין** משלש אותיות לוי וכן יון:

**סלפירס** תרועה בלשון יון:

**אלו לובשי קיסים**. היא הקסידא כלים פ"ד משנה ח'. ופירש הברטנורא כובע נחושת שנותנין אנשי המלחמה על ראשן להצלה והיא הנקראת ג"כ קאסטידא. או קאסטים בל"ש. ועי' רש"י (שבת ס"ב ע"א) לא בשריון ולא בקסדא אמר רב סניארתה. ופרש"י כובע עור תחת כובע המתכת:

**ואלו לובשי פמלליא**. ולעיל פרשה פ"ד כתונת הפסים כו' אשר עליו זו פמלניא. וכן בכ"מ (נדה י"ג ע"ב) מכנסי כהנים למה הן דומין כמין פמלניא של פרשים למעלה עד למתנים למטה עד ירכים. כתב בעל מוסף הערוך שהגירסא הנכונה הוא פמינליא ונחלפה בכל המקומות הלמ"ד קודם הנו"ן. וכן בל"ר ממש פעמינאליא:

**שנאמר מחץ מתנים קמיו**. והיינו כפרש"י בחומש ראה שעתידים חשמונאי ובניו להלחם עם יון. והתפלל עליהם לפי שהיו מעוטים כנגד כמה רבבות ועז"א מחץ מתנים קמיו מכת מתנים וכו':

**זה פירש מן הערוה**. מאשת פוטיפר אע"פ שבאה לידו. וזה נדבק בערוה אע"פ שלא באה לידו היה רודף אחריה כדאמר לעיל פ' ס"ב שהיה צד נשי אנשים ומענה אתם. וכשבא על נערה המאורסה:

**זה חס על כבוד אביו**. שהלך בשליחותו ולא חש לאיבת אחיו כדלעיל פ' פ"ד שנהג בו כבוד:

**זה ביזה כבוד אביו**. באומרו יקרבו ימי אבל אבי שהיה מצפה למיתת אביו:

**ומה כתיב בו ולא ירא אלהים** כצ"ל. ואתא עיף ויגע ולא ירא אלהים (דברים כ"ה:י"ח) ופרש"י שם ולא ירא עמלק אלהים מלהרע לך:

**שהוא בא משל יוסף**. כדלקמן בבמד"ר ריש פ' י"ד:

**מסורת היא כו'** כדלעיל פ' ע"ג:

## פסקה ג

**מדבר בשופטיו** דקרייה זאב ולא אריה מפני שחוטף כזאב כי הזאב בא בערמה על החטוף ואורב לו במסתרים. כן אהוד חטף לבו של עגלון בערמה ופי' בבקר יאכל עד כו' מפורש בתנחומא בבקר יאכל עד ויתקעה בבטנו. ולערב יחלק שלל מדבר בארצו. ור"ל שתחלת עניינו היה שהרג עגלון. וסוף עניינו שכבש את ארצו:

**בעליתא קיריתא** הוא התרגום של עלית המקרה:

**כך אמר לי מרא דעלמא**. דאל"כ מאי דבר אלהים לי אליך. דאי מרמה דבר. לא ה"ל להזכיר שם אלהים. אלא אמת דבר כי ה' אמר לו ברוה"ק להכותו:

**נסיב חד חרב כו'**. פי' ליקח חרב אחד וליתן אותו בתוך מעיך:

**פרתיה** פרש והזבל שבתוך מעיו. ודרש הפרשדונה נוטריקון הפרש שדא. פי' נפל וכן פי' רש"י ורד"ק בספר שופטים:

**ויצא אהוד המסדרונה רבי יודן אמר ערפלא טורא**. וכתב המת"כ לא מצאתי פירושו. ונראה שפירושו לפי הענין ענן של ערפל וחושך נזדמן לו מן השמים ולפיכך נמלט ועין לא ראהו. טורא פירושו מסודר כד"א ארבעה טורי אבן. או יהיה פירושו כמו שפירש רבינו בחיי פר' יתרו ערפל הוא ענן זך ובהיר אין עין שולט בו ויהיה ערפלא טורא כמו ערפלי טוהר דכתיב בתפלת ר"ה עכ"ל ולא ידעתי איך יכוון זה במלת מסדרונה והרד"ל פי' סדרים של אפלה שהן מסוככין מן השמש להקר ונכון:

**ששם ישבו מלה"ש מסודרים**. להציל את אהוד ולתת בידו את מואב:
**מה הזאב הזה חוטף**. מה שאינו שלו בכח ידו. כך שאול חטף את המלוכה שהיתה ליהודה בזכותו והיינו דמייתי מדכתיב ושאול לכד את המלוכה. דמדלא קאמר לקח משמע כלוכד מאתם. וג"כ משמע לוכד בזכותו וכמ"ש לקמן במדב"ר פ"א:
**בבקר יאכל עד וילחם כו'**. כל ימי מלכותו קרי בקר שהיתה שמשו זורח. ועת מותו קרי ערב (יפ"ת):
**ולערב יחלק שלל וימת שאול**. הכי מפרש קרא ולהעריב שמשו יהיה סיבה מה שיחלק שלל כאומרו ותעט אל השלל וגו' (יפ"ת):
**מדבר במלכותו** יש מגיה ד"א מדבר במלכות אסתר. ואין צורך דמלכות אסתר נחשב מלכות בנימן (יפ"ת):
**כך אסתר חוטפת** שהמלכות היתה ראויה לושתי או ליפות ממנה. וחטפה אסתר בטוב מעשיה:
**הה"ד ותלקח אסתר**. משום דכתיב התם ויאהב המלך את אסתר מכל הנשים מייתי לה לומר שאע"פ שהיו יפות ממנה עכ"ז לוקחה אסתר שנשאה חן מכולן:
**בבקר יאכל עד ביום ההוא כו'**. השתא מפרש בקר וערב לשון ראש וסוף כלו' שבתחילת הענין זכתה אסתר בשל המן וסוף הענין שנתנו למרדכי (יפ"ת):
**מדבר בארצו** גם זה כענין ד"א:
**חוטפת פירותיה** פי' שקולטת מיד הזרע (יפ"ת):
**זו יריחו** היא ברכה אחרת שיהיה בארצו מבכרת ומאפלת באופן שיתמידו הפירות בארצו ברוב השנה (יפ"ת):
**במזבח** שהיה בנוי בחלק בנימן ואמה אחת בלבד שהיה אוכל בחלקו של יהודה. ולהכי קרן דרומית מזרחית לא היה לו יסוד כדאי' בפר' איזהו מקומן:
**חוטף את הקרבנות**. ע"י אש מן השמים שהיו נאכלין מיד כחטופים:

## פסקה ד

**חזר וכללן כולן כאחד**. ומ"מ פרט בכל אחד בזה אריה ובזה נחש. לפי שהוא מיוחד יותר בדבר ההוא (יפ"ת). והענין מבואר בזוהר כי הי"ב שבטים שבטי ישורון הם מכוונים כלפי י"ב גבולים העליונים ונאחז כ"א במדה מיוחדת למעלה. ולפיכך נתברך כ"א בדבר מיוחד כפי מדרגתו למעלה. ואמנם באשר נודע שאין פירוד למעלה בין המדרגות העליונות וכל אחד כלול ממדרגת חברו ולפיכך גם השבטים למטה כלולים כלם זה בזה אלא שמ"מ כל אחד מיוחד יותר במדרגתו (נזה"ק):

**ומום אין בך** כלו' שאין בהם שום חסרון בהיותם כלולים זה בזה בכל השלימות ליתן את של זה בזה ושל זה בזה:

## פסקה ה

**לגלות להם את הקץ**. וכדכתיב את אשר יקרא אתכם באחרית הימים. ומייתי עלה הא דכתיב מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח דמהא ילפינן בסמוך שהקב"ה שוב העלים ממנו את הקץ. ולכך התחיל לומר ראובן בכורי אתה וגו':

**ומי הם נאמנים כו'** דקרא משמע שלפעמים מסיר כח הפה אף לנאמנים בדבורם במה שנבלל מוצא שפתיהם ומפרש רישא דקרא במשה ואהרן. והוא מבואר ע"ד מ"ש בתנחומא סדר וישב לכו חזו מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם אף הנוראות שאתה מביא עלינו בעלילה את מביאן ודריש ליה התם בענין משה בחטא מי מריבה שנגזר עליו שלא יכנס לארץ שגזירה זו כבר היתה קדומה מחטא המרגלים כו' ועלילה נתלה בו בחטא מי מריבה שהיה רצונו מתברך שבזכותו יזכו דור המדבר לתחיית המתים לעתיד לפיכך כביכול הכשילו בלשונו לומר שמעו נא המורים כדי לתלות העלילה בו. וכן בחטא זה נכלל גם אהרן לפי שהיה עם משה באותו מעמד ועז"א מסיר שפה לנאמנים הללו להכשילם בדבורם לצורך תקון דור המדבר (נזה"ק):

**זה יצחק ויעקב** שנקראו זקנים דכתיב ויהי כי זקן יצחק וכה"א ועיני ישראל כבדו מזוקן. ונגלה להם מסטורן של הקץ ובעבור שבאו לגלות מסטורים לאחרים לקח מהם טעם חכמתן ונעלם מהם ידיעת הקץ וכדמסיק:

**ועשה לי מטעמים ומבקש לברכו כו'**. ר"ל שלא נתכוון יצחק בהמטעמים להנאת גופו ח"ו אלא להרחיב לבו בשמחת המטעמים כדי להשרות עליו רוה"ק מתוך שמחה כדי לברכו ולגלות לו את הקץ. וכשטעה מתחילה ביעקב גילה לו את הקץ ואח"כ שבא עשו נפלה עליו חרדה גדולה מן השמים כדי להעלים ממנו שוב הקץ ע"י חרדה זו. וכן כיוצא בזה ביעקב היה העלם הקץ בסילוק השכינה ע"י עצבות וכמפורש להדיא בזוהר סדר זו ע"ש (נזה"ק):

## פסקה ו

**שמינה אותם זקנים**. שהסמיכן לדון ולהורות כדרך סמיכת זקנים (יפ"ת):

**שנא' אספה לי**. דאל"כ האספו והקבצו למה לי. אלא האספו מופנה לג"ש (יפ"ת):

**שתי פעמים** ובשניהם יתקבצו לארצם. ולא חשיב גלות מצרים כי לא היו מפוזרים ולא בעי קיבוץ. עוד יש לפרש ב' פעמים על גלות מצרים וחורבן בית ראשון ושני חשיב פ"א

שאע"פ שחזרו ובנו בית שני לא מיקרי קיבוץ שנשארו קצתם שלא עלו ולא היתה גאולה שעדיין היו משועבדים למלכי מדי ופרס (יפ"ת):

**אתה הוא בכורי** בתמיה וכי אתה דומה לי שאני בן פ"ד שנה לא ראיתי קרי ואתה וילך ראובן וישכב (יפ"ת):

**עשיתי פ"ד שנה** כצ"ל שהיה בן פ"ד כשנשא את לאה כדאי' לעיל פ' ס"ח:

**ומה נוטריקון** לעיל פ' צ"ח ע"ש:

**השלכת עול כו'** שהחי"ת וה"א מתחלפין לפי שהם ממוצא אחד. אבל בתנחומא לעיל פ' צ"ח אי' ר"א אומר פחזת חטאת זנית:

**לכך אמר כמים אל תותר**. שלא נשתייר לו כלום מג' הכתרים:

**בשעה שהבאת דודאים**. דכתיב את עלית קרי ביה עלית מבנין הכבד שנעשה משכבי יקר ומעולה על ידך וגם מזה נתגלגל תולדות יששכר יודעי בינה לעתים. וחללת יצועי הוא דרש בפני עצמו שגרם שרחל חללה ובזתה משכב הצדיק על ידו. או פי' כשנתפשרה לאה עם רחל שישכב עמה הלילה קפץ ראובן מיד ובלבל יצועי אביו שהיה בבית רחל:

## פסקה ז

**יצא ראובן ואזניו מקוטפות**. פי' ואזניו מטים לצד הארץ מרוב צער. והוא מלשון כתף ונטף (מת"כ):

**אחים דפחתא** כלו' אחים לדינה הגרוע:

**מה בצע** ר"ל דעל ידי שבקשו שמעון ולוי הריגה הוכרח יהודה להתפשר עמם במכירה (נזה"ק):

**הללו** שמעון ולוי הם שוב הגדולים שבאחים ואחיהם אחריהם ודאי לא ידברו מפניהם כדמשמע כאן שכל שאר האחים הם יששכר וזבולן ובני השפחות לא דברו מפני אחיהם הגדולים:

**נמצאת ששניהם מכרו אותו**. שהם עיקר המוכרים ולכן לא קנטר אלא להם:

**אלא שמעון** ולא נטל ג"כ לוי דסגי ליה בחד והא דלקח את שמעון ולא לוי הוא משום דאית' במדרש אבכיר אמר יוסף אם אני מכניס לוי שמא יקפידו שבטים על לוי שהוא חכם וכ"ג ויעשו למצרים כמו שעשו לשכם:

**ואין חמס אלא עשו**. ואע"ג דכבר פירש כלי חמס שהם גזולים. מפני שלא יצדק לשון חמס רק במה שנגזל מאחר ממש שנאבד ממנו. אבל כאן לא לקחו מיד עשו מאומה לכן פירש חמס עשו (יפ"ת):

**מגורותיהם** והכ"ף במקום גימ"ל בחילוף גיכ"ק כמו ויסכרו מעינות. והוא על דרך כי רעות במגורם בקרבם ור"ל כי להשמיד בלבבם ולהכרית גוים (יפ"ת):
**כשיעמוד זמרי** וטעם בסודם ששבטו באו ליטול עצה כדלעיל פ' צ"ח:
**שלא היו כולם** פי' שרבים עמדו להלחם בהם כדלעיל פ"פ ונתנם ה' בידם כאיש אחד:
**לא קלל אלא אפם**. כדלעיל פ' צ"ח:
**מה אקוב לא קבה אל**. שדברי יעקב בנבואה היו:
**כ"ד אלף** כדכתיב ויהיו המתים במגפה כ"ד אלף. וממספר בני שמעון במנין הראשון והשני ידענו דרובן משמעון כדפרש"י בחומש:
**אף לוי יהא מסבב**. בתמיה והלא לגיון של מלך הוא ואין ראוי שיהיה מסבב על הפתחים:
**לכך נאמר אחלקם ביעקב וגו'**. ואפיצם בישראל משום שחד קאי על שבטו של שמעון וחד על שבטו של לוי:

## פסקה ח

**אף הם** כמו ראובן שיצא ואזניו מקוטפות כדלעיל. ומ"מ לא קאמר הכא הכי לפי שלא היתה חרפת שמעון ולוי כל כך כשל ראובן:
**והיה מתירא יהודה** ומסלק עצמו לזויות התחיל קורא לו יהודה אתה אינך כראשונים והיינו דכתיב ביה אתה:
**אתה הודית במעשה תמר**. שאמרת צדקה ממני. אע"פ שהיית יכול לכפור בחותמ' והפתילים ולא חשת לבושתך כדי להצילה מהמות:
**יודוך אחיך להיות מלך**. ואע"ג דראובן נמי אודי לא זכה לזה. לפי שלא הודה אלא כשראה שהודה יהודה כדאי' בפ"ק דסוטה:
**זה דוד** שניתן לו עורף. אבל שאר שבטים אינם זוכים לזה:
**יצחק אמר לו ליעקב כו'**. פירשתי לעיל פ' ס"ו ע"ש:
**עצמך מדינה של גיהנם**. אבל בבמדב"ר פ' י"ג לא חשיב הצלת עצמו משום דלא דמיא לאחריני שהוא בעוה"ז (יפ"ת). ובשיטה חדשה אי' אתה הצלת ד' נפשות יוסף מן המיתה ותמר ופרץ מן השריפה אני מציל מבניך ד' נפשות. דניאל מן הבור כנגד יוסף. וחמו"ע מן השריפ' כנגד תמר ופרץ וזרח:
**וקרא לו ד' שמות גור אריה כרע שכב כארי וכלביא**. כצ"ל והוא הכתוב בפר' בלעם דמיירי נמי ביהודה כדלעיל פרק צ"ח. וחשיב אריה וארי תרי מיני. ואפשר דחד מנהון אריא דבי עילאה (יפ"ת):
**זה כסא מלכות**. כמשמעות שבט דהיינו שבט מישור שבט מלכותך. ומשום דקשה שהרי ראינו כמה ימים שסר המלכות מיהודה שעל כן דחקו בגמרא לפרש אראשי גליות. לכן

אמר אימתי ומחוקק מבין רגליו כו' פי' דקרא לא מיירי אלא לימות המשיח שמשיבא מלכותיה לא תתחבל. וז"ש אימתי יהיה זה שאמר ומחוקק מבין רגליו כשיבא אותו שהמלכות שלו דהיינו משיח. ופי' עד כי יבא שילה כשיבא שילה. או שמלת עד דבקה למעלה ופי' לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו לעד לעולם. וזה כשיבא שילה (יפ"ת):

**שכתוב בו ברגלים תרמסנה עטרת גאות וגו'**. כתב האב"א ט"ס הוא כי מקרא זה מדבר מפורעניות ישראל ע"ש אך צ"ל תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים (ישעיה כ"ו ו') והוא מלך המשיח שנאמר בו עני ורוכב על חמור (זכריה ט' ט'). וכתב הנזה"ק שהענין מבואר ע"פ הסוד הנזכר בזוהר פקודי דזמן הגלות הוא עד דמטו רגלין ברגלין. ופירושו מבואר בכתבי האר"י ז"ל ע"ש והמשכיל יבין:

**שילה מי כו'** שילה כתיב חסר יו"ד קרי ביה שלו (מת"כ) ודבריו אלה אינם אלא מן המתמיהין שבכל הספרים כתוב שילה מלא יו"ד וכן הוא ע"פ המסורת אך הדרשא תדרוש (מנחת שי). ועי' רש"י בפירוש התורה:

**שמקהה שיני כו'** פירשתי לעיל פרשה צ"ח:

**מתקהלין עליו** ללמוד תורה מפיו כדלעיל פ' צ"ח:

**אוסרי לגפן עירה מי שיכניס**. כצ"ל ופי' שילה הנזכר הוא מי שיכניס כל ישראל. ולקיים גירסתנו יש לפרש הא דלא יסור שבט מיהודה היינו מאחר שיכניס כל ישראל דהיינו בימות המשיח שמאז לא ינתשו מעל אדמתם. אבל קודם לזמן זה יסור (יפ"ת):

**שנקראו גפן** וקדריש קרא כאילו כתוב אוסרי גפן לעירה דהיינו שיכניס ישראל לעיר ירושלים:

**זה שכתוב בו עני**. וה"ק ולשורקה דהיינו ישראל כדבסמוך יכניסם לעירם. בני אתונו מי שכתוב בו עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתונות:

**ד"א ולשרקה** דלפי הדרשא הקודמת לשורקה אלו ישראל כדפירשתי. איכא בינייהו דלדרשא קמייתא שורקה שם לישראל כמו גפן וכוונת הכתוב שהמשיח יכניס את ישראל לארץ וקרי ישראל בשמות נרדפים. ולפי דרשא זו רוצה לומר שהמשיח יעשה לישראל כמו לשורקה דהיינו שיטעם בגבולם כמו שנוטעים השורקה. ור"ל שיקבעם באופן שלא ימוטו לעולם:

**והיאך הוא עושה** ר"ל לנטעם כשורק להיות זרע אמת. וקאמר וזרקתי עליכם מים טהורים והיינו שיערה עליהם רוח טהרה ויסיר לב האבן ונמצא שכמו שהשורק זרוע על מים כן ישראל יהיו נטועים ומגודלים על מים טהורים:

**שהיין הרבה בגבולו** ומרבויו יכבסו בו הלבוש כמו במים:
**תהא מתכבסת בתחומו** ר"ל בלשכת הגזית שבחלקו של יהודה:
**שהיין חרבה בתחומו** אבל מכבס ביין לבושו אע"פ שאמר לעיל שהיין הרבה אין כל כך ראיה דמצי מפרש לה בתורה ממש על דרך כי טובים דודיך מיין. אבל הכא דכתיב חכלילי עינים משמע יין ממש שמאדם העינים:
**כאדם שאומר לחבירו מזוג לי ושנה לי שחכך ערב לי**. מלת כאדם הוא כמו ד"א. וקמפרש קרא בתורה שאומר לחברו שילמדהו כי יערב עליו שיחו וחכו ממתקים. ומשום דכתיב יין אומר הטעם שעשה משל הד"ת ביין לפי שדרך אדם לומר לחבירו מזוג ושנה לי. וכן יאמר בתורה שנה ושלש לי שחכך ערב יותר מיין. ופי' ג"כ ולב שינים מחלב בזכות התורה (יפ"ת):
**בזכות התורה אם יהיו חטאיכם**. דרש שינים כמו שנים ומפרש ליה מלשון חטאיכם כשנים. וירצה שהתורה תלבין החטא יותר מהחלב או שיתלבן חטאיכם שהם כשני מחלב מחמת התורה שנקראת חלב כדכתיב דבש וחלב וגו':

## פסקה ט

**זבולן לחוף ימים ישכון הרי זבולן קודם לישששכר** ואינו כן שכן מייחסן. כן הגיה האות אמת ולא נהירא כי למה צ"ל הרי זבולן קודם לישששכר דהא חזינן לה. אלא כך צ"ל הרי ישששכר קודם לזבולן שכן מיחסן כו' והוא לשון קושיא (יפ"ת):
**שכן מיחסן כו'**. הרי דאפילו בחשיבות נמי ישששכר קודם לזבולן דאל"כ ליקדים זבולן כמו שהקדים בנימן לבני השפחות לחשיבותו. וא"כ קשה למה הקדים יעקב זבולן לישששכר:
**לפיכך קדמו** פי' לעיל פ' ע"ב:
**עליו נאמר עץ חיים כו'**. נתב' בויק"ר פ' כ"ה:
**שלך הן** שפי' אהלך בתי מדרשות על דרך יושב אהלים וקוראם על שם זבולן כי שלו נחשבו שהוא סבה לישששכר שיעסוק בתורה:

## פסקה י

**יששכר מביא בחמור** ר"ל דחמור גרם דבק למ"ש והוא לחוף אניות:
**חמור גרם אותו** כי לולי זה היה הולך יעקב לאהל רחל ולא היה חושש להסכמת רחל ולאה אלא מאת ה' היתה לידת יששכר שמאתו היה שינעור החמור. והזכיר יעקב זה לומר כי לכן יאות לו להיות רובץ בין המשפתים ולהטות שכמו לסבול עול תורה כי היא חלק אלוה:

**טוען את המשא** ואינו בועט כשאר ב"ח. כן ישכר נושא עול התורה בלא בעיטה אע"פ שהיה טורח הצבור עליו כדלעיל פ' צ"ח:
**בין שפתים** על הקרקע ללמוד תורה:

## פסקה יא

**אלא יחידי** וכן שמשון היה הולך להלחם לבדו:
**אין זה מביא את הגאולה** דעד השתא הוה סבור שהוא מביא את הגאולה שיהיה מצרן למשיח כמו אליהו. וז"ש אח"כ אלא מגד:
**לאותו שבא בעקב** פי' יבא וימשיך למלך המשיח שבא בקץ הימין. ויגוד לשון משיכה בלשון ארמי ועקב רמז לסוף כמו והיה עקב תשמעון:
**שהוא משבט גד** כדלעיל פ' ע"א לרבי נהוראי:
**לכך נאמר והוא יגוד עקב**. כלומר השתא ניחא דכתיב הכי דאל"כ יגוד עקב ל"ל:

## פסקה יב

**מאשר שמנה לחמו שבנותיו נאות**. רצה לומר לחם לשון נקי. ועל ידי כן נישאות לכהנים גדולים. והיינו שמנה לחמו שהוא מעמיד בגדי שמונה כדלעיל פרשה צ"ח:
**בבנותיו** שכולם יאהבוהו על זה דאל"כ מאי שנא אשר להיותו רצוי אחיו. וכי שאר השבטים שנואים לאחיהם:
**זו בקעת גנוסר** שהיא בחלק נפתלי דהיינו כנרת כדלעיל פ' צ"ח:
**הנותן אמרי שפר שארצו מתברכת שנא' כו'**. נראה שצ"ל שארצו מתבכרת והן מבכרין מפירותיהן למלכים. כלו' שע"י שהיא מבכרת מוליכין פירותיה למלכים בשעה שאינן נמצאין עדיין בשום מקום וע"י זה משפרין ומהללים המלכים דבריהם שהם מושגחים מה' בכל עניניהם. וזהו פי' אמרי שפר. ומלות שנא' נפתלי שבע רצון אין כאן מקומו כי אם אחר מלת מתרצין שדרש עוד הפעם הנותן כו' שפירושו שאם היה בלבן עליהם היו מתרצין וע"ז מסיים שפיר שנא' נפתלי שבע רצון (יפ"ת):
**וכי פורת לית הוא יוסף**. ר"ל דפורת הוא לשון תוספת ורבוי והרי גם שם יוסף מורה על כך. וא"כ מה הברכה מורה יותר מן השם שהוא יוסף. ומתרץ דבן פורת אתא לרמוז שע"י פרות נתגדל (נזה"ק):
**בגאיו** (**תהלים קט"ז**):
**אתהלך לפני ה' בארצות החיים**. הנה תיבות אלו ברוב ספרים אינן רק במדרש של יפ"ת. וכתב המת"כ בגאיו אתהלך בטעות נפלה לכאן ומקומו הוא בפרשה צ"ו ועיין שם אמר

רבי אלעזר דברים בגו בגאיו היינו בגו ובירושלמי דכלאים ופרק הנושא גרס הכי דברים בגאיו עכ"ל:

## פרק ק

### פסקה א

**דעו כי ה' הוא האלהים ר"י ב"ס כו'**. קאי על ויאמר אליהם אני נאסף אל עמי (בראשית מ"ט:כ"ט) ועל זה אמר שהכוונה בזה ליעקב שהוא מסר נפשו ברצונו למות כי טוב לו המות ליאסף עם אבותיו. כלו' אני מדעתי ומרצוני כמ"ש מי אני נכנס למקום פלוני. משא"כ אני מת משמע בע"כ שהמיתה בלא רצון אדם הוא. ולזה מייתי קרא דעו כי ה' הוא האלהים וגו' דמפרשו ר' אחא ולו אנו משלימים ומוסרים את נפשותינו ברצון טוב (יפ"ת):

**ריב"ס ורבי אחא** לא פליגי רק דמר דריש הכתיב ומר דריש הקרי (יפ"ת ומנחת שי):

**משלימין נפשינו** פירוש מוסרים נפשנו. מלשון אני השלמתי נאמן לנאמן דלעיל פרשה צ"ד. והכוונה שלא יקשה בעינינו המות שה' נותן וה' לוקח וטובה המותה לחסידיו שהנפש תשוב אל האלהים אשר נתנה. וזכרון זה במזמור לתודה לפי שמברכין על הרעה כשם שמברכין על הטובה. שאפילו במיתה יש להודות כי ה' נתן וה' לקח (יפ"ת):

**ויכל יעקב לצות את בניו שלשה צויים נאמר בענין**. כל זה ל"ג הכא (יפ"ת):

**אם זכיתם לכם כו'**. כלו' אם תטיבו מעשיכם ותקיימו מה שאני מצוה אתכם לעשות אתי לקבור במערת המכפלה תזכו בי בעצמי ואהיה אצלכם כאילו איני מת. ודריש הכי אליהם אני נאסף כלו' אליהם ואצלם. ואם לאו קרי ביה אני נאסף אל עמי (מת"כ):

### פסקה ב

**ויצו אותם ויאמר אליהם**. דמה ת"ל ויצו אותם ויאמר אליהם דצווי זה היינו אמירה. אלא ע"כ צווי זה הוא מלבד האמירה (נזה"ק):

**ויכל יעקב לצות את בניו**. דה"ל למימר ויכל יעקב דבריו ויאסוף רגליו אע"כ ריבה צווי אחר:

**הראשון על ע"ז כו' על ברכת השם**. ואע"ג דודאי מסתמא לא היו בניו חשידי בעיניו בהא. כי היו צדיקים גמורים. יש לומר שלא אמר כן אלא להזהיר לבניהם אחריהם. כי ראה שישתעבדו במצרים ופחד שלא יטעו באלילים עמהם. ולא יטיחו דברים במר נפשם בשעבודם (יפ"ת):

**השני על ברכת השם**. שהמגדף ג"כ כופר בעיקר כעובד כו"ם והוקשו יחד כדכתיב גבי עובד כו"ם והנפש אשר תעשה ביד רמה וגו' את ה' הוא מגדף וגו' ממילא גם הוא בכלל לשון צו המורה על עכו"ם (נזה"ק):

**על נשיאת המטה** שלא יהיה מי שאינו בן ברית נוגע בו וכדכתיב בתריה וישאו אותו בניו:

**כך אתם עתידים כו'**. וכי היכי דהתם לא היה לוי מכלל נושאי הדגלים שהוא נושאי הארון והיו אפרים ומנשה משלימים מנין הי"ב שבטים הכי נמי הוה הכא שלוי לא היה טוען ולא יוסף כדלקמן בבמדב"ר פ"ב:

**רבינו צוה ג' דברים**. איידי דקאמר דג' צווין נאמר ביעקב והאחד מהם שלא יגע זר במטותו. קאמר שרבינו ג"כ צוה ג' דברים וחד מהם מי שנטפל בי בחיי יטפל בי במותי ולא אחר (יפ"ת):

**מפני המחלוקת** פי' מפני שעיירות גדולות מכפרים וכרכים גדולים מהם כדפרש"י בריש כתובות. ואם יספדוהו בעיירות יבאו רבים מכפרים הסמוכים ולא תשא אותם הארץ ואתו לאינצויי. הלכך לא יספדוהו אלא בכרכים גדולים דשייכי כולי עלמא (יפ"ת):

**ולאו מתניתא היא** בתמיה:

**אמר רבי דוסתאי דלא יאמרון כו'**. רבי דוסתאי אתי לפרושי מילתא דת"ק דע"י שלא נהנה רבי משל צבור לכן אמר אל תזוז אלמנותי מתוך ביתי כדי שלא יאמרו לה ביתא דנשיאותא הוא משתעבד לנשיאותא. כלו' שמא ההמון עם יטעו לומר שהיה ביתו משל צבור וכפי הנהוג ליתן בית משל צבור אל הנשיא לכבודו וממילא יהיה הבית משועבד ג"כ לנשיא הבא אחריו. לכן אמר אל תזוז אלמנותי מתוך ביתי להודיע שלא נהנה משל צבור בדירת ביתו אלא משלו בנה לעצמו הבית. ולפיכך הבית משועבד לאלמנותו (נזה"ק):

**נקופה** כמו נקובה:

**מפני רימה** שהמרבה תכריכין על המת מרבה עליו רמה:

**מפני המבול** בירו' דכתובות אי' דרבינו הקדוש צוה להיות ארונו נקובה בארץ. ופי' הרמב"ן בס' תולדות אדם והטור יו"ד דהדף התחתון בארון יסירו בעת קבורתו כדי שיהא מוטל על הארץ ולא יהיה נסר מפסיק. ור"ל דכל זמן שהגוף אינו נבלה ונרקב יש לנשמה צער ומתוח הדין. אבל כאשר נבלה ונרקב אז יש לנשמה נייחא (ועיין בתשובת הרשב"א שאחד פקד לשפוך סיד על גופו להיות מהר מתעכל ע"כ) ומלת מבול פי' בלה ונרקב כדאמרינן מבלאי מכנסי כהנים. ופירושו בלוים ונרקבים. וזהו כי רבי לרוב ענותנותו

חשב עצמו לאיש מלא חטאים ובקש שיכופר ברקבון גפו מהר להפטר מן הדין. ולכך צוה שלא יהיה נסר מפסיק בינו לבין הארץ או שיעשו נקבים הרבה בנסר התחתון שיעלה לחלוחית מארץ לגופו כדי שירקב מהר (יערות דבש):

**מילתא דרבי אמר כו'**. פי' ממה שצוה שלא ירב עליו תכריכין משמע דס"ל שאין המת עומד בתחיית המתים במלבוש שהוא נקבר דא"כ ה"ל לצוות שילבשוהו כהוגן ולא יחוש לרימה:

**חיורין** לבנים:

**אוכמין** שחורים:

**מאנין דבריקא** הוא מראה תכלת שהוא ממוצע בין הלובן והשחרות:

**מאנין חיורין חפיתין** חפיתין פי' מגוהצין. או מצומצמים והכוונה שילבישוהו כהוגן בסדר לבושו בחייו:

**א"ל רבך כו'** רבך אומר שלא ילבישוהו לבנים ואתה מצוה שילבישוך לבנים הטוב טוב אתה מרבך:

**א"ל מה אנא כו'**. וכי צריך אני להיות בוש במעשי. מובטח אני בעצמי שלא אבוש ולא אכלם:

**דרדסאי** פי' בתי שוקיים:

**והבון כו'** ותנו מקלי בידי ומנעלי ברגלי ותנו אותי על הדרך כלו' שיקברוהו סמוך על הדרך שאם יבקשו אותי לעמוד לימות המשיח. שאעמוד מוכן ומזומן:

**איטימוס** מוכן ומזומן לתחיה. וזה לעורר על שורש התחיה:

**הדא הוא דאמר ר' יונה כו'**. בירו' לא גרס ההד"א. ומילתא באפיה נפשיה היא להורות שאין חכמה ועצה מועיל להמלט מגזירת ה' יתברך והביא שם מעשים לראיה (מת"כ):

**רגלוהי כו'** רגליו של אדם הם ערבים בעדו להעמידו בכל מקום שיתבקש בגזירת האל ית'. והיינו כדאמ' בפרק החליל רגלוהי דבר נש אינון ערבים ביה לאתר דמתבעי לתמן מובילין יתיה. ועיין שם ברש"י. וכן יעקב לא חזר בחייו לארצו אחרי עבור הרעב משום שהוכרח למות במצרים משום רגלוהי דאיניש:

## פסקה ג

**למה מת יוסף בפני אחיו**. עם היותו צעיר מכולם וירא את ה' ויראת ה' תוסיף ימים:

**לא הייתי יכול לשמור**. ומדה כנגד מדה מת יוסף קודם זמנו שלא נשמר חייתו אפי' בזמנו הראוי:

**לא כך אמרתי לו אל תיראי תולעת יעקב**. מייתי האי קרא לאמת לנו הדבר שלא היה יעקב ראוי לשלוט בו התולעת. אבל מ"מ ודאי יוסף לא נתגלה לו נבואה זו. ואפ"ה נענש יוסף דה"ל לאסוקי אדעתיה כי איש קדוש כיעקב לא תשלוט בו רימה. והקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה:

**אל תיראי תולעת את יעקב**. מדכפל תולעת יעקב מתי ישראל רמיז איעקב גופיה. ור"ל שהיה סימן לבנים כי כמו שלא אכלתו התולעת כן לא יכלו העכו"ם את ישראל (יפ"ת):

**הה"ד ויעשו בניו לו וגו' כן כאשר צום**. והיינו חניטה:

**קרוב לה' פעמים כו'**. ד' פעמים בפרשה ויגש. ויהי כי עלינו אל עבדך אבי. ויאמר עבדך אבי. ועתה כבואי אל עבדך אבי. את שיבת עבדך אבינו. ופעם אחד סוף מקץ שאמרו שלום לעבדך אבינו. ועל שהשיבו זה על שאלת שלומו שאמר השלום לאביכם. לא נחשב לו כל כך לעון אשר חטא (יפ"ת) כלומר אע"ג דמ"מ הוי ביה קצת עון דה"ל לאסקי אדעתיה מ"מ אינו עון ממש. ולכן אמר קרוב לה' פעמים ולא ה' פעמים ממש (נזה"ק):

**והוא שומע ושותק** ומשום דשכר כבוד אב ואם אריכות ימים יהיה העונש בהפכו קצור שנים (יפ"ת). ובפדר"א פרק ל"ט איתא א"ר ישמעאל י' פעמים אמרו בני יעקב ליוסף עבדך אבינו ושמע יוסף את הדבר ושתק ושתיקה כהודאה דמי. לפיכך נתקצרו מחייו עשר שנים ע"כ והוא תמוה שהלא אינם כי אם ה' וכדלעיל. אך שמפני שהיו מדברים עם יוסף ע"י מליץ נמצא ששמע יוסף עבדך אבי עשרה פעמים ה' מפי אחיו וה' מפי המליץ (יפ"ת). אבל בבמדב"ר פ' י"ג דריש ד"א גאות אדם תשפילנו זה יוסף שהנהיג שררה שהיו אומרים לו אחיו לפניו עבדך אבינו והיה שומע ושותק לפיכך נקרא עצמות בחייו שנא' והעליתם את עצמותי מזה:

## פסקה ד

**הכא את אמר ויעברו ימי בכיתו**. דמשמע רק העברה בעלמא לפי הפירסום אבל עדיין לא כלו לגמרי. ולהלן את אמר ויתמו ימי בכי אבל משה דמשמע שנשלמו לגמרי. ומ"ש יעקב ממשה:

**ע"י שלא היו לו בוכים**. כלו' שלא היו לו עוד בוכים לפי שנקבר מיד אחר מותו. אבל ביעקב לא נשלם אלא בכיית מצרים. אבל לא ימי בכיית אבל בניו אלא אחר קבורתו בארץ כנען וכדקי"ל בפרק אלו מגלחים (וביו"ד סי' שע"ה) שאם הוליכו המת למקום אחר ההולכים עמו אינם מונים אלא משיקבור. ולכן כתיב ויעברו ימי בכיתו דמשמע רק העברה מצד בכי מצרים אבל עדיין לא תמו לגמרי בהיות עוד לו בוכים מבניו עד לאחר קבורה (נזה"ק):

**למי אמר לגדלת** דאמר סתם בית פרעה לרמוז לנשים וכדדרשי' כה תאמר אל בית יעקב אלו הנשים. ומדכתיב דברו נא וגו' בלשון רבים לכך אמר שדבר לגדלת לפייס המלכה והמלכה תפייס למלך (נזה"ק):

**לגדלת** פי' המת"כ אומנת המגדלת בני המלך (מלשון גידול בנים) וכן פירש מלה זו בסוף סדר מצורע ולא דק כי פירושה בש"ס אותה שגודלת שיער של נשים. וכן בשבת דף צ"ד הגודלת הפוקסת הכוחלת. והוא מתרגום מעשה עבות עובד גדילין וכן תרגום את שבע מחלפות ראשו דשמשון שבע גדילת רישיה (מעריך):

**ולמה לא נכנס הוא**. כי מסתמא לא ישא פניו ריקם. ועכ"פ הוה ליה לדבר תחלה בעצמו ואם לא יועיל הוא עוד חזון למועד לפייס את המלך ע"י המלכה. ועוד כי למה דבר עם המלכה ע"י הגדלת ולא דבר עמה בעצמו:

**שאין אבל נכנס כו'**. דמלכותא דארעא כמלכותא דרקיע אשר עוז וחדוה במקומו ולא אבילות. ולפיכך גם עם המלכה לא היה יכול לדבר בעצמו אלא ע"י הגדלת:

## פסקה ה

**בשעה שעמד יעקב עם עשו**. לחלק בנכסי אביו:

**מה את בעי** מה אתה רוצה מקום במערת המכפלה או ממון. מפני שלא היה בו במערה דין חלוקה שלא היה מקום לקבור אלא ד' זוגות. וכבר נקברו אדם וחוה אברהם ושרה יצחק ורבקה. ונשאר עוד מקום לזוג אחד לכן אמר ליה מה את רוצה כו' (יפ"ת):

**א"ל מה להההוא גברא קבורתא כו'**. פי' א"ל עשו לאותו איש אבקש קבורה בדמים וכי לא אמצא בחנם חלק אדמה ליקבר בו:

**הב** תן:

**וסב** ולקח:

**הרבה ממון תכרה** כך אמר לו עשו לקח לך קבורתא ובתנאי שממון הרבה תכרה עליה. תכרה לשון כרי. כלו' צבור כדי תמורת הקבורה:

**אשר לקחתי לי אכ"כ**. פי' דכריתי לשון לקיחה על דרך וגם מים תכרו מאתם. ומדאפקיה בלשון כירה ולא קאמר לקחתי שהוא לשון יותר ברור לרמוז הכרתי עליה ר"ל לשון כרי שהרבה ממון עד שעשאו כרי ונתן לו. והא דלא מפרש לשון חפירה. משום דבלקיחה ניחא למימר לי. שהבדילה לו מעשו. אבל בחפירה מה צ"ל לי פשיטא דלדידיה הויא (יפ"ת):

**עד כאן להספד** פי' מה שכתוב עבדי פרעה וזקני ביתו וכל זקני ארץ מצרים וגו' כולם עלו להספד ולכבודו באו. אבל כתוב הנזכר מכאן ואילך מאנשי מצרים והיינו גם רכב

גם פרשים מחנה כבד מאד לא הוצרכו להספד. אלא לצורך מלחמה עלו פן יפגעם עשו וסייעתו ויערערו על הקבורה. וכמו שהיה כן באמת שעלו וערכו אתם מלחמה ונצחם יוסף והביאם מצרימה אסור בזקים. וכמש"כ הרמב"ן בפי' הפרשה וכדאי' בספר הישר (יפ"ת):

**גדול העולמים היה שם**. ולכן אמר ויהי המחנה כבד מאד כי מחנה אלהים זה. ועל ידי ששכינת ה' היתה שם נקרא המחנה כבד מאד (יפ"ת):

**כבוד חי העולמים** היה שם ענן ה' מוחש לעין כל. ע"ד וה' הולך לפניהם יומם. וזה נקרא כבוד ע"ד וכבוד ה' מלא את המשכן. אבל למ"ד גדול העולמים היתה שם שכינה אבל לא מוחשת לעין (יפ"ת):

## פסקה 1

**וכי יש גורן לאטד**. שהרי האטד הוא קוצים. ואין להם פירות שיעשו ממנו גורן:

**שהיו ראויים לדוש כאטד**. שדרכו להיות נרמס כדכתיב ותעבור חית השדה ותרמוס את החוח. ולפי דרש זה פירוש גורן האטד שניתן גורן וקיום לראוים לדוש כאטד. וגורן רמז לקיום ע"ד גורן ויקב לא ירעם. ופי' ויבאו עד גורן האטד עד מקום ההספד ששם ניתן גורן לאטד ע"י ההספד שבו גמלו חסד עם יעקב:

**אזורי מתניהם התירו** חגורי מתניהם התירו. והוא דרך אבילות. לפי שהאזור לחזק האדם ע"ד אזר נא כגבר חלציך. והתרתו ענין חולשא ורפיון על הצער ע"ד מוסר מלכים פתח (יפ"ת):

**קשרי כתפותיהם התירו** ירצה שהלכו חלוצי כתף כמו שחולצין על הנשיא (יפ"ת). והמעריך כתב וז"ל דע כי דרך הערביים להגביה בגדיהם באזור בשעת מלאכה. ולכן אלו שלשלו בגדיהם לכבודו. וזהו שאמר אזורי מתניהם התירו. גם מנהגם לעשות בתי ידים לחלוקיהם רחבים וארוכים מאד. ובשעת מלאכה מגביהין אותן וקושרים זו בזו באחורי כתפותיהן. ועתה התירום ושלשלום לכבודו. וזהו קשרות כתפותיהן התירו עכ"ל:

**הראו באצבע** דכ"מ שנא' זה מורה באצבע. וכוונתם היה בזה לספר בשבח יעקב שראוי לעשות לו אבל כבד ומספד מר. ולפי שכל דבר מפליא מורים עליו באצבע. לכן הראו באצבע עליו (יפ"ת):

**זקפו קומתן** שקמו מפניו להדרו ע"ד מפני שיבה תקום (יפ"ת):

**והרי דברים** ק"ו מדברי ר' יהודה בר שלום הן. ודברי רבנן גרסי' קודם דברי ר"י בר שלום וכ"ה בירוש':

**והלא דברים** ק"ו פי' דלהכי כתבה תורה בגורן האטד דנילף ק"ו לגומלי חסדים:

**שבין איגרת לאיגרת** פי' שבין אגרות של המן לאגרות מרדכי. דשל המן בי"ג בניסן ושל מרדכי בעשרים ושלשה בסיון:

**כנגד ע' יום שעשו מצרים חסד כו'**. ר"ל כי זכות יעקב עמד לישראל בימי המן. ובני יעקב לא כליתם. ויעקב מת בפסח כמבואר בגמרא ואז היה גזרת המן. ובני יעקב לא כליתם. ויעקב מת בפסח כמבואר בגמרא ואז היה גזרת המן. וע' יום שהיה אבלו לא היה זכותו מגין כל כך. ולכך לא היה יכולת בידם לבטל גזירות המן מכל וכל עד שיעברו ימי אבלו ואז נשלחו ספרים. והן ע' יום שבין איגרת לאיגרת (יערות הדבש):

## פסקה ז

**מנין לאבל שהוא ז'** מנין אסמכתא דאבל בעי ז'. דודאי אבילות שבעה דרבנן לכ"ע. ואפ"ה פריך וכי למדין דבר קודם מ"ת דאפי' לאסמכתא לא ניחא ליה. אבל ר' אבא לא חש כיון דאסמכתא בעלמא היא (יפ"ת):

**ויעש לאביו אבל ז' ימים**. ואע"ג דהוה קודם קבורה לא חש כיון דאסמכתא בעלמא קאמר. ויתכן שיאמר דבתר קבורה הוה והכתובים מסורסים (יפ"ת):

**למדין דבר קודם מ"ת**. בתמיה. דהא קימ"ל ניתנה תורה ונתחדשה הלכה:

**ר"ל כו'** מייתי לה מהכא. (ויקרא ח':ל"ג) **ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים**. כ"כ בכל הספרים. והוא ט"ס כי הוא כתוב סוף פ' צו. ולא עליו הכוונה כי שם לא נזכר ההמשחה. גם אין צורך ללמוד הז' ימים מההמשחה כיון שמפורש בכתוב זה ז' ימים. אבל כוונת המדרש הוא על מקרא דפרשת שמיני (ויקרא י' ד') כי שם כתוב ומפתח אהל מועד לא תצאו כי שמן משחת ה' עליכם. ולא נזכר מספר הז' ימים. והיא אזהרה לבני אהרן הנותרים שישמרו ז' ימי אבילות על אחיהם (כי שם מיירי בענין האבילות) ולפי שלא נזכר מספר הז' ימים דאבילות אמר דיליף אותם מן מה דכתיב כי שמן משחת ה' וגו'. וה"ק מה אתם נמשחתם בשמן המשחה ז' ימים. והיינו ימי המלואים. כך אתם שמרו לאחיכם כו'. וזה תיקן גם המת"כ בקיצור במה שכתב ומפתח וכו' כן צוה משה לאלעזר ואיתמר אחר מיתת נדב ואביהוא (יפ"ת):

**מה אתם נמשחתם כו' אף אתם שמרו לאחיכם ז' ימים**. ואע"ג דבפריעה ופרימה הוזהרו מעשות כדרך האבילים כאומר ראשיכם אל תפרעו. יש לומר דבהנהו דהוי גנאי הזהירם. אבל אבילות דליכא גנאי הזהירם שישמרו כדרך האבילים (יפ"ת):

**ר' הושעיא** מייתי לה מהכא (ויקרא ח':ל"ה) ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה וגו' מה הקב"ה שימר לעולמו ז' ימים כו'. כן הוא לשון הכ'. ופתח א"מ כו' ז' ימים ושמרתם את משמרת ה' וכוון הכתוב במלות את משמרת ה' על ז' ימי אבילות ששימר הקב"ה על

עולמו קודם שהביא המבול עליהם. כן אף הם ישמרו לאחיהם העתידים למות בשמיני למלואים. והדבור הזה היה ודאי סתום ולא הבינו טעמו עד אחרי מות נדב ואביהוא והיו שומרים ז' הימים במצות ה' בלי ידיעת טעמו. ואע"ג דאין מתאבלין על המת קודם שימות. הא מתרץ הירושלמי שהקב"ה שיודע העתיד מתאבל על העתיד והוא שצוה לבני אהרן ושמרו האבילות לפי תומם:

**אלא תסגר** בירוש' לא גרס אלא. וה"פ איתקשא למת ומכיון דאשכחן בה תסגר שבעת ימים ילפינן מת מינה. כי כן המוקשים שילמוד זה מזה וזה מזה (יפ"ת):

**ברבי** אדם חשוב בתורה:

**אמר כו'** לימוד זה שלמד ימי אבל מימי הסגר אמר לפני ר"ל. ולא קיבלה ר"ל להך ילפותא:

**אמר תמן** עבד לה החלט והכא עביד לה הסגר דא"ר יוחנן בשם ר' ינאי אל נא תהי כמת מה ימי המת אין עולין אף ימי החלט אין עולין. כצ"ל ול"ג אחא ר' אבהו כו' עד ימי החלט ז'. ור"ל דלהכי לא קבלה להך ילפותא משום דאמר דתמן הוא עביד לה כו' פי' דאיהו דרש בדוכתא אחריתי היקשא דכמת לימי החלט דהיקש זה במצורע מוחלט כדהוה מרים תחלה. והיקשא דימי החלט היינו לומר מה ימי המת אין עולין אף ימי החלט אין עולין. ופי' שכמו שימים של טומאת מת אינן עולין לנזיר ה"נ ימי חלוטו אינן עולין לנזיר מצורע למנין ימי נזירותו כדתנן בנזיר פרק כ"ג. הרי דדריש היקשא זה לימי החלט והיכי דריש הכא היקשא דכמת לימי הסגר (יפ"ת):

**מה ימי החג כו'**. טעם הדרשא מדלא כתיב והפכתי שמחתכם לאבל ודייק למימר והפכתי חגיכם. בא להקיש אבל לחג בענין הז' ימים. ואמנם ודאי אין זה אלא רמז בעלמא:

**שמיני רגל בפני עצמו**. מפני שקשה אימא מה ימי החג ח' אף ימי האבל ח'. לכן תירץ שמיני רגל בפני עצמו:

**אי מה עצרת יום אחד**. פי' שמיני חג עצרת דאיקרי נמי חג סתם. או פי' עצרת חג שבועות. דתפסת מועט תפסת:

**מכאן לשמועה רחוקה כו'** פי' מדכתיב חגיכם לשון רבים לתרי חגים מקשיא חד לשמועה קרובה וחד לרחוקה דהכי תנן שמועה קרובה כו' ור"ל דשמועה רחוקה שאינו אלא יום אחד אנו למדים מעצרת (יפ"ת):

**אית תני שמועה רחוקה כו'**. איידי דקאמר שמועה קרובה ורחוקה מייתי תנאי דאיפליגי בהו. וכצ"ל אית תני שמועה קרובה בתוך שלשים ורחוקה לאחר שלשים. אית תנא תני

שמועה קרובה בתוך שנים עשר חדש ורחוקה לאחר שנים עשר חדש. ר' אבהו בשם ר' יוחנן אמר הלכה כו'. וכן הוא בירוש' פ"ג דמועד קטן:

**כתיב ויתמו ימי בכי אבל משה**. קרא יתירא הוא דהמ"ל ויבכו בני ישראל את משה שלשים יום ויתמו. אלא לדרשא דאיכא שלשה מיני זמן באבילות א' שני הימים הראשונים והיינו ימי דמיעוט רבים שנים. ובכי הם ז' ימי אבילות ומפני שדרך לספוד ולבכות בהם קרי להו בכי. ואע"ג דקאמר בפרק ואלו מגלחין שלשה לבכי. היינו שבהם עיקר הבכי. ובכל ז' יש בכי עם ההספד. ואבל היינו שלשים יום לגיהוץ ותספורת. ואע"ג דבמשה כתיב ויבכו שלשים יום. לא קרי הכא בכי אלא לשבעה שהוא דרך הבכי עם ההספד בכל המתים:

**ואית דמחלפין ימי שבעה בכי שנים** דניחא להו לאוקמי בכי בראשונים לא בז' דימי הספד איקרי ולא ימי בכי:

**מהא שבעה ושלשים שמא ימי**. קושיא הוא כלו' שבעה ושלשים מיהא אשכחן באבילות המת ז' להספד ולכמה מילי. שלשים לגיהוץ ולתספורת. אבל הא דאמר ימי שנים לאיזה דבר מצינו שיהיו שני ימים הראשונים חלוקים מאחרים. ולא מצי למימר לבכי כדאמר בגמרא ג' לבכי. דהתם שלשה והכא שנים. ומשני שאם היה עני מדוקדק כו' שאסור בב' ימים הראשונים לבד במלאכה:

**שהצריכו לכך** ולא פרנסוהו משלהם:

**שהוא תוקפן של אבל**. תני בר קפרא כל תוקפו של אבל אינו אלא בשלישי. לפי גי' זו היה נראה לפרש שעיקר האבל בלישי לפי שבו מצטער הנפש יותר. שבשני ימים הראשונים יש לה תקוה שסבורה שחוזרת לגוף. אבל בשלישי שרואה שנשתנה פרצוף הפנים נתיאשת ממנו ומצטערת מאד. והיינו דמייתי אך בשרו עליו יכאב וגו' פי' שנפשו מתאבלת ומצטערת בשלישי כשבשרו יכאב שמשתנה ומתחיל לרקוב דהיינו בשלישי. אבל לפי גירסת הירוש' ולקמן בויק"ר פ' י"ח וקהלת רבה פסוק ותשבר כד צריכין להגיה כאן מפני שהוא תוקפו של אבל תני בר קפרא כל תוקפו של אבל אינו אלא עד שלישי. ולפ"ז אין אבלו של ג' תקיף מהשנים הראשונים אלא כולם כאחד. ומאי דמייתי עד ג' יומין נפשה תייבא על קברה כו' היינו שבג' הראשונות תקפו של אבל מפני שהנפש מצטערת שהיא מרחפת על הגוף כסבורה לחזור אליו אבל מג' ואילך שמשתנה פרצוף הפנים היא מתיאשת ופורשת ממנו ואין לה הצער ההוא כמו שמתיאש מהאבדה. ומש"ה אמר הה"ד אך בשרו עליו יכאב היינו בג' הימים הראשונים שהנפש מרחפת עליו. וזהו ונפשו עליו תאבל:

**לע"ל** איידי דקאמר דמג' ואילך משתנה הפרצוף קאמר נמי מה שנבקעת כרסו לאחר ג' ימים:

**הפח והכרס מדיינים** הוא דרך משל:

**שנא' ותשבר כד על המבוע**. זה הכרס כדאמר בפרק השואל. וסיפא דקרא ונרוץ הגלגל אל הבור היינו פרש כדמפרש התם. ופרש"י דגלגל לשון גלל. אל הבור שנופל לתוך פיו:

**פנים חדשות** שבאו לו מנחמים שלא היו אצלו משעת אבלות ועד עכשיו:

**ואם ביום שני אינו מניח כו'**. קושיא הוא דבשלמא למ"ד יום אחד אסור להניח תפילין לא קשיא לדידיה מה איצטריך למתני מי שמתו מוטל לפניו דפטור מתפילין דהא ידעינן מכ"ש מאינו מוטל. משום די"ל דאבל חמור מאונן כיון דגם אבילות יום א' דאורייתא כמו אונן לכן אי לא הוה תני רק אבל יום ראשון לא הוה ידעינן אונן מיניה. אבל למ"ד אפי' יום ב' דהוה דרבנן שפיר קשה ליה מאונן דאורייתא דאם אבל ביום ב' דרבנן דחי תפילין מטעם פאר כ"ש אונן דאורייתא (נזה"ק):

**אלא כיון כו'** ומשני אלא בשביל דאיצטריך למיתני מי שמתו מוטל לפניו דפטור מק"ש וזה דוקא במוטל לפניו. דאח"כ חייב בק"ש ובכל המצות האמורות בתורה חוץ מתפילין תנא נמי גבי תפילין מוטל לפניו:

**דר' זעירא ר' ירמיה כו'**. גי' הירוש' ר' זעירא מר עוקבן בשם שמואל. ר' זעירא ר' ירמיה בשם רב. ופי' דר' זעירא אמר שמר עוקבן אמר זה בשם שמואל ור' זעירא גופי' אמר דר' ירמיה קאמר לה בשם רב (יפ"ת):

**בנתינה** שנותן ביום ב':

**בחליצה** שאינו חולץ לפנים חדשות ביום ג':

**מהו ליתן בשני** בירוש' מיושב הלשון יותר דה"ג שם אם נתן ביום השני כר"א מהו שיעשה ר' אליעזר כר' יהושע שלא יחלוץ. פי' מהו שיעשה מי שעשה כר' אליעזר בנתינה. מעשה כר' יהושע בחליצה. אף ביום ב' דילמא תרי קולי לא עבדינן:

**שאין אבל בשבת** מכל מקום דברים שבצנעה נוהג וגם עולה למנין ז':

**היא תעשיר** זו ברכת שבת כדכתיב ויברך אלהים את יום השביעי:

**זה האבל** שלא ינהוג בשבת:

**נעצב המלך על בנו**. ש"מ דלשון נעצב שייך גבי אבל:

**חזרת קרע** לאחוריו שלא יהיה נראה:

**זקיפת מטה** מכפייתה חובה בשבת:

**פריעת הראש** שהאבל מגלה ראשו ואינו מתעטף בשבת:

**ונעילת הסנדל רשות** דלאו כולא עלמא מסיימו מסנייהו ולא מוכחי מילתא כל כך דמשום אבל הוא עושה. והיינו נמי טעמיה דפריעת הראש דלאו כ"ע מגלו רישייהו בשבת. ואע"פ שמתעטף לא מחזי כאבל, ושמואל לטעמיה דאמר כל עטיפה שאינה כעטיפתו של ישמעאלים אינה עטיפה. ופרש"י הילכך כיון דכל ימי השבוע שהוא אבל מתעטף כישמעאל אם אינה נוטלה בשבת נראה כנהוג אבילות. דכ"ע לא נהיגי בעטיפה זו אלא ישמעאלים (יפ"ת):

**ורחיצה רשות** היינו רחיצת ידים ורגלים בחמין ערבית כדאי' בגמרא:

**שמש מטתו** בשבת שבתוך ז' ימי אבילות:

**איקפד** פי' התקצף עליו שמואל. ומת אותו תלמיד:

**מתני שבחא** מספר שבחו של ר' מאיר לפני אנשי צפורי:

**מצאן** ר' מאיר לאנשי צפורי שעמדו כו':

**אמרין ליה דין הוא דאת משבח ביה**. פי' אמרו אנשי צפורי לר' יוסי בן חלפתא וכי זה הוא שאתה משתבח בו. והלא אין שואלין בשלום האבל אלא אומר לו תתנחם:

**שאין אבל בשבת** שאין אבל נוהג בששבת:

**אתר** מקום:

**לית אנא כו'** אין אני יודע מנהג מקומכם איך הוא אם אתם שואלים בשלום האבלים בשבת אם לא:

**תרין בנוי דר' כו'**. שני בניו של רבי יצאו בשבת בימי אבלם. חד היה ראשו מכוסה ומעוטף כאבל והיה לבוש סנדליו ברגליו. וחד היה יוצא יחף בלי סנדליו וראשו מגולה בלי עיטוף:

**ר' יונה כו'** הלך להתראות פנים לאחיו של ר' גוריון ובשבת בימי אבלו היה והיה יוצא לקראת ר' יונה והיה לבוש בסנדליו. ועל פי אחיו רבי גוריון עשה כן. וא"ל ר' יונה שילך ויאמר לרבי גוריון אחיו אין אנו משגיחין במעשיו שאין אנו למדין הלכה למעשה מאיש קטן ושפל:

**מאנין דלא גזיען** בגדים שאינם קרועים. ותמה עליו וא"ל הכזה עושין בתמיה וכי לובשין לבוש שלם בתוך שבעה ולא היה לו אלא להחזיר קרעו לאחוריו. וקאמר כן היה ר' יוחנן עושה שבשבת מחליף והכי קימ"ל בגמרא (יפ"ת):

**צלי עלי** התפלל עלי. מפני שאבל הוא קשה יום ובעי רחמי:

**פסיג תרעך** יכרות ויפסוק שברך. וא"ל שלא יאמר כן שלשון פסיג יסבול פירושו יתחלק לכמה חלקים:

**אלא יסוג תורעך** פי' יגדור פרצתך:

**חבורה ומשפחה** כדאמרי' בעלמא אחד מן החבורה שמת ידאגו כל החבורה ואחד מבני המשפחה שמת ידאגו כל אותה המשפחה:

**וכולה עומדת** שכשהיו האבנים מרופפים היו מוכנים ליפול וכשנותנין אבן ביניהם מתרפקת והכיפה עומדת. ובנמשל הוא שאם נולד בן זכר מיד היא נתרפאת וכדר"א לקמן שע"י שנתוספת נפש אחד במשפחה נתרפאת כלה כנתינת אבן אחת. ודוקא זכר דחשוב ועוד דאית ביה מצות מילה אי נמי משום דבא זכר לעולם בא שלום לעולם כדאי' בפרק המפלת (יפ"ת):

**רפה** מדת הדין המתוחה כנגדם היא נעשית רפה. ובאות אמת הגיה נתרפאת:

**א"כ למה כו'** לעיל קאי ומקשה למאן דאמר אין אבילות נוהג בשבת א"כ למה הולכין אליו ומראין לו פנים והוא כעין תנחומים:

**מפני האיבה** שאם לא יראו לו פנים יראה כאילו אינם חוששין לו. ויאמר שהם שונאים אותו:

## פסקה ח

**שלא זימנם לסעודה**. כמו שהיה רגיל לעשות בחיי אביהם. ומזה ראו כי מיתת אביהם עשה רושם אצל יוסף. וחשבו כי בחיי אביהם לא קרבם אלא מפני כבוד אביהם. ועכשיו נקם ינקם מהם:

**א"ר תנחומא** שחשדוהו שלא כדין כי הוא לא נתכוון אלא לשם שמים כי אמר לשעבר אבא היה מושיב לי למעלה כו' ואז עשיתי כן בע"כ מפני מצות אבי ולא הייתי רשאי לסרב כנגדו. אבל עכשיו אינו בדין שאשב למעלה כו' כי לא רצה כלל לנהוג שררה עליהם והוא ידע כי גם הם לא יקבלו עליהם הדבר לישב למעלה ממנו לשנות סדר הנהוג בחיי אביהם:

**הלך והציץ** כשהלך לקבור את אביו ועבר דרך שם הלך והציץ בו וחשבו שהיה מזכיר עונם:

**אלא לשם שמים**. לברך עליו כמו שחייב אדם לברך על מקום שנעשה לו נס במקום הזה והכי איתא בתנחומא:

**גדול השלום** שאף הכתובים דברו בלשון בדאי בשביל להטיל לום בין יוסף לשבטים. כצ"ל וכ"ה בויק"ר פ' ט' ובמדב"ר פ"ה ובתנחומא. והיינו משום דס"ל דמן השבטים עצמן ליכא ראיה שהרי מפני הסכנה דברו שקר ובהא פשיטא דמותר לשקר וכדאמרי' וחי בהם ולא שימות בהם. אלא מהכתובים איכא ראיה דמאי קמ"ל בהא. דהיכא דאיכא סכנה פשיטא. אלא לענין שלום בעלמא אע"ג דליכא פקוח נפש (יפ"ת):

**בדוים** כמו החדש אשר בדא מלבו:
**אמר כך אחי חושדין אותי**. שהבין שאחיו צוום לא אביו דאילו צוה לדידיה הוה אמר:
**חד בעית כו'** אחד היית חפץ לך לעבד שנאמר את אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד הא כלנא לך לעבדין ואין לך להרע לנו יותר מזה:

## פסקה ט

**וכי יש לך אדם כו'**. והא דכתיב וידבר על לב הנערה נמי מתרצינן לה לעיל דברים המתישבים על הלב:
**כעפר הארץ** דכתיב והיה זרעך כעפר הארץ:
**לסייף** פי' לחתך בסייף ולכלותו:
**כחיות השדה** דכתיב גור אריה יהודה. יהי דן נחש עלי דרך. נפתלי אילה שלוחה. בנימין זאב יטרף ושוב כלל את כולם כדלעיל פ' צ"ט:
**ככוכבים** דכתיב וספר הכוכבים:
**י' כוכבים כו'** וזהו ואתם חשבתם כלו' התבוננו גם מזה שאתם הרבים חשבתם לעשות רעה ועכ"ז לא יכולתם וא"כ איך אוכל אני היחיד לעשות עמכם רעה אף אם ארצה:
**ולא יכלו** היאך ככב אחד יכול לאבד י' כוכבים ועוד בני אבא י"ב שבטי' כו' כצ"ל:
**סדרו של עולם**. וזהו התחת אלהים שהוא בעל הכחות כולם כי כדמות הבריאה המה הי"ב שבטים שהם סדרי כל הכחות הפועלים בבריאה כי המה מכוונות ממש מול סדרו של עולם המכוון להנהגה אלהית:
**ואני הראש** וזהו וידבר על לבם שעורר להם אמת שהוא הראש אבל המה הגוף שהוא הלב והוא מקור החיות:
**תבואתה לראש יוסף**. אע"ג דפשוטו לראשו של יוסף. מדהו"ל למימר ליוסף וקאמר לראש יוסף משמע נמי לראש דהינו ליוסף (יפ"ת):
**אין נסיב כו'** אם לוקח הגוף מה טובו ומה יפיו של הראש:
**היו קורין אותי עבד** ומרננים אחרי כדאי' בשוח"ט פסוק לאסור שריו בנפשו:
**הוגנוסים** פי' יחוס משפחתי. ובוז משפחות (איוב ל"א ל"ד) תרגומו שם ובסיר גניסתא (מת"כ בשם הערוך):
**הן אומרים** פי' מקצתן יאמרו אמת שהם אחיו והרגם באכזריות ואין לשור אמנה עמו שאם לאחיו לא שמר אמנה כ"ש לנו ויבקשו להסירו מהיות מושל בם. ומהם יאמרו לא היו אחיו כו' אלא עבד הוא ורצה לרמות הבריות לומר הם אחיו:
**עילה** פי' עלילה:
**אנטירוקים** הערוך גרס אנטידיקוס. ופי' בעל דין. וכ"ה בפירוש גליון היפ"ת:

**כך ניחמו** דברים נכרים שלב אדם מתיישב בהן:
**עאכ"ו** שידבר דברים ראויים להתנחם בהם ועי' בפסיקתא רבתי פ"ל:

## פסקה י

**ששה זוגות שנותיהם שוות**. על שהיו קרובים במדרגתן ושרשן למעלה:
**רבקה וקהת** בקהת כתיב ושני חיי קהת קל"ג שנה אבל ברבקה לא מצינו. ונראה דגמרא גמירי לה (יפ"ת):
**לוי ועמרם** כל אחד חי קל"ז שנה כדכתיב בפרשת וארא:
**יוסף ויהושע** בהדיא כתיב בהו שהיו בני ק"י שנה:
**שמואל ושלמה** לא נכתב בכתובים מספר ימי חייהם. אבל רבנן ז"ל אמרו במס' תענית פ"ק ובפ' אלו מגלחין דימיו של שמואל נ"ב שנה ובאג"ש פ"ב יליף לה מוישב שם עד עולם אין עולמן של לוים אלא חמשים שנה הה"ד ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה ושתים שגמלתו הרי נ"ב. ושלמה מבואר ע"פ מה שפי' רש"י והרד"ק במלכים בשם רז"ל גבי מ"ש שלמה בתפלתו בחלום הלילה ועתה ה' אלהי עתה המלכת את עבדך תחת דוד אבי ואנכי נער קטן ופרש"י נער קטן י"ב שנה ע"ש וכתיב והימים אשר מלך שלמה בירושלים על כל ישראל ארבעים שנה וגו' הרי צרף ארבעים שנה עם י"ב והם נ"ב:
**משה** כתיב ביה ומשה בן ק"ך שנה במותו:

## פסקה יא

**שומע אני מיד כו'** גירסא שלפנינו קשה להולמה. אבל בספרים המדויקים ה"ג שומע אני מיד ת"ל פקוד יפקוד אלהים אתכם ומנין שאף עצמות של השבטים העלו עמם שנא' והעליתם את עצמותי מזה אתכם והוא מקרא דפרשה בשלח. והוא מבואר דק"ל הרי כבר אמר יוסף מקודם אנכי מת ואלהים פקד יפקוד אתכם ומדוע אמר שוב בשעת השבועה שנית פקוד יפקוד אלהים אתכם ומשני דאצטריך דאם לאו הכי שומא אני מיד כאשר השביע יעקב ליוסף ת"ל פקוד יפקוד אלהים אתכם ואח"כ והעליתם את עצמותי. והיינו משום יעקב שהיה סיפק ביד יוסף להעלותו מיד. אבל השבטים לא היה סיפק בידם לפי שלא יניחום המצרים. וקאמר תו ומנין שאף שאר עצמות השבטים העלו עמו (ת"ל בסדר בשלח) והעליתם את עצמותי מזה אתכם (נזה"ק):
**מי חנטו** ונפקא מינה למדרש קראי (יפ"ת):
**רופאים חנטו אותו**. כמו לאביו וילמוד סתום מן המפורש:
**ומי הן ואלה שמות בני ישראל**. דדרשינן סמוכים:

## פסקה יב

**לישנא אחרינא וזאת אשר דבר כו'** העיקר כגירסת הילקוט (שהביא ג"כ המת"כ) דגריס הכי זאת אין כתיב כאן אלא וזאת. וה"פ דבשלמא במשה ניחא וזאת מפני שהוסיף על ברכת יעקב וכמו שאמרו בספרי וזאת הברכה הרי זה מוסיף על ברכה ראשונה שברכם יעקב. אבל ביעקב מה טעם לומר וזאת שהרי אינו מוסיף על ענין ראשון. אלא לאמר עתיד גם אחר לפתוח בזאת. ואע"ג דדריש נמי וזאת על ענין התורה. היינו עיקר מלת זאת דכולא יתירה אתא לרמוז לתורה דאיקרי זאת. ומתוספת וי"ו דרשינן נמי עתיד אדם אחר כו'. וזהו שמסיק הוי וזאת אשר דבר וגו' כלו' דלהכי איצטריך האי קרא דאל"ה כולא מיותר הוא (יפ"ת):

**וממקום שפסקתי הוא מתחיל.** הטעם בהתחלת זה בחתימת זה הוא מדרך ענוה להורות שברכות הראשונים יותר גדולות וכחם יותר גדול לברך. ולזה פתח זה במה שסיים זה לומר שמה שמניח הראשון לטפל באחרונה תפס השני עטרה לראשו (יפ"ת):

**אמר משה מזקנים אתבונן יצחר כשבירך כו'**. גי' זו משובשת וכצ"ל אמר דוד מזקנים אתבונן יצחק כשבירך את יעקב פתח בויתן וגו' במה חתם ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו (וזהו שדייק שחתם ברכתו בויקרא). וכן לשון סדר ברכה וה"ג התם כיצד אברהם ברך את יצחק מניין (כי לא מצינו ברכה מפורשת לבנו) דכתיב ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. ומה נתן לו כו' ר' נחמיה אומר ברכה נתן לו כענין שנא' ויתן לך האלהים (ולמד ג"ש ויתן מויתן). עמד יצחק לברך את יעקב אמר ממקום שפסק אבא אני מתחיל. אבא הפסיק בויתן (ר"ל שהתורה רמזה ברכת אברהם ליצחק בלשון ויתן לא שאברהם ברכו בלשון ויתן וכדלעיל בגז"ש) ואני מתחיל בויתן שנא' ויתן לך האלהים. ובמה חתם יצחק בקרייה שנא' ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו עמד יעקב לברך את השבטים אמר איני פותח אלא בקרייה שנאמר ויקרא יעקב אל בניו ובמה חתם בזאת שנאמר וזאת אשר דבר להם אביהם עמד משה לברך את ישראל אמר איני פותח אלא בזאת וזאת הברכה כו' ומתוך זה תבין ותשכיל כי יש פה חסרון הניכר. וכן שם נשמט ענין דוד שמסיים כאן ואף דוד כשבא כו' והכל הוא מטעות המעתיקים כי כן נמצא ע"פ הרוב במדרשו' וצריך לתקן הלשון על מכונו בשניהם. ויגיד עליו ריעו בשוח"ט פרשת אשרי האיש. וכן בריש ילקוט תהלים שנמצא שם הלשון בשלימות אות באות כדלעיל ואין צורך להאריך בזה (נזה"ק):

**ובמה חתם משה אשריך ישראל.** ומ"ש עוד שם נושע בה' פירוש דאשריך ישראל היא: **תהלה** פי' תהלה ושבח לאל עולם שבספר תהלים: